HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Sugár István
AZ EGRI VÁR ELESTE 1596-BAN

Sipos Ferenc
A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC ELŐKÉSZÍTÉSE 1697–1703

Czigány István
A CSÁSZÁRIAK HADJÁRATA 1705 ŐSZÉN

1

XXVIII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1981

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1981

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXVIII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM
FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Borosy András kandidátus, főlevéltáros, a Pest megyei Levéltár tudományos főmunkatársa (Budapest), *dr. Kovássy Zoltán* ügyvéd, a Budapesti Ügyvédi Kamara Tudományos Tanácsának tagja (Budapest), *Sipos Ferenc* újságíró (Debrecen), *Sörös Lajos* ny. alezredes (Budapest), *Sugár István* tudományos kutató (Eger), *dr. Bona Gábor, dr. Czigány István, dr. Csendes László* alezredes, *N. Ipoly Márta, Szakály Sándor, Viniczai István, Windisch Aladárné*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250. Telefon: 360-764

Kiadja:

a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 330-993
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 52,— Ft, negyedévre 13,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 250 371 HU ISSN 0017—6540

81.2707/2—01 Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

LIPTAI ERVIN

SZÁNTÓ BÉLA, A FORRADALMÁR KATONA

Száz esztendővel ezelőtt, 1881. február elsején született a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő személyisége, Szántó Béla.

Egyike volt azoknak, akik a századfordulót követő időszakban a Szociáldemokrata Párt balszárnyán megőrizték és ébren tartották a forradalmi munkásmozgalom szellemét. Jelentős szerepet játszott az 1918 októberi polgári demokratikus forradalom győzelemre vitelében. Alapító tagja volt a Kommunisták Magyarországi Pártjának és egyik vezetője a proletárdiktatúra megteremtéséért folytatott harcnak. 1919 felejthetetlen hónapjaiban a Tanácsköztársaság népbiztosaként tevékenykedett. Az intervenció győzelme, az ellenforradalom felülkerekedése után a Kommunisták Magyarországi Pártja irányításában és a III. Internacionálé, valamint a Vörös Szakszervezeti Internacionálé vezetésében dolgozott. A harmincas években az egyik szovjet népbiztosság tudományos könyvtárának volt vezetője. Egész pályafutása során magas színvonalú politikai-irodalmi tevékenységet folytatott; több könyve és sok tanulmánya, cikke jelent meg számos nyelven. A háború éveiben a Szovjet Tájékoztató Iroda munkatársa volt, majd a moszkvai Idegennyelvű Könyvkiadó munkatársaként a marxizmus—leninizmus klasszikusai munkáinak magyar nyelvű kiadását készítette elő. 1945 kora őszén tért vissza Magyarországra. Szakszervezeti területen, majd a szövetkezeti mozgalom vezetésében dolgozott. Utolsó megbízatása diplomáciai feladatra irányította: a Magyar Köztársaság varsói követévé nevezték ki. 1951. július 1-én, hetvenéves korában halt meg.

Szántó Béla életének egy szakasza elválaszthatatlanul kapcsolódik a magyar munkásosztály fegyveres forradalmi harcaihoz: az őszirózsás forradalom időszakában éppúgy, mint a Tanácsköztársaság honvédő háborújában azokhoz tartozott, akik az események menetét meghatározó döntéseket hozták a forradalom fegyveres erőinek vezérkarában.

Az első világháború kitörésével került a hadsereghez. 1915 őszén megsebesült, ezt követően a hátországban kezelték. Felépülése után három hónapos tartalékos tiszti tanfolyamra vezényelték, majd hadnagyi rendfokozatban a Honvédelmi Minisztériumba osztották be.

Beosztása és körülményei lehetővé tették, hogy munkásmozgalmi kapcsolatait ne csupán megőrizze, hanem még tovább szélesítse. A Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének Erzsébet körúti központja — amelynek Szántó a szövetség megalakulása óta egyik vezetője volt, és mellyel katonai szolgálatának idején is szoros kapcsolatot tartott — a szociáldemokrata párt baloldali ellenzékének egyik bázisává vált. Az ellenzék

vezetői között a szakszervezeti mozgalomban bátorságával, következetességével és eredményes szervező munkájával már régóta ismertté vált Szántó tekintélyt szerzett. De nem csupán az ellenzék ismerte és becsülte őt: számon tartották a szociáldemokrata párt centrumának vezetői is. Amikor 1918. október 25-én a Nemzeti Tanács körül tömörülő tisztek — Csernyák Imre vezetésével — megalakították a Katonatanácsot, a szociáldemokrata párt Szántót küldötte a Katonatanácshoz, mintegy összekötőként a szervezett munkásság és a katonák mozgalma között.

Ez a Katonatanács még nem a katonatömegek által választott csúcsszerv volt. Tagjai a hátországban szolgálatot teljesítő, (vagy „lógós"), főként fiatal tisztekből kerültek ki, akiket az országosan mind elementárisabb erővel megnyilvánuló háborúellenes, forradalmi hullám sodort a Nemzeti Tanácshoz. Politikai, mozgalmi tapasztalattal és kapcsolatokkal nemigen rendelkeztek; fiatalságuknál és alacsony beosztásuknál fogva nagyobb katonatömegek mozgatásához sem értettek. Ilyen körülmények folytán a negyvenedik életévéhez közeledő, tapasztalt politikus Szántó Béla, aki mögött jelentős munkás-

mozgalmi múlt állt, s akinek nem csupán a munkásmozgalom vezetőinek körében, de — beosztása folytán — a Honvédelmi Minisztérium tisztjei között is kiterjedt kapcsolatai voltak, a Katonatanács tagjai között hamarosan vezető személyiséggé vált.

Mint azt Károlyi Mihály és a Nemzeti Tanács más vezetői is megírták emlékirataikban, a Nemzeti Tanács 1918 október végén nem törekedett a forradalom kirobbantására. Egyrészt azért nem, mert még reménykedtek abban, hogy törvényes úton, Károlyi királyi megbízásával vehetik át a kormányhatalmat, másrészt azért sem, mert erőiket még elégtelennek vélték a hatalom erőszakos, forradalmi úton való megszerzéséhez.

A forradalom szervezését ezért — nagy részben a Nemzeti Tanács hivatalos vezetésének tudta és akarata ellenére — a szociáldemokrata párt néhány tekintélyes baloldali személyisége, a hozzájuk csatlakozott centristák, jórészt pedig az egyre szervezettebben tömörülő forradalmi szocialisták vették kezükbe. Szántó Béla — sajátos körülményeinél fogva — a forradalom előkészítésén munkálkodó valamennyi csoportosulással nem csupán kapcsolatban állott, hanem mindegyikben számottevő szerepet töltött be.

Ott volt 1918. október 27-e estéjén az Erzsébet körúti szakszervezeti helyiségben, amikor egyes neves szociáldemokrata ellenzéki személyiségek (köztük Rudas László, László Jenő, Chlepkó Ede és mások), a fiatal forradalmi szocialisták olyan képviselői, mint Korvin Ottó, s a legfontosabb budapesti és Pest környéki üzemek forradalmi gondolkodású bizalmi emberei megbeszélésre gyűltek össze. A megbeszélés résztvevői, a gyári bizalmiak meghallgatása után, megállapítva, hogy a munkásság forradalmi hangulata, tennivágyása és felkészültsége miatt az idő megérett a cselekvésre, kitűzték a budapesti fegyveres felkelés időpontját: 1918. november 4-ét. Az értekezlet, mint a munkásság fegyveres felkelését előkészítő illegális vezérkar, Szántó Bélát bízta meg a Katonatanáccsal való együttműködés biztosításával.

A forradalom eruptív erejű kibontakozása azonban nem engedte meg a felkelés kijelölt időpontjának megtartását. A „lánchídi csata", majd a felelősség terhétől szabadulni kívánó rendőrségnek a Nemzeti Tanácshoz való csatlakozása, a budapesti helyőrség alakulatainak a hatalommal való szembefordulása, a munkásság fegyverkezése arra késztette a felkelés szervezőit, hogy a hatalom megszerzéséért indított támadás időpontját előbbre hozzák.

Kidolgozták a felkelés részletes tervét: előkészítették a munkásság általános sztrájkját, a főváros legfontosabb stratégiai pontjainak és intézményeinek megszállását, az ellenforradalmi erők karhatalmi alakulatainak átállását, illetőleg „blokkolását", a karhatalom vezetőinek letartóztatását. A szervezés munkájában jelentős részt vállalt Szántó Béla. Szerepére jellemző, hogy őt az eseményeket felidéző Magyar Lajos az októberi forradalom „vezérkari főnökének" nevezte. „A katonai dolgokat Szántó Béla főhadnagy intézte. Ő volt egy darabig a forradalom vezérkari főnöke"[1] — írta a forradalom éjszakáján az Astoriában lejátszódott eseményekről szóló beszámolójában.

Mint ismeretes, az események — még a Katonatanács egyes vezetői számára is váratlan módon — a fegyveres felkelés előrehozott időpontját is megelőzték. A forradalmi áradatnak a gát áttörését eredményező hulláma akkor indult el, amikor a forradalmi tömegek a Keleti pályaudvarról a frontra indítani szándékolt két menetalakulatot a parancs megtagadására és a felkelők oldalára való átállásra bírták. Az egykorú dokumentumok meg-

1 *Magyar Lajos:* A magyar forradalom. Élmények a forradalom főhadiszállásán. Budapest, 1918. 9. o.

emlékeznek arról, hogy a tüntető tömegeknek az Astoriától a Keleti pályaudvarhoz való indulásának Szántó Béla volt az egyik kezdeményezője A forradalom éjszakáját az Astoriában töltötte. Ott kapták a tájékoztatást, hogy a helyőrség parancsnoksága — meg akarván szabadulni a forradalmi szellemű csapatoktól — az 1. és a 32. budapesti gyalogezred alakulatait a Dráva-menti arcvonalra kívánja elküldeni. Miután a Katonatanács jelen levő tagjai és az ott tartózkodó nem katona forradalmi vezetők úgy döntöttek, hogy a menetalakulatok elküldését meg kell akadályozni, Szántó kilépett az Astoria erkélyére. A szálló előtt hullámzó tömeget tájékoztatta az ellenforradalom szándékáról és felhívta: vissza kell hozni a menetszázadokat.[2] E menetszázadok a későbbiek folyamán tevékenyen hozzájárultak a felkelés sikeréhez: az egyik a térparancsnokságot, a másik pedig a Baross és a Nagymező utcai telefonközpontot foglalta el.

A polgári demokratikus forradalom győzelmét követően az új kormány Szántót (Landler Jenővel és Pogány Józseffel egyidejűleg) kormánybiztossá nevezte ki. Ez kétségkívül a felkelés előkészítésében és irányításában végzett tevékenységének elismerése volt. Kormánybiztosként a budapesti helyőrség parancsnokságának munkáját kellett ellenőriznie és irányítania.

A polgári demokratikus forradalom sikere ellenére a magyar munkásmozgalom baloldala tisztában volt azzal, hogy célkitűzéseinek eléréséhez a forradalom folytatására, további harcra van szükség. Mivel a szociáldemokrata párt hivatalos vezetőinek többsége a fő tennivalót a burzsoá-demokratikus rendszer stabilizálásában látta, a szociáldemokrata párton belüli és a párton kívül álló baloldal egyaránt szükségesnek tartotta egy olyan politikai központ megszervezését, amely a reformista vezetés ellenére is képes forradalmi irányban nevelni, szervezni és vezetni a munkástömegeket. 1918 novemberének első heteiben a szociáldemokrata párt baloldali ellenzékének sorain belül viták folytak arról, hogy a forradalmi központot a párton belül, vagy attól függetlenül kell-e létrehozni. Szántó Béla kezdetben azok közé tartozott, akik a forradalmi felfogást vallókat a párton belül akarták tömöríteni. A Szovjet-Oroszországból, Kun Béla vezetésével hazatért kommunistákkal való kapcsolat felvétele után azonban hamarosan ő is az önálló forradalmi marxista élcsapat, a kommunista párt megalapításának hívévé és előkészítőjévé vált.

Mint a november 24-én megalakult Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottságának tagja, kezdetben továbbra is elsősorban katonai vonalon tevékenykedett A párt Katonai Bizottságának egyik vezetőjeként irányította a hadsereg soraiban folyó politikai felvilágosító munkát. Szerkesztője volt a „Vörös Katoná"-nak, a katonák számára készített kommunista újságnak. Munkájával nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy 1919 januárjának végén megalakult a kommunista katonák szervezete. A fegyveres erők tagjainak megnyeréséért folytatott tevékenységgel egyidejűleg Szántó igen nagy energiát fordított a szakszervezetekben folyó munkára is. Nem véletlen, hogy a jobboldal erős támadásokat indított ellene, és 1919. február 21-én, a kommunista párt többi vezetőjével együtt, őt is letartóztatták és börtönbe zárták. A Gyűjtőfogházban ő is részt vett annak a dokumentumnak a kidolgozásában, amely a szociáldemokrata párttal történő együttműködés feltételeit fogalmazta meg, s amely március 21-én a két munkáspárt egyesülésének elvi platformja lett. Kun Béla oldalán egyike volt azoknak a kommunista vezetőknek, akik a Gyűjtőfogházban az egyesülést előkészítő tárgyalás résztvevői voltak.

2 A diadalmas forradalom könyve. (Szerk.: Gellért Oszkár.) Budapest, 1918. 148. o.

A tanácsköztársaság létrejöttét követően Szántó Bélát — Szamuelyvel együtt — Pogány József népbiztos helyetteseként a Hadügyi Népbiztossághoz nevezték ki. Április elején, amikor a népbiztoshelyetteseket is népbiztosi rangra emelték, Szántó is hadügyi népbiztos lett. Ebben a beosztásban dolgozott a proletárdiktatúra fennállásának utolsó napjáig. A népbiztosságon belüli munkamegosztás eredményeképpen elsősorban a szervezési, mozgósítási, utánpótlási és ellátási ügyek tartoztak hozzá.

A Hadseregfőparancsnokság megalakulása után — mivel Bőhm a hadseregparancsnoki funkcióba lépett — a Hadügyi Népbiztosság tényleges vezetése Szántóra hárult. Ugyanakkor a Forradalmi Kormányzótanács. Kun és Bőhm mellett harmadik tagként őt delegálta abba a szűkebb körű bizottságba, amelynek a hadügyek legfontosabb politikai és katonai kérdéseiben döntenie kellett. Ily módon Szántó a Tanácsköztársaság védelme alapvető jelentőségű kérdéseinek megoldásához kiemelkedő módon járult hozzá.

Kezdettől fogva helyesen ismerte fel annak szükségességét, hogy a Vörös Hadsereg szervezését a lehető legszélesebb alapokon végezzék.

A hatalomátvételt követő napokban Szamuelyvel együtt vitatta annak a javaslatnak a helyességét, hogy a magyar Vörös Hadsereg szervezését a Bőhmék által 1919 februárjában, a polgári demokratikus rendszer érdekeinek és szükségleteinek megfelelően megkezdett úton folytassák. Mivel a toborzott, zsoldos hadsereg koncepciójához ragaszkodó Pogány, valamint a vele szemben álló Szamuely és Szántó vitáját a hadügyi vezetésen belül nem lehetett eldönteni, a Forradalmi Kormányzótanács Kun Béla, Bőhm Vilmos és Weltner Jakab személyében bizottságot küldött ki az ügy lezárására. A bizottság Pogány álláspontjára helyezkedett. Ennek a hamarosan helytelennek bizonyult döntésnek a korrekciója és végül a hadkiegészítés és utánpótlás helyes módszereinek kialakítása érdekében Szántó úgyszólván a proletárdiktatúra egész fennállása idején szívósan és következetesen munkálkodott.

A Forradalmi Kormányzótanács április 2-i ülésén Szántó igyekezett a Tanácsköztársaság vezetői előtt reális képet rajzolni a katonai helyzet súlyosságáról. Felhívta a figyelmet arra a hamarosan véres valósággá vált veszélyre, hogy a román és csehszlovák csapatok északkeleten el akarják zárni a szovjet Vörös Hadsereggel való kapcsolatteremtés lehetőségét. Ezért is sürgette, hogy a magyar munkásosztály mielőbb megfelelő fegyveres erőt hozzon létre. „A fronton teljes demoralizáció van. A csapatok kérik felváltásukat és erre szükség is volna" — hangoztatta, majd rámutatott, hogy a veszély elhárításának csak egy módja van: a Vörös Hadsereg mielőbbi kiépítése.[3]

Már az április 16-i intervenciós támadás előtt meggyorsult a hadseregszervezés munkája. Április 18-án pedig jelentős előrelépés történt a Szántóék által képviselt helyes irányban: a Budapesti Munkás- és Katonatanács elhatározta a proletariátus mozgósítását. A határozat értelmében a munkásság felének, valamint a munkástanácstagok és a népbiztosok felének ki kellett mennie a frontra. Szántó tevékenyen járult hozzá a Tanácsköztársaság politikai és katonai életében egyaránt fordulatot jelentő döntéshez, a munkásosztály általános mozgósításának május másodikán történt elrendeléséhez. A Vörös Hadsereg csodálatra méltóan gyors és sikeres újjászervezése, az a tény, hogy néhány héttel a május elsejei mélypont után a Tanácsköztársaság fegyveres erői már sikeres támadásra indulhattak, az ő szervező munkájának is köszönhető.

3 A Forradalmi Kormányzótanács április 2-i ülésének jegyzőkönyve. Párttörténeti Intézet Archívuma.

A proletariátus általános katonai mozgósítása lehetővé tette a válság gyors elhárítását, és alkalmassá tette a hadsereget bizonyos — nem túl hosszú ideig tartó, és térben is meglehetősen körülhatárolt — hadműveletek diadalmas végrehajtására. Szántó azonban — más vezetőkhöz hasonlóan — tisztában volt azzal, hogy a fiatal szocialista állam védelmét nem helyes *csak* a proletariátus érdekében valónak, csak a munkásság kötelességének tekinteni. Ezért munkálkodott a dolgozók általános hadkötelezettségének bevezetésén. A Forradalmi Kormányzótanács június 5-i rendeletével be is vezette a 18—45 éves dolgozók általános védkötelezettségét és előírta, hogy június 10. és 21. között a sorozásokat a Duna—Tisza közén, az északon felszabadított területeken, valamint a fővárosban végre kell hajtani.

A sorozásokon elért eredmények azonban nem feleltek meg az előzetes várakozásoknak. A Tanácsok Országos Gyűlésének június 21-i ülésén Szántó kifejtette: az egyre erősebbé váló defetista és ellenforradalmi agitáció következtében nehéz érvényt szerezni az általános hadkötelezettséget bevezető rendeletnek. Rámutatott a falu mozgósításának fontosságára: „Be kell vinni a faluba az osztályharcot. Szét kell választani a falut: a nincstelen proletárokra, a dolgozó munkásokra és a birtokosokra."[4]

A Forradalmi Kormányzótanács július 7-i ülésén a dezertőrök, valamint a sorozásokon való megjelenést elmulasztók elleni határozottabb fellépés szükségességét hangoztatta. Mivel a Hadügyi Népbiztosság nem rendelkezett olyan karhatalmi erőkkel, amelyekkel a rendeletek megszegői ellen felléphetett volna, kívánatosnak tartotta, hogy a népbiztosságnak legyenek saját karhatalmi alakulatai. E téren lényeges változás nem történt, ezért július 29-én Szántó saját hatáskörében intézkedett: rendeletet adott ki, amelyben elrendelte a dezertőrök összeszedését, egységükhöz való visszavitelét, megtiltotta, hogy a katonai kötelezettségüket szabotáló személyeket az üzemekbe vagy kórházakba felvegyék.[5]

Legfelsőbb szinten Szántó Béla foglalkozott a hadsereg ellátásának kérdéseivel is.

Amikor a Vörös Hadsereg építése megkezdődött, a tervezett hadsereg fegyverzettel, felszereléssel, ruházattal és élelmiszerrel való ellátását illetően meglehetősen pesszimisztikus hangulat uralkodott a Hadügyi Népbiztosságban. „Minden kevés, sürgős utánpótlás szükséges. Miből? Idő, mire utánpótlás jöhet"[6] — írta a hadsereg anyagi helyzetéről március 26-án összeállított jelentés rezüméjében a hadtáp egyik vezetője.

Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy megfelelő szervező munkával a hadsereg legégetőbb szükségleteit — ha nem is problémamentesen — ki lehet elégíteni. Szántóéknak májusra sikerült a Vörös Hadsereg egységeit minden szükséges ruházattal, felszereléssel, gyalogsági fegyverekkel ellátni, sőt olyan tüzérséget is tudtak szervezni, amely nemcsak minőségi, de lényegében mennyiségi tekintetben is felülmúlta az intervenciós román és csehszlovák hadseregéét. Ez utóbbi annál is inkább számottevő eredmény volt, mert április közepén a csapatok mindössze 34 üteggel rendelkeztek, az április 16-i támadást követő visszavonulás során pedig jelentős mennyiségű löveganyag jutott az ellenség kezébe!

A magyar Vörös Hadsereg ellátására irányuló munka nagy eredményeként kell elkönyvelnünk azt a tényt, hogy a csapatok élelmezését is sikerült kielé-

4 A Tanácsok Országos Gyűlésének naplója. Budapest, 1919. 214. o.
5 A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai 6/B. k. 548. o.
6 Hadtörténelmi Levéltár. A Magyar Tanácsköztársaság iratai 43. doboz. HÜNB. 62. oszt. 326/255. Ht.

gítő módon biztosítani. A világháború utáni helyzetben, amikor a mezőgazdasági termelés katasztrófálisan csökkent, s a városi lakosság ellátása már 1918-ban is elégtelen volt, ez a teljesítmény méltán vonja magára a szakemberek figyelmét.

Szántó Béla, mint a Forradalmi Kormányzótanács népbiztosa, s mint a legfelsőbb katonai döntésekre illetékes háromtagú bizottság tagja, nagy felelősséggel és hatáskörrel vett részt a legfontosabb politikai, katonapolitikai és stratégiai elhatározások meghozatalában.

A sorsdöntő kérdésekben kialakult vitákban általában Kun Béla álláspontját támogatta.

A többi kommunista és baloldali szociáldemokrata vezetővel egyetemben a harc folytatásáért és a proletárdiktatúra fenntartásáért szállt síkra, amikor a jobboldal április végén, az intervenció sikereitől megrettenve, a munkásosztály kivívott hatalmának feladását javasolta. A Forradalmi Kormányzótanács május másodikán tartott drámai ülésén kifejtette, hogy „gyávaságnak és a munkásság cserbenhagyásának tartja a hatalom átadását.. Míg a munkásság a Kormányzótanácsot el nem kergeti, addig mindenkinek a helyén kell maradnia"[7] — hangoztatta. Egyike volt azoknak a népbiztosoknak, akiket a Kormányzótanács kiküldött a munkásbizalmiak véleményének megkérdezésére: vállalja-e a munkásság a harc folytatását? Bár a bizalmiakkal folytatott tárgyalás részleteit nem ismerjük, joggal feltételezzük, hogy a munkások képviselőinek pozitív állásfoglalásához a Szántó Béla forradalmár hitéből, elvi szilárdságából fakadó hatás is hozzájárult.

Ugyanez, a Tanácsköztársaság védelmében folytatott harcban megalkuvást elutasító álláspontja nyilvánult meg akkor is, amikor május elején a Salgótarjánt elfoglalással fenyegető csehszlovák csapatokkal szemben Bőhm a visszavonulást, a város feladását javasolta. Szántó — éppúgy, mint Kun — nem csupán az az északi arcvonalon várható következmények szempontjából tartotta helytelennek Bőhm javaslatát, hanem elsősorban a május 2-a utáni lelkes, pozitív politikai hangulatra való tekintettel idegenkedett egy olyan lépéstől, amely a politikai és katonai újjászerveződés és erősödés felfelé ívelő folyamatát törte volna meg.

Lényegében egy stratégiai kérdésben tért el a véleménye a Kun Béláétól: az úgynevezett Clemenceau-jegyzékre adandó válasz, a júniusi támadás során elfoglalt területek kiürítése kapcsán. Június 15-én, a pártvezetőség ülésén, Szántó is ellenezte a visszavonulást. Éjjel az ő lakásán gyűlt össze Szamuely vezetésével a kommunisták egy csoportja. Olyan álláspontot alakítottak ki, hogy az ultimátumot el kell utasítani. Néhány nappal később azonban, mikor a kérdést a Tanácsok Országos Gyűlésén vitatták, Szántó már nem szállt szemben Kun véleményével.

Példamutató határozottsággal vett részt Szántó Béla a június 24-én kirobbantott budapesti ellenforradalom leverésében. Az ellenforradalmárok első ágyúlövései után a kétszínűen viselkedő Haubrichhoz, a IV. hadtest parancsnokához sietett, ahol a szintén odaérkező Kun Bélával és Jancsik Ferenccel, a Vörös Őrség paranacsnokával együtt megszervezték az ellenforradalom leverését. Szántó irányította a monitorok elleni harcot, intézkedett az ellenforradalmárok által elfoglalt József-telefonközpont visszafoglalására; az ellenforradalom leveréséig fáradhatatlanul és bátran tevékenykedett. A következő napokban olyan rendelkezéseket sürgetett, amelyeknek el kellett volna retten-

7 A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. 6/A k. 388. o.

teniük az ellenforradalmárokat egy újabb próbálkozástól. A Kormányzótanács június 26-i ülésén az ő javaslatára mondták ki, hogy a forradalmi törvényszékek által hozott halálos ítéletekkel szemben nem lehet fellebbezéssel élni. Nem rajta, és a hozzá hasonlóan gondolkodókon múlott, hogy az ellenforradalmárokat nem részesítették tettükhöz méltó büntetésben.

Amint azt a Párttörténeti Intézet Archívumában kéziratban őrzött történeti munkája is tanúsítja, Szántó is egyetértett a vereséggel végződött júliusi offenzíva megindításának szükségességével. Ma sem könnyű egyértelmű magyarázatot adni arra, hogy a Tanácsköztársaság politikai és katonai vezetői miért tették magukévá Julier ez irányú kezdeményezését. Szántó éppúgy, mint a Vörös Hadsereg parancsnokságát Bőhmtől átvevő Landler, tisztában volt a több mint kockázatos vállalkozás katonai előkészítésének gyengeségével. Tudták, hogy a tiszántúli román királyi haderő nem csupán a védelem, a pihentség előnyeivel rendelkezik, hanem létszámbelileg is fölényben van a Vörös Hadseregnek a támadás céljaira összevont erőivel szemben. „A Vörös Hadsereghez tartozó 280 000 emberből — épp a sok hatóság, parancsnokság következtében — csak egy csekély töredék, mindössze 56 000 ember áll, mint csatár a rajvonalban"[8] — írta július 18-án Landler Szántónak. Nyilvánvaló, hogy a júliusi offenzíva elhatározását nem a katonai, hadművészeti szférához tartozó tényezők, hanem elsődlegesen és alapvetően politikai jellegű megfontolások szülték.

Szántó is azon vezetők közé tartozott, aki az utolsó pillanatig reménykedtek, akik a kilátástalan, végső órákban is azon gondolkodtak, hogyan lehetne a májusi, csodálatos újjászületést megismételni. Még augusztus elsejének délelőttjén is az egység helyreállítására szólította fel a szociáldemokratákat és támogatta Kun Béla javaslatát az 500-as munkástanács összehívására.

Kommunistaként állt helyt annak a Vörös Hadseregnek vezetői posztján, amelyről a Tanácsköztársaság kikiáltásának tízéves évfordulóján így emlékezett:

„A Vörös Hadsereg... a forradalmi proletariátusnak forradalmi alkotása volt egy döntő pillanatban... A kapitalista tengernek ezen kis forradalmi szigetén, az imperialista hadseregektől körülzárva, Európa szívében, ezen az előretolt forradalmi állásában, a magyar proletariátusnak ez a vezető, előrehaladott forradalmi élcsapata és az ő alkotása: a Vörös Hadsereg és annak győzelmei lobogtatták négy és fél hónapon keresztül magasan a forradalom vörös zászlaját."[9]

A magyar Vörös Hadsereg emlékével együtt őrizzük és ápoljuk a kommunista hadügyi népbiztos, a bátor és következetes forradalmár: Szántó Béla emlékét is.

8 Idézi *Hajdú Tibor:* A Magyar Tanácsköztársaság. Budapest, 1969. 330. o.
9 Új Március, 1919. III. 54. o.

TANULMÁNYOK

SUGÁR ISTVÁN

AZ EGRI VÁR ELESTE 1596-BAN

A stratégiailag oly nagy jelentőségű egri vár 1596. évi bukása 91 esztendős török uralom kezdetét jelentette, oszmán kézre kerülvén a legszámottevőbb észak-magyarországi vár, Pozsonyból és Bécsből a legrövidebb összekötő útvonal biztosítója Erdély felé, hazánk egyik legjelentékenyebb végvára.

Eger 1596. évi, török győzelemmel végződő ostroma nem tartozik a hadtörténetírás kedvelt témái közé, s mindmáig hiányzik az ostrom elfogulatlan, részletező leírása. Ezt a hiányt kívánom pótolni jelen tanulmányommal.

Megindul a szultáni hadjárat

A Magyarország elleni 1596. évi török hadjárat indítékát az oszmán történetírók a maguk sajátos módján vallási *ideológiai okokkal kendőzik.* Kjátib Cselebi szerint a befolyásos Hodsa Szeák-eddin efendi azzal érvelt a szultán előtt, hogy *„a világ szultánjának szükséges kelléke a világhódítás".*[1]

A harcias nagyvezér, Szinán pasa hasonló érvek mellett már gyakorlati jó tanáccsal is szolgált III. Mohamednek: *„... néhány év óta a hadjáratokban hódítás nem történt ... Legjobb lenne, ha dicsőséges elődeid közül Szulejmán szultán kívánatos példáját követve, egyszer személyesen indulnál hadjáratra."*[2]

A szultán és tanácsa végül is az 1596. évi hadjárat mellett döntött.[3]

A III. Murad szultán után 1595. január 16-án a Török Birodalom trónjára lépő 29 éves *III. Mohamed,* a nagy Szulejmán dédunokája, rendkívül bonyolult és nehéz helyzetben kezdte meg uralkodását. Elvesztette pillanatnyilag erdélyi szövetségesét, ellene támadtak hűbéresei: az erdélyiek és a román vajdák, akik még a kozákokat is csatasorba állították a padisah ellen. A magyarországi hódoltság, Üngürüsz testébe sikeresen induló és könnyen veszélyessé válható támadássorozatok martak bele északon, Erdély nyugati előterében és Horvátországban.[4]

Mindenképpen kézenfekvőnek látszott tehát 1596-ben egy erős török támadás szükségszerűsége az Oszmán Birodalom részére.

1 *Kjátib Cselebi* Fezlikéjéből: Török történetírók. Budapest, 1916. III. k. (a továbbiakban — *Kjátib*) 244. o.
2 Uo.
3 Uo.
4 *Joseph von Hammer:* Geschichte des Osmanischen Reiches. II. Band, Pest, 1834. 582—588., 601—609. o.; *Szalay László:* Magyarország története. IV. k. Lipcse, 1854. 386—402. o.; *R. Horváth Jenő:* Magyar hadikrónika. II. k. Budapest, 1897. 110—129. o.

Kiadták tehát a csapatok mozgósítására a fermánt, s a szükséges élelmiszerkészletnek Belgrádba való összegyűjtésére 150 ezer aranyat küldtek.[5] Az összes katonai szükségletek beszerzésére 620 ezer aranyat költött a szultáni kincstár.[6] A hadba hívott sereg elitalakulatait most is a *janicsárok* adták, s mellettük a hadjáratra vezényelték *a rumeliai, az anatóliai, a karamániai, a szivaszi, az aleppói, a diarbekiri, a meraszi és urfai tartományok fegyvereseit,* beglerbégjeik parancsnoksága alatt. Még a távoli *Damaszkuszból* is érkeztek csapatok. Fegyverbe állítani rendelték a magyarországi hódoltság török haderejét. A balkáni hűbéres katonaságot Pancsován gyülekeztették.[7]

III. Mohamed és serege 1596. június 22-én fényes ünnepségek közepette indult a hadjáratra.[8] A padisah, a szokáshoz híven, magas rangú állami és egyházi méltóságok kíséretében indult hadba. Az oszmán sereg a bevett útvonalon, Szófia és Nis érintésével menetelt Belgrád felé. Útközben egymás után csatlakoztak a sereghez a pasák, hadinépük élén.[9] A támadásra vonuló hadsereg tüzérségét s a lőszer nehezét a Dunán hajókon vontatták, melyeket később a Tiszára tereltek.[10]

A hatalmasra duzzadt létszámú szultáni sereg 48 napi kemény menetelés után, 1596. augusztus 9-én érkezett meg a Duna-parti Belgrádba, ahol már mind a Száván, mind a Dunán át megépített hajóhidakkal fogadta Dzsáfer pasa az érkezőket.[11] A rendelkezésre álló török források (Pecsevi, Kjátib és Naima) és a szultánhoz csatlakozott Sir Edward Barton konstantinápolyi angol követ szerint ekkor még *nincs a török hadvezetésnek kiforrott álláspontja a hadjárat tulajdonképpeni célját illetően.*[12] A muzulmán harcosok azonban jó előjelnek tekintik hogy az április 7-én elveszett Klissza várát Dalmáciában június 6-án sikerült visszafoglalniok. *„Ez a hódítás és a győzelem kezdete!"* — mondogatták.[13]

A török sereg hadi készülődése s a Balkánon való felvonulása alatt Magyarországon nem ült el a harci zaj. Az új temesvári pasa, „szemöldökös" Szulejmán az előző esztendőben a Báthory Zsigmond által elfoglalt *Lippa* felszabadítására haddal indult a vár ellen, de a táborba szállott erdélyi hadak megindulásának a hírére helyesebbnek látta visszafordulni. A felkészült erdélyi fegyveres erő megtorlásul június 10-én ostrom alá vette *Temesvárt,* de a már-már sikerré érlelődő küzdelemnek a törökök segítségére érkezett felmentő tatár sereg hirtelen heves támadása véget vetett.[14]

Az egri vár katonasága sem pihent. Egy csapat május 27-én Szolnok felé ütött ki, és gazdag hadizsákmánnyal: 100 tatár lóval, 40 levágott fejjel s egy magas rangú szolnoki török főtiszttel tért meg a vár falai közé.[15]

A bécsi hadvezetőség hadműveleti terveinek megfelelően erős császári és magyar csapatokat vontak össze Komárom és Esztergom térségébe. A hadjárat nyitányaként Pálffy Miklós és Adolf Schwarzenberg csapatai júniusban rohammal bevették Vácot, sőt a huszárok egészen Pestig cirkáltak.[16]

5 *Kjátib:* 244. o.
6 *Hammer:* i. m. 609. o.
7 *Kjátib:* 245. o.
8 *Pecsevi Ibráhím* Tharikhjából: Török történetírók. III. k. Budapest, 1916. (a továbbiakban — *Pecsevi*), 129. o.
9 *Kjátib:* 245—246. o.
10 *Pecsevi:* 130. o.
11 *Kjátib:* 245—246. o.
12 *Kropf Lajos:* Egervár eleste és a keresztesi csata 1596-ban. Századok, 1895. 400—401. o.
13 *Kjátib:* 246. o.; *Szalay:* i. m. 403. o.
14 *Ortelius* redivius et continuatus... Frankfurt, 1665. (a továbbiakban — *Ortelius*) 195—196. o.; *Szalay:* i. m. 403. o.; *R. Horváth:* i. m. 130 o.
15 Ortelius: 194. o.
16 *Ortelius:* 197. o.; *R. Horváth:* i. m. 130. o.

A Miksa főherceg vezérlete alatt szerveződő hadjárat célja a Budát és Szolnokot fedező hatvani vár megszerzése volt. Néhány nappal III. Mohamed seregének Belgrádba érkezése után, augusztus 15-én jelentek meg a csapatok *Hatvan*nál. A nem kevesebb, mint 60 ezerre duzzadt ostromló erőnek az egri vár fegyveresei is számottevő részesei. Hatvan védelmére Arszlán bég parancsnoksága alatt mintegy 1 500 török harcos sorakozott fel.[17]

Felvonulás Eger ellen

A török hadsereg belgrádi táborozásának 27 napra nyúlt tartama alatt merült fel a döntő kérdés: hová induljon a szultáni sereg? Kjátib Cselebi egy korábbi török forrásra hivatkozva úgy tudja, hogy több előkelő férfiú az árulóvá lett Erdély ellen sürgette a hadjáratot. Ezt a javaslatot azonban a rendkívül nehéz és részleteiben ismeretlen terepviszonyokra való tekintettel elvetették. E fontos tárgyalások közepette vette a szultán a tekintélyes Habsburg-sereg támadásának a hírét Hatvan ellen. Kjátib Cselebi szerint *„ezért abban állapodtak meg, hogy oda kell menni és a közelben fekvő Eger nevű várat kell elfoglalni."*[18] Az angol királynő, I. Erzsébet követe, Sir Barton úgy tudta, hogy III. Mohamed eredetileg azt tervezte, hogy serege felével Erdély, másik felével pedig a nagy ellenfél, Bécs ellen indul. Az Erdély ellen működő csapatoknak lett volna a feladata Eger várának *„út közben"* való elfoglalása.[19] A Bécs elleni támadó szándék hírét vehette a Habsburg-hadvezetőség is, mert lépéseket tett a császárváros védelmére.[20] Egyébként semmiképpen sem látszik valószínűnek, hogy Bécs ostroma komolyan felmerült volna a török haditanácskozások során.

A belgrádi haditanácskozás végül is a felvonult oszmán had teljes erejével Eger megszerzése mellett döntött.

A hadjárat fővezéréül, szerdárjául a padisah a hadrakelés időszakában Szinán pasa hirtelen halála után nagyvezérré sógorát, *Ibrahim* pasát nevezte ki.[21]

A Belgrádból való elindulás előtt a szultán szemlét tartott katonái felett. Mint általában mindig, most is bizonytalan a török katonai erő létszáma. Az angol követ merőben irreálisan 600 ezer emberről tett jelentést Londonba.[22] Rudolf császár hazatérő követsége tagjának, Wratislav bárónak a törökök 500 ezer katonáról beszéltek, de szerinte csak jó 300 ezer emberre rugott az összlétszám, beleszámítva a sereget kísért nagyszámú csőcseléket és fegyvertelen tömeget.[23] Ortelius szerint végül is Eger ellen 150 ezer harcossal tört a szultán.[24]

A felvonulási terv szerint *a főseregelőtt Dzsáfer belgrádi pasa haladt csapataival, mint előhad,* s a főseregetet a csak később beérkezett ruméliai haderő fedezte.[25] Erős egységekkel biztosították a hadjárat tartamára Belgrádot a román vajdák esetleges támadása ellen,[26] de a temesvári részekre is számottevő haderőt küldtek, az Erdély felőli esetleges oldalba támadás kivédésére.[27]

17 *Ortelius:* 197—198. o.; *Kropf:* i. m. 402. o.; *R. Horváth:* i. m. 130—131. o.
18 *Kjátib:* 247. o.
19 *Kropf:* i. m. 400—401. o.
20 *Ortelius:* 197. o.
21 *Pecsevi:* 128. o.
22 *Kropf:* i. m. 404. o.
23 Uo.
24 *Ortelius:* 200. o. (Miksa főherceg alatt 150 ezer embert említ.) Miksa főherceg emlékirata az 1596. évi mezőkeresztesi csatáról: Történelmi Tár. Budapest, 1900. (a továbbiakban — *Miksa*) 562. o.
25 *Pecsevi:* 128—129. o.; *Kropf:* i. m. 404. o.
26 Uo. *Kropf:* i. m. 405. o.
27 *Kjátib:* 247—248. o.

A török hadsereg a Száva hídján — Kjátib Cselebi szerint — 1596. augusztus 22-én[28] kezdte meg nyolc napon át tartó átkelését a Szerémségbe.[29]

A török hadvezetés megmagyarázhatatlan bizonytalankodására utal, hogy a Duna jobb partján haladva, a Tisza torkolatánál fekvő *Szalánkemén*be érve — ahonnan több felé vehették az útjukat —, ismét felmerült a hadjárat céljának a problémája. Tehát ismét haditanácskozást tartottak, *„mivel a felséges padisah azt rendelte, hogy amelyik irányt jónak látják, abban az irányban gyorsan induljanak."* Dzsigalazáde pasa azt tanácsolta, hogy *Komárom várát* foglalják el, mivel akkor „az egész Duna-part mind behódol és biztonságban lesz." A többi vezérek azonban egyöntetűen elvetették ezt a javaslatot azzal az indoklással, hogy „Komárom vára kicsiny vár és nem érdemli meg, hogy a padisah személyesen menjen annyi katonával ellene." A hadjáratban résztvevő a jól értesült Pecsevi Ibráhim arról számolt be, hogy *„előnyösebbnek tartották, hogy Eger ellen menjenek, mert azt vélték, hogy Eger elfoglalásával a bányákat is hatalmukba kerítik, s Eger ellen indulásukkal kiváltképp a bányák elfoglalása volt a céljuk."*[30] Ezt az irreális céljukat a törökök azonban sohasem tudták megvalósítani, sőt még csak határozott támadást sem indítottak a felsőmagyarországi bányák elfoglalására.

Amíg a Dunán átkelve lassú menetben vonult az Alföldön, a Tisza jobb partján a szultáni sereg, s közeledtek Szolnokhoz a felmentő oszmán csapatok, lankadatlan erővel folyik *Hatvan ostroma.* A 60 ezer főnyire szaporodott Habsburg-erők[31] támadásának hősiesen ellenállt Arszlán bég 1 500 harcosa.[32] A számottevő török felmentő sereg Szolnok térségében letáborozott, s tartva a nagy keresztény erőtől, nem is próbálkozott meg Hatvan felmentésével.[33] Hatvan vára a meddőn veszteglő, mintegy 40 ezer főnyi, felmentésükre küldött török csapatok szeme láttára esett el. 1596. szeptember 3-án foglalták el a Habsburg-erők Hatvant.[34] A török táborban tartózkodó Wratislav bárótól tudjuk, hogy a győztes ostromlók iszonyú kínzások közepette lemészárolták az igazhitű örséget, de az asszonyokat, gyermekeket és az aggokat sem kímélték. A terhes asszonyoknak felhasították a hasát, a szopós csecsemőket szablyasuhintással kettéhasították, az asszonyokat emlőiknél fogva akasztották fel, megnyúzták, s a belüket kitépték. A vélemények megoszlanak, hogy a barbár vérfürdőt a vallonok, vagy pedig a németek követték-e el, de a török táborban megesküdtek a moszlim harcosok, hogy megtorolják a hittestvéreiken elkövetett kegyetlenkedést.[35] Barton angol követ írta meg, hogy olyan mélységes volt a szultáni sereg katonáinak felháborodása, hogy a nagyvezérnek janicsárokat kellett kivezényelnie a sereggel utazó s elbocsátott osztrák követség védelmére.[36]

Ortelius úgy tudta, hogy 3 ezer embert gyilkoltak le Hatvan elfoglalása után a nyugati zsoldosok.[37] Ekkor azonban még senki sem sejtette, hogy ezt a borzalmas embertelenséget Eger vára elfoglalása után meg fogják torolni a győztes oszmán katonák.

Az események jószemű tanúja, Pecsevi Ibráhim Dzsigalazáde pasa „gondatlanságának" tulajdonította a török felmentő csapatok teljes passzivitását. „Az egész iszlám sereg ócsárolta őt, de semmi sem történt, s egyetlen feddő szó

28 Uo.
29. *Kropf:* i. m. 404. o.
30 *Pecsevi:* 129. o.
31 *R. Horváth:* i. m. 131. o.
32 *Ortelius:* 198—200. o.
33 *Kropf:* i. m. 406. o.
34 *Kjátib:* 248. o.; *Ortelius:* 199. o.; *R. Horváth:* i. m. 131. o.
35 *Kropf:* i. m. 406—407 o.
36 Uo.
37 *Ortelius:* 200. o.

sem érte őt."[38] Nem hiába volt fia a nagy tiszteletben állott elhunyt nagyvezérnek, Szinán pasának.

Pálffy Miklós Hatvan birtokba vétele után meggondolatlanul azt javasolta az osztrák fővezérnek, hogy rohanják meg a Szolnoknál tétlenül tanyázó török felmentő csapatokat. Miksa főherceg azonban minden támadó akciót megtiltott,[39] sőt seregével hátat fordítva a minap elfoglalt hatvani várnak, a közelgő nagy szultáni sereg elől Vác alá vonult vissza.[40]

Szabaddá vált tehát az út III. Mohamednek és hadának Eger felé . . .

A padisah, katonái kedvének felpezsdítésére, a várható egri ostromra való tekintettel, eleget téve zsoldkövetelésüknek, ezer-ezer akcsét fizetett ki minden harcosának.[41]

A török fősereg a Tisza jobb partja mentén haladva érkezik meg *Szolnokra,* ahol a hatvani vérfürdőre való megemlékezésül „gyászból" Barton szerint három,[42] Kjátib Cselebi szerint két napot pihent.[43] Itt csatlakozott az egri ostromra vonuló sereghez a tatár kán fivérének, Feth Girájnak a vezetésével néhány ezer katonája. Kjátib Cselebi, kétségtelenül elírásból, csupán 1 ezer tatárról beszél.[44] Más források[45] viszont, túlozva, 30 ezer tatárt emlegetnek — feltehető, hogy népes tatár csapatok már Belgrádnál, vagy Dél-Magyarországon csatlakoztak a hadhoz.

A Tiszán felhajózott tüzérséget és nehéz lövegeket Szolnokon rakták partra, majd pedig szekerekre málházták. A tüzérség szállítása *Szebrencs aga* feladata volt, akinek egy kompon támadó 700 főnyi magyar csapat elől sikerült megmentenie a sereg ostromhoz nélkülözhetetlen nagy értékeit.[46]

Az így elkészült és összeállt sereg, miután rendezték soraikat, megindult Eger felé. *Az előhadat* Dzsáfer belgrádi pasa és a karamániai beglerbég, Házer pasa csapatai alkották.[47]

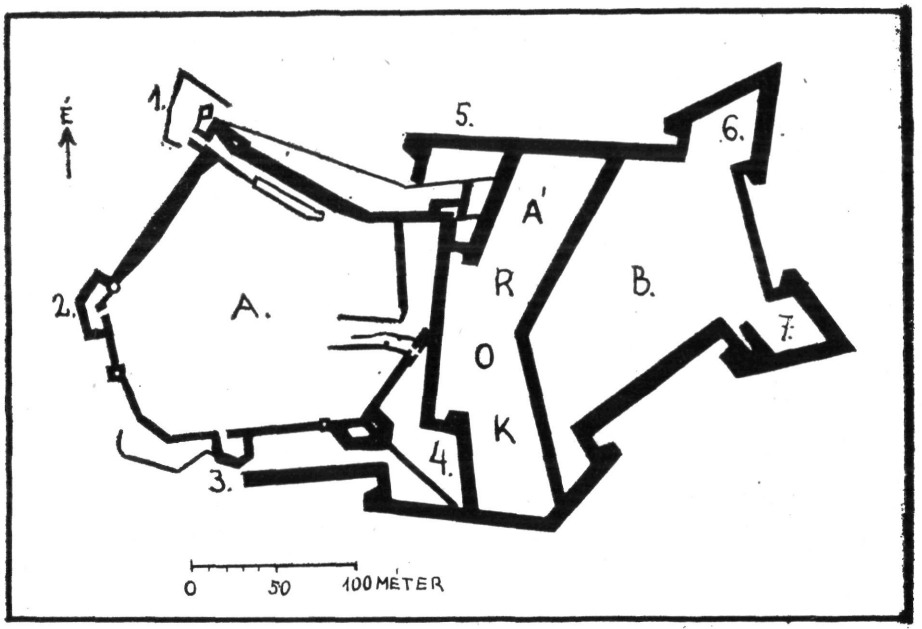
III. Mohamed szultán harcosai 1596. szeptember 20-án érkeztek Eger falai alá, amint azt a várban tartózkodó Claudio Cogonara császári főhadmérnök említi.[48] Kjátib Cselebi[49] és Naima,[50] Décsi János,[51] Jansonius és a Chronica Leibitzeriana[52] szerint viszont az érkezés napja szeptember 21. Az angol Sir Barton és Glover szerint pedig szeptember 22.[53] Figyelmet érdemel Ortelius közlése, mely szerint Terska cseh hadnagy szeptember 23-án azt jelentette Miksa főhercegnek az egri várból, hogy az ellenség szeptember 18-, 19-, és 20-án szállta meg Eger környékét.[54] Ez tehát logikusan azt jelenti, hogy a török sereg csapatai több napon át, egymást követően érkeztek meg a vár falai alá. Istvánffy Miklós mindenképpen súlyosan téved, amikor szeptember 27-ében jelölte meg a török had érkezésének időpontját Eger alá.[55] Egyébként a fentebb említettek

38 *Pecsevi:* 130. o.
39 *R. Horváth:* i. m. 131. o.
40 *Ortelius:* 200. o.; *Decsi János* magyar históriája. 1592—1598. Pest, 1866. 267. o.
41 *Kjátib:* 249. o.
42 *Kropf:* i. m. 407. o.
43 *Kjátib:* 249. o.
44 Uo.
45 Nemcsak Wratislav báró, de Velence prágai követe is ennyiről tud. *Kropf:* i. m. 404., 406. o.
46 Uo. 406. o.
47 *Kjátib:* 249. o.
48 *Claudio Cogonara* emlékirata: Az Egri Vár Híradója. 6. szám. Eger, 1965. (a továbbiakban — *Cogonara*) 17. o.
49 *Kjátib:* 249. o.
50 *Kropf:* i. m. 407. o.
51 *Decsi:* i. m. 268. o.
52 *Kropf:* i. m. 407. o.
53 Uo.
54 *Ortelius:* 220. o.
55 *Istvánffy Miklós:* Magyarország története. 1490—1606. (Ford: Vidovich György) Debrecen, 1867. (a továbbiakban — *Istvánffy*) 769. o.

egy-két napos eltérésének az oka azzal magyarázható, hogy egyik szerző az ellenség szórványos felbukkanását, mások pedig a hatalmas embertömeg folyamatos beérkezésének az időpontját vették figyelembe.

Az egri vár és hadinépe

Eger, bár nem feküdt a Belgrád—Buda—Bécs hadászati főirányban, s az ország szívében, mégis kimagasló stratégiai jelentőséggel bírt, mely természetszerűen több tényező eredője. Egeren, a *„Felföld kapujá"*-n[56] át vezetett az egyik legfontosabb összekötő útvonal a búzatermő-állattenyésztő Alföld s a Felvidék gazdag bányavárosai között. A királyi Magyarország fővárosát, Pozsonyt, s a Habsburg-császárvárost: Bécset az Egeren át húzódó kulcsfontosságú út kötötte össze Erdéllyel, annak legkritikusabb pontján, ahol az a viszonylag biztonságosabb hegyvidéket elhagyva a síkságra ér. A nógrád-honti várak, Hatvan, a

Az egri vár alaprajza 1596-ban. A: belső vár; B: külső vár. 1. Földbástya, 2. Dobó bástya, 3. Varkoch-kaputorony, 4., 5. Délkeleti és Északkeleti Baldigara-féle fülesbástya, 6. Pál bástya, 7. Ungrád bástya.

Jászság és Szolnok térségét felölelő török hódoltság északkeleti irányban való terjeszkedésének a közvetlen hatósugarába eső egri vár vethetett gátat, noha már évtizedekkel annak előtte az egész környék a töröknek is adózni volt kénytelen. Egerből jól és viszonylag könnyen figyelemmel volt kísérhető a budai, a hatvani és a szolnoki törököknek minden veszélyt jelentő katonai megmozdulása. Eger helyzetének jelentőségét az is aláhúzza, hogy a Felvidék katonai központja, a Kassa felé vezető jelentékeny útvonal őrizetét is ellátta. Egerből, mint erős végvári bázisból messze területek (Pest térsége, a Duna-Tisza köze) török megszálló rajtaütésekkel voltak háborgathatók. Ezeknek a tényezőknek a jelentőségét az oszmán hódítás kibontakozása még csak inkább meghatványozta.

56 *Tinódi Sebestyén:* Eger vár viadaljáról való ének: Tinódi egri históriás énekei. (Szerk. Sugár István) Eger, 1974. 231. sor.

A XVI. század utolján az ország kulcsfontosságú várai közül már csak Eger, Várad, Kanizsa és Újvár kerülte el a bukást.

Az egri vár az 1552. évi török ostrom súlyos pusztítása után, az évtizedek során nemcsak újjáépült, de egyre inkább korszerűsödött is. *A bécsi Haditanács a méregdrága pénzen megvásárolt viszonylagos békeévek alatt a végvári rendszer kiépítésén belül nagy súlyt helyezett Eger vára kiépítésére.* Hosszú és alapos fontolgatás, mérlegelés után a várépítészet oly kiváló szakértőjének, mint *Octavio Baldigarának* a tervezetét fogadták el, s annak alapján indult meg az erődítmény modernizálása. Az egri püspöki birtokok teljes jövedelmét, több vármegye hadiadóját, s parasztjainak robotját évente 4—5 ezer forinttal toldotta meg a Kamara.[57]

A belső várban, a külső vár felé tekintő keleti oldal két végén, egy-egy nagy fülesbástya épült meg. A nyugati fekvésű s terepadottságai miatt erősen veszélyeztetett külső vár vastag kőfalainak két keleti szögletén is egy-egy fülesbástyát emeltek. A déli oldalát — a régi Ókapunak megfelelően — egy sajátságos módon megszerkesztett további fülesbástya fele védelmezte. A belső és a külső várat elválasztó 40—60 méter széles és igen mély árok oldalait magas kőfalak szegélyezték, s mind az északi, mind a déli végén, a fülesbástyákhoz csatlakozó harántfal zárta le. A közlekedés a két várrész között az árkot átívelő és meglehetősen keskeny cölöphídon bonyolódott le. Baldigara tervei nyomán épültek meg a belső vár falainak mélyében a több szintre kiterjedő boltozatos helyiségek: a kazamaták, a kaszermák (kaszárnyahelyiségek), az aknafigyelő és az összekötő folyosóhálózat. A külső vár falait széles szárazárok vette körül.

Baldigara jó terve azonban, sajnos, anyagiak híján nem valósulhatott meg maradéktalanul. Nem épült meg az egyébként jól védelmezhető belső várnak nyugati, a város felé tekintő oldalán három nagy újolasz típusú fülesbástya. De *elmaradt a vár teljes kiterjedésében a katonákat és az ágyúkat fedező mellvéd kialakítása is. Súlyos hiányosság folytán a külső várat kerítő szárazárok külső partján nem emeltek kellően takarósáncot sem.*

Ha Baldigara eredeti tervei hiánytalanul testet öltöttek volna, úgy az itáliai mester véleménye szerint az 50—60 ezer főnyi ostromló ellenség ellenében is megvédhető lett volna. Úgy vélekedett, hogy egy-egy nagy fülesbástya ostromán a támadók akár 10 ezer emberüket is elvesztheti.[58]

Végül is a horribilis építési költség és munka árán Eger vára 1596-ban a korszerű várharcászat követelményeinek csak részben felelt meg, hiányosságai leplezetlenül megmutatkoztak.

Az egri vár védelmi szempontból legkritikusabb része az Almagyar-hegy oldalában fekvő külső vár volt, mivel a közvetlenül környező közeli keleti magaslatokról jól be lehetett látni és lőni a vár területére. A tüzérség fejlődésével egyértelműen bebizonyosodott, hogy az Almagyar-hegy aljában megépült külső vár, sőt részben a belső vár is, a 30—55 méterrel fölébe magasodó hegyen felállított ágyúk tüzével könnyűszerrel elérhetővé vált. Amikor 1358—1430 között kialakították a külső várat,[59] ennek a körülménynek a jelentőségét még nem mérhették fel kellően.

Claudio Cogonara császári főhadmérnök, aki az ostrom alatt a várban tartózkodott, később így vázolta a helyzetet: „*A kedvezőtlen fekvésű várat* (tudniillik külső várat — S. I.) *három oldalról 200 lábnyinál* (63,20 méter — S. I.)

57 *Pataki Vidor:* Az egri vár élete: A ciszterci rend egri Szent Bernát Gimnáziumának 1933—34. évi Értesítője Eger, 1934. 42. o.
58 Uo. 50. o.
59 *Nagy Árpád:* Az egri külsővár kérdéséhez: Az egri Vár históriája. 7. szám. Eger. 1967. 18. o.

nem távolabb fekvő magas dombok uralják, melyek teteje 10 lábnyival (4,74 méter — S. I.) *magasabb a várnál, és az erősség felé lejtenek, hogy végül is 4 lábbal* (1,26 méter — S. I.) *magasabb a falaknál.*[60] Tudnunk kell, hogy a vár minden ismert ostrománál ezt a kedvezőtlen adottságot ragadta meg a támadó ellenség. Már Tinódi is szóvá tette az egri vár e nagy problémáját:

„Napkeletre egy nagy magas hegy vagyon,
Arról benézhetnek várba szabadon."[61]

A vár e kedvezőtlen fekvése kapcsán figyelemre méltó egy 1704-ben készült katonai felmérés: „Grundriss des Schlos und Stadt Erlau neben den dominirenden Anhöhen."[62] Az akkor még katonai célokat szolgáló belső várra (a külsőt ugyanis 1702-ben lerombolták) ellenséges támadás esetében veszélyt jelentő keleti fekvésű *Almagyar-hegy és tető*, valamint az északra emelkedő *Királyszéke* képezte a vizsgálat tárgyát. Ez a súlyos probléma később is felmerült, és mind 1764-ben, mind 1768-ban készült katonai felmérés e térségről. Az első esetben a belső vár északi oldalával szemben fekvő Királyszékének az erődítése is felmerült.[63] Az 1768. évi térkép („Plan von des Schlos zu Erlau nebst der Anhöhe wo durch es dominirt wird") tanubizonysága szerint pedig az Almagyar-hegynek a belső vár felé tekintő veszélyes nyugati oldalát és tetejét vették szoros vizsgálat alá.[64]

A vár korszerűsítésével kapcsolatban gondoskodás történt a város valamelyes védelméről is. A Dobó-korszakban Eger városát még csak tapasztott palánk övezte,[65] de az 1570-es évek végén, 1580 körül megkezdődött a kőfal *(„Ringmauer")* megépítése. Kutatásaim szerint 1592-re zömében el is készültek a munkával. A várost övező körfal tervezője s az építkezés irányítója az itáliai *Christophoro Stella.* A falon a befutó utaknak megfelelően négy kapu nyílt, s a falak síkjából előugró sokszögű bástyák biztosították a védelem lehetőségét. A bástyák a város felé nyitottak voltak, hogy az ellenség, ha netalán egyikét-másikát elfoglalná, ne használhassa támaszpontként a város védőivel szemben.[66]

A vár katonasága a XVI. század utolsó harmadában 1 ezer fegyveresből állott. A Rákóczy Zsigmondnak adott 1588. május 14-én Bécsben kibocsátott főkapitányi instrukcióból tudjuk, hogy *500 magyar huszár és 200 magyar gyalogos mellett 300 német katona szolgálta Eger várát.*[67] A vár fennmaradt utolsó számadáskötete 1594—1595-ről arról vall, hogy *a németek nehéz vértesek („cataphractis Agriensis") voltak.*[68] Bár az ostrom előtti évről fennmaradt várszámadás nem említi a katonák létszámát, de az előző esztendők szórványadatai arra utalnak, hogy 1596-ban is a fenti megoszlásban 1 ezer körüli fegyveres volt a várnak.

Az egri vár katonai és gazdasági szervezete élén 1596-ban *bedegi és berencsi Nyári Pál főkapitány* állott. Az előző esztendei adat szerint *az alkapitány Pászthóy Gergely, az első és második várnagy pedig Korláth Kristóf és Vár-*

60 *Cogonara:* 16. o.
61 *Tinódi:* 84—85. sorok
62 Kriegsarchiv. (Bécs) Kartenabteilung. K. VII. 1. 183. (Másolata: Heves megyei Levéltár. V—80. 163. rsz. Nr. 549.)
63 Hadtörténelmi Térképtár. G I H 155
64 Kriegsarchiv. (Bécs) Kartenabteilung. Inland. C. V. 2—1—178.
65 *Tinódi:* 88. sor.
66 *Sugár István:* Eger vár falainak és kapuinak története: Az Egri Múzeum Évkönyve, VI. k. Eger, 1968.178—181. o.
67 Magyar Országos Levéltár. NRA. Fasc. 761. Nr. 24.
68 *Sugár István:* Az egri vár 1594—95. évi számadása: Archívum 6. Eger, 1977. 20. o

kony Jakab volt. Az építész, az *„architector" Christophoro Stella* az ostrom ideje alatt is a várban tartózkodott.[69]

Sajnálatosan nem ismeretes a vár tüzérségi felszereltsége, de egy 1560. évi részletes várleltár során akkor 26 ágyút vettek számba.[70]

Külön kell szólnunk a *tüzérek*ről. Cogonara azt jelentette, hogy csupán 8 tüzér található a várban, de közülük 5 betegen fekszik, *„A többinek pedig kevés a tapasztalata."*[71] Ugyancsak tőle tudjuk, hogy Tirsch ezredes segédcsapatával érkezett a várba egy spanyol(?) tüzér is, bizonyos Luigi Valla.[72]

Miután Miksa főherceg Hatvan elfoglalása után a beérkező jelentésekből arról értesült, hogy a szultán serege Eger ellen vonul, azonnal rendelkezett, hogy lássák el Nyáry Pált idejében a szükségesekkel. Utasította a cseh *Johannes Jacobus Thurn grófot,* hogy morva gyalogosaival vonuljon Egerbe. Báró Teuffenbach felsőmagyarországi főkapitánynak pedig meghagyta, hogy a várat lássa el a szükséges katonasággal és lőszerrel. Mielőtt pedig szeptember 9-én a császári sereg elvonult volna Hatvanból Vác felé, nagyobb számú lovast irányított Teuffenbach révén Egerbe. Midőn pedig Miksa főherceg szeptember 10-én Vácra érkezvén bizonyságot szerzett arról, hogy az oszmán had valóban Eger ostromára vonul, Nyáry Pál sürgető kérésére embert és lőszert irányított a várba. *Wilhelm Terskát* 500 válogatott német muskétással és egy-egy zászlóaljnyi vallon gyalogossal és lovassal késedelem nélkül Egerbe küldte. Néhány tapasztalt tisztet is az egri várba rendelt. Ekkor utazik Egerbe a 7 évet Flandriában működött császári főhadmérnök, *Claudio Cogonara* is. Kocsikon pedig 300 mázsa lőport szállítottak Egerbe.[73]

E hivatalos jelentésen túlmenően vizsgálat tárgyává tettem az egri várnak 1596 őszén küldött katonai segítséget. A különböző források nagy változatosságot mutatnak, de ismertetésük szükségesnek látszik, hogy a sok apró mozaikból összeálljon valamelyes kép.

Ortelius szerint szeptember 14-én érkezett meg a várba küldött német csapatkontingens.[74] Ugyanerről ad számot Cogonara főhadmérnök is. Ekkor Tirsch ezredes parancsnoksága alatt 100 gyalogos és 60 lovas vallon, valamint 400 német muskétás vonult be a várba, magukkal szállítva 24 kocsi lőszert.[75] Az általánosságban jól értesült Istvánffy Miklós alapjában Miksa emlékiratában foglaltak szerint rajzolta meg az egrieknek nyújtott segítséget. Szerinte Terska az 500 német puskás mellett még 300 vallonnal érkezett. A lőszer pedig 300 hordó lőporból és néhány kocsi kanócból állott[76] Baranyai Decsi János szerint a főherceg olasz és német katonaság mellett ezer puskást, és Thurn gróf vezénylete alatt 3 ezer gyalogost irányított Eger védelmére.[77] Ortelius is úgy tudta, hogy az 500 muskétás mellett válogatott német és vallon gyalogosokból s lovasokból állt a segédhad.[78] Szederkényi Nándor, Heves megye történetírója arról vall, hogy Thurn vezénylete alatt 2500 morva, Terska és Johannes Kinski parancsnoksága alatt pedig 500—500 vallon gyalogos, illetve lovas jutott ekkor Egerbe.[79] Pataki Vidor, az egri várépítészet monográfusa szerint a Nyáry Pál-

69 Uo. 22. o.
70 *Sugár István:* Az egri vár kémei és fegyverei a várszámadások tükrében: Az Egri Múzeum Évkönyve, XIII. k. Eger, 1975. 117—118., 121. o.
71 *Cogonara:* 18. o.
72 Uo.
73 *Miksa:* 556—557. o.
74 *Ortelius:* 202 o.
75 *Cogonara:* 16. o.
76 *Istvánffy:* 768—769. o.
77 *Decsi:* i. m. 267. o.
78 *Ortelius:* 202. o.
79 *Szederkényi Nándor:* Heves vármegye története. II. k. Eger, 1890. 290. o.

nak küldött segítség Teuffenbach sziléziai és vallon zsoldosaiból, Turris (azaz Thurn) morva gyalogosaiból, Terska cseh és svéd önkénteseiből, valamint egy zászlóalj vallonból állt.[80] Pataki által közölt levéltári adat szerint 250 olasz is volt a védők sorában.[81] Cogonara leírásából tudjuk, hogy spanyol tisztek,[82] Barton követ egy leveléből, hogy angol trombitás[83] is volt a védelemre felvonult fegyveres erő sorában.

Láthatjuk tehát, hogy bár változóan, de alapjában megközelítően azonosan ítélik meg a különböző források és leírások az egri vár kialakult védelmi erejét. Claudio Cogonara császári főhadmérnök a vár kapitányától szerzett személyes értesülése szerint *végső soron 3400 katona sorakozott fel Eger vára védelmére.*[84] Istvánffy Miklós és Szederkényi Nándor 4500-as,[85] nemkülönben Pataki Vidor 7000-es létszámadata[86] túlzó, indokolatlan és nem fogadható el semmiképpen sem.

Ezek szerint tehát a 3400 főnyi összlétszámból levonva a vár 1 ezer saját katonaságát, 2400 főben jelölhetjük meg az egri várnak nyújtott segítséget. Az egymással össze nem szokott védők sorában a magyarok mellett német, osztrák, cseh, morva, olasz, spanyol, svéd, sőt angol katonát is találhatunk. Egy krakkói levéltári adat szerint lengyel is volt Eger védőinek a sorában.[87]

A várba küldött császári főhadmérnök, Claudio Cogonara szeptember 14-i megérkezése után haladéktalanul megvizsgálta az erődítmény védműveit. Nyomban megállapította *a külső vár kedvezőtlen helyzetét.* Itt súlyos hibának tudta be, hogy *a falak nem mindenütt voltak előttük emelt földsánccal megerősítve, azaz takarva.* Csupán gyenge „cölöppalánkot" talált itt „gyenge gallyfonattal" *(latorkert),* ami nem nyújthat semmi védelmet sem a puska-, sem pedig az ágyútűz ellen. Ezért szeptember 16-án a Nyáry Pál által rendelkezésre bocsátott emberekkel erősítési munkálatokhoz kezdett. A külső vár kapuját jó fedezéket biztosító *„fedett aknaszerű úttal"* kötötte össze a bástyával. A külső vár északkeleti szögletén állott Pál bástya előtti magaslaton *„futóárokszerű védművet"* készíttetett, mely a vár által biztosítva uralta a közeli, szélesen elfekvő völgyet, a mai Vécsey-völgyet, melyben akár 10 ezer főnyi ellenség is elférhetett volna a hadmérnök szerint anélkül, hogy a várból ellenőrizhető lett volna. A mai helyszíni vizsgálat is mindenben igazolja Cogonara megfigyelését, illetve állítását.

A belső vár leggyengébb részénél, a Földbástyán, melyet ugyan 1552 óta kőépítménnyé fejlesztettek ki, s „ahol leginkább számíthatunk a rohamra", fával bélelt és földdel fedett „kazamatá"-t, azaz fedett lőállást, illetve összekötő folyosót építettek, jól elleplezve a várható ellenség megfigyelői elől. *„A belsejében kényelmesen elhelyezkedett 40 ember, akik az árok alatt elvezető, fával és földdel bélelt földalatti folyosón észrevétlenül vonulhattak oda."* Ezt a hevenyészetten létesített védőművet Cogonara olyan biztonságosnak minősítette, hogy *„megtámadásától semmilyen irányból nem kellett tartani."* Még több ilyen védműre is szükség lett volna, de az idő- és emberhiány azok létesítését megakadályozta.[88]

Claudio Cogonara nyomán az egri vár falainak és bástyáinak legsúlyosabb

80 *Pataki:* i. m. 51. o.
81 Uo. 69. o.
82 *Cogonara:* 18. o.
83 *Kropf:* i. m. 411. o.
84 *Cogonara:* 16., 19. o.
85 *Istvánffy:* 770. o.; *Szederkényi:* i. m. 290. o.
86 *Pataki:* i. m. 51. o.
87 Biblioteka Jagiellonska. (Krakkó) Me. 1101. F. 16. (Anna Pycowa szíves közlése. Mikrofilmen.)
88 *Cogonara:* 16—17. o.

hiányosságaként könyvelhetjük el, hogy sehol sem voltak azok a kivánatos mellvéddel ellátva, s igy az ott állott katona teljes testfelületével ki volt téve az ellenséges tűznek.

A főhadmérnök arra is felhívta Nyáry főkapitány figyelmét, hogy ajánlatos kiküldeni a várból „a haszontalan embereket."[89]

Elesik a város — ostromgyűrűben a vár

III. Mohamed szultán hadserege 1596. szeptember 20-án már teljes létszámmal Eger alatt állott, s a vártól délre elterülő síkságon („egri mező")[90] építették fel hatalmas kiterjedésű táborukat, melynek északi vége 800 méternyire megközelítette a várat.[91] Ekkor már a szolnoki béget is serege mellett találjuk, csapatai élén. Néhány nap múltán önkényes buzgalomból megérkezett a győri bég is, de mivel ő engedély nélkül hagyta el a hódoltság védelme szempontjából oly fontos állomáshelyét, fővételre ítélték, s csak az uralkodói kegy mentette meg életét. Büntetésül a bégnek saját költségén kellett hazavezetnie csapatait Győrbe.[92]

Ibráhim pasa nagyvezér, a hadjárat szerdárja, *Cigal Oglit* rendelte nagyszámú könnyűlovassággal a távolabbi környék felderítésére és biztosítására, esetleges felmentő támadás kivédésére.[93] A várat ostromló csapatok közvetlen biztosításáról *Dzsigalazáde pasának* kellett gondoskodnia a saját és a vezénylete alá rendelt damaszkuszi harcosokkal.[94]

A padisah első dolga a szokásos megadási felhívás megküldése volt a vár parancsnokának. Rendhagyó része volt az Eger átadására felszólító levélnek az a része, melyben *„a felséges Allah parancsából titeket* (ti. az egrieket) *vallásunkra hívlak. Ha muzulmánok lesztek, semmi bántódás nem ér benneteket, hanem mostani állapototok szerint vagyontokat, jószágtokat, miként eddig, ezentúl is bírhatjátok, s nyugodtan élhettek . . ."*[95]

Az egriek, nagyon helyesen, nem bocsátkoztak tárgyalásba a törökökkel, s válasz nélkül hagyva a levelet, vivőjét vasra verten tömlöcbe vetették.[96]

Megérkeztek Eger falai alá a Buda biztosítására kiküldött csapatok is, *Cserkesz Mahmud* aleppói és *Lala Mohamed* anatóliai pasák és beglerbégek parannoksága alatt.[97]

Az ellenség haladéktalanul körülfogta a várat és a várost, s még az első este megkezdték a *módszeres ostrom* előkészítésére az ostromárkok és sáncok, valamint az ágyúállások kiépítését.[98] A város lakóinak egy része elmenekült az oszmán had megérkezése előtt, s csak kivált a szegény nép maradt helyben."[99] A védők „oly bátran viselték magukat, hogy a város kapuit be sem zárták, hanem gyakran kitörve, az ellenséggel szerencsés csatározásokba bocsátkoztak."[100]

Az első, s a belső várat legjobban veszélyeztető ágyúállást a vártól északra, a Királyszékére telepítették. Ezek az ütegek a várral egyenlő magasságban tüzeltek az átlagban 200 méternyire fekvő falakra. A török táborban jelen volt Pecsevi Ibráhimtól tudjuk, hogy itt Lala Mohamed pasa 8 nagy kaliberű ost-

89 Uo.
90 *Pecsevi:* 131. o.
91 *Kropf:* i. m. 407. o.
92 Uo. 409—410. o.
93 Uo. 408. o.
94 *Kjátib:* 250. o.
95 Uo. 249—250. o.
96 Uo. 250. o.
97 Uo.
98 *Cogonara:* 17. o.; *Kropf:* i. m. 407. o.
99 Uo. *Kropf:* i. m. 408. o.
100 *Istvánffy:* 770. o.

romágyút állíttatott tüzelőállásba.[101] Innen kiindulva azután *északkelet, kelet, délkelet és dél felől épültek ki a vár körül a topcsik ütegállásai.* A lőtávolság itt is 200—250 méter volt csupán.

Nagy ütemben folyt a várfalakat, bástyákat megközelítő ostromárkok és fedezetet nyújtó sáncok készítése is. A várat körülölelő ostromgyűrű egyes szakaszai, s azokon belül az ágyúállások Ibráhim pasa nagyvezér, a hadjárat szerdárja, Dzserráh Mohamed pasa második vezér, Dzsáfer belgrádi pasa, Haszán pasa ruméliai beglerbég parancsnoksága alatt álltak.[102]

Az egriek nem tüzeltek a külső várat gyűrűbe fogó ellenségre, mivel Nyáry Pál azon az álláspontón volt, hogy *„engedjük az árok elkészítését és a tüzérség odavontatását, mert az igénybe vesz néhány napot."*[103] Nyilvánvalóan erősen bizakodott Miksa főherceg felmentő seregének megérkezésében.

A hatalmas török tábor, a gondosan kialakított ostromgyűrű s a szorgos ostromelőkészületek láttán, tudva, hogy a város számottevő ideig amúgy sem védelmezhető meg, szeptember 23-án felgyújtották a várvédők Eger városát, hogy az később ne szolgálhasson menedékül az ostromlóknak, majd pedig az éjszaka leple alatt[104] kiürítették azt, s valamennyien a vár biztonságot ígérő falai közé vonultak vissza.[105] A lángtengerben nem hamvadt el minden épület, mert többek között a kórház is fennmaradt.[106]

A janicsárok nem várattak magukra, gyorsan megmászták létrákon a falakat, s mohón kifosztották a város épületeit, jókora zsákmányra téve szert mindjárt első vállalkozásuk során is.[107]

Eger városa valóban nem volt tartósan védelmezhető, de minden harc nélkül való feladása helytelen álláspontra vall, mert annak ideig-óráig való oltalmazásával az amúgy is ősziesre fordult időjárás közepette időt vesztegettethettek volna el az ellenséggel. Láthatóan azonban Nyáry főkapitánynak nem volt szándékában a város védelme, csupán az ostrom legkezdetibb szakaszában a felvonuló törökökre való kirohanások bázisául szolgált igen rövid ideig.

A különböző szerzők egyébként eltérően közlik a város kiürítésének, illetve elestének a napját. Claudio Cogonara, az angol Sir Barton, valamint Glover személyes tapasztalata alapján a szeptember 23-i időpontot bizonyosnak kell elfogadnunk.[108] Ortelius szeptember 26-át,[109] Decsi János az ostrom 6.,[110] Istvánffy Miklós[111] nemkülönben Hammer a 7. napjára tette.[112] Pecsevi a támadó seregnek a vár alá érkezése utáni napot adta meg,[113] mely eltérés a több napon át folyamatosan beérkező csapatok adta úgynevezett „első nap" bizonytalanságával magyarázható, tekintve, hogy a török szerző maga is részese volt az ostromnak.

A török topcsik már szeptember 23-án három ágyúból megnyitották a tüzet a vár ellen, bár az egri lovasok még ki-kitörtek a falak közül, s ideig-óráig sikerült kiűzniök a városból az ellenséget.[114] A törökök végül a város területén is ágyúállásokat létesítettek. Egyik ütegük a Dobó bástyára irányult,[115]

101 *Pecsevi:* 131. o.
102 *Kjátib:* 250. o.
103 *Cogonara:* 17. o.
104 *Pecsevi:* 131. o.
105 *Cogonara:* 17. o.; *Kropf:* i. m. 408. o.
106 *Ortelius:* 203. o.
107 *Kropf:* i. m. 408. o.
108 *Cogonara:* 17. o.; *Kropf:* i. m. 408. o.
109 *Ortelius:* 203. o.
110 *Decsi:* i. m. 269. o.
111 *Istvánffy:* 770. o.
112 *Hammer:* i. m. 614. o.
113 *Pecsevi:* 131. o.
114 *Korpf:* i. m. 409. o.
115 *Istvánffy:* 770. o.

de kétséget kizáróan a Földbástya ellenében is felvonultatták a törökök lövegeiket.

A város elestével teljessé vált az ostrom- és tűzgyűrű a belső és a külső vár körül. A falaktól átlagosan 200—250 méternyire épültek ki az ágyúállások, sőt a város felől bizonyára még közelebb. A belső vár szintjénél lényegesen mélyebben — kb. 30 méternyivel — fekvő város felől a meredekre faragott sziklákon álló falak és bástyák jó célt kínáltak. *Az ostromra felvonult oszmán hadsereg azonban döntő súllyal természetesen a külső vár ellen összpontosította ütőerejét, az első naptól kezdődően láthatóan ott kívánták kicsikarni a győzelmet. Döntésük a terep és a vár adottságainak kiváló felismerésén alapult. Ott, az Almagyar-hegy magaslatairól az alacsonyabban fekvő külső vár, sőt részben a belső is jól áttekinthető és lőhető volt. Az Almagyar-hegy teteje, ahol Hasszán pasa ruméliai beglerbér ágyúi állottak,*[116] *35 méternyire magasodik a vár szintje fölé. (!)*

Kjátib Cselebi szerint *8 megerősített ütegállásban 23 „vártörő ágyú", azaz nagy kaliberű ostromlöveg csöve irányul Eger vára ellen.*[117] *A külső várral szomszédos Almagyar-hegyen kisebb kaliberű ágyúkból Claudio Cogonara főhadmérnök szerint mintegy 100 darabot állítottak fel a törökök.*[118]

A gyorsan, gördülékenyen és célratörően megindult ellenséges hadműveletektől Nyáry Pál annyira megzavarodott, hogy a Cogonara által a falakon kívül épített futóárkokat, mellvédeket és kazamatákat, azaz fedett lőállásokat lerombolta, és a területet *„minden további nélkül feladta ... mondván, hogy nem akarja a katonákat az árokban kockáztatni, mert eredményesebben használhatja őket a falak védelmére."* A tapasztalt olasz hadmérnök véleményével mi is egyetértünk, mely szerint ez a döntés *„nagyon elhamarkodott határozat"* volt, mert hiszen akkor a vár főkapitánya miért járult hozzá azoknak nehéz munkával való kialakításához.[119]

A vár ostroma szeptember 24. és október 3. között

A várvédőket feleskették, majd az egyes csapatok részére kijelölték a falakon és a bástyákon állásaikat.[120]

Eger vára tulajdonképpeni ostroma 1596. szeptember 24-én vette kezdetét. A törökök benépesítették jól elkészített ostromárkaikat és sáncaikat, s a felvonult csapatok minden számottevő háborgatás nélkül kezdték meg lassú előrenyomulásukat.[121] Ibráhim pasa helyes harcászati meglátás alapján az ostromban az átlagosnál döntőbb szerepet szánt az aknászoknak. Már ezen a napon a külső vár ellen három „főakna" ásását kezték meg, melyek később súlyos pusztítást okoztak.[122]

Az ellenséges tüzérség is teljes erővel nyitotta meg a hosszú napokon át tartó tüzet, elsősorban a külső vár ellen. A topcsik réslövéseinek elsődleges célja az volt, hogy utat nyissanak a falakon a gyalogsági roham számára. Pecsevi Ibráhim kivált Lala Mohamed pasa anatóliai beglerbégnek a Királyszéken felállított lövegei munkáját dicsérte.[123]

116 *Kjátib:* 250. o.
117 Uo.
118 *Cogonara:* 18. o.
119 Uo.
120 *Decsi:* i. m. 268. o.
121 *Cogonara:* 17. o.
122 Uo.
123 *Pecsevi:* 131. o.

„*Nagy ágyúkat és zarbuzánokat állítottak fel* — írja Kjátib Cselebi — és *a vár minden részét, de különösen a nagy tornyot* (a belső várban álló püspöki székesegyház két magasba nyúló, vaskos tornyáról van szó, ahonnan kiválóan áttekinthették az egriek a török hadállásokat — S. I.) *ostromolták és sok helyen lerombolták, ámde a vár belseje nagy, erős kövekből volt építve, és azokon semmi kárt nem tettek, és lehetetlen volt rést nyitni.*"[124] A becsapódó súlyos lövedékek törték, rombolták a falakat, bástyákat. A helyreállítás rendkívül fontos munkálatait Cogonara főhadmérnök irányította, s a rombolásokat sánckosarakkal és szálfákkal javíttatta ki.[125]

A török csapatok első gyalogsági rohamai a falakon felsorakozott védők sűrű és szapora puskatüzében összeomlottak.[126]

A támadó ellenség a védőerő megosztása céljából már az első napokban, a külső várral egyidőben, a város felől a Földbástyát is megtámadta a belső vár északnyugati szögletén. Az oszmán harcosok egymást követően háromszor rohamozták meg a 25 méter magas földkúpot, de oldalirányból, a Dobó bástyáról, nemkülönben a belső vár északkeleti nagy füles bástyájáról igen heves tüzeléssel visszavonulásra kényszerítették a támadókat.[127] Istvánffy Miklós úgy tudta, hogy a város felől a belső vár ágyútűz alá vett Dobó bástyája ellen is csírájában fojtották el az egriek a támadást.[128] Itt a rohamozó oszmán harcosok helyzete meglehetősen aggasztó lehetett, mivel a város fölé magasodó sziklát, melyen a bástya áll, még Dobó István várkapitánysága idejében, a bástya megépítése kapcsán, meredekre faragták.

A szakadatlan erős ellenséges ágyútűzben megrongált várfalak folyamatos javítása mulaszthatatlan és gondos munkát igényelt. Kivált éjszaka dolgozhattak csak az egriek. *A bizonytalankodó,* de nyakas *Nyáry Pál főkapitány azonban megtagadta a faljavításokhoz megkívánható segítséget.* Azzal indokolta döntését, hogy „a sok katona elvesztése előbb-utóbb a vár nyomorúságos elbukására vezet."

Mindennél élesebb fényt vet a főkapitány és néhány tisztje magatartására Cogonara császári főhadmérnök személyes tapasztalata. Jelentésének vonatkozó része különleges fontosságánál fogva minden apró részletében igen figyelemre méltó, még abban az esetben is, ha talán egyes állításait a főhadmérnök eltúlozta. Állítása igazát látszik igazolni az, hogy terjedelmes beszámoló jelentésének legtöbb részletét más források is igazolják.

„Végül mégis meggyőződött (tudniillik Nyáry — S. I.) a javasolt munka szükséges voltáról, és este elküldött egy kapitányt meg egy másik tisztet, az utóbbi azután kijelölt maga helyett egy másikat, s ez így ment tovább, amíg a parancsnokság olyan egyénre jutott, akit az ügy már nem érdekelt. A katonák túlnyomó része otthagyta a munkát, azok pedig, akik ott maradtak, nem akartak dolgozni. Ezért kénytelen voltam újból a parancsnokhoz szaladni, aki teljesen levetkőzve az ágyban aludt, mintha az ellenség ezer mérföldnyire lenne. Az apródok nem akarták a várparancsnokot felébreszteni, sőt gúnyolódván, azt mondták, hogy költsem fel magam. Végül azonban mégis bementek hozzá, és a parancsnok egyiküknek utasítást adott, hogy újabb embereket kapjak. Mielőtt azonban ezek megérkeztek volna, kivirradt, és a munka elvégezetlenül maradt. Minden éjszaka megismétlődött ez a hercehurca. Nap mint nap szaladgálhattam a parancsnokhoz, aki igen gyakran változtatta tartózkodási helyét

124 *Kjátib:* 251. o.
125 *Cogonara:* 18. o.
126 Uo.
127 Uo.
128 *Istvánffy:* 770. o.

és ágyát, ezért egyszer-másszor meg sem találtam. Közben pedig az ellenség egyre kedvezőbb körülmények közé került . . ."[129]

Rendkívül figyelemre méltó, hogy az egész ostrom alatt a csekély számú tüzér miatt *nem volt számottevő a vár tüzérségi tevékenysége.* Ennek a támadó törökök természetszerűen igen nagy hasznát vették.

Az ostromló oszmán csapatok célratörően megkezdték már a módszeres ostrom keretében a külső vár körül húzódó ároknak földdel, fával, venyigével való feltöltését is, hogy előkészítsék a falak előtti terepet a gyalogsági rohamra.[130]

Az egri katonaság a soraikban megmutatkozó veszteség ellenére is ekkor még lelkes odaadással küzdött. Nemcsak a mellvéd nélküli falakon álltak helyt, erős puskatűzzel hárítván el egyik támadást a másik után, de szeptember 28-án, bátran kitörve a főkapun, csatározást kezdeményeztek az ellenséggel. A janicsároknak — bár fanatikus elszántsággal helyt próbáltak állni a heves támadással szemben — az erős egri nyomás elől végül is vissza kellett vonulniok.[131]

Az első török akna a külső vár fala alatt szeptember 30-án robbant fel, de szerencsére sikertelennek bizonyult, mert „visszalőtt", elpusztítván néhány közelben álló török katonát. Az ostromlók azonban, mit sem törődve a kudarccal, megrohanták a külső vár délkeleti falán lőtt rést, ahonnan a védők azonban eredménnyel visszaverték az ellenséges vállalkozást.[132]

Az egri vár szinte az utolsó pillanatban összeállt meglehetősen vegyes nemzetiségi összetételű katonaságának a harci szelleme a küzdelem első felében kifogástalanul jónak mondható a felderíthető adatok tükrében, hiszen a törökök ágyútűzzel vegyesen egymást érő támadásait sikeresen visszaverték. Az említett aknarobbantási kísérlet után pedig, kihasználva az ellenség soraiban támadt pillanatnyi zavart, a külső vár főkapuja előtt elhelyezkedett csapatukat szétverték. Több zsákmányolt zászlót a várfal tetejéről büszkén lengettek meg az ostromló had állásai és tábora felé.[133]

Decsi János elmondja, hogy az egri katonák többször kitörtek a várból, és sok törököt levágták. Egy ilyen kirohanás során kevés híján Ibráhim pasa nagyvezér is az egriek kezére került.[134]

Október 2-án a topcsik ágyúi által a külső vár falán tört nagy rés már alkalmasnak mutatkozott a gyalogság rohamára, de az egriek, akik felfigyeltek a török csapatok gyülekezésére, puskaporral felgyújtották a várárkot betöltő farakást. Alig hamvadt azonban el a tűz, az éj leple alatt pótolta az ellenség a hiányt, s október 3-ára virradóra ismét feltöltve találták a várvédők az árkot.[135]

Pecsevi Ibráhim szerint az nehezítette a törökök gyalogsági támadását, hogy a várfalon lőtt rés és omlás nagy magasságban volt. Hasszán pasa, a ruméliai beglerbég úgy próbálkozott segíteni ezen, hogy feltöltette katonáival a fal tövét.[136] Ez az úgynevezett *„töltés"* is áldozatul esett azonban az egriek által gyújtott tűznek. Hasszán pasa akciójából egyértelműen arra lehet következtetni, hogy ezekre az eseményekre a külső vár keleti végében, az Almagyar-hegy teteje alatt került sor, a Pál és az Ungnád bástyák térségében.

Nyáry Pálnak a várból sikerült titkos úton üzenetet eljuttatnia a császári had fővezéréhez. *A főkapitány arról tájékoztatta Miksa főherceget, hogy az ellenség nagy erejű rohamait nem tudják már soká feltartóztatni. A törökök éjjel*

129 *Cogonara:* 18. o.
130 *Ortelius:* 203. o.; *Decsi:* i. m. 269. o.; *Kropf:* i. m. 409. o.
131 *Kropf:* i. m. 409. o.
132 Uo.
133 Uo.
134 *Decsi:* i. m. 269. o.
135 *Kropf:* i. m. 409. o.
136 *Pecsevi:* 131. o.

s nappal rendületlen hevességgel lőtték és rohamozták a várat, sőt aknákkal is kísérleteztek. Ezért sürgősen segítséget kért az ostromlott Eger felmentésére.[137]

Meg kell szakítanunk most az egri ostrom eseményeinek a fonalát, hogy szemügyre vehessük *Miksa főherceg császári seregét* is.

Istvánffy Miklós tévesen véli azt, hogy Hatvanból Vácra azért húzódott volna olyan sebesen vissza a császári had a szultán közelgő serege elől, hogy onnan "ha szükség lesz, Ausztriát fedezhesse, magához erősítést vonhasson, és az ellenséget szemmel tarthassa."[138] Miksa főherceg határozatát a katonai helyzet reális felméréséből adódó, logikus döntésként értelmezhetjük.

Amikor azonban bizonyossá vált, hogy III. Mohamed Eger ellen vonul, döntés született az egri vár felmentésére. Báthory Zsigmond Erdélyben is sürgősen csapatokat vont össze s Váradra vonult, ahonnan felajánlotta segítségét az Egert ostromló török ellen. Ugyanebben az időben Miksa főherceg segélykérő követeket küldött Felső-Magyarországra, sőt a Prágában tartózkodó uralkodóhoz is.[139]

Amikor azonban az oszmán csapatok Eger vára falai alá érkeztek, a Habsburg-had még mindig Esztergomnál táborozott. A tervek szerint ugyanis az egész Cserhát-hegység megkerülésével, az Ipoly völgyén át közelítették volna meg Eger térségét. Szeptember 20-án Pálffy Miklós magyar katonáival nyitotta meg a sereg útját, Szécsénynél csatlakozván hozzá a nemesi csapatok. Ezt Adolf Schwarzenberg báró követte a német egységekkel. A terjedelmes menetet Habsburg Miksa főherceg zárta le a tüzérséggel és a lőszeres kocsikkal. A császári erők késedelmeskedését a rendkívül mostohára fordult időjárás és a hallatlanul rosszá vált útviszonyok miatt, mi sem mutatja jobban, mint hogy az utolsó egységek csak 1596. október 4-én indultak el a Duna mellől, az Ipoly torkolatától[140] — mely napig nyomon követtük az egri ostrom eseményeit.

Október 12-én még csak Füleknél jártak a császáriak. Hátráltatta a had felvonulását az is, hogy nem állították ki a parasztok a vontató jószágokat, így azután egy sor ágyút el sem tudtak indítani. Nagy nehézséggel küzdött az élelmiszer- és takarmánybeszerzés is. Egymás után hullottak el a lovak, s egymás után dőltek ki a fáradtságtól és éhségtől elcsigázott katonák a sorból.[141]

Ekkor futott be Miksa főherceghez Nyáry Pál egri főkapitány küldötte, Ráski Miklós, sürgősen ezer puskás gyalogost kérve Eger vár védelmének a megerősítésére. Nyomban ki is választották a katonákat, de az óvatoskodó Ráskai csak annak utána indult el, miután alaposan ellenőrizte az Egerbe vezető út biztonságos voltát. *Nyolcszáz német és magyar katona kelt útra az egri védők megsegítésére, a Terska-ezred parancsnokának, Julius Caesar Strassoldonak, valamint Pálffy Péternek és Szemere Mihálynak a vezénylete alatt.* A már említett rendkívül kedvezőtlen körülmények hatványozódva való összejátszása közepette *október 15-én Egertől még csak 2 mérföldnyire (15 km) jártak, amikor arról értesültek, hogy Eger vára már elesett.*[142]

Ilyen tragikus körülmények között maradt el a kért és remélt segítség.

A külső vár tragédiája: 1956. október 4.

Október 4-én egy újabb török akna robbant fel a külső vár keleti végében, hatalmas rést törve az erődítmény falán. Készenlétbe állított janicsárok rontottak tömött sorokban a rés ellen, de a derekasan helytálló egri védők szilárd

137 *Ortelius:* 203. o.
138 *Istvánffy:* 768. o.
139 *Miksa:* 557. o.; *Istvánffy:* 771. o.
140 *Miksa:* 558. o.;
141 *Miksa:* 559. o.;
142 *Miksa:* 559—560. o.;

ellenállásán minden megújuló gyalogsági roham meghiúsult. Mintegy két óra múltán újabb rohammal kisérletezett az ellenség, s ekkor sikerült először megvetniük a török katonáknak a lábukat a vár területén. Ennek a rendkívül jelentős eseménynek a színhelye a külső vár Pál, vagy Ungnád bástyája volt.[143] S ekkor következett be az egész vár sorsát eldöntő tragédia.

Az eseményekről Claudio Cogonara császári főhadmérnök beszámolója fennmaradt, és fest az eseményről élethű képet, mely esetleges túlzásai ellenére is az egyetlen szemtanúi leírása a tragédiának, tehát mindenképpen megérdemli az olasz szöveg magyar fordításának az ismertetését.

„Egy magyar katona cselekménye következtében... a magaslat (azaz az Almagyar-hegy — S. I.) felé eső bástyánál (tehát vagy a Pál, vagy pedig az Ungnád bástyánál — S.I.) tűz került egy hordóba, amelyben még volt egy kevés lőpor. A robbanás levert a lábáról néhány katonát, mire több társuk menekülni kezdett, mégpedig olyankor, amikor a parancsnok (Nyáry Pál — S. I.) arra a helyre ért. A parancsnok azután, ahelyett, hogy megállította volna a menekülőket, maga is igyekezett a többieket megelőzve visszavonulni. Mivel a külső és a belső várat összekötő hidat a fejvesztetten menekülő asszonyok és gyermekek eltorlaszolták, a parancsnok leereszkedett az árokba, onnan lépett be az egyik bástya bejáratán keresztül (tudniillik a belső várba — S. I.) ... A várparancsnok úr visszavonulását és a bástyán lévő katonák menekülését látva másik két hely magyar és német katonái szintén futásnak eredtek. Számuk elérte az 1500 főt. Erre a dombon (Almagyar-hegyen — S. I.) összegyülekezett ellenség jelt adott a várárokban és futóárkokban lévőknek, és szintén ellenállás nélkül olyan gyorsan a mieink nyomába eredtek, hogy közülük több mint ötszázat, főként németeket, levágtak. Az így keletkezett zűrzavart a törökök felhasználva, hatalmukba kerítették a várnak hegy felőli külső bástyarészét."[144]

Szederkényi[145] és annak nyomán Pataki[146] a forrás megjelölése nélkül rendkívül romantikusan írja le a robbanás bekövetkeztét. Eszerint a vallonok a külső várból követet küldtek Nyáry Pálhoz, hogy adjon nekik bort a győzelem örömére áldomásul, hogy tudniillik sikerrrel visszaverték az ellenséges támadást. Nyáry egy hordó bort küldött a külső várba, mire a katonák, nekiesve az ivásnak, gúnyos felkiáltások közepette az Almagyar-hegy tetején lévő törökök felé ürítgették poharukat. A törökök visszakiáltoztak, hogy vigyázzanak az egriek, nehogy csömört kapjanak a mulatságtól és gúnyolódástól — ami csakhamar be is következett. Az állásokban lévő puskapor és a kén, melyet az árokba szórt rőzsetöltés felgyújtására tartottak készenlétben, tüzet fogott, és felrobbant. A dőzsölő katonák egy részét a levegőbe repítette a robbanás ereje, a többiek pedig szétfutottak. Szederkényi Nándor még elmondja, hogy Thurn, Terska és Fodoróczy a belső várból segítséget vitt ugyan a veszélybe jutott külső várba, de a beözönlő janicsárok nyomásának képtelenek voltak ellenállni. Ekkor esett el a tisztek közül Fodoróczy, Horváth György, Aszalay Bálint, Danch Pál, Zoltán Ferenc, Karapan Gáspár, Bornemissza Mátyás és Gimes György.[147]

Sir Barton angol követ a török táborban úgy tudta, hogy egy asszony lobbantotta volna lángra a lőport.[148] Kjátib Cselebi szerint viszont egy, a vár bör-

143 *Kropf:* i. m. 410. o.
144 *Cogonara:* 18—19. o. Cogonara később, emlékezete alapján írva le az eseményeket, tévesen a külső vár elvesztését szeptember 27-ére datálja, ami merőben lehetetlen. A török táborban jelen volt Sir Edward Barton angol követ csakúgy, mint a pontos adatokat közlő Kjátib Cselebi is, 1596. október 4-ét említ. *Kropf:* i. m. 410. i.
145 *Szederkényi:* i. m. 293. o.
146 *Pataki:* i. m. 52. o.
147 *Szederkényi:* i. m. 293. o.
148 *Kropf:* i. m. 410. o.

tönébe zárt mozlim rab követte el a robbantást,[149] ami mindenképpen kizárt, mert az egri vár tömlöce a belső vár északnyugati szöglete közelében volt, távol a külső várban bekövetkezett robbanástól.

Rendkívül figyelemre méltó, hogy Istvánffy semmit sem tud az egri külső vár ily módon való vesztéről.

A pánikszerűen menekülő katonák és polgári nép tömege nyomába szegődött török katonák vérengzés közepette foglalták el Eger külső várát.

Illésházy István[150] és Kropf Lajos[151] is október 4-ében jelölte meg az egri külső vár elestét. Kjátib Cselebi viszont október 5-i dátummal írta le az eseményt, megemlítve, hogy „a megmenekültek ... a belső várba futottak és ott elzárkóztak."[152]

Meg nem nevezett forrás alapján Heves megye történetírója, Szederkényi Nándor is október 5-ét említi, de ő az eseményeket úgy összekeverte, hogy például október 4-ére tette a város elfoglalását.[153]

Kétségtelennek látszik, hogy a napi eseményekről a helyszínen beszámoló Sir Barton, s annak nyomán Kropf Lajos, valamint Illésházy István időpont-meghatározása a helytálló.

A külső vár elvesztésével rendkívül aggasztóvá vált a belső vár megtartása is. A felvázolt eseménysorozat Eger vára bukásához vezetett, mert az addig hősiesen küzdött, de pánikba esett katonák elvesztették minden hitüket és reményüket a belső vár megvédelmezhetőségének a lehetőségébe, s egyetlen gondolatuk ezt követően életük bármi úton s módon való megmentése volt.

Aknaharc — megadás — megtorlás

A külső vár birtokába jutott ellenség észrevette, hogy *a belső várnak a keleti várrész felé tekintő oldala megtámadhatatlan gyalogsági erővel, mivel azt bevehetetlenül védelmezte észak- és délkeleti szögletén egy-egy nagy füles bástyája jól védett és rejtett lövegeinek tüze.* De ezen túlmenően is a két várrész között húzódott 40—50 méter széles és mély árok minden számottevő megmozdulást lehetetlenné tett. Így tehát igen helyes megfontolás alapján *a két fülesbástya felrobbantásával kívánták a belső vár védelmét összeroppantani.*

Az éjszaka leple alatt titkon török aknászok hatoltak be a két várfelet elválasztó árokba, mint pillanatnyilag „senki földjé"-re, s megkezdték a belső vár kelet felé tekintő két hatalmas fülesbástyájának 3—3 helyen való aláaknázását. *Az aknászok rendkívül fontos munkáját az északi fekvésű Királyszéken s a keleten emelkedő Almagyar-hegyen felállított török ütegek mellett a külső várban felvonultatott lövegek tüze fedezte,* Cogonara és Stella, a két itáliai hadmérnök azonban a vár keleti hosszú falában s a két bástya testében húzódó folyosókon figyelve, sikerrel felderítették a mélyben csákányozó török aknászokat. Az aknaásást az egriek kezdetben azzal próbálták zavarni, hogy a falakról kicsépelt gabonakévéket dobáltak le, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy azután azokat felgyújtsák.[154] Ezzel azonban nem tudták megakadályozni a mélyben folyó aknaásást. Miután a borsós dobokkal és a vízzel telt tálakkal lokalizálták az ellenséges aknák helyét, sürgősen *ellenaknák készítéséhez* fog-

149 *Kjátib:* 251. o.
150 Gróf *Illésházy István* nádor feljegyzései. 1590—1603. Pest, 1863. (a továbbiakban — *Illésházy*) 30. o.
151 *Kropf:* i. m. 410. o.
152 *Kjátib:* 251. o.
153 *Szederkényi:* i. m. 292—293. o.
154 *Kropf:* i. m. 411. o.

tak. Három török aknát ilyen módon eredményesen sikerült is hatástalanítaniok, de a másik három akna, súlyos rombolást okozva, felrobbant.[155]

Az egyik ellenséges akna a délkeleti Baldigara-féle fülesbástyában bár súlyos falrongálódást nem okozott, de a hatalmas, vastag kőfalat megrepesztve, a légnyomás és a szerterepülő kőszilánkok megölték Christophoro Stella építészt, több tisztet és 50 magyar katonát. Istvánffy Miklós szerint az elesett hadnagyok Sennyey Jób és Baló György,[156] Szederkényi Nándor szerint Baló Gergely, Posgay Gáspár és Ziny István.[157] *A bástya mélyén feltárt folyosón ma is láthatók a török aknarobbantás okozta falrepedések.* A várvédők hősi halálának helyét emléktábla örökíti meg.

A réseket és az aknák által szakított nyílásokat a bástyakosarak mellett vastag gerendákkal javították ki, majd pedig a védőberendezést földhányással erősítették meg.[158] Eger vára falai súlyos sérüléseik ellenére is még mindig állták az ellenség ostromát.

Amíg folyt a török aknászok munkája, tüzérségük erősen lőtte a belső várat, melyre az egriek hatásos puskatűzzel válaszoltak,[159] sikerrel tartva távol a közeledő ellenséges csapatokat a falaktól.

A lagumdzsik nem siettek veszedelmes munkájukkal, s ezért a gyalogsági roham is késett, mivel az eddig keletkezett törések és rések alkalmatlanok voltak az eredményt kínáló gyalogsági rohamra.[160] A falrongálások ugyanis magasan a talajszint felett helyezkedtek el.

Végül október 8-án egy akna felrobbantása után 3 öl (5,70 méter — S. I.) szélességű rés támadt a belső vár falán, melyet az angol Glover két szekér szélességűnek mondott.[161] A muzulmán gyalogság nem váratott magára, még aznap, és 9-én is több alkalommal megrohamozta a rést, de az egriek komoly veszteség árán kivédték a támadást, noha már-már úgy látszott, hogy sikerül az ellenségnek feljutnia a falakra. A rohamra a janicsárok indultak, de miután a további támadó hullámok elmaradtak — mint előzően — most is eredménytelenül vissza kellett húzódniok.

Az ellenséges ostromműveleteket súlyosan nehezítette a megindult esőzés.[162] A szakadó hideg esőben képtelenség volt a síkos lejtőn, meredek talajon való gyalogsági támadás.

Október 9-én, midőn az ellenség a városból és a hegyről a falakat annyira megtörte, hogy roham sikerére remény lehetett, a szultán másnapra, október 10-re két oldalról is rohamot rendelt el. A küzdelmet mindkét részről oly nagy makacssággal vívták, hogy „a török négyszer hágta meg a falakat, s annyiszor veretett vissza, mindkét fél nagy veszteségével." E harcok során sebesült meg Terska, de négy német kapitány is elesett. A harcban elveszett Odaverdi boszniai parancsnok, sőt több pasa is.[163]

A törökök kemény ostroma s az utóbbi napok véres tusái megrémítették a vár védőinek zömét, *„mert látták, hogy erejük meg van fogyva, s még egy ilyen rohamot fenntartani alig lesznek képesek, miért is pulya lélekkel titkon egymás között a megadásról kezdtek tárgyalni."*[164]

155 *Cogonara:* 19. o.
156 *Istvánffy:* 770. o.
157 *Szederkényi:* i. m. 294. o.
158 *Cogonara:* 19. o.
159 *Kropf:* i. m. 411. o.
160 Uo.
161 Uo.
162 Uo.
163 *Istvánffy:* 771—772. o.
164 Uo.

Október 10-én az összes magyarok összegyülekezve felkeresték Nyáry Pál főkapitányt, és kifejtették előtte, hogy noha mindig teljesítették a vár védelméből rájuk háruló feladatokat, de mivel *„számuk igen megfogyatkozott, a szüntelen ébrenléttől kimerültek, és mert tudják, hogy a további ellenállás kilátástalan, kérték, hogy találjon számukra megoldást, mert ellenkező esetben maguk lesznek kénytelenek segíteni magukon."* Nyáry azt felelte, hogy semmiféle kivezető utat nem ismer, sőt megfenyegette őket, hogy még egyszer hasonló módon ne merészeljenek beszélni. Nagyobb nyomatékkal egy katonát elfogatott, és kijelentette, hogy ki fogja végeztetni. A magyarok élénken tiltakoztak, és figyelmeztették a főkapitányt, hogy „ne menjen túl messzire, mert annak súlyos következményei lesznek." Nyáry katonái fellépésétől megdöbbent, és megbocsátotta nekik megalkuvásukat. Ez viszont olaj volt a tűzre, mert ettől kezdve „állandóan és nyíltan" beszéltek a várvédő katonák Eger feladásának gondolatáról.[165]

Cogonara elbeszéléséhez merőben hasonlóan meséli el a történteket Istvánffy Miklós is, de ő még Terskát, Ortelius pedig Kinskit is a megadás ellen fellépett főkapitányhoz hasonló álláspontra helyezkedett parancsnokok sorában említi.[166]

Szederkényi Nándor, meg nem nevezett forrásra való hivatkozással, a Nyáry előtt megjelentek hangadói között említi Paczona Mátyás (helyesen Máté — S. I.) és Gyöngyösi Máté egri kanonokokat, valamint Bessenyey Györgyöt, Kőrösy Mihályt, Atzél Balázst és Balogh Mihályt.[167] Ezt a forrást mindenképpen hihetőnek kell elfogadnunk, mert Paczona és Bessenyey valóban a török táborba vonult küldöttség vezetői lettek, Balogh Mihály pedig elsőként alkudozott a falakról a törökkel.

A pánikba esett egri várőrségből végül is Balogh Mihály a köréje gyűlt vallonok és németek társaságában a várfalról kezdett tárgyalni az ellenséggel, mely „rögtön a fal alá gyűlt, s pasái és szultánja nevében nagy zajjal ígéré a poggyásszali elvonulást."[168]

Claudio Cogonara császári főhadmérnök szerint október 12-én *„a három nemzet, azaz a magyarok, a németek és a vallonok elhatározták, hogy feladják a várat."*[169]

A törökkel való megadási tárgyalásokra küldöttség alakult, melynek tagjait a különböző források némi eltéréssel sorolják fel. Kjátib Cselebi és Naima szerint „két bej és nyolc bejfiú" ment ki a várból a török parancsnokokkal való tárgyalásra.[170] Az ostromló táborban jelen volt Pecsevi Ibráhim szerint a küldöttség tagjai közül hármat, „a fiatal herceg"-et is, már Esztergomból ismerte, mert az annak idején kezesül ment a vár feladása során a törökök táborába.[171] Ez a személy nem lehet más, mint gróf Thurn, Terska, vagy pedig Kinski. Istvánffy úgy tudta, hogy Páczi Márton kanonok és Bessenyey György mentek az egri várból a szultán elé.[172] Szamosközytől tudjuk meg, hogy „Besenyei György, egy nagy kopasz vén ember kijött Egrül az száláskor, és fáradtig beszéllett a török császárral."[173] Katona István szerint a várvédő katonaság a tárgyaló küldöttségbe Paciona (Paczona — S. I.) Márton egri kanonokot, Bes-

165 *Cogonara:* 19—20. o.
166 *Ortelius:* 203. o.; *Istvánffy:* 772. o.
167 *Szederkényi:* i. m. 295. o.
168 *Istvánffy:* 772. o.
169 *Cogonara:* 20. o.
170 *Kjátib:* 252. o.; *Kropf:* i. m. 412. o.
171 *Pecsevi:* 132. o.
172 *Istvánffy:* 772. o.
173 *Szamosközy István:* Történeti maradványai. 1542—1560. Budapest, 1880. (a továbbiakban — *Szamosközy*) 61. o.

senyey Györgyöt és több németet és magyart delegált.[174] Szederkényi Nándor — ismét csak meg nem nevezett forrásra való hivatkozással — Terskát, Kinskit, Bessenyey Györgyöt, két kanonokot, Kardos Pált, Borbély Sándort és másokat tud a törökkel tárgyaló küldöttek soraiban.[175] A forrásokban szereplő Páczi, illetőleg Paciona Márton nem más, mint *Paczona Máté egri kanonok*,[176] akit Schmitth Miklós tévesen Paksi Jónásnak vélt.[177] Ortelius esetleges célzatossággal arról tudósít, hogy a segédhadakkal Egerbe érkezett Johannes Kinski és Wilhelm Terska a szultánnal való alkudozások idején súlyos betegen ágyban fekvő volt,[178] így tehát ők delegációval a török táborba nem mehettek.

Szamosközy Istvántól tudjuk, hogy az egri várból kiment küldöttség szóvivője Bessenyey György volt, aki „mond a császárnak: Hatalmas császár, készek a vitézek mind egyiglen magokat levágatni, hogysem mint megadják, hanem az te magas pecsétit, kezed írását kívánják. Az császár azonnal megíratá és az nyakából kivetvén kis pecsétit, kit viselt, megpecsételte véle."[179]

A vár katonaságának küldöttei kezében van tehát a padisah pecsétes hitlevele, hogy szabadon, kardjukkal és poggyászukkal együtt elvonulhatnak a küzdelem színhelyéről, anélkül, hogy bántódásuk esne.[180]

Decsi János úgy tudta, hogy a megállapodás értelmében Nyáry Pált, Johannes Kinskit, Wilhelm Terskát és Claudio Cogonarát kezesül fogságba kellett adni a töröknek.[181]

A korrektnek tűnő tárgyalás alatt Bektás szolnoki szandzsákbég kezesül vonult be Eger vára falai közé.[182]

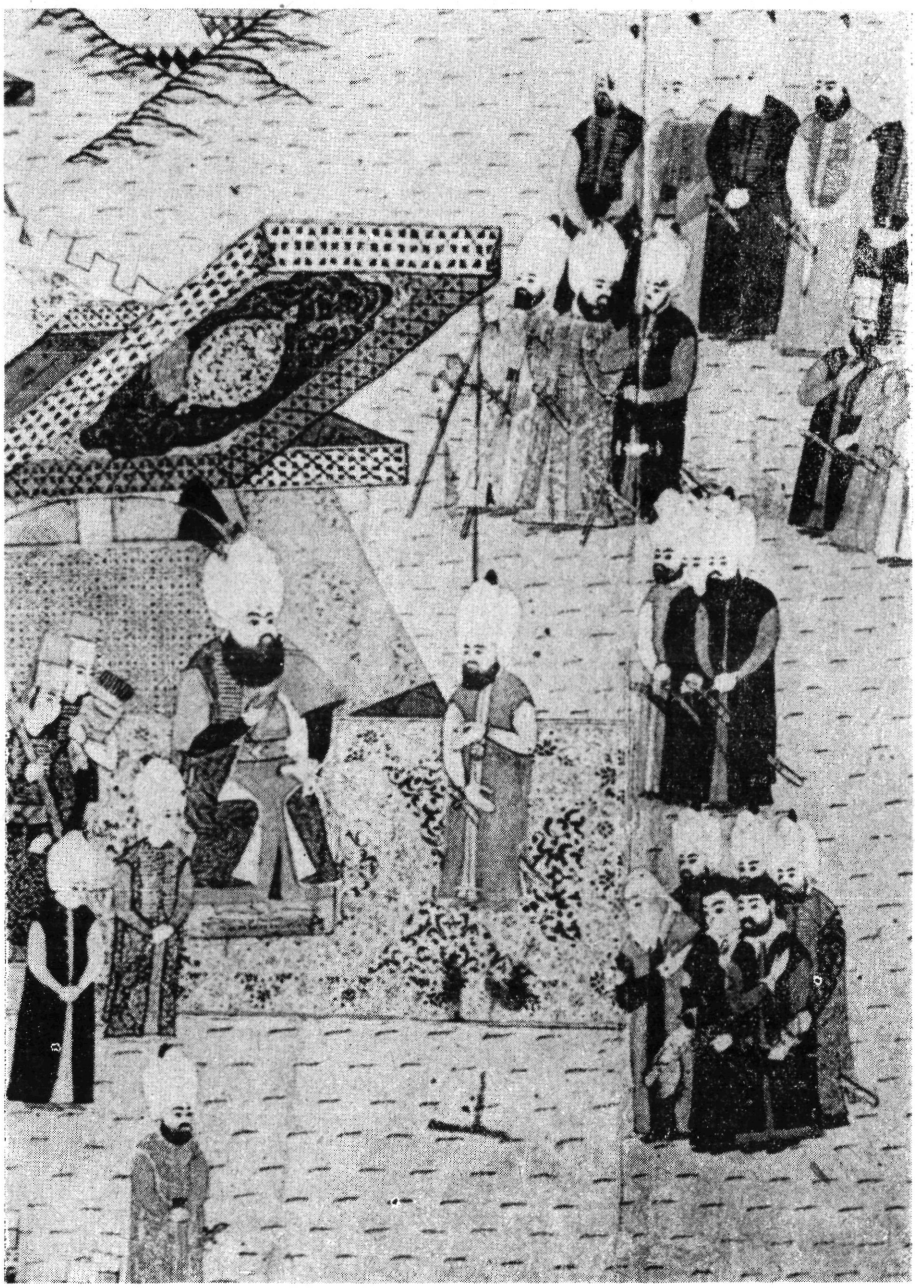
Kjátib Cselebinél olvassuk, nagy vigalom és zene közepette „néhányan" az egri katonaságból az iszlám vallásra tértek.[183] Decsi is arról tájékoztat, hogy 250 olasz katona kiszökött a várból és a mohamedán hitre tért.[184] Valóban, egy kéziratos bécsi forrás ugyanennyi olasz részvételéről tud Eger várában.[185]

Egyébként az angol trombitás is kiszökött a várból egy magyar társaságában a török táborba.[186]

1596. október 12-én megtörtént tehát az egri vár behódolása III. Mohamed szultán előtt. A vár kapitulálásának napja kétségtelen, mert a padisah az angol királynőnek írt levelében is ezt a napot jelölte meg,[187] és Cogonara is így emlékezik vissza erre.[188] Éppen ezért érthetetlen, hogy Szederkényi Nándor október 14-éről beszél.[189] Ortelius is súlyosan tévedett, amikor október 4-ében jelölte meg a vár feladását,[190] összekeverven a külső vár elestével.

1596. október 13-án azután a törökök bevonultak Egerbe — számolt be a történetekről Cogonara — végigfosztogatva a várat és mindent elszedtek a katonáktól. Azután a katonaságot kivezették a várból, és nemzetiségenként elkülönítették őket. A magyaroknak megengedték, hogy tetszésük szerint eltávozhassanak, de a vallonokat, akiknek a száma negyvenre csökkent, fogságba hurcolták, a németeket pedig egy tatár horda kezére adták, akik őket kissé távo-

174 *Katona, Stephanus:* Historia critica regum Hungariae. Tomus VIII. Ordine XXVII. Budae 1794. 321. o.
175 *Szederkényi:* i. m. 295. o.
176 *Nováky József:* Memoria dignitatum: Adatok az egri egyházmegye történetéhez. IV. k. Eger, 1907. 185. o.
177 *Schmitth, Nikolaus:* Episcopi Agrienus. III. Tomus. Tyrnaviae, 1768. 143. o.
178 *Ortelius:* 203. o.
179 *Szamosközy:* 61. o.
180 *Decsi:* i. m. 270. o.; *Istvánffy:* 722. o.; *Szederkényi:* i. m. 295. o.
181 *Decsi:* i. m. 270. o.
182 *Kjátib:* 252. o.
183 Uo.
184 *Decsi:* i. m. 270. o.
185 *Pataki:* i. m. 51. o.
186 *Kropf:* i. m. 411. o.
187 Uo. 412. o.
188 *Cogonara:* 20. o.
189 *Szederkényi:* i. m. 294. o.
190 *Ortelius:* 204. o.

Az egri vár három tagú küldöttségének megadási hódolata III. Mohamed szultán előtt.
(Az ún. Egri Fethname miniatúrája. A Topkapi Seraj Múzeum gyűjteményéből. Részlet.)

labb lekaszabolták.[191] Kjátib Cselebi szerint „a végbeli harcosok és a tatár csapatok haragra gyúlván, a hatvani lakosokon elkövetett kegyetlenség megboszszulására kardot rántottak s valamennyit egyszerre levágták. Abból a tömegből egyetlen ember sem menekült meg." Az aljas hitszegést azzal mentegeti Kjátib, hogy a szultán a hitlevelet a tárgyalásra kivonult személyek részére adta.[192] Ugyanígy szépíti az esetet a török tábor résztvevője, Pecsevi Ibráhim is.[193]

Szamosközy szerint *„Bocskai István ... mondta, hogy látta a török szultán kezeírását ... kiben megesküdött az egyiknek* (elírás, *egrieknek* helyett — S. I.), *hogy békével ereszti őket, mégis levágták őket."*[194]

Az bizonyos, hogy valamennyi német katona áldozatul esett a bosszút lihegő ostromlóknak, a többiek pedig, az elfogott asszonyokkal és gyermekekkel, fogságba kerültek.[195] Decsi hibásan közölte, hogy a magyarokat is fogságba hurcolták volna,[196] viszont Illésházy azt jegyezte meg, hogy a vallonok is áldozatul estek a vérengzésnek.[197] Mindenképpen feltűnő, hogy az általánosságban jól értesült Istvánffy Miklós, közel az események után megírt munkájában semmit sem tud a törökök hitszegő mészárlásáról.

Nyáry Pál főkapitányt s a vezető tiszteket megkötözve a török táborba vezették. Ezek sorában találjuk a különböző források egybevetése alapján Nyáry Pál mellett Johannes Kinskit, Wilhelm Terskát, gróf Thurnt, Claudio Cogonarát, Bárczi Jánost, más források szerint Barcsay Jánost, vagy éppen Andrást, valamit egy Bekény-nevű férfiút.[198] Korláth Kristófot, a vár második várnagyát, „aki az őrállomásokra ügyelt", lemeztelenítve, megostorozva a kapun kidobták.[199] Az angol trombitást a szultán rendelkezésére Sir Edward Barton angol követhez vezetik és átadják neki.[200] Glover angol követségi titkár szerint a soraikban volt Rugiero olasz gróf is, akiről tudjuk Claudio Cogonarától, hogy Rugiero de Bagni ezredessel azonos.[201]

Ortelius leírta, hogy Terskától 5 ezer portugál arany, Kinskitől pedig ezernél több dukát jutott a török nagyvezér birtokába.[202]

Ezeknek a fogva tartottaknak a sorsa változatosan alakult. Kettőnek, Bessenyey Györgynek és az olasz Claudio Cogonarának még az egri török táborból sikerült megszökniük. Mások, mint Kinski és Bárczi, a belgrádi börtönből tértek haza, de Terska és Thurn báró ott pusztultak el.[203] Nyáry Pál főkapitány sorsáról pedig még hallani fogunk.

A német katonák lemészárlása alapvetően a hatvani törökökön elkövetett, minden emberi képzeletet felülmúló kegyetlenkedésük megtorlása volt, de emellett az oszmánok a németeket tekintették fő ellenségüknek. Ezt az egri eset mellett például jól példázza, hogy amikor az akkor közeli években Esztergom várát egy Habsburg-sereg vette ostrom alá, „kikiáltottak a törökök az fokon, mondván: Menjetek haza, magyarok, vitézek, hagyjátok itt a részeges német disznókat, hadd tanítsuk meg őket hadakozni."[204]

Az egri vérfürdő során a várból lekísérteknek a jóindulatú Pecsevi Ibrá-

191 *Cogonara:* 20. o.
192 *Kjátib:* 252—253. o.
193 *Pecsevi:* 131. o.
194 *Kropf:* i. m. 413. o.
195 *Pecsevi:* 132. o.; *Decsi:* i. m. 270. o.
196 *Decsi:* i. m. 270. o.
197 *Illésházy:* 31. o.
198 *Istvánffy:* 772—773. o.; *Decsi:* i. m. 270—271. o.; *Illésházy:* 31. o.; *Szederkényi:* i. m. 295. o.
199 *Istvánffy:* 772. o.
200 *Kropf:* i. m. 412. o.
201 *Cogonara:* 19. o.; *Fehérvári Géza:* Az „Egri Fethnáme" az isztambuli Topkapi Szeráj Múzeumban: Az Egri Múzeum Évkönyve, VI. k. Eger, 1968. 158. o.
202 *Ortelius:* 204. o.
203 *Istvánffy:* 773. o.; *Hammer:* i. m. 615. o.
204 dr. *Komáromy András:* A mezőkeresztesi csata 1596-ban: Hadtörténelmi Közlemények, 1892. 47. o.

him nyújtott menedéket,[205] s egy részük vitathatatlanul ennek köszönhette életben maradását.

Arra a kérdésre, hogy *hány katona vonult ki a feladott egri várból, a* végletesen ellentmondó adatok tükrében csak hozzávetőlegesen tudunk válaszolni. Claudio Cogonara emlékiratához mellékelten Kovács Béla szerint egyesek 3, mások pedig 5 ezerre teszik a számukat.[206] Decsi 2 ezer, Hammer pedig 5500 fegyveresről beszél.[207] A vár császári főhadmérnöke, Cogonara, a külső vár elvesztése után 2 ezerben jelölte meg „a fegyverforgató emberek" létszámát.[208] Ha ennek a hihetően meglehetősen pontos adatnak a figyelembevételével számításba vesszük a vár védelmének emberveszteségét, akkor mintegy 1600—1800 főre tehetjük a várból kivonult katonaságot. A különböző források értékelhetetlenül ellentmondó és magas, ezres számokban adják meg a legyilkolt német katonák számát. Úgy vélem, hogy mindenképpen több száz emberről van szó. Az angol Thomas Glover angol követségi titkár szerint mintegy ezer katonát és ugyanannyi egri lakost, férfit, nőt és gyermeket kíméltek meg III. Mohamed bosszúra éhes harcosai.[209]

„Így esett el Eger híres vára — írta az angol királynő törökországi követe, Sir Edward Barton — *híres nem annyira erős falairól, mint hős tetteiről"*[210]

A padisah 1596. október 15-én kíséretével egyetemben felvonult Eger várába, s megszemlélte fegyverei legújabb hódítását.[211]

A megszerzett erőd élére, az anatóliai beglerbégség megtartásával, Lala Mohamed pasát állította az uralkodó kegy. Egy sor rangemelés közül kiemelkedik az ostromban kiválóan szerepelt Hasszán ruméliai beglerbég, akiből vezér lett.[212]

A hódító törökök egyik érdeme volt, hogy a birtokba vett várat mindig haladéktalanul kijavíttatták. Egerben is minden ostromló csapatnak a támadási zónájába esett falszakasz romlását szapora munkával helyre kellett állítania, de a sürgősségre való tekintettel a köveket mész helyett csak sárral tapasztották össze.[213]

Az ostromállásokból az ágyúkat a várba vontatták. A török katonaság ellátására a timárbirtokosoktól 1—1 kile, azaz 45—45 kg búzát rendeltek beszolgáltatni.[214]

Pecsevi Ibráhim késedelem nélkül összeírta Eger vára katonaságát és önkéntes harcosait, s azonnal intézkedés történt a zsold haladéktalan kifizetére is.[215]

Az egri ostrom során a környéken álló három kisebb várból megfutott az őrség, *Cserépvárá*ból Bessenyei Mihály, *Szarvaskő*ből Gál János és *Sirok*ból Korai Benedek és Helmer János hadinépe, s helyüket török csapatok foglalták el.[216]

A győztes hadvezetőség jó előrelátással a leégett hatvani vár helyreállításáról sem feledkezett meg. Az uralkodói parancs a karamániai beglerbéget, Házer pasát rendelte a munkáltatok irányítására.[217]

205 *Pecsevi:* 132. o.; *Hammer:* i. m. 615. o.
206 *Cogonara:* 21. o.; *Kjátib:* 256. o.
207 *Decsi:* i. m. 270. o.; *Hammer:* i. m. 616. o.
208 *Cogonara:* 19. o.
209 *Kropf:* i. m. 413. o.
210 Uo. 414. o.
211 *Kjátib:* 253. o.
212 *Pecsevi:* 132. o.; *Hammer:* i. m. 615. o.
213 *Kjátib:* 253. o. ; *Kropf:* i. m. 417. o.
214 *Kjátib:* 253. o.
215 *Pecsevi:* 132—133. o.
216 *Istvánffy:* 773. o.
217 *Kjátib:* 253. o.

Az epedve várt egri győzelem örömhírét Dilsziz aga vitte meg a birodalom fővárosába, Konstantinápolyba.[218] A hódítás tárikh-ját (emlékversét) Csatalazáde mondotta.[219] A szultán a török fővárosba küldött győzelmi jelentésben leplezetlenül megvallja, hogy *„a vár meghódítása mindenképpen nehéz volt".*[220]

Egy egri származású kiváló londoni orientalista, *Fehérvári Géza* megtalálta és lemásolta az isztambuli Topkapi Szeráj Múzeumban őrzött, 74 lapból álló azon *fethnáme* kéziratát, melyben III. Mohamed a velencei dózsével s más országok uralkodóival tudatta Eger vára elfoglalását. A díszes kiállítású kötet Talikizáde, teljes nevén Mehmed ibn Mehmed-al-Fenari, egyszerűbben Subhi Cselebi munkája, s több színes miniatura díszíti, többek között az a jelenet is, melynek során az egri vár küldöttei behódolnak a szultán előtt. A remekművű miniatúrán három egri személy hódol III. Mohamed előtt. A három személy közül az egyik egy idős fehér hajú s nagy, mellig érő szakállú férfiú, kezében a szabad elvonulásról szóló szultáni hitlevél tekercsével. Úgy tűnik, hogy ez papot ábrázol, minden bizonnyal Paczona Máté egri kanonokot. A másik két személy közül az egyik sötét hajú, lelógó bajszú és rövid, nyírt szakállt viselő, középkorú férfi, a másik pedig a hódolók legfiatalabbja.[221]

A hódítók sürgősen megfosztották az egri keresztény templomokat sajátos jellegüktől. Elsőnek a város nagy plébániatemplomát, a Szent Mihály egyházat, mely az utóbbi évtizedekben már protestáns kézben volt, s mohamedán mecsetekké alakították át, s 1596. október 18-án a padisah és fényes kísérete már ott tartotta a „pénteki imádság"-ot.[222] Az iszlám templomot az Egerhódító padisah tiszteletére III. Mohamed szultán dzsámijának, vagy a Győzelem dzsámijának nevezték el.[223]

A jószemű angol Barton hű képet festett a török kézre került Egerről. A lakosság sorsa sanyarú volt, mert az ostrom nélkülözései után, a vár elestét követően 3 napon át nem kaptak semminemű élelmiszert, s amikor az éhezés miatt panaszkodtak, a környező falvakba küldték őket. A követ a városban mindenütt csak kormos, üszkös falakat, a föld színéig lerombolt épületeket látott. Künn a városfalak tövében az ostrom alkalmával megölt keresztények mezítelen hullái néhol 2 öl (3,80 méter) magas halmokban hevertek. Egertől 1 angol mérföldnyire (1 609 méter) az álnokul legyilkolt keresztény katonák hullái borították a térséget. A könnyű szerrel ejtett rabszolgák is gazdát cseréltek. Sir Barton 10 olasz zecchinóért egy ötéves leánykát vásárolt, akinek az édesanyja egri asszony volt, s a karján még egy szopós csecsemőt szorongatott. A lengyel követ a janicsároktól két elfogott leányt szerzett meg.[224]

Keserű epilógus

Miksa főherceg hadserege, dacolva a mostoha időjárással és a szinte járhatatlan utakkal, az Ipoly völgyéből Rimaszombat érintésével a Sajó völgyébe vonult át, s 1596. október 18-án (Sajó)Vámoson egyesült Teuffenbach felsőmagyarországi és Báthory Zsigmond erdélyi hadaival. A fővezérnek 75 ezerben adták meg az egyesült sereg összlétszámát, de amikor szemlét tartott felettük, kiderült, hogy csak 39 ezer a lovasok és a gyalogosok száma, 95 ágyúval

218 *Kjátib:* 253. o.; *Hammer:* i. m. 615. o.
219 *Evlia Cselebi* török világutazó magyarországi utazásai. (Ford.: Karácson Imre) I. k. Budapest, 1908. (a továbbiakban — *Evlia)* 111. o.
220 *Karácson Imre:* Török-magyar oklevéltár. 1533—1789. Budapest, 1914. 180—181. o.
221 *Fehérvári:* i m. 155—164., 171—173. o.
222 *Kjátib:* 253. o.; *Kropf:* i. m. 417. o.
223 *Evlia:* 118. o.
224 *Kropf:* i. m. 416. o.

és 8 ezer kocsival. *Miksa főherceg Eger vára elestéről október 13-án Rimaszombaton értesült.*[225] A sereg Miskolcon át folytatta útját Eger felmentésére.

Miután az egri táborban időző szultánnak jelentették, hogy a közelgő keresztény had már csupán három napi járóföldre van, félelem szállta meg az uralkodót, mert attól tartott, hogy a szűk egri völgyben táborozó csapatait az ellenség lerohanja, s a völgyet szegélyező hegyvonulatokról pedig tüzérséggel szétveri.[226]

Dzsáfer és Veli pasák 6 ezer főnyinek mondott igazhitű harcossal és 30 ágyúval október 19-én indultak meg a hideg, szeles és dérhullásos időben Egerből a közelgő keresztény csapatok ellen.[227] Október 23-án (Mező)Keresztesnél megütköztek a szembetalálkozott hadak. Miksa főherceg csapatai kemény csapással megfutamították a törököket, akik, hátrahagyva tüzérségük egy részét, sebesen visszamenekültek az egri vár alatti táborba. A támadók soraiban tatárok is voltak.[228]

Az egri győzelem után aggasztóvá vált helyzetben sorsdöntő jelentőségű tárgyalások kezdődtek. *„A főemberek közül igen sokan azt a véleményt nyilvánították,* amint Kjátib Cselebi meséli, *hogy a teret ott kell hagyni."* azaz el kell vonulnia szultáni seregnek Eger vára falai alól. De a harcias Szeád-eddin küzdelemre tüzelt. Aggodalmát fejezte ki, hogy amennyiben az oszmán had nem támad, úgy „a hitetlenek", nekibátorodva, bizonyosan űzőbe veszi őket. A szultánhoz fordulva kifejtette helyes harcászati meglátás alapján, hogy „a vár mellett alacsony és szűk a hely, s ha a hit ellenségei ránk törnek, lehetetlen itt mozogni és harcolni." Megtörténhetik az is, mondotta, hogy a támadó keresztény csapatok ágyúikat az egri völgyet szegélyező nyugati dombvonulat tetején felállítva, veszélyes tűz alá vehetik az oszmán csapatokat és táborukat. Ezért „a győzelmes sereg"-nek meg kell támadni a Habsburg-erőket.[229]

A török történetíró előadását mindenben hitelesíti Sir Barton angol követ, aki ugyanezekkel az okokkal magyarázza az Eger várát elfoglalt törökök félelmét.[230]

Határozatba ment tehát, hogy a szultán serege megvív Miksa főherceg hadával, s úgy vélték Kjátib Cselebi szerint, hogy amennyiben „a vár ellen támad az ellenség, az őrségnek elég ereje van, hogy addig az ideig ellenálljon, amíg segítség érkezik."[231]

1596. október 26-án került sor *a törökök által egrinek nevezett mezőkeresztesi csatára,* melynek ismertetése merőben távol esik jelen témánktól.

A mohácsi csata óta a keresztény és a török erők között legjelentékenyebb ütközet első felében a Habsburg-seregre, illetve Eger várára kedvező fázisban „csak egy hajszálon függött" az iszlám had sorsa.[232] Ekkor III. Mohamed a közelében tartózkodó angol követet, Sir Edward Bartont Miksa főherceghez akarta küldeni, hogy *Eger és Győr*[233] *visszaadása fejében tüstént fegyverszünetet és békét vásároljon.*[234]

Nyáry Pálnak, az egri vár volt főkapitányának, akit a janicsárok Ibráhim nagyvezér sátrában őriztek, az ütközet tetőpontjára hágott zűrzavarában sike-

225 *Miksa:* 559—561. o.: *Istvánffy:* 773. o.
226 *Kropf:* i. m. 417. o.
227 *Kjátib:* 253—254. o.; *Pecsevi:* 134. o.; *Istvánffy:* 773. o.; *Kropf:* i. m. 418. o.
228 *Miksa:* 562. o.; *Pecsevi:* 134. o.; *Kjátib:* 148. o.; *Komáromy:* i. m. 160—162. o.; *Hammer:* i. m. 615—616. o.; *R. Horváth:* i. m. 132—133. o.
229 *Kjátib:* 255—256. o.
230 *Kropf:* i. m. 417. o.
231 *Kjátib:* 256. o.
232 *Miksa:* 562—566. o.; *Pecsevi:* 135—140. o.; *Kjátib:* 256—265. o.; *Istvánffy:* 774—780. o.; *Illésházy:* 32—36. o.; *Decsi:* i. m. 273—281. o.; *Ortelius:* 205. o.; *Komáromy:* i. m. 165—180. o.; *Hammer:* i. m. 616—618. o.; *Kropf:* i. m. 595—609. o.
233 Győr 1594. augusztus 29-én jutott török kézre.
234 *Komáromy:* i. m. 170., 281. o.

rült lóra kapva megszöknie. Adatok vallanak arról, hogy vele akkor többen is megszabadultak.[235]

1596. október 31-én a török naptár szerint Kászim napján a török sereg visszatért a mezőkeresztesi mezőről Eger alá, s a török birodalom padisahja, az iszlám kalifája, III. Mohamed sikerrel zárult hadjárata örömére az egész birodalomban fényes kivilágítást rendelt el.[236] Ez az a sorsdöntő fontosságú nap, ameddig a moszlim harcosoknak az ellenséggel szemben fegyverben kellett állniok.

Eger őrizetére 1—1 ezer zsoldos katonát és janicsárt rendelt az uralkodó. A nem világos török szövegből úgy tűnik ki, hogy még további 3 ezer janicsárral egészítették ki a meghódított vár védelmét. Biztosításképpen a budai vár őrizetére rendelték Veli pasát, a ruméliai beglerbéget, néhány ezer janicsárral.[237]

Az oszmán hadsereg a padisahhal november 4-én távozott el Egerből, és Szolnokon, Szegeden, Pétervárадon át Konstantinápolyba tért vissza.[238]

Miksa főherceg, ütőképes csapatai és tüzérsége zömétől megfosztva, kénytelen volt felhagyni a vár felmentésének a gondolatával, és csüggedten Kassára, majd Bécsbe ment. Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem Diósgyőrben húzódott meg.[239]

Az egri vár elvesztésének végső epilógusaként az uralkodó szokásosan Nyáry Pált is jelentéstételre szólította fel. 1596. november 10-én kelt részletes beszámolójában — mely azonban mindezideig, sajnos, a levéltári kutatások során nem került elő — a volt főkapitány a gondjaira bízott vár elvesztésének minden felelősségét a vallonokra hárította.[240] Claudio Cogonara 1597. január 1-én készítette el jelentését az eseményekről.[241]

A török történetírók nagyotmondása szerint az Eger elleni hadjárat sikere csupán nyitánya lett volna a felsőmagyarországi bányavárosok megszerzésének. Tény azonban, hogy a XVII. századi oszmán hódítások során ebben az irányban, észak és északkelet felé mélyebben behatolni meg sem kíséreltek. Eger Magyarországnak ebben a részében éppen úgy határpontja maradt a hódoltságnak, mint Kanizsa és lényegesen később Érsekújvár és Várad. *Eger eleste azonban mindenképpen súlyos csapást jelentett annak ellenére is, hogy nem vált további ellenséges terjeszkedés kapujává.* Az egri vár vesztével további értékes magyar területeket kebelezték be a törökök, sőt még Borsod vármegyében is jelentékeny számú falura terjesztették ki kemény adóztatásukat, s a lakosság zaklatását. Nem lehetett már az egriekre számítani az ellenséges kézben lévő Hatvan, Jászberény, Szolnok, Balaszentmiklós térségének, s a Heves-Külső Szolnok megyei Tisza-vonal szemmeltartásában, s a hódítókat folyamatosan nyugtalanító rajtaütésekre sem.

A várnak, kivált kelet felől, de nem kis mértékben északról is, határozottan rossz volt a fekvése, s ez rendkívül kedvezőtlen adottságot képezett a védőkre, de ugyanakkor igen kedvezőt a jó tüzérséggel rendelkező támadókra. Ellentétben az 1552. évi ostrommal, számottevően több nagy kaliberű ágyúval támadtak a törökök 1596-ban Egerre. Amíg Dobó várát csak 14 öregágyúval lőtte az ellenség, addig III. Mohamed szultán serege már 23 „vártörő" ágyúval tá-

235 *Illésházy:* 35. o.; *Komáromy:* i. m. 283., 292. o.
236 *Kjátib:* 266. o.; *Decsi:* i. m. 36. o.
237 *Kjátib:* 266. o.
238 *Miksa:* 566. o.; *Kjátib:* 266. o.; *Hammer:* i. m. 619. o.
239 *Istvánffy:* 776. o.; *Komáromy:* i. m. 299. o.
240 Kropf: i. m. 21. o.
241 *Cogonara:* i. m.

madta a várat. Ugyanekkor viszont *a várbelieknek szinte teljes tüzérségi tevékenységi hiánya* folytán a török állások és ütegek nem voltak veszélyeztetett helyzetben.

Igen nagy nyomatékkal esett latba *a vár teljes kiépítettségének a hiánya.* Itt nemcsak az egész falrendszeren a mellvédek hiányára célzunk, melyre már hosszú esztendőkkel korábban egy várvizsgáló bizottság felhívta a figyelmet, hanem a külső vár keleti végében hiányzó két nagy füles bástyára utalunk.

Számottevő szerepet kapott a vár feladásában *a vár kellően fel nem készített volta.* Egy fontos végvár védelmében megbocsáthatatlan mulasztásként értékelhető, hogy csupán 8 tüzére volt, akik közül 5 betegen feküdt, a három egészséges viszont nem rendelkezett kellő tapasztalattal. Ezzel a ténnyel magyarázható, hogy az egész ostrom során a legkülönbözőbb források egybehangzóan *csak a védők puskatüzéről beszélnek, de ágyúzásáról nem.*

Kétségtelenül kedvezőtlenül hatott *a védők soknemzetiségű volta mellett szinte az utolsó napokban, hetekben odaérkezett segédcsapatok katonái kívánatos összeszokottságának a hiánya is.*

Döntő szerepet játszott a vár kapitulációjában *a főkapitány és vezető tisztjeinek erélytelensége, melynek eredményeként éppen az ostrom kritikus időszakában képtelenek voltak a kellő, szükséges rendet s a kívánatos, feltétlen, szigorú fegyelmet fenntartani.* A hirtelenében összeállott katonaságból *hiányzott a végsőkig való kitartáshoz a lelkesedés. A* vár tisztjei nem biztosították a rendelkezésükre álló szigorú haditörvénnyel a védelem egyik lényeges követelményét: *a feltétlen vasfegyelmet.*

Nyáry Pál nem ismerte fel, hogy egy-egy fegyelmezetlen, vagy éppen magáról megfeledkezett, megingott jellemű katonája milyen súlyos veszélyt jelentett a szilárd védelem kollektívájára.

Amikor a külső várban megtörtént a lőporrobbanás és pánik ütötte fel a fejét a katonák, asszonyok és gyermekek között, meg sem próbálkozott a tisztikar, élén a főkapitánnyal, a rend helyreállításával, hanem sorsára hagyván a külső várat, a menekülőkkel ők is a belső várba futottak.

Számottevő hibának kell betudnunk, hogy Cogonara figyelmeztetése ellenére, *nagyszámú polgári személy, láthatóan kivált asszony és gyermek maradt az ostrom tartamára a vár falai között,* noha lett volna kellő idejük a biztonságos, távolibb helyre való távozásra. Ezeknek az embereknek kétségtelenül jelentékenyebb pánikhangulata számottevően befolyásolta, rontotta a fegyveres erő magatartását.

Láthatóan a vár parancsnoki kara, élén Nyáry Pállal, *nem alakított ki a kifogástalan ostromtervvel* rendelkező, célratörő megfontoltsággal és halált megvető bátorsággal küzdő ellenséggel szemben *semminemű védelmi tervet.*

A szemben álló küzdő felek erőviszonya mindenképpen a szultáni sereg javára billentette az ostrom kimenetelét. Az utolsó pillanatban sebtében Egerbe irányított 800 fegyveres már be sem juthatott az ostrom alá vett várba. 3 400 fegyveres volt Eger falai között, s 22—23 napi kemény harc után kapitulálni kényszerültek *a hatalmas létszámfölényben levő ellenség előtt.* III. Mohamed hadserege létszámának becslésére a tanulmányunkban közölt meglehetősen eltérő, de egyértelműen magas forrásadatokon túlmenően nem vállalkozhatunk — amiként azt Marosi Endre sem tette meg egy 1978-ban megjelent cikkében.[242]

Értékelésünk során nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy *e korban a végvár nem csupán azzal teljesítette feladatát és kötelességét, hogy megvédelmezte magát, hanem azzal is, hogy maximális ideig feltartóztatta és apasztotta a*

242 *Marosi Endre:* Gyávák voltak-e az egri hősök utódai?; Élet és Tudomány, 1978. július 21., 29. sz. 914., 917 o.

támadók erejét. Ebből a szempontból Nyáry katonái nem állottak kötelességük magaslatán.

A védelem negatív tényezői ellenére azonban tényként kell megállapítanunk, hogy *Eger vár védői az ostrom első felében derekasan, bátran, kifogástalanul helytálltak, s a nagy fölényben lévő törökök méltó ellenfelének bizonyultak. A lábrakapott pánikhangulat azonban idő előtt felőrölte ellenállásukat, s a harcnak esküjükhöz híven való folytatása helyett — életüket megmenteni akarván — a megadás útját választották. Az a pszichológiai folyamat, melynek eredménye a védők által kezdeményezett kapituláció volt, nem tükrözi egyértelműen a katonák gyávaságát, hanem a bonyolult és veszélyes helyzetben kialakult, de csírájában el nem fojtott pánikhangulat logikus következményeként értékelhető.*

Nem csekély jelentőséggel bír az egri helyzet megítélésében az a körülmény is, hogy *Miksa főherceg tekintélyes létszámú és kellő tüzérséggel felszerelt serege a veszélyeztetett egri térség védelme helyett Hatvan meddő, s ráadásul rövidesen feladott elfoglalásával emésztette fel azokat az értékes napokat, melyeket azután a nagy esőzések folytán amúgy is járhatatlanná vált utakon már nem tudott többé behozni.* Így érte azután a messzi Rimaszombaton Eger elestének a híre.

Miksának figyelembe kellett volna vennie, hogy *a szultán későn érkezett meg az országba: augusztus 9-én érte el Belgrádot, ahol még ráadásul 27 napon át (!) meddően táborozott.* Ha ezt az időpontot összevetjük más török hadjáratok érkezési idejével, akkor egyértelműen megállapíthatjuk, hogy *ilyen késő még nem érkezett a Balkán felől török sereg számottevő hadjáratra Magyarországra.* 1526-ban június 30-án, 1529-ben július 17-én, 1552-ben június elején 1566-ban július 19-én érkeztek meg az oszmán hadak Belgrád alá. *1596-ban csökkent tehát a törökök számára a tényleges ostromban hasznosítható napok száma, amit még tovább rontott a vár alatti nagy őszi esőzés, illetve annak következményeként a felázott, sáros talaj.* 1552-ben szeptember 11-én, 1596-ban pedig 9 nappal később, szeptember 20-án érkeztek meg a csapatok az egri vár falai alá.

Az egriek helyzetének egyik számottevő kulcsa tehát vitathatatlanul Miksa főherceg hada kezében volt. Merőben másként alakultak volna az események, ha nem vesztegette volna el Hatvan ostromával, s az ide-oda vonulgatásával a soha többé nem pótolható időt. Pedig — amint láttuk — a Habsburg-sereg annyira megrettentette a török főseregtől előreküldött Dzsáfer pasa csapatait, hogy tétlenül nézték végig Hatvan vesztét, s nem merték még csak háborgani sem a tévesen 75 ezer főből állónak vélt keresztény sereg akcióját.

De Eger feladása után, a mezőkeresztesi csata első, győzelmi periódusát sem kamatoztatta Miksa Eger érdekében, hanem katonái fegyelmezetlensége teljes kudarcba fojtotta a sokat ígérő korábbi sikert. Nem vitatható, hogy a mezőkeresztesi csatában a szultán hadának a megverése, megfutamítása mindenképpen meghozhatta volna a katonailag csak gyengén megerősített, s az ostrom során súlyosan megrongált egri vár visszaszerzését. Ha Miksa csapatai csak néhány nappal korábban is megtámadták volna a szűk egri völgyben táborozó törököket, s a völgyet szegélyező keleti dombsor tetejéről tűz alá vették volna őket, másként alakultak volna bizonyosan az egri események. Ennek a lehetősége fel is merült az éber és óvatos török hadvezetésben. Kjátib Cselebi szerint már a keresztesi Habsburg-tábor hírére igen sok török főember azt javasolta a padisahnak, hogy „a teret fel kell hagyni." Molla Szeád-eddin pedig világos egyértelműséggel látta és tárta fel azt a nagy veszélyt, melyet a szűk egri völgyben ellenük indított gyalogsági és lovas, valamint tüzérségi támadás

reájuk nézve jelentett volna. Az ellenség a Habsburg-hadvezetés késedelmeskedésének és katonái fegyelmezetlenségének köszönhette, hogy az nem tudott érdemben beavatkozni az események folyamatába.

Azt, hogy 1596 őszén Eger vára török kézre került, tehát egy sor egymást hatványozó, igen különböző kedvezőtlen tényező összejátszásának eredményeként tekinthetjük, s nem írhatjuk — amint azt eddig általánosságban tartották — egyértelműen a védők gyávaságának a rovására.

Иштван Шугар

ПАДЕНИЕ КРЕПОСТИ ЭГЕР В 1596 ГОДУ

Резюме

22 июня 1596 года султан Мохаммед III. выступил со своим войском из Константинополя и, простояв в лагере под Белградом 27 дней (!), после долгих споров и размышлений направился к Эгеру. Пока османская армия продвигалась по течению р. Тисы на север, войска Габсбургов 3 сентября того же года совершили внезапный налет на город Хатван, усторив страшное кровопролитие в рядах турок.

20 сентября турецкая армия прибыла к подступам крепости Эгер. Крепость состояла из двух частей: внутренней, находившейся на возвышенности с крутыми склонами, и внешней, на восточном хребте холма. Сам город был расположен к западу у подножья крепости. С точки зрения рельефных условий расположение крепости было чрезвычайно неблагоприятным, ибо с восточных холмов крепость могла просматриваться и простреливаться.

Численность турецкой армии, двинувшейся на осаду крепости, достоверно не известиа. На защиту крепости наскоро собралось 3400 воинов: венгров, австрийцев, немцев, моравцев, поляков, итальянцев, испанцев, валлонцев, несколько шведов и даже один англичанин. Комендантом крепости был Пал Ньяри Бедегский.

Наступающий противник обложил крепость и город, последний защитники 23 сентября оставили, сдали, и все свои силы сосредоточили в крепости.

Ведя систематическую осаду, турки обстреливали крепость из пушек с 24 сентября по 3 октября. 4 октября, поддавшись панике, вызванной взрывом пороховой бочки во внешней крепости, находившиеся там 1500 солдат, очертя голову, ринулись к внутренней крепости, но ворвавшиеся во внешнюю крепость турки совершили в их рядах большую сечу.

Падение внешней крепости решило и судьбу внутренней.

Противник заминировал в трех местах каждую из двух восточных больших неоитальянских угловых башен внутренней крепости, но взрывы не образовали в крепостной стене обрушения, достаточного для проникновения. Положение наступающих осложнялось и начавшимися холодными осенними дождями, сделавшими скользкими крутые склоны холмов.

Между тем под командованием эрцгерцога Максимилиана армия Габсбругов, сдав занятый ею город Хатван, обошла по большой дуге горный массив Черхат, и двинулась на выручку крепости Эгер. Однако императорские войска продвигались вперед по слишком удлиненному пути и в беспролазной грязи очень медленно и 12 октября они подошли лишь к крепости Фюлек (Филяково) в Северной Венгрии.

Солдаты эгерской крепости стойко защищали внутреннюю крепость, но изо дня в день всё более росло в их рядах сознание безысходной обреченности и гибели, они уже не могли надеяться на спасение со стороны запаздывавшей деблокирующей армии. Вначале тайком, затем всё более в открытую и в конце концов уже с ведома коменданта крепости повелись переговоры в турецком лагере о сдаче крепости. В конечном счете защитники крепости, приняв письменное обещание султана о предоставлении им свободного отхода, 12 октября 1596 года сдали крепость. 13 октября это важное фортификационное сооружение Венгрии было уже в руках турок.

Из солдат, оставившихся крепость, турки (татары?) перерезали всех немцев до единого, так как им вменялось в вину кровавое побоище в Хатване. Между прочим был полонены комендант крепости и весь офицерский состав, однако позднее многим из них удалось бежать.

Тем временем войско эрцгерцога Максимилиана, соединившись с трансильванскими войсками, прибыло к близлежащему селу Мезёкерестеш, где 23 октября успешно сразилось с турецкими войсками, посланными из крепости Эгер.

Узнав об этом, султан Мохаммед III. основные силы своей армии двинул из-под Эгера к селу Мезёкерестеш, где 26 октября окончательно одержал сокрушительную победу над армией Габсбургов, обеспечив тем самым прочное сохранение за собой эгерской крепости.

После успешной обороны в 1552 году имевшей столь большое стратегическое значение крепости Эгер её падение в 1596 году означало начало турецкого господства, длившегося 91 год, в руки османов перешла крепость, прикрывавшая самый короткий маршрут из Вены и Северной Венгрии (горнопромышленных районов) в Трансильванию.

István Sugár

DER FALL DER BURG VON EGER, 1596

Resumée

Der Sultan Mohamed III. brach mit seinem Heere aus Konstantinopel am 22-sten Juni 1596 auf und setzte nach einer 27 tägigen Lagerung, in Belgrad, nach einer langen Diskussion und Erwägung seinen. Weg Eger fort.

Während das osmanische Heer entgang der Theiss nach Norden marschierte, stürzten die Habsburger Truppen am 3-ten Sept. die Stadt Hatvan herunter, gewährt den dort anwesenden Türken einen ungeheueren Blutbad.

Das türkische Heer kam am 20-sten Sept. zu Eger an. Die Burg stand aus 2 Teilen: aus der an der steilseitigen Höhe stehenden Innen- und der auf den östlichen Hügelrüchen kletternden Aussenburg. Die Stadt selbst lag in westlicher Richtung unter der Burg. Zufolge der Terraingegebenheiten war die Lage der Burg ausserordentlich ungünstig, weil man von den Östlichen Höhe in die Burg hineinsehen bzw. -schiessen konnte.

Die Stärke des zum Sturm aufmarschierten türkischen Heeres kennen wir nicht glaubwürdig. Zur Verteidigung traten — mit schnell erhöhter Stärke — 3400 Soldaten: Ungarn, Österreicher, Deutsche, Böhme, Mährer, Polen, Italiener, Spanier, Wallonen, einige Schweden und auch Engländer. Der Kommandant der Burg wurde Paul Nyáry von Bedeg.

Das angreifende türkische Heer belagerte die Burg und die Stadt. Die letztere wurde am 23-ten Sept. aufgegeben und ausgeräumt und wurden die allen Kräfte in der Burg zusammengezogen.

Zwischen 24. Sept. — 2. Okt. wurde die Burg türkischereits — in Rahmen einer methodischen Belagerung — mit Artillerie beschossen.

Am 4-ten Oktober, auf die Auswirkung einer Panik wegen der Explosion eines Pulverfasses in der Aussenburg, flüchteten 1500 Soldaten mit einem sturmischen Anrennen in die Innenburg, und erlitten von den in die Aussenburg stürzenden Türken schwere Verluste.

Der Fall der Aussenburg besiegelte such des Schicksal der Innenburg.

Der Feind minierte an drei Stellen die 2 grossen nach Osten gelegenen Eckenbasteien unter, aber die Explosionen ergaben keine für das Eindringen geeignete Wandstürzung. Die Lage wurde auch durch das begonnene Herbstregen erschwert, weil das steile Boden schlüfrig wurde.

Währenddessen das Habsburger Heer unter dem Befehl des Erzherzogs Maximilian, das die Burg von Hatvan aufgegeben hatte, kam in Bewegung — mit Umgebung des Cserhát Gebirges, um Eger zu befreien. Aber die Truppen konnten sich wegen des langen Weges und des bodenlosen Kotes sehr langsam vorwärts bewegen, sie waren am 12-ten Oktober nur bei Fülek in Oberungarn.

Die Soldaten in Eger hielten in der Verteidigung der Innenburg sehr brav stand, aber wuchs in ihrer Reihe des Bewusstsein der sicheren Stürzung an, da sie an ihrer Befreiung von der verspätenden Befreiungsarmee nicht glauben konnten. Es begannen Verhandlungen mit den Türken — zu erst in geheim, dann offen, zuletzt mit dem Wissen des Burgkommandanten von der Übergabe. Am Ende gaben die Verteidiger die Burg auf, nachdem der Sultan für ihren freien Abmarsch das Versprechen schriftlich gegeben hatte. Schon am 13-ten Oktober war diese wichtige Festung Ungarns in türkischer Hand.

Unter den abmarschierenden Soldaten wurden die Deutschen bis zum letzten Mann von den Türken (Tataren[?]) gemetzelt, weil man ihnen den Blutbad in Hatvan zugeschrieben hatte. Sonst fielen der Burgkommandant und auch sein Offizierkorps in türkischen Gefangenschaft, später konnten mehrere Personen aus der Gefangenschaft entfliehen.

Während dessen kam die Armee unter Erzherzog Maximilian, vereinigt mit den Kräften von Siebenbürgen, zum naheliegenden Ort Mezőkeresztes an, wo sie gegen die von Eger herhier geschickten türkischen Truppen am 23-ten Oktober eine erfolgreiche Schlacht erkämpfte. Auf diese Nachricht führte Sultan Mohamed III. von Eger nach Mezőkeresztes, die Mehrheit seiner Armee, wo er am 26-sten Oktober für die Habsburger Armee — letzten Endes — eine vernichtende Niederlage bereitete womit er für sich den dauernden Besitz der Burg von Eger sicherstelle.

Der Fall der strategisch so wichtigen Burg von Eger im 1596 — nach der erfolgreichen Verteidigung in 1552 — bedeutete den Beginn der 91 jährigen türkischen Herrschaft, die ausserdem den kürzesten Weg von Wien, bzw. Ober-Ungarn nach Siebenbürgen sicherte.

SIPOS FERENC

A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC ELŐKÉSZÍTÉSE 1697—1703

Forradalmi helyzet Magyarországon a XVII. század végén és a XVIII. század elején

Rákóczi és Bercsényi patetikus szavakkal fordul a hazaszerető, a régi, dicsőséges szabadságot óhajtó egyházi és világi, nemes és nemtelen, fegyverviselő és otthon lakos magyarokhoz. Az 1703. május 6-án és május 12-én Brezánban kiadott, fegyverfogásra szólító kiáltványukban[1] szükségtelen részletesen írniuk a sérelmekről, a megindítandó háború okairól: akikhez szólnak, azok félszavakból is értenek. A Habsburg-uralom törvénytelen hatalmaskodását, kegyetlenségét, zaklatását érzékeltetendő elég csak a porcióztatásra, az adóztatásra, a só drágaságára, a török háború után vissza nem adott jószágokra, a magyar törvények meg nem tartására, a nemesi szabadság csorbítására utalniuk. Épp abban van a kiáltvány mozgósító ereje, hogy szavaihoz a hallgatóság, a társadalom minden rétege — itt még a nemesi és nem nemesi sérelmek egyensúlyban vannak — a maga konkrét sérelmeit hozzákapcsolhatja.

1704 januárjában — megváltozott körülmények között: a Tiszántúl és a Felvidék elfoglalása után egyre több köznemes és főúr csatlakozott — Rákóczi kiáltványban[2] adta a világ tudtára a kuruc háború okait. A küzdelem jogosságát akarja elismertetni a külföldi államokkal: most már részletes érvelésre van szükség. A terjedelmes Manifesztum 21 pontban foglalja össze a sérelmeket — a hangsúly a nemesség sérelmeire tevődik át.

Bár fontos ismernünk, hogy Rákóczi és a mellette fegyvert fogó kortársak mivel érveltek, miért tartották jogosnak az 1703 nyarán megindított küzdelmet, helytelen lenne csak rájuk hivatkoznunk. R. Várkonyi Ágnes történész a másik fél érdekeit, törekvéseit is figyelembe vette[3], az alábbiakban az ő megállapításaiból idézünk:

A XVI. században megindult állami centralizáció a XVII. század második felében válik erőteljesebbé, ekkor már felismerhetők a majd Mária Terézia uralkodása alatt kibontakozó abszolutizmus főbb vonásai. I. Lipót elődeihez képest komoly eredményeket ér el: a törökök elleni sikeres visszafoglaló háború ré-

1 Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban — OSZK) kézirattára. Fol. Hung. 1389. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye (a továbbiakban — Thaly gyűjtemény) II. köteg. Eredeti okmányok, 1703. év 2—3. lap. Az ismert példányok közül (valamennyi másolat) ez őrizte meg legteljesebben az eredeti pátenst.

2 Kiadva *Ráday Pál* iratai I. k. (Sajtó alá rendezte Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László) Budapest, 1955. 92—110. o.

3 *R. Várkonyi Ágnes:* A Habsburg-abszolutizmus és a magyarországi jobbágyság a XVII—XVIII. század fordulóján. Századok (a továbbiakban — Sz) 1965. 679—720. o. Ez a tanulmány kötetben is megjelent — *R. Várkonyi Ágnes:* Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról. Budapest, 1978. 26—90. o.

vén új országrészeket von hatalma alá, törvényben ismerteti el a Habsburg-ház örökös királyságát[4], politikai és gazdasági intézkedéseivel szorosabban kapcsolja Magyarországot birodalma többi országaihoz.

A császár az államhatalomnak (melynek magyarországi képviselői a katonák, a hadi comissariusok, a hadseregszállítók, a jezsuiták, a sótisztek, a harmincadosok, továbbá a német, cseh, olasz új földesurak és a különböző bizottságok tagjai, valamint a hazai „németes urak") valamiféle kiegyenlítő szerepet szán: az államfő kötelessége igazságosan elosztani a terheket a szegények és gazdagok között, s feladata megvédeni a köznépet a kiváltságosak túlkapásaitól.

A rendi megajánlástól független zsoldoshadsereg fenntartása, a bürokratikus államszervezet kiépítése, a háborúk azonban megnövelik a költségeket. A Habsburgok birodalmuk egyetlen országában sem rendelkeztek olyan iparral, olyan polgári, vagy polgárosodó réteggel, ami gazdasági és társadalmi támaszuk lehetett volna, így kölcsönöket, segélyeket kénytelenek felvenni. Ezek előteremtése és adminisztrálása viszont újabb anyagi terheket jelentett és lassította a rendi befolyástól független államszervezet kiépítését, nemesi csoportokat segített pozíciókba.

A szakemberek hamar észlelték a külső hitelekre épülő államkincstár veszélyeit: az első nagy hitelezők, a délnémet tőkések összeomlása a XVI. század végén válságot idézett elő, ami évtizedekig éreztette hatását. A stabilizáció feltétele a hitelezőktől való függetlenedés — így látta Geizkofler Zakariás, a Habsburgok éles eszű pénzügyi szakembere.

Új pénzforrásokat kellett keresni!

A Magyarország átszervezésével foglalkozó tervezetek a királyi jövedelmek kiaknázását, átalakítását és a rendszeres, jól szervezett adóztatást javasolják. Így lehetne visszaszorítani az államkölcsönöket, csakhogy az adók a kölcsönök fejében már le vannak kötve! (1700-ban a magyarországi adó egy részéből már tartozást törlesztenek az egyik udvari hitelezőnek. 1701-ben a kamarai tisztviselők a kölcsönök visszafizetésére szedik az adót, 1702-ben pedig már a következő évben esedékes adó egy részét is követelik! 1703-ban meghalt az udvar fő hitelezője, Oppenheimer Sámuel: 1703. április 24-én Lipót császár intézkedik: a Tizenhárom Vármegye az 1704. és 1705. évi adóból fizesse ki a hozzátartozóknak járó 873 000 forintot!)

Az 1698. szeptember 10-i bécsi tanácskozáson Magyarország évi adóját — 1698. november 1-től 1699. október 31-ig — az udvar négymillió rhénes forintban állapította meg (Ez duplája az 1694—1697 között állandósult összegnek). Az adó tizenhatodát a városoktól akarták beszedni, a fentmaradó 3 750 000 forint egyharmadát a nemesség felső rétegeitől (a mágnásoktól, a klérustól és a köznemesektől), kétharmadát pedig a jobbágyoktól és a jobbágyokkal együtt adózó rétegektől várták (a telkes jobbágyok mellett adóznak a zsellérek, a libertinusok, a taxás és árendás paraszti elemek, a mezővárosok, a hajdúvárosok, a jász-kun kerületek lakói és a nemesi társadalom legalsó rétegei, a taxás nemesek, az armalisták és a curialisták is).

Azonban a tanácskozáson a kiváltságos nemesség csupán 50 000 forintot ajánlott meg. Az udvar előbb ötszázezerre, majd negyedmillióra csökkentette velük szemben az igényét, a teljes összegből viszont nem engedett, így végülis a jobbágyoktól 3 500 000 forintot követelt! A végrehajtás során a különböző hátralékok, a visszaélések, túlkövetelések ezt az összeget is megemelték (Magyarország északkeleti vármegyéi 1698-ban 39 181 forint 61 dénárral, 1694-ben és 1695-ben 43 105 forint 19 dénárral, 1696-ban 27 494 forint 50 dénárral, 1697-ben

4 1687. 2., 3. törvénycikk.

7 649 forint 51 dénárral fizettek többet, mint amennyi portáik száma után járt volna!)

Az egyik alapvető ellentmondás: a háborús költségek évről-évre növelik az adót, ugyanakkor a háború pusztítja az adó alapját jelentő jobbágygazdaságokat is, Magyarország viszont, Lipót uralkodásának kezdetétől, 1657-től kisebb-nagyobb megszakításokkal hadszíntér. A másik alapvető ellentmondás: korábban az adó egy részét természetben kellett fizetni, vagyis ellátni a katonaságot. 1698-ban készpénzben vetették ki az adót, ugyanakkor az adóba fizetendő pénz előteremtését maga az állam gátolta. Ami a háborúk, a zsoldosok pusztításai és a katonaság ingyenes élelmezése után még megmaradt, azt a kereskedelem teljes befullasztása tette tönkre.

A feudális társadalom egésze állandó adó készpénzben fizetésére csak a társadalmi munkamegosztás igen előrehaladott fokán szorítható, ehhez folyamatos és zavartalan árutermelésre, áruértékesítésre van szükség. Az a gazdaságpolitika, amelynek fontos tényezője az adó, csak akkor eredményes, ha biztosítja az elvett összegek újratermelésének a feltételeit.

A XVII. század uralkodó gazdaságpolitikája a merkantilizmus. A Habsburg-udvarban a kameralisták tudatosították azt a felfogást, hogy az államok meggazdagodásának legcélravezetőbb módja a kereskedelem. De így látták ezt a főurak, nemesek, egyházi méltóságok és főtisztviselők is, provizoraik lelkére kötvén, hogy a pénzszerzés leghathatósabb módja az eladási alkalmatosság.

Magyarország fő jövedelemforrása egyrészt a bor-, a marha- és némileg a a gabonaexport, másrészt a belső sókereskedelem. A bor, marha, gabona kivitelét és a só belföldi értékesítését a XVII. század végén az államhatalom tilalmakkal, monopóliumokkal, vámokkal nehezíti meg, teszi lehetetlenné. A törökökkel való kereskedelem monopóliumát a vasvári béke megkötése (1664) után az Orientalische Compagnie kapja meg, melyet a marhafelvásárlás kizárólagos jogának, s a Bécsbe és Szilézia felé irányuló marhakereskedelem monopóliumának elnyerése követ. Marhakivitelre — a törököket kiűző háború idején — a hadsereg magas rangú tisztjei, köztük néhány magyar főúr, nyernek császári kiváltságlevelet. Az erdélyi főnemesek az udvarnál 1695-ben sikertelenül próbálkoznak a marhakereskedelmi monopólium megszerzésével. Ugyanebben az évben császári rendelet tiltja meg a velencei és lengyelországi marhakivitelt.

A hadsereg élelmezése az udvari kamara főhitelezőjének, Oppenheimer Sámuelnek a monopóliuma volt. 1676 és 1703 között — némi megszakítással — az ország egy részén, majd egész területén minden gabonára elővásárlási joga volt. Vállalkozását az udvari kamara rendeletei segítették. Felvásárlói vám- és illetékmentességet élveztek. Az összeszedett nagy mennyiségű élelem (1693-ban 150 000 mázsa liszt és 60 000 véka zab) elszállításáról a megyék lakosságának kellett gondoskodnia, ingyen vagy szabott áron.

Az egyik legjövedelmezőbb üzletnek a sóeladás bizonyult, amit 1690-ben állami monopóliummá tett az udvari kamara, s 1690—1693 között csak egyes kommisszáriusoknak és főélelmezésmestereknek engedélyezte bizonyos mennyiség szállítását, eladását. 1694-ben 250 000 forintért Eszterházy Pál nádor vette haszonbérbe a magyarországi sókereskedelmet. A vállalkozás anyagi alapját Oppenheimer Sámuel és néhány erdélyi főúr teremtette meg. Az irányítást és a lebonyolítást Oppenheimer és emberei végezték, a só árát ők szabták meg. 1694-től 1699-ig Nógrád és Hont vármegye kivételével (itt a Szepesi Kamara árulta a sót) Magyarországon a nádori vállalkozás, a Societas Transylvanico-Palatinalis rendelkezett a sóeladás kizárólagos jogával. 1699-től a kincstár vette át a sókereskedelmet.

A XVII. század végére a kincstár, néhány főnemessel, kamarai tiszttel és a császári hadsereg tisztjeivel együtt, a Hegyalján a szőlők jelentős részét birtokolja. A katonaság a belső piacokon a borárulás jogát helyenként teljesen kisajátította (de lefoglalták a kereskedelem más szabadon maradt területeit, helyi piacait is). A magyarországi borok kivitelére 1702-ben Segdewich Zakariás angol-perzsa kereskedő társasága kap szabadalomlevelet.

A monopoltársaságok, a kiváltságokat élvező csoportok önkényes árszabásaikkal nagy drágaságot idéztek elő; sokkal károsabb volt azonban az, hogy lefoglalták a belső piacokat és a lakosság legkülönbözőbb rétegeit jórészt kiszorították onnan. (A máramarosi lakosság egyedüli jövedelme a sókereskedelem volt. A sómonopóliumot a környező vármegyék, Szatmár, Ung, Ugocsa, Bereg is megérezték, sőt Árva, Trencsén, Szepes és Bars vármegyék is. A bor- és marhakereskedelem korlátozása a Hegyalja és az Alföld mezővárosainak parasztlakosságát, továbbá a volt végvári katonacsoportokat sújtotta). Megszüntették a pénzszerzés korábbi lehetőségeit!

Magyarországon pénzhiányra panaszkodtak.

Az adó nem a jobbágyi munka hasznából, jövedelméből folyik: a jobbágygazdaságot emészti fel! A parasztember ökrét, majd irtásföldjét, szőlőjét, örökségét zálogosítja el. Egy forintot nehezebben tud adni a XVII. század végén, mint korábban tizet. Gyermekeit kínálja a törököknek — pénzért! Általános eladósodás jelei mutatkoznak az ország egész területén a parasztlakosság különböző rétegeinél.

A nemesség mezőgazdasági áruértékesítésének lendülete az exportlehetőségek megszűnésekor tört meg. A XVII. század utolsó negyedében már az egyházi és világi főnemességnek az udvarhoz közel álló tagjai közül is kevesen vannak, akik nem szorultak ki a nagyobb kereskedelmi ügyletekből. Csak az erdélyi főnemesség tartja meg viszonylag sokáig az állami jövedelmek bérleteit, s húz hasznot a só- és gabonakereskedelemből. A század végére, a századforduló táján azonban őket is félreállítják. A földesúri gazdaság jövedelme az úrbéri szolgáltatásokra, az uradalom piacára korlátozódik. A vásárlókör az uradalom jobbágyságára zsugorodik össze.

Nincs pénz! És Bécs áttekintésre képtelen gazdaságpolitikájára jellemző, hogy a bajon tüneti kezeléssel akarnak segíteni: fedezet nélküli rézpénzzel árasztják el az országot, amit viszont adóba nem fogadnak el. Az adott körülmények között látszatmegoldást jelentett a nemesség megadóztatása is.

A kör bezárult.

A szabadkereskedelem a vámok és monopóliumok nélküli, akadálytalan áruértékesítés lehetőségét jelenti; megszüntetése miatt a XVII. század közepétől egyre határozottabb felháborodás érezhető a rendi nemzeti ideológiában.

Népi kuruc mozgalom

A Wesselényi-összeesküvés leleplezése, az 1670. évi felkelés bukása után Erdélybe tömegesen érkeznek a bujdosók, akiket kurucoknak is neveznek. A kuruc mozgalom negyven év alatt több támadást indít, felkeléseket robbant ki, s két hosszan tartó háborút vív a császári katonasággal (Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc vezetésével). A gyér adatokból az tűnik ki, hogy az első kuruc háború bukása után Thököly volt tisztjei szervezik meg a népi kuruc[5] mozgal-

5 A népi kurucság megjelölést Esze Tamás történész használta először, hogy mit értett rajta, utóbb részletesen kifejtette, l. *Esze Tamás:* Népi kurucság, kupecek és szegénylegények. Kortárs, 1976. 3. szám 433—434. és 437. o.

mat. A háború alatt kiemelkedtek a jobbágysorból, a megszerzett szabadság azonban a háború elvesztésével veszélybe került, félő volt, hogy újra jobbágysorba kényszerítik őket.

De hogyan sikerült ezeknek az agitátoroknak tömegbázisra szert tenniük?! A Magyarországon érvényesülő általános tendenciákról, a forradalmi helyzet kialakulásáról már szóltunk. A XVII. század végén, a XVIII. század elején elvileg bárhol elképzelhető a fegyveres harc megindulása, mint ahogy vannak adatok nyugat-felvidéki, dunántúli paraszti megmozdulásokról, s az ország valamennyi vidékén elszaporodtak a rablótámadások.[6] De komolyabb fegyveres felkelést csak hármat ismerünk, az 1697-es hegyaljait, az 1703-as tiszahátit és az ugyancsak 1703-as diószegit. 1697. június 30-án a támadás a sátoraljaújhelyi vásáron indult meg. Július elsejére virradóra a felkelők elfoglalják Sárospatakot és Tokajt (A regéci hegyekből és a szalánci erdőkből csaptak rá Újhegyre, Patakra és Tokajra), majd egy csoportjuk, Kövér Ferenc vezetésével, Ónod ellen indult. Az 1703. május 20-án kezdődő tiszaháti felkelés színtere Tarpa, Vári, Bene, Beregszász. A diószegi felkelés 1703. július 19-én robbant ki. Bár a hegyaljai felkelés nem korlátozódott csak a Hegyaljára, július elsején felkelés támadt Beregben, Ungban, Ugocsában, Biharban és talán több helyen is a Partiumban és a Tizenhárom Vármegye területén,[7] a tiszaháti felkelők meg szinte egész Bereget és Ugocsát ellepték, s feltehetően a diószegi szervezkedés sem korlátozódott csak Diószegre, mégis, több mint érdekes, hogy a regéci vár, Újhely (mezőváros), a pataki vár, Tokaj, Ónod (mindkettő vár és város), Beregszász, Vári és Tarpa (mindhárom mezőváros) Rákóczi-birtok![8] (Beregszász csak részben). A Rákóczi-birtokok jobbágyai vajon miért elégedetlenebbek, elkeseredettebbek, „rebellis"-ebbek?! Mert a terhek itt még az országos átlagnál is nagyobbak! A földbirtokosok ugyanis, amennyire lehet, védik jobbágyaikat, hisz az állami terhek növekedése a földesúri kizsákmányolás fokozását lehetetlenné teszi. A Rákóczi-birtokoknak pedig, épp a felkelések előtti időszakokban, nincs földbirtokosuk! (A Rákóczi-birtokokat 1684—1688 között foglalja el a császári hadsereg, s kerülnek először kamarai igazgatás alá. II. Rákóczi Ferenc ténylegesen csak 1694-ben veszi át elhanyagolt birtokait, kezdetben csak keveset tartózkodik Magyarországon, a gazdálkodást csak közvetlenül a hegyaljai felkelés kitörése előtt kezdhette meg. 1701. április 18-án Rákóczit letartóztatták — birtokait újra lefoglalták). Kollonich Lipót bíboros — akit a császár Munkács eleste után a Rákóczi-árvák gyámjának nevezett ki — a Rákóczi-birtokokon megtiltotta a protestáns vallás gyakorlását, a templomokat elvették, a lelkészeket, tanítókat elűzték, az iskolákat, így a pataki kollégiumot is, bezárták. A birtokok gabonatermését a katonai raktárakba szállították el. Kollonich még azt is meghagyta Klobusiczky Ferencnek, a birtokok kinevezett igazgatójának, hogy a katonaság kihágásaival szemben legyen elnéző! A birtokokon rablógazdálkodás folyt, Kollonich nem engedélyezett beruházást, javításokat, mert ezzel önmagát is megrövidítette volna (a jövedelem hatodrésze őt illette); hosszabb időre nem volt érdemes berendezkedni: a munkácsi kapituláció értelmében a gyerekek nagykorúvá válásakor a birtokokat vissza kell adni.[9] A birtokokat elárasztották Kollonich emberei, akik még inkább csak saját zsebükre gondoltak.

A Rákóczi-birtokok gazdátlanságát a vármegyék tisztikara is kihasználja: a

6 Uo. 434. o.
7 Uo. 436—437. o.
8 *Wellmann Imre:* A Rákóczi-birtokok sorsa. Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára. Szerkesztette: Lukinich Imre (a továbbiakban — Rákóczi emlékkönyv). II. k. Budapest, é. n. (1935) 99., 101., 102. o.
9 Mindezekre l. *Thaly Kálmán:* II. Rákóczi Ferenc fejedelem ifjúsága, 1676—1701. Második kiadás. Pozsony, é. n. (1882) 109—110. o.; *Köpeczi Béla—R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc. Második kiadás. Budapest, 1976. 59. o.

beszállásolandó katonákat a Rákóczi-birtokokra irányítja, s ide vetik ki a legnagyobb adót![10]

Rákóczi szerint a visszakapott, elpusztult és elnéptelenedett jószágokból néhány esztendeig alig folyt be a szokásos jövedelem egynegyede.[11]

A jobbágyok elköltöznek, hogy megszabaduljanak a fokozódó terhektől — sokan Lengyelországba mennek át! A vármegyei tisztek viszont nem törődnek a lakosság megfogyatkozásával. Ugyanannyi terhet vetnek ki a falvakra, mint amikor még együtt volt a teljes lakosság.[12]

Hogy mi lesz a gazdátlanság eredménye, érzékeltessük Tarpa példájával: 1686-ban még 210 telken 172 családfő és 206 fiúgyermek vagy férfi testvér lakik, 1698-ban viszont a családfők száma 129-re, a háztartásukban élő fiúgyermekek, testvérek száma pedig 81-re apad. A megművelt telkek száma 1686-ban 139 volt, 1698-ban már csak 123. 1686-ban a lakosoknak 133 ökrük, 190 tehenük, 474 disznajuk, 83 juhuk és 202 méhkasuk volt, 1698-ban már csak 59 ökrük, 38 tehenük, 355 disznajuk van, juhuk nincs, a méhkasok száma pedig 27. Tarpát az 1698-as összeírás már nem is nevezi városnak, más okmányok is csak falunak mondják.[13]

Igaz, 1701-ben nem minden Rákóczi-birtok került kamarai igazgatás alá. Rákóczi Ferenc nővérével, Juliannával sok huzavona, pereskedés után a végső birtokosztozkodási egyezséget 1699-ben kötötte meg. Rákóczi Ferenc tulajdonában volt 1701-ben a sárospataki, a tokaji, a regéci, a helmeci, a munkácsi (Szentmiklóssal és Dobronnyal) uradalom egésze, az ecsedi és a felsővadászi fele, a makovicai, nagysárosi, debrői, ónodi, szerencsi negyedrésze (ezeket foglalhatta le a kamara); a serkei-csetneki-derencsényi, a székelyhídi-diószegi, a tasnádi, a sólyomkői, a pocsaji, a somlyói és a lednicei uradalmak osztatlanul maradtak.[14] Nos, Beregszász (részben) és Vári a munkácsi uradalomhoz tartozott — ez a két város rövid idő után ismét gazdátlanná vált, viselnie kellett a megnövekedett terheket. (A lefoglalt birtokokra Lipót 1702-ben 2 millió, 1703-ban pedig további 1 millió forintot vett fel Oppenheimer Sámueltől![15] Tarpa ugyan Rákóczi Juliannáé lett, de helyzete lényegesen mégsem könnyebbedett. Rákóczi Julianna még az első osztozkodás (1693) után megkezdte birtokai elzálogosítását — Tarpa már 1696-ban más kezelésébe került.[16]

A népi kuruc mozgalom vezetői szegénylegények (volt Thököly-tisztek, Rákóczi-jobbágyok); a nemesség 1687 után már nem vállalja a harcot.

A hegyaljai felkelés még nem mutat új politikai törekvéseket, a felkelők az elbukott kuruc háborút akarják folytatni, Thököly Imrét tekintik vezérüknek, várják érkezését. A felkelés külpolitikai háttere a Habsburg-török háború.

Jól mutatja a felkelés és Thököly kapcsolatát, hogy Pap János, aki a szervezkedő kurucok közt az íródeák tisztét töltötte be, a felkelés kirobbantása előtt több ízben járt kint Petrőczy Istvánnál, Thököly emigráns tábornokánál, leveleket vitt, leveleket hozott.[17] A Tokajban 1697. július elsején kelt, csatlakozásra szólító kiáltványát Tokaji Ferenc mint „Magyar Országi Méltósághos Fejede-

10 *Köpeczi Béla—R. Várkonyi Ágnes:* i. m. 1976. 61. o.
11 Principis Francisci II. Rákóczi Confessiones et Aspirationes principis christiani (a továbbiakban Rákóczi Vallomásai). Budapest, 1876. 31. o.
12 *Köpeczi Béla—R. Várkonyi Ágnes:* i. m. 1976. 61. o.
13 *Esze Tamás—Köpeczi Béla:* Esze Tamás. Budapest, 1951. 10. o. és *Dr. Esze Tamás:* Tarpa és Esze Tamás. Nyíregyháza, 1966. 46—47. o.
14 *Wellmann Imre:* Rákóczi emlékkönyv. i. m. II. k. 107—108. o.
15 Uo. 111. o.
16 Uo. 104. o.
17 *Esze Tamás:* II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Sz 1954. 296. o.

lem, Thököly Imre kegyelmes Urunk eő Nagysága Ezeredes Capitánya" írta alá.[18]

Hogyan fordul el a népi kuruc mozgalom Thökölytől, miért keres más vezért?! A katonai vereségek hatására a felkelők visszaszorulnak a erdőrengetegekbe. További sorsuk ekkor már a nemzetközi helyzettől függ. A magyarországi hadszíntérre felvonuló török hadsereg 1697. szeptember 11-én katasztrófális vereséget szenved Zentánál, így a mozgalom nem tud új erőre kapni. Sokan életüket vesztették, foglyul estek, a kedvezőtlen külpolitikai helyzetben Thököly leghívebb emberei emigráltak (a vezetők közül Szalontai György eltűnt, Kövér Ferenc meghalt, Kabai Mártont és Tokaji Ferencet elfogták, Makkos András pedig elhagyta az országot; Kis Albert és Esze Tamás még a felkelés kitörése előtt fogságba esett).

1699. január 26-án Törökország húsz évre békét kötött a császárral (karlócai béke). Thököly lehetőségei minimálisra csökkentek. De hívei még mindig vannak. A népi kuruc mozgalom Pap János szervezésével éled újra. Erről a nagybányai, máramarosi havasokban kezdődő szervezkedésről 1701 tavaszán szerez tudomást Löwenburg szatmári császári parancsnok;[19] maga a szervezkedés nem sokkal lehet régebbi, ugyanis Pap János is fogságban kénytelen tölteni egy bizonyos időt (Károlyi szerint[20] Kis Alberttel raboskodott együtt Váradon). És még ugyanebben az évben a fogságból kiszabadult Esze Tamás megöli Pap Jánost. Hogy mi lehetett közöttük az ellentét, nem tudjuk, a történész Esze Tamás szerint talán a politikai koncepciójuk merőben eltérő volta: „Mivel magyarázhatjuk Esze Tamás elhúzódását a szegénylegényektől Hegyalja után, s azután hirtelen élre kerülését? Miért ölte meg egykori fegyvertársát, aki atyjafia is volt? Kockáztassunk meg egy feltevést, mindez nem azért történt-e, mert meghasonlott a Thököly pártján levő kuruc szegénylegényekkel?"[21]

1702 nyarán az újlaki sótisztek megvádolták Esze Tamást, hogy lopott sót árul, és minden marháját elkobozták. A sérelem visszavitte az erdőbe és fegyveres társakkal, erőszakkal szerezte vissza jószágait, sőt néhány hónapra rá, kora őszön „egy éjszakán az újlaki sóházba tör, az ott levő tiszteket megrohanja, egy szolgát leöl, és a tisztek által felnyitott pénztárt megrabolja — mely tett után a tisztek futással mentették meg életüket."[22]

A császár október 17-én rendeli el Szatmár vármegyének a sóházat felprédáló parasztok elfogatását,[23] de „miután bőrük forgott kérdésben — annyira vigyáztak magukra, hogy elfogatásuk teljes lehetetlen vala."[24]

A Váradról megszökött vagy kiszabadult Kis Albert 1702 telén csatlakozott a bujdosókhoz. Esze Tamás és Kis Albert, az öt-hat éve Bereg, Ugocsa és Szatmár vármegyékben szervezkedők, újra együtt! És munkálkodásukat a szerencse is segíti.

II. Károly spanyol király — ő volt az utolsó sarja a Habsburg-ház spanyol ágának — halála előtt egy hónappal, 1700. október 2-án kelt végrendeletével Anjou Fülöpöt XIV. Lajos unokáját tette örökösévé. A végrendelet kihirdetése után hamarosan megszólalnak a fegyverek, megkezdődik a spanyol örökö-

18 Fotómásolatát közli *Benczédi László:* A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben. Budapest, 1953. 52—53. o.
19 *Esze Tamás:* II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Sz 1954. 297. o.
20 *Waltherr Imre:* Károlyi Sándor emlékiratai a Rákóczi-háború kezdetéről (a továbbiakban – Károlyi emlékiratai) Sz 1874. 320. o.
21 *Esze Tamás:* II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Sz 1954. 298. o.
22 Károlyi emlékiratai. Sz 1874. 321. o.
23 Ha szükséges, akár katonai segédlettel, sőt az Udvari Haditanáccsal elfogató parancsot akar kiadatni a vidéken állomásozó katonai tisztségviselőknek is! — Lipót császár Szatmár vármegyéhez. Bécs, 1702. október 17. OL A Károlyi család nemzetségi levéltára. P 396 Acta publica. l. Acta Rakocziana. Series I. Missiles diversorum ad Alexandrum Károlyi. l. fiók L. A. 1701—1704. (Kiadva: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Sajtó alá rendezte Géresi Kálmán. V. k. Budapest, 1897. 2. o.)
24 Károlyi emlékiratai. Sz 1874. 321. o.

södési háború. 1701 márciusában a Napkirály csapatokat küld a spanyol Németalföldre, hogy Fülöp nevében űzzék ki a hollandokat az úgynevezett barriére területéről. Lipót nem ismeri el Fülöpöt, 1701 májusában hadat küld a spanyol királysághoz tartozó milánói hercegség ellen, a franciák meg mint az új király támogatói, szembefordulnak velük.

A végrendelet kihirdetése után Anglia és Hollandia hajlandó lenne elismerni Anjou Fülöpöt V. Fülöp királyként, ha biztosítékot kapnának: Spanyolország és Franciország nem egyesül soha egy uralkodó alatt. XIV. Lajos viszont fenntartja unokája jogát a francia trónra is, sőt nem ismeri el Orániai Vilmost és utódait Anglia királyának, a Stuart-utódot támogatja, veszélyeztetve ezzel a dicsőséges forradalom eredményeit! Kereskedelmi érdekellentétek is vannak, így aztán 1701. szeptember 7-én Anglia, Hollandia és Ausztria Hágában Franciaország rovására egyezteti érdekeit (Nagy Szövetség).

Szavoja és Portugália először (1701-ben) Spanyolországgal és Franciaországgal kötött szövetséget, később (1703-ban) mindketten a Nagy Szövetség mellé álltak át.

A harcot a Rajna mellett a franciák kezdték, elfoglalták Kölnt és Liége-t, mire Lipót 1702. május 15-én hadat üzent a német-római birodalom nevében.

A német fejedelmek közül Miksa Emánuel bajor választó[25] és öccse, Josef-Klement kölni érsek és választó[26] XIV. Lajos mellé állt, mert az több pénzt ígért, a brandenburgi választó, Frigyes pedig Lipót mellé, mert az elismerte királyi címét, s így porosz királlyá koronáztathatta magát; ugyancsak Lipót mellé állt Hannover, lépését az Angliával meglévő kapcsolatai határozták meg.

A háború a Rajna mellett, Németalföldön és Itáliában folyt. Az angol csapatok a Németalföldön harcoltak, idővel ez vált a fő hadszíntérré.[27]

A háborúban magyar ezredekre is szükség volt. Bár Lipót csak 1702. október 8-án rendeli el 8 huszár- és 4 gyalogezred felállítását (a toborzási rendeletet október 28-án a pozsonyi katonai bizottság küldte meg a vármegyéknek), az ezredesi pátenseket már februárban, márciusban kezdik kiadni.[28] Károlyi Sándor, Szatmár vármegye főispánja, két legyet szeretne ütni egy csapásra: úgy akar megszabadulni a kóborlóktól, akik a nyugalmat, a biztonságot veszélyeztetik, hogy kegyelmet és mundért kér számukra; kiirtásukat nagy számuk és szétszórtságuk miatt lehetetlennek tartja, a kegyelem elnyerése után viszont be lehetne vetni őket valamelyik hadműveletnél az ország határain túl.[29] December 9-én jelenik meg az újabb rendelet: a kóborlókat erőszakkal is be kell sorozni az új ezredekbe!

Esze Tamás és Kis Albert embereikkel Bereg vármegyénél jelentkeztek, ahol Bagossy Pál hajdúezredébe sorozták be őket, sőt látva kettejük nagy tekintélyét a bujdosók között, a vármegye toborzással bízta meg őket. Kapva kaptak az alkalmon: szabadon járhattak-kelhettek, szervezkedhettek a vármegyében! Károlyinak fel is tűnt a nagy buzgóság, felterjesztést tesz elfogatásukra, de a december 9-i rendelet értelmében elutasító választ kap. Amikor pedig már Bagossy is gyanakodni kezd: 1703 március elején Esze Tamás és Kis Albert húsz-huszonöt emberükkel elszakadnak az indulóban levő ezredtől, s beveszik

25 Az 1701. március 9-i szerződés szerint havi 40 ezer tallér segélyt kap, s ezért 10 ezer katonával támogatja Franciaországot.

26 Az 1701. február 15-én megkötött szerződés értelmében havi 30 ezer tallér segély fejében 10 ezer katona kiállítását vállalta.

27 A spanyol örökösödési háború kitörésére l. *Émile Pillias:* Études sur Francois II Rákóczi prince de Transylvanie. Párizs, 1939. 14., 19., 20., 48—49. o.; *Köpeczi Béla:* A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 20.‘ 23. o. és *Gonda Imre—Niederhauser Emil:* A Habsburgok. Budapest, 1977. 97—99. o.

28 *Thaly Kálmán:* Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 458—459. o.

29 Károlyi levele (feltehetően Mátyássovsky László nyitrai püspökhöz és kancellárhoz) Olcsva-Apáti, 1702. június 8. OL Magyar Kancelláriai Levéltár. A. 32. Litterae privatorum 3. cs. 1702. Nro. 407.

magukat a hegyekbe. Az Ebergényi- és a Deák Pál-ezredből is csatlakoznak hozzájuk.[30]

A császár háborúba bonyolódott a franciákkal és újabb 12 000 embert követelt a vármegyéktől:[31] addig kell támadni, míg van fegyverfogható a hazában. Ugyanakkor a március eleji erdei gyűlésen is a támadás, a fegyveres harc megindításának mikéntjéről tárgyaltak a bujdosók. A vezér személyéről kellett dönteni, s itt történik meg a fordulat, bár még mindig Thököly és Petrőczy neve merül fel először, s csak utána a Lengyelországban bujdosó Rákóczié, Bercsényié, hogy aztán végérvényesen az utóbbiak mellett döntsenek.[32] A nép eljutott Rákócziig, az első követek elindulnak Lengyelország felé . . .

Nemesi összeesküvés

A nemesség 1698-ban kezdett szervezkedni Bercsényi Miklós körül. Rákóczi csatlakozása, úgy tűnt, az elszigeteltségből ragadja ki az összeesküvést:

„Mert egyedül az én személyem volt az" — írja Vallomásaiban II. Rákóczi Ferenc — „amely az én házam, az én őseim tekintélyénél fogva az egyformán gondolkodók szándékait egyesíteni bírta és a külföld keresztyén uralkodóinak baráti támogatását kieszközölhette. Énrám várakozott inkább, mint bárki másra a dédapám, első György által Ferdinánd császárral kötött nagyszombati békének helyreállítása, mely akkor a később nagyobbrészint eltörlött szabadságait az országnak megszilárdította. A francia és svéd királyokkal akkoriban kötött szövetsége utódaira is kiterjedt és azért egyedül engem illetett ahhoz folyamodni . . ."[33]

Az összeesküvők ligákba tömörültek, álneveket vettek fel, s levelezéssel tartották a kapcsolatot.[34] A beavatottak főbbjei vadászatokon, ünnepeken tárgyalták meg a teendőket.

Úgy látták, hogy Magyarország önerejéből képtelen megvívni a harcot; háborút csak külföldi segítséggel szabad indítani. Az összeesküvésben résztvevők még emlékeztek arra, hogy 1677 szeptemberében francia pénzen fogadott lengyel csapatok keltek át a Beszkiden a kuruc mozgalom segítésére, s hogy XIV. Lajos Thököly harcát anyagilag is támogatta. A minta adva volt: ők is francia pénzen akarnak Lengyelországban hadat toborozni, de számításba veszik a lengyel király hathatós katonai segítségét is. Bár Lengyelországot 1700. február 22-től az északi háború kötötte le, Rákócziék mégis remélik, hogy sikerül a magyar trón felajánlásával Ágostot megnyerni.[35]

A hadműveleti tervekben Thököly is szerepet kapott; a támadás Magyarország felszabadítására három irányból indult volna: Thököly csapataival Erdély felől,[36] egy sereg (valószínűleg a lengyelek) Kassa irányából, egy sereg (minden

30 Mindezekre l. *Esze Tamás:* A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952. 2. o.! — Lipót 1702. december 9-i rendelete: Szabolcs-Szatmár megye Levéltára, Nyíregyháza. IV. A. 1. Acta pol. Fasc. 4. nro. 46. 1703. és Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Debrecen. IV. A. 1/b. Bihar vármegye közgyűlése 4. d. Fasc. IV. nro. 1577. 1703.

31 *Esze Tamás:* A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952. 3. o.

32 *Esze Tamás:* II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Sz 1954. 298. o.

33 Rákóczi Vallomásai. Budapest, 1876. 67. o., magyarul: II. Rákóczi Ferenc fejedelem önéletrajza. A latin eredetiből fordította Domján Elek. Miskolc, 1903. 75. o.

34 Bécs, 1701. június 27. Sándor Gáspár második kihallgatása. Archivum Rákóczianum (a továbbiakban — AR) XI. k. Budapest, 1935. 253. o. (5. pont).

35 Bécsújhely, 1701. június 21. Longueval kihallgatása Rákóczi jelenlétében és szembesítése Rákóczival. Uo. 209—210. o. (8. és 9. pont).

36 Az összeesküvők óvakodnak a török szövetségtől, félnek a kereszténység természetes ellenségére támaszkodni. A Porta hivatalos hadbalépését nem kívánják, de segítségét igen. E segítséget Erdélyre igyekeznek korlátozni: a törökök tegyék lehetővé Thököly visszatérését *(Benda Kálmán:* II. Rákóczi Ferenc török politikájának első évei. Történelmi Szemle [a továbbiakban — TSz] 1962. 190—191. o.)

bizonnyal az összeesküvők), pedig a Tiszánál.[37] A felkelés Munkács és Ungvár elfoglalásával indult volna.[38]

Az összeesküvők kapcsolatot kerestek az ország déli részén megtelepedett, zárt katonai és politikai egységben élő szerbekkel is. Kihasználva elégedetlenségüket, megegyezés született 1698-ban Crnojević (Csernojevics) Arzén pátriárkával: a szerbek negyvenezer katonával segítik a szervezkedő magyarokat, azok viszont elismerik az 1690-es kiváltságaikat.[39]

1700. november elsején Bécsben Rákóczi levelet írt XIV. Lajoshoz,[40] valamint hadügyminiszteréhez, Barbesieux-höz[41] és emlékeztetővel látta el[42] azt a Longueval Ferenc József nevű belga származású, császári szolgálatban álló tisztet, aki már korábban belopta magát bizalmába, s vállalkozott a levelek átadására. Ekkor már látszott, hogy II. Károly spanyol király halála után háború kezdődik a spanyol örökségért (II. Károly épp aznap halt meg, amikor a levelek keltek!).

A levelekben Rákóczi segítséget kért hazája számára, az emlékeztetőben az összeesküvők tervét és a megvalósítás hogyanját vázolta: pénzre van szükségük a nemzeti csapatok felállítására, a rendszeres zsoldfizetéssel akarják elkerülni a fosztogatást, az anarchiát; a külföldi (a francia pénzen Lengyelországban toborzott) segélyhad számát húsz-huszonötezer főben határozzák meg, ez lenne a hadsereg magva; baj esetén Rákóczi és családja, valamint az összeesküvés főbb vezetői kapjanak menedéket és évjáradékot — ezek az anyagi természetű kérések. Ennek fejében ígérik, hogy siker esetén minden költséget megtérítenek; XIV. Lajos állandó megbízottjának — aki Rákóczi mellett tartózkodna — betekintést engednének a pénz- és egyéb ügyekbe; a magyarországi elterelő hadmozdulatból XIV. Lajosnak előnyei származnának, ugyanakkor kicsi a kockázat: a várak védtelenek és könnyen elfoglalhatók, a közhangulat kedvező, „mindenki, rendre és vallásra való tekintet nélkül, azon akar munkálkodni, hogy visszaszerezze a régi szabadságot."

Az emlékeztető 9. pontjában ez áll: „A háború egyszer már elkezdődvén reméljük, hogy őfelsége soha nem hagyja cserben az országot, sőt szerződést köt vele; azon esetben, ha ő fegyvert fog a spanyol örökség ügyéért, a magyar királyság hasonlóképpen kötelezi el magát, hogy sem direkt, sem indirekt módon semmilyen szerződést nem köt őfelsége tudta és beleegyezése nélkül..."

Ha Magyarország kivívta függetlenségét, a lengyel király védelme alá helyezi magát: „a két ország érdekéből egy érdeket csinálván, mely nélkül lehetetlen, hogy Magyarország fenntarthassa magát az ottomán birodalom és az ausztriai ház ellen is..."

Az emlékeztető 11—12. pontja összefoglalja Longueval feladatait, egyrészt mindent el kell követnie, hogy a francia udvar gyorsan küldje a pénzt, megtalálni a külföldi csapatok bejövetelének módját, másrészt hangsúlyoznia kell, mennyire kedvezőek most a körülmények.

A kész emlékeztetőhöz Bercsényi két pontot fűzött[43] az anyagiak mellé, az összeesküvők nevében még diplomáciai segítséget is kért: a lengyel királyt ve-

37 Bécsújhely, 1701. június 21. Longueval kihallgatása Rákóczi jelenlétében és szembesítése Rákóczival. AR XI. k. 220. o. (40. pont).
38 Uo. 217. o. (30—31. pont).
39 *Benda Kálmán:* Rákóczi és a szerbek. Tiszatáj, 1976. 3. szám 8—9. o.
40 Bécs, 1700. november 1. Rákóczi Ferenc levele XIV. Lajos francia királyhoz. AR XI. k. 200—202. o. Fordítását *Köpeczi Béla* közölte: II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei. Budapest, 1958. 40—42. o.
41 Bécs, 1700. november 1. Rákóczi Ferenc levele Barbesieux francia hadügyminiszterhez. AR XI. k. 202—203. o. — Itt mondok köszönetet Jánószky Mihálynak, aki a francia nyelvű forrásanyag lefordításával segítette munkámat.
42 Rákóczi Ferenc utasításai Longueval Ferenc József számára. Uo. 224—227. o. — Köpeczi Béla mutatta ki, hogy az emlékeztető is 1700. november elsején íródott (*Köpeczi Béla:* i. m. Budapest, 1966. 32. o.).
43 Bécsújhely, 1701. június 21. Longueval kihallgatása Rákóczi jelenlétében és szembesítése Rákóczival. AR XI. k. 216. o. (29. pont).

gyék rá, hogy ő keresse a kapcsolatot a magyarokkal, a Portánál pedig érjék el, „hogy ha az nem egyezik velünk érdekben, legalább ne legyen ellenünk."

Longueval november 2-án reggel kihallgatást kért a császártól, de Lipót csak másnap tudta fogadni, mert vadászaton volt; felfedte az összeesküvést, átadta a Rákóczitól kapott iratokat. A császár a dokumentumokról másolatot készíttetett, s azokkal küldte tovább Longuevalt[44] — Rákóczi kezeírását a francia udvarban úgysem ismerik! Kíváncsi volt, hogyan reagál XIV. Lajos egy Habsburg-ellenes összeesküvés hírére.

Longueval november 8-án indult el, s december elsején érkezett Párizsba. A hadügyminiszter december 10-én fogadta,[45] a Napkirály színe elé nem jutott. Barbesieux december 18-i kelettel válaszolt Rákóczi levelére: meghallgatta Longueval beszámolóját, azt felterjesztette, de bizonyos okok miatt, melyeket szóban üzent, Rákóczi szándékait időszerűtlennek nevezte.[46]

Lényegében tehát a francia udvar elzárkózott az összeesküvők támogatásától! Pedig Longuevalnak, az árulónak is az volt az érdeke, hogy pozitív választ hozzon: az összeesküvés minél veszélyesebbnek tűnjön. XIV. Lajos, az abszolút uralkodó ekkor még az összeesküvőkben csak rebelliseket, lázadó alattvalókat láthatott. Magatartása — mint majd látni fogjuk — 1701. július 28-án, augusztus 4-én, szeptember elsején, sőt még 1702. március 16-án is elutasító: nem hajlandó támogatni a magyarországi diverziót.[47]

Longueval december 22-én indult vissza Párizsból, s 1701. január 9-én érkezett Bécsbe. Bemutatta az udvarnál Barbesieux levelét, majd az erről készült másolattal — Rákóczi sem ismerheti Barbesieux kezevonását! — január 25-én folytatta útját.[48] Rákóczival a sárosi kastélyban február elsején vagy másodikán találkozott.[49] Szóban arról tájékoztatta, hogy a francia udvar Rákóczival, mint magánszeméllyel nem tárgyalhat, küldjön a magyarországi rendek által aláírt felhatalmazást; a felkelés megindulása esetén 2 millió livre segély érkezik egy összegben, majd pedig havonta kétszázezer tallér.[50]

E két állítás Barbesieux levelével merőben ellentétes és összeegyeztethetetlen XIV. Lajos későbbi, mereven elzárkózó magatartásával is. A felhatalmazás meséjét Bécsben találták ki: az udvar magától Rákóczitól akarta megtudni, hogy kik az összeesküvők, hisz most már elérkezettnek látták az időt, hogy leszámoljanak a mozgalommal. A pénzsegély pedig minden bizonnyal Longueval ötlete volt: ennek hangoztatásával akarta aláhúzni szerepének jelentőségét a császári udvarnál is, Rákóczinál is — az előbbinél jutalom, rang, az utóbbinál a felhatalmazás megszerzésének reményében.

Bercsényi azonban ellenezte a felhatalmazás elküldését, s mivel annak aláíratása, amúgy is hosszabb időt vett volna igénybe, Rákóczi csak egy XIV. Lajoshoz intézett köszönő levéllel küldte vissza Longuevalt.[51] Szóban pedig megígérte Longuevalnak, hogy a felhatalmazást Metzbe vagy Luxemburgba utána küldi.

Később Longueval azt vallotta, hogy Rákóczi és Bercsényi arra kérte, hogy

44 Bécs, 1705. december hó. Longueval emlékirata a haditanácshoz. Uo. 390. o.

45 Bécs, 1738. Mannagetta János György udvari tanácsosnak és előadónak előadványa III. Károly számára. Uo. 275. o.

46 Versailles, 1700. december 18. Barbesieux válasza Rákóczinak. Uo. 203—204. o.

47 XIV. Lajos válaszai Du Héron varsói francia követ jelentéseire. Uo. 403., 420. és 439. o.

48 Bécs, 1738. Mannagetta előadványa. Uo. 276. o. és Bécs, 1705. december hó. Longueval emlékirata. Uo. 390—391. o. Ha a két dátum pontos, akkor a Bécsbe érkezés és a továbbutazás között eltelt két hét arra utal, hogy a teendőkről az udvarnál nehezen tudtak dönteni.

49 Longueval megérkezése után „február 2-án Rákóczi Vayval és Okolicsányival hosszú tárgyalást tartott..." Bécs, 1738. Mannagetta előadványa. Uo. 276. o.

50 Bécsújhely, 1701. június 21. Longueval kihallgatása Rákóczi jelenlétében és szembesítése Rákóczival. Uo. 219. o. (37. pont).

51 Munkács, 1701. február 11. Rákóczi Ferenc köszönő levele XIV. Lajosnak. Uo. 204. o.

igyekezzen elérni, hogy a francia udvar őt, mint francia alattvalót küldje Lengyelországba ezt az országot értesíteni, hogy Magyarországnak segítsenek.[52]

A bécsi udvar most már szükségtelennek látta, hogy Longueval újra Franciaországba menjen, de azért ügyeltek a látszatra is: Linzben letartóztatták.

Rákóczit április 18-án tartóztatták le, Bécsújhelyre kísérték, s megkezdődött a felségárulási per.

*

A népi kuruc mozgalom és a nemesi összeesküvés egymástól függetlenül szerveződött. Kapcsolatot már csak azért sem kereshettek, mert amikor a népi kurucság megkezdte a harcot, a nemesség még szervezetlen volt, amikor pedig a nemesi összeesküvés kidolgozta a maga programját, a népi kuruc mozgalom visszaszorult, s úgy tűnt, már nem is létezik — aztán újjáéledt a népi kuruc mozgalom, de ekkor meg már lelepleződött az összeesküvés.

Ha a jobbágyok, parasztok, szegénylegények illegális szervezete és a nemesség illegális szervezete nem is egyeztethette elképzeléseit, volt viszont némi kapcsolat a népi kuruc mozgalom és a nemesek, a nemesi összeesküvés és a jobbágyok, parasztok, szegénylegények között. A népi kuruc mozgalom már kezdetben felismeri, hogy önmaga nem boldogul, szüksége van a nemesség támogatására is. 1697-ben a felkelők mindent megtesznek — még az erőszaktól sem riadnak vissza — hogy a nemeseket csatlakozásra bírják. Rákóczit már július elsején hívükké akarják tenni![53] Elmenekülése rontotta a felkelők esélyeit: a helyi elszigeteltségből — még Thököly megérkezése előtt — nem sikerült kiemelni a mozgalmat. Ennek hamarosan érződött is a következménye. Az első kudarcok után a csatlakoztatott nemesek elpártoltak. Az ország más részein toborzott magyar hadak vonultak fel ellenük (Bercsényi Miklós például az uralkodó parancsára a volt nyitrai véghelyek katonaságát gyűjtötte össze, s „nem csekély számú" katonasággal érkezett meg kevéssel a felkelés leverése után), és ellenük kelt fel a környező vármegyék nemessége is.[54]

A hegyaljai felkelést ugyan a császári katonaság verte le, de a nemesség magatartása érzékenyen érintette a kurucokat, bosszút akartak állni: a következő évben Ugocsában már a nemesség ellen fordulnak![55] A kapcsolatkeresés ezzel holtpontra jut, sőt ha véglegessé válik a szakítás, Magyarországon nincs többé esélye a Habsburg-ellenes küzdelemnek!

Lehetséges, hogy a hegyaljai felkelés gyorsította meg a nemesség szervezkedését: elejét akarták venni egy újabb kínos szembekerülésnek, kihasználni, felhasználni az alsóbb rétegek elégedetlenségét?! Tény viszont, hogy a nemesi összeesküvés résztvevői, emlékezve a felkelésre, számítottak a nép elégedetlenségére, biztosak voltak benne, hogy az első szóra ezrek fognak fegyvert. De konkrét lépéseket a megnyerésére azért sem tettek, mert csak külföldi segítség igénybevételével bíztak a harc sikerében — először ezt akarták szerződéssel biztosítani!

Ha az összeesküvés nem lepleződik le, jó darabig egymás mellett futott volna párhuzamosan a két szervezkedés. Így viszont a népi kurucság is megtudhatta, hogy Rákóczinál a német köntös „magyar és igazán honfi szívet takar",[56] s hogy 1697 óta megváltozott a nemesség egy részének a magatartása is!

52 Bécsújhely, 1701. június 21. Longueval kihallgatása Rákóczi jelenlétében és szembesítése Rákóczival. Uo. 218. o. (35. pont).
53 Rákóczi Vallomásai. Budapest, 1876. 52. o.
54 *Thaly:* Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 189—193., 200—207. és 209. o.
55 Az ugocsai eseményekre l. *Esze Tamás:* Acta Reviczkyana. Levéltári Közlemények, 1954. 162—163. o. és *Uő:* Népi kurucság, kupecek és szegénylegények. Kortárs, 1976. 3. szám 438. o.!
56 Rákóczi Vallomásai. Budapest, 1876. 67. o.

Az egymásra utaltságot először a népi kurucság ismeri fel újra, megint ők a kezdeményezők — Bercsényi, majd Bercsényi és Rákóczi továbbra is minden reményét a külföldi segítségbe veti, elképzeléseikben a népi kuruc mozgalom egyelőre csak felhasználható tényező, megnyerése érdekében szükségtelen bármit is tenni...

Bujdosó főurak

Bercsényinek sikerült a letartóztatás elől Lengyelországba menekülnie.

Lengyelországban a köznemesség még a XVI. század végén háttérbe szorult, a hatalom a hivatalokat halmozó főurak kezébe került. A XVII. században állandósultak a belső csoportharcok. A főúri ligák hatalmi súlya, a vesztegetés és az adományok döntötték el, ki lesz a király. A pártharcokba Ausztria és Franciaország is beavatkozott, befolyásuk különösen a királyválasztásokkor nőtt meg. 1697-ben Ausztria Sobieski Jakabot, Franciaország pedig Conti herceget támogatta — Ágost szász választófejedelem csak kétkulacsos politikával tudta végül is megszerezni a trónt.[57]

Az új lengyel király először a törökellenes háborúra tett előkészületeket, a háború azonban az Ausztriából, Velencéből, Lengyelországból és Oroszországból álló koalíció utóbbi két tagjának nem hozott sikert — Lengyelországnak nem sikerült Podólia visszavétele, Oroszország nem tudott kijutni a Feketetengerre.

A karlócai béke után I. Péter orosz cár fokozott erőfeszítéseket tett korábbi tervének realizálására: a Balti tenger egyik partszakaszát kívánta megszerezni. A svédek elleni háborúhoz szövetségesekre volt szüksége. II. Ágostot, aki örökös birtokává akarta tenni Livóniát, a régi lengyel tartományt, sikerült megnyernie. 1699. november 11-én létrejött a preobrazsenszkojei szerződés, melyhez Dánia is csatlakozott, azonban a szerződést és annak 1701. évi megújítását Ágost csak mint szász választófejedelem írhatta alá, mert a lengyel és a litván főurak nem vállalták a svéd háború veszélyét.[58]

1700. február 22-én II. Ágost Litvániában állomásozó szász csapatai hadüzenet nélkül Livónia ellen indultak. Dahlbergh generális a svéd csapatokkal a túlerő elől Riga várába zárkózott.

Márciusban IV. Frigyes dán király hadai Holstein tartományt támadták meg, s ostromolni kezdték Tänning várát.

I. Péter augusztus 29-én üzente meg a háborút XII. Károlynak, miután július 13-án békét kötött Törökországgal.

Megkezdődött az úgynevezett északi háború.[59]

A svéd flotta július 25-én váratlanul Koppenhága mellett termett. A dán király fegyverszünetet kért; augusztus 18-án létrejött a trawendali béke. November 30-án pedig XII. Károly Narvánál tönkreverte az orosz hadsereget.

II. Ágost a kedvezőtlen külső-belső helyzetben békére vágyott. Franciaország vállalta a közvetítést és évi segélyt is ígért, ha Ágost Ausztria ellen hadba lép. A lengyel király 1700 végén megbízottja révén szerződést kötött a franciákkal. XIV. Lajos diplomáciájának azonban nem sikerült a svédeket megállítani, így a szerződés ratifikálatlan maradt.[60]

57 Mindezekre l. *Perényi József:* II. Rákóczi Ferenc és I. Péter diplomáciai kapcsolatainak kezdetei. Magyar-orosz történelmi kapcsolatok. Budapest, 1956. 63—64. o. és *Benda Kálmán:* XII. Károly. Budapest, 1967. 41—42., 43—44. o.!

58 *Perényi:* i. m. 61—62. és 64. o.

59 *Benda:* i. m. 1967. 8., 24., 26., 30. o.

60 *Perényi:* i. m. 64—65. o. és *Benda:* i. m. 1967. 36., 37. o.

1700—1701 telén I. Péter személyes találkozón újította meg szövetségét II. Ágosttal; katonasággal, pénzsegéllyel támogatta és — sikertelenül — Dániát is újabb támadásra ösztönözte.

XII. Károlynak az volt a terve, hogy előbb megsemmisíti a szász hadsereget, majd pedig a cár ellen fordul. A svéd király 1701. július 19-én Rigánál legyőzte Ágost hadseregét, s benyomult Lengyelországba. 1702. januárjában Ágost újra tárgyalt a franciákkal, eredménytelenül, így aztán még ugyanebben a hónapban Lipót császárral kötött szoros szövetséget.[61]

A svédek 1702-ben elfoglalták Varsót, Krakkót. A kis svéd haderőből azonban nem futotta helyőrségek hátrahagyására, Lengyelország déli részének megszállásakor az északi és középső rész ismét Ágost híveinek kezére jutott.

Ágost Szászország felé vonult. A Sandomierzban konföderációba tömörült lengyel rendek hajlandók lettek volna fegyveresen támogatni királyukat, ha az elbocsátja szász tanácsadóit, s megígéri, hogy a konföderáció tudta és hozzájárulása nélkül nem köt békét. Ágost azonban inkább XII. Károly előtt alázkodott meg, hajlandónak mutatkozott hadait visszavonni Szászországba — a svéd király a békeajánlatra még csak nem is válaszolt.

A hadműveletek lelassulnak: XII. Károlyt combcsont-törése két hónapig ágyhoz köti, a svéd hadsereg Krakkó környékén telel.

1703. április végén Pultusknál XII. Károly a lovassággal szétugrasztja Steinen generális szász lovasságát, majd a gyalogsággal körülzárja Toruńt, mely szeptemberben kapitulál. Elfoglalja Poznańt is. A svéd hadsereg már a nyugati lengyel határon áll, de XII. Károly habozik, benyomuljon-e Szászországba. A szász fejedelemség nem határos Lengyelországgal, közöttük húzódik a Habsburg fennhatóság alá tartozó Szilézia! Az átvonulást ekkor még nem merte megkockáztatni.[62]

Bercsényinek, a lengyelországi viszonyokat nem ismerő idegennek, szerencséje volt: első menedékhelyén megismerkedett Męcinski Pállal, a lengyel hadsereg ezredesével. Barátságot kötöttek. Męcinski Pál később bemutatta a bujdosó főurat rokonának, Męcinski Kázmérnak, wieluni sztarosztának, Lengyelország egyik leggazdagabb emberének, aki Bercsényit figyelmébe ajánlotta Ágostnak, minisztereinek és Du Héron francia követnek.[63]

Rákóczi és Bercsényi — mint láttuk — egy összeesküvés élén állva sem lehetett komoly diplomáciai partner. Bár természetes volt, hogy az ellenségük (a Habsburgok) ellenségétől (XIV. Lajos) vártak segítséget, ám a kor leghatalmasabb uralkodója szemében csak egy távoli ország lázadó alattvalóinak minősültek. XIV. Lajos álláspontja egyértelműen kiderül egy Villars-hoz írt leveléből: „... tartózkodom lázadó alattvalók támogatásától uralkodóik törvényes hatalmával szemben."[64] A szerződéskötés reményéhez nagyfokú önhittség kellett! Sőt az összeesküvőknek a pénzsegély elnyerésére se sok kilátásuk lehetett — ehhez is túl korai volt a diplomáciai nyitás: az örökösödési háború még nem indult meg, semmi nem kényszerítette arra a franciákat, hogy költséget nem kímélve Ausztria hátában lázadást szítsanak.

Rákóczinak és Bercsényinek nem voltak diplomáciai tapasztalataik, ahelyett hogy Lengyelországgal, Törökországgal és Franciaországgal külön-külön tárgyaltak volna más-más alapról, csak az utóbbival kerestek kapcsolatot. Minden törekvésüket őszintén feltárták: hogyan lehetett szövetségkötést, vagy akár

61 Mindezekre l. *Perényi:* i. m. 64—65. o. és *Benda:* i. m., 1967. 37—40., 48., 49. o.!
62 Mindezekre l. *Benda:* i. m. 1967. 51—55., 56., 58—59. o.!
63 *Dr. Thomasivskyj István:* Adatok II. Rákóczi Ferencz és kora történetéhez. Sz 1912. 122. o.
64 XIV. Lajos levele Villars-hoz. Versailles, 1701. május 9.; *Pállias:* i. m. 16. o.

csak 20—25 ezres segélyhad toborzásához pénzsegélyt várni a francia uralkodótól, ha nyíltan közlik vele, hogy a trónt majd a lengyel királynak ajánlják fel! És még a francia diplomácia ösztönözze a lengyeleket, hogy azok vegyék fel a kapcsolatot a magyarokkal, sőt még Törökországgal is a franciák tárgyaljanak! XIV. Lajos számára nem nagyon lehetett kecsegtető, hogy a toborzás költségeit, a kockáztatott nem kis összeget talán majd megtérítik a magyarok, s a távoli elterelő hadmozdulat se sok hasznot ígért a még nem is létező nyugati főhadszíntéren!

A magyar trónról a későbbi diplomáciai tárgyalások ismertetése során még szó lesz. A nemesség, illetve képviselői olyasmit ajánlgattak csereértékként, amivel nem is rendelkeztek! A trón jogilag 1687 óta, a fiág kihalásáig, a Habsburgokat illette! Kinek kellett Magyarország, ha azt előbb egy erős birodalomtól kellett elszakítani?!

Bercsényi mégis úgy határozott, hogy magára maradva is megkísérli az összeesküvők tervének megvalósítását, hisz most már csak ettől remélhette személyes sorsának jobbra fordulását is. Oltalmat kért a lengyel királytól,[65] de kereste Franciaországgal is a kapcsolatot. 1701. május 18-án ékes latinsággal levelet írt Du Héron-hoz, melyben a mostoha sorsról, a szerencse forgandóságáról elmélkedik, szánakozik börtönbe jutott társain, s önmagán, majd védelmet, nyugalmat és menedéket kér a követtől: királyának „hatalmas segítségébe szerencsénknek reményét vetettük, bízva, hogy életünknek és üdvünknek hasznára lesz", végezetül jelzi, hogy Szirmay Miklóst, közeli rokonát és hűséges barátját küldi Du Héron-hoz.[66] Szóban pedig azt üzente, hogy ha négyezer emberrel betörhetne Magyarországra, két-három hét alatt sokan csatlakoznának hozzá.[67]

Bercsényi június végén Varsóban személyesen is kifejtette álláspontját Du Héron-nak: érez magában annyi erőt, hogy talpra állítsa Magyarországot, de nem akarja hazáját új veszedelembe sodorni; mindaddig semmibe nem kezd, míg meg nem szerzi a francia és a lengyel uralkodó támogatását; Ágostnak a felkelők még a magyar koronát is felajánlanák.[68]

Ám a diplomáciai esélyek az összeesküvés leleplezése után tovább romlottak: Bercsényi Miklós, a birtokait vesztett emigráns, aki rangjait, címeit Lipóttól nyerte, még kevésbé lehetett partner. Terveinek, elgondolásainak, ígéreteinek már a vékonyka összeesküvő réteg se adhatott fedezetet. A diplomáciai tárgyalások során így aztán lejjebb szállnak a magyar igények, de még ezeket a csökkentett igényeket se lehet érvényesíteni, mert bár megkezdődött a spanyol örökösödési háború, majd Lipót hadüzenetével nyílttá is vált (és Rákóczinak is sikerült Lengyelországba szöknie), de Franciaország hátrányos helyzete, elszigeteltsége ellenére (XIV. Lajos diplomáciája tartósan csak a két német fejdelemséget tudta megnyerni, viszont Szavoját és Portugáliát nem) még sokáig katonai sikereket ért el. (Miután Franciaország elszenvedi az első vereségeket, és miután Magyarország a mégis csak megindított kuruc háborúban jelentős sikereket ér el, a két fél viszonylag ekkor válik egyenrangúvá — csakhogy ekkor meg *már* Franciaország *nem képes* jelentősebb segítséget adni!).

II. Ágost 1701. július elején fogadta titkos kihallgatáson Bercsényit. A magyar főúr az előterjesztésére kedvezőnek tűnő választ kapott: a király hajlandónak mutatkozott fegyveres erőt küldeni Magyarországra, amint Lengyelország viszonya Svédországgal rendeződik. És tegyük hozzá, hogy Ágost sem

65 1701. május 26. Du Héron jelentése. AR XI. k. 400. o.
66 Lengyelország, 1701. május 18. Gróf Bercsényi Miklós levele Du Héron francia követhez. Uo. 244—245. o.
67 1701. május 26. Du Héron jelentése. Uo. 401. o.
68 *Pillias:* i. m. 18. o.

tartotta lehetetlennek a békekötést. Mint láttuk, ennek a reményében vette igénybe a francia közvetítést, és siker esetén az 1700 végén megkötött francia lengyel szerződést is ratifikálta volna. Sőt még a rigai csata után is — amikor már Lengyelország területén folyt a háború — tárgyalt a franciákkal.

A kihallgatás után Bercsényi ismét felkereste Du Héron-t, meg kellett szereznie Franciaország támogatását, hisz már az összeesküvők is úgy ítélték meg az erőviszonyokat, hogy Lengyelország elkezdheti ugyan a háborút Magyarország felszabadítására, de Franciaország támogatása nélkül nem tudja folytatni, mert idő előtt békekötésre kényszerülne.[69] Bercsényi elmondta a francia követnek, hogy támogatás nélkül nem óhajt mozgolódást előidézni Magyarországon, nem akarja hazáját új bajoknak kitenni.

„Úgy tűnik neki — jelenti királyának július 7-én Du Héron —, hogy a lengyel király Felségeddel egyetértésben őket segíteni tudná, vagy nyíltan, vagy látszólag szabadságolt csapatokkal, amelyeket Felséged egy erre az expedícióra szánt tábornoka Magyarországra vezetne, vagy egy hathatós beütést tehetne az Ausztriai Ház más államai felől, mialatt ez a főúr bemenne Magyarországra 3 vagy 4 ezer emberrel." Ugyanakkor Thököly csapataival visszatérne Törökországból.[70]

Az első diplomáciai lépések megtétele után Bercsényi — valószínűleg felkérésre — részletes emlékiratot készített II. Ágost számára. Az ebben előadott sérelmek felsorolásával egyrészt garanciát akar nyújtani (a nemzet egésze kész fegyvert fogni, elszakadni az ausztriai háztól), másrészt a felkelés jogosságát igyekszik bizonyítani. Segítséget a lengyel és a francia királytól vár. Előbbinek a magyar trónt is felajánlja az ország. De Ágost csak úgy lehet magyar király, ha szoros kapcsolatot létesít XIV. Lajossal, aki kötelezné magát az itáliai háború teljes erőből való folytatására, hogy a császári hadsereg le legyen kötve, és aki rendkívüli segélyt adna neki mindaddig, míg a magyar királyi jövedelmeket meg nem kapja. XIV. Lajos csak akkor kötne békét, ha az új magyar állam már biztonságban van.

Thökölynek is segélyt kellene adni, hogy felkészülhessen az Erdélybe vonulásra.

Ezek az előfeltételek. A továbbiakban Bercsényi hadműveleti elgondolásait ismerteti, választási lehetőséget kínálva:

1. Lengyelország támadja meg Sziléziát, s ugyanakkor néhány ezredet Lengyelországon keresztül küldjön Magyarországra. Thököly pedig Erdélyt foglalná el, majd Aradra, Temesvárra, Szegedre érkezve felvenné a kapcsolatot a kiváltságaik megnyirbálása miatt elégedetlenkedő szerbekkel.

2. Ha Lengyelország nem akarja megtámadni Sziléziát, ha nem akar nyílt háborút kezdeni, akkor bocsássa el Ágost négy vagy öt ezredét, ezeket XIV. Lajos vegye meg és fogadjon még zsoldba két vagy három lengyel ezredet. Ezek a csapatok XIV. Lajos nevében Magyarországra vonulnának. A felszabadított vármegyék pedig felajánlanák a lengyel királynak a magyar koronát, aki ezután Szilézián, vagy Morvaországon keresztül bejöhetne az országba.

3. Thököly a törökök hallgatólagos engedélyével gyűjtött csapatokkal Havasalföldön keresztül nyomulna be Erdélybe, vagy a Vaskapun. Ha innen nem sikerülne, akkor Temesvár felől érkezne, ez esetben Várad környékén egyesülne a Lemberg mellett bejött lengyel csapatokkal, s így indulna Erdély elfoglalására. Ha ez megtörtént, erőinek nagyobb részét Magyarországra vezetné,

69 Bécsújhely, 1701. június 21. Longueval kihallgatása Rákóczi jelenlétében és szembesítése Rákóczival. AR XI. k. 209—210. o. (9. pont).
70 1701. július 7. Du Héron jelentése. Uo. 402. o.

hogy biztosítsa a lengyel király bevonulását. Amikor a királynak nincs szüksége Thököly csapataira, azokat visszaküldené Erdélybe.

Thököly Erdély és a csatolt részek fejedelme lenne. De még a hadműveletek megkezdése előtt XIV. Lajosnak meg kellene vele állapodni, hogy beérje enynyivel.

Az emlékirat szerzője ezután kitér az ország erőforrásaira, a várak állapotára, kedvezőnek mutatva be a körülményeket a hadjárat megindítására. Végül Ágostot, a trón várományosát a magyar királyi jövedelmekről tájékoztatja.[71]

Bercsényi július 14-én adta át II. Ágostnak az emlékiratot, s ugyanakkor érdeklődött Du Héron-nál: nem érkezett-e válasz XIV. Lajostól arra a levélre, amelyben a követ az ő Lengyelországba érkezéséről írt. De a Napkirályt ekkoriban még nem érdekelte egy elégedetlen magyar főúr. Du Héron-ra viszont átragadt Bercsényi hite — július 14-én saját meggyőződéseként írja:

„Egy olyan irányú elterelő hadmozdulat, amely megvalósítható lehet, teljesen megzavarná a császár szándékait."[72]

Augusztus 4-én és 11-én pedig (két részben) elküldi Bercsényi emlékiratának rövidített fordítását a következő megjegyzéssel:

„Ha tehát Felséged e tervet magára nézve hasznosnak ítéli, akkor célszerű volna ezen ügynek megnyerni a bíboros-érsekprímást, az ország főtábornokát, a kiowi palatinust s még néhány más urat, kiknek becsületességét már ismerjük. Nagy hasznát vehetnénk ezen expedíciónál Oginski úrnak, aki Magyarországgal szomszédos uradalmakat bír, és a belzi palatinusnak, ki a leghatalmasabb vörös-[orosz]országi főurak egyike, s nagyon elősegítené a dolgot, ha tudná, hogy a lengyel király ezzel Felséged érdekeit mozdítja elő. Megbeszéltem vele a módokat, mint készíthetné föl csapatait — s ő kész ezzel szolgálni."[73] Majd azt javasolja, hogy Bercsényi XIV. Lajoshoz utazzon titokban „megadandó a legnagyobb felvilágosításokat."[74]

(Ismételten hangsúlyozzuk, hogy az emlékirat a lengyel király számára készült. Bercsényinek egy átdolgozott, a francia előnyöket kidomborító emlékiratot kellett volna eljuttatnia Du Héron útján XIV. Lajoshoz! Nem állapítható meg, hogy az emlékirat másolatát a francia követ Ágosttól, vagy magától Bercsényitől kapta-e meg. Ha Ágosttól, Bercsényinek akkor is meg kellett volna akadályoznia, hogy a követ, akivel jó viszonyban volt, ennek alapján készítse el a fordítást, a kivonatolást; Bercsényi egyszerűen meg is előzhette volna Ágostot egy francia szempontokat figyelembe vevő, átformált emlékirat odaadásával, hisz az eredeti emlékirat július 14-én már készen volt!)

Hogy mikor válaszolt Ágost Bercsényi emlékiratára, nem tudjuk — lehetséges, hogy csak a rigai csata után —, hogy mit, azt is csak közvetve: nem avatkozhat addig be, amíg ünnepélyesen meg nem hívják a magyar trónra; nyíltan nem törhet be Magyarországra, mert a lengyel urak nem óhajtják hatalmának erősödését.[75]

Ebben a helyzetben vált Bercsényi számára igen fontossá, hogy XIV. Lajos mennyiben támogatja a magyar ügyet. Varsó és Versailles között azonban e korban még lassú volt az összeköttetés. Du Héron július 7-i előterjesztésére XIV. Lajos csak július 28-án válaszolt: úgy látja, hogy a magyarok elégedetlenségéből egyedül csak a lengyel király húzna hasznot, tehát a magyarok segítsé-

71 Az eredeti példány nem ismert, csupán a franciára fordított rövidített változat, melyet Du Héron két részben 1701. augusztus 4-én és 11-én küldött el XIV. Lajosnak — Uo. 405—419. o.

72 1701. július 14. Du Héron jelentése. Uo. 403. o.

73 1701. augusztus 4. Du Héron jelentése. Uo. 404. o. és *Thaly:* Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 369. o.

74 1701. augusztus 11. Du Héron jelentése. AR XI. k. 419. o.

75 Varsó, 1701. november. Gróf Bercsényi Miklós második emlékirata XIV. Lajoshoz. Uo. 426. o. és *Thaly:* Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 394—395. o. (5. pont).

get is csak tőle várjanak, vele tárgyaljanak, „Egyébként a császár nekem még nem üzente meg a háborút."[76] A július 14-i levélre augusztus 4-i keletű a válasz: a király nyomatékosan megismétli július 28-i álláspontját.[77] De Du Héron még uralkodója első reagálását se kapta meg, amikor Bercsényi emlékiratát elküldte! Bercsényi csak szeptember közepén, végén értesülthetett emlékirata franciaországi fogadtatásáról: a lengyel király adhat leginkább támogatást, minthogy ő húzhat a magyar ügyből hasznot; Bercsényit felesleges Franciországba fárasztani — írta követének szeptember elsején tárgyilagosan XIV. Lajos.[78]

Bercsényi nem nyugodhatott bele a válaszba, hisz ez a tervek feladását jelentette volna. (De végre XIV. Lajos elutasító válaszainak hatására felismeri, hogy más alapról kell tárgyalnia Lengyelországgal és más alapról Franciaországgal, és amit Ágosttal közöl, azt nem mindig célszerű tudomására hozni a Napkirálynak is!) November elején emlékiratot írt XIV. Lajoshoz, melyben nyílt segítséget kért azzal érvelve, hogy a magyarországi háború Franciaország számára is előnyös lenne, hisz Ausztria erejének megosztását vonná maga után, ugyanakkor Franciaországnak nem kellene attól tartania, hogy emiatt hadüzenetet kap a német biradalomtól. A nyílt segítség egyben a magyarországi háború sikerét is jelentené, mert ezáltal elejét lehetne venni azoknak a bajoknak, melyek Thököly szerencsétlenségéhez vezettek. Franciaország a jövőben számíthatna Magyarország és lengyelország barátságára, az utóbbiéra azért, mert a nyílt segítségadás lehetővé tenné a lengyel király beavatkozását, a magyar trónra kerülését. XIV. Lajos — érvel az emlékirat — nyugodtan segítheti a császár ellen a magyarokat, akik törvényes szabadságukért fognak fegyvert, hisz Lipót az itáliai tartományokban fellázadt alattvalókat támogat hadsereggel a spanyol király ellen.

A meggyőzés után a tennivalókra tér ki Bercsényi. XIV. Lajos toboroztasson a saját nevében Lengyelországban öt-hatezer embert. Ágost gondoskodjon a toborzás sikeréről. A hadsereget XIV. Lajos egyik tábornoka vezesse. A pénzt XIV. Lajos egyik hadbiztosa kezelje a tábornok rendelkezéseinek megfelelően. Később hat-nyolc magyar reguláris ezredet kell felállítani (Bercsényi részletes fizetési kimutatást is mellékelt, eszerint egy lovasezred szokásos havi zsoldja 5 750 rajnai forint, míg egy gyalogezredé 4 510). A hadseregfenntartás költségei azonban csak három-négy hónapig terhelnék a francia királyt, később a felszabadított országrész jövedelmi rendelkezésre állanának.

A fentieken kívül pénz kellene még a kisebb várak német parancsnokainak megvesztegetésére és a váratlan kiadásokra.[79]

Bercsényi a francia-lengyel szövetségre alapozta emlékiratát, de hamarosan megrendült hite Ágostonban: kelepcébe csalták, a Bécsbe hurcolástól csak szerencsével menekült meg. „Van okunk azt hinni, hogy a lengyel király saját maga adta ki Bercsényi gróf megtámadására a parancsot" — írta XIV. Lajosnak Du Héron november 17-én.[80]

Rákóczi november 7-én szökött meg a bécsújhelyi börtönből, s november végén találkozott Varsóban Bercsényivel, aki részletesen tájékoztatta őt eddigi tevékenységéről. Véleményük egyezik: XIV. Lajos, vagy a spanyol király nevében fogadott öt-vagy hatezer fős külföldi csapat elengendő lenne, hogy egész Magyarország hozzájuk csatlakozzon. A terv annyiban változik, hogy le-

76 AR XI. k. 403. o.
77 Uo.
78 Uo. 420. o. és *Thaly:* Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 381. o.
79 Varsó, 1701. november. Bercsényi második emlékirata. AR XI. k. 424—430. o. és *Thaly:* Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 392—397. o.
80 AR XI. k. 423. o.

mondanak Thököly segítségéről, s a magyar trónra most már nem Ágostot, hanem Sobieski valamelyik fiát, Konstantin vagy Sándor herceget akarják meghívni.[81]

Az igények tehát nemcsak Franciaországgal, hanem Lengyelországgal szemben is alább szállnak. XII. Károly győzelme a svédekkel kapcsolatban álló lengyel hercegek felé fordítja Rákóczi és Bercsényi figyelmét, de végül majd kénytelenek lesznek beérni a franciabarát lengyel főurak támogatásával.

Rákóczi és Bercsényi Varsóban nincs biztonságban. Lowicban meglátogatják Radziejowski érsekprímást, kitől Du Héron pártfogást kér Rákóczi számára,[82] majd a december hónapot Minskben töltik, Męcinski Kázmér várában[83] Du Héron pénzt ad nekik és évjáradékot kér számukra XIV. Lajostól, majd gondoskodik róla, hogy a belzi palatinusnál menedéket találjanak.[84]

A bujdosó főurak december végén átmennek Sieniawski Moscsanica (Mosteinitza) nevű birtokára — ez a falu Jaroslawtól északkeletre fekszik. Február elején átköltöznek Dzikowba, mert megtudják, hogy Srattmann, Lipót császár varsói követe figyelteti őket. 1702. február vége felé a nagyobb biztonság kedvéért Sieniawski még keletebbre vitte őket, Brezán nevű várába. Itt 1703. májusáig tartózkodnak[85] — bujdosás a bujdosásban ...

XIV. Lajos 1702. január 26-án mutat először némi érdeklődést (1701. december 20-án inkább a törököket akarja rávenni, hogy — kihasználva a magyarországi kedvező helyzetet — birodalmuk hatalmát helyreállítsák; december 24-én pedig, amikor Bercsényi emlékiratára válaszolt, még iróniával írt az „elégedetlen egyedek"-ről, akik állandóan azonnali beavatkozást sürgetnek![86]), s megkérdezi a követétől, hogy a két személy megélhetésére körülbelül mennyit illene adni.[87] Az érdeklődés felkeltésében Du Héron sorozatos jelentéseinek, Rákóczi szökésének és az éleződő háborús konfliktusnak egyaránt szerepe lehet. A varsói francia követ február 19-én úgy véli, hogy a király a bujdosó főuraknak évi tízezer tallérnál (harmincezer livre) nem küldhet kevesebbet.[88] XIV. Lajos azonban március 16-án úgy határoz — az érdeklődés még lanyha —, hogy a javasolt összeg kétharmada is elegendő lesz: évi 20 000 livre évjáradékot utal ki a megélhetésükre, tizenkétezret Rákóczinak, nyolcezret Bercsényinek.[89]

Bercsényi és Rákóczi Magyarországtól elszigetelve igyekeztek támogatást szerezni — 1702 januárjában kapnak először híreket hazulról. Szentiványi Sándor arról tájékoztatja a bujdosókat, hogy ő, Konstantinápolyból való visszatérése óta, felkelést szervez, három-négyezer embert már meg is nyert.[90]

Hogy hol szervezkedett Szentiványi Sándor, nincs konkrét adatunk, valószínű Biharban: Diószegen, Diószeg környékén. Vegyük csak sorra a kevés rendelkezésre álló adatot!

Szentiványi Sándor a hegyaljai felkelés előtt Zemplén vármegye esküdtje volt. Hogy milyen szerepe volt a felkelésben, részleteiben nem ismerjük: egy tény, ő fogta el a Zemplén megyei Nátafánál báró Vécsey Sándor császári ezredest, akinél leveleket talált, s e levelek tartalma miatt Szalontai György és emberei Vécseyt 1697. július 6-án megölték.[91] Szentiványi Sándor a felkelés bukása után elhagyta az országot, nyilván félt a felelősségre vonástól. Így hát nem való-

81 1701. november 27., december 1. Du Héron jelentése. Uo. 431—432. o.
82 Uo. 431. o. és *Pillias:* i. m. 23—24. o.
83 *Thomasivskyj:* i. m. Sz 1912. 122. o.
84 1701. december 22. Du Héron jelentése. AR XI. k. 432—433. o.
85 *Thomasivskyj:* i. m. Sz 1912. 120—122. o.
86 *Pillias:* i. m. 25., 32. o.
87 AR XI. k. 433. o.
88 1702. február 19. Du Héron jelentése. Uo. 438. o.
89 Uo. 439. o.
90 *Esze Tamás:* II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Sz 1954. 288—293. o.
91 Uo. 292. o. és *Benczédi:* i. m. Budapest, 1953. 59. o.

színű, hogy pár évvel a felkelés után mutatkozni, sőt szervezkedni mert volna a Zemplén vármegyével szomszédos területen, a Tiszaháton.

Miért jött vissza Törökországból Szentiványi? Mert Thökölytől megbízást kapott! Miféle megbízást? Szervezzen újabb felkelést Magyarországon![92] 1697-ben Biharban is voltak bizonyos mozgolódások,[93] Thököly tudomást szerezhetett arról, hogy ezen a vidéken sok híve él. Kihasználva a Habsburg-török háborút, adott pillanatban élükre akart állni. Thököly 1697-ben is elindult Magyarország felé, de csak Zentáig jutott, a Hegyaljára már nem érkezhetett meg. A bihari szervezkedés előnyösnek tűnhetett: egészen közel van a határhoz (ne feledjük, Temesvár ekkor még török kézen van!); Várad Erdély kapuja, ha Thököly a fejedelemségét akarja visszaszerezni, innen késedelem nélkül megindulhat Erdély felé!

Ha a gondolatmenet eddig logikus, akkor tovább következtethetünk: Szentiványinak 1698-ban kellett megkezdenie a szervező munkát, mert Thökölynek a következő évben, a karlócai békekötés után aligha lehetett reménye a közeli visszatérésre, újabb felkelés szervezésére ekkor már megbízatást nemigen adhatott.

Szentiványi 1698-től 1701-ig három-négyezer embert könnyen meg tudott nyerni. Ez lehetett a mag, azok, akik adott jelre azonnal fegyvert fognak. De ki adja a jelet? 1701-ben a külső és a belső helyzet egyaránt reménytelen: semmi se mutat arra, hogy Törökország újra akarná kezdeni a háborút, márpedig enélkül Thököly aligha térhet vissza; az uralkodó összesküvést leplez le; Rákóczi Bécsújhelyen fogoly. Szentiványi számára az egyetlen reményszikra Rákóczi szökésének híre. Lipót 1701. november 9-én értesíti a vármegyéket Rákóczi szökéséről, s november 24-én tűz ki fejére vérdíjat. A császári rendeletek példányait Bihar vármegye is megkapta.[94]

Szentiványi a hír vétele után rögtön, számításaim szerint 1701 november végén vagy december elején, elindul Lengyelországba Rákóczit megkeresni (visszafele számolva: Du Héron Varsóból 1702. január 20-án jelenti XIV. Lajosnak Szentiványi találkozását Rákóczival és Bercsényivel; bizonyos idő eltelt a találkozás és a hír Varsóba érkezése között; időbe telhetett, amíg Szentiványi megtalálta az álnéven meghúzódó magyar főurakat; a téli utazás Magyar országról Lengyelországba minden bizonnyal több napot igénybe vett).

De honnan tudta Szentiványi, hogy Rákóczi a szökés után Lengyelországba menekül majd?! Talán korábban értesült arról, hogy Bercsényi Miklós Lengyelországban tartózkodik, s feltételezhette, hogy Rákóczi is oda tart.

Hogy megtalálja Rákóczit, nem sok esélye volt, de a felkelés szervezőjének nagyon elszántnak kellett lennie: ennek az útnak az eredményétől függött három-négyezer ember további sorsa!

A tiszaháti felkelést megelőző szervezkedés 1701. elejéig nyúlik vissza, de erre az évre esik Esze Tamás és Pap János konfliktusa is, ami azt mutatja, hogy ez a mozgalom ekkor még nem egységes, s a belső ellentétek miatt talán nem is lehet olyan erős, hogy három-négyezer megnyert híve lenne 1701. végén; Esze Tamás majd csak 1702 nyarán csatlakozik, s ekkortól kezdődik meg a komolyabb szervező munka.

Hogy Biharban valóban nagyarányú lehetett a szervezkedés, arra egy későbbi adatból lehet következtetni: Rákóczi szerint 1703. júliusában a diószegi

92 Szentiványi „Konstantinápolyból való visszatérése óta új felkelés szításán dolgozik, s biztosra veszi, hogy már 3—4000 embert megnyert" — ezt jelentette Du Héron XIV. Lajosnak. Úgy érzem, e rövid hír azt sugallja, hogy Szentiványi nem magánemberként kezdte meg a szervező munkát — Konstantinápoly említése a Thökölyvel való kapcsolatra utal!

93 *Esze Tamás:* Népi kurucság, kupecek és szegénylegények. Kortárs, 1976. 3. szám 437. o.

94 Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Debrecen. IV. A. 1/b. Bihar vármegye közgyűlése 4. d. 1440. Fasc. III. Anni 1702.

felkelők lovassága négyezer, gyalogsága pedig háromezer emberből állt.[95] Enynyi fegyverest egyik napról a másikra nem lehet kiállítani! Sőt Rákóczi azt is megjegyzi, hogy a bihari felkelőket több joggal lehetett katonáknak nevezni, mint a tiszahátiakat, mert nagy részük már háborúban szolgált![96]

Végül még egy érv Diószeg mellett: akiket Szentiványi képviselt, azoknak tudniuk kellett, hogy Rákóczi és Bercsényi Brezánban él — a tiszaháti felkelők (mivel ők csak közvetve értesülhettek erről) első követei még azt sem tudták biztosan, hogy él-e Rákóczi! „A határon bolyongtak, s amikor végül bizonytalan hírekből meghallották, hogy Brezánban él néhány magyar, arrafelé vették útjukat, és ott hosszú keresés után megtaláltak engem" — emlékezik vissza Rákóczi.[97]

(A felhozott érvek külön-külön könnyen megsemmisíthetők, de együtt szemlélve őket hiányos ismereteinkre figyelmeztetnek, további kutatásokra serkentenek. Szentiványi, Rákóczi és Bercsényi követeként, hosszabb időt töltött távol Magyarországtól, emiatt kevés esélyünk van arra, hogy nevét akár a tiszaháti, akár a diószegi mozgalomban kimutathassuk).

Rákóczi és Bercsényi a Szentiványi Sándortól kapott hírt továbbítják Varsóba, Du Héron 1702. január 26-án jelenti uralkodójának az újabb tervet: a belzi palatinus négy-ötezer embert könnyen tudna fogadni, ezek élén Rákóczi benyomulna Magyarországra; ha XIV. Lajos lengyel hívei támogatnák a vállalkozást, biztos lenne a siker; a magyar koronát annak a lengyel hercegnek ajánlanák fel, akit a francia király jelöl ki.[98]

A magyar ügy — hála a lengyelországi francia követ buzgalmának — elmozdult a holtpontról. A király március 2-i válaszában elismeri az ajánlott diverzió nagy jelentőségét, érdeklődik a részletek iránt, de kijelenti, hogy csak pénzsegélyt adhat, s a kért összeg ne legyen túlságosan nagy.[99] Később (meg se várva a feleletet!) úgy dönt, Franciaország számára előnyösebb, ha Törökország indít támadást:

„Európa általános háború küszöbén áll, és most itt volna az alkalom, hogy a törökök visszaszerezzék hírnevüket anélkül, hogy a birodalmat olyan veszélybe sodornák, mint az előző háborúban. Nem azt mondom, hogy a háború újrakezdését kell nekik tanácsolni. De azt hiszem, nem volna hiábavaló ennek a háborúnak az előnyeit megmutatni nekik. Bizonyos vagyok benne, hogy már az is eredményt hozna, ha rászánnák magukat, hogy csapataik néhány hadmozdulatot tegyenek Magyarországon. A császárnak csak nagyon kevés katonája van most ebben az országban" — írja március 20-án Ferriol márkinak, isztambuli követének.[100] A magyar főurak hosszas diplomáciai tevékenysége így majdnem visszájára fordul. XIV. Lajos számára ennek az elképzelésnek a megvalósítása látszik olcsóbbnak és könnyebben véghezvihetőnek, s nem egy bizonytalan erejű és kimenetelű lázadás kirobbantása.

Du Héron április 7-én küldte el XIV. Lajosnak Rákóczi és Bercsényi együttes válaszát:[101] egy hadvezetésben jártas tábornokot, s egy pénzkiosztással megbízott tisztviselőt kérnek; a lengyel főurakat a közreműködésre Du Héronnak kell megnyernie királya nevében; a vállalkozáshoz négyszázezer tallér szükséges.[102] (A négyszázezer tallér nagy összeg. Miksa Emánuel és József Ke-

95 II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Fordította Vas István. Budapest, 1978. AR III. osztály: írók. *Rákóczi Ferenc* művei I. 310. o.
96 Uo. 311. o.
97 Uo. 300. o.
98 AR XI. k. 435—436. o. és *Thaly:* Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 432—434. o.
99 AR XI. k. 436—437. o. és *Thaly:* Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 434—435. o.
100 *Pillias:* i. m. 33. o. és *Benda Kálmán:* II. Rákóczi Ferenc török politikájának első évei. TSz 1962. 193. o.
101 AR XI. k. 442. o.
102 Uo. 443—445. o.

lemen havi negyvenezer, illetve harmincezer tallér segélyért tíz-tízezer katona kiállítását vállalta. XIV. Lajos tehát négyszázezer tallérért húszezer reguláris katonát tudott a két választófejedelemtől csaknem fél évre kapni! Az előzetes figyelmeztetés ellenére ekkora összeget kérni nem volt diplomatikus, s különösen akkor nem, amikor a francia király még csak az első, tapogatózó lépéseket tette meg a magyar főurak felé, elképzeléseiknek nem volt még mindenben megnyerve!).

Feltehetően ekkoriban indították útnak Törökország felé a bujdosó főurak Szentiványi Sándort. Számukra úgy tűnt, XIV. Lajossal sikerül hamarosan megegyezniük, össze kellett tehát hangolniuk a hadműveleteket Thökölyvel. A követ az erdélyi trón visszaszerzésére akarta rávenni a kuruc királyt; amint Rákóczi zászlót bont Magyarországon, Thököly támadjon Erdélyre; hadjáratához kérjen engedélyt és török katonaságot — a kettős támadás megosztja az ellenség erejét, a császár hatalma összeomlik.[103]

XIV. Lajos május 18-i válaszában szükségesnek ítéli ugyan Rákóczi és Bercsényi tervének megvalósítását, de magasnak tartja az összeget, ezért csak biztatásokra szorítkozik.[104] Ferriol július 10-i jelentése szerint Thököly Rákóczi előterjesztésére azt válaszolta: nincs abban a helyzetben, hogy a Portának javaslatott tehessen; nem vállalhatja a háború felidézésének vádját.[105] Így aztán az augusztus elejére tervezett[106] katonai akcióból nem lett semmi.

Egyébként Du Héron június 19-én úgy látja, hogy amíg Lengyelország belügyei nem tisztázódnak, a terv kivitelét el kell halasztani.[107] XII. Károly svéd király ugyanis május 24-én Varsóban kiáltványt adott ki, melyben közölte: nem a lengyelek, hanem Ágost ellen harcol, ha másik királyt választanak, békét köt Lengyelországgal.[108] XIV. Lajos figyelme hát újra Törökország felé fordul, 1702. november 13-án utasítja Ferriolt, hogy tanácskozzon a törökökkel: a Porta számára a velencei háborúnál előnyösebb lenne egy magyarországi hadjárat![109]

Rákóczi nem érzi magát biztonságban Lengyelországban, miután Ágost elfogatta és kitoloncoltatta Lengyelországból Du Héront (1702 november), a svédek táborába szeretne menni, de levelére XII. Károly ridegen válaszol.[110]

Ilyen előzmények után érkezik meg 1703. március közepén Brezánba a Tiszaháton szervezkedők első követsége. Pap Mihály és Bige György hozzák a hírt: 5700 ember esküdött már össze. (Feltételezésem szerint ebben a számban a diószegi szervezkedők is benne vannak.) Ezzel az ügy újra kimozdul a holtpontról. Rákóczi március 17-én levelet ír Bonnac-nak, a svéd király melletti francia követnek, kéri, tájékoztassa a fejleményekről XIV. Lajost: sürgősen cselekedni kell, nehogy árulás miatt a magyarországi szervezkedés összeomoljon; a felkelés kitörését addig igyekeznek visszatartani, amíg XIV. Lajos biztosa meg nem érkezik a két-háromszázezer tallérral, a kezdetben felmerülő költségek fedezésére![111]

Április elején — még mielőtt válasz jöhetett volna XIV. Lajostól — megérkezik a második követség, ugyancsak Pap Mihály és Bige György. Sürgetik Rákóczit, aki — hogy időt nyerjen, hogy tájékozódjon — Barwinszkyt, Bercsényi lovászát küldi velük Magyarországra. Rákóczi ismét ír Bonnacnak.[112]

103 *Benda Kálmán:* II. Rákóczi Ferenc török politikájának első évei. TSz 1962. 192. o.
104 AR XI. k. 442—443. o.
105 *Benda Kálmán:* II. Rákóczi Ferenc török politikájának első évei. TSz 1962. 192. o.
106 1702. április 8. Du Héron jelentése. AR XI. k. 442. o.
107 *Pillias* i. m. 34—35. o.
108 *Márki Sándor:* Nagy Péter czár és II. Rákóczi Ferencz szövetsége 1707-ben. Budapest, 1913. 6. o.
109 *Pillias:* i. m. 37. o.
110 Uo.38. o.
111 1703. március 17. Rákóczi levele Du Héron utódának, Bonnac márkinak. AR XI. k. 447—449. o.
112 *Köpeczi Béla:* A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 40. o.

Április végén Barwinszky visszatér (egészen bizonyos, hogy Biharban is járt), vele jön a harmadik követség: Pap Mihály és Esze Tamás. Rákóczi most már tovább nem hitegetheti a magyarországi bujdosókat, bár még mindig nem tud semmit XIV. Lajos döntéséről, május 6-án átadja a fegyverbe szólító kiáltvány első példányait a követeknek. Május 12-én pedig újabb példányokat és néhány zászlót küld Magyarországra. Ugyanakkor szigorúan meghagyja, hogy a zászlókat újabb parancsáig ki ne bontsák.[113]

A zászló e korban nemcsak a hadijelvény, hanem toborzási kellék is. A zászlóbontás megtiltása a toborzás megtiltását jelenti. És így értelemszerűen a kiáltvány felolvasásának megtiltását is! A bujdosó főurak — a kiáltványt Bercsényi is aláírta, a küldött zászlókon az ő címere is ott volt — csupán garanciát akartak adni a titkos szervezkedésbe már bevontaknak, hogy adott pillanatban az élükre állnak, a nyílt szervezkedésre, a fegyveres harc megkezdésére azonban még nem látták elérkezettnek az időt.

Rákóczi eljutott a népig — de még mindig a külföldi segítségre várt . . .

A tiszaháti felkelés

Az események túlhaladnak Rákóczi elképzelésein, türelemre intő parancsát nem értik meg. Május 20-án a felkelők kivonulnak a hegyekből, s Tarpán kibontják a zászlókat. Az egész mezőváros csatlakozik hozzájuk.[114] Tarpai Pál saját csatlakozásának körülményeiről ezt vallja:

„Ahogy Esze Tamás Lengyelországból megjött és Rákóczi pátensét nyilvánosságra hozta, a köznépet azzal rémítette, hogy akik nem állnak a távollevő Rákóczihoz és nem tartanak vele, azokat a törökök és a tatárok — akik nála, (Rákóczinál) készenlétben vannak — mind felkoncolják meg elfogják; mire neki (a vádlottnak) is oda kellett mennie."[115]

Május 21-én Váriban toboroznak: a bíró kapujába kitűzik az egyik zászlót s kifüggesztik Rákóczi kiáltványát. A felkelők szónoka azzal fenyegeti az ingadozókat, hogy Rákóczi tizenötezer emberrel áll a határon![116]

A felkelők május 22-én reggel Benénél Bereg vármegye hajdúival csapnak össze: Kajdi István borsovai nemest tizenheted magával elfogják, a hűségeskü letételére kényszerítik őket. Kajdi István vonakodik, kétszer is meg akarják ölni — a felkelők megesküsznek, hogy ha nem teszi le az esküt, fejét veszik; végül enged. Arra esketik meg, hogy amint Rákóczi megjön és elküldi a vármegyének a felkelésre szólító zászlót, a vármegyével együtt híve lesz, addig viszont házánál ül.[117]

Május 22-én Beregszászon szervezkednek, ahol épp vásár van. Itt azt híresztelik, hogy Rákóczi Beregszászra fog érkezni, már el is indult! A város megvendégeli a kurucokat, akik semmi kihágást nem követnek el, de az ételt, italt, fegyvert elviszik, sőt már a lovakat is. Innen még aznap tovább vonulnak, elfoglalják a tiszai átkelőhelyeket és a Kárpátok hegyszorosait. Fényes nappal járják a falvakat, hirdetik a brezáni kiáltványt.[118] „Istennek hála, még az én

113 *Esze Tamás:* II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Sz 1954. 301—302. o.
114 *Esze Tamás:* A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952. 5—6. o.
115 Tarpay Pál vallomása. Auf gnädigen befehlch Ihro Hochgräflichen Excellence Herrn, Herrn Generalen Grafens de Nigrelli (plen. tit.) von uns endsgefertigten über Paulum Tarpai in peto als Ragocischen beygewohnten adhaerenten den 20. juni 1703 vor- und aufgenohmenes examen. Közli *Thomasirskyj:* i. m. Sz 1912. 205. o. (30. pont).
116 *Esze Tamás:* A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952. 6. o. és *Uő.:* II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Sz 1954. 309. o.
117 Kajdi István keltezés nélküli levele Csáky Istvánhoz. OL A Csáky család levéltára. Központi levéltár (P. 71.) Raktári szám: 127. Fasc. 270. (a továbbiakban — a Csáky család levéltára) 10—11. lap.
118 Károly, 1703. május 25. Károlyi Sándor levele Koháry Istvánhoz. OSzK Fol. Hung. 1389. Thaly gyűjtemény II. köteg 29—30. lap.

vármegyémben nincsenek — írja Károlyi Sándor, Szatmár vármegye főispánja május 25-én — de Bereget, Ugocsát ellepte, azaz a föld népét jobbára magához hódította. Itten is, úgy látom, mindenütt úgy várja a szegénység, mint a Messiást."[119]

A felkelők a nemeseket nem bántják, birtokaikat nem prédálják, számítanak a csatlakozásukra. Maga Károlyi állapítja meg május 27-én: „Még eddig a pátens szerint bántanak az földdel, egyebet nem bántanak lónál és fegyvernél, németnél és az ki fegyvert fog ellene; naponként feltette szaporodik és gyül."[120]

A felkelők a toborzás megkezdésével felfedték szándékaikat, Rákóczival való kapcsolatukat. A vári eseményekről Keresztes András vári bíró azonnal jelentést írt Szatmárra. Göggl Wolf Christian szatmári kommisszárius ennek alapján fogalmazta meg tudósítását május 24-én a kamarához.[121] A beregszászi plébános Károlyit informálta.[122] A Benén történtekről maga Kajdi István számolt be a munkácsi parancsnoknak és Bereg vármegye alispánjának.[123] Ugyanakkor tárgyilagosan azt is meg kell állapítanunk, hogy a zászlóbontás szerencsés időpontra esett. Károlyi Sándor ugyanis Csáky István bereg-ugocsa vármegyei főispánnal május 11-én állapodott meg, hogy Szatmár, Bereg és Ugocsa vármegye nemessége a szatmári helyőrség támogatásával május 21-én átkel a Tiszán, s megindulnak a szervezkedő kurucok felkeresésére. Károlyiéknak a tervezett időpontban már nem sikerült átkelniük a folyón, a túlsó parton a felkelők álltak! Löwenburg, Szatmár parancsnoka erre visszarendelte különítményét, mire a nemesi felkelők is hazaoszoltak.[124]

Az ellenség mindeddig csak közvetett információkkal rendelkezett. Esze Tamás viszont, amikor tudomására jut, hogy Szatmár vármegye nemesi felkelést hirdetett a kurucok ellen, levél kíséretében elküldi Rákóczi és Bercsényi pátensét Domahidy László alispánnak.[125] Tőle a dokumentumok — a vármegye hűségének bizonyítására — Löwenburghoz kerülnek. Löwenburg a levelet Kassára küldi Nigrelli Oktávián felsőmagyarországi főkapitánynak, aki aztán Bécsbe továbbítja Pálffy Miklóshoz.[126] Esze Tamás leveléről közben másolatok készülnek a hírekre éhes urak tájékoztatására. A kiáltványt Löwenburg egyenesen Bécsbe küldte el. De a bécsi udvarhoz kerülnek azok a kiáltványok is, melyeket Pap Mihály küldött át a Tiszán a nemesi táborba.[127]

A kiáltványok megküldése a felkelők naiv hitét bizonyítja, azt gondolták, Rákóczi neve, fegyverbe szólító pátense elegendő lesz a nemesség megnyerésére, csatlakoznak majd hozzájuk.

A rebellisség gyanújába keveredő Károlyi Sándor — hogy tisztázza magát Löwenburg ki nem mondott vádja alól — május 30 án Kassára utazott Nigrellihez. Nigrelli azonban tetteket vár Károlyitól, mire az megesküszik, hogy megtámadja a felkelőket.

Június 2-án ér haza, Károlyba, s azonnal megkezdi az előkészületeket.[128]

Közben a tétlenség demoralizálja a kurucokat: Rákóczi egyre késik, jön-e egyáltalán?! A felkelők két táborra szakadnak, s mindkét részről követeket

119 Uo.
120 Károly, 1703. május 27. Károlyi Sándor levele Koháry Istvánhoz. Uo. 31. lap.
121 Copia litterarum Zattmarino sub dato 24 Maj. Viennae 2 Junj. OSzK Fol. Hung. 1389. Thaly gyűjtemény II. köteg 123. lap. — Göggl jelentése OL Szepesi Kamarai Levéltár. Szepesi Kamara (kassai adminisztráció) regisztratúrája. E 254 Representationes, informationes et instantiae. 213. cs. 1703. május. 333—334. lap. Vö. *Esze Tamás:* II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Sz 1954. 309. o.!
122 Ezt maga Károlyi írja, l. a 118. lábjegyzetet!
123 Kajdi István írja keltezés nélküli levelében, l. a 117. lábjegyzetet!
124 *Esze Tamás:* A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952. 7. o.
125 Esze Tamás levelének másolata. Keltezetlen. OSzK Fol. Hung. 1389. Thaly gyűjtemény II. köteg 4. lap.
126 Viennae 9 Juny 1703. Pálffy Miklós levele Barkóczy Ferenchez. Uo. 126. lap.
127 *Esze Tamás:* II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Sz 1954. 308. o.
128 Kassa, 1703. május 31. Károlyi Sándor levele Koháry Istvánhoz. OSzK Fol. Hung. 1389. Thaly gyűjtemény II. köteg 33. lap és *Esze Tamás:* A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952. 8. o.

küldenek Rákóczihoz, majd megkezdik a visszavonulást. A Tisza-vonal feladásával megnyílik az út az ellenség előtt, de a felkelők a megszerzett terület esetleges elvesztésével most nem sokat törődnek, még mindig az a kérdés, mint a szervezkedés kezdetén: Lesz-e vezér?! Június 6-án érkeznek Dolhára, itt akarják bevárni Pap Mihályt, Bige Györgyöt és Majos Istvánt, a Rákóczihoz küldött követeket.[129]

Károlyi a fekelők bekerítését tervezte, de Szabolcs vármegye nemessége nem volt hajlandó a megyehatárnál tovább vonulni. Máramaros vármegye megígérte ugyan, hogy őrzik majd a Lengyelország felé vezető utakat, de ez sem valósult meg.[130] Károlyi június 4-én indult el Károlyból, 6-án hajnalban Kóródnál állt serege: Szatmár, Ugocsa vármegyeiek, valamint a szatmári helyőrség egy százada, összesen 520 fő. Június 7-én délután támadják meg Dolhánál a készületlen kurucokat. Szétverik ugyan a tábort, de a menekülőket nem üldözik. Este tíz órakor a győztes sereg már Bilkén van, június 10-én pedig Szatmáron.[131]

Tarpai Pál szerint körülbelül kétszáz közember és három tiszt vesztette életét, néhányan foglyul estek, a többiek Lengyelország felé menekültek: „négy napig kenyér nélkül kellett lenniük, és szívesen a házaikba tértek volna, de nem mertek."[132]

Hogy a Máramaros vármegye mulasztása folytán megmenekült felkelőket a lengyel határon össze lehetett szedni, az két körülménynek tudható be: a Károlyi Sándor által Károlyból és a Csáky István által Szatmárról kiadott pátens, mely bocsánatot ígér a hazatérőknek, késve indult útnak, az előbbi június 12-én, az utóbbi június 13-án kelt.[133] Esze Tamás és Kis Albert keményen, határozottan lépett fel. Tarpai Pál szerint a csata után menekülők „egészen meg voltak döbbenve és hazamenetelre meg bocsánatkérésre határozták el magukat, de Esze Tamás és Kis Albert nem engedték, hanem visszafordították őket Rákóczit megvárni: ha ő semmiképpen nem akar jönni, ki-ki engedélyt kap a hazamenetelre; de ők rögtön akartak más tájakra menni."[134]

Dolha fordulópont Károlyi életében. A csata után Bécsbe siet, beszámol diadaláról, de az udvarnál csak látszat lelkesedés fogadja, ez sérti hiúságát, s később átáll a kurucokhoz...

A brezáni pátens aláírása után Rákóczi újabb levelekkel ostromolja XIV. Lajost,[135] majd Bercsényit Bonnachoz küldi, maga pedig a magyar határ közelében marad. Az újabb követséget június 7. körül Drozdowice-ban hallgatja ki: beszámolnak a zászlóbontásról és társaikhoz akarják kísérni Rákóczit. Most már cselekedni kell!

Rákóczi csekély kísérettel és a követekkel június 12-én elindul a határ felé. Félúton találkozik Móricz Istvánnal és Alagyi Jakabbal, az újabb követekkel, akik a dolhai vereség hírét hozzák. De Rákóczi elhatározását már ez a hír sem változtatja meg, parancsot küld a szétszóródott katonaság összegyűjtésére.

Találkozás

Rákóczi június 13-án útközben eltévedt: a Vereckei szoros helyett egy Kliemiec nevű faluba érkezett, mely a határtól 3—4 kilométerre fekszik. Üzenetet küldött a rá várakozó felkelőknek, magához rendelte őket. A hadvezér június

129 *Esze Tamás:* A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952. 8—9. o.
130 Uo. 9. o.
131 Uo. 9—10. o.
132 Tarpay Pál vallomása. Közli *Thomasivskyj:* i. m. Sz 1912. 206. o. (36. pont).
133 Károlyi pátense. Kiadva *Szirmay Antal:* Szathmár vármegye fekvése, történetei és polgári esmérete. I. rész. Buda, 1809. 59—60. o. Csáky pátensét l. OL A Csáky család levéltára 3. lap.
134 Tarpay Pál vallomása. Közli *Thomasivskyj:* i. m. Sz 1912. 206. o. (38. pont).
135 Torcynak és Bonnacnak ír. *Köpeczi Béla:* A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 40. o.

14-én délben találkozott hadseregével.[136] A találkozást nem szabad misztifikálnunk: a párszáz jobbágy, kisnemes élére nem egy nagybirtokos főúr, hanem egy bujdosó állt. (Rákóczi birtokainak elkobzását 1701. november 19-én rendelte el a bécsi udvari tanács:[137] Lipót pár nappal később, november 24-én adta ki az elfogatási parancsot, vérdíjat tűzve ki Rákóczi fejére;[138] végül 1703. május 31-én tették közzé a felségárulási per ítéletlevelét — Rákóczi büntetése fej- és jószágvesztés![139]

Rákóczi nem akar tovább a lengyelek terhére lenni, június 15-én átkel a határon,[140] s hazai földön, volt birtokán kezdi szervezni, élelmezni seregét. Zászlai alá jórészt saját jobbágyai gyűlnek, pár nap alatt háromezerre duzzad a had. A nemességhez még nem jut el Rákóczi érkezésének híre, vagy ha igen, kételkedve fogadják.

Rákóczi fél gyakorlatlan, képzetlen katonáival elindulni az ország belseje felé, Bercsényit várja a segélyhaddal, őrzi az átjárókat. Azonban a hegyek között nem tudja sokáig megfelelően élelmezni seregét, ezért június 21-én elindul Munkács felé, hogy kísérletet tegyen a város és a vár elfoglalására (Munkács ugyancsak Rákóczi-birtok). 23-án ér Szentmiklósra, s 24-én Munkácsra.[141] Vállalkozása nem sikerül, az Ungvár felől érkező Montecuccoli-ezred június 28-án reggel 6 órakor megtámadja a kurucokat, akiknek a Latorca egyik gázlóján átkelve sikerül kicsúszniuk a gyűrűből.[142]

Rákóczi június 29-én Zavadkára vonul vissza, s nem is mozdul el onnan Bercsényi megérkezéséig; ügyel, nehogy elvágják a várt segélycsapatok átjárását.

XIV. Lajos 1703. április 26-án még mindig habozik, de már hajlandó 30 000 tallért kockáztatni.[143] Ekkor ugyanis már tudja, hogy Törökországot nem képes egy magyarországi hadjáratra rávenni:

1702. szeptemberében Hasszán pasa nagyvezért palotaforradalom távolította el, utóda Daltaban Musztafa lett. A Napkirály november 13-án, mint láttuk, utasította Ferriolt, hogy magyarázza el az új nagyvezérnek, semmi se hozhat olyan nagy és könnyű dicsőséget számára, mint egy magyarországi hadjárat. A magyarok elégedetlenek a császár uralmával, az oszmán csapatok megjelenése kirobbanthatja az általános felkelést — a császári haderő pedig a Rajnánál és Itáliában van lekötve. Mindez a Porta számára felmérhetetlen lehetőséget kínál.

Daltaban ugyan kijelentette, hogy nem idegenkedik egy magyarországi háborútól, de ennél több nem történt.

1703. február 24-i jelentésében „béke-vezérnek" nevezte. A bécsi Hadita- Mohamed pasát ültette a nagyvezérségbe. Mohamed annak idején a Porta teljhatalmú megbízottja volt a karlócai békekötésnél, a feltétlen béke híve, Ferriol 1703. február 24-i jelentésében „béke-vezérnek" nevezte. A bécsi Haditanács — mely félt, hogy a háborús párt kerekedik felül — 1703. február 28-án gratuláló levelet küldött Mohamed nagyvezérhez . . .[144]

Amikor Bonnac megkapja uralkodója április 26-i levelét, üzen Rákóczinak: személyes találkozásra lenne szükség, ha ő nem jöhet Varsóba, küldje el Ber-

136 *Esze Tamás:* A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952. 11. o.
137 AR XII. k. 294—296. o.
138 AR XI. k. 263—266. o.
139 Uo. 267—272. o.
140 Kliemiec, 1703. június 15. Rákóczi Ferenc levele Bonnac varsói francia követnek. AR XI. k. 449. o.
141 Zavadka, 1703. június 29. Rákóczi Ferenc levele Bonnac varsói francia követnek. AR XI. k. 453. o. és *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc háborújának kezdete. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1935. 221. o
142 *Thaly:* Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 513., 515. o.
143 *Köpeczi Béla:* A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 40. o.
144 *Benda Kálmán:* II. Rákóczi Ferenc török politikájának első évei. TSz 1962. 193—194. o.

csényi grófot. Bonnac ugyanis úgy ítéli meg, hogy levelezéssel nem juthatnak pontos megállapodásra.[145]

A felelősség most már a francia követre hárul, neki kell megítélnie, van-e biztosíték a sikerre.[146] Ez óvatossá teszi, május 28-án kijelenti: „ha Rákóczi herceg pénzt kér, élni fogok engedélyével, hogy 30 000 tallérig előlegezzek. A rendeletet azonban oly módon teljesítem, hogy egyelőre csak az összeg egy részét utalom ki, vagy semmit, ha ki lehet kerülni."[147] Amikor Bercsényi megérkezik, tárgyalni kezdenek. Bonnac közvetíti a király április 26-i levelében megfogalmazott kérdéseket,[148] Bercsényi pedig június 15-én emlékiratban válaszol:

— legkevesebb tíz század havasalföldi, tatár és lengyel hadat kell fogadni, zsoldjuk havi ötezer tallér,

— Magyarországon legalább három lovas- és két gyalogezredet kell felállítani, a hópénzt két hónapra szokás kifizetni, ez harmincezer tallér,

— a rácok megnyerésére hatezer tallérra lenne szükség,

— a magyarság buzdítására is kellene némi pénz.

Bercsényi reményét fejezi ki továbbá, hogy XIV. Lajos a békekötéskor tekintettel lesz Magyarországra; két-három hónap alatt három-négyezer tallért küld a felkelés támogatására, sőt ha szükséges, még emeli is ezt az összeget. A segélyt lengyel csapatok, Csehország felől betörő francia-bajor ezredek és rácok felfogadására kívánják használni; tábornok, tüzérek és hadmérnökök küldését kéri XIV. Lajostól, valamint a törökök fékentartását, s ha lehet, Thököly hazatérésének lehetővé tételét.[149]

Bonnac — akinek a személyes találkozás óta igen jó véleménye van Bercsényiről, s úgy látja, sokat lehet remélni ettől az igen jelentékeny ügytől[150] — június 16-án az emlékiratot elküldi uralkodójának. Ám a követnek a Bercsényi által szükségesnek ítélt összeg átadására nincs felhatalmazása, 30 000 tallért hajlandó lenne adni, pénze azonban nincs. Bercsényi csak 200 dukátot és 100 tallért kaphat kézhez — és ajánlóleveleket, kölcsönszerzésre. A teljes 30 000 tallér csak szeptemberre érkezik Magyarországra![151] (A három-négyszázezer tallér pedig soha; a dolhai és a munkácsi vereség hírére XIV. Lajos várakozó álláspontra helyezkedik, nem kockáztat újabb összeget, később, augusztus 20-án, 124 620 livre kiutalását rendeli el Rákóczi számára,[152] végül november 15-én havi tizezer tallért szándékozik folyósítani[153]).

Bercsényi 800 főnyi toborzott csapat élén, hadiszerekkel, július 4-én érkezett meg a zavadkai táborba. Ennyi lett tehát a segélyhad. ennyi valósult meg a tervekből. De ez a kis sereg is reményt ad, lelkesedést: július 7-én felkerekedik a tábor, s elindulnak a Tiszántúl hódoltatására.

*

„Kétszer nem lehet ugyanabba a folyóba lépni!" A nemesi összeesküvés résztvevői még biztosak lehettek a szerbek hathatós katonai támogatásában. Az összeesküvés leleplezése után azonban fordult a helyzet: Csernojevics Arzén ipeki pátriárkát, akivel Rákócziék megegyeztek, Bécsbe rendelték, s nem enged-

145 *Bonnac* márki: Érdekes beszámoló mindarról, ami fontosabb északon történt 1700-tól 1710-ig. Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. I. k. Budapest, 1973. 67. o.
146 *Köpeczi Béla:* A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 40. o.
147 Bonnac jelentése XIV. Lajoshoz. *Pillias:* i. m. 41. o.
148 *Köpeczi Béla:* A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 40. o.
149 AR XI. k. 450—453. o. és *Thaly:* Bercsényi család. II. k. Budapest, 1887. 505—507. o.
150 *Pillias:* i. m. 43. o.
151 *Köpeczi Béla:* A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 41. o.
152 *Pillias:* i. m. 46—47. o.
153 *Köpeczi Béla:* A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 48. o.

ték haza — a haditanács indoklása szerint a főpap szemmeltartása megszünteti a szerb-magyar együttműködés veszélyét. S valóban, amikor kevésnek bizonyul az udvarhű magyarok (Károlyi, Csáky) szembeállítása a kurucokkal, a rácokat ellenük tudják mozgósítani. 1703. júliusában a marosi és a váradi helyőrségek feldulják a kuruccá lett bihari falvakat.[154] (A tárgyalások, a megegyezési kísérletek eredménytelenek maradnak, a szerbek mindvégig a császáriak oldalán harcolnak).

Valamivel kedvezőbben alakult a kapcsolat a románokkal: 1698-ban megegyezés jött létre Constantin Brincoveanu havasalföldi vajda és Bercsényi Miklós, Széchényi Pál kalocsai érsek, valamint Szirmay István között. A magyarok támogatás reményében megígérték, hogy biztosítják Erdélyben a görögkeleti vallás szabad gyakorlatát, sőt segítséget adnak egy keleti „monarchia" létesítéséhez! Bár Atanasie Anghel metropolita Erdély román népességének egy részével (kereskedők, földbirtokosok, papság) áttért a görögkatolikus hitre, a jobbágyságra kevésbé hatottak a bécsi udvar ígéretei, nem követték ezt a mozgalmat. Amikor Erdélyben kibontakozott a kuruc szervezkedés, a román jobbágyság fegyveres csapatokkal segítette harcukat. Azonban Havasalföld és Moldva minden rokonszenvük ellenére sem tudtak a kuruc háború során katonai segitséget adni, hisz a karlócai békéhez ragaszkodó Törökországtól függtek.[155]

A ruszinok már az első napokban Rákóczi mellé álltak, a kurucok harcát segítették a szlovákok is.

A vártnál nehezebben ment viszont a nemesség csatlakoztatása. Rákóczinak és Bercsényinek csalódást okoztak a hajdúvárosok is — a hajdúk kénytelenségből lettek kuruccá, létszámban, harcértékben messze elmaradtak XVII. század eleji elődeiktől.[156] A bujdosó főurak úgy gondolták, hogy Debrecent sérelmei egyértelműen Bécs ellen fordítják. Ám Debrecen többet remélt az udvartól — a szabad királyi város kiváltságát — mint Rákóczitól. A civisváros mindvégig igyekezett megőrizni kívülállását.[157] (Pedig a polgárság támogatására égetően szükség volt: a rohamosan gyarapodó hadsereget fel kellett szerelni!).

A kuruc háború esélyeit latolgatva meg kell állapítanunk, hogy a császáriak helyzete sem volt rózsás: 1703 nyarán Magyarországon mindössze három gyalogezred (4 000 fő) és egy teljes lovasezred, valamint a La Tour vértes ezred, a Schlik dragonyos ezred néhány százada (összesen 1200 fő) állomásozott. Ezek is szét voltak szórva. (A megerősített helyek védelmét 38 század látta el, létszámuk századonként 40—120 fő között váltakozott; a helyőrségi szolgálat ellátására is alig voltak képesek!). És nem voltak rendezve a parancsnoklási viszonyok!

A magyarországi haderő magára volt utalva, mert — mint ahogy arra Rákócziék számítottak — Rabutin nem mert kimozdulni Erdélyből (hadereje 5446 gyalogosból és 2984 lovasból állt.)[158]

A bujdosó főurak jól ítélték meg a várak helyzetét is: rendbehozatalukhoz az utolsó pillanatban, kapkodva fogtak hozzá a császáriak. Mivel a várőrségeknek ellenséges környezetben kellett helytállniuk, hamar kapitulációra kényszerültek és nem jelentettek akadályt a kuruc seregek útjában.

154 *Benda Kálmán:* Rákóczi és a szerbek. Tiszatáj, 1976. 3. szám 10. o.
155 *Paul Cernovodeanu:* A román fejedelemségek és a magyar szabadságharc. Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Budapest, 1980. 65—66. o.
156 A hajdúk szerepére l. *Rácz István:* A hajdúk a XVII. században. Debrecen, 1969. 160—190. o.
157 Debrecen szerepére l. *Szendrey István:* Debrecen a Rákóczi-szabadságharcban. Hajdú-Bihar megyei Levéltár, évkönyve. I. Debrecen, 1974. 7—20. o.
158 *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc háborújának kezdete. HK 1935. 218—219. o.

A nemesség, a hajdúvárosok, a diószegi felkelők csatlakozása után a mérleg nyelve kicsit a kurucok javára billent. Hogy sikerül-e Magyarországot elszakítani Ausztriától, az a spanyol örökösödési háború kimenetelétől függött 1703-ban gyors sikerre nyílt lehetőség.

Villars marsall 1703 tavaszán meggyőzte XIV. Lajost Ausztria térdre kényszerítésének fontosságáról. A terv szerint a Rajna mellől és Itáliából erős francia kötelékek hatolnak be a német birodalomba. Miksa Emánuel bajor hadaival Bécs ellen fordulnak, egyesülnek a felkelő magyarokkal. (Ez az együttműködés határozta meg Rákóczi hadműveleteit is: a tiszántúli hadjárat után — még mielőtt Erdélyben és délen biztosították volna uralmukat — a kuruc hadak Bécs felé nyomulnak). A terv megvalósítása jól indult, a bécsi holland megbízott már csak isteni csodában bízott! És ekkor Miksa Emánuel nagy hibát követett el: Felső-Ausztria helyett Tirolba vonult, ahonnan később kiszorították. A következő évben a franciák kedvezőtlenebb körülmények között ismételték meg a hadjáratot, s ez újabb mulasztások miatt augusztus 13-án a höchstädti vereséggel végződött.

Pedig a kuruc seregek hosszú határszakaszon elérték Ausztriát, jelentős erőket kötöttek le; Bécs körüli és stájerországi portyázásaikkal gyengítették a belső ellenállást.[159]

A gyors győzelem reménye megszűnt, hosszú háborúra kellett berendezkedni! Most kezdett érződni az a hátrány, hogy Rákóczi és Bercsényi lengyelországi diplomáciai tárgyalásaik során még három-négy reguláris ezredet sem tudtak szervezni: a sebtében toborzott kuruc hadsereg az ellenséggel szemben meglévő minőségi hátrányát csak létszámfölényével tudta kiegyenlíteni. Egyes időszakokban 70—80 000 ezer ember volt fegyverben, végképp kimerítve az ország gazdasági erőforrásait, kiélezve a társadalmi ellentéteket. (XIV. Lajos 1703. november 15-től 1705. május 15-ig havi 30 000 livre segéllyel, 1705. május 15-től 1708 októberéig pedig havi 50 000 livre segéllyel támogatta a magyarországi háborút. Az 50 000 livre csak négyezer katona ellátására elég! A Napkirály 1708 őszén, épp a legválságosabb időszakban függesztette fel a segélyezést).[160] Rákóczi helyesen ismerte fel a kuruc hadsereg regularizálásának szükségességét, ám az elképzeléseket maradéktalanul nem sikerült megvalósítania a Thököly idején megszokott „apró-harcokhoz" ragaszkodó, képzetlen főúri tábornokokkal szemben ...

Ференц Шипош

ПОДГОТОВКА ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ ПОД РУКОВОДСТВОМ РАКОЦИ (1697—1703 ГГ.)

Резюме

В конце XVII. — начале XVIII. веков в Венгрии сложилась революционная обстановка: налогообложение сильно возросло; оплата же постоянных налогов наличными деньгами представляется возможной лишь на более развитой ступени общественного разделения труда — венский двор ликвидировал прежние возможности добычи денег, совершенно задушил торговлю. Суматошная, неспособная ориентироваться экономическая политика давала себя чувствовать всем слоям венгерского общества.

159 Mindezekre l. *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményeivel. Sz 1936. 579—597. o.; — *Benda Kálmán:* Rákóczi és az európai hatalmak. Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Budapest, 1980. 26—27., o.; — *Rázsó Gyula:* Az általános katonai helyzet és a szabadságharc. Uo. 72—73. o.; — *Perjés Géza:* A höchstädti csata. HK 1958. 3—4. szám 151—189. o.

160 *Köpeczi Béla:* A Rákóczi-szabadságharc és Európa. Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Budapest, 1980. 18. o.

Сопротивление проявлялось в разных формах. После подавления восстания 1697 года в Хедьалья народное движение куруцев и заговор аристократов организовались независимо друг от друга.

Участники заговора дворян, памятуя о восстании в Хедьалья, рассчитывали на недовольство народа, они были уверены в том, что по первому зову тысячи людей возьмутся за оружие и направят его против господства Габсбургов. Но конкретные шаги по привлечению массы ими сделаны не были, и потому, что полагались на успех борьбы, лишь воспользовались зарубежной подмогой, и сперва они этого хотели добиться лишь путем заключения договора!

Дворянство намеревалось вернуть независимость Венгрии с помощью французов и поляков, положив конец преемственности короны Габсбургов, создав польско-венгерскую унию.

Осуществлению этих планов воспрепятствовало то, что при раскрытии заговора арестовали и виднейшего венгерского вельможу князя Ференца Ракоци II. а северная война связывала силы Польши. Благоприятный поворот принесла лишь медленно развертывавшаяся война за испанское наследство.

Дипломатические переговоры в Польше были начаты Миклошем Берченьи, затем в Варшаву прибыл и сбежавший из винернейштадтской тюрьмы Ференц Ракоци II. Венгерские магнаты самым могущественным правителем эпохи Людовиком XIV долгое время квалифицировались как мятежные поданные одной дальней страны. (Поскольку Франция потерпела первые поражения и поскольку Венгрия добилась значительных успехов во всё же начатой войне куруцев, тогда только стали стороны сравнительно равноправны; но к этому времени уже Франция была не в состоянии оказать более существенную помощь!).

В Венгрии народное движение куруцев также распознало благоприятные возможности, предоставленные в результате войны за испанское наследство, становится очевидной также обоюдная взаимообусловленность дворянства и крепостного крестьянства: весной 1703 года неоднократно направляются гонцы в Польшу к князю Ракоци Ференцу II. с просьбой возглавить движение.

Хотя поддержкой польского короля заручиться так и не удалось, отдельные польские вельможи оказывают помощь делу венгров, Людовик XIV также согласен был рискнуть 30 000 таллерами.

Летом 1703 года в Венгрии началась вторая война куруцев, длившаяся восемь лет.

Ferenc Sipos

DIE VORBEREITUNG DES FREIHEITSKAMPFES „RÁKÓCZI" (1697—1703)

Resumée

Am Ende des XVII. J. h., am Anfang des XVIII. J. h. entfaltete sich eine revolutionäre Lage in Ungarn: es erhöhten sich die Steuerlasten; die Zahlung in Bargeld der beständigen Steuer ist nur an der vorgedrungenen Stufe der gesellschaftlichen Arbeitsverteilung zu vorstellbar — der Wiener Hof hob die frühere Möglichkeit der Geldeinnahme auf, erstickte den Handel gänzlich. Jede Schichte der ungarischen Gesellschaft spürte diese hastige, für einen Übersicht unfähige Wirtschaftspolitik.

Der Widerstand trat in verschiedenen Formen auf. Nach dem Sturz des Aufstandes in Hegyalja (Zemplén Gebirge) wurde die völkische „Kuruc" Bewegung und die adelige Verschwörung unabhängig voneinander organisiert. Die Teilnehmer der adeligen Verschwörung, erinnernd auf den Aufstand in Hegyalja, rechneten mit der Unzufriedenheit des Volkes und waren darüber im Klaren, dass die Massen auf dent ersten Aufruf gegen die Habsburger Herrschaft nach den Waffen greifen werden. Für die Gewinnung der Massen machten die Adeligen keine konkreten Schritte, weil sie dem Erfolge nur mit der Anspruchsnahme der ausländischen Hilfe anvertrauten — also wollten sie diese Hilfe zuerst mit Vertrag sichern.

Das Adeltum wollte mit polnischer und französischer Hilfe die Unabhängigkeit Ungarns zurückgewinnen, aufhebend das Erbekönigtum der Habsburger, zustandebringend die polnisch—ungarische Personalunion.

Die Verwirklichung der Pläne wurde dadurch behindert, das auch der prominenste Magnat in Ungarn, Ferenc Rákóczi II. verhaftet wurde und die Kräfte

Polens durch den nordischen Krieg gebunden war. Eine günstige Wendung brachte nur der langsam entfaltende spanische Erbenkrieg.

Die diplomatischen Verhandlungen in Polen begann Miklós Bercsényi, dann kam auch der aus dem Kerker in Wienerneustadt entflohene Ferenc Rákóczi II. Die ungarischen Magnaten wurden in der Beurteilung des mächtigsten Herrschers des damaligen Zeitalters Ludwig XIV. bis sehr lange, als meuternde Untertanen eines fernen Landes bewertet. (Als Frankreich erlitt seine erste Niederlage und Ungarn in dem Kurucer Kriege bedeutende Erfolge erreichte, wurden die beiden Partners verhältnismässig gleichrangig; aber vermochte Frankreich damals nicht mehr eine bedeutende Hilfe geben.)

Auch die völkische „Kuruc" Bewegung in Ungarn die vom spanischen Erbenkrieg gegebene Möglichkeit für die Entfaltung des bewaffneten Kampfes auf, sogar sieht man die Aufeinanderverweisung des Adeltums und der Leibeigenschaft; in Frühling 1703 schicken sie alle beide zum Rákóczi, nach Polen Gesandten ihn zu bitten, er sollte sich auf ihre Spitze stellen.

Wenn auch die Unterstützung des polnischen Königs zu gewinnen nicht gelungen war, einige polnische Aristokraten helfen die ungarische Sache und auch Ludwig XIV. neigte 30 000 Taler auf Spiel setzen.

Im Sommer 1703 beginnt in Ungarn der 8 Jahre dauernde zweite Kurucer Krieg.

CZIGÁNY ISTVÁN

A CSÁSZÁRIAK HADJÁRATA 1705 ŐSZÉN

A Habsburg udvarnak 1705. augusztus végén Rabutin megsegítésére indított hadjárata nemcsak a Rákóczi-szabadságharc, hanem a korszak hadtörténetét tekintve is jelentős vállalkozás volt. A mintegy három hónapig tartó hadjárat során a császári csapatok közel 700 km-es utat tettek meg a Csallóköztől Erdélyig, a nagyrészt ellenséges és az egyébként is gyéren lakott Magyarország legkietlenebb vidékein. E hadművelet során a kurucoknak nem sikerült feltartóztatni, de még késleltetni sem az ellenséges erőket, s Zsibó mellett 1705. november 11-én vereséget szenvedtek. A zsibói csata — a nagyszombati mellett — a Rákóczi-szabadságharc legnagyobb összecsapása. Mert amíg a koroncói, nagyszombati és pudmerici vereségek inkább taktikai jelentőséggel bírtak, addig a zsibói csata után a szabadságharc stratégiai helyzete rendült meg. Hosszú időre elveszett Erdély és nem került sor Rákóczi fejedelmi beiktatására. Ennek következtében csorbát szenvedett a mozgalom külpolitikai tekintélye, s ez különösen rányomta bélyegét a meginduló nagyszombati békealkudozásokra.

Talán e néhány hadtörténelmi és politikai szempont felvillantása elegendő a téma fontosságának megvilágításához. Természetesen jelen tanulmányunkban nem vállakozhatunk a hadjárat minden oldalú elemzésére. Ezért csupán két olyan probléma vizsgálatát emeljük ki, amellyel történettudományunk csak érintőlegesen foglalkozott vagy nem tisztázott megnyugtatóan. Az első vizsgálandó problémakör, a hadseregek ellátásának kérdése az adott időszakban, különös tekintettel a császári haderőre, a másik a zsibói csatavesztés okainak elemzése.

Forrásainkat tekintve, már a kortársak megítélése is eltért ezekben a kérdésekben, s ez némileg visszatükröződött történelmi irodalmunkban. A 19. század második felében, különböző szerzők tollából, számos összefoglaló munka jelent meg Magyarország történetéről amelyek több-kevesebb részletességgel tárgyalták az 1705-ös őszi hadjáratot, de a csapatok ellátásával érintőlegesen foglalkoztak. Szalay László szerint: „... a császáriak merre néztek pusztaságot láttak mindenütt. Üresen találták a hajdúvárosokat, üresen magát Debrecent is ... s melyben gabonát és szarvasmarhát nemigen, de annál több bort találván Herbeville emberei ..."[1] A kor másik nagy történésze, Horváth Mihály, azonban merőben más véleményének adott hangot Magyarország történetéről írott munkájában, mert meglátása szerint a császári sereg az Alföldet átszelő

1 *Szalay László:* Magyarország története. VI. k. A karloviczi békekötésről a szatmári békéig 1700—1711. Pest, 1859. 297—298. o.

útja során, nem küzdött jelentős ellátási gondokkal, sőt Debrecenben, mely „...a lakosok által üresen hagyatott, fáradt hada pár napig megpihent és a bőségesen talált eleséggel el tőtözött."[2] Hasonló értékelést találunk a Szilágyi Sándor által szerkesztett Magyar Nemzet Történetének lapjain.[3] A hadjárat részletes leírásával mindezideig csak Markó Árpád foglalkozott századunk harmincas éveiben, aki arra a következtetésre jutott, hogy Herbeville csapatainak ellátása korántsem volt kielégítő, így a császáriak kimerült és legyengült állapotban érkeztek a zsibói csata színhelyére.[4]

A második világháború után új utakon induló történet- és hadtörténetírás nem foglalkozott érdemben az 1705-ös őszi hadjárattal. Csupán annak a megállapítására szorítkozott, hogy a császáriak „...kimerülten, de még harcképes állapotban érkeztek meg Erdély határára..."[5]

Ellentétben az ellátási problémákkal, a zsibói csatavesztés okait mind a polgári, mind a marxista történet- és hadtörténetírás viszonylag részletesen tárgyalta. A különböző polgári történetírók szinte egységesen Forgách Simont, és főleg Károlyi Sándort okolták a vereségért, utóbbi — szerintük — a császáriak hátában, a kapott parancs ellenére tétlenül szemlélte a csatát.[6] Egyedül Horváth Mihály adott hangot némi kételyének, miszerint: „...Károlyi ha teljesíthette volna is a vett parancsot nagy kárt nem tehetett vala az ellenségben, mert ez ama mély úton túl is, számos szekereivel s megfürészelt fák torlaszaival, oly keményen megerősítette tábora hátulját, hogy ahhoz bajos hozzáférni lovas haddal minő Károlyié vala."[7] A hadtörténelmi irodalomban a csatát Markó Árpád és Bánlaky József elemezték, az eddigieknél sokkal differenciáltabb képet adva arról. Megemlítették a csatavesztés okai között — Károlyi szerepe mellett — a sáncok félig kész állapotát, a seregtartalék tétlenségét és a fejedelem távolmaradását az ütközetből.[8] A marxista történetírásban a csatavesztés körülményeit legújabban Közepczi Béla és R. Várkonyi Ágnes összegezte röviden a Rákóczi monográfiában: „A vereséget a sáncok félig kész állapota és Károlyi tétlensége okozta. A sáncokért az erdélyi főurak a felelősek, akik nem teljesítették Rákóczi parancsait. Károlyit sem menti semmi mulasztása miatt. De Rákóczit is súlyos felelősség terheli. Akkor, amikor minden percben számítani lehetett a támadás megindulására ő nyugodtan elment ebédelni."[9]

Témánk historiográfiájának e vázlatos áttekintésével és néhány megállapítás felidézésével csupán utalni kívántunk arra, hogy a hadjárat több fontos kérdésének megválaszolását még nem tekinthetjük lezártnak. Annál kevésbé, mivel a hadjárattal foglalkozó egyetlen tanulmány főleg császári és az addig kiadott kuruc forrásokra támaszkodott, s mint a szerző maga is említette az október 12—november 10. közötti időszak „...hadieseményeinek reconstruálására igen nagy hiányt jelent az, hogy Károlyi levelei ezekből a napokból eddig nem kerültek elő."[10] A zsibói csatáról is több olyan adat látott időközben napvilá-

2 *Horváth Mihály:* Magyarország története. VI. k. Pest, 1872. 406. o.

3 *Acsády Ignácz:* Magyarország története. I. Lipót és I. József korában 1657—1711. (Magyar Nemzet Története Szerk. *Szilágyi Sándor* VII. k. Budapest, 1898.)

4 *Markó Árpád:* Herbeville marsall útja Erdély felé 1705 őszén. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1935.

5 Magyarország története 1526—1790. II. k. (Szerk.: *H. Balázs Éva, Makkai László.* Egyetemi tankönyv) Budapest 1972.

6 Többek között: *Szalay László*: i.m. VI. k. 304. o. *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. I. k. 1676—1707. Budapest, 1907.

7 *Horváth Mihály:* i. m.: 408. o.

8 *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Budapest, 1934. 313—314. o. *Bánlaky József:* A magyar nemzet hadtörténelme. 18. rész. II. Rákóczi Ferenc fölkelése 1701—1714. Budapest, 1941. 325—327. o.

9 *Köpeczi Béla—R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1976. 223. o. (A továbbiakban — *Köpeczi—R. Várkonyi:* II. Rákóczi F.)

10 *Markó* i. m. HK 1935. 42. o., a hármas lábjegyzetben és a 61. o. Egyébként az Archivum Rákóczianum IX. kötetében kiadott Károlyi leveleket is csak kivonatosan közölte Thaly Kálmán. Bottyán János levelezései 1685—1716. Archivum Rákóczianum (A továbbiakban — AR) I. oszt. IX. k. Budapest, 1883. 240. o. A kivonatos levélközlés miatt tanulmányunkban Károlyi eredeti leveleit használtuk.

got, amelyek részben más megvilágításba helyezik az ütközetről alkotott eddigi képünket.[11]

Hadi és politikai helyzet 1705 nyarán

A spanyol örökösödési háború negyedik esztendejét a szembenálló felek erőinek viszonylagos egyensúlya jellemezte. Az előző év augusztusában lezajlott höchstädti csata után a hágai szövetség csapatai elfoglalták Bajorországot, de az angol javaslat ellenére nem törtek be Franciaország területére. XIV. Lajos a vereség után rendezni tudta hadseregét és 1705-ben nem csak Marlborough támadásait verte vissza, hanem jelentős sikereket értek el Észak-Itáliában. Spanyolországban viszont Barcelona elfoglalása után a szövetségesek kerültek fölénybe.[12]

Magyarországon a hadihelyzet az év első felében a kurucok számára alakult kedvezőbben. A császári hadvezetés, elsősorban a franciák észak-itáliai támadásának következtében, továbbra sem törekedett katonai döntésre és csak a hatalmi status quot kívánta fenntartani a magyarországi hadszíntéren. Bár Heister tábornagy magyarországi császári főparancsnok működése részben beváltotta a hozzá fűzött reményeket, de a helyzetet alapvetően nem tudta megváltoztatni. 1704-ben sikerült ugyan visszafoglalnia a Dunántúlt, s a nagyszombati csatában megállítania a kurucok felvidéki előrenyomulását, azonban az 1705 elején megindult új erdélyi kuruc támadás sikerei helyrebillentették a megingott hadászati erőegyensúlyt. Ennek ellenére a hadműveletek súlypontja változatlanul a Felvidék nyugati részén volt, ahol Bercsényi — Modor, Bazin és Szentgyörgy városok elfoglalásával — stabilizálni tudta a helyzetet, annak ellenére, hogy Károlyi dunántúli támadása kudarcba fulladt.

A császári oldalon 1705 első felében jelentős változások következtek be. Hosszú uralkodás után május 5-én elhunyt I. Lipót császár, akit fia, I. József követett a trónon. A fiatal császár szakított apja uralkodási módszereivel, összehívatta az országgyűlést, megígérte a rendi sérelmek orvoslását és személyi változásokat hajtott végre az államhivatalok élén.[13] A helyzet ilyetén való alakulása nemcsak külföldön, de Magyarországon is élénk visszhangot keltett. Az udvar intézkedései különösen belpolitikai téren éreztették hatásukat, mert 1705 tavaszára egyre jobban felszínre kerültek a fiatal kuruc állam belső problémái. Mindennaposak voltak a vitézlő rend, a jobbágyság és a nemesség közötti súrlódások; erősödött a vármegyék, de a parasztság ellenállása is az elhúzódó háború fokozódó terhei miatt. Mindezt csak tetézték az újra felszínre törő vallási villongások.[14] Ebben a feszült belpolitikai légkörben, a nemesség és a vitézlő rend tagjai közül sokan hajlottak a Habsburgokkal való megbékélés felé.

Változás történt a császári erők vezetésében is. A magyarok szemében gyűlöletes Heistert, részben a tavasszal elszenvedett katonai kudarcok miatt, részben

11 Legfontosabbak között említhetjük Forgách Simon emlékiratát. *Váradi Stremberg János:* Forgách Simon emlékirata. Századok 1968/5—6. sz. Részleteket közöltek belőle a Rákóczi Tükör c. forráskiadványban: Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. I—II. k. Szerk. *Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes.* Budapest, 1973. (a továbbiakban — RTü) és *Louis Lemaire:* Beszámoló mindarról ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig. RTü II. k. 178—188. o.

12 *Marczali Henrik:* Nagy Képes Világtörténet. IX. k. Az absolutizmus kora. Budapest, é.n. 349—350. o., 356. o.; *Max Braubach:* Prinz Eugen von Savoyen. II. Bd. Wien 1964. 112—118. o. A hadieseményekre bővebben ld. még a Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen Spanischer Successions Krieg Feldzug I. Serie 1705. VII. Bd. Wien 1881. (A továbbiaakban — Feldzüge, I. Serie VII. Bd.)

13 *Köpeczi—R. Várkonyi:* II. Rákóczi F. 205—207. o. és *Márki:* im. 390. o.

14 *Köpeczi — R. Várkonyi:* II. Rákóczi F. 180—181. o.

angol és holland nyomásra, leváltották. Helyébe május 10-én Louis Herbeville tábornagyot nevezte ki I. József császár magyarországi főparancsnokká.

A kül- és belpolitikai helyzet alakulása terveinek megváltoztatására késztette a fejedelmet. Két fontos feladatot kellett megoldani: az országgyűlés mielőbbi összehívását és a Dunántúl visszaszerzését. A kurucok nem ismerték el az örökös királyságról hozott 1687. évi törvényt, ezért közjogi felfogásuk szerint az I. Lipót halálával megüresedett magyar trón betöltéséről csak az országgyűlés dönthet. A rendek összehívása annál is inkább időszerűvé vált, mert rendezni kellett a kuruc állam külső és belső problémáit. Viszont amíg a Dunántúl császári kézen van, veszélyben forog a kuruc területek biztonsága, s egyben az országgyűlés megtartása. Ezért a Dunántúl visszaszerzését tekintették elsőrendű feladatnak.[15] A gondosan előkészített hadjárat azonban már indulásakor összeomlott, így a fejedelemnek fel kellett adnia a Dunántúl felszabadításának tervét. Még Pest elfoglalása is elmaradt a katonaság demoralizálódása, illetve a császáriak felvidéki hadmozdulatainak következtében.

Herbeville, akit az erdélyi császári főparancsnok, Rabutin tábornagy megsegítésével bíztak meg, előbb a kurucok által ostromlott Lipótvár felmentésére indult. Ekkor kitűnő alkalom kínálkozott a császári erők megsemmisítésére, s ha ez sikerül, nemcsak Lipótvárat foglalhatják el a kurucok, hanem meghiúsul Rabutin felmentésének terve és ez beláthatatlan következményekkel járhat a császári csapatokra nézve. A kuruc hadvezetés hibájából azonban a császáriak kicsúsztak a vág-dudvági kelepcéből, felszámolták a Lipótvár körüli ostromgyűrűt és augusztus 11-én Pudmeric közelében vereséget mértek Rákóczi hadaira.[16] Az 1705-ös nyári hadiesemények nem rontottak ugyan a kurucok pillanatnyi helyzetén, de az ellenség megsemmisítését vagy meggyengítését nem sikerült elérni. A pudmerici ütközet után Herbeville visszatért a Csallóközbe és augusztus végén a haditanács ismételt parancsára megindult haderejével Erdély felé. Az udvari haditanács már 1705 tavaszán elhatározta, hogy megsegíti a körülzárt Váradot és az Erdélyben harcoló császári alakulatokat.[17] A hadművelet vezetésével megbízott tábornagy azonban egyre halogatta a hadjárat megkezdését, jóllehet 1705 nyarára az Erdélyben harcoló császári erők helyzete kritikussá vált. Főleg azután, hogy a kurucok június 15-én elfoglalták Medgyest és már csak Dévát, Fogarast, valamint Brassót tartotta megszállva az ellenség.

Töredékes adataink alapján meglehetősen nehéz pontosan rekonstruálni a nyár végi erdélyi és kelet-magyarországi hadihelyzetet. Forgách Simon tábornagynak, az erdélyi kuruc hadak főparancsnokának egy augusztus végén kelt jelentéséből viszonylag tiszta képet kapunk a kuruc csapatok erdélyi elhelyezkedéséről. Brassót Mikes Mihály parancsnoksága alatt a háromszéki katonaság tartotta körülzárva. Fogaras várát „... bloqádálja a Fogaras földi boérség ...". Dévát 100 reguláris és 250 fizetett hajdú fogta körül Andrássy István vezetésével, aki Aradot is bekerítette 1800 csíki, maros- és aranyosszéki katonával, Roth János 300 gyalogjával, Pongrácz György, Draguly Farkas mezei lovas ezredeivel és egy reguláris, németekből álló lovasszázaddal. Az ostromlott erősségeken kívül kurucok vigyáztak „Az verestoronyi Olth vize melléki földre, úgy az hegyeken lévő ösvényekre."[18] A váradi ostromzárban, Jenő váránál és a Maros mellékén Gyürki Pál „corpusa" állomásozott 6—7000 emberrel.[19]

15 Uo. 183. o.

16 Az 1705-ös nyári hadieseményeket ld. bővebben: *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferencz a hadvezér. 249—289. o., *Esze Tamás:* Rákóczi dunántúli hadjáratának terve. HK 1954. *Márki:* i. m. I. k. 419—428. o., és *Köpeczi-R. Várkonyi:* II. Rákóczi F. 196—204. o.

17 Feldzüge I. Serie VII. Bd. 440. o.

18 Forgách Simon jelentése Rákóczinak. Hassági mező, 1705. aug. 27. MTA. kézirattára. A Rákóczi levéltár másolatai (A továbbiakban — MTA kt Rlt) Ms. 4966/16. doboz.

19 Rákóczi Károlyi Sándornak. Szécsény, 1705. szept. 22., szept. 26. AR I. o. I. k. 419., 423., 424. o.

Természetesen a gyűrűbe fogott várakon kívül más vidéken is tevékenykedtek kuruc katonák. Ezt látszik igazolni Forgách Simonnak egy másik jelentéséhez csatolt, valószínűleg 1705 júliusában vagy augusztusában kelt kimutatása, mely szerint a parancsnoksága alatt lévő katonák összlétszáma 12 810 főre rúgott.[20] Viszont e listán nem szerepelnek Szappanos István, Kajdy István gyalog- Kenyheczy János, Pongrácz György, Nádaskay György, Vay László, Soós János és Luby György lovasezredei.[21] Az adott időszakban a létszámadatokról keveset tudunk. Kajdy István ezredének létszáma 1705. augusztus 29-én 1756 fő.[22] Forgách már többször idézett jelentéséből ismerjük Vay László mezei lovasezredének létszámát, mely 500 főből állt. A többi ezrednél viszont Forgách csak arról tájékoztat, hogy Pongrácz, Szappanos [István], Kenyheczy és Nádaskay ezredét „jóforma ezernek" mondják, de Luby és Soós ezrede „igen kevés és gazos".[23] Ha tehát figyelembe vesszük a vármegyei és székely csapatokat, valamint a várőrségeket is, az Erdélyben s a Partiumban lévő kuruc erők létszámának alsó határa 24 000 fő körül mozgott.[24] Kevés megbízható forrással rendelkezünk a császári erők nagyságára vonatkozóan is. A két legnagyobb erősség, Szeben és Várad védőinek számát viszonylag pontosan ismerjük. A legtöbb katonát valószínűleg Szeben falai közé szorították be, 1104 lovast, 1500 gyalogost, illetve: „... számtalan sok fegyveres szász, rácz és más rendbéli városi emberek[et] ...", Váradot pedig ... hét vagy nyolc száz labanc s fegyveres ember ..." védte.[25]

Forgách terve szerint a várakat kiéheztetéssel bírják megadásra. Főleg Szeben városát mivel: „Szebin nem tarthatja magát új esztendő napjáig, ha pedig Szebin oda lesz per se hajol Brassó, Fogaras, Déva."[26] Az 1705-ös kora őszi hadihelyzet alakulása arra enged következtetni, hogy a kuruc katonai vezetés számítása bevált. Szeptember vége felé ugyanis a kurucok elfogták Rabutin élelmezési főbiztosát, akitől megtudták, hogy Szent Márton napjáig (november 11-ig) várják a segítséget. Szebenben ekkor mindössze 2000 köböl liszt, 1000 köböl búza, 1000 köböl köles és 1000 köböl árpa volt.[27] Hasonló helyzet alakult ki Déva várában, amely október 13-án élelemhiány miatt kapitulált.[28]

Ebben a helyzetben tehát az erdélyi hadjárat megindítása elodázhatatlanná vált. Ám a feladat amellyel az idős tábornagyot megbízták, szinte megoldhatatlannak látszott. Tekintélyes létszámú haderőt kellett ellenséges és részben kietlen területen át Erdélybe vezetnie. Herbeville, bár tudott Rabutin szorongatott helyzetéről, pillanatnyilag mégis eredményesebbnek látta a már sikereket hozott felvidéki hadműveletek folytatását. Reménykedett abban is, hogy szétugraszthatja a nemsokára összegyűlő rendeket. Erdély elvesztése azonban nagyon súlyos következményekkel járt volna, ezért az udvari haditanács határozott parancsára Herbeville 1705. augusztus 23-án megindult a csallóközi táborból Buda felé.

20 *Thaly K.:* Tényleges létszámok és fölszerelés Rákóczi ezredeiben. HK 1891. 12—13. o. (A továbbiakban — *Thaly:* Tényleges létszámok.)

21 Forgách Simon jelentése Rákóczinak. Hassági mező, 1705. augusztus 27. MTA kt Rlt Ms. 4966/16. doboz.

22 Kajdy István gyalogezredének mustra tabellája. Hassági mező, 1705. augusztus 29. Országos Széchényi Könyvtár kézirattár. (A továbbiakban — OSzK kt) Fol. Hung. 1389/17. 360. fol.

23 Forgách S. jelentése Rákóczinak. Hassági mező, 1705. augusztus 27. MTA kt Rlt Ms. 4966/16. doboz.

24 Például Forgách Simon 1705 márciusában összíratta a székely székek hadviselésre alkalmas férfiait. A lajstromok szerint csak Háromszék vidékén 5362 fegyverfogható férfit találtak, melynek közel a fele táborba is szállt. *Thaly K.:* Erdélyi kuruc haderő létszáma 1704-ben. HK 1896. 8. o.

25 Forgách S. id. jelentése, l. a 23. jegyzetben.

26 Uo. és Gyürky Pál levele Rákóczihoz. Váradi blokáda, 1705. október 6. Országos Levéltár Rákóczi Szabadságharc levéltára (A továbbiakban — OL RSzL) G. 19. II. 2 e/A 34. cs. 471—472. fol. Hasonló tartalmú levelet küldött Gyürky Károlyinak. *Géresi Kálmán:* A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára (A továbbiakban — KOL) V. k. Budapest 1897. 306—307. o.

27 Orosz Pál Rákóczihoz. Hasságnál lévő tábor 1705. szept. 22. OSzK kt Fol. Hung. 1389/17. 372—373. fol. Rabutin is ezt támasztja alá emlékirataiban: „... a szükség pedig eközben olyan nagyon megnövekedett Nagyszebenben, hogy október vége felé már csupán három hétre való készlet volt a városban." RTü I. k. 303. o.

28 Orosz Pál Rákóczihoz. Hassági tábor, 1705. október 13. OSzK kt. Fol. Hung. 1389/4. 269—270. fol.

Herbeville csapatai a hadjárat első, Budáig tartó szakaszát viszonylag kedvező körülmények között tették meg. A császári ellenőrzés alatt levő és a jó utánpótlást biztosító Duna mentén haladtak.[29] Ilyen körülmények között jelentősebb összecsapásokra nem is került sor. Bár a kurucok augusztus 29-én és 30-án a Duna túlsó partjáról ágyúzták a császáriak menetoszlopát, jelentős veszteségeket nem okoztak nekik.[30] A császári csapatok szeptember 2-án érkeztek meg Budára, ahol a több mint két heti táborozás alatt felkészültek a hadjárat legnehezebb, az Alföldön át vezető szakaszára.

Az Alföld természeti-mezőgazdasági képe a 17—18. század fordulóján és a császári sereg ellátása

Mint már bevezetőnkben említettük, Herbeville csapatainak ellátásáról, történelmi irodalmunkban meglehetősen eltérőek a vélemények. A 17—18. században, a hadseregek létszámának növekedésével, a hadműveletek sikerének kulcsa az ellátás megszervezése lett. A katonák élelemmel történő ellátása térben és időben egyaránt meghatározta a csapatok mozgását, s ezáltal az elérhető eredményeket.[31]

Egy hadsereg ellátásának vizsgálatakor először mindig tisztázni kell a hadműveleti terület természeti-gazdasági viszonyait, és az ott működő katonai erők nagyságát. Jelen tanulmányunk keretei között viszont az Alföld 18. század eleji természeti-gazdasági képének megrajzolására csupán röviden vállalkozhatunk. Területünket a negyedkor végéig a folyami hordalék, a szél hordta homok és por feltöltötte.[32] A geológiai fejlődéstörténet utolsó, ma is tartó szakaszában az Alföld képét döntően az éghajlati és antropogén hatások együttesen alakították. Magyarország éghajlatának, óceanikus-atlanti jellege mintegy négy ezer évvel ezelőtt erősebb lett. Megmaradt ugyan csapadékosnak, de hűvösebbre fordult. Ezen időszak első szakasza (bükk I. fázis), a késő neolitikumtól a vaskorig tartott. Zárt bükkös-gyertyános erdők alakultak ki, melyek az Alföldre is lehúzódtak, az erdős sztyepp rovására. A bükk II. fázisban — ez az időszak még ma is tart — az éghajlat kontinentalitása növekedett, a csapadék mennyisége csökkent. Ennek hatására a zárt erdők visszahúzódtak az Alföldről és kialakult egy lápokkal, facsoportokkal, ártéri erdőkkel tarkított ligetes táj.[33] A történeti korszak kezdetétől egyre fokozódó intenzitással jelentkezett az ember természetformáló (antropogén) hatása. A különböző pásztornépek erdőirtása, majd a földművelés elterjedése megváltoztatta az alföldi táj eredeti képét, mert a füves puszta egyre terjeszkedett az erdő rovására. A török hódoltság idejében a gabonatermelés általában háttérbe szorult az állattenyésztéssel szemben. Ennek következtében a Duna—Tisza közén az egyoldalú legeltetéssel megbontották a természetes növénytakarót, amely a futóhomok-puszták újbóli megjelenését eredményezte a száraz területeken. Ezt az állapotot jól mutatja a Pest-Pilis-Solt vármegyéről a 18. század végén készült térkép. Lényegében a Szolnok—Nagykőrös—Dömsöd vonaltól délre szinte alig találunk

29 Ennek ellenére: „... amerre elmegyen mondják mely rettenetes pusztítást csinál [ti. a császári sereg], szegénységnek mindenét, az mint kaphatja..." Szepesi János Károlyinak. Nyitra, 1705. augusztus 30. MTA kt Szekfű Gyula gyűjtése (a továbbiakban — Sz. Gy.) Ms. 332/V. 939. fol.

30 Bottyán portyázói hozták a hírt: „...hogy van közel száz sebes, köztök és sokan meg is holtak kik a lövöldözésben elestek." AR I. o. IX. k. 213. o.

31 *Perjés Géza:* Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében. (1650—1715) Budapest. 1963. 165—174. o. Az európai hadseregek létszámának növekedésére ld. *Geoffrey Parker:* The „Military Revolution" 1560—1660 — a Myth? The Journal of Modern History 1976/2. 206. o.

32 *Cholnoky Jenő:* Magyarország földrajza. Budapest, 1936. 160. o. és *Bulla Béla:* Magyarország természeti földrajza. Budapest, 1962. 10—50. o.

33 *Bulla:* i. m. 305—306. o.

erdőséget.[34] Mivel a Duna—Tisza köze a negyedkori Duna-ágak hordalékkúpja, melyre szélhordta homok telepedett, ezért a déli, szárazabb részeken alakult ki a fában és vízben szegény homokpuszta, s a kurucok szerint: „... az ellenség Kecskeméttül Szegedig való menésében a pusztától igen tart..."[35]

A tiszántúli részeket az erdélyi peremhegyvidékről lezúduló folyók alakították ki és egyengették tökéletes síksággá, melyből szigetszerűen emelkedik ki a Hajdúság és Nyírség magassíksága. A fokozatosan előrenyomuló folyami hordalékkúpok többször mederváltoztatásra kényszerítették a folyókat, s elzárták a kisebb vízfolyások útját. Az ilyen helyeken és a régi medrekben lápos-vizenyős területek keletkeztek. Tipikusan ilyen vidékek a Tiszántúlon a bihari és békési részek, ahol a vízszabályozások előtt hatalmas mocsarak feküdtek (Érmellék, Kis- és Nagy-Sárrét). Ide nemcsak a Körösök és a Berettyó víze került, hanem a Hortobágy medrében a Tisza, az Éren s a Berettyón át a Kraszna és a Szamos vize is. Egyes vélemények szerint e tájon a víztömegnek csupán 10%-a folyt le a főmederben, a többi ereken lápos mocsaras területeken át távozott.[36] A Tisza középső szakaszának 10—20 kilométeres ártéri mocsarai, valamint a Hajdúság magas síksága és a bihar-békési vízivilág közötti vidék vízben szegény száraz terület. Károlyi Sándor szerint: „... Debrecen az Kunságh felé de nagy pusztaságh, se víz, se széna, nem remélhető..."[37] A vidék pontosabb leírását Károlyi egy másik levele tartalmazza, mely szerint: „... valamihent a Körösön által megyen az ember... úgy hogy az egész pusztán a Száraz érigh egy tarisnya füvet ember nem találna, vizet sem sehol is... hol hat, hol nyolc mérföldbül [kb. 45—65 km] álván azon éget pusztaságnak nagysága..."[38]

Mint e vázlatos történeti, földrajzi ismertetésből kitűnik, az Alföld korabeli természeti viszonyai korántsem kedveztek a mezőgazdasági termelésnek. Mocsarak, lápok, vizenyős rétek váltakoztak száraz, gyér füvű, olykor homokos pusztasággal. Ennek ismeretében viszont önkéntelenül felvetődik a kérdés: mi késztette Herbeville-t és környezetét arra, hogy hadjáratát a Cegléd—Kecskemét—Nagykőrös—Szeged—Hódmezővásárhely—Túr—Karcag—Debrecen útvonalon indítsa meg Erdély felé? S vajon a viszonylag mostoha természeti adottságokkal rendelkező Duna—Tisza közi és tiszántúli területeken megvolt-e a lehetőség a császári sereg ellátására?

Kutatásaink jelenlegi állásánál úgy véljük, hogy Herbeville döntéseit több tényező motiválta.

A kuruc hadvezetés már augusztus végén számított a császáriak Hatvan—Gyöngyös irányába történő hadmozdulatára, ezért jelentős erőket vontak össze Nógrádban, Vácott, Pest és Hatvan környékén.[39] Déli irányban viszont csak kisebb kuruc erők állomásoztak. Így Herbeville-ék könnyen elérhették a hadtápbázis szempontjából fontos Szegedet és a határőrvidéket, ahonnan utánpótlást és erősítést remélhettek. Közrejátszott az útvonal megválasztásánál az alföldi mezővárosok elhelyezkedése is, amelyek még mindig komoly gazdasági erőforrásokkal rendelkeztek.

34 Balla Antal térképe Pest-Pilis-Solt vármegyéről 1793-ból. Hadtörténelmi Intézet Térképtára: (A továbbiakban — HIT) B. IX. a 651

35 Rákóczi Károlyinak Szécsény 1705. október 1. AR I. o. I. k. 427. o.

36 *Bársony István:* Termelési adottságok és lehetőségek Bihar megyében a XVIII. század elején. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae Series Historica XX. Magyar Történelmi Tanulmányok VIII. (Szerk. *Szendrey István.* Debrecen 1975.) 95—96. o.

37 Károlyi S. Rákóczinak. Túri tábor, 1705. október 4. estve. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 97—98. fol.

38 Károlyi Sándor valószínűleg becsült adatai kisebb eltéréssel megegyeznek a Balla féle térkép távolságaival. Károlyi S. Rákóczinak. Túri tábor, 1705. október 10. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 107—108. fol.

39 Károlyi már augusztus végén aggódva írta a fejedelemnek „... Mostan valóban féltem az Hatvani és Gyöngyösi magazinumokat..." Károlyi S. Rákóczinak. Karva, 1705. augusztus 29. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 28—29. fol. Szeptember első felében a kuruc erőket három hadtestbe vonták össze. Esterházy Antal 3000 lovassal és 6—7000 gyalogossal Lőrinczi környékén, Bottyán kb. 6000 lovassal Guta-Kéméd térségében. KOL V. k. 296. o. és AR I. o. IX. k. 215—216. o. Károlyi Sándor valószínűleg hiányos fizetési listái szerint a Hatvani táborban szeptember 3—16-ig 4029 katona tartózkodott. OL RSzL G. 28. 77. cs. V. 2. E—F. 97—136. fol.

Ha rátekintünk az Alföld régi térképeire, szembetűnik, hogy a nagyobb települések többsége az ártérperemekhez közel, az ártéri tájak és az árvízmentes területek érintkezési vonalán helyezkedett el.[40] A hatalmas árterek dúsfüvű rétjei elsősorban az állattartás fejlődéséhez biztosítottak kitűnő lehetőséget. Ennek következtében már a 15. században fellendült a magyarországi állattenyésztés, különösen a hízómarháé, melyet az osztrák tartományok, az északolasz és délnémet városok piacain értékesítettek. Jelenlegi ismereteink szerint a 16. század második felében a vágómarha összexportját évi 150—200 000 darabra tehetjük.[41] Az állatok döntő többsége Magyarország alföldi vidékeiről került ki. 1563/64 között például a váci török határállomáson 7 1/2 hónap alatt 30 248 marhát vámoltak el; Ceglédről 1564, Kecskemétről 1691, Nagykőrösről 948, Szegedről 1718, Makóról 3165, Turról 1479, Debrecenből 2182 darabot hajtottak. Ugyanebben az időben a vámjegyzékeken még közel ezer ló és 25 000 birka kivitele is szerepelt.[42] Az eddig feltárt adatok igazolni látszanak, hogy a mezővárosok igen magas alapállatállománnyal rendelkeztek. 1570-ben csak a Szegedhez tartozó 107 „szálláson" 15 000 szarvasmarha legelt. A 17. század elején pedig közel 50 000 juhot és 4000 sertést tartottak a szegedi hét szultáni hász birtokon. Sőt egyes adatok szerint Debrecen saját marhaállománya mintegy 50 000 darabot számlált a 16—17. században.[43]

Bár a 17. században a nyugat-európai piacokon történt gazdasági változások következtében, a marhaexport jelentősen visszaesett, de még így is elérte az évi 100 000 darabot. A marhakereskedelem lehanyatlásával csökkent vagy stagnált a mezővárosok állatállománya. Nagykőrösön, ahol még 1635-ben 11 000 szarvasmarhát vettek számba, 1650-ben már csak 7101 darabot.[44] Kecskeméten pedig az állatállomány lényegében egy szinten maradt a nyolcvanas években.[45]

A 17. század utolsó két évtizedében a visszafoglaló háborúk újra hadszíntérré változtatták az Alföldet, hatalmas károkat okozva a lakosság anyagi javaiban. Erről tanúskodik Pest megye 1699-es és 1703-as összeírása. Különösen szembetűnő az állatállomány csökkenése Cegléd, Nagykőrös és Kecskemét 1703-as összeírását szemlélve.[46]

Állatfajták	Cegléd	Nagykőrös	Kecskemét
Igás ökör	549	1174	1807
Hámos ló	139	326	621
Fejős tehén	560	1139	2562
Egyéb szarvasmarha	609	746	2268
Ló	139	177	1123
Juh, kecske	2532	3273	10077
Sertés	219	347	1127

40 *Majlát Jolán:* Egy alföldi civis-város kialakulása. Budapest, 1943. 5. o.

41 *Harald Prickler:* Das Volumen des westlichen ungarischen Aussenhandels vom 16. Jahrhundert bis 1700. Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege c. kötetben. Kiadta: *Othmar Pickl*, Graz 1971. 140. o.

42 *Káldy Nagy Gyula:* Magyarországi török adóösszeírások. Budapest, 1970. 88. o.

43 *Káldy Nagy Gyula:* A Szeged környéki szultáni Hász birtok mezőgazdasági termelése a XVII. század második felében. Agrártörténeti Szemle 1961/3—4. sz. (A továbbiakban — AtSz); *Makkai László:* Adatok és kérdések Debrecen törökkori agrártörténetéhez. Hajdú Bihar Megyei Levéltár Évkönyve. III. (Szerk. *Gazdag István*, Debrecen) 1976. 35. o.

44 *Velics Antal—Kammerer Ernő:* Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1890. II. k. 268—270. o.

45 Kecskemét városában 1666-ban 762 adózóra 21 143 marha jutott, 1682-ben 1060 adózóra: 27 456 ló és szarvasmarha, 1683-ban kb. 1200 adózóra 30 135 marha esett. *Balanyi Béla:* Kecskemét gazdasági jelentősége a XVIII. század végéig. Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről. Szerk. *Heltai Nándor*. Kecskemét 1970. 98. o.

46 *Kosáry Domonkos:* Pest megye a kuruckorban. Pest megye múltjából. (Tanulmányok) Szerk. *Keleti Ferenc, Lakatos Ernő, Makkai László*. Budapest, 1965. IV. táblázat 36—37. o.

Az összeírás szerint a három város állatállománya jelentős mértékben csökkent. Viszont néhány adat arra enged következtetni, hogy az állatállomány számbavételekor valószínűleg kimaradtak a városok pusztáin legelésző csordák és nyájak. Másként elképzelhetetlen, hogyan tervezhette a kitűnő gazdálkodó hírében álló Károlyi Sándor az 1700-as évek elején 20 000 szarvasmarha évi exportját nagyobb részben Kecskemét és Nagykőrös vidékéről.[47] Ugyancsak nem illenek a képbe a városok valószínűleg túlzó, de azért mégis figyelmet érdemlő adatai a szabadságharc alatt elszenvedett veszteségeikről. E feljegyzések szerint 1703—1705 között csupán Kecskemét határából és pusztáiról 14 000 marhát hajtottak el a rác katonák, Kiskunhalas vidékéről pedig 1706-ig 1400 ökröt, 800 lovat, 5000 tehenet és 14 000 juhot.[48]

A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok arról tanúskodnak, hogy az alföldi mezővárosok állatállománya gyorsan kiheverte a háborús pusztításokat. Ezt támasztják alá a Jászkun kerület 1699-ből származó összeírásai is, ahol egy családra a Kiskunságban 9,9 szarvasmarha, 1,7 ló, 13,3 juh és 3,9 sertés, a Nagykunságban 7,9 szarvasmarha, 1,3 ló, 4,4 juh és 5,5 sertés jutott.[49]

Sokkal hézagosabbak az adataink a földművelésre vonatkozóan. A Duna—Tisza közén korszakunkban a szántóföldi kultúrák csak alárendelt szerepet játszottak az állattenyésztés mellett. Nagykőrös városának gabonaszükséglete egy részét más vidékekről kellett fedeznie. Búzát Szegedről, Csongrádról, Makóról, árpát Földvárról (Tiszaföldvár), Öcsödről, Kenderesről, Abonyból, Újszászról vettek.[50] Az eddig feltárt források szerint jelentősebb gabonatermelés a Tiszántúlon és a Jászságban folyt. Így például Debrecenben az 1680-as években nagymértékben emelkedett a gabonatermelés, melynek nagy része kereskedelmi forgalomba került.[51]

Összefoglalóan elmondható tehát, hogy a császári csapatok útjába eső területek biztosítani tudták egy nagyobb létszámú hadsereg ellátását. Viszont a császári haderő élelmezési körülményeinek vizsgálata előtt, meg kell határoznunk a csapatok létszámát, kenyér- és hússzükségletét.

Egy 1705 júniusában készült létszámkimutatás szerint a helyőrségeken és a rác csapatokon kívül a Felvidék nyugati részein és a Dunántúlon 16 000 császári katona állomásozott, amelyekhez júliusban 6000 dán gyalogos és lovas csatlakozott.[52] Herbeville csallóközi táborából körülbelül 16 500 katonával érkezett Budára, ahol Glöckelsperg tábornok 1600 gyalogossal és 2700 lovassal csatlakozott hozzá. Figyelembe véve a különböző veszteségeket, feltehetően mintegy 20 000 ember kelt útra Erdély felé.[53] Némileg kisebb létszámról szereztek tudomást a kurucok egy szökött császári tiszttől, aki „... 15 ezerig bizonyosan való létit referálja ..." az ellenségnek.[54] Bár a különböző adatok között kisebb eltérések adódnak, de talán nem járunk messze az igazságtól, ha a 20 000-es létszámértéket fogadjuk el valósnak.

Herbeville csapatainak Budáról történt elindulását a különböző történelmi

47 *Zimányi Vera:* Magyarország az európai gazdaságban 1600—1650. Budapest, 1976. 131. o.

48 *Hornyik János:* Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét, 1927. 56. o. és *Tóth János:* Kis-Kun-Halas város története. (Kiadta: *Szilágyi Sándor)* Pest, 1861. 16. o.

49 *Kiss József:* A Jászkun kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. (1702—1731) Budapest, 1979. 27. o.

50 *Majláth:* i. m. 122. o.

51 *Makkai:* i. m. 38—39. o.

52 Feldzüge I. Serie VII. Bd. 414—416. o. és Stepney jelentése Harley angol miniszternek. Bécs, 1705. július 4. *Simonyi Ernő:* Angol diplomatiai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. Archivum Rákóczianum II. oszt. II. k. 155. o. (A továbbiakban — AR II. o.)

53 Feldzüge I. Serie VII. Bd. 443. o. Glöcklesperg erőire 433. o., és *Markó:* i. m. HK 1935. 44. o.; *Hornyik János:* Kecskemét város története. IV. k. Kecskemét 1866. 162. o. és Stepney jelentése Harleynek. Bécs, 1705: szeptember 5. AR II. o. II. k. 201—202. o. Egyébként a császáriak mintegy 1500 beteget Budán hagytak. Feldzüge I. Serie VII. Bd. 446. o.

54 Esterházy Antal Rákóczihoz. Lőrinczi, 1705. szeptember 23. MTA kt Rlt Ms 4966/16. doboz.

munkák más-más időpontra teszik.[55] Véleményünk szerint az indulás legvalószínűbb időpontja szeptember 17-e. Hiszen tudjuk, hogy Pálffy János élelmiszergyűjtő akciójáról szeptember 16-án érkezett vissza Budára és Károlyi egy héttel később azt írta feleségének: „Kenyeret magát nem látott [ti. a német] . . ., hanem, az mit Budáról hozott nyolc napra való volt, és hat nap elmúlt belőle . . ."[56] Ez lényegében azt jelenti, hogy a császári csapatok hadműveleti területről történő élelmezését a zsibói csatáig szeptember 25-től november 11-ig számolhatjuk. Ismerve az egy főre jutó élelemellátási kvótákat, a vizsgált időszakban a 20 000 fős haderő élelmiszerszükséglete kenyérből 10 528 q, (sütéséhez kb. 7028 q liszt szükséges) sóból 84,6 q, húsból 3290 q volt.[57]

Az elméletileg szükséges élelmiszermennyiség birtokában, most már csak az a kérdés: Mennyire tudták fedezni ellátásukat a császáriak a szóban forgó területről? Erre vonatkozólag csak Kecskemét, Nagykőrös és Hódmezővásárhely esetében rendelkezünk számszerű adatokkal. Mivel a legújabb agrártörténeti kutatások tisztázták korszakunkban a különböző állatok vágósúlyát, ennek segítségével kiszámítható az élelmezésre felhasználható hús mennyisége.[58] Herbeville egységei szeptember 24-én érték el Nagykőrös—Kecskemét térségét, ahol október 2-ig táboroztak, feltöltve kimerült élelmiszerkészleteiket. Kecskemét számadáskönyve és Nagykőrös krónikája megőrizte az utókor számára az ellenség által rekvirált állatok számát, s a gabona mennyiségét.[59]

Város	Álatfajta/db	Hús/q
Kecskemét	250 vágómarha	350,0
	500 juh	145,0
Nagykőrös	17 hízott ökör	23,8
	175 gulyabeli tehén	245,0
	203 fiatal marha	203,0
	908 juh	263,3
	157 hízott sertés	125,6
	95 magló sertés	76,0
	227 fejős tehén	317,8
	192 igás ökör	—
	72 hámos ló	—

Gabona fajta	(pozsonyi mérőben 54,3 l)	gabona/q
búza	2914	1107 q
árpa	4885	1700 q
köles	681	222 q

Az eddig feltárt adatok szerint Hódmezővásárhely élelmiszerkészlete az ellenség kezébe került.[60] A város készletei jelentősek lehettek, mivel Szeged csá-

55 Markó Árpád szeptember 16-ra teszi a császáriak indulását. Hornyik János szeptember 20-ra. *Markó*: i. m. HK 1935. 47. o. és *Hornyik:* i. m. IV. k. 162. o.

56 Károlyi S. Barkóczy Krisztinához. 1705. szeptember 23. MTA kt Sz. Gy. Ms. 329/2.

57 A császári hadseregben egy főnek egy napra 1,12 kg kenyeret, 7—8 dkg sót és 0,2—0,4 kg húst adtak. Perjés: i. m. 100., 103., 54. o. N. Kiss István 0,30—0,35 kg-ra becsüli a katonaság tényleges húsfogyasztását. *N. Kiss István:* Húsfogyasztás (katonai és közfogyasztás) a XVI—XVII. századi Magyarországon. AtSz 1973/1—2. 104. o.

58 Korszakunkban a marhák friss vágósúlya darabonként 1,4 q, a juhoké 0,29 q (a fiatal marhák vágósúlyát 1 q-ra vesszük.) *N. Kiss:* i. m. AtSz. 1973/1—2. 99—100. o., 106. o. A sertések friss vágósulya kb. 0.8 q

59 *Hornyik:* i. m. 166. o. és *Balla Gergely:* Nagykőrösi krónika. RTü I. k. 190. o. (A búza hektolitersúlyát 70, az árpáét 64, a búzáét 60 kg-ra vettük számításainkban.)

60 *Markó: i. m.* HK 1935. 59. o.

szári parancsnoka „... csak Vásárhelyen 40 000 kenyeret ...” követelt.[61] A mezőgazdaság átlagos évi termésmennyiségének kiszámításával lehetőségünk nyílik a császári haderő ellátásának pontosabb meghatározásához. Tételezzük fel azt az esetet, hogy a császáriak kezére csak a város élelmiszerfeleslege került. Hódmezővásárhely állatállományának 1701-es összeírása alapján kimutathatjuk a helység potenciális húsmennyiségét, s a vágási arányokat figyelembe véve kiszámíthatjuk a kitermelhető hús arányát.[62]

Állatfajták	db	Potenciális húsmennyiség/q	A kitermelhető hús súlya/q
Szarvasmarha	1080	1512,0	378
Juh	1911	554,2	138,6
Ló	142	—	—
Sertés	452	361,6	144,4
összesen		2427,8	661,0

A szántóföldi termés mennyiségét csak 1701—1702-es évekre tudjuk hozzávetőlegesen meghatározni. 1701-ben a városnak 2774 pozsonyi mérő vetése volt, amelynek mintegy 60%-án búzát, 31%-án árpát, a többin zabot és kölest vetettek.[63] Tekintetbe véve a korabeli átlagos hozamokat, az adott vetésterületen mintegy 5824 pozsonyi mérő búza és 3268 pozsonyi köböl árpa termett.[64] Levonva a vetőmagszükségletet, veszteségeket és az adókat (nona, decima), a lakosság élelmezésére átlagos termés esetén kb. 1202 q búza és 696 q árpa maradhatott. Ismerve a lakosság hús- és gabonafogyasztását, az élelmiszerfelesleg húsból: 224, gabonából: 905 q körül mozoghatott.[65]

Számításaink szerint tehát a császáriaknak a három városban húsból kb. 1973, gabonából 3934 q-t sikerült biztosítani, az összes szükséglet 80, illetve 28%-át.

A számszerűen értékelhető forrásadatok mellett az általános helyzetre vonatkozó utalások a folyamatos ellátásról tanúskodnak. Igy például Károlyi Sándor október 2-án kelt levelében jelentette Rákóczinak: „... Az arad tájéki rácz készületi confirmáltatik ... hogy ezen armadának gyűjtse az élést, mert ennek már elégh vagyon, sőt az szegedi commendáns is hordókba vereti a lisztet, az is bizonyosan constál, ha sokat mulatozunk migh észre vesszük Erdélyben toppan.”[66]

Nyúzó Mihály katonái szeptember 4-ig kitelepítették ugyan Makót, Mindszentet, Szentest és Vásárhelyt „minden jószágával” együtt,[67] mégis, két nappal később Károlyi azt írta a fejedelemnek: „Soha nem tudom mit csináljak Körös Maros Közzel, mert csak Vásárhelynek és Makónak vagyon annyi takarmánya,

61 Károlyi S. Rákóczinak. Turi tábor, 1705. okt. 6-án éjfélkor. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 89—100. fol.

62 Hódmezővásárhely állatállományának összeírása 1701-ből. *Szeremlei Samu:* Hód-Mező-Vásárhely története. IV. k. Hódmezővásárhely, 1911. 247. o. A vágási arányok meghatározásánál figyelembe kell vennünk a betegségeket, takarmányhiányt, természeti csapásokat stb. Így a vágási arány évente a szarvasmarháknál és juhoknál 25%, a sertéseknél 40%. A szarvasmarhák termékenységére nézve l. *Matolcsi János:* A szarvasmarha testnagyságainak változásai. Magyarország területén. AtSz 1968/1. 12—24. o.

63 Az 1702-es dézsmajegyzék vetésarányai alapján. *Szeremlei:* i. m. IV. k. 272. o. és 275. o.

64 A búza szemhozama a 17. században 3,5-szörös, az árpáé 3,8-szoros volt. *Zimányi:* i. m. 89—90. o.

65 Magyarországon az egy főre eső évi húsfogyasztás a 17. században, a péntekeket is beleértve, évente 64,5 kg. A fejenkénti gabonafogyasztás évente egyes Bereg megyei adatok szerint 1,2 q. Azonban úgy véljük, a 18. század elejére célszerűbb 1,5 q-val számolni. *N. Kiss:* i. m. 106—107. o., és *Kirilly—N. Kiss:* A paraszti gabonatermelés a XVI—XVII. században. AtSz 1969/1—2. 116. o.

66 Károlyi S. Rákóczinak. Szolnoki tábor, 1706. október 2. estve 10 órakor. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 91—94. fol.

67 Károlyi S. Rákóczinak. Turi tábor, 1705. október 4. estve. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 97—98. fol.

hogy három holnapigh is megh érne azon német tábor velle, hát mégh az töb helyeknek Aradik, Világosvárigh, Gyuláigh, Jenőigh . . ."[68]

Ezeknek az adatoknak a fényében úgy tűnik, Herbeville csapatainak Szeged környékén és a Körös—Maros közén is sikerült jelentős mennyiségű élelmiszert szerezniük. Így a császáriak nagyobb nehézségek nélkül folytatták útjukat Debrecenen keresztül Erdély felé. Bár a kurucok kiürítették Magyarország akkor legnagyobb és leggazdagabb városát, de ennek ellenére: „Búza, árpa a vermekből megszámlálhatatlan, szalonna, káposzta, méz . . . oda lettek . . . Gulyák, ménesek, juhok, az ellenségtől türhető kárral maradtanak meg . . ."[69]

Esterházy Antal, akit a város kiürítésével bíztak meg, aggódva tudósította a fejedelmet és környezetét: „...ha az ellenség ide talál szállani annyit éléset provisiót és mindennemű subsistentiát talál itten, hogy elsőben is egy esztendőre való annonával Váradott megsegítvén . . . s elégséges szekere lévén Szebent is hasonlóképen megsegítheti, e mellett penig maga is egész armadástúl bízvást egy holnapig azonkívül itten minden fogyatkozás nélkül subsistálhat . . ."[70] Ezen kívül a császári haderő jelentős, mintegy 45 000 forintnyi összeggel rendelkezett, melyen adott esetben a zsoldfizetés mellett élelmet is vásárolhat a lakosságtól.[71]

A fenti forrásokat értékelve talán nem járunk messze az igazságtól, ha kijelentjük, hogy *a császáriaknak sikerült megszervezniük csapataik ellátását és így harcképes állapotban érkeztek Erdély határára.* A történelmi irodalomban és az egykorú forrásokban is találkozunk a császári haderő élelmezési nehézségeiről szóló megállapításokkal. Azonban úgy véljük, ennek legnagyobb részét a gabona lisztté őrléséhez szükséges malmok hiánya, a vízhiány, illetve annak fertőzöttsége okozta.[72] Természetesen időleges ellátási problémák mindig adódtak, de egészében véve kutatásaink jelenlegi állásánál úgy tűnik, hogy Herbeville hadainak ellátása a körülményekhez képest kielégítő lehetett.

A kuruc hadműveletek eredménytelenségének okai 1705 őszén

Tanulmányunk előző fejezetében részletesen elemeztük a császári csapatok ellátását. Vizsgálataink során megállapítottuk, hogy a császári hadvezetés biztosítani tudta katonáinak élelmezését, sőt ezen felül még közel „háromszáz szekér élést" juttattak Váradra.[73] Ennek ismeretében viszont joggal merülhet fel a kérdés: miért nem tudta megakadályozni a kuruc katonai vezetés a császáriak bejutását Erdélybe?

68 Károlyi S. Rákóczinak. Túri tábor, 1705. október 6. OL RSzL G. 19. II. 2e/A 34-cs. 473—476. fol.

69 *Szűcs István:* Debrecen város történelme. III. k. Debrecen, 1871. 717. o.

70 Esterházy Antal Rákóczihoz. Debrecen, 1705. október 18. MTA kt Rlt Ms. 4966./16. doboz. Debrecen kiürítése után arról tudósít Esterházy: „... noha penig ember dolgából ily pusztaságra jutott is ... [ti. Debrecen] ... ott maradt számtalan búzája, bora, abrakján kívül 15 000 forintból álló apotecája is a melyekből föl építheti Váradot, hogy nem csak gvardizonnak intertentiójára hanem 40 000 mezőben lévő embernek is succurálhat belőle mindenkor" Esterházy A. Rákócziho. Nagy-Léta, 1705. október 20. MTA kt Rlt Ms. 4966./16. doboz

71 A császáriak Budáról 20 000, Kecskemétről és Nagykőrösről 20 000, Ceglédről 5000 forintot hoztak magukkal. (A források nem említik, hogy milyen forintról volt szó.) Feldzüge I. Serie. VII. Bd. 445. o.; *Balla Gergely:* Nagykőrösi krónika. RTü I. k. 191. o. és *Kosáry*: i. m. 54. o.

72 Feldzüge I. Serie VII. Bd. 451—452. o. A kuruc csapatok az ellenség előtt felégették a malmokat, így a császári katonák kénytelenek voltak kézi malmokkal őrölni. Ezek sokszor elromlottak és a belőlük nyert liszt minősége rossz lehetett. Erre utalt Rákóczi is emlékirataiban: „...az ellenség serege nem evett mást, mint kis vas kézimalmokon inkább megtört, mint megőrölt lisztből sült kenyeret ... a rosszul őrölt gabona gyomrukban megerjedt és olyan betegséget okozott köztük, amely felfújja és megöli a beteget." II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai. Archivum Rákóczianum. (A továbbiakban — REml.) III. oszt. (Szerk.: *Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes.)* Budapest. 1978. 367. o. Ugyanerre a jelenségre utal Károlyi egy levéltöredéke: „A kenyér rettenetesen szűk köztök ... Engemet szittanak, hogy el pusztítottam előttük a földet, minemű kenyérrel él Kgls. Uram el küldöttem egy darabot benne az Isten olyat se engedjen az ennek magyar búzából..." Valószínűleg Rákóczinak október 10—11-e táján. OL RSzL G. 15. 7. cs. Caps. B. Fasc. 27. 36. fol.

73 Károlyi S. Barkóczy Krisztinának. Mezőterem, vagy Károly?, 1705. november 2. MTA kt SzGy. Ms. 329/2.

A viszonylag bőven rendelkezésünkre álló forrásanyagból nagyon bonyolult kép tárul szemünk elé, mely szerint a kuruc hadműveletek sikertelensége társadalmi és katonai okokra vezethető vissza. Mint az előzőekben is utaltunk rá, 1705 tavaszán és nyarán súlyos belpolitikai válság bontakozott ki Magyarországon. Hiszen az egyre elhúzódó háború mind nagyobb teherpróba elé állította az ország társadalmát és gazdasági erőforrásait. A felgyülemlett szociális és gazdasági problémák legerősebben talán a társadalom valamennyi osztályát és rétegét tömörítő hadseregen belül jelentkeztek. A közel két éve még oly lelkes parasztkatonák zúgolódtak a hajdúsítás elmaradása miatt, s tiltakoztak, amiért otthon maradott hozzátartozóikat megadóztatták. Kajdy István ezredének egyik folyamodványa 1705 nyarán egy hajdúhelység kijelölését kéri számukra, Kenyheczi János katonái pedig arról panaszkodnak, hogy a „... vitézleö rend, sok bosszú illetést tűr és szenved, ki földes urától, ki tiszttartójatul, ki falujabeli lakos szomszéditul..."[74] Volt thökölyanus és végvári katonák régi privilégiumaik visszaadását, magasabb zsoldot, több prédát követeltek. Ezzel egyidőben a fokozódó katonai terhek következtében nőtt az elégedetlenség a városi polgárság és a nemesség soraiban.[75] Az országos feszültségek különböző formában jelentkeztek a kuruc haderőn belül, kihatva annak létszámviszonyaira, fegyelmi állapotára és harcértékére is. Az elégedetlenség általános megnyilvánulási formája a katonák „szétszéledése" volt, melynek indítéka különböző lehetett.

1705 őszén, főleg a hadjárat első szakaszában, sok gondot okozott a csapatok ellátása a kuruc hadvezetésnek, mert a Duna—Tisza közi mezővárosok a császáriak hadtápbázisává váltak. Nagy területről kellett beszerezni az élelmet, amelyet nehezített a vármegyék és commissariusok tehetetlensége.[76] Károlyi ezért kénytelen elengedni katonáit, mivel: „... Az pusztaságon az katona nem ölheti magát, lovát éhel, az hol kaphat tengődik... Most is három ezer is van kinek egy szekere sincsen, lova hátán horgya a futrást, két mélföldnyirül is..."[77] Ha pedig a vármegye kiállítja a szekereket, nagyobb részük használhatatlan, „mert egyik elszökik, másnak kereke, harmadiknak tengelye törik el,... oly szekereket praestálnak, hogy híres kurvát is jobb kerékre kellene kerekezni..."[78]. Természetesen a rossz ellátás tömeges szökéseket idézett elő. Bottyán katonái, „kiknek bizony nehéz is üres hassal éjjel nappal portázni strásálni..." az éhség miatt elfogytak. Károlyi katonái közül pedig szabad élelemszerzés ürügyén szökdöstek el.[79] Viszont egészen más indítékok kerülnek előtérbe a Tiszán történt átkelések után. Esterházy Antal csapatait például a katonák, „hazavágyódása" és a mezei munka tizedeli meg: „... ezen a földön az előbbi felült katonaság és fegyver viselő itt e tájon lakos had már most mind haza jött, itthon van bocskort kötött s szántásra adta magát..."[80] Hasonló tünetekkel találkozunk Károlyi ezredeiben is, ahol: „... a katona fogy a feleségét adagja (sic!) bujja..."[81] Bár a parancsnokok mindenütt szigorúan felléptek a dezertálások ellen, sokszor „hármasával is függtek az akasztófán" a szökevények, de „... sem strázsa, sem fen álló seregek, sem táboron kívül

74 Kajdy István mezei ezredének folyamodványa 1705 nyarán (keltezetlen); *Esze Tamás:* Kuruc vitézek folyamodványai 1703—1611. Budapest 1955 és Kenyheczi János Rákóczinak. Hassági tábor, 1705. aug. 31.; Rákóczi hadserege 1703—1711. Válogatott iratok. (Válogatta *Bánkuti Imre.* Budapest 1976.) 108—109. o.

75 A válság társadalmi és gazdasági okaira nézve l. bővebben *Köpeczi—R. Várkonyi:* II. Rákóczi F. 180—182. o.

76 „...az katonának szekere nem lévén, kinek se vármegye se commissarius nem provideál cum assignatione..." Károlyi S. Rákóczinak. Hatvani tábor, 1705. szeptember 17. OL RSzL G. 19. II. 2 e/A 413—414. fol.

77 Károlyi S. Rákóczinak. Hatvan, 1705. szeptember 12. OL RSzL G. 19 II. 2e/A. 397—398. fol.

78 Krucsay Márton Károlyihoz. Debrecen, 1705. szeptember 19. MTA kt Sz. Gy. Ms 332/3.

79 Bottyán Károlyinak. (helymegjelölés nélkül) 1705. szeptember 28. A R I. o. IX. k. 226. o. és Károlyi Rákóczinak· Hatvani tábor, 1705. szeptember 16. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 50—51. fol.

80 Esterházy A. Rákóczinak. Debrecen, 1705. október 16. MTA Rlt Ms. 4966/16. doboz.

81 Károlyi S. Rákóczinak. Károly, 1705. október 22. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 123—124. fol.

járó Armás, sem lövöldöztetés nem gátolhattja ... csak oszol, úgy hogy hazaszéled, csak az tisztek és puszta zászlóik maradtanak ..."[82]

A lakosság sokszor szívesen befogadta és rejtegette a szökevényeket, mert ezekből szándékoztak portális katonákat állítani. Tégláson a bíró például rátámadt szökött katonák után kutató fegyveresekre. Bátorban pedig a bírák együtt ittak a csellengő vitézekkel.[83]

A csapatok bomlása végül is a Tiszántúlon tevékenykedő kuruc ezredek létszámának jelentős csökkenéséhez vezetett. Úgy véljük, jól szemlélteti ezt a folyamatot a szeptember első felében készült mustrák és az október közepén kelt jelentések összehasonlítása. A szeptemberi létszámkimutatások szerint például Károlyi ezrede 1083, Palocsai Györgyé 948, Sennyei Istváné 679, Gencsi Zsigmondé 905, Kárádi Mihályé 665, Nyúzó Mihályé 386 főből állott.[84] Ezzel szemben az október közepén küldött jelentésekből már arról értesülhetünk, hogy Bóné ezredében „... kétszázan ha vadnak, Sennyei uramnak is az tisztei jobbára ...", Gencsi Zsigmondnak pedig összesen 60 lovasa maradt.[85] A helyzet nem javult a hónap végéig sem, mert Károlyi, Palocsai, Boné, Bessenyei, Monai, Sennyei, Gencsi, Deák, Kárándi, Nyúzó, Ilosvai Bálint és Gundelfindel ezrede két corpusban nem számlált többet 3000 embernél.[86] Forrásaink tehát egyértelműen arra engednek következtetni, hogy *a kuruc hadseregen belül jelentkező ellátási, gazdasági, s olykor vallási problémák jelentősen meggyengítették a csapatok harcértékét.*[87] A katonák harci szellemének megtörését talán Károlyi fogalmazta meg legjobban egy ködös őszi reggelen a törteli pusztán: „Isten úgy álgyon megh, az egész Országh csak nyelvel vággya az ellenséget, de én megh tapasztaltam, hogy effective semmit sem csinál, akár mit kiáltson, ne higgye Ngod, mert benne hagyák, hanem, békélljünk, ha békéllünk, mert bizony az Nemes ember, de mégh az szegény legény is, úgy látom, kerüli az németet, nem öli ..."[88]

A kuruc hadműveletek viszonylagos sikertelenségének fentebb vázolt okai csupán a problémák társadalmi és gazdasági vonatkozásait érintették. Azonban a korabeli adatok tanúsága alapján a portyázások nem kielégítő eredményének volt egy katonai oldala is. Nevezetesen az, hogy a császári haderő felkészült a kuruc rajtaütésekre. Általában mindig „szoros helyen" erős őrizet mellett táboroztak. Károlyi megbízhatónak tekinthető leírása szerint: „Schlik táborának szállása Kgls. Uram nem ollyan kockássan megyen vagy fekszik mind Ngod. describálja, hanem tiszta három egész lineában. Az elsőnek is az közepi gyalogh, előtte az álgyú, az második lineának is közepi gyalogh, kétt szárnya mind kettőnek lovas, az harmadik lineának közepi szekér, két szárnya lovas ..." A tábor körül 660 főből álló őrkülönítmény cirkált és minden ezred egy századát beosztották az őrségbe.[89] Ilyen, szinte erődített táborok ellen,

82 Károlyi S. szeptember 16-i és október 11-i lev. Rákóczihoz. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 50—51. fo és 7. cs. Caps. B. Fasc. 27. 37—38 fol. Esterházy Antal az elszökött katonák tisztjeit is vasra verettette. Esterházy A Rákóczihoz. Újváros, 1705. október 15. MTA Kt Rlt Ms. 4966/16. doboz.

83 Ezért Károlyi levelében a téglási, a bátori és a diószegi bíró felakasztását követeli a fejedelemtől. Thuri tábor, 1705. október 11. OL RSzL G. 15. 7. cs. Caps. B. Fasc. 27. 37—38. fol.

84 A kuruc csapatok 1705. dec. 14-én készült fizetési listája, amely minden valószínűség szerint a szeptemberi, Hatvannál tartott mustra adatai alapján készült. Erre vonatkozólag l. Károlyi 1705. november 27-én Kozárváron kelt levelét. OL RSZL G. 15. 7. cs. Caps. B. Fasc. 23. 96. fol. és 49—52 fol. Továbbá a Hatvani mustra eredeti fizetési listái G. 28. 77. cs. V. 2 E.—F. 97—131. fol.

85 Károlyi S. Rákóczinak. Thuri tábor, 1705 október 11. OL RSzL G. 15. 7. cs. B. Fasc. 27. 37—38. fol. Négy nappal később hasonló adatokat tartalmaz a fejedelemnek küldött levele: „... nincs is énvelem több kgls. Uram, hanem az magam ezerem, Bónéé, Kárándié, Sennyeié, Ilosvaié, Nyúzóé, Budai István uramé, de az Kaszásé egészlen oda vagyon, úgy az Bónéé, az többi is mind annyira, hogy mind össze sem vagyunk az mennyi csak az Boné s Kaszás ezere volt..." Körösladány, 1705. október 15. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 115—116. fol.

86 Károlyi S. Rákóczinak. Érsemlyén, 1705. október 25. OL RSzL G. 15. 6 cs. Caps. B. Fasc. 22. 12—13. fol.

87 A csapatokon belüli vallási villongásokra nézve l. Károlyi S. szeptember 19-i levelét a hatvani táborból. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. 54—55. fol.

88 Károlyi S. Rákóczinak. Törteli pusztán, 1705. szeptember 25. reggel. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 68—71. fol.

89 Károlyi S. Rákóczinak. Szolnoki tábor, 1705. szeptember 27. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 72—75. fol.

eredményes támadásokra csekély lehetőség volt. Ugyanakkor főleg az éjszaka leple alatt végrehajtott rajtaütések igen nagy kockázattal jártak, és a katonák húzódoztak tőle, mert: „ki nem lát setétben, ki attul fél ló esik vélle, ki attul, hogy egymást ölik meg . . .[90] Herbeville, de főleg környezetében levő kitűnő képzettségű alparancsnokok, mint Schlick vagy Glöckelsperg, még a török háborúk idejéből jól ismerték a magyarok portyázó harcmodorát. Ezért kisebb erőkkel többnyire nem bocsátkoztak harcba a körülöttük „dalondogáló" kurucokkal. Felderítésre, élelmiszerszerzésre pedig két három ezrednyi erővel indultak „. . . s nem űző formában, hanem vigyázó formában . . ."[91] Így részben sikerült kivédeni a portyázó harcmód egyik lényeges taktikai elemét, mely kisebb erők elvonására, majd megsemmisítésére törekedett. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy egy kisebb lovascsapatot, az ún. martalékot, az ellenség tábora elé, vagy menetoszlopa mellé küldtek. Ha a martalékot üldözőbe vették, a lovasok — színlelt megfutamodással — olyan helyre irányították az ellenséget, ahol már nagyobb erők lesben állva várakoztak, rajtaütésre készen.

Károlyi és Bottyán levelezéséből előtűnik, hogy ez a harceljárás az esetek többségében nem hozta meg a várt eredményt. Ennek alátámasztására talán elegendő két eseményt felidéznünk. Szeptember 11-én például hiába küldtek a kurucok portyázókat Pest alá, mert „. . . az midőn portásom martalékját be küldötte már az labancz lesben készen várván megh indította, de az kalauz az lesünkre nem hozta . . . kit a labancz idején megh fordulván és sejtvén egy lónál egyebet nem nyerhetenek az mieink tüllük . . ."[92]

Hasonlóan járt Gencsi Zsigmond ezredének martalékja Debrecen városánál, melynek kapuja előtt „. . . reggeltül fogva egész délután sokáigh . . . végigh meg végigh sétált . . . senki utánna nem jött . . ." Károlyi ekkor az eredménytelenség láttán bosszúsan írja a fejedelemnek: „Én nem tudom mi ördögh ellenség ez, felink se jön, ha reá megyünk is csak néz, megh is már hármat ütött megh az gutta, közül hadnagyát is Bónénak az vén Bagit . . ."[93] A császáriak menetbiztosítását könnyűlovasok végezték. A váratlan rajtaütések megakadályozásának érdekében pedig „. . . az ráczot mindenütt oldalt jártattya maga mellett, ki miá mi semmit sem fogunk próbálhatni . . ."[94] Ennek következtében a sikeres kuruc portyák sem okoztak érzékeny veszteségeket az ellenségnek. Általában csak kisebb elmaradozó csoportokat sikerült harcképtelenné tenni, illetve a strázsákat „béhajtani" és megpuskázni".[95] Többet a portyázó katonák nem tehettek, mivel „. . . az német úgy őrzi magát, hogy akarattya szerint katona Uram bizony nem bánik velle, fogy ugyan minden nap, de marad elég is."[96]

A kuruc taktika részét alkotta az ellenség utánpótlásának megakadályozására irányuló szándék is. Ám miután a császári haderő ellátását a hadműveleti területen szervezte meg, így utánpótlásának elvágását csak a falvak és városok kiürítésével, a termés elszállításával vagy elpusztításával lehetett megoldani. Viszont a terület nagysága, a szállító eszközök hiánya és nem utolsó sorban a lakosság ellenállása miatt e taktika csupán félsikert hozott. Az Alföld legnagyobb és leggazdagabb városai közé számító Kecskemét és Nagykőrös fegyve-

90 Uo.

91 Károlyi S. Rákóczinak. Mezőterem, 1705. november 3. déli 11 órakor. OL RSzL G. 15. 7. cs. Caps. B. Fasc. 23. 11—12. fol. Erre nézve l. még Bottyán levelét a fejedelemnek. 1705. szeptember 28. (helymegjelölés nélkül) AR I. o. IX. k. 226. o.

92 Károlyi S. Rákóczinak. Hatvani tábor, 1705. szeptember 11. estve. OL. RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 40—41. fol.

93 Károlyi S. Rákóczinak. Érsemlyén, 1705. szeptember 25. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 12—13. fol.

94 Károlyi S. Rákóczinak. Turi tábor, 1705. október 10. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 107—108. fol.

95 A nagyobb összecsapásokra nézve l. Károlyi szeptember 21-i, 25-i, 29-i és október 7-i leveleit a fejedelemhez. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 62—63, 68—71., 78—79., 101—102 fol. A portyázások eredményeiről l. REml 367. o.

96 Károlyi S. Rákóczinak. Mezőterem, 1705. november 3. déli 11 óra. OL RSzL G. 15. Caps. B. Fasc. 23. 11. fol.

resen szállt szembe a kitelepítésükre érkezett katonákkal. Ennek láttán a kuruc katonai vezetés attól tartott, „... hogy azon nyomon mind megh fogh hódolni valamerre fordul..."[97] Úgy tűnik e félelem nem volt alaptalan, mert Debrecen lakossága is csak erőteljes katonai nyomásra, „felettéb izetlenül" evakuált. Az élelmiszerek elszállítását itt sem tudták teljes mértékben megoldani, „... mert egy két szekérre holmi mobiliót felrakatván eltakarítja, de még tíz s húsz annyi marad házánál, minden életén kívül..."[98] Ezért Debrecenben és környékén lerombolták a malmokat, kivagdalták a hordókat, a lisztet széjjel hintették: „... olyan az Debreczenyi úta mint ha hó esetty volna..."[99] A falvak és városok felgyújtása, a malmok lerombolása, a termés elpusztítása, azonban kétélű fegyver. Egyrészt a katonaság maga ellen fordítja a lakosságot, másrészt saját hadtápbázisát is meggyengíti. Többek közt talán ezzel is magyarázható a kuruc hadvezetés tétovázása e taktikai elem alkalmazásánál.

A kuruc hadműveletek sikertelenségének okait kutatva, végül feltétlenül szólnunk kell a felső katonai vezetés téves döntéseiről a császáriak hadmozdulataival kapcsolatban. A történeti kutatás ugyanis már régen tisztázta, hogy Rákóczi, a pudmerici csatát megelőzően értesült az udvari haditanács azon tervéről, mely Rabutin megsegítését célozta.[100] Ennek ellenére a fejedelem és környezete nem hitte el vagy nem vette komolyan ezt a hírt. Rákóczi utalt is erre emlékirataiban, mely szerint számára „... hihetetlennek tűnt... a hadtudomány szempontjából..." e vállalkozás.[101] Ebben az időszakban, úgy látszik, a kuruc hírszerzés nem állt feladata magaslatán. Hiszen szeptember első feléig nem tudott megbízható információkat szerezni az ellenség szándékáról. Pedig a császári csapatok Kecskemét—Nagykőrös—Szeged irányú mozgása kevés kétséget hagyott a hadjárat végső célját illetően. A korabeli levelek arról tanúskodnak, hogy szeptemberben és október első felében a kuruc hadvezetésen belül ellentétes nézetek alakultak ki a császári hadmozdulatok megítélésében. Rákóczi és környezete, sőt Bottyán is kételkedett Herbeville erdélyi útjában. A fejedelem szerint a császáriak „... többire minden hadat átcsalván a Tiszán, akkor fordulni akarna egyenest a Bányavárosok felé és más operatiókra."[102] Ezért a kuruc hadvezetésnek október elejéig legfőbb gondja a Nógrádban, Vácott, Pest és Hatvan környékén összevont csapatokkal Herbeville mozgásának figyelemmel kísérése volt.[103]

Károlyi Sándor és Forgách Simon viszont egyre sürgették nagyobb katonai erők bevetését, valamint Erdély védelmének mielőbbi megszervezését. Károlyi, aki ezekben a hetekben naponta tudósította a fejedelmet az ellenség hadmozdulatairól, már szeptember 25-én jelentette: „... ez az német Aradhoz nem megyen, sem azon szoros utakra, hanem a Szegednél conjugállja magát az ráczsággal, ezen városokbul [Nagykőrös, Kecskemét] megh profontozza magát. s az sikon az Kunsághra fogh menni Túr, Karcagh Újszállásra, s Debreczen felé, s Várad alá onnat az Sebesvári passuson Erdélybe..."[104] Három nappal ké-

97 Károlyi S. Rákóczinak. 1705. szeptember 25. Törteli pusztán, reggel. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 68—71. fol.

98 Esterházy A. Rákóczihoz. Debrecen, 1705. október 18. MTA kt Rlt Ms. 4966/16. doboz.

99 Károlyi S. Rákóczinak. Vámospércs, 1705. október 21. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. 121—122. fol.

100 *Markó:* i.m. HK 1935 43. o.

101 REml 336. o.

102 Rákóczi Károlyihoz. 1705. szeptember 26. KOL V. k. 302. o. A császáriak Erdélybe való vonulását október elejéig Bottyán sem tartotta valószínűnek: „Én el nem hitethetem magammal, hogy a Tiszán által merjen menni..." Bottyán J. Károlyinak. Alpár, 1705. október 7. AR I. o. IX. k. 234. o. Bottyán hírei szerint a császáriak a Dunántúlra akartak menni. Erre nézve ld. Bottyán okt. 6-án írott két levelét. AR I. o. IX. k. 231—233. o.

103 Esterházy Antal még szeptember végén is: „Pest elein vigyáz..." Károlyi S. Barkóczi Krisztinának. Szolnok, 1705. szeptember 29. MTA kt Sz.Gy. Ms. 329/2.

104 Ugyanitt közli Károlyi védelmi intézkedéseit: „...az Maros mellét, ha lehet azon sánczokat porrá teszem egész Aradigh, annak városát is megh próbálom, ha semmit nem tehetek, az gyalog nem létének tulajdonítsa Ngod. Mezőben ugyan valahol csak mi takarmánt találok is mind porrá teszem, azzal Jenő felé fordulván ottan a feketetói és gyantai szoros utakat be vágattatom uttának is Váradhoz megyek s ezen operatiók után conjugálom magamat Gyürky Pál Urammal..." Károlyi S. Rákóczinak. Törteli pusztán, 1705. szeptember 25. reggel. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 68-71. fol,

sőbb íródott levelében pedig arra figyelmeztetett: „Ngod. ne hitesse el magával az németnek azon fortélját, hiszem migh eö Szegedtül Bányavárosok felé dobolna... inkáb azt várja, hogy gyűljünk reá s harcoljunk megh velle, ha confudál nagyob leszen az utolsó az elsőnél, s úgy indul secure Erdély felé..."[105] Forgách Simon szintén sürgető leveleket küldött a kuruc főhadiszállásra, arra kérve Rákóczit, siessen Erdélybe, mivel személyes jelenléte elősegítené a védekezés irányítását. Ha ugyanis „Ngod. be nem gyün, desperál ez a nép, Ngod bejövetelivel az egész Haza kész inkább megöletni magát mintsem az Nimethez állani vagy csak be is bocsátani.[106] A fejedelem szeptember 22-e és 26-a között ugyan már részletesebb utasításokat adott, de a távolabbi célokat nem jelölte meg most sem. A határozott intézkedéseket sürgető jelentések pedig hallgatásba merültek.[107]

Rákóczi a Herbeville elleni haditervet csak október elején dolgozta ki. Akkor amikor a császáriak körül portyázó Károlyi szinte kétségbeesetten szorgalmazta Erdély védelmének megszervezését. Egy október 6-án kézhez kapott levélben azonban arról értesítette őt a fejedelem, hogy még nem indult Erdélybe.[108] Négy nappal később, a császáriak tiszai átkelésekor, Károlyi újfent bírálta a katonai vezetés várakozó álláspontját, többek között ezeket írva: „... de azt csudálom, hogy Ngod is kételkedik Erdélyre való menetelérül [az ellenségnek] ... mert addigh biztattyuk magunkat, vissza tér, vissza tér, hogy észre sem vesszük mikor és merre Erdélyben toppan..."[109]

A kuruc hadvezetésen belüli nézeteltérések súlyos kihatással voltak a hadműveleti helyzet alakulására. Az erőket nem tudták megfelelően koncentrálni, ezért kisebb egységekre töredezve csupán Károlyi és Bottyán csapatai nyugtalanították az ellenséget.

A harccselekmények értékelésénél a vezetés hibái mellett figyelembe kell vennünk a kuruc egységek fegyelmi és létszámbeli hiányosságait is. Ennek alapján viszont revideálnunk kell a Bottyán és Károlyi „működéséről" kialakult eddigi képet. Rákóczi például helytelenítette, hogy Bottyán és Károlyi hibájából a császáriak tiszai átkelése oly „csendesen mene véghez",[110] bár a hozzá befutott jelentésekből tudott a csapatokon belül uralkodó létszám- és fegyelmi viszonyokról, amelyek nagyobb szabású támadást nem tettek lehetővé. A Duna—Tisza közi és tiszántúli csatározások ugyanis bebizonyították, hogy a kuruc lovasság kevés eredményt érhet el a jól képzett könnyűlovasokkal is megerősített császári csapatokkal szemben.[111] Emellett a katonai vezetés által elkövetett hibák az erők szétforgácsolódásához vezettek. Például az Esterházy Antal és az id. Barkóczy Ferenc paranacsnoksága alatt álló mintegy 10 000 katona október közepéig nem lépte át a Pest—Hatvan—Debrecen vonalat. Így a császári csapatok vitathatatlan létszámfölénybe kerültek. Sőt október közepén a fejedelem kénytelen volt Bottyán csapatait visszarendelni, mivel „... az Dunán-

105 Károlyi S. Rákóczinak. Szolnok, 1705. szeptember 28. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 76—77. fol.

106 Forgách S. Rákóczinak. Fehérvár, 1705. október 20. MTA kt Rlt Ms. 4966/16. doboz. A fejedelem Erdélybe jövetelének sürgetésére nézve l. még. Forgách október 2-án és 6-án írott levelét. Uo.

107 Rákóczi Károlyinak. Szécsény, 1705. szeptember 22. KOL V. k. 297—298. o. Károlyi már szeptember második felében méltatlankodott a fejedelemnek: „...Sokat szolgálhatnék Ngoddal, de úgy látom nincs üdőm, leveleim penigh hallgatásban mennek az ellenségrül, penigh naponként mind be telljesednek..." Hatvani tábor, 1705. szeptember 19. OL RSZL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 56—57. fol.

108 Válaszában Károlyi kifejezte aggodalmát: „...hogy ha az német temporizálni nem talál késő és káros lesz Ngod. bemenetele, tartok attul, hogy az passusok indispositive ne találtassanak." Turi tábor, 1705. október 6. OL RSzL G. 19. II. 2e/A. 34. cs. 469—470. fol.

109 Károlyi S. Rákóczinak. (A két levél azonos tartalmú része összevonva szerepel) Turi tábor, 1705. október 10. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 103—106 és 107—108. fol.

110 Rákóczi Károlyinak. Tokaj, 1705. október 16. KOL V. k. 316. o. A fejedelem még mindig azt írja Károlyinak: „Én megvallom még most is alig tudom azon ellenségnek állandó szándékát fel vennem, akármit akarjon elég az, hogy az mint látom akar az lippai szorosra, akar Halmágy felé menjen, ha csak Forgách Uram nem, de Eszterház Antal uram keveset segít rajta".

111 A császári hadvezetés: „...minden reggel az egész gyalog hadát exerceálja s tanítja, lövet velek..." Károlyi S. Rákóczinak. Hatvani tábor, 1705. szeptember 8. OL RSzL G. 19. II. 2e/A 389—390. fol.

túl való had... által nem akar jönni hacsak mundérungja fizetése megh nem lesz..."[112] Így október közepétől kezdve már csak Károlyi vitézei „csípdesték" a Tiszántúlon előrenyomuló császáriakat.

A történelem távolából ugyan könnyű ítéletet mondani, de forrásaink arra engednek következtetni, hogy jelentősebb eredményeket csak megfelelő létszámú lovas és gyalogos erő bevetésével lehetett volna elérni. Károlyi kezdetben ellenezte a gyalogság alkalmazását, de amikor a lovas portyák csődöt mondtak, szekereken gyorsan mozgatható gyalogság küldését sürgette.[113]

Összefoglalva tehát: a különböző katonai, gazdasági és társadalmi problémák miatt a zsibói csatáig nem sikerült számottevő veszteségeket okozni az ellenségnek. Eközben a kuruc hadseregen belül fokozódott a katonaság demoralizálódása, a szökések tömeges méreteket öltöttek. Érdekes adalékot szolgáltat erre Forgách és Sennyei közlései alapján Károlyi Sándor felesége, Barkóczy Krisztina. Értesülései szerint a „német csudálja dolgainkat", mert a kecskeméti pusztán a kurucok hagyták őket meggazdagodni, mivel a magyar katonák már nem olyan vitézek mint eleinte.[114]

A német előrenyomulás hírére nyugtalanság mutatkozott a lakosság körében is. Tokaj környékét például a császáriak elől menekülők „igen el rémítették".[115] Máshol viszont a kurucellenes erők aktivizálódtak. A távoli Lőcsén: „... Az ellenségnek Tiszántúl való létén itt e táján igen megh botránkoztak az emberek..." és „... miolta az ellenség Debreczenben szállott, sok ember mutattya foga fehérjét..."[116]

A zsibói csata és Károlyi Sándor szerepe

Amikor a kuruc hadvezetés Erdély védelmét megtervezte, eleve számolt a földrajzi adottságokkal. Erdély határainak védhetőségét, ugyanis megkönnyítették a hegyes terepviszonyok. Az itt húzódó Erdélyi-peremhegyvidék tagjai — Zarándi-, Béli-, Bihar-, Réz-, Meszes-hegység és a Király-erdő — földtani viszonyainak következtében nagy változatosságot mutat, a szelídebb dombvidékektől a fennsíkokon át a jég formálta, magas hegységekig. E hegységláncolatot csak három helyen törik át a folyók, viszonylag széles átjárókat biztosítva a Tiszántúl és az Erdélyi-medence között. A három folyóvölgyből a Maros és a Szamos környéke volt a legkönnyebben járható. A fejedelem leírása szerint: „Az Erdélyt Magyarországtól elválasztó hegyeket a sólyomkői vártól, ahol a Körös ered, egészen a Máramarosi hegység alkotta szögletig Meszesnek és Emberfőnek nevezik. Erdély felől magas szálfaerdők borítják... A legmagasabb hegyek oldalai meredekek, szaggatottak és sziklásak és csak az itt eredő patakok szelik át. őket."[117] Mivel a hegyvonulat középső és déli részein a hágókon a nagy magasság és a sűrű erdők következtében csak nehezen lehet átjutni; Herbeville számára elsősorban a Szamos és a Maros völgyi út kínálkozott az Erdélybe való bejutáshoz. Arra vonatkozóan nem rendelkezünk egyértelmű adatokkal, hogy a császáriak végül is miért a Szamos völgyét választották. Erre Károlyi Sándornak október közepén kelt levelei sem adnak egyértelmű

112 Károlyi S. Rákóczinak. Turi tábor, 1705. október 10. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 103—106. fol.
113 A gyalogság szerepére nézve l. Károlyi S. 1705. szeptember 21-i, október 6-i., és október 31-i leveleit Rákócziho z. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 39—40. fol, 3—4 fol, és G. 19. II. 2e/A. 34. cs. 473—476. fol. Továbbá Esterházy Antal lev. Károlyihoz. Lőrinczi, 1705. szeptember 21. KOL V. k. 296. o.
114 Barkóczy Krisztina Károlyinak. Olcsva, 1705. november 1. OL Károlyi cs. lt. P. 1507 Acta Publica.
115 Máriássy Ádám Rákóczinak. Tokaj, 1705. október 23. OL RSzL G. 19. II. 2e/A. 34. cs. 488—489. fol.
116 Berthóti Ferenc Rákóczihoz. Lőcse, 1705. október 28. és október 31. Uo. 501—502. fol.
117 REml 367—368. o.

választ. Az október 10-én és 13-án írott leveleiben azon véleményének adott hangot, hogy ha a császáriak a Maros mellett mennek, mindenük meglesz és Solymos felé a lippai szoroson öt nap alatt átkelnek, s ha Várad felé fordulnak, hat nap alatt lesznek Erdélyben.[118] Viszont szintén ebből az időszakból, egy sajnos töredékesen fönnmaradt és pontosan nem datált levél arról értesítette Rákóczit: „nem remélhetni, hogy az Körösi passusokra megyen, hanem vagy az Karika, vagy penigh az zsibói passusra Dés felé..."[119] A különböző forrásokat összevetve jelenleg csupán feltevésekre vagyunk utalva. Valószínűleg a rác határvidék ellen végrehajtott kuruc portyázások a Maros-völgy élelmiszerkészleteinek jelentős részét elpusztították. Továbbá a Maros völgyéből Várad felé vezető utakat a kurucok katonailag megerősítették és „bevágatták". Ezzel szemben a Tiszántúl nagyobb mezővárosaiból a császáriak elegendő élelmiszerkészletre számíthattak. Emellett a váradi őrség megsegítése erre kevesebb akadályba ütközött és nagyobb kitérőt sem jelentett.

Zsibó és környéke, ahol 1705. november 11-én a kuruc és a császári erők összecsaptak, a Sebes-Körös és a Szamos között fekvő szilágysági dombvidéken terül el. Itt emelkedik a Meszes-hegység, ahol a zsibói és a karikai szoros található. A hegység átlagos magassága 630 méter. Legmagasabb csúcsa a Perjés Magura (988 méter) az Egregy és a Kraszna egyik forráspatakja felett.[120] Észak felé alacsonyabbá válik a hegység, de a Dumbrava a Rákóczi heggyel és a Lasztagu csúcsával még tekintélyes magasságot ér el. A hegységre erős felszíni tagoltság jellemző, párosulva a szakadékokkal tarkított, szűk, meredek falú völgyekkel. Ezek közül a legszélesebb és legjárhatóbb a Szamos völgye. A folyó keskeny, felső völgyszakasza Benedekfalvától Czikóig húzódik, szélessége itt 56—70 méter között váltakozik. Nagyobb esőzés vagy árvizek alkalmával a partvonal több helyen tartósan víz alá kerül. Ennek következtében a folyó mellett sokfelé mocsarak és vizenyős területek alakulnak ki.[121]

A karikai és zsibói szorosoknak már a rómaiak idejében is nagy katonai jelentőségük volt. Dácia keleti határainak védelmére ezen a területen több erődből álló védelmi rendszert hoztak létre.

Az eddigi kutatások adatai szerint a fejedelem a karikai és zsibói szorosok elzárására vonatkozó parancsot szeptember utolsó napjaiban adta ki, de Forgách az utasításokat október végéig nem hajtotta végre megfelelően. A történeti munkák ezeket a megállapításokat jobbára Rákóczi emlékiratairaalapozták.[122] Az egykori levelezésekből viszont sokkal differenciáltabb kép tárul elénk. Hiszen — amint azt Károlyi esetében is láttuk — a kuruc hadvezetés előtt egyáltalán nem volt világos, hogy a császáriak végül is melyik úton vonulnak Erdélybe. Ennek illusztrálására elég talán utalni Forgách Simon október 20-án kelt két levelére. Forgách például első levelében a déli órákban még azt írta a fejedelemnek: „Elválik mindjárt ha által takarodik az Ellenség Szegednél, Várad felé indul-e vagy Aradnak megyen." Ebben a helyzetben Szászsebeshez gyűjti a csapatokat: „... honnét minden felé reá érkezhetni velek..."[123] Néhány órával később, mikor kézhez kapta Károlyi értesítését a császári csapatok helyzetéről, már azt jelentette Rákóczinak: „... most a Körösön is által gyütt..." a német és a Belényes vidéki „... passusokat elhaladta...", még az éjszaka Kolozsvárra indul „... azon passusokra, hogy disposi-

118 Károlyi S. Rákóczinak. Turi tábor, 1705. október 10. és Békés, október 13. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 107—108. és 113—114. fol.

119 Károlyi S. Rákóczinak. Valószínűleg október 9—15. között. OL RSzL G. 15. 7. cs. Caps. B. Fasc. 27. 36. fol.

120 *Czirbusz Géza:* Magyarország a XX. század elején. Temesvár, 1902. 302. o.

121 *Boér Miklós:* A szilágymegyei Szamosvölgy Erdély 1893. 334. o. és *Somogyi Endre:* Magyarország és környék államainak katonai földrajza. Budapest. 1928. 202. o.

122 REml 366. o.

123 Forgách S. Rákóczinak. Fehérvár, 1705. október 20. (első levél) MTA kt Rlt Ms. 4966/16. doboz.

tiókat tehessek . . ."[124] Bár a vármegyéket utasította Forgách, hogy a Meszes hegységben gyülekezzenek, de az érdemi erődítési munkálatokat csak azután kezdték meg, amikor a császáriak menetiránya biztossá vált. Két nappal később arról értesítette a fejedelmet, hogy Kajdy ezrede Fogaras alól elindult: „. . . az több hadak után, melyek nyomulnak az Karika felé, az Insurrectió körül is éj nap szorgalmaskodom."[125] Ellenben Louis Lemaire, a kitűnő francia hadmérnök szerint a sáncmunkálatokkal kapcsolatban Forgách mindenkit félrevezetett.[126]

A fejedelem október 25-én érkezett Magyaregregyre, de az addigi munkálatok eredményeit nem találta kielégítőnek. Forgách az erdélyieket okolta a késedelemért, ők pedig a tábornokra hárították a felelősséget. Mindenesetre a forrásokból világosan kiderül, hogy már az év nyarán jelentős ellentétek feszültek az erdélyi vezetők és a magyarországi kuruc csapatok parancsnokai között. Erre világít rá Forgách 1705 június végén Medgyesen kelt levele, melyben a tisztek hangulatáról a következőket írta: „Hogy pedig Erdély nem idegen ország Magyarországtúl, arra nem feleltek, vettem észre mindazon által, hogy inkább annak gondolták, a minthogy majd úgy tetszik magamnak is, mintha idegen nemzet között volnék."[127] Ebben a helyzetben a fejedelem egyrészt megpróbálta tompítani a kiéleződött ellentéteket, másrészt saját példamutatásával igyekezett cselekvésre sarkallni a tiszteket és a vármegyéket.[128]

A sáncépítés hiányosságai tehát több okra vezethetők vissza. Forgách lényegében csak akkor tehetett határozottabb intézkedéseket a karikai és zsibói szorosok védelmére, amikor a császáriak mozgása alapján valószínűvé vált, hogy a Szamos völgyének környékén kísérelik meg a benyomulást Erdélybe. A magyarországi csapatok vezetői és az erdélyiek közötti feszült viszony — a rendelkezésre álló kevés idő alatt is — hátráltatta a munkálatokhoz szükséges emberek és anyagok időbeni előteremtését. Forgách Simon a szabadságharc után keletkezett emlékiratában védekezett a neki felrótt mulasztások ellen, mondván: „. . . minden szükséges intézkedés megtörtént a németek romlására." Viszont a már idézett Lemaire úgy ítélte meg, hogy a magyaroknak sem idejük, sem emberük nem volt elég a sáncok építésére.[129] Lényegében ez utóbbi véleményt támasztja alá Esterházy Antal javaslata, miszerint a hajdúsággal pénzért kell dolgoztatni, mert a vármegyék képtelenek előteremteni az építéshez szükséges munkásokat.[130] Forgách, az erdélyiekkel kialakított rossz viszonya következtében, nem tudta teljesíteni a feladatát, de Rákóczi személyes jelenléte sem gyorsította meg a munkálatokat.

Eközben a kuruc katonaság egyre nagyobb létszámban gyülekezett Erdély határvidékén. A fejedelem Magyaregregyre érkezése után egyesültek vele Forgách Simon és Esterházy Antal ezredei is. Egy 1705 végén kelt élelmezési kimutatásból rekonstruálni tudjuk a kuruc csapatok zömének elhelyezkedését.[131]

124 Forgách S. Rákóczinak. Fehérvár, 1705. október 20. (második levél) MTA kt Rlt Ms. 4966/16. doboz.
125 Forgách S. Rákóczinak. Kolozsvár, 1705. október 22. MTA kt Rlt Ms. 4966/16. doboz.
126 *Louis Le maire:* Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708. márciusáig. (A továbbiakban — *Le maire:* Beszámoló...) RTü II. k. 203. o.
127 *R. Kiss István:* Rákóczi erdélyi fejedelemmé választása. Budapest, 1906. 231. o.
128 „Beérkezvén urunk az erdélyi határra, mindjárt passusokat vágatni kezdte az Karikában erős sáncot kezdett ő nagysága csinálni, maga kezdte járni és nézni ott közel lévő passusokat." *Czegei Vass György* naplói. Magyar Történeti Emlékek, (A továbbiakban — MTE XXXV. k.) Budapest, 1875. 468. o. Történelmi naplók 1673—1719. (Közli: *Thaly Kálmán.*)
129 *Lemaire:* Beszámoló... RTü II. k. 205. o. és Forgách Simon emlékirata RTü I. k. 495. o.
130 Esterházy A. Rákóczinak. 1705. október 26. Zilahi tábor. OL RSzL G. 19. II. 2e/a. 34. cs. 499—500 fol.
131 Hadtörténelmi Intézet Levéltára (filmtár) 70. doboz. (Thaly gyűjtemény, vegyes anyag) (A továbbiakban — HIL ft.)

Állomáshelyek	Ezredek
Torda-Vilmány	Gundelfindel Dániel
Szurdok	Kárándi Mihály
Zsibó	hajdúvárosi katonaság
Csornafalva	Csáky László
Szücsök	Pongrácz Imre
Láposok	Vay László
Zilah	Sennyei Ferenc
Kraszna	Nyúzó Mihály
Somlyó	Palocsai György
	Ilosvai Imre
	Gencsi Zsigmond
Váradi ostromzár	Bessenyei Zsigmond
	Ilosvai Bálint
	Bóné András
	Barkóczy Ferenc
Sebesvár	Komlóssi András
Solyomkő	Kajdi István
Belényes	Szentmarjay Zsigmond
Halmágy	Eöllyüs János
Deszna	Szappanos István
Saár Réte	Szücs János
	Deák Ferenc
Nagy-Bánya	Esze Tamás

A felsoroltakon kívül Magyaregregy környékén táborozott a fejedelem testőrségéből a palotás és az udvari kék ezred. Továbbá felvonulóban volt Forgách Simon két lovasezrede és Esterházy Antal „corpusából" Chassant, Brémer, Czelder Orbán, Révai Gáspár, és Géczy Zsigmond katonái.[132]

A Károlyi parancsnoksága alatt levő csapatok ugyanakkor Debrecen és Várad tájékán kísérték figyelemmel a császári erőket. Károlyi Sándor, a portyázók jelentései alapján, október vége és november 11-e között naponta többször is tudósította a fejedelmet az ellenség mozgásáról. Így Rákóczi pontos értesülésekkel rendelkezett Herbeville csapatainak helyzetéről. A császáriak október 28-án indultak tovább Debrecenből Diószeg irányában, miután kipihenték az addigi út fáradalmait, és feltöltötték a már fogyóban levő élelmiszerkészleteket. A Károlyi és Rákóczi közötti levélváltásokból pontosan rekonstruálni lehet a császári hadak útvonalát. E források szerint az ellenséges erők október 30-án Nagylétán, november 1-én Szentkirályon 2-től 4-ig Diószegen táboroztak. A Diószeg környékén töltött hosszabb idő alatt utánpótlással látták el a váradi őrséget. A könnyűlovasság pedig élelmiszert és takarmányt gyűjtött a csapatok számára. Innen november 4-én hajnalban indultak tovább.

132 Cserei Mihály históriája RTü I. k. 383. o. és Esterházy A. október 5-i és október 26-i levele Rákóczihoz. OSzK kt Fol. Hung. 1389/17. 378—379. fol és OL RSzL G. 19. II. 2e/A. 34. cs. 499—500 fol.

Este Székelyhídra, 5-én Margittára, 6-án Szovárra, 7-én Somlyóra, 9-én pedig Varsolczra érkeztek.

Károlyi lovassága eközben állandóan az ellenség körül „csiripelt". Pocsaj térségében Kárándi, Nyúzó és Ilosvai János ezredeit hagyták hátra, a hajdúvárosok valamint Debrecen védelmére. Észak felől Bóné András és Komlóssy Sándor katonái támadták a császáriak menetoszlopát. A hátvédekre Nádaskai, Ilosvai Bálint és Sennyei István egységei mértek csapásokat, délről Szücs János és Bessenyei Zsigmond ezredei nyugtalanították az ellenséget.[133] Bár a császári csapatok változatlanul nagy elővigyázatossággal folytatták az előrenyomulást, a portyázások mégis kisebb sikereket hoztak. Például október 30-án a kurucok rác lovasokkal csaptak össze, egy héttel később pedig huszonöt németet „... le vervén, egyet elevenen is hoztak."[134]

Károlyi Sándor nagy erőfeszítéseket tett a katonaság létszámának növelésére, s egyben a lakosság mozgósítására. Október végén, a sok elszomorító létszámjelentés után, már arról adhatott hírt a fejedelemnek, hogy „... az had is gyül, nem is bánom már, mert kenyerem is lesz..."[135] Figyelmet érdemel Károlyinak egy ugyanezen a napon kelt másik levele. Ebben nemcsak katonai, de társadalompolitikai szempontból is fontos javaslatot tett Rákóczinak. Azt indítványozta, hogy miután az erdélyiek és a vármegyék a jobbágyságot sok szolgálattal terhelik, ezért „... azoknak kellene valami mézes kalácsot nyújtani és promulgálni az egész országban, hanem kinek-kinek szabadon engettetik megh, hogy valahol éri ölje [ti. a németet], vagy valamit nyer tüle övé leszen, azon felöl jobbágyi szolgálattal is ez után, az egész hazában nem különben hanem egy héten harmad nappal (:vagy az mint constituáltattanak:) fogh terheltetni. Én azt reménlém az egész Generalis Insurrectiónál többet tenne ez."[136] Hitelt érdemlő adatok híján nem tudjuk, megmondani, hogy Károlyi javaslatát a kuruc felső katonai vezetés mennyire vette figyelembe. Amint azonban a különböző forrásokból kiderül, jelentős katonai egységeket irányítottak a Szamos völgyének környékére. Ennek jelentős részét az erdélyi irreguláris csapatok alkották, melyeket Rákóczi a csata előtt elvezényelt a szorosok környékéről.

A zsibói csatáról az eddigi legrészletesebb feldolgozást készítő Markó Árpád az összecsapásban részt vevő kuruc katonaság létszámát 7500, Károlyi Sándor csapattestének erejét pedig 8000 főre becsülte.[137] A korabeli, vagy közel egykorú levelek, naplók és emlékiratok alapján meglehetősen nehéz rekonstruálni a kuruc erők létszámát. Cserei Mihály krónikájában például csupán az ezredek nevét jegyezte fel: „Nem marada majd semmi lovas had Rákóczival, hanem a maga palotás ezere és Forgách Simon két német lovas regimentje, azonkívül a maga nemes udvari kék ezere. Esterházy Antal ezere, Esze Tamás, Ecsedi János ezere, francia gyalog is vala mintegy ötszáz."[138] Esterházy Antal corpusában Chassant és Czelder regimentje 400 fős, Brémeré 200 fős, Esze Tamás és Géczi Zsigmond katonái is igen kevesen voltak. Így a gyalogság összlétszáma mindössze 3000 főt számlált. A lovasságról csupán annyit írt Esterházy, hogy „az magam lovas hadam is most már szebben vagyon".[139] Forgách csapatainak létszámadatait nem ismerjük pontosan, de egy augusztus végéről szár-

133 Károlyi S. Rákóczinak. Mezőterem, 1705. november 2. nap közben. OL RSzL G. 15. Caps. B. Fasc. 23. 7. cs. 5—7. fol.
134 Károlyi S. lev. Rákóczinak. Bagamér, 1705. október 30. és Szántó, 1705. november 6. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 5—6. fol. Uo. 7. cs. Caps. B. Fasc. 23. 21—22. fol.
135 Károlyi S. Rákóczinak. Bagamér, 1705. október 28. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 7—9. fol.
136 Károlyi S. Rákóczinak. Érsemlyén, 1705. október 28. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 10—11. fol.
137 *Markó:* i. m. 1934. 311. o.
138 *Cserei:* i. m. RTü I. k. 393. o.
139 Esterházy A. Rákóczinak. Somlyó, 1705. október 24. és Zilah, október 26. OL RSzL G. 19. II. 2e/A. 34. cs. 494—495 és 499—500 fol.

mazó jelentés szerint Forgách egyik német lovasezrede 700 főből állt.[140] Érdekes ezekkel az adatokkal összevetni a francia résztvevőktől származó forrásokat. Des Alleurs márki, aki a csatában a kuruc jobbszárnyat vezényelte, XIV. Lajosnak küldött jelentésében csapatainak létszámát 2500, Forgáchét 4000, Rákócziét 3000 főnek írta. Lemaire beszámolója, mely később keletkezett, 2600 emberben állapította meg Des Alleurs egységeinek nagyságát, Forgách katonáinak létszámát pedig 5000 főnyire becsülte.[141]

A különböző források egybevetése tehát arról tanúskodik, hogy Lemaire és Des Alleurs létszámadatai közelítik meg legjobban a valóságot. Ezért, figyelembe véve a seregtartalék nagyságát, elmondhatjuk, hogy a zsibói csatában Rákóczi parancsnoksága alatt 8000—9000 katona harcolt. Október második felében Károlyi parancsnoksága alatt csupán 3000 ember állt. November elején ugyan emelkedtek az ezredek létszámai, de a hónap végén alig több mint 3000 katonája volt.[142] *Ennek ismeretében viszont aligha tartjuk valószínűnek, hogy a zsibói csata időpontjában Károlyi csapattestében 5000 embernél több szolgálhatott volna!* Így a kuruc hadvezetőség a Szamos völgye körül november első felében 13 000—14 000 főnyi katonaságot vont össze.

A császári haderő utánpótlását tárgyaló fejezetben az ellenséges erők létszámát a kísérő személyzettel együtt 20 000 főben határoztuk meg. Úgy tűnik, létszámuk a gyakori rajtaütések ellenére sem csökkent lényegesen, mivel az összecsapások nem követeltek nagyobb véráldozatot és Szeged környékén legalább 400 rác lovas csatlakozott a sereghez.[143] Egyébként a nagy harci erőt képviselő császári csapatokról — igaz már a győztes zsibói csata után — érdekes szóbeszédet jegyzett fel a Szebenben, Rabutin „védőőrizetében" élő Wesselényi István: „Beszélik azt is micsoda az Nagy Armáda, az ki jü, hogy Török ellen is nem volt erősebb hada a Császárnak . . ."[144]

A császári haderő első egységei november 10-én a délutáni órákban pillantották meg a zsibói szoros félig készült sáncait. A védvonal félkör alakban zárta el a Szamos völgyét. Az erődítés jobboldali része a Szamos egyik kanyarulatára támaszkodott és előtte az Egregy patak torkolati szakasza húzódott. Itt még a fedezékek nagy részét sikerült a földbe ásni, de több helyütt csak 2—3 láb mélységet értek el. Ezzel szemben a sánc baloldalán a védelmet főleg fatorlaszokkal tudták megoldani, munkaerő és szerszámok hiányában. A védvonal közepén egy meredek dombvonulat húzódott, ahol nem építettek védőállásokat abban bízva, hogy az ellenség képtelen azt megmászni. Ezért a domb tetejére csupán tüzérséget telepítettek, a jobb- és a balszárny fedezésére.[145] Mint az elmondottakból kiderül, a sáncvonal legsebezhetőbb pontja a balszárny és az ún. tüzérségi domb volt. Hiszen a balszárnyon kialakított védműveket a lankás hegyoldalak következtében könnyen meg lehetett kerülni.

A tüzérségi domb fedezetlenül hagyása a sáncvonalban olyan rést alkotott, melyen keresztül az ellenség bármikor betörhetett az erődítések mögé.

Rákóczinak a francia tisztek segítségével kidolgozott terve szerint a gyalogság egészét a szoros védelmére rendelik, és támogatásukra csak kisebb lovas egységeket vetnek be. A lovasság zöme, Forgáché, de főleg Károlyié, a csá-

140 Forgách S. Rákóczinak. Hasági mezőről, 1705. augusztus 27. MTA kt Rlt Ms. 4966/16. doboz.

141 Des Alleurs levele XIV. Lajoshoz. 1705. november 15. (helymegjelölés nélkül) (Közli: *Markó Árpád*: HK 1943. 196—197. o.) és *Lemaire:* Beszámoló... RTü II. k. 205. o.

142 Károlyi Sándor lev. Rákóczinak. Érsemlyén, 1705. október 25. és Dés, 1705. november 24. OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 12—13 fol. és G. 15. 7. Caps. B. Fasc. 22. 45—46. fol.

143 Károlyi S. Rákóczihoz. Turi tábor, 1705. október 10. (első levél) OL RSzL G. 15. 6. cs. Caps. B. Fasc. 22. 103—106. fol. Lemaire 15 000, Forgách pedig 18 000 főre becsülte visszaemlékezéseiben a császáriak létszámát. RTü II. k. 204. és I. k. 495. o.

144 Wesselényi István naplója 1705. november 19-i bejegyzés OL ft 8021 doboz (Román anyag)

145 A zsibói csatáról és a sáncok leírásáról l. *Markó:* i. m. 289—320. o. Továbbá *Lemaire:* Beszámoló... RTü II. k. 205—206. o. Ottlyk György önéletírása 1663—1711. MTE XXVII. k. 97—98. o.

száriak támadásának kezdete után oldalról és hátulról megtámadja az ellenséget.[146] Ennek értelmében a fejedelem a csata reggelén a következő parancsot küldte Károlyinak: „Az ellenség a karikai passust elkerülvén Zsibóhoz szállott. Kihez képest, ha megfogja ostromlani, amint proxime megírtuk Kegyelmednek, a midőn az puska és kiváltképpen az álgyú ropogást fogja hallani, azon igyekezzék, hogy teljes erejével megüthesse, avagy ha azzal nem sokat árthatna, és annak módját nem látná, mutassa ki magát a hadakkal egészlen."[147]

A két sereg november 11-én, Szent Márton napján került szembe egymással. A csapatok felfejlődése már a délelőtti órákban megkezdődött. A kuruc hadak jobbszárnyát Des Alleurs márki vezette. Három ezred, továbbá 100 magyar és 100 francia gránátos állt parancsnoksága alatt, 2500—2600 fős személyi állománnyal. Forgách a balszárny védelmét vállalta négy gyalogos-, két lovas- és két dragonyosezredével, melyek összlétszáma 5000 fő körül mozgott. A sáncvonal bal- és jobbszárnyát elválasztó dombon helyezték el a tüzérség nagy részét, gyalogsági fedezet nélkül. A védművek mögött 2 km-re állt fel Rákóczi mintegy 1000 fős udvari karabélyos ezrede, tartalék gyanánt.

Herbeville valamivel később kezdte meg a csapatok hadi rendbe történő felállítását. A császári jobbszárnyat Löwenburg tábornok vezénylete alatt tíz gyalogzászlóalj és öt gránátosszázad alkotta. A balszárnyon Harboe dán tábornok parancsnokolt a dán csapatok (nyolc gyalogzászlóalj, négy gránátosszázad) és két császári gyalogzászlóalj felett. Herbeville a gyalogság vonala mögött helyezte el a lovasság döntő többségét, vezetésüket Glöckelsperg tábornokra bízva. A császári táborban a málhák védelmére és a csapatok hátának biztosítására a Zsibóhoz vezető utakat fákkal eltorlaszolták, őrzésükre némi gyalogságot és 200—300 lovast rendeltek.

Mikor délelőtt megkezdődött a császáriak felfejlődése, a fejedelem parancsot adott tüzérségének a csapatmozdulatok zavarására. Az ellenség ágyúi hamarosan viszonozták a tüzet, de a lövöldözés egyik félnek sem okozott nagyobb veszteségeket. Rákóczi csapatainak szemléjével körülbelül fél kettő tájban végzett. A fejedelem úgy ítélte meg a helyzetet, hogy Herbeville már nem fog támadni, ezért Csáky László szurduki kastélyába ment ebédelni, Herbeville azonban alig egy óra múlva támadásra vezényelte csapatait. Legelőször a kuruc jobbszárnyat érte az erős császári roham. A szemtanúk leírása szerint a jórészt reguláris katonaságból álló csapattest szívósan védekezett és háromszor verte vissza a vizenyős terepen támadó dán gyalogságot. Ekkor Virmond és Gerstorff tábornokok vezetésével újabb csapatokat vetettek be a jobbszárny ellen. Közben Löwenburg gyalogsága is rohamot intézett a kuruc állások ellen. Mialatt a császári gyalogosok kemény harcot vívtak a kuruc sáncoknál, a rác könnyűlovasság megkerülte és oldalba támadta Forgách csapatait. Szinte ezzel egyidőben a lovasság zöme Glöckelsperg vezetésével támadásba lendült a fedezetlenül hagyott tüzérségi domb ellen, éket verve a kurucok két szárnya közé. A körülbelül négy óra tájban megindított döntő roham következtében a kuruc védelem összeomlott. Forgáchnak a lovasság bevetésével sikerült fedeznie menekülő csapatait. Des Alleurs pedig, amikor látta, hogy a dánok áttörnek a sáncokon és a baloldali egységeket a bekerítés veszélye fenyegeti, elrendelte a visszavonulást.

Rákóczi, midőn meghallotta a puska és ágyúszót, nyomban a csatatérre vágtatott, de már csak a menekülő csapatokkal találkozott. Nemsokára mindkét vezénylő tábornoka megérkezett és jelentette hadtestének felbomlását. A feje-

146 *Lemaire:* Beszámoló... RTü II. k. 205. o.
147 Rákóczi Károlyinak. Zsibói passzus, 1705. november 11. KOL V. k. 324—325. o. Hasonló tartalmú parancsot küldött a fejedelem már november 9-én és Károlyinak Uo. 324. o.

delem ezután a tartalékban lévő karabélyos ezredtől és a reguláris csapatok maradványaitól kísérve először Szamosújvárra, majd Bethlenbe vonult visszsza. A menekülő kurucokat az ellenség a hamarosan beállott sötétség és a katonák fáradtságának következtében nem üldözte. Herbeville így is elégedett lehetett az eredménnyel. Megnyílt előtte az út Erdélybe, több ágyút és zászlót, továbbá jelentős lőszer- és élelmiszerkészletet zsákmányolt.

A veszteségekről különböző adatokat találhatunk az egykorú forrásokban. Herbeville első, mindenképpen túlzó jelentésében 6 000 kuruc haláláról számol be az udvari haditanácsnak, ugyanakkor saját veszteségeit csak 450 főnek írta.[148] A temesvári basa 3 000 kuruc gyalogos elestéről tudott. Egy holland követjelentés pedig 247 magyar és 1500 császári katona elvesztéséről szólt.[149] Wesselényi István Szebenben olyan értesüléseket szerzett „... hogy a harc helyen 3000 maradott volna azokon kívül kik a szaladásban el vesztenek ..."[150] Károlyi a kuruc veszteségeket 400 a császáriakét 1000 főnyire becsülte. Forgách viszont öt nappal később íródott levelében 700 magyar és 1200 császári katona haláláról számolt be.[151] Az ellentmondásos adatokból nehéz pontos képet alkotni, mivel „Semmi sem volt nehezebb, mint a halottak számát megtudni ilyen alkalmakkor."[152] A csata lefolyása azonban arra enged következtetni, hogy a kuruc veszteségek kisebbek lehettek az ellenségénél. Hiszen az összecsapás első fázisában főleg a jobbszárnyat támadó dán csapatok a kuruc sortüzek következtében jelentős veszteségeket szenvedtek. A csata utolsó szakaszában viszont a felbomló kuruc egységek soraiban nagy pusztítást vitt végbe az ellenség. Ezért, véleményünk szerint, a kuruc erőkre vonatkozó veszteségek Károlyi és Forgách közléseiben állhatnak legközelebb a valósághoz (400—700 fő.) Az ellenség oldalán elesettek tényleges számát viszont Herbeville hivatalos jelentése, valamint Forgách és Károlyi már idézett adatai között kereshetjük (450—1200 fő.)

Amint már tanulmányunk bevezető soraiban említettük, a zsibói csatavesztés okait elemezve a történészek és hadtörténészek a sáncok félig kész állapotára, a katonai vezetés nem megfelelő működésére utaltak, de főleg Károlyi Sándort hibáztatták, aki a parancs ellenére távol maradt a csatától. Az egykorú vagy közel egykorú források világosan igazolják a sáncok gyengeségét, mert: „... az vasas regimentek lovastúl mentenek rajta."[153] A katonai vezetés elégtelenségét pedig Ottlyk György jellemezte naplójában talán a legjobban, amikor arról írt, hogy „... a hajdúság ment volna az ellenségnek, de a tudatlan vezérek minden confusiót elrontottak."[154] A csata okainak elemzésénél, jelen tanulmányunkban az eddig nem kellően vizsgált tényezőket kívánjuk jobban szemügyre venni. Elsősorban arra a kérdésre próbálunk választ adni, vajon a kuruc haderő fegyverzetileg alkalmas volt-e sáncvédelemre. Továbbá tüzetesebb vizsgálat alá vesszük Károlyi Sándor szerepét a zsibói csatával kapcsolatban.

Louis Lemaire egy 1706 elején Rákóczihoz intézett emlékiratában a siker zálogát jól felfegyverzett csapatokban, a megfelelő térszín kiválasztásában, jó erődökben és sáncokban látta.[155] Forgách Simon visszaemlékezésében a zsibói

148 *Márki:* i. m. I. k. 470. o. és a Wienerisches Diarium 1705. évi 250. száma HIL Kuruckori anyag 1. cs.
149 Stepney jelentése Harleynek. Bécs, 1705. december 9. és Rechten valamint Bruyninx Stepneynek. Tyrnay, 1705. december 15. AR II. o. II. k. 270 és 276. o.
150 Wesselényi István naplója november 16-i bejegyzés OL ft 8021. doboz. (Román anyag)
151 Károlyi S. Bercsényinek. Radnai mezőn, 1705. november 16. Századok 1898. 735. o. (A továbbiakban — Sz 1898) és Forgách S. lev. valószínűleg Bercsényinek. Kovácsi, 1705. november 21. MTA kt Rlt Ms. 4966/16. doboz. Forgách később keletkezett emlékirataiban már csak 500 magyar, de 4000 császári katona haláláról írt. RTü I. k. 497. o.
152 REml 369. o.
153 Károlyi S. Bercsényinek. Cziglényi táboron, 1705. november 12. Sz 1898. 734. o.
154 Ottlyk György önéletírása. MTE XXVII. k. 98. o.
155 Louis Lemaire emlékirata II. Rákóczi Ferenchez 1706 elején. HK 1955. 177. o. (Közli: *Markó Árpád*)

vereség egyik fő okát éppen a csapatok képzettségi és anyagi hiányosságában vélte megtalálni, „... mert a németek reguláris katonák, hosszas gyakorlatozás van mögöttük, a magyarok ugyanakkor valamennyien könnyű fegyverzetű katonák, még nem regulárisok és fegyverzetük sem ér fel amazokéval."[156] Valószínűleg ez a momentum is közrejátszott abban, hogy Forgách már jóval a csata előtt sem bízott a sáncok megvédhetőségében.[157] Forgách Simon véleményének igazolására vizsgáljuk meg közelebbről a kuruc katonaság fegyverzetének mennyiségi mutatóit. Erre vonatkozóan a fennmaradt mustrakönyvek bő tájékoztatást nyújtanak. A vizsgálatot néhány olyan ezred esetében végeztük el, amely részt vett a Herbeville elleni hadműveletekben vagy a zsibói csatában:

Mustra időpontja	Lovasezredek (mezei)	Létszám fő	Kardja %	Karabélya, vagy flintája %	Pisztolya %	Karabélya, vagy flintája és pisztolya %
1705. május[158]	Bóné András	824	94,0	32,6	64,1	16,5
	Kárándi Mihály	654	86,7	25,8	53,4	10,4
1706. február[159]	Károlyi Sándor	777	88,0	29,3	50,3	11,6
	Budai István	778	95,8	23,2	72,2	12,2
	Gencsi Zsigmond	831	93,0	32,6	61,5	22,9
	Ilosvai Bálint	795	76,9	23,5	37,1	4,4
	Kárándi Mihály	701	92,3	40,7	51,9	17,1
	Kenyheczy János	575	91,0	43,2	45,2	12,2
	Nádaskai György	808	95,9	41,8	55,2	11,8
	Nyúzó Mihály	412	95,6	35,7	67,2	18,4
	Sennyei Ferenc	675	96,1	31,7	60,6	9,0
1706. április[160]	(reguláris) Chassant György	384	63,5	62,5	52,5	—
	Forgách Simon	620	100,0	100,0	68,5	68,5
	Palocsai György	634	92,9	57,4	46,5	23,3

156 Forgách S. emlékirata. RTü I. k. 497. o.
157 Bercsényi M. Károlyinak. Tyrnavie, 1705. november 19. *Thaly K.*: Rákóczi Tár. II. k. Budapest, 1868.
158 Károlyi Sándor 1705-ös mustrakönyve. OL ft 14289. doboz.
159 Károlyi Sándor 1706-os mustrakönyve. OL ft 5523 doboz.
160 *Thaly K.*: Tényleges létszámok... 17—18. o. és Palocsai György ezredének 1706-os mustrája. OL ft 5523. doboz.

Mustra időpontja	Gyalogezredek (mezei)	Létszám fő	Kardja %	Puskája %	Flintája %	Lőfegyvere és kardja %
1706. február[161]	Esze Tamás	669	80,0	59,0	10,8	62,6
	Kajdy István	1302	73,7	73,0	15,5	68,1
	Eöllyüs János	593	79,3	79,3	13,3	74,9
1705. május[162]	(reguláris) Rákóczi palotásai	919	76,7	81,0	—	76,7
1706. április[163]	Bonafous (Norwalt-féle)	1205	55,2	57,3	—	Szurony 31,3
	Czelder Orbán	830	35,7	17,5	—	—

Tehát, amint a mustrakönyvek adataiból kiderül, *a kuruc katonaság fegyverzeti ellátottsága rendkívül alacsony szinten állt.* Nagy hiányok mutatkoztak a lőfegyverekben, különösen a lovasságnál ahol a személyi állománynak csak kis része rendelkezett minden szükséges fegyverrel. A reguláris ezredeknél sem tapasztalhatunk lényegesen jobb fegyverellátottsági fokot.

Ezzel szemben a császári csapatok fegyverzete mind mennyiségben, mind minőségben felülmúlta a kurucokét. Ennek igazolására elég talán utalnunk a császári ezredekről készült összeírásokra, ahol, valószínűleg a gyakorlatilag teljes felszereltségből fakadóan, csak a katonák s a lovak számát tartották nyilván.[164] A kuruc gyalogság harcértékét jelentősen csökkentette, a korszerű szuronyos flinták rendkívül kis mérvű elterjedése, s ezzel összefüggésben, az anyagi eszközök hiánya miatt, a tüzelés és mozgás bonyolult gyakorlatának elsajátítására nem nyílott lehetőség. Emiatt a kuruc csapatoknak ilyen hiányos fegyverzeti és képzettségi viszonyok között nagyon kockázatos volt nyílt ütközetbe bocsátkozni a császári haderővel.

A kuruc hadvezetés már a csapatok felállításánál súlyos hibát követett el, amikor a főleg idegenekből álló, viszonylag képzett és több fegyverrel ellátott egységeket a jobban kiépített, a Szamos és az Egregy pataktól védett jobbszárnyra állította. Bár a kuruc katonai vezetés az összecsapásban védekező taktikát kívánt alkalmazni, a mozgósított csapatok létszámát mégis meglepően alacsonynak találjuk. Rákóczi táborában mindössze 8000—9000 katona lehetett, melyből mintegy 1000 ember — a fejedelem karabélyos ezrede — nem vett részt az ütközetben. Így a császári haderő több mint kétszeres létszámfölénybe került, egy gyakorlatilag nyíltnak tekinthető összecsapásban.[165] A kuruc erők még Károlyi lovasezredeivel együtt sem haladták túl a 14 000 fős létszámot. A csatát pedig döntően az a kuruc gyalogság vívta, mely képzettségét és

161 Károlyi S. 1706-os mustrakönyve. OL ft 5523. doboz.
162 Rákóczi palotásainak mustrája. 1705. május 4. HIL ft 77. doboz
163 *Thaly K.*: Tényleges létszámok... 17—18. o.
164 A császári hadsereg fegyverzetére és felszerelésére nézve 1. Feldzüge I. Serie Bd. I. Einleitung 205—248. o., a császári mustrákra nézve Feldzüge I. Seire Bd. VII. 414—415. o.
165 A 20 000 fős császári hadseregből leszámítva a szekerek és az egyéb kiszolgáló személyzetet, a harcoló alakulatok létszáma 18 000 fő körül mozgott.

fegyverzetét tekintve — a viszonylag magasabb mennyiségi mutatók ellenére — jobban elmaradt a császáriaktól, mint a lovasság. Mindezeket a hibákat és fogyatékosságokat csak tetézte a vezetés megosztottsága és a fejedelem távolléte, aki a legválságosabb pillanatokban parancsot adhatott volna a tartalék bevetésére.

A zsibói csatavesztésért a témával foglalkozó szakirodalom — s ennek nyomán a történelmi köztudat is — elsősorban Károlyi Sándort teszi felelőssé. Viszont néhány, a szabadságharc leverése után keletkezett forrást leszámítva, közvetlenül az összecsapás után íródott levél vagy nem említi Károlyi szerepét, vagy indokoltnak tartja távolmaradását. Például Des Alleurs jelentésében arról számolt be uralkodójának, hogy Károlyi azért nem támadott, mivel az ellenség két lovasszázadával elzárta az odavezető utat egy szűk helyen, ahol nem tudta megtámadni őket.[166] Rákóczi ugyanakkor Miksa Emánuel bajor választófejedelemnek küldött levelében a vereség fő okának a sáncok készületlenségét tartotta, s mivel az erdőket nem tarolták le, a balszárnyon az ellenség úgy támadta hátba a gyalogságot, hogy az képtelen volt védekezni. Károlyi szerepéről pedig a következőket írta: „Lovasságom Károlyi vezetése alatt megtámadhatta volna őket a táborhelyükön, mialatt a sáncvonalak támadása folyt, de a magas hegyek és áthatolhatatlan szakadékok megakadályozták őt ebben."[167] Hasonlóan vélekedett a labanc Cserei Mihály, aki szerint: „Az az armáda penig vevén eszébe, mit akar hátuk megett Károlyi, amely sok száz szekerek vele valának, egynehány rendbe állítá s sáncoltatá a maga háta mögé, különben is sok öreg, vastag fákat levágata, s úgy fortificálta a tábornak hátulját, hogy még közel sem mehet Károlyi a lovas hadakkal."[168] Még a Károlyival közismerten rossz viszonyban lévő és intrikus természetű Forgách Simon sem marasztalta el Bercsényinek írott levelében őt a vereségért.[169]

Tüzetesebben meg kell vizsgálnunk, mennyire megalapozott Károlyinak a fejedelemhez küldött jelentésében a távolmaradásnak okaira adott magyarázata.[170] A terület földrajzi viszonyait vizsgálva Károlyi érvelése elfogadhatónak tűnik. Ugyanis a tábornagy lovassága a solymosi hegyekben Dabjon, Solymos és Kucsó környékén tartózkodott. Erről a területről a legrövidebb úton a solymosi és a sóvízi völgyön keresztül lehet elérni a csatateret. A két völgy azonban meglehetősen keskeny, a solymosi egy helyen 150, a sóvizi pedig 250 méterre szűkül össze.[171] A hadszínteret a hegyek megkerülésével is el lehet érni Solymos, Nyírfalva, Dabjon és Szamosudvarhely érintésével, de ez mintegy 30 kilométeres utat jelent. A császáriak valószínűleg a solymosi és sóvízi völgyeket „vágatták" be és látták el őrséggel. Így az ellenség kis erőkkel hosszabb ideig is eredményesen védhette az utakat a hosszan elnyúlva támadó kuruc lovasok ellen. A fejedelem utolsó parancsa viszont lényegében Károlyira bízta a döntést, mondván: „... azon igyekezzék, hogy teljes erejével megüthesse, avagy ha azzal nem árthatna és módját nem látná, mutassa ki magát az hadakkal egészlen."[172] Ennek fényében talán érdekes Lemaire beszámolójának azon megjegyzése, hogy a csata közepén „... jelent meg Károlyi

166 Des Alleurs id. lev. 1705. november 15. HK 1943. 196—197. o.

167 *Markó Á:* Helyzetjelentések II. Rákóczi Ferenc szabadságharcáról. Rákóczi F. lev. Miksa Emánuel bajor választófejedelemnek. 1705. nov. 15., helymegjelölés nélkül. HK 1956/2. 179. o.

168 Cserei Mihály históriája. RTü I. k. 395. o.

169 Forgách S. valószínűleg Bercsényinek. Kovácsi, 1705. november 21. MTA kt Klt. Ms. 4966/16. doboz.

170 Des Alleurs levelében a Rákóczinak küldött jelentésekre hivatkozik. Károlyi pedig azt írja a cziglényi táborban 1705. november 13-án délelőtt a fejedelemnek: „Eddig folyt dolgokrul én Ngodat három ízben tudósítottam..." OL RSzL G. 15. Caps. B. Fasc. 27. 39—40. o.

171 A domborzati viszonyok és a völgyek szélességének megállapítására a második és harmadik katonai felmérés térképeit használták. HIT B. IX. a. 530. Section No. 51 Collonne XLIX/51 és B. IX. a. 397. Section 5070/4.

172 Rákóczi Károlyinak. Zsibói passus, 1705. november 11. KOL V. k. 324—325. o.

12 000 lovasából álló seregének előörse."[173] Károlyi, aki nyilván tisztában volt csapatainak harcértékével és a lovasság számára kedvezőtlen tereppel, óvakodott egységeinek bevetésétől. A hegyek megkerülésével a Szamos völgyén keresztül jobb alkalom nyílott volna a császáriak hátbatámadására. A felázott mély talajon azonban a 30 kilométeres út megtétele jelentős időbe került volna, amelynek végrehajtására a korai sötétedés miatt és a rendelkezésre álló alig másfél óra alatt nem nyílott lehetőség.

Az eddig napvilágra került adatok fényében úgy tűnik, hogy a Károlyi Sándort egyértelműen elmarasztaló vélemények lényegében Rákóczi emlékirataira támaszkodva születtek.[174] Hiszen a csatát követően íródott levelek, jelentések és a terepföldrajzi elemzés arra engednek következtetni, hogy *Károlyinak sem elég ideje és ereje, sem pedig alkalmas terep nem állott rendelkezésére a fejedelmi parancs végrehajtásához!*

Kutatásaink során több jel utalt arra is, hogy a kuruc katonai vezetés többsége ellenezte a csatának szorosban való megvívását. Forgách Simon már az összecsapás előtt is hangot adott kételyeinek. Néhány évvel később keletkezett emlékiratában pedig eképpen summázta tapasztalatait: „A fejedelem udvarával együtt — Forgách is — Magyarországra ment és nyíltan azzal vádolta a fejedelmet, hogy ő volt az, aki csatát akart állni, anélkül hogy végső szükség parancsolta volna ezt. Ugyanis a hadművészet tudománya tiltja a csataállást anélkül, hogy végső szükség lenne rá, avagy csak akkor engedi meg, ha morális biztonság áll fenn a győzelmet illetően..."[175] Az összecsapás előtt a fejedelem hívei közül többen javasolták: „...ne álljon olyan szoros helyen harcot, mert a németeknek mindenkor hasznosabb a szoros hely, hanem szálljon hátrább a keresztes mezejére, Tordához, ott próbáljon, vagy pedig harcot se álljon, hanem mindenütt a falukat pusztítsák el, gabonákat égessenek el."[176] Néhány nappal a csata előtt Károlyi is figyelmeztette Rákóczit, hogy ha a szorosokat nem tudják elsáncolni, akkor „... az Istenért kgls. Uram ne hagyjuk, mert úgy járunk vele, mint Leopold körül megh próbálja a Karikait, s ha úgy látja hogy nem megy a Sibóira csap..."[177] A császáriakkal sík területen történő megütközés mellett nagyon racionális érvek szóltak. A sík terepen ugyanis lehetőség nyílott volna nagyobb erők bevetésére és a kurucok lovassági tömegfölényének kamatoztatására, mely némileg ellensúlyozta volna a császári csapatok fegyverzeti, vezetési és képzettségbeli fölényét.

Herbeville 1705-ös őszi hadjárata során a kuruc haderő nem tudta eredményesen alkalmazni portyázó taktikáját, de a fenti okok következtében kudarcot vallott a nyílt csata vállalása is. Tanulmányunkban a harci cselekmények eredménytelenségének közvetlen kiváltó okait már részletesen elemeztük. Véleményünk szerint azonban a problémák gyökerei sokkalta mélyebben rejtőznek. Hiszen — mint arról munkánk első részében szóltunk — a hosszan elhúzódó háború a hadsereg soraiban felszínre hozta a magyar történelmi fejlődésből fakadó társadalmi, gazdasági és politikai ellentéteket. A felgyülemlett nehézségek 1705 nyarán olyan válsághoz vezettek, amely gátjává vált a kuruc haderő eredményes működésének. Kutatási eredmények híján például ma még

173 *Lemaire:* Beszámoló... RTü II. k. 206.

174 Rákóczi elítélő véleményéhez lényegében csak Lemaire beszámolójában találunk hasonló értékelést: „Károlyi tétlen szemlélője maradt az 1705 november 11-i napnak, még azokat a bagázsiás szekereket sem fosztotta ki, amelyek Zsibó falujában vesztegeltek három-négyszáz lovas védelme alatt." Uo. 206. Egy másik szemtanú, Ottlyk György, nem is tett említést Károlyi szerepéről önéletírásában.

175 Forgách Simon emlékirata. RTü I. k. 497. o.

176 Cserei Mihály históriája Uo. 392. o.

177 Károlyi valószínűleg a Vág-dudvagi kudarcára céloz. Károlyi S. Rákóczinak. Mezőterem, 1705. november 2. apközben. OL RSzL G. 15. 7. cs. Caps. B. Fasc. 23. 5—7. fol.

inkább csak sejteni lehet a kuruc katonai vezetésen belül folyó éles hatalmi harcok erővonalait. Meglátásunk szerint két főbb csoportosulás tapintható ki. Az egyik csoportot az ún. thökölyanus tisztek alkották, a másik Rákóczi körül kristályosodott ki. A két tábor politikai és katonai elképzelései olykor élesen szembe kerültek egymással. A bonyolult társadalmi, politikai érdekellentétek nyomán kibontakozó belpolitikai harcok, súlyosbítva a gazdasági nehézségekkel, a kuruc hadseregen belül a krónikus létszám- és fegyverzeti hiányokban, a fegyelem lazulásában, ellátási problémákban, valamint a csapatok rossz harci együttműködésében tükröződtek. Mindezeket jól nyomon követhettük a császári csapatok alföldi útja és a zsibói csata során, de nem hagyható figyelmen kívül a hadjárat értékelésénél a lakosság és a vármegyei adminisztráció magatartása sem, amely szintén hozzájárult a kurucok e súlyos csatavesztéséhez.

Иштван Цигань

ПОХОД ИМПЕРАТОРСКИХ ВОЙСК ОСЕНЬЮ 1705 ГОДА

Резюме

В связи с маршем императорских войск осенью 1705 года и битвой в ущелье Жибо существуют различные оценки как в исторической, так и военно-исторической литературе. По причине таких расхождений мы считали необходимым рассмотреть снабжение императорских войск во время похода и более детально проанализировать причины поражения князя Ракоци в ущелье Жибо. В ходе историко-статистического исследования источников мы пришли к выводу, что — в отличие от принятых ранее воззрений — императорскому командованию удалось удовлетворительно организовать снабжение своих войск, и таким образом они прибыли к границе Трансильвании в боеспособном состоянии.

Неудачные боевые действия куруцев в борьбе с противником в первую очередь могут быть возведены к проблемам дисциплинарного положения, снабжения и численного состава, проявившимся внутри армии куруцев. Далее необходимо учесть и то, что императорское военное руководство подготовилось к набегам куруцев и поэтому мелкими подразделениями не вступало в бой с венгерскими войсками.

Боевым действиям куруцев и организации обороны Трансильвании в значительной мере мешали расхождения в оценке обстановки, имевшиеся внутри военного руководства, и принимаемые вследствие этого ошибочные решения. В битве при Жибо императорские войска почти вдвое превосходили по численности силы куруцев, и согласно свидетельству источников, даже под командованием Шандора Карольи не было более 5000 человек.

По данным смотровых книг того времени можно установить, что снабжение куруцкого воинства оружием находилось на чрезвычайно низком уровне. Таким образом в битве при Жибо императорские войска имели превосходство не только в численности, но и по вооружению.

Относительно роли Шандора Карольи в сражении на основании писем, донесений того времени, а также топографических исследований рельефа местности нами установлено, что у маршала не было ни достаточно сил, ни времени, ни даже подходящей местности для того, чтобы выполнить приказ князя Ракоци.

Сложные социальные и политические столкновения интересов, а также экономические трудности внутри армии куруцев сказывались в хронической нехватке оружия, недостаточности численности воинства, в ослаблении дисциплины. За всем этим можно хорошо проследить в ходе похода императорских войск осенью 1705 года, что содействовало поражению куруцев в сражении в ущелье Жибо.

István Czigány

DER HERBSTFELDZÜG DES HEERES HABSBURG 1705

Resumèe

Hinsichtlich des Herbstfeldzuges des Habsburger Heeres und der Niederlage bei Zsibó entstanden verschiedene Bewertungen in der geschichtlichen und militärgeschichtlichen Fachliteratur. Wegen der abweichenden Meinungen wurde es notwendig die Verpflegung der Kaiserlichen Truppen während des Feldzuges zu untersuchen und die Ursachen des Misserfolges bei Zsibó analysieren. Mit der historisch-statistischen Untersuchung der Quellen kamen wir zu Folgerung, dass es — im Gegensatz zu den früheren Meinungen — den Kaiserlichen gelungen war, die Verpflegung ihrer Truppen befriedigend zu organisieren und dadurch in kampffähigen Zustande zur Grenze Siebenbürgens anzukommen.

Die erfolglosen Kurucer Militäraktionen gegen den Feind sind in erster Linie den in der Kurucer Armee hervorgetretenen Disziplinär-, Verpflegung-, und Heeresstärkeproblemen zurückzuführen. Zu berücksichtigen ist weiterhin, dass die Kaiserliche Heerführung bereitete sich für die Kurucer Streifzüge vor und nahm mit Kleineren Truppeneinheiten gegen die ungarischen Truppen den kampf nicht auf.

Die abweichenden Lagebeurteilungen innerhalb der Armeeführung und die daraus folgenden falschen Entscheidungen hinderten die militärischen Aktionen der Kurucer und die Organisierung der Verteidigung Siebenbürgens. Im Zusammenstoss bei Zsibó hatten die Kaiserlichen eine doppelte Heerstärkeüberlegenheit und — nach den Quellen — verfügte Sándor Károlyi unter seinem Kommando nicht mehr als 5000 Mann. Im Grunde der Daten der damaligen Muster-Bücher ist es feststellbar, dass die Waffenversorgung des Kuruczer Militärs auf einem niedrigen Niveau stand. So hatten die Kaiserlichen Truppen in dem Zusammenstoss bei Zsibó nicht nur an der Heeres-, sondern auch der Waffenstärke eine Überlegenheit. Befreffend der Rolle Sándor Károlyis in der Schlacht konnte es im Grunde der zeitgenössischen Briefe und Meldungen, der terraingeographischen Untersuchungen festgestellt werden, dass der Feldmarschall zur Durchführung der Befehle Rákóczis über keine genügende Kraft, eZit und geeignetes Terrain verfügte.

Die Komplizierten gesellschaftlichen und politischen Interessengegensätze, sowie die wirtschaftlichen Schwierigkeiten widerspiegelten sich in den Stärke, -und Waffenmangeln, im Aufweichen der Disziplin innerhalb der Kurucer Armee. All diese kann man im Laufe des Kasierlichen Herbstfeldzuges 1705 auf dem Füsse folgen, die zum Misserfolg der Kurucer bei Zsibó beitrugen.

KÖZLEMÉNYEK

BONA GÁBOR

SZERB KATONÁK AZ 1848/49-ES HONVÉDSEREGBEN*

Magyarországon a belső gazdasági és társadalmi fejlődés következtében a múlt század 40-es éveire a polgári átalakulás, az elmaradott feudális viszonyok felszámolása elodázhatatlan történelmi szükségszerűséggé vált.

A közel negyed századig tartó reformországgyűlések során a polgári fejlődést célzó törvényjavaslatok minden esetben a Habsburg birodalom abszolutisztikus-bürokratikus uralmi rendszerének merev ellenállásába ütköztek, s így 1848-ra már nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarországon a polgári fejlődés számára csak egy forradalom nyithat utat.

Mindezzel szervesen összefüggött a nemzeti függetlenség kérdése. A társadalmi haladásért folytatott harcot ugyanis azzal a reakciós bécsi udvarral kellett vívnia a nemzetnek, amely egyben az idegen elnyomást is megtestesítette. S noha a polgári átalakulásért folytatott küzdelmet vezető liberális nemesség döntő hányada a teljes nemzeti függetlenség gondolatáig nem jutott el, az számára is egyértelmű volt, hogy az igényelt társadalmi változások az Ausztriához, illetve a birodalomhoz fűződő politikai és gazdasági kötelékeket is módosítják. Vagyis az udvar magatartásának függvényében e kapcsolatokban minőségi változások, vagy jelentős lazulás következik be. Mindkettő ugyanakkor hasonló irányba — a birodalmon belül Magyarország több-kevesebb önállósága, belső függetlensége felé — tendál.

A polgári átalakulás és a nemzeti függetlenség megoldásra váró feladatait sajátosan motiválta a nemzetiségi kérdés. Az ország lakossága nagyobb hányadát kitevő nem magyar népek jelentős része szintén a polgári nemzetté fejlődés útjára lépett. S noha e tekintetben — a horvátokat leszámítva — elmaradtak a magyartól, 1848-ra már szintén megfogalmazták saját társadalmi és nemzeti jellegű követeléseiket.

1848 márciusa, a magyar polgári forradalom győzelme után a nemzetiségi kérdés döntő jelentőségűnek bizonyult. Az együttműködés lehetősége 1848 tavaszán egy pillanatra megcsillant, ám helyét igen rövid időn belül a kibékíthetetlen ellentétek foglalták el. A történelmi tapasztalatok hiánya, a *kölcsönös* meg nem értés és merevség szinte hetek, hónapok alatt hatalmasra szította a nacionalizmusnak a nemzetté válás időszakában különben is magas lánggal lobogó tüzét. Ez pedig végső soron a bécsi udvar politikai céljainak kedvezett.

* Az 1978 novemberében a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, valamint a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia közös szervezésében Budapesten rendezett, és az 1848/49-es szerb—magyar kapcsolatokat taglaló szakértői konferencián elhangzott korreferátum bővített változata.

A magyarokkal szemben a nemzetiségek Bécsben kerestek és kaptak védelmet, ám ennnek fejében és következményeként, mint ismeretes, vágyaik és céljaik a reakció oltárán éppúgy füstbe mentek, mint a magyar szabadságharcé, amely ellen küzdöttek.

Különösen így volt ez a magyarországi szerbek esetében, akik 1848 kora nyarán vélt, vagy valóságos jogaik védelmében elsőként fogtak fegyvert a magyar forradalommal szemben. Pedig 1848 márciusában-áprilisában még egy sor délmagyarországi város szerb lakói szerveztek rokonszenvtüntetést a pesti március 15. mellett, s maga Djordje Stratimirović, a szerb nemzeti mozgalom liberális szárnyának egyik vezetője piros-fehér-zöld kokárdával a mellén járta Újvidék utcáit.

Az események azonban igen hamar tragikus fordulatot vettek. Április 8-án a pozsonyi országgyűlés elutasította a szerbek alapkövetelését, politikai nemzetként való elismerésüket, s a tárgyalások Kossuth és Stramitirović között a kibékíthetetlen ellentétek jegyében zárultak. A jobbágykérdést felemás módon megoldó áprilisi törvényeket követően a szerb lakta délvidéki területeken is földfoglalásokra, parasztmegmozdulásokra került sor, melyeket a magyar kormány utasítására katonaság vert le. Ez, melynek győztese igen gyakran a magyar földesúr, vesztese pedig a szerb paraszt volt, alapvetően hozzájárult ahhoz, hogy a szociális jellegű követelések mindinkább nemzeti jelszavakba csaptak át. A szerb parasztság felsorakozott a nemzeti célok mögött. Vagyis átvette azt az alapkövetelést, amelyet a május 15-én megnyíló első karlócai szerb nemzetgyűlés már a Bácskából, a Temesközből, a Szerémségből és Baranyából álló szerb vajdaság létrehozásában jelölt meg. A nemzetgyűlés pátriarchává kiáltotta ki Rajačićot — aki majd az összekötő kapocs lesz az udvar felé —, létrehozta a magyarországi szerbség legfelsőbb hatalmi- és végrehajtó szervét, a főodbort, melynek élére Stratimirović került és Supljikać császári határőr ezredes személyében vajdát választott.

1848 májusától a Bácskában, majd a Bánátban is tucatszámra fegyveres felkelő táborok létesültek, melyekbe százával, majd ezrével özönlöttek a szerb parasztok, a súlyos katonai szolgálattól szabadulni vágyó határőrök — és a szerb fejedelemség területéről származó önkéntesek, a „szerviánusok", akiknek nem kis szerepük volt abban, hogy a konfliktus a magyar kormány és a hazai szerbség között ilyen gyorsan, és olyan példátlanul kegyetlen háborúba torkollott.

Mert noha kétségtelen, hogy a Batthyány-kormány is igen hamar fegyveres eszközökhöz nyúlt, vagyis katonai erővel szerette volna helyzetét megszilárdítani — amire pedig nemcsak saját helyzete, de objektíve a forradalom érdekében is szükség volt — de ugyanakkor a békés megegyezés számára is utat nyitott. Dél-Magyarország teljhatalmú biztosává, jóakaratú gesztusként, a szerb származású Csernovics Pétert nevezte ki, május 27-re, majd június 27-re pedig Temesvárra egybehívta a magyarországi görög nem egyesült vallásúak kongresszusát. Ez utóbbi többek között a szerbség követeléseiről is hivatva lett volna tárgyalni. S hogy Batthyányék komolyan hajlandók voltak engedni, bizonyítja az a május 30-i rendelet is, amellyel a magyar kormány a három temesközi ezred és a sajkás zászlóalj határőreit — akik nagyrészt szerbek voltak — felmentette a kincstár számára végzendő robot kötelezettsége alól.

Ezek az intézkedések pedig komoly benyomást gyakoroltak a szerb nemzeti mozgalom mérsékeltebb irányzatát képviselő politikusaira is. A közeledésnek, az újabb tárgyalásoknak tehát ismét megvoltak a feltételei, még ha kétséges is, hogy az egymással oly szöges ellentétben álló nézetek következtében sikerült volna végül megegyezni. Az azonban már kétségtelen, hogy a szerb táboron

belül a magyarokkal való összeütközést kerülni kívánó erők — melyek különben is kisebbségben voltak — elsősorban a szerbiai önkéntesektől való félelmük következtében hagyták kihasználatlanul a lehetőségeket. Az utóbbiak ugyanis minden ilyen kísérletet a szerbség elárulásának tartottak. E szerbiai önkéntesek, akik a felkelő sereg egyharmadát, felét alkották — számuk állandóan változott — ugyanis egy nagy szerb birodalom vágyától, vagy éppen csak kalandvágytól sarkallva jöttek Magyarországra, hiszen nagy részük az állandó törökellenes harcoktól elvadult „szegénylegény" volt. Számukra a magyarországi szerbekkel ellentétben a magyarokkal való együttélés, mint történelmi tradíció, ismeretlen volt. Katonai értéküknél fogva azonban az első pillanattól — vagyis 1848 májusától — meghatározóvá váltak a szerb mozgalom mind katonai, mind pedig politikai kérdéseit illetően. Vagyis ők voltak azok, akik a szerb fejedelemség titkos utasításának is eleget téve Karlócán a leghangosabban követelték a vajdaságot, és gátolták meg, hogy a magyar kormány felhatalmazása birtokában cselekvő pétervárad és szlavóniai főhadparancsnok, Hrabovszky altábornagy karhatalommal oszlassa fel a törvénytelennek nyilvánított nemzetgyűlést június 12-én. S ők voltak azok, akik aztán nem egy román, sőt szerb falut erőnek-erejével köteleztek Dél-Magyarországon a felkelőkhöz való csatlakozásra.

Az ellentét 1848 júniusára tehát visszavonhatatlanul polgárháborúvá szélesedett. S habár az egy éven át tartó fegyveres küzdelem során mindkét részről egyre inkább erősödött a felismerés, hogy a testvérháború értelmetlen, és csak Bécs malmára hajtja a vizet, a szereplők innen és túl többé már nem találtak kiutat. Amikor 1849 nyarán Kossuth és Stratimirović arról tárgyalt, hogy az utóbbi milyen politikai feltételek mellett csatlakozna egy szerb felkelőkből szervezendő hadtest élén a magyar honvédsereghez, már küszöbön állt a cári intervenció. S amikor 1849 júliusában a magyar országgyűlés Szegeden Európa addigi leghaladóbb nemzetiségi törvényét hozta, a forradalomnak már csak napjai voltak hátra. Azok a kedvező külső és belső feltételek, amelyek 1848 tavaszán a haladó társadalmi és nemzeti mozgalmak számára fennálltak, már a múlté voltak.

A két nép egy fájdalmasan keserű történelmi tapasztalattal lett „gazdagabb", ám úgy tűnik, a véres és kegyetlen testvérháború ellenére a történelem addigi folyamán éppen akkor került egymáshoz a legközelebb. A magyar szabadságharc leverését követő súlyos években, amikor a Habsburg önkényuralom azonos súllyal nehezedett vesztes magyarra és „győztes" szerbre. Mert ezt bizonyítja például az is, hogy azok a szerb határőrkatonák, akik 1848/49-ben mint halálos ellenfelek álltak szemben a magyar honvédekkel, ugyanezeket a honvédeket és tiszteket 1849 őszén és az 1850-es évek elején sokszor saját életük kockáztatásával százával, ezrével menekítették már át a Dunán, a megtorlás, a hadbíróság, vagy a császári seregbe való besorozás elől.

A szerbek és velük Magyarország nemzetiségeinek nagyobb része 1848/49-ben tehát a magyarok ellen fordult. E népek — szerbek, horvátok, románok és szászok — számos képviselője azonban már kezdetben felismerte, hogy népük igazi ellensége nem a magyar forradalom, hanem a Habsburg abszolutizmus. S így volt ez a magyarországi szerbek esetében is. 1848/49-ben több szerb származású képviselő végig kitartott a magyar forradalom és szabadságharc ügye mellett, kereste a megbékélés, az egymásra találás útját a két nép között. Voltak a magyar szabadságharcnak szerb származású kormánybiztosai, sőt Vukovics Sebő személyében minisztere is.

Talán még inkább érdekes és magyarázatra szoruló tény azonban, hogy a magyarországi szerbek viszonylag jelentős számban szolgáltak a magyar honvéd

hadseregben is. Köztudott, hogy a honvédsereg egyik, talán legtehetségesebb, de mindenesetre a legtöbb győztes csatát vívott tábornoka az a Damjanich János volt, aki végig büszkén hangoztatta szerb származását. Az azonban már kevésbé ismert, hogy Damjanich nem az egyetlen szerb tiszt volt a magyar hadseregben, illetve annak felső vezetésében. A szabadságharcot végigszolgáló mintegy 700 honvéd törzstiszt és tábornok közül 14 főről sikerült megállapítani, hogy szerb származású volt, ami a honvédsereg tulajdonképpeni parancsnoki karának 2%-át tette ki. (Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a horvát származású honvéd törzstisztek és tábornokok száma, illetve aránya a szerbekénél valamivel magasabb volt, együttesen tehát a parancsnoki kar több, mint 4%-át tették ki.) De több, mint száz szerb származású tagja volt a főtiszti karnak is, a közhonvédek között pedig — óvatos becslések alapján is — mintegy 1200—1500 főre tehetjük a szerbek számát.

E rövid tanulmány keretei között róluk, a magyar honvédsereg szerb anyanyelvű tisztjeiről — elsősorban a törzstisztekről — és katonáiról, szerepükről és az indítékokról, amelyek a magyar szabadságharc táborába vezették őket, szeretnénk szólni.

A legismertebb közülük *Damjanich János* honvédtábornok, aradi vértanú, akit a magyar nép mindmáig szabadságküzdelmei egyik mártírjaként tart számon.[1] Damjanich János 1804. december 8-án született Temesstrázsán, a 2. bánáti határőrezred területén. Apja vagyontalan határőr tiszt, anyja szintén szerb származású — sz. Taborovich — volt. Tanulmányait a 61. sorgyalogezred katonai nevelő intézetében végezte, majd 16 éves korában maga is hadapród lett az említett gyalogezrednél. Itt a forradalom kitöréséig századosi rendfokozatot ért el. 1848 áprilisában az itáliai hadszíntérre vezényelték, amelynek közvetlen oka és előzménye egy politikai jellegű összetűzése volt Haynau tábornokkal, a szabadságharc későbbi véres kezű hóhérával.

Haynau — ez időben temesvári hadosztályparancsnok — ugyanis egy alkalommal tisztjei előtt minősíthetetlen jelzőkkel illette a Batthyány-kormányt, a magyar „rebelliseket". Ennek során azonban éles szóváltásra került sor közte és Damjanich között, amely azzal végződött, hogy a magyar kormány védelmére kelő Damjanichot Haynau azonnali hatállyal ezrede Itáliában állomásozó zászlóaljához helyezte át.[2] Az eset nagy port vert föl, s ennek köszönhető, hogy két hónappal később, amikor az első 10 honvédzászlóalj szervezése megindult, Batthyány Lajos a Szegeden alakuló honvédzászlóalj őrnagyává és parancsnokává nevezte ki Damjanichot. (1848. június 22.) Zászlóaljával július végétől részt vett a délvidéki harcokban, s noha szerb származása következtében kezdetben saját katonái bizalmáért is meg kellett küzdenie, mindinkább kitűnt, hogy szigora, mellyel feltétlen fegyelmet és engedelmességet követelt, megbízhatósággal és személyes bátorsággal is párosult. 1848 októberében, a bécsi udvarral való szakítás idején — eltérően a volt császári-királyi tisztek zömétől — egy pillanatig sem habozva állt végleg a forradalom oldalára. Október 14-én alezredessé, majd rövidesen a bánáti hadtest verseci hadosztályának parancsnokává léptették elő. E beosztásában több kisebb-nagyobb győztes csatát vívott a szerb felkelő és a reguláris császári-királyi csapatok-

1 A *Damjanich Jánosra* vonatkozó életrajzi adatok a következő forrásokon alapulnak: a) összefoglaló életrajzi vázlatok: *Vasárnapi Újság*, 1890. 40. o.; Révai Nagy Lexikon V. k. Budapest, 1912. 266—267. o.; Magyar Életrajzi Lexikon (főszerk: Kenyeres Ágnes) Budapest, 1976. 343—344. o.; *Hamvay Ödön:* Damjanich János élete története és szemelvények nejéhez intézett leveleiből, Budapest 1904. b) előléptetése és kitüntetése a *Közlöny* 1848-i évf. 16., 128. és 170., valamint a *Közlöny* 1849-i évf. 19. és 49. számaiban, c) az aradi elítélésre vonatkozó periratok: Hadtörténeti Levéltár (a továbbiakban — HL) Aradi hadb. 113/24.

2 Az esetre részletesen: *Hamvay Ödön:* Damjanich levelei nejéhez. Budapest, 1910. 88—89. o.

kal. Ennek eredményeként november 25-én ezredessé, majd a strázsai (lagerdorfi) tábor elfoglalását követően, amely immár országosan ismertté tette a nevét, honvédtábornokká nevezték ki (december 28). 1849 január elején a bánáti csapatok főparancsnoka lett.

Az 1848/49 fordulóján kialakult válságos katonai helyzet következtében az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849 januárjában a rendelkezésre álló erők összpontosítását rendelte el. Ennek következtében Damjanich hadosztálya kivonult a Temesi Bánság területéről, egyesült a Bácskából kivont Vécsey-hadosztállyal és Cibakháza—Törökszentmiklós körzetében besorolt a Tisza bal partján felvonuló magyar hadtestek közé. Így Tokaj és Szeged között egy négy hadtestből álló, mintegy 50 000 fős hadsereg jött létre Windisch-Grätz császári főparancsnok hasonló létszámú seregével szemben. A magyar csapatok február közepén támadó hadműveletbe kezdtek. A haditerv értelmében a főcsapást Eger—Hatvan—Budapest irányában Görgei és Klapka hadtestének, valamint a Répásy-hadtest egy részének kellett intéznie, míg Damjanich és Vécsey hadosztályai — március végétől mint III. hadtest — a Répásy-hadtest fennmaradó részével Szolnok felé intéztek tüntető támadást, az ellenség figyelmének lekötése céljából. A kitűzött feladatot végül is nem sikerült megvalósítani. A támadó magyar sereg balszárnya február 26-án a Tarna folyó vonalán találkozott az ellenség főerőivel, de a kialakuló kétnapos kápolnai ütközetben — ha rendkívül szívós ellenállás után is — visszavonulásra kényszerült. Annál fényesebben oldotta meg viszont feladatát Damjanich. Nem tartva ugyanis szorosan magát Dembinszki főparancsnok utasításához — amely csak tüntetőleges támadást írt elő számára — csapataival március 5-én hajnalban átkelt a Tiszán, meglepte és szétverte a Szolnokon állomásozó ellenséges dandárt, majd megfutamította az annak segítségére érkező osztrák lovasdandárt is. A győzelem a főhadszíntéren az osztrák csapatok decemberi általános támadása óta lényegében az első komolyabb magyar sikert jelentette. Damjanich és Vécsey honvédei több száz hadifoglyot ejtettek és nagy mennyiségű katonai felszerelést zsákmányoltak.

Fényes haditette jutalmául Damjanichot a katonai érdemjel 2. osztályával tüntették ki. A szolnoki csata a győztes tavaszi hadjárat bevezetője volt. A kápolnai ütközetet követő zavarok — mindenekelőtt a fővezérlet kérdésének — megoldását követően a magyar főserég ismét támadólag lépett fel és 1849 április folyamán egy sor ütközetben verte meg Windisch-Grätz csapatait. Hatvan, Tápióbicske, Isaszeg, Vác, Nagysalló, majd április 26-án Komárom e fényes hadjárat állomásai, melyek mindegyikében fontos — olykor döntő — szerepet játszott Damjanich és a parancsnoksága alatt álló III. hadtest.

Katonai érdemei mellett feltétlenül szólnunk kell azonban politikai nézeteiről is. Damjanich ugyanis a honvédsereg azon kevés volt császári-királyi tisztből lett parancsnokai közé tartozott, akik a szabadságharcot nem egyszerűen „az alkotmány védelmében folytatott önvédelmi harcnak", hanem valódi szabadságküzdelemnek tekintették. A honvédseregben küzdő és magas beosztásban szolgáló volt császári-királyi tisztek többsége lényegében végig a Habsburg dinasztiával való kiegyezést kereste. Nem voltak hívei a birodalomtól való elszakadásnak és a katonai győzelem kivívását elsősorban azért tartották fontosnak, hogy az uralkodóházat az ország számára nagyfokú belső önállóságot biztosító áprilisi törvények végleges elfogadására kényszerítsék.

E véleménnyel — melyet nem csupán a Feldunai Hadsereg parancsnoka, Görgei és szűk környezete, de a tisztikar szakmailag legértékesebb részét jelentő volt hivatásos tisztek többsége is képviselt — ellentétben Damjanich közismert volt dinasztiaellenségéről, radikális felfogásáról, vagyis arról, hogy ő a

kossuthi függetlenségi politika híve.[3] S ennek különös jelentősége volt. Nem mintha a honvédsereg felső vezetésében nem lettek volna igen szép számmal olyan haladó gondolkodású tisztek, mint Nagysándor József, Perczel Mór, Richard Guyon és Józef Bem tábornokok — s a neveket sorolhatnánk tovább. Csakhogy a Feldunai Hadseregnél — amely a magyar főseregét képezte — éppen Damjanich volt az, akit a radikális és forradalmi nézeteket valló tisztek mintegy politikai vezérüknek tekintettek. Nem csoda tehát, hogy Kossuth Damjanich balesetét — április 28-án Komáromban a lábát törte — nemzeti katasztrófának tekintette, személyében ugyanis nézeteinek egy olyan támaszát veszítette el a hadseregben, akit vitathatatlan katonai érdemei következtében Görgei és párthívei is respektáltak.[4]

Damjanich még betegen, 1849. július 10-én Arad várparancsnoka lett. A világosi fegyverletételt követően, augusztus 17-én az erődöt a cári csapatoknak adta át. Az osztrák hadbíróság halálra ítélte és a honvédsereg 12 volt vezénylő tábornokával együtt 1849. október 6-án Aradon végezték ki.

A szerb születésű tisztek közül ezredesi rendfokozatot *Bobich János* ért el a honvéd hadseregben. Bobich 1795-ben szerb határőrtiszti családból született a 2. ottocaci határőrezred területén, Dabar helységben.[5] A szabadságharcot megelőzően 27 évig maga is a császári-királyi hadseregben szolgált, ahol századosi rangig emelkedett. 1843-ban azonban kilépett és az Első Magyar Központi Vasútnál hivatalnok lett. Mint volt tisztet, saját kérésére 1848. június 13-án századossá nevezték ki — szintén a szegedi 3. honvédzászlóaljhoz. 1848 nyarán és őszén a délvidéki harcokban tehát Damjanich parancsnoksága alatt vett részt. 1849. január 25-én (16)-án honvédőrnagy és zászlóaljának parancsnoka lett. Különösen kitűnt a már említett március 5-i szolnoki ütközetben, ahol csapatteste élén megrohamozott és elfoglalt egy egész ellenséges üteget. Fényes haditette jutalmául március 20-án alezredessé és az I. (Klapka-) hadtest dandárparancsnokává léptették elő, egyben 3. osztályú katonai érdemjellel tüntették ki. A tavaszi hadjárat valamennyi csatájában részt vett. Július 1-én ezredes és az I. hadtest egyik gyalogos hadosztályának parancsnoka lett. Augusztus 2-án a debreceni csatában súlyosan megsebesült. A szabadságharc leverését követően Aradon őt is hadbíróság elé állították, de néhány havi fogság után — mivel a császári hadseregből még a forradalom előtt kilépett — szabadon engedték. Az 1860-as évek végén Pesten halt meg.

Alezredesi rendfokozatot Damaszkin György, Herkalović András, Milutinovich Mihály, Stojkovich Péter és Zákó István ért el a honvédseregben.

Damaszkin György 1815. VII. 1-én a Torontál megyei Hajdúsicán született, magyar nemességet nyert, szerb anyanyelvű, elszegényedett kisbirtokos családból.[6] Tanulmányait a bécsi hadmérnöki akadémián végezte, majd huzamosabb ideig a császári hadseregben szolgált, ahonnan azonban mint főhadnagy, még 1847-ben kilépett. A honvédseregben pályafutását ő is a 3. honvédzászlóaljnál kezdte 1848 júniusában, mint főhadnagy. Októbertől ugyanitt

3. Damjanich radikális politikai nézeteire a már említett forrásokon kívül: *Hegyesi Márton:* Az 1848—49-iki harmadik honvédzászlóalj története. Budapest, 1898.

4 Kossuth az akkor hadügyminiszterhelyettessé kinevezett Damjanichot ért szerencsétlenségről értesülve így ír: „Damjanich tábornok úrnak balesetét a hazának minden hű fia velem együtt a legmélyebb bánattal fájlalja, s osztozik azon keserves meggyőződésemben, hogy e baleset országos csapás..." (Kossuth Lajos összes munkái. Sajtó alá rendezte: Barta István. XV. k. Budapest, 1955. 201. o.)

5 *Bobich János* életrajzi adataira: HL Aradi hdb. 113/7., 2/324., előléptetéseire és kitüntetésére: *Közlöny* 1848/7., 1849/12., 59. és 61. sz.

6 *Damaszkin György* életrajzi adataira: HL Aradi hdb. 113/10., 2/347.; *Kempelen Béla:* Magyar nemes családok. Budapest, 1910. III. k. 230. o.; *Gatti, Friedrich:* Geschichte der. k. u. k. technischen Militar-Akademie. Wien. 1901—1905. I. k. 853. o. Előléptetéseire: *Közlöny* 1848/13., 126 és 170., 1849/36. sz.

százados volt. 1848. november 25-én őrnaggyá és az Erdélyben alakuló 31. zászlóalj parancsnokává léptették elő. Ugyanitt 1849. február 22-én a 73. honvédzászlóalj parancsnokságát vette át. A nyári hadjáratban előbb a besztercei hadosztály dandárparancsnokaként, majd június 21-től alezredesi rendfokozatban az említett hadosztály parancsnokaként a cári intervenciós csapatok ellen harcolt. A szabadságharcot követően Aradon 1850. január 30-án halálra ítélték, de a korábban kilépett császári tisztekhez hasonlóan néhány hónap múlva kegyelmet kapott. 1867. október 9-én szülőhelyén halt meg.

Herkalović András 1810-ben a sajkás kerülethez tartozó Czeng helységben született.[7] 14 éves korában lépett katonai pályára, s a szabadságharc kitörésekor századosként a 62. sorgyalogezrednél szolgált. Ezredének 2. zászlóaljával — mely 1848 októberében a honvédsereghez csatlakozott — 1848 nyarától az előbbiekhez hasonlóan a délvidéki harcokban vett részt. 1849. január 17-én őrnaggyá nevezték ki és Bem tábornok törzséhez osztották be. A tehetséges vezérkari tiszt hamarosan Bem kedvence és megbékélésre törekvő nemzetiségi politikájának meggyőződéses híve lett. Az erdélyi hadjárat győzelmes befejezését követően, 1849. április 7-én, vezérkari alezredessé léptették elő és a Bánátba induló erdélyi hadosztály vezérkari főnökévé nevezték ki. Az újabb hadjáratban — május 27-én — megkapta a katonai érdemjel 3. osztályát. Május végétől a szabadságharc befejezéséig a karánsebesi, majd az orsovai katonai körzet (és dandár) parancsnoka volt. 1850. március 14-én Aradon halálra ítélték, amelyet azonban Haynau 16 évi várfogságra változtatott. 1856 áprilisában amnesztiában részesült, és 1867. július 28-án Nagybecskereken halt meg.

Milutinovich Mihály 1802-ben a szlavoniai Banovcén született, bárói rangra emelt szerb katonacsaládból.[8] A szabadságharc kitörésekor őrnagyi rangban a császári-királyi 2. huszárezrednél szolgált. Ezredével a bécsi hadügyminisztérium parancsára már 1848 kora nyarán a délvidéki szerb felkelők ellen vezényelték, és itt szolgált októberben, a bécsi udvarral történt szakítás után is. December 5-én — ekkor már alezredes és a 2. huszárezred helyettes parancsnoka — a tomaseváci csatában elesett.

Stojkovich Péter — aki nevét 1848-ban Szillányira magyarosította — 1822-ben az Arad megyei Szlatinán született.[9] Apja a császári-királyi hadsereg alezredese volt. Tanulmányait a karánsebesi katonai nevelőintézetben végezte, majd 1838-ban hadapród lett. A császári hadseregben 1845-ig szolgált, amikor is hadnagyi rendfokozata megtartásával kilépett. 1848 nyarán előbb a Temes megyei nemzetőrség századosa lett, majd október közepén főhadnaggyá nevezték ki a Sátoraljaújhelyen alakuló 42. honvédzászlóaljhoz. December elejétől százados zászlóaljánál, amelyet ugyanekkor a felső-magyarországi hadtestbe osztottak be. 1849 januárjában az említett hadtest vezérkarába (Klapka mellé) vezényelték. A tavaszi hadjáratban — melyet végigküzdött — az I. hadtest Máriássy-hadosztályának vezérkari főnöke. Április végén a hadügyminisztériumba került, Klapka ideiglenes hadügyminiszter segédtisztjeként. Május 25-én léptették elő őrnaggyá, és a Feldunai Hadsereg balszárnya (a VII. és a VIII. hadtest, valamint a Kmety-hadosztály) vezérkari főnökévé. Egy hónappal ké-

7 *Herkalović András* életrajzi adataira: HL Aradi hdb. 113/16, 2/382; előléptetéseire: *Közlöny* 1849/7. és 74. sz.
8 *Milutinovich Mihályra: Gatti:* i. m. I. k. 724. o.; *Wurzbach, Constantin:* Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreichs. Wien. 1865—1880. XVIII. k. 337. o.
9 *Szillányi (Stojkovich) Péter* életrajzi adataira: Révai Nagy Lexikona XVII. R. 615. o.; *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1891—1914.; előléptetéseire és kitüntetésére: *Közlöny* 1848/142. és 178., 1849/118. sz.; *Komáromi Lapok* 1849/27. és 63. sz.

sőbb a komáromi erődben a Klapka parancsnoksága alatt visszamaradó csapatok (a II. és a VII. hadtest) vezérkari főnöke lett. Augusztus 3-án az ő tervei alapján ment végbe az a kitörés, amely az ostromló császári csapatok teljes szétverését eredményezte. Klapka ezért alezredessé léptette elő és a 2. osztályú érdemjellel tüntette ki (augusztus 8.) Az október 4-i kapituláció feltételeként amnesztiában részesült.

Ezt követően rövid időre Nyugat-Európába emigrált. A kiegyezés után megalakuló magyar királyi honvédséghez 1870-ben alezredesként reaktiválták, és itt szolgált 1871. november 17-én, Szatmáron bekövetkezett haláláig.

Zákó István magyar nemesi rangra emelt Bács megyei földbirtokos családból született 1810-ben, feltehetően Újvidéken.[10] Jogi tanulmányai befejeztével ügyvédi vizsgát tett, majd Bács megye szolgálatába lépett. Később ugyanitt vármegyei főjegyző és az 1843/44-es országgyűlésen a megye konzervatív (kormánypárti) beállítottságú követe volt. 1848-ban az első népképviseleti országgyűlésen az ókanizsai kerület képviselője lett. 1848. október 12-én a Zomborban alakuló 34. honvédzászlóalj őrnagy-parancsnokává nevezték ki. Zászlóaljával 1849 januárjában a felsőmagyarországi — Klapka vezette — hadtestbe nyert beosztást, ahol rövidesen dandárparancsnok lett. A tavaszi hadjáratban több ütközetben is kitűnt, ezért április 18-án alezredessé léptették elő és 3. osztályú katonai érdemjelet kapott. A hónap végén a hadügyminisztériumba osztották be és itt szolgált egészen a világosi fegyverletételig. 1860. január 28-án halt meg.

Heten — Csernovics György, Damaszkin István, Driska Szilárd, Jovanovich Miklós, Raić Konstantin, Stojanich Miklós és Vukovich Mihály — őrnagyi rendfokozatban fejezték be a szabadságharcot.

Csernovics György 1818-ban Aradon született, nemesi földbirtokos családból.[11] Katonai szolgálatát, mint hadapród, 1837-ben kezdte, később 5 évig a magyar nemesi testőrségnél szolgált Bécsben. A forradalom kitörésekor főhadnagy volt a 9. huszárezrednél. A szabadságharcot ezredénél — mely a honvédseregheż csatlakozott — a feldunai (később VII.) hadtestnél küzdötte végig. Ennek során októberben al-, novemberben főszázados, 1849 júliusában pedig őrnagy és osztályparancsnok lett. A szabadságharc után Aradon halálra ítélték, melyet azonban várfogságra változtattak. 1851-ben amnesztiával szabadult. 1887 június 23-án a Nógrád megyei Kálnón halt meg.

Damaszkin István — a már említett György bátyja — 1812-ben Világoson, Arad megyében született.[12] A szabadságharc kitörésekor a verseci járás főszolgabírója volt. 1848 nyarán és őszén a helyi nemzetőrség egyik parancsnokaként részt vett Versec védelmében, majd 1849 februártól főhadnagyi, májustól századosi, végül augusztustól őrnagyi rendfokozatban Damjanich segédtisztje volt. A szabadságharcot követően rövidebb ideig Aradon volt fogságban. Egy függetlenségi összeesküvés kapcsán azonban hamarosan ismét letartóztatták és 1855 októberében Bécsben kötél általi halálra ítélték. Ezt később 10 év várfogságra változtatták, melyből amnesztiával szabadult. 1866-ban halt meg.

10 *Zákó István* életrajzi adataira: *Wurzbach:* i. m. LXIX. k. 101. o.; *Borovszky Samu* (szerk.): Magyarország vármegyéi és Bács-Bodrog vármegye. Budapest, 1909. II. k. 234. és 601. o.; előléptetéseire és kitüntetésére: *Közlöny* 1848/126., 1849/84. és 86. sz.

11 *Csernovics György* életrajzára: *Hellebronth Kálmán:* A magyar testőrségek névkönyve 1760—1918. Budapest, 1939.; HL Aradi hdb. 113/17, 2/383.; HL General Commando zu Ofen 1868. II. Abt. 21—8 499.; előléptetéseire u. o. és *Közlöny* 1848/22. sz.

12 *Damaszkin Istvánra:* HL Aradi hdb. 113/2 2/219.; *Kempelen:* i. m. III. k. 230. o.; *Közlöny* 1848/77. és 166., 1849/20. és 96. sz.; valamint HL Pesti hdb. 1854. 8/36.

Driska Szilárd 1809-ben Gyöngyösön született, ahol apja borkereskedő volt.[13] A bölcsészakadémia elvégzését követően 1827-ben a császári-királyi hadseregbe lépett, és 1848 őszéig főhadnagyként a 63. gyalogezredben, Galiciában szolgált. A magyarországi eseményekről értesülve ekkor elhagyta ezredét és október elején százados lett a Lőcsén alakuló 19. honvédzászlóaljnál. Alakulatával a felső-magyarországi hadtest kötelékében több csatában vett részt. 1849 januárjában megbetegedett és Debrecenbe ment, ahol az Országos Főhadparancsnokságra osztották be. Ugyanitt március 13-án őrnaggyá és osztályvezetővé nevezték ki. Világosnál esett fogságba. A császári hadbíróság Aradon előbb halálra ítélte, amelyet azonban Haynau 12 év várfogságra változtatott. 1850 végén amnesztiában részesült.

Jovanovich Miklós vagyontalan határőr családból származott. 1818-ban a német-bánáti határőr ezred területéhez tartozó Zrepaja községben született.[14] Katonai szolgálatát 1837-ben a 15. (2. székely) határőr ezredben kezdte, s a szabadságharc kitörésekor ugyanitt hadnagyi rangban szolgált. Ezredével 1848 novemberében és decemberében az erdélyi (háromszéki) székely seregben harcolt, melynek során főhadnaggyá léptették elő. 1849 február közepén az ezredéből alakuló első háromszéki székely zászlóalj századosa lett. Alakulatával — amely áprilisban a 83. honvédzászlóalj lett — a nyári hadjárat idején a beszterceiei hadosztályban küzdött. Ugyanitt június 28-án Bem őrnaggyá és zászlóaljának parancsnokává nevezte ki. A szabadságharc után Nagyszebenben őt is halálra ítélték, végül azonban „csak" több évi várfogságot kellett letöltenie.

Külön regényes életrajzot lehetne írni egy másik szerb származású honvédőrnagyról, *Raić Konstantinról.*[15] A karlovici születésű, 1848-ban 37 éves Raić 1848 tavaszán a sajkás zászlóalj határőr főhadnagya volt. A határőrök mozgalmának megindulásakor a sajkás kerületben ő lett a szociális és nemzeti követelések egyik megfogalmazója, a helyi mozgalom vezetője. 1848. június 10-én Innsbruckba ment, hogy átadja az uralkodónak a sajkás kerület határőr katonáinak követeléseit tartalmazó petíciót. Erre azonban nem került sor: az uralkodó még csak nem is fogadta. Visszatérésekor a Délvidéken pedig már kitört a polgárháború. 1848 október elején Pestre utazott, s mint a szerb-magyar sorsközösség híve, felajánlotta Kossuthnak: személyén keresztül kezdjen tárgyalásokat Stratimirović-csal, a szerb nemzeti mozgalom balszárnyával. A megbízást megkapta — Kossuth egyben honvédőrnaggyá nevezte ki —, s a szabadságharc folyamán több alkalommal is igénybe vette közvetítő szolgálatait. E tevékenységéért a szabadságharc után két évig vizsgálat folyt ellene a pesti hadbíróságon, a haladó szellemű szerb tisztek mentő vallomásai következtében azonban végül is csak a császári hadseregben viselt rangjától fosztották meg.

Stojanich Miklós honvédőrnagyról csak keveset tudunk.[16] 1842-ig a császári-királyi hadseregben szolgált, mint főhadnagy. 1848. június 13-án az 1. honvédzászlóaljhoz nevezték ki főhadnagyul. Később — októberben — a 25. zászlóaljnál százados lett. 1849. február 14-től őrnagy és a 60. zászlóalj parancsnoka

13 *Driska Szilárdra:* HL Aradi hdb. 113/9 2/345 a; HL Gen. Com. zu Ofen 1868. II. Abt. 21—8 199; *Közlöny* 1848/109., 1849/152. sz.

14 *Jovanovich Miklósra:* Országos Levéltár (a továbbiakban — OL) R 33.; HL Bach-kori gyűjtemény. A politikai szempontból megbízhatatlan és rendőri megfigyelés alatt állók jegyzéke 136.; *Közlöny* 1849/63. sz.; *Nagy Sándor:* Háromszék önvédelmi harcza 1848—49. Kolozsvár, 1896. Okmánytár LXXX.

15 *Raić Konstantin:* HL Pesti hdb. 41. cs. 1851—1/42.; *Közlöny* 1848/175. sz.

16 *Stojanich Miklósra:* Militär-Schematismus des k. k. Heeres. Wien, 1822. és 1841.; *Közlöny* 1848/7. és 123., 1849/29. sz.; HL 1848/49-es gyűjtemény 51. cs. 17. sz.

Perczel seregében, a későbbi II. hadtestben. Végigküzdi a tavaszi hadjáratot, majd májusban a pesti honvédkórházak főparancsnoka. Végső beosztása szerint, 1849 augusztusában, az I. hadtest ruházati főfelügyelője a Feldunai Hadseregben. Augusztus közepén a sarkadi hadifogolytáborban kolerában halt meg.

Vukovich Mihály 1848-ban — akkor már 15 éve katona volt — az 1. huszárezrednél szolgált századosi rendfokozatban.[17] Ezredével 1848 nyarán a délvidéki harcokban vett részt. Október 8-án a mozgósított Pest megyei nemzetőrség 5. zászlóaljának parancsnokává nevezték ki őrnagyi rangban. A főváros feladásakor (1849 január) zászlóalja feloszlott, s ő maga csak Budavár visszafoglalása (május 21) után vállalt újra szolgálatot. Ekkor a pest-budai nemzetőrség helyettes főparancsnoka lett. Végül július elejétől a „budapesti keresztesek" önkéntes zászlóalj parancsnoka a Közép-tiszai Hadseregben. A „37 éves, fiumei születésű görög nem egyesült vallású" Vukovichot 1850-ben a pesti hadbíróságon ítélték várfogságra.

S ezzel elérkeztünk a kérdéshez, vajon milyen okok, körülmények hatására lettek a magyar szabadságharc katonái e tisztek? A válasz megadásánál induljunk ki az életsorsukból. A felsorolt 14 személyből 12 a szabadságharcot megelőzően aktív, vagy kilépett császári tiszt volt. Ezt több szempontból is alapvetőnek kell tekintenünk. A szabadságharcot követő elítélésük peranyagából és az 1848 nyarán a honvédtiszti állásokra benyújtott folyamodványaikból ugyanis egyértelműen kiderül, hogy többségük már a forradalmat megelőzően a császári-királyi tisztikar azon rétegéhez tartozott, amely felismerte, hogy a birodalom elmaradott feudális viszonyain és nemzetelnyomó politikáján változtatni kell. E felismerés a hadsereg tisztikara egy részénél már az 1830-as, 40-es években egy sor kisebb-nagyobb tiszti mozgalmat, összeesküvést eredményezett. Ezek tagjai — mint pl. Bobich és Driska — a lengyel és olasz forradalmárszervezetekkel is kapcsolatba kerültek. Mindebben kétségtelenül szerepet játszott az a tény is, hogy e tisztek nagyobb része vagyontalan származású volt. A császári-királyi hadseregbe lépésüket többnyire egzisztenciális jellegű okok eredményezték. A birodalom hadseregében a napóleoni háborúktól kezdődő hosszú békeidőszak alatt, valamint a bevezetett takarékossági intézkedések következtében azonban az előléptetések menete igen lelassult, s az antidemokratikus viszonyok következtében itt is számos visszaélés történt. Ugyanakkor a fizetések igen alacsonyak voltak. Mindez már önmagában is az elégedetlenség táptalajává vált a hadseregben. Ugyanakkor, évről-évre a birodalom más-más helyőrségébe kerülve, politikailag is azonos tapasztalatokra tettek szert, hiszen a galiciai parasztok nyomora és jogfosztottsága csak méreteiben különbözött a birodalom más nemzetiségű jobbágyaiétól, csakúgy, mint az itáliai tartományok olasz népének elnyomottsága a birodalom más népeiétől. Elsősorban erre vezethető vissza, hogy 1848-ban aztán a császári-királyi hadsereg mintegy 10 000 főnyi tisztikarából kb. 1000 fő lépett át végleg a magyar honvédséghez, több százan pedig az olasz felkelőkhöz csatlakoztak, sőt a bécsi a galiciai és a prágai forradalmakban is többen vettek részt. A cs.kir. hadsereg tisztikarának eme szétválásában — noha ez a tényező is igen fontos volt — nem elsősorban az etnikai hovatartozás döntött. Míg például több száz magyar származású tiszt a szabadságharc alatt végig az „uralkodó hűségén" maradt, addig a német, a lengyel és olasz születésűek közül tömegesen, de a szerbek, horvátok, csehek, románok sőt osztrákok közül

17 *Vukovich Mihályra:* HL Pesti hdb. 1850—1/825.; *Közlöny* 1848/35. és 1849/122. sz.

is jelentős számban álltak a magyar szabadságharc mellé.[18] A magyar szabadságharc mellé, amelyet a haladással azonosítottak a Bécs képviselte reakcióval szemben.

Persze a valósággal meg nem egyező képet festenénk, ha nem mondanánk el: igaz, hogy a magyar forradalomhoz csatlakozó szerbek esetében is a társadalmi haladás igenlése volt az alapvető motívum, de nem ez minden esetben az egyedüli és kizárólagos ok. Mert az is igaz, hogy a bácska-bánáti szerb anyanyelvű nemesség több tagja — akik aztán honvédtisztek lettek — például éppen azért állt a magyar forradalom és szabadságharc oldalára, mert annak liberális nemesi vezetésében garanciát látott egy még radikálisabb megoldással, a paraszti földfoglaló mozgalmakkal szemben. A Délvidéken, ahol birtokaik feküdtek, osztályérdekeiket 1848 tavaszán ugyanis az a paraszti földfoglaló mozgalom fenyegette, amely itt elsősorban éppen a szerb parasztsághoz kötődött, s egyben a szerb nemzeti törekvések egyik összetevőjét is képezte. (Hogy a harc szociális színezete 1848 tavaszán és kora nyarán alapvetőbb a tömegek számára a nemzetiségi hovatartozásnál, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy e parasztmegmozdulásokban a nemzetiségi területen a szerbekkel vállvetve ekkor még a volt magyar és román jobbágyok is részt vesznek.) Az áprilisi végi nagykikindai parasztfelkelésnek például az egyik szenvedő alanya az a szerb Zákó István szolgabíró, aki 1848 előtt a megye egyik közismerten konzervatív (kormánypárti) képviselője, családi kapcsolatait tekintve pedig Stratimirović sógora.[19] Ő tehát saját biztonsága — és birtoka védelme — érdekében sodródik a magyar táborba, bár itt sem tagadja meg önmagát. A függetlenségi nyilatkozatot követő egyik leveléből nyíltan megismerhetjük reakciós és dinasztikus érzelmeit.[20]

Ez persze elég szélsőséges és kivételesnek tekinthető eset volt. Mindenesetre tény, hogy a magyar szabadságharchoz csatlakozó bácska-bánáti szerb anyanyelvű nemességet is jellemezte a forradalmat vezető magyar liberális nemesség kétarcúsága: míg egyrészről a jobbágyfelszabadító áprilisi törvényeket elfogadta, sőt annak fegyveres védelmére is kész volt, másrészről mereven szembe szegült minden olyan kísérlettel, amely a „magántulajdon szentségét" veszélyeztette, radikálisabb megoldást jelentett volna. Esetükben az osztályviszonyok és érdekek bizonyultak alapvetőnek a saját népükhöz fűződő vérségi kötelékekkel szemben, s a magyar nemességhez hasonlóan — melyhez társadalmi és gyakran családi kapcsolatok is kötötték őket — a szerb mozgalom nemzeti követeléseit Bécs művének tartották, s e mozgalom — főleg kezdetben — oly jellemző szociális vonásai ijesztőleg hatottak számukra.

A forradalomhoz csatlakozott és a honvédseregben tisztként szolgáló szerbek között számra és súlyra nézve azonban a vagyontalan, nem nemesi, vagy kisnemesi réteg volt a jelentősebb. Tipikus képviselőjük Damjanich volt. Neve ebben a vonatkozásban azért fontos, mivel a parancsnoksága alatt álló III. hadtest mintegy gyülőhelye volt a hasonló származású és felfogású szerb — és tegyük mindjárt hozzá, horvát — származású tiszteknek.[21] S ez nézetünk szerint korántsem lehetett véletlen. Ezeket a tiszteket ugyanis azonos módon jellemezték a haladó társadalmi nézetek, a következetes Habsburg-dinasztiaellenesség, a republikanizmus. Úgy látták, hogy e célok megvalósításának lehetőségét a magyar szabadságharc rejti magában, s ezért csatlakoztak hozzá. Tény, hogy elfogadták a magyarországi nemzetiségekről vallott reformkori

18 E kérdésekről részletesebben *Bona Gábor:* Az 1848—49-es szabadságharc katonai vezetésének nemzetiségi összetételéről. *Valóság*, 1978. 7. sz. 80—93. o.

19 *Thim József:* A magyarországi 1848—1849-iki szerb fölkelés története. Budapest, 1930—1940. I. k. 221. o.

20 A levél Várady János honvédőrnagy periratai között. HL Aradi hdb. 113/3 2/133. c.

21 A III. hadtestnél, Damjanich parancsnoksága alatt szolgált a már említett szerb származású törzstiszteken kívül a horvátok közül Knezić Károly — a szabadságharc végén maga is honvédtábornok — Deszputh Sándor alezredes, Krivachich Károly őrnagy és több tucat főtiszt is.

magyar koncepciót, melyet Damjanich így fogalmazott meg: „... aki Magyarországon született, magyar állampolgár, s köteles Magyarországot hazájának tekinteni és annak törvényes jogait megvédelmezni..." Ez azonban korántsem jelentette azt, hogy megtagadták volna származásukat, csupán arról van szó, hogy népük boldogulását, felemelkedését a magyarok vezette forradalomtól várták, s nem azonosultak népük többségének véleményével, mely mindezt végül is Ausztriától — a Béccsel kötött szövetségtől — remélte, s mint a történelem bebizonyította, hiába.

A teljesség igénye nélkül végül említsük meg a magyar honvédseregben harcoló több, mint ezer szerb születésű közhonvédet is. Több olyan honvédalakulatról is tudomásunk van, amelyben jelentős — vagy éppen túlnyomó — arányban szolgáltak. Így pl. az 1848 októberében Zomborban alakult 34. honvédzászlóalj legénységének nagy része görögkeleti és római katolikus szerbekből (bunyevácokból) állt.[22] Több mint száz szerb származású közkatona szolgált — 1849 januárjától — az elsők között alakult kassai 9. zászlóaljban, közel száz a császári-királyi 52. sorgyalogezred forradalomhoz csatlakozott 3. zászlóaljában, de minden valószínűség szerint más alakulatoknál is voltak szerbek.[23] E katonák a vizsgálatok eredményei szerint a nem határőrvidéki délvidéki (bácskai és bánáti) területek, valamint a Dél-dunántúli és Pest megyei szerb etnikumból származó parasztok voltak. Kétségtelen, hogy az 1848 őszén országszerte meginduló honvédsorozás a nemzetiség-lakta területeken — persze olykor magyar lakosságú vidékeken is — gyakran ütközött ellenállásba. Így a feladattal megbízott — általában magyarokból álló — vármegyei-tiszti apparátusnak ezeken a területeken nem egyszer erőszakhoz is kellett folyamodnia. Az általánosan jellemző azonban mégsem ez volt. A volt nemzetiségi jobbágyok — s ez az eredményekből egyértelműnek látszik — nagyon is jól tudták, hogy mit köszönhetnek az áprilisi törvényeknek. S 1848 őszén, amikor úgy tűnt, hogy Jellačić, majd Windisch-Grätz támadásával most ezek a frissen kivívott jogok és eredmények kerülnek veszélybe, a felvidéki szlovák, a magyarországi, a bánáti, és a partiumi román és a kárpátukrán parasztok döntő többsége nem az ellenséghez csatlakozott, hanem a magyar honvédseregbe küldte el fiait. Különösen azokon a területeken volt ez így, ahol a nemzetiségi jobbágyok a törvények értelmében a kezelésükben levő földdel együtt szabadultak föl. E tudatosságnak nem egy megnyilvánulását ismerjük: 1849 februárjában pl. Árva és Liptó megyéből érkezik be egy szlovák önkéntesekből álló honvédujoncszállítmány Debrecenbe, több száz kilométernyi, ellenséges csapatok között megtett út után![24]

Csak hasonló tudatosság magyarázhatja, hogy az említett túlnyomóan, vagy részben szerbekből álló honvédzászlóaljak közül több is kiemelkedő szerepet játszott a magyar szabadságharcban. A 34. honvédzászlóaljat — melynek tisztikara is jelentős részben szerbekből állt — pl. az I. hadtest egyik legjobb alakulataként tartották számon.[25] De megemlíthetjük a rettenthetetlen bátorságáról ismert 9. zászlóaljat is, melynek rendhagyó veres csákóját később hadügyminiszteri parancs, mint kitüntetést rendszeresítette a hadseregben. Innen ered a „48-as veres sipkás honvéd" szimbólikus alakja, s ennek kialakulásában a zászlóalj több mint száz szerb származású katonájának is része volt.

22 A zászlóalj szervezésére: *Közlöny* 1848/109. sz., tevékenységére és harcaira: Zákó István és Várady János zászlóaljparancsnokok vallomásai az aradi hadbíróság előtt (v. ö. 10. és 20. sz. jegyzet), valamint *Borus József:* Dembinszki fővezérsége és a Kápolnai csata. Budapest, 1975. 70. o.

23 *Hoffmann Arnold:* Az 1848—49-iki vörös-sipkás 9-ik honvédzászlóalj története. Kassa, 1906, 12., 25—26. és 35. o.

24 Az esetről részletes tudósítás a *Közlöny* 1849. február 27-i 39. sz.-ban.

25 A 34. zászlóalj főtisztjei közül — minden kétséget kizáróan — szerb származású volt: Latinovich György és Volarich György százados, Kirilovich Péter és Kulunchich József főhadnagy, valamint Bratyevatyki Titusz és Nikolich Pál hadnagy. (Kinevezéseik a *Közlöny* 1848-as és 1849-es különböző számaiban.)

KOVÁSSY ZOLTÁN

ADALÉKOK GÁBOR ÁRON ÉLETRAJZÁHOZ

Az 1848/49-es polgári forradalom és szabadságharc kiemelkedő alakja *Gábor Áron,* akinek életútja, életműve széles körben ismert. Rézágyújáról dal született, tettei lelkesítőleg hatnak az ifjúságra, szobra azonban mindeddig nem volt. Ezt a hiányt pótolta a Hazafias Népfront Országos Titkársága és a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága, amikor elfogadta a Fővárosi Gábor Áron Öntőde pártbizottságának és dolgozóinak javaslatát: állítsanak emlékművet a névadó szabadsághősnek. A terv 1980 őszén valóra vált, s azóta a budai Gábor Áron utca torkolatánál, a Szilágyi Erzsébet fasorban elhelyezett impozáns oszlopkompozíció emlékeztet Gábor Áronra. Az emlékmű alkotója — *Kiss Sándor* szobrászművész és *Vadász György* építész — kőbe és ércbe formálta mindazt, ami székelyföld hős fiának életútját és sorsát jelenti. A hámort jelképező alapzat, mely egy félgömb alakú felrobbant ágyúgolyót emel magasba, eszmei egységben utal Gábor Áron munkás életére és hősi halálára, aki a népből jött, népért élt, dolgozott és annak szabadságáért áldozta életét.

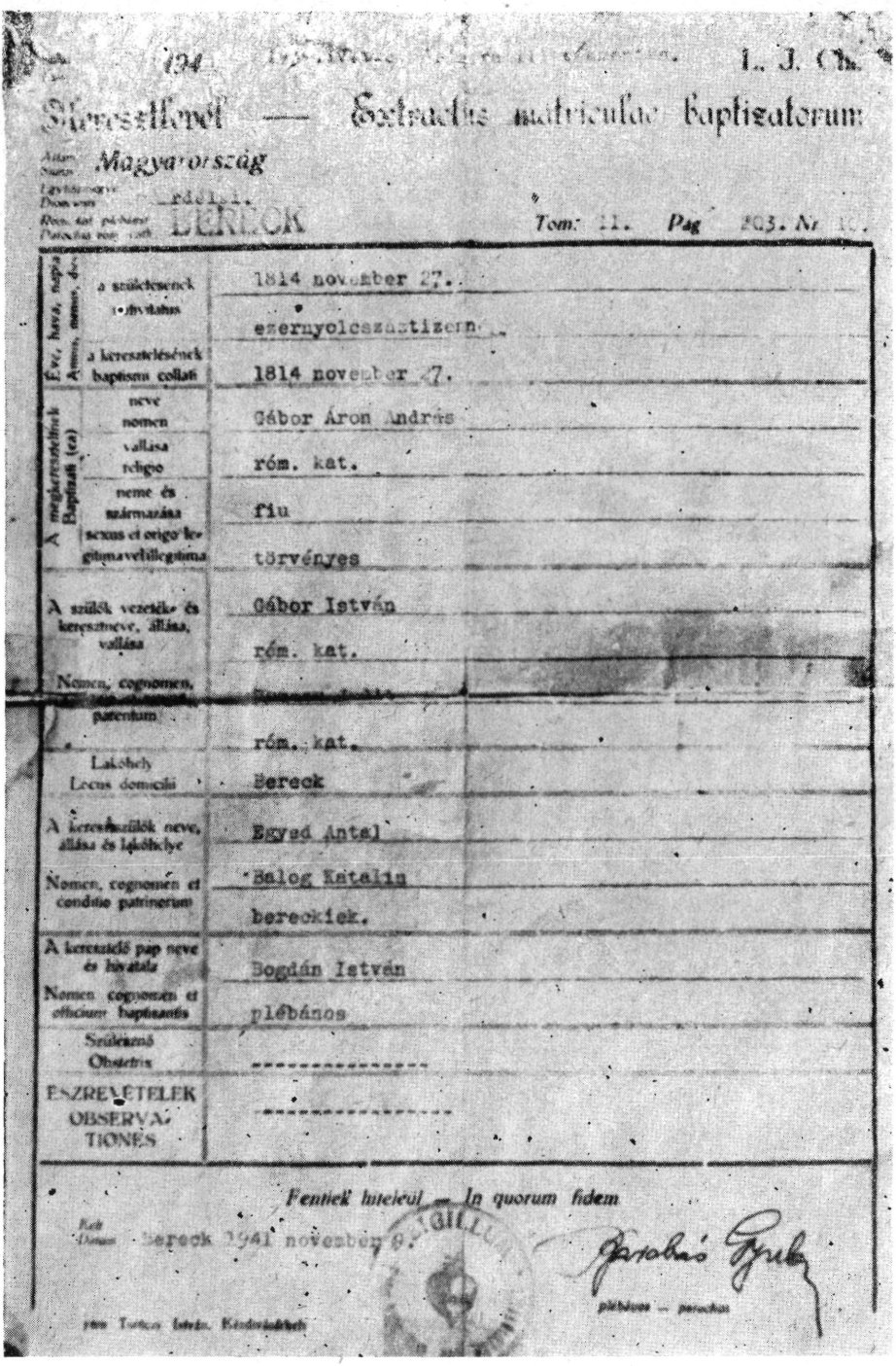
E megemlékezésnek nem az a célja, hogy a Székelyföld nagy fia életútjának minden állomását ismertesse, csupán néhány olyan adatra hívja fel a figyelmet, amelyek további kutatások alapját képezhetik, mindenekelőtt pedig tisztázni kívánja Gábor Áron születésének időpontját.

Az erdélyi Bereck község római katolikus plébániája a második világháború idején irattárával együtt leégett. *Dr. Gábor László,* a Fővárosi Bíróság tanácselnöke, Gábor Áron öccsének, Imrének a dédunokája azonban, szerencsére, még diákkorában, a tűzesetet megelőzően összegyűjtött minden, a szabadsághősre és családjára vonatkozó emléket. Ezeknek az okiratoknak a birtokában tudjuk pontosítani a történelmi és családi adatokat.

Némely lexikon tévesen rögzítette a szabadsághős születési adatait, és ez a tény még napjainkban is sok félreértésre adott alkalmat. Bereck község római katolikus plébániája anyakönyvében, a *Tom. II. Pag. 203. Nr. 10.* nyilvántartási szám szerint *1814. november 27-én* született Gábor István és Hosszú Judit fia: *Gábor Áron András.* A keresztszülők Egyed Antal és Balog Katalin voltak, a csecsemőt Bogdán István plébános keresztelte meg születése napján.

Az anyakönyv későbbi bejegyzése *(libro II. pag. 213.)* pedig azt tanúsítja, hogy *1816. november 1-én* született a második gyerek, „Emericus", azaz *Gábor Imre.*

Berecknek a középkorból mezővárosi privilégiuma volt, közigazgatása élén a városi főbíró és a szenátorok (tanácsosok) testülete állt. A Gábor család tagjai örökölték ezeket a tisztségeket. Gábor Áron és Imre nagyapjának, Gábor

Születtek — Extractus matriculae baptizatorum

Állam: Magyarország

Tom: II. Pag 203. Nr

Év, hava, napja Anno, mense, die	a születésének helyiratása	1814 november 27. ezernyolcszáztizen
	a keresztelésének baptismi collati	1814 november 7.
A megkeresztelteknek Baptizati (ae)	neve nomen	Gábor Áron András
	vallása religio	róm. kat.
	neme és származása sexus et origo legitima vel illegitima	fiu törvényes
A szülők vezeték- és keresztneve, állása, vallása		Gábor István róm. kat.
Nemen, cognomen, condicio patrinum		róm. kat.
Lakóhely Locus domicilii		Bereck
A keresztszülők neve, állása és lakóhelye Nomen, cognomen et condicio patrinorum		Egyed Antal Balog Katalin bereckiek.
A keresztelő pap neve és hivatala Nomen cognomen et officium baptizantis		Bogdán István plébános
Születésnek Obstetrix		----------
ESZREVÉTELEK OBSERVATIONES		----------

Fentiek hiteléül — In quorum fidem

Kelt Datum Bereck 1941 novemben 9.

plébános — parochus

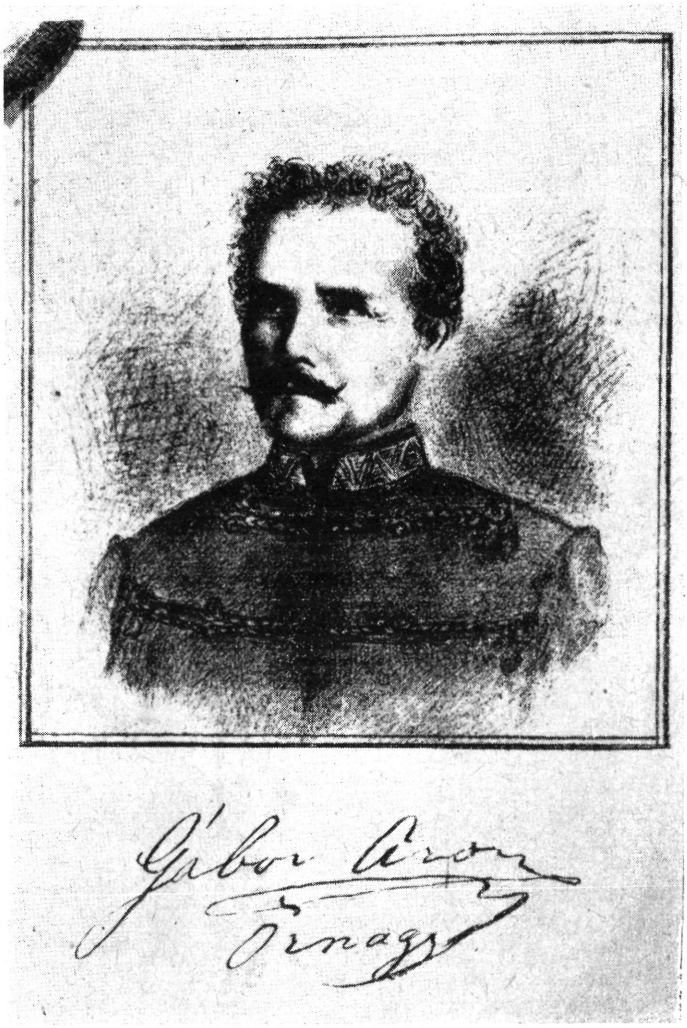
Gábor Áron keresztlevele

Józsefnek a szenátori tisztét 1814-ben a fiúk apja, Gábor István vette át, aki egyben a tanács jegyzője is lett. Megbízatása alól, agg kora miatt, 1842. szeptember 19-én mentették fel (a következő évben, 1843. augusztus 13-án meg is halt), s ekkor kisebbik fia, Gábor Imre lépett szenátori örökébe, akit vicenotariussá is megválasztottak. Gábor Imre közéleti megbízatása következtében katonai szolgálatot nem teljesített, sőt bátyja, Áron mentesítette őt ez alól.

Gábor Imre radikális republikánus volt, s egyike azoknak, akik „A radical párt programmja" c. iratot, melynek 2. pontja „Magyarországnak demokrata köztársasággá alakítása" célt tűzte ki, 1849. április 3-án aláírták, mint Vörösmaty Mihály, Kemény Zsigmond és még sokan mások, köztük többen románok is (például Murgu Euthym). Gábor Imrének, részben ezért a politikai állásfoglalásáért, részben bátyja forradalmi munkásságához nyújtott segítségéért, Világos után bujdosnia kellett. Később Bereck „polgármestere", 1864-ben pedig országgyűlései követ.

Gábor Áron 1849. július 2-án hősi halált halt, Gábor Imre pedig, 1887-ben bekövetkezett haláláig, szülőföldjén élt. A két fiútestvér egyetértésben, szeretetben élt, alkotott és harcolt a szabadságharc történelmi hónapjaiban is; mindkettőjük előtt ott lebeghetett ősük példája, akit II. Rákóczi György fejedelem emelt hűsége, állhatatossága és harci bátorsága elismeréséül a székely nemesek közé: „Mi, Rákóczi György, Isten kegyelméből Erdély Fejedelme, Magyarország részeinek Ura és a Székelyek Ispánja, stb. emlékezetül adjuk ezennel jelentve mindazoknak akiket illet, hogy mi egyrészt számos hűséges tanácsos urunknak előttünk evégből lett egyenkénti közbenjárására, másrészt pedig hűségben kitartó és állhatatos, hűséges szolgálataiért a derék és serény Finta András [...] Gajczo Mátyás és Péter, Gábor János, Potyó Gergely [...][stb.] [...] akik nekünk és ezen mi Erdély országunknak minden alkalommal s a dolgok és idők minden változásában különösen pedig az ezen ország ellensége ellen szerencsésen kezdett és azoknak vereségével befejezett ebben az Alpokon [Kárpátokon] túli vállalkozásunkban többi székely híveinknek sorában hűségesen és harcias bátorsággal kitűntek és részt vettek [...] ígérik, hogy ezentúl is ugyanazzal a derekassággal fognak kitűnni és részt venni; ezért őket, és általuk a már megszületett és a jövőben születendő fiaikat a gyalogság állományából és állapotából, amelyben születtek és eddig voltak, kegyesen kiemelendőknek és a valóságos született és kétségtelen székely lófők [primipilusok] közösségébe és sorába besorolandóknak, csatolandóknak, felveendőknek és hozzáirandóknak tartottuk, ehhez képest kiemeljük, besoroljuk, csatoljuk, felvesszük és ezennel hozzáírjuk [...] hogy ők maguk és minden utódaik és maradékaik jó lovakkal, dárdákkal, hosszú puskákkal, elégséges puskaporral és golyókkal jól felszerelve, az ország érdekében viselendő minden akár általános, akár részleges hadjáratban mindig a mi és utódaink rendelkezésére álljanak és ha a helyzet úgy kívánja, tartozzanak és kötelezve legyenek a lóról leszállani és gyalogosként híven szolgálni a hazát. Ennek a dolognak örök emlékezetére és bizonyosságára függő és hiteles pecsétünk erejével megerősített jelen levelünket említett puskás lófő lovagjainknak és az ő valamennyi utódaiknak és maradékaiknak részére kegyesen odaadandónak és engedélyezendőnek tartottuk. Kelt a Trója [Torja] község mellett fekvő Alpokon túli táborunkban, az Urnak ezerhatszázötvenötödik évében, július hó hatodikán."

Iskolai tanulmányai után Gábor Áron 1831-ben katonai szolgálatra vonult be a 2. székely gyalogezredbe, határőrnek. Legnagyobb bánatára nem tüzér, hanem gyalogos lett, de így is megtalálta módját az önkéntes továbbképzésnek.

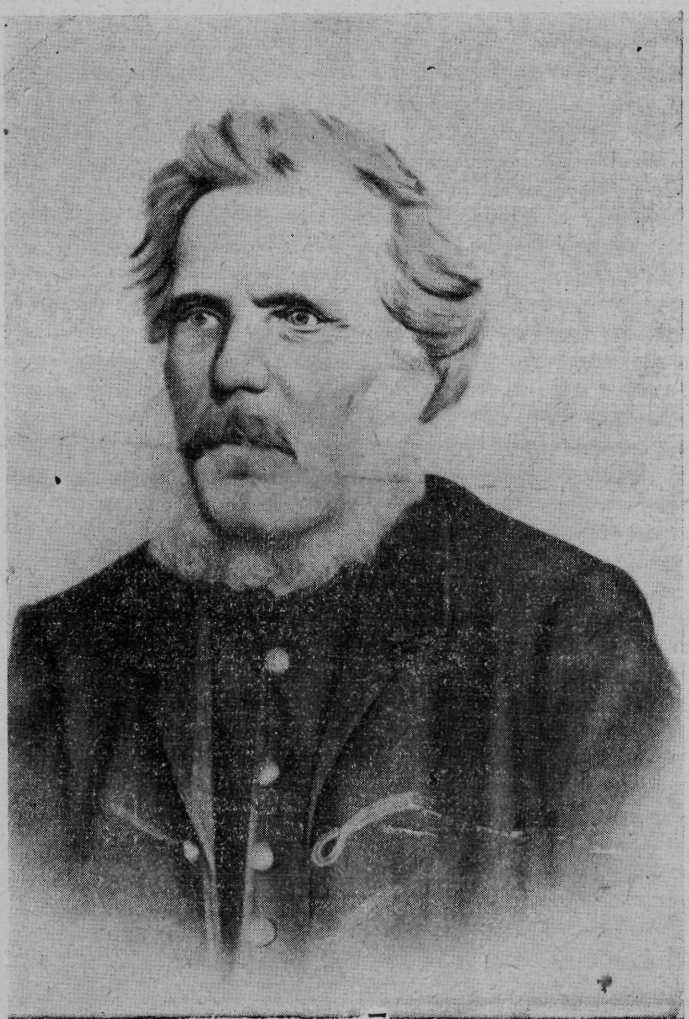
Gyalogezredéből pár hetes kiképzésre Gyulafehérvárra küldték, ahol az ágyúk kezelését tanították. Tudásával hamar kitűnt társai közül. 1840-ben ismét katonai szolgálatra jelentkezett a pesti 5. tüzérezredhez, ahonnan 1842. október 14-én szerelt le, de ezt követően Imre öccse helyett vállalt szolgálatot 1845-ig, mint „főkáplár". Így tudta megtanulni a „tűzmesterséget", mert szolgálati ideje alatt Bécsben, a „Genie Corps"-nál műszaki ismereteket szerezhetett. Szorgalmasan tanulta a német nyelvet, mechanikai és vegyészeti könyveket vásárolt, tapasztalatokban és tudásban gyarapodva telepedett le véglegesen szülőföldjén. Önmagát írásaiban mint „asztalost", majd 1847-től mint „nyugalmazott káplárt" említette.

Rövidesen mindkét testvér családi életében változás állott be. Előbb Gábor Imre kötött házasságot Tréfás Viktóriával, majd Gábor Áron rendezte életét, mindvégig hűségesen kitartó, csángó származású élettársával, Keresztes Velcsuj Jusztiniával. Ebben a családi környezetben érte mindkettőjüket 1848 tavasza. Székelyföldre is megérkeztek a párizsi, majd pesti forradalom hírei, amit rö-

videsen a kolozsvári országgyűlés eseményei követtek. Így Háromszék sem maradt ki a történelem sodrából.

A szebeni császári General Commando szigorú rendelkezései, a császári csapatok erőfölénye következtében 1848 novemberében már csak Háromszék volt szabad. Ilyen körülmények között ült össze Sepsiszentgyörgyön a megyegyűlés, mely két hét alatt sem mutatott fel semmi eredményt, sőt többen már azzal érveltek november 23-án, hogy be kell hódolni, mert nincs fegyver, nincs ágyú, így tehetetlenek.

Ekkor állt fel a hátsó sorokban addig csendesen meghúzódó *Gábor Áron* és mondotta el történelmi jelentőségű felszólalását: *„Lészen ágyú"!* Vállalta, ha felhatalmazást kap arra, hogy a fülei hámorhoz utazhasson s ott dolgozzék, két hét múlva hat ágyút állít fel a város piacterén. Ígéretét beváltotta s nemsokára Hídvégnél, Aldobolynál, Hermánynál dörögtek ágyúi.

Gábor Imre

A székelyföldi ágyúgyártás központja Kézdivásárhely lett, ahol Gábor Áronnak *Túróczi Mózes* vezetésével több kiváló iparosmester adott segítséget. Minthogy a harangok nem voltak elegendők, Gábor Áron megbízásából Gál Sándor ezredes a csíkszentdomokosi (Balánbánya) rézbányától kért anyagot a kézdivásárhelyi műhely számára, s így rézből mindvégig bőven volt utánpótlás.

Ma is áll az első hámor és áll Kézdivásárhelyen Gábor Áron ágyúöntő műhelyének háza, ahol az „ágyú-gyár" egy helységből, egy udvarból állott. A székely kisiparosok, megfelelő segédlettel, itt készítették az ágyúformákat (melynek mintája a Gábor Áron és Imre által 1848 nyarán készített faágyú volt), végezték az öntést, szerelést, a lőpor és gyutacs gyártását. Ezenkívül a megye további négy-öt helyén is dolgoztak, hogy megfelelő legyen az utánpótlás.

A székelyföldi ágyú- és lőporgyártás történetét két időszakra kell osztanunk. Az elsőben — 1849 májusáig — Gábor Áronék öntevékenyen, magukra utalva, meg-megújuló kísérletezéssel gyártották a fegyvereket, sok nehézséggel küszködve. (Túróczi Mózes 1849 márciusában új eljárással kísérletezett a rézágyúk öntésénél: „az általa felfedezett furókkal fúrta ki azt.")

1849. április 30-i adatok szerint a kézdivásárhelyi ágyúöntő és felszerelő gyár nyolc részleggel dolgozott: ágyúöntő, esztergályos, lakatos, kovács, asztalos, kerekes, nyerges, hámkészítő — mindegyik felelős művezető irányításával. Az „ágyú öntő Cső mellett" művezető volt Végh Antal, az esztergályosnál Dummel Ferdinánd, a lakatosnál Szabó Dániel, a kovácsműhelynél Pásztor István és Bálint Ferenc, az asztalosnál Nagy István, a kerekeseknél Nagy Lajos, míg a gyutacsgyártást Jantsó József hadnagy vezette.

Az ágyú- és lőporgyártás beindítását követően Gábor Áron bejárta a vidéket, megszervezte a megye védelmét, a szorosok biztosítását. Ő lett az ellenállás lelke, a tüzérség parancsnoka, szervezője, a nép oktatója. Helytállását és önzetlen munkáját Bem tábornok őrnagyi ranggal ismerte el, amit Kossuth is megerősített.

Amikor Bem elfoglalta Szebent, eleget tett a háromszékiek meghívásának és 1849. március 25-én meglátogatta őket. Ezt a látogatást Gábor Áron debreceni útja követte Kossuth Lajoshoz, aki közvetlenül kívánt értesülést szerezni a székelyföldi eseményekről. Erre az útra a fegyvergyártás további fejlesztése és a munkások bérének tisztázása miatt is szükség volt.

A székelyföldi ágyúöntő műhelyeknek komoly versenytársa volt Máramaros, ahol 1848 őszén több helyen megindult az ágyú-, lőpor-, szurony- és fegyvergyártás. Itt szakképzett mérnökök, Diósgyőrből és Besztercebányáról jött szakmunkások „modernebb" technikával dolgoztak, s a II. József idejében üzembe helyezett kabolapolyánai vasműben (a XIX. század végén Gyertyánliget, ma Kobiljecka Poljana) már fúrt ágyúcsöveket állítottak elő, ellentétben a kézdivásárhelyi, lyukasan öntött ágyúcsövekkel.

Az Alföldi Hírlap 1848. október 26-i máramarosszigeti tudósítása már közli, hogy „Kabolapolyanán ágyúkat öntenek vasból", és az október 28-i tudósítás már azt is jelenti, hogy „... ma jött meg Kabolapolyanáról egy 6 fontos ágyú, Robonyi polyánai tiszt öntötte." Az Alföldi Hírlap mellett rövidesen a Pesti Hírlap is tájékoztatást adott további máramarosi ágyúk készítéséről.

A máramarosi ágyúgyártás minősége emelkedett, amikor decemberben *Rapaics Dániel* őrnagy vezetésével megérkezett Máramarosba a borsodi 22. honvédzászlóalj, hogy megerősítse a megye, a sóbányák és a fegyvergyárak védelmét: Rapaics, aki rövidesen ezredes és az országos lőporgyártás „főinspektora" lett, mint hivatásos katona, nagy szakértelemmel szervezte meg az erdélyi had-

sereg ellátásánál oly fontos gyárakat. Kapcsolata is biztosítottabb volt Debrecennél, mint a magára hagyott Gábor Áronnak.

Lényegében szakmai-műszaki problémák voltak azok, amelyek nehéz helyzetbe hozták Gábor Áront, aki munkatársaival csak a saját találmányú, így kétségtelenül kisebb értékű és minőségű, lyukasan öntött ágyúkkal tudta csak felszerelni seregét, amelyeket a szakemberek nem tartottak már megfelelőnek.

A szakmai vita hullámai az Országos Honvédelmi Bizottmányt is elérték, ahol különösen gr. Eszterházy Mihály, a bizottmány fegyverkezési referense, majd kormánybiztosa akarta Csányi kormánybiztost rábírni: beszélje le Bem tábornokot „azon szerencsétlen gondolatról", hogy Háromszéken ágyúöntő üzemeket létesítsen. 1849 március elején Debrecenből azt írta Csányi Lászlónak: „A mi az álgyú öntését illeti, mely eddig Sztrimbuiban és Háromszéken is, taliter qualiter történt, ezek azért szüntettek meg, mivel az álgyuk fúrásának készületei ottan nem léteznek és oljan dolog hogy annak nagy pontossággal és felsőbb tüzéri felügyelet alatt kell történni, valamint a felszerelésnek is, hogy a tökéletesség és egyformaság eléressen. Kabolapolyánán Máramarosban ez már tökéletesen el van érve, azért ottan fognak ezentúl készülni és szereltetni az álgyúk, valamint most N. Váradon is készül az álgyú öntésre és fúrásra való elintézés."

Az erdélyi hadjárat szempontjából annyira fontos szakmai nézeteltérés szerencsére megfelelő módon oldódott meg, mert sem Csányi, sem Bem nem osztotta Eszterházy álláspontját, s amikor Gábor Áron személyesen tárgyalt Kossuth Lajossal, a kormányzó is mellé állt, s ettől kezdve párhuzamosan működtek a székelyföldi és máramarosi ágyúgyárak.

Gábor Áron 1849. április 22-én Kolozsvárra érkezett, onnan május 5-én Nagyváradra ment, hogy a röppentyűk gyártását tanulmányozza. Ekkor még sok bizalmatlanság fogadta, útja nem hozott eredményt. Május 8-án Debrecenbe indult, ahol Kossuthtal tárgyalt, melynek eredményét Túróczi Mártonhoz írt, 1849. május 12-én Debrecen kelt levelében így összegezte:

„Hogy eddig semminemű olyan levelet nem küldtem Túróczi bátynak, ne csodálja, mert elég volt a legyőzni való. Most örömmel írok. Kossuth kormányzó elnök úrnál és a hadügyminisztériumnál kieszközöltem, hogy a k.vásárhelyi gyárak kinagyíttatnak, egész tökéletességre vitethetnek s mint országos gyár, a mai naptól a Hadminiszter kezelésre kerülve, ennek fejében 60. ezer pengőforintot nyertem."

A levelét követő napon, a megbeszélés eredményeként, ismét Nagyváradra utazott, ahol a máramarosi Mózer százados bevezette őt a röppentyűk kezelésébe és készítésébe. Június első napjaiban érkezett vissza Kézdivásárhelyre, ahol a kormány kinevezése alapján, mint a székelyföldi tüzérség igazgatója, megkezdte a kézdivásárhelyi üzem bővítését és korszerűsítését, továbbá a székely tüzérség átszervezését. Nagy feladat volt ez, mivel többen már Bem seregében harcoltak, az újonc csíkieket viszont be kellett még tanítani. Az idő és a körülmények pedig sürgettek.

Ebben az időszakban már mind a máramarosi, mind a székelyföldi műhelyek zavartalanul folytathatták termelésüket.

Gábor Áron ezekben a hetekben a 10 fontos ágyúk öntését készítette elő. Rövidesen két ágyú el is készült, sőt június 10-én Kézdivásárhely közelében kipróbálták a 3 és 6 fontos röppentyűket is.

Miután 1849 júniusában a cári csapatok bevonultak Erdélybe, a szorosok védelmét fel kellett adni, mivel a túlerővel szemben nem tudták volna tartani azokat.

1849. július 2-án, az Uzon és Kökös közötti területen állította fel ágyúit Gábor Áron. Döntő ütközetre készült. Kora reggel lovára szállva adta ki parancsait, maga irányozta be ágyúit, vezényelte katonáit. Két lovat is kilőttek alóla. Fehér csákója jó célpont volt az ellenségnek. Saját biztonságával nem törődve mutatott jó példát katonáinak, így érte egy hatfontos ágyúgolyó, mely bal karját és bal mellét szakította le. Uzonnál ideiglenes sírba helyezték majd pár nap múlva Eresztvényben temették el. Családi hagyomány őrzi, hogy *„temetésén 30 ágyú sortüze szólt harangzúgás helyett, valamennyi az ellenség felé szegezve."*

Forrásmunkák: Bözödi György: A máramarosi fegyvergyártás 1848—49-ben. (Studii de Istorie, Filologie Si Istoria Artei.) Bukarest, 1972.; Gábor Áron 1849-ben. („Aluta" I. Sepsiszentgyörgyi Múzeum.) Sepsiszentgyörgy. 1969.; *Imreh István:* Erdélyi hétköznapok. Bukarest, 1979., Gábor Áron útban a forradalom felé.; *dr. Kovássy Zoltán:* Borsodi honvédek az 1848—49-es szabadságharcban. („Napjaink", Miskolc. XVIII. évf. 1979. március 3. sz.); *Várady Gábor:* Rapaics Dániel honvédezredes emlékezete. (Nemzet, Budapest. VI. évf. 1887. május 24. 142. sz.; Máramarosmegye az 1848—49-iki honvédelemben. Politikai röpirat. 1885. Fővárosi Szabó Ervin könyvtár, Ball. 238. (12. jelzet); *dr. Gábor László:* (Budapest) Családi iratok, levelek, feljegyzések, képek.

CSENDES LÁSZLÓ

HADTÖRTÉNELMI ÍRÁSOK ÉS ÁBRÁZOLÁSOK

Mozaikok a 18. sz. végén készült térképekről, hasznosításukról

Magyarország földrajzának, a földfelszín és az azon történt események leírása ábrázolásának közreadása sokáig váratott magára. Hazánk egykori térképi ábrázolhatóságának első forrása Anonymus — IV. Béla névtelen jegyzőjének — nevével fémjelezhető. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a honfoglalást követően — és utána hosszú ideig — Anonymus leírása az egyetlen megbízható forrás, melynek alapján a „Tabula Geographica Ungariae Veteris ex Historia Anonymi Belae Regis Notarii 1772" címmel készített 1:1 600 000 méretarányú mappa adatgazdag ábrázolással mutatja be az egykori leírás helyszíni változatát.[1]

A magyar térképészeti irodalom és a fellelhető mappák vizsgálata alapján megállapítható, hogy hazánk a 18. században már bővelkedik értékes térképalkotásokban, habár az előtalált térképek létrejöttéről, keletkezésük körülményeiről ismereteink hiányosak. Vitathatatlan, hogy nem csupán a térképtörténészek, de a térképekkel foglalkozók, az azokat használók is szeretnék ismerni a térképek létrejöttét, szeretnének bepillantani a háttér mögé. Szükséges itt utalni arra, hogy a térképírás tudományos alapjait biztosító vetületet Mercator 1569-ben szerkesztette meg. Részletes országos felmérésekre, amelyek alapjaiban segítették volna a térképek készítését, akkor még nem volt lehetőség. A minden igényt kielégítő, részletes térképek szükségességét csak két évszázaddal Mercator után ismerték fel.

Amikor régi térképek felhasználásáról van szó, nem szabad elfelednünk, hogy mi minden munkálat volt szükséges ahhoz, hogy egy térképterv megvalósuljon és a térképhasználó kezébe kerüljön. A térképek előállításának gondolata, a szakemberek felkutatása és alkalmazása, a szükséges anyagi eszközök előteremtése, a szerkesztéshez szükséges forrásművek összegyűjtése nem csupán térképkiadói feladat volt és ma sem az.

Magyarország első részletes nagy méretarányú felmérését 1782—85 között végezték el, de miután a feladat végrehajtását katonai igények kielégítése tette szükségessé, a munka természeténél fogva a térképszelvények felhasználását rendeletek szabályozták.[2] A kor történeti eseményeinek rögzítése során szükségessé vált az írott forrásmunkák térképi kiegészítése, pontosítása, amit nagymértékben nehezített a hozzáférhető térképek hiánya.

Lényeges fordulat következett be az 1700-as évek végén, valamint azt köve-

1 Hadtörténelmi Intézet Térképtára (a továbbiakban — HIT) B IX a 536.
2 Kriegsarchiv Wien HKR 1670. 34. 57.

tően, amikor Görög Demeter és munkatársai katonai vonatkozású tudósításaikat térképi ábrázolással gazdagították. Mind Görög, mind két munkatársa pedagógus és zsurnaliszta, tehát nem térképtervező és -rajzoló, nem mérnök vagy földmérő, mégis, a nevükhöz fűződő, az írásokat kiegészítő térképek jelentős részben az ő szellemi termékeiknek tekinthetők. Előre kell bocsátanunk, hogy kitűnően dolgoztak, sikerük teljes volt, aminek folytán érdemeik elévülhetetlenek.

1789—1791 között jelent meg Görög Demeter szerkesztésében a „Hadi s más nevezetes Történetek", majd folytatásaként a „Magyar Hírmondó" (1791—1803) című folyóirat.

Tizennégy év alatt a 27 kötetben megjelent folyóiratban 127 mappával kedveskedtek a szerkesztők — amint írták „Érdemes olvasóiknak" — a folyóirat ingyenes mellékleteként.[3] Ide kívánkozik, hogy ezekben a folyóiratokban számtalan kisebb-nagyobb tudósítás, jelentés, jegyzet foglalkozik a térképekkel és szinte valamennyi írott és ábrázolt közlemény feltétlen figyelemre méltó.

A *magyar nyelven* megjelent folyóirat kiadását megelőzte egy „tudósítás" 1789-ben, melyből megtudhatjuk, hogy a szerkesztők elképzelése kettős. Egyrészt a csatázó seregek hadműveleti területének térképi bemutatása, másrészt általános ismereteket tartalmazó térképek készítése és terjesztése: „... a vároknak fekvéseit, a nevezetesebb csatákat, és a' melly mindenek felett kedves lehet a' Nemes Haza előtt, a' felül említett Mappákat, s' ezek közt kiváltképpen Magyar, Erdély, Moldva, Bukovina, Lengyel, azután Horvát, Montenegro, Bosznya, Tót, Szervia, Oláh, Bulgár, 's Beszarábia, a' Krimi 's más Tatár Országokat Magyar nyelven, Magyar képírók 's réz-mettzők által mint ez itt való kép ollyan finomul ki-mettzettetjük ..."[4]

Egy korabeli leírás[5] így írt a „hazai nyelvünkön" megjelent kiadványról: „II. József Tsászár országlása idejében a' Török háború kiütvén, GÖRÖG és KEREKES igen érdemes Hazánkfiai HADI TÖRTÉNETEK nevezet alatt adtak ki Bétsben Magyar Újságot, melly mellett számos kimetszett Rajzolatokkal és Mappákkal kedveskedtek Olvasóiknak. Elmúlván a háború, az Újság nevét MAGYAR HÍRMONDÓ-ra változtatták. E' mellett ismét jártak Mappák, melylyek a' kiütött Frantzia revolutio és háború folyása alatt a' had mezejét ábrázolták ..."

Görög Demeter kitűzött céljának elérésére (a hadi események tudósítása, a magyar nyelv művelése és a térképek terjesztése) mindent elkövetett. A térképek magyarosítási munkájában kitűnő segítőtársra talált Kerekes Sámuel és Márton József magyar nyelvtanárokban, akik a német, francia, de a latin és görög szövegek fordítását is tökéletesen elvégezték.

Görög haditérképei elsősorban az ütközetek helyeit ábrázolták. Az akkori idők legjobb és legmodernebb térképeinek beszerzésével és felhasználásával tökéletes magyar névírású térképeket szerkesztett; megmagyarosította a helyneveket, és a területi megnevezéseket, s a földrajzi fogalmakat a térképek szövegmagyarázataiban magyar nyelven fogalmazta meg.[6] A térképekhez tartozó földrajzi adatok gyűjtését s a folyóiratban való leírását, a térképek, helynevek, földrajzi fogalmak magyarázatait személyes közreműködésével végezték. A rézre metszés művészi kivitelét biztosította, hogy semmiféle fáradságot, utánjárást és anyagi áldozatot nem sajnáltak. A fiatal rajzolók és rézmetszők felkarolását igazolja az a tudósítás is, ahol Berkeny János tehetségéről és anyagi támogatá-

3 Hadi s' más nevezetes Történetek (a továbbiakban — H. T.) 1789., 1. szakasz.
4 Uo.
5 *Márton József:* Magyar Ország Vármegyéinek Mappáiról. Magyar Kurir, 1828. 2. fe. Nr. 7.
6 A földrajz, pedagógia és az embertan terén rendkívüli ismeretekkel rendelkeztek. Országos Levéltár. Eszterházy Pál herceg naplója. 22. o.

sáról tájékoztatják az olvasókat.[7] Felismerve az ifjú szorgalmát és tehetségét, taníttatását évi 100 tallér — mai szóhasználattal — ösztöndíjjal segítették. A magyar ifjú rátermettségének igazolására ugyanitt közölnek egy térképet is, melyet különösebb előképzettség nélkül rajzolt és metszett Berkeny, elismerést érdemlő kivitelben. Térképének címe: „Oláhország Déli Része A' Bánáttól fogva Nikopolisig, 1790." A tudósítás utal arra, hogy a közölt térképen figyelemmel kísérhető az ott csatázó seregek tevékenysége.

A magyar térképtörténet számos szép kivitelű térképpel gazdagodott, amit Berkeny János veszprémi születésű rézmetsző alkotott.[8]

Görög Demeter térképeinek szakmai csoportosítása széles skálájú. A *világtérképek* után *földtérképet* készített azzal az elgondolással, hogy egy földleírás mellékleteit gazdagítsa. A *hadi, hadtörténeti térképeivel* a folyóirat írásos anyagát kívánta „jobb megértéssel" kiegészíteni. Az *ország- és megyetérképei* az olvasók művelését célozták, melyek közül az utóbbiakra fordított nagyobb gondot olyan meggondolásból, hogy önálló kiadványként is megjelentesse.

Európa térképének közreadását előre jelzi a hírlap alábbi értesítése:[9] „Az Európának nagy Mappája kiszabadul már, sok vasalásunk után, ezen a héten a' Mettző keze alól. Azonnal kinyomtatásához és kiszíneltetéséhez fogatunk; 's reményljük, hogy a' bé állandó Ország Gyűlésére kedveskedhetünk vele érdemes Előfizető Uraknak. Költ Bétsben, Májusnak 25-ik napján, 1790"

A folyóirat kelendőségét igazolja azon tudósítás, melyből megtudhatjuk, hogy terjesztése milyen széleskörű volt. „Reményljük, hogy Európa Mappáját már minden érdemes Előfizető Uraink és Asszonyaink kezekhez vették: mivel mi ugyan mindenüvé, a hová szükséges volt küldeni, el-elküldözgettük: Magyar, Oláh, Tseh, Német és Olasz Országokban, úgy nemkülömben Moldvába, Szerviába s Bánátba és Slésiába."

A térképeket a folyóirat előfizetőinek, mint arra már utaltunk, ingyenes mellékletként küldték meg, de külön is forgalmazták. Európa mappáját egyedileg 30 krajcárért árusították.[10] Görög és Kerekes első magyar nyelvű Európa térképéhez felhasználták Hell Miksa magyar származású csillagász adatait. (Mária Terézia, 1755-ben, császári és királyi csillagásznak nevezte ki Hell Miksát. Ő tervezte Magyarország több csillagvizsgáló intézetének berendezését is. Meghatározta a Föld és Nap közötti távolságot a Vénusznak a Nap előtti elvonulása — 1769 — során végzett megfigyelések és mérések alapján.) A térkép tartalmi értékeléséhez — a megjelenést követő évben — leírást készített a szerkesztőség, amelyből figyelemre méltó az alábbi:[11] „Esztendeje múlt, hogy mi Európa' Mappáját következendő tzim alatt adtuk ki: Európának közönséges Táblája... Igéretet tettünk volt, hogy ezen Mappához meg fogjuk küldeni a' Földnek le-írását is, mellyben tudniillik Európán kívül való Részei is a' Világnak rövidesen elő lesznek adva: Európa pedig bővebben. Hogy ezen ígéretünket önnön magunk által tellyesíthessük, bokros foglalatosságaink meg nem engedték; meg kértük tehát annak kidolgozására egy Tudós Hazánkfiát Szathmár Vármegyében, 's le küldöttük a' nevezetesebb új geografusokat számára. Ki is mihelytt készen lessz felvállalt munkájával: leg ottan ki fogjuk azt nyomtattatni, 's ingyen küldjük meg mind azoknak valakik eleitől fogva jártatják, avagy már meg szerzették, vagy ezentúl fogják megszerezni egész munkánkat."

7 H. T. 1790. június 18.
8 A HIT gyűjteményében számos Berkeny metszette térkép található.
9 H. T. 1790. 2. szakasz, május 25. 675. o.
10 H. T. 1789. 1. szakasz, november 13. 494—496. o.
11 A „leküldött új geografusok" utalás alatt minden bizonnyal az addigi földrajzi műveket kell értenünk, amit Görög is így értelmezhetett.

„Magáról a Mappáról következendőket kívántunk rész szerént azokra nézve a' kiknél még meg nintsen, rész szerént pedig azokra nézve is, kiknek már kezekben forog, fel-jegyezni: Az nem valamelly más kész Mappáról van le véve (kopiálva), hanem mint a' tzimje mutatja, valósággal a' leg jobb Mappák után vagyon egésszen ujjonnan készítve. Kezünkben voltak tudni illik D'ANVILLE, MOITHEY, HAS és BRION által ki adott közönséges Mappái Európának. Az Európai Tartományok' különös Mappái közül pedig: a D'ANVILLE, CASSINI, KITCHIN, BOWLES, DORRET, ZANNONI, PONTOPIDAS, FEDEN, SCHMIDT, LOSENAU, MAIRE 's több más illy betses nevek alatt ki jöttek. Közlette velünk tudós munkáit ama' nagy nevezetű Hazánkfia Ts. 's Kir. Égvisgáló Tiszt. HELL ÚR is, mellyeknek sok hasznát vettük; így nem külömben az ujjabb Földírók könyveiknek is."[12] A továbbiakban leírják, hogy a térkép méretarányát nem tüntették fel, hivatkozva más kiadásoknál történő elhagyásokra, illetve a földgörbületből adódó pontatlansági összetevőkre.

A földrajzi nevek napjainkban is oly sokat vitatott írásának magyarázatát így fogalmazták meg: „Magyar Országnak 's a' hozzá tartozó Részeknek minden fel-jegyezhetett Városaikat és Helységeiket, igaz magyaros neveken tettük fel a' Mappára. Hasonlóképpen tselekedtünk azon külső Tartományokkal 's Helyekkel is, mellyeknek anya nyelvünkön is volt már különös nevek: mint p. o. Spanyol Ország, Orosz Birodalom, Béts, Nápoly 's a' t. a' mellyeknek pedig még eddig nem volt, de minden erőltetés nélkül lehetett, azok közzül némelyeket meg magyarosítottuk, mint p. o. Egyházi Birodalom (Status Ecclesiasticus), Péter-Vára (Petersburg). Némelly helyeket, deák neveiken tettük fel, minthogy azok szintén úgy fel vétettek a' magyar írásban, 's beszédben is. Hogy azonban nem mind deák néven tettük fel azon helyeket, a' mellyeket úgy tehettünk volna: oka ennek az, mert némellyek esmeretesebbek a' magok eredeti neveken, mint a' deákon, p. o. Innspruck (Oenipontum), Augsburg (Augustae Vindelicorum), vagy legalább vagynak olly esmeretesek az eredeti nyelven is, mint a' deákon p. o. Zürich (Tigurum), Maintz (Moguntzia), Trier (Treviri), Leipzig (Lipsia), Lion (Ligdinum) 's a' t.; és hogy méltán, 's hasznossan adtunk légyen illy esetben elsőséget az eredeti névnek: úgy ítéljük, ki ki által fogja látni."[13]

Végül is leírták, hogy a térkép „hosszas négy szeg, a' mellyen sokkal kívánatosabban tűnnek a' tárgyak a' Néző szemébe, mint a' rendes négy-szegen. Hoszsza két lábnyi, magassága pedig másfél lábnyi."

A vásárlási árat illetően tudatják, hogy „ezen Mappát rendszeréntvaló papiroson ugyan 31 krajtzárért, hollandus papiroson pedig 2 forintért" árusítják, viszont „Az Oskolák' számára szivesen szolgálunk vele 20 krajtzárért is."[14] Szükséges itt megjegyezni, hogy az idő tájt iskolai oktatásban — ritkaságuk, vagy éppen hiányuk miatt — még alig használtak térképeket. Az oktatás szemléleti alapra történő helyezését egyedül Budai Ésaiás alkalmazta a debreceni togatus deákok rézmetsző munkáinak felhasználásával.

Hadtörténelmi vonatkozású térképeink közreadásához álljon itt néhány példa. Így a Szuvorov orosz generális és a törökök közötti hadakozásról készült tudósítás: „Küldjük a' Martinyestie és Tirgu Kukuli között esett diadalmas verekedés hellyeinek ábrázolását."[15] Erre a térképre magyarázatként utal egy megjegyzés így: „Két Rimnik vagyon Oláh Országban. Egyik Foksánhoz nem

12 H. T. 1791. 4. szakasz, június 17.
13 H. T. 1791. 4. szakasz, 765—766. o.
14 Uo.
15 H. T. 1789. 1. szakasz, 352. o.

messze, a' melly az okt. 9-ik napján küldött kis Mappátskán is fel van téve."[16] A színes rézmetszeten jól értékelhető a Rimnik (Rimnicul) és Milkov (Milcovul) folyók mellett elhelyezkedő császári és a Brailov (Braila) város mellett szélesen elterülő török tábor helyzete. Foksány (Focsani) városnál olvasható a csatajelzés dátuma: 1789. aug. 1. Utak, folyók, községnevek világosan, tisztán olvashatók. A térképet a jobb felső sarokban egy színezett csatajelenet díszíti: kivont karddal, lovon, ütközet közben ábrázolt keresztény és török vitézek.

A „Nándorfejérvára és az azt ostromló tábor fekvése 1789." c. térképhez[17] kiegészítésül írták: „A' Vár maga, hegyen fekszik, a' Dunának innentső partján; alatta pedig a Város. Ennek egy részét le rontotta vólt Népünk, hogy a' Várat annál könnyebben lehessen ágyúzni; de a' másikat épen meg hagyta. Ebbe vette magát a' Törökség, 's úgy omlott ki az oda közel készültt árkainkra 's Batteriáinkra, délutánni 3 óra tájt." A Duna és Száva torkolatánál ábrázolt hadrend kellő áttekintést ad az eseményekről. Említést érdemel a vizsgált időben ritkán olvasható felirat: Duna folyó vize.

„Jegyzések: Idezártuk a' meg-ígért Rajzolatot, mellyben kívánjuk szemléltetni Nándorfejérvárának és az azt ostromló Ts. 's. Kir. Tábornak fekvését, Suerimnek 's a' Bánátnak részeivel eggyütt. Igyekeztünk a legújabb, 's leghelyesebb Mappáknak és Plánumoknak szorgalmatos meg-visgálása, azoknak eggybe vetése, nem külömben az azon környéket jól esmérő, 's a' dolgok folyamatit értő érdemes Uraktól való értekezés által, e részben is olly munkával kedveskedni az elő fizető Uraknak, 's Asszonyságoknak, a' melly ujj bizonyságot tegyen arról, hogy mi sem költségünknek, sem semminemű fáradtságunknak nem kedvezünk, csak hogy a' Felöllünk való reménységnek voltaképpen meg felelhessünk."[18] A továbbiakban magyarázatot adnak a térkép tájolását illetően, miszerint a tábor fontosságát kihangsúlyozandó figyelemfelkeltő kartográfiai ábrázolás tette szükségessé a fordított (Dél-Észak) bemutatást. Indoklásukban leírják, hogy Nándorfehérvár és környékének központi ábrázolása volt az elsődleges.

Az 1789. október 23-án közölt „haditudósítás" tartalmazza a térkép betűjelzéseinek magyarázatát, mely a terület minden hadifontosságú terepviszonyára kiterjed. Utal a városrészekre, a templomok, bányák, malmok, vízmosások létére és fontosságukra, kiterjed a betűjeles hivatkozás a gyalogos és lovastáborok, gránátosok és muskétások, földvárak, töltések, árkok, hidak, hídsáncok, és átkelőhelyek magyarázatára. Jelzi, hogy a Duna 350 öl szélességű[19] az adott szakaszon. A Duna-Száva torkolat közötti tábort mint a jel és a felirat is utal rá „Eugenius santza" határolja.

A táborok, csataterek, városok és országhatárok védelme pontos térképi ábrázolást igényelt, ezek szerepére és jelentőségére vet fényt a mappa használói számára írt korabeli tudósítás: „Tsártákoknak nevezik a' Gránitzokon (Határokon) Filegória formára készített örző házatskákat." Ezek, mint írják, magas karókra épült, folyosó kerítette őrhelyek: „a' mellyen az őrálló mihelyt észre-veszi, hogy a Török földéről való tsavargók valamit akarnak azonnal eggy puska szóval jelt ád. Ezt tselekszi utána a' második, a' harmadik 's a' t. vigyázó: melly jeladásra a' határnokok azonnal talpon vagynak, a' jó szomszédoknak szándékjokban való meggátolására."[20]

„Nándorfejérvárnak a' Szerviai részről való ostromlása" c. látkép alatt így tudósítottak: „Ez alatt Sept. 30-ikán Laudon Fő Hadi Vezérnek a jobb lábát

16 H. T. 1789. 1. szakasz, 394. o.
17 Méretarány feltüntetése nélkül megjelent színes, kéziratos térkép, 24,5×16 cm nagyságú lapon.
18 H.T. 1789. 1. szakasz, 397—400. o.
19 Uo.
20 Uo. 67. o.

egy ágyút vonó ló oly erősen meg-rugta, hogy az éltes Vezér tsak nem ájulásba esett. Segítségére tüstént oda ugrattak Wurmser Huszár Regimentbéli Halász Kapitány, Budai 's Meskó Hadnagy Urak, 's lábát meleg borral be-kötvén, Sz. Mihály lován onnan-elvitették."[21]

A folyóirat három folytatásban írt tudósítást Orsováról. A szerkesztők kiváló munkájáról és nagyfokú hozzáértéséről tesz tanúbizonyságot a történelmi, hadtörténelmi, földrajzi és tereptani ismeretekről közzétett leírás. Izelítőül álljon itt néhány sor: „Orsova nevet viselő hellység kettő vagyon, úgymint: Ó és Újj Orsova. Amaz (mint a megküldött Rajzolatból meg-tettzik) a Bánátban fekszik, az Allion hegyén innen: ez pedig eggy szigeten, éppen a' Dunának a' Bánát 's Oláh Ország köztt való tsutsánál."

„Újj Orsova hajdanában tsupán eggy földvárból, 's némely halász házakból állott; 1689 előtt a' Magyar Királyoké volt; hanem az említett esztendőben Nándorfejérvárával eggyütt a Törökök kezére bírt. A szigetnek, mellyben Újj Orsova fekszik, 1500 lépés a' hossza, és a' hol legszélesebb, 500 a' szélessége."[22] Leírják, hogy a várnak négy kapuja és ugyanennyi kaszárnyája van.

Görögék széleskörű ismeretére utal a Napóleon egyiptomi hadjáratát leíró tudósítás és térképi bemutatás.[23]

„Jelentés: E' folyó hónapnak 4-dikén (1798. dec.) közlött Jelentésünkben megígértük Egyiptom mappájának rézre való mettzetését, a' mellyet már valóban le is rajzoltattunk volt, midőn észre vettük, hogy olvasóinknak egy olyan mappára is szükségük lészen, a mellyen világosan lehessen látni, honnan indult ki, 's merre ment Bonaparte hajós Serege Egyiptomba; és annak elfoglalása után merre szándékozott útját venni? Ki mettzettettjük tehát először is a' régi Világnak, azaz Európának, Ásiának és Afrikának Képét a' mellyen gyönyörűséggel szemlélheti ki-ki Napkeleti Indiát minden nevezetesebb városaival egygyütt, mellyek mint megannyi Kintses tárházai az Anglusoknak, de a' kiknek terhes hajói tsak öt hónapi hajókázások utánn érkezhetnek Angliába, azon nagy kerület miatt, mellyet kelletik tenni Afrika körül. Kedves dolog lészen meglátni a' sokkal kurtább útját is a' Napkeleti Indiába való Kereskedésnek, Egyiptom 's a' Veres tengerenn keresztül: és Bonapartének az oda erányzott utazásában támadott véghetetlen sok akadállyait. Ezen mappát követni fogja Egyiptomnak különös mappája, a' mellyen le leszsz rajzolva a' Veres Tengernek azon része is, a' mellyenn keresztül ment az Izráel népe a' Sinai hegyre 's a' t. Ezen Mappáknak is ollyan nagyságok lészen, mint a' milyenekbenn le küldöttük már egynéhányat a' Nem. Vármegyék Mappái közzül, melly egy formájú, 's nagyságuk Mappákból idővel egy atlas válhatik. A' mikor idegen Országok Mappáival kedveskedünk, akkor a' Nem. Vármegyék Mappái közzül kevesebb számuakkal szolgálhatunk, a' felette sok költségeinkre való nézve, de szolgálunk még is annyival mindenkor, hogy ígéretünk erányos tellyesítése hijánosságot nem szenved . . ."

A jelentés befejező része utal a Magyar Atlasz tervére is. Ide kívánkozik, hogy a Görög-Kerekes féle atlasz és a megyetérképek kitűnő tartalmi és formai változatban segítették az iskolai oktatást. A Magyar Atlasz hosszú ideig Magyarország vármegyéinek legjobb térképe, melyet még évtizedekkel később is kinyomattak. Ismerünk 1848-as kiadást is.

Hosszú oldalakon sorolhatnánk a „Hadi és más nevezetes Történetek" valamint a „Magyar Hírmondó" c. folyóiratok tudósításait, térképkiadásait, vala-

21 A látképen négy katona hordágyon viszi a „Hadi Vezért".
22 H. T. 1789. 1. szakasz 67. o. Az Allion hegyén innen a Cserna—Duna torkolatától 800—1000 méternyi távolságra fekvő terület volt a magyar korona rejtekhelye 1849—1853 között.
23 Magyar Hírmondó, 1798. 14. szakasz, 764—766. o.

mint azok hasznosságát. Mint arra már utaltunk, a 18. sz. végén készült el Hazánk első részletes felmérése is, amiről Görögék munkásságával egyetemben csak az elismerés hangján szólhatunk. E század vége jelenti a magyar térképírás virágzását, a magyar térképkultúra felemelkedését.

Hogy mennyire hasznosak a csaknem évszázaddal korábban készült térképek, vizsgáljuk meg egy tudósítás[24] kapcsán „Taktaföldvár" helyzetét az 1783-ból eredő térképi ábrázolástól napjainkig.

Az egyre tért nyerőbb történelmi kutatások és az egykori térképek vizsgálatának kapcsolatára figyelemre méltó az alábbi:

„A Taktaföldvár a szerencsi vasútállomástól mintegy három km-re a Takta mellett fekvő hosszúkás alakú emelkedés. Környezete vizenyős, egykor mocsaras volt. *Egyik végében földsánc maradványai láthatók,* amelyek valószínűleg az *árpádkorból származnak.* Túlsó feléből gáterősítéshez földet hordtak el. Így kb. 3 méter magas part alakult itt ki, s ebben *újkőkori település nyomai* látszottak. A további földelhordás miatt veszélyeztetett leletek megmentésére ásatást indítottunk. Földbe mélyített házak maradványai, gödrök és négy melléklet nélküli, vörös okkerrel színezett csontváz került elő. A gazdag leletanyag közül kiemelkednek a festett díszítésű edénytöredékek, kőbalták, agancs- és csonteszközök, valamint egy szép agancsszigony. *A településen az újkőkorban a tiszai kultúrához tartozó népcsoport élt.*"[25]

Hat évvel később (1975) így folytatódik a leírás: „Szerencs-Taktaföldvár. Angyal Béla jelentése alapján mentünk ki. *Útépítéshez markolókkal hordják a földet.* A helyszínen egy félig elhordott *rézkori házból* tíz hálósúlyt és cserepeket gyűjtöttünk, valamint egy edényt, melyben *tizenkét kőbaltát találtunk* és az edény alján egy agyar amulettet. A területen pattintott kovadarabokat és *tiszai kultúrába tartozó* cserepet is gyűjtöttünk. A lelőhelyen 1967-ben történt ásatás, topográfiailag a lelőhely hitelesített. Lsz. 73.44.1—46."[26]

A felfedezés erejével ható leírás után nézzük meg, mit mutatnak a fellelhető térképek. (L. a 132—133. oldalt. Azért választottuk a térképkivágatoknak ezt a szokatlan — a szövegtől és az utalásoktól elkülönített — bemutatását, mert így tekinthető át a legkönnyebben a vizsgált objektum ábrázolásának változása az egymást követően megjelent térképeken.)

Az 1784-ben készült első katonai felmérés térképszelvényén[27] Szerencs DK 3 km és Zombor (Mezőzombor) DNY 2 km metszéspontjánál egy ÉK—DNY irányban ábrázolt dombháton — melyet a Bocs-ér vesz körül — négyzet alakú jelkulcsi ábrázolás hívja fel a térképtörténész figyelmét. (1. sz. térképrészlet.)

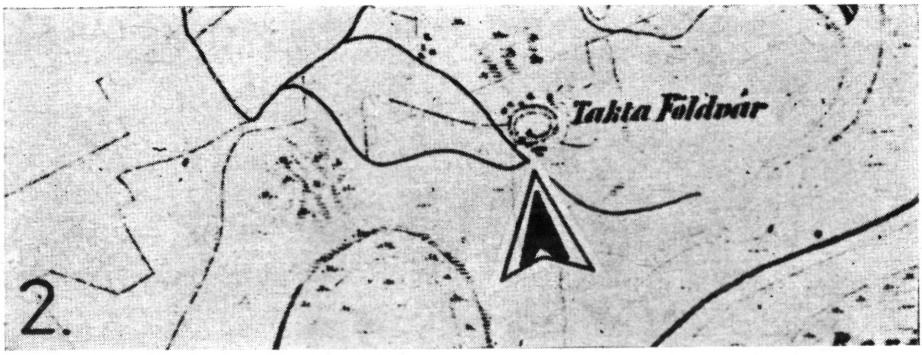
24 A Herman Ottó Múzeum évkönyve. (A továbbiakban — HOM) XV. 1967. 70. o.

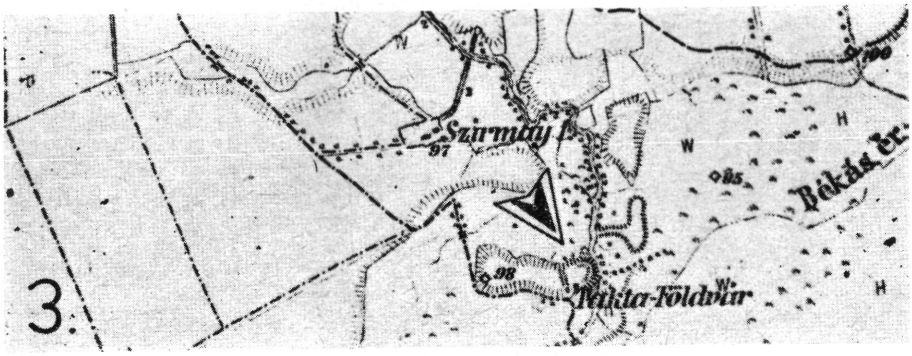
25 HOM VIII. 511. o. A terület földrajzi megnevezése az utalt leírásban, valamint a térképeken több változatban olvasható, így pl. Taktaföldvár, Szerencs-Taktaföldvár, Takta Földvár, Takta-Földvár, Földvár dűlő, Takta-Földvár-tny. A térképi névrajz változását jelzi a tanyák írásmódja is: tny., t., ta., feliratok olvashatók egykori és mai térképeinken.

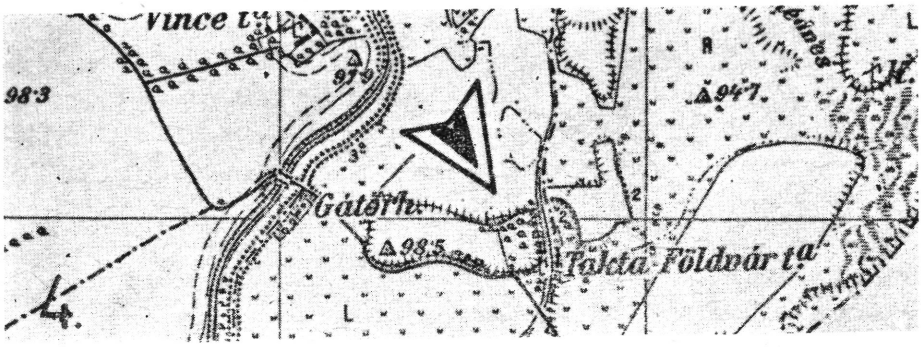
26 HOM XIII—XIV. 140. o.

27 HIT XXIII. 13.

Ältere mahl
Alte Schanz
oder Szöl Szerencs
1.

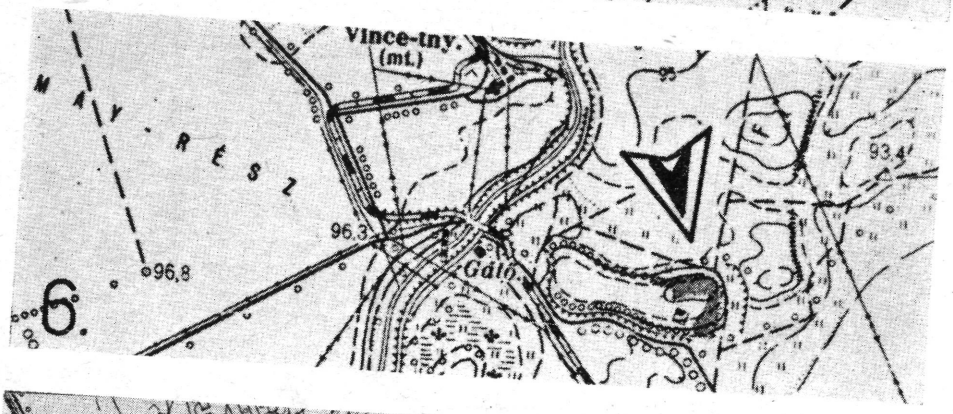

Takta Földvár
2.

Szirmay
97
W
H
85
Békás
98
Takta-Földvár
3.

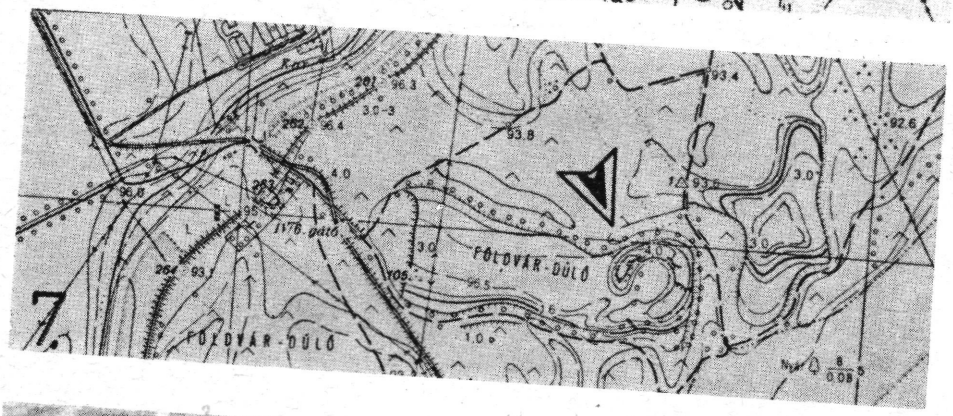

98·3
97·9
94·7
Gáterh
98·5
Takta-Földvár
4.

98·3
Gátó.
98·5
Takta—Földvár-tny.

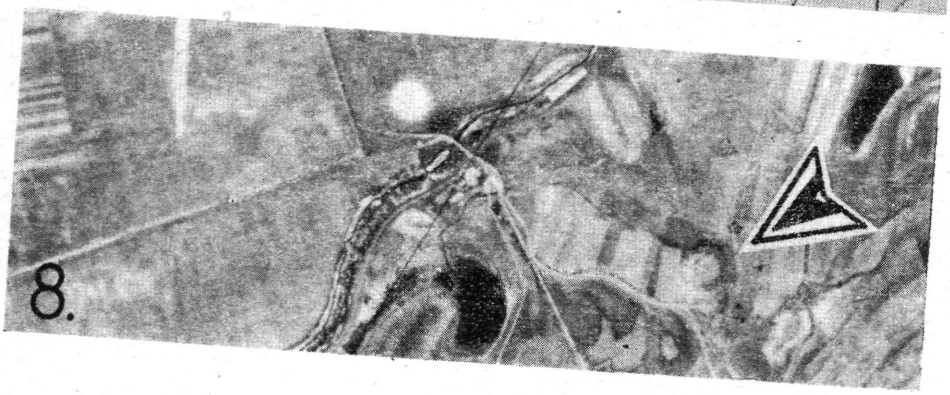
5.

Vince-tny.
(mt.)
MAY RÉSZ
96,3
96,8
93,4
Gátó.

6.

93.4
93.8
92.6
FÖLDVÁR-DŰLŐ
FÖLDVÁR-DŰLŐ

7.

8.

A jelet kiegészítendő magyarázó felirat a következő: „Alte Schanz oder Schl. Szerencs".

Különösebb terepi bejárás nélkül, a térképi ábrázolás önmagában is figyelemfelkeltő, hiszen a viszonylag sík területen, egy hosszan elnyúló dombháton, régi sánc vagy vár egykori létére utalt a felmérő.

Tekintsük ezt vizsgálódásunk központjának, de nem mellőzhetjük a közvetlen környezet értékelését sem. Egy kilométeres körzeten belül településnek nyoma sincs, csupán egy épület-jel, „Untere mühl zu Szerencs" felirattal. Anélkül, hogy a vizsgált térképszelvényen fellelhető jelet túlértékelnénk, jelen esetben tartózkodjunk még a következtetések levonásától is. Vizsgáljuk meg, hogy az idő múltával, évtizedek, évszázadok után a vizsgált területen feltüntetett jel és annak tartalmi értéke hogyan alakult.

1858-ban hajtották végre Szerencs és környéke második katonai felmérését.[28] Az első felmérést követő, több mint fél évszázad multán készült térképet vizsgálva, térképész szemének feltűnő, a kedvezően fejlődő kartográfiai ábrázoláson túl, a terület síkrajzi elemeinek lényeges változása is. Az úthálózat gazdagabb a „Bocs Ér" itt „Békás Ér" névre változott. Nem található a fentebb utalt malom, viszont a környéken több helyen nádas, mocsaras terület került ábrázolásra. Takta Földvár felirat hívja fel a figyelmet a korábbi „Alte Schanz..." helyére. A jelkulcsi négyzetes ábrázolást ovális forma váltja fel (2. sz. térképrészlet). Az alaki eltérés persze betudható az időjárásra visszavezethető (szél, eső) törvényszerűségeknek éppúgy, mint a terület műveléséből adódó változásoknak. Vizsgálódásunk eredménye, hogy „földvárunk" egykori helyén ismételten régmúltra utaló térképi ábrázolásra került sor.

Az 1883. évben készült harmadik katonai felmérés térképszelvénye[29] kereken negyed évszázaddal követte elődjét (3. sz. térképrészlet). Elöljáróban szükséges megjegyezni, hogy a domborzati viszonyokat még ekkor is az úgynevezett „pillacsíkos" ábrázolással juttatták kifejezésre, ami nem tette lehetővé a domborzati formák és magasságok napjainkban jól ismert, szintvonalas értékelését. Ebből adódik, hogy több más domborzati formával történő összehasonlítás nem ad utalást a környék uralgó pontjára. A vizsgált helyen itt is figyelemfelkeltő a Takta-Földvár felirat. A rajzi ábrázolás patkó formátumú, délnyugati oldalán egyenes lehatárolással. Feltűnő a korábbi jelölésekhez képest, hogy jelen esetben — a déli szögletben — két kisebb épület léte is felfedezhető. A korábbi „Bocs Ér", majd „Békás Ér", „Szerencs Patak" megnevezéssel folyik a földvár keleti oldalán. Az első felmérésnél utalt malom közelségében épület-jelek és „Szirmay t." (tanya) feljegyzés látható.

Az ország jelentős részén hosszú idő telt el, míg újabb részletes felmérésre került sor. (4. sz. térképrészlet.) Ez természetesen nem zárja ki újabb térképek kiadását, így vizsgált térképszelvényünkön — mely 1925-ben jelent meg — az alábbi olvasható: „Az eredeti felvételi térképek, az állami földmérés háromszögelési adatai és kataszteri térképei stb. felhasználásával helyszínelte, rajzolta és sokszorosította: A M. KIR. ÁLLAMI TÉRKÉPÉSZET."[30] Objektumunk Takta-Földvár ta. (tanya), tehát új, illetve kiegészítő elnevezéssel olvasható, ahol az előző térképi ábrázolástól eltérő helyen és tájolásban látható két épület és egy gémeskút. Feltűnő a területen, hogy jelentős facsoportok ábrázolására került sor. A környéket, említésre méltó kiterjedésben, rét és legelő övezi. A Szerencs-patak szabályozott medervonala csaknem 1 km-re NY-

28 HIT XLI. 44.
29 HIT 4766—2 (1883)
30 HIT 4766—2 (1925)

ra távolodott. A Szirmay-tanya, Vince-tanyára változott. A könyéken feltüntetett magassági pontok értékelése szerint vizsgált helyünk teljes kiterjedésében a környék uralgó pontja, ábrázolásmódja a „Földvár"-ra utalóan mint terület, illetve dűlőnév, figyelemreméltó.

Nem célunk valamennyi megjelent térképet vizsgálat tárgyává tenni, pontosabban a kérdés érdemi vizsgálatát segítő nagy méretarányú térképeken fellelhető ábrázolást értékeljük. 1952-ben került kiadásra a következő 1:25 000 méretarányú térképszelvény. (5. sz. térképrészlet.) A tanya és gémeskút szabvány jelkulcsi jelén túl itt is olvasható: Takta-Földvár tny. A terület jelentősen megváltozott síkrajzi arculata térképi ábrázolás útján legfeljebb gondolatokat ébreszt a „Földvár-t ny." megnevezés olvasása során.

1969-ben készült következő térképünk (6. sz. térképrészlet). A vizsgált objektumra sem a domborzati, sem a síkrajzi elemek nem utalnak. Fellelhető egy tanya jelkulcsi jele annak megnevezése nélkül, valamint egy erdőábrázolás az 1883-as felmérésnél utalt patkó formátumhoz hasonlóan. Nincs gémeskút és a korábbi Szerencs-patak itt már Takta-csatorna megnevezéssel szerepel. Ez a térkép kitűzött folyamatunk vizsgálatához semmit nem ad.

1968-ból ered az a 10 000-es méretarányú térképszelvény, ahol a „Földvárdűlő" megnevezés utal az 1784-ben készült térképszelvényen ábrázolt dombhátra. (Emlékezzünk, hogy régi sánc, vagy vár egykori létére is utalás történt ott.) Szintvonalas ábrázolással ismét feltűnik a „patkó" formátum. (7. sz. térképrészlet.) A domborzati törvényszerűségeket vizsgálva lehatárolt területünk környezetétől eltér, de ez önmagában az abban rejlő történelmi múltra nem utal. Tanyának, épületnek, kútnak ekkor már nyoma sincs a térképi ábrázolás szerint.

Így mennek veszendőbe az egyre újabb térképeken a nyomok, feliratok, utalások. Térképészeink ugyanis a fellelhető jelent mérik és ábrázolják térképeiken. Ilyen távlatból, már az úgynevezett szájhagyomány is hosszadalmas ellenőrzést igényelne, de korunk térképeinek tartalma napjaink létét, jövőnk tervezését kell, hogy ábrázolásmódjával biztosítsa.

Hosszadalmas, kitartó munkát igényel egy-egy régi térképi jel, vagy felirat sok-sok térképen történő azonosítása, értékelő követése napjainkig, de mint azt a világ számos országában teszik, ennek értékelési ideje légifényképi vizsgálattal lényegesen lerövidíthető, pontosítható. Egy 1957-ben készült légifelvételen[31] szabályosan kirajzolódik a földvár és környezetében egy valamikori településre utaló elszíneződés (8. sz. légifénykép részlet).

Hogy mennyire érdemes hazánk régmúltját kutatva visszatekinteni elődeink munkásságára, értékelni a fellelhető térképeket, arra álljon itt a fenti vizsgálatokkal összefüggő, azok értékelésének szükségességét bizonyító válogatás. A korabeli térképi ábrázolások jeleinek értékelése — mai térképeinkkel történő összevetése — számos kutatási területen kedvező eredményekre vezetett. A térképtárak gyűjteményeinek hasznosítása világszerte növekvő, az elért eredmények tudományos és gazdasági értéke a török pusztítás előtti magyar településrend rekonstruálásától a karsztos felszínek vizsgálatán át történelmi és hadtörténelmi események vizsgálatáig jelentős. Ezt bizonyítják a Hadtörténelmi Térképtár kutatási naplójába történt bejegyzések is.

31 HIT Légifényképek 1 : 22 000.

SZEMLE

ISZTORIJA VTOROJ MIROVOJ VOJNŰ 1939—1945

(Vojenizdat, Moszkva, 1979. 10. k. 542 o., 56 t., 12 térk.)

A második világháború története című 12 kötetes műnek a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában 1981-ben megjelenő 10. kötete a második világháború európai hadszínterén zajló eseményeinek befejező (1945 január—májusi) szakaszát tárgyalja, amelynek során a Hitler-ellenes koalíció hadseregei — amelyek között a szovjet fegyveres erők játszották továbbra is a fő szerepet — befejezték a fasiszta Németország szátzúzását.

Az európai háború e szakaszában a döntő események továbbra is a szovjet—német arcvonalon zajlottak le. A szovjet fegyveres erőknek azok a csapásai, amelyeket a visztula—oderai, a kelet-poroszországi, a budapesti, a bécsi, a berlini, a prágai és más támadó hadműveletekben mértek az ellenség hadászati csoportosításaira, biztosították a Wehrmacht főerőinek a gyors megsemmisítését, valamint az európai háború győztes befejezését.

Mielőtt a kötet részletesebb ismertetésébe fognánk, rá kell mutatnunk, hogy a 10. kötet valamennyi fontos megállapítását és következtetését a szerzők gazdag dokumentációval, történelmi anyagokkal, új — a Szovjetunió és más országok levéltáraiból származó — okmányokkal támasztják alá. A kötetben mélyrehatóan elemzik a nagy hadászati műveleteket az arcvonalakon megelőző helyzetet, a felek helyzetét és terveit; feltárják a Szovjetunió és fegyveres erői győzelmének politikai, gazdasági és katonai okait, kiemelik az SZKP vezető szerepét a fasizmus szétzúzásában, a szovjet harcosok és a szovjet nép tömeges hősiességét az arcvonalon és a hátországban.

Mint minden eddiginek, a 10. kötetnek is az egyik erőssége a jól áttekinthető táblázat- és jegyzetapparátus, a zömében új fotó- és térképanyag.

A 10. kötet szerzői és szerkesztői egyik fontos feladatuknak tekintették, hogy kellőképp elemezzék azt a katonai és politikai helyzetet, amely Európában az 1945-ös esztendő elejére, vagyis a döntő ütközetek kezdetére alakult ki. Ebből világosan kirajzolódik az alábbi kép. A szovjet fegyveres erők győzelmei nyomán a háborús vereség előtt álló fasiszta Németországnak az antifasiszta koalíció felbomlásában reménykedő vezetői igyekeztek elkerülni a feltétel nélküli kapitulációt, s ezért a háttérben tárgyalásokat kezdtek Nagy-Britanniával és az Amerikai Egyesült Államokkal egy különbékéről, ugyanakkor végső erőfeszítéseket tettek főerőiknek a szovjet—német arcvonalon való összpontosítására, és foggal-körömmel küzdöttek a szovjet hadsereg feltartóztatásáért. Ismert azonban, hogy a Hitler-ellenes koalíció ellentétei dacára a szövetségesek egységesek maradtak azon törekvésükben, hogy a fasiszta Németország csak feltétel nélkül adhatja meg magát. Ismert azonban az is — s ezt a kötet bő tényanyaggal bizonyítja —, hogy a hitleristák az európai háború befejező szakaszában a szovjet—német arcvonalon 169 (köztük 22 páncélos és 9 gépesített) hadosztállyal és 20 dandárral, a magyar alakulatokkal együtt 3,7 millió emberrel, 56 200 löveggel és aknavetővel, 8100 harckocsival és rohamlöveggel, 4100 repülőgéppel — vagyis közel kétszer annyi erővel rendelkeztek, mint a nyugati és az olasz arcvonalon. Ennélfogva 1945 elején továbbra is kétségtelen volt, hogy az európai háború befejező szakaszának döntő — azaz a Reich sorsát és az egész második világháború kimenetelét meghatározó — ütközetei a szovjet—német arcvonalon fognak kibontakozni.

A fentiek alapján tárgyalja és bizonyítja a kötet a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának azt a helyes elgondolását, hogy a szovjet—német arcvonal valamennyi hadászati irányában egyszerre lefolytatandó hatalmas támadó hadműveleteket tervezett és valósított

meg, a főcsapást a központi — a berlini — irányban mérve.

Az amerikai és az angol hadvezetés hadászati terveiről szólva a kötet rávilágít, hogy ezeket Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok uralkodó köreinek a politikai céljai határozták meg, s annak függvényében dolgozták ki őket, hogyan alakultak az események a szovjet—német arcvonalon. Ezért mindaddig, míg a szovjet hadsereg nem lépte át a Szovjetunió határait, a szövetségesek elhúzták a háborút, a másodrendű hadszíntereken folytattak korlátozott haditevékenységet, ám most az angol és az amerikai vezetők igyekeztek minden módon fokozni csapataik támadását keleten, Németország szíve irányába. Ismert azonban, hogy ezt a számítást hogyan húzta keresztül a németek támadása az Ardennekben, és hogyan segített bajba jutott szövetségesein a Szovjetunió az előrehozott 1945-ös januári támadással.

Ami a hitlerista hadvezetést illeti, az a legharcképesebb csapatait keleten összpontosítva, gyors ütemben készült a védelemre. Eközben azonban a fasiszta vezetés szarvas hibákat követett el a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása szándékainak a megítélésében. Hitler és közvetlen környezete arra számított, hogy keleten a fő hadiesemények a szovjet—német arcvonal északi és déli szárnyán, s nem pedig a középen fognak kibontakozni.

Egy korlátozott terjedelmű ismertetőben sajnos nincs mód arra, hogy az európai háború befejező szakaszának a 10. kötetben tárgyalt nagy hadászati hadműveleteit — a visztula—oderait, a kelet-poroszországit, a budapestit, a bécsit, a berlinit és a prágait — akár csak krónikaszerűen is áttekintsük. Ezért inkább e hadászati műveletek sajátosságait igyekszünk megvilágítani.

Az egyik ilyen lényeges sajátosság — a kelet-poroszországi hadművelet kivételével — az volt, hogy a lefolytatás időtartama 23—30 nap között mozgott, ami a csapatok napi 25 kilométeres (a páncélos csapatoké 20—40 kilométeres) támadási ütemét jelentette. További sajátosságként említhetjük meg, hogy a harckocsihadseregeket rendszerint az összefegyvernemi seregtestek előtt jelentős távolságokra és tömegesen alkalmazták, ami a szovjet csapatok gyors ütemű támadásának a biztosítása mellett ugyanakkor megnehezítette az ellenség számára a tartalékokkal való manőverezést, s kedvező körülményeket teremtett az ellenséges csoportosítások részenkénti szétzúzásához.

1945-ben az ellenség bekerítésének és felszámolásának a módszerei igen változatosak voltak. Mégis a legjellemzőbb valamennyi hadműveletre az volt, hogy úgy kezdődtek, hogy erős csapásmérő csoportosításokkal egyszerre több irányban áttörték az ellenség védelmét. Ezután mély előrehatolással a szovjet csapatok több, egymáshoz csatlakozó terepszakaszon széttagolták és egymástól elszigetelték az ellenség arcvonalát. Ez lehetővé tette a támadás találkozó irányokban való kifejlesztését azzal a céllal, hogy a harcászati és a hadműveleti mélységben nagy hitlerista csapattömegeket kerítsenek be.

Az említett időszakban lefolytatott hadműveletek sajátosságaként említhetjük meg azt is, hogy a célok elérésében fontos szerepet játszottak a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának a kezében levő hadászati tartalékok, ezek ügyes és hozzáértő összpontosítása és bevetése a legfontosabb irányokban és a döntő pillanatban. Ehhez kapcsolódik az is, hogy a szovjet hadvezetés művészien hajtotta végre a csapatok — egész frontok — hadműveleti-hadászati átcsoportosítását, amire a legszemléletesebb példa a 2. Belorusz Front Gdynia körzetéből történő átcsoportosítása az Odera alsó folyásához, a berlini hadművelet előtt.

A 10. kötet több fejezetben foglalkozik a Szovjetunió szövetségeseinek az európai háború befejező szakaszában a Nyugat-Európában és Olaszországban lefolytatott hadműveleteivel, atlanti-óceáni és földközi-tengeri tevékenységével. Ezzel kapcsolatban a szerzők rámutatnak az amerikai és az angol fegyveres erők hadművészetének azon sajátosságára, hogy e fegyveres erők hadvezetései igen nehezen tudták — a köztük levő ellentmondások és az ezek szülte bizalmatlanság miatt — kidolgozni a koalíciós hadászat egyeztetett terveit.

Általában vizsgálva a Hitler-ellenes koalíció országainak 1945-ös hadművészetét, a kötet szerzői rámutatnak: e hadművészet a koalíciós országok hadigazdasági potenciáljával és felhalmozott harci tapasztalataikkal szoros összefüggésben fejlődött. A szovjet, az amerikai és az angol fegyveres erőknek az európai háború befejező szakaszában végrehajtott hadászati támadó műveletei együttesen eredményezték a Wehrmacht teljes szétzúzását.

A 10. kötet záró részeiből világossá válik az olvasó előtt, hogy a szovjet fegyveres erők által a tárgyalt szakaszban aratott győzelmek jelentősége közel sem merült ki abban, hogy porrá zúzódott a náci hadigépezet és hogy befejeződött Európában a háború. A Szovjetunió győzelme hozta meg sok népnek a hitlerista

megszállás alóli felszabadulását, s adott lendületet az európai ellenállási mozgalom további szélesedéséhez.

Végül hangsúlyozni kell az ismertetett kötetnek a maga tárgyilagosságában és szigorúan tudományosan alátámasztott következtetéseiben testet öltő pártosságát és harcosságát. Az európai háború befejező szakaszának az eseményei ugyanis különös erővel vonzzák sok nyugati ország kutatóinak is az érdeklődését. Ez azért is természetes, mert ezekkel az eseményekkel szorosan összefüggnek a háború utáni Európa berendezkedésének legfontosabb problémái a nemzetközi kapcsolatok jellege, a világ erőviszonyainak a szocializmus javára történő eltolódása. És mivel e kutatók közül munkájukban sokan meghamisítják 1945 eseményeit, a krími és a potsdami konferencia határozatait, a szovjet fegyveres erők győzelmének a jelentőségét, éppen ezért igen értékes az elméletileg magas követelményeknek megfelelően és tudományosan összeállított 10. kötet objektív, az eseményekben való tájékozódáshoz biztos támaszt adó és a marxista történelemtudományt értékesen gazdagító anyaga.

Sörös Lajos

CSORBA CSABA

VÁRAK A HEGYALJÁN

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1980. 194. o.)

Tokaj, Szerencs, Ónod várainak történetét dolgozta fel a szerző rendkívül gazdag irodalomjegyzék közreadásával. A könyv érdeklődésre tarthat számot, hiszen a Hegyalja történelmünk során sokszor volt súlyos csaták színhelye. Erősségei közül Tokaj neve már az Árpád-korban ismert. A múltba kalauzoló feldolgozás végigkíséri az olvasót a táj hadtörténelmi vonatkozású eseményeinek színterén. Muhinál szenvedtek vereséget IV. Béla hadai, itt küzdöttek Bocskai, Bethlen, Thököly, Rákóczi csapatai. E harcok megvívásánál kulcsszerepet játszó három vár körül a 17. század során hajdútelepülések gyűrűje alakult ki. Az ország szabadságáért küzdő Rákócziaknak legfőbb segítői a „hajdúk" és a Hegyalja népe volt. E tájon küzdöttek Esze Tamás „mezítlábasai", akikről sajnos megfeledkezett a szerző, pedig emléküket számos históriás ének is őrzi.

A nagyon tömör, csaknem lexikális feldolgozást olvasmányosabbá tette volna néhány olyan esemény leírása, mely mentes a nevek és dátumok halmazától. Bátorkodtam ezt így megfogalmazni, annál is inkább, mert a könyv olvasása során néhány esetben zavaróan hatottak a számok és nevek. Hihetetlen, de van számos olyan oldal, ahol félszáznál több az adat. A 25. oldalon hetvenkettő személy-, illetve területnév, tizenegy dátum (évszám) plusz még egy térképvázlat kb. húsz településnévvel. Az ilyen adattömeg zavarja az események követését, hiszen nincs történés, amelyhez kötődne az olvasó emlékezete.

Az alig 150 oldalt kitevő szövegi részhez 531 irodalmi utalás készült, ami tudományos ismeretterjesztő műveknél szokatlan mennyiség.

Hogy hadtörténelmi feldolgozásoknál mennyire szükséges a térképgyűjteményekben történő kutatás, arra már több cikk és tanulmány bizonyító erővel felhívta a kutatók figyelmét. Ezt ismételten bizonyítandó: néhány — korábban nem publikált — váralaprajz, vagy egykori környéktérkép jobban gazdagította volna a Hegyalja bemutatását, mint a Balla György gyűjtéséből közölt vázlat, avagy „Míg János Zsigmond északon hadakozott a Dél-Tiszántúlon a törökök elfoglalták Gyulát" címmel bemutatott gyulai vár.

Igaz, amint a szerző írja, hogy Szerencs bencés apátságát a 16. század derekán erősíti meg és alakítja várrá Németi Ferenc, de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az itt tárgyalt objektumtól D-re (alig 3 km) van egy földvár, mely az első katonai felmérés térképszelvényén jelkulcsi ábrázolással és „Alte Schanz oder Schl. Szerencs" kiegészítő felirattal fellelhető. Az itt végzett régészeti feltárások a földvár Árpád-kori eredetére utalnak. Megtévesztő a szerzőnek azon közlése, miszerint az „Árpád-hegyen" földvárra utaló nyomok láthatók.

E helyen a II. vh. előtt és alatt katonai gyakorlótér, valamint légvédelmi tüzelőállás volt, még ma is észlelhető nyomokkal. A tényleges földvárra fentebb utaltam.

A 123. oldalon ez olvasható: „A szerencsi vár feladata elsősorban az volt, hogy kényelmes lakóépületül szolgáljon..." Néhány sorral lejjebb olvashatjuk, hogy a külső bástyán ágyú, a fegyverházban ötven különféle puska, tizenegy kiságyú a hozzávaló golyókkal, a porházban puskapor, kanócok találhatók. Az 1784-ből eredő országleírás így rögzíti: „A három templom és az öreg várkastély szilárd építmény. Számszerű fölényben levő ellenség ellen, visszavonuló zászlóalj számára megfelelő védekezőhely. A gazdasági épületek is masszívak, kőfal veszi körül őket. Egy vagy több zászlóalj számára helyet biztosíthatnak, ahol azok tartani tudják magukat."

Nehezíti az események és várak történetének tanulmányozását, hogy rendszertelen az anyag felépítése. Tokaj, Ónod, vagy akár Szerencs ismertetésére nem folyamatosan, hanem helyenként csupán egy-két mondatos utalással került sor. Bizonyára szívesebben forgatnák az olvasók, ha pl. Tokaj váráról összefüggő leírást találnának, és nem keveredne Ónod, Szerencs történetével.

A formailag tetszetős könyvet tízezer példányban jelentette meg a kiadó. A jelentős számú forrásanyag közreadásával sokat nyernek mindazok, akik elmélyültebben kívánnak foglalkozni a kérdésekkel.

Csendes László

CSONKARÉTI KÁROLY

HADIHAJÓK A DUNÁN

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1980. 273. o.)

Régi adósságát törlesztette a marxista magyar hadtörténetírás, amikor — Csonkaréti Károly személyében — vállalkozott a dunai hadihajók, a dunai hadihajózás történetének a megírására. Ezidáig ha valaki e témakörben kívánt kutatni, adatokat keresni, legtöbbször Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak története (Bp. 1885) című könyvéhez nyúlt, esetleg Bornemissza Félix: Magyar hajóhadak a Dunán (Bp. 1928) című munkájához fordult segítségért. Ezeknek a könyveknek az elérhetősége, számos tekintetben elavultsága — forráskezelés, az utóbbi ötven-száz év történetének, adatainak a hiánya — szükségessé tették egy, könnyen hozzáférhető, sok esetben kézikönyvként is használható munka megjelentetését.

A korábbi ismeretek összefoglalását — Szentkláray, Bornemissza említett művei, valamint Dezsényi—Hernády: A magyar hajózás története (Bp. 1967) című munkája alapján — a XX. századi magyar dunai hadihajózás történetében meglevő „fehér folt" eltüntetésének a feladatát vállalta magára a szerző, amikor hozzákezdett munkája megírásához. A „fehér folt"-ok megszüntetése mindig is szép és elismerést érdemlő dolog, hiszen arra, aki ezt vállalja, az úttörő nehéz és felelősségteljes feladata hárul. Ilyen feladatra vállalkozott Csonkaréti Károly, aki korábban már publikált kisebb-nagyobb közleményeket e témából. Jelenlegi munkája egy hosszabb, lezártnak még nem tekinthető kutatómunka eredménye.

Csonkaréti Károly könyve, a címben foglaltaktól kissé eltérve, elsősorban a dunai hadihajózás történetének *magyar* vonatkozásait, pontosabban a *magyar* dunai hadihajózás történetét mutatja be. A szerző gyakorlatilag a XI. századtól egészen 1945-ig próbál átfogó képet adni a magyar dunai hadihajózásról, a dunai hadihajók változó szerepéről, jelentőségéről.

A bevezetőben rövid áttekintést kapunk a Római Birodalom Pannónia tartományának a hajózási életéről, amely a dunai hajózás előfutárának tekinthető, ha nem is kapcsolódik kimondottan a magyar hajózáshoz.

A magyar koraközépkor dunai hadihajóiról, a hajózásról nem sokat tud velünk közölni a szerző. Ez elsősorban nem az ő hibája, hiszen jól tudjuk, hogy az erre

a korszakra vonatkozó források, feldolgozások úgyszólván „hiányosak". Természetesen felvetődik a kérdés, volt-e egyáltalán, ha igen, milyen szintű és jelentőségű dunai „hadihajózás" a XI—XIII. században a Dunán. Erre a kérdésre azt válaszolhatjuk — volt, és kb. ez minden, amit tudunk róla. Csonkaréti Károly megpróbálkozott bővebb választ adni, több eredményt felmutatni, mint az előbbi tömör megállapítás. A korábban említett okok miatt kevés sikerrel.

Jóval több és részletesebb adatot szolgáltat munkája a XIV—XVII. századra vonatkozóan — ekkorra már igazi hadihajózás alakult ki a Dunán. Hunyadi János, majd Hunyadi Mátyás flottáját már egész részletesen írja le, a hajókat, a különböző — legtöbbször a török ellen vívott — dunai csatákat éppúgy, mint az állandóvá váló vízikatonaságot: a naszádosokat, sajkásokat egyaránt. E „hajós népek" szerepét, létszámuk alakulását, jelentőségük váltakozását egészen a XVIII. század végéig követi nyomon, elsősorban Szentkláray fentebb jelzett műve alapján.

Jelentős helyet igyekszik szorítani könyvében a szerző a Rákóczi-szabadságharc dunai eseményeinek is. Ezekkel megint az a baj, amit a koraközépkorral kapcsolatban már jeleztem, nem igen van miről írni. Sokkal több a lehetőség — meg is ragadja a szerző — az Osztrák—Magyar Monarchia dunai flottillája kialakulásának a felvázolására. Egészen az I. világháború végéig követhetjük nyomon a monitorok, a naszádok tevékenységét, felszerelésük, számuk, szerepük alakulását. A könyv e része már szinte óráról órára követi az eseményeket, a harcok alakulását. Ez többek között annak is köszönhető, hogy a szerző itt elsősorban a rendelkezésére álló levéltári források alapján dolgozott, továbbá az erre az időszakra vonatkozó irodalom is bővebb, részletesebb.

Nem marad ki természetesen a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Flottillájának a története sem, látszik, hogy Csonkaréti Károly sok időt és energiát áldozott az adatok összegyűjtésére.

A könyv legjelentősebb része — mind tartalmát, mind terjedelmét tekintve — az ellenforradalmi korszak időszaka. Ez az a rész, amely leginkább „fehér folt" volt a magyar dunai hadihajózás történetében. Történtek korábban kísérletek ezeknek az éveknek a felderítésére, de átfogó, részletes feldolgozás még nem készült ezidáig. Csonkaréti Károly a Hadtörténelmi Levéltárnak a Folyamőrségre, a Folyami Erőkre vonatkozó iratanyagát jelentős mélységekig feltárta és felhasználta könyve megírásakor. Végigköveti a folyamőrség történetét a megszervezésétől kezdve egészen 1945-ig. Részletes képet rajzol a technikai eszközökről, a felkészültségről, a létszámviszonyokról. Nem hagyja figyelmen kívül a különböző szervezeti változásokat, anyagi-technikai fejlesztéseket sem. Érdemes lett volna részletesebben foglalkoznia a Folyami Erők 1944 márciusa és 1944 októbere közötti szereplésével. (Hasznára vált volna a könyvnek, ha korábbi, e korszakra vonatkozó publikációit jobban beleépítette volna ebbe a részbe.)

Összességében megállapíthatjuk, hogy a szerző a maga elé kitűzött célt: „..., hogy felkeltse az érdeklődést a hajdani — és nem is olyan régi — magyar vízi haderők tevékenysége, múltja, hadi-műszaki története iránt, kiemelve, hogy az adott korban a dunai hadihajósok milyen haditechnikai felszereltséggel és hogyan harcoltak. A hangsúly a hajók ismertetésén van. Vizsgálódásunk tárgya elsősorban a magyar dunai hadihajózás, amelyben a történelmi körülményeknek megfelelően helyet kell adnunk annak a korszaknak is, amikor a hadihajók a magyar Dunán, magyar legénységgel a fedélzetükön, Magyarország védelmében, de a Habsburg-uralkodók lobogója alatt vívták harcaikat" — *elérte*. Természetesen nem mondhatjuk azt, hogy e munka hibátlanra sikerült, de azt sem, hogy nem tarthat számot érdeklődésre.

Talán hasznos lett volna, ha a könyv írója még fokozottabban él a levéltári források használatának a lehetőségével. Az 1919—1945 közötti időszak megírásához pl. felhasználhatta volna a M. kir. Belügyminisztérium VI. d. osztályának a fennmaradt iratanyagát is. Feltehetőleg számos érdekes adat került volna még elő, amelyek még növelhették volna a munka értékét.

Néhány apró név és rendfokozati tévedést kissé nagyobb figyelemmel el lehetett volna kerülni, ugyanúgy, mint a stilárisan kissé zavaró „lóhalálában evezték", „a hajók meneteltek" kifejezések használatát.

A kötet érdemei közé sorolhatjuk — a korábban már említett hiánypótló, kézikönyv szerepén kívül — a jó illusztráltságot, valamint a számos függeléket, táblázatot, amelyekből elsősorban az egyes hadihajótípusok részletes adatait ismerhetjük meg és lehetőségünk nyílik a különböző típusok összehasonlítására, a változások figyelemmel kísérésére.

A szerző és a kiadó is említést tett arról, hogy a kötetnek folytatása lesz,

amelyből a szovjet Dunai Flottilla II. világháborús — Magyarország felszabadításáért vívott — harcait és a Magyar Néphadsereg Dunai Flottillájának a történetét ismerhetjük meg. Reméljük, hamarosan kézbe vehetjük az új köteteket is.

Szakály Sándor

PÁVEL LUKNYICKIJ

MAGYAR NAPLÓ

1944 november—1945 április

(Kossuth Könyvkiadó—Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1980. 238. o.)

Az utóbbi néhány évben megnövekedett közel és régmúlt történelmünk iránt az érdeklődés. A nagyközönség történelmi érdeklődésének, igényeinek a kielégítését elsősorban nem a tudományos szakmunkáktól, hanem a „népszerű történelem" kategóriába sorolható könyvektől várja. A kiadók igyekeznek lépést tartani ezekkel az igényekkel és sorra jelentetik meg a hazánk történelmével foglalkozó, vagy annak csak egyes kérdéseit érintő munkákat.

Jelentős helyet foglalnak el e könyvek sorában a különböző emlékiratok, visszaemlékezések. Ezek között legnagyobb számban a II. világháborúval foglalkozó kiadványokkal találkozunk. Ide tartozik Pável Luknyickij visszaemlékezéskötete is.

Luknyickij kapitány mint a TASZSZ szovjet hírügynökség haditudósítója vett részt a Magyarországért vívott felszabadító harcokban 1944 novembere és 1945 áprilisa között. Mire hazánk földjére lépett, már sok száz kilométer és négy háborús év volt mögötte. Átélte és végigküzdötte a leningrádi blokádot és számos más sikeres csatát. Könyve a felszabadító harcok történészek által eddig még kevésbé ismert apró eseményeinek személyes élményeken keresztül történő bemutatása. A szerző által elbeszélt esetek középpontjában mindig az ember áll, ily módon a könyv a különböző emberekkel folytatott beszélgetések füzérének is tekinthető. E beszélgetésekből képet kapunk az 1944—1945-ös időszak Magyarországának erkölcsi, politikai arculatáról, a korabeli viszonyokról. Megszólalnak a könyv lapjain szovjet tábornokok és tisztek, közkatonák, Budapest lakosai (a könyv jelentős része a budapesti harcok eseményeit tárgyalja), egy, a csodával határos módon megmenekült szovjet repülős katona, aki több száz méter magasból ejtőernyő nélkül szinte sértetlenül ért földet, hadifogoly magyar katonatisztek, akik közül nem egy a háború értelmetlenségét, kilátástalanságát felismerve, önként adta meg magát a szovjet csapatoknak.

Luknyickij sokat foglalkozik könyvében a szovjet hadsereg tagjainak és a magyar polgári lakosságnak a kapcsolatával, a kezdetben megnyilvánuló kölcsönös bizalmatlansággal éppúgy, mint a később kialakuló barátságokkal. Talán ezek azok a részek, amelyek a legérdekesebbek az egész munkában. A szerző többek között részletesen leírja találkozását egy fiatal magyar értelmiségi nővel, akivel — a nő legnagyobb meglepetésére — francia nyelven folytatott beszélgetései során számos érdekes, igencsak meglepő információt kapott a magyar viszonyokról.

Luknyickij, aki Budapest ostromát szinte végig az első vonalban élte át, a szemtanú hitelességével és őszinteségével ad képet a harcok nehéz és rendkívül véres eseményeiről. A harcok eseményeit, apró, már-már a feledés homályába merült mozzanatait eleveníti fel, köztük számos hőstettnek is emléket állítva ezzel. Az egyik ilyen esetről így ír: „Amikor a harc a városközponthoz közeledett, a teherpályaudvar körzetében egy tüzérezred parancsnoka azt a feladatot tűzte az üteg elé, hogy a vasúti töltésen átkelve a másik oldalról nyújtson tűztámogatást a támadó gyalogságnak. A töltés széles volt, több sínpár haladt át rajta. Az egyetlen átjáró ezen a németek által megerősített töltésen egy alagút volt. De erre az alagútra az ellenség három géppuskája tüzelt, továbbá egy löveg, közvetlen irányzással. A feladat teljesíthetetlennek látszott. A szovjet katonák azonban nem ismernek teljesíthetetlen feladatot, s a fiatal ütegparancsnok elhatározta, hogy

villámgyorsan át kell jutnia egy fogatolt löveggel az alagúton, elhallgattatva az ellenség tüzelőállásait. Olyan valakit keresett hát a hozzá beosztott emberek között, aki képes bármely pillanatban a halálba indulni. Nem kellett sokáig keresnie. Alighogy a parancsot kiadta, máris jelentkezett a löveg parancsnoka, Muravjov szakaszvezető, komszomolista.

Muravjov a lovakat vágtára fogva olyan hirtelen és gyorsan ugratott át az alagúton, hogy az ellenség hiába lőtt rá, nem tudta eltalálni. A lövések hatósugarából kikerülve, Muravjov az ellenséges löveg mellé került, s mielőtt az ágyút a németek őfelé fordíthatták volna, kapásból tüzelve már az első lövésekkel megsemmisítette azt és a három ellenséges géppuskát. Muravjov tehát egy csapásra megszerezte az alagutat az üteg többi lövege számára. Ezek vágtában robogtak át az alagúton, s tüzet nyitva a rajtaütéssel megzavart ellenségre, lehetővé tették, hogy lövészeink villámgyors rohammal elfoglalják a töltést."

A szerző munkájában nem törekszik teljességre, nem kívánt történelmet írni. Ezt maga is megjegyezte könyve előszavában: „E könyvvel nem tűztem magam elé azt a feladatot, hogy teljes és kimerítő leírást adjak a Magyarországon 1944—1945-ben lezajlott harci eseményekről. Csupán arról írok, amit akkoriban magam láttam vagy megtudtam, amit éreztem és amit gondoltam." Elnézhetünk tehát neki néhány apró pontatlanságot, tévedést, amit — úgy vélem — a kötet szerkesztője valamilyen formában jelezhetett, korrigálhatott volna.

Ezek az apró tévedések, hibák a könyv értékét nem befolyásolják, Luknyickij a nagyközönség számára olvasmányos, a háborút emberközelből bemutató naplót írt, amely reális képet kíván adni a magyarországi, ezen belül a budapesti felszabadító harcok kevésbé ismert részleteiről, a front mögötti eseményekről. A könyv tartalmát, feldolgozási módját tekintve — számos korabeli felvétel illusztrálja a kötetet — elsősorban a fiatal olvasók körében tarthat számot érdeklődésre, feltehetőleg a kiadók is nekik szánták, ajánlották.

Szakály Sándor

ARNO BORST

DAS RITTERTUM IM MITTELALTER

Wege der Forschung, Band CCCIL.

(Wissenschaftliche Buchgemeinschaft, Darmstadt, 1976. 501. o.)

A középkori európai lovagság történetéről megfelelő korszerű monográfia mindezideig nem készült. Sokan e kötet szerkesztőjétől várták — a „Saeculum" c. folyóirat 1959. évfolyamában megjelent kiváló tanulmánya alapján —, hogy a hiányzó monggráfiát meg fogja írni, de ez sajnos nem történt meg. A hiányzó monográfiát a jelen könyv természetesen nem pótolja, de kétségtelenül nagyon hasznos és érdekes *tanulmánygyűjtemény.*

A bevezetőben a szerkesztő jól áttekinthető kutatástörténeti összefoglalást közöl. A lovagság történetének kutatása a 17. században kezdődött, mikor a francia nemesség alulmaradt az abszolút monarchiával szemben, s saját múltjának feltárásában — és dicsőítésében — keresett kárpótlást. Az úttörő *Du Cange,* a nemesi származású jogász. Vele kezdődik a lovagság kutatóinak hosszú sora, kik között még hosszú ideig érvényesül — a konkrét történettudományi kutatások mellett — a dicsőítés, az idealizálás igénye. A francia „idealista lovagi filológia" csúcsteljesítménye *L. Gautier* 1884-ben megjelent, szépen megírt, s még szebben illusztrált kötete, melyben a 12. századvégi francia viszonyokból kiindulva — kizárólag irodalmi források alapján — egy vallásos és hazafias francia lovag „ideáltipikus" életrajzát írta meg. Reálisabb eredményekhez vezetett a 19. századi német jogtörténeti kutatás *(G. Waitz, H. Brunner),* majd a századfordulón a francia *P. Guilhiermoz* ma is használható munkája

1920 után a lovagság addig főként irodalom- és jogtörténeti kutatásának ad új lendületet és perspektívát a kiváló holland szellemtörténész, *J. Huizinga.* Újabb s minden eddiginél termékenyebb korszakot indít *M. Bloch,* az Annales-iskola

megalapítója munkássága. Huizingáénál is szélesebb a perspektívája — az európai lovagsággal rokon távoli (így japán) intézményekre is felhívja a figyelmet. *Bloch* nyomán, az ő modelljét tágítva foglalkozott a lovagsággal *F. L. Ganshof*, O. Brunner, G. Fasoli, A. Borst, C. G. *Mor*, *J. M. Winter* és mások. Új kutatási korszakot — a Bloch-korszak végét — jelenti *G. Duby* működése, a német kutatók közül *J. Fleckenstein*, *J. Johrendt*, *K. Bosl* stb. kutatásai.

A szerkesztő a kötetben a „lovagságkutatás" különböző korszakaiból válogat össze tanulmányokat. *J. Huizinga* 1921-ben megjelent munkájával kezdi, mely a 14—15. századi lovagi eszme politikai és katonai jelentőségével foglalkozik. E korban a lovagi eszme az egyetlen hatékony politikai eszme Nyugat-Európában. A hadviselésre a kései lovagi eszmék általában kártékonyan hatottak — kivéve a háborúk kegyetlenségét mérsékelő hadijogot. Hangsúlyozza a lovagi eszmény társadalmi értékeit: a középkor vad és szenvedélyes embereit csak ilyen magas — teljesen el nem érhető — ideálokkal lehetett fékezni

A lovagi ideál különböző típusait vizsgálja 1935-ben megjelent tanulmányában *S. Painter*. Megállapítja, hogy az egyes lovagi ideálok nem azonos eredetűek. Három fő típust különböztet meg: a „feudális", a „vallásos" és a „romantikus" lovagot. Ezek közül az első típust maguk a lovagok alakították ki — lényegében a „tökéletes vazallus" kissé megváltoztatott kiadása. Ideális „feudális" lovag a valóságban is elképzelhető. A másik két típust a lovagságon kívülálló két „pressure group": az egyház és a nők igyekeztek megvalósítani — több-kevesebb sikerrel. Painter szerint kétséges, hogy létezett-e tökéletes keresztény lovag, s egészen biztos, hogy egy Lancelot-szerű tökéletes nőtisztelő romantikus lovag sohasem létezett.

C. Erdmann a vallásos lovagi eszme kialakulását vizsgálja (1935) az első keresztes háború előtt és alatt. Rendkívül érdekes fejtegetései közül különösen figyelemreméltó a keresztes háború eszméje fokozatos elterjedésének vizsgálata. Franciaországban a keresztes háború eszméje termékeny talajra talál — az első keresztes háborút lényegében a francia lovagság vívja — ugyanakkor a német lovagságot az első keresztes háború még nem érdekelte; német földön az átvonuló kereszteseket bolondoknak tartották és kinevették. A második keresztes háborúban — közel fél évszázad múlva — már a németek is részt vettek

D. Sandberger az angol lovagság speciális jegyeit veszi vizsgálat alá (1937). Angliában a normann hódítók által átplántált lovagság később terjed el, mint Franciaországban: a lovagi forma csak a 12. század utolsó tizedében terjed el, s a 13. század végén, meg a 14. században virágzik, a perdöntő párviadal pedig a 14. században újra általános angol földön. Részletesen elemzi a lovaggá avatás angliai szertartásait, s megállapítja, hogy azok jobban hasonlítanak a megfelelő francia szertartásokhoz, mint a német lovaggá avatási szertartások. Érdekes megjegyeznünk, hogy a lovaggá ütés eleinte Európa-szerte egy kiadós pofon, vagy inkább nyakoncsapás (alapa militaris), s csak később finomodik kardlappal való érintéssé.

E. Otto szintén 1937-ben megjelent tanulmánya a korábban lefelé „nyitott" német lovagság „lezárásával" foglalkozik. Szerinte Barbarossa Frigyes 1186-os törvénye még nem zárja le a lovagságot. Ezzel csak megindul az elzárkózási folyamat, mely a 13 század közepére fejeződik be. Ettől fogva csak lovagi származású személyt lehet lovaggá avatni.

F. L. Ganshof a kiváló belga középkorkutató 1947-ben írt „Mi a lovagság?" c. tanulmányában rövid összefoglalást ad a nyugat-európai lovagság történetéről és lényeges vonásairól. Kis terjedelme ellenére igen gazdag tartalmú, igen sok szempontból vizsgálja témáját, s a mai napig az egyik leghasználhatóbb, legáttekinthetőbb írás a lovagságról.

O. Brunner és *H. Kuhn* tanulmányai (1949 és 1952) az udvari lovagi kultúrát, s a lovagi költészet társadalmi vonatkozásait vizsgálják.

A lovagság történetét igyekszik összefoglalni *G. Fasoli* is 1958-ban megjelent munkájában. Az olasz szerzőnő természetesen az itáliai viszonyokra is kitér, s megállapítja, hogy az itáliai lovagságot kevéssé ismerjük, mert a kor történelmi forrásai nem a lovagvilágban íródtak, hanem kolostorokban és városokban. A városias, sűrűn lakott Itáliában kevés hely volt kalandkereső lovagok számára, az itáliai feudalizmus gyorsan válik városi és polgári jellegűvé.

A lovagságról mindeddig kötetünk szerkesztője, *A. Borst* írta a legtöbbet mondó, legmagvasabb tanulmányt. A lovagi eszmét, s a lovagi realitásokat egységben igyekszik szemlélni. A tanulmány igen gazdag tartalmát ismertetni e helyen nem áll módunkban, meg kell elégednünk annyival, hogy főként négy témával foglalkozik: 1. A lovagság gyökerei a 12. század előtt, 2. Az alsóbb nemesség a 12. században és a 13. század elején, 3. A lovagi eszmény ugyanebben a korban, mely

a lovagság virágkora, 4. A lovagság eszméje és valósága. A lovagságról e tanulmány megjelenése óta is sok fontosat és érdekeset írtak (e tanulmányok egy részét a jelen kötetből is megismerhetjük), de úgy véljük, hogy a hiányolt lovagságmonográfia megírására legalábbis az egyik legalkalmasabb historikus még mindig A. Borst lehetne.

A következő, 1964-ben megjelent tanulmány szerzője: C. G. *Mor* igen sok érdekeset közöl a kora- és későközépkori lovagokról, a kóbor, az udvari, a városi lovagokról, a lovagrendekről, a lovagság keletkezési korának kérdéséről, tanulmányának szerkezete azonban nem olyan világos, mint pl. Ganshof, vagy Borst tanulmányáé.

J. Bumke a lovagság társadalomtörténetének egyik döntő kérdésével, a lovagság és a nemesség viszonyával foglalkozik. A „lovag" (miles, Ritter, chevalier) fogalma eredetileg alacsony helyzetű, szolgáló harcost jelöl, gyakran (különösen Németországban) nem szabad eredetűt. A fogalom fokozatosan megy át előkelőbb személyekre, ha katonai kiválóságukat akarják kifejezni. Végül a nagyurak is lovagnak nevezik magukat, sőt az uralkodók is (Barbarossa Frigyes, Oroszlánszívű Richárd, I. Miksa). A közös elnevezés ellenére az előkelő nemes lovagok, s a szolgáló lovagok közötti különbség sohasem szűnt meg.

E. Köhler szerint (1966) a trubadúrlíra a felemelkedő alsóbb nemesség terméke, annak igényeit ötvözi ideológiává, s ez az ideológia az egész nemesség ideológiájává válik

A kötet hadtörténeti szempontból legérdekesebb része, *R. Wohlfeil* 1966-ban megjelent tanulmánya, a középkori lovag a 16—17. századi zsoldosvezér, és a 19—20. századi katonatiszt között von párhuzamot. Vitatkozik azzal a német és NSZK-beli történeti irodalomban elterjedt nézettel, hogy a régi hadsereg német tisztje, vagy legalábbis annak porosz prototípusa a lovagságból eredne, vagy a lovag és a zsoldosvezér szintézise lenne. Az újkori katonatiszt nem a lovagságban gyökerezik, hanem az újkori „Machtstaat" produktuma. Technikai-funkcionális elődje a 16—17. századi zsoldosvezér, de ettől csak a külső formákat veszi át, belső struktúráját az abszolút monarchia formálja ki, a német tiszt esetében I. Frigyes Vilmos és Nagy Frigyes idejében.

Napjaink egyik legkiválóbb medievistája, a francia G. *Duby*, 1968-ban megjelent dolgozatában a lovagság eredetét fejtegeti. Franciaországban a 10. század végén a „miles" szó kezdi kiszorítani a társadalmi vezető réteget jelentő többi szavakat, s a nemesség eszméje azonossá válik a lovagság eszméjével. Franciaországon kívül ez nagyjából így van Itáliában, Angliában és Spanyolországban is, de nincs így Németországban, ott a lovagság és a nemesség fogalmát nem keverik össze. Franciaországban és Burgundiában a központi hatalom megszűnése, a független kasztellániák rendszere, s a Treuga Dei mozgalom tette lehetővé a lovasság és nemesség azonosulását. Németországban és Lotharingiában viszont a 12. századig megmaradtak a régi karoling és királyi struktúrák, a lovagság és vérségi nemesség közötti megkülönböztetés.

J. M. van Winter tanulmányában (1971) azt igyekszik bebizonyítani, hogy a középkori lovagság minden olyan kritériumnak megfelel, melyek G. Gurvitch francia szociológus szerint a „classe sociale" fogalom feltételei, tehát Gurvitch nézetével ellentétben a lovagság „classe sociale"-nak mondható.

J. Fleckenstein Barbarossa Frigyes és a lovagság viszonyát elemzi az 1184-es és 1188-as mainzi „Hoftag"-ok jelentőségét vizsgálva (1972). E két ünnep Barbarossa Frigyes és a német lovagság története csúcspontjának nevezhető. Frigyes volt az első császár, kinek udvara lovagi jellegű volt, a német lovagság központjává vált, s benne udvari-lovagi társadalom formálódott ki.

J. Johrendt a 11. századi németországi lovagságra vonatkozó forrásokat vizsgálja, elsősorban a „miles" szó előfordulása érdekli (mint G. Dubyt), s az ebből levonható következtetések. A 11. században a németországi „miles"-ek még nyitott társadalmi réteg, mely útban volt ugyan a renddé szilárdulás felé, de ez később következett be német, mint francia földön. A 11. században a francia és német társadalmi viszonyok között e téren alig van különbség. Mindenesetre kisebb, mint Duby véli.

A kötetet a szerkesztő által összeállított, válogatott, de igen bőséges (45 oldalas) bibliográfia egészíti ki.

A lovagságról szóló korszerű monográfia tehát még várat magára. Természetes, hogy — mint említettük — minden kiválósága ellenére nem pótolja a jelen kötet, melyben legfeljebb azt kifogásolhatjuk, hogy nem szerepel benne tanulmány a „peremterületek" (Spanyolország, Skandinávia, Lengyelország, Csehország, Magyarország) lovagságáról. A kötet tanulmányai azonban azt mutatják, hogy a lovagság ma a középkorkutatók kedvelt témája, s előbb-utóbb lesz valaki, aki megírja a hiányolt monográfiát.

Borosy András

MONUMENTA CARTOGRAFICA

Budavár erődítésének térképe, 1749

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1980.)

A kiadvány mottójának is tekinthetjük az ismertetőben olvasható alábbi megfogalmazást:

„A régi térképek válogatásánál az a meggondolás vezérelt bennünket, hogy a megjelenő szelvények a térképtörténettel és hadtörténettel elmélyültebben foglalkozókon túl, a honismeret iránt érdeklődőknek is segítséget nyújtsunk."

Napjainkban jelentette meg a Zrínyi Katonai Kiadó „Monumenta Cartografica" összefoglaló címmel Budavár erődítése térképének hasonmás változatát, helytörténeti ismertetővel. (A térkép címe: „Plan de la Fortresse de Buda". Készítője: François Langer, méretaránya: 1 : 1728, a készítés ideje: 1749. Az eredeti kéziratos térkép a Hadtörténelmi Intézet Térképtárában található G. I. h. 67/1. sz. jelzett alatt.)

Budavár erődítési térképének készítője a francia származású François Langer. Tudományos igényességgel készített kéziratos térképe először kerül sokszorosított változatban az érdeklődők kezébe. A szép kivitelezésű térkép bepillantást nyújt a XVIII. században folyó földmérői-mérnöki munkába. A térképhez számutalós magyarázat is tartozik, ami segíti az olvasót a helyszín pontosításában. A kor szokásainak megfelelően a térképet sarokdísz teszi gazdagabbá, igaz, ez itt is csak kiegészítő szerepet tölt be, de megtalálhatók rajta korabeli fegyverek, térképészeti eszközök, ruházat stb. ábrái.

Nem maradhat említés nélkül a térkép felső szegélyen látható tájolási jel rajzi finomsága, az aránymérték, a várfalak plasztikus ábrázolása.

A számutalós magyarázatban, amely 1-től 67-ig terjed, többek között ilyen utalások találhatók: 1—6-ig laktanya, 13. Lőporraktár, 16. Vízemelő torony, 23. Szemináriumi épület, 26. Katonai kórház, 36. Pesttel szemben akadállyal szolgáló árok, 37. Futóárok, 54. Várba való vízemelőtorony a vár számára, 61. Föld alatti összeköttetés a víztoronnyal, 63. Térparancsnok kertje, 67. Kijáratok stb.

A térképen nincsenek számozva a polgári épületek, azokat tömbösített formában jelzi a térkép készítője.

Kár, hogy a térképi jelmagyarázat fordítására a szerkesztő nem fektetett súlyt, pedig azok ismerete nagyban gazdagította volna az egyébként tömör eseményleírást.

Örvendetes lenne, ha ezt a hasznos kezdeményezést a Kiadó tovább folytatná és megismertetné az érdeklődőket a hazánkról készült térképalkotások nagyszerűségével, hozzájárulna térképkultúránk szélesebb körű megismertetéséhez.

Elismerés illeti a Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézetének munkatársait, akik a kiadvány sokszorosításával színvonalas munkát végeztek.

Elismeréssel kell szólni a vártérkép térképtörténész szemével történt kiválasztásáról, valamint a kortörténetet ismertető tanulmányról.

N. Ipoly Márta

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1978. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

II. RÉSZ

Magyar internacionalisták a Szovjetunióban

Agalakov, V. T.: Magyar internacionalisták harca a szovjethatalomért Kelet-Szibériában (1917—1920). (Magyar internacionalisták Szibériában és a Távol-Keleten 1917—1922. Bp. Kossuth K. 1978.) 105—120. p.

Avdeeva, N. A.: Magyar internacionalisták a Távol-keleti Köztársaság megszilárdításáért és függetlenségéért vívott harcban (1920 április—1922 november.) (Magyar internacionalisták Szibériában és a Távol-Keleten 1917—1922. Bp. Kossuth K. 1978.) 69—88. p.

Csugunov, M. I.: Adalékok a Kun Béla vezette tomszki internacionalista csoport történetéhez. (Magyar internacionalisták Szibériában és a Távol-Keleten 1917—1922. Bp. Kossuth K. 1978.) 133—147. p.

Gerencsér Miklós: Csillagos szülőföldem. (Győr-Sopron megyei internacionalisták, 1917—1922.) — Népszabadság, 1978. 101. sz. 4. p.

Gerencsér Miklós: Egy a százezerből. Bakon Sándor, az egykori Vörös Gárda ezredparancsnoka. — Népszabadság, 1978. 263. sz. 11. p.

Györkei Jenő: Magyar gázló. (Magyar internacionalisták: Omaszta Richárd, Ember Lajos.) — ISz, 1978. 21. sz. 2—4. p.

H[alász] A[ndrás]: Nagy idők tanúi. Gavró Lajos. — Határőr, 1978. 8. sz. 11. p.

Haptaev, P. T.: Magyar internacionalisták a szovjethatalom megteremtéséért burját földön vívott harcokban. (Magyar internacionalisták Szibériában és a Távol-Keleten 1917—1922. Bp. Kossuth K. 1978.) 121—132. p.

Internacionalisták. [I. Sz. Sztrelbickij ny. altábornagy emlékezése Farkas István lovas századparancsnokra.] — Munkásőr, 1978. 2. sz. 2. p.

Józsa Antal: Ki volt Kapitány Gyula? [Stromfeld Aurél pályatársa, az oroszországi polgárháború hőse.] — História, 1978. 36—37. p.

Karpenko, Z. G.: Magyar internacionalisták a szovjethatalom megteremtéséért és megszilárdításáért vívott harcban a kuznyecki szénmedencében. (Magyar internacionalisták Szibériában és a Távol-Keleten 1917—1922. Bp. Kossuth K. 1978.) 148—157. p.

Klepko, V.: Az internacionalista sorsa. (Grieger János, 1886—1926.) — Szovjet Irodalom, 1978. 11. sz. 174—179. p.

Magyar internacionalisták Szibériában és a Távol-Keleten 1917—1922. A Magyar—Szovjet Történész Vegyes Bizottság tudományos ülésszaka. Irkutszk, Habarovszk, Novoszibirszk. 1976. szeptember 4—16. (Főszerk. Pach Zsigmond Pál, A. P. Okladnikov. [Kiad. a.] MSZMP KB Párttörténeti Intézete, az MTA Történettudományi Intézete, a Magyar Hadtörténelmi Intézet. Bp.) Kossuth K. 1978. 398 p.
Bibliogr. a jegyzetekben.

Mándi Árpád: Szabályzatok — történelmi dokumentumok. [Magyar nyelvű szabályzatok a Bakui Felsőbb Vörös Parancsnoki Tanfolyam kiadásában, 1920—1921.] — Hsz, 1978. 5. sz. 8—14. p.

Milei György: Magyarok a Vörös Hadseregben. — Népszabadság, 1978. 45. sz. 4—5. p.

Muhacsov, B. I.: Az osztrák—magyar internacionalisták részvétele a szovjethatalomért vívott harcban a Távol-Keleten (1917—1922.) (Magyar internacionalisták Szibériában és a Távol-Keleten 1917—1922. Bp. Kossuth K. 1978.) 56—68. p.

Poznanszkij, V. Sz.: A tungiri internacionalista osztag hőstette. (Magyar in-

ternacionalisták Szibériában és a Távol-Keleten 1917—1922. Bp. Kossuth K. 1978.) 158—173. p.

Seresevszkij, B. M.: A magyar internacionalisták részvétele a szovjethatalomért vívott harcban Szibériában és a Távol-Keleten (1917—1922.) című téma tanulmányozásának néhány időszerű kérdéséről. (Magyar internacionalisták Szibériában és a Távol-Keleten 1917—1922. Bp. Kossuth K. 1978. 286—297. p.

Szabó Zsigmond: Ideiglenes laktanya a darnyicai kolostorban. (Vasváry János internacionalista.) — Lobogó, 1978. 40. sz. 15—16. p.

Varga Viktória: Rekviem egy öreg harcosért. (Gy. Szabó János internacionalista.) — Pártélet, 1978. 7. sz. 88—90. p.

A Vörös Hadsereg szolgálati szabályzata a magyar internacionalisták számára. (1920—1921.) Harcászati (harctéri) szabályzat. — Helyőrségi szolgálati és fegyelmi szabályzat. — Gyalogsági gyakorlati szabályzat. (Szerk. és ford. Kapitány Gyula.) [Hasonmás kiadást] (sajtó alá rend. Györkei Jenő. Utószó: Fegyverbarátságunk gyökerei. — Korni beevogo szodruzsesztva. [Írta:] Kárpáti Ferenc.) Bp. HM. 1978. 201 p.

Magyarország hadtörténelme 1919—1939

Domokos József: Két per egy kötetben. [Visszaemlékezés Bajcsy-Zsilinszky Endre két perére.] Bp. Magvető, (1978.) 437 p.
(Tények és tanúk.)

Erdődi Gyula: Adalékok Komló szerb megszállás alatti történetéhez. (Részletek egy törvényszéki per vallomásaiból.) — Baranyai Művelődés, 1978. 4. sz. 170—174. p

Fogarassy László: Maderspach Viktor felkelőparancsnok emlékiratai, 1921. 1—2. r. — Soproni Szemle, 1978. 3. sz. 225—243., 4. sz. 321—340. p.

Fogarassy László: A Prónay—Ranzenberger pör (1930—1932.) [Adatok a nyugat-magyarországi felkelésről, a Lajtabánság emlékéremről.] — Soproni Szemle, 1978. 1. sz. 23—39. p.

Gergely Ernő—*Schönwald* Pál: A Somogyi—Bacsó gyilkosság. (Bp Kossuth K. 1978.) 207 p. 4 t.
(Népszerű történelem.)

Gergely Ferenc: A katolikus egyház és a leventeintézmény (1939—1944.) — Világosság, 1978. 10. sz. 648—656. p.

A haladó egyetemi ifjúság mozgalmai Magyarországon. 1918—1945. (Főszerk. Vass Henrik, Szerk. Szabó Ágnes. Bp.) Kossuth K. 1978. 397 p.

Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig. ([Visszaemlékezés.] Bp. Magvető, (1978.) 826 p
(Tények és tanúk.)

Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1936—1945. (6. kiad.) Bp. Magvető, (1978.) 557 p.
(Tények és tanúk.)

Nagy Zsuzsa, L.: Magyar határviták a békekonferencián 1919-ben. — TSz, 1978. 3—4. sz. 441—457. p.

Pacsay Vilmos: Stromfeld és az R-gárda. (A Magyarországi Szociáldemokrata Párt Rendezőgárdájának szervezése 1927-ben.) — Lobogó, 1978. 45. sz. 16. p.

Pintér István: A „szellemi honvédelem" történetéhez. — Magyar Hírlap, 1978. 172. sz. 9. p.

Pritz Pál: Gömbös Gyula külpolitikai nézeteinek alakulásához (1918—1932.) — TSz, 1978. 3—4. sz. 458—484. p.

Pritz Pál: A Hitler—Gömbös találkozó és a magyar külpolitika 1933 nyarán. — Valóság, 1978. 2. sz. 34—48. p.

Vargyai Gyula: Katonapolitika és külpolitika Magyarországon a harmincas évek első felében. — Valóság, 1978. 2. sz. 49—60. p.

Vásárhelyi Miklós: A „szellemi honvédelem". Fejezetek a Magyar Nemzet múltjából. [1939 július—1940 július.] — Magyar Nemzet, 1978. 210. sz. 7. p.

Zsiga Tibor: A Nyugatmagyarországi Kerületi és Vasvármegyei Kormánybiztosságok, mint az ellenforradalmi állam első decentralizált szervezetei. — Vasi Szemle, 1978. 1. sz. 105—114. p.

Zsiga Tibor: A Nyugatmagyarországi Katonai Körlet Parancsnokság az ellenforradalmi rendszer újjászervezésében. A katonai szervezet létrejötte. — Vasi Szemle, 1978. 3. sz. 385—395. p.

Magyarország a második világháborúban

Budapest, 1945. január. Az SS jelentette... (A IX. SS hegyihadtest parancsnokságának napi jelentései.) Írta: B. S. — Lobogó, 1977. 3. sz. 14. p.

„Én hadifogoly francia vagyok". A rádióban hallottuk. (Második világháborús francia menekültek Magyarországon.) Szerk. Kerekes István. — ÉT, 1978. 20. sz. 618—619. p.

Fazekas György: Az én világháborúm. [Visszaemlékezés 1942—1945.] — Valóság, 1978. 3. sz. 98—107. p.

Gallyas Ferenc: Elkésett haditudósítás. (Visszaemlékezés 1943-ból.) — HK, 1978. 2. sz. 248—265. p.

Hiller István—*Németh* Alajos: A háború és a felszabadulás krónikája (Sopron,

1941—1945). — Soproni Szemle, 1978. 2. sz. 97—128., 3. sz. 193—220., 4. sz. 289—320. p.

Juhász Gyula: Visszatekintés madártávlatból. Veress László 1944-es jelentése a béketapogatózásokról és a német megszállás előzményeiről. — Új Írás, 1978, 6. sz. 73—86. p.

Kádár Gyula: A náci megszállás. Az iratok elégetése. A cellák. (Részletek —— könyvéből.) — Mo, 1978. 18—19. sz. 21., 20. sz. 37. p.

Karsai Elek: Újabb adatok Magyarország második világháborús politikájáról. Tamás István beszélgetése. — Népszabadság, 1978. 19. sz. 11. p.

U. a. Látóhatár, 1978. 2. sz. 189—196. p.

Lagzi István: Adatok a lengyel katonai és polgári menekültek Borsod, Abaúj, Zemplén megyékbe érkezésének történetéhez. (1939. szeptember—október.) (Borsodi Levéltári Évkönyv. I. Miskolc, 1977.) 173—199. p.

Lagzi István: Lengyel katonai személyek evakuálása a Sopron környéki lengyel katonai internáló táborokból (1939—1940.) — Soproni Szemle, 1978. 4. sz. 341—356. p.

Lagzi István: Magyarok a lengyelekért. A magyarországi lengyel emigráció szervezeteiről (1939—1943). — Napjaink, 1978. 2. sz. 20—21. p.

Lagzi István: Niektóre zagadnienia dotyczace instytucji i organizacji zajmujacych sie sprawami polskich uchodzców. (Kilka urzedowych pieczeci i legitymacji polskich uchodzców na Wegrzech w okresie II wojny swiatowej.) (Studia z historii postepowych i internacjonalistycznych kontaktów wegiersko-polskich. Warszawa, Wegierski Instytut Kultury, 1978.) 133—192. p.

Liptai Ervin: Die Absprungsversuche Horthy-Ungarns im Spiegel der Geschichtsliteratur. (Ostmitteleuropa im zweiten Weltkrieg. Bp. Akad. K. 1978.) 215—220. p.

Macartney, C. A.: Über die Kontakte zwischen Ungarn und England im zweiten Weltkrieg. (Ostmitteleuropa im zweiten Weltkrieg. Bp Akad. K. 1978.) 187—190. p.

Magyar—brit titkos tárgyalások 1943-ban. Összeáll., sajtó alá rend., bev. Juhász Gyula. (Ford. Kallós Pál. Szerk. Szuhay-Havas Ervin. Szerk munkatársa Róna Judit. Bp.) Kossuth K. 1978. 320 [12] p.

Magyar krónika. Nemeskürty István: Requiem egy hadseregért + Örkény István: Lágerek népe [stb.] (Bp. Magvető—Szépirod. K. 1978.) 606 p. (30 év.)

Ránki György: 1944. március 19. Magyarország német megszállása. (2. átd., bőv. kiad. Bp.) Kossuth K. 1978. 323. p. 6 t. Bibliogr. 319—323. p.

„Szálasi Naplója". A nyilasmozgalom a 2. világháború idején. Írta és összeáll. Karsai Elek. (Szerk. Szuhay-Havas Ervin. Bp.) Kossuth K. 1978. 490 p.

Talpassy Tibor: A földalatti miniszterelnök. [Teleki Pál és az általa szervezett ellenzéki Nemzetpolitikai Szolgálat 1940-ben.] — Valóság, 1978. 7. sz. 94—97. p.

Tilkovszky Loránt: Ez volt a Volksbund. A német népcsoportpolitika és Magyarország 1938—1945. (Bp.) Kossuth K. 1978. 420 p. 8 t.

Tóth Sándor: Ungarns militärische Rolle im zweiten Weltkrieg. (Historiographischer Überblick.) (Ostmitteleuropa im zweiten Weltkrieg. Bp. Akad. K. 1978.) 79—99. p.

Várkonyi Endre: Egy jegyzőkönyv. (Körmendy Elemér, a 101/6. sz. munkásszázad parancsnoka Osztrogolszkban, 1942.) — Mo, 1978. 9. sz. 21. p.

Hazánk felszabadulása

Bárczy János: A béke első miskolci napja. (Emlékirat 1944-ből.) — Napjaink, 1978. 12. sz. 3. p.

Bárczy János: Zuhanóugrás. Részlet egy (második világháborús) visszaemlékezésből. — Napjaink, 1978. 3. sz. 12—15. p.

Gerencsér Miklós: Történt Túrkevén, 1944 októberében. — Népszabadság, 1978. 79. sz. 10—11. p.

Hámori András: Kint már rügyeztek a fák... [Nemesmedves felszabadulása.] — Polgári Védelem, 1978. 4. sz. 5. p.

Kékesdi Gyula: Egy jó barát Volgográdból. (B. N. Ulyko) [visszaemlékezése Magyarország felszabadítására.] — Népszabadság, 1978. 149. sz. 4. p.

Mészáros Ferenc: Fővárosunk felszabadítói. — N, 1978. 6. sz. 3. p.

Mészáros Ferenc: Vállvetve Debrecennél és Budapesten. (Román, bolgár, jugoszláv csapatok Magyarország felszabadításában.) — ISz, 1978. 7. sz. 5—7. p.

Szita Szabolcs: Naum Alekszejevics Romanov soproni szovjet városparancsnok visszaemlékezései 1945-ből. — Soproni Szemle, 1978. 1. sz. 1—10. p.

Újvári Imre László: Kurkin apó és a többiek. (Kozákok a magyarországi felszabadító harcokban.) — ISz, 1978. 7. sz. 2—4. p.

Várkonyi Endre: Az ezred átáll. (Szász Ferenc és a szegedi 9. gyalogezred, 1944 október.) — ISz, 1978. 1. sz. 16—17. p.

Zsalakó István: Évtizedek múltán másodszor magyar földön. (Georgi Pencsev Najdenov bolgár vezérőrnagy.) — N, 1978. 48. sz. 6. p.

Ellenállási mozgalom és partizánharcok

Andrásfi Gyula: Újpesten küzdöttünk. (Mód Aladár emlékének.) — Valóság, 1978. 12. sz. 69—77. p.

Déry Tibor: A munkásmozgalom, az ellenállás. Demény Pál által készített interjú 1977 márciusában. — Kritika, 1978. 1. sz. 11—16. p.

A fényes szelek nemzedéke. Népi kollégiumok 1939—1949. 1—2. köt. (Szerk., bev. Kardos László) Bp. Akad. K. 1978. 2 db. illusztr.

Gazsi József: Szőnyi Márton nehéz elhatározása. — História, 1978. 51. p.

Pintér István: Haladó egyetemi hallgatók mozgalma a szovjetellenes háború idején. (A haladó egyetemi ifjúság mozgalmai Magyarországon. 1918—1945. (Főszerk. Vass Henrik. Szerk. Szabó Ágnes. Bp.) Kossuth K. 1978.) 353—393. p.

Pintér István: Magyarok az ellenállási mozgalomban. — Magyar Nemzet, 1978. 293. sz. 7. p.

Pintér István: Z historii wegierskiego ruchu oporu. (Studia z historii postepowych i internacjonalistycznych kontaktów wegiersko-polskich. Warszawa, Wegierski Instytut Kultury, 1978.) 69—84. p.

Sárközi Sándor: Adatok a 207/2. légvédelmi üteg ellenállási tevékenységéhez. (Visszaemlékezés.) — HK, 1978. 4. sz. 554—562. p.

Szász István: Nagy Jenő ezredes, az ellenállás mártírja. — Magyar Nemzet, 1978. 307. sz. 11. p.

Timár Máté: Baglyasalja. (Ellenállási mozgalom, partizánok.) — Lobogó, 1978. 13. sz. 18—19. p.

Udovecz György: Hősök voltak. Életre halálra. (Gidófalvy Lajos.) — ISz, 1978. 4. sz. 28—29. p.

Udovecz György: Hősök voltak. Tűzharc a Kárpátokban. (Ihász-Kovács Sándor.) — ISz, 1978. 5. sz. 18—19. p.

Várkonyi Endre: Éppen ott volt. (Peleskei Ernő, Bajcsy-Zsilinszky Endre letartóztatásának szemtanúja.) — Mo, 1978. 5. sz. 21. p.

Várkonyi Endre: Szépen és az igazat. (Süle József, a Táncsics Mihály szervezet vezetője az ellenállási mozgalomban, 1941—1945.) — Mo, 1978. 6. sz. 21. p.

Várkonyi Endre: Visszanéző fegyverek. [Koller Rezső, Ritoók József háborúellenes akciói 1944-ben.] — Mo, 1978. 10. sz. 21. p.

Magyarország és a magyar fegyveres erők története 1944—1978

Csonkaréti Károly: Honvéd hadihajós osztály. Bp. Zrínyi K. 1978. 75 p. illusztr.

Felkai Dénes: Nevelőtisztképző tanfolyam. (Visszaemlékezés.) — HK, 1978. 2. sz. 237—247. p.

Gáspár János: Miskolctól Temesvárig. (— — visszaemlékezései a temesvári 1. önkéntes magyar hadosztály harcaira.) — ISz, 1978. 18. sz. 38—39., 19. sz. 22—23. p.

A hadműveleti területre elvonult 6. hadosztály válogatott dokumentumai 1945. Közli: Markó György. (Okmánytár.) — HK, 1978. 4. sz. 563—588. p.

Harmincéves a magyar—lengyel barátsági együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés. — Külpolitika, 1978. 1. sz. 95—100. p.

Harmincéves a magyar—román barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés. — Külpolitika, 1978. 1. sz. 101—109. p.

Havas József: A munkás-paraszt hatalomért. [Visszaemlékezés az 1956—1957-es évek eseményeire.] — Népszabadság, 1978. 184. sz. 6. p.

A honvédelmi jogszabályok kézikönyve. (Szerk. Somos József. Bev. Oláh István. Bp.) Zrínyi K. 1978. 397 p.

A honvédelmi törvény. (Összeáll. Székely Sándor, Somos József.) Bp. Közgazd. és Jogi K. 1978. 382 p.

A honvédelmi törvény és fontosabb végrehajtási jogszabályai. (Összeáll. Németh Tibor. Sajtó alá rend. Habóczki Lajos.) [Bp.] (HM Központi ny.) 1978. 174 p.
(Minikönyvek.)

Kádár János: A szocializmusért — a békéért. Beszédek és cikkek 1972—1978. (Bp.) Kossuth K. 1978. 657 p.

Kis András: Az antifasiszta magyar katonai hagyományokról (1945.) Bp. Akad. K. 1978. 145 p.
(Korunk tudománya.)

Kóbor László: A sorkatonák helyzete. — Magyar Hírlap, 1978. 143. sz. 5. p.

Kun László: Ózd, 1956. október 29-én. — Borsodi Szemle, 1978. 4. sz. 21—27. p.

A magyar népi demokrácia története 1944—1962. (Szerk. Balogh Sándor, Jakab Sándor. Bp.) Kossuth K. 1978. 382 p. 24 t.
Bibliogr. 369—378. p

Mucs Sándor: Az aknamezők hősei. (A szovjet műszaki csapatok aknamentesítő munkája Magyarországon a második világháború után.) — ISz, 1978 .4. sz. 30—31. p.

Mucs Sándor: A hadseregépítés lenini elveinek alkalmazása és a szovjet hadsereg tapasztalatainak felhasználása a Magyar Néphdseregben. — HK, 1978. 1. sz. 41—56. p.

Mucs Sándor: Az igazi barátság szimbóluma. (Magyar katonai aspiránsok Moszkvában, 1955.) — Isz, 1978. 2. sz. 18—19. p.

Mucs Sándor: A lenini tanítások nyomán. A hadseregszervezés tapasztalataiból. (A néphadsereg története.) — N, 1978. 7. sz. 6—7. p.

Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg haladó és forradalmi hagyományai. (Társadalmi és politikai alapismeretek. Bp. Zrínyi K. 1976.) 437—452. p.

Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg három évtizedes fejlődése és jelenlegi helyzete. (Társadalmi és politikai alapismeretek. Bp. Zrínyi K. 1976.) 405—417. p.

Oláh István: Felkészítés és gondoskodás. Kibővített ülést tartott az országgyűlés honvédelmi bizottsága. — — altábornagy az 1976. évi honvédelmi törvény elveinek gyakorlati érvényesüléséről. — MHSZ Élet, 1978. 11. sz. 25. p.

Pap János: Gondoskodás a katonákról. Palkó Sándor beszélgetése — — az országgyűlés honvédelmi bizottságának elnökével. — Népszabadság, 1978. 176. sz. 3. p.

Stadler János: Hogyan élnek a katonafiatalok? [— — vezérőrnagy tájékoztatója újságírók részére.] — MHSZ Élet, 1978. 13. sz. 16—17. p.

Szabó István: Hat évtized a nép szolgálatában. 1—5. r. Pártunk honvédelmi politikájának történelmi útja. — MHSZ Élet, 1978. 13. sz. 12—14., 15. sz. 12—14., 17. sz. 12—13., 19. sz. 12—13., 21. sz. 14—15. p.

Szabó István, Cs: Harmincéves a magyar—bolgár barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés. — Külpolitika, 1978. 2. sz. 56—63. p.

Szántó Mihály: Harmincéves a Néphadsereg. — Magyar Sajtó, 1978. 12. sz. 364—365. p.

Száva Péter: A magyar—szovjet fegyverbarátság történelmi jelentősége. — Akadémiai Közlemények, 59. sz. 1978. 43—51. p.

A szocializmus és a béke védelmében. [A Magyar Néphadsereg funkciója.] — HSz, 1978. 6. sz. 1—6. p.

Takáts László: A magyar katonaegészségügy szocialista építésének kezdeti időszaka (1948—1949.) — Honvédorvos, 1978. 3. sz. 201—217. p.

Tóth Tibor: Néphadseregünk történelmi útja és feladatai. — Ho, 1978. 10. sz. 3—13. p.

Új típusú állam, új típusú hadsereg. (A Magyar Néphadsereg története, 1948.) — MHSZ Élet, 1978. 12. sz. 12—13. p

Várkonyi Endre: A közlemény aláírója. (Szigethy Zoltán és a temesvári 1. önkéntes hadosztály.) — ISz, 1978. 3. sz. 16—17. p.

Zsellér József: A proletárdiktatúra demokratizmusa és a hadsereg (A Magyar Néphadsereg története.) — HSz, 1978. 2. sz. 8—14. p.

A Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek évfordulói

Benkei András: A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének parancsa. Budapest, 1978. március hó 20-án. [Rendőrakadémia 30. évfordulójára.] — Magyar Rendőr, 1978. 13. sz. 3. p.

Bodrogi Sándor: Gül Baba rózsái. (Kolláth Albert emlékei a Magyar Szabadságharcos Szövetség megalakulásáról, 1948.) — MHSZ Élet, 1978. 15. sz. 16—17. p.

Bohár János: A polgári fegyveres őrség negyedszázados jubileumán. — Magyar Rendőr, 1978. 9. sz. 3 p.

Czinege Lajos: Az áldozatos munka maradandó eredményeket hozott. (Ünnepi beszéd az MHSZ 30. évfordulóján.) — MHSZ Élet, 1978. 9—10. sz. 4—7. p.

Czinege Lajos: Dicső múltunk színhelyén. (Tartalékosok honvédelmi versenye Pákozdon) — MHSZ Élet, 1978. 20. sz. 2—3. p.

Czinege Lajos: Három évtized a honvédelem ügyének szolgálatában. — — beszéde a MHSZ megalakulásának 30. évfordulóján. — N, 1978. 17. sz. 3—5. p.

Györök Ferenc: A szocialista rendőrtisztképzés három évtizede. — Belügyi Szemle, 1978. 9 sz. 3—12. p.

Hollósy Lajos: Egy ejtőernyős veterán emlékezései. (Magyar Szabadságharcos Szövetség megalakulásáról, 1948.) — MHSZ Élet, 1978. 1. sz. 2—3. p.

Imre Gábor: A haza védelmében. — Ország Világ, 1978. 39. sz. 4. p.

Kárpáti Ferenc: Szocialista hazánk szilárd védelmezője. — Pártélet, 1978. 9. sz. 9—12. p.

Kiss Lajos: A Magyar Honvédelmi Szövetség főtitkárának felhívása (az MHSZ 30. évfordulója alkalmából). — MHSZ Élet, 1978. 5. sz. 1. p.

Kiss Lajos: Mérföldkő szövetségünk élet-

útján. (MHSZ 30. évfordulója.) — MHSZ Élet, 1978. 9—10. sz. 8—9. p.

Köszöntjük a fegyveres erők napját! — MHSZ Élet, 1978. 18. sz. 2—3. p.

Molnár István: 30 év a honvédelem szolgálatában. (Magyar Szabadságharcos Szövetség.) — N, 1978. 9. sz. 8—9. p.

Petvai Ferenc: Felidézett emlékek. (A Magyar Szabadságharcos Szövetség megalakulásáról, 1948.) — MHSZ Élet, 1978 6. sz. 16—17. p.

Sárvári István: A Magyar Néphadseregben 30 éves a fegyvernemi tisztképzés. — Katonai Főiskolai Közlemények, 1978. 2. sz. 5—20. p.

Szabó László: A fegyveres erők napján. — Népszabadság, 1978. 230. sz. 1. p.

T[óth] T[ihamér]: 30 éves a szocialista rendőrtisztképzés. — Magyar Rendőr, 1978. 13. sz. 2—3. p.

IV. EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM

A legrégibb időktől 1918-ig

Brandys, M.: Napóleon és a lengyelek. (Jan Kozietulski i inni. Ford., előszó Kovács István.) Bp. Európa K. 1978. 653 p.
(Századok, emberek.)

Bugyi Balázs: Orvosok az Olaszország egyesítéséért harcoló magyar légióban. — Honvédorvos, 1978. 4. sz. 355—356. p.

Diószegi István: A világháború után — a békeszerződések előtt. — Magyar Nemzet, 1978 307. sz. 9. p.

Az eltemetett katona. Elbeszélések az első világháborúról. (Vál. Barta István, Gimes Romána [stb.] Ford. Árvay János, Bárány György [stb.] Bp. Európa K. 1978. 487 p.

Farkas Márton: Az európai politikai átrendeződés. 60 éve történt... — N, 1978. 49. sz. 11. p.

Farkas Márton: Spa — Berlin — Compiègne, 1918. A német katonai összeomlás és forradalom kérdéséhez. — HK, 1978. 4. sz. 524—553. p.

Hazanov, A.: Gyalog vagy lovon? — Interpress Magazin, 1978. 1. sz. 44—50. p.

Jemnitz János: A háború és a gyarmati kérdés a II. Internacionálé 1907. és 1910. évi kongresszusán. Bp. Akad. K. 1978. 187 p.
(Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 84.)

Káldy-Nagy Gyula: A falusi és városi élet Szulejmán szultán korában. — Acta Orientalia, 32. köt. 1978. 3. sz. 285—320. p.

Kelenváry János: Plzen 1918-ban. (Két Plzen-ben állomásozó magyar ezred a csehek monarchiaellenes mozgalma mellé állt.) — Mo, 1978. 44. sz. 11. p.

Kemény István: Hatvan éve: az Osztrák—Magyar Monarchia békeajánlatát elutasítják. — Magyar Nemzet, 1978. 214. sz. 10. p.

Kovács Endre: (Józef) Wysocki és a lengyel emigráció. — Interpress Magazin, 1978. 3. sz. 132—137. p.

Lőrincz B.: Az aquincumi légióstábor megszálló csapatai az 1. század végén és a 2. század elején. — Acta Archeologica, 1978. 30. köt. 3—4. sz. 299—312. p.

Machiavelli, N.: Művei. 1—2. köt. (Tutte le opere di Niccolo Machiavelli. Ford. Iványi Norbert, Karinthy Ferenc [stb.] Versford. Barna Imre. Somlyó György. Jegyz. Herczeg Gyula. Bp.) Európa K. 1978. 2 db.

Maksay Ferenc: Egri magyar rabok a török flotta földközi-tengeri hadműveleteiben. — Archívum, 1978. 7. köt. 78—79. p.

Maróth Miklós: Nisibis i. sz. 350-es ostroma a szir források tükrében. — Antik Tanulmányok, 1977. 2. sz. 224—227. p.

Maróti Egon: Katonaszökevények vagy szökött rabszolgák? (Spartacus serege összetételének kérdéséhez.) — Antik Tanulmányok, 1978. 1. sz. 94—97. p.

Nábráczky Béla: Hétszázéves történelmi színhely a Morvamező. (Az Élet és Tudomány kalendáriuma. 1978. Bp. Egyet. ny. 1977.) 221—225. p.

Nagy Csaba: Párizs a kommün küszöbén. Grisza Ágost naplója és levelei. — ÉT, 1978. 33. sz. 1036—1038. p.

Niederhauser Emil: Az albán nemzeti mozgalom kezdetei (1878—1912). — Valóság, 1978. 12. sz. 51—60. p.

Niederhauser Emil: Az Osztrák-Magyar Monarchia fölbomlása. — Népszabadság, 1978. 244. sz. 9. p.

Olajos Teréz: Figyelmen kívül maradt források Traianus párthus földi győzelmi emlékéről. — Antik Tanulmányok, 1977. 2. sz. 227—231. p.

Repetzky Balázs: Az amerikai szabadságharc magyar hősei. — Magyar Nemzet, 1978. 38. sz. 10. p.

Siklós András: A német hadsereg támadása és visszavonulása a nyugati fronton 1918. — HK, 1978. 4. sz. 500—523. p.

Szabó László: Piave, 1918. — ÉT, 1978. 24. sz. 743—745. p.

Szakály Ferenc: Megjegyzések Cerni Jovan hadseregéről. — AH, 24. köt. 1978. 1—2. sz. 41—82. p

A szemtanú. Cromwell legnagyobb győzelme. (1650.) Vál. Makai György, Marthy Barna. — Ország Világ, 1978. 9. sz. 20—21. p.

A szemtanú. A Győzhetetlen Armada pusztulása (1588.) Vál. Makai György, Marthy Barna. — Ország Világ, 1978. 7. sz. 20—21. p.

A szemtanú. A lepantói csata (1571.) Vál. Makai György, Marthy Barna. — Ország Világ, 1978. 4. sz. 20—21. p.

A szemtanú. A török megfut Bécs alól (1683.) Vál. Makai György, Marthy Barna. — Ország Világ, 1978. 10. sz. 20—21. p.

A szemtanú. Zsoldosok évadja (1634) Vál. Makai György és Marthy Barna. — Ország Világ, 1978. 8. sz. 20—21. p.

Urbán Aladár: Az USA függetlenségi harca — a francia király fegyvereivel. — ÉT, 1978. 25. sz. 776—779. p.

Visy Zsolt: Domitianus dunai háborúinak kezdete. — Acta Archeologica, 1978. 1—2. sz. 37—60. p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború

Azovcev, N. N.: A szibériai és a távol-keleti fegyveres küzdelem fő mozzanatai (1918—1922.) (Magyar internacionalisták Szibériában és a Távol-Keleten 1917—1922. Bp. Kossuth K. 1978.) 91—104. p.

Egy régi vita a forradalom ábrázolásáról. (I. Babel: Lovashadsereg c. műve kapcsán Babel, Gorkij és Bugyonnij közti vita az 1. lovashadseregről.) — Új Tükör, 1978. 45. sz. 22—23. p.

Jemnitz János: „El a kezekkel az orosz forradalomtól!" Az antant-országok szocialista sajtója az intervenció ellen. Október első évfordulóján. — Népszabadság, 1978. 263. sz. 9. p.

Két világtörténelmi nap. 1917. október 24—25. (Összeáll. Lovas Gyula.) — Magyar Nemzet, 1978. 263. sz. 9. p.

Krusanov, A. I.: Az orosz Távol-Kelet dolgozóinak internacionalista kapcsolatai az európai, ázsiai és amerikai országok dolgozóival a szovjethatalomért vívott harc éveiben (1917—1922.) (Magyar internacionalisták Szibériában és a Távol-Keleten 1917—1922. Bp. Kossuth K. 1978.) 25—41. p.

Medvedev, V. V.: Az internacionalisták mozgalmának kezdete Szovjet-Oroszországban. (A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv. 1978. Bp. Kossuth K. 1978.) 65—72. p.

Ölvedi Ignác: A népi milíciától a reguláris Vörös Hadsereg megalakulásáig. 60 éves a Szovjet Hadsereg. — HK, 1978. 1. sz. 3—27. p.

Sindalov, N. A.: Az európai országok internacionalistái a távol-keleti partizánmozgalomban (1918—1922. november.) (Magyar internacionalisták Szibériában és a Távol-Keleten 1917—1922. Bp. Kossuth K. 1978.) 42—55. p.

Vass István, G.: Történetek a Téli Palota elfoglalásáról és más forradalmi eseményekről. Weisz Sándor visszaemlékezése. — Új Auróra, 1978. 2. sz. 23—31. p.

Zsivkov, T.: A Nagy Október örök érvényű tanulságai. (Velikite pouki na Velikata Revolucija. Szerk. Petar Petrov, Sztojan Radev. Ford. Lengyel Károly, Rákosi Gábor.) [Kiad. az] Interpress — Bolgár Kulturális Központ. Bp. 1978. 121 p. 1 t.

A két világháború közötti időszak hadtörténelme

Andorka Rudolf: A madridi követségtől Mauthausenig. — — naplója. (Összeáll., bev. és jegyz. Lőrincz Zsuzsa. Bp.) Kossuth K. 1978. 343 p.

Auersperg, P.—*Krempa*, I.: A müncheni diktátum és tanulságai. — Béke és Szocializmus, 1978. 10. sz. 68—74. p.

Barkovits István: A „gőzhenger". (A japán támadások a Szovjetunió ellen, 1920—1939.) — ISz, 1978. 1. sz. 10—12. p.

Freyer, P. H.: Viharmadarak. (Sturmvögel. Rote Matrosen 1918/1919. Ford. Tandori Dezső. Bp. Kossuth K. 1978.) 218 p. 8 t.
(Népszerű történelem.)

Györkei Jenő: Udzial Wegrów w obronie Republiki Hiszpanskiej. (Studia z historii postepowych i internacjonalistycznych kontaktów wegiersko-polskich. Warszawa, Wegierski Instytut Kultury, 1978.) 43—56. p.

Györkei Jenő—*Vargyai* Gyula: Franco frontján. (Magyar vezérkari tisztek a spanyol polgárháborúban.) — Mo, 1978. 43. sz. 22—23. p.

Hajdú János: Az Anschluss évfordulója. Negyven évvel ezelőtt kebelezték be Hitler seregei Ausztriát. — Népszabadság, 1978. 61. sz. 4. p.

Hajdú János: Münchenről — negyven év után. [Csehszlovákia feldarabolásának előzményei, világpolitikai összefüggései.] — Társadalmi Szemle, 1978. 8—9. sz. 103—112. p.

Harsányi Iván: A spanyol köztársasági kormány 1938. áprilisi „13 pontjának"

előzményei. — PK, 1978. 2. sz. 74—110. p.

Mescserjakov, M. T.: A Spanyol Köztársaság és München. — A Politikai Főiskola Közleményei, 1978. 3—4. sz. 135—146. p.

Péter János: Három béketárgyalás (Breszt—Litovszk, Racaciun, Trianon) tanulságai hat évtized távlatából. — Valóság, 1978. 6. sz. 1—17. p.

Szász István: A müncheni paktum. — Magyar Nemzet, 1978. szeptember 29. 7. p.

Székely Gábor: A fasizmus és az antifasiszta harc elemzése a Komintern IV. kongresszusán. — PK, 1978. 1. sz. 49—83. p.

Vajda Péter: Münchenről négy évtized után. — Népszabadság, 1978. 230. sz. 4—5. p.

Vaupsaszov, Sz. A.: Vészterhes utakon. Egy csekista feljegyzései. (Na trevozsnüh perekresztkah. Zapiszki csekiszta. Ford. Benda Kálmán.) Bp. Kossuth K. — Zrínyi K. 1978. 564 p. illusztr.

Wesselényi Miklós: A „Fall Grün". (Csehszlovákia bekebelezésének 40. évfordulója.) — Mo, 1978. 25. sz. 12. p.

Wesselényi Miklós: Sonderfall Otto. (Az Anschluss.) — Mo, 1978. 10. sz. 12. p.

A második világháború

Berezskov, V. M.: A nagy szövetség. 1941—1943. (Rozsdenie koalicii. Ford. Hangay Sándor. Bp. Kossuth K. 1978.) 227 p. 6 t.
(Népszerű történelem.)

B[erkes] P[éter]: Virradat. [1945. január 5-én egy Ju—52-es repülőgép átállt a szovjetekhez.] N, 1978. 2. sz. 11. p.

Bernás, F.—*Bernás*, J. M.: Merénylet Hitler ellen. 1944. július 20. (Zamach na Hitlera. Ford. Szokolay Katalin. Bp. Kossuth K. 1978.) 122 p. 4 t.
(Népszerű történelem.)

Bertalan István Béla: Csuhinyin ezredes dandárja. A győzelem napja, május 9. — Lobogó, 1978. 18. sz. 9. p.

Bokor Péter: „Jóbarátunk: Edmund Veesenmayer..." — Élet és Irodalom, 1978. 22. sz. 3. p.

Brezsnev, L. I.: A Kis Föld. [Visszaemlékezés. Malaja Zemlja.] (Ford. Pető Miklós. BP. Athenaeum ny. 1978.) 28 p. illusztr.
(Fáklya 1978. 6. sz. melléklete)

Brezsnev, L. I.: Malaja Zemlja. — A Kis Föld. (Ford. Pető Miklós.) Bp. Zrínyi K. 1978. 249 p. illusztr.
(Minikönyv.)

Brezsnev, L. I.: A „Kis Föld". — 1—6. r. (Ford. Bertalan I. Béla.) — N, 1978. 9—14. sz. 6. p.

Deák Mihály: Legendák hőse vagy. 1 Mindent a frontnak, mindent a győzelemért! — ISz, 1978. 1. sz. 13—15. p.

Deák Mihály: Legendák hőse vagy. 2. A moszkvai csata. — ISz, 1978. 2. sz. 22—24. p.

Deák Mihály: Legendák hőse vagy. 3. Kilencszáz nap körülzárva. (Leningrád.) — ISz, 1978. 3. sz. 20—22. p.

Deák Mihály: Legendák hőse vagy. 4. Ütközet az emberiségért. (Sztálingrádi csata.) — ISz, 1978. 4. sz. 18—20. p.

Deák Mihály: Legendák hőse vagy. 5. Nők a tűzvonalban. — ISz, 1978. 5. sz. 21—23. p.

Deák Mihály: Legendák hőse vagy. 5. [6.] Harc a Kaukázusért. — ISz, 1978. 6. sz. 19—21. p.

Deák Mihály: Legendák hőse vagy. 7. A kurszki csata. — ISz, 1978. 28—29. p.

Deák Mihály: Legendák hőse vagy. 8. Tollal és fotóval. [A haditudósítókról.] — ISz, 1978. 9. sz. 13—15. p.

Deák Mihály: Legendák hőse vagy. 9. Átkelés a Dnyeperen. — ISz, 1978. 10. sz. 10—12. p.

Deák Mihály: Legendák hőse vagy. 10. A győzelem. (1945. május 9.) — ISz, 1978. 11. sz. 20—22. p.

Dragunszkij, D. A.: Évek páncélban. (Godü v brone. Ford. Sörös Lajos.) Bp. Zrínyi K. 1978. 391 p. 5 t.

Faltys, A.: Die tschechoslowakische Geschichtwissenschaft und die Geschichte der Okkupation der Grenzgebiete in den Jahren 1938—1945. (Ostmitteleuropa im zweiten Weltkrieg. Bp. Akad. K. 1978.) 191—196. p.

Fedoszeev, Sz.: A történelem tanulságai. Beszélgetés Pavel Batov hadseregtábornokkal (a győzelem napja alkalmából.) — Népszava, 1978. 106. sz. 7. p.

Gosztonyi Péter: Veesenmayer, a linoleumügynök. (Válasz Bokor Péter: „Jóbarátunk: Edmund Veesenmayer..." c. cikkére.) — Élet és Irodalom, 1978. 25. sz. 1. p.

Gyarmati György: Churchill nagyhatalmi törekvései a második világháború idején és szerepe a hidegháború előtörténetében. (Acta Universitatis Debreceniensis de Lodovico Kossuth nominatae series Historica. XXIV. Magyar történeti tanulmányok. X. Debrecen, KLTE, 1977.) 81—110. p.

A Győzelem Napja — és néhány tanulság. — MHSZ Élet, 1978. 9—10. sz. 34—36. p.

Hivatalos dokumentumok alapján kiderült: Japán atombombát tervezett a második világháború idején. [Írta:] D. P. — Népszabadság, 1978. 42. sz. 4. p.

Hubacek, M.: Lángoló óceán. (More v plamenech. Ford. Oláh József. Bp. Kossuth K.—Zrínyi K. 1978.) 286 p. illusztr. Bibliogr. 285—286. p.

Hunyady Károly: A győzelem napja. 1945. május 9. — HSz, 1978. 5. sz. 5—7. p.

Jakovlev, N. N.: Pearl Harbor rejtélye. (Zagadka Perl-Harbora.) 3. kiad. (Ford. Hangay Sándor. Bp. Kossuth K. 1978.) 225 p. 4. t.
(Népszerű történelem.)
Bibliogr. a jegyzetekben 215—[226.]. p.

Marjanovic, J.: Die jugoslawische Geschichtsschreibung über den Krieg und die Revolution. (Ostmitteleuropa im zweiten Weltkrieg. Bp. Akad. K. 1978.) 209—213. p.

A második világháború befejeződése Távol-Keleten. — Haditechnikai Szemle, 1978. 4. sz. 160. p.

A második világháború története 1939—1945. 5. köt. A fasiszta tömb agresszív terveinek kudarca. (Isztorija vtoroj mirovoj vojnü 1939—1945. Tom. 5. Szerk. biz. Bedő László, Ács Tibor, Kocsis Bernát. Ford. Tölgyes Ernő.) Bp. Zrínyi K. 1978. 750 p. 23 térk. illuszt.

A második világháború története 1939—1945. 6. köt. Gyökeres fordulat a háborúban. (Isztorija vtoroj mirovoj vojnü 1939—1945. Tom 6. Szerk. biz. Bedő László, Ács Tibor, Kocsis Bernát. Ford. Nádor Tibor, Tölgyes Ernő.) Bp. Zrínyi K. 1978. 757 p. 16 térk. illusztr.

Mihova, Chr.—*Toskova*, V.: Die bulgarische Geschichtsschreibung über die südosteuropäischen internationalen Verbindungen und die Aussenpolitik Bulgariens während des zweiten Weltkrieges. (Ostmitteleuropa im zweiten Weltkrieg. Bp. Akad. K. 1978.) 153—161. p.

Rolski, T. H.: Fehér sas kék mezőben. (Uwaga, wszystkie samoloty! Ford. Pfeifer Dániel.) 2. kiad. (Bp.) Kossuth K.—Zrínyi K. 1978. 286 p.

Sikin, I. V.:—*Szapozsnikov*, B. G.: A távol-keleti győzelem. (Podvig na dal'nevosztocsnüh rubezsah. Ford. Horváth Zoltán.) Bp. Zrínyi K. 1978. 226 p. 16 t.

Schumann, W.—*Wappler*, A.: Literatur in der DDR über die Länder Südosteuropas während des zweiten Weltkrieges. (Ostmitteleuropa im zweiten Weltkrieg. Bp. Akad. K. 1978.) 109—124. p.

Szász István: A „Konzerv"-akció. Így kezdődött. 1939 szeptember 1. — Magyar Nemzet, 1978. 205. sz. 5. p.

Vüszockij, V. N.: A Terminál-akció. A potsdami konferencia. (Meroprijatie „Terminal". Potsdam, 1945. Ford. Hangay Sándor. Bp. Kossuth K. 1978.) 169 p. 8 t.
(Népszerű történelem.)
Bibliogr. a jegyzetekben 159—168. p.

Wesselényi Miklós: Nisina késése. (A hirosimai atombomba. A japán atombomba ügye.) — Mo, 1978. 9. sz. 11. p.

Wesselényi Miklós: Teherán. (A teheráni konferencia 1943. november 28-tól december 1-ig. — Mo, 1978. 48. sz. 12. p.

Zsellér József: A Nagy Honvédő Háború. (Társadalmi és politikai alapismeretek. Bp. Zrínyi K. 1976.) 112—125. p.

Ellenállási mozgalom. Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában

Bajomi Lázár Endre: „Arcképük a falon örökre él..." Magyarok a francia ellenállási mozgalomban. — Historia, 1978. 52—54. p.

Bajomi Lázár Endre: „Párizs önnön rabságát szétvető". [Visszaemlékezés Párizs felszabadulására, a náciellenes felkelésre.] — Valóság, 1978. 10. sz. 50—67. p.

Borbíró László: Emlékezzünk! [Visszaemlékezés.] — HK, 1978. 3. sz. 407—417. p.

Dékán Sándor: Szovjet partizánok soraiban. [Visszaemlékezés.] — HK, 1978. 3. sz. 403—406. p.

Detre Tóth László: Kilián György. Bp. Zrínyi K. 1978. 74, [5] p. 12 t.
Bibliogr. 3—4. p.

Derzsaluk, N. Sz.: Magyarok a szovjet partizánmozgalomban. (Adatok.) — — TSz, 1. sz. 185—201. p.

Fazekas György: A krasznogorszki antifasiszta iskola. — Kritika, 1978. 9. sz. 18—19. p.

Gallai Ervin: Viharzóna. [Dokumentum regény.] 2. kiad. (Bp.) Kossuth K. 1978. 233 p.

Gruzdev, K.: Széttéphetetlen barátság született. Egy szovjet partizánparancsnok emlékeiből. [Magyar partizánok Belorussziában.] — Munkásőr, 1978. 2. sz. 14. p.

Heemans, O. C.: Száz híd között. (Zwischen hundert Brücken. Ford. Millok Éva.) Bp. Zrínyi K. 1978. 217 p.

A „huszonhármak". (Magyarok a francia ellenállási mozgalomban. Boczor József, Elek Tamás, Békés-Glasz Imre.) — Mo, 1978. 7., 8. sz. 12. p.

Lagzi István: Külföldiek a lengyel ellenállási mozgalomban. — Tiszatáj, 1978. 1. sz. 67—69. p.

Lagzi István: Magyar katonák Losicében. Adalékok a második világháború alatti magyar—lengyel kapcsolatokhoz. — Napjaink, 1978. 9. sz. 22—24. p.

Lagzi István: Wegierscy zolnierze i polscy partyzanci. Pomoc udzielona polskim partyzantom przez wegierskie jednostki wojskowe w 1 ecie 1944 roku. (Studia z historii postepowych i internacjonalistycznych kontaktów wegiersko—polskich. Warszawa, Wegierski Instytut Kultury, 1978.) 99—132. p.

Lipták, J.: Tschechen und Slowaken in der Widerstandsbewegung. (Ostmitteleuropa in zweiten Weltkrieg. Bp. Akad. K. 1978.) 221—224. p.

Pécsi Anna: Magyarok a franciaországi forradalmi munkásmozgalomban, 1920—1945. — Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete Tájékoztató, 1978. 2. sz. 113—141. p.

Pozsonyi Tivadar: Erőd a Moldván. Az 1. hegyivadász híradó zászlóalj ellenállása. (Bp.) Kossuth K. 1978. 284 p. Bibliogr. a jegyzetekben.

Terényi Éva: Magyarok az egykori lengyel ellenállási mozgalomban. — Népszabadság, 1978. 59. sz. 4. p.

Háborús bűnök

Andrus, B. C.: A nürnbergi huszonkettő. (The infamous of Nuremberg.) 3. kiad. (Ford. Tellér Gyula. Bp.) Kossuth K. 1978. 192 p. 8 t. (Népszerű történelem.)

Bojko, V. J.: Kivégzés után. (Poszle kazni. Ford. Bárdos Marton József.) Uzsgorod — Bratislava — Bp. Kárpáti K. — Madách K.—Kozmosz, 1978. 307 p. (Kozmosz könyvek.)

A düsseldorfi per. Háborús bűnösök. (A majdaneki koncentrációs tábor őreinek pere.) — Mo, 1978. 14. sz. 11. p.

Galló Olga: Tíz hónap Babilon. [Lágernapló. Kiad. a] Szerző. Bp. (Széchenyi ny. Győr,) 1978. 161 p 1 t.

Kielar, W.: A 290. számú auschwitzi fogoly. [Visszaemlékezés.] (Anus mundi. Wspomienia óswiecinskie. Ford. Murányi Beatrix. Bp.) Kossuth K. 1978. 398 p.

Péntek Imre: Németországba hurcolt zalai cigányok visszaemlékezése. — Új Forrás, 1978. 3. sz. 57—71. p.

Rózsa Ágnes: Nürnbergi lágernapló 1944—1945. [Visszaemlékezés.] Bp. Magvető, (1978.) 307 p. (Tények és tanúk.)

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

Benkő Judit: Ernesto Che Guevara. (1928—1967.) (A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv. 1978. Bp. Kossuth K. 1978.) 212—213. p.

Bokor László: (H)idegháború. Dokumentumregény. Bp. Zrínyi K. 1978. 327 p. 78 t.

Carrel, L. F.: Amerikai tüzérség a vietnami háborúban. — Ho, 1978. 3. sz. 56—60. p. (Röv. ford. Allgemeine Schweizerische Militärzetischrift 1977. 1. sz.-ból.)

Castro, F.: La historia me absolverá. — A történelem feloldoz engem. (— — védőbeszéde a Santiago de Cuba-i Rögtönítélő Bíróság előtt 1953. október 16-án. Sajtó alá rend. Györkei Jenő. [Kiad. a.] MN Pol. Fcsfség. Bp. HM Központi ny. 1978.) 176 p. 9 t. (Minikönyv.)

Castro, F.: Az internacionalizmus szellemében. — — beszéde a Moncada laktanya megtámadásának 25. évfordulóján, 1978. július 26-án. — Nemzetközi Szemle, 1978. 10. sz. 3—16. p.

Gajda Ferenc: Az ENSZ Közgyűlésének rendkívüli leszerelési ülésszaka. — Külpolitika, 1978. 4. sz. 78—103. p.

Hajdú János: Háborúk a háború óta. (Az elmúlt 33 év alatt 133 fegyveres konfliktus zajlott le.) — Népszabadság, 1978. 208. sz. 7. p.

Kende István: Békeévek háborúi (1945—1976). — Népszava, 1978. 89. sz. 7. p.

Kerekes György: Venceremos! Epizódok a kubai szabadságküzdelmek történetéből. Bp. Móra K. 1978. 252 p. illusztr.

Kiss Csaba: Berezina. Hadgyakorlat jelképekkel. (A szovjet hadsereg 60 éves.) — Mo, 1978. 8. sz. 5. p.

Kiss J. László: Az enyhülés nyugati felfogásairól. — Külpolitika, 1978. 4. sz. 3—16. p.

Kiss J. László: A nemzetközi konfliktusok sajátosságai és típusai korunk világpolitikai folyamataiban. — Külpolitika, 1978. 1. sz. 66—85. p.

Kovács József—*Deres* László: Kék nyilak a béke ellen. Bp. Zrínyi K. 1978. 235 p. illusztr.

Makarov, V.—*Zubatkin*, M.: És nevezték a szabadság szigetének... [Kuba.] (I nazvali osztrov szvobodoj... Ford. Bánlaki Viktor, Rigó Béla.) Bp. (Kozmosz,) 1978. 227 p. (Kozmosz könyvek.)

Merle, R.: Moncada, Fidel Castro első csatája. (Moncada, premier combat de Fidel Castro. Ford. Dankó Éva. 2. kiad.) Bp. Európa K. 1978. 512 p. 14 t.

Rajcsányi Péter: A haditechnikai forradalom jelenlegi szakasza és a nemzetközi erőviszonyok. — Külpolitika, 1978. 4. sz. 65—77. p.

Sütő Ottó: Enyhülés Európában: Helsinki—Belgrád—Madrid. — Külpolitika, 1978. 3. sz. 3—16. p.

Szovjet álláspont a leszerelésről. (Szerk. Pataki István.) Kiad. az Országos Béketanács és a TIT. Bp. TIT Soksz. 1978. 101 p.

Tolnay László: A huszonnegyedik órában. (Az ENSZ leszerelési kérdésekkel foglalkozó ülésszaka.) — Ország Világ, 1978. 21. sz. 6—7. p.

Tolnay László: A katonai enyhülés problémái Európában. — Külpolitika, 1978. 2. sz. 77—84. p.

Új típusú katonapolitikai szövetség. (Varsói Szerződés.) — Ho, 1978. 5. sz. 3—11. p.
(Röv. ford. Voennaja Müszl' 1977. 11. sz.-ból.)

Vajda Péter: Bombaüzlet. Bp. Zrínyi K. 1978. 157 p. illusztr.
(Katonapolitika fiataloknak.)

A szocialista államok fegyveres erői

Ábel László: Hat évtized a Szovjetunió államhatárának őrizetében. — Belügyi Szemle, 1978. 5. sz. 3—9. p.

Bagramjan, I.: Gondolatok az évfordulón. (A Szovjet Hadsereg 60. születésnapja.) — ISz, 1978. 4. sz. 1—3. p.

Bertalan István Béla: Születésnapon. (Március 18-a a Mongol Néphadsereg napja.) — ISz, 1978. 6. sz. 22—23. p.

Birkás János—*Horváth* István—*Medvecki* Pál: 60 éves a Szovjet Hadsereg Egészségügyi Szolgálata. — Honvédorvos, 1978. 2. sz. 105—108. p.

Czinege Lajos: Dicsőség a hatvanéves szovjet hadseregnek. (Ünnepi beszéd a Vígszínházban tartott díszünnepségen.) — N, 1978. 8. sz. 4—5. p.

Czinege Lajos: Hatvan éves a szovjet hadsereg. Ünnepség Budapesten az évforduló alkalmából. — — ünnepi beszéde. — Népszabadság, 1978. 44. sz. 1., 3. p.

Füzi Imre: Kuba fegyveres erőinek napjára. — MHSZ Élet, 1978. 23. sz. 27. p.

35 éves a Lengyel Néphadsereg. — Ho, 1978. 11. sz. 93—96. p.

Ivancsisin, P.: A forradalom szülötte. (60 éve alakult a szovjet határőrség.) — Határőr, 1978. 21. sz. 3. p.

Kemény Barna: Buzulukból indultak el... A csehszlovák néphadsereg napja. — N, 1978. 40. sz. 4. p.

K[emény] B[arna]: Gongor őrmester hőstette. A Mongol Néphadsereg ünnepe. — N, 1978. 11. sz. 4. p.

Kemény Barna: A jugoszláv néphadsereg harci útja. (37 éves a jugoszláv néphadsereg.) — N, 1978. 50. sz. 4. p.

Köszöntjük a jugoszláv néphadsereget. — MHSZ Élet, 1978. 24. sz. 23. p.

Krivda, F.: 60 év a Nagy Október vívmányainak vártáján. — Ország Világ, 1978. 8. sz. 4—5. p.

Kulikov, V.: Hatvan év a Nagy Október vívmányainak védelmében. [A szovjet fegyveres erők 60. évfordulójára.] — Népszabadság, 1978. 45. sz. 3. p.

Lantódi József: Elnöki megnyitó és zárszó. Elméleti ünnepi ülés a szovjet hadsereg megalakulásának 60. évfordulója alkalmából. — Akadémiai Közlemények. 59. sz. 1978. 7—9., 52—54. p.

Mándi Árpád: Az októberi eszmék szellemében. — HSz, 1978. 11. sz. 1—6. p.

Molnár István: A Vörös Hadsereg 60 éve. — MHSZ Élet, 1978. 4. sz. 2—3. p.

Nyuli János: Őrségben. (Február 8. a Koreai Néphadsereg fennállásának 30. évfordulója.) — ISz, 1978. 3. sz. 30—31. p.

Oszadcsij, D.: Hatvan év a Nagy Október vívmányainak védelmében. (A Szovjet Hadsereg megalakulásának 60. évfordulója. — Belügyi Szemle, 1978. 2. sz. 10—17. p.

Oszadcsij, D.: A Szovjet Hadsereg hatvanéves. — Lobogó, 1978. 8. sz. 12. p.

Ölvedi Ignác: A Vörös Hadsereg létrehozása. — Ho, 1978. 2. sz. 10—20. p.

Pacsek József: Hatvan év a szocializmus és a világbéke védelmében. (A Szovjet Hadsereg Napjára.) — HSz, 1978. 2. sz. 1—7. p.

Puszta János: A szovjet hadsereg a szocializmus és a béke védelmezője, a társadalmi haladás támasza. — Akadémiai Közlemények, 59. sz. 1978. 10—20. p.

Reményi Gyula: A forradalom hadserege, békénk és biztonságunk őre. 60 éves a Szovjet Hadsereg. — Ho, 1978. 2. sz. 3—9. p.

S[erfőző] L[ászló]: A fejlődés állomásai. A román néphadsereg születésnapja. — N, 1978. 42. sz. 4. p.

Serfőző László: Harci őrségben. Az NDK Nemzeti Néphadseregének születésnapja. — N, 1978. 8. sz. 9. p.

Serfőző László: A VIT-vendéglátó Kuba fegyveres erőinek fejlődéséről. — HSz, 1978. 7. sz. 81—86. p.

Szabó Jenő: A szovjet hadsereg internacionalista jellege. — Akadémiai Közlemények, 59. sz. 1978. 36—42. p.

Szabó Miklós: A fegyverbarátság forrásai. — Akadémiai Közlemények, 59. sz. 1978. 55—69. p.

Tuczapski, T.: Három és fél évtizedes harci út. A lengyel néphadsereg születésnapja. Interjú — — nemzetvédelmi miniszterhelyettessel. — N, 1978. 40. sz. 5. p.

Udovecz György: A Pirin éneke. (September 23-a a Bolgár Néphadsereg napja.) — ISz, 1978. 18. sz. 22—23. p.

Ungvár Gyula: A szocialista gazdasági rendszer és a szovjet állam védelmi képessége. — Ho, 1978. 2. sz. 21—37. p.

Usztinov, D.: Ünnepség Moszkvában a szovjet hadsereg évfordulóján. — honvédelmi miniszter beszéde. — Népszabadság, 1978. 46. sz. 3. p.

A Vörös Hadsereggel együtt született. [A VCSK megalakulása és fejlődése.] — HSz, 2. sz. 15—17. p.

V. ÉLETRAJZOK, EMLÉKEZÉSEK

Ki a jövőnek vet magot... (Vas megye munkásmozgalmának kiemelkedő harcosai.) Főszerk. Rácz János. Kiad. a MSZMP Vas megyei Bizottsága, Vas m. Tanácsa, a Szakszervezetek Vas m.-i Tanácsa. Szombathely, Sylvester J. ny. 1978. 429 p. illusztr.

Molnár István: A Vörös Hadsereg katonája volt. (*Abelovszky* László.) — N, 1978. 3. sz. 7. p.

András László: Titkos küldetés. [Karcolatok, önéletrajzi írások.] Bp. Magvető, (1978.) 305 p.

B[okor] P[éter]: A legkisebb emberi ügyre volt ideje... (*Asztalos* János, 1956.) — Lobogó, 1978. 14. sz. 15. p.

Udovecz György: Hősök voltak. A munkáshatalom védelmében. (*Asztalos* János.) — ISz, 1978. 8. sz. 32—33. p.

Vadász Ferenc: Egy forradalmár katonáról. *Asztalos* János születésének 60. évfordulóján. — Népszabadság, 1978. 80. sz. 4. p.

Vida Sándor: *Asztalos* János 1918—1956. — Pártélet, 1978. 4. sz. 90—91. p.

Bakács Tibor: Egy életrajz ürügyén... [Visszaemlékezés.] (Bp.) Zrínyi K. — Kossuth K. 1978. 235 p. 8 t.

Molnár István: A vöröskatonák bizalmija. Példamutató életutak. (*Bárdos* Géza.) — N, 1978. 11. sz. 3. p.

Várkonyi Endre: Táborok krónikája. (*Bárdos* Géza, 1919-ben az 1. vörös vasasezred katonája.) Hajmáskér, Vernet, Auschwitz. — Mo, 1978. 3. sz. 21. p.

Bajomi Lázár Endre: Berchényi *[Bercsényi]* László emléke. — Új Tükör, 1978. 2. sz. 9. p.

Kiss Károly: Kastély a Marne mentén. Magyarok és franciák. (*Bercsényi* László, Franciaország marsallja.) — Magyar Nemzet, 1978. 291. sz. 9. p.

Zachar József: *Bercsényi* László (1689—1778). — HK, 1978. 1. sz. 68—114. p.

Zachar József: Egy élten át igaz magyar és vitéz katona. (*Bercsényi* László halálának kétszázéves évfordulójára.) — Honismeret, 1978. 1. sz. 21—23. p.

Zachar József: Két nép hőse. (*Bercsényi* László.) — N, 1978. 1. sz. 11. p.

Zachar József: Kétszáz éve halt meg *Bercsényi* László, Franciaország marsallja. — Magyar Nemzet, 1978. 17. sz. 8. p.

Zachar József: Magyar huszárok francia szolgálatban. (*Bercsényi* László.) — ÉT, 1978. 39. sz. 1222—1224. p.

Zachar József: Magyar huszárok francia földön. (*Bercsényi* László.) — Lobogó, 1978. 1. sz. 24—25. p.

Simon V. Péter: *Berzsenyi* Lénárd honvédezredes hagyatéka. — Vasi Szemle, 1978. 2. sz. 261—273. p. illusztr.

Nagy László: Napnyugati hercegnő. (*Bethlen* Gáborné Károlyi Zsuzsanna.) — Interpress Magazin, 1978. 8. sz. 40—45. p.

Takács Ferenc: A körmendi munkásőr egység névadója. (*Bodorits* Ferenc, meghalt 1956. október 29-én.) — Vasi Szemle, 1978. 2. sz. 247—261. p.

Kálmán Gyula: *Carabelli* János honvédtiszt síremléke. — Lobogó, 1978. 10. sz. 14—15. p.

Pastinszky István: Jean Henry *Dunant*, a Vöröskereszt alapítója születésének 150. évfordulója. — Honvédorvos, 1978. 4. sz. 357—363. p.

Zachar József: *Eszterházy* Bálint László tábornok emlékezete. (1740—1805.) — Magyar Nemzet, 1978. 208. sz. 14. p.

Lukács Lajos: Egy igaz magyar garibaldista. (*Frigyesy* Gusztáv.) — Népszabadság, 1978. 172. sz. 14. p.

Vadász Ferenc: A védő. Egy állhatatos internacionalista harcos születésnapjára. (*Gábor* Mózes.) — Népszabadság, 1978. 104. sz. 4—5. p.

Görgényi Dániel ny. vezérőrnagy. 1898—1978. — Népszabadság, 1978. 44. sz. 8. p.

Katonatemetés. (*Görgényi* Dániel. 1898—1978.) [rta:] G. Z. — Magyar Nemzet, 1978. 50. sz. 5. p.

Nagy Irén: *Hikádé* Aladár 1888—1970. — Pártélet, 1978. 1. sz. 83—85. p.

Egy chicagói magyar Kossuth-kutatóról (*Huziány* István). [Írta:] Sz. J. — Honismeret, 1978. 5—6. sz. 86—87. p.

Molnár István: A vörös hadsereg katonája volt. (*Kovács* István.) — N, 1978. 7. sz. 11. p.

Kováts Mihály, Washington magyar ezredese. [Írta:] P. J. — Magyar Nemzet, 1978. 14. sz. 10. p.

Antall József: *Kováts* Mihály nem ismeretlen. — Magyar Nemzet, 1978. 22. sz. 7. p.

Antall József: *Kováts* Mihály az amerikai szabadságharc magyar hőse. — Új

Tükör, 1978. 28. sz. 10—11. p.

Balázs József: Karcagtól Charlestonig. (*Kováts* Mihály, az amerikai függetlenségi háború ezredese.) — ISz, 1978. 15. sz. 38—39. p.

Passuth László: Póka-Pivny Aladár és *Kováts* Mihály. — Magyar Nemzet, 1978. 22. sz. 7. p.

Udovecz György: Hősök voltak. Esztári forradalmár. (*Krammer* Sándor.) — ISz, 1978. 7. sz. 28—29. p.

Molnár István: A Vörös Hadsereg katonája volt. (Kresch László.) — N, 1978. 5. sz. 6—7. p.

Vajda Péter: Igor *Kurcsatov*. Születésének hetvenötödik évfordulóján. [A szovjet atomfegyver előállításának irányítója.] — Népszabadság, 1978. 9. sz. 6. p.

Zöldi László: Négy neve volt. (*Lékai* János.) — Lobogó, 1978. 52. sz. 24—25. p.

Szász [István]: Emlékezés [Rodion] *Malinovszkij* marsallra. — Magyar Nemzet, 1978. 276. sz. 5. p.

Vajda Péter: (Hailé Mariam) *Mengisztu*. Portré. (Etiópia Ideiglenes Katonai Kormányzó Tanácsának elnöke.) — Népszabadság, 1978. 19. sz. 8. p.

Molnár István: A Vörös Hadseregben szolgáltak. (3. rész) A hátországban. (*Müller* László). — MHSZ Élet, 1978. 3. sz. 12—13. p.

Tuza István: Nagy idők tanúja... (*Németi* Lajos.) — 1—7. r. — Lobogó, 1978. 32—38. sz. 16—17. p.

Andrássy Antal: *Noszlopy* Gáspárra emlékezve halálának 125. évfordulóján. — Somogy, 1978. 1. sz. 73—77. p.

Zákonyi Ferenc: A magyar Gracchusok anyjának sírjánál. [*Noszlopy* Gáspár kivégzésének 125. évfordulója.] — Magyar Nemzet, 1978. 57. sz. 10. p.

Mezei András: A komisszár vallomásai. *Olcsai Kiss* Zoltán. — N, 1978. 42. sz. 13. p.

Németh György: Művész-forradalmár Szentendrén. (*Pogány* Kálmán, a 31. vörös gyalogezred parancsnoka.) — Népszabadság, 1978. 244. sz. 20. p.

Zachar József: Még egyszer a Pollereczkyekről. (*Pollereczky* János László 1748—1830.) [részvétele az amerikai függetlenségi háborúban.] — Magyar Nemzet, 1978. 173. sz. 8. p.

Sobieski Artúr: Ki volt *Prágay* János? — ÉT, 1978. 30. sz. 930., 940. p.

Raj Tamás: Erkölcsi nagysága — példakép. (*Ráday* Pál születésének 300. évfordulója.) — Honismeret, 1978. 1. sz. 19—21. p.

Várkonyi Ágnes, R.: A rejtőzködő politikus. (*Ráday* Pál születésének 300. évfordulójára.) — Világosság, 1978. 3. sz. 158—161. p.

Egy életre kiható erőforrás. [*Radó* Sándor emlékezése a magyar Vörös Hadsereg harcaira.] — Munkásőr, 1978. 11. sz. 12—13. p.

Urbán Károly: *Révai József (1898—1959.)* — PK, 1978. 3. sz. 162—222. p.

Kővágó Sarolta: *Ságvári* (Endre) utolsó álneve: Sárga doktor. — ÉT, 1978. 13. sz. 391—392. p.

Perényi László: Friedrich *Schiller*, a katonaorvos. — Orvosi Hetilap, 1978. 34. sz. 2093—2097. p.

Molnár István: A Vörös Hadseregben szolgáltak. (1—2. rész. *Simics* Sándor). — MHSZ Élet, 1978. 1. sz. 22—23., 2. sz. 18—19. p.

Eszes Máté: A forradalmár katona. (*Sólyom* László.) — ISz, 1978. 23. sz. 8—9. p.

A haza hű katonafia. (*Sólyom* László 70. születésnapja.) [Írta:] Sz. G. — N, 1978. 50. sz. 7. p.

Nagyszerű katona, kiváló ember. (*Sólyom* László.) — Magyar Rendőr, 1978. 51—52. sz. 2. p.

Szász [István:] *Sólyom* László emlékére. — Magyar Nemzet, 1978. 297. sz. 7. p.

Újlaki Péter: Sólyom László (1908—1950). — Pártélet, 1978. 12. sz. 93—94. p.

Vadász Ferenc: A forradalmár útját választotta. *Sólyom* László születésének 70. évfordulóján. — Népszabadság, 1978. 297. sz. 6. p.

Eszes Máté: A vezérkari főnök. Dokumentumjáték *Stromfeld* Aurél életéről. [Kiad. a.] MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központja. (Bp.) 1978. 73 p.
Bibliogr. 72—73. p.

Eszes Máté: A vezérkari főnök. (*Stromfeld* Aurél 100 éve született.) — ISz, 1978. 18. sz. 16—17. p.

Földes Péter: A túlsó partról. (*Stromfeld* Aurél életregénye. 3. kiad.) (Bp.) Kossuth K. 1978. 465 p. 6 t.

Hetés Tibor: *Stromfeld* Aurélról. Születésének századik évfordulóján. — Népszabadság, 1978. 221. sz. 4—5. p.

Kovács Jenő: „...a túlsó oldalról jött hős..." *Stromfeld* Aurél emlékezete. — Határőr, 1978. 37. sz. 10. p.

Kun Zsigmond: Emlékezés *Stromfeld* Aurélra. — Magyar Nemzet, 1978. 221. sz. 7. p.

Végh Oszkár: Száz éve született *Stromfeld* Aurél. — Népszava, 1978. 221. sz. 3. p.

Simor András: Így él *Szamuely* Tibor. Bp. Móra K. 1978. 204 p. illusztr. (Így élt...)

Nagy László: A murányi Vénusz [*Széchy* Mária.] — Interpress Magazin, 1978. 2. sz. 132—138. p.

Nagy Csaba: Szerelmey regényes életútja. (*Szerelmey* Miklós hadmérnök, nyomdász, csataképrajzoló stb.) — Új Tükör, 1978. 11. sz. 18—19. p.

Vadász Ferenc: A hőssé válás percei. *Szőnyi* Márton születésének 60. évfordulóján. — Népszabadság, 1978. 289. sz. 6. p.

Markovits Györgyi: *Szőnyi* Tibor (1903—1949). — Pártélet, 1978. 12. sz. 95—96. p.

Vadász Ferenc: *Szőnyi* Tiborra emlékezve. Születésének 75. évfordulóján. — Népszabadság, 1978. 305. sz. 6. p.

[Molnár István]: A Vörös Hadseregben szolgáltak. (4. rész.) Kalacstól Berlinig. (*Tóth* Miklós). — MHSZ Élet, 1978. 4. sz. 6—7. p.

Nagy Eta: *Wagner* Anna 1898—1970. — Pártélet, 1978. 8. sz. 83—84. p.

Udovecz György: Hősök voltak. A vörös dandár parancsnoka. (*Zay* Dezső Elemér.) — ISz, 1978. 6. sz. 14—15. p.

Timár Ede: Tanító volt. (*Zubek* Mihály internacionalista, költő.) — Lobogó, 1978. 11. sz. 15. p.

Összeállította:
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

LIPTAI ERVIN — Szántó Béla, a forradalmár katona — — — — 3

TANULMÁNYOK

SUGÁR ISTVÁN — Az egri vár eleste 1596-ban — — — — — — 11
SIPOS FERENC — A Rákóczi-szabadságharc előkészítése 1698—1703 43
CZIGÁNY ISTVÁN — A császáriak hadjárata 1705 őszén — — — — 74

KÖZLEMÉNYEK

BONA GÁBOR — Szerb katonák az 1848/49-es honvédseregben — 105
KOVÁSSY ZOLTÁN — Adalékok Gábor Áron életrajzához — — — — 117
CSENDES LÁSZLÓ — Hadtörténelmi írások és ábrázolások — — — 125

SZEMLE

* * * — Isztorija vtoroj mirovoj vojnü, 10. k. *(Sörös Lajos)* 136
CSORBA CSABA — Várak a Hegyalján *(Csendes László)* — — — 138
CSONKARÉTI KÁROLY — Hadihajók a Dunán *(Szakály Sándor)* — — — 139
P. LUKNYICKIJ — Magyar napló *(Szakály Sándor)* — — — — 141
A. BORST — Das Rittertum im Mittelalter *(Borosy András)* — 142
* * * — Monumenta Cartografica *(N. Ipoly Márta)* — — 145

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Az 1978. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. II. Rész. *(Viniczai István—Windisch Aladárné)* — — — — — 146

СОДЕРЖАНИЕ

ЭРВИН ЛИПТАИ — Бела Санто — солдат-революционер — — — — 3

СТАТЬИ

ИШТВАН ШУГАР — Падение крепости Эгер в 1596 году — — — — 11
ФЕРЕНЦ ШИПОШ — Подготовка освободительной борьбы под руководством князя Ракоци в 1698—1703 году — — — 43
ИШТВАН ЦИГАНЬ — Поход императорских войск осенью 1705 года — 74

ПУБЛИКАЦИИ

ГАБОР БОНА — Сербские солдаты в гонведской армии в 1848—1849 гг. — — — — — — — — — 105
ЛАСЛО ЧЕНДЕШ — Материалы к биографии Арона Габор — — — 117
ЗОЛЬТАН КОВАШШИ — Военно-исторические статьи и очерки — — — 125

ОБЗОР

* * * — История Второй мировой войны т. 10. *(Лайош Шёрёш)* — — — — — — — — — — 136
ЧАБА ЧОРБА — Крепости в Подгорье *(Ласло Чендеш)* — — — 138
КАРОЙ ЧОНКАРЕТИ — Военные корабли на Дунае *(Шандор Сакай)* — 139
П. ЛУКНИЦКИЙ — Венгерский дневник *(Шандор Сакай)* — — — 141
АРНО БОРСТ — Das Rittertum im Mittelalter *(Андраш Бороши)* — 142
* * * — Monumenta Cartografica *(Марта Н. Ипой)* — — 145

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Библиография военно-исторической литературы, опубликованной в Венгрии в 1978 году. Часть II. *(Иштван Виницаи—Элеонора Виндиш)* — — — 146

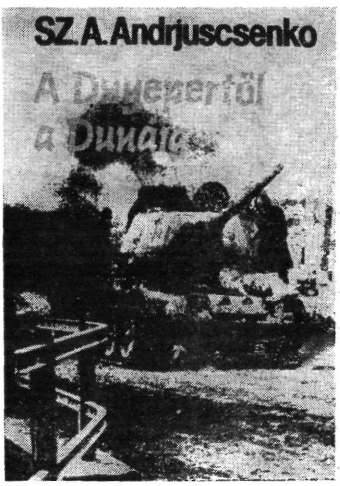
INHALT

ERWIN LIPTAI	Béla Szántó, der revolutionäre Soldat — — —	3
	STUDIEN	
ISTVÁN SUGÁR	Der Fall der Burg von Eger, 1596 — — — —	11
FERENC SIPOS	Die Vorbereitung des freiheitskampfes „Rákóczi" 1698—1703 — — — — — — — — — —	43
ISTVÁN CZIGÁNY	Der Herbstfeldzug des Heeres Habsburg — —	74
	MITTEILUNGEN	
GÁBOR BONA	Serbische Soldaten in der Honvédarmee 1848/49	105
ZOLTÁN KOVÁSSY	Daten zur Biographie Áron Gábor's — — — —	117
LÁSZLÓ CSENDES	Militärgeschichtliche Schriften und Abbildungen	125
	RUNDSCHAU	
* * *	Istorija wtoroj mirovoj wojni, 10. B. *(Lajos Sörös)*	136
CSABA CSORBA	Die Burge im Zemplén Gebirge *(László Csendes)*	138
KÁROLY CSONKARÉTI	Kriegsschiffe an der Donau *(Sándor Szakály)* —	139
P. LUKNYICKIJ	Ungarisches Tagebuch *(Sándor Szakály)* — —	141
A. BORST	Des Rittertum im Mittelalter *(András Borossy)*	142
* * *	Monumenta Cartografica *(Márta Ipoly)* — — —	145
	BIBLIOGRAPHIE	
* * *	Repertorium der militärgeschichtlichen Literatur, 1978. II. Teil *(István Viniczai—Eleonora Windisch)*	146

Ára: 13,– Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

Bognár Károly
VITA BÉCSBEN A FEGYVERES ERŐKRŐL **18 Ft**

HAZAFISÁG, GAZDASÁG **13 Ft**

Szentesi György–B. Fábri Magda
ÚT A KOZMOSZBA **98 Ft**

SZÁZHETVENÖT HUSZÁR **52 Ft**

Árkus István
PÉNZ, FEGYVER, HATALOM **9 Ft**

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Farkas Márton
LEMBERG. AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA HADMŰVELETEI 1914 KORA ŐSZÉN GALÍCIÁBAN

Siklós András
AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA UTOLSÓ OFFENZÍVÁJA

2

XXVIII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1981

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1981

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXVIII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Csillag Ferenc ny. ezredes (Budapest), *Mihail Asik* ny. ezredes, a Szovjetunió Hőse (Leningrád), *Lengyel István* kandidátus, az ELTE docense (Budapest), *Siklós András* kandidátus, az ELTE docense (Budapest), *dr. Sisa József*, FIMÜV, Műemléki Osztály (Budapest), *Vadász Sándor* kandidátus, az ELTE docense (Budapest); *Dr. Bőhm Jakab*, *Farkas Márton* kandidátus, *Nádor Tibor* alezredes, *Szakály Sándor*, *Viniczai István*, *Windisch Aladárné*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250.
Telefon: 360-764

Kiadja:

a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 330-993
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 52,— Ft, negyedévre 13,— Ft

Terjeszti:

A Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 250 371 HU ISSN 0017-6540

81.2707/2-02 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

TANULMÁNYOK

FARKAS MÁRTON

LEMBERG
Az Osztrák—Magyar Monarchia hadműveletei 1914 kora őszén Galíciában Augusztus 15—szeptember 25.

Az egykori kelet-galíciai főváros nevéhez fűződő hadműveletek során az osztrák—magyar haderő 1914. augusztus 15. és szeptember 25. között a cári orosz hadsereggel szemben példátlan arányú vereséget szenvedett; a Habsburg Monarchia fegyveres erői legjobb emberállományának elvesztése, a német hadsereg marne-i kudarcával (szeptember 4—9.) együtt, a központi hatalmak gyors győzelembe vetett reményeit egyszer s mindenkorra megsemmisítette.

E tanulmány az Osztrák—Magyar Monarchia legfontosabb arcvonalán folyó hadműveletek nyomon követését tekinti feladatának, így az imperialista világháború gazdasági, katonai, politikai és diplomáciai előkészítésének — csakúgy, mint kitörésének — vizsgálatát mellőzni kényszerül.

Haditervek, hadműveleti elképzelések

A központi hatalmak (Németország és az Osztrák—Magyar Monarchia) hadászati problémája a Franciaországot, Oroszországot, Nagy-Britanniát, Szerbiát és Montenegrót magában tömörítő, anyagi és élőerőfölényben levő ellenséges koalíció elleni két, illetve többfrontos háború megvívása volt. A politikai és katonai céloknak nem megfelelő hadipotenciál következményeként született meg a villámháború német elmélete.

A villámháborús hadászati koncepció eredményezte az 1905 végén végleges formát öltött Schlieffen-féle hadműveleti tervet, amely a francia erők megsemmisítését — a német hadsereg 7/8-ával — 6 hétre írta elő, a keleti arcvonalon felvonult 1/8-nyi erőnek és az osztrák—magyar haderő zömének a cári orosz hadsereget feltartóztató védelmi hadműveletével egyidőben, hogy ezután, a nyugat-európai hadszíntéren felszabadult német hadsereg átdobott erőinek az osztrák—magyar hadsereggel közösen végrehajtott hadműveleteivel a cári Oroszországot térdre kényszerítsék.[1]

A német hadászati elképzeléseknek eleve alárendelt Osztrák—Magyar Monarchia csak így remélhette, hogy saját agresszív, hódító céljait elérheti a Balkánon.

1 A kérdés nagy szakirodalmából ezúttal csak három, az újabb időben megjelent monografikus feldolgozásra hívjuk fel a figyelmet: *Gr. P. V. Kielmannsegg:* Deutschland und der Erste Weltkrieg. Frankfurt/M., 1968. 25. és köv. oldalak; *H. Otto—K. Schmiedel:* Der Erste Weltkrieg. Berlin, 1977. 21. és köv. oldalak; *Rudolf Kiszling:* Die hohe Führung der Heere Habsburg im Ersten Weltkrieg. Wien, é. n. 20. és köv. oldalak.

Alfred von Schlieffen tábornagy (1833—1913) a császári Németország hadseregének vezérkari főnöke.

Fr. Conrad von Hötzendorf tábornok (1852—1924) a Monarchia vezérkari főnöke 1906—1911, illetve 1912—1917 között.

Az osztrák—magyar hadvezetőség, különösen annak vezérkari főnöke, Fr. Conrad von Hötzendorf tábornok, 1907-től sürgette az ún. preventív háborút Szerbia és Olaszország ellen, mivel az általuk támogatott „nagyszerb eszme", illetve az olasz irredentizmus a Monarchia délszláv- és olaszlakta területei elszakításának szándékával a Habsburg állam szétesésének útját egyengette és erjedésbe hozhatta más elnyomott népek, nemzetek elszakadási törekvését. Az 1908-as boszniai annexió a Monarchia részéről, majd az 1911-es olasz—török háború, végül az 1912—13-as balkán háborúk a Habsburgok állama számára a világháborúhoz vezető út jelentős állomásai voltak, de az antant koalíció, különösen a Szerbia mögött álló cári Oroszország felkészületlensége a háború kirobbanását egyelőre elhárította.

Az a rendkívül kedvezőtlen politikai-hadászati helyzet, amelybe a központi hatalmak blokkja a háború kitöréséig belemanőverezte magát, a soknemzetiségű Osztrák—Magyar Monarchia hadereje számára igen kedvezőtlen hadászati-hadműveleti szerepkört jelölt ki. A Monarchiának önmagában is két, vagy több frontos háborúval kellett számolnia, amely a hadsereg erejét már eleve megosztotta.[2] Az állami és katonai vezetés az erők többségét természetszerűleg a cári Oroszország ellen kívánta bevetni, így az Oroszország elleni hadműveletekre szánt erők nagysága mintegy 40 hadosztálynyi erőt képviselt, miközben Szerbia és Montenegró ellen kb. 8 és fél hadosztály maradt.

Az osztrák—magyar terv a 40 hadosztálynyi erőt két nagy hadműveleti csoportra bontotta: az első csoportot az 1. és 4. osztrák—magyar hadsereg, a második csoportot a 3. és 2. osztrák—magyar hadsereg alkotta. Felvonulásukat az osztrák—magyar—orosz határ topográfiai helyzetének megfelelően, illetve abból adódóan úgy képzelték el, hogy a nagyobb erőt (21 hadosztály), képviselő 1. és 4. hadsereget a Visztula és Bug folyók közti térségben arccal észak felé, míg a 3. és 2. hadsereget (19 hadosztály) a Bug folyó és a Dnyeszter folyó középső szakasza közti térségben, arccal kelet felé sorakoztatják fel. A felállás így nagyjából egy negyed körívet fog mutatni, melynek egyik végpontja a Szan folyó torkolata, másik végpontja pedig a Halics—Sztaniszlau közötti terepszakaszon található. Harcászati-hadműveleti szempontból a felállás meglehetősen problematikus voltát a hadvezetőség is érezte, hiszen a szemben levő orosz erők — a körív hajlásának megfelelően — már eleve a harcászati átkarolás pozíciójába kerültek. A hadvezetőség ezt azzal kívánta enyhíteni, hogy a felvonulás balszárnyán, a Visztula folyó jobb partján levő 1. hadsereggel párhuza-

2 A Monarchiának a háború kezdetén regionális elvek szerint szervezett 16 hadteste volt, amelyek magukban foglalták a közös hadsereg, a m. kir. honvédség, az osztrák Landwehr, a népfelkelés (idősebb, alig kiképzett csapatok) alakulatait és a veszteségek pótlására hivatott, területi hadkiegészítési rendszerű, utólag kiképzett menetalakulatokat.

1914. augusztus második felében sor került a XVII. hadtest felállítására is, melynek állományába a 19. (közös pilseni) gyalogos hadosztályt, a 2. (bécsi) és 9. (leitmeritzi) menetdandárt osztották be. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban a közös jelzőt elhagyjuk, csupán a m. kir. alakulatoknál tüntetjük fel a „honvéd" megjelölést, az osztrák Landwehr alakulatokat pedig — az AOK szóhasználatát követve — lövész (Schützen) alakulatoknak nevezzük.

Az osztrák—magyar hadvezetőség — figyelembe véve a fegyverek erők felhasználásának kényszerű lehetőségét — a háború kezdetéig rendelkezésére álló mintegy 48 és fél hadosztálynyi erőt három csoportra osztotta fel. Az első csoportot az ún. „minimális Balkán-csoport" alkotta három hadtestből (XIII. [zágrábi], XV. [szarajevói], XVI. [raguzai], népfelkelő [Landsturm] és menetalakulásokból, valamint várőrségekből), melyek összállománya 8 hadosztályt, 7 önálló dandárt és 2 önálló ezredet tett ki. A második csoportot „B" lépcsőnek nevezték, amely négy hadtestből állt: a IV. (budapesti), a VII. (temesvári), a VIII. (prágai) és a IX. (leitmeritzi) hadtestből, népfelkelő- és menetalakulásokból, várőrségekből, továbbá 3 lovashadosztályból (köztük egy m. kir. honvéd lovashadosztály), összállománya 11 hadosztály, 5 önálló dandár, 6 önálló ezred és 3 lovashadosztály erőt jelentett. A harmadik csoport az „A" lépcső nevet kapta és magába foglalta az I. (krakkói), a II. (bécsi), a III. (grazi), az V. (pozsonyi), a VI. (kassai), a X. (przemysli), a XI. (lembergi), a XII. (nagyszebeni), valamint a XIV. (innsbrucki hadtestet, mintegy 29 hadosztállyal, továbbá 8 lovashadosztályt. A „minimális Balkán-csoport" és a „B" lépcső alkotta a „maximális Balkán-csoportot", amelyet „B" (Balkán) háború esetén vetettek volna be Szerbia és Montenegró ellen. „R" háború (Russland-Oroszország) és „B" háború esetén a Balkánon csak a „maximális Balkán-csoport" került volna alkalmazásra, az „A" lépcső és a „B" lépcső Oroszország, illetve Olaszország ellen. A tervezett elosztásból kitűnik, hogy a hadvezetőség a „B" lépcsőt bizonyos értelemben tartaléknak tekintette, mivel a Monarchiának önálló tartalék hadserege nem volt.

mosan, vele egy magasságban, a folyó nyugati partján, egy két hadosztálynyi erőt képviselő, népfelkelőkből álló csoportot, illetve a német hadvezetőség által ígért és Sziléziából előtörő népfelkelő hadtestet igyekezett felzárkóztatni, a szélső jobbszárnyat pedig Horodenka városnál, illetve Csernowitz városában előretolt egységekkel (a 43. honvéd gyaloghadosztály, valamint a 35. népfelkelő dandár) alátámasztani. A felállás legérzékenyebb pontjának a 4. hadsereg jobbszárnya tűnt, mivel a leendő arcvonal a Huczva folyónál majdnem derékszögben délre kanyarodott, így az egész felállás forgópontjaként volt értékelhető. Ebből pedig az következett, hogy a 4. hadsereg jelentette az összekötő kapcsot az 1., valamint a 3. és 2. hadsereg között, ami egyben helyzetének nehézségét és labilitását is fokozta.

A jelzett felvonulási tervet alapos mérlegelés előzte meg. A francia—orosz katonai szövetség határozatainak részbeni ismeretében, kémjelentések birtokában, mindenekelőtt azonban a cári imperializmus hódító szándékainak tudatában az osztrák—magyar hadvezetőség az orosz hadsereg hadműveleteinek elsődleges célját a Monarchia hadseregének megsemmisítésében ítélte meg, amely nagy orosz erőknek a Visztula—Bug folyók közötti térségből kiinduló, észak—déli irányú támadását feltételezte. A támadás sikeres áttöréssé fejlesztésével a Kelet-Galíciában levő osztrák—magyar erők zömét átkarolhatták, majd a Csehországba, illetve Magyarországba történő betöréssel a Monarchiát a teljes katonai vereségbe sodorhatták. E feltételezés később annyiban módosult, hogy a várható orosz támadás főiránya — a francia követelés miatt — Berlin, tehát nyugat felé tolódik el, és Szilézia—Csehország irányban kisegítő hadművelet bontakozik ki, amely azonban elég erős lesz ahhoz, hogy a Monarchia hadseregét megrendítse.

A nagy orosz erők gyülekezésének, illetve felvonulásának feltételezése a Varsótól keletre eső térségben végül is axiómává vált és az osztrák—magyar hadműveleti terv meghatározója lett. A továbbiakban eldöntendő volt, hogy az orosz támadást defenzív hadműveletek sorával, vagy offenzívával hárítsák-e el. Conrad a várható hadműveletek jellegéről és módjáról több ízben tárgyalt H. von Moltke vezérezredessel (1848—1916), Schlieffen utódjával, aki 1906—1914 között volt a német hadsereg vezérkari főnöke. Jóllehet Moltke — Schlieffen szellemében — a franciaországi villámháborút tartotta elsődlegesnek, amely idő alatt a keleti front feladata csupán az orosz hadsereg feltartóztatása volt, Conrad érvelését az osztrák—magyar támadásról haladéktalanul a magáévá tette. Conrad azzal érvelt, hogy a támadásra kiképzett és felkészített osztrák—magyar hadsereg sikeres offenzívája a Varsó térségében feltételezett, de még teljesen fel nem vonult orosz erők ellen, az első csapás pszichikai hatásával s az ebből adódó hadműveleti-harcászati előnyök sorával nemcsak a közeli győzelem lehetőségeit növeli, hanem a belső politikai helyzet megerősítését is elősegíti az Osztrák—Magyar Monarchiában. Egyébként is a pusztán védelmi hadművelet esélyeit kilátástalannak ítélte meg, mivel a Szan folyó menti erődítmények, köztük az évtizedek óta sok száz milliót felemésztő Przemysl és a Dnyeszter menti hídfők a korszerűség követelményeit nem elégítik ki, nem beszélve a kelet-galíciai főváros, Lemberg hevenyészett, tábori jellegű megerősítéséről. A Szan—Dnyeszter menti defenzív pozíció ugyanakkor Kelet-Galícia nagy részének önkéntes kiürítésével járna, amelynek belpolitikai következményei beláthatatlanok volnának, annál is inkább, mivel a russzofil beállítottságú ukrán lakosság felkeléseit provokálná a megmaradt területeken, melyek bénítólag hatnának a soknemzetiségű hadseregre.

Az osztrák—magyar hadsereg sikeres offenzívájának sarkalatos feltétele Conrad szerint a keleten felvonult német erők egyidejű támadása volt a Na-

rev-vonal ellen, megközelítőleg Siedlec város irányába. Erre vonatkozólag a Moltkéval folyó tárgyalásokon biztosítékokat követelt. Német részről azonban kötelezettségvállalás 1909—1914 között nem történt, csupán ígéret hangzott el, részben magánlevélben, részben személyes találkozáskor, szóban. Moltke 1909. március 19-én Conradhoz írt levelében kijelentette: „... nem fogok habozni, hogy támadásba kezdjek a célból, hogy a vele egyidőben zajló osztrák offenzívát támogassam. Excellenciád bizton számíthat erre az ígéretre..."[3] 1914. május 12-én Moltke Karlsbadban Conrad előtt leszögezte: „Reméljük, a hadműveletek megkezdése után 6 héttel végzünk Franciaországgal, vagy legalábbis odáig jutunk, hogy főerőinket keletre tolhatjuk át." Conrad válasza: „Tehát legkevesebb 6 hétig kell a hátunkat tartanunk Oroszországgal szemben."[4] Ez a szóbeli ígéret a Conrad által szorgalmazott támadást egyáltalán nem tartalmazta, s a német erők segítségnyújtását arra az esetre helyezte kilátásba, ha Franciaországot leverik, illetve meggyengítik. (N. B. itt csak Franciaországról van szó, ami a német imperializmus voluntarista megítélését jelzi Nagy-Britannia semlegességéről.)

Moltke májusi kijelentésének idején az osztrák—magyar hadműveleti terv már részleteiben is ki volt dolgozva és Conrad, az ígéret lényegét figyelmen kívül hagyva, a terven semmit sem változtatott. (Ami változás később, a háború kirobbanásakor bekövetkezett, az az alaposan megváltozott feltételek következménye volt.)

A hadműveleti terv előírta, hogy a Visztula és a Bug folyók közti térségben felvonuló két osztrák—magyar hadsereg (az 1. és a 4. hadsereg) a mozgósítástól számított 20—24. napon azonnal lendüljön támadásba északi irányban Lublin és Cholm ellen, súlyponttal az Annapol—Frampol közti szakaszt elért 1. hadsereggel, a gyülekező, felvonulása kezdetén levő orosz erőket lepje meg és lehetőleg verje szét. A jelzett két hadsereg támadása feltételezte a Lemberg térségében lévő 3. és az attól délre elhelyezkedő 2. hadsereg keleti irányú, korlátozott jellegű támadását, tehát már eleve excentrikus mozgását, részben azért, hogy az 1. hadseregtől jobbra harcoló 4. hadsereg oldalát-hátát biztosítsák, részben azért, hogy az orosz hadvezetőség ne vonhasson el erőket a két támadó hadsereg ellen. A támadás folytatását tekintve azonban nem volt egységes elképzelése: a sikertől tették függővé, hogy a második fázisban a 4. hadsereg jobbra, keletre forduljon és az északi irányban felkanyarodó 3. hadsereggel közösen mérjen újabb csapást, vagy pedig továbbra is északnak támadjon és a 3. hadsereg északi irányban történt felzárkózásával, továbbá a bal szárnyon előnyomulását folytató 1. hadsereggel együtt egy nagyszabású Cannae harapófogójának déli szárát képezze, miközben a Siedlec irányába támadó német erők a harapófogó északi szárának szerepét vállalják magukra.

A kérdés az volt, hogy az orosz hadvezetőség végrehajtja-e a Conrad által számára „előírt" felvonulást illetve hadmozdulatokat? Az orosz hadvezetőség azonban nem követte Conrad előírásait; olyan hadműveleti tervet dolgozott ki, és valósított meg, amely az osztrák—magyar elképzeléseket halomra döntötte.

*

A cári Oroszország hadászati-hadműveleti tervét két alapvető tényező határozta meg: 1. az orosz imperializmus hódító céljainak megfelelően az Osztrák—Magyar Monarchia fegyveres erejének megsemmisítésével a balkáni ellen-

3 *Conrad:* Aus meiner Dienstzeit. Wien, 1922, I. k. 404. o.
4 *Conrad:* i. m. III. k. 673. o.

lábas Habsburg állam szétzúzása, felbomlasztása, 2. a francia—orosz katonai szövetségben vállalt ama kötelezettség, hogy Oroszország Németország ellen minimálisan 800 000 fős hadsereget vonultat fel és azonnal támadó hadműveletbe kezd Kelet-Poroszország, illetve más keleti német területek ellen. Oroszországnak így két hadműveleti csoportra kellett felosztania a mintegy 37 aktív hadtestből álló haderejét, s olyan területen felvonultatnia, amelyen az osztrák—magyar—német erők sokkal hamarabb bekövetkező hadműveleti készségét ellensúlyozhatta. A cári vezérkar ugyanis azzal számolt, hogy a teljesen befejezett osztrák—magyar—német felvonulás időszakára, a birodalom óriási kiterjedése és az elmaradott közlekedési viszonyok miatt (jóllehet a francia kölcsönnel épülő hadászati fontosságú nyugati vasútvonalak a háború kitöréséig nagyjából elkészültek), az orosz hadseregnek még a legjobb esetben is csupán 70—80%-át sikerül mozgósítania. E megfontolások alapján a cári vezérkar már eleve lemondott Orosz—Lengyelország hadászati előnyeiről, bár az említett országrész hatalmas ékként nyomult be Németország és a Monarchia közé és az orosz erőket a létfontosságú osztrák—magyar—német iparvidékekhez kb. 300 km közelségbe hozta volna. 1910-ben végleg úgy döntöttek, hogy Orosz—Lengyelországot — néhány határőr- és biztonsági szolgálatot ellátó csapat kivételével — kiürítik, még annak a kockázatnak a vállalásával is, hogy a kiürítés a központi hatalmak Oroszország elleni haderejét automatikusan megnöveli.

A két nagy hadműveleti csoport, nevezetesen az Északnyugati Front (Németország ellen) és a Délnyugati Front (az Osztrák—Magyar Monarchia ellen), amely a Svédország, Törökország és Románia magatartása miatt tartalékba helyezett 3 (kisebb létszámú) hadseregen kívül az orosz hadsereg aktív és tartalékállományának többségét alkotta, a harci cselekmények megindulása pillanatától támadó feladatot kapott. A két front erőelosztását azonban az határozta meg, hogy Németország haderejének többségével Franciaország vagy Oroszország ellen fordul-e? Az orosz felderítő szolgálat 1913 végéig erre vonatkozólag pontos információkat szerzett be és az 1914 március 1-én tartott vezérkari megbeszélés egyhangú határozattal az „A" háború (Ausztria—Magyarország ellen) követelte erőelosztás mellett döntött, azaz az erők többségét a Monarchia ellen rendelte (4., 5., 3. és 8. hadsereg), míg Németország ellen két hadsereg (az 1. és 2.) felvonulását tartotta szükségesnek. „G" háború (Germania) esetében az arány fordított lett volna. Az erőfelosztásnál figyelembe vették, hogy Németország, miután erejének nagy részét Franciaország ellen veti be, 3—6 hadilétszámú hadtestet tud felvonultatni Keleten, míg a monarchia a rendelkezésére álló 16 hadtestből legalább 12—13 hadtestet, a többit (3—4 hadtestet) pedig Szerbia ellen készül bevetni.

A francia hadvezetőséggel folytatott konzultációk során a franciák a jelzett erőelosztást hevesen bírálták. A cári hadvezetőséget ismételten arra igyekeztek rávenni, hogy a Németország ellen felvonult két orosz hadsereg azonnal lendüljön támadásba, ha kell, azokkal a csapatokkal együtt, amelyeket a cári hadvezetőség Varsó környékére szánt, egy későbbi, Berlin irányú hadművelet gerinceként.

A franciáknak tett ígéret, helyesebben kötelezettségvállalás nem változtatta meg az orosz hadvezetőség azon meggyőződését, hogy Németország keleten lévő erejének szétveréséhez, illetve a Hohenzollern császárság katonai veréséhez az Osztrák—Magyar Monarchia megrendítésén, s ha lehet, megsemmisítésén keresztül vezet az út. A Monarchia katonai erejének szétzúzása viszonylag könnyebb feladatnak tűnt a cári hadvezetőség számításaiban. A Mo-

narchia soknemzetiségű, belső politikai feszültségekkel terhes, elmaradott képzésű, gyenge anyagi és technikai bázisú hadserege a számbeli fölényben lévő orosz hadsereggel szemben aligha állhatta meg a helyét, nem beszélve arról, hogy többségében szláv lakosságú hátországa a minden szlávnak felszabadulást ígérő cári csapatokkal szembeni küzdelmet a Habsburg hatóságok elleni passzív vagy aktív szembenállásával gyengíthette, sőt az állam mielőbbi összeomlását segíthette elő.

A Monarchiával szembeni háború ennek ellenére hosszú vitákat váltott ki a cári hadvezetőségben. Egyesek túlzó optimista reményeit sem Nyikoláj Nyikolájevics nagyherceg, főparancsnok, sem Ivanov tábornok, a Délnyugati Front kijelölt parancsnoka nem osztotta. Mindketten megelégedtek azzal, hogy hangsúlyozták: a háború első szakaszában a Délnyugati Front csapatainak Szilézia és Csehország határai közelében olyan pozícióba kell jutniuk, ahonnan a kelet-poroszországi hadműveleteket időközben sikerrel megvívott és a Visztula folyó alsó folyásáig előrejutott Északnyugati Front csapataival együtt, bevonva a középső Visztula térségét is, a Monarchia és Németország keleti, legértékesebb területeire, Csehországba, Sziléziába és Posen tartományba törhetnek be, onnan pedig felfejlődhetnek a Berlin irányú végső csapásra, a nyugati (antant) szövetségesek Nyugat-Németországba való behatolásával egyidőben. Ugyanakkor törekedniök kell arra, hogy a Galíciában elért győzelem egyben utat nyisson Magyarország és a Balkán felé is. Ha tehát az orosz hadvezetőség elképzeléseiben a Monarchia elleni hadműveletek jelentették is a súlypontot, tagadhatatlan, hogy a kelet-poroszországi német erők elleni offenzíva ugyanolyan jelentőséget kapott; a „déli és az északi darázsfészek" együttes kiemelése a további hadműveletek alapvetően fontos feltétele volt. Kérdés, hogy az orosz hadsereg e kettős feladat megoldására alkalmasnak bizonyult-e? Ezt a bekövetkező hadműveletek döntötték el.[5]

Az osztrák—magyar haderő támadási szándékát az orosz hadvezetőség jóval a háború kitörése előtt felderítette. A kijevi katonai körzet parancsnoka, Ivanov tábornok, kellő információkat kapott az 1. és 4. osztrák—magyar hadsereg északi, Lublin—Cholm irányú támadási szándékáról. Az orosz hadvezetőség ettől kezdve saját csapatai felvonulásának súlypontját az arcvonal déli részére helyezte, miután úgy ítélte meg, hogy az osztrák—magyar csapatok északi irányú előnyomulása kiváló lehetőséget teremt az orosz déli szárny nyugati irányú, a Kárpátok előterében végrehajtandó támadó hadműveletére, sőt annak sikere annál nagyobb lesz, minél északabbra hatol a kelet—nyugati irányú utánpótlási vonalaktól elszakadó és a természeti akadályokkal, gyér közlekedési vonalakkal ellátott területen támadó osztrák—magyar balszárny, amelynek lendülete szükségszerűen megtörik, mihelyt a Kelet-Galícián át Nyugat-Galícia felé törő orosz déli szárny hátát fenyegeti, illetve a vele szemben álló orosz erők észak—déli irányú támadása kibontakozik.

Az orosz hadvezetőség a harci cselekmények első szakaszában tehát kettős feladatot rótt csapataira: a Délnyugati Front erőit két önálló hadműveleti csoportra bontva, a déli szárnyon felvonuló 3. és 8. hadseregre (9 hadtest) hárult a fő csapás az itt álló 3. és 2. osztrák—magyar hadsereg ellen, amelyet néhány nap múlva követett a 4. és 5. orosz hadsereg (7 hadtest) kisegítő csapása az északi irányban támadó 1. és 4. osztrák—magyar hadsereg ellen. A cári hadvezetőség számítása szerint a két csoport sikeres hadműve lete, észak—déli, illetve nyugat—keleti irányú kettős átkarolással, az ellen-

5 Az orosz hadvezetőség hadászati-hadműveleti elképzelését részletesen tárgyalja *J. Daniloff:* Russland im Weltkriege 1914—1915. Jena, 1925. c. munkája. Itt: 108. és köv. oldalak.

séges haderő megsemmisítését, de legrosszabb esetben is egész Galícia elfoglalását és a magyar Alföldre vezető kárpáti hegyi átjárók birtokba vételét eredményezhette, továbbá a szétvert osztrák—magyar csapatok déli (Dnyeszter folyó mögé) és nyugati (Krakkó felé) történő visszavonulási útjának veszélyeztetését, s a már korábban említett, Berlin irányú, későbbi hadműveletekhez szükséges pozíciók megszerzését.

Az orosz hadműveleti terv nagyvonalúságát elvitatni aligha lehet: az ellenség hadműveleti elképzeléseinek ismeretében alakult ki, kihasználta az országhatár adta harcászati-hadműveleti átkarolás lehetőségét, az ellenfél — feltételezéseken alapuló — felvonulási, erőcsoportosítási hibáit, a saját anyagi és élőerőfölényből adódó előnyöket, számításba vette a milliós tömegek harcát befolyásoló természeti és civilizációs tényezőket (terep, közlekedési viszonyok stb.) és ellensúlyozta a Monarchia hamarabb bekövetkező harci készültségéből adódó időbeli hátrányokat.

Mindezt a bekövetkező események messzemenően igazolták.

Mozgósítás, felvonulás

Az Osztrák—Magyar Monarchia 1914. július 25-én elrendelte a részleges mozgósítást. A mozgósítás a haderő $^2/_5$ részére, nyolc hadtestre terjedt ki, miután a diplomáciai vezetés, az AOK (Armeeoberkommando = Hadseregfőparancsnokság) számára is meglepő módon, biztosítékokat adott Oroszország várható semlegességéről. Az AOK így Szerbia és Montenegro ellen a „maximális Balkán csoportot" szólította fegyverbe. A mozgósítás első napjául július 28-át jelölték meg,[6] amelyen megtörtént a hadüzenet is, s ezzel a Monarchia elindította a négy és fél évig tartó imperialista világháborút.[7]

A mozgósítás általában rendben folyt, a mozgósított erők bevonultak és sok helyütt a vezető körök által szított, nacionalista-soviniszta háborús tüntetések hatása alá kerültek. A gyülekezőhelyek, pályaudvarok, kaszárnyák a bevonultak jó részét nem tudták fogadni. Az emberek napokig ácsorogtak, heverésztek az utcákon vagy éppen a közrendet borították fel.[8]

A mozgósított állomány három (5., 6. és 2.) hadseregbe szervezve kezdte meg felvonulását Szerbia ellen az AOK ama számítása szerint, hogy Szerbia leverése rövid idő kérdése csupán, ami az esetleges orosz beavatkozásig mindenképpen sikerülni fog. Két nappal a Szerbiának küldött hadüzenet után, miközben vasúti szállítmányok lánca szállította dél felé a „maximális Balkán csoportot", az AOK a Külügyminisztériumtól kapott tájékoztatás, valamint a katonai felderítés jelentései alapján kénytelen volt elrendelni a bécsi, przemysli és lembergi hadtest mozgósítását, mivel a kijevi, odesszai, moszkvai katonai körzetek mozgósítása nem hagyott kétséget a cári Oroszország hadbaszállási szándéka felől.[9] Július 31-én az AOK előtt nyilvánvalóvá vált Oroszország hadbalépése, ezért elrendelte az általános mozgósítást. A mozgósítás első napjául augusztus 4-ét jelölte meg, s egyben kérte, hogy a Külügyminisztérium

6 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) AOK 11. cs. Res. Nr. 1. és KM Abt. 10. Nr. 1230/res. Az alábbi hadtestek mozgósítása történt meg: III. (Graz), IV. (Bp.), VII. (Temesvár), VIII. (Prága), IX. (Leitmeritz), XIII. (Zágráb), XV. (Szarajevo) és XVI. (Ragusa).

7 HL AOK Res. Nr. 10. Berchtold külügyminiszter tájékoztatja AOK-t a Szerbia elleni hadüzenetről, újólag megerősítve Oroszország várható semlegességét.

8 HL AOK Res. Nr. 12. Rohr lovassági tábornoknak, a m. kir. Honvédség főparancsnokának tájékoztatója az AOK számára.

9 HL AOK Op. Nr. 3009. A parancs hangsúlyozta: semmiféle háborús cselekmény nem kezdeményezhető, még a határbiztosító alakulatok részéről sem. Az ellenség elől harc nélkül ki kell térni — az AOK még mindig reménykedett Oroszország semlegességében.

is ezen a napon adja át a hadüzenetet. Az AOK kérésének oka abban rejlett, hogy a Balkánra útba indított 2. hadsereg, amely az Oroszország elleni háború esetén a kelet-galíciai hadszíntér déli szárnyára volt tervezve, vasúttechnikai okokból nem volt visszafordítható, továbbá, hogy a dél felé történt felvonulás a vasúti gördülőanyag és kezelőszemélyzet nagy részét lekötötte és a Kárpátokon át történő szállításokhoz szükséges speciális mozdony- és kocsipark előteremtésére is idő kellett. Így az északi hadszíntérre való felvonulás augusztus 4-e előtt nem volt megkezdhető, ami a hadműveleti tervben megadott időponthoz képest 3 napi veszteséget jelentett.

Az időbeli veszteség a Conrad-féle felvonulási tervet lényegesen módosította. Conrad, abbeli feltevésében, hogy a Monarchia hadserege Oroszországénál hamarabb vonul fel, nemcsak kezdeti emberfölényre számított, hanem a felvonulási körzeteket is messze elől, az orosz határ mentén jelölte ki. Most viszont arra kényszerült, hogy a határ menti körzetek helyett a haderő felvonulását azoktól 2—4 napi járótávolságra hátrább helyezze, a Szan és a Dnyeszter folyók mögé, nehogy a kirakodásban lévő csapatokat nagy orosz lovastömegek meglepjék és szétugrasszák.[10] Az orosz hadszíntérre való felvonulást egyéb körülmények is megzavarták. Mivel a Szerbia ellen operáló haderő parancsnoka, Potiorek táborszernagy, szabad kezet kapott, a Külügyminisztérium teljes támogatásával offenzívát kezdeményezett a balkáni hadszíntéren, amelyhez a király katonai irodájának közbenjárására ideiglenesen megkapta és a harcokba azonnal bevonta a 2. hadsereg délre szállított csapattesteit is, (főleg a IV., budapesti hadtestet), jóllehet az AOK az említett hadsereget nem nélkülözhette Kelet-Galíciában. A 2. hadsereg bevetése, s egyáltalán a Szerbia elleni offenzíva ellen a német hadvezetőség is erőteljesen fellépett,[11] de a Monarchia diplomáciai vezetése rendkívül fontosnak tartott egy Szerbia elleni győzelmes csapást, amellett, hogy attól remélte Bulgária belépését is a központi hatalmak oldalán. Az AOK ezek után a 2. hadsereggel augusztus 18-a előtt semmiképpen sem számolhatott, meg kellett elégednie azzal, hogy helyére csupán a III. (grazi) és a XII. (nagyszebeni) hadtest vonuljon fel Kövess-seregcsoport néven. De még a nagyszebeli hadtest kiküldése is nehézségekbe ütközött: előbb Tisza István m. kir. miniszterelnök ellenállását kellett legyőzni, aki Románia „megbízhatatlansága" miatt félt Erdély elözönlésétől és a helyi román lakosság felkelésétől. A július 19-i közös minisztertanács óta elkeseredetten harcolt a nagyszebeni hadtest Kelet-Galíciába történő szállítása ellen. Az AOK végül is a király Katonai Irodájának segítségével meghátrálásra kényszerítette Tiszát azon ígéret ellenében, hogy a hadtest helyébe más, lehetőleg nem „román ajkú" alakulatokat irányítsanak.[12] Míg az AOK-nak Tiszával szemben sikerült keresztülvinnie az akaratát, Bolfrass tábornok, a király Katonai Irodájának Potiorekkel bensőséges baráti viszonyban álló vezetője elérte, hogy Potiorek végleg megkapja az eredetileg Kelet-Galíciába szánt VIII. (prágai) hadtestet, amely a balkáni erőket annyira megnövelte, hogy a Szerbia elleni offenzíva egyenesen csábítóvá vált. Az AOK Potiorek támadásához végül is hozzájárult, mivel azt politikai okokból maga is kívánatosnak tartotta.[13]

Ilyen előzmények, illetve közjáték után egy erejében jelentősen megcsappant osztrák—magyar haderő jelent meg az északkeleti hadszíntéren, meglehetősen nagy időelcsúszással.

Az északkeleti arcvonalra a csapatok kiszállítása augusztus 6-ával kezdődött

10 HL AOK Op. Nr. 196.
11 II. Vilmos Ferenc Józsefhez és az AOK-hoz küldött táviratában követelte, hogy Szerbia ellen defenzív védelembe menjenek át s a Monarchia minden itt nélkülözhető erejét az északi fronton vesse be.
12 HL AOK Op. Nr. 203.
13 Österreich-Ungarns Letzter Krieg. (a továbbiakban — ÖULK) Wien, 1930. I. k. 7. o.

és 9-ére érte el azt a nagyságrendet, amelyet a hadműveleti terv előírt.[14] A július 1-én megfogalmazott direktívák szerint[15] a Szan torkolat—Zloczov—Zborov—Buczacs vonal mögötti felvonulási terület véglegesnek volt tekinthető, a határon csak csendőr, pénzügyőr és népfelkelő karhatalmi alakulatok maradtak, mögöttük 1 napi járásra lovasalakulatok, illetve riadócsapatok. Ugyanezek a direktívák mondták ki a későbbi Kummer-féle népfelkelő csoport (2 hadosztály) Krakkó környékén történő kirakodását. Az eredeti felvonulási tervben megjelölt térségtől 2—4 napi járásra hátrább kijelölt új felvonulási területet az AOK most már nemcsak az időbeni veszteséggel, hanem Románia magatartásával is indokolta: az előzetes megállapodások ellenére Románia nem vált szövetségessé, ellenben semlegességi nyilatkozatot tett, így az orosz déli szárnyon jelentős erők szabadultak fel, amelyek a felvonuló 3. és 2. hadsereget — az eredeti felvonulási területen — nagyon könnyen átkarolhatták. Az AOK még a hátrább kijelölt felvonulási terület megtámadásától is rendkívül tartott, ezért a direktívák külön hangsúlyozták: a tervszerű felvonulást a kijelölt térségekben fegyverrel is biztosítani kell és a betörő ellenséges lovasalakulatokat még a kirakodó állomások előtt szét kell verni. Ugyanekkor támadást kezdeményezni nem szabad, míg a felvonulás be nem fejeződik.[16] Mivel Lemberg, Kelet-Galícia fővárosa kívül esett a felvonulási területen, az AOK sokáig habozott, hogy a várost önként feladja-e, vagy védelmezze. Végül is úgy döntött, hogy a XI. (lembergi) hadtest[17] egyelőre a városban és környékén gyülekezzék és csak ún. másodlagos orosz csapatokkal (lovasság) szemben védje meg a politikai szempontból rendkívül fontos várost. A 11. gyalloghadosztályt, amely Brezany városban gyülekezett, ugyanakkor utasította, hogy ellenséges nyomás elől Martynovon át térjen ki és csatlakozzék a Mikolajov—Halics közti Dnyeszter-szakaszon felvonuló XII. (nagyszebeni) hadtesthez, illetve ha mégis Lemberg védelme mellett döntenek, Bobrkán át a XI. hadteshez. A román határ felé eső Dnyeszter—Prut közötti határkörzetben csak a zaleszczyki-i helyőrség maradt (népfelkelő karhatalmi csapatok) és a Czernovitzban levő 35. népfelkelő dandárnak minden áron tartania kellett a bukovinai fővárost.

Közben a hadsereg zömének felvonulása a terveknek megfelelően, általában rendben folyt. Rendkívül zavarólag hatott azonban Galícia lakosságának megbízhatatlansága, amely a vasút menetrendjében sokszor zűrzavart idézett elő (a kezelőszemélyzet szabotálásai), vagy éppen a felvonulásban levő, vagy már felvonult katonaság ellátását akadályozta, amellett, hogy a cári csapatok számára a legkülönbözőbb módon szállította az információkat az osztrák—magyar hadseregről. Az ellenséggel való tényleges harc még meg sem kezdődött, amikor a hadseregparancsnokságok már súlyos retorziókat foganatosítottak a saját lakosság ellen.[18]

14 Naponta 140 db száztengelyes szerelvény kb. 7000 vagonnal érkezett a felvonulási területre. Augusztus közepétől több mint 800 db száztengelyes szerelvény volt mozgásban 400 000 vagonnal s a vonatok hossza összesen 400 km-t tett ki. ÖULK I. k. 163. o.

Megjegyezzük, hogy a helységneveket az osztrák—magyar vezérkari akták szerinti helyesírásban adjuk, kivéve azokat, amelyeket a korabeli magyar sajtó magyaros átírásban közölt. (Így pl. Lemberg nem Lvov néven szerepel; a San folyó pedig Szan formában kerül közlésre.)

15 HL AOK Op. Nr. 519.

16 Mint később látni fogjuk, ezt az utasítást maga az AOK szegte meg először.

17 30. ITD (Infanterie Truppendivision = gyaloghadosztály), 11. M. Brig. (Marschbrigade = közös népfelkelő dandár).

18 *M. v. Auffenberg—Kamarow:* Aus Österreich-Ungarns Teilnahme am Weltkriege. Berlin-Wien, 1920. 113. o. Az AOK már augusztus elején megbízta Hranilović ezredest, az elhárító szolgálat vezetőjét, a lakosság politikai magatartását elemző jelentés elkészítésére. Hranilović szerint a Kelet-Galíciában élő ukránok többsége politikailag megbízhatatlan. Az ukrán lakosság három nagy csoportja közül, csak a Máramarosi havasokban és Bukovinában élő huculok loyálisak, míg a Brusztura és Michov városok által határolt sávban lakó bojkok a Monarchia támaszát jelentő lengyel földbirtokosokkal kíméletlen harcot folytatnak. Legveszedelmesebbek azonban a lemkék, akiknek a letelepedési körzete egészen Tarnov—Gorlicéig terjed. Ezek mélységes russzofil beállítottságuknál fogva a Habsburg államhatalom veszedelmes ellenségei. Különösen nehéz a helyzet Lembergben és környékén: az ukrán lakosság elkeseredett harca a lengyel földbirtokosok és az osztrák bürokrácia ellen újabb és újabb impulzusokat kap a cári Oroszország ügynökeitől. HL AOK Op. Nr. 2614. A felvonulással kapcsolatos direktívák a polgári lakossággal szembeni retorziókat is előírták.

Az erők felvonulásával az alábbi hadrend alakult ki:

1. hadsereg[19] (V. v. Dankl lovassági tábornok) (Szieniava—Lancut közti szakasz)

I. hadtest (Krakkó)
V. hadtest (Pozsony)
X. hadtest (Przemysl)
9. és 3. lovashadosztály
Állomány 9 gyalogos és 2 lovashadosztály

4. hadsereg[20] (M. v. Auffenberg gyalogsági tábornok) (Przemysl—Jaroszlav térsége)

II. hadtest (Bécs)
VI. hadtest (Kassa)
IX. hadtest (Leitmeritz)
XIV. hadtest (Innsbruck) (Később osztották be)
XVII. hadtest (augusztus 2-án állították fel)
6. és 10. lovashadosztály, 6. menetdandár és egyéb alakulatok
hiányzott: 23. gyalogos hadosztály
Állomány: 9 gyalogos hadosztály, 2 lovashadosztály, 3 menetdandár

3. hadsereg[21] (R. v. Brudermann lovassági tábornok) (Lemberg—Szanok térsége)

XI. hadtest (Lemberg)
XIV. hadtest (Innsbruck) (Később a 4. hadsereg hadrendjében)

Hadtestbeosztást nem nyert magasabb alakulatok:

41. honvédhadosztály
23 honvédhadosztály
4. lovashadosztály
2. lovashadosztály

19 I. hadt.: 5. gy. ho. (Olmütz) és 46. löv. ho. (Krakkó), V. hadt.: 14. gy. ho. (Pozsony), X. hadt.: 2. gy. ho. (Jaroszlav), 24. gy. ho. (Przemysl) és 45. löv. ho. (Przemysl). A hadsereg nemzetiségi összetétele: 23% német (deutschösterreicher), 12% cseh, 25% lengyel, 12% rutén (kárpátukrán), 13% magyar, 7% szlovák, 2,5% bosnyák, 5,5% egyéb (olasz, román, horvát). Az egyes hadtesteknél túlsúlyban lévő nemzetiségi elem: I. hadt.: lengyel (37%), V. hadt.: magyar (54%), X. hadt.: lengyel (39%), illetve rutén (32%). A hadseregnek alárendelt egyéb alakulatok: 12. gy. ho. (Krakkó): lengyel (51%), 3. lov. ho. (lovashadosztály, Bécs): rutén (40%), illetve német (35%), 9. lov. ho. (Lemberg): német (54%), illetve cseh (43%). Ide számítandó még a Pilsudski vezette lengyel légió néhány ezer embere.

A nemzetiségi megoszlás közlése azért célszerű, mert dokumentálja a hadsereg tarkaságát, olyan emberek halmazát, akik egymás nyelvét nem értették — még ezreden belül sem. Így például a 71. magyar (magyarországi) gyalogezred 80%-a szlovák, 13,5%-a magyar, 4,5%-a német és a fennmaradó % egyéb volt. Vagy: a 72. gyalogezred: 65% szlovák, 23,5% magyar, 10,5% német, 1% cseh, a többi egyéb. Az alakulatok nemzetiségi összetételére irányadó az AOK Op. Abt. és Evb., továbbá az MK/SM (Az uralkodó katonai irodája) Bécsben (Kriegsarchiv) található iratanyaga. Legbiztosabb támpontok azonban az ezredállomány-listák alapján végzett hosszadalmas számítások. Ez utóbbi módszerrel előállott adatokat közöljük, a többi hadseregnél is.

20 II. hadt.: 4. gy. ho. (Brünn), 25. gy. ho. (Bécs), 13. löv. ho. (Bécs); VI. hadt.: 15. gy. ho. (Miskolc), 27. gy. ho. (Kassa), 29. honv. ho. (Kassa); IX. hadt.: 10. gy. ho. (Jakobstadt), 26. löv. ho. (Leitmeritz); XVII. hadt.: 19. gy. ho. (Linz), 8. gy. ho. (Bozen), 44. löv. ho. (Innsbruck). Nemzetiségi összetétel: 37% cseh, 27% német, 17% magyar, 8% lengyel, 3% rutén, 2% román, 1% bosnyák, 1% horvát, 1% olasz, 2,5% egyéb.

Az egyes hadtesteknél túlsúlyban lévő nemzetiségi elem: II. hadt.: német 44%, cseh 42%; VI. hadt.: magyar 64,6%; IX. hadt.: cseh 60%; VII. hadt.: cseh 49%; XIV. hadt.: német 74%. Alárendelt alakulatoknál: 6. löv. ho. (Jaroszlav): cseh 45%, 10. löv. ho. (Budapest): magyar 85%.

A hadsereg parancsnoka Moricz v. Auffenberg gy. tábornok, egyik nagybátyja, Ormai Norbert az 1848/49-es forradalom és szabadságharc mártírja volt, ő maga Ferenc Ferdinánd köréhez tartozott, annak támogatásával a háború előtt közös hadügyminiszterként tevékenykedett. A magyar vezető körök elkeseredett ellenfeleként számos memorandumot készített a dualizmus felszámolásáért és szoros kapcsolatokat épített ki a horvát Frank-párttal.

21 X. hadt.: 30. gy. ho. (Lemberg); XIV. hadt.: ld. 4. hadseregnél. Alárendelt egyéb egységek: 41. honv. ho. (Budapest), 23. honv. ho. (Szeged), 4. lov. ho. (Lemberg), 2. lov. ho. (Pozsony), 11. honv. lov. ho. (Debrecen), honvéd népfelkelő és közös népfelkelő dandárok, menetdandárok. A hadsereg nemzetiségi összetétele: 30% német, 16,6% rutén, 11,3% lengyel, 3,3% szlovén, 3,3% horvát, 0,3% olasz, 0,7% szlovák, 0,4% cseh.

Az egyes hadtesteknél túlsúlyban lévő nemzetiségi elem: XI. hadt.: 48% rutén; XIV. hadt.: 70% német. Alárendelt alakulatoknál: 41 honv. ho.: 52% magyar (ebbe tartozott pl. a két budapesti ezred is: m. kir. 32. gyalogezred [49% román, 42% magyar, 5% német], és a m. kir. 31. gyalogezred, [74% magyar, 15% román és 7% szlovák]), 23. honv. ho.: közelebbi adatok hiányoznak, 4. lov. ho.: 33% rutén, 2. lov. ho.: 59% magyar, 11. honv. lov. ho.: 79% magyar, a honvéd népfelkelőknél túlnyomó többség magyar, az osztrák népfelkelésnél német.

11. honvéd lovashadosztály
97. honvéd népfelkelő dandár
108. népfelkelő dandár
3. és 14. menetdandár, technikai csapatok

Kövess-seregcsoport:[22] (H. v. Kövess gyalogsági tábornok) (Sztaniszlau és Sztryj térsége)
XII. hadtest (Nagyszeben)
III. hadtest (Graz)
Alárendelve: 11. gyalogsági hadosztály,
43. lövészhadosztály, 35. népfelkelő dandár,
11. és 8. lovassági hadosztály és 5. honvéd lovashadosztály
Augusztus 18-a után a seregcsoport beolvadt a balkáni hadszíntérről érkező

2. hadseregbe (E. v. Böhm—Ermolli lovassági tábornok)
XII. hadtest és III. hadtest mellé:
VII. hadtest (Temesvár)
IV. hadtest (Budapest)
Állomány: 9 gyalogos és 3 lovashadosztály

Kummer-csoport: (H. v. Kummer lovassági tábornok) (Krakkó térsége)
95. népfelkelő hadosztály
16. népfelkelő hadosztály
7. lovashadosztály
100. honvéd népfelkelő dandár és egyéb (technikai) csapatok

A felvonult erők: 750 000 harcos 550 zászlóaljban, 220 lovasszázadban, 280 ütegben. (Ebből az 1. és 4. hadseregre esett 350 zászlóalj, 150 lovasszázad és 150 üteg.)

Leghamarabb a főcsapást mérő 1. hadsereg érte el harckészültségét, mindenekelőtt azért, mert a hadseregbe besorolt csapatok viszonylag nem nagy távolságból érkeztek. S maga az AOK is nagy súlyt helyezett a hadsereg gyors felvonulására.

A 4. hadsereg (Moricz von Auffenberg gyalogsági tábornok) felvonulási körzete Przemysl és Jaroszlav térsége volt, ahová alakulatai több-kevesebb zavarral érkeztek. Az AOK utasította Auffenberget. hogy csapatainak jó részét azonnal helyezze készenlétbe, mivel a hadsereg, alakulatai jelentős részének beérkezte előtt, támadni fog. Az úgynevezett Kummer-csoport gyülekezését Krakkóban az AOK erélyesen sürgette, mert a 7. lovashadosztállyal együtt be kellett törnie az orosz hadsereg által kiürített és határbiztosító alakulatokkal csak gyengén védett Nyugat-Lengyelországba, kapcsolatot keresnie a Woyrsch-féle sziléziai német népfelkelő hadtesttel és fel kellett zárkóznia a Visztula bal partján az 1. hadsereg mellé.

22 XII. hadt.: 16. gy. ho. (Nagyszeben), 35. gy. ho. (Kolozsvár), 38. honv. ho. (Kolozsvár); III. hadt.: 6. gy. ho. (Graz), 28. gy. ho. (Laibach), 22. löv. ho. (Graz); IV. hadt.: 31. gy. ho. (Budapest) **32**. gy. ho. (Budapest); VII. hadt: 17. gy. ho. (Nagyvárad), 34. gy. ho. (Temesvár).
A hadsereg nemzetiségi összetétele: 36% magyar, 25% német, 20% román, 8% szlovén, 1,2% cseh, 1% szlovák, 3,5% horvát, 2% szerb, a többi egyéb.
Az egyes hadtesteknél túlsúlyban lévő nemzetiségi elem: XII. hadt.: 49% román, 40% magyar; III. hadt.: 52,5% német, 30% szlovén; IV. hadtest: 50% magyar; VII. hadt.: 40% magyar, 25% román. Alárendelt alakulatok közül: 7. gy. ho. 70% magyar, 10. lov. ho. 80% magyar.

Augusztus 21-re valamennyi hadseregnek be kellett fejeznie a felvonulást. Nagyjából így is történt, ami azonban nem jelentette a teljes harckészültség elérését. Kevésbé megnyugtatóan alakult a helyzet a 4. és 3. hadseregnél, legkevésbé a jobbszárnyon, ahol egyelőre hiányzott a 2. hadsereg (a Balkánról csak augusztus 18-án és azt követően indultak el szállítmányai).

A Bécsből augusztus 12-én Przemyslbe, a Monarchia legnagyobb Szan-menti erődítményébe áttelepült AOK vegyes érzelmekkel vette tudomásul, hogy a csapatok felvonulását jóformán semmiféle zavarás nem érte az ellenfél részéről.[23] Míg egyesek a hátrább kijelölt felvonulási területet az AOK-t irányító Conrad vezérkari főnök zseniális húzásának tekintették, másokat, főleg a hadseregparancsnokokat, nyugtalanította az ellenség látható passzivitása. Maga Conrad sem tudta leküzdeni aggodalmát, s augusztus 11-én még Bécsből elrendelte a lovassággal végrehajtandó távolfelderítést. A „legdicsőbb fegyvernem" tömeges bevonására azért volt szükség, mert az AOK rendelkezésére álló 42 repülőgép az ellenség felvonulásából, mozdulataiból jóformán semmit nem észlelt, részben a kedvezőtlen meteorológiai viszonyok és a személyzet tapasztalatlansága miatt, részben azért, mert a gépek nagy része, műszaki hibák miatt, bevethetetlen volt.[24]

Közben a cári Oroszország hadereje az „A" terv alapján tervszerűen megkezdte, illetve folytatta felvonulását. A Monarchia hadserege ellen vonuló Délnyugati Front kapta a megosztott erő több mint 50%-át és Ivanov tábornok főparancsnoksága alatt az alábbi hadrendet vette fel: 4. hadsereg (Salza tábornok) a Visztula és Vieprze folyók között, 9 gyaloghadosztály, 1 lövészdandár és 4 1/2 lovashadosztály[25]; 5. hadsereg (Plewe tábornok) a Cholm—Kovel-i körzetben, a Bug folyó két oldalán, 13 gyalogos- és 5 lovashadosztály[26]; a főcsapásra kijelölt 3. hadsereg (Russzkij tábornok) Luck—Dubno—Lachovczy vonalán, a Sztryj és Gorin folyó között, 14 gyalogos és 4 lovashadosztály;[27] a kisegítő csapást mérő 8. hadsereg (Brusszilov tábornok) a Nyikolajev—Cserny—Osztrov—Dunajec vonalon, 9 gyaloghadosztály, 2 lövészdandár és 5 lovashadosztály.[28] Összállomány 16 hadtest, állományukban 444 lovasszázaddal — bennük kozák alakulatokkal (ún. szotnyákkal).

Augusztus 12-re minden kétséget kizáróan bizonyossá vált, hogy az osztrák—magyar haderő balszárnya képezi a fő erőket és a támadás ott a közeljövőben megindul. Ezért az orosz főhadiszállás (Sztavka) a 3. és 8. hadsereg felvonulását meggyorsította, ugyanakkor elrendelte azok mielőbbi harckészültségbe helyezését és előnyomulásuk augusztus 18-ra, illetve augusztus 19-re való időzítését, még annak árán is, hogy az erősítésül rendelt III. kaukázusi hadtest és a XXIV. hadtest csak később érkezik be. A határ átlépésének időpontját a 8. hadsereg számára augusztus 21-ben, a 3. hadsereg számára pedig augusztus 22-ben jelölték meg. A 4. és 5. hadseregnek ugyanezt augusztus 23-án kell végrehajtania.[29] Miután az a kérdés is eldőlt, hogy Románia nem teljesíti a hármasszövetségből adódó kötelezettségét és egyelőre semleges marad, az orosz hadvezetőség a román határral szemben álló 7. hadseregből két hadtestet

23 *Stegemann:* Geschichte des Krieges, Berlin-Stuttgart, 1918. I. k. 274. o.
24 *Max Pitreich:* Lemberg 1914. Wien, 1929. 20. o.
25 XIV., XVI. hadtest, egy gárdahadtest, 3 1/2 tartalékos hadosztály, 4 1/2 lovashadosztály. *J. Daniloff:* i. m. 134. o
26 Uo.: V., XVII., XIX. és XXV. hadtest, 5 tartalékos hadosztály és 5 lovashadosztály.
27 IX., X., XI., XXI., és a III. kaukázusi hadtest, 4 tartalékos hadosztály és 4 lovashadosztály.
28 Uo. VII., VIII., XIII. és XXIV. hadtest, 1. tartalékos hadosztály, 2 lövészdandár és 5 lovashadosztály. A lövészdandárok és lovashadosztályok nem álltak hadtest-szervezésben.
29 Kelet-Poroszország ellen az Északnyugati Front csapatai vonultak fel: 1. és 2. hadsereg (15 1/2 gyalogos és 5 1/2 lov. hadosztály, ill. 14 1/2 gyalogos és 4. lov. hadosztály). Augusztus 7-én francia nyomásra felállították a 9. és 10. hadsereget (a két front között) egy későbbi, Posen—Berlin irányú hadműveletre. Ugyanakkor a 6. hadsereget a Baltikumban, a 7. hadsereget Románia határainál tartalékban hagyták (összesen 16 1/2 hadosztály és 3 lovashadosztály), 4 hadtestet és 4 tartalékos hadosztályt a Kaukázusban, illetve Turkesztánban Törökország várható támadása miatt. Uo., valamint *Czékus Zoltán:* Az 1914—18. évi világháború összefoglaló történelme. Budapest, 1930. 95. o.

beoszthatott a Délnyugati Front állományába. Így az osztrák—magyar hadsereg ellen felvonuló orosz hadsereg 18 hadtestre nőtt, ami által jelentékeny túlerő állt elő a cári hadvezetőség javára.[30]

Miközben az orosz erők felvonulása az osztrák—magyar balszárnnyal szemben szinte tűntető nyíltsággal, a jobbszárnyon pedig az AOK felderítése számára alig észlelhetően, többnyire éjszakai menetekkel, gyors ütemben folyt, a Monarchia hadvezetőségét kínos meglepetés érte, éppen szövetségese részéről. Moltke vezérezredes hivatalosan közölte a német hadvezetőség augusztus 2-án kialakult végleges döntését a keleten felvonuló német erők nagyságáról és tervezett hadműveleteiről. E szerint a Thorn városánál és attól északra gyülekező 8. német hadsereget (v. Pritwitz vezérezredes) és a Kalisz-sal és Csesztochovával szemben felfejlődő, két hadosztályból álló Woyrsch-féle sziléziai Landwehr-hadtestet augusztus 12-e után még öt tartalékhadosztály fogja követni, mely utóbbiak bevetését a harcok állása határozza meg. Az eredetileg 13 hadosztályra tervezett, de Olaszország semlegességi nyilatkozata miatt 9 $^1/_2$ hadosztályra meggyengített 8. hadsereg[31] feladatát Moltke abban jelölte meg, hogy „... az északi és nyugati orosz hadseregcsoportok nagy erőit lekösse, ezzel az osztrák hadseregtől magára vonja és annak első harcát megkönnyítse. Ha az oroszok olyan erőkkel vállalkoznak egy korai offenzívára Kelet-Poroszország ellen, amelyek a keleti német hadsereggel szemben fölényben vannak, ez az osztrák—magyar hadsereg győzelmét megkönnyíti, mégpedig annál inkább, minél korábban kezdi meg az osztrák—magyar hadsereg előretörését Oroszországba. E feladat megjelölésében — mint látható — egy szó sincs a Siedlec-irányú támadásról; az úgynevezett déli orosz hadsereg (Délnyugati Front) elleni harcot Moltke kizárólag az osztrák—magyar haderő számára írja elő. A Conrad-féle északi irányú offenzíva támogatásáról Moltke a következőket mondja: „A Woyrsch-féle hadtest törjön előre Radom—Novo Alexandria vonalig. A hadtest parancsnoka parancsot kapott arra, hogy megállás nélkül nyomuljon be Oroszországba. (Nyugat-Lengyelországba — F. M.) és zárkózzék fel a támadó osztrák—magyar balszárny oldalára.[32] Az effektív német segítség tehát a 8. német hadsereg indirekt, voltaképpen passzív támogatásában realizálódott, amit a csekély értékű Woyrsch-féle hadtest semmiféleképpen nem pótolhatott. Így a támadó hadművelet észak felé gyakorlatilag tárgytalanná vált. Conrad azonban mégis az offenzíva mellett döntött.

*

A háború megkezdésének időpontjában az osztrák—magyar hadvezetőség az északkeleti arcvonalon felsorakozó orosz haderőkről meglehetősen gyér ismeretekkel rendelkezett. Már utalás történt arra, hogy a repülőgépek felderítési adatai semmitmondóak voltak, így a lovasság távolfelderítését rendelték el.[33] Ezt követte az AOK azon parancsa,[34] amely — tekintettel arra, hogy

30 *L. Daniloff* i. m. 140. o.

31 3 1/2 hadosztályt a Rajna mellékére kellett vezényelni a hiányzó 3 olasz hadtest és 2 lovashadosztály helyébe.

32 A német igéretről a háborút követően heves polémia bontakozott ki a történeti irodalomban. Pro és kontra hangzottak el ítéletek, melyek száma légió. Említésre érdemes Rudolf Kiszlingnek a 70-es évkben írt és az osztrák hadsereg kiképzéséhez szánt: „Die Hohe Führung der Heere Habsburg im Ersten Weltkrieg" c. munkája, (Wien, é. n.): a Vereinbarung szó használatával még mindig az együttes megállapodást szuggerálja. I. m. 37. o. A marxista német történetírás legújabb termékei, közöttük *H. Otto—K. Schmiedel—H. Schnitter* munkája: Der Erste Weltkrieg. Berlin, 1972. nem a német ígéret be nem tartásában látja a Monarchia galíciai vereségének okát, hanem sokkal inkább a valóság talajától elszakadt hadvezetőség sorozatos baklövéseiben és az ellenség túlerejében.

33 Conrad így indokolta döntését: „...szükséges volt az északi irányú kezdeményező előtöréshez ragaszkodni, hogy az ott levő ellenséget megragadjuk, nehogy az a Franciaország ellen győzedelmesen előnyomuló német hadsereget zavarja, nehogy a német keleti hadsereg, elszigetelten, csapásnak legyen kitéve, s végül, hogy Oroszországnak ne legyen ideje nyomasztó túlerejét bevetni, s azzal a k. u. k. seregeket katasztrofális vereségbe kergetni, ami egyébként lehetségesnek is tűnt, amennyiben azok a passzív várakozásban maradtak volna". *Conrad:* i. m. IV. 467. o.

34 HL AOK Op. Nr. 520.

a felvonulási területekre várt nagy tömegű orosz lovassági támadások elmaradtak s ez a határkörzetek ellenféltől mentes állapotára utalt —, mind a négy hadsereget a határig történő előretörésre utasította, vagyis azokra a területekre, amelyeket Conrad a felvonulás időszakában szándékosan mellőzött. A csapatok így, a vonatokról leszállva, magukat alig kipihenve, általában négy napi gyalogmenetre kényszerültek. Mivel a legtöbb esetben a trénszállítmányok a rossz szervezés miatt lemaradtak, a menetelő csapatoknál csakhamar élelmiszerhiány lépett fel, már csak azért is, mert — különösen az 1. és 4. hadsereg — az utánpótlási bázisaiktól egyre messzebbre kerültek. Így a haderő az amúgy is ellenséges érzületű lakosságtól rekvirált élelemre volt utalva, ami az igényeket (és az AOK által megállapított normákat) nem elégítette ki.[35]

Miközben a csapatok bevonulása a Szan—Dnyeszter folyón túli és a Lemberg körüli térségekbe — csaknem az osztrák—magyar—orosz határig — kb. augusztus 18-ig megtörtént, a lovasság által végrehajtott távolfelderítés nem hozott kielégítő eredményt, sőt mint később kiderült, az orosz területekre benyomult lovashadosztályok, amellett, hogy súlyos veszteségeket szenvedtek, információikkal helytelen képet vázoltak az ellenfél helyzetéről.

A távolfelderítés

Kezdetét az AOK augusztus 15-re tette. A hadseregekhez beosztott lovashadosztályok feladata volt mélyen benyomulni ellenséges területre, felfedni az orosz csapatok nagyságát, elhelyezkedését és szándékát. A Kövess-seregcsoporthoz beosztott lovasság a Dnyeszter folyó és a Zaloscse—Szepetovka vonal közti területet és a Tarnopol—Proszkurov-Zsmerinka vasútvonaltól délre levő térséget igyekezett felderíteni. A 3. hadsereg lovassága az említett vonaltól északra a Rava-Ruszka, Grubieszov és a Bug folyó közti térség, illetve az ettől keletre levő Vlagyimir—Volinszkij—Dubno közti szakasz, a 4. hadsereg a Rava-Ruszka—Grubieszov—Bug folyó és a Vieprz és Visztula folyók közti szakasz felderítésére kapott parancsot. A távolfelderítésbe a Kummer csoportnál levő 7. lovashadosztály az Annapol—Jozefov közti Visztula-szakasz felderítésével kapcsolódott be.[36]

Az AOK nagy ellenséges gyalogsági erők felderítését jelölte meg közvetlen célul a Lublin—Cholm—Kovel—Luck—Dubno—Osztrog—Sztarokonsztantinov—Bar—Mogilev vonalig. Különösen nagy súlyt helyezett a támadó 1. és 4. hadsereg sávjába eső terület, a Bug és a Visztula folyó közti térség alapos felderítésére, továbbá az ellenséges déli szárny Dnyesztertől északra levő erőinek kipuhatolására.

A lovasalakulatok parancsnokai, a „Lovasság előre!" évszázados dogma megszállottjaiként, a távolfelderítési parancsot dicsvágyuk kielégítéseként fogták fel, s kezdetben a biztosítéknak melléjük adott, s általuk mélységesen megvetett gyalogságot is nélkülözni akarták. Az 1904—05-ös orosz—japán háború tapasztalatai ellenére a lovassági harcot még mindig „bravúros attaque"-nak tekintették s meztelen karddal, lándzsával rohamoztatták a huszár, dragonyos- és ulánus alakulatokat a modern karabélyokkal felszerelt és a gyalogság, valamint a tábori tüzérség tűztámogatását élvező orosz lovassággal (kozákokkal és sorállományú lovasokkal) szemben, mely utóbbiak egyszerűen nem voltak hajlandók elfogadni az attaque harci formáját, hanem drótsövényekkel körülvett,

35 HL AOK Op. Abt. Kriegsgruppe, AOK Op. Nr. 545.
36 HL AOK Op. Abt. K. Gr. AOK Op. Nr. 520.

megerősített csomó- és támpontokon — a melléjük adott gyalogsággal közösen — az osztrák—magyar lovasságot a lóról leszállították, s a gyalogsági harcra abszolút képzetlen támadókat felőrölték. A súlyos veszteségeket szenvedő, s az ütközetek helyét sokszor vad futással elhagyó osztrák—magyar lovasság éjszakai táborhelyeit azután váratlan kozák rohamok érték, amelyek során pánik keletkezett, s a zűrzavarban a lovas századok saját bajtársaik tüzétől véreztek el.[37] A „huszáros rohamok" ereje napról-napra gyengült. Ebben szerepet játszott az is, hogy az AOK által megjelölt felderítési célpontok igen távol estek, miért is a lovasság több napi ellátmányt volt kénytelen a nyeregre erősíteni, ami a lovakat túlterhelte. A hosszú lovaglás ugyanakkor nemcsak kifárasztotta a lovasokat, hanem nyeregfeltöréseket is okozott. A súlyos veszteségek miatti pszichikai bénultság, a túlhaladott harci forma erőltetése miatti elkeseredettség, a helyi lakosság ellenséges beállítottsága miatti állandó szorongás, nemkülönben a fizikai kifáradás gyakran napokra is kikapcsolta a lovas hadosztályok jó részét. A gyalogságot eddig megvető lovasparancsnokok az ellenszert most már a gyalogság és a könnyű tüzérség fokozott támogatásától remélték, amit az AOK kielégíteni nem tudott, nem is akart, mert a drága katonai felszerelés idő előtt az ellenség martalékává válhatott.[38]

Az orosz elhárítás intenzitása az északi és déli szárnyon eltérő volt. Általánosságban azt lehet mondani, hogy az orosz erők felderítése lényegében sehol sem sikerült, mivel azok —különösen a 3. és 8. orosz hadsereg — a térség természeti adottságait ügyesen kihasználták: a csapatok az erdők mélyén rejtőztek s éjszakai menetekkel jutottak előre. Mindebbe az előttük elhelyezett, támpontokra koncentrált orosz lovasság, valamint a melléje adott gyalogság és tábori tüzérség betekintést nem engedett. Az 1. és 4. hadsereg arcvonalán tapasztaltak ettől lényegesen eltértek, ott az orosz csapatok mozgását követni lehetett. Az orosz hadvezetőség szándékait mindebből nem volt nehéz felismerni. Az AOK figyelmét ez a szándék mindenesetre elkerülte. Elkerülte már csak azért is, mert a fejekben az 1. és 4. hadsereg offenzívájának gondolata uralkodott. Így a 3. hadsereg és a Kövess-seregcsoport távolfelderítését le is állították, csupán járőrtevékenységet engedélyeztek a határkörzetekben, illetve arra kötelezték őket, hogy az esetleges orosz betöréseket mindenképpen hárítsák el.[39] Kummer, Dankl és Auffenberg tovább folytatta a távolfelderítést, amihez csatlakozott a repülőszolgálat is és fokozódott az AOK által Lublin és Cholm térségébe nagy számmal küldött ügynökök tevékenysége is. A lovasalakulatok augusztus 22-ig, váltakozó sikerrel, néhány betörést hajtottak végre az 1. és 4. hadsereg támadásra kijelölt sávjába. A 6. lovashadosztály például Zamosc-ig tört előre, ahol ellenséges túlerőbe ütközött s rövid küzdelem után súlyos veszteségekkel hagyta el a várost. Előtte augusztus 18-án a 9. lovashadosztály jutott hasonló sorsra, amelyet Frampolnál kis híján beleszorítottak a Tanev folyó partján levő mocsarakba. Nem volt nagyobb szerencséje a Krasznikig előrenyomult 3. lovashadosztálynak sem: a Tanev-mocsarak északi szegélyén tüzérséggel támogatott gyalogság kis híján felmorzsolta. Viszonylag több sikert tudott felmutatni a Kummer csoporthoz tartozó 7. lovashadosztály, amely augusztus 22-én elérte Ilzát és jelenthette, hogy a 14. orosz lovashadosztály Sandomierzbe vonult vissza.[40]

37 Pl. a 8. lovashadosztály egy dandárával megerősített m. kir. 5. honv. lovashadosztályt Szatanovban egy éjszakai kozákroham csaknem a felmorzsolódás sorsára juttatta. A keletkezett pánik során az alegységek egymást lőtték, maga Froreich altábornagy, hadosztályparancsnok, saját katonái lövöldözésének esett áldozatául. ÖULK I. k. 165. o.

38 *Conrad* i. m. IV. 222. o.

39 ÖULK I. k. 168. o.

40 A távolfelderítés levéltári anyaga rendkívül hiányos. Összefüggő kép legfeljebb az ÖULK I. k. 162—169. oldalán közöltek alapján alakulhat ki. A szak- és memoárirodalom a kérdést mostohán kezeli. A 4. hadsereg lovashadosztályainak távolfelderítéséről részletesebb leírás olvasható *Auffenberg:* i. m. 116—124. o., illetve *Stegemann:* i. m. 272. o.

Augusztus 22-vel a távolfelderítés megszűnt, mivel 21-vel a hadseregfőparancsnokság kiadta az általános támadásra való parancsot. A lovashadosztályok a hadseregparancsnokságok, illetve a hadtestparancsnokságok közvetlen alárendeltségébe kerültek. Jó részük felfrissítésére, pihentetésére nem maradt idő. A „legdicsőbb fegyvernem" ember- és lóállományában megtizedelve, anyagi és technikai felszerelésének tetemes részét elveszítve, önbizalmában megrendülve, s a hadseregben addig betöltött kivételes helyétől megfosztva kapcsolódott be az offenzív hadműveletekbe.

Krasznik (1914. augusztus 23—25.)

A Przemyslben székelő AOK augusztus 18-án határozta el a támadást. Addigra sikerült összegyűjteni a felderítés meglehetősen gyér adatait, amelyek alapján nagyjából az alábbi kép bontakozott ki:

Az ellenség a vártnál gyorsabban és nagyobb erőkkel vonult fel, Nyugat-Lengyelországot (a Visztulától nyugatra eső területeket), néhány erősebb lovasegységtől eltekintve, kiürítette. Nagy erői csoportosulnak Kovelnél, Lucknál és Dubnónál, de leginkább a Visztula és Bug folyók között, a Lublin—Cholm vonalon. Úgy tűnik, az erők nagysága kb. öt hadtest, amely mögött Varsó—Breszt-Litovszk térségében egyéb nagy erők állnak. Előbbiek mozgási iránya délkeleti, utóbbiaké feltételezhetően nyugati. A Bug és Dnyeszter folyók között a helyzet egyelőre tisztázatlan, ezért az ott levő ellenséges erők nagyságáról képet alkotni nem lehet. Hírek szerint a Rovno—Dubno—Luck várháromszögben két hadtest, Kremienice és Proszkurov térségében további kettő, míg Bukovina és Románia ellen másik két hadtest tartózkodik. Jóllehet e bizonytalanság a tervezett északi támadás számára veszélyeket tartogat, az AOK a mielőbbi offenzíva mellett áll, mivel az 1. és 4. hadsereg sávjával szemközti ellenség — felvonulásának befejeztével — azonnal támadásba lendülne és a Monarchia csapataira mért vereség után felfejlődhetne a berlini irányban. Az azonnali támadás szükségessége mellett szól a lakosság teljes megbízhatatlansága: tarlótüzekkel, füstoszlopokkal, szélmalmokkal, szárításra kiaggatott fehérneműk titkos kulcs szerinti variálásával tájékoztatja az orosz hadvezetőséget a saját csapatok helyzetéről, szándékáról, nem beszélve a naponta előforduló provokációkról, melyekkel a csapatok morális megrendítésére spekulál. Az azonnali támadás — az időbeni késés miatt — még annak ellenére is végrehajtandó, hogy a 4. és 3. hadsereg felvonulása még tart, illetve a 2. hadsereg a szerb harctérről csak augusztus 18-án kezd elindulni.

Mindezek után az AOK elrendelte, hogy az 1. és 4. hadsereg készüljön fel a támadásra, a 3. hadsereg egyelőre védelmezze Lemberg térségét, a Kövess-csoport pedig támadó állást vegyen fel kelet felé.[41] A Kummer-csoport ez alatt Kielce és Osztroviec városok elfoglalásának feladatát kapta.[42] A hadseregparancsnokoknak kiadott diszpozíciót megelőzően az AOK olyan hírek tudomására jutott, amelyek szerint nagy orosz erők állnak az 1. és 4. hadsereg előtt, ugyanakkor a 3. hadsereg (Brudermann) és a Kövess-csoport előtt csak jelentéktelen erők sorakoznak.[43] E híreket megerősítette Kövess augusztus 19-én kelt jelentése: a Dnyeszter és a Tarnopol—Proszkurov vonal között láthatólag nincs számottevő ellenséges erő.[44] Kövess jelentését egészítette ki Banfield sorhajó-

41 HL AOK Op. Nr. 838.
42 HL AOK Op. Nr. 859.
43 HL AOK Op. Nr. 854.
44 HL AOK Op. Nr. 960.

hadnagy repülőgéppel végrehajtott felderítése, amely szerint a jelzett térségben nagyobb ellenséges erők gyülekezése nem volt megállapítható.[45] Mindez a támadási előkészületeket nemcsak meggyorsította, hanem új irányba is terelte. Míg ugyanis az eredeti szándék a 3. hadsereg számára Lemberg védelmét, a Kövess-csoport részére a korlátozott keleti előretörést célozta, az augusztus 20-án este megfogalmazott diszpozíció már valamennyi hadsereg északi irányú támadásának gondolatát tartalmazta, amely végül is augusztus 21-én úgy alakult át, hogy a Brudermann-féle 3. hadsereg gyülekezés után zárkózzon fel Auffenberg jobbszárnyához, Kövess pedig vegye át Lemberg védelmét egy esetleges keletről jövő orosz támadással szemben.[46]

Az AOK végleges álláspontját az augusztus 22-én kiadott diszpozíció tartalmazta. E szerint az AOK-nak szándékában állt az 1., 4., és a 3. hadsereggel, valamint a 2. hadsereg egyes részeivel általános offenzívát kezdeni. Ezért elrendeli: az 1. hadsereg augusztus 23-ig vegye birtokába a Tanev folyó menti erdőségtől északra levő magaslatokat a Visztulától Frampolig terjedő szakaszon, s minden ellenséges támadástól védje meg. ... A 4. hadsereg II. hadteste egy-egy gyaloghadosztállyal szállja meg Tereszpolt, Jozefovot, Alexandrovot, VI. hadteste a Narol—Lipszko és Potylicz közti térséget... s legyen készenlétben egy északi, vagy északkeleti előnyomulásra. Addig is hárítson el minden ellenséges támadást Grubieszov—Krylov felől. Előnyomulásra akkor kap parancsot, ha a 3. hadsereg befejezte gyülekezését. A 3. hadsereg augusztus 25-ig fejezi be gyülekezését Magierov, Zolkiev, Kulikov térségében és Lembergtől keletre. Augusztus 23-án megkapja a Kövess-csoporttól a III. (grazi) hadtestet. Ezt követően visszaveri az ellenség Szokal, Rudzichov és Brody irányából jövő támadását. A Kövess-csoport három lovas- és a 11. gyalogos hadosztállyal tartóztassa fel az augusztus 21-én Tarnopol térségébe betört ellenséget, s augusztus 23-án a XII. hadtest és a 11. gyalogos hadosztály mérjen csapást az ellenségre, ha az a Dunajev—Kraszne vonalig akarna előtörni. Keletre való előnyomulás egyelőre nincs tervezve. A 43. lövészhadosztály pedig verje vissza az ellenséget, ha az Nizniovhoz, illetve a Zlota Lipa folyóhoz szándékozna előnyomulni. Ezalatt a Dnyeszter—Pruth térségét a 35. népfelkelő dandár veszi át.[47] A diszpozíció egyben hangsúlyozta, hogy a 4. hadsereg balszárnya köteles támogatást adni az 1. hadsereg jobbszárnyának, amennyiben azt ellenséges ellentámadás érné.

Két hét telt el a mozgósítás óta. Az imperialista világháború csataterein teljes erővel folytak a harcok: a német hadsereg Belgiumban és Lotharingiában elkeseredetten harcolt a brit—francia erők megsemmisítéséért, a keleti arcvonalon pedig a Kelet-Poroszország területére betört orosz csapatok megállítása kötötte le minden energiáját. Ez utóbbinak Gumbinennél elszenvedett veresége méginkább ösztönözte az AOK-ot, hogy offenzívájával tehermentesítse a németeket. De az időközben beállott súlyos balkáni helyzet is sürgette az offenzívát: az 5. osztrák—magyar hadseregnek a Drina folyónál bekövetkezett kudarca a kis Szerbia ellen (amelyben, mint ismeretes, a 2. hadsereg is belebonyolódott) valósággal provokálta a Monarchia támadó hadműveletét az északkeleti hadszíntéren.

*

A Dankl-féle 1. hadsereg augusztus 21-ére elérte készültségének azt a fokát, amellyel a támadást megkezdhette. A hadsereg megindult, s az előtte álló ter-

45 ÖULK I. k. 169. o.
46 HL AOK Op. Nr. 975.
47 HL AOK Op. Abt. Kriegsgruppe, AOK Op. Nr. 1004.

mészeti akadályt, a Tanev folyó lapályát leküzdötte. Az úthálózat szempontjából rendkívül szegényes területen ember és jármű elsüppedt a homokban, a késő augusztusi nap, a terepakadályok az előnyomulás lendületét lefékezték, a közeli mocsarak milliárdnyi szúnyoggal tették elviselhetetlenné az éjszakákat. Augusztus 23-ára a csapatok átküzdötték magukat a lapályon és elérték a magaslatokat, majd a Krasznik előtti közlekedési csomópontot, amely a Lublin felé vezető összeköttetéseket uralta. A balszárnyon haladó I. (krakkói) hadtest bukkant rá először az ellenségre, s a kifejlődő találkozó harc a középen haladó V. (pozsonyi) hadtestet is magával ragadta. A 4. orosz hadsereg csapatainak hatékony ellenállása az AOK-nál általános meglepetést keltett: a sokszor tüzérségi támogatás nélkül rohamozó osztrák—magyar gyalogságot valósággal a földhöz szegezte a falvakat, majorokat tábori erődítményekké kiépítő orosz csapatok tüzérségi, gyalogsági és géppuskatüze. Egy-egy ellenálló fészek súlyos veszteségekkel történő leküzdése után újabb ellenállási gócok tizedelték a támadók sorait: az orosz gyalogság azonnal beásta magát, miközben az orosz tábori tüzérség — békeidőben kidolgozott belövési sémákkal vezetett — tüze elárasztotta a csukaszürke egyenruhájával kitűnő célpontot nyújtó osztrák—magyar gyalogságot. Orosz mesterlövészek a vonalak előtt karddal hadonászó osztrák—magyar tisztek nagy részét kilőtték, mire egységeik felbomlottak és visszafelé özönlöttek.[48] Az osztrák—magyar tábori tüzérség gyakorlatilag az ütközetek szótlan szemlélője maradt, mivel lövegeinek száma, hordtávolsága és lövedékeinek minősége messze elmaradt az oroszokéi mögött.[49] Egyébként is a gyalogság és a tüzérség együttműködése nem volt megszervezve. Az uralkodó dogmatikus felfogás lebecsülte a tüzérségi támogatást, a hadseregben uralkodó kiképzési elvek szerint a gyalogság célpontlövését, s az azt követő szuronyrohamot erőszakolták, amelyek az orosz—japán háború tapasztalatait ügyesen alkalmazó ellenféllel szemben hatástalanok maradtak.[50] Az orosz harcászat szinte megoldhatatlan feladatok elé állította a csapatvezetést. Már az első napok keserves tapasztalatai után keresték a gyalogsági harc „hatékonyabbá tételének" eszközét. Így jutott el az osztrák—magyar vezetés a foszfortöltetű lövedékek alkalmazásához, amely világszerte általános felháborodást keltett, mivel a találatot ért katona szenvedéseit megsokszorozta.[51]

A jobb szárnyon haladó X. (przemysli) hadtest ezalatt az ellenséggel való harci érintkezés nélkül elérte a Janov—Frampol országutat. Itt azonban szembetalálta magát az orosz XVI. hadtesttel és a gárdahadtest egy részével, amely megállásra kényszerítette. A közép és balszárny a nála gyengébb erejű két orosz hadtestet lassan északi irányba szorította, amely Dankl hadseregparancsnokban egy „modern Cannae" gondolatát ébresztette; a balszárny (I. hadtest) jobbra fordulásával Krasznik irányában az ellenség oldalába akart kerülni. E manővert a 12. gyalogos hadosztály Opole irányában kifejtett biztosításával,

48 Orosz hadifoglyok elmondták, hogy az osztrák—magyar tisztek kilövése nem volt nehéz feladat, mivel azok csapatuk élén haladtak, s hátizsákot nem viselvén, felismerhetők voltak.

49 A későbbiekben ismertetni fogjuk az AOK ide vonatkozó vizsgálatának eredményét. Itt csupán megjegyezzük, hogy a lövegek többségének csöve bronzból készült, közvetlen irányzékkal volt ellátva, tisztek házak és fák tetejéről irányították a belövést és a tüzet, a lövedékek zöme srapnell volt, amely hatástalannak bizonyult a „földbe bújt" ellenséggel szemben.

50 Általános meglepetést keltett, hogy az oroszok sokszor nem várták be a szuronyrohamot, hanem visszavonultak, s újabb védőállásban vették fel a harcot. Az oroszok terepszínű (khaki sárga) egyenruhája lehetővé tette a csapatok manőverezését. A vászon ruhaanyag egyben megkönnyítette a nagy meleg elviselését; a csukaszürke posztóruhába öltöztetett osztrák—magyar csapatok viszont annál jobban szenvedtek az augusztusi melegtől.

51 A foszfortöltetű nyomjelző lövedéket a kiképzés során használták. A Monarchia arzenáljaiban milliószámra volt belőle. (Ü-Munito). A harcok során a katonák nagy mennyiséget kaptak belőlük, azzal az indokkal, hogy a találati valószínűség nagyobb lesz. Az égő foszfor a szervezetbe hatolva súlyos fájdalmakat okozott, s még a könnyű sebesülés is halálos volt. Az orosz hadvezetőség nyilatkoztot adot ki, hogy ha egy fogságba esett osztrák—magyar katonánál ilyen lövedéket találnak, ítélet nélkül agyonlövik. Hasonló módon ítélték el a dum-dum golyó használatát is: az osztrák—magyar lövedék magja nagy mennyiségű ólmot tartalmazott, így késsel, szuronnyal könnyen faragható volt. Tetejéből levágtak, lefűrészeltek, s a tompa végűvé lett lövedék súlyos roncsolásokat okozott. A nemzetközi tiltakozás nyomán Ferenc József parancsára 1914/15 fordulóján az Ü-Munitiot bevonták s megtiltották a dum-dum golyók készítését.

nemkülönben a középen levő V. hadtest és a jobb szárnyon harcoló X. hadtest helytállásával kívánta elérni. Dankl elhatározását az AOK messzemenően helyeselte, annál is inkább, mert a 4. orosz hadsereg parancsnokának ama hibája, hogy jobbszárnyát a Visztula felé szabadon hagyta, könnyen kihasználható volt.[52] A manőver, illetve az orosz erők tervezett bekerítése azonban egyelőre nem sikerült.[53] Bár helyi túlerő létrehozásával augusztus 25-én elfoglalták a várostól északra levő magaslatokat, a 4. orosz hadsereg parancsnoksága, közben beérkezett tartalékokkal, a Lublinba vezető országutat szabaddá tette és csapatainak jobbszárnyát hátravonta, amit természetszerűen az orosz balszárny visszavonása is követett. A Krasznikba bevonuló osztrák—magyar csapatok a két napos csatában mintegy 6000 foglyot ejtettek és 28 db löveget illetve pár tucat géppuskát zsákmányoltak.[54]

A Dankl-féle 1. osztrák—magyar hadsereg győzelme megnövelte az AOK reményeit. Utasításában szorgalmazta az északi, Lublin irányú támadás újrafelvételét és a megrendült orosz jobbszárnynak bekerítéssel történő végleges megsemmisítését az Opolén és Chodelen át végrehajtott főcsapás révén.[55] Kissé előreszaladva az eseményekkel, utalnunk kell rá, hogy az AOK ezt elősegítendő, a Kummer-féle népfelkelő hadtestet a Visztula jobb partjára való átkelésre utasította és az 1. hadsereg parancsnoksága alá helyezte. Kummert később követte a Woyrsch-féle szilézíai hadtest is, amelynek állományával az I. hadsereg ereje szeptember elejére 14 gyalogos, és két lovashadosztályra nőtt.[56]

Az orosz hadvezetőség a 4. orosz hadsereg viszonylag súlyos helyzetét látva gyors ellenintézkedéseket foganatosított. Mivel az erősítésül szánt III. (kaukázusi) hadtest megérkezése késett, a XIII. orosz hadtestet Ivangorodba irányították, hogy a 4. hadsereg jobbszárnya és a Visztula folyó közti üres térséget kitöltsék. Ugyanakkor meggyorsították a 4. hadsereg tartalékhadosztályainak beérkezését.[57] Az intézkedések eredményeként az osztrák—magyar 1. hadsereg mozgása rendkívül megnehezült, majd a Tarnovka—Bozechov—Chodel vonalon meg is akadt. Ez már arra az időszakra esett, amikor a 4. osztrák—magyar hadsereg meginduló támadása nyomán a harcok súlypontja a Vieprz és Huczva folyók közötti térségbe helyeződött át.[58]

A kraszniki győzelmet osztrák—magyar részről túlértékelték. Voltaképpen nem történt más, mint az, hogy a még teljesen fel nem vonult 4. orosz hadsereg élei a túlerőben támadó Dankl-féle osztrák—magyar hadseregtől vereséget szenvedtek és Krasznikot feladva visszavonultak. A közben felfejlődött orosz erők, élve a tartalékok beérkezése által adott lehetőséggel is, miután elkerülték jobbszárnyuk bekerítésének és megsemmisítésének veszélyét, megállították az osztrák—magyar előnyomulást.

Komarow (augusztus 25—szeptember 1.)

A kraszniki ütközet kifejlete érlelte meg az AOK-nál a 4. osztrák—magyar hadsereg offenzívájának azonnali megindítását, tekintet nélkül arra, hogy 90

52 HL AOK Op. Nr. 1063.
53 HL AOK Op. Nr. 1082.
54 A nyomasztó balkáni kudarc és az időközben Lemberg környékén érlelődő katasztrófa légkörében megkönnyebbülést jelentett Dankl kraszniki győzelme. Dankl sietve megkapta a Mária Teréiza Lovagrendet. Az ütközetről: HL AOK Op. Nr. 1089.
55 HL AOK Op. Nr. 1124.
56 *Auffenberg:* i. m. 139. o.
57 *Daniloff:* i. m. 234. o.
58 HL AOK 15. cs. Op. Nr. 1124. A Tarnavka—Vics—Bozechov—Chodel vonalon kiépült orosz védelmi állások előtt az 1. hadsereg mindhárom hadtestének támadása véresen összeomlott.

zászlóalja még nem érkezett meg a tervezett kiindulási pontokra.[59] Az AOK augusztus 24-én kiadott diszpozíciója bevezetőjében újólag hangsúlyozta, hogy az 1. és 4. hadsereg támadásának célja a Bug és a Visztula között levő ellenség szétverése. Ennek bevezető aktusaként értékelhető a kraszniki siker: 2 1/2 orosz hadosztály visszavetése. Az 1. hadsereg támadási főiránya Lublin, közvetlen harcászati célja az ellenség jobbszárnyának bekerítése és az Ivangorod felőli biztosítás. A 4. hadsereg jobbszárnyával a Huczva folyó mentén támad és kelet felé biztosít. Melléje jobbról felzárkózik a 3. hadseregtől a 4. hadsereg alárendeltségébe átkerült Joseph Ferdinand-féle csoport (XIV. hadtest: 3., 8., 41. gyalogos hadosztály) Grubieszov általános iránnyal s kelet felé, a Bug folyó irányában biztosít. A 3. hadsereg főerejével, valamint a XII. hadtesttel, a 11. gyalogos és a 8. lovashadosztállyal csapást mér a Brody és Tarnopol között betört ellenségre és a helyzettől függően vagy a megvert ellenséget üldözi, vagy csatlakozik a 4. hadsereg offenzívájához. A 3. hadsereg egyben gondoskodik Lemberg védelméről... A 2. hadsereg egyesíti Sztaniszlau környékén beérkező egységeit, visszaveri a Zbrucs folyón át előretört ellenséget, biztosítja az északi irányú offenzíva hátát és maga is felkészül az említett offenzívába való bekapcsolódásra. A Kummer-csoport Zavichosztnál átkel a Visztula jobb partjára és csatlakozik az 1. hadsereghez. Woyrsch csoportja Ivangorod irányában történő mozgásával biztosítja az offenzíva bal oldalát... A Bug és a Visztula közti főcsapás sikere után szükségessé válik a 2., 3. és 4. hadsereg keletre fordulása: „Magától értetődik, hogy ez az általános elgondolás az események menetében módosulásra szorulhat, de egészben a cselekvés zsinórmértéke marad."[60]

Az AOK diszpozíciójából világosan kitűnt, hogy meglehetősen felelőtlenül kezelte az augusztus 24-ig befutott helyzetjelentéseket, miután azok fenyegető valósága elhomályosult a kraszniki győzelem fényében. Az AOK helyzetmegítélése[61] tudomásul vette ugyan, hogy a 3. hadsereg és a Kövess-csoport arcvonalán, vagyis a Lembergtől a Dnyeszter folyóig terjedő térségben jelentős orosz erők támadása bontakozott ki, de az ott levő osztrák—magyar erőket képesnek tartotta a betört ellenség azonnali visszavetésére. A Podhorcot, Tarnopolt és a Kozawa—Podhajce—Monaszterzyska vonalat elért orosz erők kiverésének feladatát a József Ferdinánd-féle XIV. hadtesttel és a 41. honvéd hadosztállyal meggyengített 3. hadsereg (XI., III. hadtest és a Brudermannak alárendelt Kövess-csoport) azzal a szigorú utasítással kapta meg, hogy a 3. és 8. orosz hadsereg (Russzkij, illetve Brusszilov tábornok) ellen irányuló ellencsapásnak feltétlenül el kell érnie a Gliniany és Labadow mögötti magaslatokat, továbbá a Przemyslanytól és Firlejowtól nyugati irányban levő magaslatokat, miközben a 8. lovashadosztálynak Brzezanyn és Rohatynon át halogató harcot kell folytatnia, hogy az időközben felvonuló (Szerbiából érkező) 2. hadsereg a Podhajcen és a Dnyeszter-hídfőkön át közeledő ellenséget visszavethesse s ezt követően Zaleszczyki—Buczacz—Brzezanyn át hátba, illetve oldalba kaphassa. A kölcsönös erőviszonyokat még most sem ismerő, így a helyzet súlyosságát fel nem fogó AOK figyelme továbbra is a balszárnyra összpontosult, ahol Danklnak folytatnia kellett a főcsapást, Auffenbergnek pedig kisegítő csapással kellett azt támogatnia. A hadművelet — Krasznik fényében — olyan sikeresnek ígérkezett, hogy az AOK a távolabbi jövőt is megrajzolta: a 3. és 2. hadsereg északi irányú felzárkózását a támadáshoz, azt követően pedig a 4., 3. és 2. hadsereg keletre fordulását. Nem kétséges, hogy a hadműveleteket közvetlenül irányító Conradot nagymértékben befolyásolta a keleten harcoló 8. német hadse-

59 *Stegemann:* i. m. 284. o.: *Auffenberg:* i. m. 144. o.
60 HL AOK Op. Nr. 1117.
61 HL AOK Op. Abt. Kriegsgruppe, Ch. d. Gstbs. Op. Nr. 1102.

reg új parancsnokának, Hindenburgnak ama elhatározása, hogy a tannenbergi győzelem után a 2. orosz hadsereg ellen fordul. A Hindenburg főhadiszállásán levő osztrák—magyar összekötő tiszt, Fleischmann, ilyen jellegű tájékoztatása újból felcsillantotta a németek Siedlec irányú támadásának lehetőségét.

A 4. (Auffenberg) hadsereg a kapott diszpozíció alapján augusztus 25-én megkezdte támadását.[62] A mielőbbi támadást motiválta, hogy a Dankl ellen harcoló 4. orosz hadsereg[63] megsegítésére az időközben felfejlődött 5. orosz hadsereg (Pleve tábornok) XXV. hadteste délnyugati irányt vett fel, s Zamoscenél állva maradt azzal a szándékkal, hogy a 4. orosz hadsereg bal szárnyát támadó osztrák—magyar X. hadtest (1. hadsereg) oldalába, illetve hátába kerüljön, miközben III. hadteste a Komarov—Laszczov—Szokal vonalra kanyarodott, s megindult a Tomaszov—Zamosc—Cholm irányt felvevő 4. osztrák—magyar hadsereg ellen.[64] Az egymás ellen tapogatódzva előnyomuló osztrák—magyar—orosz erők összeütközése augusztus 26-án következett be. A harcászati felderítés teljes hiánya miatt a 4. hadsereg balszárnyán haladó II. (bécsi) hadtest 4. (brünni) hadosztálya szinte váratlanul ütközött bele az előnyomuló ellenségbe (a XXV. [moszkvai] hadtest 46. jaroszlavi hadosztályába). A találkozó harcban lassan a bécsi hadtest kerekedett felül s a mellette előnyomuló IX. (leitmeritzi) hadtesttel közösen az orosz erők jobbszárnyát visszanyomta.[65] A Komarov irányába haladó VI. (kassai) hadtest támadása — szinte ebben az időben — sikertelen maradt,[66] sőt augusztus 27-én csak nagy üggyel-bajjal tudta elhárítani az orosz V. és XVII. hadtest nagy erővel végrehajtott támadását oldala és háta ellen. A súlyos harcokban a kassai hadtest erőinek java része felőrlődött és helyzete kritikussá vált.[67] Auffenberg hadseregparancsnok intézkedésére az eddig tartalékban álló 6. lovashadosztályt és az augusztus 23-án a Balkánról beérkezett 10. (budapesti) lovashadosztályt hadtestté egyesítették és bevetették a gyalogsági harcba.[68] A lovashadtest lóról szállt emberei, villogó karddal a kezükben, gyalog rohamozták az ellenséget. Az orosz tartalékok a lovasság gyalogtámadását teljesen szétverték, úgyannyira, hogy a budapesti lovashadosztálynál pánik tört ki, melynek következményeként annak kisebb része Rava-Ruszkáig futott, nagy részét pedig, messze a frontvonal mögött, csak napok múlva lehetett összeszedni.[69] A lovashadtest támadásának összeomlása kiváló alkalmat adott arra, hogy az orosz hadvezetőség újabb csapást hajtson végre a VI. hadtest jobbszárnya ellen. A csapás Pukarzewnál a 15. (miskolci) hadosztályt érte, amely néhány órás éjszakai küzdelem után felbomlott, menekülő katonáinak egy része a mocsarakba fulladt. A megfutottak más részét a Boroević hadtestparancsnok által ellenük küldött úgynevezett kordonalakulatok fogták fel és az arcvonal mögötti büntetőtáborokban a legkeményebb fegyelmezésnek vetették alá. A 15. hadosztály mintegy 4000 katonája esett a 10. orosz hadosztály fogságába.[70] Töredékei Jozefowkától délnyugatra vonultak, hogy a 27. gyaloghadosztály védelmét keressék. A 15. hadosztály futása a 27. gyaloghadosztályt is csaknem magával ragadta: állásait feladta és Tomaszowig visszavonult.

Az orosz nyomás iránya Rava-Ruszka felé mutatott, s egy olyan áttörés ve-

62 HL AOK Op. Abt. Kriegsgruppe, Ch. d. Gstbs. Op. Nr. 1117. A. 3. és 2. osztrák—magyar hadsereg hadműveleteiről a későbbiekben részletesen szólunk.
63 A 4. orosz hadsereg élére Salza tábornok helyett Evert tábornok lépett.
64 A világháború, 1914—1918. Budapest, 1930. (A továbbiakban, A világháború) II. k. 218—219. o.
65 HL AOK Op. Nr. 1127.
66 A hadtesthez tartozó 9. (kassai), a 10. (miskolci) a 11. (munkácsi) és a 16. (besztercebányai) ezredei 60—70%-os veszteséget szenvedtek.
67 HL AOK Op. Nr. 1172.
68 HL AOK Op. Nr. 1208.
69 A világháború, i. m. II. k. 246—247. o.; ÖULK I. k. 191. o. A két lovashadosztály támadásának összeomlásáról (szándékosan) nem beszél, csupán megemlíti, hogy lőszerhiány miatt mindkettő Uhnowba vonult vissza.
70 A világháború, i. m. II. k. 271—273. o.; *Auffenberg:* i. m. 178. o. A büntetőtábor Tomaszov térségében volt.

szélyét rejtette magában, amely az egész északi osztrák—magyar csoportosulás hátulról való felgöngyölését jelenthette. Ennek lehetősége már csak azért is felmerülhetett, mert a főcsapást mérő Dankl-féle 1. hadsereg Lublin elleni támadása elakadt, s az ott kibontakozó orosz ellentámadások súlyos védelmi harcokra kényszerítették. Fokozta a veszélyt a 3. osztrák—magyar hadsereg (később tárgyalandó) Lemberg melletti összeomlása. Így az orosz hadvezetőség számára egyre érlelődött az esély az 1. és 4. osztrák—magyar hadsereg felőrlésére, sőt Lemberg alá szorítására. Mindez pedig az északkeleti arcvonalon levő összes osztrák—magyar erő megsemmisítésének útját nyitotta volna meg.[71]

A nehéz helyzet jobb megértéséhez szükséges, hogy a Dankl-féle 1. osztrák—magyar hadsereg pillanatnyi helyzetét is érzékeltessük. A Lublin elleni támadás kifulladását Dankl a Kummer-csoporttal akarta ellensúlyozni. Parancsa alapján a csoport Jozefovnál átkelt a Visztulán (augusztus 29.) s felzárkózott a hadsereg balszárnyán, mialatt a hadsereg I. és V. hadteste váltakozó harcban állt az ellenséggel. Miközben Dankl augusztus 28-án mindkét hadtest számára kényszerpihenőt rendelt el,[72] a népfelkelőkből álló, harcszerű kiképzést alig kapott csoport a Chodel-szakaszon augusztus 30-án heves orosz ellenállásba ütközött s hallatlanul súlyos veszteségeket szenvedve (a prágai 95. népfelkelő hadosztálynál pánik tört ki), egyszerűen képtelen volt Dankl „újabb Cannae" elképzeléseit megvalósítani. Míg Salza tábornok, a 4. orosz hadsereg volt parancsnoka, elkövette azt a hibát, hogy jobbszárnyát a Visztula felől fedetlenül hagyta (s érte a kraszniki vereséggel fizetett), utóda, Evert — okulva elődje hibájából —, a közben érkezett erősítésekkel biztosította jobbszárnyát, s Dankl szándéka, a Kummer-csoport balról jobbra (keletről nyugatra) való kanyarodása, eleve kudarcot vallott. A megkerülő szárnyon elmulasztott súlypontképzés, illetve túlerő létrehozásának hiánya — ugyanakkor a megkerülő-bekerítő feladat megoldására képtelen népfelkelő alakulatok oktalan feláldozása — mutatták a valóságtól elszakadt felső- és középvezetés dilettantizmusának nagyságát.

Az ellenséges jobbszárny megkerülésére Dankl végül a Woyrsch-féle sziléziai porosz hadtestet vette igénybe, amely Nyugat-Lengyelország tervszerű orosz kiürítése nyomán Kielce—Szylowiec—Radom vonalán akadálytalanul nyomult előre. Dankl intézkedése nyomán Woyrsch Opolénál megkísérelte a Visztulán való átkelést, hogy átvegye a Kummer-csoport feladatát, de olyan ellenállásba ütközött — már a folyó nyugati partján —, hogy Evert jobbszárnyának megkerülését végképp el kellett ejteni.[73] A Dankl-féle manőver így végül is állásharcban feneklett meg, vigaszt csupán a jobbszárnyon heves harcokat vívó X. (przemysli) hadtest lassú térhódítása jelentett, amellyel augusztus 31-ére Krastosznav város birtokába jutott, s 6 km-re megközelítette a hadászati fontosságú Cholm—Lublin vasútvonalat. További előtörése azonban meghiúsult a 4. orosz hadsereg példátlanul szívós ellenállásán.[74]

A Dankl- és az Auffenberg-hadseregnél eddig kialakult fejlemények az AOK hadászati szándékát, azaz a Visztula—Bug közötti nagy ellenséges erők balról jobbra, illetve délről északra (a 4. osztrák—magyar hadsereggel) történő együttes felgöngyölítését nemcsak keresztülhúzták, hanem a már említett súlyos hadászati helyzet további kiéleződését is siettették.

A nehéz helyzetben azonban két kedvező momentum adódott: az Auffenberg-hadsereg balszárnyán levő bécsi hadtest — a Dankl-hadsereg X. hadtestének Krasnosztavig jutó előtörésével — az orosz 8. hadsereg jobbszárnyának oldalá-

71 *Stegemann:* 285. o.
72 ÖULK I. k. 196. o.
73 HL AOK Op. Abt. Kriegsgruppe Ch. d. Gen. Stbs. Op. Nr. 1424.
74 ÖULK I. k. 231—232. o.

ba ékelődhetett, s Zamosc-irányú előretörésével a baloldali megkerülő szárny szerepét vállalhatta az ellen az orosz zöm ellen, amely középen (Komarovnál és Tarnavatkánál) a XVII. és VI. osztrák—magyar hadtest szétzúzására törekedett, ez utóbbi 15. hadosztályának emlékezetes veresége után. A másik momentum abból adódott, hogy az eredetileg a 3. osztrák—magyar hadsereg kötelékébe tartozott XIV. (innsbrucki) hadtest, megerősítve a 41. honvédhadosztállyal, önálló harci csoportként (József Ferdinánd főherceg) Belz és Uhnow vonalán végrehajtott északi irányú előretörésével az említett orosz zöm bal oldalába kerülhetett és a jobboldali megkerülő szárnyat alkothatta. A bal és jobb oldali megkerülő szárny sikeres mozgásának feltétele a XVII. és VI. hadtest védelmi harcának sikere volt a IX. hadtest kisegítő csapásával együtt, amely a már eddig is nagy vérveszteséget szenvedett bécsi hadtest (balszárny) akcióját közvetlenül támogatta.[75] Auffenberg tábornok, a 4. osztrák—magyar hadsereg parancsnoka, egy modern Cannae lehetőségét látta, amennyiben az AOK a Dankl-féle 1. hadsereg szívós védelmi harcával saját hadseregének bal-, a Lembergnél súlyos veréseget szenvedő 3. hadsereg további kitartása pedig jobbszárnyát biztosítja. Auffenberg „Cannae-javaslatával" az AOK nem értett egyet: megítélése szerint a 4. hadsereg feladata nem a vele szemben álló 5. orosz hadsereg egy részének bekerítése volt, hanem olyan súlyos csapás végrehajtása, amely kimozdítja a holtpontról a főcsapást mérő Dankl-féle hadsereget és megkönnyíti a 3. osztrák—magyar hadsereg helyzetét. A hadvezéri dicsvágytól elragadott Auffenberg azonban függetlenítette magát az AOK-tól és csapatai végsőkig történő hajszolásával saját „Cannae-jának" kivitelezését erőszakolta.[76]

A Komarovnál és Tarnavatkánál álló VI. és XVII. hadtest rendkívül nehéz napokat élt át: az orosz hadvezetőség Vlagyimir—Vollinszkij térségéből Grubieszovon át újabb és újabb tartalékokat vetett harcba, hogy a VI. hadtestet a Huczva folyón át visszavesse és az arcvonalat dél felé áttörje. A súlyos védelmi harcokat Boroević szívós következetességgel vezette, s erélye a XVII. hadtest harcaira is kihatott. Augusztus 29-e és 30-a kétségek között telt el, majd szeptember 1-én lassan érezhetővé vált a József Ferdinánd-féle csoport támadása: a Poszadovtól nyugatra eső magaslatok elfoglalásával a XVII. hadtest helyzete annyira enyhült, hogy különítményeket tolhatott előre Grodekig, Boroević pedig újból támadást indíthatott Tarnavatka ellen. A mellette balra levő IX. hadtest, két csoportra szakadva, balszárnyával északnyugati irányban küzdötte magát előre, majd Sucholovát elérve, lassan keletre majd délkeletre kanyarodott.[77] A 4. hadsereg szélső balszárnyán levő II. (bécsi) hadtest Zamosc ellen vett irányt, kihasználva a Dankl-féle 1. hadsereg X. hadtestének Zolkievka elleni csapását.[78] E mozgások eredményeként a XVII., VI. és IX. hadtest a hadsereg középső csoportjává alakult és lekötötte a Tarnavatka—Komarov közti orosz zömöt. A II. (bécsi) hadtest támadása Zamosc ellen az orosz ellenállás

75 *Auffenberg:* i. m. 198. o. A 4. hadsereg parancsa Op. Nr. 300. „...A csata eldöntéséről van szó, az utolsó puska, lovas és löveg kíméletlen bevetéséről."

76 Az Auffenberg—AOK vitának nagy irodalma van. A nyugati történetírás Auffenberggel szemben az AOK-nak ad igazat, hangsúlyozva, hogy a jelzett manőverrel a 4. hadsereg és az 1. hadsereg között olyan rés támadt, amelynek következményei végzetesnek mondhatók. Másrészt: az Auffenberg-féle hadsereg megkerülő szárnyai korántsem voltak olyan erősek, hogy a bekerítést végrehajthatták volna, így abból voltaképpen semmi sem lett. A bekerítés erőszakolása ugyanakkor olyan időveszteséget eredményezett, amely alatt a 3. osztrák—magyar hadsereg majdnem megsemmisült. A megértőbb álláspontok pedig azt emelik ki, hogy a komarovi — félig sem sikerült — „Cannae" az AOK-t is megtévesztette, s közvetve egyik előidézője lett a Szan mögé történt nagy visszavonulásnak. Az AOK—Auffenberg vita augusztus 30-ig tartott. Az AOK még ekkor is azon a véleményen volt, hogy az ellenségre mért csapás fontosabb, mint annak bekerítése. Az AOK Op. Nr. 1337 parancsa tiltakozik a 4. gy. ho. Graboviecén át indított támadása ellen (Auffenberg azt abból a célból rendeli el, hogy a II. hadtest balról jobbra való bekanyarodását biztosítsák), mivel ez a hadosztályt elvonná az összharctól s gyengítené a csapás erejét.

77 HL AOK Op. Hbt. Kriegsgruppe Ch. d. Gstbs. Op. Nr. 1289.

78 ÖULK I. k. 235. o.

miatt csak nagy veszteségekkel haladt. Végül is a város — kézitusáig menő harcban — a hadtest kezébe került, s az orosz erők Komarov—Miaczyn irányba hátráltak. A város birtokba vétele után a II. hadtest 4. hadosztálya félbal fordulatot hajtott végre és a Zamosc—Krasnosztav műút mentén északi irányban tért nyert, ami által a hadtest Péter Ferdinánd főherceg parancsnoksága alatt kikülönített zömének további keleti irányú mozgását biztosította. Az említett hadosztály északra történő előtörését Dankl hadtestének a Vieprz folyóig való kijutása segítette elő.[79]

A harapófogó másik szárnya, a József Ferdinánd-féle csoport, súlyos harcok után Telatynból Tyszovcéig jutott el.[80] Az elkeseredett küzdelem további alakulása érdekében mindkét hadvezetőség hathatós intézkedéseket foganatosított. Az AOK-nál tartózkodó Soós vezérkari ezredesnek, a 4. hadsereg vezérkari főnökének optimista helyzetmegítélése alapján Conrad „sorsára hagyta" a katasztrófa szélére jutott 3. osztrák—magyar hadsereget, s a 4. hadsereg napok óta véres harcokat folytató csapatait a végső döntésre hajszolta. Erősítéseket természetesen nem tudott adni, mivel tartaléka nem volt; a védelembe szorított 1. hadseregtől, nemkülönben a saját kálváriáját járó 3. és 2. hadseregtől sem tudott csapatokat elvonni.

Az orosz hadvezetőség az 5. orosz hadsereg súlyos helyzetét kellőképpen felismerte. Erőfeszítései a bekerítő szárnyak lefékezésére, megállítására összpontosultak. Kihasználva a 3. orosz hadsereg Lemberg elfoglalásával elért hatalmas sikerét (augusztus 27.), Rovno térségéből mind több erőt vetett be József Ferdinánd csoportjának hátába, amelynek elhárítása Most Vielkie térségében nagy nehézségek árán egyelőre sikerült.[81] Augusztus 30-án a csoport — folytatva támadását — a Portucyn—Laszcov vonalig jutott előre, de kimerült hadosztályai 31-én a frissen érkezett 11. orosz lovashadosztály és a 69. orosz gyaloghadosztály ellenállását megtörni nem tudták és védelmi harcra kényszerültek. A harapófogó jobb szárának bezárása meghiúsult.[82]

Az orosz ellenintézkedések nyomán a harapófogó bal szára is hasonló sorsra jutott. Mivel a Dankl ellen harcoló 4. orosz hadsereg újabb erősítéseket kapott, s a közte és a Visztula folyó közti szakaszt az újonnan felállított 9. orosz hadsereg ellentámadásával egyre inkább dél felé terjesztette, a Dankl féle hadseregnek a Vieprz folyóig eljutott V. hadteste is védelembe szorult, s Auffenberg hadserege támogatásának feladására kényszerült. A II. hadtest kikülönített 4. hadosztálya ezt követően képtelen volt a XXV. orosz hadtest nagy erejű ellentámadását kivédeni, s visszavonulásával magával ragadta a délkeletre kanyarodó, a harapófogó bal szárát képező Péter Ferdinánd-csoportot.[83] Az 5. orosz hadsereg három hadteste ezáltal elkerülte a bekerítést és 10 000 fogoly hátrahagyásával észak-északkeletre visszahúzódott.

A 4. osztrák—magyar hadsereg komarovi győzelmét mind az AOK, mind a közvélemény túlbecsülte.[84] A szemben álló erők nagyságából (200 000—200 000

79 L. AOK Op. Nr. 1316 és 1337. parancsát.

80 AOK Op. Nr. 1257.; HL AOK 15. cs. ch. d. Gstbs. A XIV. hadtestet a 41. honv. ho.-val megerősítve József Ferdinánd-csoport néven az AOK Op. Nr. 1208. és 1223. parancsa rendelte véglegesen a 4. hadsereg alá. A XIV. hadtest ide-oda rendelése a felsővezetés zűrzavarát mutatja.

81 *Daniloff:* i. m. 244—245. o.

82 HL AOK Op. Nr. 1343.

83 A Péter Ferdinánd-csoport visszavonulása Auffenberg felháborodását váltotta ki. Később személyesen tett szemrehányást: meggondolatlan tettével még a „kis Cannae" is meghiúsította. Vö. i. m. 237. o.

84 Az AOK által kiadott hivatalos bulletin az alábbiakat tartalmazta: „Az egy hétig tartó csata Zamosć—Tyszovce térségében tegnap Auffenberg hadseregének teljes győzelméhez vezetett. Foglyok serege, eddig 160 löveg zsákmányoltatott. Az oroszok visszavonulóban a Bugon át. Dankl hadseregénél is, amely most Lublint támadja, állandósuló sikerek. Kelet-Galíciában Lemberg még birtokunkban van, de az ottani helyzet nagy fölényben levő orosz előretöréssel szemben nagyon nehéz. Höfer, a vkf. helyettese." L.: AOK Op. Nr. 1466.

Az AOK Auffenberghez intézett parancsában (Op. Nr. 1490) hangsúlyozta: „A 4. hadsereg csillogó fegyvertényével kivívta a jogot a haza legmagasabb elismerésére és köszönetére."

fő) különösen a diplomáciai és államvezetés vont le messzemenő következtetéseket, míg az AOK az összerő keleti szárnyának (3. és 2. hadsereg) sorsa szempontjából értékelte magasra az Auffenberg-hadsereg eredményeit.[85] Az állami és katonai vezetés értékítéletét a bekövetkező események nem igazolták, a harci cselekmények további alakulására lényegében semmi befolyással nem bíró harcászati szintű győzelem született, amely a szemben álló 5. orosz hadsereget nem rendítette meg és az orosz hadvezetőség hadászati elképzelését alig befolyásolta, miközben a 4. osztrák—magyar hadsereg erőit a végsőkig igénybe vette, a balszárnyon harcoló 1. hadseregével együtt. Akár az AOK eredeti elképzeléséről, akár Auffenberg Cannae-t kergető becsvágyáról van szó, az előállott eredmény sem hadászatilag, sem hadműveletileg nem volt jelentős. Bár a 4. hadsereg parancsnoksága a bekerítést minden erővel megvalósítani igyekezett, sem a „nagy Cannae" (a József Ferdinánd- és Péter Ferdinánd-harccsoport által végrehajtott kettős átkarolás), sem a „kis Cannae" (József Ferdinánd megfeneklése után a Péter Ferdinánd-csoport által történő egyoldalú átkarolás) nem sikerült, részben az elégtelen erők, illetve a gyenge hadműveleti vezetés, részben az orosz ellenintézkedések miatt. A kialakult helyzetben azután a visszavonuló orosz erők erőteljes üldözéséről már szó sem lehetett: a 3. hadsereg Lembergnél bekövetkezett katasztrófája miatt az AOK — tartalékok híján — a 4. hadseregheg nyúlt, s a győztes csata színhelyéről délre elvonultatta.[86]

Lemberg (augusztus 24—szeptember 1.)

Az osztrák—magyar 1. és 4. hadsereg harcaival egyidőben az orosz hadászati elképzeléseknek megfelelően kialakult orosz offenzíva a keleti-délkeleti szárnyon olyan eredményeket hozott, amelyek nemcsak a kraszniki—komarovi győzelmeket ellensúlyozták, hanem az osztrák—magyar 3. hadsereg súlyos vereségével, továbbá a még teljesen fel nem vonult 2. osztrák—magyar hadsereg megtizedelésével az AOK hadászati elképzeléseit végleg megsemmisítették.

A Lemberg térségében kibontakozó nagy vereség előzményei augusztus 24-ig nyúltak vissza. A 3. osztrák—magyar hadsereg e napon kezdte meg felzárkózását előbb északi, majd kelet-északkeleti irányban azokkal a sebtében odavetett erősítésekkel, amelyekkel együtt az AOK a még gyülekezőben levő orosz erők (a 3. és 8. orosz hadsereg) támadásának akart elébe menni, hogy az 1. és 4. hadsereg északi irányú offenzívájának hátát és oldalát biztosítsa. A Brudermannak kiadott parancs szerint a Brodyn és Tarnopolon át gyülekező orosz erőkkel úgy kellett szembeszállni, hogy azok döntő veresége után mind a 3., mind az időközben fokozatosan beérkező 2. hadseregnek az előbbiek offenzívájához kellett felzárkózni. A XII. (nagyszebeni) hadtest (Kövess tábornok) a 11. gyaloghadosztállyal, (amely Zborowot kénytelen volt feladni és Pomorzanyba húzódott vissza) és a 8. lovashadosztállyal a Brudermann-féle hadsereg jobbszárnyát alkotta, amelyet jobbról Horodenkánál a 43. honvéd hadosztály biztosított. (A 35. népfelkelő dandár egyelőre Csernovitzban kísérelte meg az 8. orosz hadsereg egy hadosztályának feltartóztatását.)[87]

85 A Szan mögötti nagy visszavonuláskor Auffenberg bukásának éppen az AOK kamarovi csatáról alkotott véleményének megváltozása volt a közvetlen oka. Az AOK Auffenberg túlzó győzelme jelentéseit a további hadászati döntések káros befolyásolásának tekintette. Auffenberg eltávolításával a katonai felsővezetésből az utolsó olyan ember vált ki, aki Ferenc Ferdinánd köréhez tartozott. Vö. *R. Kiszling:* Die Hohe Führung der Heere Habsburg. I. m. 39. o.

86 L. erre nézve az AOK parancsát: HL AOK Op. Nr. 1430.

87 HL AOK Op. Nr. 1077.

A 3. hadsereg augusztus 24-én este még felvonulóban volt a Rohatyn—Pomorzany—Kamionka—Strumilova vonal mögött,[88] augusztus 25-ére a sorok rendeződtek: a XII. hadtest elérte a Blotnia—Przemyslany vonalat, középen a III. (grazi) hadtest Gologary—Bortkow között állást foglalt, a balszárnyon helyezkedett el a XI. (lembergi) hadtest a Lemberg—Brody vasútvonal két oldalán Jaryczovig, tőle balra a 44. lövészhadosztály a Lemberg—Zolkiev országutat kísérő magaslatokon, Jaryczov—Kulikov között pedig a 11. honvéd lovashadosztály állt, melyet az előző napokban Kamionka—Strumilovánál az orosz gyalogság és tüzérség találkozó jellegű összecsapásban megtizedelt.[89]

Az AOK parancsa szerint az osztrák—magyar hadtestek augusztus 26-án megkezdték az előrenyomulást kelet felé: a XII. hadtest eljutott a Remizovcétól délre levő magaslatokig, a III. hadtest majdnem Zloczovig és a XI. hadtest Busk helységig, a Bug folyó lapályáig.[90] Az orosz csapatokkal való összecsapás még aznap bekövetkezett. Az AOK és Brudermann meglepetésére olyan támadó orosz erőkbe ütköztek, amelyek élőerő- és tűzfölénye valósággal földre szegezte az osztrák—magyar alakulatokat. A legnagyobb meglepetés azonban abból adódott, hogy nem gyülekezésben levő, hanem támadásra teljesen felfejlődött nagy orosz erőkről volt szó. A legkritikusabb helyzet a jobbszárnyon alakult ki, ahol a szárnybiztosító 11. gyaloghadosztály Brzezanyt kénytelen volt kiüríteni és Dumajovba, Narajovba menekülni, a 8. lovashadosztály pedig Rohatynig hátrálni.[91] Míg tehát a zöm: a XI., III. és XII. hadtest az orosz rohamokkal szemben többé-kevésbé helytállt, az említett két hadosztály kudarca a 3. hadsereg délről való átkarolásának veszélyét vetítette előre, ami könnyen az észak felé támadó 1. és 4. osztrák—magyar hadsereg tragédiájává fejlődhetett.[92]

Az AOK a veszély nagyságát egyelőre nem érzékelte, illetve a Komarovnál ígérkező győzelem miatt sem a 4. hadseregtől, sem a Lublin felé támadó 1. hadseregtől nem irányított át csapatokat, Brudermanntól ugyanakkor a „bátor helytállást követelte meg", s csak a 23. honvéd gyalogoshadosztályt és a 97. lövészdandárt küldte Lemberg térségébe, (az utóbbit Lubienwielkébe)[93], miközben lassan beérkező 2. hadsereg parancsnokát, Böhm-Ermolli lovassági tábornokot, aki Sztryjben ütötte fel főhadiszállását, csapatai gyors készenlétbe helyezésére utasította.[94] Augusztus 27-én nagy orosz erők Narajov irányában rést vágtak a 11. gyaloghadosztály és 8. lovashadosztály roncsain és a Zlota Lipa folyót nyugatról övező magaslatok elérésével a XII. hadtest hátába nyomultak. A III. hadtest ellen intézett orosz tűzcsapás ugyanekkor elvágta a XII. hadtest északi összeköttetését, így Kövess tábornok alakulatai a teljes átkarolás vagy a Zlota Lipa mögé való gyors visszavonulás alternatívája elé kerültek. Mivel a csapatok ellenálló ereje a fölényes orosz erőkkel szemben minimálisra süllyedt, a visszavonulás látszott a legcélravezetőbbnek. Ezt a csapatok Kövesstől függetlenül végrehajtották: soraik felbomlottak, a csapatok vad pánikban özönlöttek visszafelé. Menekülésük ütemét az oroszok lassúsága jótékonyan befolyásolta csakúgy, mint azokét, akik az északi szárnyon (XI. hadtest) jutottak hasonló sorsra: az oroszok Kamionka—Strumilova irányából Kulikov—Zoltancére vetették vissza az osztrák—magyar csapatokat.[95] A front három napi öldöklő harc után a Zlota Lipa mentén és Lemberg előtt ideigle-

88 HL AOK Op. Nr. 1102.
89 HL AOK Op. Nr. 1127.
90 HL AOK Op. Nr. 1147.
91 HL AOK Op. Nr. 1172.
92 HL AOK Op. Nr. 1182.
93 Uo.
94 HL AOK Op. Nr. 1191.
95 HL AOK Op. Nr. 1196. Az események hadosztályszintű leírását l.: A világháború, i. m. 383—390. o.

nesen megállapodott. A támadókból vert hadakká vált osztrák—magyar csapatok anyagi, erkölcsi veresége rendkívül nagy volt: szétugrasztott katonák ezreit biztonsági (kordon) alakulatok igyekeztek összeszedni, rendezni. (A fejetlenségre jellemző, hogy maga Kövess tábornok is elvesztette menekülő csapataival való kapcsolatát.) Az amúgy is csődöt mondott tábori tüzérség lövegeinek, lőszerének nagy részét elveszítette, az egyes alakulatok eltűnt, fogságba esett katonáinak száma szokatlanul magasra emelkedett.[96]

A rendteremtés a Zlota Lipa mentén és Lemberg előtt inkább a katonák halálos kifáradása, teljes apátiája miatt sikerült viszonylag rövid idő alatt. A csapatokra szakadt nyugalom azonban csak átmeneti volt.

Augusztus 28-a előestéjén Brudermann tábornok kedvező védelmi állások kialakításán fáradozott, miután az elszenvedett vereség a támadó hadművelet további lehetőségét végképp kizárta. Hadseregének középső részét, a III. és XII. hadtestet, a Frojelov—Kurovicze közti magaslatokra összpontosította, amelyek a keletről Lembergbe vezető utakat fedezték. Mivel azonban az északkeleti irány is roppant veszélyessé vált, a XI. hadtest megmaradt erőit közvetlenül Lembergtől északkeletre csoportosította (a Miklaszov—Prusy vonalba), ennek bal szárnyát pedig néhány osztrák Landwehr alakulattal erősítette meg.[97] Brudermann tehát Lemberg védelmére irányította figyelmét, holott kevés valószínűsége volt annak, hogy az orosz hadvezetőség arctámadásba hajszolja csapatait a galíciai főváros ellen, különösen azután, hogy Rohatyn térségében a 11. gyalogoshadosztály és a 8. lovashadosztály széthullásával az áttörés lehetőségei kedvezőek voltak.

Brudermann védelmi intézkedéseivel egy időben Böhm—Ermolli tábornok arra törekedett, hogy a cseppenként beérkező 2. hadseregbeli egységeit a vasúti vagonokból gyalogmenetben azonnal Rohatyn térségébe küldje. A VII. (temesvári) hadtest és a 20. honvéd hadosztály csapatairól volt szó, amelyek — a hadtáp mulasztásai miatt — kiéhezve, az utazástól, még inkább a gyalogmenettől kifáradva érték el a Rohatyntól nyugatra levő magaslatokat. (A IV. [budapesti] hadtestre Böhm—Ermolli nem számíthatott, mivel az egyelőre Sabácnál, a szerbek ellen folytatta értelmetlen, veszteségteljes harcát.) A csoportosulás oldalbiztosítását Karg-csoport néven a Horodenkától Sztaniszlauig visszament, s időközben megfegyelmezett 43. (osztrák) landwehr (lövész) hadosztály és a vasúton kiérkező 38. honvéd hadosztály vette át Halicsnál, azzal a feladattal, hogy Brusszilov tábornok 8. orosz hadseregének Rohatyn irányú áttörési hadmozdulatát oldalba kapja.[98]

Augusztus 29-én az események mintha Brudermannt igazolták volna: az orosz zöm Firjelov és Kurovice között nagy erővel támadásba lendült és az osztrák—magyar III. és XII. hadtestnél csakhamar válságos helyzet alakult ki. A napfelkeltekor rendkívüli tüzérségi tűzcsapással támadó oroszok a hevenyészett védelmi állásokba könnyen betörtek. Az osztrák—magyar tüzérség hatástalannak bizonyult, illetve — páni félelemben — gyakorlatilag kikapcsolta magát a harcból és futásban keresett menedéket. A magára maradt gyalogság kézi fegyverekkel igyekezett feltartóztatni a rohamozó orosz tömegeket, amelyek, a felkelő nappal a hátuk mögött, homokszínű egyenruhájukban csak az

96 *Stegemann:* i. m. 296—297. o. és A világháború, i. m. II. k. 411—412. o. Conrad augusztus 27-én a 3. hadsereg helyzetén az 1. és 4. hadsereg északi irányú hadműveleteinek felgyorsításával kívánt enyhíteni. E célból táviratot küldött Moltkének német erők Siedlec és Lukow térségébe való küldésére és támadására. Moltke válaszra sem méltatta. A távirat szövege kivonatosan közölve: A világháború, i. m. II. 431. o.

97 Brudermann védelmi intézkedéseit kivonatosan közli: A világháború, i. m. II. k. 435. o. Az intézkedések alapja az AOK Op. Nr. 1282. parancsa volt, amely ingerült hangjával éreztette az AOK (Conrad) elégedetlenségét a 3. hadsereg eddigi vezetésével, illetve vereségével szemben.

98 Böhm—Ermolli tábornok hadseregparancsában igen bizakodó hangot ütött meg: csapatainak lendületes támadásától a 3. hadsereg hatható segítségét remélte. A parancs szövege: A világháború, i. m. II. k. 441—442. o.

utolsó pillanatban váltak láthatóvá. A délutáni órákban a XII. hadtest jobb szárnyának ellenállása megrendült. A mellette harcoló — s a harcokban teljesen járatlan — VII. hadtest tehermentesítő támadása Ruda helység irányában véresen összeomlott, s maga a hadtest is egyre hátrább vonult.[99] A harcok kimenetelét végül is a m. kir. 20. honvéd hadosztály Rohatynál bekövetkezett összeomlása döntötte el: a Brusszilov-féle 8. hadsereg támadó alakulatai egyszerűen lehengerelték. A hadosztály megmaradt részei elhagyták a csatateret, sőt a VII. hadtest zömét is magukkal rántották. Rohatyn elestével az orosz áttörés teljessé vált, miután a Halicsnál álló Karg-csoport oldaltámadásai — a nyugatra törő orosz csapatok oldalában — kudarcba fulladtak. Ezt követően kombinált orosz oszlopok a Dnyeszter folyó mentén felfelé törtek előre, Böhm-Ermolli felbomlott kötelékeit maguk előtt hajtva.[100]

Az AOK a válságos órákban Sztryj körzetében igyekezett felfogni és rendbeszedni a nyugatra özönlőket, azt remélve, hogy egy újabb ellenállási vonal mögött kitartva támogatást nyújthat a XII. hadtestnek és fenntarthatja a hátsó összeköttetéseket a Szan folyóig.[101]

Az AOK számítását augusztus 30-án az orosz hadvezetőség keresztülhúzta. Rohatyn és Kurovice között újabb támadás bontakozott ki, amely a napok óta egyre kilátástalanabbul harcoló csapatok ellenállását középen is felgöngyölítette. Az újabb csapás mindenekelőtt a XII. hadtest ellenállását törte meg, s a hadtest két részre szakadva — szinte teljes felszerelését a csatatéren hagyva — Bobrkára és Lemberg előterébe menekült.[102] A XII. hadtest összeomlása miatt a III. hadtest helyzete is tarthatatlanná vált: a Przemyslany—Kurovice közötti magaslatokat 3 napi védelmi harc után kiürítette és Lemberg kapujáig özönlött vissza.[103]

Augusztus 31-én némi vigaszt — átmenetileg — a XI. hadtest arcvonala nyújtott; a 23. és 44. honvéd hadosztályokkal együtt Kulikovtól keletre, a Peltev folyó mindkét partján a hadtest sikeres csapást hajtott végre a 3. orosz hadsereg jobbszárnya ellen. Mint később kiderült, az áldozat hiábavaló volt, a 3. orosz hadsereg ellencsapása előbb a hadtestet nyomta vissza, majd a belőle elkülönült úgynevezett Daempf-csoportot verte szét olyan pánik közepette, amelyben a csoport alakulatai egymást lőtték.[104]

A 3. és 8. orosz hadsereg, elért győzelmei következtében, a Gnila Lipa folyó jobb partján állt, birtokolva Kelet-Galíciát és délről átkarolva Lemberg térségét, amellyel az északon harcoló 1. és 4. osztrák—magyar hadsereg hátát fenyegette, annál is inkább, mivel ellenfele, a 3. és 2. osztrák—magyar hadsereg, létszámában leapadva, anyagi erőben mélypontra zuhanva, morálisan teljesen megrendülve, az elképzelhető legsúlyosabb válságot élte át.

Az AOK kétségbeesett intézkedései a megmaradt erő megmentését célozták: már augusztus 30-án elrendelték a Juszkovce—Bobrka—Ganczary, majd a Lem-

99 HL AOK Op. Nr. 1293.

100 A m. kir. 20 honvédhadosztály rohatyni csődje a háború után éles polémiák tárgya lett. A Horthy-korszak hadtörténetírása felháborodottan tiltakozott, hogy a 20. honvédhadosztályt bűnbaknak tették meg a lembergi katasztrófáért. (A világháború, i. m. II. k. 338—454. o.). Az AOK már a rohatyni megfutás után vizsgálatot rendelt el a hadosztály ellen (AOK Op. Nr. 1346), sugalmazója Conrad beosztottja, Metzger vk. ezredes volt. A vizsgálat a hadosztályt, s különösen annak vezetését, elmarasztalta. (AOK. Op. Nr. 1794) A valóságban az utazástól és éhségtől elcsigázott had osztály, amelynek a rohatyni ütközet volt az első tűzpróbája, a rossz vezetés és az elégtelen fegyverzet miatt maradt alul az oroszokkal szemben. A hadosztály a nagyváradi 39. és a budapesti 81. honvéd gyalogdandárokat foglalta magába. (Parancsnoka Csanády altábornagy, vezérkari főnöke Békéssy vk. őrnagy volt.) — A VII. hadtest és a Karg-csoport harcainak részletes leírása: A világháború, i. m. 448—460. o. és AOK Op. Nr. 1346.

101 Vö. *Stegemann:* i. m. 301. o. és AOK Op. Nr. 1360.

102 Első esetben fordult elő, hogy nemzetiségi katonák, ezúttal románok, tömegesen szöktek át az ellenséghez, vagy a harcállásokat önkényesen elhagyták. Legtöbb eset a gyulafehérvári 50. gyalogezrednél fordult elő. L.: A világháború, i. m. II. k. 485. o. A hadtestnél kibontakozott teljes káosz érzékletes leírása: uo. 486—487. o.

103 *Stegemann:* i. m. 301. o.

104 A sikeres támadás Klodzienkonál zajlott le. A 23. honv. gy. ho. sikere azonban semmiféle hatással nem volt az eseményekre. A világháború, i. m. II. k. 449—450. o.

berg—Mikolajov vonalba történő visszavonulást,[105] ezt követően pedig 31-én a Vereszyca folyó mögé.[106] A parancs kimondta, hogy a 3. hadsereget minden eszközzel állítsák meg a grodeki tóhátság vonalán, a 2. hadsereg Dnyesztertől északra levő egységeit Komarnoban gyülekeztessék. Augusztus 30-án még úgy tűnt, hogy Lemberget védeni tudja a XI. hadtest, a csapatok azonban a várost — helyőrségével együtt — elhagyták.[107]

A 3. hadsereg kudarcáért — régi Habsburg hagyomány szerint — Brudermannt tették felelőssé, s tisztéből eltávolították. Utóda Boroević Szvetozár a 4. (Auffenberg) hadsereg VI. (kassai) hadtestének eddigi parancsnoka lett, aki hadtestének 15. hadosztályát kíméletlen eszközökkel rendbeszedte, s alkalmasnak mutatkozott a 3. hadsereg újjászervezésére is.[108] A Vereszyca mögé történő visszavonulás magával hozta Csernovitz és Sztaniszlau kiürítését, Bukovina feladását. Az új védelmi állás, amelybe a 3. és 2. hadsereg maradványai visszamentek, egyelőre nyugodt napokat élt át: az orosz hadvezetőség részben a csapatokat ért nagy veszteségek, részben a komarovi fejleményeket túlbecsülő megítélés miatt (az 5. orosz hadsereg vereségét nagyobbnak hitték) a megvert 3. és 2. osztrák—magyar hadsereg erőteljes üldözéséről lemondott. A győzelem politikai gyümölcse Lemberg elfoglalása volt (szeptember 2.), nagy presztizsnyereség, amely az önelégültség veszélyes érzését táplálta és ez időt adott az ellenfélnek megtépázott sorai rendezésére.

Rava-Ruszka—Lemberg (szeptember 1—szeptember 9.)

A kialakult helyzetben az AOK súlyos döntések elé került. Conrad vezérkari főnök először ébredt tudatára a keleti irányból kibontakozott orosz áttörés roppant veszélyességének. Részben a hadászati átkarolás küszöbön álló volta, részben az osztrák—magyar haderő nagy veszteségekkel terhes veresége, nemkülönben a balkáni arcvonalon bekövetkezett kudarc az ottani 5. osztrák—magyar hadsereg frontján, a háború továbbfolytatásának lehetőségeit kérdőjelezték meg. Annál is inkább, mivel a szövetséges Németország haderejének zöme a háború döntő arcvonalán, a nyugat-európai hadszíntéren a villámháborús győzelemtől napról-napra messzebb került, keleti hadseregének a tannenbergi győzelmét követő hadműveletei pedig az osztrák—magyar arcvonalra nehezedő, egyre erősebb orosz nyomást képtelenek voltak csökkenteni.

A válságos helyzetből való kiútkeresés szülte meg az újabb Conrad-i hadműveleti tervet, mely inkább hasonlított egy hazárdjátékos improvizációjához, mint a körülményeket helyesen mérlegelő hadvezér megfontolt haditervéhez. Az új hadműveleti elképzelés Auffenberg hadseregével hátraarcot csináltatott, hogy a Lemberget feladó és a Vereszyca mögött gyülekező 3. osztrák—magyar hadsereget nyugat felé követő 3. orosz hadsereget észak-déli irányból, szeptember 4-én indítandó támadással oldalba kapja.[109] Ezt követően szeptember

105 Conrad szeptember 1-én a legfelső német hadvezetőséghez fordult. Kérte, hogy két német hadtestet irányítsanak Przemysl térségébe, mert a 3. és 2. osztrák—magyar hadsereg reménytelen helyzetbe jutott. L. HL AOK Op. Nr. 1465.

106 HL AOK Op. Nr. 1366.

107 HL AOK Op. Nr. 1369.

108 Szeptember 5-én Frigyes főherceg hadseregfőparancsnok magánlevélben szólította fel Brudermann tábornokot, hogy „jelentsen beteget", s kérje felmentését.
HL AOK 15 cs. Res. Nr. 66.

109 HL AOK Op. Nr. 1430. A parancs elrendelte, hogy a 4. hadsereg főerőivel szeptember 3-án az Uhnov—Belzec vonalon álljon, majd a 3. hadsereg tehermentesítésére Lemberg irányban támadjon. Az 5. orosz hadsereg üldözésére az AOK két gyaloghadosztályt a Huczva és a Bug folyók között, egy gyalog-, és egy lovashadosztályt a Huczva folyótól nyugatra elégségesnek tartott. E hadosztályokat József Ferdinánd-csoport néven fogták össze. Frigyes főherceg ugyanakkor lelkesítő parancsot intézett a 4. hadsereg tisztjeihez és legénységéhez. AOK Op. Nr. 1490. A hadsereg a hátraarc végrehajtása után az alábbi harcrendet vette fel: jobbszárny: IX. hadt. (25., 10., 26. gy. ho), közép: VI. hadt. (39., 27., 15. gy. ho.), balszárny: XVII. hadt. (19 és 41. gyalogho. és a 2. és 9. menetdandár). A József Ferdinánd-csoport: II. hadt. (4., 13., 8. gy. ho. és a 9. lov. ho.) A 3. hadsereg újjászervezése: AOK Op. Nr. 1452 és 1474. A támadás elrendelése: AOK Op. Nr. 1524.

7-én a 2. osztrák—magyar hadsereg — alakulatainak rendbeszedése után, a Grodek-i tóhátságról kiindulva — keleti irányú támadással Lembergig tör,[110] maga előtt hajtva a 8. orosz hadsereget, illetve a 3. orosz hadsereghez szorítja egy észak—déli irányú kettős átkarolás reményében. Mindkét hadsereg mozgásának és sikerének lehetősége számos kedvező feltételtől függött. Az első: Dankl 1. hadserege folytassa támadását Lublin ellen, nagy orosz erők (4. és 9. orosz hadsereg) lekötése céljából. Ugyanilyen intenzitással nyomuljon előre az új József Ferdinánd-féle harccsoport a komarovi csatát vesztett 5. orosz hadsereg nyomában Grubieszov irányába, hogy ezáltal a délre forduló Auffenberg hátát biztosítsa.[111] A siker hasonlóan fontos feltétele volt a Boroević által „rendbeszedett" 3. osztrák—magyar hadsereg csakhamar megindítandó keleti irányú ellentámadásának sikere az őt üldöző 3. orosz hadsereg ellen.[112] Voltaképpen arról volt szó, hogy az eddigi csatákban nagy erkölcsi és anyagi veszteségeket szenvedett osztrák—magyar erőket újabb támadó hadműveletre kényszerítették egy olyan ellenféllel szemben, amely anyagi és élőerőfölénye mellett harcászati-hadműveleti vezetésben riválisa fölött állt, s — az egyetlen 5. hadsereg kivételével — az eddigi harcokban elért győzelmek morális előnyével rendelkezett.[113]

Az új hadműveleti terv alapján a 4. (Auffenberg) hadsereg, támadását beszüntetve, illetve az ellenség üldözését a József Ferdinánd-csoportra bízva, megkezdte a déli irányba való felfejlődést. Egy hadsereg megfordítása békeidőben is a legnehezebb feladatok közé tartozik, háborúban pedig szinte belátthatatlan következményekkel fenyegető manőver, különösen akkor, ha a terepadottságok kedvezőtlenek, ha az ellenség a csatateret még nem adta fel, s ha a saját csapatok a megvívott eddigi harcokban jelentősen meggyengültek. A 4. hadseregnél az említett nehézségek mind adva voltak: a terep, ahol a hátraarcot végrehajtani kényszerült, közlekedési utakkal gyéren ellátott, mocsaras, erdőkkel borított táj volt, amelyen a megvert, de meg nem semmisített 5. orosz hadsereg még jelen volt, bármikor visszafordulhatott, s a gyenge József Ferdinánd-csoportot legázolhatta; az eddigi harcokban erősen megviselt alakulatok, amelyek katonasága fel sem fogta, hogy a győztes csatateret fel kell adnia s a nehéz áron megszerzett előnyöket egyetlen parancsszóra fel kell áldoznia, visszafordulva beleütközhettek közismerten rossz szervezettségű és gyengén funkcionáló hadtáp-, kórház- s egyéb vonataikba, amivel saját anyagi ellátottságuk kerülhetett kritikus helyzetbe, nem beszélve arról, hogy az említett vonatok maguk mögé rendelése az első pillanatban szinte kivihetetlennek tűnt. A háború utáni szakirodalom méltán adózott elismeréssel Auffenbergnek, de különösen az alárendelt parancsnokoknak, hogy a „hátraarc" néhány nap alatt viszonylag rendben megtörtént, ami részben az orosz hadvezetőség éberségének hiányára is utal.

A „hátraarc"-manőver sikere annak is köszönhető volt, hogy Dankl 1. hadserege felújította a Lublin elleni támadást. Ezúttal azonban nem a bal-, hanem a jobbszárnyán: a X. hadtest szeptember 1-én megrohamozta a Fajszlavicétól

110 L. erre nézve az AOK Op. Nr. 1452. és a 4. hadsereg Op. Nr. 399. parancsát, amelyben tájékoztatást ad a parancsnoknak a 2. hadsereg feladatairól. *Auffenberg:* i. m. 285. o. A 2. hadsereg rendbeszedéséről az AOK Op. Nr. 1498. intézkedett. A támadás részletezése: AOK Op. Nr. 1605.

111 HL AOK Op. Nr. 1586. (A II. és XIV. hadtestből alakítva.)

112 HL AOK Op. Nr. 1523.

113 Az AOK maga is kétségesnek érezte a támadás várható sikerét. Op. Nr. 1521-ben felkérte a konstantinnápolyi osztrák—magyar katonai attasét, hasson oda, hogy a törökök lépjenek be a háborúba, Odessza ellen intézzenek támadást, s ezzel segítsék elő a Monarchia vállalkozását. A parancs mellett a katonai attasé válasza: a törökök Conrad kérése elől kitértek.

Az AOK helyzete is megrendült e napokban: udvari körökben és a bécsi közvéleményben pánikhangulat uralkodott, amely eljutott az uralkodó katonai irodájáig. Ferenc József Montenuovo herceg udvarmesteren keresztül rendületlen bizalmáról biztosította Frigyes főherceget és Conradot. L.: HL AOK Res. Nr. 60.

északra lévő orosz magaslati és erdőségbeli állásokat. A támadást balról az V. hadtest támogatta. Az orosz ellenintézkedések nyomán a támadás csakhamar megakadt, majd 2-án — többszöri sikertelen megújítás után — nemcsak összeomlott, hanem az V. és X. hadtest közötti orosz áttörés veszélye fenyegetett. Dankl ekkor a Woyrsch-féle német hadtest beavatkozásától remélte az orosz rohamok felőrlését. Woyrsch hadteste, megkésve a Visztulán való átkeléssel, az eseményekre semmi hatást nem tudott gyakorolni, ellenben később a visszaözönlő Dankl-hadsereg utóvédjének szerepét kellett vállalnia. Szeptember 4-ére Dankl jobbszárnya az áttörés előtt állt, s az orosz hadvezetőség a Tanev térségbe való leszorítását jelölte meg csapatai feladatául.[114]

Az AOK előtt a Dankl-hadsereg újabb kudarca egyelőre rejtély maradt, pedig arról volt szó, hogy az orosz hadvezetőség a hadműveletek súlypontját a jobbszárnyra helyezte, jelentős erőket irányítva át a 4. és 9. orosz hadsereg arcvonalára, továbbá a visszavonuló 5. orosz hadsereg támogatása céljából a 3. orosz hadsereg mozgását nem nyugati, hanem északnyugati irányba rendelte el.[115] Az orosz döntés a Conrad-féle új haditervet legérzékenyebb pontján érintette: azon túlmenőleg, hogy a Dankl-hadsereg Lublin elleni támadása kudarcba fulladt, s Dankl az áttörés veszélye elé került, a Grubieszovig előtörő József Ferdinánd-csoport hatalmas túlerőre talált az AOK számára váratlanul visszaforduló 5. orosz hadseregben, s annak heves támadásai nyomán egyre délebbre szorult. Miközben Conrad a 4., 3. és 2. osztrák—magyar hadsereggel — a Monarchia hadseregének zömével — voltaképpen egy keleti irányú átkaroló hadműveletre tört, ez a zöm az orosz súlypontképzés és sikerek nyomán egy észak-déli irányú hátbatámadás veszélye elé került.

A kérdés ezek után az volt: sikerül-e Dankl-nak és József Ferdinándnak addig kitartania, míg a 4., 3. és 2. hadsereg a Conrad-féle elképzeléseket végrehajtja? Conrad szerint 3 napról volt szó. Mint az események megmutatták: a hadművelet összeomlása nem ennek a 3 napnak a rovására volt írandó.

A 4. (Auffenberg) hadsereg szeptember 3-ára mindhárom hadtestével (XVII., VI. és IX.) felfejlődött a Tomaszov—Korczmin vonalban való támadásra. Ezalatt a 3. (Boroević) hadsereg megtépázott csapatai — Lemberg feladása után — a grodeki tavak vonalán, zömmel Javorov térségében, újjászervezés alatt álltak. A 2. (Bőhm-Ermolli) hadsereg Komarno és Szambor térségében gyülekezett (a VII. és IV. hadtest, mely utóbbi végre megérkezett Sabác mellől). A 4. hadsereg lassan terjeszkedett Niemirov és Magierov felé, jobb szárnya a Javorov—Janov vasútvonal mentén felvette a kapcsolatot Boroević balszárnyával,[116] míg balszárnya részben fedetlenül állt, mivel az azt biztosító József Ferdinánd-csoport minden energiáját lekötötte Dankl jobbszárnyának támogatása, illetve a visszafordult 5. orosz hadsereg nyomása.[117]

Szeptember 6-án a 4. hadsereg támadásba lendült és — az AOK kínos meglepetésére — rendkívül heves ellenállásba ütközött. Jóllehet mindhárom hadteste tért nyert, szeptember 7-e estéjéig a balszárnyon harcoló XVII. hadtestet a nyomasztó ellenséges túlerő előbb megállította, majd visszanyomta Ryczki helységig, amellyel a hadsereg ellátási vonalát jelentő Rava-Ruszka—Javorov közötti országút veszélybe került.[118] A helyzet kritikus voltán enyhítendő, az AOK három lovashadosztályt irányított Rava-Ruszkába, miközben a VI. és IX. hadtest arra kényszerült, hogy délről keletre fordítsa arcvonalát, a táma-

114 Mindezekre nézve 1. HL AOK Op. Nr. 1576., 1578 és 1586.
115 A 3. orosz hadsereg csapása irányának felismerése: AOK Op. Nr. 1561.
116 HL AOK Op. Nr. 1635.
117 HL AOK Op. Nr. 1667.
118 HL AOK Op. Nr. 1675.

dás helyett elkeseredett védelmi harccal fogja fel a 3. orosz hadsereg északnyugati irányú csapását.[119] Conrad hadműveleti tervének feltételezésével ellentétben ugyanis a 3. orosz hadsereg nem üldözte a nyugati irányban visszavonuló 3. (Boroević) hadsereget, hanem északnyugati irányba fordult, hogy támogassa az 5. (Pleve) orosz hadsereget. Így a 4. (Auffenberg) hadsereg szeptember 6-i támadása nem oldalba kapta, hanem arcból érte, amit túlereje révén könnyen elhárított, s jobbszárnyi súlyképzéssel Auffenberg balszárnyát csaknem átkarolta. A helyzet ezután azt követelte, hogy Auffenberg frontálisan fogja fel a 3. orosz hadsereg támadását, így a támadásból veszteségteljes elhárító harc lett, s a Conrad-i elképzelés teljes csődje.

A helyzetet mentendő, Conrad a 3. (Boroević) és a 2. (Bőhm-Ermolli) hadsereg azonnali támadását rendelte el. A 3. hadsereg két hadteste (III. és XI.) a Grodek—Lemberg, illetve a Javorov—Lemberg vasútvonalak mentén kezdte meg az előnyomulást, mialatt a 23. honvéd hadosztály a Javorov—Janov országúton tartotta a kapcsolatot a 4. hadsereggel. A támadáshoz csakhamar felzárkózott a 2. hadsereg: XII. és VII. hadteste az alsó-Vereszyca mentén tört kelet felé, míg IV. hadteste Rudki-ig hatolt előre (szeptember 9.). Egy csoport a Sztryj folyó szakaszán védelmi állást foglalt el, más kisebb csoportok a Kárpátok átjáróit védelemre rendezték be.[120]

Szeptember 8-án a 3. és 2. hadsereg előrehaladása kedvezőnek tűnt. A 2. hadsereg átjutott Kolodrubynál a Dnyeszteren, Komarnonál a Vereszycán, ekkor azonban előkészített orosz védelmi állásokba ütközött: az ellenfél hevenyészett, de rendkívül tűzerős tábori állások tömegével lelassította a támadást. Nagyjából ugyanez volt tapasztalható a 3. hadseregnél is. A III. hadtest Grodeka-Gora, a XI. hadtest Vielkopole, majd Janov nagy veszteségekkel történő elfoglalása után egyre csökkenő lendülettel jutott előre, miközben minden tanyát, majort, kis és nagy helységet külön kellett megostromolnia, s számos büntető akciót indítania az orosz hadsereget bőséges információkkal ellátó ukrán lakossággal szemben. A csakhamar bekövetkező orosz ellentámadás a 3. hadsereg támadását nemcsak megállította, hanem a hadsereget súlyos védelmi harcokba sodorta. Az orosz ellenállás hevessége inkább a tereplehetőségek mesteri kiaknázásának volt következménye, mintsem anyagi és élőerő fölényének, hisz a súlypontot — mint ismeretes — az orosz hadvezetőség Dankl, illetve Auffenberg arcvonalára helyezte. A 2. osztrák—magyar hadsereg nagy árat követelő helyi sikerei nem késztették az orosz hadvezetőséget elhatározásának megváltoztatására, még akkor sem, amikor alakulatai Lemberget délnyugatról megközelítették.[121] Egyébként is, Lemberget az orosz hadvezetőség annyira megerősítette, hogy hosszadalmas védelmi harcra is kész volt, hogy azalatt a számára kedvező hadászati döntés Dankl és Auffenberg arcvonalán bekövetkezzék.

Szeptember 9-én elkeseredett harcok dúltak Lemberg előterében. Az orosz hadvezetőség Bartatov, Mizana, Stavezany helységeket, amelyek a Lembergbe nyugatról vezető utakat uralták, újabb erők átdobásával erősítette meg. Leküzdésük a rohamozó osztrák—magyar csapatoknak nem sikerült, még annak árán sem, hogy a sebtében felvonultatott nehéztüzérség az említett helységeket rommá lőtte. Az AOK a 2. hadsereg további támadásától várta Lemberg visszafoglalását s ezzel a hadászati helyzet gyökeres fordulatát. Szeptember 9-én és 10-én kiadott parancsai türelmetlenül hajszolták előre a 2. hadsereget, a napijelentések vétele után megfeddte Bőhm-Ermollit, hogy a kitűzött célokat nem

119 HL AOK Op. Nr. 1712.
120 Uo.
121 HL AOK Op. Nr. 1747. és 1799.

érték el.[122] Az előtörés azonban egyre nehezebbé vált, a csapatok a fokozódó orosz ellenállás nyomán kimerültek. A támadás újbóli erőszakolását nagymértékben motiválta, hogy Dankl ellenállása összeomlott és az 1. hadsereg, a 4. és 9. orosz hadsereg nyomására, arcvonalát feladva, a Szan folyó mögé özönlött visszafelé.[123] Lényegében ugyanez következett be a József Ferdinánd-csoportnál az Auffenberg balszárnyánál: a visszavonulás elkerülhetetlenné vált.[214] A Conrad-féle hadművelet végleg összeomlott. Az AOK a galíciai nagy csatát elvesztette, erőfeszítései csak arra irányulhattak, hogy csaknem egész Galíciát feladva, megmaradt erőit az ellenség átkarolása alól kivonva s attól elszakadva újjászervezze, s közvetlen német segítséggel kísérelje meg a háború továbbfolytatását.

A fordulatot tulajdonképpen a 4. (Auffenberg) hadsereg balszárnyán és a József Ferdinánd-csoport arcvonalán kibontakozó események váltották ki. Míg a 4. hadsereg középen harcoló VI. hadteste elkeseredett elhárító harcokban feltartóztatta a 3. orosz hadsereg rohamait (az új parancsnok, Arz altábornagy későbbi vezérkari főnök, tetterős vezetésével), az északi szárny ellenállása összeomlott, csakúgy, mint József Ferdinánd csoportjáé az 5. orosz hadsereggel szemben. Rava-Ruszka és Tomaszov között az arcvonal szétszakadt, s az osztrák—magyar csapatok visszaözönlése kezdetét vette. Míg azonban itt egy hadseregrész, illetve egy csoport kudarcáról volt szó, tőlük balra — északra — egy egész hadsereg, az I. (Dankl) osztrák—magyar hadsereg jutott el az összeomlás küszöbére. Előbb a balszárnyán levő Kummer-csoport és az I. hadtest ellenállása tört meg (Chodel-szakasz), majd a jobbszárnyon levő X. és V. hadtest arcvonala szakadt szét. Habár az időközben bevetett német Woyrsch-féle hadtest Tarnavatkánál sikeresen közbelépett, az 1. hadsereg visszavonulását halogatni többé nem lehetett: erői kimerültek, s csapatai megmentését Dankl csak a Szan folyó mögé való gyors visszavonulásban remélhette. Mindezt siettette a mellette harcoló József Ferdinánd-csoport újabb veresége, amely Lubyczánál csak a legnagyobb erőfeszítés árán tudta magát kivonni a teljes bekerítésből.

Miközben az északi szárny visszavonulásban volt (amelyet Tarnavatka—Turobin vonalán a Woyrsch-féle német hadtest fedezett), s a József Ferdinánd-féle csoport is Cieszanov irányába özönlött, a Javorov—Lemberg vasútvonaltól délre harcoló 4., 3. és 2. hadsereg helyzete kétségbeejtővé vált, mivel nemcsak az észak-déli irányú, hanem a Sztryj völgyében Dovhobyce felé törő orosz erők révén (8. orosz hadsereg) — a Szambor—Turka, Szambor—Chyrov vonal fenyegetésével — a dél—északi irányú átkarolás feltételei is érlelődtek.[125]

Az AOK szeptember 11-én valamennyi hadsereg számára kiadta az általános visszavonulási parancsot. A csaknem egy hónapon át tartó galíciai nagy csata az osztrák—magyar csapatok vereségével ért véget.

A visszavonulás (Szeptember 11—szeptember 23.)

Dankl tábornok hadseregének roncsait mentette a Szan folyó mögé. A csapattestek vezetőiben a Tanev térségen való átkelés a legnagyobb aggodalmakat váltotta ki. Orosz foglyok vallomásai egyértelműen arra utaltak, hogy az orosz hadvezetőség a végső csapást a Dankl-hadsereg ellen a Tanev

122 HL AOK Op. Nr. 1796., 1799., 1810., 1816., 1850.
123 HL AOK Op. Nr. 1816.
124 HL AOK Op. Nr. 1866.
125 HL AOK Op. Nr. 1877.

térségben tervezte. Emiatt nagy lovaskötelékek állandó rohamára kellett számítani, amelyek az amúgy is rendezetlen visszavonulást a kötelékek felbomlásáig zavarhatták. Az orosz zöm előnyomulásának késleltetését a Woyrsch-féle hadtest kapta, amely így a Tarnavatka körüli dombokon elkeseredett utóvédharcokba bocsátkozott az osztrák—magyar zöm vonulását fedezve. (A hadtest szeptember 17-én és 18-án még állásaiban harcolt, mialatt Dankl seregének kötelékei elérték a Szan folyót, s a Visztula—Szan szögletébe benyomult orosz lovastömegek támadását üggyel-bajjal elhárította.)

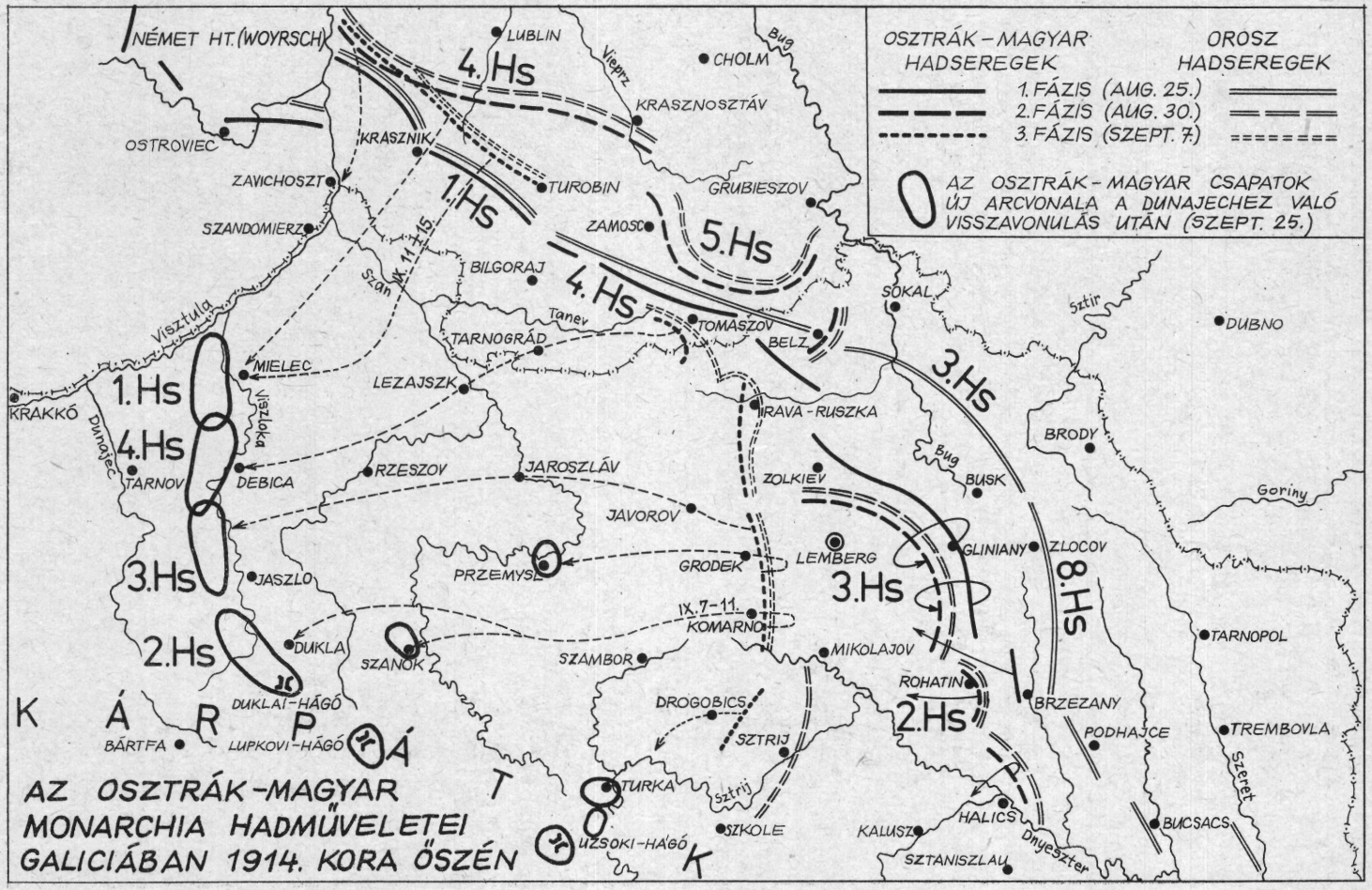
Az AOK szeptember 11-én kiadott parancsa[126] tényként közölte, hogy az 1. hadsereg a Szan alsó folyása mögé megy vissza s „az általános helyzet megköveteli a Lembergnél sikerrel kecsegtető támadás félbeszakítását", illetve valamennyi hadseregnek a Szan mögé való visszavonását. Az 1. hadsereg sávját a Visztulától Lezajszig, a 4. hadseregét Jaroszlav, a 3. hadseregét Przemysl irányában, míg a 2. hadseregét Nove-Miaszto—Bilica közti sávban jelölték ki. Ez utóbbi visszavonulásának kezdetét szeptember 12-ében adták meg.

Szeptember 12-én az AOK újabb parancsot adott ki.[127] Ebben elrendelte, hogy a 3. hadsereg a Przemysl—Jaroszlav térségbe való ellenséges betörést hárítsa el, az 1. és 4. hadsereg pedig akadályozza meg az ellenség átkelését a Szan folyó nyugati partjára. Ugyanakkor megtiltotta a Szan vonal hathatós védelmét. A 2. hadseregnek ezalatt törekednie kellett arra, hogy az ellenség Przemysl elleni, délről jövő esetleges támadását elhárítsa. (Megjegyzendő, hogy az AOK ekkor még Przemyslben tartózkodott, csak 12-én kezdte meg az áttelepülését Neu-Sandezbe.) A nagy visszavonulás végleges szabályozása az AOK szeptember 16-i parancsában történt meg.[128] A parancs bevezetőjében tudatta, hogy az osztrák—magyar hadseregek megerősítésére német csapatok érkeznek. Mindaddig minden nagyobb harci tevékenység elkerülendő és az 1., 4. és 3. hadseregnek el kell érnie az alsó Dunajec és a Biala folyók térségét (Gribontól délre), míg a 2. hadseregnek a Szemelnye-Felső és Alsóvízköz—Sztropkó—Alsókomarnok közti térséget. El kell érni továbbá, hogy a hadseregeket együtt tartsák s az 1. hadseregnek délre való leszorítását elkerüljék. (A parancsot az AOK már Neu-Sandezből adta ki.)

Conrad ezt megelőzőleg „drámai hangú" kéréssel fordult a német hadvezetőséghez: a helyzet stabilizálása érdekében szükséges, hogy legalább négy német hadtestet irányítsanak Nyugat-Galíciába.[129] Szeptember 14-én este kérését megismételte, kiegészítve azzal, hogy a német csapatok Narev térségében indítandó támadásának immár nincs értelme. A kialakult helyzetben arról van szó, hogy az osztrák—magyar erőknek a segítségül érkező német csapatokkal Nyugat-Galíciában egyesülniök kell.[130]

A nagy visszavonulás kényszerű elrendelése rendkívül heves reakciót váltott ki az udvarnál, a diplomáciai vezetésnél és mindkét ország (Ausztria, Magyarország) közvéleményében. Az AOK Károly trónörököst menesztette Bécsbe (aki beosztott tisztként a főhadiszálláson szolgált) s rajta keresztül igyekezett

126 Uo.
127 HL AOK Op. Nr. 1925. A paranccsal egyidőben hivatalos kommüniké látott napvilágot. „A Lemberg melleti csatában sikerült a grodeki országúton és attól délre levő csapatainknak az ellenséget 5 napos kemény küzdelemben visszaszorítani, 10 ezer foglyot ejteni és számos lőveget zsákmányolni. A sikert azonban nem lehetett kihasználni, mert északi szárnyunkat Rava—Ruszkánál túlerő fenyegeti, s ezen kívül újabb orosz erők Dankl hadserege ellen, illetve a közte és a Lemberg-i csatatér közti térségbe benyomultak. Az ellenség jelentős erőfölénye miatt elkerülhetetlenné vált három hét óta szakadatlanul hősiesen harcoló hadseregeinket egy jó adottságú szakaszon összegyűjteni és további hadműveletekre készenlétbe helyezni. Höfer vezérőrgy."
128 HL AOK Op. Nr. 2063.
129 HL AOK Op. Nr 1957.
130 HL AOK Op. Nr. 1960.

OSZTRÁK – MAGYAR HADSEREGEK
OROSZ HADSEREGEK
1. FÁZIS (AUG. 25.)
2. FÁZIS (AUG. 30.)
3. FÁZIS (SZEPT. 7.)
AZ OSZTRÁK – MAGYAR CSAPATOK ÚJ ARCVONALA A DUNAJECHEZ VALÓ VISSZAVONULÁS UTÁN (SZEPT. 25.)
NÉMET HT. (WOYRSCH)
LUBLIN
CHOLM
KRASZNOSZTÁV
OSTROVIEC
KRASZNIK
ZAVICHOSZT
TUROBIN
GRUBIESZOV
SZANDOMIERZ
ZAMOSC
BILGORAJ
TOMASZOV
BELZ
SOKAL
TARNOGRÁD
MIELEC
LEZAJSZK
RAVA – RUSZKA
KRAKKÓ
TARNOV
DEBICA
RZESZOV
JAROSZLÁV
ZOLKIEV
BUSK
BRODY
DUBNO
JAVOROV
GLINIANY
ZLOCOV
LEMBERG
PRZEMYSL
GRODEK
JASZLO
KOMARNO
DUKLA
SZANOK
SZAMBOR
MIKOLAJOV
TARNOPOL
ROHATIN
BRZEZANY
DROGOBICS
SZTRIJ
PODHAJCE
TREMBOVLA
TURKA
SZKOLE
KALUSZ
HALICS
BUCSACS
SZTANISZLAU
DUKLAI – HÁGÓ
BÁRTFA
LUPKOVI – HÁGÓ
UZSOKI – HÁGÓ
1. Hs
2. Hs
3. Hs
4. Hs
5. Hs
8. Hs
IX. 11–15.
IX. 7–11.
Visztula
Szan
Tanev
Bug
Sztir
Goriny
Dunajec
Wisłoka
Wieprz
Szeret
Dnyeszter
KÁRPÁTOK
AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA HADMŰVELETEI GALICIÁBAN 1914. KORA ŐSZÉN

magyarázkodni. A király, elfogadva Károly érvelését, biztosította bizalmáról a hadsereg felső vezetését, s szabad kezet adott neki „a vétkes parancsnokok" eltávolításához.[131]

*

A visszavonulás az anyagi-, és élőerők újabb nagymérvű pusztulásával járt. Az ellenségtől való elszakadás viszonylag az 1. hadsereget kímélte meg leginkább. Ebben kétségkívül szerepe volt a Woyrsch-féle német hadtest szívós utóvédharcainak. Rendezettnek mondható körülmények között lépte át a Szan folyót s húzódott le a Dunajec folyó vonaláig. Mindez nem mondható el a 4. (Auffenberg) hadseregről és a József Ferdinánd-csoportról, amelyet a győztes 3. és 5. orosz hadsereg változó intenzitással üldözött. A 4. hadsereg alakulatai felbomlottak, harcoló csapatok és hadtáposztagok leírhatatlan zűrzavarban menekültek délnyugat felé. A menekülőket kozák lovasrohamok tizedelték, a csoportokba szétzilált egységek az utánuk nyomuló oroszok könnyű zsákmányai lettek. A mérhetetlen káosz felszámolása érdekében a magasabb parancsnokságok a hadtápvonatokat magukra hagyták, illetve feláldozták, abban reménykedve, hogy az ellenség előnyomulását ezáltal is késleltethetik. A hadsereg roncsai (60—70%-os veszteséggel!) Jaroszlavra, Szieniavára, Lezajszkra zúdultak, s éhségükben raboltak, fosztogattak. Rendezettebb körülmények csak a Szan folyón való átkelés és az összes átjáró felrobbantása után álltak elő. Kordon és tábori csendőralakulatok fogták fel a szétugratott katonák ezreit, s kezdték meg csakhamar a megmaradtak megfegyelmezését. Amikor a hadsereg Tarnovtól délre a Viszloka—Biala folyók közötti térségben megállapodott, harcoló létszáma alig érte el a 70 000 főt.

A 3. és 2. hadsereg visszavonulása szintén bővelkedett drámai eseményekben. Mindkét hadsereg szeptember 12-én kezdte meg az ellenségtől való elszakadást és fárasztó gyalogmenetekben, a többi hadseregnél tapasztalt zűrzavarban érte el célját. A 3. hadseregnél külön nehézséget jelentett, hogy visszavonulási útja több helyen érintette, keresztezte a 4. hadseregét, ami az egymás nyelvét alig vagy egyáltalán nem értő katonák véres összetűzéseihez vezetett. A 3. hadsereg visszavonulásának súlypontja Przemysl térségére esett. Az erődítmény készleteit csaknem felélték, s a parancsnok, Kuzmanek tábornok ama elhatározása, hogy a várat a körülzáró 3. orosz hadsereggel szemben a végsőkig védeni fogja, illuzórikusnak tűnt, s inkább Boroević visszavonulásának fedezésében volt jelentősége. Szeptember 24-ig a 3. hadsereg a Jaszlo—Kroszno—Rymanov közti térségben a Viszlok folyó mentén állt meg, míg a 2. hadsereg ettől délre, az úgynevezett duklai horpadásban, Rymanovtól délre, a Tylice-Konieczma—Zboro—Bártfa vonalban; hátrább egy-egy gyenge hadosztállyal biztosítva Homonna és Uzsok térségét, illetve egy ugyancsak gyenge harci csoportot hagyva Delatyn és Körösmező között.[132]

A nagy visszavonulás elérte a 160—220 km mélységet. Az ellenségtől elszakadó osztrák—magyar erők körülbelül szeptember 23—24-én állapodtak meg a számukra kijelölt körzetekben. Mint az AOK szeptember 21-én este kiadott parancsából kitűnt, szeptember 23-tól az 1. és 4. hadsereg sávjában nagyobb harccselekmények már nem voltak várhatók, s hozzá lehetett fogni az alaku-

131 HL AOK 11. cs. Res. Nr. 79. A menet közbeni és a visszavonulást követő tisztogatásnak áldozatul esett Brudermann lovassági tábornok (a 3. hadsereg parancsnoka) és Auffenberg gyalogsági tábornok (a 4. hadesreg parancsnoka), az I., II. VII., IX. és a XVII. hadtest parancsnoka. A Kummer-csoportot feloszlatták, s elcsapták 10 gyalogos- és 4 lovashadosztály parancsnokát. Három hadosztályparancsnok önkezével vetett véget életének. A 2. és 3. hadsereg, továbbá négy hadtest új vezérkari főnököt kapott. A tisztogatás során viszont megerősödött Boroević Szvetozár gyalogsági tábornok és József Ferdinánd gyalogsági tábornok pozíciója. Vö. *Kiszling:* i. m. 41. o.

132 HL AOK Op Nr. 2085.

latok feltöltéséhez, újjászervezéséhez, anyagi-technikai felszerelésük pótlásához.[133] A 3. és 2. hadsereg a számára kijelölt körzeteket csak szeptember 24-én érte el. A parancs ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az időközben megalakult 9. német hadsereggel való kapcsolat felvétele esetleg szükségessé teszi a további, nyugatra történő visszavonulást. Ha erre nem kerül sor, haladéktalanul meg kell kezdeni az új offenzívára való felkészülést. A Neu-Sandezbe rendelt hadsereg-vezérkari főnökökkel Conrad tábornok szeptember 21-én személyesen közölte, hogy az említett német 9. hadsereg (9 gyaloghadosztály) szeptember 30-ára eléri a hadműveleti térséget, jobbszárnya Krakkónál áll, arcvonalszélessége körülbelül 40 kilométer.[134]

Az AOK parancsa igen súlyos feladatokat rótt valamennyi hadseregparancsnokra, még inkább azonban a közép- és alsó vezetésre. A fegyelmezés és újjászervezés mellett a legnagyobb gondot a csapatok körében dühöngő tífusz-, kolera- és vérhasjárvány megfékezése jelentette. Nem kisebb feladat volt az elpusztult, vagy fogságba esett százezrek pótlása sem, hiszen a harcokban a hadsereg legjobb emberállománya veszett el. A pótlás viszont sebtében kiképzett, gyenge harcértékű népfelkelő elemekből állott. A hallatlanul nagy anyagi veszteség pótlása egyenesen illuzórikusnak tűnt. Az erkölcsi erő pedig a mélypontra zuhant. Így Conrad tábornok háború után megfogalmazott sorai korántsem fedték az akkori valóságot: „A K.u.k. hadseregeket nem verték meg, harci erejüket nem törték meg ... csak vissza kellett vezetni őket, hogy kikerülhessenek egy olyan helyzetből, amely a harc folytatása mellett veréséghez vezethetett volna. Ettől megóvták őket, s már két héttel később készek voltak arra, hogy újból előre menjenek."[135]

A valóságban az 1914-es őszi hadjárat lehetőségeit más tényezők alakították ki.

Összegezés

Az osztrák—magyar haderő északkeleti hadszíntéren bekövetkezett vereségével a háború továbbfolytatásának lehetősége csak azonnali német beavatkozással volt biztosítható. A helyzet súlyosságát fokozta, hogy a galíciai veréséggel szinte egyidőben a kis Szerbia ellen harcoló 5. és 6. osztrák—magyar hadsereg offenzívája is összeomlott. A központi hatalmak koalíciójának erősebb tagja, a császári Németország haderejének többségét kitevő nyugati hadsereg pedig a szeptember 4—9-i Marne melletti csatában a schlieffeni villámháború és győzelem kikényszerítésében maradt alul; a háború közeli befejezésének reménye egyszer s mindenkorra elveszett egy olyan ellenséges koalícióval szemben, amely anyagi és élőerőfölényét ellenfelével szemben fokozatosan érvényre juttathatta. Mindezt Marne és Lemberg teremtette meg, s Hindenburg tannenbergi és keletporoszországi győzelmei (augusztus 23—30.) a Szamszonov és Rennenkampf vezette 1. és 2. orosz hadseregekkel szemben már nem változtathattak a helyzeten.

Az Osztrák—Magyar Monarchia hadserege a galíciai hadműveletekben durva becslések szerint mintegy 350 000 főt vesztett, ebből halott és sebesült kb.

133 HL AOK Op. Nr. 2339.

134 HL AOK Op. Nr. 2039. II. Vilmos császár táviratilag közölte három hadtest és egy lovashadosztály Krakkóba, ill. Délkelet-Sziléziába való küldését Hindenburg tábornagy parancsnoksága alatt. A távirat mellett található Fleischmann vk. százados, osztrák—magyar összekötő tiszt tájékoztatója Ludendorff tábornok Neu-Sandezi útjáról. Kéri, ne tegyenek észrevételt Ludendorff javaslataira, annál is inkább, mert a németek meg vannak győződve, hogy a k. u. k. haderők jelenlegi helyzetüket sem tudják tartani. Esetleges osztrák—magyar főparancsnokról pedig szó sem lehet.

135 *Conrad:* i. m. IV. k. 710. o.

250 000, hadifogoly hozzávetőlegesen 100 000 fő volt. A hadianyag- és technika zöme elpusztult, a megmaradt hadsereg morálisan mélypontra zuhant.

A súlyos vereség okainak feltárása már a visszavonulás alatt megkezdődött. Az AOK által indított vizsgálatok „házon belül" keresték az okokat és okozókat,[136] s viszonylag kevés szó esett az ellenfélről, annak teljesítményéről. Az események azt mutatták, hogy az orosz hadvezetés anyagi- és élőerőfölényét jól kihasználta, továbbá az imperialista háború megvívásához olyan ideológiai mezzel vértezte fel embereit (a szlávok felszabadítása a germánok és magyar csatlósaik zsarnoksága alól), amely — kihasználva az egyszerű katonában meglévő hamis tudati elemeket — a harcnak morális meggyőződést adott. Az orosz hadsereg győzelme egyértelmű és meggyőző volt, jóllehet a győzelemért óriási árat fizetett. Vesztesége alig maradt el ellenfeléé mögött, ami vitathatatlanul a kíméletlen, nehézkes, önbizalomhiánnyal küszködő hadműveleti, de méginkább a középszerű harcászati vezetés rovására volt írható. Az orosz hadvezetés ellenfele hadászati elképzelését tudatosan, vagy sokszor ösztönösen, sikerrel keresztülhúzta, az ezekből adódó hadászati lehetőségek következetes kihasználását azonban elmulasztotta s ellenfelét hadászati jellegű vereségre kényszeríteni képtelen volt. Így a Monarchia hadserege nem semmisült meg, ellenben a Szan folyóig előretört, majd megállt orosz seregek asszisztálása mellett, rendkívüli erőfeszítések árán ugyan, de összeszedte magát s néhány hét múlva — német segítséggel — újból támadásba kezdett.

Mivel a Frigyes—Conrad-féle hadvezetőség továbbra is élvezte az uralkodó és legfelső körök bizalmát, a vizsgálati eredmények elkendőzték Conrad hadászati elképzeléseinek és hadműveleti terveinek valódi értékét, csakúgy mint a hadvezetőség — hadosztály-szintig beavatkozó — hadműveleti vezetésének rossz gyakorlatát. Így arról szó sem esett, hogy a háború előtt kidolgozott, majd megváltoztatott haditerv rossz, illetve elégtelen információkra felépített, a hadsereg várható teljesítőképességét figyelmen kívül hagyó, szövetségese ígéreteit túlbecsülő, az ellenfél szándékait félreismerő, annak erejét lebecsülő haditerv volt, amelyet az ellenség nemcsak könnyen ellensúlyozhatott, hanem akaratát könnyűszerrel az osztrák—magyar hadvezetésre kényszeríthette. Mindez olyan szubjektivizmussal és AOK-centralizmussal párosult, amely a közép- és alsószintű vezetést béklyóba verte, az önálló kezdeményezést megfojtotta, az arcvonalakon beálló tényleges helyzetet figyelmen kívül hagyta. A csapatoktól elszakadt legfelső hadvezetés hadműveleti vezetése a voluntarizmus szélsőséges eseteit produkálta, amelynek egyenes következménye az emberanyag gátlástalan feláldozása, végső soron hazárdjáték volt.

A szubjektivizmusból fakadt, hogy a vereségért a csapatvezetésnek kellett vállalnia a felelősséget. Az AOK által kiküldött vizsgálóbizottságok tevékenysége is arra irányult, hogy a Conrad—Frigyes-féle hadvezetés felelősségéről eltereljék a figyelmet. A jelentések[137] ennek ellenére olyan tényeket tártak fel, amelyek — szándékuk ellenére — ezt a felelősséget még inkább aláhúzták. A jelentésekből ugyanis kitűnt, hogy a Monarchia hadserege elképesztő felkészületlenséggel kezdte meg a háborút: anyagi és technikai ellátottsága jóval elmaradt ellenfeléé mögött. A harcászatról mondottakból kiderült, hogy a soknemzetiségű hadseregnél — a Conrad által kidolgozott kiképzési elveknek megfelelően — kizárólag a támadó harcászatot erőszakolták, azt is oly módon,

136 Pl. *Karl Novak:* Der Weg zur Katastrophe. Berlin, 1919.; *Alfred Krauss:* Die Ursachen unserer Niederlage. München, 1921.; ÖULK II. k.; *Stegemann:* i. m. stb. Napjainkban a polgári történetírás sokkal tárgyilagosabban ítélkezik: pl. *P. Kielmansegg:* Deutschland und der Erste Welktrieg. Frankfurt/M., 1968. és *R. Kiszling:* i. m. A marxista álláspontot képviseli. *H. Otto—K. Schmiedel:* Der Erste Weltkrieg. Berlin, 1977.

137 HL AOK Op. Nr. 1779.; Op. Nr. 1794.; Op. Nr. 2024.

hogy az egyes fegyvernemek közti együttműködést lebecsülték, így aztán a rohamra induló, csak céllövészetre kiképzett gyalogság a tüzérségi tűztámogatás nélkül elvérzett az ellenség géppuska- és tüzérségi tüzében, vagy olyan pánikba esett, amely órákon belül hadműveleti krízist eredményezett. A védelmi harcászati kiképzés és felszereltség hiányában ugyanez a gyalogság az orosz rohamokat visszaverni csak a legnagyobb véráldozatokkal tudta: a csukaszürke egyenruhában jó célpontul szolgáló gyalogság — kézi ásó híján — még kezdetleges védőállások létrehozására is képtelen volt, nem beszélve arról, hogy tűzereje a lőszerutánpótlás hiányosságai miatt, nemkülönben a fegyverzet konstrukciós hibái (mindenekelőtt a töltényhüvelyek állandó beragadása) miatt messze elmaradt ellenfeléétől.[138] A tartalékos, póttartalékos alakulatoknál, amelyeket az első vonalba is beosztottak, a hiányosságok még szembetűnőbbek voltak. A gyalogság a lovasságtól sem kapott támogatást. Az egykor legdicsőbb fegyvernem — díszes egyenruhájában, az elavult lovasrohamokat erőltetve — már a távolfelderítés során súlyos veszteségeket szenvedett, majd a nagy harcok idején felőrlődött.

Nem volt jobb a helyzet a tüzérségnél sem, amelynek felhasználhatóságát elavult anyaga is hátrányosan befolyásolta. Az egyetlen 30,5 cm-es mozsár kivételével a tábori ágyúk, tarackok zöme (amellett, hogy kevés volt belőlük) nehézkes, gyengén fogatolt volt, hordtávolságuk messze az ellenségé alatt maradt, és egyébként sem tudtak kellően érvényesülni, mivel kolofoniummal (gyantával) ellátott tölteteik sokszor nem robbantak, így hatásuk minimális volt. A belövési eljárások, célzó berendezések elmaradott volta arra kényszerítette a csapatok vezetőit, hogy a lövegeket szinte az első állásokba parancsolják. Ennek következménye többek között az lett, hogy egy-egy ellenséges roham alkalmával vagy gyorsan elmenekültek a csatatérről, vagy az ellenség könnyű zsákmányai lettek. (Az elmondottakkal homlokegyenest ellenkező volt az orosz hadsereg tüzérségének teljesítménye: koncentrált össztűzzel, gyorstüzelő ágyúk és aknagránátok sokaságával nemcsak az ellenség leküzdésében volt igen hatásos, de morális hatásával az osztrák—magyar hadsereg önbizalmának megrendítésében is.)

A hadsereg felhasználhatóságát rendkívüli mértékben befolyásolja a modern gépi háború követelte anyagellátás és utánpótlás színvonala, folyamatossága. Ez az osztrák—magyar hadseregnél gyermekcipőben járt. A csapatok fegyver, lőszer nélkül, hiányos s egyben célszerűtlen ruházatban, éhezve érkeztek ki az arcvonalakra. A hadbiztosok által irányított ellátószolgálat legtöbbször még az élelmet sem tudta biztosítani, ezért a csapatok rabolni kényszerültek, a felülről elrendelt rekvirálás mindennapos jelenséggé vált, ami egyben megmagyarázta a helyi lakosság gyűlöletének fellobbanását (amit a russzofil propaganda nagymértékben ki is használt). (Mint a jelentések elmondták, csak a közös hadseregbeli alakulatok rendelkeztek pl. „gulyáságyúkkal", a népfelkelő alakulatoknak a sebtében gyártott főzőládák jutottak.)

138 A lőszerdotációról az ellátó szolgálat az alábbi kimutatást készítette (napi átlag [Az AOK 11. cs. Rcs. Nr. 94.]):

Lövedék	gyalogs. puska	ágyú	tábori tarack	nehéz táb. tar.	hegyi ágyú	hegyi tarack
1—4. hads.	390—430	550—670	460—570	433—476	250—256	240
Balkáni erők (5. és 6. hads.)	520—550	600—640	545	387	256—580	240—600

A balkáni haderők dotációja (Potiorek személyes kapcsolatai miatt) magasabb volt, mint az északi arcvonalon küzdő hadseregeké: az orosz hadsereg napi átlaga gyalogsági puska esetében 800—1000 db., tüzérségi lövegnél 750—1100 db. Uo.

Az egészségügyi ellátottság hiányosságainak megdöbbentő bizonyítékai pedig a tífusz-, vérhas-, kolerajárványok voltak, nemkülönben a sebesülésekbe belehaltak igen magas száma.

A vegyes harcértékű, soknemzetiségű csapatok körében — a fentiekből kifolyólag — a pánikjelenségek mind gyakrabbakká váltak, majd megsokszorozódott a harcból magukat önkényesen kivonó, a parancsot megtagadó elemek száma is, amivel a vesztett csaták után szétugrasztottak, lógósok száma félelmetes nagyságúra nőtt. Így már augusztus második felétől nagy jelentőségűvé vált a biztonsági alakulatok jelenléte, továbbá megbízható csapatok felhasználása megbízhatatlanok megfékezésében vagy megbüntetésében.[139]

A Frigyes—Conrad-féle hadvezetőség a rendcsinálásokat, „megfegyelmezéseket" hadtestparancsnoki feladattá tette, miközben hadműveleti dilettantizmusával ezeket a „sajnálatos jelenségeket" vagy újratermelte, vagy megsokszorozta.

A hadműveletek befejező fázisában, a nagy visszavonuláskor a hadvezetőség aktivitása, közvetlen beavatkozása az események alakulásába csökkent. A galíciai csata elvesztésének keserű valósága eleinte megbénította. A Neu-Sandezbe való áttelepülés után azonban újabb támadó hadműveletek tervezésébe fogott az AOK, függetlenül attól, hogy a hadsereg milyen állapotban volt. Sajátságos, hogy a visszavonulás bonyolult feladatát a közép- és alsószintű vezetés oldotta meg. A hadvezetőség számára csupán a visszavonulás szükségességének időbeni felismerése jutott érdemül, továbbá a retablírozásra alkalmas körzetek kijelölése. A visszavonulás sikere a közép- és alsószintű vezetés teljesítménye mellett az ellenfél tétova magatartásának számlájára írandó: a megvert osztrák—magyar hadak könyörtelen üldözésének elmaradása lehetőséget adott a megmaradt, szétzilált alakulatok rendbeszedésére, anyagi-, technikai felszerelésük és az élőerő pótlására. A Monarchia hadsereg így néhány hét alatt újjászerveződött. A hosszúra nyúlt imperialista háború újabb megpróbáltatásai azonban semmi biztatóval nem kecsegtették.

Мартон Фаркаш

ЛЕМБЕРГ
Военные операции Австро-Венгерской Монархии ранней осенью
1914 года в Галиции (15 авг.—25 септ.)

Резюме

В вводной части статьи автор исследует мотивы, побудившие австро-венгерское военное руководство начать наступательную операцию против развертывавшейся в Галиции русской армии, имевшей преимущество в материальных и людских резервах. Во время проведения операции наступление с юга на север 1 и 4 австро-венгерских армий, наносивших главный удар, далеко не достигало поставленной оперативной цели, — за исключением тактических побед при Красники и Комарове, — в то время как развернувшееся на юго-восточном фланге наступление русский войск привело к неслыханному поражению 3 и 2 австро-венгерских армий, и как следствие этого — к ослаблению всех военных сил Монархии, брошеных в бой в Галиции. Спасительный выход из сложившегося тяжелого положения начальник Генерального Штаба Конрад изыскивал в реверсировании 4 армии в направлении Рава-Русска и атаки на

139 HL AOK Op. Nr. 1794.

фланг 3 русской армии, занявшей Львов, а также в проведении дальнейших наступательных операций 1 австро-венгерской армии вдоль реки Вислы. Начальник Генерального Штаба планировал также осуществить контрнаступление 3 и 2 австро-венгерских армий, оттесненных за район Гродекского озера. Русское военное командирование, переместив основное ядро своих сил в северо-западном направлении и гибко маневрируя имеющимися в распоряжении резервами, перечеркнуло расчеты австро-венгров и, нанося фланговые удары в направлении с севера на юг и с востока на запад, поставило все австро-венгерские вооруженные силы перед опасностью двойного охвата.

Разрешить критическую ситуацию удалось лишь в результате всеобщего наступления оставшейся части австро-венгерских сил на территорию западнее рек Вислы-Бялы-Вислок и к Дукельскому перевалу.

Длившееся три недели жестокое сражение, вошедшее в историю под названием Львовской битвы, привело к уничтожению значительной части австро-венгерских вооруженных сил, потери большей части Галиции, утрате международного авторитета Монархии. Кризис государства Габсбургов лишь усугубил крах, назревавший в это время и на Балканском ТВД.

Военное руководство царской России не смогло превратить эту большую победу в стратегическое поражение австро-венгерской армии и тем самым предоставило ей возможность реорганизоваться с помощью немцев, а через несколько недель перейти в новое наступление.

Márton Farkas

LEMBERG
Die Kriegsoperationen der Österreichisch—Ungarischen Monarchie in Frühherbst 1914 in Galizien.
(15. Aug.—25. Sept.)

Resumee

In der Einführung der Studie untersucht der Autor die Motiven, die die Österreichisch—ungarische Heeresleitung zu einer Angriffsoperation gegen die in Galizien aufmarschirende und in materiaeller und personeller Hinsicht eine Überlegenkeit besitzende russische Armee bewegten. Bei der Durchführung der Operation blieb der Süd-Nordangriff der den Hauptschlang tragenden 1. und 4. Armeen von seinem Operationsziel weit zurück — ausgenommen die taktischen Siege bei Krasnik und Komarow — während die auf dem südostlichen Flügel sich entfaltenden russische Offensive für die 3. und 2. österreichisch—ungarische Armee eine beispiellose Niederlage brachte, die zur Erschütterung der in Galizien eingeworfenen Gesamtkraft der Monarchie gelangte. Den Ausweg der schweren Lage suchte der Chef des Generalstabes, General Conrad im Kehrtmachen, bzw. in Rückwärtsbewegung der 4. Armee nach Rawa—Russka und seinen Flankenangriff gegen die Lemberg besitznehmenden 3. russiche Armee, in weiteren Angriffsunternehmungen der 1. österr.—ung. Armee an der Weichsel und im Gegenangriff der hinter das Teich-gebiet bei Grodek zurückgegangenen 3. und 2. österr.—ung. Armeen. Die russische Heeresleitung kreuzte mit der Versetzung des Schwerpunktes ihrer Kräfte in nordwestliche Richtung und der geschickten Manövrierung der ihr zu Verfügung stehenden Ersätze die österr.—ung. Absicht durch und stellte mit ostwestlichen und nordsüdlichen Flankenstossen die ganze österr.—ung. Kriegsmacht vor die Gefahr einer doppelten Umfassung. Die Lösung der Kritischen Lage gelang nur mit dem Rückzug der Reste der österr.—ung. Kriegsmacht in das Gebiet westlich von den Flüssen Weichsel—Biala—Wisloka und in die Duklasenke.

Der drei Wochen dauerte erbitterte Kampf, der als Schlacht bei Lemberg in die Geschichte eingang, führte zu der Vernichtung bedeutender Teile der österr.—ung. Kriegsmacht, dem Verlust des grossen Teils Galiziens und dem Zusammenbruch des internationalen Ansehens der Monarchie. Die Krise des Habsburger Staates wurde durch den zu dieser Zeit auch am Balkaner Kriegsschauplatz entfalteter Misserfolg vertieft.

Die russische Heeresleitung vermochte den grossen Sieg zu einer strategischen Niederlage der österr.—ung. Kräfte nicht entfalten lassen und gab damit die Möglichkeit die öster.—ung. Armee mit deutscher Hilfe reorganisieren und sie — nach einigen Wochen — in eine neue Angriffoperation einwerfen zu können.

SIKLÓS ANDRÁS

AZ OSZTRÁK—MAGYAR MONARCHIA UTOLSÓ OFFENZÍVÁJA* (1918. június 15—24.)

Előzmények

A német vezető körök 1917 végén fogant elhatározása, döntő támadást indítani a nyugati hadszíntéren, szükségképpen felvetette a kérdést: mennyiben és hogyan támogathatja e tervet az osztrák—magyar hadvezetőség?[1]

A kibontakozó tárgyalásokról és elképzelésekről leginkább egy, a hadseregfőparancsnokság bizalmas iratai között található feljegyzés tájékoztat.[2] E feljegyzés, amely 1918 május elején készült — a vezérkari főnök, Arz Artur báró tájékoztatására —, az alábbiakat tartalmazza: A németek 1918 október végén — vagyis röviddel a 12. isonzói csata megindulása után — azt javasolják, hogy az osztrák—magyar hadosztályokat kellene a keleti frontra küldeni (6—8 hadosztályról lett volna szó) azzal a céllal, hogy az ottani német katonaságot felváltsák, nyugatra irányításukat lehetővé tegyék. A Monarchia e tervet presztizsokokból elutasítja és szállítási nehézségekre hivatkozva azt javasolja, hogy e helyett az olaszországi német hadosztályokat (Olaszországban 7 német hadosztály állomásozott) szállítsák nyugatra. A német hadvezetőség egyetért és ennek értelmében december elején 3 német hadosztályt, majd az alpesi hadtestet (Alpenkorps), végül a maradék német hadosztályokat e frontszakaszról kivonja. Az osztrák—magyar hadvezetőség december 23-án értesül hivatalosan is arról, hogy Franciaországban, a tavasz beálltával, döntő jellegű támadás készül. Az AOK e tervet helyesli és kész azt csapatok küldésével is támogatni, de hamarosan kiderül, hogy német részről osztrák—magyar alakulatokra nem tartanak igényt és megelégednek nehéztüzérség (50 üteg) átengedésével. A főparancsnokság közben a keleti fronton felszabaduló csapatok Olaszországba szállítását rendeli el. Az átcsoportosítás január második felében veszi kezdetét, de a szerelvények a vasút gyenge teljesítőképessége miatt csigalassúsággal haladnak. Az észak-olaszországi offenzíva felújításáról mind ez ideig nincs szó, ezt, hogy erre nem gondolnak, Conraddal, a tiroli hadseregcsoport parancsnokával is közlik, aki december 29-én ilyen értelmű tervet terjeszt elő. A helyzet március elején változik, ekkor kezdenek foglalkozni ezzel az eshetőséggel. Gyors megfontolás eredményeként előterjesztés készül: Támadás Olaszország ellen.

* A jegyzetapparátusban alkalmazott rövidítések kulcsát 1. a tanulmány végén!

1 A német hadsereg 1918 tavaszi és nyári támadására nézve l. *Siklós András:* A német hadsereg támadása és visszavonulása nyugati fronton 1918. Hadtörténelmi Közlemények, 1978. 4. sz.

2 KA AOK Op. Geh. 1918. 1987

Az uralkodó a támadást javasló döntést március 23-án jóváhagyja.[3]

Arra nézve, hogy miért került a kérdés ekkor napirendre, a szóban forgó feljegyzésben és az AOK későbbi dokumentumaiban egyaránt az olvasható, hogy ezt a keleten folyó béketárgyalások kedvező fordulata tette lehetővé.[4] Való igaz, hogy a szovjet kormánnyal március 3-án megkötött breszt-litovszki békeszerződés és az azt követő román előbéke (Buftea, március 5.) az erők egy részének Olaszországba való átcsoportosításához a korábbinál kedvezőbb helyzetet teremtett. De ez csak féligazság. A kép teljességéhez a németek állásfoglalása is hozzátartozik — bár erről az említett dokumentumokban és más osztrák kiadványokban semmi sem olvasható. A döntés közvetlen előzményeit vizsgálva utalni kell Hindenburg március 15-i határozott felszólítására. Hindenburg ekkor küldött átiratában a mielőbbi olasz offenzívát „a sorsdöntő német támadás" tehermentesítése céljából követelte, arra hivatkozva, hogy az Olaszországba küldött francia és angol hadosztályokat láthatóan visszavonják, azok megjelenésével tehát — ha nem történik semmi — a nyugati fronton kell számolni. A Monarchia vezérkari főnöke Hindenburg felszólítására azonnal válaszolt. Március 16-án és 18-án még a nehézségekre utalt, de március 27-én már egyértelműen jelentette, hogy támadni fog méghozzá minden rendelkezésre álló személyi és anyagi erő bevezetésével. *„Az offenzíva során az Etsch folyóig kívánunk előrenyomulni. A hadművelettől Olaszország katonai összeomlását várom."* — volt olvasható a Hindenburgnak küldött levélben. Arz e szerénynek éppen nem nevezhető célkitűzéshez mindenesetre hozzáfűzte: „az operáció előkészületei május végére fejeződnek be". Hindenburg a március 27-i értesítést április 2-án köszönettel, de azzal a megjegyzéssel nyugtázta, hogy „minél előbb kezdődnek el a hadműveletek annál inkább válnak az általános helyzet javára".[5]

Bizonytalanság

Az olaszországi offenzíva terve azzal, hogy az erre vonatkozó javalatot az uralkodó jóváhagyta és azt német részről is tudomásul vették, látszólag befejezett ügynek volt tekinthető. De csak látszólag. Ami felületesen nézve egyszerűnek és elintézettnek tűnhetett ténylegesen nagyon is bonyolult, könnyen megbolygatható probléma volt.

Az előbbiekben közölt adatokból is kitűnik — leginkább Arz és Hindenburg levélváltásából —, hogy a teendőket illetően a nézetek különböztek.

A német hadvezetőség által képviselt és az alldeutsch körök helyeslésével találkozó irányzat az olaszországi hadműveletet kizárólag német szemszögből, a nyugaton meginduló döntő támadás szempontjából mérlegelte. Eszerint a Monarchia hadseregének kizárólagos feladata, hogy ez utóbbihoz nyújtson segítséget. Teendője lekötni az olaszországi antant haderőt, megakadályozni annak elszállítását. Ennek érdekében gyors, mielőbbi beavatkozás szükséges — tekintve, hogy a szállítás folyamatban van.

A másik irányzat — mely mögött Conraddal az élen a vezérkar német—osztrák nacionalista, centralista beállítottságú tisztjei álltak — ennél jóval többet javasolt. Döntő offenzívát minden erő bevetésével, nemcsak az antant haderő lekötése, hanem messzebbmenő cél, Olaszország teljes kiiktatása érde-

3 Uo. 142 063.
4 KA MKSM 1918. 69—314.
5 Weltkrieg, 1914—1918. XIV. 87., 730—731. o.; Arz március 27-i átirata: KA AOK 142 067.

kében. Vagyis nem alárendelt, csak segítésre szorítkozó támadás, hanem egyenrangú, döntést célzó hadművelet, önálló siker, kizárólag saját erőkkel kivitelezve, amihez a német csapatok javasolt és végre is hajtott kivonása lehetőséget biztosít és mindez természetesen nem azonnal vagy mielőbb, hanem a feladat nagyságához mért, nagy mérvű, hosszan elhúzódó előkészítés után.

E két, egymástól különböző, de egymással végső soron összeegyeztethető irányzat mellett létezett, kitapintható volt egy harmadik is. E harmadik irányzat nem a végrehajtás módját, hanem magát az offenzívát, az olaszországi támadás gondolatát kérdőjelezte meg. Úgy tünhetett, a támadást elhatározták, de végrehajtásának időpontja a javasoltak szerint annyira távoli, hogy ez önmagában véve is kételyeket támaszthat az elhatározás véglegességét illetően. A felkészülés messze nyúló ideje alatt bőven nyílhat alkalom a döntés módosítására, sőt megmásítására is. E harmadik irányzat hátterében az udvar antantbarát, megegyezésre hajló körei, liberális pacifista politikusok álltak. Törekvésük a nemzetiségi politikusok és a szociáldemokrata vezetők egy részének támogatására számíthatott. A Monarchia nemzetközi helyzete és válságos belső helyzete ez utóbbi irányzatot erősítette. A kül- és belpolitikai érvek mellettük szóltak.

1917 végén 1918 elején még javában folytak a titkos béketárgyalások. A háború fejleményei, az olasz hadsereg október—novemberi súlyos veresége, majd Oroszország kiválása a háborúból az antantot hajlékonnyá tette. A szövetségesek készek voltak tárgyalni, bár az ilyen irányú kísérletek mindaddig, így Sixtus pármai herceg kezdeményezése, eredménytelenül végződtek.

1917 decemberében Smuts tábornok, Lloyd George bizalmasa jelent meg Svájcban, hogy az osztrák—magyar külügyminisztérium megbízottjával (Mennsdorf gróffal, a Monarchia egykori londoni követével) nem hivatalos tárgyalást folytasson. Smuts az orosz forradalom és a fenyegető európai forradalom veszélyére utalt. Kész volt a Németországgal való szakítás esetére nemcsak a Monarchia további fennmaradását, hanem annak megerősítését, területének növelését is kilátásba helyezni. Az angol kormány által kezdeményezett tárgyalások 1918 elején (Montreux, március 9—14.) tovább folytatódtak.[6]

1918 februárjában felújultak a franciákkal folyó titkos tárgyalások is. A megbeszélések során (helyszín a svájci Fribourg, résztvevők francia részről: Abel Armand gróf, a francia hadügyminisztérium hírszerző osztályának őrnagya, osztrák—magyar részről Nikolaus Revertera gróf, nyugalmazott követségi tanácsos) francia részről is — különbéke és belső föderalizálás esetére — a Habsburg birodalom fennmaradását, megerősítését helyezték kilátásba. A francia megbízott, miután osztrák—magyar részéről a különbéke gondolatát visszautasították, egy általános béke feltételeit is közölte. Németországot illetően a Belgiumról és Elzász-Lotharingiáról való lemondás volt az alapvető követelés.[7]

1918 elején — új színfoltként — kapcsolat létesült az Egyesült Államokkal. Wilson, január 8-án nyilvánosságra hozott 14 pontját (a 14 pont nem állt a Monarchia felosztásának álláspontján, az Ausztria—Magyarországgal foglalkozó 10. pont a Monarchia népeinek csupán autonóm fejlődést követelt) Bécsben kedvezően fogadták. Eltérve a németek mereven elutasító álláspontjától Czernin, a Monarchia külügyminisztere, január 24-én, az osztrák delegáció ülésén, békülékeny beszédet mondott.[8] Ezt követően — február első napjaiban — titkos tárgyalás kezdődött Svájcban a császár és Wilson megbízottai között.

6 HHSt M. des Auss. PA I. 963. Friedenssondierungen seitens Englands 1917—1918. Smuts jelentését a tárgyalásokról közli *Lloyd George:* Memoirs, Vol. 5. 2461—2480. o. A tárgyalásokat ismerteti: *Lajos Iván:* IV. Károly 366—372. o.; *Steglich:* Die Friedenspolitik, 248—263. o.; *Meckling:* 314—323. o.

7 HHSt M. des Auss. PA I. Korrespondenz über die Mission „Revertera" in die Schweiz. *Lajos Iván:* Tanulmányok, 45—72. o.: *Engel Janosi:* Die Friedensbemühungen, 279—296. o.

8 *Czernin:* Im Weltkriege, 395—407. o.

A tárgyalás során az osztrák megbízott (Heinrich Lammasch) tudtára adta Wilson bizalmi emberének (George Heronnak), hogy nem a külügyminiszter, hanem az uralkodó az, aki egyezkedni szeretne, hogy a január 24-i beszéd valójában e szándék eredménye és az uralkodó, ha tehette volna, még tovább is ment volna, mint ahogy azt Czernin az ő felszólítására megcselekedte.[9] Miután ezt követően a Foreign Office-tól hasonló tájékoztatás érkezett Washingtonba,[10] Wilson február 11-i kongresszusi beszédében elismerően nyilatkozott a Bécsben elhangzottakról és új 4 pontban foglalt kifejezetten Ausztriára szabott feltételeket tett közzé.[11] Február 17-én az uralkodó egy Czernin által fogalmazott óvatos hangú levelet küldött Wilsonnak, mely a spanyol udvar közvetítésével február 26-án érkezett a Fehér Házba. E levélre Wilson március 5-én válaszolt, a viszontválaszt március 23-án továbbították Madridba.[12]

Nem nehéz belátni, hogy a folyamatban lévő titkos tárgyalások ellentétben álltak egy nagyszabású offenzíva gondolatával, a frontokon aktivitás helyett passzivitást követeltek. Tény, hogy a titkos tárgyalások március második felében, a német offenzíva megindulásával, már elakadóban voltak. De az is tény, hogy a bizonytalan és határozatlan uralkodó a kaput az ilyen jellegű érintkezéshez, egy esetleges megegyezéshez, a helyzet változása ellenére is nyitva szerette volna tartani. E szándékra utal, hogy március 23-án — vagyis ugyanazon a napon amikor az észak-olaszországi támadásra vonatkozó javaslatot jóváhagyta — aláírta a Wilsonnak küldendő — már említett — válaszlevelet is. A spanyol udvarhoz továbbított szöveg a megegyezés lehetőségét továbbra is lehetségesnek ítélte és megbízottak újbóli kiküldését javasolta a titkos tárgyalások folytatása céljából.

Nemcsak a nemzetközi helyzet, a Monarchia belső helyzete is bőven szolgált érvekkel az offenzívára vonatkozó döntés további megfontolásához.

A Monarchia egészét elborító januári sztrájkhullámról, az ezt követő cattarói flottafelkelésről és a februári katonalázadásokról érkező hírek aligha adhattak okot derűlátásra. A lázadások (Mostar, Čapljina, Konjica, Sinj) nem terjedtek ki a harctéri alakulatokra, de a helyzet itt is aggasztó volt. Boroević Svetozár, a Piavénál álló hadseregcsoport parancsnoka, már február 17-én riasztó táviratot küldött. „Az ellátás az Isonzo hadseregnél és a 6. hadseregnél nagyon kritikus, halasztást nem tűr, miután az immár négy hete tartó éhezés következtében a fegyelem lazul, a teljes kimerülés jelei mutatkoznak. Felvilágosítás, meggyőzés ilyen körülmények között kilátástalan — a tisztek tehetetlenek".[13] A táviratban foglaltakat február 26-án megismételte. A helyzet felmérésére Észak-Olaszországba küldött táborszernagy (Leopold Schleyer) Boroević közléseit megerősítette. A katonai kabinetirodának küldött március 8-i sürgönyében ő is azt jelentette, hogy a helyzet kritikus és a röviden előadottakhoz hozzáfűzte, azért jelent már most — bár még nem beszélt mindenkivel — „mert sürgős, mielőbbi segítség szükséges".[14]

Landwehr tábornok, a közös élelmezési bizottság elnöke, visszaemlékezéseiben leírja, hogy április elején szerzett tudomást a készülő offenzíváról. Az ő feladata lett volna, hogy ehhez 14 napra szóló élelmezési tartalékot biztosítson. Beszámolója szerint nyíltan megmondta az uralkodónak, hogy ez rendkívüli nehézségekbe ütközik és ő a támadást ettől függetlenül is ellenzi.[15] Az élelmezés

9 *Benedikt:* Die Friedensaktion, 233. o.
10 Balfour-House ezredesnek, 1918. február 8. Közli: *Mamatey:* 222. o. Uo. Lansing február 10-i memoranduma Lamaschról és az uralkodóról; Lammasch közléseinek hitelességéről.
11 *Mamatey:* 224—226. o.
12 HHSt M. des Auss. PA I. 964. A levelek szövegét közli Werkmann, 234—245. o.
13 Ü—U. letzter Krieg. Bd. VII. 184—185. o.
14 KA MKSM 1918. 69—6/9.
15 Landwehr, 187. o.

lehetőségét illetően a magyar élelmezésügyi miniszter — Windischgraetz Lajos herceg — hasonló nézetet vallott.[16]

Az érezhető bizonytalanság, a titkos tárgyalásokról kiszivárgó hírek az uralkodó körökön belül nyugtalanságot keltettek. A vélt, vagy tényleges „békepárti" szándékkal szemben erős ellenállás mutatkozott. A német—osztrák nacionalisták és konzervatívok különbékéről — vagyis a német szövetség felbontásáról — és föderációról — vagyis a Monarchián belüli német hegemónia feladásáról — hallani sem akartak. Hasonlóan vélekedtek a magyar nacionalisták és konzervatívok is, azzal a különbséggel, hogy ők mindebben a magyar hegemóniát látták veszélyben forogni.

Az osztrák főrendiház február 28-i ülésén az alldeutsch irányzat hívei a háború folytatásáról, győzelemről szónokoltak („Wir wollen Krieg und Sieg!"). A béketörekvéseket, az esetleges megegyezést védeni próbáló Lammascht, lehurrogták. A főrendiház a német vonalhoz közeledő Czerninnek — lelkes hangulatban — bizalmat szavazott.[17]

E köröknek a belpolitikai nehézségek leküzdésére is egyértelmű programjuk volt: katonai diktatúra, rendcsinálás, félreállítani a tehetetlen polgári kormányzatot.[18]

A háborús párt fellépését német részről természetszerűleg szervezni és erősíteni próbálták. A német kémelhárítás kitűnően volt értesülve a Svájcban folyó titkos tárgyalásokról és az ottani német követ még azt is tudni vélte, hogy az udvar Czernin leváltására készül. Kühlmann (a német külügyminiszter) Breszt-Litovszkban február közepén Czernin tudomására hozta, hogy Svájcban a háta mögött titkos tárgyalások folynak és azt is elmondta, hogy Lammasch ott hogyan nyilatkozott róla és az uralkodó tényleges szándékairól. A német külügyminiszter azt javasolta a császárnak, II. Vilmosnak, hogy lépjen közbe Czernin érdekében „mert a lehetséges jelöltek közül, a mi érdekeinket tekintve, még mindig ő tekinthető messze a legjobbnak".[19] Német részről diplomáciai csatornákon keresztül azt is tudomására hozták a Monarchia illetékeseinek, hogy elégedetlenek a tervezett offenzíva távoli időpontjával.

A Monarchia berni követe március 28-án, majd ismételve április 1-én arról tájékoztatta a külügyminisztériumot, hogy Olaszországból folyamatban van az angol és francia hadosztályok kivonása. Hozzáfűzte: német kollégája nem érti, miért nem élünk az adott lehetőséggel, hisz csak egy lökés kell a megfelelő következmények kiváltásához.[20]

Czernin, nyilván a vett értesülések birtokában, április 1-én az alábbi rejtjeles táviratot küldte Hohenlohe hercegnek, a Monarchia berlini követének: „Az a körülmény, hogy az olasz frontról szünet nélkül csapatokat szállítanak nyugatra, mindennél inkább azt követeli, hogy mi szövetségi kötelezettségünknek eleget téve offenzívát indítsunk Olaszország ellen, az olasz csapatok lekötése céljából. Már Bukarestből közöltem e politikai megfontolásból eredő álláspon-

16 *Windischgraetz:* 198., 204., 230—231. o. Windischgraetz visszaemlékezései szerint ő április végén az új külügyminiszterrel, Buriánnal is közölte, hogy nem tudja megmondani, biztosítható-e a tervezett offenzívához szükséges élelmezési alap. Burián erre azt válaszolta, hogy „kétli az erre vonatkozó elhatározás komolyságát, a főparancsnokság mindig nagyszerű terveket kovácsol, de úgy véli sikerülni fog az urakat kijózanítani".

17 *Polzer—Hoditz:* 536—543. o.; *Benedikt:* 246—248. o. Az osztrák—német háborús párt és a német szövetségben bízó magyar háborús párt együttműködésére l. Czernin visszaemlékezéseit Tisza Istvánról. Czernin közli a volt miniszterelnök április 1-ről keltezett hozzá írt leveleit, melyben Tisza a következőket írja: „Végre hát újra Bécsben vagy; mint a zsidók a Messiást, úgy vártam én a Te megérkezésedet... nem bírtam az aggodalmat a fejemből kiverni, hogy — mialatt Te a keleti békeművet építgeted — az alatt a Monarchiában úgy felbomlanak a viszonyok, hogy minden csak félig-meddig is ésszerű bel- és külpolitika lehetőségeit egyszerűen elviszi az ördög. No most, hogy végre újra a helyeden vagy, arra kérlek nézz jól körül és iparkodj a további bajoknak elébe vágni." *Czernin:* Erinnerungen. 62. o.

18 Január végén herceg Schönburg-Hartenstein lovassági tábornok, 1918. május 1-e előtt báró Carl Bardolff tábornok volt a diktátorjelölt. KA MKSM 1918. 69—3/17.; *Glaise:* 142. o.; Bardolff: 312—313. o.

19 *Meckling:* 335—336. o.

20 HHSt M. des Auss. PA I. 868.

mat Őfelségével és ugyanezt szóbelileg is a lehető legnyomatékosabban alátámasztottam. E téren abszolút ellenállásba ütközöm nemcsak Őfelsége részéről, hanem az AOK részéről is. Azt állítják, hogy vagonhiány és a szükséges utánpótlás ebből eredő hiánya miatt egy offenzíva teljességgel lehetetlen. Való igaz, hogy az osztrák kormány — attól tartva, hogy az ellátás terén nehézségek lesznek — mindent elkövet az offenzíva megakadályozására. Miután képtelen vagyok akaratomat a fenti koalícióval szemben keresztülvinni arra kértem az uralkodót, hogy legalább a német főhadiszállással tudassa az okokat, melyek részünkről az offenzíva megindítását akadályozzák, nehogy ott olyan benyomás alakuljon ki, hogy mi érdektelenek vagyunk a nyugati offenzíva sorsa iránt és ezért maradunk passzívak. Őfelsége azt válaszolta, az okokat a főparancsnokság minden részletében közölte, így a német legfőbb hadvezetőség arról, miért lehetetlen egy akció részünkről, pontosan informálva van. Tekintve, hogy kétlem: megfelel-e mindez a tényeknek, kérem tájékoztassa bizalmasan a birodalmi kancellárt és a külügyminisztert azokról az okokról, melyek offenzívánkat jelenleg megakadályozzák és kövessen el mindent, nehogy a két uralkodó és a két főparancsnokság között támadt elhidegülés tovább erősödjön."

A berlini követ válaszában arról tájékoztatta Czernint, hogy a vázolt okokat a német külügyminiszter tudomására hozta. Ugyanakkor közölte, hogy az ottani körökben, bár nem zárkóznak el az offenzíva ellen szóló érvek elől, de miután — „az olasz offenzíva nem vállalása ellenére sem veszünk részt nagyobb erőkkel a nyugaton folyó harcokban" — e körülmények csak megerősítik a közfelfogást, hogy a Monarchia „legszívesebben lemondana minden további katonai tevékenységéről".[21]

Az offenzíva politikai szükségszerűség

Az előbbiekben vázolt, meglehetősen kusza, távolról sem egyértelmű helyzetben került sor Czernin nevezetes április 2-i beszédére. Miután sem az osztrák, sem a magyar delegáció külügyi albizottságát kellő gyorsasággal összehívni nem lehetett (ezek összehívását, tekintettel állásfoglalásuk ki nem számítható voltára, a külügyminiszter nem is kívánta), Czernin kérésére Weiskirchner bécsi polgármester és a bécsi községtanács pártjainak vezetői jelentek meg a külügyminisztériumban, hogy lehetőséget adjanak a gondosan előkészített fejtegetések előadására. Czernin beszéde, a németek iránti hűség hangoztatása mellett, különösen két vonatkozásban volt figyelemre méltó. A beszéd egyik figyelemre méltó részlete nyilvánosságra hozta, hogy a francia miniszterelnök a német támadás megindulása előtt az iránt puhatolódzott az osztrák külügyminiszternél: milyen alapon lehetne a béke kérdéséről eszmecserét kezdeményezni? Czernin közlésére — ő a béke útjában nem lát más akadályt, mint az Elzász-Lotharingiára vonatkozó igényt — Párizsból olyan értelmű válasz érkezett, hogy ilyen alapon nincs miről tárgyalni. A beszéd másik figyelemre méltó részlete éles kirohanást tartalmazott a defetisták és egyes kártékonynak minősített cseh politikusok ellen. „Ők az okai annak, hogy fiaink további tízezrei elesnek, hogy a nyomorúság tovább tart és a háború elhúzódik." Czernin az antanthoz húzó cseh vezető réteget hazaárulással vádolta. „Árulásuk méreg az állam vérkeringésében" mondotta és hozzáfűzte, hogy ő, ha több időt tölthetne odahaza, bizonnyal eredményesebben szállhatna szembe e törekvésekkel.[22]

21 HHSt M. des Auss. PA I. 868.: Czernin Hohenlohenak, 1918. április 1. Hohenlohe a Külügyminisztériumnak, 1918. április 2.

22 A beszéd szövegét közli: Fremdenblatt, 1919. április 3. Morgenausgabe. Magyar fordítását április 3-án, többkevesebb teljességgel az egykorú magyar sajtó is közölte.

Czernin a beszéd célját illetően, *közvetlenül* annak elhangzása után, úgy nyilatkozott, hogy az elmondottakkal a háborúra uszító francia kormány ellen kívánt fellépni, Clemenceau megbuktatására törekedett.[23] E több ízben is megismételt indokolással szemben, melyet egyes történészek is készpénzként fogadnak el, az igazság az, hogy a közös külügyminiszter a beszéd elmondásával nem irreális, keresztülvihetetlen, hanem reális, nagyon is keresztül vihető célokat kívánt elérni. Nem a Clemenceau elleni támadásról volt szó, hanem alapvetően arról — amint ezt később Czernin maga is elismerte —, hogy egy bizalmas, szigorú titoktartást követelő tárgyalás nyilvánosságra hozásával az ilyen jellegű — részben hát mögötti — béketapogatódzásoknak egyszer s mindenkorra véget vessen, „a mérgező kapcsolatok fonalát elvágja".

Czernin Clemenceau-t provokálva nem a francia miniszterelnökre, hanem elsősorban hazai politikai ellenfeleire, az udvarnál és az udvar körül gyülekező „békepártra" kívánt csapást mérni. Az alldeutschokhoz közeledő Czernin az Elzász-Lotharingiára vonatkozó francia igény elutasításával, az elutasítás hangoztatásával és hangsúlyozásával a német szövetség megerősítésére, egy egyértelmű német irányzat kialakítására törekedett azokkal szemben, akik a dinasztia megmentése és a Monarchia fennmaradása érdekében engedményekre hajlottak és végszükség esetén különbékétől, a német szövetség felbomlásától sem riadtak volna vissza.[24]

Ebbe a vonalba esett a csehek elleni éles támadás is. A cseh vezető réteg pellengérre állításával Czernin az egyezkedés, a különbéketárgyalásokkal szorosan egybefonódó föderációs tervek útján kívánta elzárni.[25]

Az osztrák-magyar külügyminiszter Clemenceau-ban megfelelő partnerre talált. Clemenceau a Bécsből jövő provokációra — nem törődve a diplomáciai érintkezés íratlan szabályaival — durván és kíméletlenül válaszolt: „Le comte Czernin a menti!" Czernin gróf hazudott. Az ezt követően kibontakozó polémia során a francia miniszterelnök azt állította — nem egészen alap nélkül —, hogy a titkos tárgyalásokat nem ő kezdeményezte, majd azt, hogy az ilyen jellegű tárgyalások korábban sem francia, hanem osztrák-magyar részről indultak ki, továbbá, hogy e korábbi — egy évvel azelőtti — kezdeményezések során a

23 Czernin április első napjaiban elhangzott kijelentéseire nézve l. Wiesner követ táviratát Demblinhez (IV. 4.) és Musulin berni követ táviratát (IV. 9.). Mindkettőt idézi *Kann:* 51. o. L. továbbá Czernin beszélgetését Reverterával (IV. 5.) Id. *Engel-Janosi:* Die Friedensbemühungen, 293—294. o. A beszéd célja: „halálos dipolmáciai lövést leadni"... Clemenceau-ra". *Singer:* Ottokar Czernin, 287. o. Lényegében ugyanez olvasható a Magyarország története 7/2. kötetben is. 1188—1189. o.

24 A beszéd valódi céljáról l. Baerenreiternek, Czernin barátjának és bizalmasának április 12-i naplófeljegyzését. A kora reggeli órákban találkozott a külügyminiszterrel aki megmagyarázta: „miért hozta elő beszédében a Clemenceau ügyet. Ez szánt szándékkal történt, hogy mindezeket a mérgező kapcsolatokat elvágják és a jövőt illetően lehetetlenné tegyék... Úgy vélte, tudja milyen sok azoknak a kezdeményezőknek a száma, akik ilyen irányú kapcsolatok létrehozásán munkálkodnak, utalt Lammarschra, Foersterre, Meinlre és a többiekre, mint veszélyes közvetítőkre. Amikor úgy véltem, hogy ezek kevésbé veszélyesek mint a Pármai ház tagjai, azt válaszolta, hogy ez utóbbiak a császár rokonai és kitért azzal, hogy újólag a nevezett urakra utalt." (*Kann:* 22. o.)

Egy későbbi, feltehetően 1919 nyarán, ugyancsak Baerenreiter által készített feljegyzés szerint Czernin beszédét következőképpen magyarázta: „Támadás Clemenceau ellen, beszédem ezt semmi esetre sem célozta, a cél, mint említettem, kizárólag a (német) szövetség szilárdságának hangsúlyozása volt." (*Kann:* 41. o.)

E nyilatkozatok ismeretében aligha minősíthető másnak, mint ködösítésnek Czernin állítása, hogy az uralkodó beszéde tervezetét ismerte és az Elzász-Lotharingiára vonatkozó részt nemcsak, hogy jóváhagyta, hanem egyenesen szorgalmazta is. (*Kann:* 40—41. o.) Indokolt erre utalni, mert egyes történészek szívesen idézik e nagyon is megkérdőjelezhető állítást. A nagyra értékelt osztrák—amerikai történész R. A. Kann pl. nemcsak elfogadja a fentieket, hanem — egy lábjegyzet erejéig — azokat meg is erősíti a külügyminisztérium összekötőjére, A. Demblinre hivatkozva, mindenesetre azzal a megjegyzéssel, hogy ez utóbbi feljegyzéseiben szorgalmazásról azért semmi sem olvasható. (I. m. 40. o.) Kann figyelmen kívül hagyja, hogy a bizonyságul idézett személy — már mint Demblin — Czernin rokona és bizalmasa volt, aki a Kann által idézett brosúrát (Czernin und die Sixtus Affaire. München 1920.) nyíltan és kifejezetten a volt külügyminiszter védelmében írta. E kérdésben meggyőzőbb az udvarhoz közel álló történészek — nyilván legfelsőbb helyről sugallt — verziója miszerint is IV. Károly a beszéd tervezetét csak április 1-én, az éjszakai órákban vette kézhez, a szóban forgó résszel egyet nem értett, azon felháborodott, de tiltakozása másnap már késve érkezett a külügyminiszterhez. (*Lajos Iván:* IV. Károly. 384—385. o.; *Polzer—Hoditz:* 377. o.; *Gordon Brook—Shephard:* 172—173. o.)

25 L. erre nézve *Polzer—Hoditz:* 630. o. Polzer, a kabinetiroda 1917 végén leváltott főnöke, közli a prágai rendőrigazgatóság április 6-i jelentését az ott kialakult véleményről: „A beavatottak számára Czernin gróf nyilatkozta a berliniek teljes győzelmét jelenti, vagyis a háborús párt győzelmét az udvarnál és ebből következően teljes szakítást a Monarchia népeivel..." Azonos módon foglalt állást a délszláv sajtó is. A Slovenski Narod Czernin beszédét bombához hasonlítja. Azért dobták, hogy „a népek közti megértésre irányuló nemes törekvések eső csíráit is kiirtsák". KA KM Präs. 83/8/2—11. Kriegspressequartier. Inlandstelle. Übersicht aus der Inlandpresse.

Monarchia az Elzász-Lotharingiára vonatkozó francia igényt még igazságosnak ismerte el. Az utóbbi állítások bizonyságául Clemenceau április 12-én közzétette az uralkodó levelét, melyet sógorához, Sixtus bourbon-pármai herceghez intézett 1917. március 24-én, és amelyben mindez olvasható volt.

Miután Czernin a nyilvánosság elé tárt levél szövegét nem ismerte — bár a Sixtus-féle békeközvetítésről egyébként tájékozva volt — a hát mögötti politizálás újabb dokumentumát — eredeti elgondolásán túlhaladva — most már nemcsak kisebb kaliberű politikai ellenfeleinek, hanem magának az uralkodónak a félreállítására is felhasználni próbálta.

Előbb nyilatkozatot csikart ki a császártól a nyilvánosságra hozott levél hamis voltára vonatkozóan, majd felszólította: álljon félre és ruházza át a hatalmat — megrendült egészségi állapotára hivatkozva — egy régenstanácsra.

A végsőkig kiélezett helyzet végül is nem az uralkodó, hanem a külügyminiszter lemondásával végződött (1918. április 14.) Czernin látszólag vereséget szenvedett, de csak látszólag. Politikai célját a lemondás ellenére is elérte. Fellépésével elvágta a tárgyalások fonalát, csapást mért a németellenes erőkre. Az antant vezető köreiben április 2-át követően — nem csak a franciáknál, de az angoloknál és az Egyesült Államokban is — megerősödött, felülkerekedett, általánosan elfogadottá vált a vélemény, hogy a Monarchiával nincs mit tárgyalni. A Habsburgok, még ha szeretnék sincsenek abban a helyzetben, hogy különbékét kössenek, engedményeket tegyenek. A Monarchián belüli erőviszonyok, a német-osztrák és a magyar vezető réteg befolyása, a németek ereje és közelsége ezt lehetetlenné teszi.[26] A sarokba szorított, kompromittált uralkodó számára a történtek után nem maradt más választás, mint megvalósítani a lemondott külügyminiszter programját, szorosabbra — minden eddiginél szorosabbra — fűzni a „fegyverbarátságot", a német szövetséget.[27]

Az uralkodó már április 10-én, majd újjólag április 14-én, táviratot küldött Vilmos császárnak. Mindkét távirat alapvető mondanivalója az volt, hogy Clemenceau rágalmaira ágyúi — „a nyugati fronton közösen dörgő osztrák—magyar és német ágyúk" — jelentik a választ.

A Wilsonnak küldött március 23-i levél sohasem jutott el Washingtonba. A spanyol udvar aggályairól tudósító táviratra válaszolva, a Czernin helyére lépő új külügyminiszter, Burián István, április 21-én úgy döntött, hogy a Wilsonnal kezdeményezett eszmecsere folytatása a történtek után lehetetlen.[28]

Április 23-án visszaérkezett a német főhadiszállásról Cramon tábornok, az AOK-hoz beosztott, teljhatalommal felruházott német összekötő, akit az uralkodó április közepén azzal küldött Vilmos császárhoz, hogy a történteket megmagyarázza és a dolgokat elsimítsa.

Cramon a német császár nehezteléséről tudósított. Nem lenne nehezteléséről közölte, ha az uralkodó Vilmos tudomására hozta volna a Sixtushoz írt levelet azzal, hogy az az akkori atmoszférából fakadt, de véleménye azóta megváltozott és meggyőződése már jó ideje az, hogy csak Németország oldalán való szilárd kitartás vezethet el a békéhez. Miután nem így történt, és az igazság csak lépésről lépésre, kényszer hatása alatt tudódott ki, a német császár bizalmatlan és biztosítékokat kell, hogy kérjen hasonló esetek megismétlődésének elkerülésére. Kezességet arra, hogy az osztrák-magyar kül- és belpolitika iránya immár olyan, mely Ausztria—Magyarország és Németország elválását kizárja.

26 Secrets of Crewe House, 30 o.
27 Az április 10-i távirat és Vilmos császár erre adott elismerő válasza HHSt M. des Auss. Pa I. 523. Korrespondenz. über die angeblichen Kaiserbriefe (Diskussion April 1918). Az április 14-i távirat: Fremdenblatt, 1918. IV. 15.
28 *Werkmann:* 245. o.

Cramon azt is közölte, hogy Vilmos császár az előadottak megtárgyalására személyes találkozót javasol.[29]

E találkozóra — a bukaresti béke aláírását követően — május 12-én került sor a belgiumi Spaban, a német főhadiszálláson. IV. Károly odautazását — teljes joggal — Canossa-járásként értékelte az egykorú sajtó és így tartja nyilván napjainkban is a történeti irodalom. A szövetség elmélyítését célzó megbeszéléseken olyan megállapodások születtek, melyek — német győzelem esetén —, továbbfejlesztve és végrehajtva, a Monarchia német csatlós állammá degradálását jelentették volna. A megegyezés politikai téren hosszú távú, szoros szövetséget írt elő, gazdasági téren vámuniót helyezett kilátásba. A katonai téren létrejött egyezség (Waffenbund) — e megállapodás volt leginkább konkrét — értelmében a csapatok szervezése, kiképzése, felhasználása azonos alapelveken nyugszik, fegyverzetük egységes, a vasúthálózat kiépítése, a hajtóanyagok készletezése is azonos. Minden háborút előkészítő döntés közösen hozandó.[30]

A Spaban elhangzottakról — a végső megállapodásokat rögzítő okmányokon túlmenően — jegyzőkönyv, részletes feljegyzés sem a közös külügyminisztérium, sem az AOK Bécsben őrzött levéltárában nem található.[31] Ennek ellenére is tényként állítható, hogy az előtérben álló katonai megbeszéléseken, a Hindenburggal és Ludendorffal folytatott tárgyalásokon az olaszországi offenzíva kérdése napirenden volt, nem lebecsülendő szerepet játszott. Erről tanúskodik a jelen tanulmány bevezetőjében idézett bizalmas összeállítás az offenzívára vonatkozó adatokról (AOK Op. Geh. 1587.), mely a németekkel való tárgyalás céljára (a késedelem megmagyarázására) készült és amelyen széljegyzetként, ceruzával írva az olvasható, hogy Arz azt a Spa-i tárgyalásokra magával vitte. Erről tanúskodnak a tárgyaláson résztvevő Cramon, Ludendorff és az uralkodó bizalmát bíró Windischgraetz visszaemlékezései is. Cramon visszaemlékezéseiben arról ír, hogy az offenzívára vonatkozó elgondolást Arz ismertette, a németek helyeseltek, mert az olaszországi támadástól továbbra is a nyugati front tehermentesítését remélték. Hindenburg és Ludendorff a Monarchia akcióját a május 27-re tervezett újabb déli irányú (a Chemin des dames ellen indítandó) német támadással kívánták egybehangolni. Az olaszországi offenzíva időpontját ezért — Ludendorff feljegyzései szerint — május 20-ára javasolták kitűzni. Windischgraetz az uralkodóra és Buriánra hivatkozva (megbeszélés Badenben május 16-án) azt állítja, hogy az offenzívát német részről követelték és a további élelmiszer, valamint nyersanyagszállítást egyenesen e követelés teljesítéséhez kötötték.[32]

Az észak-olaszországi támadás — mely korábban bizonytalannak és elhalaszthatónak tűnhetett — az áprilisi események és a Spa-i találkozó után vissza nem vonható feladattá vált, mindenképpen végrehajtandó volt.

Ha április végén — május legelején a katolikus sajtóiroda és ennek nyomán

29 Trauttmansdorf (a Külügyminisztérium képviselője az AOK-nál) távirata 1918. április 25. HHSt M. des Auss. PA I. 523. L. erre nézve Cramon visszaemlékezéseit is. *Cramon:* Erinnerungen, 154—164. o. Burián naplófeljegyzése 1918. április 23-án Wedel (német követ) és Cramon látogatásáról: „Vilmos császár kezességet óhajt politikáért: király látogatását, a szövetség mélyítését, katonai szövetségét, gazdasági közeledést". (Református Egyetemes Konvent Levéltára. Burián hagyaték. Napló)

30 A két uralkodó, a közös külügyminiszter és a birodalmi kancellár által aláírt megállapodás szövege HHSt. M. des Auss. PA I. 505. Besuch siener Majestät mit Graf Burian in Spa Mai 1918 und Spaer Monarchen vertrag. A katonai szövetség alapelveinek Hindenburg és Arz által aláírt szövege uo. PA I. 536. Geheime korrespondenzen 1914—1918. Ausbau des Bündnisses mit Deutschland. Egy bizalmas feljegyzés szerint a katonai megállapodás szövegét 11-én a vonatban az uralkodóval megbeszélték. E szöveg Arz—Hindenburggal és Ludendorffal folytatott — egyórás megbeszélése során messzemenően kibővült. KA AOK Op. Geh. 1579. Tagebuch für den Besuch in Spa. 1918. május 14.

31 Az előbbeni jegyzetben említett napló (Tagebuch für den Besuch in Spa) csupán a megbeszélések sorrendjét, időpontját rögzíti. E szerint az uralkodó először Hindenburgot és Ludendorffot fogadta külön-külön. Ezek után Arz Hindenburgot látogatta meg, itt egyórás megbeszélésre került sor. Délután 4 órakor Arz volt kihallgatáson az uralkodónál. 5 órakor tea volt Hindenburgnál, a katonai megállapodás (Grundlagen für den Waffenbund) szövegét itt és ekkor írták alá; délután 7 órakor írta alá a két uralkodó, Burián és Hertling ellenjegyzésével, a politikai egyezményt.

32 *Cramon;* Erinnerungen, 164—165. o.; *Ludendorff:* Kriegsführung, 230—231. o.; *Windischgrätz,* 220—221. o.

a semleges országokban megjelenő újságok egy része még arról cikkezett, hogy az olaszországi offenzíva láthatóan elmarad és ez „a fiatal uralkodó békeszándékát bizonyítja,"[33] a valóság e hírekkel szemben az volt, hogy Spaban a támadás kérdése végleg eldőlt és az offenzíva ügye már az azt megelőző fejlemények során meg nem másítható, ellenérvet nem tűrő, politikai szükségességé vált.

A támadás terve

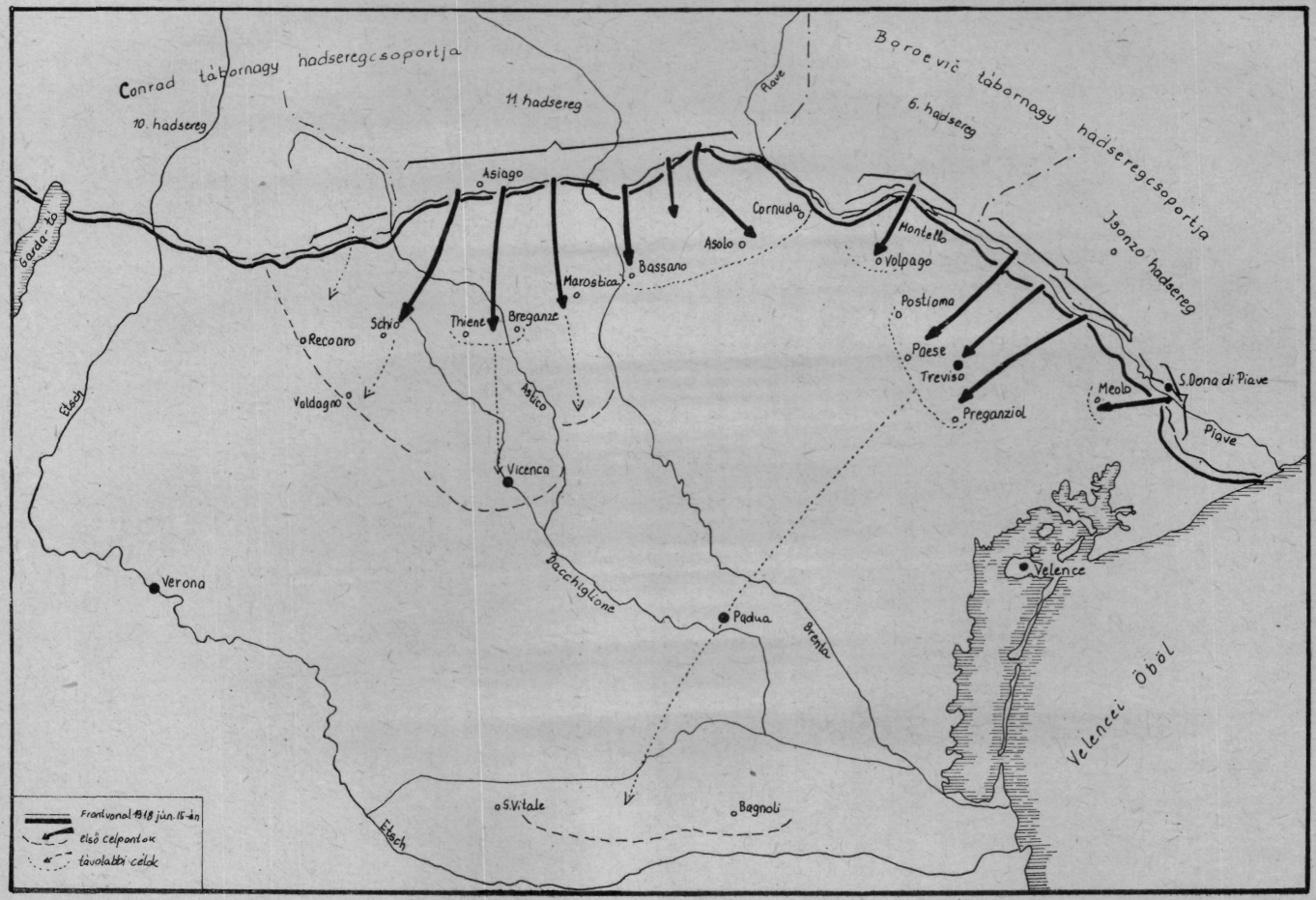
Miközben a támadás kérdése felső szinten eldőlt, a hadművelet tervének kihozása is előrehaladt. *(L. a 218. oldalon lévő térképvázlatot!)*

A hadsereg körében az olaszországi támadás gondolatának legfőbb szószólója a Monarchia Ludendorffja, Hötzendorfi Conrad volt. Bár Conradot 1917. március 1-én a vezérkari főnöki posztról leváltották és a tiroli hadseregcsoport parancsnokává nevezték ki — ami félreállítással volt egyértelmű — az egykori mindenható főnök befolyása ezt követően sem szűnt meg, tekintélye a tisztikar körében továbbra is élő valóságot jelentett. Conrad — alig fejeződött be a 12. isonzói csata — azonnal új támadást javasolt Észak-Olaszországban (1917. december 29.). Javaslatát az AOK akkor még elutasította arra hivatkozva, „hogy Olaszország ellen egyelőre nem tervezünk semmit".[34] A tiroli parancsnok az elutasítás ellenére javaslatát január 30-án megismételte, majd közölte a támadásra kiszemelt 11. hadsereg tisztjeivel, hogy ő a támadás gondolata mellett az AOK magatartása ellenére is kitart. Amikor az olaszországi támadás felújítására vonatkozó határozat végül mégiscsak megszületett és jóváhagyást nyert, Conrad a döntést tudató értesítésre válaszolva az offenzíva tervét azonnal előterjesztette (1918. április 1.).[35] E terv lényege, Conrad régi vesszőparipájának megfelelően, egy Dél-Tirolból kiinduló támadás volt, súlyponttal a Brentától nyugatra (Hétközség fennsík). A hegyvidékről kezdeményezett támadás — elméletileg, a térképen nézve — merész, nagyvonalú vállalkozásnak tünhetett. A hegyeken túljutó, a síkságra leereszkedő és Vicenza irányába előretörő gyalogság, az ellenség hátába kerülve, döntő sikert vívhatott ki, a tiroli támadás stratégiailag az olasz háború győzelmes befejezését jelenthette. De reális volt-e Conrad elképzelése taktikai szempontból? Alkalmas volt-e a szóban forgó terep az utánpótlás szállítására és a támadás kibontakozására? Alkalmas volt-e a legyöngült, hónapok óta éhező, jórészt tartalékosokból és póttartalékosokból álló „hazatértekkel" megerősített (!) katonaság egy ilyen nehéz feladat végrehajtására, mellyel korábban egy jobban felkészült és jobban ellátott hadsereg sem tudott megbirkózni? Az 1916 május—júniusi osztrák—magyar támadás elakadása, majd annak ellenpéldája, az 1917 júniusi olasz támadás kudarca ennek ellenkezőjét bizonyította. De ezen túlmenően mi indokolta, hogy a támadást a Monarchia éppen ott indítsa el, ahol hadereje a természetes akadályokon felül nem az ellenfél leggyengébb, hanem ellenkezőleg, legerősebb alakulataival, a Monarchia katonáit erőnlét, felszerelés, kiképzés és háborús tapasztalat szempontjából egyaránt felülmúló angol hadosztályokkal került szembe?

Conrad a javasolt támadáshoz további 31 gyalog- és 3 lovashadosztályt igényelt, ami a Monarchia egész haderejének több mint egyharmadát jelentette.[36]

33 HHSt PA I. 868. A vatikáni követ (Schönburg) jelentése Burianhoz a katolikus nemzetközi sajtóiroda „Ausztria és Olaszország" c. közleményéről. 1918. április 29. Uo. más követségek jelentései ugyanerről.
34 KA AOK Op. Geh. 1918. 1587.
35 Ö—U. Letzter Krieg, Bd. 7., 186—190. o.
36 Uo. 190. o.

AZ ÉSZAK-OLASZORSZÁGI TÁMADÁS TERVE

Conrad tervét a hadseregfőparancsnokság fenntartással fogadta. Az AOK olasz csoportjának („Gruppe I") március 8-i emlékirata a front nyugati szárnyát (az Astico és Asiago közötti szakaszt) figyelemre méltónak sem tartotta. Az Asiago fennsíkról a feljegyzés úgy vélekedett, hogy e térség nehéz terepet jelent, tekintve, hogy az olasz állásokat itt erősen kiépítették. Az emlékirat a Brenta keleti partját és a Piave középső szakaszát vélte a támadás szempontjából kedvezőnek. A Piavén való átkelés könnyűnek tűnt a Papadopoli szigetnél, tekintve, hogy e sziget az osztrák-magyar hadsereg birtokában volt. Az olasz csoport az előadottak értelmében egyidejű támadást javasolt a Brenta két oldalán (súllyal a keleti parton) és a Piave középső szakaszán.[37]

A támadásra vonatkozó március 23-i döntést tudató értesítésben, melyet Conradhoz azonnal eljuttattak, ugyanaz volt olvasható, hogy a hadseregfőparancsnokság a támadás módját illetően Conrad tábornaggyal egyetért, de az előzetes rendelkezés ugyanakkor a Brenta két oldalán végrehajtandó támadást írt elő és a szállítandó lőszert elsősorban a Brenta és Piave közötti térségben javasolta összegyűjteni.[38]

Az ismertetett dokumentumok, valamint az idevágó emlékiratok és visszaemlékezések arra utalnak, hogy a főparancsnokság vezetői: így Arz vezérkari főnök és helyetttse, Alfred von Waldstätten, az operatív osztály vezetője, Conrad elgondolásával végső soron nem értettek egyet. Arz egy, a Brentától keletre, a Grappa-tömbnél és a Piavénál indítandó harapófogó hadműveletre gondolt. Ez volt Waldstätten véleménye is, aki ellenezte túlontúl nagy erők összpontosítását a hegyvidéken, különösképpen a Brentától nyugatra.[39] A főparancsnokság elutasító véleményét azonban nyíltan és egyenesen megmondani nem merte. Az Erdélyből, ottani szász családból származó Arz a német hadvezetőséget nagyra becsülte és tisztelte. Tudta, hogy a német főparancsnokság egy ilyen méretű, az ellenség megsemmisítését célzó támadást nem követel. Ennek ellenére a joviális magatartású — a mindenkivel jóban lenni, senkit meg nem haragítani elv alapján álló — vezérkari főnök még álmában sem gondolt arra, hogy elődjével, a tisztek által nála többre tartott Conraddal ujjat húzzon, még kevésbé arra, hogy a tiroli főparancsnok javaslatát rövid úton elutasítsa. Helyettese, Waldstätten sem rendelkezett kellő befolyással és tekintéllyel ahhoz, hogy elképzelését ez ügyben keresztül vigye. Waldstätten arra gondolt, hogy Bozenbe utazik, Conrad főhadiszállására, és ott személyesen próbálja meg kifejteni a főparancsnokság álláspontját. De meggyőzést célzó utazását addig halogatta, míg Arz a kérdést a maga módján úgy oldotta meg, hogy Conradot kihallgatásra az uralkodóhoz hívatta. Arz tudta, hogy a császár nem ért egyet Conrad tervével, ezért úgy vélte, hogy valamit ezúton talán elérhet, a felelősséget magáról mindenesetre elháríthatja. Ha Arz abban bízott, hogy a kieszközölt kihallgatás kedvező fordulatot hoz, úgy elvárásában csalódnia kellett.

Conrad április 11-én érkezett Badenbe vagyis éppen akkor, amikor a Sixtus-ügy kirobbanása és a külügyminiszterrel fennálló ellentét kiéleződése ott feszült, végsőkig kiélezett helyzetet teremtett. Nem nehéz belátni, hogy a sarokba szorított uralkodó az adott körülmények között mit sem kívánt kevésbé, mint azt, hogy az erőszakos Czernin mellett, a vele azonos vonalon mozgó, és ugyancsak erőszakos Conraddal is konfliktusba keveredjen. A határozottan fellépő Conradnak könnyű dolga volt. A császár, a fiatal és tapasztalatlan főparancsnok, akit az idős tábornagy nem sokra tartott és mindig is tanítvány-

37 Weltkrieg, 1914—1918. Bd. 14., 729. o.; Ü—U letzter Krieg 1914—1918. Bd. VII. 188. o.
38 KA AOK Op. 142 003.
39 *Arz:* Zur Geschichte, 264—265. o.; Ö—U Letzter Krieg 1914—1918. Bd. VII. 191. o.; *Fiala:* 43—54. o.; *Verkmann:* 271—272. o.

ként kezelt, kezesbáránynak bizonyult. Fenntartásait gyorsan feladta, a szervilis, apolitikus Arz ellenérvei — hisz tőle nem kellett tartania — süket fülekre találtak.[40] Conrad az április 11-i megbeszélést követően, mely számára zöld utat biztosított, nézeteit újjólag összefoglalta. Április 12-i feljegyzésében ismételten hangsúlyozta, hogy csakis egy, a Brentától nyugatra választott fő támadási irány — egybekapcsolva az azt kísérő, Treviso elleni melléktámadással — hozhat döntő eredményt. Már pedig ez kell hogy legyen a cél, nem az ellenség egyszerű visszaszorítása. Meggyőződésem — írta nem csekély önbizalommal —, hogy mi „e magas célkitűzést vállalni tudjuk és kell is, hogy vállaljuk".[41]

Waldstätten még egy kísérletet tett a helyzet megmentésére, ugyancsak április 12-én. Véleményt kért a nagy tekintélynek örvendő és helyi ismeretekkel rendelkező Krausz Alfréd gyalogsági tábornoktól. Átiratában előadta, hogy véleménye szerint a fő csapást a Brentától keletre kellene mérni, de Conrad Asiagonál kíván támadni. Mi a címzett véleménye? Krausz vagy nem értette, vagy nem akarta megérteni Waldstätten szándékát. Válaszában Conrad tervét elvetette, de elvetette a főparancsnokság elképzelését is. Álláspontja az volt, hogy a döntő csapás kívánatos, de ezt nem Asiagonál, hanem ennél még nyugatabbra, a Garda-tó két oldalán egy ott indítandó támadással kell elérni. A főparancsnokság e javaslattal — mint fantazmagóriával — a továbbiak során nem foglalkozott. Krauszt rövidesen a Monarchia úgynevezett keleti (ukrajnai) hadseregének parancsnokává nevezték ki.[42]

Az egyetlen ember, aki Conrad tervéről — legalábbis későbbi leírása szerint — véleményét kendőzetlenül megmondta, Boroević, a Piavénál álló hadseregcsoport parancsnoka volt. Amikor megtudta, hogy a fő lökést Tirolból tervezik „mégpedig éppen a francia és angol hadosztályok ellen", teljes erővel védekezett. Állását is kockára téve megírta „ne akarják a bikát a szarvánál megfogni".[43] Boroević az offenzívát egészében ellenezte, úgy vélte, a Monarchia erre nincs felkészülve, támadás helyett védelemre kellene szorítkozni, a hadsereget a háború közelgő befejező szakaszára megóvni. Amikor Borevićet felvilágosították, hogy a támadás elvetéséről szó sem lehet, az államérdek és politikai szükségszerűség, amit a szövetségi hűség diktál és megkíván, Boroević azt javasolta, hogy ez esetben legalább annyit tegyenek, hogy az offenzívát ne a járhatatlan hegyekből, hanem nála, az ő frontszakaszán, a síkságon kezdeményezzék. Az AOK Boroević javaslatával sem kívánt szembeszállni. A Piavénál indítandó támadás előnyeire vonatkozó érveit elfogadta és ennek eredményeként most már két egyenrangú támadás mellett foglalt állást, bár távolról sem nyíltan és egyértelműen. Az egyenrangúsításra vonatkozó állásfoglalás felemás voltára utalt, hogy az AOK elhatározását Conraddal nem közölte és ugyanakkor tovább folytatta a Piavénál álló hadseregcsoport gyengítését. Május elején 7 hadosztályt vontak el e frontszakaszról.[44]

Boroević hadműveleti tervébe a jobbszárnyon álló 6. hadsereg felhasználását is bevonta. Az AOK ez ellen kezdetben óvást emelt, később azonban ebbe is

40 *Fiala:* 54—55. o.
41 KA AOK Op. 142 003.; *Arz:* Zur Geschichte 268. o.; *Fialat:* 54—55. o.
42 *Krausz:* 247—249. o.; *Fiala:* 55—56. o.
43 *Franz von Bolgár:* Erinnerungen an Feldmarschall Boroevic. Pester Lloyd, 1921. V. 14., 15. Boroević barátjához, Bolgár Ferenchez írt 1919. június 29-i levelében megemlíti, hogy az offenzíva kudarca után az uralkodó elismerte, a terv eltévesztett voltát, de megyjegyezte „Conrad javasolta ezt így". Ő erre azt válaszolta: hogy ez Conrad visszaparipája, melynek már béke idején betege volt, mellyel 1916-ban hajótörést szenvedett anélkül, hogy a történtekből okult volna".
44 KA (Wien) AOK Op. — Nr. 142 071. 1918. V. 5. Idézi *Fiala:* 57. Az AOK május 5-i átirata szerint a „Főparancsnokság a két hadműveletet teljes mérvben egyenrangúnak tekinti és csak pszichológiai okokból hagyja Conrad hadseregcsoportját bizonyos fokig abban a hiszemben, hogy őneki kell egyedül a főcsapást kivitelezni". A hadosztályok kivonására l. *József főherceg:* VII. k. 256., 292. o.

beleegyezett. A 6. hadsereg is készüljön fel a támadásra: foglalja el a Montellót.

A sokféle intrika, vita és nézetkülönbség eredményeként végül is a következő haditerv alakult ki: Conrad hadseregcsoportja a Brenta két oldalán támad, fő erőkkel a Brentától nyugatra, Asiagonál, az ottani erdőövezet ellen. Fedőnév: Radetzky. Boroević hadseregcsoportja a Piavénál nyomul előre, fő erőkkel a folyó középső szakaszán. E támadást a jobbszárnyon támogatja a József főherceg parancsnoksága alatt álló 6. hadsereg (feladat a Montello elfoglalása) és a folyó torkolatánál a Csicserics tábornok parancsnoksága alatt álló XXIII. hadtest (előnyomulás megtévesztő célzattal Santa Doana di Piavénál). Fedőnév: Albrecht. Végül, hogy senki se maradjon ki a nagy erőfeszítésből, a Garda-tótól északnyugatra álló 10. hadsereg (parancsnok Krobatin tábornagy) 1—2 nappal az offenzíva megindulása előtt tüntető támadást hajt végre a szélső jobbszárnyon (támadás a Tonale-hágónál). Fedőnév: Lawine (Lavina).

Erőviszonyok

Az előbbiekben vázolt arcvonal hosszát, mely a valóságban 200 km-nél is több volt, a hivatalos hadtörténet 120 km-re, egyes hadtörténészek 100, 150 vagy 170 km-re becsülik.[45] E mindenképp terjedelmes frontszakaszon a hivatalos adatok szerint 55 hadosztály (642 1/2 zászlóalj, 73 1/2 gyalogosított lovas félezred, 53 lovas század) vonult fel és a 8700 géppuskával rendelkező gyalogság támogatására 6833 löveg összpontosult.

Egyes szerzők úgy vélik: „ennyi csapat, ennyi anyag, ennyi lőszer (7 millió löveglövés) még egyetlenegy támadásunknál sem állott rendelkezésünkre".[46] E megállapítás feltehetően egybevág a tényekkel, de az adott esetben a Monarchia haderejét nem annak korábbi számszerű erejével, hanem más tényezőkkel, alapvetően a vele szemben álló haderő nagyságával kell egybevetni.

A tolmeini áttörést követően (12. isonzói csata, 1917 október—november) a súlyos veszteségeket szenvedett olasz hadsereget — az antant segítségével — gyors ütemben sikerült újjászervezni. Angliából és Franciaországból, tengeren és szárazföldön, nagy mennyiségű hadianyag (1000-nél több ágyú) érkezett Olaszországba. Az 1917 végén ideszállított 11 angol és francia hadosztály egy részét 1918 elején ugyan újra nyugatra irányították, de az olasz fronton ezt követően továbbra is 5 (3 angol és 2 francia) hadosztály maradt és e hadosztályok a hegyvidéken, a Brentától nyugatra helyezkedtek el — vagyis ott, ahol a Monarchia hadereje a főcsapást készítette elő.[47] A hivatalos hadtörténet az olasz, angol, francia hadosztályok együttes számát 63-ra (725 zászlóalj és 100 lovasszázad), a rendelkezésre álló lövegek számát 7550-re becsüli.[48]

Összehasonlítva a szemben álló hadosztályok, zászlóaljak, ágyúk számát, a mérleg nyelve eleve az ellenfél javára billen; a számszerű összehasonlítás ezen felül távolról sem tükrözi a tényleges helyzetet. A hadtörténészek joggal utal-

45 120 km: Ö—U. letzter Krieg. Bd. VII. 197. o.; 100 km: Weltkrieg, 1914. 1918. Bd. 14 751. o.; *Kiszling*, 78. o.; 150 km: *Glaise:* 256. o.; *Farkas Márton:* 175. o.; 170 km: *József főherceg:* VI., 408. o. A felsorolt adatok közötti jelentős különbség feltehetően abból adódik, hogy egyes szerzők nem a Tonale hágó és a Piave torkolat, hanem csupán az Astico és a S. Doana di Piave közötti szakaszt tekintik frontvonalnak, néha ezt is csak légvonalban.

46 *József főherceg:* VI. k. 570. o.

47 Military Operations, Italy, 148—157., 389—397., 404. o.

48 Ö—U letzter Krieg, Bd. VII. 228. o. és Beilage 18. A közölt adatok többé-kevésbé elfogadhatók, de megjegyzendő, hogy angol és olasz hadtörténészek ennél több osztrák—magyar és ennél kevesebb olasz hadosztályról tudnak. Az olaszországi hadműveletekkel foglalkozó hivatalos angol kiadvány, a Military Operations, Italy általában elfogadja az osztrák részről közölt adatokat, de az olasz oldalon álló hadosztályok számát 63 helyett csupán 58-ra becsüli. (192—194. o.) Piero Pieri olasz hadtörténész szerint 58 osztrák—magyar hadosztály ellenében 57 olasz hadosztály vonult fel, beleértve az öt angol—francia hadosztályt is) Concise History, 183. o.

nak ugyanis arra, hogy a szemben álló erők nagysága a hadosztályok vagy a zászlóaljak számával nem mérhető, mert ezek létszáma a Monarchia alakulatainál igen alacsony szinten mozgott. Egy osztrák—magyar zászlóalj maximális létszáma 400, egy századé 40—50 puskát jelentett, azonos alakulatok létszáma az olasz oldalon 900, illetve 120—160 főre volt becsülhető.[49] Az ellenség fölénye, a katonák számát tekintve tehát jóval nagyobb volt mint amennyire az a kötelékek egyszerű számszerű összehasonlításából kitűnik.

Nemcsak a létszám terén billen a mérleg nyelve az ellenség javára. Az antant fölényben volt a hadsereg felszerelését és ellátottságát illetően is. A haditechnikát illetően elegendő az alábbiakra utalni. Az antant döntő fölényben volt a levegőben: 524 (ebből 76 angol és 20 francia) repülővel 280 osztrák-magyar állt szemben és a túloldal gépei jobbak, mozgékonyabbak voltak. Az ellenséges légifölény lehetetlenné tette a tüzérség légi felderítés útján való hatásos irányítását, a légierő az átkelőhelyek állandó támadásával és szétrombolásával nehezítette a Piavén való átkelést. A tüzérséget illetően az ellenség túlsúlya — látszat szerint — csupán néhány száz (717) ágyút jelentett. A valóságban a helyzet rosszabb volt, mert az ellenség fölénye a nehéztüzérségre esett. 1336 osztrák-magyar közép és nehézlöveggel 3540 olasz közép és nehéz löveg állt szemben.[50]

Az olasz hadsereget — okulva a rossz tapasztalatokon — a tolmeini áttörést követően angol gázmaszkokkal szerelték fel. Ez még akkor is védelmet jelentett volna a támadást bevezető gázkilövéssel szemben, ha az osztrák-magyar részről használt lövedékek hatásosak lettek volna.

A szállító eszközök számát, minőségét, elhelyezését tekintve is az olasz hadsereg volt fölényben. A tiroli frontot mindössze egy, a piavei frontot két vasútvonal kötötte össze a hátországgal. A vasúthálózat a túloldalon jóval sűrűbb volt. A fronttal párhuzamosan és arra merőlegesen futó útvonalak itt az utánpótlás gyors szállítását, a hadosztályok gyors átcsoportosítását egyaránt lehetővé tették.

A Monarchia lóállománya a négyéves háború, a mind nehezebben pótolható veszteség eredményeként erősen lecsökkent. (A lovak száma 1916 végén 969 000, 1917 június: 863 000, 1918 június: 459 000).[51] Ami megmaradt, a takarmányhiány következtében igen rossz állapotban volt. „Igáslovak kellenek, hogy tüzérségemet tovább tudjam vinni, mert mostani lovaim az első menetben ki fognak dőlni" jegyezte fel naplójában József főherceg április 3-án.[52] Boroević szerint: „a lovak csontvázak voltak, a tüzérség egyszerűen nem volt képes mozdulni".[53]

14 000 mozdonyból 5000, a teherautóknak több mint a fele állt javítás alatt, és a gépkocsik mozgásához a hajtóanyag is hiányzott.[54]

A két hadsereg erőnléte sem volt összehasonlítható. Míg az antant oldalán a katonák élelmezése, ruhával egyéb felszereléssel való ellátottsága kielégítő volt, a Monarchia alakulatainál minden hiányzott. A hivatalos adatok szerint a katonák 1918 márciustól kezdődően 200 gr húst és 500 gr kenyeret kaptak, más adatok szerint a fejadag 220 gr húsból, 125—150 gr ehetetlen kukoricakenyérből állt, amihez 6 gr zsír, „Dörgemüse" és konzervkávé járult.[55] A hadseregparancsnokok jelentései a csapatok éhezéséről, elgyengüléséről, menetképtelenségéről tudósítottak.[56]

49 *Regele:* 94. o.
50 Ö—U letzter Krieg, Bd. VII. Beilage 18.
51 Uo. 60—61. o.
52 *József főherceg:* VI. k. 215. o.
53 *Franz von Bolgar:* Erinnerungen.
54 *Regele:* 95. o.
55 Ö—U letzter Krieg. Bd. VII. 201. o.; *Regele:* 94.; *Fiala:* 12.
56 *Franz von Bolgar:* Erinnerungen; *Fiala:* 13. o.

A hadvezetőség a zsákmányolható készletektől remélt kedvező változást. Ilyen illúziók — a tolmeini áttörést követő zsákmányra emlékezve — a katonák körében is éltek. „Azt kérik támadjunk mielőbb, hogy éhen ne haljanak" közli Boroević-csel a 6. hadsereg parancsnoksága május 12-én. Megalakultak a „zsákmány bizottságok".[57]

„Radetzky" nem halasztható

Az észak-olaszországi támadás időpontját az AOK június 11-ére tűzte ki, annak ellenére, hogy azt a spai megbeszélések értelmében a német hadsereg újabb, május végi támadásával kellett volna egybekapcsolni.[58]

E viszonylag késői időpont betartása is kétségesnek látszott, tekintettel a fennálló nehézségekre, az előkészületek elmaradt voltára. József főherceg május végén a szükséges anyagok és eszközök meg nem érkezése miatt lemondással fenyegetődzött. „Magam láttam az embereket füvet enni, meg gyökeret" közölte 26-án Boroević-csel az élelmezési helyzetet ecsetelve. „Meggyőződtem róla, hogy egy ember 24 órára 50 gr húst kap", volt olvasható a következő nap feladott táviratban.[59]

Boroević május 28-án a következőket jelentette: „Senki sem veheti magára a felelősséget azért, hogy támadást kezdeményezzen elégtelen anyagi eszközökkel és rosszul táplált, nem teljesítőképes csapatokkal. Ha nem kívánunk felelőtlen kalandba bocsátkozni, mely következményeit tekintve a csapatok szellemére beláthatatlan lehet, úgy a már jelentett utánpótlás körüli helyzetből csupán egy következtetés adódhat: várni a támadással mindaddig, míg a csapatok anyagi ellátottsága legalább a minimális szintet eléri és kielégítő élelmezés biztosítja, hogy a katonák a velük szemben támasztandó követelményeknek megfelelhessenek."[60]

Az AOK e közlésre május 29-én jelentést kért (határidő június 1.): betartható-e a tervezett június 11-i időpont?[61]

Boroević válasza nemleges volt. „Arra, hogy a hadseregcsoport június 25. előtt kellően felkészülhessen, számítani nem lehet." Hozzáfűzte: kiegészítésként és indokolásként még előterjeszti a hadseregek harckészültségi jelentéseit is.[62]

A főparancsnokság e jelentések beérkezését nem várta be. Azonnal, még aznap, június 1-én úgy döntött: „Albrecht és Radetzky megkezdésére június 15. napját tűzöm ki."[63]

E döntés azt jelentette, hogy az AOK az offenzíva határidejére nézve nem Boroević, hanem az egyidejűleg ugyancsak válaszadásra felszólított Conrad javaslatát fogadja el.

Boroević június 13-án újólag kísérletet tett az időpont megváltoztatására. Délután 5 órakor a következőket sürgönyözte: „Mindkét hadseregparancsnokság

57 *József főherceg*, VI. 298. o.; *Balázs Bence:* 70. o.; Ö—U letzter Krieg Bd. VII. o.; *Farkas Márton:* 173. o. Farkas Márton közlése szerint: „Június 5-én utasítottak minden frontalakulat-parancsnokságot, hogy a hadsereg június 15-e és augusztus 31-e között saját magát fogja élelmezni abból a mintegy 5000 vagyon kenyérlisztből, amelyet az offenzíva során zsákmányolni fognak. A katonák száma ugyanakkor kilátásba helyezték, hogy a zsákmányból csomagokat küldhetnek haza".

József főherceg e különös előkészületről később a következőket írta barátjának Hans von Seeckt német tábornoknak: „Jelentettem, hogy nem más, mint kalandvágy egy offenzívát rosszul előkészítve, és csupán arra a lehetőségre alapozva elindítani, hogy a Brenta és az Etsch között majd mindent megtalálunk ami hiányzik". (Levél Hans von Seeckthez 1918. augusztus 4. Közli: *Jedlicka:* 19. o.)

58 Ö—U letzter Krieg. Bd. VII. 193. o.

59 *József főherceg*, VI. k. 330., 332. o.

60 Uo. 401. o.; Ö—U. letzter Krieg, Bd. VII. 202. o.

61 KA AOK Op. 1918. 142., 154. o.

62 *József főherceg*, VI. k. 402. o.; Ö—U Letzter Krieg. Bd. VII. 202. o.

63 KA AOK Op. 1918. 142—171.

jelenti: a gázlövésnek a mostani esős időjárásban a nedvesség miatt nem lesz hatása. Az Isonzo-hadsereg parancsnoksága szerint a Piave vízállása már jelenleg is túlontúl magas, további áradás kérdésessé teszi a csapatok áthajózását és hídverést, különösen a IV. hadtestnél. Javaslom az offenzíva elhalasztását, egyelőre 3 nappal".[64]

Az AOK a halasztásra vonatkozó újabb javaslatot is elutasította. Ezúttal is Conrad állásfoglalása döntött: „Radetzky nem halasztható későbbre." A tiroli hadseregcsoport parancsnoka a technikai feltételek hiányára hivatkozott: a csapatok már állásban vannak, a Hétközség fennsíkján felhalmozott élelmiszer csak rövid időre elegendő.[65] Conrad sürgető, a halasztást elvető állásfoglalása során homályban maradt, hogy az előkészületek Tirolban, a 11. hadsereg arcvonalán sem fejeződik be. Az időpontot illetően a hadsereg parancsnoka (Scheuchenstuel) és vezérkari főnöke (Sündermann) eredetileg július közepére gondoltak, a hadtestparancsnokok június 20-ára és 26-ára.[66]

Az időpont körüli vitára és huzavonára vonatkozó dokumentumokat vizsgálva két dolog nyilvánvaló: 1. Az AOK messzemenően tájékozva volt az ellátás, az élelmezés körüli nehézségekről, tudott az előkészületek be nem fejezett voltáról. 2. A főparancsnokság ennek ellenére sem gondolt arra, hogy a fontos államérdeknek nyilvánított támadást elhalassza, bár a május végén kezdeményezett német támadás (az észak-olaszországi offenzívát ezzel kellett volna egybekapcsolni) időközben, június 4-én, befejeződött, anélkül, hogy a Monarchia hadserege megmozdult volna és tudott volt, hogy Ludendorff a közeljövőt illetően új offenzívát nem készít elő.

Június 14-én az időjárás megváltozni látszott. A feljegyzések szerint a nap kisütött, a Piave egész hosszában mindenütt derült, szélcsendes volt az idő.

Nyilván ez is közrejátszott abban, hogy Boroević zokszó nélkül vette tudomásul a felsőbb utasítást. 14-én este 7 órakor az uralkodó a géptávíróhoz hívta a piavei front parancsnokát. „Mi lesz holnap? Önre, megítélésére és felelősségére bízom az ügy keresztülvitelét." A tábornagy válasza: „Mint jelentettem, holnap az AOK rendelkezésének megfelelően támadunk..." Az uralkodó: „Köszönöm, messzemenően egyetértek. — Vége."[67]

A csata kezdete

A június 15-i időpontból következően — azt két nappal megelőzve — 13-án került sor a front szélső jobbszárnyán a Tonale-hágónál tervezett elterelő hadműveletre. A több ezer méter magas hegyek között indított támadás teljes fiaskóval végződött. A 2 km széles szorosban áttörésre vezényelt katonaság zömmel még az olasz drótakadályokig sem jutott el. Az esti órákban a helyzet annyira reménytelennek látszott, hogy a 10. hadsereg parancsnoksága a tartalékban álló 22. lövészhadosztály bevetését már meg sem kísérelte. A Tonale-hágónál indított támadás, melyhez eredetileg messzemenő célok társultak, végső szerény feladatát (magára vonni az ellenség figyelmét, elvonni erőinek egy részét) sem teljesítette. Nem ellenséges erőt, saját erőt vont el — gyalogságot, tüzérséget, hadianyagot — melyet másutt nyilván jobban lehetett volna felhasználni.

A június 13-i elterelő hadműveletet 15-én követte a tényleges támadás. Hajnali 3 órakor a front egész hosszában — az Asticotól az Adriai-tengerig —

64 Ö—U. letzter Krieg. Bd. VII. 232—233. o.; *József főherceg* VI. k. 302. o.
65 KA AOK Op. 142., 218.; *József főherceg* VI. k. 402. o.; Ö—U. letzter Krieg. Bd. VII. 234. o.
66 *Fiala:* 75. o.
67 Ö—U. letzter Kriegs Bd. VII. 234.; *Franz von Bolgár:* Erinerungen.

megdördültek az ágyúk. Különböző kaliberű és minőségű lövegek ezrei ontották a tüzet az ellenséges állásokra. Először 1 $^1/_4$ órán keresztül gázlövedékek hullottak, ezt követte a romboló tűz, végül befejezésül a megsemmisítő tűz (ekrazit gránátok). A tüzérség tűzcsapásának befejező szakaszában (7—7.30 óra) egyes helyeken — így a Montellónál már ezt megelőzően — támadásra indult a gyalogság.

A hadvezetőség — bár a vezérkari főnök elképzelése szerint két egyenrangú támadásról volt szó — az erők nagyobb részét Tirolba, Conrad hadseregcsoportjához, a 10. és 11. hadsereghez irányította, (55 hadosztályból 31 tartozott e két hadsereg kötelékébe). A támadásban közvetlenül részt vevő 11. hadsereg önmagában véve is nagyobb erőt képviselt mint a Piavénál álló 6. hadsereg és Isonzo hadsereg együttvéve. Az Astico és a Piave közötti szakaszon elhelyezkedő 11. hadsereg 24 hadosztállyal (ennek keretében 96 ezreddel) és 2935 ágyúval rendelkezett. Boroević 19 hadosztállyal (76 ezreddel) 2538 ágyúval.[68] A Piavénál álló hadseregcsoport még akkor is gyengébb volt valamivel, ha ideszámítjuk a Vittoriónál összevont AOK tartalékot (4 hadosztály), mely felett nem Boroević, hanem Arz és Waldstätten rendelkezett.

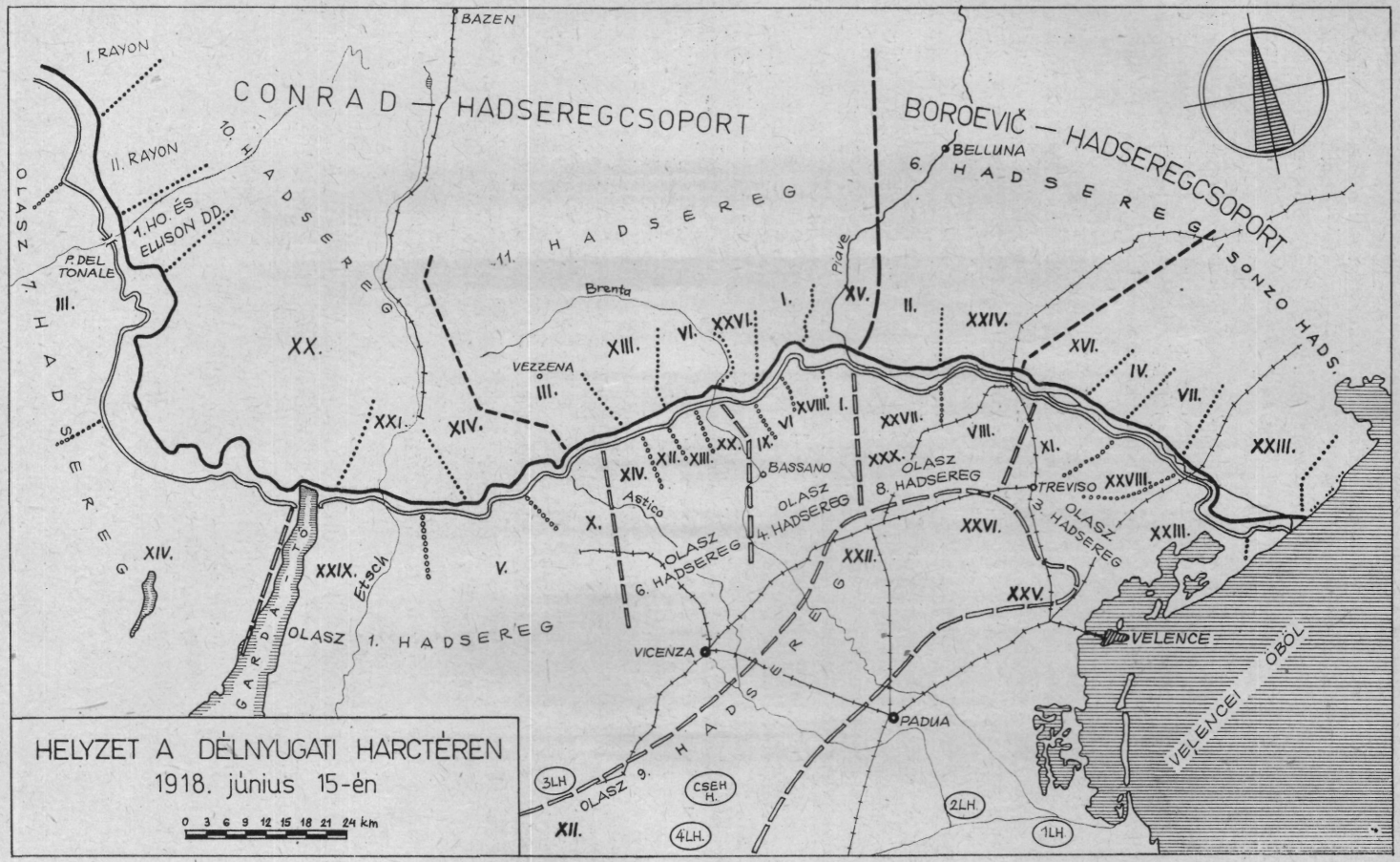
A 11. hadsereghez tartozó 24 hadosztályból 15 a Brentától keletre, Asiago körzetében vonult fel. Kilenc hadosztály maradt ebből következően a Brentától nyugatra indítandó támadásra, bár a főparancsnokság eredeti elképzelése szerint ez jelentette volna a fő támadás irányát.

A fő erők tehát Asiagonál gyülekeztek, hogy híven Conrad tervéhez, egyetlen rohammal átvágjanak a síkság, Vicenza irányába — megvalósítsák amit megvalósítani mindaddig nem sikerült. E frontszakaszon (Asiagonál) a támadók egy 20 km széles erdőövezettel és az ellenség legjobb erőivel, angol hadosztályokkal álltak szemben. József főherceg később — e térségben tett látogatásakor — Conrad elgondolásáról, a terepről és a választott irányról a következőket jegyezte fel naplójába: „Szemügyre vettem a Hötzendorfi Conrad által végrehajtott »Főtámadás« egész terepét... megállott az eszem, miként volt lehetséges, hogy ilyesmit kísérelt meg a hadvezetőség... Asiagotól egy nagy erdős hegyhát emelkedik dél felé, melyet 15—20 kilométer széles erdőöv borít. Sűrű, átláthatatlan fenyves, melynek északi szegélyén van az ellenség tábori őrsvonala, mögötte ismeretlen távolságra állásai, melyeket az erdő teljesen elföd szemeink elől, az erdő, melyben nem sejtjük az ellenséges állás hollétét és így minden, csak némileg is alapos tüzérségi előkészítés teljesen ki van zárva."[69]

A támadásra vezényelt alakulatok a délelőtt folyamán előre haladtak. Az angolok a nyugati fronton alkalmazott módszer szerint az első vonalat csak gyenge erőkkel védték, a támadást később ellenlökésekkel, szükség esetén nagyobb arányú ellentámadással készültek megállítani. Az első ellencsapásra délután 2 órakor került sor, a következőkre délután hatkor és hajnali $^1/_2$5-kor. Az angol gyalogság, mely az offenzívát bevezető pergőtűz ellenére is ütőképes maradt, sikerrel támadott, saját sértetlenül maradt ütegeitől támogatva. Az osztrák—magyar előnyomulás először csak elakadt, később hátrálásra, végül futásra változott. A katonák a reggeli órákban már tömegesen adták meg magukat.[70]

A Brentától keletre, a Grappa-hegytömb térségében, (a támadók itt francia és olasz alakulatokkal álltak szemben) több hegycsúcsot sikerült megszállni, de 16-ára az elért eredmény — csekély kivétellel — itt is elveszett. Az offenzíva Tirolban kudarcba fulladt, a támadás egyetlen nap alatt összeomlott.

68 Ö—U. letzter Krieg, Bd. VII. Beilage 18.
69 *József főherceg*, VII. k. 197—198. o.
70 Military Operations, Italy, 194—218. o.

HELYZET A DÉLNYUGATI HARCTÉREN
1918. június 15-én

0 3 6 9 12 15 18 21 24 km

A PIAVÉNÁL 1918. JÚNIUS 15-ÉN FELVONULT ERŐK

(A 226. oldalon levő térkép részletes adatai)

OSZTRÁK—MAGYAR MONARCHIA

Conrad tábornagy hadseregcsoportja

10. hadsereg
Rayon I.
Rayon II.
I. ho. és az Ellison dd.; tartalék (a továbbiakban — t.) 22. ho.
XX. hadtest: 49. ho.
XXI. hadtest: 19., 56. ho.
XIV. hadtest (Edw. Kps.): Csv. H. 159. ho.

11. hadsereg
III. hadtest: 6. lov. ho., 6., 52. ho.; t. 28. ho.
XIII. hadtest: 38., 16., 42. ho.; t. 74., 5. ho.
VI. hadtest: 18. Edw. H., 26. ho.
XXVI. hadtest: 27., 32. ho.; t. 4. ho.
I. hadtest: 60., 55. ho.
XV. hadtest: 50., 20. ho.; t. 48. ho.
HDS tartalék: 3. ho., 10. lov. ho., 36., 53. ho.

Boroević tábornagy hadseregcsoportja

6. hadsereg
II. hadtest: 8. lov. ho.
XXIV. hadtest: 31., 13., 17. ho.
HDS tartalék: 11. lov. ho.

Isonzo hadsereg
XVI. hadtest: 33., 58. ho.; t. 46. ho.
IV. hadtest: 64., 70. ho., 6. 29. ho.
VII. hadtest: 14., 24. ho., 9. lov. ho.; t. 44. ho.
XXIII. hadtest: 12., 10. ho., 1. lov. ho.;
HDS tartalék: 57. ho.

AOK tartalék: 9., 35., 41., 51. ho.

OLASZORSZÁG

7. olasz hadsereg
III. hadtest: 75., 5. ho.
XIV. hadtest: 6., 20. ho.
HDS tartalék: 21., 22. ho.

1. olasz hadsereg
XXIX. hadtest: 26., 34. ho.
V. hadtest: 29., 55., 69. ho.
X. hadtest: 32., 9., 12. ho.
HDS tartalék: 54, ho. 3. lov. ho. (főtartalék)

6. olasz hadsereg
XIV. (angol) hadtest: 48., 23., ho.; t. 7. ho.
XII. (francia) hadtest: 24., 23. ho.
XIII. hadtest: 14., 28. ho.
XX. hadtest: 10., 2. ho.
HDS tartalék: 52. ho.

4. olasz hadsereg
IX. hadtest: 18. ho.; t. 17. ho.
VI. hadtest: 15., 59. ho.
XVIII. hadtest: 56., 1. ho.
I. hadtest: 70. ho.; t. 24. ho.

8. olasz hadsereg
XXVII. hadtest: 66., 51. ho.
VIII. hadtest: 58., 48. ho.
XXX. hadtest
HDS tartalék: 50., 47. ho.

3. olasz hadsereg
XI. hadtest: 31., 45. ho.; t. 23. ho.
XXVIII. hadtest: 25. ho.; t. 12. ho.
XXIII. hadtest: 61. ho.
HDS tartalék: 53. ho., 2. lov. ho. (főtartalék), 1. lov. ho.
(a Legfelsőbb Főparancsnokságnak alárendelve!)

9. olasz hadsereg (főtartalék)
XII./27., 37. ho.
4. lov. ho.
Cseh ho.
Roham ho.
XXII./51., 60. ho.
XXVI./13., 11. ho.
XXV./7.. 33. ho.

A piavei arcvonalon a csata kedvezőbben alakult. A folyón szinte mindenütt sikerült átkelni. De a nem lebecsülendő veszteségek árán kierőszakolt átkelést csak a Montellonál és a folyó torkolatánál követte számottevő előnyomulás — vagyis ott, ahol az ellenség a támadást nem várta. A középső szakaszon, a főcsapás helyén, ahol Oderzo irányából Treviso felé kellett volna előrehaladni, a Piavén átkelt katonaság a folyóhoz tapadt és kimerülten, ellenséges tűzben várta a történendőket.

Magyarok és nem magyarok a támadó alakulatok soraiban

A június 15-én támadásra induló katonák soraiban a Monarchia minden nemzetisége képviselve volt. A napjainkig élő közhiedelmet, hogy a „piavei csatát" túlnyomórészt magyar katonák vívták, a statisztika nem igazolja.[71] A rendelkezésre álló adatok szerint a támadásban részt vevő ezredekből (185 ezred nemzetiségi összetétele ismert) 53 volt olyan, ahol a magyar anyanyelvű katonák a többséget alkották és közülük csupán 28-nál haladta meg számuk a 75%-ot. Egyes, nem ezredkötelékben harcoló alakulatoknál, így a leginkább Tirolban bevetett vadászzászlóaljaknál, a magyar katonák szinte teljesen hiányoztak (17 zászlóalj közül csupán 1 zászlóalj magyar többségű). Ennek alapján — és annak figyelembevételével, hogy a statisztikákban a németek és a magyarok számát illetően a valóságosnál kedvezőbb adatok találhatók — a magyar anyanyelvű katonák számát az összlétszám $^1/_5$-ére, vagy ennél valamivel többre becsülhetjük, ami hozzávetőleg megfelel a magyar ajkú lakosság Monarchián belüli arányának (49.5 millióból 10 millió).

A magyar katonák nagy számára vonatkozó tévhit részben, feltehetően, onnan ered, hogy a különböző, eltérő nemzetiségi színezetű ezredek nem egyenlő arányban helyezkedtek el a különböző frontszakaszokon. Tirolban nagyobb számban német—osztrák és német—cseh-morva vidékről származó alakulatok kerültek bevetésre; magyar többségű ezredekkel viszont inkább a piavei fronton, leginkább a 6. hadsereg kötelékében és a folyó torkolatánál találkozhatunk. Zavart kelthet e téren, hogy egyes történészek a magyarországi alakulatokat magyar katonaságnak tekintik, holott a magyarországi alakulatok között szép számmal találhatók nem magyar, román vagy szláv többségű ezredek.

A *tiroli fronton* a jórészt Erdélyből (Gyulafehérvár, Nagyszeben, Máramarossziget, Marosvásárhely vidékéről) származó 50., 30., 85. közös és a 22., 23. honvéd gyalogezred többségében román anyanyelvű katonákból állt. A 21. kolozsvári és a 24. brassói honvéd gyalogezred 38, illetve 42%-a, a 2. brassói közös gyalogezred 31,5%-a volt román. A 70. pétervárадi közös gyalogezred 77%-át, a 31. zágrábi vadászzászlóalj 92%-át délszláv, a 67. eperjesi közös gyalogezred 60%-át, a 112. közös gyalogezred 86%-át, a 19. komáromi vadászzászlóalj 53%-át szlovák legénység alkotta. A 61. temesvári közös gyalogezred német, román és a magyar, a 23. közös gyalogezred (Zombor) magyar, német, délszláv és román katonákból tevődött össze.

A *piavei arcvonalon* a 43. közös és a 32. honvéd gyalogezrednél a románok aránya 75, illetve 49% volt, a 23. marosvásárhelyi vadászzászlóalj 55%-a állt román anyanyelvű katonákból. A 96. közös és a 33. honvéd gyalogezredet szinte

71 Jellemző e beállítottságra P. Abrahám Dezső függetlenségi párti politikusnak — a későbbi szegedi ellenforradalmi kormány miniszterelnökének — felszólalása a parlamentben. (1918. június 26.) „Egyik katonaismerősöm mondotta, hogy pl. Tirolban mást alig lehet hallani mint magyar szót. Határozottan hiteles forrásból tudom, hogy az olasz arcvonalon mai napig az ott levő katonaság 68 százaléka magyar (Szurmay Sándor honvédelmi miniszter: ugyan, ugyan!)... miért van 20 százalék magyar helyett 68% állandóan az arcvonalon?" (Ogy. napló, XL. k. 54. o.)

kizárólag délszláv, a 71. trencsényi közös gyalogezredet 80%-ban, a 72. pozsonyi gyalogezredet 65%-ban szlovák katonák alkották. A 12. szatmári honvéd gyalogezredben 40—30—23%-os arányban magyar, román és rutén, a 314. és 315. honvéd gyalogezredben hasonló arányban magyar, szlovák, román és német katonákat találhatunk.[72]

A két világháború közötti hadtörténelmi irodalomban divatos volt a magyar ezredek harckészségéről, kiemelkedő teljesítményéről beszélni. Ez részben igaz is volt. A Montellonál, ahol a támadás sikeresen indult, magyar ezredek álltak az élvonalban. Itt került bevetésre a XXIV. hadtest kötelékében a 32. közös gyalogezred (a budapesti háziezred), a 69. székesfehérvári, a 44. kaposvári, a 39. debreceni, a 46. szegedi, majd a tartalékban álló 31. veszprémi gyalogezred, az 5. és 9. kassai és marosvásárhelyi honvéd-huszárezred. De ellenpéldák is közölhetők. A folyó alsó folyásánál (S. Dona di Piave) — ahol a támadás ugyancsak eredményt ígért — a XXIII. hadtest sikeresen átkelő alakulatai között egyetlen magyar ezreddel sem találkozhatunk. A XVI. hadtestnél — az egyetlen hely ahol az átkelés meghiúsult és teljes fiaskóval járt — a támadó ezredek 50%-a volt magyar többségű. Magyar huszárezredek (a 2., 5., 7., 12., 14. számú nagyszebeni, komáromi, budapesti, kassai, nyíregyházi ezredek) védték a folyó torkolatánál elterülő szigetet. A deltánál folyó, hosszan elhúzódó harc végeredménye a sziget feladása volt.[73] A siker és sikertelenség kérdését feszegetve feltétlenül helyes rámutatni arra, hogy az esetleges kedvező vagy kedvezőtlen eredmény távolról sem múlt kizárólag a helyi harcokban részt vevő katonák magatartásán. Az elért eredmény kialakulásában jelentős szerepet játszott az előkészítés alaposssága, a rendelkezésre álló felszerelés (a hadianyag mennyisége és minősége) a vezetés színvonala, a támadást előkészítő és kísérő tüzérség felkészültsége, a tűzcsapás pontossága és hatásossága, a tüzérséget és a gyalogságot irányító tisztek tájékozódó képessége (hogy fenn állt-e egyáltalában egyes frontszakaszokon ennek lehetősége), a szemben álló erők nagysága, az ellenséges tüzérség és légierő beavatkozásának mértéke, hatásossága az adott helyen — hogy csak néhány lényeges tényezőre utaljunk.

Az egykorú jelentések általában nem tesznek különbséget a német, magyar vagy délszláv katonák magatartása, lelkesedése vagy elkeseredettsége között. A hadvezetőség fenntartással csupán a cseh-morva vidékről származó ezredekkel szemben élt — ha élt —, bár ezek az alakulatok is többnyire cseh—német vagy német—cseh egységek voltak. A fenntartáshoz a cseh légionisták megjelenése szolgált indokul. 1918 tavaszán észleltek első ízben cseh nemzetiségű volt osztrák—magyar katonákat az olasz hadsereg soraiban. Számukat a felderítés 8—12 000 főre becsülte.[74]

72 A támadásra felvonult ezredekre és ezek elhelyezésére nézve l. Ö—U. letzter Krieg, Bd. VII. Beilage 3., 13., 18. A hadsereg nemzetiségi összetételére legrészletesebben KA AOK Op. 109.100. és KA MKSM 1918. 30—1/2. Magyar fordítás: *Kun József* Hadtörténelmi Közlemények 1974. l. (Az Osztrák—Magyar Monarchia hadserege gyalogos és lovas csapattesteinek (önálló alosztályainak) nyelv szerinti százalékos megoszlása (1918. május).

73 Czékus Zoltán (a M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia tanára) szerint „a gyászos emlékű csatát is dicsőségessé tudták átváltoztatni a magyar csapatok és a magyar vezérek". Czékus azt állítja — szöges ellentétben a tényekkel —, hogy mindkét helyen „ahol nagyobb eredményt vívtunk ki" (Montello és San Dona) magyarok harcoltak. Hogy San Donánál vagyis a XXVIII. hadtest keretében melyek lettek volna e „magyar csapatok" nem tudatja. Itt a magyar sikert a hadtest magyar származású parancsnoka Maximilian Csicserics von Bacsány (vagyis Csicserics Miksa) gyalogsági tábornok jelentette volna. Jellemző e derék hadtörténész egyoldalúan és szűklátókörűen magyar sikert kereső törekvésére, hogy még Csicserics nevét is — nagyobb nyomaték kedvéért — Csicseryre magyarítja. (*Czékus:* Az 1914—1918. évi világháború, 462. o.)

74 Az AOK Operatív Osztályának bizalmas, június havi jelentése 10—12 000-re, a csatát követően kiadott július havi jelentése 8—9000-re becsüli a csehszlovák légió létszámát. A bizalmas összeállítás ugyanakkor alig ismertként és jelentéktelenként tárgyalja a délszláv és román légió ügyét. A román légió létszámát 600 főre becsüli és megállapítja: „ebből 120 tiszt, legénységi állománynak állítólag nem akarnak jelentkezni". (KA Wien, MKSM 1918. 69—7/17 és 6/20.) Az offenzíva során elfogott cseh legionistákat nem tekintették hadifoglyoknak. Felettük azon nyomban rögtön ítélő bíróság ítélkezett. József főherceg június 16-i naplófeljegyzése szerint: „...A XXIV. hadtest rögtönítélet alapján 14-et fölakasztatott, a többinél a vizsgálat még tart. A conegliánói platánus-sor fáin lógnak..." „A 13. lövészhadosztálynál 15 cseh legionárius katona került fogságba, ezeket mint hazaárulókat, rögtönítélet alapján agyonlövettem." (*József főherceg*, VI. k. 469., 489. o.)

Június 15-én az udvari vonat Tirolban egy kis vasúti állomáson Schnalstalban állomásozott. A vonat szolgált főhadiszállásul az uralkodónak (a főparancsnoknak), Arznak (a vezérkari főnöknek) és mindkettőjük kíséretének. A hangulat jó volt, az offenzíváról a délelőtt folyamán kedvező hírek érkeztek. Az uralkodót — a császár délután a közel fekvő Bozenbe, Conrad főhadiszállására utazott — a helyszínen is a helyzet kielégítő voltáról tájékoztatták. Késő este a vacsoránál emelkedett hangulatban ült együtt a társaság, amikor is a vezérkari főnököt a távíróhoz hívták. Arz a jelenlevők visszaemlékezése szerint halottsápadtan tért vissza, eleinte semmit sem mondott, majd azt súgta a közelben ülőknek, hogy mindennek vége. A császár felfigyelt a jelenetre, félbeszakította a vacsorát, visszavonult és a vezérkari főnököt magához kérette. Arz jelentett: a délelőtti eredmények elvesztek, a szövetségesek ellentámadása a támadó alakulatokat kiinduló állásaikba vetette vissza.[75]

A tiroli offenzíva meghiúsulásáról érkező hírek döntést követeltek. Dönteni kellett, állítsák-e le az offenzívát, vagy folytassák a harcot a tiroli front veresége ellenére is a Piavénál, vagy esetleg másutt, ott ahol a kezdet és a további harc eredményt ígér. A döntés nem tűrt halasztást: ez utóbbi esetben sürgősen intézkedni kellett volna a tartalékok átcsoportosításáról, a piavei támadás folytatása esetén a Tirolban felszabaduló csapatok átirányításáról, számolva a vasúti összeköttetés elégtelenségével, továbbá azzal, hogy a kialakuló új helyzet előbb-utóbb a jobb szállítási lehetőségekkel rendelkező olasz parancsnokság ellenintézkedéseit is maga után vonja. Döntés azonban nem született. Ebben a felső vezetés tanácstalansága mellett az is szerepet játszott, hogy a döntésre és a döntés előkészítésére hívatott szervek nehezen voltak elérhetők. A hadseregfőparancsnokság továbbra is Badenben székelt. A főparancsnok és a vezérkari főnök több száz kilométernyi távolságban az udvari vonaton. Waldstätten, az operatív osztály vezetője — hogy közelebb legyen az eseményekhez —, munkatársaival a Piave felső folyásánál fekvő Bellunoba utazott és onnan intézkedett.

Boroević éjjel 11 órakor értesült telefonon, magától az uralkodótól, a tiroli támadás összeomlásáról. Másnap reggel a 11. hadsereg parancsnoksága az éjjel közölteket megerősítette és a helyzetről még sötétebb képet festett. A vett tájékoztatás birtokában a piavei hadseregcsoport parancsnoka — abból kiindulva, hogy a támadás folytatásához erői, ha magukra maradnak, elégtelenek — arra utasította a folyón átkelt csapatokat: igyekezzenek — egyelőre, további intézkedésig — a hídfőállásokat minden áron megtartani.

A császár kora délután hadparancsot adott ki. Ez a 10. és 11. hadsereget a jelenlegi frontvonal tartására, a Brentától keletre álló erőket ezen túlmenően az offenzíva felújításának előkészítésére utasította. Boroević hadseregcsoportját illetően a hadparancs a támadás folytatását írta elő (irány Treviso) és kilátásba helyezte 3 hadosztály átengedését a főparancsnokság tartalékából.[76]

A támadás folytatását elrendelő utasítás ellentétben állt a piavei parancsnokság ezt megelőzően kiadott rendelkezésével, mely csupán hídfőállások tartását írta elő. Boroević ezért azonnal tiltakozott. A Treviso elleni rögtöni támadást óvatlan elképzelésnek minősítette. Ehhez tartalék, felszerelés (tüzérség, lőszer, hídanyag, teherautók) egyaránt hiányzik. Óva intett, nehogy támadást ren-

75 *Werkmann:* 273. o.; *Cramon:* Erinnerungen, 166—167. o.
76 KA AOK Op. 142 241.; Ö—U. letzter Krieg, Bd. VII. 285—286. o.; *József főherceg*, VI. k. 476. o.

deljenek el idő előtt, elégtelen, kiéhezett erőkkel. Arz késő éjszaka az uralkodó nevében további felvilágosítást kért. Látszólag egyetértett Boroević elképzelésével — egyelőre hídfőállások, majd offenzíva: 7 tiroli hadosztály átcsoportosítása, megfelelő felszerelés és a tiroli front aktivitása által támogatva — de intézkedést nem ígért. Döntés nem született.[77]

Waldstätten közben Bellunóban úgy vélte, hogy a helyzet a jobbszárnyon nem is annyira kedvezőtlen mint feltételezték. Értesülve az olasz hadifoglyok nagy számáról, lehetségesnek ítélte a támadás felújítását a Brentától keletre két tartalék hadosztály átirányítása esetén. (A 10. hadseregnél feleslegessé vált 22. és 53. tartalék hadosztály bevetéséről lett volna szó.)

Megváltozott álláspontját azonnal közölte az udvari vonattal. Távirata éjjel 1 órakor — tehát röviddel a Boroević-csel folytatott eszmecsere után — jutott Arz kezeihez. A vezérkari főnök látszólag Waldstätten javaslatával is egyetértett, de intézkedés, döntés ez ügyben sem született.[78]

Az udvari vonat június 17-én — miközben Boroević határozott és egyértelmű állásfoglalásra várt — Udine helyett Bozenbe, majd onnan Trientbe indult, hogy a 11. és 10. hadsereg főhadiszállásán tájékozódjon a helyzetről, tisztázza az elszenvedett vereség okait.

Arról, hogy e tárgyalások során mit sikerült tisztázni és mit nem, a rendelkezésre álló források nem tájékoztatnak. Werkmann Károly bárónak, az uralkodó titkárának visszaemlékezéséből annyi mindenesetre kiderül, hogy Bozenben a hangulat nyomott volt. „Conrad egy összetört ember benyomását keltette... úgy látta életműve összeomlott." Werkmann megjegyzi: jól tudja, hogy Conrad elképzelését később igazolni próbálta, de akkor, június 17-én, úgy tűnt ő maga is megingott elgondolásának helyességét illetően".[79]

Waldstätten elképzeléséről, a tiroli támadás részleges felújításáról, a június 17-i megbeszéléseket, az uralkodó bozeni és trienti utazását követően már nem esett szó. Az udvari vonat 18-án délután most már Udine irányába indult és 19-én reggel egy újabb jelentéktelen vasútállomáson, az udinei főhadiszállás közelében fekvő Spilimbergóban állt meg.

Boroevićet Spilimbergóba hívták tudva, hogy a piavei front parancsnoka egyre türelmetlenebbül vár választ és utasítást az általa javasoltakra és a további teendőkre nézve. Boroević türelmetlensége indokolt volt. A Piavén átkelt csapatok helyzete — az idő előrehaladtával — egyre inkább tarthatatlanná vált. Az átkelőhelyeket az olasz tüzérség állandóan lőtte, az ellenséges légierő szünet nélkül támadta. Az újra meginduló esőzés következtében a folyó folyammá dagadt, rohanó árja a nagy áldozatok árán vert pontonhidakat újra s újra elsodorta. Míg az osztrák—magyar csapatok utánpótlása ilyen körülmények között komoly nehézségekbe ütközött, az olasz hadvezetőség — látva, hogy Tirolban újabb támadástól nem kell tartania — szüntelenül új tartalékokat irányított e veszélyesnek tűnő arcvonalra.

Az uralkodó 19-én délelőtt fogadta a piavei front parancsnokát. Boroević a 1 ½ órán át tartó négyszemközti kihallgatás során beszámolt a helyzetről és lehetségesnek vélte a további támadást. Tervét elfogadták. (A hivatalos hadtörténet szerint Boroević nyugati irányban, Alsolo—Bassano irányában —, vagyis a 6. hadsereg felhasználásával — kívánt előretörni, miközben az Isonzo hadsereg Treviso irányában nyomult volna előre, hogy ezzel az előbbi támadás déli

77 Boroević válasza Op. 142 241-re; *József főherceg*, VI. k. 481. o.; Arz és Boroević éjszakai táviratváltása. Uo. 484—485. o. Ö—U letzter Krieg. Bd. 7. 286. o.
78 Ö—U letzter Krieg, Bd. 7. 287—288. o.
79 *Werkmann:* 274. o.

szárnyát fedezze.) Felvetődött, megvannak-e a támadás személyi, anyagi feltételei, hogy áll az ellátás, a muníció kérdése? Miután Boroević szerint a vezérkari főnök és helyettese erre nem tudott felvilágosítást adni („sem Arz, sem Waldstätten nem tudta ezt"!), délutánra Udinébe rendelték az AOK szállásmesteri részlegének, valamint a fegyver- és lőszerellátással foglalkozó részlegének vezetőit, Zeynek és Pflug vezérkari ezredeseket. A délutáni tanácskozáson, melyen az uralkodó is részt vett, a meghívottak az utánpótlás helyzetéről és kilátásairól lesújtó képet festettek. Élelmiszer nincs, a németek által ígért 150 000 tonna gabona nem került szállításra, nem tudják, hogyan fogják a következő napokat átvészelni. Az élelmezés elégtelensége következtében nemcsak a katonák, a munkások is lézengenek, fizikailag leromlottak. A széntermelés akadozik, ezzel függ össze, hogy az egész hadiipar (a fegyver- és lőszergyártás) mélyponton van. A jelenlegi alacsony színvonal is csak akkor tartható, ha nem kerül sor sztrájkokra. Ennek veszélye fennáll a kenyéradag újabb, 50%-os csökkentése miatt. Bécsben jelenleg is 40 000 munkás szüntette be a munkát. Pflug szerint élelemhiány következtében a muníciógyártás nyolc nap alatt annyira fog süllyedni, hogy naponként és ágyúnként csak 4—9 lövésre lesz lehetőség. Zeynek szerint: „a hadseregeket már csak 25-éig lehet élelmezni".

Boroević későbbi visszaemlékezésében leírja, hogy a szakértők által közöltek általános megdöbbenést váltottak ki. „Őfelsége tanácstalan volt és a telefonszobába indult. Ő Arzhoz fordulva kijelentette: »Így nem lehet háborút viselni . . .«"[80]

Visszavonulás

Amennyiben Boroević leírásában — a részlegvezetők meghívására utalva — úgy véli, hogy ezek szerint az ellátást és utánpótlást illetően Arz és Waldstätten tájékozatlanok voltak, úgy e megállapítását fenntartással kell fogadni. Az igazság az lehetett, hogy június 19-én a vezérkari főnök és helyettese már egyaránt a visszavonulás mellett volt; a vezérkari tisztek felvonultatása, a szakértők előtérbe állítása azok meggyőzésére irányult, akik e szándékkal ekkor még szemben álltak. A tisztek beszámolója nyomást jelentett az uralkodóra, de Boroevićre is, aki kész lett volna, ha segítséget kap, a támadás folytatására.

Boroevićet illetően az értekezlet — ha ez volt — elérte célját. Ő ezt követően egyértelműen a visszavonulás mellett foglalt állást és erre vonatkozó javaslatát: „visszavonni az Isonzo és 6. hadsereget a Piave mögé" másnap reggel írásban is rögzítette.[81]

Az uralkodó ingadozott. Félt a vereség nyílt beismerésétől és ennek politikai következményeitől. Azonnali döntés helyett 20-án előbb a 6. hadsereg, majd az Isonzo hadsereg parancsnokságát kereste fel. A parancsnokok (József főherceg és Wurm vezérezredes) visszavonulást javasoltak, egyedül Goinger altábornagy (a XXIV. hadtest parancsnoka), a sikeres montellói hadművelet tervezője és irányítója ellenezte kétségbeesetten az önkéntes kiürítés gondolatát, mint mindig is romlást okozó, a hadsereget és a hátországot egyaránt demoralizáló elképzelést.

A főparancsnokság este 7.16 órakor döntött „A hadseregcsoport csapatai a Piave bal partjára visszavonandók."[82]

80 Ö—U letzter Krieg, Bd. 7. 319—320. o. és *Franz von Bolgár:* Erinnerungen.
81 *József főherceg:* VI. k. 575. o.; Ö—U letzter Krieg Bd. VII. 322. o.
82 Ö—U letzter Krieg, Bd. VII. 324. o.

A visszavonulást elrendelő határozathoz nemcsak a Piavén átkelt csapatok kilátástalannak tűnő helyzete szolgált indokul. A hátországból érkező hírek is közrejátszottak. A bécsi munkások június 17-én kezdődő és egyre szélesedő sztrájkmozgalma, majd feltehetően a magyarországi eseményeket tudató táviratok. (Az udvari vonat június 20-án a déli órákban vette az első jelentést a MÁV gépgyári sortűzről és este értesült arról, hogy „de. 11.30-tól kezdődően valamennyi budapesti gyár beszüntette a munkát".)[83]

Szerepet játszott a döntés meghozatalánál a német hadvezetőség állásfoglalása. Már június 16-án olyan előzetes értesítés érkezett a német főhadiszállásról, hogy ott 6 hadosztály és minél több tüzérség küldését kérik a nyugati frontra. Ludendorff a tiroli támadás összeomlásáról értesülve nem hitt a siker lehetőségében, katasztrófától tartott. A csapatok küldésére vonatkozó kérés állásfoglalás volt a támadás beszüntetése mellett. Hogy erről van szó, azt Hindenburg június 19-én hivatalosan is közölte, nyíltan javasolva a kilátástalan hadművelet leállítását és a kért hadosztályok elindítását.[84] Miért tovább folytatni az offenzívát, ha azt már a megsegítendők sem igénylik?

A június 20-án 7.16-kor kiadott parancs végrehajtásaként a 6. hadseregnél már 20-án éjjel, az Isonzo hadseregnél egy nappal később, ugyancsak az éjszaka leple alatt, megkezdődött a csapatok visszavonása. A visszavonulás során csupán a folyó alsó folyása mentén (a XXIII. hadtestnél, Noventa és San Oswaldo között) került sor elkeseredett harcokra. Másutt a visszavonulás súlyosabb veszteséggel nem járt, miután az átkelés többnyire észrevétlen maradt. A középső szakaszon és a Montellónál csupán a megáradt, sebesen rohanó és nehezen apadó Piave jelentett — a jórészt elpusztult hidak hiánya következtében — nem egykönnyen leküzdhető akadályt.

Az olasz hadsereg ellentámadása

Az olasz hadvezetés a harcok során, jelentős tartalékok birtokában és azok ellenére, messzemenő óvatosságot tanúsított. Amikor a tiroli offenzíva összeomlása és az ellentámadás sikere láttán az angol és francia parancsnokok, Lord Cavan és Graziani, június 16-án a megvert ellenség üldözését, az ellentámadás folytatását javasolták, Diaz, az olasz főparancsnok ezt határozottan ellenezte. Megbizonyosodva arról, hogy Tirolban az osztrák—magyar támadás megismétlődésétől nincs mit tartani, a rendelkezésre álló tartalékot, a 8. és 3. olasz hadsereg megerősítésére, a Piavéhoz irányította. A tartalékok a Montellónál és a folyó alsó folyása mentén (a Meolónál) gyülekeztek.[85]

Június 18-án, az olasz hadsereg főhadiszállásán tartott tanácskozáson (a Páduától délnyugatra fekvő Abanóban) ellentámadás megindítását határozták el. Első célpontként a Montello visszafoglalását jelölték meg azzal, hogy ezt követően az ettől keletre álló ellenséges erőket könnyen lesz lehetséges a folyó túloldalára visszaszorítani. A Montello elleni támadáskor a 8. hadsereget 4 új tartalék hadosztállyal, jelentős tüzérséggel és 3 rohamzászlóaljjal erősítették meg. A támadás 19-én délután 3.30-kor vette kezdetét, 1 ½ órás tüzérségi előkészítés után, repülőktől támogatva. Az olasz támadást a Montellót védő, erősen leharcolt osztrák—magyar hadosztályok visszaverték. Eredménytelen maradt a június 20-án hajnalban indított újabb offenzíva is. Az olasz parancsnok-

83 KA MKSM 1918. 28—2/7.
84 Ö—U letzter Krieg. Bd. VII. 206. 321. o.; *Ludendorff:* 231. o.; *Cramon:* 168. o.
85 Military Operations, Italy, 215. o.; Ö—U letzter Krieg, Bd. VII. 303. o.; *Baj-Macario:* 238. o.

ság, a súlyos veszteséggel járó harc eredménytelenségét látva, 20-án délután 2 órakor úgy rendelkezett, hogy a további előretörés leállítandó, az elért eredmény megtartására kell szorítkozni, az ellenséget gyalogság bevetése nélkül, az átkelőhelyek ágyúzásával és bombázásával kell harcképtelenné tenni. Az olasz támadás akkor állt le amikor az osztrák—magyar főparancsnokság a visszavonulásra vonatkozó parancsot kiadta. Ennek figyelembevételével érthető, hogy a visszavonulás e frontszakaszon (de másutt is, ahol az ellentámadás még meg sem indult) az ellenség beavatkozása nélkül ment végbe.

Az olasz főparancsnokság az elért sikert nem tudta kihasználni. A visszavonulók üldözésére, a csata folytatására (lebecsülve — nem egészen alaptalanul — az olasz katonaság harckészségét) nem vállalkozott. Ehhez a Piavén való elő nem készített átkeléshez, a szükséges eszközök is hiányoztak. Általános offenzíva helyett Diaz megelégedett a folyó deltájánál az ottani sziget elleni támadással, a hegyvidéken az elveszett (nem jelentős) állások visszafoglalásának megkísérlésével. A folyó deltáját az AOK, mely a Montellót könnyű szívvel feladta, minden áron tartani kívánta; presztizsokokból, hisz az ott fekvő sziget védelme — ha új támadásra nem gondolnak, azt eleve kivihetetlennek tekintik (fő érv a Montello feladását illetően) — értelmetlen volt.[86]

A sziget megtartása érdekében elrendelt, súlyos véráldozattal járó harcok július 5-én e mocsaras terep feladásával végződtek. A hegyvidéken folyó, hallatlan mennyiségű lőszert felemésztő csatározások július közepén jutottak nyugvópontra.

Veszteségek

Az alig tíz napon át tartó észak-olaszországi offenzíva a Monarchia hadseregére nézve igen súlyos áldozatokkal járt. A hivatalos adatok szerint a veszteség együttesen 142 550 főt tett ki. Ebből 63 080 esett Conrad és 79 470 Boroević hadseregcsoportjára. Részletezve a veszteséget az alábbi adatokra utalhatunk: 11 643 halott, 80 852 sebesült, 25 547 eltűnt (ebből 24 475 hadifogoly), 24 508 beteg. Megjegyzendő, hogy a közölt számok a valóságtól némileg elmaradnak, mert csak a június 15—25 közötti időszakra vonatkoznak, tehát nem tartalmazzák a június 13-i elterelő támadás és a június 24-ét követő elhárító harcok során elszenvedett veszteségeket. Ilyen megdöbbentő nagyságú véráldozatot az olaszországi fronton mindaddig még egyetlen hadművelet sem követelt. (A jóval hosszabb ideig tartó 11 isonzói csata során a veszteség 110 000 fő volt.)[87]

Az olasz veszteségekre nézve hivatalos adatokkal nem rendelkezünk. Olasz hadtörténészek elfogadott közlése szerint a szemben álló hadsereg vesztesége 84 830. Ennek több mint a felét (47 802) a hadifoglyok tették ki és csak kisebb részét alkották a halottak (8030) és a sebesültek (28 998).[88]

Az AOK vizsgálatot indít

Az észak-olaszországi offenzíva összeomlását követő felzúdulás hatása alatt az AOK már június 23-án vizsgálatot indított a történtek, a vereség okainak és körülményeinek feltárása céljából. A hadseregekhez egy-egy vezérkari tisztet küldtek ki. A tisztek útbaigazításul 15 pontból álló kérdőívet kaptak, felada-

86 Military Operations, Italy, 234. o.; Ö—U letzter Krieg, Bd. VII. 307—311. 324. o.
87 Ö—U letzter Krieg, Bd. VII. 359. o.
88 *Baj-Macario:* 404. o.; Military Operations, Italy, 237. o.; Ö—U letzter Krieg, Bd. VII. 338. o.

tuk az volt: tudakolják a történteket, ennek alapján adjanak választ a kérdésekre, jelentésüket egy példányban közvetlenül, egy példányban az illetékes hadsereg és hadseregcsoport-parancsnokság útján — ez utóbbiak megjegyzéseivel ellátva — terjesszék fel a főparancsnoksághoz. „Mely körülmények okozták, hogy az offenzíva csak kezdeti sikereket ért el?" — így szólt a kérdőív első pontja. A további pontok a vereség hatását, a csapatok hangulatát, a kedvezőtlen benyomás leküzdését célzó intézkedéseket tudakolták, továbbmenően felvilágosítást kértek az egyes fegyvernemek szerepére, a különböző harceszközök és technikai berendezések használhatóságára vonatkozóan.[89]

Az AOK más magas rangú tiszteknek, így Frigyes főhercegnek (az egykori főparancsnoknak) és Böhm—Ermolli tábornoknak is megbízást adott a történtek kivizsgálására.[90]

A vereség okai a jelentések tükrében

A beérkező válaszok és a különböző csapategységek csatolt jelentései a tiroli fronton, a *11. hadseregnél bekövetkezett visszavonulás* fő okát a tüzérség elégtelen tevékenységében és a támadás elsietett, kellően elő nem készített voltában jelölték meg. Nem egy üteg csak a támadás megindulásakor érkezett a kijelölt körletbe és ennek következtében tájékozatlanul, helyi ismeretek hiányában látta el feladatát. Az ellenséges tüzérségi állások a terepviszonyok miatt (erdőövezet) felderítetlenül maradtak. Kiiktatásukra — ez lett volna a támadás sikerének előfeltétele — nem került sor. Ebben szerepet játszott, hogy a lőszer mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt elmaradt a követelmények mögött. Az elgázosítás hatástalannak bizonyult — az olasz hadifoglyok kihallgatásuk során gúnyosan „kéjgázról" beszéltek. Arra nézve, hogy mi volt az oka a gázkilövés hatástalanságának a jelentések véleménye eltért, a gázlövedékek csekély száma, gyenge minősége, elavult volta, (az ún. sárgakeresztes gáz nem került alkalmazásra), az erdő elnyelő hatása és az angol gázmaszkok kiválósága okként egyaránt szerepelt. A szokványos lövedékek sem álltak rendelkezésre a kívánt mennyiségben. Ami volt, annak többségét srapnellek alkották, holott az ellenséges védelem leküzdéséhez nagyobb számban gránátokra lett volna szükség. Nehéztüzérséggel alig, messzehordó aknavetőkkel pedig egyáltalában nem rendelkeztek. Az ellenségnek mindez rendelkezésére állt, a korlátlan mennyiségű és jó minőségű lőszerről nem is beszélve.

A vizsgálati anyagból az is kiderül, hogy június 15-én a tiroli fronton Asiagótól nyugatra egy ezred (a III. hadtest 52. hadosztályához tartozó 74. közös gyalogezred) a parancsnok idegösszeomlása következtében adott indokolatlanul parancsot a visszavonulásra és ez rántotta magával a szomszédos ezredeket is. A leírás szerint a parancsnoki állás a reggeli óráktól kezdődően tűz alatt állt, az elszenvedett veszteség és a gránátok szüntelen robbanása eredményezte, hogy a parancsnok így cselekedett, anélkül, hogy az angol ellentámadást jelentő hírek valódiságáról meggyőződött volna. A visszavonulás során az ezredest vinni kellett, másnap sírva és teljesen letörten számolt be a történtekről. (A hadosztályparancsnokság az esetet ismertetve megjegyzi: lehet, hogy mindez így volt, de a visszavonulásra előbb-utóbb mégiscsak sor került volna, mert az angol el-

89 KA AOK Op. Geh. 1717.
90 A főparancsnokság által kezdeményezett és a következőkben ismertetésre kerülő vizsgálat iratanyaga megtalálható az AOK bizalmas iratai között (AOK Op. Geheim 1918. az alábbi sorszámok alatt: 1717., 1734, 1735, 1756, 1757, 1759, 1760, 1765, 1767, 1780, 1781, 1782, 1804—6, 1809. Frigyes főherceg jelentései, MKSM 1918. 69—6/14—3.

lentámadás, ha nem is ekkor, de később mégis csak bekövetkezett és tartalékok nem voltak.)[91]

A *Piavénál történtekről* tudósító jelentések első helyen a megle[illegible]etés hiányára utaltak. Az ellenség felkészülten várta a támadást, melynek helyéről és időpontjáról tájékozva volt. A jól irányított ellenséges tüzérség az átkelőhelyeket állandóan tűz alatt tartotta. Ehhez járult, hogy a pontonhidakat, az átkelő és előnyomuló gyalogságot az angol és olasz repülők szünet nélkül bombázták és támadták. Az ellenséges légifölény nyomasztó volt, saját repülőgépek csak a támadás első napján avatkoztak be érezhetően a harcokba. Az osztrák—magyar repülők képtelennek bizonyultak a tüzérség irányítására, az e célra felbocsátott kötött léggömböket sem tudták megvédeni. Az átkelésre, majd az utánpótlás szállítására irányuló, nagy véráldozattal járó erőfeszítés esélyeit tovább rontotta a Piave áradása. A 18—19-én tetőző árhullám a még megmaradt, nagy nehezen újra és újra kijavított hidak többségét is elsodorta. A felsorolt, első helyen említett okok mellett a jelentések a vereséget illetően egy sor egyéb tényezőre is rámutattak. Így visszatérő panaszként lehetett olvasni az összeköttetés hiányos voltáról. A telefonvezetékeket az ellenséges lövedékek azonnal tönkretették, rádióösszeköttetés többnyire nem volt — és ha volt, sem működött. A hegyvidéken a rossz idő és sűrű köd következtében a postagalambok is eltévedtek, a gyalogos küldöncök útján való üzenetközvetítés az úttalan utakon lassúnak bizonyult. Telefon hiányában a tüzérséget földi megfigyelő állásokból sem lehetett irányítani. Összeköttetés hiányában a felsőbb parancsnokságok tájékozatlanok voltak, intézkedni nem tudtak.

A jelentések újra és újra kitértek a katonák gyenge erőnlétére, gyengén táplált voltára, amin az utolsó napokban kiutalt pótadagokkal — az első vonalba még ezek egy része sem érkezett meg — javítani alapvetően nem lehetett.[92] Tekintettel a határidő szoros és meg nem másítható voltára, más lehetőség (lovak, szállítómunkások) hiányában az offenzívát megelőző hetekben maguk a katonák hordták a támadáshoz szükséges lőszert a nehezen megközelíthető állásokhoz. Ez a hegyvidéken hallatlan erőfeszítést jelentett és a mozgást zavaró ellenséges ágyútűz következtében súlyos áldozatokkal járt. Az amúgy is legyengült, rosszul táplált katonák e gyűlölt munkát követően azonnal támadtak, anélkül, hogy csak némileg is kipihenték volna magukat.

Nem hiányzott az összegyűjtött panaszok sorából annak megemlítése, hogy a lovak jó része takarmány hiányában használhatatlannak bizonyult, hogy nem volt elegendő a hídanyag és kevés volt a szakképzett utász, hogy egy egész hadosztálynak nem jutott acélsisak és nem volt kielégítő a sebesültek ellátása.

A vezérkari tisztekről az volt olvasható, hogy számuk csekély volt, mert kivonták és kivonják magukat a veszélyesnek tűnő frontszolgálat alól. A vezérkari tisztek csak annyiban tartózkodnak nyugodt körülmények között a frontvonalban, amennyiben ez előléptetésükhöz szükséges. A támadást megelőzően más beosztásba kerülnek, szabadságra mennek, vagy beteget jelentenek. A magára maradt alsóbb vezetés, zászlóaljparancsnoktól lefelé, a jelentések szerint csődöt mondott, működésüket az önállóság és a kezdeményezőkészség hiánya jellemezte. Befolyásuk a legénységre csekély, fizetésük tűrhetetlenül alacsony.

91 A 74-es közös gyalogezrednél kialakult helyzetre nézve l. AOK Op. Geh. 1918. 1782.

92 A 11. hadsereg parancsnokságának állítása szerint a Brentától keletre álló XXVI. hadtestnél, a támadást megelőzően, az alábbi élelemkiegészítést utalták ki: május 29. szalonna, június 15-től rum, június 8-án cigaretta 10 napra előre. A támadáshoz június 10-én: szardínia, szalámi, füstölt hús, sajt, juhtúró; június 13-án 1 doboz húskonzerv. (KA AOK Op. Geh. 1918. 1734.)

A beérkező sokrétű, részkérdésekben elvesző jelentésekből a főparancsnokságot leginkább az offenzíva elsietett, kellően elő nem készített voltára utaló megjegyzések nyugtalanították. Erről az oldalról lehetett leginkább várni a külső bírálatot, a politikai színezetű kritikát. Jogos volt és joggal lehetett feltenni a kérdést, miért indítottak támadást az ellátást illetően legkedvezőtlenebb időpontban, az aratást közvetlenül megelőző hetekben, mért nem várták be — az ellátás adott nehézségeivel számolva — az új termést, mely — a liszt- és kenyérellátást illetően — javulást hozott volna. A német segítség, a Spaban tett német ígéretek elmaradása e téren különösképpen óvatosságra kellett volna, hogy intsen. Célszerű lett volna a német részről ígért szállítmányok beérkezését bevárni és a támadást nem ezt megelőzően, hanem ezt követően elindítani.[93] De a sokféle nehézséget és az előfeltételek nem egy vonatkozásban fennálló hiányát számbavéve azzal is számolni kellett, hogy megkérdezik: szükségszerű és célszerű volt-e egyáltalán — ilyen körülmények között — ilyen nagyszabású hadműveletre vállalkozni?

Az árulás legendája

A főparancsnoksághoz érkező jelentések, függetlenül attól, hogy pontosak voltak-e vagy sem, a támadás anyagi és személyi feltételeinek elégtelenségére utaltak, s ennyiben a valóság irányában tapogatóztak. A hátország ugyanakkor tájékozatlan volt, ami utat nyitott a legvadabb hírek terjedésének is. Bécsben és Budapesten árulásról suttogtak és a suttogva terjesztett hírek hivőkre találtak. Az árulás legendája két változatban terjedt. Az egyik változat szerint az olasz—francia származású Zita királynő árulta volna el a támadás tervét az antantnak és azt is ő vitte volna keresztül, hogy a repülők olasz városokat ne bombázzanak.[94] A másik változat, mely az előbbit kiegészítette, úgy szólt, hogy a támadás tervét és részleteit az olaszokhoz átállt cseh tisztek és katonák árulták el.

A hírverés mögött osztrák—német nacionalista körök álltak. A mondanivaló tőlük — részben egyenesen Németországból — származott és ugyanazon a vonalon mozgott, mint amelyen annak idején Czernin nevezetes április 2-i (a Sixtus-ügyet kirobbantó) beszéde is haladt. A cél azonos volt: diszkreditálni a háborúból kiugrani, az antanttal megegyezni (a dinasztiát ilyen módon átmenteni) próbáló irányzatot, hangulatot szítani a csehek ellen az esetleges engedmények megakadályozására, a megegyezéses békével összefonódó föderációs tervek keresztülhúzása érdekében.

A Zita elleni vádakat később még a szélső nacionalista részről kiadott antihabsburgiánus kiadványok sem hangoztatták, mert az ezzel kapcsolatos állítások bizonyíthatatlanok voltak és a logika szabályainak is ellentmondtak. (A vállalt és felső jóváhagyással elindított offenzíva kudarca menthetetlenül a

93 A spai találkozót követően tartott tárgyalásokon (Berlin, május 18.) Németország 151 000 tonna gabonát igért az ukrajnai és romániai osztrák—magyar igényekről való lemondás fejében. Az igért 151 000 tonnából májusban 30 000, júniusban 74 000, július 15-ig további 41 000 tonna került volna szállításra. A németek a megegyezést követően a szállítást megtagadták arra hivatkozva, hogy az „Németország ellátását veszélyezteti". KA AOK Op. Geh. 1634.

94 A rövid életű Lammasch-kormány későbbi miniszterének, a liberális beállítottságú Josef Redlichnek naplófeljegyzése: (1918. július 4.) „A mai napon hallom, hogy Bécsben a villamoson, az utcán, a kávéházakban mindenki arról beszél, hogy a császárné jelen volt Arz döntő beszámolóinál, majd elárulta a haditervet az olaszoknak, ezt követően II. Vilmos parancsára anyjával együtt egy kolostorba internálták, a kocsit amelyben szállították kövekkel dobálták, meg is sebesült. A császár akaratszegény, ezért leváltják, Ausztriát Németország annektálni fogja stb." (*Redlich:* II. 284. o.) Dénes Zsófia visszaemlékezése: „A Piave-élvonal szörnyű kudarca is meghozza a maga külön eredményét. Titkos hatalmak bűnbakot keresnek és a fiatal királynét, Pármai Zitát vádolják többé-kevésbé nyíltan a katonatervek elárulásával. Olasz Zita mondják, elárult bennünket az olaszoknak... Őszintén szólva én ebben nem hiszek." (*Dénes Zsófia:* 455. o.)

dinasztia kudarcát jelentette. Milyen érdek fűződött volna a támadás öngyengítő elgáncsolásához?)

A dinasztiát illető állítások a későbbiek során elenyésztek, nem így a cseh—szláv árulást illető vádak és legendák. Ezek a háború befejeztével is tovább éltek, elevenek maradtak. A hadtörténészek a két világháború között különösen Magyarországon tekintették elengedhetetlen feladatuknak az események ilyen irányú beállítását.[95]

Mi az igazság az ilyesféle állításokkal kapcsolatban?

Tagadhatatlan tény, hogy az olasz hadvezetőség az offenzíva helyéről, és időpontjáról többé-kevésbé tájékozva volt. Az is tény, hogy átállt, vagy elfogott cseh katonák adatokat szolgáltattak. De az árulás vádját és legendáját illetően ennek ellenére is — amennyiben nem féligazságok terjesztésére, hanem a valóság egészének feltárására törekszünk — helyes rámutatni a következőkre:

1. Az átállók és elfogottak köre távolról sem állt kizárólag cseh nemzetiségűekből. A dezertálók között — számuk a támadást megelőző napokban jelentős — a Monarchia valamennyi nemzetisége megtalálható volt. Példaként utalok a hivatalos angol hadtörténet adataira. E szerint az offenzíva megindulása előtt nem csehek, hanem osztrákok, három osztrák tiszt lépte át a britek vonalát. „Tisztiszolgáikkal együtt jöttek, csomagjaikat ez utóbbiak cipelték." Ugyanitt arról olvashatunk, hogy az angolok 19-ére virradóan a tüzérség tűzcsapásának pontos időpontját egy magyar katonától tudták meg, aki jelbeszéddel tudatta, hogy támadás indul hajnali 3-kor. A 48. angol hadosztály ennek köszönhette, hogy felkészülten, a tartalékokat csatarendbe állítva várta az eseményeket.[96]

2. A támadásra vonatkozó adatok nem csak az átálltaktól, elfogottaktól származtak. Hírszerzés céljára sok egyéb forrás is rendelkezésre állt. Igen jól működött a telefon- és távíróvezetékek lehallgatása. Támpontot jelentett a megszállt területek lakossága. (Az olasz repülők az értesülések továbbításához esernyővel ellátott kosarakban postagalambokat dobtak le.) Híreket hoztak a mögöttes területre át, vagy ejtőernyővel ledobott olasz tisztek. Forrásul szolgáltak a zsákmányolt parancsok stb.

Az alapvető baj az adott körülmények között a titoktartás gyengeségében rejlett és abban, hogy szinte semmi sem történt a tervek leplezésére, az ellenség megtévesztésére.

Végül még az is megjegyzendő, hogy hírek kiszivárgása ilyen méretű vállalkozások esetén soha sem akadályozható meg teljességgel — továbbá, hogy nemcsak olasz részről voltak tájékozottak. Az osztrák—magyar hadsereg felderítő szervei is meglepő pontossággal ismerték a szemben álló hadseregek, hadtestek elhelyezését, felszerelését és létszámát, zászlóaljakig bezárólag.[97]

95 „...Jól tudták (az olasz tüzérek) mikor és hová kell lőni. Jók az értesüléseik a cseh kémek és árulók jóvoltából. (Egyes népfölkelők, 1933. 305. o.) „A Piave alsó folyása mentén támadó 6. és az Isonzo hadsereg a Piave egyes részein átjutott, de mivel szláv árulás folytán támadásunkról az ellenség tudomással birt, őt meglepni itt sem sikerült" (1. honvéd gyalogezred 1939., 174. o.) „Végzetes lenne, ha az ellenség, tudomással bírván támadásunkról, tüzével megelőzne bennünket... zavart és súlyos veszteségeket okozhatna. Ez a veszély annál nagyobb, mivel a napokkal ezelőtt az ellenséghez szökött cseh altisztünk *valószínűleg* elárulta tervünket. Minden csendes. Néhány perc múltán 3 óra, tűzzel rajtaütésünk ideje... fölvillámlik az észbontó tűzörvény" (32. gyalogezred 1930., 276. o.)

96 Military Operations, Italy, 192., 197., 204. o.

97 Az AOK 1918 júniusi bizalmas havi jelentése (MKSM 1918. 69—6/17.) részletes adatokat közöl az olasz hadseregre vonatkozóan. A tájékoztatás pontos, néhány nem jelentős részlettől eltekintve, alig tér el a háborút követően bevallott és nyilvánosságra hozott adatoktól. A támadást követően az AOK Operatív Osztály 5000 olasz hadifogoly kihallgatása és közlése alapján készített felmérést az olasz hadsereg állapotáról (MKSM 1918. 18—2/2—9. Untersuchungen und statistiche Daten über 5000 während der Kämpfe von 15. bis 30. júni 18 an der Piave eingebrachten Kriegsgefangenen.)

Az AOK a jelentésekben olvasható és más helyekről beérkező panaszokat, kifogásokat részben elfogadta, részben magyarázni és cáfolni próbálta.

A szakértők a gázkilövés egyöntetűen észlelt és elmarasztalt eredménytelenségét illetően azt bizonygatták, hogy az elgázosításhoz indokolatlanul fűztek vérmes reményeket. A gáztámadás — figyelembe véve a védekezés lehetőségét — az ellenséget nem semmisíti meg, legjobb esetben zavarja és bénítja, de ezt is csak időlegesen. Az angol gázmaszkok a használt B (izgató) és C (fojtó) gázzal szemben eredményesnek bizonyultak (a tolmeini áttörésnél azért voltak a gázlövedékek hatásosak, mert az olasz hadsereg akkor ezekkel a maszkokkal még nem rendelkezett). Arra a kérdésre, hogy miért nem használtak új, hatásosabb lövedékeket (kék és sárgakeresztes gázt) a magyarázat úgy szólt: azért, mert a németek az ehhez szükséges nyersanyagot és töltőberendezést csak ígérték, de nem szállították. Egyébként az új gázmaszkok ezek ellen is védelmet nyújtanak. A sárgakeresztes gáz ezen felül aggályos, mert tartós hatásánál fogva az előnyomuló saját katonaságra nézve is veszélyt jelent.[98]

Azzal a nézettel szemben, hogy a támadás elsietett volt, hogy azt, tekintettel az előkészületek be nem fejezett voltára, az utánpótlás, ellátás, élelmezés terén fennálló nehézségekre, helyes lett volna egy későbbi időpontra halasztani, az AOK úgy vélte, hogy a halasztás előnytelen lett volna. „Az anyagi előkészítést úgy szerveztük, hogy az ... június közepére érje el a csúcspontot, minden további várakozás csak rontott volna a helyzeten" — állította a szállásmesteri részleg vezetője néhány hónap múltával (szeptember végén) egy saját kezű feljegyzésében.[99] (Ezt ugyanaz a Zeynek állította, aki június 19-én Udinében az élelmezési helyzetet az új termés beérkezéséig reménytelennek tüntette fel és azt jelentette, hogy a németek a május 18-án ígért 150 000 tonna gabonát nem szállítják, mert ők is bajban vannak.)

Az AOK arra az alapvető, nagyon is indokolt kérdésre sem maradt adós a válasszal, hogy az adott körülmények között végső soron szükségszerű és célszerű volt-e egy nagyszabású offenzíva elindítása.

A válasz úgy szólt: szükséges volt; egyrészt azért, mert meg kellett akadályozni, hogy az antant csapatokat küldjön Olaszországból a nyugati frontra, másrészt azért, mert elébe kellett vágni annak, hogy az ellenség ragadja magához a kezdeményezést. „Ha nem támadunk, az olaszok támadnak és ez jóval több áldozatot követelt volna.[100]

E tetszetős érvelés, melyet az osztrák honvédelmi miniszter (Karl Czapp von Birkenstätten) az osztrák parlamentben is előadott, hamis érvelés volt és ezért — tetszetős volta ellenére sem hathatott meggyőzően.

Nem nehéz ugyanis belátni, hogy az ellenség erejének megkötéséhez nem volt szükség nagyszabású, a front egész hosszára kiterjedő támadásra, még kevésbé annak tényleges elindítására. E célkitűzés a hadsereg felvonultatásával, előkészületekkel, a támadás közeli elindításának színlelésével is elérhető lett volna. A támadás maga, ha kibontakozik, balul végződik és súlyos veszteségek-

98 KA MKSM 69—6/14—2.; AOK Op. 146 427. RRA Kemetler—Anfragen 1918. VII. 16. és MKSM 69—6/14—4. (Erfahrungen aus den Juni Kämpfen. August 1918. 55—59. o.)

99 KA AOK Op. Geh. 1918. 1806.

100 KA MKSM 1918. 69—6/14. (AOK Op. 146 329. Junischlacht in Venetien/Denkschrift für Verträtungskörper. Beilage 1. 3., 11., 12. o.) A vázolt érvelést a magyar hadtörténeti irodalom is átvette a két világháború között. „Németország a nyugati nagy áttörő támadást március végén kezdte meg; ezt tehát a Monarchiának támogatnia kellett. De számolni kellett egy sikeres olasz támadás lehetőségével is, amelyet mi már csak úgy háríthattunk el, ha megelőzzük". (*v. Dorombi József—Riedl Lajos:* Az 1917. évi osztrák—magyar és olasz támadás. Hadtörténelmi Közlemények 1931. XXXII. k. 276. o.

kel jár, az ellenség addig lekötött erőit további megkötés helyett felszabadítja, az átcsoportosítást — ha az ellenség igényli — lehetővé teszi.

Az, hogy a támadás elmaradása esetén az olaszok kezdeményeztek volna döntő offenzívát, valótlan állítás volt. Ezzel az érvvel kapcsolatban, melyet a maga idejében nem egykönnyen lehetett cáfolni, az igazság — a háborút követően nyilvánosságra hozott adatok bizonyítják — a következő: A Legfelsőbb Haditanács (Supreme War Council) egy olaszországi offenzíva gondolatát kivihetetlennek és elvetendőnek ítélte (1917 december). Francia részről később (1918 február) támadást javasoltak Tirolban, a Hétközség fennsíkján Trient irányába, e tervet azonban a német offenzíva megindulása után (március 21) elejtették. 1918 májusában ugyanitt (Asiagótól délre) helyi jellegű támadás kezdeményezéséről volt szó, azzal a célkitűzéssel, hogy az állások helyzetét javítsák, az osztrák támadás előkészületeit zavarják és az olasz hadsereg harckészségét erősítsék. Az ekkor tervezett támadás során néhány kilométerrel kívántak előrenyomulni. Június elején, miután az osztrák—magyar hadsereg várt támadása késett, több kisebb akciót készítettek elő. Nagyszabású offenzíváról az olasz hadvezetőség azonban hallani sem akart, sem ekkor, sem a Monarchia támadásának összeomlását követően. Diaz olasz főparancsnok az antant sürgetése elől — reálisan értékelve az olasz gyalogság teljesítőképességét — mindvégig elzárkózott és végül is csak akkor határozta el magát a cselekvésre, amikor október elején a nyugati front fejleményei és a Balkánon bekövetkezett összeomlás már azzal fenyegetett, hogy a háború az olasz részvétel, a döntő csata, a hőn óhajtott nagy győzelem nélkül is befejeződik.[101]

Az ellenség erejének lekötése, egy esetleges olasz támadás megelőzése nem indokolta, nem tette szükségessé az észak-olaszországi offenzívát, mely méreteit (a résztvevők számát és a felhalmozott hadianyag mennyiségét) tekintve az olaszországi háború történetének legnagyobb szabású vállalkozása volt. Azt, hogy e támadás során nem az AOK által utólag konstruált célokról és okokról, vagy legalább is nemcsak ezekről volt szó, könnyen beláthatjuk, ha visszagondolunk a március végén — április elején megfogalmazott célkitűzésekre, ha emlékezetünkbe idézzük Arz már idézett március 27-i levelét: „Az offenzíva során az Etsch folyóig fogunk előre nyomulni. A hadművelettől Olaszország katonai összeomlását várom." Vagy Conrad április 12-i feljegyzését: „Döntő eredményt elérni ... ez kell, hogy legyen a cél, nem az ellenség egyszerű visszaszorítása ... Mi e magas célkitűzést vállalni tudjuk és kell is hogy vállaljuk."

„A háború gazdasági háborúvá vált"

A hivatalos és nem hivatalos történetírás, a visszaemlékezők jó része a júniusi támadás során elszenvedett vereség döntő okát az erők elaprózásában vélte megtalálni. „Túl széles front, kimondottan súlypont nélkül, megközelítően egyenlő arányban elosztott erők."[102]

Kétség sem fér hozzá, hogy a végső kompromisszumot jelentő haditervnél jobb terv is készíthető lett volna. A mindenki kedvét kereső főparancsnokság — mint erre már rámutattam — a hosszú huzavona ellenére is kitartott eredeti, harapófogó-támadást javasló elgondolása mellett. (Két egyenrangú támadás — az egyik a Brenta felől, a másik a Piave középső folyása mentén — fél-

101 Military Operations, Italy, 120—121, 158—159, 175—178, 181—183, 243—249. o.
102 Ö—U letzter Krieg. Bd. VII. 356. o.

reérthetetlenül ezt jelentette.) De egy harapófogó-támadás — mint a hivatalos hadtörténet erre helyesen utal — csakis jelentős erőfölény esetén lehetett sikeres. Jelentős túlerőt kellett felvonultatni a harapófogó mindkét szára mentén, mert az egyik támadás elakadása menthetetlenül a másikat is nehéz helyzetbe kellett, hogy hozza. Az adott esetben nem hogy két irányú, még egy irányú erőfölényről sem lehetett beszélni.[103] Az is bizonyos, hogy a Hétközség fennsíkján, az ottani erdőövezet és az azt védő angol hadosztályok ellen támadni — „a bikát a szarvánál megragadni", ahogy e tervet Boroević jellemezte — joggal bírálható elképzelés volt. Ennek ellenére nehezen hihető, hogy egy szűkebb szakaszon, nagyobb erőkkel végrehajtott, jobban súlypontozott támadás más eredménnyel végződött volna. Akik e felfogást vallják, megfeledkeznek az ellenfélről. Az olasz hadsereg a front egész hosszában jól kiépített, mélyen tagozott védelemmel rendelkezett és a mélyen tagozott, sokszoros védővonal mögött jelentős tartalékok álltak. A tartalékok mozgatását kitűnő közlekedési hálózat, sűrű vasútvonalak és jó állapotban levő utak segítették elő. Az olasz felderítés, hírszerzés is kitűnően működött. Mindez azt jelentette, hogy összefogottabb próbálkozás esetén az antant haderő már eleve ennek megfelelően vonult volna fel és ha nem, úgy tartalékait az áttörés elreteszelésére, rövid idő alatt, a kritikus szakaszhoz irányíthatta volna.

A vereség mélyebb oka nem a haditerv és az előkészület elégtelenségében rejlett, hanem abban, hogy a Monarchia az észak-olaszországi támadással nagyobb feladatra vállalkozott, mint amennyire erejéből futotta.

Amennyiben a vereség mélyebb okát tudakoljuk, úgy erre nézve nem a korábban idézett és ismertetett, részjelenségeket taglaló jelentések adnak útbaigazítást. Az AOK iratanyagát tanulmányozva az előbbieknél többet mond a szállásmesteri részleg ott található, 1918 augusztusi évi jelentése, mely — bár nem ezzel a céllal készült — akaratlanul is sok mindent elárul a vereség hátteréről, szükségszerűségéről. Az 1918 augusztusában (augusztus 18-i keltezéssel) bizalmas — a parancsnok vagy a vezérkari főnök által sajátkezűleg felbontandó — jelzéssel közreadott terjedelmes összeállításban a hadsereg anyagi helyzetéről többek közt az alábbiak olvashatók: *Liszt:* igény egy esztendőre 7 millió mázsa, hiány 1 915 800 q. *Takarmány:* igény 14 millió mázsa, hiány 11 726 100 q. *Hús:* igény 3,8 millió mázsa. (A beérkezett mennyiségre vonatkozó adat hiányzik, ez a jelentés szerint 1918 eleje óta annyira csekély, hogy a napi adag még a 100 gr-ot sem éri el.) Ki nem elégített igény *ingből:* 3 850 000, *nadrágból:* 4 730 000, *kabátból:* 1 988 000. A hadsereg *lábbeli* szükséglete: 8 millió, előállítva havonta 450 000, hiány 2,6 millió. *Lóállomány:* 1917. június: 800 000, 1918 június: 459 000. Veszteség e téren a harcoló hadseregnél 1918 első felében annyi mint ezt megelőzően egy teljes esztendő leforgása alatt. *Szén:* a széntermelés állandóan csökken a bányamunkások rossz ellátottsága és a bányaműveléshez szükséges felszerelés elégtelen volta miatt. Az élelmiszerhiány mellett ez a másik alapvető probléma; a szénhiány az ipari termelés, egyes üzemek részleges és időleges leállítását vonja maga után.

A 18 mellékletet, 4 almellékletet és 4 táblázatot tartalmazó beszámolóhoz Arz vezérkari főnök írt bevezetőt. A bevezető megállapítja, hogy a legutóbbi (1917. július 18-i) beszámoló óta „a nehézségek a hadsereg ellátása terén annyira halmozódtak, hogy a háború egy gazdasági háború jellegét öltötte és a harc ennek keretében nem másért, mint csupán azért folyik, hogy »a puszta lét anyagi feltételei biztosíthatók legyenek«".[104]

103 Uo. 193. o.
104 KA AOK Op. Geh. 1906. Darstellung der materiellen Lage der Armee im Felde.

A felelősség kérdése. Conrad leváltása

Az észak-olaszországi offenzíva kudarca természetszerűleg felvetette a felelősség kérdését. Az AOK által kezdeményezett vizsgálat is végső soron ezzel függött össze, e kérdéskörhöz kapcsolódott. Arz több ízben felajánlotta lemondását (egyesek az új vezérkari főnök személyét is tudni vélték), felvetődött Boroević leváltásának lehetősége, de az uralkodó végül is nem őket, hanem Conradot menesztette (július 15.).[105]

Conrad félreállítását — bár leváltásakor grófi címet is tiszteletbeli rangot kapott (valamennyi testőralakulat főparancsnokává nevezték ki) — a császári kegy ellenére, sőt ezért még inkább, felháborítónak és igazságtalannak tartotta. Felháborodása látszólag jogos volt. A júniusi támadás kudarcáért, melynek során a hadsereg egészében szenvedett vereséget, a felelősség első helyen nyilvánvalóan azokat terhelte, akik legfelsőbb fokon döntöttek és intézkedtek. A felelősség — rangsor szerint — a főparancsnokot, vagyis az uralkodót és a vezérkari főnököt, Arzot illette.

Conrad, az idő múltával, felocsúdva az első napok levert hangulatából, élt is e helyzet adta lehetőséggel. Nem az ő terve volt hibás — hangoztatta — a hiba abban állt, hogy tervét megmásították, nem valósították meg, továbbá, hogy nem bocsátották rendelkezésére a siker eléréséhez szükséges eszközöket. Feljegyzéseiben helytálló érvekkel bizonygatta: a támadás a Piavénál és a Brentától keletre nagy nehézségekbe ütközött, de nem tért ki arra, hogy ez az általa javasolt frontszakaszon, vagyis a Brentától nyugatra (erdőövezet, angol csapatok) másképpen lett volna.[106] A haditerv körüli érveket, megjegyzéseket nem érdemes részletezni, tekintve, hogy mindez Conrad szerepének megítélése szempontjából nem alapvető. Az offenzívát illetően ugyanis — mint erre már rámutattam — nem a terv és nem az erők elosztása jelentette a legfőbb hibát. A legfőbb hiba maga az offenzíva volt, egy döntő, nagyszabású támadás napirendre tűzése. Márpedig az észak-olaszországi támadás gondolatát Conrad vetette fel (1918 január) és Conrad erőszakolta keresztül a „magas célkitűzést" (1918 április).

A fekete-sárga osztrák—német centralistából lassan nagynémet nacionalistává alakuló Conrad távozása során — akárcsak ezt megelőzően Czernin esetében — annak az iránynak a fékezéséről és visszaszorulásáról volt szó, mely nem lebecsülendő szerepet játszott a háború elindításában, mely 1918 tavaszán is túlbecsülte a lehetőségeket és ebből következően még ekkor is — összhangban a német militaristák (Hindenburg, Ludendorff) elképzeléseivel — győzelemről, egy ennek megfelelő békéről ábrándozott.

„Lehet-e még politikát csinálni"

Az észak-olaszországi offenzíva kudarca kül- és belpolitikai téren egyaránt súlyos következményekkel járt.

A leváltott Czernin helyére lépő új külügyminiszter, Burián István, külpolitikai elképzeléseit arra alapozta, hogy harctéri siker esetén a Sixtus-ügy jóvoltából megfeneklett béketapogatódzások felújíthatók lesznek.

Naplójában május 30-i keltezéssel az alábbi bejegyzés olvasható: „A német

105 *Arz:* Zur Geschichte, 273., 268. o.; *Bardolff:* 320—321. o.; *Fiala:* 125—127. o.
106 *Conrad:* Private Aufzeichnungen, 84—85. o.; *Regele:* Conrad, 400. o.

champagnei támadás erőteljesen halad. Közeledik a mi olasz offenzívánk. E két nagy katonai tény eredményei lesznek levonandók. Azután »békeoffenzívánk«". Burián megegyezéses békét remélt, mert „Angolország és Franciaország nem gondolhatják, hogy tisztán Amerika mentse meg őket" és azt is fontolóra kell venniök, hogy „oly áron mely fizetendő, győzni nem érdemes"... „a háború nagy tanulsága eddig, hogy »man muss miteinander auskommen«" A lehetőség ebből következően adva van, a baj az antantot illetően csupán abban áll, hogy értesülései hamisak, segíteni kell a kijózanodásban „tényleckékkel". Június 14-én megismételte a két héttel azelőtt írtakat: „Csak a ma meginduló támadás hozhat szabadulást. Siker esetén megkezdhető a nagy békeszózat."

Az offenzíva sikeréhez fűzött remény illúziónak bizonyult. A támadás nem kedvezőbb, hanem kedvezőtlenebb helyzetet teremtett. A gyengeséget feltáró kudarcot követően nemhogy egy megegyezéses béke, de még az is kétségessé vált, hajlandó lesz-e az antant, a történtek után, a Monarchiával egyáltalában szóba állni.

Burián nem titkolta felháborodását és kétségbeesését. Két nappal a visszavonulás elrendelése után — június 22-én jegyezte fel a következőket: „Budapesten, hivatalos látogatás Wekerlénél. Ott hallottam a dél-nyugati kudarc iszonyú hírét. Bűnös gondatlanság, könnyelműség, lelkiismeretlenség gyümölcse. Következményei csak gyászosak lehetnek. Egészen új helyzet, melyben nagy kérdés: lehet-e még *politikát* csinálni, vagy csak elszenvedni. Kenyér és lőszer nélkül ilyesminek nekimenni!"[107]

A parasztok ellenálltak

A Monarchia vezetői az offenzívától belpolitikai téren konszolidálódást, a bomlás lefékezését, a rendszer ingatag helyzetének megerősítését remélték.

A történtekkel ennek éppen az ellenkezője következett be.

Az offenzíva előkészítése minden téren fokozott, rendkívüli erőfeszítést igényelt. A felkészülést célzó intézkedések tovább, végsőkig élezték az amúgy is élére állított helyzetet.

Miután a hadvezetőség az élelmiszerhiány enyhítésére erélyes fellépést sürgetett, az év elején elrendelt rekvirálás a tavaszi hónapokban fokozott erővel folytatódott. A rekvirálás leginkább Magyarországot érintette, mert itt feltételeztek és sejtettek még igénybe nem vett készleteket. A január 25-én kinevezett új közélelmezési miniszter, Windischgraetz Lajos herceg visszaemlékezései szerint az erőszakos begyűjtés végrehajtására 3 hadosztály, 60 000 ember állt rendelkezésére.[108] (A harcoló hadsereg egységeit is igénybe vették, mert a katonai parancsnokságok, a „Militärkommandók" és a honvédség a szükséges karhatalmat csak részben tudták kiállítani. A szállítóeszközök egy részét is az AOK biztosította.)[109]

A rekvirálás, mely a támadást közvetlenül megelőző időszakban érte el a csúcspontot, jelentős eredményt nem hozott, de hozzájárult ahhoz, hogy az erőszakos begyűjtés hatására a parasztság addig passzív tömegei is az aktív ellenállás útját válasszák. Landwehr tábornoknak, a Közös Élelmezésügyi Bizottság vezetőjének közlése szerint: „A parasztok elszántan, helyenként fegyveresen, ellenálltak. Előfordult, hogy a gabonát elásták, még az is, hogy inkább

107 Református Egyetemes Konvent Levéltára. Burián hagyaték, Napló: május 30., 31., június 14., 22.
108 *Windischgraetz:* 181. o.
109 KA MKSM 1918. 93—2—2/2.

elégették vagy a Dunába dobták, semhogy a gyűlölt rekviráló alakulatoknak átadják.[110] A parasztság ellenállására Windischgraetz is utal visszaemlékezéseiben: „A készletek begyűjtésével szemben a parasztok, a megyék ellenálltak, nem egy helyütt fegyveresen."[111]

Sztrájkok, éhségtüntetések

A fokozódó élelmiszerhiány a jórészt hadimunkásnak nyilvánított — vagyis kényszermunkára fogott — dolgozók reálbérének további csökkenését jelentette, mert mindaz ami hiányzott, a feketepiacon, egyre ijesztőbbé váló árakon, beszerezhető volt. A súlyosbodó ellátási nehézségek eredményezték, hogy a háborúval élesen szembeforduló ipari munkásság sztrájkmozgalma a Monarchia egészére kiterjedő januári megmozdulások befejeződése után sem szünetelt. 1918 tavaszán szinte nem múlt el nap, hogy ne érkezett volna a katonai kabinetirodához leállásról, kisebb nagyobb munkabeszüntetésről tudósító jelentés.

Miután a munkabeszüntetés a bányákat, a gépgyárakat és a vasúti műhelyeket érintette leginkább, a sztrájkok a hadiipart megbénulással fenyegették.

A csehországi Pilsenben, a hadiipar legjelentősebb központjában, az északolaszországi támadás előkészítésének és magának az offenzívának az időszakában az alábbi időpontokban került sor munkabeszüntetésre, munkalassításra vagy más, az élelmiszerhiánnyal összefüggő megmozdulásokra: március 20., 22., április 9., 19., 30., május 4., 13., 23., 24., június 11., 20—21., 22., 24. Az április végi leállás eleinte részleges volt, de gyorsan általánossá vált, a sztrájkolók száma elérte a 35 000-et.[112]

Magyarországon a vasmunkások sztrájkmozgalma (március 6—18., április 22., május 8., 9., 21., június 14—15., 19.) és a bányászok sorozatos leállásai után (Lupény március 18—21., Somsály április 11., Brennberg április 24—május 2., Resica március 27—április 6. és május 22—június 2., Tatabánya március 14—17. és június 12—24.) a MÁV gépgyári sortűz híre elégséges volt ahhoz, hogy a munkabeszüntetés általánossá váljon. Június 20—28. között a sztrájkolók száma félmillióra volt becsülhető.[113]

A szervezett munkásság sztrájkmozgalma 1918 tavaszán — új vonásként — összefonódott, kiegészült a városi lakosság éhségtüntetéseivel. Az éhezők, gyakran asszonyok, gyerekek, megtámadták az élelmiszerüzleteket, a pékségeket, a kenyeret, élelmiszert szállító kocsikat. Nem voltak biztonságban a malmok, a vagonok, a raktárak. A „piavei csata" harmadik napján kezdődő bécsi munkabeszüntetés (kiváltó ok a lisztfejadag 50%-os csökkentése) fosztogatással, anarchikus jelenségekkel párosult.[114] Hasonló eseteket jelentettek más ország-

110 Landwehr, 217. o.

111 *Windischgraetz*, 219. o.

112 Souhruna hlášeni presidia pražského mistodržitelstvi o protistátni, protirakouské a protiválečné činnosti v Čechách 1915—1918, Praha 1957. (A prágai helytartótanács elnökségének összefoglaló jelentései 1915—1918.) *R. G. Plaschka:* Geschichte und Gesellschaft. Festschrift für Karl R. Stadler zum 60. Geburtstag. Wien, 1972. 45—54. o. és KA. MKSM 1918—28—2/7.

113 MMTVD 5. 139—146., 181—185., 156., 159—161., 188—189. o.; *Merényi László:* Hadimunkások mozgalmai Magyarországon. Hadtörténeti Közlemények, 1969. 1. 8—31. o.

114 A bécsi rendőrigazgatóság június 17-i jelentése szerint: A X. kerületben már délelőtt 9 órakor mintegy 100 asszony nyomult egy ottani csemegekereskedésbe és eltulajdonította az ott található baromfit. Egy közeli (Eugenplatz) hentesüzlet előtt is asszonyok gyülekeztek és több kiló húst vittek magukkal. Az Anker kenyérgyár fiókjából (Keplerplatz) 100 db egész kenyeret loptak. Egy pékség tanoncát ugyanitt tüntetők körülvették, a kihordásra szánt kenyereket elvették és szétosztották. Egy vegyeskereskedésbe — ugyancsak a kerületben — fiatalok csapata nyomult be és megkísérelte, hogy az ottani lisztcsomagokat elvigye. Ezt a rendőrség megakadályoza (két letartóztatás). Egy sor kenyérrel, liszttel és más élelmiszerrel megrakott kocsit, főleg asszonyok, megállították. Az egyik kocsi körül (Axingerstrasse) 1000 főnyi tömeg tömörült, itt 35 egész kenyeret tulajdonítottak el, másutt egy mozgó kocsiról (Gellertplatz) 7 zsák lisztet rángattak le. Egy sütőüzemet (Absberggasse) a déli órákban több ezren vettek körül a kenyeres kocsik kifutását várva. A kocsik végül is csak rendőri segédlettel, lovasrendőröktől kísérve hagyhatták el az üzemet. Az egyik kocsi később, amikor egy péküzlet előtt megállt, asszonyok gyűrűjébe került, akik megkísérelték, hogy a lovak istrángját elvágják. A rendőrök ezt megakadályozták és a kocsit továbbindították. A karhatalmat a tüntetők és az ablakokból ismeretlen egyének kövekkel dobálták. (Egy ködobálót letartóztattak.) Reggel 8 órakor a nagycsarnokban hozzávetőleg 400 nő tüntetett, mert nem kapták meg a nekik járó marhahúst. A tüntetők a belvárosba, a miniszterelnökség elé próbáltak vonulni. A rendőrség szétoszlatta a tüntetőket. Egy asszonyt engedetlenség címén letartóztattak. (KA MKSM 1918. 28—2/7)

részekből is, különösen a csehországi városokból (Schmichow [Smíchov], Kladno, Unhoscht [Unhošt], Schlan [Slaný], Neustraschitz [Nové Strašeci], Rakonitz [Rakovnik] és Purglitz [Krivoklát]; május 7—9. Prag-Liben [Praha-Libeň], Trübau, Pardubitz [Pardubice], június 6—7. Krems — június 13.)[115]

Lázadás a hátországi alakulatoknál

A támadás előkészítése a hadseregen belül is élezte az ellentéteket, gyorsította a bomlás folyamatát. A harctéren álló csapattestek megfogyott állományának feltöltésére a hadvezetőség a katonai parancsnokságoktól a menetszázadok mielőbbi összeállítását és elindítását követelte. A Hadügyminisztérium e célra, tekintettel a rendelkezésre álló emberanyag elégtelen voltára, a Szovjet-Oroszországból tömegesen érkező hadifoglyokat is igénybe kívánta venni, bár nyilvánvaló volt, hogy az orosz forradalom élményével hazatérő egykori katonák, az értelmetlen háborúból kiábrándulva, több éves hadifogság után fizikailag is leromolva, aligha lesznek hajlandók és alkalmasak harctéri szolgálat ellátására. Nem utolsó sorban a támadás közeli voltából eredő sürgősségből fakadt, hogy a többszörös szűrővizsgálat tortúráján átesett „hazatérőknek" bevonulásuk és esetleges azonnali frontra indulásuk előtt csupán két heti szabadságot engedélyeztek!

A vázolt körülmények, a menetszázadok erőszakolása eredményezték, hogy a nagy támadást közvetlenül megelőző időszakban a hátországi alakulatok elégedetlensége (ellátásuk a harctéri alakulatokénál is rosszabb volt) sorozatos lázadásokban robbant ki. A Hadügyminisztérium 5. ügyosztályának hivatalos összeállítása 1918. április 11-e és június 7-e között — tehát a „piavei csatát" közvetlenül megelőző időszakban — 25 olyan esetet sorol fel, mely rebellióval végződött. A résztvevők száma gyakran több százra, egyes esetekben ezernél is többre volt becsülhető. (*Judenburg,* május 13., 13. gyalogezred, résztvevők száma: 1181. *Rimaszombat,* május 13., 80. gyalogezred, résztvevők száma 711. *Pécs,* május 20., 6. gyalogezred, résztvevők száma: 2000. *Rumburg,* május 21., 7. lövészezred, résztvevők száma: 650. *Mährisch-Schönberg,* május 23., 95. gyalogezred, résztvevők száma: 311. *Radkersburg,* május 24., 97. gyalogezred, résztvevők száma 1600. *Kragujevác,* június 3., 71. gyalogezred, résztvevők száma: 5—600. *Pozsony,* június 5., 72. gyalogezred, résztvevők száma 307. *Sanok,* június 7., 54. gyalogezred két menetszázad.)[116]

A vereség a magyar és az osztrák képviselőház előtt

Az olaszországi események, a „piavei csata" kudarcát követő országos felzúdulás eredményeként, egyben a vezető körök belső ellentéteinek tükörképeként, a magyar, majd az osztrák parlamentben is éles felszólalások, heves viták középpontjába kerültek.

Budapesten a képviselők egy csoportja zárt ülést követelt, június 26-án többen nyílt ülésen kértek felvilágosítást a súlyos veszteségekről, a magyar ezredek sorsáról. Wekerle elébe próbált vágni a készülő viharnak. Adatokért fordult az AOK-hoz és a kapott információt június 28-án — napirend előtti nyilatkozat keretében — nyilvánosságra hozta. Wekerle á hadifoglyok számát

115 KA MKSM 1918. 28—2/17.
116 KA KM Abt. 5. v. 1918. 64—50/91.

12 000-ben jelölte meg (a honvédelmi miniszter Szurmay Sándor két nappal ezelőtt még 8000-ről beszélt), az elszenvedett veszteségről úgy nyilatkozott, hogy az „megközelíti a 100 000 embert". A támadásban részt vett magyarországi és ausztriai csapatok aránya (70 ezred adatai) a miniszterelnök közlése szerint 47%, illetve 53% volt. Wekerle oda konkludált, hogy ami történt nem tekinthető vereségnek, sőt eredménnyel járt, mert „az ellenségnek nagyobb kárt okozott ez a hadművelet, mint aminőt ő okozott nekünk".[117] (A nyilatkozat az olasz veszteséget közelebbről meg nem jelölt „saját adatok" alapján 150 000-re becsülte.)

Wekerle adatai hamisak voltak. Az osztrák—magyar csapatok vesztesége — mint erről már szó esett — jóval meghaladta a közölteket (ténylegesen 142 550), az olasz veszteség pedig messze elmaradt attól (nem 150 000-re, csupán 82 000-re becsülhető). A hadifoglyok száma is közel kétszer annyi volt, mint amennyit az AOK, illetve Wekerle bevallott (nem 12 000, hanem 24 475). A miniszterelnök nyilatkozata (egyes újságok rögvest, már aznap este közölték) ennek ellenére bombaként hatott. Az elismert 100 000-es adat megerősítette a súlyos veszteségekről keringő, ellenőrizhetetlen híreket. Wekerle kísérlete, hogy a veszteségek mérvét a 10. és 11. olasz offenzívával (isonzó-csatával) összehasonlítva tegye elfogadhatóvá („a 10. és 11. offenzívában 80 000—100 000 ember veszteséget szenvedtünk") csak olaj volt a tűzre, mert e szörnyű veszteségről a lakosság mit sem tudott, hisz az adatokat annak idején nem hozták nyilvánosságra.

Július 3-án a baloldali ellenzékhez tartozó Fényes László, interpelláció keretében, további felvilágosítást kért az Olaszországban történtekről. Kórházakban fekvő sebesültektől (közlegényektől, tisztektől, törzstisztektől) és hozzáírt levelekből nyert értesülések alapján egy sor visszás, joggal kifogásolható jelenségre hívta fel a figyelmet (erők elaprózása, élelmezés elégtelensége, offenzíva — figyelmeztetés ellenére — aratás előtt, évről évre ismétlődő, tehát várható áradás, a meglepetés hiánya, takarmányhiány, használhatatlan gázlövedékek, muníció hiánya, „a katonák töltényük fogytán kövekkel védekeztek", egy részük — fényképek bizonyítják — „úszva és gázolva kelt át a megáradt folyón").

Bár Fényes állításai helytállóak, kérdései konkrétek és indokoltak voltak, Wekerle elzárkózott a válaszadás elől („a felhozottak részleteibe nem bocsátkozom"). Kijelentette: intézkedni fog, hogy az elhangzottakat („a megengedhetetlen kérdéseket és a magas érdekekbe ütköző beszédeket") a sajtó ne közölje. Amikor Fényes a birtokában levő levelekből részleteket próbált felolvasni, az elnök azzal szakította félbe, hogy e felolvasással az ellenségnek szolgáltat adatokat. Amikor Fényes szembeszállt Szurmay állításával: „egyetlen ember sem veszett el a visszavonulásban" és egy szemtanú levelét idézve jelezte, hogy mi is történt valójában: „egész bataillonok hulltak a vízbe, őrült emberek harapták egymást a pontonokon, öreg emberek sírtak, mint a gyerekek." Tisza István torkollta le: „ilyet felolvasni nem hazafias dolog". Fényes replikája után: „Önöktől nem tanulok hazafiságot", Tisza egy hosszabb felszólalás keretében az elhangzottakat kútmérgezésnek minősítette („ilyen dekadens, ilyen rothadási tünetekkel bemocskolják a magyar nemzet jó hírnevét") és a munkapárti képviselők harcos helyeslésétől kísérve („Franciaországban lógnának már." „Felhúzták volna! Felakasztották volna!") azt javasolta: hozzanak törvényt ilyen interpellációk megakadályozására."[118]

Wekerle június 28-i nyilatkozatával Badenben, a főparancsnokságon is elégedetlenek voltak. A miniszterelnök zárt ülésre utalt, ezért nem számítottak arra, hogy bizalmas közléseik nyilvánosságra kerülnek, még kevésbé várták,

117 Ogy. napló, 1918. június 28.
118 Uo. 1918. július 3. 222—230. o.

hogy Piave ürügyén a 10. és 11. isonzói csaták súlyos veszteségei is napvilágot látnak. Wekerlét azzal gyanúsították, hogy az adatok nyilvánosságra hozásával változás kieszközlésére törekszik a legfőbb parancsnoki posztokon. A magyar csapatok állítólagos nagy számáról és aránytalanul súlyos veszteségeiről terjesztett híreket úgy értékelték, hogy az ilyen irányú hangulatkeltés is politikai célokat szolgál. A magyarországi közvélemény felizgatásával, az így teremtett hangulatra hivatkozva, a kormány nyilván engedményeket próbál kicsikarni az önálló magyar hadsereg ügyében, melynek felállításához — bár az uralkodó beleegyezését adta — az AOK hozzájárulni nem kívánt.[119]

Az osztrák képviselőházban várható vitát a főparancsnokság — okulva a Budapesten történtekből — körültekintőbben készítette elő. Zárt ülést javasolt és kikötötte, hogy ne civil képviselje a hadvezetőség álláspontját. Így esett a választás az osztrák honvédelmi miniszterre, Czapp von Birkenstetten altábornagyra, aki azután fel is olvasta a parlamentben a Badenben előkészített vitaindító beszédet. A miniszter expozéja után, mely az események védelmében felhozható érvek teljes gyűjteményét tartalmazta, a képviselők három napon át (július 23., 24., 25.) támadták és bírálták a történteket, ki-ki a saját pártállása és felfogása szerint. Bár a bírálat és a hangvétel élesebb volt, mint a magyar parlamentben, a felszólalókat senki sem fenyegette akasztással és Czapp csupán akkor horkant fel, amikor cseh részről egy agrárpárti képvitselő, (Zahradnik) az olaszok oldalára átállt és az olasz hadsereg soraiban harcoló cseh katonákat hősöknek nevezte.

A képviselők pontos információk és kellő szakmai felkészültség hiányában az ügy érdemi részéhez újat alig tudtak hozzáfűzni, bírálatuk politikai síkon — ennek ellenére — nem egy esetben találó és figyelemreméltó volt.

„Hadügyi szerveink az első pillanattól kezdve belháborút indítottak, háborút saját népük ellen" — hangoztatta Leuthner német szociáldemokrata képviselő. „A piavei offenzíva előkészítésének idején, az országon belül mindenütt, ahol egy nagyobb várost vagy kiterjedtebb ipari települést lehetett találni, ezredeket, brigádokat, hadosztályokat, frontkatonaságot vontak össze, hogy letörjék a sztrájkokat, vagy lázadás esetén helyreállítsák a hű, ragaszkodó katonák egyensúlyát, azt az egyensúlyt, amelyről a miniszter beszélt. Nem lehet egyszerre győzelmes háborút viselni a határokon — odakint és a nép ellen — idebent. Egy hadvezetőség, ha a belháború vált számára legfőbb feladattá, kíméljen meg bennünket legalább az ilyen offenzíváktól, melyek előkészítésére és véghezvitelére szellemileg, erkölcsileg egyaránt felkészületlen."[120]

A képviselők csekély hozzáértésével függött össze a javaslat, mely azt megelőzően a magyar parlamentben is elhangzott, hogy parlamenti vizsgáló bizottságot kell kiküldeni a történtek és a felelősség tisztázására. Az AOK bármiféle vizsgálat megindítását hevesen ellenezte. Ebből fakadt, hogy a magyar képviselőház a vizsgálatot követelő javaslattal még csak foglalkozni sem volt hajlandó. Bécsben a kényelmetlen követelést azzal tolták félre, hogy a vizsgálat az alsóház hadügyi bizottságára tartozik.

Az összeomlást követően az új osztrák állam ideiglenes nemzetgyűlése bizottságot küldött ki a háború során katonai téren elkövetett mulasztások kivizs-

119 HHSt. M. des Auss. PA I. 868. Trauttmansdorf grófnak, a külügyminisztérium Badenbe kirendelt megbízottjának jelentése. 1918. június 29. A főparancsnokság Wekerle adatait egy, még aznap kiadott — a magyar sajtó által is közölt — kommünikében megismételte és ennek kapcsán egyben pontosította, helyreigazította.

120 *Brügel:* Bd. V. 347. o. Brügel az ülésen történteket kivonatosan, egy képviselő feljegyzéseire hivatkozva ismerteti. A birodalmi gyűlés képviselőházának naplója nem közli a zárt ülés jegyzőkönyvét. A bizalmas anyagként kezelt jegyzőkönyv teljes szövege, eredeti gépírásos példánya megtalálható a katonai kabinetiroda irata között. (KS MKSM 1918. 81. o.) Nem árt felhívni a figyelmet e körülményre, mert egyes történészek a jegyzőkönyvet elveszettnek tekintik. Fiala szerint a gyorsírásos jegyzőkönyvet 1918 novembere után a parlamenti vizsgáló bizottságnak adták át, de a bizottság iratai között nem található. Nem található a bécsi parlament irattárában sem (*Fiala.* 133.o.)

gálására. (Kommission zur Feststellung und Verfolgung militärischer Pflichtverletzungen im Kriege.) E bizottság a „piavei csata" ügyét is napirendre tűzte, de több mint három esztendő leforgása alatt (működését 1922. március 24-én fejezte be) semmit sem állapított meg. Tevékenysége a legfőbb vezetők „elfogulatlan" védelmét, a lelkek megnyugtatását célozta.[121] Magyarországon a polgári demokratikus forradalom néptörvénye (1919. XXIII. A háborúval kapcsolatban felelős személyek elleni eljárás előkészítéséről) alkalmas lett volna arra, hogy vizsgálat induljon az észak-olaszországi offenzíva során történtek feltárására és a felelősök felelősségre vonására. De e törvény alkalmazására nem került sor. Az 1919. XXIII-as néptörvényt az ellenforradalom kiiktatta a magyar törvénytárból.

*

Az Észak-Olaszországban elszenvedett kudarc legsúlyosabb következménye a harcoló hadsereg gerincének megroppanása, az addig még úgy-ahogy összetartó frontkatonaság bomlási folyamatának felgyorsulása volt. A tisztek és a katonák egy része az offenzívát megelőzően még bízott a sikerben, a dolgok jobbra fordulásában, a győzelem lehetőségében. A támadás után már senki sem gondolt erre. A kedvező kimenetelbe vetett hitet a Piave halottai magukkal vitték a sírba.

A hivatalos hadtörténet adatai szerint a harcoló hadsereg ütközet-létszáma 1918. július 1-én 406 000 főt tett ki, a létszám október 1-ére 238 900 főre csökkent.[122] A számok magukért beszélnek, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy közben 2 hadosztályt Franciaországba irányítottak és a megmaradtakat járvány, betegség (spanyolnátha, malária) tizedelte. A létszám ijesztő apadása arra utalt, hogy az észak-olaszországi támadás kudarca után mindenki — aki csak tehette — menekült a reménytelen helyről, a csak nyomort és halált kínáló csatatérről. A szabadságra utazók egy része soha sem tért vissza, az utánpótlásként elindítottak egy része soha sem érkezett meg. Aki nem kapott szabadságot — ha mód nyílt rá — dezertált, vagy előre az ellenséghez, vagy vissza a hátországba. A Monarchia gazdasági-társadalmi erőforrásainak elapadására utalt, hogy a megmaradtak helyzete, ellátottsága a nagy mérvű létszámcsökkenés ellenére sem javult. „Mi nismo junaci, nego prosjaci," („Mi nem vagyunk hősök, mi koldusok vagyunk") így nyilatkozott egy dalmát ezred legénysége szeptember végén a hangulat puhatolására kiküldött vezérkari tiszt előtt.[123]

Csak csodálkozni lehet, hogy a széthulló Monarchia felbomló hadserege október végén — amikor az antant támadása Olaszországban hosszas halogatás után mégiscsak megindult — még napokon át ellenállt és hellyel-közzel vissza is verte az ellenséges rohamokat.

121 A kötelességszegéssel foglalkozó bizottság tevékenységét ismerteti *Ratzenhofer, Emil:* Die Pflichtverletzungskommission über die Piaveschlacth (Österreichische Wehrzeitung 1929. május 3., 10., 17., 21.).
122 Ö—U lezter Krieg, Bd. VII. 361. o.
123 KA AOK Op. Geh. 1918. 1951. Slavko Kavternik alezredes jelentése a hadseregben uralkodó hangulatról. 1918. szeptember 28.

A RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Abt. =	Abteilung
AOK =	K.u.K. Armeeoberkommando
Arz: Zur Geschichte =	Zur Geschichte des Grossen Krieges 1914—1918, Wien—Leipzig—München, 1924.
Baj—Macario =	*Baj—Macario,* G.: Giugno 1918. Milano, 1934.
Balázs Bence =	*Balázs Bence:* Boroević nyug. tábornagy bűnei. Budapest, 1919
Bardolff =	*Bardolff, Carl Freiherr von:* Soldat im alten Österreich. Erinnerungen aus meinem Leben. Jena, 1938.
Benedikt =	*Benedikt, Heinrich:* Die Friedensaktion der Meinlgruppe 1917/1918. Graz—Köln, 1962.
Franz von Bolgár: Erinnerungen =	*Bolgár, Franz von:* Erinnerungen an Feldmarschall Boroević. Pester Lloyd, 1921. V. 14., 15.
Brügel =	*Brügel, Ludwig:* Geschichte der Österreichischen Sozialdemokratie. Band: V. Parlamentsfeindlichkeit und Obstruktion-Weltkrieg — Zerfall der Monarchie (1907—1918). Wien, 1925.
Conrad, Private Aufzeichnungen =	*Conrad von Hötzendorf:* Private Aufzeichnungen. Bearb. und. Herausg. von Kurt Peball, Wien—München, 1977.
Cramon: Erinnerungen =	*Cramon, August von:* Unser Österreich—Ungarischer Bundesgenosse im Weltkriege. Erinnerungen aus meiner vierjährigen Tätigkeit als bevollmächtigter deutscher General beim K.u.K. Armeeoberkommando. Berlin, 1920.
Czékus: Az 1914—1918. évi világháború =	*vitéz Czékus Zoltán:* Az 1914—1918. évi világháború összefoglaló történelme. Budapest, 1930.
Czernin: Im Weltkriege =	*Czernin, Ottokar:* Im Weltkriege. Berlin und Wien, 1919.
Czernin: Erinnerungen =	*Czernin, Ottokar Graf:* Erinnerungen an Graf Stefan Tisza. Budapest, 1925.
Demblin =	*Demblin, August von:* Czernin und die Sixtus-Affaire. München, 1920.
Dénes Zsófia =	*Dénes Zsófia:* Gyalog a baloldalon. Budapest, 1980.
1. honvéd gyalogezred 1939 =	A m. kir. IV. Károly király volt 1. honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma. Összeáll.: Bartha Lajos altábornagy. Budapest, 1939.
Egyes népfelkelők. 1933 =	Az „egyes népfelkelők" hadi históriája. Összeáll. és írta *Balassa Imre.* Budapest, 1933.
Engel—Janosi: Die Friedensbemühungen =	*Engel—Janosi, Friedrich:* Die Friedensbemühungen Kaiser Karls mit besonderer Berücksichtigung der Besprechungen des Grafen Revertera mit Comte Armand in Comite International des Sciences Historique. XIIe Congres International, 1965. Rapports IV. Wien, é. n.
Farkas Márton =	*Farkas Márton:* Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban. A hadsereg szerepe az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlásában. Budapest, 1969.
Fiala =	*Fiala, Peter:* Die letzte Offensive Altösterreichs. Führungsprobleme und Führungsverantwortlichkeit bei der Öst.-Ung. Offensive in Venetien, Juni 1918. Boppard am Rhein, 1967.

Glaise =	*Glaise—Horstenau, Edmund von:* Die Katastrophe. Die Zerstrümmerung Österreichs—Ungars und das Werden der Nachfolgestaaten. Zürich, Leipzig, Wien, 1929.
Gordon Brook-Shepherd =	*Brook-Shepherd, Gordon:* Um Krone und Reich. Wien—München—Zürich, 1968.
32. gyalogezred. 1930. =	Budapest volt házi ezredének, a cs. és kir. 32. gyalogezrednek története (1741—1918). Szerk.: Tinódi Varga Sándor ny. tábornok. Budapest, 1930.
HHSt =	Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien
Jedlicka =	*Ludwig Jedlicka:* Ende und Anfang Österreich 1918/19. Salzburg, 1969.
József főherceg =	*József főherceg* tábornagy: A világháború, amilyennek én láttam. VI. k. A katasztrófák útján a pusztulásba. (Piavei csata.) 1918. január 17—1918. július 20.) Budapest, 1933.
KA =	Kriegsarchiv, Wien
Kann =	*Kann, Robert A.:* Die Sixtusaffäre und die Geheimen Friedensverhandlungen Österreich—Ungarns im ersten Weltkrieg. München, 1966.
Kiszling =	*Kiszling, Rudolf:* Österreich—Ungarns Anteil am Ersten Weltkrieg. Graz, 1958.
KM =	Kriegsministerium
Krausz =	*Krausz, Alfred:* Die Ursachen unserer Niederlage. Erinnerungen und Urteile aus dem Weltkrieg. München, 1920.
Lajos Iván: IV. Károly =	*Lajos Iván:* IV. Károly király élete és politikája. Budapest, 1935.
Lajos Iván: Tanulmányok =	*Lajos Iván:* Tanulmányok a világháború diplomáciájából. Pécs, 1938.
Landwehr =	Landwehr (von Prangenau), General (Ottokar): Hunger. Die Erschöpfungsjahre der Mittelmächte 1917/1918. Zürich—Leipzig—Wien, 1931.
Lloyd George: Memoirs =	*Lloyd George, David:* War Memoirs. I—IV. k. London, 1936.
Ludendorff, Kriegführung =	*Ludendorff, Erich:* Kriegführung und Politik, Berlin, 1922.
Magyarország története 7/2 =	Magyarország története 1890—1918. (Főszerkesztő: Hanák Péter) Budapest, 1978.
Mamatey =	*Mamatey, Victor S.:* The United States and East Central Europe 1914—1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda. Princeton, New Jersey, 1957.
Meckling =	*Meckling, Ingeborg:* Die Aussenpolitik des Grafen Czernin. Wien, 1969.
Mensonge =	Le Mensonge Autrichien. L' incident Clemenceau—Czernin. Paris, Nancy, 1918.
Military Operations, Italy =	*Edmonds, Sir James E.* Brigadier-General. Litt. D., R. E. and *Davies H. R.*, Major-General (Compiled): Military Operations, Italy 1915—1919. London, 1949.
MKSM =	Militärkanzlei Seiner Majestät des Kaisers und Königs.
M. des Auss =	K.u.K. Ministerium des Äussern.
MMTVD 5. =	A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Ötödik kötet. 1917. november 7.—1919. március 21. Budapest, 1956.

Ogy. napló =	Az 1910—1915. évi országgyűlés képviselőházának naplója. Budapest 1918.
Op. Geh. =	Operationsabteilung. Geheimakten
Ö—U. letzter Krieg =	Österreich—Ungarns letzter Krieg (1914—1918.), Bd. 1—7. hrsg. vom Österreichischen Bundesministerium für Landesverteidigung und vom Kriegsarchiv. Band 7.: Das Kriegsjahr 1918. Wien 1938.
PA =	Politisches Archiv
Polzer—Hoditz =	*Polzer-Hoditz, Arthur:* Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seiner Kabinettsschefs. Zürich-Leipzig, 1929.
Redlich II. =	Das politische Tagebuch *Josef Redlichs.* II. Band, 1945—1918. Bearb. von Fritz Fellner. Graz—Köln, 1954.
Regele =	*Regele, Oskar:* Gericht über Habsburgs Wehrmacht. Wien—München, 1968.
Regele: Conrad =	*Regele, Oscar:* Feldmarschall Conrad. Auftrag und Erfüllung 1906—1918. Wien—München, 1955.
Secrets of Crew House =	*Stuart, Cambell Sir:* Secrets of Crewe House. The Story of a Famous Campaign. London—New York—Toronto, 1921.
Singer: Ottokar Czernin =	*Singer, Ladislaus:* Ottokar Czernin. Wien—Graz—Köln, 1965.
Steglich: Die Friedenspolitik =	*Steglich, Wolfgang:* Die Friedenspolitik der Mittelmächte 1917—1918. Bd. I. Wiesbaden, 1964.
Weltkrieg 1914—1918 =	Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Bd. 1—14. Im Auffrage des Oberkommandos des Heeres bearbeitet und herausgegeben von der Kriegsgeschichtlichen Forschungsanstalt des Heeres. Berlin 1925—1944. Bd. 14. Die Kriegführung an der Westfront im Jahre 1918. Hrsg. vom Bundesarchiv. Koblenz, 1956.
Werkmann =	*Werkmann, Karl Freiherr von:* Deutschland als Verbündeter. Kaiser Karls Kampf um den Frieden. Berlin, 1931.
Windischgraetz =	*Windischgraetz, Ludwig Prinz:* Vom roten zum schwarzen Prinzen. Mein Kampf gegen das k.u.k. System. Berlin und Wien, 1920.

Андраш Шиклош

ПОСЛЕДНЯЯ НАСУПАТЕЛЬНАЯ ОПЕРАЦИЯ АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ МОНАРХИИ

(15—24 июня 1918 года)

(Резюме)

Решение немецких правящих кругов о начале решающего наступления весной 1918 года на западном ТВД выдвинуло вопрос о том, в какой мере и как может поддержать этот план австро-венгерское военное руководство?

В результате длительных переговоров Австро-Венгрия заняла позицию, поддерживающую план наступательной операции в Северной Италии. Этот план одобрялся и немецкой стороной, так как немцы надеялись, что наступление Монархии сможет воспрепятствовать переброске британских и французских дивизий, находившихся в Италии, перегруппировке дислоцировавшихся там сил Антанты во Францию. Немецкое военное руководство в своих замыслах не шло дальше этого, однако военные руководители Австро-Венгрии имели свои планы, в первую очередь командующий тирольской армейской группой Конрад, который наиболее энергично настаивал на наступлении. Проникнутые духом централизма, националистически настроенные немецко-австрийские руководители Австро-венгерского Генерального Штаба вынашивали

планы решающей операции, в ходе которой они намеревались продвинуться до реки Эч и от успеха которой они ожидали военного разгрома Италии. Склонные к соглашательству проантантские придворные круги и представители либерального пацифистского направления отвергали план наступления в виду того, что он шел вразрез с тайными переговорами, проводившимися с уполномоченными Антанты. Против плана высказались также и те руководители, которые видя тяжелое экономическое положение Монархии и трудности в снабжении продовольствием, учитывая обстановку в тылу, наперед сомневались в реализации этого плана.

Речь Чернина от 2 апреля 1918 года и волна недовольства по поводувзорвавшегося в связи с ней т.н. дела Сикстуса, привели к созданию такой обстановки, в которой доказательство союзнической верности, а значит и проведение наступления в Северной Италии, стало политической необходимостью. В результате этого контраргументы некоторых руководителей армии о трудностях снабжения, посылавшиеся донесения о жалобах и плохом настроении солдат, были заглушены ссылками на государственные интересы.

После переговоров, проходивших в Спа (12 мая), 15 июня начался наступательная операция с вводом всех имевшихся в распоряжении сил, и как этого следовало ожидать, она закончилась провалом, наступление уже в первый день приостановилось в Тироле, войска, форсировавшие реку Пьяв, 20 июня получили приказ об отступлении. Завершившаяся провалом наступательная операция была сопряжена с тяжелыми потерями (142 000 человек убитых, раненых, пленных). Положение Монархии стало еще более критическим, Международная обстановка, возобновление переговоров о соглашении — после всего происшедшего — стало бесперспективным. В области внутренней политики подготовка и проведение наступательной операции вместо консолидации, задержки развала накалили до предела и без того шаткое и напряженное положение в тылу.

Самым серьезным последствием поражения, понесенного в Северной Италии, был надлом костяка действующей армии, ускорение процесса развала еще кое-как до того сплоченных фронтовых войск. Часть офицеров и солдат до этой операции еще верила в успех, в возможность победы, поворота событий в лучшую сторону. После наступления уже никто не думал об этом. Веру в благоприятный исход унесли с собой в могилы павшие на Пьяве.

András Siklós

DIE LETZTE OFFENSIVE DER ÖSTERREICHISCH—UNGARISCHEN MONARCHIE (15—24. Juni, 1918.)

Resumee

Der Entschluss der deutschen leitenden Kreise im Frühjahr 1918 einen entscheidenden Angriff an der Westfront zu beginnen — warf die Frage auf, wie und in welchem Mass könnte die österreichisch—ungarische Heeresleitung diesen Plan unterstützen?

Nach langen Beratungen wurde von österreichisch—ungarischer Seite für eine in Nord-Italien durchführende Offensive Stellung genommen. Deutscherseits wurde dieser Plan bewilligt, weil die Hoffnung bestand, dass der Angriff der Monarchie die Abfuhr der in Italien befindlichen britischen und französischen Truppen, die Umgruppierung der dortigen Kriegsmacht der Entente nach Frankreich verhindern könnte. Die Deutsche Oberste Heeresleitung hoffte vom Angriff nur das, nicht so die österreichisch—ungarische Armeeführer, unter ihnen-in erster Linie der Oberbefehlshaber der Tiroler Heeresgruppe, Generalfeldmarschall v. Conrad, der den Angriff am meisten urgierte.

Die Leiter des österreichisch—ungarischen Generalstabes mit deutsch—österreichisch nationalistischer, zentralistischer Einstellung dachten an einen entscheidenden Angriff und warteten von der erfolgreichen Operation, mit welcher man zum Etsch Flusse vormarschieren wollte, den militärischen Zusammenbruch Italiens. Die Entente-freundlichen, zu der Verständigung geneigten Kreise des Hofes und die Vertreter der liberal-pazifistischen Tendenz waren zum Plan entgegen, weil dieser die geheime, mit den Entente-Vertretern im Gange seinenden Verhandlungen durchkreuzte. Ebenso sprachen auch diejenige leitende Persönlichkeiten wider, die Rechnung tragend der schweren wirtschaftlichen Lage der Monarchie und der Ernährungsschwierigkeiten, die Durchführbarkeit des Planes im voraus bezweifelten.

Die Rede des Grafen Czernins am 2-ten April und die Wellen der darauf folgenden Sixtus-Affaire schufen eine Lage, worin sich die Beweisung der Bündnistreue und damit die Durchführung des Angriffes in Nord-Italien sich zu einer politischen Not-

wendigkeit entfaltete. Infolgederen fanden die Gegenargumente einiger Heerführer von den Schwierigkeiten der Verpflegung, die Meldungen über die Klagen der Soldaten und ihrer schlechten Stimmung — berufend auf die Staatsinteresse — kein Gehör.

Nach den Verhandlungen in Spa (12. Mai) begann die Offensive am 15. Juni mit aller Kraft und endete — wie es zu erwarten war — mit einem Misserfolg. Der Angriff kam in Tirol schon am ersten Tage zum Stehen, die über den Piave Fluss gesetzten Truppen bekamen zum Rückzug am 20-ten Juni den Befehl. Die mit Misserfolg beendete Offensive wurde mit schweren Verlusten begleitet. (142 000 tote, verwundete und gefallene) und vertiefte die Lage der Monarchie zum Kritischen. Die internationale Lage, der Neubeginn der zur Verständigung mit dem Gegner zu führenden Verhandlungen, wurde — nach den Geschehnissen-aussichtslos. Innenpolitisch spitzte die Vorbereitung und die Durchführung der Offensive — statt der Konsolidierung und des Bremsens des Zerfalls — die auch sonst so labile und gespannte Lage des Hinterlandes äusserst zu.

Die schwerste Folge des in Nord-Italien erlittenen Misserfolges war das Kracnen des Rückgrates der Kämpfenden Armee, die Beschleunigung des Zerfalls der bisher noch eben nur zusammenhaltbarer Frontarmee. Ein Teil der Offiziere und Soldaten vertrauete noch vor der Offensive den Erfolg glaubte noch an das Besserwerden der Dinge, die Möglichkeit des Sieges. Nach dem Angriff dachte niemand daran. Die Toten an der Piave nahmen ins Grab den Glauben an einen günstigen Ausgang mit.

KÖZLEMÉNYEK

SISA JÓZSEF

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM (VOLT NÁNDOR-LAKTANYA) ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

A budai Várhegy északi végén emelkedő nagyméretű, klasszicista épület, a mai Hadtörténelmi Intézet és Múzeum helyén már a XVIII. század végén is kaszárnya állott, amelyről az 1696-os budai Zaiger részletes leírást ad[1]. Ezt a régi, úgynevezett *városi kaszárnyát* tulajdonképpen két különálló, egyemeletes épületszárny alkotta, amelyeket 1819-ben összekötő szárnnyal egymáshoz kapcsoltak.[2]

A városi kaszárnya a mai épület Bástya sétánnyal párhuzamos, hosszú szárnyának déli végénél helyezkedett el; ettől északra — ahová a mai, belső udvart körbefogó épületszárnyak esnek — a korabeli térképek nagy, beépítetlen, dombos területet jeleznek[3], amelyet csak 1837-ben planíroztak el[4].

Az *új, nagyszabású laktanya* — a mai Hadtörténelmi Intézet és Múzeum — felépítésére az 1840-es években került sor. Létesítéséről az uralkodó legfelsőbb engedélye alapján a birodalom hadügyeit irányító Udvari Haditanács (Hofkriegsrat) döntött, a tervek elkészítése és a kivitelezés irányítása a Bécsben székelő Hadmérnöki Főhivatal (Genie-Hauptamt) és a Budai Erődítési Igazgaság (Fortifications Local Direction zu Ofen) feladata volt.

Már 1841-ben felmerült az a gondolat, hogy a budai Várhegyen új kaszárnyát emeljenek, amelynek építése három évet venne igénybe[5]. Helyét akkor a budai várnegyedet övező várfal keleti kiszögellésénél, az egykori József-bástyán (Josephi Bastion) jelölték ki.

Valószínűleg pénzügyi okok miatt erre az építkezésre akkor nem került sor, s amikor 1843 elején újból előkerült a várban építendő laktanya ügye, a választás a néhány évvel korábban elplanírozott egykori Ferdinánd térre (ma Kapisztrán tér) esett. E terület nagyobbik része Buda város tulajdonában volt, ezen állt a már említett városi kaszárnya; az új, nagy kiterjedésű épület létesítéséhez szükség volt a városi telek mellett fekvő — Storch budai polgár örököseinek birtokában levő — kisebb telekre is.

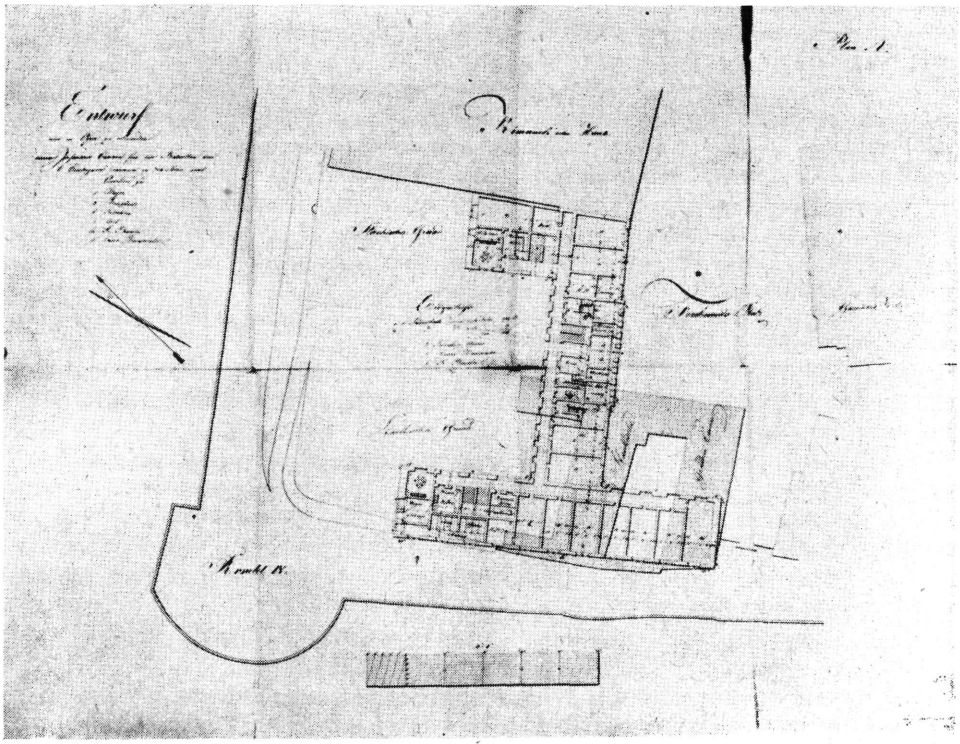
1 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban — BFL) IV. 1009/b. Budai lvt. Buda város Telekhivatalának iratai. A budai kamarai adminisztrációtól átvett telekkönyvek. Zaiger über die Vöstung und Wasserstadt, anno 1969. Folio 30—31.

2 BFL XV. 17. Tervtár. BMT 156. A földszint és az I. emelet alaprajza, homlokzatrajz egy lapon, szignó: J. Hummel.

3 BFL XV. 16. Térképtár. B. II/42. A várnegyed térképe, 1786.: *Schmidt—Matkowitz:* Umgebung von Ofen und Pesth. 1836.

4 *Haufler, J. V.:* Buda—Pest, historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest und deren Umgebung. Pest 1854. 290. o.

5 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL), a Mérnökkari és Erődítési Igazgatóság iratai 1847. Gyűjtődosszié „Den Ofner Grenadier Casernbau betreffende Dienst Piecen vom Jahre 1841 bis Jahre 1847" felirattal. (A továbbiakban – Dienst Piecen) Rendezetlen.

Fürstenwärther terve az épülethez, 1843: földszinti alaprajz

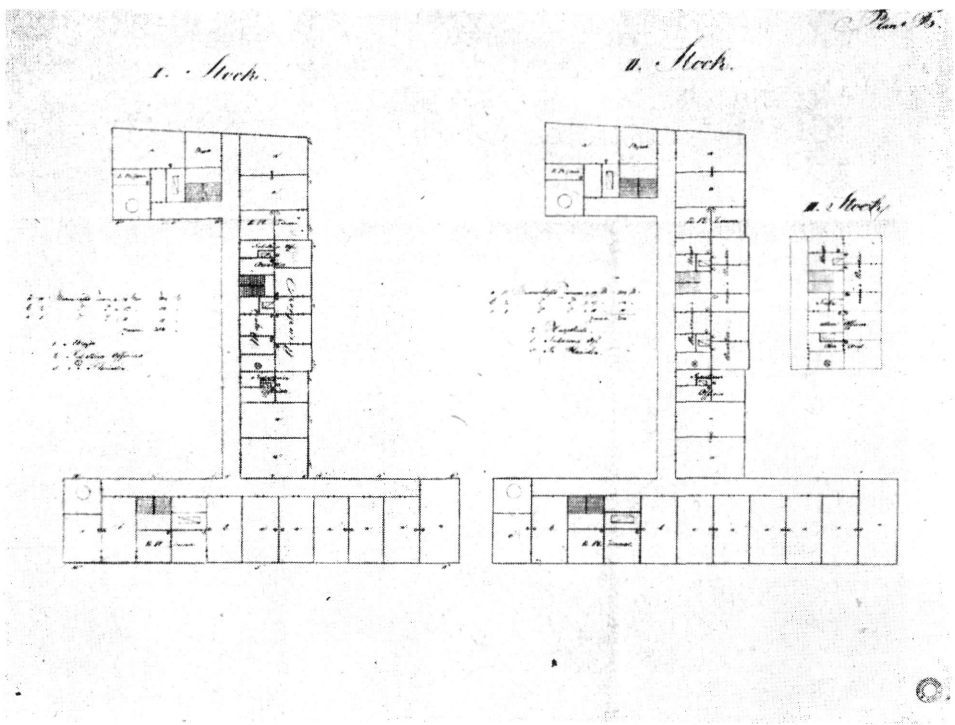
1843. január 26-án az Udvari Haditanács elrendelte, hogy az új laktanya terveit készítsék el, és a magyarországi illetékes katonai szervek tájékozódjanak a Ferdinánd téri telkek megvételének lehetőségéről.[6]

Február elejére a Hadmérnöki Főhivatal elkészítette a laktanya vázlatos alaprajzait, és azokat továbbította a Budai Erődítési Igazgatóságnak további részletes kidolgozás, illetve a helyi viszonyokhoz igazodó módosítás végett.[7] A két tervlap az iratokhoz mellékelve megtalálható, s ezek az épület egyedüli eredeti tervei, amelyek előkerültek.[8] (A továbbiakban több irathoz is csatoltak terveket, de ezek nincsenek meg.) Az egyiken a földszinti alaprajz, a másikon az emeleti alaprajzok szerepelnek. Mindkét lapon a „Freih. Fürstenwärther Ing. Cap." szignó található; a bécsi Hadmérnöki Főhivatalban működő mérnökkari kapitányt, teljes nevén *Leopold Freiherr von Fürstenwärther-Burg-Sassen zu Obenbach*ot (sz. 1815)[9] tekinthetjük tehát a laktanyaépület tervezőjének, akinek Budán működő „partnere" a terveket részleteiben kidolgozó és számos tekintetben módosító *Josef Glaeser* mérnökkari őrnagy, a Budai Erődítési Igazgatóság igazgatója volt. Az építkezéssel kapcsolatos iratokból az is kiderül, hogy Bécsből Budára irányterveket küldtek („Directiv Pläne"), amelyek a veronai Camponán levő gyalogsági és lovassági kaszárnyához készültek, s melyeket a közfalak elrendezésénél, az ablakok méreteinek meghatározásánál, a termek lefedésénél kellett figyelembe venni[10]. A Hadmérnök Főhi-

6 Kriegsarchiv Wien (a továbbiakban — KW) Genie — Hauptamt 1843: 8—8/4, f. 4—5.; Dienst—Piecen.
7 KW Genie — Hauptamt 1843: 8—8/3, f. 3—5.
8 KW Genie — Hauptamt 1843: 8—8/3, f. 6, 7.
9 Militär — Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1843. 388. o.; *Gatti, F.:* Geschichte der K. K. Ingenieur- und K. K. Genie-Akademie 1717—1869. Wien, 1901. 762. o.
10 KW Genie—Hauptamt 1844: 8—2/12, f. 2, 3.; Dienst Piecen.

vatal bizonyára mintegy típustervnek tekintette a budai építkezésre nézve a Habsburg birodalomhoz tartozó észak-itáliai város kaszárnyájának tervét.

Az 1843 februárjában Budára küldött Fürstenwärther-féle terveken látható alaprajzi konfiguráció lényegében megegyezik a megvalósult épületével; jelentős változás viszont az, hogy az eredeti elképzelés szerint a Ferdinánd-térre néző főszárny középrizalitja háromemeletes lett volna. Glaeser őrnagy azt javasolta, hogy az épület legyen egységesen kétemeletes, mivel az a fölé emelkedő részek fokozottan ki lennének téve az időjárás viszontagságainak, a budai várhegyen gyakran tomboló szélviharnak[11]. További javaslata az, hogy a Ferdinánd térre néző tiszti szárny és az erre merőleges, hosszú legénységi szárny helyiségei egymástól teljes mértékben elkülönüljenek. A módosítási javaslatokat tartalmazó, Bécsbe intézett felirathoz terveket is készített.

Fürstenwärther terve az épülethez, 1843: emeleti alaprajzok

1843. április 17-én kelt leiratában a Hadmérnöki Főhivatal a változtatások jelentős részét — így a harmadik emeleti rész elhagyását is — jóváhagyta, néhány módosítást elvetett[12]. Ugyanakkor felszólította a Budai Erődítési Igazgatóságot, hogy a jóváhagyott tervváltozatot részletesen dolgozza ki, és készítse el az építkezés költségvetését.

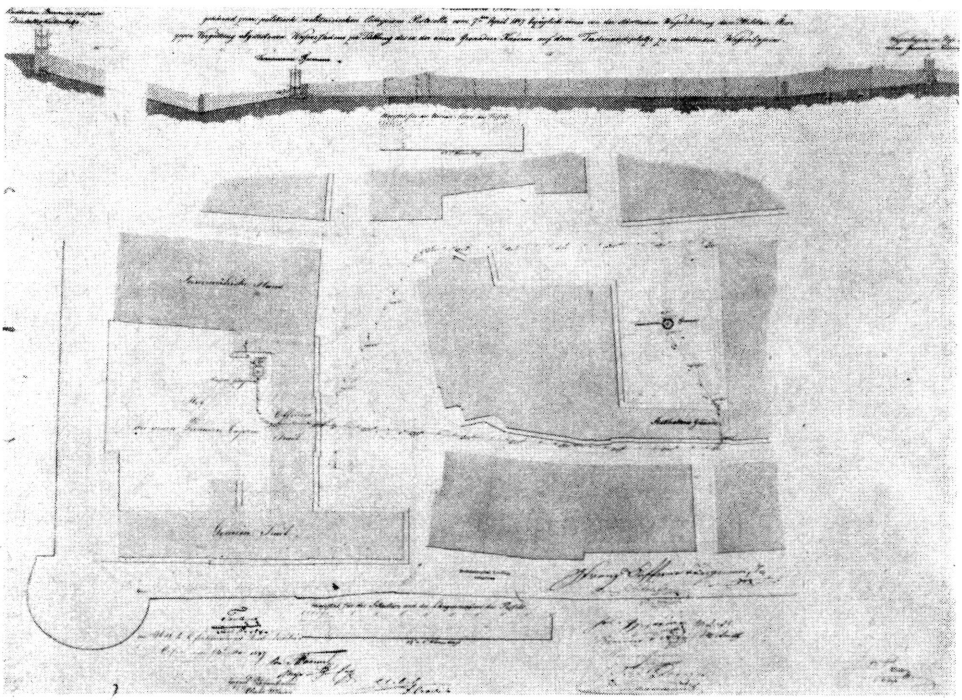
Ez év szeptember 6-án Glaeser őrnagy elküldte Bécsbe a kaszárnya kidolgozott terveit kilenc tervlapon és a költségvetést[13]. Az utóbbi némileg módosult, az Udvari Hadikönyvvitel (Hofkriegsbuchhaltung) által jóváhagyott költ-

11 KW Genie—Hauptamt 1843: 8—8/3, f. 3—5.
12 Dienst Piecen.
13 KW Genie—Hauptamt 1843: 8—8/9, f. 5—7.

ségvetés a telekvásárlást, a telken álló régi városi kaszárnya lebontását és az új építkezés költségeit 171 949 egyezményes értékű forint 7 krajcárban jelölte meg[14].

1843. december 18-án végül az uralkodó is hozzájárulását adta az új, hat századból álló zászlóalj befogadására alkalmas budai laktanya felépítéséhez[15], ami azt jelentette, hogy a következő év elején hozzáfoghattak a tényleges munkálatokhoz.

Először is 1844. március 6-án a katonai kincstár megvásárolta a leendő épület telkeit[16], majd áprilisban *Dankó József* budai építőmesterrel szerződést kötöttek a laktanya telepítésére.[17] E szerződés értelmében Dankó József vállalta, hogy 148 900 forintért három éven belül kivitelezi az épületet, vagyis az 1846 októberére készen áll.

A vízvezeték és a víztároló medence létesítésének terve, 1847

1844 tavaszán és nyarán került sor a régi városi kaszárnya lebontására, az új épület alapjainak kiásására és lerakására. Az építkezés e kezdeti stádiumában a Budai Erődítési Igazgatóság igazgatója, Glaeser őrnagy javaslatára számos kisebb módosítást hajtottak végre a terven (az ablakok nagysága és elrendezése, a tervezett timpanon attikára való cserélése stb.), amellyel kapcsolatban számos irat és terv cserélődött ki a bécsi és a budai hivatal között[18].

14 Dienst Piecen.
15 KW Genie—Hauptamt 1844: 8—2/1, f. 6—7.
16 BFL IV. 1009/d. Budai lvt. Buda város Telekhivatalának iratai. Telekátírási jegyzőkönyvek, 1844. 72. és 73. sz szerződések.
17 Dienst Piecen. *Ifj. Dankó József* (1800 k. — 1848) 1826-ban emeletet épített a budai Három nyúl kaszárnya két szárnyára, 1831-ben a Rudas fürdő átépítésére készített terveket, több házat emelt Pesten és Budán. (*Horler M.*: Budapest műemlékei, I. k. Budapest, 1955. 449., 630., 724. o. II. k. Budapest 1962. 144., 282—283. o.; Művészeti Lexikon. I. k. Budapest, 1965. 503. o)
18 KW Genie—Hauptamt 1844: 8—2/16, f. 8—12.; Dienst Piecen.

Télen a munka szünetelt, 1845. április 7-én fogtak hozzá újból az építkezéshez[19], s ez év októberében már a tetőszerkezet elkészítése volt napirenden[20]. A következő év végére a laktanya lényegében készen állt, mindössze a meszelés és egyéb kisebb munkálatok voltak hátra[21]. 1847 első felében a budai helytartótanácsi épület udvarán található Ferences-kúttól vízvezetéket építettek a kaszárnyába, ahol víztároló medencét létesítettek.[22] Ugyanakkor az épület homlokzatára fémbetűkből álló feliratot helyeztek, amelynek szövege a következő volt: „FERDINANDUS I. IMP. AUST. HUNG. BOH. REX. H. N. V. MDCCCXLVII."[23]

1847. május 28-án katonai bizottság szállt ki azzal a céllal, hogy az újonnan elkészült épületet egészségügyi és felszereltségi szempontból megvizsgálja[24]. A bejárás eredményeként megállapították, hogy a laktanya felszerelése nem hagy maga után kívánnivalót, azonban mivel a fal több helyen nem száradt még ki, a használatba vételre legfeljebb fél év múlva kerülhet sor. Július 1-én a Budai Erődítési Igazgatóság tagjai és Dankó József kivitelező építőmester megbízottja, Rohardt Lipót pallér jegyzőkönyvet írt alá, amelyben megállapítják, hogy az említett építési hivatal által kiküldött bizottság június 26-án bejárta az épületet és úgy találták, hogy néhány kisebb hibától eltekintve Dankó József *maradéktalanul* elvégezte a szerződésben vállalt munkákat[25].

Július 27-én az új kaszárnya átadásához — használatba vételéhez — Buda város tanácsát is bizottság kiküldésére kérték fel[26]. A beadványban közölték, hogy az épületbe a Gróf Ceccopieri gyalogos ezred fog beköltözni.

Az épület a századforduló körül

19 KW Genie—Hauptamt 1845: 8—2/16, f. 8—12.
20 Uo. 1845: 8—1/57, f. 1—6.
21 Dienst Piecen.
22 HL General Commando. R dept., 1847: 79/16 No. 5933 et 6136, 79/19 No. 964.
23 Uo. 1847: 79/22 No. 5011/L 1707.
24 Dienst Piecen.
25 HL General Commando, R dept., 1847: 79/16 No. 5263.
26 BFL IV. 1002/j. Budai lvt. Correspondentiae magistratuales 309/1847. (töredékes impurum)

A Magyarországi Főhadparancsnokság (General Commando) megbízásából 1847. augusztus 11-én *Baussnern* őrnagy jelentést írt, amelyben a beköltözendő katonai egység szempontjait tekintve beszámol az épület elrendezéséről, használhatóságáról[27]. Jelentésében számos kisebb hiányról, illetve kevésbé praktikus megoldásról tesz említést, és javaslatot tesz ezek kiküszöbölésére.

Ezzel a laktanya szorosan vett keletkezés- és építéstörténete lezárult. A nagyméretű klasszicista építmény — funkciójából fakadóan — hangsúlyozottan hasznossági és gazdaságossági kívánalmaknak tett eleget, így különösebb művészi igényességről esetében nem beszélhetünk. Mégis szerencsésnek ítéljük a főhomlokzat nyugodt ritmusú, tartózkodó kialakítását, a belső terek közül pedig a volt legénységi szárny (ma Hadtörténelmi Múzeum) szegmensíves dongaboltozatú kapualja, orsópilléres lépcsőháza és harántdongákkal fedett teremsora érdemel figyelmet nagyvonalúsága és jó arányai miatt.

A laktanyát építésének idején Gránátos-kaszárnyának („Grenadier Caserne") hívták, majd Ferdinánd —, illetve utóbb Nándor-kaszárnyának nevezték.

1869-ben az épület udvarának északkeleti sarkában 14 lovat befogadó istállót terveztek[28]. Ehhez a csehsüvegboltozatos kis épülethez, az ún. *török istálló*hoz minden bizonnyal jóval korábbi (talán típus-) tervet használtak fel, hiszen későbarokk stílusa alapján építését 1790—1800 körülre tennénk.

1892-ben *Hoepfner Guido* tervei alapján a legénységi szárnyhoz kapcsolódó, hosszú *kétemeletes szárnyat* építettek, a telek északi határa mentén.[29] A Tanácsköztársaság alatt a kaszárnya a „Liebknecht Károly-laktanya" nevet viselte.[30]

1926-ban az egykori legénységi szárnyat *Gyulányi István* tervei szerint átalakították Hadimúzeum céljára; a szárny középrizalitja ekkor kapta két emeletet átfogó, lizénatagolásos architektúráját, a bejárat előtt toszkán oszlopos portikusszal[31].

A múzeumot 1937-ben nyitották meg[32]. A háború alatt az épület igen súlyosan megsérült. Részlegesen helyreállítva 1946-ban az egész épületet átadták a Hadtörténelmi Intézet céljaira, a Honvéd Múzeum és Levéltár 1949. május 21-én nyílt meg[33]. A teljes helyreállítás 1953—59-ben zajlott le, *Imrényi Szabó Imre* tervei szerint[34].

27 HL General Commando, R dept. 1847: 79/16 No. 8570.
28 BFL XV. 17. Tervtár; BMT 769.
29 Főv. Tervtára a 6636. hrsz. alatt őrzött tervcsomóban: 11. 785/1892—III., 23.531/1892—III., 33. 682/1892—III., 40. 303/1892—III.
30 Az Újság, XVII. évf. 74. sz. 1919 márc. 28. p. 2.
31 *Horler M.*: Budapest műemlékei, I. k. Budapest, 1955. 384. o.
32 *Nyigri E.*: Hadimúzeum Népszava, LXV. évf. 12. sz., 1937. május 30. 8. o.
33 Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, B. 708/1949. 2.21. (Meghívó a megnyitóra.)
34 *Horler, M.* i. m. 31. jegyz.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

MIHAIL ASIK*

EMLÉKEIM A BUDAI ÖNKÉNTES EZRED HARCOSAIRÓL

Az előretörő szovjet hadsereg 1944 késő őszén Budapesthez közeledett. Ebben a Duna két partján elterülő, ritka szépségű épületekben gazdag, sűrűn lakott, történelmi és kulturális emlékeiről híres városban a fasiszták meg akarták vetni a lábukat: erős védelmi vonalakat építettek ki. A városban gyalogságból, páncélosokból, tüzérségből és lovasságból álló, százezres csoportosítás rendezkedett be tartós védelemre.

Hogy a várost ne kelljen az elkerülhetetlennek látszó harcokban elpusztítani és lakóit háborús veszélyeknek kitenni, a 2. és 3. Ukrán Front erői körülzárták Budapestet. A bekerítetteknek, akik között számos magyar katona is volt, ultimátumot küldtek, hogy humánus feltételek között kapitulálhassanak. A német fasiszták azonban megölték a parlamentereket és ezzel a várost hosszú időre rendkívül súlyos harcok színterévé tették.

A mi 83. tengerészgyalogos dandárunk Budán, a Duna magasabb partján fekvő, nyugati városrészben harcolt. A csatározások az utcákon, a tereken, a szép kőházak között, a pincékben, sőt föld alatti helyiségekben is folytak. Utunkban paloták, gyárak, szállodák és tanintézetek, amelyek az ellenséges védelem számára jó támpontokká váltak.

Egyszer, a budai harcok tetőfokán, a következő esetnek lehettünk tanúi: rohamszázadunkhoz magyar katonák jöttek át, köztük a Testnevelési Főiskola hallgatóinak egy elég nagy csoportja. Tisztjeik élén harcolva küzdötték át magukat, legyőzve az őket feltartóztatni akaró német katonákat. Még sebesültjeiket is magukkal hozták. Hamarosan kitudódott, hogy a magyarok azzal a szándékkal törtek ki a bekerítésből, hogy velünk együtt folytassák a harcot a fasiszták ellen.

A budapesti Testnevelési Főiskola épületének falába, ahol az említett átállás megtörtént, márványtáblát helyeztek el a következő felirattal:

Itt csatlakozott
a felszabadító szovjet csapatokhoz
1945 februárjában
mintegy 400 magyar katona
— köztük a főiskolánk nagyszámú hallgatója —
és együttes erővel verték ki
a szomszédos kórház épülettömbjéből
a németeket.

* A szerző 1945-ben a szovjet hadsereg hadnagya; szakaszparancsnokként szolgált a 83. önálló tengerészgyalogos dandárban. A magyarországi felszabadító harcokban többször is kitűnt szervezőképességével, leleményességével. A táti hídfő harcaiban — 1945 március — tanúsított bátor helytállásáért kapta meg a Szovjetunió Hőse aranycsillagát és a Lenin rendet. (A hídfőben vívott elkeseredett harcokról lásd *Szekeresné dr. Niszler Mária:* A táti hídfő című írását. Hadtörténelmi Közlemények, 1980. 1. sz. 102—123. o.) — A szerk.

Így örökítették meg Budapesten a szovjet és magyar harcosok baráti egymásratalálását.

A magyar katonákat magunk között „magyar önkénteseknek" neveztük, a helybeli lakosok „vörös magyaroknak". A „vörös magyarok" nehéz időszakban jöttek át hozzánk, amikor az ellenség megerősített állásainak ostroma elhúzódott. A városban körülzárt fasiszták kitartóan ellenálltak.

A mi szakaszunk előretolt arcvonala egy vasúti töltés mentén húzódott, amely a Duna egyik felrobbantott hídjáig ért el. Elöl, a német oldalon, a különböző magasságú házak csúcsos cseréptetőin túl a Várhegy látszott, ormán a szürke falú várral. Mögöttünk a város déli elővárosai terültek el: Csepel, Albertfalva, Kelenföld, Budafok, amelyek a harcok folyamán keserű emlékeket hagytak bennünk. Mindegyik helyhez valamilyen súlyos harci esemény kapcsolódott. Csepel behavazott aknamezőin egy ideig hiába támadtuk a tüzet okádó golyószórókat. Albertfalva sokunk számára a viaduktból kitörő német tankok miatt emlékezetes. Közülük kettő ott is maradt, ahová az éjjeli támadáskor eljutottak. Kelenföldet a vasútállomás mellett lefolyt súlyos harcok miatt nem felejtjük el, Budafokot a Szilveszter éjjeli utcai tűzharcok miatt emlegetjük. Ott, egy hegy alatt, egy behavazott téren temettük el bajtársainkat januárban és februárban. A budai harcok végére ezt a helyet a dandár temetőjeként emlegették. Később halottainkat elszállították a Kerepesi temetőbe, ahol a munkásmozgalom hősei és azok pihennek, akik Magyarországot meg akarták tisztítani a fasisztáktól.

Ritkán csitult el a harci zaj Budapesten. A fehér dunai köd szétterült a partokon, a sötét, csak a felvillanó tüzektől megvilágított utcákon. A házak, a paloták, sőt egész negyedek, melyek évszázadok nyomait őrizték, a szemünk előtt váltak romokká.

A síkságon elterülő Pestet csapataink már januárban megtisztították az ellenségtől, de Buda sziklás halmain a harcok kevés híján még egy hónapig eltartottak.

Dandárunk számára ezek a harcok szünet nélküli fegyverropogásban egy vasúti töltésnél kezdődtek el, melyet valaki közülünk „dambának" (gátnak) nevezett el. Ezt az elnevezést a későbbiek során Budapest déli katlanára is átvittük. A mi oldalunk mellett haladt a Dombóvári út, lehetséges, hogy a hasonló hangzás miatt kapta ez a terület a „damba" nevet a közönségesnek tűnő vasúti töltés elnevezés helyett, de az is lehet, hogy a közeli, part menti szakaszon valóban gát tartotta vissza a Duna vizét. A harcok ezen a részen sokáig elhúzódtak, nem tudtunk előbbre törni és a „damba" kifejezés minden egyes nappal vésztjóslóbbá vált számunkra. A szürke, lőportól kormos, lövedékektől felszántott havon, romos utcákon keresztül cipeltük hátra sebesültjeinket, és az ilyenkor elhangzott „Honnan?" kérdésre a soha nem szűnő fegyverropogásban csak annyit mondtunk: „A dambától". Ez a szó akkor mindnyájunk számára fenyegetően, komoran csengett.

Tehát itt, ennél a vasúti töltésnél harcolt a mi híres, a Vörös Zászló Érdemrenddel és a Szuvorov Érdemrenddel kitüntetett 83. tengerészgyalogos dandárunk, mely büszkén viselte a Novorosszijszki és 1945 januárjától a Dunai megtisztelő nevet. A dandár egyfolytában másfél hónapig küzdött a töltésen. Ritkultak a zászlóaljak sorai. A nemrég még teljes létszámú századokat össze kellett vonni. Ezeket egy-egy épségben maradt hadnagy vezette. Ritka volt az olyan harcosunk, aki még nem sebesült meg, vagy nem kapott légnyomást, vagy nem hűlt meg. A dandár már régen az első vonalba irányította a távirászokat, a fogatosokat, az egészségügyieket és a szakácsokat is. Az aknavetősök és a tüzérek, amikor éppen nem tüzeltek, rendszerint lövészárkainkban, vagy a lő-

réseinkben helyezkedtek el és lövészekként segítettek nekünk, mert tüzelőállásaik szinte egy vonalban voltak a mieinkkel.

Ha valaki a tengerészgyalogosok közül megsebesült, akkor sem hagyta el helyét. Parancsnokunk, Leonyid Konsztantyinovics Szmirnov, a dandár „bátyója" sem ment sebesülése után kórházba, pedig kórházi ápolás híján sokáig fájt a lába és sántított. Megszoktuk, hogy — mankó helyett — zsákmányolt, görbe kardra támaszkodva járkált közöttünk. A szigorú, csípős szavú, de bírálataiban mégis igazságos „bátyót" önzetlenül szerették a tengerészek. Igyekeztek utánozni őt. Ettől kezdve az jött a szokásba, hogy ha valaki megsebesült a dandárból, továbbra is az állományban maradt. A kórházakból visszaszöktek a bekötözöttek, nemegyszer begipszelt karral. Ennek ellenére nap mint nap kevesebb lett az ember a zászlóaljakban, ezért Szmirnov ezredes kénytelen volt mindhárom zászlóalját a peremvonalba küldeni. A lövészek csatárláncba fejlődve szétszéledtek az itt-ott még épségben levő házak, romok miatt szórványosan kiépített lövészárkokban. Támadáskor, vagy harci felderítés előtt a tengerészgyalogosok rohamcsoportokba szerveződtek és ilyenkor veszélyesen védtelenül hagyták támpontjaikat az arcvonalban, de harc után megfogyatkozva is visszatérték előretolt állásaikba.

A fasiszta csapatok egyre hevesebb kísérleteket tettek arra, hogy a bekerítés külső arcvonalán áttörjék a gyűrűt Budapest körül. 1945 januárjában — a Duna mindkét partján támadva — előretolt állásainkat északnyugati irányban visszaszorították. Ezután két páncélos hadtesttel áttörték az arcvonalat a Balatonnál és kiértek a Dunához, Budapesttől délre. Ez az éles harckocsiék csupán néhány kilométernyire volt a 83. tengerészgyalogos dandár harcrendje mögött, ezért Szmirnov ezredes a dandár önálló páncéltörő osztagát, egyéb harci alegységekkel, szembefordította az ellenséges páncélosokkal.

Ebben a viharos időszakban jöttek át hozzánk a magyar önkéntesek, akik között félszeg újoncok és megszeppent ifjak is voltak. Parancsnokaik — Pagony és Németh százados — nevét még máig is sokan emlegetik a tengerészgyalogosok közül. Katonáik különböző magyar alegységekből és a budapesti Testnevelési Főiskola elég nagy számú hallgatóiból kerültek ki. Ehhez a főiskolához kapcsolódott azon tisztek és magyar sorkatonák sorsa, akik a mi dandárunkhoz kerültek.

1945 januárjában az arcvonal elérte Budán a Déli-pályaudvar közelében fekvő Testnevelési Főiskolát. A tanintézet épületeit a budapesti helyőrség magyar alegységei foglalták el, élükön Németh Dezső és Pagony Iván századosokkal. Velük együtt a tanintézet épületeiben sportoló hallgatók is tartózkodtak, akik az akkori időknek megfelelően katonaruhát kaptak és Kőszeghy Albert, valamint Radnai Győző zászlósokhoz lettek beosztva. A hazafias érzelmű tisztek hamar megnyerték a hozzájuk került hallgatók bizalmát, akikkel együtt hallgatták titokban az illegális Kossuth adót, tudtak az országban végbemenő forradalmi változásokról, a Vörös Hadsereg által felszabadított Debrecenben összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlésről, valamint a Szovjetunió és Magyarország között létrejött és Moszkvában 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezményről.

Amikor az arcvonal a főiskolához közeledett, a németek az épületekben szilárd védelmi állást akartak kiépíteni. Németh százados azonban határozottan kijelentette nekik, hogy a magyarok maguk fogják védelmezni az épületet és nem engedte be a német alegységeket. Február 2-án, amikor a harcok már a Böszörményi úton folytak, a százados elküldte embereit — Nagy Vincét és az orosz nyelvet jól beszélő Kolgin Vladimirt — az arcvonalon túlra, a szovjet csapatokhoz. Alighogy átjutottak azonban az arcvonalon, Kolgin hősi halált

halt, s így ez alkalommal még nem sikerült a szovjet csapatokkal kapcsolatot létrehozni.

Néhány nap múlva Németh százados másik csoportot küldött az arcvonal mögé: Szűcs János hadnagyot, Tóth György tolmáccsal. Ezeknek a vakmerő embereknek sikerült eljutniuk előretolt állásainkhoz és közölték a szovjet parancsnoksággal, hogy készek felvenni a harcot a főiskola épületébe befészkelt német SS-legényekkel. Az ellenség azonban megsejtett valamit a magyar hazafiak készülődéséről. A Testnevelési Főiskola épületébe különleges csendőralakulat hatolt be, letartóztatta és átadta a németeknek Pagony századost, Kőszeghy Albertet és velük együtt még vagy 20 magyar katonát. A városban körülzárt fasiszták kegyetlen terrorral tartották fenn hatalmukat és a letartóztatottakat azonnali kivégzéssel fenyegették meg. „Csak úgy kerülhettünk ki ebből a kelepcéből és úsztuk meg a kivégzést — írja levelében Pagony Iván —, hogy a szovjet csapatok segítségével sikerült kitörnünk a német őrizetből és átmentünk a Vörös Hadsereg oldalára." Mindez Szűcs hadnagy szakaszának volt köszönhető, mely szerencsésen odavezette a szovjet rohamcsoportot és megelőzték a hóhérokat.

Február 8-án reggel a harc már a főiskola Alkotás utcai részében folyt. Itt az ostromlók elfoglalták az öreg Bagolyvárat. Így nevezték azt a kis, sárga épületet, amely mindmáig az uszoda mellett van. Ekkorra a magyar katonák, köztük a hallgatók, kiverték az SS-eket a főiskola épületéből. Németh százados parancsnoksága alatt harcolva visszafoglalták a Győri úton álló kollégiumot, kiűzték a németeket a romos tornateremből és egyesültek a szovjet rohamcsoporttal. Harc közben Németh századosnak egy kézigránátszilánktól megsérült az egyik szeme, ennek ellenére hősiesen tovább vezette a harcot egész a befejezésig. Vele együtt többen is kitűntek bátorságukkal a hallgatók közül.

Kőszeghy Albert zászlós ezekhez a harcokhoz a következőket fűzi: „A főiskola térségében több szovjet katona elesett és többen megsebesültek. Az egyik sebesült kúszva igyekezett az épületünk felé. Két magyar katonát kiküldtem érte, akik behozták az épületbe és bekötözték."

A Vörös Hadsereggel történt egyesülés után a magyar katonák és a Testnevelési Főiskola hallgatói egyhangúlag kijelentették, hogy folytatni akarják a harcot a fasizmus ellen. Ideiglenesen a Tárogató utcában helyezték el őket. Most e hely közelében egy igen érdekes kompozíciójú emlékmű állt. A szürke betonsztélé egyik oldalán a szovjet rohamszakasz harcosai láthatók, a túlsó oldalon, mintegy tükörképükként, a harcba induló magyar katonák alakja. A felirat a következő: „A felszabadító Szovjet Hadsereg és e helyen hozzájuk csatlakozott, később Budai Önkéntes Ezredbe egyesült egységek emlékére."

Az önkéntesekből alakult alegységeket Buda déli részébe, az L. K. Szmirnov ezredes vezette 83. tengerészgyalogos dandárhoz irányították. Szmirnov a magyar alegységek tisztjeit a Fehérvári úton, egy cukorgyár pincéjében berendezett parancsnoki harcálláspontján fogadta. A magyar tisztek emlékeznek még arra, hogy beszélt hozzájuk a dandárparancsnok, ismertetve velük az előttük álló harci feladatokat. Emlékeznek rövid, pontos kifejezéseire és arra, milyen türelmesen és nyugodtan várta ki, míg a tolmács szavait lefordította. Jegyzetet sem kellett készíteniük, sem kérdéseket feltenni, beszéde után mindenki számára világos volt, hogy mit kell tenni.

„Szmirnov ezredes nevére sokan emlékszünk — írta nekem Kőszeghy Albert —, emlékszem, hogy a harcok előtt fogadott minket és együtt ebédelt velünk."

Leonyid Konsztantyinovics Szmirnov sokat tapasztalt, internacionalista szellemű tiszt volt. Nagyra értékelte a magyar kommunisták hősi tetteit mind az

oroszországi, mind a spanyol polgárháborúban. Tudta, hogy az egyik meggyilkolt szovjet parlamenter — Steinmetz Miklós — magyar származású volt. A háború előtti években az ezredes egy határőr ezredet vezetett és személyesen is sok internacionalistát ismert. Amikor átléptük hazánk határait, az első dunai átkelőhelyet a románokkal együtt építette ki. Bulgáriában, amikor a dandár Burgasz alatt létesített partmenti védelmet, Leonyid Konsztantyinovics sok barátot szerzett nemcsak a kommunisták körében, hanem a város lakosai között is. Jugoszláviában a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg katonáival együtt szervezett deszantot a Duna-menti Opatovac és Vukovár körzetében. Olyan ember volt, aki valóban nagyra tudta értékelni a nemzetközi barátságot és ezt az érzést belénk is átplántálta. Az ő befolyása, tekintélye sokban hozzájárult ahhoz, hogy megfelelő módon fogadjuk új bajtársainkat. Arra, hogy milyen lelkesen és barátian fogadták a magyar önkénteseket a dandárban, a magyar hazafiak közül is sokan emlékeznek.

A magyar század egyik volt parancsnoka, Pagony Iván százados, megerősíti a mondottakat és a következőket írta nekem:

„A szovjet harcosok bizalommal fogadtak minket, bajtársaiknak tekintettek bennünket, főparancsnokságuk a magyar századokról éppen úgy gondoskodott, mint a saját alegységeikről."

A magyar önkéntesek emlékként őrzik az írógéppel kitöltött igazolványokat, melyek azt tanúsítják, hogy a tengerészgyalogos dandár soraiban harcolhattak. A célnak megfelelő dokumentumok szűkszavú szövege a következő volt, pl.: „Igazolás arról, hogy László Ferenc katona a német fasiszta megszállók ellen küzdő Vörös Hadsereg oldalán harcoló önkéntes magyar századhoz tartozik. Tábori posta száma: 17 206., karabélyának száma: 648. Az igazolvány tulajdonosának joga van a szovjet katonai kórházakban nyújtott ápolásra. Aláírás: A. A. Vlaszov ezredes, törzsparancsnok."

Előrelátó ember volt a törzsparancsnokunk. Nem valamilyen kiváltság, vagy kitüntetés elnyeréséhez, nem is személyes igazolvány gyanánt adta ki a dokumentumot, hanem sebesülés esetére, hogy a magyar harcos szovjet kórházban kapjon gyógykezelést. Ez pedig azokban az időkben mindennél fontosabb volt.

Így kezdődött a magyar antifasiszta hazafiak harci útja. A Magyar Tanácsköztársaságért harcba induló orosz zászlóaljakhoz hasonlóan a magyar önkéntesek is vörös szalagot tűztek posztósapkájuk mellé, de sokan büszkén viseltek hasonlót a mellükön és a karjukon is. Az egyenruhájuk magyar volt, a fegyverzetük azonban szovjet.

Évtizedek múltak el a vérzivataros napok óta, de a résztvevők emlékezete sok olyan részletet megőrzött a magyarokról, amelyek az idő múlásával fontosakká váltak és kedves emlékké mélyültek.

„Emlékszem — írja A. T. Csub tüzérfelderítő —, hogy Buda döntő ostromának előestéjén, a cukorgyár épülete előtt, melybe a dandár törzse telepedett be, sok magyar katonaruhás ember sorakozott fel. Számításom szerint lehettek vagy 250-en... Egy óra múlva három, vagy négy oszlopba rendeződtek... Kis idő múlva ezek az oszlopok megindultak azon az utcán, amely a dandártörzs harcállláspontjától a vasúti töltés hídjához vezetett, oda, ahol egy kilőtt tank állt... Most már fel voltak fegyverezve, néhányuk a mienkkel azonos típusú géppisztolyokkal, de többségük karabélyokkal. Lehet, hogy más fajta fegyverzetük is volt, de erre már nem emlékszem... Aznap este, amikor már sötétedni kezdett, figyelőhelyemen, egy nagy ház padlásán voltam. Ez a ház a töltés közelében volt és padlásáról jól lehetett látni azt a teherszállító repülőgépet, mely egy ház ablakába fúródott. (Ilyen repülőgépeken szállították a németek az után-

pótlást az ostromlottaknak.) Amikor valamiért lementem a pincébe, bent felfegyverzett magyar katonák ültek és bevetés előtt ettek valamit. (Hiába, a katona, tartozzon bármilyen nemzethez, katona marad.) Némelyikük karján vörös karszalag volt."

A 83. tengerészgyalogos dandár levéltári anyagában a következő szűkszavú bejegyzést találtam:

„1945. február 9-én a dandár utánpótlást kapott — két magyar századot. Február 10-ére forduló éjjel az egyik századot, Pagony Iván százados parancsnoksága alatt, felfegyvereztük és a 16. zászlóalj parancsnokságához irányítottuk."

A magyar századok még ezen az éjjelen — amint erre Pagony Iván visszaemlékezik — Kelenföldről az Andor utcán át előrehúzódtak és felkészültek a Sárbogárdi úti harcokra.

Az arcvonal sávhatára még mindig a vasúti töltésnél húzódott. Úgy látszott, hogy az elaknásított, sűrű szögesdróttal védett német állásokat a vasúti töltés felől lehetetlenség megközelíteni. Sikertelenek voltak a tüzérségi rajtaütések, a frontális támadások, az akadályrobbantási kísérletek, a felderítők tevékenysége, a rohamcsoportok elkeseredett erőfeszítései — minden meghiúsult a legyőzhetetlennek tűnő töltésnél.

A 83. tengerészgyalogos dandár egy újabb parancsban azt a feladatot kapta, hogy keljen át a töltésen és délről, Lágymányoson keresztül, törjön előre a Gellérthegy irányába és készüljön fel a királyi vár ostromára. A Duna közelében emelkedő magas dombon levő objektumok az ellenség számára igen fontosak voltak; a város másfél hónapos ostroma alatt állandóan erősítették és különleges osztagokkal védelmezték azokat.

Az előzetes harci terv szerint a hegy tetején álló vár nem tartozott a dandárnak Duna partján húzódó támadási sávjába. A térkép bal sávhatárként a Gellérthegy felé vezető Horthy Miklós utat (Bartók Béla út) jelölte ki számunkra és kihagyta a vár egyezményes térképjelét, kizárva azt a tengerészgyalogos dandár működési sávjából. Így a mi támadási sávunk ék alakú volt, melynek hegye a Ferenc József-híd (Szabadság-híd) melletti partra mutatott. A Dunához bal szomszédunknak, a 316. lövészhadosztály ezredének kellett kiérnie, így a Gellérthegy a hadosztály és a 83. tengerészgyalogos dandár közé került.

A dandár zászlóaljainak — megerősítve a magyar önkéntesek századaival — a töltéstől kiindulva a Horthy Miklós úton kellett támadniuk, majd a 135. számmal jelzett objektum irányába. Térképünkön ezt a számot a Duna-parton, a Ferenc József-hídtól délre álló Műszaki Egyetem épülete kapta. Ide a dandár jobbszárnyán harcoló, V. P. Bisztrov őrnagy vezette 144. önálló zászlóaljat irányították. A Német százados által szervezett magyar századot a zászlóaljparancsnok nem rögtön akarta harcba küldeni, hanem csak azután hogy a német védelmet a töltésnél áttörték.

Jóval hajnal előtt felkészült a zászlóalj a harcra. A rohamcsoportok már korábban egységes kollektívákká kovácsolódtak. Soraikban lövészek, géppuskások, páncéltörők kezelőlegénységei voltak, tüzérek, akik lövégeiket közvetlen irányzással belőtték, robbanóanyagot szállító utászok, híradósok telefonkészülékekkel, kötszerrel teli táskákat cipelő egészségügyiek. És magyar önkéntesek, akik igen hamar elsajátították a szovjet karabélyok és a dobtáras géppisztolyok kezelését, mely utóbbiakhoz 70 töltényt kaptak. Gránátjaik fele orosz tojásgránát, másik fele az általunk is jól ismert, vörössel csíkozott magyar gránát volt. Ezeknek a testét egymásba lehetett csavarni és ezzel a hatóerejüket fokozni. Nagyon kényelmesen kezelhető gránátok voltak, Budapesten sokat felhasználtunk belőlük.

A szürke februári hajnalon a 83. tengerészgyalogos dandár tüzérsége egy órán át tüzelt a töltés mentén. Az ágyúk lőtték a szögesdróttal körülvett, behavazott német géppuskafészkeket, a fekete lőréseket. Csípős téglapor sűrű felhője árasztotta el a lövészárkokat, a futóárkokat, a pincéket.

Amint az ágyúk tüzet nyitottak a német védelem mélységébe, támadott a rohamcsoport, benne az én szakaszon is, a megmaradt hat emberemmel. Közöttük volt, még Vaszilij Szuhoborov, Fedor Davidov, Iván Bogomolov géppuskás, Iván Propopenko szakaszvezető és Iván Romanyenko, akit a társai Bumm-fénynek neveztek el, mert szeretett arról mesélni, hogyan lőtt páncéltörő puskájából: „Én bumm — amott meg fény" Így maradt rajta a Bumm-fény név. Csoportunkat két állványos géppuska támogatta, melyek Nyikoláj Alpejev hadnagy szakaszához tartoztak.

Csoportunk megindulási állása egy kétemeletes ház volt a Dombóvári úton. A földszint ajtói és ablakai alá voltak aknázva, az emeleten a mi harcosaink küzdöttek. Innen a töltésig nem volt több 20 méternél. Ha a német lőrésben megjelent egy lövész, szemének színét is ki tudtuk venni. Most azonban semmit sem lehetett látni. A tüzérségi robbanásoktól keletkezett füst összekeveredett a szürke dunai ködděl, körös-körül azonban mély csend honolt, virradat előtti sötétség ülte meg a tájat.

Felkészültünk arra, hogy kitörünk a töltéshez, amikor rohamcsoportunk erősítésül öt embert kapott. Mind az öt feszes vigyázzban állt, termetre és ruházatra is hasonlítottak egymáshoz: álluk alatt megkötött sapka, feszesre húzott derékszíj, lábhoz eresztett karabély. A rohamszázad külte őket hozzánk, utánpótlásként. Vaszilij Semetov, a zászlóalj összekötője kísérte őket. Közölte a támadás időpontját is, csak néhány perc volt hátra. Ránéztem a jelentkezőkre és csak futtában kiáltottam oda: „Előre, majd a támadás után megismerkedünk!" Emlékszem, hogy milyen elszántsággal indultak el a sötét kijárat felé.

Mi is kimentünk a házból és nyomultunk előre a vasúti töltés behavazott lejtője felé, ahol szinte nem is lehetett minket látni. A tüzérségi tűz védelme alatt kis utászásónkkal ügyeskedünk, hogy a hóban kúszni tudjunk. A töltés túlsó oldalán német futóárok, egy gránáthajításnyinál sem nagyobb távolságra. Meszszebb, vagy száz méternyire, egy belövést kapott magas ház állt. Ablakaiban lövészek, és bármelyikből golyószóró-sorozat, vagy hosszú nyelű német kézigránát vágódhat közénk. Az volt a feladatunk, hogy a házat elfoglaljuk. Feküdtünk a hóban, gyötrődtünk, vártunk. Az ilyen várakozások a harcok legválságosabb pillanatai.

Végül megszólalnak az ágyúk, elkezdik okádni a tüzet a német védelem főépületére, mi pedig rohanunk a töltés irányába. Előttük a sokat emlegetett „damba". A tetejéig nem lehet több 7—8 méternél. A töltés oldalában háromszoros, sűrű szögesdrót. Annyi időnk sincs, hogy átvágjuk a szögesdrótot, gránátokkal robbantjuk fel Bumm-fény tűzvédelme alatt. Átkúszunk a füstös, sötét alagúton. A síneken német lövészárok mellvédje. Ismét gránátokat dobunk, összegörnyedve átmászunk a robbanásoktól keletkezett résen. Az utánpótlásból hozzánk küldött egyik matróz géppuskasorozattól találva arccal a behavazott sínekre bukik. Beugrunk a német futóárokba. Jobbról is, balról is idegen lövészárkok. Lövöldözünk géppisztolyainkból és teli torokból kiabáljuk: „Palundra" (ez volt ugyanis a tengerészek harci kiáltása).

Mielőtt a futóárokból továbbmentünk volna, néhányszor odanéztem, nem kel-e fel az utánpótlásból kapott matróz? Továbbra is mozdulatlanul feküdt. Három nap múlva, amikor a németeket kivertük már Budáról, ugyanazon a helyen találtam meg. A dandár budafoki temetőjében temettük el.

Tőlünk jobb és bal felől ugyancsak „palundrát" kiáltva rohamozott I. V. Szhomenko hadnagy rohamcsapata, vele Szemjon Hizsnyak, Ványa Plehov és mások a századunkból.

Mindnyájan egy többemeletes ház irányába törtünk előre. Abba az irányba lőtt a tüzérségünk is. A robbanások finom téglapora lassan elszállt, előttünk magasodott a nagy ház fala, melyben a belövésektől több lyuk is keletkezett. Az egyik rés nem volt nagyon magasan. Mivel én valamivel magasabb voltam mint a többiek, felmásztam az egyik törmelékhalomra, de a résig én sem értem el. Fegya Davidov a vállamra állt és már el is tűnt. Néhány másodperc múlva a törmelékre egy szekrényhez hasonló bútordarabot, aztán ládát, székeket röpített kifelé. Mindent, amit Fegya kihajított, egy kupacba raktuk és mint valami lépcsőn, bejutottunk a résbe. Keresztüllopakodtunk a szobákon és végül az erkélyre jutottunk ki. Az erkély körbefutott a ház belső udvarán az emeleten. A ház óriásinak, sötétnek, titokzatosnak tűnt nekünk. Az ellenséges katonák elrejtőztek benne valahol, valamire vártak. Néhány géppisztolysorozatot adtunk le, sőt a biztonság kedvéért, néhány kézigránátot is elhajítottunk. Ez használt. A felső emeletről és a pincéből, szuronyra tűzött fehér rongydarabbal, vagy 12 elcsigázott, megriadt katona mászott elő. Puskáikat halomba rakták, lecsatolták bőr patrontáskájukat és felemelték kezüket... és kenyérért rimánkodtak. Iván Prokopenko kioldozta hátizsákját és abból az adagból, melyet egy egész napra ellátmányként kapott, kenyeret nyújtott oda a foglyoknak. A katonák megkönnyebbültek. Ekkor a foglyok közül kiválasztottam egy idősebbet és elmagyaráztam neki, hogyan juthatnak el hozzánk hátra. Közöltem azt is, hogy kísérőt nem tudok melléjük adni, mert nagyon kevesen vagyunk.

A parancsnoki harcálláspontról megjelent az összekötő:

— Ne maradjatok le! Előre, előre! — mondta a parancsot.

Előttünk ismét házak, ablakaik helyén lőrések, jellegtelen keskeny utcák, szögesdrót, aknák és géppuskák.

Ekkor kerültek bevetésre a magyar önkéntesek. Könnyen meg lehetett őket különböztetni a zöld sapkájukhoz tűzött vörös szalagról. Talpraesettek voltak, egymáshoz bajtársakként viszonyultak, parancsnokaikkal szemben engedelmesek voltak. Jól szervezetten és gyorsan elfoglalták helyüket a peremvonalban. Századosuk, egy szimpatikus, intelligens férfi volt, látszott, hogy tisztában van azzal, mi megy végbe a túlsó oldalon. Buzgón bekémlelt hol az egyik, hol a másik lőrésbe, majd bátran kimászott a fedezékből, fehér kendőt lobogtatott meg és anyanyelvén, magyarul kiáltott valamit.

Szemben velünk a budapesti helyőrség magyar és német alegységei küzdöttek. A százados szavaira mindegyikük beszüntette a harcot, majd egy magyar tiszt kilépett a századoshoz. A parlamenterek egy semleges területre mentek és nyugodtan beszélgettek egymással. Messzebbről úgy tűnt, mintha egymást jól ismerő tisztek beszélgetnének, akik gyakorlatozás közben, vagy csapatfelvonuláskor összefutottak. A beszélgetés eredményeként a megerősített német állásokból kenyértarisznyásan, pokróccal a vállán előjött vagy 40 magyar katona. Sem ócsárlás, szidalom, sem lövések nem kísérték lépteiket. Ez meglepett minket. Úgy látszik, a város másfél hónapos ostroma alaposan megtörte a fasiszta katonák erkölcsi szellemét. Miután tisztelegtek egymásnak, a parlamenterek is eltávoztak. Németh százados, mert így hívták ezt a tisztet is, a nekünk már megszokott magyar—orosz—német keveréknyelven, melyet mi is használtunk Budapesten. közölte, hogy a tárgyalás befejeződött, mások már nem jönnek át a mi oldalunkra, ezért tovább kell harcolni.

A harcok pedig folytatódtak Budán. Szűk átjárókban törtük át magunkat,

romos udvarokon. A „vörös magyarok" elől mentek, mivel jól ismerték a várost. Soraikból gyakran felhangzik a felszólítás:

— „Magyar katonák, ne lőjetek! Ne lőjetek!" — s ahogy Németh százados sürgeti őket:

„Előre, előre!"

Körülöttünk lövések zaja, harci lárma, mégis a magyar százados szájából mintha ismerős, gyermekkoromban már hallott szavak csendülnének fel: „Előre, előre!" És a mi megszokott palundránk helyett teli torokból kiabálni kezdjük:

— Előre, előre!

Valahogy bátrabbá válik az ember a harcban, ha buzdítja magát.

Előttünk kis tér, melyet vaskerítés vesz körül. Mögötte utca, a mieink támadnak ott SZU—76-os önjáró lövegek oltalma alatt. Ezeket a gyalogosok „Isten veled, Hazám"-nak nevezték el. Most a házakba befészkelődött német géppisztolyosokat lövik. Sorban átrohanunk a téren, az utca túlsó oldaláról kapott tűzben szétszóródunk és a kerítés mellett lopakodunk. Az áttört mintájú vaskapunál Iván Bogomolov állítja fel géppuskáját. Mögöttünk egyemeletes, szép családi ház homlokzata. A házat nem foglaltuk el és nem kutattuk át. Váratlanul géppuskasorozatot kapunk az emeletről. Bogomolov, fejét géppuskájára ejtve, összeesik a kertkapuban. Nemrég sebesült meg a fején, de akárcsak mások is közülünk, nem ment kórházba. Kötése most lassan vérrel itatódik át. Tüstént visszafutunk a házhoz. Szemjon Hizsnyak gránáttal tépi ki az ajtaját. Az emeleten néhány német katonaruhás alakot találunk. Mindegyiküket megsemmisítjük.

Buda egy másik részében, velünk párhuzamosan, I. G. Beljak őrnagy 16. önálló zászlóaljának tengerészei harcoltak. A soraiban küzdő magyar alegységeket, amelyekben testnevelési főiskolások is voltak, Pagony Iván százados vezette. Érdemes megjegyezni, hogy ez a tengerészgyalogos zászlóalj, megalakulásakor, a Fekete-tengeri Flotta sportolóiból létesült.

A zászlóalj a harcmezőn is méltó volt sporthírnevéhez, kitűnt bajtársiasságával és különleges küzdőképességével. Dmitrij Vasziljevics Krasznyikov őrnagy, a Fekete-tengeri Flotta sporttisztje szervezte a zászlóaljat. Krasznyikovnak, a sportmozgalom lelkes hívének, sikerült egységbe kovácsolnia a bokszolókat, lövészeket, síelőket, úszókat, súlyemelőket, tornászokat és atlétákat, akik különböző hajókon, vagy a Fekete-tengeri Flottánál teljesítettek szolgálatot. Az őrnagy a szevasztopoli öbölben számos úszóversenyt is rendezett.

1942 forró nyarán Tuapszében, a katonai támaszponton gyülekeztek a tengerész sportolók. Egy rövid ideig tartó kiképzés után Krasznyikov őrnagy parancsnoksága alatt részt vettek Novorosszijszk partvidékének védelmében. Ott osztották be az önálló zászlóaljat a 83. tengerészgyalogos dandárba és annak állományában harcolt a „Kis Földön", a Tamány félszigeten, Kercs, Szevasztopol, Odessza alatt és a Duna mentén. Meneteléseket, deszantokat, rohamokat, bombázásokat — sok mindent átélt a zászlóalj. Budapest ostromakor már alig szolgált benne olyan sportoló, aki a szervezéskor lépett be, de a bajtársiasság és a sportszeretet továbbra is jellemző tulajdonsága maradt a zászlóaljnak, ezt azonnal érezhették az új bajtársak, a magyar testnevelő jelöltek, Báthory Béla, Szekeres János, Korsós Miklós, László Ferenc, Tarjányi László és a többiek.

„Kimerültek és elcsigázottak voltunk, mert sokat koplaltunk — írja a Testnevelési Főiskola egykori hallgatója, az akkor 22 éves Szekeres János — ezért kellemesen hatott ránk baráti fogadtatástok. Sohasem felejtem el az első meleg ételt. Amikor csajkámba egy nagy merőkanál borscsot tett a szakács, tovább

akartam menni, de nem engedett el, még eggyel belerakott és amikor megköszöntem, ennyit mondott: Pazsaluszta."

Hasonló az akkor 17 éves Kaposvári Ádám élménye: „A megrakott csajkám forró lett, ezért kiejtettem a kezemből, így a tartalma szétfolyt a földön. Ettől nagyon megijedtem. Rögtön hozzám lépett egy kék tengerészzubbonyos katona, elnevette magát és a legnagyobb ámulatomra újra telerakatta a csajkámat. Rajta kívül még egy tengerészbajtársamra emlékszem. Cigarettával kínált meg és együtt mentünk Budatéténybe fegyverekért. Takarót is adott, e nélkül nagyon fáztam volna."

I. G. Beljak zászlóalja a magyar önkéntes századdal kiegészítve a dandárból elsőként tört át a töltésen és nyomult be Lágymányosra. Hogy a szomszédos zászlóaljban történteket ismertessem, kommentár nélkül idézem a budai harcokban részt vett egyik bajtársam levelét. A zászlóalj híradósa, I. L. Bulgakov vörösmatróz, ezt írja:

„Február 11-én, korán reggel közölték velünk, sorkatonákkal, hogy egy önkéntes magyar századot osztanak be hozzánk, amely velünk együtt fogja ostromolni a házakat. Én akkor híradós voltam és telefonösszeköttetést létesítettem az arcvonal közelében állomásozó törzsparancsnokság számára. Zászlóaljunkban már nagyon kevés harcos volt, nem lehettünk többen 100—150-nél. Abba a szobába, amelyben a törzsparancsnok tartózkodott, belépett a magyar önkéntes század parancsnoka és a tolmács. A századparancsnok magas növésű, erős testalkatú tiszt volt, 30 és 35 év közötti lehetett. A törzsparancsnok közölte vele, hogy hamarosan elkezdődik a tüzérségi előkészítés, azután háromperces szünet következik, majd ismét egy rövid tüzérségi tűz. Ezután azonnal meg kell rohamozniuk a házat védelmező németeket..."

A 16. zászlóalj 3. századának parancsnoka, I. Z. Fismann százados a következőket írja:

„A töltésnél lefolyt harcok után századomból csupán hét emberem maradt. A zászlóaljparancsnok telefonált és közölte, hogy magyar önkéntesekből egy századot küld hozzám... Lehettek vagy százan. A magyar önkéntes század az én hét emberemmel együtt harcolt. Heves összecsapás kezdődött, gyorsan megközelítettük a német védelmet. Ekkor sebesültem meg a lábamon.."

Pagony Iván százados, a magyar század parancsnoka, a következő visszaemlékezést küldte nekem:

„Nyomultunk előre az összeomló, de még jelentős tűzerővel rendelkező német védelem ellen. A Kosztolányi Dezső (akkor Lenke) téren haladtunk házról házra. Innen a Móricz Zsigmond körtér (akkor Horthy Miklós körtér) felé nyomultunk, és onnan tovább a Feneketlen tó irányába, a Citadellához. Ez az erőd a Gellérthegyen áll."

A 16. zászlóalj 3. századának szakaszparancsnok-helyettese, V. I. Martinyec szakaszvezető, ezt közölte:

„... amikor a töltés felé nyomultunk és valamilyen raktárhelyiségben védelemre rendezkedtünk be, hősi halált halt a szakaszparancsnokunk, Juszupov hadnagy és a század minden tisztje megsebesült... ekkor került sor arra, hogy együtt harcolhattunk a magyarokkal. Emlékszem, hogy nagyon sok mindenben segíteni tudtak nekünk, mert jól ismerték a várost és tudtak a lakosokkal beszélni..."

Varga Gábor magyar önkéntes visszaemlékezése: „... a Lenke tér előtti házakban németek, köztük mesterlövészek bújtak meg és váratlanul tüzet nyitottak ránk. Az orosz bajtársainkkal jelekkel érttettük meg, hogy miről van szó és mutogattunk az ellenség tűzfészkeire. Szemrevételezték fegyvereinket és mi-

kor megtudták, hogy lőszerünk fogyóban van, megkérdezték: Gránátotok van még? Mi oroszul feleltünk: Nyet. Ekkor megosztották velünk tojásgránátjaikat. Bajtársaink azt is elmagyarázták, mi a módja a közelharcnak. Megköszöntük nekik és nagyon örültünk a bajtársi segítségnek."

I. L. Bulgakov híradós a zászlóalj megfigyelő állásából, mely az utunkba eső egyik romos házban volt, a következő megfigyelést őrizte meg:

„A magyar önkéntes század parancsnoka számomra nem érthető nyelven határozott parancsot adott ki a szakaszparancsnokoknak. Azok hangosan továbbadták a parancsot a rajparancsnokoknak meg a katonáknak, akik azonnal csatárláncba fejlődtek. Azt gondoltam magamban: ki harcol ilyen módon utcai harcokban? Közületek se marad meg senki! Tudniillik, amikor mi utcai harcban támadunk, akkor mindig libasorban megyünk, egyik fedezékből a másikba szökellve, ezek meg kiteszik magukat a géppisztolyok és géppuskák sorozatainak. Ekkor azonban csoda történt! Az ellenség által megszállt házból magyar katonák szállingóztak elő, odajöttek a mi önkénteseinkhez, kezet fogtak..."

A 83. tengerészgyalogos dandár törzsében készült és a levéltárunkban őrzött egyik dokumentum ezt az eseményt így rögzítette: „Február 11-én éjjel kezdődött a közös ostrom. A 16. zászlóalj váratlan csapással áttörte az ellenséges védelem előretolt állását és fokról fokra nyomult előre, egymás után foglalta el a negyedeket. Fokozatosan lendült támadásba a 305. zászlóalj, majd utána a 144. zászlóalj, a Németh százados vezette magyar századdal együtt."

Valóban ez volt a helyzet és másnap a dandár zászlóaljai elfoglalták a Horthy Miklós utat és egész közel jutottak a Műszaki Egyetemhez. A Duna partján épült egyetem épületei igen alkalmasak voltak hosszabb ideig tartó védelem kiépítésére és erős, jól felszerelt helyőrség telepedett meg bennük, de már szinte semmilyen ellenállást nem tanúsított velünk szemben.

Pagony Iván százados emlékszik még erre az epizódra és egyik levelében ezt írja:

„A német ellenállási tűzfészek kifüstölése után, szürkületben foglaltuk el a Műszaki Egyetemet... felszabadítottunk sok magyar katonát, beleértve Variházy Oszkár alezredes parancsnoksága alatt mintegy 1000 embert..."

Vitéz Variházy Oszkár alezredes az első világháborút tisztként harcolta végig. 1919-ben a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében szolgált. Az ezt követő években továbbra is a hadseregnél maradt, de közismert volt antifasiszta érzelmeiről. 1944-ben nem esküdött fel a fasiszta rezsimre, ezért leváltották az 1. magyar hadsereg egyik gyalogezredének éléről. A körülzárt budapesti helyőrségben azonban úgy alakult a katonai helyzet, hogy a 6. gyalogezredet Variházy Oszkárra voltak kénytelenek rábízni. Később ezzel az ezreddel jött át a mi oldalunkra.

I. V. Olejnyikov hadnagy, aki jelen volt a fogságba eséskor, vitéz Variházy Oszkár alezredest tábornoknak emlegeti. Levelében a következőket mondja az átállásról: „... teljes létszámban jöttek át hozzánk, bal karjukra vörös karszalagot húztak (ezek zsákmányolt német ejtőernyőből készültek) és harcba indultak. Úgy emlékszem, hogy az egyik csoport egy tábornokkal az élen adta meg magát. A tábornok úgy 50 év körüli lehetett, magas termetű volt, szabályos bajusszal. Bőrmellényben volt, melynek ujjai zöldes-sárgás posztóból készültek, csizmája magasszárú volt. Amikor megkérdeztük tőle, mi a további szándéka, ezt válaszolta: »Ütni a németeket!« »Hát csak üssék őket« — feleltük. Úgy hallottam, hogy vitézül verekedtek."

Variházy Oszkár alezredesnek felajánlották, hogy alakítson a magyar önkéntesekből ezredet. Variházy alezredes a háború után a Magyar Néphadseregben

folytatta szolgálatát és vezérőrnagyként ment nyugdíjba. Így Iván Olejnyikov nem sokat tévedett, amikor levelében tábornoknak nevezte őt.

A magyar hadtörténelem lapjain ez a katonai alakulat Budai Önkéntes Ezred néven vált ismeretessé, mely több, mint 2500 katonát számlált és öt zászlóaljból állt. Az egyiknek a parancsnoka Pagony Iván lett, akit már jól ismertünk, hiszen százada élén a 16. önálló tengerészgyalogos zászlóaljjal harcolt. A dandár magyar önkénteseinek többsége szintén átkerült a Budai Önkéntes Ezredbe.

A Műszaki Egyetem, térképünkön a 135. számú objektum, melynek térségében mindez lezajlott, a 83. tengerészgyalogos dandár támadási irányának a végcélja volt. De a február 12-re forduló éjjel a körülmények alaposan megváltoztak. A bekerített csapatok parancsnoka az arcvonal egy szűk szakaszára volta össze megmaradt erőit és igyekezett kitörni a bekerítésből. Ebben az utolsó, kétségbeesett kísérletben néhány ezer ember vett részt. Legelől a 13. páncélos-hadosztály maradványai törtek ki, utána a gépesített hadosztály, mely a Feldherrnhalle elnevezést viselte, aztán a két lovashadosztály maradványai, de korántsem lóháton, mögöttük a többi alakulat. Óriási hangzavarban, dörgő fegyverek kíséretében rohantak a harckocsik, ágyúk, emberek, lovak és gépek kifelé a várból, végig az Olasz fasoron (ma Szilágyi Erzsébet fasor), és a Retek utcán át a város nyugati része, a budai hegyek felé.

A nagy veszteség árán megkísérelt kitörés keskeny rést nyitott előretolt állásainkban. A német katonáknak a gyűrű külső széléig 20—30 kilométert kellett megtenniük. Miután elérték a budai hegyeket, a csapatok szétszéledtek és a továbbiakban saját hadosztályuk parancsnoksága alatt, saját kockázatukra és felelősségükre nyomultak előre. De csupán néhány útvonalon tudtak haladni, mert mindenütt hadra kész páncélos és lövészalakulatainkba ütköztek. Ennek a kalandnak tragikus vége lett: 12 ezer ember halála. A gyűrűből mindössze 785-nek sikerült kitörnie.

Ez után az elkeseredett kísérlet után is maradt még Budán vagy 14 000 ember, élükön a bekerített csoportosítás parancsnokával, és annak ellenére, hogy jelentős erők törtek ki a gyűrűből, a városban nem szűnt meg a harc. Azon az éjjelen, amikor a németek kitörtek a várból, a 83. tengerészgyalogos dandár a következő feladatot kapta: minden zászlóaljával támadjon a németek gellérthegyi állásai ellen, foglalja el azokat, aztán nyomuljon a királyi vár irányába.

Február 12-ére forduló éjjel a mi 144. zászlóaljunk megtorpant a Gellért Szálló mellett levő tér házainál, mert ezeket erős német csoport tartotta kezében. A szürke ködben tőlünk jobbra sötétlett a fasiszták által felrobbantott Ferenc József-híd csúcsos íve. A szálloda hatalmas épülete mögött elénk tárult a hóval belepett, meredek Gellérthegy.

Rohamcsoportunk épségben maradt, csak Iván Bogomolov nem volt már köztünk, mert az utcai harcok ideje alatt hősi halált halt, és a töltés ellen indított harcok ideje alatt hozzánk küldött utánpótlás is hiányzott. Egyiküket német géppisztoly lőtte szitává, ott maradt a vasúti síneken, a többiek is egymás után estek el a töltés és a tér közötti szakaszon. Estére az öt emberből senki se maradt életben . . .

Éjjelre a szállodához közeli ház földszintjére telepedtünk be. A bejárat felett tábla függött: Papírbolt. A helyiségben szanaszét elhullatott papír, ceruzák, töltőtollak. A térre néző kirakatablakban lehúzták a vasredőnyt, de az ablak mélyedésében volt valami kis nyílás, ahová, mint egy lőrésbe, odagördítettük az állványos géppuskáinkat. Védelmük alatt igyekeztünk valamit pihenni. Volt, aki megpróbált levelet írni, mivel levélpapír is, írószer is akadt.

A sebesülteket hátra küldtük. Nem volt elegendő egészségügyi személyzet, ennek ellenére L. K. Szmirnov ezredes a következő parancsot adta: elsők

között a magyar önkéntesek sebesültjeit kell a dandár egészségügyi állomására szállítani. Ezt az intézkedést igazságosnak tartottuk, a „vörös magyarok" haladtak legelől. Mielőtt tüzelni kezdtek, lövöldözés közepette végezték felvilágosító munkájukat, érveltek és sokan meghaltak. Az igazság kedvéért el kell azt is mondanom, hogy sokan eleget tettek a felszólításaiknak, lerakták fegyvereiket és átálltak hozzánk. Gyakran az is előfordult, hogy a magyarokkal együtt németek is megadták magukat. Ha nem lett volna ezekben az önkéntesekben bátorság és vakmerőség, ki tudja, mennyi vér folyt volna még el hiába. Egy ilyen szokatlanul nehéz nap után kiértékeltük új bajtársaink önfeláldozó magatartását és a sebesültjeikről történő gondoskodásunkkal igyekeztünk tiszteletünket kifejezni a harcban tanúsított bátorságuk iránt.

Mindezekre évek múltán is visszaemlékezve, az egyik volt magyar önkéntes, Korsós Miklós, Jászapátiból ezt írta egyik levelében:

„A mi kis segítségünk eltörpül a ti óriási hőstettetek mellett. Igaz, sok ember életét mentettük meg, azzal, hogy részt vettünk a harcban."

A legtöbbjük levele ilyen szerény, egyszerű szavakkal beszélnek harci érdemeikről. Meg kell említeni, hogy a magyar önkéntesek nem csak szót értettek az ellenség által megtévesztett katonákkal, de amikor szükség volt rá, pontosan is lőttek és az elsők között indultak rohamra. Ezekben a harcokban kitűnt Burka Endre, Sipos György, Fábián László, Molnár Ferenc és több testnevelési főiskolai hallgató.

A Gellérthegy melletti szálló közelében levő papírüzletben azok gyülekeztek közülük, akik a mi rohamcsoportunkban indultak el a töltéstől, részt vettek a Lenke térért, a Verpeléti útért (Karinthy Frigyes út), a Bertalan útért és a Műszaki Egyetemért folytatott harcokban. Egész nap nem ettünk főtt ételt. A fogatos mozgó tábori konyhák nem tudtak elérni minket a romok és az égő épületek között. Azt osztottuk el, ami a tartalékunkból megmaradt. A magyar önkéntesek cigarettával kínáltak minket, a Szimfónia nevű cigaretta megmaradt emlékezetünkben. Azt mondják, hogy a gyár, ahol ezt a cigarettát gyártották, a 16. zászlóalj útjában feküdt. Hogy ezeknek a fiúknak milyen szerencséjük volt!

Rágyújtottunk és megindult köztünk a beszélgetés. De miféle beszélgetés volt ez! Csodálatosképpen megértettük egymást. Amikor nem találtunk valamilyen kifejezést, gesztikuláltunk... Kertész János ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Reám igen nagy hatást gyakorolt az a szovjet katona, aki a harcok előtt kézzel-lábbal mutogatva elmagyarázta nekem, hogyan kell gránátot hajítani a harckocsi alá..."

A magyar nyelv az orosszal, vagy bármilyen szláv nyelvvel kevés közös szót ismer. Éppen ezért nagy örömöt jelentett nekünk, valahányszor egy-egy hasonló hangzású szóra akadtunk. Például a „szigareta" magyarul „cigaretta", a „pisztolet" „pisztoly", a „granat" „gránát", ezt hamar megállapítottuk. Azt, hogy a pálinka ugyanaz a szó, mint az ukrán „gorilka", már előzőleg tudtuk. A továbbiakban még érdekesebb felfedezéseket tettünk. A „drug" szó magyarul „barát", amely a „brat" szóhoz hasonlít. A „druzsba" szó azt jelenti „barátság". A „mozsno" azt, hogy „szabad", a „nyelzja" meg „nem szabad". Ezeket a szavakat azonnal a mieinkhez hasonlóvá formáltuk, például „szlobod", „nem szlobod"-ra. De a hasonló csengésű szavak hamar elfogytak, és a továbbiakban mi vettük át a magyar szavakat. Megjegyeztük, hogy a „kis" szó „malenykij", Valóban találó szó, mert kicsi. De a „nagy" szó is elég jól hangzott. A „lozska" magyarul „kanál", de a „vintovka" mulatságosan „puská"-t jelent, ami a mi nyelvünkben meg „ágyú". Így is jól megértettük egymást, főleg, ha a jelzett tárgyat a kezünkbe vehettük, vagy rá tudtunk mutatni: ez a csajka, ez a lozska, ez

meg a vintovka. Szóval köztünk és a magyar önkéntesek között nyelvi akadály nem volt. Orosz, ukrán és a már megismert magyar szavak segítségével, jelekkel és katonai leleményességgel igen jól megértettük egymást.

Éjjeli szállásra kényelmesen elhelyezkedtünk a padlón, a papírhalmokon, a menedéket adó üzlet pultján.

Ködös szürkületben kezdődött meg a tűzcsapás a Gellérthegyen levő német állások ellen. Az égbolton megjelentek a hatalmas IL-ek; a „Katyusák", az ágyúk és aknák tüze megsemmisítette a német ütegeket és a hegy tetején megbújt géppuskafészkeket. Elindult a roham első lánca. A papírüzletnél zászlóaljunk két részre oszlott. A Duna mentén elindultakat V. P. Bisztrov sorhajóhadnagy vezette, aki az egész zászlóalj parancsnoka volt. A másik rész a hegyre ment A. A. Szidorovics százados, a zászlóalj törzsparancsnoka vezetésével.

Egy keskeny utcában kapaszkodunk fel. Olyan volt, mintha kőbe vésték volna. Kibetűztem a nevét: „Kemenes" utca. Tolmács sem kellett, hogy megértsem, miért nevezék így! (Kameny = kő, oroszul. A szerző szójátéka — a szerk.) Minden csupa kő. A házak, a kerítések — mind-mind kőből voltak. Lábunk alatt kikövezett út, a lövészárkok kőbe vésve ... Előttünk a hegy teteje. A német fedezékekből csupán kőhalom maradt.

Végre megpillantjuk a Citadella komor falait. A budapesti harcok alatt szinte állandóan előttünk derengtek. Szidorovics százados kezével int — megrohamozni az erődöt a Duna felől. Nagyon meredek lejtőn mászunk felfelé. Alattunk, százméteres szakadékban, elsüllyedt hajó maradványa körül habzik a hideg Duna-víz. A háború után erre a meredek dombra építették a felszabadulási emlékművet: kezében pálmaágat tartó nő, a talapzaton szovjet katona, géppisztollyal.

Balra tőlünk a tengerészgyalogság 305. önálló zászlóalja nyomul előre, D. D. Martinov őrnagy, a Szovjetunió Hőse parancsnoksága alatt, Kőszeghy Albert zászlós magyar önkénteseivel, akik szinte teljes létszámban a Testnevelési Főiskola hallgatói. Martinov őrnagy korábban, még főhadnagy korában, a sportolókból szervezett 16. önálló zászlóalj egyik századát vezette, jól ismerte a sportolókat. A magyarokkal is azonnal jó kapcsolatot tudott kialakítani és emlékezetünkben a mai napig is a legtehetségesebb és legbarátságosabb parancsnokként maradt meg. A zászlóaljában harcoló magyar katonák még máig is „martinovistáknak" nevezik magukat. Varga Gábor, az egyik akkori hallgató, erre emlékezve a következőket írta:

„Máig is emlékezetes számomra az a pillanat, amikor a szovjet hadsereg kötelékébe léptünk. Ez igen mély nyomot hagyott bennem. Ekkor találkoztunk először parancsnokunkkal, Martinov őrnaggyal. Mindnyájunkkal kezet fogott. Később, Budatétényben, újra barátságos mosollyal fogadott bennünket és személyesen nyújtotta át nekünk a szovjet katonai igazolványokat. Fegyvereket, lőszert és kötszert is kaptunk ... Máig is emlékszem, legelső ebédelésünkkor maga intézkedett, hogy minket, jó étvágyú fiatal katonákat, jól etessenek meg ... Tőle tudtuk meg, hogy hamarosan indulnunk kell az első vonalba. Akkor mi csak azt jegyeztük meg, hogy állásaink a kelenföldi vasúti töltésnél lesznek. Fegyverzetünk semmiben sem különbözött a tengerészgyalogosok zászlóaljaiban harcoló katonákéitól. Nagyon sok lőszert kaptunk."

Martinov őrnagy a sportolókat a német állások „dambáról" történt megrohamozása után küldte harcba. A friss utánpótlás — a bátor parancsnokok, Kőszeghy Albert és Radnai Győző zászlósok vezetésével — gyorsan nyomult előre.

A volt főiskolások közül Báthory Béla, aki jelenleg ugyanannak a főiskolának docense, ezekre az időkre így emlékszik vissza:

„... Hatalmas tüzérségi előkészítés és aknatűz után indultunk rohamra. Együtt rohamoztunk a szovjet katonákkal, harcoltunk minden egyes házért, pincéért, csak méterről méterre nyomulhattunk előre. Lépésről lépésre tisztítottuk meg a Lenke teret, a Feneketlen tó környékét, a jelenlegi Móricz Zsigmond körteret, a cisztercita gimnáziumot és a környező házakat. Ezek után T—34-es páncélosok védelme alatt támadásba lendültünk az erősen védett Gellérthegy és a Citadella ellen."

Az utcai harcok zűrzavarában összekeveredtek a rohamcsoportok: szovjet tengerészgyalogosok és magyar önkéntesek, lövészek és harckocsizók, a tüzérségi helyesbítők, a Dunai Flottilla felderítői, akik szintén részt vettek a dandár harcaiban — mindnyájan a Gellérthegyre igyekeztek, a Buda déli részében kiépített ellenséges védelem fontos támpontja felé. A nyirkos, olvadó februári szürke hóban a hegy meredek lejtője valósággal füstölt tüzérségünk tüzétől.

Idézek Varga Gábor leveléből: „... Előttem ugrott ki fedezékéből egyik bajtársam és a főiskolán évfolyamtársam, Szekeres János. Ekkor sebesült meg az arcán és a kezén, szilánkoktól. Szovjet bajtársaink azonnal ápolni kezdték Jánost és elvitték a kötözőhelyre. Sipos György társammal egy percre megálltunk, de tudtuk, hogy a harcban nem szabad lemaradni és gyorsan mi is kiugrottunk fedezékünkből. A Testnevelési Főiskola hallgatói közül ő volt az első sebesültünk, Füzi Imre pedig az első hősi halottunk."

Szekeres János így emlékszik vissza erre az epizódra:

„Február 10-én ostromoltuk a Gellérthegyet. Ekkor aknaszilánktól megsebesültem. (János levele orosz nyelven íródott, stílusán nem változtattam.) Az első segítséget Alekszej Csheidze nevű tengerészfelderítőtől kaptam. Kivitt a tűzvonalból s ezzel életét is kockáztatta. Előttem és mögöttem halott bajtársaim feküdtek. Akna öle meg őket. Alekszej támogatott, mert az egyik lábam is megsebesült. Aztán átadott az egészségügyieknek. Az elsősegélynyújtás után, ámbár elég sok vért vesztettem, tovább rohamoztam, nem maradtam el bajtársaimtól. Ott voltam a téren is, amikor a harcok után felsorakoztattak minket..."

Bombatölcsérek és lövészárkok között álltunk a hegy tetején, a Citadella falánál. Döbbenetes látvány tárult elénk. Bizony nem a szépségéről híres Budapestet, a Duna gyöngyszemét láttuk magunk előtt. Ezt a félig lerombolt várost sehogy sem lehetett gyöngyszemnek nevezni. Mégis, a hegyről elénk tárult szörnyű látvány fenséges, szomorú, de felejthetetlen is volt. A félig befagyott Duna széles csíkja, a lövedékektől kicsipkézett parti jég, robbanások és tüzek füstje tárult elénk. A felrobbant hidak látványától sokáig nem tudtunk megszabadulni. A vízbe zuhant acélpillérek összetekeredtek, egymásba fonódtak. A csipkés korlátok között víz bugyborékolt és kavargott. Közvetlenül alattunk, szinte a hegy lábánál, az Erzsébet-híd egyik íve állt ki a vízből. Ugyanilyen ív meredezett a túlsó parton. A hihetetlenül erős, vastag acélkötelek szétpattantak, minha csak egyszerű drótok lettek volna, és haszontalanul, élettelenül lógtak a víz felett. A távolban, a még a fasiszták kezén levő királyi vár alatt, a Lánchíd roncsai meredeztek az égnek. Azt mondják, ez Budapest egyik legrégibb és legszebb hídja volt. Pillérei erős bástyára hasonlítanak... Mindenütt romok, tűz és füst. Szomorú szívvel álltak mellettünk és nézték rombadőlt fővárosukat a velünk feljutott hallgatók. Achel Gyula, Burka Endre, Korsós Miklós, László Ferenc, Tarjányi László és a velük harcoló Szilágyi János honvéd...

De nincs sok időnk a szomorúságra, s korai még a győzelemnek örülni. A vár felől felhangzó fegyverropogásra leereszkedtünk a Gellérthegyről. Lent a téren sárgászöld színű, német páncélozott gépkocsik, tankok, szekerek sorakoztak, bénán, benzin, lőszer, lovak nélkül. V. P. Bisztrov sorhajóhadnagy, zászlóalj-

parancsnok parancsnoksága alatt gyülekeztünk. Ő eddig a part mentén támadott, a Gellérthegy sziklái alatt. Mindnyájunkat a várfalhoz irányított. Minden egyes rohamcsoport a falban keletkezett réshez rohant: — Palundra! Előre!

Rohamcsoportommal csakhamar egy belső udvarban vagyok. Köröskörül lövöldözés, gránátrobbanások, de rohamunk szervezett ellenállásba már nem ütközött. Az, amit egyébként királyi várnak neveznek, valóságos városnak tűnik, mely rétegesen épült a hegyre. Egy belső lépcsőn felmegyünk néhány emeletnyit. Előttünk udvar, tele személygépkocsikkal. A harc zűrzavarában ismét lépcsőhöz sodródunk, felmegyünk megint néhány emeletnyit. Úgy tűnt, hogy már a tetőre érünk, olyan magasan voltunk, de tető helyett ismét valamilyen udvarba kerültünk, ahol megint csak autók álltak. Egyik szintről a másikra hatoltunk, egyre feljebb, míg végre elértük az utolsó fasisztát is.

Néhány rohamcsoport a föld alatti részekbe hatolt be. Azt mondják, hogy a harc a föld felszíne alatt is folyt. A fasiszták a várat kórházzá alakították át. A föld alatti és a felszíni helyiségekben, a palota termeiben, az erődítmény kazamatáiban, ágyakon vagy emeletes fekhelyeken, de a csupasz földön is ezrével feküdtek a sebesültek, halottak is, akiket régen el kellett volna szállítani.

Hosszúra nőtt, piszkos hajú németek igyekeznek ezrével fogságba kerülni. Az egyik föld alatti menedékhelyről előráncigálják a parancsnokukat. Nem tört ki a katonáival együtt, jobbnak látta, ha fogságba esik...

Budán szokatlan lett a csend. A pincékből előjönnek a megkínzott, ijedt tekintetű, éhes lakosok. Közülük sokan elvesztették szeretteiket, hajlék, minden nélkül maradtak. Katonáink eltakarítják az utcai torlaszokat, ideiglenes átjárókat készítenek, hatástalanítják az aknákat. S ekkor meglepetten vesszük észre, hogy nem üli meg a köd a Dunát, nem vesz minket körül a nyirkos homály, mely a harcok alatt az egész várost megülte. Fényesen, tisztán, szinte tavasziasan ragyog felettünk a nap és fényével beragyog mindent. Tábori konyhánknál asszonyok és gyerekek állnak sorba. Igen nagy a nélkülözés és az éhség a városban, katonáink együttéreznek a budapestiekkel, megosztják velük egyszerű ételüket. A válasz erre a magyarok bátortalan, hálás mosolya, az első baráti szavak.

Budapesten a győzelem zászlaját lengeti a szél. Az arcvonal hirtelen messzire tolódott, vagy 30 kilométernyire. Nekünk sem kell már kúsznunk fegyverropogás közepette, gránátot hajítanunk a géppuskafészkekbe. Kimosakodhattunk, kialhattuk magunkat, vidáman énekeltünk, verseket szavaltunk

...Egyébként Buda viharos napjaiban az állásokban, a füstölgő romok tövében is gyakran felcsendült egy ének, megszólalt a harmonika, tisztek, katonák verseket írtak. Különösen népszerűek voltak a hasonló költemények:

Már nem feledhetem soha,
Míg háború van s élek,
Láng, füst és romhalmaz Buda,
Melyből kiszállt a lélek,
Az átkelőhely romjait
Az ősi Vár tövében
És jégzajos, tört partjait
A februári szélben.
Már nem feledhetem soha
Dicsfényövezve látom,
Szevasztopolnak hős fiát,
A matrózt, fenn a gáton.

(Szekeres János fordítása)

Ilyen vers csak a mi tengerészgyalogságunk dandárában születhetett, amelyben bármelyik matrózt joggal lehetett szevasztopolinak is nevezni.

Amikor elfoglaltuk a királyi várat, még egy versszakot toldott hozzá valaki:

A hős jutalma, mit a Vár
Hűs pince-mélye rejtett:
Ó-vermut, vén italkirály,
Mit rögtön foglyul ejtett.

(Szekeres János fordítása)

Úgy hallottam, hogy az eredeti verset Szemjon Gudzenkónak, neves költőnknek és haditudósítónknak tulajdonítják, aki maga is részt vett a budapesti harcokban, de később éppen a budai harcok folyamán kapott súlyos sebébe a háború után belehalt.

Emlékszem, hogy a katonák között e versnek több változata is született. A dandár egyik háború utáni veterántalálkozóján G. G. Belouszov szavalta és hozzáfűzött olyan versszakokat is, amelyeket addig még sohasem hallottam.

Ha végre, végre béke lesz,
Megtérve messze tájról,
Moszkvában majd ihatsz, ehetsz
S mesélhetsz száz csatáról.
A vén kocsmaasztal körül
Elhallgat minden vendég,
Jó bort iszunk, a szív örül
S Budára hív sok emlék.

(Szekeres János fordítása)

Úgy gondolom, hogy az ehhez hasonló toldások nem voltak benne Szemjon Gudzenko eredeti szövegében, de a stílus jellemző fiainkra.

A budai vár Kapisztrán-terén, amelyen régen a díszszemléket rendezték, felsorakoztak a magyar önkéntesek és megkezdődött a háborús időknek megfelelő szerény díszszemle. A Budai Önkéntes Ezred ideiglenes zászlójául akkor Variházy Oszkár ezredének zászlója szolgált. A térhez közeli bástya ormán lengett a szovjet vörös lobogó. Mellette a magyar önkéntesek iránti tiszteletünk jeléül ünnepélyesen felhúzták a piros-fehér-zöld színű nemzeti lobogót is.

Feszes vigyázzban állt a harcokból kivont önkéntes ezred mind az öt zászlóalja. Variházy Oszkár alezredes felolvasta a budapesti Legfelsőbb Katonai Parancsnokság napiparancsát, mely köszönetet mondott az önkénteseknek a Budáért folyó harcokban tanúsított hősi helytállásukért. Volt mivel büszkélkedniük. Azzal, hogy ők is részt vettek abban a harcban, mely hazájukat megtisztította a betolakodóktól, lerakták a szovjet és a magyar harcosok megbonthatatlan szövetségének alapjait, melyet a közösen kiontott vér pecsételt meg.

„A budai harcok idején számomra a legmegdöbbentőbb látvány az volt, amikor a Citadelláról megpillantottam a felrobbantott Duna-hidakat. A legfelemelőbb érzés pedig, amikor a Vár legmagasabb pontján ott lengett a magyar zászló is" — emlékezik vissza Kőszeghy Albert.

A budapesti harcok befejezése egyúttal a magyar bajtársaktól való váratlan búcsút is elhozta. A tengerészgyalogos dandár megindult fölfelé a Dunán. Új harcok, deszantok vártak rájuk csehszlovák és osztrák földön. A magyar önkénteseket Jászberénybe irányították és a magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány alá rendelték. Ott szervezték meg az új népi hadsereget.

A dandár soraiban csupán néhány magyar önkéntes maradt, akik tolmácsként, felderítőként, összekötőként szolgáltak tovább. Közéjük tartozott az igen barátságos Miklós motorkerékpáros. Azt beszélték róla, hogy a régi magyar hadseregben pilóta volt, majd harckocsizó, sőt páncélozott jármű vezetője.

Amikor a fasiszta német hadsereg megszállta Magyarországot, nem volt hajlandó harcolni a német érdekekért és megkereste az utat a szovjet hadsereg felé. Miklós a 144. zászlóalj felderítő szakaszába került, gyorsan megtanult oroszul beszélni és nagyon jól összebarátkozott a zászlóalj vakmerő felderítőivel. Miklós szállította motorkerékpáron a zászlóalj törzsparancsnokát, A. A. Szidorovics századost és amikor elszáguldott menetoszlopunk mellett, a tengerészek mosolyogva, de ugyanakkor némi büszkeséggel mondogatták: „Miklós már megint rohan." Nagyszerű legény volt, minden gépjárműhöz értett, amivel 1945 tavaszán találkozott, és vezetni is tudta őket.

A 83. tengerészgyalogos dandár tengerészei örökre emlékezetükbe vésték a bátor, vidám magyar önkénteseket, emlékeznek a harcban tanúsított vitézségükre és kitartásukra, egyszerűségükre, segítőkészségükre. Élénk tisztasággal őrzik a tengerészek a magyarokkal történt találkozásaik emlékét. Ennek bizonyítékaként idézem A. T. Csub tüzérségi felderítő levelét, melyben ezt írja:

„Jól emlékszem a »vörös magyarokra«."

A 16. zászlóalj írnoka, P. D. Filippovko ezt írja:

„Én vettem névjegyzékbe a magyarokat. Ugyanakkor adtuk ki nekik a fegyvereket. Ez egy éjszaka történt. Az arcvonalba Ahimov fedélzetmester kísérte őket."

A dandár páncéltörő tüzérosztályának egyik harcosa, J. G. Korotkov, a következőkre emlékszik:

„A magyarokat a vörös szalagjukról ismerhettük fel. Láttam őket a töltéshez vezető Budafoki úton a 2. üteg lövegei mellett..."

A dandár tüzérosztályának egyik szakaszparancsnoka, A. N. Kirillov hadnagy ezeket mondja:

„A Gellérthegy ostromakor velünk harcolt a »vörös magyarok« önkéntes ezrede..."

A 305. zászlóalj felderítője, D. D. Vonljarszkij elsőosztályú matróz, a következőket közölte:

„A »dambát« a tengerészek foglalták el, de mélységes tisztelet a magyarok iránt, hogy ebben segítettek azzal, hogy velünk jöttek. Ha nem lettek volna, nagyobb véráldozattal vettük volna be Budát."

A 144. zászlóalj egyik lövészszakaszának parancsnoka, I. V. Olejnyikov hadnagy, a következőkre emlékszik:

„... javasoltam a magyar tiszthelyettesnek, hogy beszéljen azon magyarokkal, akik még a németek oldalán küzdöttek. Beleegyezett. Ezzel a tiszthelyettessel az ellenség állásaihoz közelebb kusztunk. Miután a »beszélgetésre« alkalmas helyet találtunk, a tiszthelyettes a következőket kiáltotta: »Magyar katonák, gyertek át hozzánk!« Feleletként mindenfajta fegyverből lőttek reánk. Rögtön kitűnt, hogy német védelmi területre tévedtünk..."

I. G. Beljak őrnagy, a 16. zászlóalj parancsnoka, kérdésemre a következő választ küldte:

„A magyar alacsonyabb beosztású parancsnokoknak megadtam azt, ami illette őket. Fegyelmezetten teljesítették parancsaimat, példát mutattak katonáiknak..."

És az idézeteket lehetne folytatni.

A magyar önkéntesek sem felejtették el szovjet bajtársaikat. A mai napig őrzik a frontbarátságot és testvéri szeretetüket irántuk.

„Minden évben találkozunk február 13-án (Buda felszabadulásának napján). Nagy szeretettel emlékezünk meg rólatok, volt bajtársainkról és emlékezünk azokra, akik abban a nehéz időkben megértéssel és gondoskodással fogadtatok minket — írja levelében Kaposvári Ádám. — Akkor én még csak 17 éves vol-

tam. Éppen azért mindaz, amit átéltem, mélyen hatott reám... Jól emlékszem parancsnokunkra, Martinov őrnagyra. Nagyon nyugodt és tapintatos tiszt volt. Mi magyarok, hálásak vagyunk neki, mert sokat segített nekünk. Nem maradtunk volna olyan sokan életben, ha nem lett volna előrelátó és hidegvérű. Később a lábamon megsebesültem, kórházba kerültem, abba, amelyik Budatétényen egy iskolában volt berendezve. Előtte részt vettem a Horthy Miklós úti, Lenke téri harcokban, majd a Citadellán és a Várban. Számomra, fiatal harcos számára, ez igen nagy megterhelést jelentett és a tengerészgyalogosok segítsége nélkül nagyon nehéz lett volna ezt a poklot átélni. Amikor a kórházból visszakerültem a szakaszomba, az már Kelenföldön tartózkodott, mert a Budai Önkéntes Ezred kötelékébe került. A mai napig büszke vagyok arra, hogy hazámért, Budapestért, a fasizmus leveréséért együtt harcoltam a tengerészgyalogosokkal."

Magyar barátaink más leveleiben is kifejeződik az a baráti érzés, amely a szovjet és a magyar katonák között még Buda ostromának ideje alatt alakult ki.

Még néhány szót arról, hogyan sikerült nekem a magyar önkéntesek közül a felsoroltakról, akiknek sorsáról a háború után bizony semmit sem tudtunk, tudomást szereznem.

Egyszer levelet kaptam Budapestről. Egy kedves magyar asszony, Kajsza Magda írta, aki a Dunai Flottilla katonai kórházában ápolónő volt. Budapest ostromakor a Parlament közelében felállított kórházban dolgozott. Kiderült, hogy a harcok sok résztvevőjét ismeri, nemcsak a parancsnokokat, hanem a tengerészgyalogosok közül is sok matrózt, olyanokat, akiket ez idő alatt a kórházban ápolt, mint például jó barátomat, Arkagyij Malahovot és még sokat. Magda közölte, hogy gondozza a szovjet katonák sírját, kapcsolatot tart fenn az elesettek rokonaival és barátaival. Válaszlevelemben köszönetet mondtam neki mindezért és megkérdeztem tőle, nem tud-e véletlenül a soraink között harcoló „vörös magyarokról"? Csakhamar elküldte a munkámban megemlítettek címét. Külön örömmel fedeztem fel közöttük a magyar önkéntesek parancsokait, Pagony Iványt, Kőszeghy Albertet és Radnai Győzőt. Természetesen azonnal írtam nekik és hamarosan szállingózni kezdtek a válaszok is. A parancsnokokon kívül az elsők között jelentkezett Báthory Béla, Szekeres János, Tarjányi László, de a többiek is részletes beszámolókat küldtek sorsuk alakulásáról.

A szovjet és a magyar kormány magasra értékeli a magyar hazafiaknak a fasizmus ellen kifejtett harcát. Sokan kaptak közülük bátor helytállásukért szovjet, illetve magyar kitüntetést.

De a hálás ország sem felejtette el hőseit. Budapest központjában, nem messzire a Kapisztrán tértől, ahol 1945 februárjában a szerény háborús díszszemlén a szovjet és magyar harcosok sorai előtt felhúzták a nemzeti lobogót, helyezték el meghatóan szép és jelképes emlékművüket: Egy kézigránát bronzból készült, felnagyított repeszdarabján aprólékos műgonddal kivésett féldomború, kezében mécsest tartó leányalak, aki félénken lépdel a harcok mezején és a mécses gyenge fényében megvilágítja a sötétben fekvő halott katona alakját.

Az emlékmű márványtábláján a következő felirat áll:

„A Budai Önkéntes Ezred katonáinak emlékére, akik 1945 január-februárjában a szovjet csapatok oldalán harcoltak hazánk és a főváros felszabadításáért. Közülük több százan életüket áldozták."

A talapzatról sohasem hiányzik a virág. Budapest lakossága őrzi a „budaiak" emlékét.

OKMÁNYTÁR

VADÁSZ SÁNDOR

A FREIBURGI MILITÄRARCHIV SEECKT-HAGYATÉKÁNAK MAGYAR KATONAI VONATKOZÁSÚ IRATAI

Két évvel ezelőtt, 1978-ban, a Német Szövetségi Köztársaságban voltam tanulmányúton. Kutatásaim során eljutottam a freiburgi katonai levéltárba is, ahol a Seeckt-hagyatékban (Nachlass Seeckt. N. 247.) lapozgatva részben magyar eredetű, részben Magyarországra vonatkozó, s megítélésem szerint mind a hadtörténet, mind pedig a politikatörténet számára fontos dokumentumokra bukkantam: Nagy Pál 5, gróf Apponyi Henrik 4 levelére, Seecktnek 1917. június 18-i, az ausztriai és magyarországi belpolitikai viszonyokat taglaló memorandumára (ezt más alkalommal kívánom publikálni), valamint egy 1919. augusztus 9-ről keltezett, Groener altábornagyhoz intézett jelentésére a magyarországi helyzetről, továbbá egy ipartörténeti szempontból sem érdektelen ajánlatra, amelyet a Láng Gépgyár tett a bécsi német tengerészeti attasénak. A felsorolt, eddig még nem publikált források informatív értékének felmérése megkövetelte a német vezérezredest Magyarországhoz fűző szálak felgombolyítását. A Seeckt-irodalomban való elmélyedés néhány meglepő felfedezést eredményezett, amelyeknek közzététele feltétlenül indokoltnak tűnt, ennélfogva e tanulmány bizonyos mértékig túllép a forráspublikációk szokásos magyarázó bevezetésének keretein.

Hans von Seeckt (1866—1936) Schleswigben született. A családi hagyomány szerint ősei Magyarországról vándoroltak ki a 17. században és Rügen szigetén telepedtek le, jóllehet az 1786-os nemeslevél Lengyelországot jelölte meg a Seecktek eredeti lakóhelyéül. A család élő emlékezetének lehetett bizonyos szerepe abban az érdeklődésben, amelyet Seeckt a magyarországi politikai élet iránt tanúsított, de csak az első világháború éveiben, 1916—1917-ben került közvetlen kapcsolatba magyar katonákkal és politikusokkal, amikor Mackensen, később Károly trónörökös, majd az ő trónra lépése után a József főherceg által vezetett hadseregcsoport vezérkari főnöke volt.

A tábornok egész beállítottságára, magyar kapcsolatainak jellegére vet fényt afférja parancsnokával, az akkor még főherceg Károllyal, aki 1916. október 24-én a következő sifrírozott táviratot küldte Ferenc Józsefnek. „A Legfelsőbb Parancsnak megfelelően mindeddig elviseltem az összes kellemetlenséget, amelyet a porosz vezérkari főnök okozott. Most azonban új dolog járul ehhez, ezt már nem hallgathatom el... Seeckt tábornok már akkor érintkezett az egész ellenzékkel (Andrássy, Windischgrätz stb.), amikor Mackensen főparancsnokságától szabadságra Budapestre érkezett, és emlékiratokat kap tőlük. Ez mindaddig ártalmatlan volt, ameddig Chodorowban tartózkodtunk. Most azonban itt, Nagyváradon vagyunk, ezen a politikailag oly forró talajon, ahol az én vezérkari főnököm nyilvánosan együtt étkezik azzal a herceg Windischgrätz

kapitánnyal, aki a képviselőházban taktikátlan katonai észrevételeivel vált híressé, a legjobb viszonyban van vele."[1]

Seeckt már 1916 elején megismerkedett Windischgrätz-cel, aki akkor a II. bolgár hadsereg parancsnokságán volt osztrák összekötő tiszt, sőt két hónapon át a német összekötő tisztet is helyettesítette. A román támadás után arra kapott megbízást, hogy az erdélyi határterületekről elmenekült, főleg székely vadászokból, pásztorokból és orvvadászokból önkéntes szabadcsapatokat szervezzen. Ő maga a 39/6-os rohamzászlóaljnak, az úgynevezett „Tigriszászlóaljnak" a parancsnoka lett. Windischgrätz osztrák katonai körökben népszerűtlen volt a főparancsnoksággal szemben gyakorolt kritikái miatt. Ilyen előzmények után került sor Károly lépésére. Az uralkodó nem késlekedett a válasszal, még ugyanazon a napon táviratban közölte azt a kívánságát, hogy a trónörökös utasítsa rendre vezérkari főnökét, a hercegnek pedig, mint hadseregе tisztjének, a hadügyminiszter által fejezte ki nemtetszését.

A közös hadsereg osztrák parancsnokai által magyar érzelműnek tartott Seeckt tehát a politizáló katonák típusához tartozott, rokonszenve a gróf Andrássy Gyula köré tömörült csoporthoz vitte. Magyar kapcsolataira lássunk néhány jellemző adatot! Seeckt 1917. január 28-tól február 15-ig tartó szabadságának első napjait a magyar fővárosban, különböző politikusokkal folytatott megbeszélésekkel töltötte el, innen utazott tovább Ludendorff főhadiszállására. Április 22-én lábtörését gyógyíttatni ismét Budapestre utazott, ahová felesége is megérkezett. Miután kettesben egész Erdélyt végigutazták, Seeckt május 15-én visszatért saját főhadiszállására. Augusztus végén újból Budapesten találjuk; itt találkozott a feleségével, aki ez után a találkozás után az Apponyi-kastély vendégszeretetét élvezte. Együtt utaztak — szeptember közepén — haza Németországba majd vissza, Budapesten át Kolozsvárra, ahová időközben áttették a frontparancsnokság székhelyét.

Külön figyelmet érdemel Seecktnek a legfelső német hadvezetés felszólítására 1917. június elején összeállított részletes jelentése az osztrák—magyar hadseregről, mert kitűnik belőle, hogy a világháború kitöréséhez képest ennek a hadseregnek a szelleme nem változott meg. Magyarországon szerinte „erősen megnőtt az öntudat, a magyaroknak az eddigi hadvezetés iránt érzett ellenszenve, amely hol gyűlöletté, hol megvetéssé fokozódik." A magyar katona „becsvágyó, szorgalmas, bátor, megbízható", akit könnyű kiképezni. Jó katonának minősítette a német származásúakat is. A monarchia egész hadseregéről viszont az volt a véleménye, hogy erői nem elégségesek, ráadásul ésszerűtlenül használják fel őket, a pótsorozás — a rossz szervezés miatt — csődöt mondott. Lesújtó ítéletet alkotott a tisztekről. „Az osztrák—magyar államélet egészségtelen és ingatag talaján sehová sem vezet a sok úri tempó (Herrennature). Világos, fennkölt célok nem késztetik arra, hogy felnőjön hozzájuk. A tisztikarban sem a dicső hadtörténetre való emlékezés, sem magasztos hagyományok nem egyenlítik ki a hadsereg elhanyagolását, azt, hogy a tisztnek csekély társadalmi rangja és megbecsülése van a nép körében, ezért a többség magától alacsonyodik le odáig, hogy gondja csak egzisztenciájának fenntartása; ritka a szervezői akarattal rendelkező erélyes személyiség." A k. u. k. zászlós (ez akkor tiszti rendfokozat volt) „alighogy elhagyja az iskolát, tiszti rangot kap anélkül, hogy bármiféle ismerettel rendelkeznék a legénységről, ennek gondolkodásmódjáról, és azt hiszi magáról, hogy kinevezése folytán egy világ választja el a néptől. A jövő egyik legfontosabb feladata lesz, hogy a tisztet már békeidőben szigorúan a legénységgel közös frontszolgálat szellemében neveljük." Seeckt közvetlen tapasztalatai alapján állította, hogy a vezérkari főnök, a hadsereg- és hadtestparancsnokok elzárkóztak a legénységi állománytól. „Hiányzott a csapatokkal való érintkezés igénye... Az embernek magának kell megélnie a vezérkari

1 *Hans Meier-Welcker:* Seeckt. Frankfurt am Main, 1967. 105. o. A tábornok politikai nézeteire és szerepére l. *Claus Guske:* Das politische Denken des Generals von Seeckt. Lübeck—Hamburg, 1971. Magyar látószögből a Seeckt-irodalom legfigyelemre méltóbb terméke kétségkívül Meier—Welcker életrajza, sok érdekes adalék található benne a tábornok magyarországi kapcsolatairól.

tiszteknél a frontkatona iránti megértés és érdeklődés hiányát, hogy megértse: a front bőségesen visszafizeti ezt nekik a bizalom teljes hiányával."

Nem volt jobb véleménye a fegyelemről sem. „Az osztrák—magyar hadseregben többnyire merev és vak az engedelmesség, nem trónol felette a közös ügy és az a törekvés, hogy együttműködjenek nagy célok érdekében. Az engedelmesség a felelősség alóli, kellemesnek érzett felmentéssé válik."[2]

Jóllehet Seeckt hangsúlyozta jelentésében, hogy nem vádolni, ellenkezőleg, védeni akarta a szövetséges hadsereget, valójában nagyon rossz bizonyítványt állított ki róla. Felmerül persze a kérdés, vajon nem mutatkoztak-e hasonló jelenségek a német hadseregben; a porosz drill ismeretében nem tűnik-e jogosulatlannak vagy eltúlzottnak a különben kétségkívül igényes és jó szemű német tábornok megfigyelése? A fegyelmezés eszközeit tekintve valószínűleg nem volt nagy különbség a két hadsereg között, azonban helytelen lenne megfeledkezni egy lényeges eltérésről: a századfordulón végbement viharos gyorsaságú gazdasági fejlődés ipari nagyhatalommá tette a császári Németországot, aminek következtében az utóbbi jóval polgárosultabb társadalmi-politikai képződmény volt, mint a kettős monarchia, s ezen belül is elsősorban Magyarország. Jelen sorok szerzőjének egyéb kutatásai is azt igazolják, hogy a szövetségesi kapcsolat egyáltalán nem akadályozta meg a korabeli Magyarországgal valamiképpen kapcsolatba került német politikusokat, diplomatákat abban, hogy kritikusan, időnként elég éles hangnemben nyilatkozzanak a mágnásuralomról, az erős kasztszellemről, az egészségtelen vagyoni megoszlásról, mindazokról a taszító jelenségekről, amelyeknek a hadseregen belüli jelentkezési formáiról Seeckt szakszerű összeállítása tudósít.

Áttérve a források első csoportját képező levelek ismertetésére, időrendben először — legalábbis a fennmaradt levelek alapján — az a Nagy Pál vette fel a kapcsolatot vele, aki a tárgyalt időszakban a József főherceg hadseregcsoportjához tartozó 40. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka volt vezérőrnagyi rangban, következésképpen a címzett a saját felettese volt. Nagy Pál (1864—1927) az Osztrák—Magyar Monarchiában szokásos tiszti karrier lépcsőfokait megjárva lett 1910-ben vezérkari ezredes, a világháború első éveiben vezérőrnagy, 1917-ben altábornagy, az ellenforradalmi hadseregben gyalogsági tábornok (a mai vezérezredesi rangnak felel meg).[3] Első három — 1916—1917-ben elküldött — levelének hangütését egyrészt a kárpáti harcokban kikovácsolódott fegyverbarátság, másrészt a feltétlen tekintélynek örvendő vezérkari főnököt megillető tisztelet határozta meg. A bennük foglalt információk közül érdeklődésünkre tarthat számot többek között Nagy Pál fogadása II. Vilmos német császár részéről, továbbá a hadseregcsoporttal szemben levő orosz hadsereggel folytatott — igaz, meghiúsult — fegyverszüneti tárgyalások ténye.

A másik két levelet már a honvédség főparancsnokaként (1922—1925) írta. Ekkorra már jelentős érdemeket szerzett az ellenforradalmi rendszer megszilárdításában: 1919. augusztus 15-től a miskolci katonai körzet parancsnoka volt, 1921-ben ő vezette a kormány csapatait a második királypuccsot meghiúsító budaörsi csatában, továbbá a vitézi szék főkapitányának helyetteseként is működött. Horthy Miklós 1924. augusztus 28-án I. osztályú érdemkereszttel honorálta szolgálatait, a rá következő évben, nyugdíjazásakor pedig hadparancsban méltatta érdemeit.[4]

Nagy Pálhoz hasonlóan Seecktet is a weimari köztársaság legmagasabb katonai méltóságába emelték: 1920 márciusától 1926 októberéig a Reichswehr élén állt. Az 1925. október 10-i levél elküldését megelőzően Seeckt felújította kapcsolatait a magyar katonákkal, erről tanúskodnak naplóbejegyzései: „Berlin, 1925. július 5. A politikáról ma semmi különös hírem nincs. Nagyon érdekes, hogy Horthy engem kért, tegyek neki javaslatot arra, miként lehetne Magyarországon a legjobban szabályozni a hadsereg főparancsnokságának kérdését, a

2 *Meier—Welcker:* i. m. 130—131. o.
3 Nagy Pál személyi anyagát l. Hadtörténelmi Levéltár 10 866 és 49 583.
4 Honvédségi Közlöny, 1924. április 15. és 1925. október 28.

miniszter helyzetét stb. Ez a második szervezési javaslatom, amelyet a magyaroknak tettem; az elsőt a háborúban, az akkor remélt, háború utáni helyzetre való tekintettel." A másik utalás egészen rövid. „Berlin, 1925. július 27. Ma három magyar tiszt volt nálam."[5] Ez utóbbiak — a nevüket nem közli — részt vehettek a Reichswehr augusztus és szeptember hónapokban tartott őszi hadgyakorlatain. Meghívásukat Nagy Pál eszközölte ki Seecktnél, nyilvánvalóan felhasználva régi ismeretségüket, amint ez a levél szövegéből is kitűnik. Ennek az államközi kapcsolattá szilárdult személyes érintkezésnek másik kézzel fogható eredménye az volt, hogy a következő évben, 1926 júliusában, a Reichswehr nem kisebb rangú személyt küldött Magyarországra, mint kiképző részlegének (Ausbildungsabteilung des Truppenamtes) vezetőjét, Werner von Blomberg ezredest, Hitler majdani hadügyminiszterét, két beosztott tisztje társaságában. Horthy is fogadta őket.

Úgy látszik, a magyar vezető körök már elég szorosnak vélték a két hadsereget összekötő kapcsolatokat ahhoz, hogy meghívják magánlátogatásra Seeckt tábornokot. A meghívás közvetlen előzménye egy, a berlini magyar követségen Kánya Kálmán követtel közösen elfogyasztott reggeli volt, de a látogatás tervét tulajdonképpen gróf Bethlen István vetette fel 1927 áprilisában tett római látogatása alkalmával. Kettejük római találkozására azért kerülhetett sor, mert Seeckt, miután 1926 végén megszűnt a Reichswehr főparancsnoka lenni, hosszú, több hónapos olaszországi utazásra szánta el magát. (A Szovjetunió meglátogatását is tervbe vette, de az meghiúsult.) A tábornok életének ebben az átmeneti szakaszában kereste a további érvényesülésének megfelelő teret, szóba került az is, hogy diplomáciai pályára lép. Horthy és környezete minden valószínűség szerint úgy ítélte meg a helyzetet, hogy az exfőparancsnok, óriási tekintélyénél fogva — akár mint katonai teoretikust, akár mint befolyásos katonai, sőt politikai körök bizalmasát vették számításba — hasznukra lehet hadseregfejlesztési célkitűzéseik megvalósításában. (Július 1-én befejeződött a népszövetségi főbiztos magyarországi működése.)

Magántermészetű látogatásról lévén szó, s talán a feltűnés elkerülése végett is, Seecktet október 14-én nem valamelyik fővárosi nagypályaudvaron, hanem az egyik Budapest közelében levő állomáson fogadta von Siegler ezredes és azonnal a Hotel Carltonba hajtattak, ahol már várta őket a kormányzó szárnysegédje és Gömbös Gyula hadügyminisztériumi államtitkár. A vendég programját a következőképpen állították össze: másnap megbeszélés Bethlen miniszterelnöknél, utána látogatás Seeckt egykori főparancsnokánál, József főhercegnél és Hans von Schoen budapesti német követnél, továbbá találkozás magyar ismerőseivel. Este a Tannhäuser az Operában. A rá következő délelőttön, 16-án, felkeresi a szász királyt a lányánál; múzeumlátogatások, a Hadtörténeti Múzeumban is; reggeli a Kaszinóban ismerőseivel, köztük gróf Apponyi Alberttel; délután lóverseny gróf Andrássy Géza társaságában. Október 17-én újabb fontos tárgyalás, amelynek résztvevői az új hadseregfőparancsnok, Jánky Kocsárd, és gróf Csáky István hadügyminiszter. (Ezen a napon Seeckt Horthy családjával reggelizett a várban.) Délután találkozás Röder Vilmos altábornaggyal, este pedig Bethlen díszvacsorát adott a tiszteletére. Október 18-án vadászat Horthyval a gödöllői erdőben, késő este újabb megbeszélés, ezúttal Hermann kereskedelmi miniszterrel és a MÁV vezérigazgatójával; ezt a napját a József főhercegnél elköltött vacsora zárja be. A következő napra ütemezték be Seeckt látogatását egy fegyvergyárban és egy vasműben (Csepel?); beszámoló Bethlennek, teázás Jánkyval, este pedig vacsora a német követségen. Október 22-én Seeckt már ismét Berlinben volt. Tárgyalópartnereinek névsorából könnyűszerrel levonható az egyetlen logikus következtetés (amelyet persze az idevágó levéltári források alátámasztanak): Seeckt átfogóan kívánt tájékozódni a magyar kormány külpolitikai és hadászati célkitűzéseiről, a magyar hadiipar teljesítőképességéről, az államvasutak szállítási kapacitásáról — és természetesen minde-

5 *Seeckt:* Aus seinem Leben 1918—1936. Leipzig, 1940. 418—419. o.

nekelőtt a hadsereg állapotáról, szervezeti felépítéséről és a mozgósítás miként-jéről.

Valamennyi közül a Bethlennel folytatott tárgyalások bizonyultak a legjelentősebbnek, ekkor vitatták meg a legnagyobb horderejű kérdéseket. A magyar miniszterelnök elöljáróban tájékoztatta vendégét az ország külpolitikai helyzetéről. Kifejtette neki, hogy Jugoszláviával normális a viszony, tőle nem tartanak, már csak azért sem, mert Olaszország nem tűrné el, hogy a déli szomszéd ellenséges magatartást tanúsítson Magyarország irányában. Romániáról szólva Erdély elvesztését pótolhatatlannak minősítette, majd kijelentette, hogy „az" ellenség Csehszlovákia, amelyet meg kell támadni. A határ közelsége Budapesthez fenyegető és elviselhetetlen; a hajdani magyar területek fellázítása könnyű feladat. Szilárd az elhatározásuk, hogy Csehszlovákiát adott pillanatban megtámadják, s ha csak lehet széjjelzúzzák. Közölte, hogy fegyverszállítási megállapodást kötöttek Olaszországgal, de utalt a szállítás nehézségeire. Arról is tájékoztatta vendégét, hogy a Mussolinival folytatott megbeszéléseken egyértelműen az Anschluss mellett foglalt állást.

E bevezetés után Bethlen három kérdést tett fel: „1. Lehetséges-e gyors, erőteljes csapással megtámadni Csehszlovákiát a siker reményével? 2. Megfelelőek-e a magyar hadsereg által foganatosított rendszabályok és előkészületek? 3. Ha nem, milyen módosítási javaslatokat kell kidolgozni?"[6] (A hadügy illetékesei a kormányzó utasítására Seeckt rendelkezésére bocsátották a szóbon forgó kérdésekre vonatkozó írásos dokumentációt.) A beszélgetés során egyetértettek abban, hogy az időpont nem teszi lehetővé hosszan tartó háború viselését; Seeckt kifejtette doktrínáját kis létszámú, de jól felszerelt és gyorsan mozgó hadsereg alkalmazásának lehetőségéről és szükségességéről. Mindenesetre óvatosságból időt kért a felmerült kérdések tanulmányozására és csak 5 nap múlva, 19-én terjesztette elő állásfoglalását Bethlennek — írásban. Abból indult ki, hogy Magyarország nem képes hosszú háborúra, ennélfogva csakis egyik szomszédja ellen támadhat, és csak gyors siker hozhatja meg a kívánt politikai és katonai előnyöket. Kicsi, de azonnal bevethető, ütőképes, magas harci értékű hadsereggel kell megvívnia ezt a harcot, éspedig a kiegészített és megerősített békebeli hadsereggel, amelyet minden eszközzel az elérhető legmagasabb szintre kell felemelni. A hadsereg tökéletesítésére kidolgozott konkrét javaslatai között felsorolta az általa optimálisnak tartott létszámot a következő felosztásban: 2—2 ezredből álló hét dandár, 3—3 ezredből alakított hét hadosztály, tehát összesen 35 ezred hajtaná végre a kijelölt feladatot. A lovashadosztálynak azonnal, a többinek 24, de legfeljebb 48 órán belül menetkésznek kell lennie.

Szükségtelen bizonyítani, hogy ennek az egész koncepciónak, vagyis a Csehszlovákia elleni hadjárat elvi megbeszélésének az adott nemzetközi helyzetben, s a magyar hadsereg felkészületlenségét tekintetbe véve nem volt realitása. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az 1920-as évek végén, de még a 30-as évek elején is Seecktnek nagy hatása volt a magyar katonai gondolkodásra. Aligha tekinthetjük véletlennek, hogy látogatását követően készült el egy magyar nyelvű válogatás a műveiből.[7] A Seeckt-doktrínára épült például Werth Henrik elmélete a jövő háborújáról. Horthy még a második világháború után írt visszaemlékezésében is szükségesnek tartotta — a viszonylag kis terjedelem ellenére —, hogy kiemelje a német katonai gondolkodó jelentőségét a magyar hadvezetés számára. „Hasznos tanulmánynak bizonyult von Seeckt német tábornok munkája, hiszen nekünk is csak hivatásos (zsoldos) hadsereg felállítását engedélyezte a békeparancs és ezt is mindössze 35 000 fő erejéig."[8] A valóságban persze, mint láttuk, Horthyék nem szorítkoztak a tábornok elméleti írásainak tanulmányozására, hanem a békeszerződés revíziójának jegyében, a környező utódállamok ellen majdan indítandó hadjárat(ok) előkészítésén munkálkodva

6 Az 1927-es budapesti látogatás lefolyását Seeckt naplószerű feljegyzései alapján Meier-Welcker írja le. (I. m. 571—576. o.) Az idézet az 574. oldalon található.

7 *Seeckt* vezérezredes: Egy katona gondolatai. Budapest, 1929.

8 *Horthy Miklós:* Emlékirataim. Toronto, 1974. 153. o.

kérték az ő, valamint személyén keresztül a weimari Németország anyagi és erkölcsi támogatását. Egy apró adalék Seeckt magyarországi népszerűségéhez: a Magyar Ornitológusok Szövetsége 1931-ben tiszteleti tagjává választotta.

Visszakanyarodva kiindulópontunkhoz, Nagy Pál két 1925-ös leveléhez, ezek forrásértéke — ide értve az általuk adott kutatási ösztönzést is — tehát akként foglalható össze, hogy ráirányítják a történész figyelmét a magyar—német katonai kapcsolatoknak az 1930-as évekéivel összehasonlítva jóval kevésbé feltárt fejezetére.

A levelek második csoportjának szerzőjéről, gróf (nagy-apponyi) Apponyi Henrikről (1885—1936) csak az aprólékos gonddal összeállított életrajzi lexikonok emlékeznek meg, ezek is mint vadászt és Afrika-utazót tartják számon. Mivel a politikában nem játszott szerepet, nevét hiába keresnők a korszak történetét tárgyaló monográfiákban. Feledésbe merült, hogy 1909-től kezdve diplomáciai szolgálatot teljesített Berlinben és Konstantinápolyban. Seeckt 1916—1917-es magyarországi tartózkodásának ismeretében azonban már nem tűnik annyira meglepőnek, hogy Apponyi 1917 júliusától 1918 májusáig levelezett vele. Feltűnő, hogy a magyar arisztokrata mennyire szervilis volt leveleiben. Viszonyuk milyenségét illetően meglehetősen a homályban tapogatózunk, nem tudjuk, hogy tulajdonképpen milyen munkát végzett a Nachrichtendienstben, miért is kapta a német vaskeresztet. Megrögzött Tisza-hívő, antibolsevista. Tény viszont, hogy közléseiből kitapintható részint a dualista rendszer belső ellenálló erejének csökkenése, részint bizonyos körök hangulata-életérzése. Az a szempont sem mellőzhető, hogy Seeckt számára ezek a tudósítások jelenthették az egyik hírforrást a magyarországi belpolitikai helyzetről, különösképpen a képviselőházban lezajlott vitákról.

Még mindig nem végeztünk Hans von Seecktnek az első világháború utáni magyar történelemben játszott szerepével. Az ő kezétől származó egyetlen forrás, a Magyar Tanácsköztársaság leverése után mindössze néhány nappal összeállított helyzetjelentés egész gondolatmenetéből, érveiből következtetni tudunk arra, hogy kiktől, milyen politikai beállítottságú személyektől meríthette értesüléseit. A tévedései is jellemzőek, mert jól tükrözik nemcsak a tábornok, hanem általában a tőkés vezető körök tagjainak teljes képtelenségét arra, hogy felismerjék a magyar tanácshatalom szociális gyökereit. A jelentésben a legmegragadhatóbbnak — Károlyi Mihály és a demokraták iránti ellenszenvét nem tekintve — a tekintélyelvűnek és németbarátnak ismert József főherceg melletti kiállása tűnik.

Seeckt azonban nem csupán észlelte és értelmezte a legújabb magyarországi fejleményeket, hanem tevőlegesen is beavatkozott. Forrásunk a 20. századi magyar történelem egyik legnagyobb, méltán hírhedett kalandorának, herceg Windischgrätz Lajosnak 1945 után megjelentetett visszaemlékezése. Az 1919 őszi eseményekről, novemberben lezajlott budapesti látogatásáról és Horthyval folytatott beszélgetéséről írva, rendkívül érdekes, eddig nem ismert tényt hoz a tudomásunkra. „Közben a felsőmagyarországi frontharcosok vezetőjükké választottak, ennek következtében bizonyos befolyással rendelkeztem. Ez főként arra vezethető vissza, hogy 15 000 puska, 64 géppuska és elegendő lőszer állt rendelkezésemre, amit Seeckt segítségével sikerült vásárolnom; ezeket Schober ügynökei dunai vontatóhajókon becsempészték Magyarországra. Ezáltal az én északmagyarországi frontharcos egyesületem erősebb volt, mint a szabadcsapatok, vagy Prónay zászlóalja."[9] Hagyjuk figyelmen kívül a herceg dicsekvését és fordítsuk inkább figyelmünket a fegyverbeszerzésre! A megszerzett hadianyag célba juttatásában tehát az a Johann Schober bécsi rendőrfőnök volt a segítőtársa, akit a Tanácsköztársaság történetének művelői jól ismernek. Ennél is fontosabb természetesen az a körülmény, hogy az egész tranzakciót Seeckt tette lehetővé, az ő közvetítése nélkül Windischgrätz nem férkőzhetett volna

9 *Ludwig Windischgrätz:* Helden und Halunken. (Selsbterlebte Weltgeschichte 1899—1964) Wien—München—Zürich, 1965. 149—150. o. Nyolc évvel korábban lényegében ugyanígy írta le az esetet. V. ö. *Ludwig A. Windisch-Graetz:* Ein Kaiser kämp't für die Freiheit. Wien—München, 1957. 150. és 156. o.

hozzá a német hadsereg fölös készleteihez. Kézenfekvő az a feltevés, hogy a horthysta vezető garnitúra 1927-ben többek közt éppen erre emlékezve döntött az ő meghívása mellett.

Windischgrätz azonban még egy vaskos meglepetést tartogat olvasójának. Az 1920-as évekről szólva ezt írja: „Én magam állandó összeköttetésben maradtam a Ludendorff és Seeckt vezetése alatt álló német nacionalista szervekkel. Ott készítették elő az 1000 frankos bankjegyek hamisítását. Később én hoztam a magyar kormány tudomására a német kutatás eredményeit, s az után rendelte el Horthy és Bethlen a francia valuta hamisítását a magyar állami nyomdában". Még egy bizonyítékra hivatkozik a szerző, vizsgálati fogsága idejéből. „A feleségem két sifrírozott levelet hozott nekem, amelyeket Bauer ezredes és Seeckt tábornok küldtek nekem. Mindketten köszönetet mondtak azért, hogy elhallgattam a német szervek kapcsolatát a frank-üggyel."[10] Ez merőben új megvilágításba helyezi a frankhamisítási per máskülönben jól ismert és részletesen feldolgozott történetét, és mivel a Seeckt-irodalom hallgat erről, további kutatásokra van szükség annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy a valóságnak megfelelően tárgyalja-e Windischgrätz élete legnagyobb botrányának eredetét.

Az utolsó freiburgi dokumentumhoz, a Láng Gépgyár ajánlatához, legfeljebb annyit lehet hozzátenni, hogy jó példa a közvetlen magyar—német kapcsolatkeresésre.

Befejezésül néhány szó Seeckt további pályafutásáról. Miután leváltották a Reichswehr éléről, az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején a politikában kereste érvényesülési lehetőségét. Felmerült az az elképzelés is, hogy diplomáciai pályára lép, de végül is a Deutsche Volkspartei képviselői mandátuma mellett döntött. (1930—1932) Aligha lehettek jelentős sikerei ebben a szerepkörben, különben nem szegődött volna el katonai tanácsadónak Csang Kai-Sek mellé (1934—35). Végeredményben tehát kiszorult a német politikából, a közéletből; a fasiszta Németországban új nevek tűntek fel a katonai doktrínában és a hadsereg élén.

1.

Mélyen tisztelt nagyságos Vezérőrnagy Úr!

Ön, a Kárpáti Hadtest nagyra becsülendő vezére, akit megismertünk és megtanultunk becsülni a heves harcban, megtisztelne minket azzal, ha elfogadná a 40. magyar kir. honvéd gyalogsági hadosztály jelvényét.

A hadosztály teljesítményeinek jóakaratú megítélését, valamint a készséges gondoskodást méltányolva bátorkodom

Nagyságodnak

felajánlani ezt a jelvényt a felelősségteljes háborús tevékenység ezen fejezetének és a csapat hálás bizalmának emlékéül.

Az 1916. januári besszarábiai téli csatában a 40. hadosztály ösztönzésemre dicsőséget szerzett egy régi magyar közelharci fegyvernek, a fokosnak. Ezt a jelvényt az erre a győzelemre való emlékül alapították. Az értékesítés bevételéből már jelentős alapítvány jött létre a hadosztály elesett hőseinek özvegyei és árvái számára. Kérem, hogy ezt a rövid ismertetést tekintse annak magyarázataként, hogy ez a jelvény a hadosztály csapatai számára a hű kötelességteljesítés szimbóluma, amellyel győzünk, vagy meghalunk!

Különleges nagyrabecsülésem bizonyságául — Nagyságodnak

legodaadóbb híve
Nagy Pál vezérőrnagy (Gmjr.)
A 40. honvéd gyalogsági erdélyi
hadosztály parancsnoka

A harcmezőn, 1916. októberében.

10 *Windischgrätz:* Helden und Halunken. I. m. 163. és 185. o.

2.

1916. XI. 19.

Mélyen tisztelt Vezérőrnagy Úr!

Miután pihenőszabadságomról bevonultam és frontomat megtekintettem, első dolgom, hogy köszönetet mondjak az Ön nemeslelkű adományáért!

Igazán felemelő érzés számomra látni, hogy a dicsőséges Német Hadsereg oly őszintén nagyrabecsült bajtársai akkor is oly szilárdan, váll váll mellett összetartanak, amikor könnyeket kell csillapítani.

Ma láttam a díszfokost amely arra hivatott hogy — ha díszesebb kivitelben is, de pontos másolatban — bemutassa Önnek az én honvédeim fegyverét. Mihelyt elkészül, bátorkodom Önnek — az Ő Császári Fenségének szánt példánnyal egyidőben — elküldeni.

Őfelsége is kifejezte — 1916. X. 28-i fogadásom alkalmával — legkegyelmesebb kívánságát egy valódi fokost illetően.

Gondolhatja Nagyságod, milyen örömrivalgást váltott ki ez a hír az én derék katonáim között!

Mi helytállunk! Egyes helyeken a hó fél méter vastag. Ma Capul Δ 1663-on voltam, csodálatos hely (...).

Őszinte nagyrabecsüléssel
híve
von Nagy vezérőrnagy

3.

Mélyen tisztelt Vezérőrnagy Úr!

A Ny. Szeredából visszatérő tiszt urak hozták nekem a meglepő hírt, hogy a 40. honvéd gyalogsági hadosztálynak a Nagyságod számára elküldött díszfokosa nem érkezett meg.

Ez az ajánlás önkényes megváltoztatásának sajnos nem az első esete, csak azért csodálkozom ezúttal, mert én a díszfokost egy segédtiszt által küldtem el Önnek a Kárpáti Hadtestéével egyidejűleg.

Kérem, tájékoztasson erről a számomra eddig ismeretlen félreértésről!

Máris elrendeltem, hogy újra elkészítsék, és 3 héten belül közvetlenül egy küldönc által fogom elküldeni Önnek!

Rövid idővel ezelőtt megtekintettem a hadsereg tartalékainak körletét, amiért a Hadseregparancsnok úrnak mélységesen hálás vagyok. Minden nagyvonalúan berendezve, az üzem praktikus és megbízható!

Itt minden rendben van, egy, az oroszok által kért tárgyalást az általam erre kijelölt von Mierka dandárparancsnok vezetett, az eredmény nulla. Az erről készült jelentés és vélemény szolgálatilag már úton van.

Még egyszer bocsánatát kérem a késedelemért!

Örömmel hallom a gyógyulásban tett jókora előrehaladását, és annak mielőbbi végleges befejezését kívánva őszinte bajtársi üdvözlettel

legodaadóbb híve
Nagy Pál vezérőrnagy

Tábori posta 414, 1917. V. 18.

4.

M. Kir. Honvédség
FŐPARANCSNOKA

Excellenciás Uram!

Kegyelmességed volt olyan jó, és alkalmat adott magyar tiszteknek, hogy betekintést nyerjenek a német viszonyokba, tanulmányozzák a német sereg alakulatait, vezetését, szervezését és kiképzését.

A visszatért tiszt urak valamennyien hálásan számoltak be a nagylelkű bajtársi fogadtatásról, amelyben a mi háborús bajtársaink országában részesültek.

A legsürgetőbb kötelességemnek tartom, hogy ezért elsősorban Excellenciádnak, de a német hadsereg minden közreműködő tagjának a legnagyobb tisztelettel köszönetet mondjak a magyar kir. hadsereg nevében.

A magyar hadsereg eddigi képviselője, báró Abele altábornagy[11] megválik posztjától. Kérem Excellenciádat, hogy utódját, Stojakovich[12] ezredest is ugyanolyan bizalommal és jóakarattal támogassa tevékenységében, mint Abele bárót. Részletesen tájékoztattam Stojakovich ezredest. A nevezett úr pontosan ismeri a felfogásomat, s én biztos vagyok benne, hogy ennek megfelelően fog cselekedni.

Gyakran emlékezem a világháború nehéz és küzdelmes, mégis dicsőséges idejére, amikor többször alkalmam volt, hogy Excellenciádtól utasításokat és tanácsokat kapjak, (...) amelyek egész életemre becsesek maradnak!

A honvédtisztek Németországba küldésének Excellenciád szíves engedelmével való folytatása bizonyosan hozzájárul ahhoz, hogy a régi háborús emlékek és a régi háborús bajtársiasság friss maradjon, és hogy mi ezáltal is hozzájáruljunk ahhoz, hogy az országaink újra elérjék egykori nagyságukat!

Még egyszer kérem Excellenciádat, hogy fogadja legforróbb köszönetemet!

Kiváló tiszteletem bizonyságául maradok

Nagyságodnak
odaadó híve
Nagy Pál
gyalogsági tábornok (G. d. I.)
a m. kir. honvéd hadsereg főparancsnoka

Budapest, 1925. október 10.

5.

Excellenciás Uram!

Alázatosan köszönöm Excellenciád folyó év november 9-én kelt megtisztelő levelét.

Különösen megörvendeztetett, és nagy előnyére válik a magyar honvédtiszteknek a további kiképzésben az a garancia, hogy a magyar hadsereg más tisztjei is alkalmat kapnak arra, hogy részt vegyenek a német Reichswehr gyakorlatain, és ezáltal még szorosabbra fűzhetjük azt a bajtársi köteléket, amely a Reichswehr és a magyar kir. honvéd hadsereg között fegyverbarátságot kovácsolt a legutóbbi világégés során.

A Kormányzó Úr kegyeskedett a magyar kir. honvéd hadsereg főparancsnokává bulcsi Jánky Kocsárd úr lovassági tábornok úr őexcellenciáját kinevezni, miáltal csak a személyben következett be változás, de semmi esetre sem abban a szívélyes viszonyban, amely minket a Reichswehrrel a jövőben is összeköthet.

Kérem Excellenciádat, hogy jóindulatában, amelyben személyem által a magyar kir. honvéd hadsereg részesült, az én nagyrabecsült utódomat ugyanolyan mértékben részesítse.

Azzal a kívánsággal, hogy a közeljövő minél hamarabb hozza meg a Reichswehrnek, Excellenciád kipróbált vezetése alatt, a becsületes munka jól megérdemelt és áhított bérét, maradok kiváló tiszteletem biztosításával

Excellenciádnak
híve
Nagy Pál
gyalogsági tábornok

Budapest, 1925. december 1.

11 Lilienbergi báró Abele Ferenc (1875—1928) klagenfurti születésű, 1911-től vezérkari törzstiszt. 1919. március 21-től nyugállományban volt, szeptember 1-én belépett az ellenforradalmi hadseregbe. E hónap 23-tól 1924. december 31-ig a berlini magyar követségen „katonai szakelőadó"; lényegében a katonai attasé feladatkörét látta el. Bizalmas szolgálatait számos kitüntetéssel ismerték el. (HL 48 759)

12 Stojakovich azonos Sztójay Döme későbbi magyar miniszterelnökkel.

6.

Tisztelt Tábornok Úr!

Budapest, 1917. VII. 23.

Ma zajlott le az utolsó felsőházi ülés, s a ház szeptember végéig elnapolta magát. Az országgyűlés tagjai ennek a parlamenti szünetnek a tartamára szintén szabadságoltattak. Ezzel a legfelsőbb intézkedéssel azonban nem szeretnék az egész időszakban visszaélni, s ezért alázatosan jelentem, hogy augusztus első napjaiban szeretnék újra bevonulni.

Az utóbbi időben politikailag igazán mozgalmasak voltak a napok, amiből azonban a közvéleményben gyakran semmit sem lehetett észrevenni. A mi kettős monarchiánk, éppúgy, mint Németország, bensőjében erősen gyengül, az Entente legnagyobb örömére és megelégedésére. Az egyetlen vigaszt abban leljük, hogy az ellenségnél sem sokkal másabb a helyzet.

Magyarországon azt remélik, hogy ősszel kompromisszumra kerül sor a választójogot illetően a többségi párt és a kormány között, melyben mindkét párt enged. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha a kormány belátja, hogy az *egész magyar intelligenciában* a radikális választójoggal szembeni ellenállás határozottan fokozódik, és a kormány újraválasztása sem hoz erre vonatkozólag többséget.

A megyék értelmisége szemmel látható sikerrel munkálkodik a radikális választójog ellen, és ehhez nagyon jól jön példaként a vigasztalan osztrák helyzet, mint az általános választójog eredménye. Szerény lehetőségeim keretei között, szabadságomat kihasználva, Nyitra megyénkben is közreműködtem ebben a vonatkozásban, úgy hiszem, sikerrel, és határozottan remélem, hogy amennyiben kora ősszel ezt a munkát befejezzük, a kormány nem kezdeményez új választásokat, hanem inkább megkísérel kompromisszumot kötni a többséggel, mivel belátja majd az új választások eredménytelenségét.

Kérem, olvassa el Tiszának a képviselőház záróülésén mondott mai beszédét (a Lloyd július 23-i számában). Akkor érthetővé válik majd Tábornok Úr számára, hogy egy hazafiasan gondolkodó magyarnak miért kell ennek a *csak ideiglenesen* bukott nagy államférfinak az elveihez ragaszkodnia, különösen ami a külpolitikáját illeti, amikor egy — ha csak kis párt is és ha csak burkoltan is — az Entente-tal kacérkodik.

Végül bátorkodom megjegyezni, hogy a december 20-i *orosz* vezérkari jelentés nagy örömet és elégtételt adott, mivel annak hivatalos konstatálása, hogy sok orosz ezred megtagadta a támadási parancs végrehajtását, csak a mi harctéri propagandánk helyességét és sikerét bizonyítja.

Tábornok Úrnak legalázatosabb híve
Apponyi Henrik

7.

Budapest, 1917. X. 30.
Nemzeti Casino, Budapest

Tisztelt Tábornok Úr!

Ma volt a második felsőházi ülés, 8 nappal később a tervezett időpontnál. Holnap és holnapután lesz még két pártkonferenciánk, ami után én bevonulok, de sajnos megint csak 14 napra (2—3 hétre?), mivel november 20. előtt mindkét házban a költségvetésről tárgyalnak, amelynek alkalmával előkészítik a talajt a decemberben benyújtandó választójogi törvényjavaslat ellen, amelyben én is aktívan részt veszek, s mivel csak a költségvetési vitában engedélyeznek több szónokot.

Ez a vita januárig tart, és csak azután tart pihenőt a parlament tavaszig.

Kötelességemnek tartom ezt alázatosan közölni a Tábornok Úrral, nehogy a Tábornok Úr azt gondolja, hogy az Ön referense, anélkül, hogy azt *előzetesen jelentené*, oly gyakran sokáig távol marad.

Bizakodva remélem azonban, hogy Tábornok Úr engem mégis kegyeskedik magánál tartani, mert *vigasztalhatatlan* lennék, ha ezt a rendkívül érdekes állást mostani távollétem alatt elveszíteném, és mert január után szeretném teljesen a hírszerző

osztályon (Nachrichtenabteilung) végzett munkámnak szentelni magam, egy olyan érdekes munkának, amit a legnagyobb kedvteléssel végzek.

Tábornok Úr kegyeskedik nekem erre vonatkozóan választ adni, én kötelességemnek tartottam Önnel előbb mindezt nyíltan közölni.

Itt minden a mi itáliai offenzívánk ellenállhatatlan hatása alatt áll, amelyhez hasonló eddig ott nem volt, hála szövetséges társunk önzetlen támogatásának. Itt általános a hála, csak Károlyi Mihály betegedett bele szemmel láthatólag a dologba.

Tábornok Úrnak legalázatosabb híve
Apponyi Henrik

8.

Budapest, 1918. II. 14.
Nemzeti Casino, Budapest

Tisztelt Tábornok Úr!

Tábornok Úr, engedje meg, hogy legforróbb hálámat fejezzem ki Önnek a Vaskereszttel való kitüntetésem alkalmából. Ez a legmagasabb kitüntetés azért is különösen nagy örömet szerzett nekem, mert egyrészt valóban egyáltalán nem számítottam rá, másrészt mert ez nekem egész életemre tartós emlék lesz arról a sajnos viszonylag oly rövid, de annál érdekesebb időről, amikor abban a megtiszteltetésben részesülhettem, hogy az Ön parancsnoksága alatt szolgáljak.

Annak oka, hogy miért csak ma fejezem ki legalázatosabb köszönetemet, az, hogy csak tegnap kaptam meg erről Itáliából G. A. Úrtól a hivatalos közlést.

Bár Berlinben mondta nekem a jó Robert, hogy a kitüntetést már december közepén nekem adományozták, de a *nálunk* oly csodásan gyors ügyintézés miatt ezt velem csak két hónappal később közölték.

Itt most mindenki az Ukrajnával való első békekötés örömétől mámoros, s a második sem igen fog — még Trockij úr kétértelmű magatartása miatt sem — meghiúsulni.

Hasse főszállásmester bizonyára érdekes időket élt át Pétervárott, ahol a viszonyok valóban vigasztalanoknak tűnnek. A mi hazatérő követeink arról tudósítanak, hogy a bolsevikok elosztási módszere tavaszra százezreket fog éhezésre kényszeríteni.

A bolsevizmus mindenesetre nekünk, Központi Hatalmaknak megmutatta, hogy hogyan *nem* szabad cselekedni, ha a népnek *valóban* jót akarunk, és az élelmezést javítani akarjuk.

Ha minden embernek adnak egyenlően 30 hold földet, anélkül, hogy annak megműveléséhez a szükséges eszközökről gondoskodnának, épp akkor fog mindenki éhen halni, és így van ez minden gazdasági ággal.

Remélem, hogy a Tábornok Úr rendkívül érdekes új hivatalában[13] jól érzi magát, és hamarosan alkalmat ad az amerikaiaknak, hogy a szent városok miatt Tábornok Urat újságcikkekben a szokásos amerikai hangnemben megtámadhassák.

Mivel bútoraim még Cospoliban vannak, arra gondoltam, hogy március elején odautazom, s különösen örülök már annak is, hogy ezen alkalommal jelentkezhetem Tábornok Úrnál.

Kérem engedje meg, hogy ottani szolgálati időm alatt tanúsított fölöttébb kegyes jóakaratáért újólag őszinte hálámat fejezzem ki.

Maradok Tábornok Úrnak
legalázatosabb híve
Apponyi Henrik

13 Célzás arra, hogy Seecktet 1917. december 2-án a török hadsereg vezérkari főnökévé nevezték ki.

9.

1918. V. 16.

Tisztelt Tábornok Úr!

Kérem, szíveskedjék megengedni, hogy a derék Hunyadi Józsi által, akit most emeltek a Monarchia *első* tisztségviselőjévé (nem „hirtelen", inkább bámulatos, de ez esetben *véletlenül kitűnő* a választás), legalázatosabb üdvözletemet küldjem, és sajnálatomat fejezzem ki afölött, hogy — egyáltalán nem szándékosan — de nem tudtam a múlt hónapban Cospoliba menni, mert a politika, különösen a választójogi kérdés, itt tartott. Az utóbbi hál' istennek egy elfogadható kompromisszummal végződik. De hogy mi lesz ezzel Poroszországban! Erre rendkívül kíváncsi vagyok. Windischgrätz nagy érdemeket szerzett a választójogi kérdésben.

Június elején, úgy 9—10. körül feltétlenül szeretném megtenni elhalasztott utazásomat Cospoliba, hogy bútoraimat elhozzam, s ehhez szeretném Tábornok Úr szíves támogatását igénybe venni.

A világban sok minden történt, amióta abban a megtiszteltetésben részesülhettem, hogy Önt legutóljára láthattam. Örvendetes dolgok, de sajnos nem örvendetesek is vannak bőségesen, amelyekről azonban jobb nem beszélni és nem írni.

Minden rossznak azonban megvan a maga jó oldala is, és én szilárdan hiszem, hogy az utóbbi idők néhány eseménye egészen másképpen fog végződni, mint ahogyon azt az Entente remélte. Többet nem akarok írni.

Kérem, szíveskedjék átadni kézcsókomat a nagyságos Asszonynak. Maradok Tábornok Úrnak, kegyes jóakaratára oly gyakran emlékezvén

hálás és legalázatosabb híve
Apponyi Henrik

10.

Seeckt jelentése Groener altábornagyhoz[14] a magyarországi helyzetről

A Vezérkar főnöke
v. Seeckt tábornok
3. sz. 9 szem.

Berlin, 1919. VIII. 9.

A magyarországi helyzet megítélése

Várható volt, hogy a szovjeturalom Magyarországon rövid ideig tart, mivel az egész országban nincs több 800 000 gyári munkásnál, és az orosz bolsevizmus a falusi lakosságnál nem talál termékeny talajra. A nagybirtok és a többnyire jómódú parasztság közötti ellentét teljesen mesterséges. Veszélyesen erős az elzsidósodott, erkölcsileg és szellemileg alacsony színvonalú középosztály. A háború végén a hangulat főleg a hibás élelmezési politika és a nagy véráldozatok miatt megromlott. A magyar alakulatokra kedvezőtlen hatással volt a nemzeti magyar tisztek csekély létszáma és azoknak a fentebb ismertetett középosztályból való származása. Az uralkodó körökben részben személyi okokból fellépő viszály megkönnyítette Károlyi Mihály grófnak a maga idejében a felemelkedést. Ezért ez a lelkiismeretlen és öntelt személy veszélyessé vált, különösen a Korona aggályoskodó magatartásakor. Károlyinak a szovjetek által való megbuktatása az országnak az Entente és Románia által okozott nemzeti károk miatti kétségbeesésének a következménye. Kun Béla kormányától nemzeti egységet és ellenállást reméltek. Ezért törődtek bele a bolsevizmusba. Ennek uralma azonban véget ért, mihelyt a nép végérvényesen csalódott nemzeti reményeiben.

József főhercegben a nemzeti gondolat testesül meg, ebben rejlik az ereje. Ő maga nem reakciós szándékú, korábban ellentétben állt a mágnások konzervatív pártjával. Tiszával őt a nemzeti gondolat és a Németországgal való szövetség hí-

14 Wilhelm Groener (1867—1939) német tábornok, a weimari köztársaság idején egy ideig közlekedésügyi miniszter. 1918—1919-ben a hadsereg szervezett erejét biztosította Ebert köztársasági elnöknek és kormányának a forradalmi mozgalmak leverésére.

vei közé tartozás kötötte össze, Andrássy gróffal ellentétben. Apponyi gróffal egyek voltak egy erősen soviniszta irányzatban. József főherceg valószínűleg nem ért egyet a Szegedi Kormánnyal, amely erősen hajlik Románia felé. A Szegedi Kormány legjelentősebb tagja Bethlen István gróf, aki főleg erdélyi érdekeket képvisel és ez okból szemmel láthatóan a románokhoz való csatlakozást fogadja el. József főherceg előreláthatólag meg fogja kísérelni, hogy koalíciós kormányt alakítson, de elsősorban mindenesetre inkább a demokratikus elemekre támaszkodva. Az elsősorban őáltala kijelölt minisztérium jelentéktelen személyekből áll. A jövőben előreláthatólag Lovászy, esetleg Vázsonyi is szerepet fog játszani. Mindketten demokraták és zsidók.

Károly királynak egy későbbi újrabeiktatása nagyfokú magyarországi népszerűtlensége miatt kizártnak tűnik. Hogy József főherceg gondol-e a Monarchia visszaállítására, ma még nem lehet megmondani. Ez magában az országban előreláthatólag már a történelmi emlékek miatt is erős rokonszenvre találna.

József főherceg személy szerint feltétlenül németbarát, de csak azt a politikát fogja követni, amely az ő és Magyarország számára előnyösnek látszik. Egészében véve az ő megválasztása az általános rend érdekében feltétlenül örvendetes.

v. Seeckt
vezérőrnagy s. k.

11.

W. Langfelder
Gépgyár RT Vasöntöde
Budapest VI., Angyalföld. Figyelő utca 14.

Budapest, 1917. XII. 8.

A tengerészeti attasé részére

Módunkban áll elkészíteni öntödénkben egy olyan keményöntvény páncéllemezt, amely négy egymáson fekvő rétegből áll. A legfelső kemény réteg 3—4 mm vastag és olyan kemény, hogy alkalmas arra, hogy a lövedék hegyét letompítsa. Ez alatt a kemény réteg alatt található egy második réteg, amely erős és lágy, feladata a lövedék lendületének fékezése. Ez alatt a réteg alatt van ismét egy üvegkeménységű réteg, amely hullámosan van kiképezve, és feladata egyrészt a lövedék feltartóztatása, másrészt annak oldalvást való eltérítése. A negyedik, puha és erős rétegnek kell lehetővé tennie a lemez hátsó kidolgozását és ezenkívül össze kell tartania a lemezt. Egy ilyen lemeznek legkevesebb 30 mm vastagnak kell lennie.

Természetesen eddig nem volt lehetőségünk kipróbálni, hogy egy ilyen páncéllemez tökéletesen megfelelne-e az Önök által támasztott követelményeknek, de szeretnénk ezzel kísérletet tenni.

Hallottunk róla, hogy már 25 évvel ezelőtt is foglalkoztak többrétegű páncél készítésének a gondolatával, amelyet azonban sem hengereléssel, sem mechanikus belső összekapcsolás által nem tudtak elkészíteni.

Az új páncéllemez fő előnye éppen a belső összeköttetésben rejlik, mivel az egész lemez egy darabból áll. Mivel a páncéllemezt nem hengerelik, hanem öntik, bármilyen tetszőleges formát lehet neki adni, ami nem csak erdőben (?), hanem a légitámadások elleni védőberendezéseknél is nagy előnyt jelent.

Ezért nagyon hálásak lennénk Nagyságodnak, ha irányadó helyen felhívná erre az ügyre a német haditengerészet (Reichs-Marine) figyelmét, hogy ezáltal megbízást kaphassunk egy próbalemeznek lövési próbához való szállítására.

(A Tengerészeti Hivatal államtitkárának 1918. január 31-i közlése a bécsi tengerészeti attasénak)

Az ilyen ajánlatokkal szerzett eddigi tapasztalataink miatt nem lehetséges, hogy megbízást adjunk próbapáncéllemez szállítására.

Amennyiben a cég saját költségére mégis előállítana ilyen páncéllemezt, a Birodalmi Tengerészeti Hivatal kész azt lövési próbának alávetni.

megbízásból
Piper

SZEMLE

DER DEUTSCHE MILITARISMUS IN GESCHICHTE UND GEGENWART

(Militärverlag, Berlin, 1980. 301. o.)

A Német Demokratikus Köztársaság Hadtörténeti Intézetének (Potsdam) szerzői kollektívája Karl Nuss vezetésével egy napjainkban is igen fontos téma tudományos feldolgozására vállalkozott, nevezetesen a német militarizmus történetének mélyreható feltárására, s annak korunk bonyolult nemzetközi helyzetében, a modern kapitalizmus szocializmusellenes konfrontációjában vállalt különleges szerepe bemutatására. *„A német militarizmus a múltban és jelenben"* c. tanulmánykötet, amely 16 tanulmányt foglal magában, az Intézet „Tanulmányok-problémák-elemzések" c. sorozatának eleddig legnagyobb érdeklődést kiváltó kötete.

A militarizmus, e sokrétű, bonyolult, az egész társadalmi életet átható jelenség kutatása a nemzetközi munkásmozgalom neves teoretikusainak munkásságában, illetve a marxista—leninista történettudományban mindig kivételes helyet foglalt el, csakúgy, mint a polgári ideológusok és tudósok tevékenységében. Míg ez utóbbiak alapállása egyértelműen az, hogy a militarizmus a társadalmi rendszerektől független jelenség, a mű szerzői, a marxista—leninista történettudomány eredményeit összegezve, abból indulnak ki, hogy a militarizmus — legtágabb értelemben véve — az antagonisztikus osztálytársadalmak felépítmény-jelenségének tekinthető, a politika egyik formájának, illetve a kizsákmányoló osztályok részéről a hatalom gyakorlása egyik módszerének más osztályokkal szemben, amelynek kapcsán felhasználják a katonai erőket, eszközöket, módszereket és elméleteket. Funkciójában a militarizmus kettős feladatot lát el: egyrészt féken tartja a kizsákmányolt tömegeket, másrészt az uralkodó osztály(ok)-csoportosulások külső, expanzív törekvését realizálja. A militarizmus sajátos vonásai közé tartozik, hogy általában az adott társadalmi formáció hanyatló szakaszában lép előtérbe, akkor, amikor az uralkodó osztály össztársadalmi érdekek képviseletére már képtelen. Ebből következőleg a militarizmus nem más, mint reakciós és többnyire ellenforradalmi, nyílt, brutális erőszakpolitika, amit élesen el kell határolni a katonai erő progresszív szervezetétől, illetve alkalmazásától. Ezen elhatárolás kritériumai: a társadalmi rendszer jellege és a mindenkori állam osztályszerkezete. Az említett kritériumokból adódik a militarizmus történelmi megjelenési formáinak különbözősége társadalmi formációk, illetve azok fejlettségi szakaszai szerint.

A kapitalizmus kialakulásával a militarizmusnak egy új, minőségileg magasabb formája lép elő. A „modern militarizmus" (a szűkebb értelemben vett militarizmus) a burzsoázia nyílt hatalmi erőszakrendszere, amelyben a katonai hatalom a társadalmi élet valamennyi területébe behatol, s időlegesen azokat maga alá veti. A militarizmus, mint rendszer, csak a termelőerők és a társadalmi kommunikáció olyan szintjén jöhetett létre, amit a kapitalista termelési mód megszületése és kiteljesedése tett lehetővé. Voltaképpen a kialakuló kapitalista termelési mód feltételei között fejlődött ki a későfeudális katonai rendszer is, mindenekelőtt Poroszországban, habár az a feudális osztályuralom érdekében. A polgári forradalmak korszakában a burzsoá osztályuralom időszakos válságai hoztak létre militarizmust (bonapartizmus), amely legmagasabb fokát a kapitalizmus utolsó szakaszában az imperializmusban éri el.

A szerzők megállapítása szerint napjaink militarizmusa, militarista rendszerei egy extrém katonai-bürokratikus hatalmi apparátus megjelenési formái, amelyek az egész népgazdaságot alárendelik a hadfelszerelési ipar szükségleteinek, a belpolitikai represszióknak és a kifelé irányuló agressziónak, miközben a néptö-

megeket a nacionalizmus és sovinizmus szellemében ideológiailag manipulálják. A modern militarizmus konkrét formái és típusai a mindenkori ország történelmi feltételei által meghatározottak (a polgári átalakulás útjai, a későfeudalista militarizmus hagyományai, a polgári-forradalmi hagyományok továbbélése stb.), de döntő szerepet játszanak a nemzeti (belső) és nemzetközi (külső) erőviszonyok is. E tényezőktől függ lényegében az is, milyen mértékben tud kiformálódni a militarizmusra való hajlam, tendencia, egy szervezett, a társadalmat összességében meghatározó rendszerben. A modern imperialista militarizmus megjelenési formáját és típusát az is befolyásolja, hogy az imperializmus a jelenlegi korszak jellegéből adódóan többé már nem az egyetlen meghatározója a társadalmi fejlődésnek, és hogy a vele szemben álló belső-külső erőkkel növekvő mértékben konfrontációra kényszerül. Éppen ezért a kapitalizmussal való okozati összefüggés ma sem jelenti azt, hogy a polgári állam, vagy a polgári politika ab ovo egyenlősül a militarizmussal.

A modern imperialista militarizmus történelmi meghaladása feltételezi a munkásosztály vezető szerepét az imperializmus, a háború és a háborús veszély elleni harcban, s elérhetővé csak a kapitalizmus, s egyáltalán a kizsákmányoló társadalom felszámolása révén válhat. Ebből következően, a militarizmus ellenpárja nem a pacifizmus, hanem a forradalmi antimilitarizmus, melynek szilárd támasza a szocialista államok katonai ereje.

A militarizmus fogalmának meghatározása után külön tanulmány foglalkozik a fogalom történeti megjelenésével, majd a munkásmozgalomban való elterjedésével. A fogalom először a 19. sz. elején tűnik fel a francia szocialistáknál, akik a III. Napóleon-féle bonapartizmus megjelölésére használják. Első írásbeli nyoma az utópista szocialista Proudhonnál található. Jóllehet Marx Louis Bonaparte államcsínyéről 1851. december 2-án írt munkájában részletesen elemzi a militarizmust, magát a szót nem használja. Engels viszont 1875-ben a Poroszország vezette Német Birodalmat a „militarizmus igazi reprezentánsának" nevezi. A fogalmat a német munkásmozgalomba W. Liebknecht vezette be, hangsúlyozva, hogy az valamennyi nép közös ellensége, amelyet forradalmi eszközökkel kell megsemmisíteni. Behatóbb elemzést K. Liebknecht ad a német militarizmusról, először a Szociáldemokrata Párt brémai kongresszusán (1904), majd „Militarizmus és antimilitarizmus" c. híres írásában (1907). Ez utóbbiban K. Liebknecht nyomatékosan kiemelte a militarizmus társadalmi jelenség voltát, s egyben társadalmi felépítmény jellegét, hangsúlyozva annak külső és belső elnyomó funkcióját. A militarizmus legátfogóbb elemzését Lenin végezte el (l. Lenin művei, 22. k., németül), akinek vizsgálatai nem szűkültek le egy bizonyos ország militarizmusára, hanem a világ újrafelosztásáért küzdő nagyhatalmak militarista rendszereit vette kutató górcsöve alá, megállapítva, hogy az első világháborúban a monopolkapitalizmus állammonopolista-kapitalizmussá történt átalakulásával a társadalmi élet valamennyi területe a militarizmus áldozatává lesz, amellyel a proletárforradalom katonai programját kell szembeállítani. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta, a kapitalizmus általános válságának elmélyülésével, a militarizmus egyre inkább a szocializmus rendszere ellen irányuló imperialista aknamunka eszköze, amelynek kapcsán elveszti „nemzeti" jellegét, s az USA imperializmus vezette katonai koalíció rendszerében internacionalizálódik.

A mű tanulmányainak többsége a német militarizmus fejlődéstörténetével foglalkozik. Így részletes elemzését kapjuk a 19. sz-i porosz—német militarizmusnak, a 20. sz. eleji, az első világháborút megelőző imperialista militarizmusnak (s vele együtt a német munkásmozgalom elkeseredett harcának ábrázolását a militarizmus ellen), amelyekre a porosz junkerség a maga feudális maradványaival nyomta rá bélyegét és törekedett a nagytőke szélsőséges, agresszív hódító célkitűzéseit a kezében levő félelmetes erejű, a kapitalista termelési viszonyok feltételei között kialakult modern tömeghadsereggel elérni, megvalósítani. A császárságot követő weimari köztársaság militarizmusára nyugodtan rá lehetett olvasni azt, amit az államra: a császárság folytatása volt más eszközökkel. A militarizmus színezetében viszont annyit változott, hogy a junker vonással szemben a nagytőke vonása erősödött meg, amely — a háborúvesztés és a novemberi forradalom keserű valóságában — rugalmasabbá vált, s a nyílt, brutális erőszak helyébe a szociál-demagógia eszköztárát léptette, bizonyos demokratikus mázt vett fel, s „liberális" légkörben készült a német imperializmus visszavágására, az új világháborúra. Mindez nem jelentette a hadsereg, a Reichswehr vezetését kezükben tartó militaristák harmonikus egységét. Az ún. liberális szárny (W. Groener, K. Schleicher stb.), amely a szociáldemokráciával való szövetséget már 1918-ban megalapozta (Groener—Ebert-féle szövetség) taktikai

kérdésekben szemben állt a szélsőjobboldali militaristák (E. Ludendorf, M. Bauer, a fasizmus hatalomra juttatásában segédkező W. v. Blomberg és W. v. Reichenau) csoportjával. A kettőjük között ingadozott H. v. Seeckt és csoportja (W. Heye, W. v. Fritsch, L. Beck.) abban az értelemben, hogy a köztársaságot szükséges rosszként elfogadta, de a náci mozgalom megerősödésével egyre közeledett a szélsőséges militaristákhoz. A Groener—Schleicher csoport ugyanakkor az antifasiszta tömegmozgalmak leszerelésével készítette elő a náci hatalomátvételt, annak ellenére, hogy Groener a nácik személyes ellenfele volt, Schleicher pedig a hosszú kések éjszakájának egyik áldozata lett. A 20-as években feléledő, új erőre kapó német militarizmussal szemben egyedül a Német Kommunista Párt harcolt elszántan: E. Thälmann a XII. pártkongresszuson tartott nagy beszédében széles antifasiszta-demokratikus egységfront létrehozását sürgette a fenyegető fasiszta diktatúrával, s az azt teljes mértékben támogató militaristákkal szemben. Az egységfront létrehozása sikertelenségének okai közismertek, eredménye a náci hatalomátvétel lett, amely az emberiség legszörnyűbb háborújához és a német nép nemzeti katasztrófájához vezetett el.

A fasizmus és militarizmus közötti szilárd szövetség osztálygyökerei azonosak, jóllehet a kettő egymással nem egyenlő. Maga a szövetség a második világháborúig több fejlődési szakaszon ment át. Általánosságban megállapítható, hogy a militarizmus eszköze, a hadsereg (Wehrmacht), a nácik által felkínált, illetve érvényre jutott munkamegosztás alapján a német monopolkapitalizmus agresszív hódító céljait volt hivatva megvalósítani, míg a belső elnyomás funkcióit a fasiszta párt fegyveres szervezetei, az SS, SA, a Gestapo és a rendőrség látták el. Mindez nem zárta ki, hogy a fasiszta diktatúra korlátlan hatalma a Wehrmacht felett nem érvényesült volna, azok a militaristák, akik a fasiszta befolyás erősödésével szemben egy ideig ellenállást tanúsítottak (az ún. wilhelmianusok, a polgári származású L. Beck, Fr. Halder), vagy kihullottak a vezetésből, vagy megalkudtak; mindenesetre a terepet átadták a porosz nemességből származó olyan katonai vezetőknek, akik a hadsereg teljes fasizálódását követelték. (W. v. Reichenau, W. v. Blomberg, Fedor v. Bock, H. v. Guderian stb.) (Kár, hogy a mű nem foglalkozik az arisztokrata tábornokok azon csoportjával, akik a nácikat megvetették ugyan, de a fasizmust, s annak rabló háborúját hűségesen kiszolgálták. Így pl. G. v. Rundstedt tábornagy, majdhogynem „hindenburgi" tekintélyével még 1945 elején is az általa mélyen lenézett Hitler mögött állt. Vagy W. v. Leeb tábornagy, akinek „hűségét" — jóllehet bajor arisztokrataként és bigott katolikusként személyileg minden nácit gyűlölt — Hitler hatalmas birtokadománnyal vásárolta meg.)

A militarizmus és a fasizmus szövetségének hangsúlyozása rendkívül fontos. A háború utáni nyugati történetírásban ugyanis rögtön jelentkezett az a mai napig élő irányzat, amely a német legfelső katonai vezetés és a fasiszták, elsősorban a fasiszta vezetők (Hitler, Himmler, Göring stb.) áthidalhatatlan ellentéteiről beszél. E legenda döntő bizonyítékául a Hitler elleni, 1944. július 20-i merényletet hozzák fel. Bármennyire is tragikusan végződött az összeesküvők sorsa, vitathatatlan, hogy programjuk a kapitalista társadalom megmentését célozta egy olyan időpontban, amikor az irtózatos katonai vereségek egyre közelebb hozták a nemzeti katasztrófa végkifejletét. A német nagyburzsoázia a merénylet pillanatában, s mindaddig, míg a harci cselekmények el nem érték Németország földjét, cserben hagyta őket, s szenvtelenül szemlélte gróf Stauffenberg, s a többiek egyéni tragédiáját, miközben a német népgazdaság erejét minden eddiginél fokozottabb mértékben a vesztett háború szolgálatába állította. De nem csak a nagyburzsoázia. A legfelső katonai vezetés sietett hűségéről biztosítani Hitlert, s példáját követte a hivatásos tisztikar; a fasiszta háborúért hozott újabb erőfeszítések példátlan hulláma öntötte el az országot, s ezek kikényszerítésében a militarizmus valamennyi csoportja az élen járt. Az összeomlás napjaiban és óráiban aztán számos kísérlet történt, hogy különböző tábornoki klikkek kapcsolatot keressenek az Egyesült Államok és Nagy-Britannia reakciós köreivel a Szovjetunió ellen, és a „modern militarizmus" átmentésére a háborús vereség utáni időkre.

A „flexibilis", „modern militarizmus" átmentésére és újjáéledésére a háborút követő hidegháborús időszak kedvező feltételeket teremtett. A mű bőséges anyagot szolgáltat arra, miként vált a nyugati hatalmak által létrehozott Szövetségi Köztársaság a militarizmus melegágyává, s hogyan integrálódott bele a modern német militarizmus az USA imperialisták vezette katonai blokkba, s játszik napjainkban is meghatározó szerepet a béke és a nemzetközi enyhülés zászlóvivője, a Szovjetunió és a szocialista országok ellen. A német militarizmust emellett napjainkban az állammonopolista rendszerrel való legszorosabb kapcsolat jellemzi, amelyben a militarista

kaszt megőrizte hagyományos exkluzív helyzetét, s döntő befolyással rendelkezik a hadiipari komplexumok irányításában.

Flexibilis voltát pedig annak felismerése húzza alá, hogy mivel a szocializmus elleni harcot egyedül vállalni nem tudja, a kapitalista szövetségi blokkon belül megelégszik a másodhegedűs szerepével, miközben a nyugat-európai integrációban a vezető szerepet ragadja magához.

Korunk német militarizmusa jegyeiben eltér a hagyományostól, különbözőségei a mai nemzetközi osztályviszonyoktól, osztályharctól meghatározottak. Ha eddig a rivális imperialista államok közötti konfliktusok legfőbb forrása volt, a nemzetközi militarizmus részeként a világ valamennyi forradalmi erőivel szembeni elkeseredett — extrém reakciós és agresszív — harc letéteményese, amellyel szemben csak a szocialista államok katonai ereje képes az egyetemes békét és emberi haladást megőrizni.

A mű érdemei közé tartozik, hogy bőséges anyaggal dokumentálja azt a mérhetetlen kárt, amit a német militarizmus a világ népeinek okozott. Ugyanakkor lehetőséget nyújt a Bundeswehr és a NATO fegyverkezési hajszájának nyomon követésére. A munkát végül igen gazdag irodalmi anyag egészíti ki, amely átfogja a marxizmus—leninizmus klasszikusainak a militarizmus történetére vonatkozó munkásságát és a szovjet, valamint az NDK-beli történetírás erre vonatkozó eredményeit.

Farkas Márton

KATHRIN SITZLER

SOLIDARITÄT ODER SÖLDNERTUM?
Die ausländischen Freiwilligenverbände im ungarischen Unabhängigkeitskrieg 1848—49

(Biblio Verlag, Osnabrück, 1980. 481 o.)

Bátorságra vall, és feltétlenül tiszteletet érdemlő vállalkozás egy fiatal, kezdő német történésztől, hogy — vállalva a nyelvi nehézségeket is — a magyar történelem egy viharos, korszakhatárt jelentő időszakából, az 1848/49. évi forradalom és szabadságharcból merítsen témát. Munkája céljául a szabadságharcban részt vevő külföldi légiók tevékenységének és szerepének az összegezését tűzte ki. A szerző másfél évet töltött Magyarországon az ELTE ösztöndíjasaként, illetőleg kutatóként. Könyve azonos azzal a munkával, amelyet 1974-ben a müncheni Ludwig-Maximilian Egyetem bölcsészeti kara disszertációként elfogadott.

A könyv fő- és alcímének az egybevetése gondolkodóba ejti az olvasót és ez a bizonytalanság a könyv olvasása után is megmarad. Nevezetesen az, hogy a magyar szabadságharcban részt vevő legjelentősebb külföldi légiók bemutatása volt-e a fő cél, vagy pedig annak az elvi kérdésnek a tisztázása, hogy a 19. századi külföldi alakulatok ideológiai azonosság alapján, együttérzésből vettek-e részt más népek harcában, vagy csak anyagi érdekből, zsoldért; és a magyar szabadságharc s annak külföldi légiói e kérdés tisztázásához csupán vizsgálati alapot nyújtottak?

Szerepük és tevékenységük tisztázása céljából elvi-elméleti kérdések felvetéséből áll a bevezető rész, amelynek rövid summázata az, hogy a légiók végezetül is egy elvont eszméért, a szabadságért, Magyarországért, vagy a saját hazájukért harcoltak-e; szolidaritásból, eszmei meggyőződésből, vagy anyagi érdekért, zsoldért. Tovább szűkítve és pontosítva a kérdést: mi késztette a külföldi nemzetiségűeket arra, hogy részt vegyenek a magyar szabadságharcban, illetőleg mi késztette Magyarországot a segítségük igénybe vételére és toborzásukra? Részvételük tényleges segítséget jelentett-e a magyar ügy számára, vagy csak tehertételt? Milyen katonai szerepük volt e kötelékeknek, és fellépésüknek voltak-e belés külpolitikai konzekvenciái?

Érveket és ellenérveket sorakoztat fel a kérdések felvetése során, azok lezárása nélkül. A megválaszolásra főként a légiók történetének konkrét tárgyalása hivatott, ami meg is történik. Ezek az esetek többségében helytállóak, helyenként azonban erőltetetteknek tűnnek. A válaszadás során főként azt a tényt nem

veszi mindig kellő mértékben figyelembe a szerző, hogy Magyarország harca nem csak a függetlenségért folyt, hanem a forradalom vívmányaiért is, és hogy a szabadság nem elvont ideált jelentett, hanem az elnyomott népek és osztályok létezési formáját. Magyarország függetlenségi és forradalmi harcának az egybefonódása tette lehetővé, hogy különböző nemzetiségű, ideológiájú és osztályhovatartozású egyének — esetenként eltérő szándékkal és célkitűzéssel — részt vegyenek benne.

Végezetül is az 1848/49-es külföldi légiók tevékenységének a megítélésénél nem az a döntő, hogy milyen szubjektív szándéktól vezéreltetve vettek részt a szabadságharcban, hanem az, hogy objektíve Magyarország függetlenségéért s politikai önállóságáért, és rajta keresztül az emberiség, s benne a saját népük szabadságáért is harcoltak, és ha kellett, az életüket is feláldozták.

A bevezetést követően 3 fejezetben, a német ábécé sorrendjében tárgyalja a német, az olasz és a lengyel légió történetét és keresi a bevezetőben feltett kérdések válaszát.

Az elsőként tárgyalt német légió történetének feldolgozásakor leírja a légió alapítását, szervezését, az ország különböző részein folytatott toborzás eredményét és a toborzó tisztek munkáját; az anyagi ellátottságát, számadását, felszerelését, fegyverzetét, egyenruházatát, fegyelmi helyzetét; a tiszti kar származását, előképzettségét, és összetételét; a légió meghatározott századainak nemzeti hovatartozás és szociális származás szerinti összetételét; a különböző alegységeknek — különösen a felkelő románok ellen bevetett alakulatoknak — a csatákban kifejtett tevékenységét, harcmorálját és veszteségét; a légió egyesítésére tett kísérleteket és a feloszlatására vonatkozó javaslatokat; az első főparancsnokának, Peter Giron ezredesnek a leváltását, a szolgálatból való elbocsátását, és az új főparancsnoknak, August von Thomsdorf őrnagynak a kinevezését; végezetül a pesti cs. kir. katonai törvényszéknek mindkettőjük ellen lefolytatott hadbírói eljárását. Túlságosan gyakran, már-már az öncélúság határát súroló részletességgel foglalkozik a szerző a zsoldkérdéssel, ami bár gyakran hangoztatott és meg-megismétlődő sérelme volt a légiónak, mégis, mindvégig alárendelt kérdés maradt a légió becsületével szemben.

A légió programját és a tevékenysége eszmei indítékait tartalmazó iratokat elemezve megállapítja a szerző, hogy ezekben Magyarország szabadságának és jogainak védelme mellett szerepelt ugyan az a szándék és felismerés, hogy ezzel közvetve a németországi forradalmat is szolgálják, illetőleg a nemzetek felett álló „szabadság eszméjét" is győzelemre segítik, ezt azonban sosem állították célkitűzéseik középpontjába. Rámutat arra, hogy bár ezekben is történik utalás a magyar és a német érdekek összefonódására, és a légiót egy „szent népszövetség" kereteibe helyezik, hiányzik belőlük azonban az a lengyel légióra olyannyira jellemző igény, hogy a saját nemzetük képviselői és érdekei megvalósítói legyenek. A közös magyar—lengyel érdekek egybevetése és ebből eredően nemzeti szabadságharcaik kölcsönös támogatása szükségességének a felismerése képezte a lengyel légió felállításának az ideológiai alapját, amely éppen ezért már kezdettől fogva tiltakozott az ellen, hogy zsoldosnak tekintsék; ezzel szemben a német légiónál ez az ideológiai fejlődés később, az első főparancsnok leváltásakor jött csak létre, amikor is hangoztatták, hogy nem zsoldért, hanem a szabadságért és valamennyi nemzet becsületéért harcolnak.

A német légió eszmei arculatának önmeghatározását abban foglalja össze a szerző, hogy az nem mutat fel sajátságos vagy eredeti vonásokat, ideológiai tartalmú nyilatkozatai és közleményei stílus, kifejezés és tartalom vonatkozásában viszont teljesen megegyeznek Magyarország és Németország forradalmi tartományai nyilvános publikációival.

A három tárgyalt külföldi légió közül a német légió szervezettségét, fegyelmét és a magyar szabadságharcban kifejtett tényleges katonai segítségét a másik kettőénél kisebb értékűnek minősíti. Peter Giron ezredes alkalmasságát a főparancsnoki poszt betöltésére, katonai képzettségét, bátorságát és emberi kvalitásait is alábbhelyezi a másik két külföldi légió főparancsnoka, Alessandro Monti ezredes és Józef Wysocki tábornok adottságainak és jellemének.

Ennél a légiónál állt a módjában a szerzőnek leginkább levéltári forrásokra támaszkodnia. A nem ritkán perifériikus, gyakran jelentős intervallumokat felmutató levéltári és irodalmi források adataiból minuciózus részletességgel állította össze az alakulat mozaikképét.

Sorrendben a másodikkal, az olasz légióval, a másik két légiónál rövidebben, csak 31 oldalon foglalkozik, abból a meggondolásból, mivel a témára vonatkozóan több olasz és magyar szerző munkája rendelkezésre áll, ami egy összefoglaló igénnyel fellépő munka esetében vitatható álláspont. Az olasz légióról alkotott kép azonban így is kerek, és a lényeget

tartalmazza az ismertetés. Rámutat a szerző arra, hogy a külföldi légiók közül az olasz volt a legfegyelmezettebb és — a létszámához képest — a legütőképesebb, s elsőként emelkedett közülük a reguláris csapatok színvonalára. Ír a magyarországi olasz eredetű alakulatokról, ezek sorsáról, a magyarországi és a piemonti szövetség megkötésére irányuló törekvésekről, Alessandro Monti diplomáciai megbízatásáról és Magyarországra jöveteléről, az olasz légió felállításáról, szervezéséről, nemzetiségi összetételéről, szolgálatáról, egyenruházatáról, harci moráljáról és tevékenységéről, a parancsnokairól, valamint arról az ideológiai kötelékről, amely a tagjait összekapcsolta. Ideológiai szempontból elemzi a légió parancsnokának, Montinak a légió katonáihoz intézett felhívásait és összeveti ezeket a magyar kormánynak a néphez intézett, keresztes háborúra felszólító felhívásával. Az elemzés során arra a következtetésre jut, hogy Monti a szabadságon nem annyira az 1848-as forradalom polgári átalakulását és szociális vívmányait értette, hanem inkább a Habsburg-uralomtól való felszabadulást és a népek szuverén nemzeti államokba történő politikai organizációját. Az önálló nemzeti állam és a polgári átalakulás szembeállítása — véleményünk szerint — nem indokolt. A nemzeti szuverenitás elsődlegességének hangoztatása természetes, hiszen a Habsburg-birodalom kötelékébe tartozás egyaránt akadálya volt az önálló nemzeti állam kialakulásának és a polgári-szociális átalakulásnak is, míg a nemzeti keretek ez utóbbi kifejlődésének tágabb lehetőséget biztosítottak.

A legjelentősebb, harmadikként tárgyalt lengyel légió ismertetése során bemutatja a szerző a különböző lengyel bizottságoknak és személyeknek a lengyelek szervezésére és felfegyverzésére vonatkozó, egymástól is eltérő nézeteit; a magyar kormányférfiak, közöttük Kossuth lengyel-szimpátiáját, de egyúttal fenntartását is egy önálló lengyel légió felállításával kapcsolatban; Bulharyn, Rembowski, Pietrowski (Piotrowski) és mások szervezési tevékenységét; az egymástól elszigetelten szervezett, felállított és harcoló alakulatok végül is légióvá engedélyezett összevonását Wysocki parancsnoksága alatt; a működést rögzítő és módosító szabályzatokat; a tisztek kinevezésének módját; az egyenruházatot; a légió fegyelmi helyzetét, struktúráját és harci cselekményeit.

A légió tervezett felállításának ismertetésekor részletesen kitér Bemnek Wysockitól, Falkowskitól és másoktól eltérő véleményére és a véleménykülönbség okaira. A kérdés taglalása során vitatja Kovács Endre véleményét, amely szerint Bem osztozott Kossuth abbeli félelmében, hogy egy önálló lengyel légió felállítása provokálja a cári Oroszországot a közbeavatkozásra. Bem — a szerző okfejtése szerint — tudatában volt annak, hogy a távolabbi lengyel célokat csak az Oroszországgal szembeni közvetlen háborúban lehet elérni. Éppen ezért a légió felállításában elfoglalt tagadó álláspontja nem Oroszország esetleges provokálásának a veszélyére vonatkozik, hanem csupán az idő előtti cári beavatkozás lehetőségére és veszélyére. Egy önálló lengyel légió szervezésében és felfegyverzésében a magyar hadsereg felállításának és felszerelésének akadályozó és késleltető tényezőjét látta. Ez volt tehát — egyéb okok mellett — a fő oka annak, hogy nem javasolta a légió felállítását, és a szerző úgy véli, hogy ezt a tényt a témával foglalkozók eddig nem vették kellően figyelembe.

Kossuth szerepének a megítélésében enyhe szemrehányás érezhető. Nacionalizmussal, következetlenséggel, taktikázással vádolja a lengyelekkel szemben kialakított politikájában, holott az élethalálharcát vívó Magyarország sorsa iránt felelősséggel tartozó politikusnak és államférfinak a lengyel kérdést — a távolabbi lengyel célok és érdekek szempontjából is — elsősorban abból az aspektusból kellett megközelítenie, hogy az a magyar ügyre nézve milyen reális haszonnal jár.

Egy alfejezetben bemutatja a szabadságharc továbbfolytatása, illetőleg a fegyverletétel kérdésében megnyilvánuló magyar—lengyel véleménykülönbséget, a magyar—lengyel szövetség felbomlásának megítélését, egy másikban pedig a két legjelentősebb lengyel tábornok, Bem és Dembiński szerepét ismerteti.

A két generális bemutatása alkalmat ad számára arra, hogy hadvezéri képességük, tehetségük és felfogásuk elemzése és egybevetése mellett dióhéjban felvázolja a főhadszíntér és az erdélyi hadszíntér főbb politikai és harctéri eseményeit, aminek, bár nem tartozik szigorúan a témához, de egy német nyelvű munkában — az események világosabb megértése szempontjából — megvan a létjogosultsága, sőt indokolt is.

A IV. fejezetben rövid, summázott értékelést ad a külföldi légiók közötti különbségekről, tevékenységük jelentőségéről és korlátairól, ideológiájukról, vezetőik katonai képességeiről, valamint emberi kvalitásaikról, rámutat arra, hogy a külföldi légiók és az idegen ajkúak részvétele a magyar szabadságharcban csak ürügyként szolgált a cári beavatko-

zásra. Az intervenció valódi oka a magyar fegyverek sikere, a status quo felborulásától és nemzeti államok kialakulásától, valamint a forradalomnak cári területre történő kiterjedésétől való félelem volt.

A munkára jellemző a tárgyilagos, pártatlan állásfoglalás, a források és adatok korrekt felhasználása. A szerző jó áttekintéssel rendelkezik az európai és a magyar forradalomról; alaposan ismeri az 1848/49. évi magyar forradalom és szabadságharc eseményeit és az irodalmat, amit a gazdag irodalomjegyzék is igazol. Bőséges jegyzetanyag, forrásjegyzék és névmutató egészíti ki a könyvet. A magyar neveket, helységneveket, a levéltári és irodalmi források címét az esetek többségében helyesen, a magyar írásmódnak megfelelően adja meg.

Csökkenti a munka értékét a sok pontatlan hivatkozás. A német légió esetében például az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc iratainak a Hadtörténelmi Levéltár őrizetében levő fondjába tartozó mintegy 300 hivatkozott aktájából körülbelül 31 jelzet teljesen rossz, további 33 pedig egyéb hiányosságokat vagy pontatlanságokat tartalmaz. Nagy kár! A nagyszámú pontatlanságnak csak kis hányada írható a gépelés terhére.

A könyvet — a címlap kivételével — nem nyomdai, hanem sokszorosítási eljárással állították elő, feltehetően a téma iránti mérsékelt érdeklődés és a kiadási költségek csökkentése miatt.

A fő kérdés, a légiók részvételének elvi megokolása, kevésbé látszik megalapozottnak és meggyőzőnek, mint a tényleges szerepük és tevékenységük részletes, tárgyilagos leírása. A munkát a külföldi légiók történetével és tevékenységével foglalkozó magyar történész-hadtörténész is eredményesen használhatja.

Bőhm Jakab

TEMESVÁRY FERENC

A SÁRVÁRI NÁDASDY FERENC MÚZEUM FEGYVERGYŰJTEMÉNYE

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 135 o.)

Mint azt a könyv címe is jelzi, a szerző a sárvári múzeum fegyvergyűjteményének ismertetését tűzte ki céljául és ezt a feladatot kiváló szakszerűséggel oldotta meg.

A vállalkozás annál is inkább dicséretes, mivel katalógus jellegű fegyverismertetés irodalmunkban elég ritka és mivel a leírt gyűjtemény általános összetételű (különböző korokból és népektől származó fegyverekből áll), az olvasó a szakszerű ismertetésekből széleskörű tájékoztatást nyer.

A katalógus 190 fegyvert, illetve fegyvertartozékot ír le és minden egyes darabot rajzban is ábrázol, emellett a méreteket, valamint a jellemző adatokat is megadja. A könnyen áttekinthető szerkezeti felosztás külön fejezetekre bontja az anyagot:

Tűzfegyverek és tartozékok — Szálfegyverek — Ütő- és sújtófegyverek — Vágó- és szúrófegyverek — Védőfegyverek.

A megadott fejezeteken belül alfejezetek (Puskák, pisztolyok, ágyúk, lőportartók stb.) teszik még áttekinthetőbbé az ismertetést.

Egyes fejezetekből — szemléltetésként — néhány jelentősebb darabot bemutatunk.

A lőfegyverek közül kétségtelenül a legnagyobb figyelmet érdemlik a XV. századból származó ágyúk. Ezek közül kettő kamarafészekkel bíró forgó vastarack, más néven siska. Mindkettő csöve bordákkal erősített. Az egyik űrmérete 65 mm, a másiké 50 mm.

Az ismertetett darabok a legrégibb magyar hátultöltő lőfegyverek csoportjába sorolhatók.

A harmadik, ugyancsak a XV. századból származó ágyúcső szintén kovácsoltvasból készült, de elöltöltő. Űrmérete 58 mm.

A buzogányok közül helytörténeti vonatkozása miatt érdemel kiemelést az a gerezdes vasbuzogány, mely a szerző feltevése szerint azonosítható Sárvár városa elveszettnek hitt, nagy becsben tartott polgármesteri jelvényével. A „hatalmi jelvényt" a város mindenkori tisztikara évszázadokon keresztül megőrizte, de az 1920-as években ismeretlen körülmények között elveszett. 1951-ben került ajándékozás útján a Nádas-

dy Múzeum birtokába. Egyébként a szóban forgó buzogány 11 gerezddel bíró, úgynevezett hadnagyi jelvény, kora a XVII. századra tehető.

A gyűjtemény jelentős számú karddal is dicsekedhetik. Bár ezek közül néhány a XIX. században készült másolat, mégis, a fegyverek ezen csoportja megkülönböztetett figyelmet érdemel.

A sorozat egy XIII. századból származó karddal veszi kezdetét, ez a darab egyben a múzeum legkorábbi fegyvere is. Viszonylag jó fenntartásúnak mondható.

Ezt követően csaknem minden évszázadot képvisel egy, vagy több kard. A XVII. század kardformáit már egész sorozat szemlélteti.

A sorozatban kiemelkedő példányok az úgynevezett schiavona típusú kardok. Szépen megmunkált, zárt vaskosaruk szinte sérülés nélkül vészelte át az elmúlt századokat. A sorozatból még említhetők azok a lovassági kardok is, melyeknek markolata tipikusan „dragonyos" formájú. Pengéjük kivétel nélkül tetszetős csiszárjegyekkel ékeskedik.

A felsorolás utolsó példájaként említjük a védőfegyverek közt kiállított sodronyinget. A XVI. században készült ing vasgyűrűkből szőtt, ép állapotban megmaradt példány. A katalógus rámutat, hogy a sodronying eredetiségét a szegecselt, esetenként forrasztott gyűrűk is igazolják. Kiemelkedő darab... „amely ma is szinte párját ritkítja hazánkban."

A leíró részt a Jegyzetek oldalai követik. A terjedelmet illetőleg fejezetnek is mondható részben a szerző olyan általános vonatkozású fegyverismereteket is közöl, melyek szorosan kapcsolódnak ugyan a leírt fegyverekhez, mégis lényegesen többet nyújtanak a szakkatalógusokban általában közölni szokott ilyen jellegű ismertetéseknél.

Összegezve: úgy véljük, hogy a szakkatalógus leíró anyaga, valamint a Jegyzetek kiegészítő ismeretközlései hasznos segítői lesznek mindazoknak, akik bármely vonatkozásban érdeklődnek a régi fegyverek iránt.

Csillag Ferenc

OLAF GROEHLER

A LÉGI HÁBORÚK TÖRTÉNETE 1910—1970.

(Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1980. 465 o.)

A repülés vágya szinte egyidős az emberiséggel. Alighogy az ember megjelent a Földön, megkezdte harcát a föld, a víz, a levegő meghódításáért. Ez utóbbi legyőzésére kellett a legtovább várni.

A kezdeti sikertelen próbálkozások után úgy tűnt, a léggömbök jelentik a megoldást — ezek hadi alkalmazására már elég korán, 1794-ben sor került, a francia forradalom hadserege felderítésére használt léggömböt —, majd megjelentek a léghajók, mint az ember repülési vágyának teljesítői. Századunk elején pedig sor került az első klasszikus értelemben vett „gépi" repülésre. Az amerikai Wright testvérek, a maguk által készített repülőgéppel 1903. december 17-én Kitty Hawknál 59 másodpercet repültek a levegőben. (A pontosság kedvéért meg kell jegyeznünk: Orville Wright repült ekkor a géppel.) Ezzel a sikeres kísérlettel szinte soha nem tapasztalt fejlődés előtt nyitották meg az utat.

A sikeres repülések — pl. a francia Louis Blériot 1909. július 25-i repülése a La Manche felett — a különböző országok katonai vezetésére sem voltak hatástalanok. A már korábban használt léghajók mellett megkezdték a repülőgépek alkalmazását is. Ettől az időtől — 1907—1910 — kezdve a háborúkból már a repülők is kivették a részüket.

Olaf Groehler könyvében a repülők háborús szerepéről, a légierők harcairól ad képet. Mint ilyen, az első marxista összefoglaló munkák közé sorolható ebben a témakörben. A szerző művében hatvan év háborúinak légi eseményeit vizsgálja. A kezdetet 1911 jelenti, amikor az olasz hadsereg az Észak-Afrikában 1911—1912-ben lezajlott olasz—török háborúban először alkalmazott repülőgépeket, természetesen komolyabb eredmények nélkül. Ezeket a gépeket akkor még — hiszen inkább látványosság, mint ko-

moly fegyver számba mentek — „cirkuszi masináknak" nevezték.

A repülőgépek harci alkalmazásának első jelentős állomása az első világháború volt, amikor is a harcban álló felek már százszám alkalmazták a repülőket. Ebben főleg az antant hatalmak jártak elöl, amelyeknek a repülőgépipara, repülőtechnikája messze megelőzte a központi hatalmakét. Különösen a francia repülőgépipar mutatott fel számos technikai újítást. A központi hatalmaknak, elsősorban Németországnak, eleinte csak arra futotta erejéből, hogy különböző, bevált „antant-típusokat" lemásoljon. Ez a hátrány annak a helytelen álláspontnak volt a következménye, amelyet a német vezérkar képviselt korábban — a repülőket maximum felderítési feladatokra használni, a hangsúly a léghajókon van. Így a jelentős hátrányban levő hadvezetőség csak később tudott hozzáfogni egy nagy hatású vadászgépflotta kiépítéséhez. A kötet 34. oldalán található táblázat jól bizonyítja, hogy ez a gyakorlatban a háború végére, 1918-ra valósult meg, amikor a német hadsereg már korszerű és jelentős számú vadászgéppel tudta felvenni a harcot az antant légiflottáival szemben.

A háborúban óriásit fejlődött a repülés. A kezdetekben több — szinte minden — feladatra alkalmazott repülőgépek, felderítő, vadász és bombázó gépekre váltak szét. Ezek az „alaptípusok" a későbbiekben is megmaradtak. A háború folyamán — Groehler többször is utal rá — a légierő egyes országokban önálló fegyvernemmé vált. Ez az új fegyvernem, harcainak nagy részét a nyugati fronton vívta meg. A kezdeti felderítő tevékenység rövid időn belül aktív légi háborúvá vált. Egyre több vadász- és bombázógép vívta meg harcát a frontok felett. A légi hadviselés borzalmaitól a hátország még egyelőre mentes volt.

A háborút követő évekre — 1920—1930 — a légi hadviselés tapasztalatainak hasznosítása mellett az ugrásszerű korszerűsítés volt a jellemző. Ebben az időszakban épült ki a Szovjetunió légiereje is, amelynek létrehozása hatalmas erőfeszítéseibe került a fiatal szovjet állam népeinek. Érdekes viszont, hogy a korábban lépéselőnnyel rendelkező francia hadsereg a húszas évek végén és később is alig törődött légierejének a fejlesztésével. Nem így Anglia, amely a háború után is fejlesztette légierejét és állandóan korszerűbb repülőgéptípusokat alkalmazott a Királyi Légierő (RAF) állományában. Ezeket a gépeket a különböző gyarmati harcok alkalmával be is vetették. Különböző technikai újdonságok is megjelentek. Így pl. a behúzható fútómű, a réselt szárnyak, az állítható légcsavar.

Az első világháború után vált ismertté Giulio Douhet olasz repülőtiszt elmélete, aki 1930-ban bekövetkezett haláláig állandóan fejlesztette a róla „douhetizmus"-nak is nevezett elméletét. Elméletének lényegét a következőképpen foglalhatjuk össze: totális hadviselés a hátország ellen. Ennek érdekében a támadó légierő állandó fejlesztése, a bombázó és vadászfeladatok ellátására egyaránt alkalmazható repülőgépek kifejlesztése. Douhet elmélete a japán, az olasz, majd később a német légierő vezetésében visszhangra is talált. E légierők második világháborús tevékenysége azt bizonyítja „jó tanítványokká" váltak.

A háborúban vesztes Németország hosszú ideig nem foglalkozhatott légierejének kiépítésével. Megváltozott azonban a helyzet Hitler hatalomra kerülése után. A kormány, röviddel hivatalba lépése után, 40 millió márkát bocsátott a repülőgépkonszernek rendelkezésére és a légierő megszervezéséhez maga Göring látott hozzá, az első világháború számos vadászrepülő híresség ével együtt.

A légi háborúk történetében a következő nagy állomást a spanyol polgárháború jelentette, amelyben a német, az olasz és a szovjet repülőgépipar legújabb termékei csaptak össze — legtöbbször váltakozó sikerrel. A Franco oldalán harcoló fasiszta légierő Guernica lerombolásával bemutatót tartott abból, hogy egy esetlegesen elkövetkező háborúban milyen veszély fenyegeti a polgári lakosságot.

Ugyanezekben az években a Távol-Keleten a japán légiflotta pusztította Kínát, míg Afrikában a független Abesszíniát bombázták az olasz expedíciós hadsereg repülői.

A könyv legrészletesebben — érthetően — a második világháború légi küzdelmeivel foglalkozik. Ennek keretében is elsősorban a szovjet—német front eseményeit tárgyalja. A második világháború harcainak, a háború kimenetelét eldöntő csatáknak a színhelye a keleti front volt. Ezen a fronton harcolt a fasiszta Németország és a vele szövetséges államok légierejének 60—70%-a. Nem kisebbíti ez a tény az angol, amerikai repülők érdemeit sem, de tényszerűen cáfolja azokat a nyugati történetírásban élő elképzeléseket, melyek szerint Németország veresége elsősorban a nyugati szövetségesek nagyarányú légitevékenységének a következménye lenne. A szerző nem csak a légiharcok eredményeit, eseményeit tárja az olvasó elé, de áttekintést nyújt a harcoló felek repülőgépipa-

ráról, összehasonlítja a különböző repülőgéptípusokat — sajnos nem mindig konkrét adatok, mutatók feltüntetésével.

Aránytalanul keveset foglalkozik a Távol-Kelet légiháborújának az ismertetésével, a nyugati front eseményeire is több figyelmet szentelhetett volna a szerző. Ez azzal magyarázható egyébként, hogy főleg német forrásokat használt, bár a legjelentősebb szovjet és nyugati anyagokat is kézbe vette.

A munka további részében Groehler a második világháború utáni időszak „légi eseményeire" is kitér. Részletesen foglalkozik a koreai, a vietnami háborúk légiharcaival, de vázlatos képet ad az arab—izraeli háborúk légi küzdelmeiről is. Rövid kitérőként — maga is így nevezi — az Egyesült Államok repülőgépiparát mutatja be, amely ma már kissé a múltnak tekinthető.

A rendkívül jól illusztrált könyvet — számos eredeti fotó, rajz, grafikon és különböző táblázat színesíti — befejezésként az atom- és rakétakorszak szovjet és amerikai légierejének a bemutatásával zárja.

Nem lehet tudni, hogy a televízióban a közelmúltban bemutatott, a repülés, a légi háborúk történetével foglalkozó filmsorozatok ösztönözték-e a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadót, hogy magyarul hozzáférhetővé tegye az NDK-beli hadtörténész, Olaf Groehler könyvét. Mindenesetre olvasmányos könyvet nyújtott át a repülés iránt érdeklődő olvasóknak. Jóllehet, ez a könyv sem mentes a kisebb-nagyobb hibáktól. Pl. a két világháború közti Etiópiát (Abesszínia) Afrika utolsó és egyetlen független országának tartja a szerző, a korábban már említett repülőgép összehasonlítások ellentmondásossága, Japán feltétel nélküli megadásának időpontja nem egészen pontos stb., melyek egy része gondosabb szerkesztéssel kiküszöbölhető lett volna. Azonban a szerző eredeti célkitűzését, melyet a magyar kiadáshoz írt előszóban így fogalmazott meg, miszerint az a szándék vezette, „... hogy ha nem is teljesen részletes, de összefüggő, általános áttekintést kapjon az olvasó a légi hadviselés, a repülőharcászat és a repüléstechnika fejlődésének főbb irányzatairól és kölcsönhatásairól" — elérte!

Szakály Sándor

VOENNO—ISZTORICSESZKIJ ZSURNAL

(Szovjetunió)
1980. 7—12. szám

Magyarországon kevéssé ismert kérdésről, a Haditengerészeti Flotta fejlődéséről és jelenlegi helyzetéről közöl érdekes adatokat *A. Szorokin:* „A tengeri határok védelmében" c. (1980. 7. sz. 11—17. o.) összefoglaló írása, amely a flotta napja alkalmából jelent meg.

A fiatal szovjet hadiflotta kezdettől fogva jelentős szerepet játszott a szovjethatalom ellenségeivel vívott harcban. A Balti Flotta hajóiról csupán 1919. október 13. és 31. között 6500 matróz ment Petrográd védelmére. A fehérgárdisták ellen vívott harcban jelentős szerepet játszottak a Volgai, Északi-Dvinai, Asztrahányi-Kaspi, valamint a Dnyeperi Flottilla tengerészei is.

A polgárháború befejezése után, 1921 márciusában a párt X. kongresszusa határozatot fogadott el a Haditengerészeti Flotta helyreállításáról és fejlesztéséről. 1921-ben 1200 kommunista tengerészt irányítottak vissza az állami hivatalokból és a hadseregből a flottához. A szorgos munka eredményeként a Balti és a Fekete-tengeri Flotta már 1928-ban jól szervezett katonai erőt képviselt. Jelentősen előrehaladt a Kaspi és Amuri Flottilla hajóinak helyreállítása is.

A flotta harcképességét először a kínai militaristák által provokált incidensek tették próbára 1929-ben, amikor a Távolkeleti Különleges Hadsereg és az Amuri Flottilla megsemmisítő csapást mért az agresszorokra.

Az első ötéves tervek megerősítették az ország gazdasági és védelmi erejét, lehetővé tették a követelményeknek megfelelő flotta építésének elkezdését. 1932-ben hozták létre a Csendes-óceáni, 1933-ban pedig az Északi Flottát.

A Honvédő Háború kezdetekor a Haditengerészeti Flotta a következőkből állt: 3 sorhajó, 7 könnyűcirkáló, 54 torpedóromboló, 22 őrhajó, 80 aknakereső hajó, 287 torpedónaszád, 212 tengeralattjáró, több mint 2500 repülőgép, a parti tüzérség 260 ütege.

A fasiszta Németország váratlan támadása nem tette lehetővé a flottaépítési program befejezését. Nem sikerült azonban megvalósítani a németeknek azt a tervét sem, hogy a háború kezdetekor váratlanul súlyos csapást mérjenek a flottára és mágneses aknák telepítésével megakadályozzák a tengerre való kifutást. A balti tengerészek pl. lehetetlennek tűnő feladatot oldottak meg, amikor elaknásított vizeken, az ellenség légierejének és tüzérségi tüzének hatókörében Tallinból Kronstadtba vitték flottájukat. Ezzel jelentősen megerősítették Leningrád védelmét. A balti repülők először mértek csapást Berlinre 1941. augusztusában. Kronstadt az egész háború alatt Leningrád pajzsának szerepét játszotta.

A szovjet—német arcvonal déli szárnyát megbízhatóan zárta le a Feketetengeri Flotta. A tengerészek képezték az egyik fő erejét Odessza, Szevasztopol, Kercs és Novorosszijszk védelmének. A fasiszták csupán a Szevasztopolért és környékéért folytatott harcokban kb. 300 ezer halottat és sebesültet vesztettek.

A távoli Északon az Északi Flotta matrózai a Karéliai Front csapataival együtt megakadályozták azt, hogy az ellenség elfoglalja a Kola-félszigetet és Murmanszk jégmentes kikötőjét; támadták az ellenség közlekedési vonalait és védték a szövetséges konvojokat.

A sztálingrádi csatában részt vett a Volgai Flottilla, valamint más flották és flottillák kb. 100 ezer tengerésze.

A szárazföldi csapatoknak komoly segítséget nyújtott az Azovi, Fehér-tengeri, Káspi, Ladogai, Onyegai és a Csudtavi Flottilla. A Dunai Flottilla matrózai részt vettek Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Magyarország, Csehszlovákia és Ausztria felszabadításában. A Dnyeperi Flottilla a háborút Berlinben fejezte be.

1945-ben a Csendes-óceáni Flotta és az Amuri Flottilla részt vett a Kvantung-hadsereg szétzúzásában, a koreai és a kínai nép felszabadításában, Dél-Szahalin és a Kurili-szigetek megtisztításában.

A háború alatt a Haditengerészeti Flotta elsüllyesztette az ellenség 1300 hadi és segédhajóját, több mint 1400 szállítóhajóját. A flottáknak és flottilláknak csaknem félmillió tengerészét irányították át a szárazföldi csapatokhoz. Több mint 600-an kapták meg a Szovjetunió Hőse kitüntetést, heten kétszer is.

A második világháború utáni időszakban az 50-es években kezdődött meg az új védelmi követelményeknek megfelelő flotta, többek közt a nagyerejű óceáni flotta létrehozása. Ekkor a Szovjetunió már komoly sikereket ért el a rakéták, az atomenergia és a rádióelektronika fejlesztése terén, ami lehetővé tette elvileg új hadihajók, fegyverrendszerek kialakítását.

Ebben az időben a rakétákkal felszerelt atomtengeralattjárók és a rakétákkal felszerelt repülőgépek váltak a flotta fő ütőerejévé. Hogy ezek a tengeralattjárók mennyi ideig tartózkodjanak az óceánok mélyén, vagy meddig haladjanak nagy sebességgel a víz alatt, azt már nem a tárolható hajtóanyag mennyisége határozta meg, hanem a legénység fizikai teljesítőképessége. Ezek a tengeralattjárók nagy hatótávolságú rakétákkal, atomtöltetű, önirányítós torpedókkal, modern célkereső eszközökkel, rádióelektronikus szerkezetekkel vannak felszerelve, képesek nagy távolságra levő tengeri, parti és a szárazföld belsejében levő célpontokat megbízhatóan megsemmisíteni.

1966 februárjában—márciusában szovjet atomtengeralattjárók először hajtottak végre csoportos földkörüli utazást víz alatt, aminek folyamán kb. 25 ezer mérföldet tettek meg.

A tengerészeti légierők kötelékébe nagy hatósugarú, minden időjárási körülmények között alkalmazható repülőgépek tartoznak, amelyek hagyományos és atomtöltetű rakétákkal vannak felszerelve. Ezek képesek csapásokat mérni az ellenség nagy, gyorsan mozgó felszíni hajócsoportjaira a legtávolabbi tengereken és óceánokon, valamint az ellenség kikötőire és haditengerészeti támaszpontjaira. A haditengerészet rendelkezik korszerűen felszerelt repülőgépekkel és helikopterekkel a tengeralattjárók leküzdéséhez is.

Jelentősen megnőtt a felszíni hajók ütő- és tűzereje is. A „Moszkva" típusú tengeralattjáró-elhárító cirkálók igen mozgékonyak, a fedélzetükön helikoptereket, a tengeralattjáró-elhárítás más modern eszközeit és irányítható légelhárító rakétákat hordoznak. A „Kijev" típusú tengeralattjáró-elhárító cirkálók szintén új harci technikával, többek közt lökhajtásos repülőgépekkel vannak felszerelve. Megjelentek teljesen új hajótípusok is, pl. speciális szárnyas deszanthajók stb. A légpárnás hajók képesek mozogni a sekély vízen, kimenni a partra és visszamenni a vízbe.

Visszaállították új technikával felszerelve a Honvédő Háborúban dicsőséget szerzett tengerészgyalogságot is.

A flotta fő erejét azonban az emberek képezik. A magasan fejlett technika jól képzett személyi állományt követel. Csaknem az összes tisztek rendelkeznek felsőfokú iskolai végzettséggel. Az altisztek és matrózok 90%-ának van középiskolai vagy technikumi végzettsége.

A folyóirat 8. száma közli *L. Beszkrovnij:* „A kulikovói csata (1380)" c. megemlékezését a csata 600. évfordulója alkalmából. (1980. 8. sz. 17—24. o.) Ez a csata fordulópontot jelentett annak a harcnak a történetében, amelyet Oroszország vívott a mongol—tatár elnyomás ellen, valamint annak a harcnak a történetében, amely Moszkva vezetésével folyt az egységes orosz állam létrehozásáért. Később ez a csata a külföldi területrablók ellen folytatott össznépi harc szimbólumává vált.

A XIII. század első felében a hatalmas mongol—tatár hordák Batu kán vezetésével rázúdultak az orosz földekre. Öt év alatt (1236-tól 1241-ig) elfoglalták és kegyetlenül elpusztították a Volgától a Kárpátokig terjedő hatalmas területet. A következő években sikerült tönkretenniük Lengyelországot, Magyarországot és egyes balkáni országokat.

Az orosz földek gyors elfoglalását elősegítette a feudális széttagoltság. A valaha erős Kijevi-Oroszország helyén a XIII. század 30-as éveire csaknem negyven részfejedelemség jött létre. A köztük levő állandó viszálykodás miatt képtelenek voltak együttesen fellépni a külső ellenséggel szemben. Miután egyenként szétverték őket, kénytelenek voltak elismerni az Aranyhorda fennhatóságát, és az orosz nép hosszú időre súlyos és megalázó mongol—tatár iga alá került.

A Horda helytartói és adószedői ellen gyakran törtek ki felkelések. A XIV. században az orosz földek több, a Hordának alávetett nagyfejedelemségre oszoltak, mint pl. Moszkvai, Tveri, Rjazanyi, Nyizsegorodi. Novgorodban és Pszkovban feudális köztársaság volt. Oroszország feje a vlagyimiri nagyfejedelem volt, a Horda megbízása alapján. Ezért a vlagyimiri posztért állandó harc folyt a fejedelmek között. A kánok támogatták ezt a harcot, hogy megakadályozzák az összefogást.

Az orosz földek egyesítésének történelmi feladata a moszkvai fejedelemségnek jutott osztályrészül, amely vezető helyet foglalt el a földművelés, az ipar és a kereskedelem terén. Moszkva legnagyobb politikai hatalmát Dmitrij Ivánovics fejedelem alatt (1359—1389) érte el, aki szövetséget szervezett az északnyugati fejedelemségekből, fontos intézkedéseket hajtott végre az államirányítás és a hadügy központosítása terén.

Szarajban, a Horda fővárosában, aggodalommal figyelték Moszkva erősödését. Mikor látták, hogy a fejedelmek egymás ellen való uszítása nem hozza meg a várt eredményt, Mamaj, az Aranyhorda vezére úgy határozott, hogy előbb csapásokat mér az egyes fejedelemségekre, majd megismétli Batu támadását egész Oroszország ellen.

A Horda csapatai 1377-ben Nyizsnij Novgorod ellen indultak, szétrombolták és felégették. A következő évben sokkal nagyobb erőkkel Moszkva ellen támadtak. Amikor Dmitrij tudomást szerzett erről, bátran eléjük sietett és a Vozse folyónál (az Oka mellékfolyója) megverte a tatárokat.

Ez a vereség arra ösztönözte a Hordát, hogy szövetséget hozzon létre Litvániával Moszkva ellen. Mamaj nyomására a szövetséghez csatlakozott Oleg rjazányi fejedelem is, aki saját érdekeit az összorosz érdekek fölé helyezte. Attól függetlenül, hogy a Hordát ekkorra már meggyengítették a belső harcok és kezdtek megmutatkozni a bomlás jelei, Mamajnak sikerült hatalmas, 150 ezer fős hadsereget összegyűjtenie. Ehhez jöttek még a szövetségesek.

A támadás hírére Dmitrij Moszkvában összehívta a bojárok tanácsát és népfelkelést hirdetett. 1380 augusztusának közepére megérkeztek a fejedelmek seregeikkel és a bojárok a népfelkelő csapatokkal. Jöttek ukrán és belorusz csapatok is. A források Dmitrij csapatainak számát nagyon eltérően, 150 ezertől 453 ezerig határozzák meg. Valószínű, hogy Moszkva kb. 100 ezer embert tudott kiállítani.

A Kolomnánál gyülekezett moszkvai csapatok tíznapos menetet hajtottak végre és szeptember 6-án elérték a Dont. Szeptember 8-án reggel hidakon és gázlókon átkeltek a Donon, a kulikovói mezőre (Tulai terület). Mamajt meglepte, hogy az oroszok hajlandók harcba bocsátkozni, és úgy döntött, hogy nem várja meg a litvánokat. Ezek különben is ingadoztak, és nem nagyon siettek, mert a soraikban levő ukrán és belorusz csapatok nem nagyon akartak harcolni az egyesült orosz seregek ellen.

A kulikovói mezőn 1380. szeptember 8-án zajlott le a történelmi csata. Előtte két vitéz, Pereszvet és Temir-Murza vívott párviadalt, ám mindketten életüket vesztették.

A harc három szakaszban zajlott le. Az első szakaszban az orosz és a tatár élcsapatok harcoltak. Az orosz élcsapat pusztulása után az ellenség az orosz csapatok közepének rohant és három órán át próbálta áttörni. Ez azonban nem sikerült. Ezzel egyidejűleg Mamaj lovassága megtámadta a két szárnyat. A balszárnyon csaknem az összes vezérek elestek, és a szárny hátrálni kezdett. A tatárok úgy vélték, hogy megverték az oroszokat, de már nem volt tartalékuk, hogy kifejlesszék a sikert. Amikor azzal voltak elfoglalva, hogy a közép hátába

kerüljenek, az elrejtett orosz tartalékok hátba támadták őket. A tatárok nem tudtak ellenállni az orosz nehézlovasság rohamának. Ekkor az egész orosz sereg támadásba ment át, a tatár csapatok pedig menekülni kezdtek. Így végződött a csata harmadik szakasza.

Mindkét fél hatalmas veszteségeket szenvedett. Az orosz seregből 40 ezren maradtak életben, a tatárok még több embert vesztettek.

A litván csapatok, amelyek az ütközet napján 1 napi járásra voltak, szintén elmenekültek.

Moszkva 1380. október 1-én ünnepélyesen fogadta a győzteseket, az élükön Dmitrij Ivánovics herceggel, aki a győzelem emlékére a Donszkoj nevet kapta.

A győzelem nagy lökést adott a fejedelemségek egyesülési folyamatának, növelte Moszkva súlyát. Az Aranyhorda az elszenvedett súlyos csapást már nem tudta kiheverni, nem volt képes visszaállítani korábbi hatalmát és fokozatosan hanyatlani kezdett. Bár Oroszország függősége még egy egész évszázadig fennmaradt, a Horda alapjai már alá voltak ásva.

M. Kozlov: „A csapatok átcsoportosítása a háború menetében" c. tanulmánya (1980. 9. sz. 10—17. o.) összegzi a másfél év alatt közölt, a téma részkérdéseivel foglalkozó cikkek legfontosabb mondanivalóit. A háború alatt az átcsoportosítás a parancsnokságok, törzsek és csapatok egyik legfontosabb tevékenysége volt. Akkor hajtották végre, amikor az erőfeszítéseket át kellett tenni egyik irányból a másikba, meg kellett változtatni a csoportosítások összetételét, vagy létre kellett hozni azokat.

Az átcsoportosítás legfontosabb követelménye mindig az volt, hogy a csapatok időben, a teljes harcképességet megőrizve érkezzenek meg a kijelölt körzetbe.

A hadászati átcsoportosítás a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának és Vezérkarának az előjoga volt. Ezek valósították meg az általános vezetést és az ellenőrzést. A fő szerepet itt a hadászati tartalékok játszották, amelyeket a hátországból a hadszínterekre, egyik főirány katonai körzeteiből a másikba irányítottak. Így pl. a fasiszta „villámháború" tervének szétzúzására, a hadászati arcvonal helyreállítására, a hadászati kezdeményezés megszerzésére és megtartására a Főhadiszállás tartalékaiból 1941 és 1945 között a szovjet—német arcvonalra irányítottak (figyelembe véve azt is, hogy egyes csapatokat többször is átcsoportosítottak) 94 hadseregvezetést, 98 harckocsi- és gépesített hadtestet, 938 dandárt (lövész — 141, harckocsi — 305, tüzérség és aknavető — 492), 918 önálló ezredet (harckocsi — 432, tüzér és aknavető — 486). Harci létszámát tekintve ez kb. 15—18 teljes frontnak felel meg.

A Főhadiszállás tartalékátcsoportosításainak 40%-a a háború első időszakára esik. Olyan körülmények között, amikor az ellenségé volt a hadászati kezdeményezés és a légiuralom, a Főhadiszállás a tartalékokat a hátországból, 350—400 km távolságról irányította a hadrakelt seregbe. Az ellenség légierejének állandó tevékenysége miatt az arcvonallal párhuzamos átcsoportosítás korlátozott volt. A szállítás főként vasúton történt, kisebb távolságokra gyalogmenet volt az alapvető módszer.

A háború második és harmadik szakaszában már jobbak voltak a feltételek az átcsoportosításhoz. A tartalékokat itt már főként a harcból kivont egységek képezték, amelyeket úgy helyeztek el, hogy szükség esetén minimális idő alatt át lehessen őket csoportosítani. A hadászati támadó hadműveletek méreteinek megnövekedésével megnőttek a hadszíntenek közötti és hadszíntereken belüli átcsoportosítások méretei is. Példaként megemlítendő, hogy 1945. április 4. és 18. között át kellett csoportosítani a 2. Belorusz Front csaknem összes csapatait a kelet-pomerániai irányból a berlini irányba (300—350 km). Ebben 5 összfegyvernemi, 1 harckocsi- és 1 légihadsereg, 3 harckocsi-, 1 gépesített és 1 lovashadtest, nagymennyiségű tüzérség vett részt. Az átcsoportosítás kombinált módszerrel történt, gépkocsikon (1200 db) és vonaton. A front arcvonala 180 fokkal fordult el.

Példa nélküli a távol-keleti hadszíntérre történt átcsoportosítás 1945 májusa és augusztus 8. között. A távolság 9—12 ezer km volt. Át kellett szállítani 2 front-, 4 hadsereg- és 19 hadtestvezetést, 100 egységet, valamint más erőket és eszközöket. Ezek a következők voltak: 403 355 ember, 2119 harckocsi és rohamlöveg, 7137 löveg és aknavető, 17 374 tehergépkocsi. A háború alatt először nagy légiegységeket telepítettek át: 2 bombázó hadtestet (4 ho.) és 2 szállító-légihadosztályt.

A hadműveleti átcsoportosítások a front (hadsereg) hadműveletek részét képezték. Ezek a formák és módszerek sokaságával gazdagították a szovjet hadművészetet. A titokban, az ellenség számára teljesen váratlanul végrehajtott manőverként meg lehet említeni azt az átcsoportosítást, amelyet az 1. Balti Front csapatai hajtottak végre a rigai irányból a memeli irányba a memeli hadművelet

előkészítése idején, 1944. október 5. és 22. között. Hat nap alatt a front jobbszárnyáról a balszárnyára, 80—240 km távolságra mentek át a frontnak csaknem az összes csapatai: 4 összfegyvernemi hadsereg, az 5. gárda-harckocsihadsereg, az 1. és a 19. harckocsi- és a 3. gépesített gárdahadtest, és az egész erősítésként kapott tüzérség. A háború második és harmadik szakaszában ezeknek az átcsoportosításoknak a méretei is növekedtek.

A csapatok harcászati átcsoportosítását a front- vagy hadseregparancsnok parancsára, vagy önállóan hajtották végre, rendszerint gyalogmenettel.

Bármilyen volt is az átcsoportosítás mérete, az egyik legbonyolultabb feladat volt, amely komplex tevékenységet követelt meg: elhatározás, megtervezés, mindenoldalú biztosítás, a csapatok, szállítóeszközök és útvonalak előkészítése, az irányítás és az ellenőrzés megszervezése.

A Nagy Honvédő Háború alatt a főként nagy távolságra történő átcsoportosítások kb. 230 ezer vonatszerelvényt vettek igénybe. A vasúti átcsoportosításnak sok előnye volt, de ugyanakkor az ellenség igyekezett a vasutakat megrongálni. A ledobott bombamennyiség 40%-a jutott a vasutakra, csomópontokra és vasúti műtárgyakra. Ennek ellenére a megrongált vonalakat 5—6 óra alatt helyreállították. Nehezebb volt azoknak a vasutaknak a helyreállítása, amelyeket az ellenség visszavonuláskor tett tönkre. Itt a helyreállítás üteme (1941—43 között napi 3—4 km, később napi 10—12 km.) messze elmaradt az előrenyomulás ütemétől. Később a gyors előrenyomulásnál a németeknek már gyakran nem volt idejük tönkretenni a műtárgyakat.

A hadelmélet háború utáni fejlődésének egy kérdésével foglalkozik *L. Korzun:* „A gépkocsizó lövész és harckocsi alegységek védelmi harcászatának fejlődése a háború utáni években" c. tanulmánya (1980. 10. sz. 34—41. o.). A szerző megállapítja, hogy a háború alatt szerzett tapasztalat nem vesztett jelentőségéből, mivel a 40-es évek végén a harci eszközök ugyanazok voltak, mint a háború alatt. Ennek következtében a harcászat fejlődése evolúciós jellegű volt. Ez volt a védelmi harcászat fejlődésének első szakasza a háború után. (1945—1953).

A szárazföldi csapatok új harci technikával és fegyverekkel, mindenekelőtt rakéta-magfegyverekkel való ellátása minőségi változásokat hozott a hadművészetben, közte a gépkocsizó lövész és harckocsi alegységek védelmi harcászatában is. Az 50-es évek közepén kezdődött a harcászat fejlődésének új szakasza. Az első tapasztalatokat az 1959-es „Gyalogsági szabályzat" és „A szárazföldi csapatok (zászlóalj — század) harcszabályzata" foglalta össze, amelyet 1964-ben adtak ki. A szerző azt tűzi ki célul, hogy összefoglalja a védelmi harcászat fejlődésében megmutatkozó új jelenségeket és tendenciákat.

A katonai irodalomban a háború után egyre nagyobb figyelmet kezdtek szentelni olyan kérdéseknek, mint az alegységek, mindenekelőtt a zászlóalj és század önálló védelmének megszervezése és folytatása. Az alegységek önálló cselekvésének szerepe a magfegyver alkalmazásának körülményei közepette egyre nőtt. Jelentősen megnőtt az alegységek védelmével szemben támasztott követelmények mennyisége. A gyalogság 1942-es harcszabályzata hangsúlyozza, hogy a védelem mély kell, hogy legyen, alkalmas a páncélosok, a tüzérség és a légierő elleni védekezésre. A védelemnek szilárdnak és aktívnak kell lennie, képesnek nemcsak arra, hogy a támadást elhárítsa, hanem arra is, hogy jelentős kárt okozzon az ellenségnek.

Mindezek a követelmények érvényben maradtak a háború utáni első években is, bár mindegyik esetében változott a jelleg és a tartalom. Ennek az volt az oka, hogy az ún. hagyományos fegyverzet mennyisége és minősége is változott. Mind nagyobb követelményeket állítottak a vegyvédelemmel, az atomfegyver megjelenésével az atomvédelemmel szemben.

Igen nagy jelentőségű volt az, hogy az 50-es évek közepétől a lövészcsapatok gépkocsizó lövészekké alakultak át. A motorvontatású tüzérség és aknavetők mellett jelentős mennyiségű, nagy tűzerejű harckocsit, páncélozott szállító harcjárművet, rakétafegyvert, irányítható reaktív páncéloselhárító fegyvert kaptak. A gépesítés fokát jellemzi az, hogy míg 1939-ben 1 emberre 3 lóerő jutott, 1960-ban a gépkocsizó lövészcsapatoknál ez 30 lóerőre emelkedett.

A védelem felépítésére és a tűzrendszer megszervezésére különösen nagy hatást gyakorolt a magfegyver rendszeresítése. Ahogy fejlődtek a megsemmisítés eszközei, nőtt a tűztávolság, úgy nőtt a harcrend decentralizálása előbb a századig, majd később a szakaszig és rajig bezárólag.

A védelem megszervezésénél mindenekelőtt lényegesen megnőtt a század és a zászlóalj védelmi körlete. Míg a Honvédő Háborúban a lövészzászlóalj védelmi körlete 2 km széles és 1,5—2 km mély volt, a 60-as években változatlan

mélység mellett a szélesség 5 km-ig nőtt. A századoknak 1000 m széles arcvonalon 500 m mélységig jelölték meg a támpontokat a védelemhez. A századok védelmi pontjai között 1—1,5 km, a szakaszoké között pedig 300 m távolságot tartottak megengedhetőnek.

A gépkocsizó lövész és harckocsi alegységek védelmének ilyen széthúzása egyrészt annak a következménye, hogy szükségessé vált a csapatok maximálisan lehetséges decentralizálása arra az esetre, ha az ellenség magfegyvert alkalmaz, másrészt jelentősen megnőtt a védekező alegységek tűzereje és manőverező képessége. Ez lehetővé tette az erőkkel és eszközökkel történő manőverezést nemcsak mélységből, hanem az arcvonal mentén is.

A zászlóalj védelmi rendszere egy lépcsőben épült, és rendszerint egy megerősített szakasz tartalékot képeztek. Igen nagy jelentőséget tulajdonítottak az előretolt állásoknak, hogy ezzel megtévesszék az ellenséget, az első vonalat és a védelem felépítését illetően.

A háború utáni években, különösen a magfegyver rendszeresítése után, a védelem egyik alapkérdése lett a hatékony tűzrendszer megszervezése.

Az alegységek harcrendjének decentralizálása, a benne levő jelentős távolságok erősítették a védelem, s benne a tűzrendszer körkörös jellegét.

A védelem magfegyver-elhárító és páncélos-elhárító jellegének egysége megmutatkozott a műszaki berendezéssel szemben támasztott követelmények jellegében és tartalmában is. Míg a háború alatt és a háború utáni első években ezeket a munkákat kézzel végezték, az 50-es évek végén, a 60-as évek elején kezdtek megjelenni a földásó gépek, a fedélszerkezetek, az összeszerelhető műszaki építmények. Ez lehetővé tette a védelem műszaki felszereléséhez szükséges idő lerövidítését. Tovább nőtt az aknák és robbanó szerkezetek alkalmazása. Ezek telepítéséhez speciális aknarakókat, sőt helikoptereket kezdtek alkalmazni.

A védelem szervezésének új eleme lett az alegységek tömegpusztító fegyverektől való védelme. Ennek eléréséhez hozzáértően ki kellett használni mindenekelőtt a terep és harci technika védelmi lehetőségeit, állandó sugár-, vegyi- és bakteriológiai felderítést kellett végezni, gyorsan fel kellett építeni a megfelelő fedezékeket, nagyarányú sugárfertőzésnél idejében ki kellett vonni a személyi állományt, meg kellett szervezni a mentést, stb.

A védelemnek ezek az 50-es évek végén, 60-as évek elején kialakult új vonásai a későbbiekben továbbfejlődtek.

Az intervenció és a polgárháború befejezésének 60. évfordulójára jelent meg *G. Szolonyicin:* „Vrangel szétzúzása" c. írása (1980. 11. sz. 9—16. o.). 1920 júniusának végén, amikor a Vörös Hadsereg döntő jelentőségű harcokat vívott a lengyel intervenciósokkal, az ország déli részén új veszély jelent meg: a Krímből kitörtek Vrangel csapatai és elfoglalták Észak-Tauriát. A „krími fekély" Gyenyikin szétvert csapatainak és fehérgárdistáknak a maradványaiból jött létre, amelyeket hajókon szállítottak át Észak-Kaukázusból. Ezekből négy hadtestet hoztak létre, és ezek alkották a „Krími orosz hadsereg" alapját. A hadsereget az antant embere, Vrangel báró vezette, akit az angolok szállítottak Törökországból Szevasztopolba. Megkapta az angoloktól a Gyenyikinnek szánt kölcsönöket, Franciaország pedig bőven ellátta fegyverrel, haditechnikával, lőszerrel.

Az antant arra számított, hogy az „Orosz hadsereg" a lengyelekkel együtt kezdi meg a hadműveleteket, de Vrangel politikai ellentétek miatt megtagadta azt, hogy Pilsudskival együtt lépjen fel. Amikor a Délnyugati Front csapatai áttörték a lengyel csapatok védelmét, az antant utasítására 1920. június 6-án a Krímből a szovjet csapatok hátába támadt Ukrajnában. Az volt a terve, hogy Észak-Tauria után elfoglalja a Donyec-medencét, a Tamanyi-félszigetet, mozgósítja a doni és kubányi parasztságot és kozákságot, és a lengyelektől függetlenül támadást indít Moszkva ellen.

Ebből annyit sikerült megvalósítania, hogy nehézségeket okozva a Délnyugati Front 13. hadseregének, arra kényszerítette a parancsnokságot, hogy a siker kifejlesztésére szánt tartalékok egy részét felhasználják. A párt hatalmas szervező tevékenységbe kezdett az új ellenség ellen. Különösen nagy figyelmet szenteltek a lovasságnak, mert ezen a téren a vrangelisták fölényben voltak. Július közepén a Délnyugati Front parancsnoksága létrehozta a 2. lovashadsereget.

Vrangelnek az a kísérlete, hogy betörjön a Don vidékére és a Donyec-medencébe, nem sikerült. A Kubányban kiszállított deszantot szétzúzta a Kaukázusi Front. Augusztusban a Délnyugati Front ellentámadásba ment át azzal a céllal, hogy Vrangeléket elvágja a Krímtől. Nagy veszteségeket okoztak nekik, de a támadás Észak-Tauriában megrekedt.

Miután Vrangel elvesztette azt a reményt, hogy segítséget kap a kozákságtól, egyesülni szeretett volna a lengyel fronttal, és igyekezett visszatartani Lengyelországot attól, hogy békét kössön. Felajánlotta Franciaországnak, amely hivatalosan elismerte a krími rezsimet, hogy jelöljön ki egy közös főparancsnokot fölé és a lengyel csapatok fölé. A lengyel kormány ezt elutasította, csak abba egyezett bele, hogy a területén létrehozzák az ún. „3. Orosz hadsereget" 80 ezer emberből, és megígérte, hogy elősegíti az egyesülésüket az Észak-Tauriában levő ellenforradalmárokkal.

A szovjet kormány a Vrangel elleni harcra létrehozta a Déli Frontot (szeptember 21-én), és parancsnokául M. Frunzét nevezte ki. A döntő támadáshoz nagy erőket vontak össze, amelyekben 700 pártsejt volt, 16 700 kommunistával. Eddig még egyetlen frontnak sem volt ilyen létszámú bolsevik magja. Míg a felkészülés folyt, Vrangel újabb támadást indított, de Frunze gyorsan átvette a kezdeményezést. Mikor a lengyel frontról megérkezett Sz. Bugyonnij 1. lovashadserege, október 28-án ellentámadásba ment át. A Vörös Hadsereg szétverte a vrangelistákat Észak-Tauriában. A legharcképesebb alakulatok is csak nagy veszteségek árán tudtak kitörni a bekerítésből és bemenekülni a félsziget megerődített bejárói mögé. Vrangel feltételezte, hogy a krími erődítmények ostroma sok időt fog követelni, ezért megkezdte csapatai átcsoportosítását. A Vörös Hadsereg azonban november 7-én megkezdte a támadást, és tíz nap alatt teljesen felszámolta Vrangel hadseregét. A hadsereg maradványai francia hajókon Törökországba menekültek.

A cikk befejező részében a szerző a perekop-csongari hadműveletet ismerteti részletesen. A szovjet csapatok itt először küzdöttek le hatalmas erődítményrendszert, amelyek lezárták a félsziget bejáratait, és amelyeket angol, valamint francia mérnökök közreműködésével emeltek.

Krím védelmére Vrangel a következő erőket összpontosította: 41 ezer szurony és kard, 213 löveg, 1663 géppuska, 45 tank és páncélautó, 14 páncélvonat, 42 repülőgép. A szárazföldi csapatokat 20 hadihajó támogatta.

A Déli Front erői a következőkből álltak: 146,4 ezer szurony, 40,2 ezer kard, 985 löveg, 4435 géppuska, 57 páncélautó, 17 páncélvonat, 45 repülőgép. Támogatta őket az Azovi Flottilla 40 hajója.

Az áttörés gyors kifejlesztéséhez a csapatok felépítését mélyen tagolták. Az első lépcsőben erős csapásmérő csoportokat hoztak létre. Jól volt megszervezve a tüzérségi és műszaki támogatás. A repülőgépek fényképeket készítettek az erődítményekről és bombázták az összekötő vonalakat.

Az áttörés után Frunze bevetette a második lépcsőt. A 2. és az 1. lovashadsereg, valamint a 3. lovashadtest betört a félsziget belsejébe és üldözte a menekülő ellenséget.

Befejezésként még megemlítjük *K. Kazakov:* „A tüzérség harci alkalmazása a védelem áttöréséhez a bobrujszki hadműveletben" (1980. 12. sz. 18—24. o.) c. tanulmányát. A német csapatok szétverésében Belorusszíában négy front vett részt. A szerző a tanulmányában az 1. Belorusz Front eseményeivel foglalkozik. A többi frontokhoz viszonyítva ez a front rendelkezett a legerősebb tüzérségi csoportosítással, az alkalmazásban pedig bizonyos sajátos vonások mutatkoztak meg.

Mivel a megfelelő technikai eszközök rendelkezésre álltak, a hadművelet előkészítése idején az ellenség védelmi rendszerének elég pontos felderítése megtörtént, a tüzértörzsek megkapták azokat az adatokat, amelyek nélkül nem lehetséges a tüzérségi tűz megtervezése. A tüzérségnél feltöltötték a személyi állományt, a fegyverzetet, a vontató eszközöket, a műszaki eszközöket. Bizonyos nehézséget jelentett a vonaton érkező egységek eljuttatása a harci övezetbe. A front övezetébe el kellett juttatni 36 tüzér- és aknavető ezredet, amelyek a Főhadiszállás tartalékából vasúton érkeztek. Ezenkívül a front tartalékából a front jobbszárnyának hadrendjébe kellett irányítani 60 ezredet. A front balszárnyáról 4 egységet átirányítottak a csapásmérő csapathoz.

Rövid idő alatt, 1944. június 14. és 19. között a front tüzértörzsének 67 vonatszerelvényt kellett fogadnia, és meg kellett szerveznie a kirakodást a fronthoz legközelebb levő 6 állomáson. Ugyanide érkezett sok szerelvény harckocsikkal, lövészalakulatokkal, lőszerrel, üzemanyaggal és más fontos anyaggal. A vasút nem bírta ezt a terhelést és ez azzal fenyegetett, hogy csúsznak az időpontokkal. Úgy döntöttek, hogy egyes szerelvényeket, amelyek a mozgékonyabb ezredeket és dandárokat hozták, távolabbi, 130—200 km-re levő állomásokon rakodnak ki. Azt azonban nem lehetett tudni, hogy melyek ezek a szerelvények. Ezeket a kérdéseket a törzs kiküldött tisztjeinek a helyszínen kellett eldönteniük. Ez viszont az üzemanyagellátásnál okozott problémát, mert ezek az egységek rövidebb menetekre számítottak és nem volt elég üzemanyaguk. Végül ezeket a problémákat is sikerült megoldani.

A hadművelet kezdetére a front jobbszárnyának négy hadseregében igen je-

lentős tüzércsoportot hoztak létre, amely 9005 löveggel és aknavetővel (a légvédelem nélkül) és 749 reaktív tüzérségi állványzattal (kilövőkerettel) rendelkezett. Ebben a hadműveletben nagyobb méretű volt a tüzérség összpontosított alkalmazása a főirányokban, mint korábban bármikor. A 3. hadsereg a Főhadiszállás tartalékából kiadott tüzérség több mint 80%-át, a 28. hadsereg több mint 90%-át, a 48. és 65. hadsereg 100%-át összpontosította a főcsapás irányában. A csapásmérő csoportok csapattüzérségével együtt az áttörés szakaszain tevékenykedett az egész tüzérség 70—80%-a. A támadási szakaszokon álló hadosztályok övezetében 8—12 tüzér- és aknavető ezred állt, vagyis 3—4-szer több, mint a lövészezredek száma.

A tüzérségnek a támadás főirányában való ilyen összpontosítása azt eredményezte, hogy az áttörés szakaszain 207—225 löveg és aknavető jutott egy arcvonalkilométerre.

A hadművelet előkészítése idején nagy jelentőséget tulajdonítottak a tüzérségi biztosítás megszervezésének. A törzsek különös gondossággal tervezték meg a tüzérségi támadás három szakaszát, és a gyorsan mozgó alakulatok áttörésbe való bevitelének tüzérségi biztosítását. A tüzérségi előkészítés idejét 2 óra 5 percben határozták meg. Ez a következőképpen oszlott meg: 15—20 perc hatalmas pergőtűz az elején és a végén, közben 90 perc folyamán a megfigyelt célok szétrombolása, a tüzér- és aknavető ütegek elfojtása. A viszonylag hosszú időt az ellenséges védelem jellege, a sok védelmi építmény magyarázza.

Különösen érdekes a gyalogság és a harckocsik támadásának tüzérségi támogatása. A háború folyamán itt alkalmazták először a 65. és 28. hadseregnél a kettős tűzhengert. Mivel a csapatoknál ezt még nem ismerték, mind a szervezés, mind a megvalósítás terén igen pontos útmutatásokat kellett kidolgozni. A kettős tűzhenger alkalmazása jelentősen növelte a roham támogatásának megbízhatóságát, gyorsította az előrehaladást és nagy károkat okozott az ellenségnek.

Nagy munkát kellett végezni a tüzérség ellátásának terén. Csak a főirányban tevékenykedő említett négy hadseregnél felhalmoztak kb. 4 millió lövedéket és aknát, nem számítva a frontraktárakban levő tartalékokat. Ez teljesen fedezte a tüzérség szükségletét.

A bobrujszki hadművelet június 24-én kezdődött. A támadást a jobbszárnyon mind a négy hadseregnél harcfelderítés előzte meg, amelyet 23-ra virradó éjjel hajtottak végre. 24-én éjjel pedig, nem sokkal a támadás kezdete előtt, légitámadást hajtottak végre a főirányokban. Az éjszakai bombázók támadták a Bobrujszk körzetében levő repülőtereket, az első vonaltól 5—30 km-re összpontosított személyi állományt. A tüzérségi előkészítés végén a pergőtűz növekvő méretű volt. Az első öt percben a lövegek technikai tűzgyorsaságának 25%-át, a másodikban 50%-át, a harmadikban 75%-át, az utolsóban 100%-át használták ki. Az erejét és jellegét tekintve ez már alig különbözött a tűzhengertől és nagyon hatékonynak bizonyult. Az ellenség lövegeit megbízhatóan elfojtották, a csapatok irányítását megzavarták.

Az előkészítés után a csapásmérő összes hadseregek gyalogsága és az őket támogató harckocsik támadásba lendültek. Ahol a rohamot kettős tűzhenger kísérte, az ellenség annyira szét volt zilálva, hogy kezdetben nem tanúsított szervezett ellenállást. A tűzhenger határáig, vagyis 1,5—2 km-t, a gyalogság csaknem veszteség nélkül nyomult előre, és sokkal gyorsabban a tervezettnél.

Június 25-én reggel a csapatok újabb, 30—45 perces tüzérségi előkészítés után folytatták a támadást. Amikor az ellenség elkezdte csapatai hátravonását, a messzehordó tüzérség repülőgépekről irányított csapásokat mért az utakra és a hidakra.

A támadás támogatása mellett a tüzérség biztosította a folyókon, többek közt a Dnyeperen való átkelést is. Hangsúlyozni kell azonban azt is, hogy a támadó gyalogság és harckocsik támogatása komoly nehézségekbe ütközött. Az előrehaladást gyakran hátráltatta az, hogy az ellenség lerombolta a hidakat. A tüzérek gyakran nem várták meg a műszakiakat, hanem maguk kezdték meg a helyreállítást, a mocsaras területeken pedig gyakran kézzel vonszolták a lövegeket.

Június 26-án virradatkor az ellenség védelmének áttörése folytatódott. Sikerült legyűrni az ellenállást és a védelmi vonalat ezen a napon áttörték. Az 1. Belorusz Front csapatai megközelítették Bobrujszkot és június 27-én reggelre a várostól délkeletre bekerítették az ellenség csapatait. *(Lengyel István)*

HISTORIE A VOJENSTVI
(Csehszlovákia)
1978

Az 1978-as évfolyamban folytatódik a CSKP történetével és a második világháború eseményeivel foglalkozó sorozat, különös tekintettel a fegyveres erőkre.

Vlastimil Vávra a „Csehszlovák kommunista csoportok egyesülési kongresszusa Moszkvában (1918. május 25—27.)" c. cikkében (3. sz. 65—84. o.) hangsúlyozza, hogy az 1917-es februári forradalmat követo viharos forradalmi kibontakozás vetette meg az oroszországi csehszlovák munkásmozgalom alapjait, 1917 nyarára tehető a baloldali politikai szervezetek kialakulása. E mozgalom alapját az oroszországi fogolytáborokban élő több mint 200 ezer cseh és szlovák hadifogoly alkotta, ezeket a bolsevikok karolták fel és igyekeztek helyzetükön javítani, segítettek a különböző illegális és legális szervezetek megalakításában. Ennek eredménye volt a Csehszlovák Nemzeti Tanács Oroszországi Szekciójának megszervezése is, amely a Párizsban, Masaryk vezetésével működő Nemzeti Tanács közvetlen részének tekintette magát. Később a Tanács vezetését az Oroszországba érkező Masaryk maga vette át. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmét követően egyre nyilvánvalóbbá vált a Masaryk vezette szekció politikájának reakciós iránya, ennek példája, hogy a csehszlovák hadtest katonái részt vettek Kijevben, a junkerek oldalán, a forradalmi proletáriátus elleni akcióban. A Pétervárott működő cseh szociáldemokraták viszont szoros kapcsolatot teremtettek Beneš vezetésével a bolsevikokkal. Saját lapot jelentettek meg „Pochoden" néven, amelyben erős agitációt folytattak a szekció nacionalista és reakciós irányvonala ellen az akcióegység és az azt elősegítő „oroszországi csehszlovák szocialista emigránsok kongresszusának" összehívása mellett. A szovjet kormány Moszkvába települését követően beérett a Csehszlovák Szociáldemokrata (kommunista) Párt kongreszszusának összehívása, amelyre 1918 májusában került sor és amely a csehszlovák munkásmozgalom különböző szervezeteinek egyesítését, a Csehszlovák Vörös Hadsereg helyzetének és vezetésének rendezését tűzte ki célul. A kongreszszus az ügyek irányítására 21 tagú Végrehajtó Bizottságot választott és megszabta a csehszlovák kommunisták taktikai irányvonalát, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság megalakítása érdekében.

Jiří Dvořan a „CSKP katonapolitikája a 20-as évek elején" (2. sz. 110—135. o.) c. cikkében részletesen elemzi a CSKP forradalmi katonapolitikai irányvonalának alakulását és realizálását, általánosítja a tapasztalatokat, amelyek abból az időszakból származnak, amikor a katonapolitika programbeli és taktikai alapjainak tisztázása és az első gyakorlati lépések megtétele folyt.

A párt alakuló kongresszusán a csehszlovák marxista baloldal olyan álláspontot foglalt, hogy a döntő pillanatban elegendő lehet néhány tízezer fegyveres a politikai hatalom megragadásához, de az új társadalmi és államrend rögzítéséhez és fejlesztéséhez már nem elegendő a fegyveres erő, hanem a szövetségesek kérdését is tisztázni kell. A katonapolitika stratégiáját és taktikáját érintő kérdésekben mutatkozó lényeges ellentéteket nem tudta a kongresszus megszüntetni, így ezek ebben az időszakban negatív hatást gyakoroltak a mozgalom egységére, egy egységes és internacionalista kommunista párt összekovácsolására a köztársaságban. A probléma megoldása ekkor csakis a Kominterntől indulhatott ki. A fő feladat egyrészt a CSKP és a már előzőleg megalakult német szekció egyesítése, másrészt a közös platform kidolgozása. A Komintern III. kongresszusán elfogadott irányvonalat végül egyhangúan elfogadta a CSKP és a német szekció is, majd az 1921-ben megtartott egyesülési kongresszus rögzítette az egységes katonapolitikai irányvonalat és meghatározta a hadsereg soraiban végzendő munka módszereit és elveit. Ezeket az 1923-ban megtartott rendkívüli kongresszus fejlesztette tovább.

Vlastimil Vávra a „Csehszlovák hadseregben az 1918—20-as években folyó osztályharcról" c. cikkében (5. sz. 95—119. o.) abból a tényből indul ki, hogy az önálló csehszlovák állam 1918 őszén történt megalakulásától kezdve burzsoá állam volt, amelyben a cseh burzsoázia hegemóniája érvényesült. A tárgyalt időszakot a baloldal eszmei érési folyamata, az új állam iránti illúzióktól való

megszabadulás jellemezte. A szerző tanulmányában azt a célt tűzte maga elé, hogy alapvető kontúrjaiban megrajzolja, hogyan jutott kifejezésre ez az érési folyamat és annak tükröződje az osztályharc a burzsoázia fő erőszakszervezetében — a hadseregben —, és milyen volt a baloldal viszonya a hadsereggel. A hadsereg belső helyzetét, jellegét összefüggésbe hozza számos világpolitikai eseménnyel, többek között meghatározónak tartja a Magyar Tanácsköztársasághoz való viszonyt, a Szlovák Köztársaság megalakulásának hatását, a fiatal szovjet állam példáját, a szociáldemokrácia befolyását és a baloldal egyre erősebb felismerését olyan vonatkozásban, hogy a forradalmi harc továbbfolytatása elképzelhetetlen a szociáldemokráciával való definitív szakítás és az új, forradalmi párt megalakítása nélkül. Mindez nem maradt hatástalan a hadsereg személyi állományára, hiszen az általános hadkötelezettségi törvény alapján a hadseregbe behívott sorállomány a nép képviselője volt, amelyen belül a munkásosztály egyre erősebb meghatározó tényezővé vált az egész ország politikai fejlődésében.

A második világháború eseményeihez kapcsolódik *Karel Richter* „A fordulat éve" c. kétrészes tanulmánya (3. sz. 51—64. o. és 4. sz. 66—80. o.). A szerző a fordulat évének 35. évfordulója (1978) alkalmából tekinti át a háborús eseményeket azon momentumok kiemelésével, amelyek a háború további menete, de annak végső kimenetele szempontjából is meghatározó jellegűek voltak. Célul tűzi ki, hogy az 1943-as események hátterében bemutassa a csehszlovák nemzetifelszabadító mozgalom helyzetét és működését mind a hazai, mind pedig a külföldi arcvonalon, bizonyítva, hogy annak összefüggése az általános háborús eseményekkel szoros és elválaszthatatlan. Az 1943-as év, az objektív és szubjektív tényezők összegződése eredményeként, amelyeken belül a Szovjetunió és hadserege vezető szerepének döntő jelentősége volt az antifasiszta koalíció háborús aktivitása szempontjából, kétségtelenül olyan év volt, amely a háború kifejlődését a fasizmus vereségének irányába terelte. A tartalmát alkotó események messzenyúló jelentőségűek voltak az antifasiszta koalíció valamennyi országa, különösen pedig a fasizmus által leigázott népek számára, mint amilyen a cseh és szlovák nép is volt.

Tanulmányának második részét teljes egészében az antifasiszta ellenállás csehszlovák frontjának ismertetésére szenteli. Ezen belül a CSKP irányító és mozgósító szerepével, a Szovjetunió területén megalakult csehszlovák egységek harctevékenységével, a szovjet partizánok soraiban harcoló cseh és szlovák hazafiak működésével, a csehszlovák—szovjet egyezmény tartalmával és jelentőségével, Masaryk és Beneš tevékenységével foglalkozik. Következtetésként megállapítja, hogy a csehszlovák hazai és külföldi antifasiszta ellenállás az adott nemzetközi katonapolitikai körülmények között egész sor kimagasló sikert ért el, amelyek annak fejlődésében és kibontakozásában új időszak kezdetét jelentették.

Martin Dzur a CSSZK honvédelmi minisztere „A második világháború történelmi tanulságai" c. cikkében (3. sz. 3—8. o.) a háború és béke — mint a világ népei érdeklődésének középpontjában álló kérdés — problematikájával foglalkozik. Leszögezi, hogy a szocialista államok növekvő ereje — beleértve a katonai erőt is — korunk meghatározó békefenntartó tényezőjévé vált. A béke fenntartásáért, egy új világháború kirobbantásának megakadályozásáért folytatott harcban kimagasló szerepe van annak az élő tapasztalatnak, amelyet a népek óriási áldozatok révén szereztek a második világháború, az emberiség eddig ismert legborzalmasabb háborúja éveiben. Az elmúlt több mint három évtized lehetővé tette a megfelelő tanulságok levonását, egy olyan alapvető következtetés rögzítését, miszerint az imperializmus továbbra is a háború és a progresszivitás elleni harc állandó forrása. A második világháború meggyőző bizonyítéka annak, hogy a szocializmus legyőzhetetlen, övé a jövő. A második világháború története a békéért küzdő széles néptömegek oktatásának és nevelésének jelentős forrása, ezt a célt szolgálja a háború átfogó történetével és előzményeivel foglalkozó 12 kötetes mű, amelyet a szovjet történészek dolgoztak ki, és amelynek hazai (csehszlovák) kiadása 1977-től folyik. E fundamentális mű fontos eszköz a tudományos világnézeti, a materialista alapú nevelés, a szocialista hazafiság, a proletár és szocialista internacionalizmus szellemében való nevelés terén, és mint ilyen, nélkülözhetetlen eszköze a Csehszlovák Néphadseregben folyó nevelőmunkának is.

„A náci Wehrmacht tervei és Csehszlovákia térsége 1944—45-ben" című kétrészes tanulmányában (5. sz. 120—136. o., 6. sz. 40—57. o.) *Miroslav Nejedly* azt az időszakot vizsgálja, amelyben a né-

met fasiszta birodalom már a katasztrófa szélén állt, vezérei azonban még mindig bíztak a kedvező fordulatban és keresték a „győzelem" útjait és eszközeit, a „csodafegyvereket". A politikai kiút egyik eszközének az elnémetesítést tekintették, ez a koncepció érvényesült Cseh- és Morvaország vonatkozásában, amelyeket a birodalmi terület „örök részének" tekintettek. A szerző e koncepció tükrében foglalkozik a hitleri birodalom vezéreinek hadászati elgondolásaival és terveivel, a Keleti és Déli Kárpátok védelmére tett intézkedésekkel, a 2. Ukrán Front csapatainak e térségben folytatott haditevékenységével, a Szlovák Nemzeti Felkelés segítésével, a 6. német és a 3. magyar hadsereg ellenállásának megtörésével, a Magyarországon és Szlovákia területén egyidőben folytatott harctevékenységekkel, a kárpáti—prágai irányban kibontakozó támadó hadműveletttel, különös tekintettel a német fasiszta csapatok által kiépített erődvonalak leküzdésére. Végül leszögezi, hogy a háború befejező szakaszában a szovjet—német arcvonalon lezajló valamennyi fontosabb hadiesemény kisebb-nagyobb mértékben érintette Csehszlovákia területét. A fasiszta hadsereg hadműveleti alkalmazása Csehszlovákiában a fasiszta Németország számára megmaradt egyetlen alternatíva — az egész arcvonalon szervezett hadászati védelem — jegyében folyt.

Eduard Čejka és *Ján Lipták* „A szocialista hadsereg története kutatásának elméleti problémái" c. tanulmányában (4. sz. 81—110. o.) abból indul ki, hogy a különböző szocialista országokban az új típusú hadseregek történeti kutatásában elengedhetetlen az alapvető elméleti és metodológiai kiinduló pontok tartalmi és formai egyeztetése, a fogalmak és kifejezések pontos körülhatárolása, mivel ennek hiánya megnehezíti az alkotó tudományos munkások közötti kommunikációt. Fejtegetik a szerzők „a hadsereg" és a „fegyveres erők" fogalmát és azok tartalmát, történelmi gyökereit, egészen a 17. századig visszatekintve, valamint Engels meghatározásaira hivatkozva. Vizsgálatuk alapjául az első szocialista állam — a Szovjetunió — fegyveres erőinek struktúrális fejlődését választották. Ennek példája alapján fejtegetik a „hadsereg", mint történelmi kategória fogalmát és körvonalazzák az új típusú, népi és demokratikus hadsereg ismérveit. Külön veszik vizsgálat alá a Csehszlovák Néphadsereg fejlődését és rajzolják a többi szocialista ország hadserege — a Lengyel Hadsereg, a Bolgár Néphadsereg, a Magyar Néphadsereg és az NDK Nemzeti Néphadserege — kialakulásának és fejlődésének specifikus vonásait, különös tekintettel létrehozásuk történelmi és politikai körülményeire. Kitérnek a szocialista országok fegyveres erői más területeire, az azonos és a specifikus vonások összevetésére.

A szocialista hadsereg történeti kutatásának problematikáját folytatva, *Eduard Čejka* és *Ján Lipták* „Az új népi és demokratikus csehszlovák hadsereg kialakulásának történelmi körülményei" című cikkében (6. sz. 3—21. o.) abból az alaptételből indul ki, hogy a Csehszlovák Néphadsereg létrejötte elválaszthatatlanul Csehszlovákia Kommunista Pártjának a szocializmus megteremtéséért vívott harcához kapcsolódik, a hadsereg és a cseh, valamint szlovák nép antifasiszta nemzeti-felszabadító mozgalmának, népi demokratikus forradalmának szülötte. A hadsereg kialakulása a második világháború körülményei között zajlott le. A szerzők e folyamat kapcsán elméleti kiindulópontként meghatározzák a különböző társadalmi-fejlődési időszakok tartalmát és hatását a hadsereg építésére. Vizsgálják a nemzeti és demokratikus forradalom, a népi demokrácia kialakulásának időszakát, a hatalom kérdéseit, az önálló csehszlovák állam létrejöttének körülményeit. Következtetésként megállapítják, hogy a CSKP helyes taktikájának köszönhető (más külső tényezők mellett) a polgárháború elkerülése, a békés átmenet a nemzeti ellenállásból a forradalomba, valamennyi népi és demokratikus erő konszolidálása és a fejlesztő, alkotó munkára való mozgósítása. Ez a fejlődési tendencia a cseh és szlovák nép közösségének objektív igényeit tükrözte.

Érdeklődésre tarthat számot *Ladislav Kopecky* „A Varsói Szerződés hadseregeiben működő katonai levéltárak tevékenységének aktuális kérdései" című cikke, amelyben az 1977. november 14—15-én Moszkvában megtartott levéltári konferencia tanulságait vonja le. Leszögezi, hogy a tanácskozás értékelte a katonai levéltárak hatékony részvételét a szocialista hazafias és internacionalista nevelésben a fegyveres erők személyi állománya és polgári lakosság körében, meghatározta a nemzetközi együttműködés további lehetőségeit és irányait a levéltárügy területén, különös hangsúllyal a levéltári kutatók kölcsönös fogadására és segítésére, a szükséges anyagok kölcsönös rendelkezésre bocsájtására, valamint a levéltári okmányok feldolgozásával kapcsolatos tapasztalatok rendsze-

res kicserélésére. Méltatja a szerző az eddig Prágában, Varsóban, Berlinben és Budapesten megtartott tanácskozásokat és kiemeli, hogy Budapesten történt meg első ízben, hogy a tanácskozáson valamennyi szocialista ország katonai levéltárának vezetője részt vett. A konferencián részt vevő magyar küldöttek Moszkvában konkrét példákkal bizonyították, milyen hasznos a levéltár együttműködése a hadtörténeti kutatást irányító és végző szervekkel, a történészkutatókkal, a különböző múzeumokkal és társadalmi szervezetekkel. A konferencia megállapította, hogy az egyes szocialista hadseregek levéltári rendszere azonos politikai és ideológiai alapokon működik, egységes marxi—lenini metodológiai elvek alapján kezeli a levéltárügyet, hasonlóan kapcsolja össze tevékenységét a hadtörténeti kutatással és ez jelenti a közös alapot a szoros együttműködéshez, hogy a szocialista hadseregekben működő katonai levéltárak betöltik hivatásukat és a tudományos kutatómunka lényeges és hatékony műhelyei. *(Nádor Tibor)*

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA 1978

I. RÉSZ

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA

Bibliográfiák
Historiográfiák
Katonai sajtó, könyvtár- és levéltárügy
Katonai múzeumügy
A marxizmus—leninizmus a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról
A hadtörténetírás szervezeti kérdései
A hadtörténetírás elméleti és módszertani kérdései
Tudományos élet, kongresszusok és konferenciák
A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái
A hadtudomány és a hadművészet történetének elméleti kérdései
Hadijog
A haditechnika története
Hadtörténelem az ókortól napjainkig
Ókori hadtörténelem
Középkori hadtörténelem
Újkori hadtörténelem
Az első világháború
Legújabbkori hadtörténelem
A két világháború közötti korszak hadtörténelme
A második világháború
A második világháború politikai és diplomáciai története
Hadi-, gazdasági és társadalmi potenciál
Katonai propaganda
Szervezés, vezetés
A második világháború hadművészete
Haditengerészet
Légierő
A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben
Nyugati hadszíntér
Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér
Keleti hadszíntér
A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata
Az 1942—1944. évi hadműveletek
Felszabadító hadműveletek Lengyelország területén
Felszabadító hadműveletek Románia, Bulgária és Jugoszlávia területén
Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia felszabadítása
A berlini hadművelet, az európai háború befejező eseményei
Távol-keleti hadszíntér
Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban
Háborús bűnök
A második világháború utáni időszak hadtörténelme
Varsói Szerződés 1955—1978
Hadtörténelem országok szerint
Megemlékezések, életrajzok

A FELDOLGOZOTT FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE ÉS RÖVIDÍTÉSEIK

Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift	ASMZ
Armejszki Pregled	AP
Armor	A
Army	AR
The Army Quarterly	AQ
Beiträge zur Konfliktforschung	BZK
Bojova Priprava	BP
Ceskoslovensky Casopis Historicky	CCH
Défense Nationale	DN
Europäische Wehrkunde	EW
Fáklya	F
Glasnik RV i PVO	GRV
Historicky Casopis	HC
Historie a Vojenstvi	HV
Isztoricseszki Pregled	IP
Isztorija SzSzSzR	ISzSzSzSR
Italia Contemporanea	IC
Journal of the Royal United Services Institute for Defence Studies	RUSI
Journal of the Society for Army Historical Research	JSAHR
Kampftruppen	KTR
Kommuniszt Vooruzsennüh Szil	KVSZ
Korunk	KO
Krasznaja Zvezda	KZ
Lengyelország	LE
Mezsdunarodnaja Zsizn	MZS
Military Affairs	MA
Military Review	MR
Militärgeschichte	MG
Militärgeschichtliche Mitteilungen	MM
Militärtechnik	MTT
Militärwesen	M
Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung	MÖG
Mysl Wojskowa	MW
Narodü Azii i Afriki	NAA
National Defense	ND
NATO's Fifteen Nations	NFN
Novaja i Novejsaja Isztorija	NNI
Odbrana i Zastita	OZ
Österreichische Militärische Zeitschrift	ÖMZ
Österreichische Osthefte	ÖO
Przeglad Historyczny	PH
Przeglad Wojsk Ladowych	PWL
Revue de Droit Pénal Militaire et de Droit de la Guerre	RDPM
Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale	RHDGM
Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine	RHMC
Revue Historique des Armées	RHA
Revue Internationale d'Histoire Militaire	RIHM
Revue Militaire Sovietique	RMSov
Revue Militaire Suisse	RMS
Revue Roumaine d'Histoire	RRH
Rivista Militare	RM
Der Schweizer Soldat	SS
Der Soldat	S
Soldat und Technik	SUT
Tehnika i Vooruzsenie	TIV
Truppendienst	TR
Truppenpraxis	TRP
Tül i Sznabzsenie	TISZ
Ukrainszkij Isztoricsnij Zsurnal	UIZs
Vesztnik Drevnej Isztorii	VDI
Vesztnik Protivovozdusnoj Oboronü	VPO
Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte	VFZ

Voenna Miszöl	VOM
Voennaja Müszl'	VM
Voenno Isztoricseszki Szbornik	VISZ
Voenno Isztoricseszkij Zsurnal	VIZS
Voennüj Vesztnik	VV
Vojni Glasnik	VG
Vojno Delo	VD
Vojnoistorijski Glasnik	VOG
Voproszü Isztorii	VI
Wehrtechnik	WT
Wehrwissenschaftliche Rundschau	WR
Wojsko Ludowe	WL
Wojskowy Przeglad Historiczny	WPH
Zarubezsnoe Voennoe Obozrenie	ZVO
Zeitschrift für Geschichtswissenschaft	ZG

BIBLIOGRÁFIÁK

Adatok a második világháború bibliográfiájához. Összeáll. M. Harz, A. Mochnacka-Vójcik stb. — WPH, 1978. 1. sz. 339—358., 2. sz. 355—375., 3. sz. 399—419., 4. sz. 417—435. p.

Aimone, A, C.: Hadtörténeti cikkbibliográfia. — MA, 1978. 2. sz. 111—114., 3. sz. 166—168., 4. sz. 222—225. p.

Christman, C. L. — *Showalter,* D. E.: Katonai doktori disszertációk. 6. rész. Vál. és összeáll. —— MA, 1978. 1. sz. 37—43. p.

Folyóiratcikkek a német és az egyetemes történelemből. — ZG, 1978. 3. sz. 279—287., 7. sz. 663—672., 9. sz. 855—861,. 11. sz. 1043—1048. p.

Hadtörténelmi cikkbibliográfia. 1977/1—2. — MG, 1978. 3. sz. 372—382., 6. sz. 750—760. p.

A jugoszláv történelmi irodalom bibliográfiája (1966—1974). — VOG, 1978. 1. sz. 224—234., 2. sz. 171—182., 3. sz. 163—177. p.

A konfliktuskutatás bibliográfiája. Összeáll. H. *Löwis.* — BZK, 1978. 2. sz. 115—150. p.

Kortörténeti bibliográfia. 1—4 r. — VFZ, 1978. Mell. 1. sz. 97—116., 2. sz. 117—140., 3. sz. 141—160., 4. sz. 161—185. p.

A második világháború külföldi történelmi irodalmának bibliográfiája (1967—1970). — VOG, 1978. 1. sz. 235—240., 2. sz. 183—188. p.

A második világháború külföldi történelmi irodalmának bibliográfiája (1971—1974). — VOG, 1978. 3. sz. 178—185. p.

A második világháborúval foglalkozó újabban megjelent könyvek és tanulmányok bibliográfiája. — RHDGM, 1978. 109. sz. 135—144., 110. sz. 131—141., 111. sz. 131—144., 112. sz. 127—137. p.

A német forradalmi matrózfelkelések 1917—1919. Válogatott bibliográfia. — MG, 1978. 6. sz. 747—749. p.

Történelmi bibliográfia 1976. Összeáll. G. Penelea, E. Oprescu — RRH, 1978. 1. sz. 193—207., 2. sz. 365—386., 3. sz. 561—586., 4. sz. 793—817. p.

A Wojskowy Przeglad Historyczny c. lengyel hadtörténeti folyóirat 1967—1977. évfolyamainak bibliográfiája. Összeáll. M. Harz, J. Slusarska, B. Zielinska. — WPH, 1978. 4. sz. mell. 1—102. p.

HISTORIOGRÁFIÁK

Barbaszov, A.: Az 1877—1978. évi orosz—török háború irodalmának rövid összefoglalása. — VIZS, 1978. 1. sz. 98—103. p.

Dunaeva, N.: A szovjet munkásosztály hozzájárulása a Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelemhez — a szovjet történetírás megvilágításában. — VIZS, 1978. 7. sz. 102—105. p.

A hadtörténeti irodalom és a hadművészet. — VIZS, 1978. 12. sz. 94—96. p.

Sanov, Szt.: Az orosz történettudomány az 1877—1878-as orosz—török háborúról és Bulgária felszabadításáról. — Izvesztija, 25. köt. 1978. 146—179. p.

Stang, W.: A német katonák fasiszta befolyásolása a második világháború alatt a nyugatnémet hadtörténetírás tükrében. — MG, 1978. 5. sz. 609—613. p.

Wegner, G.: A „Führer"-gárda és a keleti arcvonal „tűzoltója". A Waffen-SS-ről szóló legújabb irodalom. — MM, 1978. 1. sz. 210—235. p.

Zincsenko, Ju. I.: A szovjet történetírás a partizánok és a Vörös Hadsereg egységeinek együttműködéséről a jobbparti Ukrajna felszabadításának idején. — UIZS, 1978. 7. sz. 137—141. p.

KATONAI SAJTÓ, KÖNYVTÁR- ÉS LEVÉLTÁRÜGY, TÉRKÉPÉSZET

Krsztics, Sz.: A „Vojno Delo" és más katonai folyóiratok. — VD, 1978. 6. sz. 267—268. p.

Munzel, O.: 20 éves a Kampftruppen. — KTR, 1978. 6. sz. 251—252. p.

A Nagy Honvédő Háború újabb dokumentumai (18. hadsereg iratai). — Kommuniszt, 1978. 7. sz. 76—109. p.

Pytel, J.: A lengyel katonai sajtó 1918—1921 között. — WPH, 1978. 4. sz. 266—289. p.

Rehm, W.: Az NDK Katonai Könyvtára. — WR, 1978. 6. sz. 192. p.

[Rjabcsikov] Riabtchikov, V.: Szovjet katonai újságok. — RMSov, 1978. 5. sz. 34—35. p.

Sluka, V.: A csehszlovák hadtörténelmi levéltár dokumentumai Csehszlovákia megalakulásának 60. és a müncheni egyezmény aláírásának 40. évfordulója alkalmából. — HV, 1978. 3. sz. 178—193. p.

Stern, Maria: A magyar Hadtörténelmi Közlemények 1975—1976-os évfolyamai. — MG, 1978. 3. sz. 351—356. p.

Szekulics, M.: A „Vojno Delo" a csapatoknál. — VD, 1978. 6. sz. 262—266. p.

Szeleznev, K.: Katonai művek Marx és Engels magánkönyvtárában — VIZS, 1978. 8. sz. 115—118. p.

A szovjet csapatkönyvtárak. — RMSov, 1978. 5. sz. 50. p.

Tito, J. Broz: A Vojno Delo 30. évfordulójára. — VD, 1978. 6. sz. 7—11. p.

A „Z Pola Walki" című folyóirat 20 éves statisztikája. (A cikkek témák szerinti és időrendi megoszlása.) — Z Pola Walki, 1978. 3. sz. 279—284. p.

Zobrist, B. K.: Az USA Elnöki Könyvtárának forrásanyagai a németországi és japáni amerikai katonai közigazgatás második világháború utáni történetére vonatkozóan. — MA, 1978. 1. sz. 17—19. p.

KATONAI MÚZEUMÜGY

Brandani, M.: A XVIII. század katonai egyenruhái. A Bourbon hadsereg. — RM, 1978. 1. sz. 113—120. p.

Brandani, M. — *Crociani*, P. — *Fiorentino*, M.: A nápolyi hadsereg egyenruhái a francia évtizedben. — RM. 1978. 2. sz. 105—112. p.

Denisse: A francia hadsereg katonai jelzései. — RHA, 1978. 4. sz. 140—147. p.

Denisse: A francia szállítóoszlop hagyományos jelzései. — RHA, 1978. 3. sz. 226—233. p.

A fegyveres erők az olasz bélyegeken (1946—1976.) — RM, 1978. 1. sz. 81—88. p.

A francia szállítóoszlop zászlói. — RHA, 1978. 3. sz. 209—225. p.

Gibellini, V.: Az első bersaglierik egyenruhája és fegyverzete. — RM, 1978. 3. sz. 89—91. p.

Gibellini, V.: A szárd királyság egyenruhái (1814—1961). — RM, 1978. 4. sz. 112—120., 5. sz. 120—129., 6. sz. 120—128. p.

Golovenko, I.: A szovjet köztársaság első érdemrendje. — VIZS, 1978. 8. sz. 75—76. p.

Gosztony, P.: Látogatás a bécsi Hadtörténelmi Múzeumban. — SS, 1978. 3. sz. 11—12. p.

Koleszníkov, G. — *Boriszov*, V.: A „Győzelem" és a „Dicsőség" érdemrend történetéből. — VIZS, 1978. 11 sz. 116—120. p.

Látogatási rekord az osztrák Hadtörténelmi Múzeumban. — S. 1978. 4. sz. 2. p.

Peyruseigt, M. — *Gentil*, J.: A francia légierő katonai jelzései. — RHA, 1978. 1. sz. 167—172., 2. sz. 220—225. p.

Rubini, F. A.: A máltai lovagrend bélyegeken. — RM, 1978. 3. sz. 105—113. p.

Schott, R.: A Freiburg im Breisgau melletti harcok, Philippsburg és több Rajna-menti város elfoglalása 1644-ben. Cochin rézkarca a rastatti Hadtörténeti Múzeumban. — MM, 1978. 2. sz. 9—23. p.

A svájci hadseregmúzeum. — SS, 1978. 10. sz. 7. p.

A török háborúk terme az osztrák Hadtörténelmi Múzeumban. — ÖMZ, 1978. 1. sz. 50. p.

A MARXIZMUS—LENINIZMUS A HÁBORÚRÓL, A HADSEREGRŐL ÉS A HADTUDOMÁNYRÓL

Icsenko, F.: Lenin és az SZKP a magasfokú éberségről, mint a szocialista vívmányok megszilárdításának és védelmének fontos feltételéről. — VIZS, 1978. 7. sz. 3—9. p.

(Login) Loguine, V. T.: A materialista dialektika kategóriái és a hadművészet. — RMSov, 1978. 6. sz. 17—19., 7. sz. 36—38. p.

Lopuhov, Ju.: Lenin és a SZKP a hon-

védelem anyagi alapjairól és a Szovjet Fegyveres Erők harci erejéről. — TISZ, 1978. 11. sz. 27—30. p.

Molodcügin, M.: V. I. Lenin és a katonai apparátus kiépítése a szovjethatalom első évében. — VIZS, 1978. 4. sz. 80—84. p.

Pankratov, N.: Lenin, a szocialista haza védelmének vezetője. — RMSov, 1978. 10. sz. 2—5. p.

Szeleznev, K.: Marx és Engels a csapatok erkölcsi szellemének jelentőségéről. — VIZS, 1978. 5. sz. 89—95. p.

Szemejko, L.: A militarizmus lenini kritikája és a jelenkor. — VPO, 1978. 7. sz. 87—91. p.

Szirokin, A.: V. I. Lenin és a Szovjet Fegyveres Erők. — KVSZ, 1978. 1. sz. 17—26. p.

(Szredin) Sredine, G.: A háború marxista-leninista elvei és a szovjet hadsereg. — RMSov, 1978. 1. sz. 18—21., 42. p.

(Zsilin) Jiline, P.: Karl Marx és a hadtörténelem. — RMSov, 1978. 5. sz. 5—8. p.

A HADTÖRTÉNETÍRÁS SZERVEZETI KÉRDÉSEI

Hoffman, K. nemzetvédelmi miniszter üdvözlő levele a NDK Hadtörténeti Intézete fennállásának 20. évfordulója alkalmából. — MG, 1978. 3. sz. 26[1]. p.

Jaruzelski, Wojciech nemzetvédelmi miniszter parancsa a Hadtörténeti Intézet részére a Wanda Wasilewska név adományozásáról. — WPH, 1978. 2. sz. 1—2. p.

Marcinkowski, A.: Névadományozási ünnepség a Wanda Wasilewskáról elnevezett lengyel Hadtörténeti Intézetben. — WPH, 1978. 2. sz. 328—331. p.

A Nemzetközi Hadtörténész Bizottság 1978. évi ottavai konferenciája. — MA, 1978. 4. sz. 210—212. p.

Az Osztrák Kelet- és Délkelet-Európai Kutatóintézet 20 éves. Ünnepi szám. — ÖO, 1978. 1. sz. 5—354. p.

Plaschka, R. G.: Az Osztrák Kelet- és Délkelet-Európai Kutatóintézet 20 éves munkájának mérlege. — ÖO, 1978. 1. sz. 7—9. p.

Plaschka, R. G.: — Mack, K.—H. Az Osztrák Kelet- és Délkelet-Európai Kutatóintézet munkája 1958—1977 között. — ÖO, 1978. 1. sz. 338—354. p.

Yasui, H.: Ismertetés a japán hadtörténelmi intézetről. — RIHM, 38. sz. 1978. 1—2. p.

A HADTÖRTÉNETÍRÁS ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

Bezümenszkij, L. A.: Hitler legfontosabb terve: „Ost". Elgondolás, cél, eredmény. (Újabb kutatási eredmények.) — VI, 1978. 5. sz. 74—94. p.

Gridnev, V. M.: A szovjet parasztság harca a német megszállók ellen (1941—1944-ben) és burzsoá történetírás. — VI, 1978. 7. sz. 18—29. p.

A hadtörténelmi kutatás fejlődése Japánban a második világháború után. — RIHM, 38. sz. 1978. 3—115. p.

Ivanov, O.: Történelmi igazság és a pekingi történelemhamisítók. (A szovjet—kínai kapcsolatokról.) — Mirovaja Ekonomika, 1978. 6. sz. 25—32. p.

Komarov, N.: A Nagy Honvédő Háború és a történelemhamisítók koholmányai. — KVSZ, 1978. 2. sz. 76—82. p.

Login, V. T.: Hadtörténelmi kutatások empirikus és elméleti szintjei. — VM, 1978. 9. sz. 73—82. p.

Martin, B.: Japán második világháborúba vezető útja. Megjegyzések a japán kortörténeti kutatások helyzetéhez és irodalmához. — MM, 1978. 1. sz. 183—209. p.

Mercalov, A. N.: A sztálingrádi csata az NSZK burzsoá történetírásának megvilágításában. — ISzSzSzR, 1978. 4. sz. 181—192. p.

Orlova, M. I.: A NSZK burzsoá történetírása a Weimari Köztársaság Rapallo-politikájáról. — VI, 1978. 11. sz. 68—84. p.

Perezsogin, V. A.: Burzsoá történetírók kísérletei a Wehrmacht partizánok elleni megtorló politikájának igazolására. — NNI, 1978. 2. sz. 46—61. p.

Szapozsnikov, B.: A történelem pekingi meghamisítói. — KZ, 1978. 179. sz. 3. p.

Teljatnikov, G.—Lejbovics, H.—Gorbunov, V.: A rendszeri megközelítés és a matematikai eljárás a hadtörténelmi kutatásban. — VIZS, 1978. 10. sz. 91—95. p.

Tjuskevics, Sz.: A lenini megismerés módszertani jelentősége a mai háborúk tudományos kutatásában. — VIZS, 1978. 1. sz. 3—10. p.

Tudományos élet, kongresszusok és konferenciák

Bihl, W.: Az 1877—1878. évi orosz—török háború. A Bolgár Tudományos Akadémia konferenciája, 1978. február 28—

március 2. — ÖO, 1978. 3. sz. 450—451. p.

Borkowski, M.: A Lengyel Néphadsereg békemissziói a második világháború után — tudományos konferencia 1978. július 5-én a lengyel Katonapolitikai Akadémián. — WPH, 1978. 4. sz. 386—387. p.

Borkowski, M.: Tudományos ülés a vietnami nép harcának és forradalmának problémáiról. — WPH, 1978. 4. sz. 389—390. p.

Lachmann, M.: A Fegyver- és Hadtörténeti Múzeumok Nemzetközi Egyesületének 8. kongresszusa Varsóban. — MG, 1978. 5. sz. 615—617. p.

Matusak, P.: „Nemzetközi tudományos ülés a tengelyhatalmak hadigazdaságáról." — WPH, 1978. 3. sz. 359—360. p.

A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái

Berndt, G.—*Osburg*, F.—*Zückert*, U.: Hadtörténelmi problémák a 10 osztályos iskolai történelemtanításban az NDK-ban. — MG, 1978. 4. sz. 436—447. p.

Herzog, W.—*Mollzahn*, H.: A Nemzeti Néphadsereg csapattesteinek rövid története is része a mai történelmi propagandának. — MG, 1978, 4. sz. 481—485. p.

Jadziak, E.: A hadtörténettudomány eredményei és feladatai a Lengyel Néphadseregben. — MG, 1978. 4. sz. 398—407. p.

Klein, K.: Hősiesség gyűlölettel. Megjegyzés az NDK 9. osztályos polgári védelmi tankönyvéhez. (A tankönyv 1. fejezetének közlésével). — BZK, 1978. 4. sz. 159—187. p.

Kulak, Zb.: A nyugatnémet történelemkönyvek, lengyel szemszögből. — BZK, 1978. 1. sz. 137—156. p.

Lewicki, A.: A háború elméletének és a hadtörténetnek új oktatási programja a lengyel Katonapolitikai Akadémián. — WPH, 1978. 3. sz. 361—366. p.

Mahalov, V.: Hazafias-honvédelmi nevelés az SZKP XXV. kongresszusának irányelvei alapján. — HV, 1978. 3. sz. 9—18. p.

Rhode, G.: Lengyelek és németek az iskolai történelemkönyvekben. Hozzászólás Zb. Kulak cikkéhez. — BZK, 1978. 1. sz. 129—136. p.

Soukup, J.: Honvédelmi nevelés a Magyar Népköztársaság általános és középiskoláiban. — BP, 1978. 4. sz. 82—86. p. 5. sz. 77—81. p.

A HADTUDOMÁNY ÉS A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETÉNEK ELMÉLETI KÉRDÉSEI

Alphin, A. B.: Látszani — eltaláltatni — megsemmisíttetni. [Régmúlt csaták tapasztalatainak alkalmazhatósága napjainkban.] — A, 1978. 4. sz. 55—56. p.

Andreev, N.: Történelmi tapasztalatok alkalmazása a harctevékenységek modellezésénél. — ZVO, 1978. 6. sz. 21—25. p.

Arnold, J. C.: Francia harcászati doktrína 1870—1914 között. — MA, 1978. 2. sz. 61—67. p.

Beer, A.: A gépesített hadviselés fejlődéstörténetéhez. [A kezdetektől a második világháborúig.] — EW, 1978. 11. sz. 573—577. p.

Cooling, B. F.—*Hixson*, J. A.: Szövetséges fegyveres erők együttműködése Európában. [Középkortól a második világháborúig.] — MR, 1978. 8. sz. 62—73., 9. sz. 67—74. p.

Creveld, M.: A hadsereg ellátása: történelmi visszapillantás. — RUSI, 1978. 1. sz. 56—63. p.

Cügankov, P.: Az éjszakai támadó harc fejlődése a háború utáni években. — VIZS, 1978. 10. sz. 53—61. p.

Dajnec, V.: Az összfegyvernemi támadóharc fejlődése az 1929—1941-es években. — VIZS, 1978. 10. sz. 96—101. p.

Doepner, F.: A haderők békefeladatáról. [Történelmi áttekintés.] — EW, 1978. 7. sz. 352—357. p.

Golab, Z.: A légi és helikopteres deszantok alkalmazásának példái a lokális háborúkban. — MW, 1978. 4. sz. 130—136. p.

Golovnin, M.: A támadóharc vezetésének néhány problémája (1945—1953). — VIZS, 1978. 1. sz. 48—55. p.

Grimmig, P.—*Keil*, S.: Az „Anti Dühring" jelentősége az erőszak történelmi szerepének dialektikus-materialista megértésében. — MG, 1978. 1. sz. 14—22. p.

Groehler, O.: Hadműveleti művészet és harcászat az 1950. évi koreai nyári hadjáratban. — MG, 1978. 2. sz. 152—162. p.

Guderian, H.: Gyorscsapatok a múltban és a jelenben. — KTR, 1978. 3. sz. 120—124. p.

Irmscher, J.—*Schnitter*, H.: Háború és haderő a 16—17. századi társadalmi utópiákban. (Thomas Morus, Thomas Campanella, Francis Bacon stb.) — MG, 1978. 6. sz. 684—693. p.

Jean, C.: Carl von Clausewitz tábornok a háború elméletéről és a hadászati

gondolkodásról. — RM, 1978. 3. sz. 40—50. p.

Jeăryka, B.: Wladyslaw Sikorski tábornok elgondolásai a harmincas években a jövő háborúról. — WPH, 1978. 4. sz. 290—302. p.

Karst, H.: Politika és történelem. — KTR, 1978. 6. sz. 260—261. p.

Kahn, D.: A titkos értesülések szerepe a szövetségesek stratégiájában és taktikájában. — RHDGM, 111. sz. 1978. 73—85. p.

[Kulikov] Koulikov, N.: A háború törvényei: természete, sajátosságai. — RMSov, 1978. 11. sz. 2—4. p.

[Kulikov] Koulikov, N.: A háborúk és a néptömegek. — RMSov, 1978. 3. sz. 9—11. p.

Kohno, S.: Európai katonai elméletek és Szun-ce. — RIHM, 38. sz. 1978. 117—140. p.

Kajusin, N. V.—*Kozlov*, A. Sz.: A katonai visszaemlékezések a katonai elmélet fejlesztésének fontos forrásai. — VM, 1978. 1. sz. 27—38. p.

Kiszelev, V.: A páncélelhárítás fejlődése a háború után. — VIZS, 1978. 6. sz. 46—53. p.

Loncarevics, D.: A honvédelem tudománya. — OZ, 1978. 6. sz. 9—12. p.

Luraghi, R.: Az amerikai polgárháború stratégiája és a totális háború kezdete. — RIHM, 39. sz. 1978. 290—321. p.

Majorov, A. M.: A védelem áttörése: világháborúk elmélete és gyakorlata. 1—2. rész. — VM, 1978. 4. sz. 78—88., 5. sz. 79—90. p.

Nikitin, N.: Az imperialista helyi háborúk néhány hadműveleti-harcászati tapasztalata. — VIZS, 1978. 12. sz. 60—66. p.

Nixdorff, K.: Néhány megjegyzés a tüzérségi felderítés történetéhez. Eszközök fejlődése 1870-től napjainkig. — WR, 1978. 4. sz. 111—116. p.

Peball, K.: Magaslatok megtámadása vagy völgy mentén mért csapás? (Osztrák—magyar hegyi hadviselési elmélet Lütgendorftól Conradon keresztül Kraussig.) — TR, 1978. 5. sz. 429—432. p.

Peltier, M.: Machiavelli, ahogy Mussolini látta. — Défense de l'Occident, 158. sz. 1978. 71—77. p.

Pilster, H. Ch.: Titkos külföldi hírszerző szolgálatok — történet és jelenkor. — WR, 1978. 2. sz. 33—41. p.

Prause, J.: A hadászati gondolkodás fejlődése az újkorban. Machiavellitől Beaufre-ig. — WR, 1978. 2. sz. 42—53. p.

Radzievszkij, A.: Az összfegyvernemi magasabbegységek harcászatának fejlődése. — VIZS, 1978. 2. sz. 27—34. p.

Radziwonczyk, K.: A totális háború a harmadik birodalom doktrínájában. — WPH, 1978. 1. sz. 274—284. p.

Rzsesevszkij, O.: „A döntő ütközet" burzsoá elméletének csődje. — VIZS, 1978. 2. sz. 111—118. p.

Smajs, J.: A hadügy mint a kizsákmányolási formák egyike. — HV, 1978. 3. sz. 137—158. p.

Stenzel, E.: A tüzérség technikájának és bevetési elveinek fejlődése a második világháború után. — MG, 1978. 2. sz. 214—228. p.

Szüszov, V. Sz.: A tengeri uralom történetének áttekintése. — VM, 1978. 9. sz. 35—44. p.

Vlaszovics, Ju.: Háború és gazdaság. A hadikiadás mint hadtörténelmi kategória. — VIZS, 1978. 6. sz. 3—10. p.

Volkogonov, D.: A szovjet hadtudomány módszertani alapjai. — VIZS, 1978. 12. sz. 3—11. p.

Watzke, W.: Mi az agresszió? Az ENSZ definíció eredetéhez. (Történeti áttekintés 1920-tól.) — BZK, 1978. 4. sz. 105—158. p.

HADIJOG

Bayer, K.: Katonai jogi adminisztráció a nyugatnémet hadseregben. — RDPM, 1978. 4. sz. 575—585. p.

Breurec, F.: A katonai fegyelmi szabályzatok szempontjai az 1818. május 13-i királyi rendelet óta Franciaországban. — RDPM, 1978. 1. sz. 327—332. p.

Casado, P.: A katonák jogi és politikai helyzete Spanyolországban (1808—1936). —RDPM, 1978. 1. sz. 333—337. p.

Mulinen, F. de: A hadijog és a fegyveres erők. — RMS, 1978. 4. sz. 174—195. p.

Nazarewicz, J.: A lengyel katonai igazságszolgáltatás az 1939. évi honvédő háborút megelőző napokban és a háború kezdeti időszakában. 1. rész. — WPH, 1978. 2. sz. 75—106. p.

Raskovec, I.—*Hamenok*, F.: A szovjet alkotmány és a hadkötelezettség jogi alapjainak fejlődése. — VIZS, 1978. 10. sz. 3—9. p.

A semlegesség fogalmának fejlődése a mai fegyveres konfliktusokban. — RDPM, 1978. 1. sz. 9—209. p.

Stawecki, P.: A katonai törvényhozás a Második Lengyel Köztársaságban, 1921—1926. között. — WPH, 1978. 4. sz. 31—63. p.

Stepancic, M.: A bírósági rendszer Szlo-

véniában a Nemzeti Felszabadító Hadsereg 7. hadtestének hadműveleti területén (1943. augusztus—1945. május.) — VOG, 1978. 1. sz. 111—166. p.

Wyder, Th.: Katonai szolgálat megtagadása a múltban. [A második világháborútól az 1960-as évek végéig.] — SS, 1978. 2. sz. 6—7. p.

A HADITECHNIKA TÖRTÉNETE

Abramzon, I.: A tulai fegyvermesterek remekművei. — VIZS, 1978. 10. sz. 74—75. p.

Amoretti, G.: Ellenakna rendszer a régi Torinóban. — RIHM, 39. sz. 1978. 19—63. p.

Cügankov, I.: A szovjet haditechnika 60 éve: a konstrukciós gondolkodás fejlődése. — TIV, 1978. 2. sz. 6—9. p.

[Elsin] Elchine, N.: Szovjet harckocsi típusok, 1941—1945. — RMSov, 1978. 8. sz. 28—30. p.

Fiedler, H.: Fegyvergyártás és fegyverkezési kiadások a főbb imperialista országokban. — MG, 1978. 1. sz. 65—73. p.

Ineichen, H.: Svájci rakétaüteg a 19. században. — SS, 1978. 11. sz. 33—44. p.

Karpov, I.: A műszeres és rádiólokációs felderítés eszközeinek tökéletesítése a háború éveiben. — VIZS, 1978. 9. sz. 93—97. p.

Lange, W.: A fasiszta Luftwaffe szállító repülőgépparkja és legfontosabb repülőgéptípusai. — MG, 1978. 3. sz. 337—350. p.

Margeride, J.—B.: Mi a neutronfegyver? Lehetséges hatása és alkalmazása. — DN, 1978. 12. sz. 95—112. p.

McKenney, J.: A 105 mm Howitzer ágyú a két háború közötti amerikai hadseregben. — MA, 1978. 2. sz. 80—86. p.

Miller, D. M.: Szovjet harckocsik fejlődése: 1946—1977. — RUSI, 1978. 1. sz. 31—37. p.

[Nekraszov] Nekrassov, F.: A Nagy Honvédő Háború szovjet repülőgépei. — RMSov, 1978. 7. sz. 16—18. p.

Novikov, M.: A bombázórepülőgépek technikai fejlődése a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VIZS, 1978. 4. sz. 35—42., és MG, 1978. 6. sz. 732—741. p.

Pernot, J. F.: A király hadmérnöke, Antoine de Ville kevéssé ismert munkája az erődítésekről. — RHA, 1978. 1. sz. 29—59. p.

Schauer, H.: A Wehrmacht tagjai, akik a V-fegyvereket fejlesztették és gyártották. — KTR, 1978. 3. sz. 118. p.

Suire: A német páncéltörő fegyverek fejlődése az első világháború folyamán. — RHA, 1978. 4. sz. 77—106. p.

Szidorenko, V. A.: A fegyverek helyi előállítása Ukrajnában a felszabadító háborúk idején (1648—1654). — UIZS, 1978. 9. sz. 75—80. p.

Szimonjan, R.: Küszöb, amelyet nem szabad átlépni. [A „nukleáris küszöbről" és a neutronbombáról.] — Szputnyik, 1978. 9. sz. 43—46. p.

A szovjet haditechnika megteremtői. [60 év legjelentősebb konstruktőrei.] — TIV, 1978. 2. sz. 10—13. p.

Szüropjatov, V.: A harckocsik technikai biztosításának fejlődése a háború éveiben. — VIZS, 1978. 9. sz. 39—47. p.

Vorobev, V.: Az aknafegyver tökéletesítése és alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1978. 5. sz. 25—32. p.

Williams, L. W.—*Backofen*, J. E.: Szovjet harckocsiágyúk fejlődése. — A, 1978. 2. sz. 48—51. p.

HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Ókori hadtörténelem

Burke, E. M.: A görög háborúk az i. e. 5—4. században. — MA, 1978. 3. sz. 142—143. p.

Häusler, W.—*Vocelka*, K.: Határvédelem és kultúra a pannon területeken. — Burgenländische Heimatblätter, 1978. 1. sz. 37—43. p.

Középkori hadtörténelem

Billon: Ütközetek Renty és Fauquembergues mellett, 1554 augusztusában. — RHA, 1978. 4. sz. 5—20. p.

Ciobanu, V.: Moldova politikai kapcsolatai Lengyelországgal Petru Rares uralkodása alatt (1527—1538). — RRH, 1978. 2. sz. 269—290. p.

Gemil, T.: Moldova kapcsolatai a török Portával Petru Rares uralkodása alatt. — RRH, 1978. 2. sz. 291—312. p.

Klucina, P.: Trocnovi Ján Zizka katonai tevékenysége az 1423—1424-es években. — Studie k Ceskoslovenskym Vojenskym Dejinám, 1976. 2—3. sz. 5—22. p.

Marchal, G. P.: Svájci zászló és svájciak a tannenbergi csatában 1410-ben. — Schweizerische Zeitschrift für Geschichte, 1978. 1—2. sz. 66—71. p.

Nazarov, V. D.: A kulikovoi csata 600. évfordulója. (A tatárok kiűzésének kezdete Kelet-Európából.) — VI, 1978. 8. sz. 98—114. p.

Pall, F.: Mégegyszer Hunyadi János havasalföldi haditevékenységéről, 1447-ben. — RRH, 1978. 4. sz. 743—753. p.

Stearns, S. J.: Logisztikai probléma a 17. század elején: a Ré-i győzelem (1627). — MA, 1978. 3. sz. 121—126. p.

Tobler, F.: Horvát közép- és kisnemesség bevándorlása az osztrák—magyar határövezetbe a 16—17. században és alárendeltségük problémái. — Burgenländische Heimatblätter, 1978. 1. sz. 16—36. p.

Winter, O. F.: Döntés Ausztriáról. A Dürnkrut és Jedenspeigen melletti csata 1278-ban. — TR, 1978. 4. sz. 313—318. p.

Újkori hadtörténelem

Adolf-Auffenberg-Komarov, H.: 100 éve történt. [Orosz—török háború.] — S, 1978. 16. sz. 12. p.

Berindei, D.: A délkelet-európai népek és a keleti válság (1875—1878). — ÖO, 1978. 3. sz. 407—420. p.

Bertin, P.: A szembenálló erők az 1674. évi háború alatt. — RHA, 1978. 2. sz. 9—31. p.

Bihl, *W.*: Az Osztrák-Magyar Monarchia és az orosz—török háború 1877—1878. — ÖO, 1978. 3. sz. 421—427. p.

Bojic, M.: A török uralom megszűnése és Bosznia—Hercegovina védelmi háborúja az osztrák—magyar megszállás ellen 1878-ban. — VOG, 1978. 3. sz. 87—113. p.

Condamine, P. de la: A királyi hadsereg és a breton önkéntesek az 1758. évi Saint-Cast-i csatában. — RHA, 1978. 4. sz. 21—42. p.

Damjanov, Sz.: Az európai diplomácia és az 1877—1878. évi felszabadító háború. — VISz, 1978. 1. sz. 14—27. p.

Dangl, V.: Az osztrák—magyar hadsereg szárazföldi alakulatainak fejlesztése, szervezése, belső struktúrája és diszlokációja Szlovákia területén az 1868—1914-es években. — Studie k Ceskoslovenskym Vojenskym Dejinám, 1977. 4—5. sz. 67—134. p.

Deruga, A.: A bolgár—szerb kapcsolatok 1875—1877-ben és a nemzeti felszabadító háború a Balkánon. — Studia z Dziejów ZSRR i Europy Srodkowej. 1978. 14. köt. 5—25. p.

Dutriez: A „Bourbaki hadsereg" haláltusája (1871. január 26—február 1.) — RHA, 1978. 2. sz. 189—206. p.

Dutriez: 1814. A franciaországi hadjárat Franche-Comté területén vívott harcai. — RHA, 1978. 2. sz. 167—188. p.

Egyed Ákos: 1848 nemzeti és társadalmi jellege Közép- és Délkelet-Európában. — KO, 1978. 5. sz. 356—364. p.

Gigov, T.: A bolgár nép részvétele 1877—1878-ban az orosz—török háborúban. — HV, 1978. 4. sz. 164—173. p.

Gresset, M.: Franche-Comté a holland háborúban, a második hódítás utáni időszakban. — RHA, 1978. 2. sz. 33—49. p.

Groszul, V. Ja.: A forradalmi Oroszország és a felszabadító mozgalmak a Balkánon a 19. század 70-es éveiben. — NNI, 1978. 2. sz. 62—73. p.

Hadzsinikolov, V.: Az 1877—1878. évi orosz—török háború jellege és következményei. — VIZS, 1978. 1. sz. 3—13. p.

Heppner, H.: Johann Josef von Herberstein és az 1665—1666. évi császári küldöttség Konstantinápolyban. — ÖO, 1978. 1. sz. 116—123. p.

Karaev, G. N.: Hősi fegyverbarátság. (A bolgár nép felszabadítása az 1877—1878-as orosz—török háborúban.) — VI, 1978. 7. sz. 142—151. p.

Kosztov, A.: Bolgárok a román hadseregben az 1877—1878. évi felszabadító háborúban. — IP, 1978. 5. sz. 87—92. p.

Koz'menko, I. V.: Az orosz diplomácia erőfeszítései Dél-Bulgária autonómiájáért és függetlenségéért, 1878—1879-ben. — VI, 1978. 3. sz. 36—54. p.

Pjotr Lavrov álláspontja a nemzeti felszabadító mozgalmakról a törökök 1875. évi bosznia—hercegovinai felkelésével összefüggésben. — Z Pola Walki, 1978. 2. sz. 225—229. p.

Matvienko, A. A.: Az orosz hadsereg átkelése a Dunán (1877-ben.) — UIZS, 1978. 2. sz. 75—81. p.

Mirczew, D.: Bulgária oszmán-török uralom alóli való felszabadításának százéves évfordulója. — WPH, 1978. 4. sz. 250—265. p.

Nikitin, Sz. A.: Oroszország és Bulgária felszabadítása az 1877—1878. évi orosz—török háborúban. — VI, 1978. 7. sz. 48—65. p.

Opitz, E.: Stefan Czarniecki és „a lengyel dühkitörés" Schleswig-Holstein — Jütlandban, 1658—1659. Háborús napló a svéd—lengyel háborúból. — MM, 1978. 2. sz. 77—123. p.

Pantenius, H. J.: Száz évvel ezelőtt — az orosz—török háború 1877—1878-ban. — EW, 1978. 5. sz. 239—248. p.

Salkin, Y.: Abdul Aziz Ibn Saoud-Riyadh kisebb rajtaütéses akciója 1902-ben. — RHA, 1978. 4. sz. 53—65. p.

Sasko, F.: A New York Times az orosz—

török háborúról és Bulgária felszabadításáról. — IP, 1978. 5. sz. 99—111. p.

Skoko, S.: Az 1877—1878. évi szerb—török háború 100. évfordulójára. — VOG, 1978. 2. sz. 36—77. p.

Suceska, A.: Muzulmán parasztok lázadásai Boszniában a 17. és 18. században. — VOG, 1978. 1. sz. 167—178. p.

Szergienko, G. Ja.: Az 1648—1654. évi felszabadító háború és Ukrajna újraegyesítése Oroszországgal. — UIZS, 1978. 8. sz. 25—36. p.

Trajkov, V.: A felszabadító orosz—török háború (1877—1878) és a balkáni népek. — VISz, 1978. 1. sz. 28—40. p.

Villaume, J.-L.: Orizabatól Parrasig. A katonai szállítóoszlopok Mexikóban, 1862-től 1866-ig. — RHA, 1978. 3. sz. 39—56. p.

Vinogradov, K. B.: Az 1877. évi orosz—török háború előestéjén. — ISZSZSZR, 1978. 1. sz. 134—144. p.

Vinogradov, V. N.: Disraeli, Gladstone és Suvalov az 1877—1878-as orosz—török háború előestéjén. — NNI, 1978. 2. sz. 108—119., 3. sz. 104—123. p.

Wagner, A.: Az 1878. évi boszniai és hercegovinai hadjárat. — TR, 1978. 3. sz. 222—227., 4. sz. 326—332. p.

Wiener, F.: Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban. — KTR, 1978. 6. sz. 280—281. p.

Az első világháború

Albani, T.: Az összeomlás előestéjén (1918. október). — KO, 1978. 12. sz. 991—992. p.

Bihl, W.: Egy forrás az osztrák—magyar Perzsia-politikához, 1914—1916. — MM, 1978. 1. sz. 77—83. p.

Borgmeyer, W.: 60 évvel ezelőtt: Olaszország Osztrák-Magyar Monarchia elleni háborújának vége. — EW, 1978. 12. sz. 636—640. p.

Borgmeyer, W.: Kétéltű partraszállási vállalkozás az első világháborúban. [Német támadás a Rigai öbölben 1917 decemberében.] — EW, 1978. 8. sz. 416—419. p.

Bovio, O.: Az olasz szárazföldi hadsereg az első világháború alatt. — RIHM, 39. sz. 1978. 98—125. p.

Brown, D. J.: Akcióban a Rainbow hadosztállyal, 1918—1919. [A 42. amerikai gyaloghadosztály Franciaországban.] — MR, 1978. 1. sz. 35—46. p.

Carrington, C. E.: Kitchener hadserege: Somme és ami utána jött. — RUSI, 1978. 1. sz. 15—20. p.

Fiala, P.: A piavei csata. Az osztrák—magyar hadsereg utolsó nagy támadása 1918 júniusában. — TR, 1978. 3. sz. 251—255. p.

A francia gépkocsiszolgálat tevékenysége az 1914—1918. évi nagy csatákban. — RHA, 1978. 3. sz. 84—104. p.

Ganz, A. H.: Az „Albion" — a balti Izland-hadművelet (1917). — MA, 1978. 2. sz. 91—97. p.

Hesse, J.: Lüttich 1914—1940. — WR, 1978. 3. sz. 96—101., 4. sz. 128—133. p.

Iordache, A.: Románia belépése az első világháborúba, mint politikai állásfoglalás. — RRH, 1978. 4. sz. 589—607. p.

Kukov, K.: A katonafelkelések — a forradalmi mozgalmak tetőpontjai a fronton az első világháború idején. — VISz, 1978. 3. sz. 14—25. p.

Kulinics, I. M.: Hatvan éve írták alá a Breszti békét. — UIZS, 1978. 2. sz. 124—128. p.

Magyari András: A népek börtönéből a nemzeti függetlenség felé. (A Habsburg-monarchia összeomlása.) — KO, 1978. 12. sz. 988—990. p.

Menkel, H. P.: A német vezérkari szolgálat az első világháború előtt és alatt. — EW, 1978. 9. sz. 464—471. p.

Opacic, P.: A szerb hadsereg támadása Babunán és Sertán keresztül és befolyása a háború bulgáriai befejezésére 1918 szeptemberében. — VOG, 1978. 3. sz. 115—147. p.

Otto, H.: A német hadsereg 1918 tavaszi offenzívájának hadászati-hadműveleti tervei a nyugati fronton. Dokumentumok. — MG, 1978. 4. sz. 463—480. p.

Piszarev, Ju. A.: Új szerb diplomáciai dokumentumok az első világháború előkészítéséről és kezdetéről. — NNI, 1978. 3. sz. 174—182. p.

Setzen, J.: Az 1914 augusztusi francia kudarc háttere: polgári és katonai dimenziók. — MA, 1978. 2. sz. 87—90. p.

Steglich, W.—*Winterhager*, W. E.: Az 1916. november 5-i Lengyelország-proklamáció. (Dokumentum.) (A központi hatalmak Lengyelország-politikája az első világháborúban.) — MM, 1978. 1. sz. 105—145. p.

Wagner, A.: A császári hadsereg összeomlása 1918 őszén. — TR, 1978. 5. sz. 447—450. p.

Wiener, F.: A német tüzérség bevetése az 1918. évi áttörő csatákban. — TR, 1978. 1. sz. 63—66. p.

Zürrer, W.: A grúz légió történetéhez az első világháborúban. (A központi hatalmak Kaukázus-politikája 1916—1918.) — MM, 1978. 1. sz. 85—103. p.

Legújabbkori hadtörténelem

A két világháború közötti korszak hadtörténelme

Anders, M.—*Kuhles*, J.: A Kommunista Internacionálé katonapolitikája, 1919—1943 között. — MG, 1978. 4. sz. 1978. 408—417. p.

Bernardi, G.: Az Olaszország és Franciaország közötti tengeri egyenlőség vitatott kérdése a két világháború közötti időszakban. — RIHM, 39. sz. 1978. 64—97. p.

Cytowska, E.: Lengyel—olasz együttműködési kísérletek Közép-Európában 1938 október—1939 március.) — Studia z Dziejów ZSRR i Europy Srodkowej, 1978. 14. köt. 135—162. p.

Dimitrov, I.: Bulgária a két háború közötti európai politikában. — Studia z Dziejów ZSRR i Europy Srodkowej, 1978. 14. köt. 29—44. p.

Fogarassy, Ladislaus [László]: Adatok a burgenlandi kérdésekkel foglalkozó velencei jegyzőkönyvről magyar források alapján. — Burgenländische Heimatblätter, 1978. 4. sz. 145—157. p.

Garlicka, A.: Jugoszlávia Olaszország és Németország között a két világháború közötti időszakban. — Studia z Dziejów ZSRR i Europy Srodkowej, 1978. 14. köt. 107—134. p.

Kuhles, J.: A Kommunista Internacionálé álláspontja a háborús veszéllyel és a távol-keleti imperialista háborúval kapcsolatban (1921—1933.) — MG, 1978. 3. sz. 297—304. p.

Magenheimer, H.: Haderők és a fegyverkezési potenciál fejlődése Európában 1933—1938. — ÖMZ, 1978. 2. sz. 116—126. p.

Mares, A.: A francia—csehszlovák kapcsolatok csődje. Francia katonai misszió Prágában (1926—1938). — RHDGM, 111. sz. 1978. 45— 71. p.

Nesvadba, F.: Münchent nem szabad elfelejteni. — HV, 1978. 4. sz. 31—65. p.

Romanow-Bobinska, K.: Jugoszlávia gazdasági kapcsolatai más országokkal a két háború közötti időszakban — Studia z Dziejów ZSRR i Europy Srodkowej, 1978. 14. köt. 45—68. p.

A második világháború

Brabec, A.: A második világháború története és a jelenkor. — HV, 1978. 4. sz. 3—9. p.

Dzur, M.: A második világháború történelmi tanulságai. — HV, 1978. 3. sz. 3—8. p.

Licheri, S.: A légiuralom kérdése a második világháborúban. — RIHM, 39. sz. 1978. 251—275. p.

Mysyrowicz, L.: Európa a második világháborúban és a svájci francianyelvű sajtó. — Schweizerische Zeitschrift für Geschichte, 1978. 1—2. sz. 121—126. p.

Szevoszt'janov, P.: A nagy háború előestéjén. 1939. szeptember—1941. június. — MZS, 1978. 5. sz. 105—113. p.

A második világháború politikai és diplomáciai története

Dascalu, N.: Amerikai katonai misszió Romániában (1944. augusztus—szeptember). — RRH, 1978. 1. sz. 153—164. p.

Douglas, W. A. B.—*Greenhous*, B.: Kanada és a második világháború. — MA, 1978. 1. sz. 24—28. p.

Duretic, V.: Angol katonai elgondolások a második világháború alatt Albánia jövőjéről. — VOG, 1978. 2. sz. 79—111. p.

Jackowicz, J.: Bulgária és a nyugati hatalmak, 1941—1944 között. — Studia z Dziejów ZSRR i Europy Srodkowej, 1978. 14. köt. 199—228. p.

Nazarewicz, R.: A londoni lengyel emigráció felkelési koncepciói 1939—1943 között. — WPH, 1978. 1. sz. 118—144. p.

Roschmann, H.: Németország együttműködése a finnekkel és románokkal a második világháborúban. — EW, 1978. 10. sz. 526—531., 11. sz. 577—583. p.

Roscsin, A. A.: Az 1945. évi san franciscói konferencia. Egy szovjet diplomata visszaemlékezéseiből. — NNI, 1978. 1. sz. 68—77. p., 2. sz. 93—107. p.

Seeber, E.: A szövetséges nagyhatalmak 1943. évi teheráni konferenciája és a végső határozathozatal Lengyelországról. — ZG, 1978. 4. sz. 291—309. p.

Wilhelmus, W.: A fasiszta Németország és Svédország közötti kapcsolatok a Szovjetunió lerohanása után (1941 június—december). — ZG, 1978. 8. sz. 687—699. p.

Yoshii, H.: A német—szovjet háború hatása az Egyesült Államok és Japán közötti tárgyalásokra. — RIHM, 38. sz. 1978. 183—198. p.

Hadi-, gazdasági és társadalmi potenciál

Eichholtz, D.: A fasiszta német imperializmus megszálló politikájának hadigazdasági eredményei, 1939—1944. — MG, 1978. 2. sz. 133—151. p.

Komarov, N.: A szocializmus gazdasági győzelme a Nagy Honvédő Háborúban. — RMSov, 1978. 4. sz. 8—10., 51. p.

Kramer, S. P.: Gazdasági válság Franciaországban a felszabadulás időszakában. — RHDGM, 111. sz. 1978. 25—44. p.

Koszaski, J.: Hadigazdasági helyzet Bulgáriában a második világháború alatt. — VISz, 1978. 2. sz. 23—36. p.

(Kurkotkin) Kourkotkine, Sz.: A Szovjet Fegyveres Erők hátországa a Nagy Honvédő Háború alatt. — RMSov, 1978. 8. sz. 2—6. p.

Matusak, P.: Nemzetközi tudományos ülés a tengelyhatalmak hadigazdaságáról. — WPH, 1978. 3. sz. 359—360. p.

Mikojan, A.: Hadigazdasági kérdések a moszkvai háromhatalmi értekezleten 1941-ben. — VIZS, 1978. 9. sz. 62—69. p.

Rhodes, W. H.: Az „Új Zéland — Szovjet társaság" a második világháború éveiben. — VI., 1978. 4. sz. 62—78. p.

Schönherr, S.: A szovjet fegyveres erők tapasztalatai a honvédelmi erőforrások eredményes alkalmazásában. — M, 1978. 2. sz. 41—48. p.

Sweetman, J.: A kőolaj lefogása: a második világháborús romániai tapasztalatok értékelése. — The Royal Air Forces Quarterly, 1978. 3. sz. 287—298. p.

Volkotrubenko, I.: A szovjet csapatok lőszer- és fegyverellátásának biztosítása a kurszki csatában. — VIZs, 1978. 7. sz. 63—64. p.

Zamlinszkij, V. O.: Az össznépi harc szerepe a szovjet területek visszafoglalásában a Nagy Honvédő Háború idején. — UIZS, 1978. 3. sz. 30—39. p.

Katonai propaganda

Michta, N.: Német katonák a szovjet hadseregről, 1941—1942-ben. — WL, 1978. 2. sz. 108—112. p.

Stang, W.: A német katonák fasiszta befolyásolása a második világháború alatt a nyugatnémet hadtörténetírás tükrében. — MG, 1978. 5. sz. 609—613. p.

Szablin, V.: A katonapolitikai propaganda-tanács tevékenysége (1942—1944). — VIZS, 1978. 4. sz. 90—96. p.

Szervezés, vezetés

Cserednicsenko, G.: Az együttműködés kérdései a hadseregparancsnok hadműveleti elhatározásában a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1978. 10. sz. 26—34. p.

Csujkov, V.: Vezetés és összeköttetés a sztálingrádi harcokban. (Visszaemlékezések.) — VIZS, 1978. 2. sz. 72—78. p.

Grigorovics, D. P.—*Nemjatüj*, V. M.: Az ukrán kommunista párt katonai-szervező és eszmei-politikai tevékenysége a Nagy Honvédő Háború idején. — UIZS, 1978. 5. sz. 35—44. p.

Karagin, N.—*Kozlov*, N.: Az összfegyvernemi hadsereg hadtápja vezetési rendszerének fejlődése (1940—1945). — TISZ, 1978. 10. sz. 44—48. p.

Kunickij, P.: Tudományos előrelátás a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1978. 5. sz. 10—17. p.

Maramzin, V. A.: A csapatok vezetése a Nagy Honvédő Háború frontvédelmi hadműveleteinek tapasztalatai alapján. — VM, 1978. 9. sz. 61—72. p.

Melnikov, P.: A csapatok vezetésének tapasztalatai és a korszerűsítés követelményei a Nagy Honvédő Háborúban és a háború utáni időszakban. — VIZS, 1978. 12. sz. 12—18. p.

Mihajlovszkij, G.—*Vurodov*, I.: A hadvezetés felsőbb szervei a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1978. 4. sz. 16—26. p.

Petrov, L.: Szervezési problémák a bolgár hadsereg fejlődésében a második világháború alatt. — VISz, 1978. 4. sz. 24—37. p.

Platonov, B. A.: A vezérkar összekötője a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VI, 1978. 2. sz. 93—105. p.

Portugalszkij, R.—*Formin*, N.: A front és a hadsereg vezető szervei struktúrája tökéletesítésének néhány kérdése. — VIZS, 1978. 8. sz. 33—41. p.

Sztrusevics, A.: A honi légvédelmi csapatok szervezési struktúrájának fejlődése a Nagy Honvédő Háború folyamán. — VIZS, 1978. 10. sz. 35—42. p.

Wolff, W.: A szocialista haderőépítés és vezetés lenini elveinek megvalósulása a Nagy Honvédő Háborúban. — M, 1978. 1. sz. 94—98. p.

A második világháború hadművészete

[Alekszandrov] Alexandrov, Z.: Éjszakai támadások a Nagy Honvédő Háborúban. — RMSov, 1978. 8. sz. 44—46. p.

[Alekszeev] Alexeev, G.: Partraszállási hadműveletek a Nagy Honvédő Háborúban. — RMSov, 1978. 12. sz. 41—44. p.

Babuskin, A.: A vegyi szolgálat korszerűsítése a háború éveiben. — VIZS, 1978. 7. sz. 87—95. p.

Csikin, V.: Felderítés híradóeszközökkel. — VIZS, 1978. 6. sz. 87—89. p.

Frolov, B.: Harckocsicsapatok találkozó-

harca a Nagy Honvédő Háború támadó hadműveletében. — MG, 1978. 3. sz. 287—296. p. (VIZS, 1977. 9. sz.-ból.)

Geraszimov, I.: A gyorslefolyású hadműveletek előkészítésének tapasztalatai a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1978. 8. sz. 23—32. p.

Herman, H.: A szovjet harckocsihadseregek átcsoportosítása és ütközetbevetése az 1944—1945-ös években. — MW, 1978. 6. sz. 109—122. p.

Kovalev, I.: A katonai közlekedési szervek és a vasúti csapatok a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1978. 12. sz. 80—84. p.

Kudrjasov, O.: A csapatok harckészségének növelése és fenntartása a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1978. 11. sz. 26—31. p.

Maljugin, N.: A lövészhadosztály hadtápjának fejlődése és tökéletesítése a háború éveiben. — VIZS, 1978. 11. sz. 87—90. p.

Odincov, V.:—*Butkov*, P.: Hadseregháttáp a háború első időszakának védelmi hadműveleteiben. — VIZS, 1978. 5. sz. 102—108. p.

Pali, A.: A rádióelektronikai harc a Nagy Honvédő Háborúban. — MG, 1978. 4. sz. 448—456. p.

Pecsenenko, Sz.: Hadsereg támadó hadművelet a távol-keleti hadszíntéren. — VIZS, 1978. 8. sz. 42—49. p.

Peredelszkij, G.—*Horosilov*, G.: Harc az ellenség tüzérsége ellen a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1978. 6. sz. 20—29. p.

Pereszüpkin, I.: Hírközpontok a front és hadsereg hadműveletben. — VIZS, 1978. 1. sz. 28—38. p.

[Radzievszkij] Radzievski, A.: A győzelem művészete a Nagy Honvédő Háborúban. — RMSov, 1978. 1. sz. 23—27. p.

Rodin, V.: A fegyelem a harckészültség fontos összetevője. — VIZS, 1978. 8. sz. 18—24. p.

Sehovcov, N.: A szovjet hadművészet fejlődése a Nagy Honvédő Háború alatt. —VOG, 1978. 2. sz. 141—157. p.

[Sutov] Choutov, Z.: Bekerítő hadműveletek a Nagy Honvédő Háborúban. — RMSov, 1978. 4. sz. 47—50. p.

Szvetlisin, N.: A honi légvédelmi csapatok alkalmazásának sajátosságai a Nagy Honvédő Háborúban. — VPO, 1978. 4. sz. 88—92. p.

Zsadov, A.: Az ellenség mélyen lépcsőzött védelmének áttörése a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1978. 1. sz. 20—27. p.

Haditengerészet

Ammon, G.: A szovjet haditengerészet hadműveletei a második világháborúban. — RMSov, 1978. 6. sz. 8—11. p.

Belousz, N.: A tengeri deszantok felkészülésének és patraszállásának tapasztalatai a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1978. 9. sz. 32—38. p.

Dügalo, V. A.: A hajócsoportok légvédelmi harcbiztosításának fontos formája. (A két világháború tapasztalatai.) — VM, 1978. 10. sz. 51—59. p.

Karitonov, N.: Támadás a tenger alatt. Szovjet tengeralattjárók a Nagy Honvédő Háborúban. — RMSov, 1978. 6. sz. 41—43. p.

Légierő

Babics, V.: A front bombázó légierő harcászata fejlődésének alapvető irányai. — VIZS, 1978. 5. sz. 18—24. p.

Barakling, H. J.: A 16. szovjet légi hadsereg 1942—1945-ben. — TR, 1978. 2. sz. 142—146. p.

Dumitrov, D.: A jugoszláv légierő felállítása és szerepe a népi felszabadító háború folyamán. — VOG, 1978. 1. sz. 59—90. p.

Groehler, O.: A német Luftwaffe ereje és veszteségei a második világháborúban. Dokumentumok. — MG, 1978. 3. sz. 316—336. p.

Haslam, E.: Az 1944-ben Bari-ban állomásozó szovjet repülőcsoport. — The Royal Air Forces Quarterly, 1978. 4. sz. 392—396. p.

Komarov, N.—*Mihajlenko*, I.: A honi légvédelmi vadászok harcászata a háború első időszakában. — VIZS, 1978. 12. sz. 19—24. p.

Król, W.: A 131. lengyel vadászrepülő ezred megalakulása és harci bevetése, 1943. december—1944. június. — WPH, 1978. 1. sz. 202—217. p.

Psenjanik, G.: Egy front állományában lévő két légihadsereg vezetése. — VIZS, 1978. 6. sz. 30—37. p.

Ratley, L. O.: Mára is érvényes tanulság? A légierő Kurszknál. — MR, 1978. 4. sz. 54—62. p.

Resetnikov, V.: Távolbombázók alkalmazása. — VIZS, 1978. 2. sz. 35—40. p.

Sztrusevics, A.—*Francev*, O.: A légierő alkalmazása a háború első időszakának védelmi hadműveleteiben. — VIZS, 1978. 1. sz. 39—47. p.

[Veraksza] Véraksa, E.: Szovjet vadászrepülő harcászat a Nagy Honvédő Háborúban. — RMSov, 1978. 3. sz. 35—37. p.

Veraksza, E.: Az USA és Anglia hadászati légierői tevékenységének megtervezése a második világháború éveiben. — VIZS, 1978. 9. sz. 87—92. p.

Völker, K. H.: A német légierő 1939. szeptember—1940. június között. — WR, 1978. 6. sz. 193—197. p.

Whitley, E. A.: A Máltán állomásozó brit légierő légi felderítő tevékenysége 1940—1941-ben. — The Royal Air Forces Quarterly, 1978. 1. sz. 19—30. p.

A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben

Kozlowski, E.: Az 1939 szeptemberi háború tapasztalatai. — WL, 1978. 9. sz. 4—8. p.

Radomski, J.: Magyar önkéntesek részvétele az 1939. évi szeptemberi harcokban. (Olvasói levél.) — WPH, 1978. 1. sz. 361—363. p.

Rzepniewski, A.: Gondolatok az 1939. évi háborúról. — WPH, 1978. 1. sz. 99—117. p.

Truszkowski, St.: A légvédelmi tüzérség az 1939. évi háborúban. Befejező rész. WPH, 1978. 2. sz. 202—236. p.

Nyugati hadszíntér

Browne, G.: V 3 — London ágyúja. (Visszaemlékezés az indítóbázis megsemmisítésére.) — The Royal Air Rorces Quarterly, 1978. 4. sz. 376—377. p.

Delmas, J.: A „Cobra" hadművelet 1944 júliuában Normandiában. — RHA, 1978. 4. sz. 121—139. p.

Hesse, J.: Lüttich 1914—1940. — WR, 1978. 3. sz. 96—101., 4. sz. 128—133. p.

Hoop, J. M. d': A francia hadsereg az 1940. évi fegyverszünettől az 1945. évi győzelemig. — RHDGM, 110. sz. 1978. 103—113. p.

Perrin, A.: Tüzérségi erődítmény az első vonalban 1940-ben. — RMS, 1978. 9. sz. 370—376. p.

Rapin, J. J.: Az alpesi csata 1940 júniusában. — RMS, 1978. 12. sz. 516—531. p.

Rebrov, M.: Az angliai csata. — RMSov, 1978. 1. sz. 34—35. p.

Reile, O.: „Lehallgatták" az angolok a Wehrmacht titkos adóját és félrevezették az Abwehrt az inváziót illetően? — WR, 1978. 4. sz. 123—127. p.

Rückbrodt, P.: Invázió Normandiában (1944) — a német katonai vezetés meglepése vagy megtévesztése. — WR, 1978. 6. sz. 190—192. p.

Stich, K.: A brit légvédelem a V-fegyverek ellen, 1944—1945-ben. — MG, 1978. 6. sz. 694—710. p.

White, Ch.: Egy „Tigris" harckocsi. (Visszaemlékezés a normandiai partraszállás idején történt harckocsi-párbajra.) — A, 1978. 4. sz. 16—17. p.

Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér

Ceva, L.: Olasz háború Észak-Afrikában (1940—1943). — RIHM, 39. sz. 1978. 126—208. p.

Chandler, H. L.: Más szemszögből a Crossword hadművelet (1945. február—március: Észak-Olaszország). Gabriel Kolko könyvének revíziója. — MA, 1978. 2. sz. 68—74. p.

Cousine, A.: Szállítóoszlopok a francia expedíciós hadtestben Olaszországban. — RHA, 1978. 3. sz. 135—157. p.

Ficociello, V.: Az Appeninektől a Póig. Az 5. USA hadsereg a második világháborúban. — RM, 1978. 6. sz. 78—86. p.

Ficociello, V.: Ortona városa a második világháborúban. — RM, 1978. 1. sz. 103—112. p.

Kljakovic, V.: A szövetségesek partraszállásának kérdései a Balkánon (1939—1945). — VOG, 1978. 3. sz. 7—25. p.

Skibinski, F.: A krétai csata, 1941. — WPH, 1978. 4. sz. 303—352. p.

Vincent, J. N.: Francia egységek hadmozdulatai Líbiában (1942—1943). — RHA, 1978. 1. sz. 145—166. p.

Wagner, H.: Meghaltak, hogy mi élhessünk. (Németek El Alameinnél 1942.) — KTR, 1978. 6. sz. 257. p.

Összeállították:
Viniczai István,
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

FARKAS MÁRTON — Lemberg. Az Osztrák—Magyar Monarchia hadműveletei 1914 kora őszén Galíciában. (Augusztus 15—szeptember 25.) — — — — — — 167

SIKLÓS ANDRÁS — Az Osztrák—Magyar Monarchia utolsó offenzívája. (1918. június 15—24.) — — — — — 208

KÖZLEMÉNYEK

DR. SISA JÓZSEF — A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum (volt Nándor-laktanya) építésének története — — — 254

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

MIHAIL ASIK — Emlékeim a Budai Önkéntes Ezred harcosairól 260

OKMÁNYTÁR

VADÁSZ SÁNDOR — A freiburgi Militärarchiv Seeckt-hagyatékának magyar katonai vonatkozású iratai — — — 279

SZEMLE

* * * — Der deutsche Militarismus im Geschichte und Gegenwart *(Farkas Márton)* — — — — — 292

KATHRIN SITZLER — Solidarität oder Söldnertum? Die ausländischen Freiwilligenverbände im Ungarischen Unabhangigkeitskrieg 1848—49 *(Böhm Jakab)* — — — 295

TEMESVÁRY FERENC — A sárvári Nádasdy Ferenc Múzeum fegyvergyűjteménye *(Csillag Ferenc)* — — — — — 298

OLAF GROEHLER — A légi háborúk története 1910—1970 *(Szakály Sándor)* — — — — — — — — — 299

* * * — Voenno-isztoricseszkij Zsurnál 1980. 7—12. sz. *(Lengyel István)* — — — — — — — 301

* * * — Historie a Vojenstvi 1978. évf. *(Nádor Tibor)* 309

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1978. I. Rész. *(Viniczai István—Windisch Aladárné)* — — — — — — — — — 313

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

МАРТОН ФАРКАШ — Лемберг. Военные операции Австро-Венгерской Монархии ранней осенью 1914 года в Галиции (15 авг.—25 сент.) — — — — — — — — — — — — 167

АНДРАШ ШИКЛОШ — Последняя наступательная операция Австро-Венгерской Монархии (15—24 июня 1918 г.) — — — — 208

ПУБЛИКАЦИИ

ЙОЖЕФ ШИША — История строительства Военно-исторчиеского института и музея (бывшей казармы им. Нандора) — — — 254

МЕМУАРЫ

МИХАИЛ АШИК — Мои воспоминания о боях Будайского добровольческого полка — — — — — — — — — — 260

АРХИВ

ШАНДОР ВАДАС — Относящиеся к Венгрии военные документы из Зеектовского наследства фрейбургского Военного архива 279

ОБЗОР

* * * — Der deutsche Militarismus in Geschichte und Gegenwart. *(Мартон Фаркаш)* — — — — — — — — — 292

КАТРИН ЗИТЦЛЕР — Solidarität oder Söldnertum? Die ausländischen Freiwilligen-verbände im Ungarischen Unabhangigkeitskrieg. 1848—49. *(Якаб Бём)* — — — — — — — — — 295

ФЕРЕНЦ ТЕМЕШВАРИ — Оружейная коллекция шарварского Музея имени Ференца Надашди *(Ференц Чиллаг)* — — — — — — 298

ОЛАФ ГРЭЛЕР — История воздушных войн 1910—1970 гг. *(Шандор Сакай)* — — — — — — — — — — — — — 299

* * * — Военно-исторических журнал 1980, № 7—12 *(Иштван Лендель)* — — — — — — — — — — — 301

* * * — Журнал Historie a Vojenstvi 1978 г. *(Тибор Надор)* — — — — — — — — — 309

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Военно-историческая библиография зарубежных журналов. 1978, часть I. *(Иштван Виницаи—Элеонора Виндиш)* — — — — — — — — — — — 313

INHALT

STUDIEN

MÁRTON FARKAS — Lemberg. Die Kriegsoperationen der Österreichisch—Ungarischen Monarchie im Frühherbst 1914 in Galizien (15. Aug.—25. Sept.) — — 167

ANDRÁS SIKLÓS — Die letzte Offensive der Österreichisch—Ungarischen Monarchie (15—24. Juni, 1918.) — — 208

MITTEILUNGEN

DR. JÓZSEF SISA — Die Baugeschichte des Kriegsgeschichtlichen Instituts und Museums (der ehemaligen „Ferdinand"-Kaserne) — — — — — — — — 254

ERINNERUNGEN

MICHAIL ASHIK — Erinnerungen vom Freiwilligen Regimente „Buda" — — — — — — — — — — 260

DOKUMENTE

SÁNDOR VADÁSZ — Die des ungarischen Militärs bezügliche Schriften des Nachlasses vom General Seeckt im Militärarchiv Freiburg i. Br. — — — — — 279

RUNDSCHAU

* * * — Der deutsche Militarismus in Geschichte und Gegenwart *(Márton Farkas)* — — — — — 292

KATHRIN SITZLER — Solidarität ober Söldnertum? Die ausländischen Freiwillingenverbände im Ungarischen Unabhängigkeitskrieg 1848—49 *(Jakab Böhm)* — — — 295

FERENC TEMESVÁRY — Die Waffensammlung des Museums „Nádasdy Ferenc" in Sárvár *(Ferenc Csillag)* — — — 298

OLAF GROEHLER — Geschichte des Lutfkrieges 1910—1970 *(Sándor Szakály)* — — — — — — — — 299

* * * — Woenno—istoritscheskij Shurnal Nr. 7—12. 1980. *(István Lengyel)* — — — — — — — 301

* * * — Historie a Vojenstvi Jg. 1978. *(Tibor Nádor)* — 309

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Das Kriegsgeschichtliche Repertorium der ausländischen Fachschrifte. I. Teil. 1978. *(István Viniczai—Eleonora Windisch)* — — — — — 313

Ára: 13,– Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

AZ ERŐD BEVÉTELE
Válogatás a világirodalom legjobb katonaelbeszéléseiből (1800–1945) 66 Ft

INTER ARMA
Válogatás másfél évtized legjobb katonaelbeszéléseiből és verseiből 46 Ft

Györe Imre
PARIPÁT, FEGYVERT 24 Ft

Csakovszkij, A.
A BLOKÁD 110 Ft

Fóti Andor
ITT AZ R-CSOPORT 47 Ft

Falus Gy.–József G.
A KATAMARÁN-AKCIÓ 28 Ft

Popov, D.
KETTŐS ÜGYNÖK VOLTAM 51 Ft

Scortia, T. N.–Robinson, F. M.
A PROMÉTHEUS-VÁLSÁG 54 Ft

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Dolmányos István
A KULIKOVÓI ÜTKÖZET – A JUBILEUM MÉRLEGÉN

Fodor Pál
EGY SZELDZSUK INTÉZMÉNY ÚTJA MAGYARORSZÁGRA: A DZSEREHOROK

Szakály Sándor
A HORTHY-HADSEREG TÁBORI CSENDŐRSÉGÉNEK MEGSZERVEZÉSE ÉS ALKALMAZÁSA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN (1938–1944)

Kovács Jenő
EGYÜTT A HATÁRTERÜLETI LAKOSSÁGGAL (1945–1956)

3

XXVIII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1981

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3

1981

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXVIII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dolmányos István, a történelemtudományok kandidátusa, egyetemi docens, ELTE BTK (Budapest), *Fodor Pál* tudományos munkatárs, MTA Orientalisztikai Intézet (Budapest), *Kovács Jenő* újságíró (Budapest), *dr. Szabó Miklós* őrnagy, ZMKA (Budapest), *Tóth Sándor* gyakornok, JATE BTK (Szeged), *V. A. Zolotarjev* őrnagy, a történelemtudományok kandidátusa (Moszkva); továbbá *dr. Bencze László* őrnagy, *Nagy László*, a történelemtudományok kandidátusa, *Szakály Sándor*, *Viniczai István*, *Windisch Aladárné* és *Zachar József*, a történelemtudományok kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Hánes Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím, Budapest, Pf. 7. 1250. Telefon: 360-764

Kiadja:

a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 330-993
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 52,— Ft, negyedévre 13,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 250 371 HU ISSN 0017—6540

81.2707/2-03 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

TANULMÁNYOK

DOLMÁNYOS ISTVÁN

A KULIKOVÓI ÜTKÖZET — A JUBILEUM MÉRLEGÉN

„... ó pacsirta... zengd a dicsőségét a fejedelmeknek, Dmitrijnek és Vlagyimirnak!"

Zadonscsina
(hősi ének)

Élesebb fénybe kerül Dmitrij nagyfejedelem és környezete

A magas növésű, fekete szakállú, fekete hajú, fekete zászlajú hadvezérre és államférfira, Dmitrijre, a doni győzőre fokozott érdeklődés irányul a tatár vereséggel végződő kulikovói ütközet hatszázadik évfordulóján.

Pedig igazán nem mondható, hogy a történelem figyelmetlen volt iránta.[1] Már Rettegett Iván a példaadó orosz hősök sorában emlegette. Kutuzov Napóleonnal megütközve azt kívánta, hogy saját tetteinek színhelye ugyanolyan híres legyen, mint a Don közelében levő Nyeprjadva, ahol annak idején Dmitrij kaszálta le a tatárokat 1380-ban. A szovjet történettudomány — részben a dekabristákat követve — új korszakot nyitott Dmitrij Donszkoj életének kutatásában. Ezért törvényszerű volt, hogy 1941-ben, a Nagy Honvédő Háború idején Sztálin, történelmi nevezetességű buzdító beszédében, Lenin örökségével együtt, a doni győző tetteit is a szovjet nép emlékezetébe idézte. A második világháború után pedig még szélesebb alapokon bontakozott ki a kutató tevékenység.

Ami azonban a személyét illetően mégis hátramaradt, és ami most törlesztődik, az főleg a következő: részletesebben felmérik a három évtizedig (1359—1389) uralkodó nagyfejedelem egyéni teljesítményét és a segítőihez, környezetéhez fűződő kapcsolatait.[2]

Az évkönyvek krónikásaitól a nagyfejedelem személyiségéről tudtuk, hogy Dmitrij (magyarosan Dimitrij) megvetette a szószátyárságot, hogy ugyanakkor szívesen beszédbe elegyedett azokkal, akiket az ügy szempontjából megfelelőnek ítélt. S főleg, hogy „mindig eszénél" találták. De nem minden tekintetben volt világos a történeti ábrázolásban a Kulikovóig, az 1380. évi ütközetig vezető politikai-katonai lépéseinek, megoldásainak miértje, irányító részesedése a további kormányzásban.

1 Az ütközet évszázadokon át továbbélő oroszországi emlékezetéhez újabb adatokat, szempontokat nyújt *A. D. Gorszkij:* Kulikovszkaja bitva 1380 g. (Nyekotorije itogi i zadacsi jejo izucsenyija v isztoricseszkoj nauke.) Vesztnyik Moszkovszkovo unyiverszityeta. Szerija 8. Isztorija. 1980. 4.; *E. L. Afanaszjer:* Kulikovszkaja bitva v izobrazsenyii russzkih piszatyelej XVII. v. Izvesztyija Akagyemii nauk SzSzSzR. Szerija litycraturi i jazika. T. 39. (1980) 4.

2 *V. A. Kucskin:* Szpodvizsnyiki Dmitrija Donszkovo. Voproszi isztorii 1979. 8.

Az újabb szovjet szakirodalom és a jubileumi tanulmányok[3] erőteljesebb körvonalakkal bontakoztatják ki annak a gyorsan érő fejedelemembernek az arcképét, aki a kor felismert pozitív követelményeit kivétesen szilárd akarattal szolgálta. Erélye rendkívüli volt. Nála egyáltalán nem szólam, hogy katonafejedelemként élte az életét. Értett hozzá, miként kell előkészíteni a döntő összecsapást. Az ehhez szükséges politikai kulcskérdéseket kellő időben tisztázta. Ezért lehetett ő az orosz földek egyesítési folyamatában a moszkvai fejedelemség vezető szerepének végső, döntő konszolidálója és működhetett a tatár-türk Arany Horda legnagyobb kévebontójaként.

Távolról sem állt azonban egyedül a vezetésben. Egyik unokatestvére, a szerpuhovi Vlagyimir Andrejevics fejedelem hosszú időn keresztül és nagyon hathatósan támogatta uralkodásában. Céltudatos politikával a bojárok, nemesek tekintélyes rétegeit is szorosan környezetéhez kapcsolta. Igazában éppen a szovjet történeti kutatás fáradozásai nyomán láthatjuk, hogy az éles osztálykülönbségek-ellentétek ellenére milyen bő paraszti, kézműiparos és kereskedői tömegtámaszt sikerült igénybe vennie.

Ám a jubileumkor nemcsak a sikeres, a győzedelmes, de a roppant nehézségekbe ütköző államférfi alakja is világosabban rajzolódik ki, mint bármikor korábban.

„Két nagy fekete felhő szállott szemközt"

Zadonscsina

Az orosz egységmozgalom foka és az ellenséges koalíció helyzete

Egy Kulikovó-szabású orosz győzelem kicsikarásának akadályai tulajdonképpen abból is megítélhetők, hogy Oroszország, az 1380-as nagy siker ellenére, csak száz esztendővel később, 1480-ban tudta a tatár fennhatóság-kötődés utolsó, lényegesebb formai elemeit felszámolni.

A XIV. század második fele így olyan korszak az orosz földek történetében, amikor Moszkva tüneményesen induló térfoglalása és tömörítő munkája ellenére az egyesülés folyamata még súlyos, bár már csak részlegesen ható „blokkoltságnak" van kitéve az Arany Horda és szövetségesei oldaláról. Maguk az orosz belállapotok is nagyon bonyodalmasaknak minősíthetők Dmitrij Ivanovics uralkodásának kezdetén. Bizonyos konzervatív feudális részerők körömszakadtáig, a külellenség támogatásáig is védelmezték hadállásaikat. Az orosz egységmozgalom előrehaladásának foka tehát még viszonylag korai jegyeit mutatta.[4]

A belviszonyok jelentős mértékű ziláltságára vallott, hogy a novgorodi fejedelemségből kirajzó kalandor elemek rendszeresen végigpusztíthatták a keleti orosz vidékeket. Kosztrománál, Nyizsnyij-Novgorodnál szabályos ütközetet vívtak a szintén orosz helyőrségek többezer fős katonaságával. Kirabolták a volgai kereskedelmi utat. Dúlták a városokat. Pasutó akadémikus jubileumi tanulmányában ezért mutat rá: a moszkvai nagyfejedelem egyik közérdekű

3 Kulikovszkaja bitva. Szbornyik sztatyej. Otv. red. L. G. Beszkrovnij. Moszkva, 1980.; Kulikovszkaja bitva v lityeratute i isszkusztva. Otv. red. A. Ny. Robinszon. Moszkva, 1980.

4 *V. A. Kuczkin:* Pobeda na Kulikovom polje. Voproszi isztorii 1980. 8., 4. o.; a moszkvai fejedelemség korábbi tatárellenes katonai sikereihez l. *V. V. Kargalov:* Kulikovszkaja bitva i jejo meszto v otyecsesztvennoj isztorii. Prepodavanyije isztorii v skolje. 1979. 5., 17. o.; Moszkva vezető szerepéről ld. még régebbről *V. P. Adrianova-Perec:* Szlovo o Kulikovszkoj bitve Szofronija Rjazanca. „Voinszkije povesztyi Drevnyej Ruszi." Moszkva—Leningrád, 1949. 143. o.

célkitűzése az volt, hogy megfékezze a novgorodi „uskujnyikok", a csónakos kalózok egy csoportját.[5]

De az ifjú uralkodónak Szuzdal fejedelemségével szemben is orosz ellenséggel kellett felvonulnia. Katonai hadjáratot katonai hadjárat után provokáltak ki az ellenséggel cimboráló kiskirályok másutt is. Dmitrij Tver fejedelemséghez is csapatot vezetett. (A tveri évkönyv nemcsak a katonai összecsapás tényét rögzíti, de azt panaszolja, hogy Tver városát hajítógépekkel lőtték és gyújtogatták Dmitrij seregei, kárt okozva a településben.) A moszkvai—tveri összecsapás egyik drámai fordulójában a tveri Mihály (Mihail) fejedelem nem átallott átszökni az orosz egységmozgalommal szemben ellenséges Litvániába, amely részben külhatalomnak számított. Ez a példa kiáltó bizonyítéka, hogy az egyesülési folyamat belső akadályai szoros kapcsolatban voltak a külső ellenség erőfeszítéseivel.

Az oroszok által is nagymértékben lakott Litvánia káros szeparatizmusa bizonyult a legnagyobb belső akadálynak a további egyesülésben és országvédelemben. S nemcsak önös különállása miatt, de fokozódó moszkvai betörései folytán is. A források által említett „határvívás", majd a „határátlépés" után e betörések közül a Moszkva alá és Oroszország északkeleti részébe vezetett 1368-as, 1370-es, valamint a 70-es évek eleji hadjárat emelkedett ki. Algirdas (Olgerth) litván nagyfejedelem külpolitikáját éppen ez a Moszkva ellen irányuló expanziós törekvés tette nyilvánvalóan hódító jellegűvé. S ugyanez domborította ki ebben az irányban is Dmitrij külpolitikájának és hadmozdulatainak védelmi célzatát. Dmitrij a litvániai kereskedelem rendezésével, így az 1371-i moszkvai—litván kereskedelmi szerződéssel is igyekezett megfékezni a háborúskodást. Az orosz nagyfejedelem, noha nem tért ki a katonai megmérkőzés elől, az ellencsapásokat, például a hetvenes évek közepén vezetett nyugati hadjáratát, az óvatos védekezés általános keretében tartotta. Erről a hadjárat olyan részlete is tanúskodik, mint amit a litvániai és żemaitijai évkönyv az 1375-ös évnél ad elő: az orosz nagyfejedelmet gondok emésztették mivel a nagy litván erőkkel szemben már nem bízott a vár- és városvédelemben és a városon kívüli, mezei védekezésre volt kénytelen előkészülni.[6] Az eset az orosz fejedelmi biztonsági politika rutinjának fejlődése szempontjából is említést érdemel. A várból, vagy városból történő kényszerű távozás módszere, s az, ezt a nagy veszély idején rendszeresen kísérő fejedelmi lelki válság véleményünk szerint Rettegett Iván későbbi nevezetes opricsnyina politikájának korai, halovány előképeihez tartozik.

Ha a litván nagyfejedelem nem ármánykodott volna Bizáncnál a moszkvai egyházi tényezők ellen, pedig ezt igen erélyesen tette, Dmitrijnek egyébként is gondot okoztak volna az egyházi ügyek. Alekszej metropolita Dmitrij gyermek- és ifjúkorát felhasználva túlságosan hosszú ideig és a kellőnél nagyobb mértékben gyakorolt befolyást a világi dolgok menetére. A metropoliták évtizedeken át általában nem eléggé harcosan álltak ki a tatár fennhatósággal szemben. Amikor litván nyomásra Bizánc Kipriánt nevezte ki Kijevbe „egész Oroszország" érsekévé, ő is csak olyasfajta tanácsot adott a moszkvai nagyfejedelemnek, hogy ajándékokkal lágyítsa meg az Arany Horda szívét.[7]

5 *V. T. Pasuto:* „I vaszkipe zemlja russzkaja..." Isztorija SzSzSzR. 1980. 4. 82. o. Az orosz belháborúkhoz l. még *J. Sz. Lurje:* Obscserusszkije letopiszi XIV—XV. vv. L. 1976. 105—106. o.

6 Polnoje szobranyije russzkih letopiszej. (A továbbiakban — PSzRL) XXXII. Otvetsztvennij redaktor *B. A. Ribakov.* Moszkva, 1975. 61. o. Figyelmet érdemel, hogy később még Dlugosz lengyel krónikás sem ábrázolhatta a litván—orosz összecsapást úgy, mintha Dmitrij idején az oroszok támadták volna Litvániát, vagy Lengyelországot. (Ellenben Dlugosz nagy fogyatékossága, hogy Kulikovo idején figyelme átsiklik az oroszok nagy tatárellenes küzdelme felett. Vö. *Joannis Dlugosz* Senioris Canonici Cracoviensis: Opera Omnia. Cura Alexandri. Przezdziecki edita. Tomus XII. Cracoviae, 1876.

7 PSzRL. XXXII. 46. o.

A papok, hercegek, bojárok egy csoportjának iszákos, óvatlan magatartása szintén növelte a nagyfejedelem gondjait, amiről a papi évkönyvekben is találunk önbíráló utalást.

Végezetül, de nem utolsó sorban, a rjazanyi Oleg orosz fejedelem ismétlődő eltántorodása tetézte meg a belső front problémáit. A rjazanyi urak feje tetejére állított logikával nem Algirdas-t, meg Oleg fejedelmüket látták egységbontónak, hanem Dmitrijt, és a litvánok ebbéli „fájdalmát" emlegették résztvevően.[8] Nyíltan kifejtett programjuk volt ugyanakkor Moszkva felosztása és Dmitrij nyugatra juttatása. A régi fejedelmi szétdaraboltsághoz ragaszkodó rjazanyi Oleget — szociális ellenérvet is bevetve — népei rossz gondozójaként, szó szerint alattvalói vérszívójaként bélyegezték meg a moszkvai szemléletű történeti énekek.

S ilyen körülmények között kívülről fokról-fokra bontakozott a legnagyobb kollektív bekerítési kísérlet, amelyet Oroszország addig valaha is átélt. Az Arany Horda és Litvánia vezetésével a Zadonscsina hősi ének történelemben gondolkozó szerzőjének szavai szerint „Két nagy fekete felhő szállott szemközt" Oroszországgal. Másutt, a csattanó kedvéért, úgy fogalmaz, hogy körös körül „minden ország" hadba indult Moszkva ellen. Az orosz földek Marx által is természetellenesnek tartott beszorítottsága így egyelőre, ahelyett, hogy tovább enyhült volna, fokozódott.

Dmitrij és tanácsadóinak nagy érdeme, hogy nemcsak a tatár veszélyt, de ennek litván és más kombinációját is tisztán felismerték. Az egyidejű és összefonódó keleti és nyugati fenyegettetést látva emiatt a külpolitikában a körkörös, minden oldalú aktivitás helyzetparancsából indultak ki. Már Dmitrij udvara tudta, hogy az adott körülmények között a tatárok elleni harc okvetlenül feltételezi a küzdelmet a litván fejedelemmel és szövetségeseivel — és fordítva. Ezzel századokra szóló új, érvényes külpolitikai gyakorlatot ajánlottak, programot fogalmaztak Oroszországnak. A leginkább mesteri mozzanatot pedig abban ragadhatjuk meg Dmitrij eljárásában, hogy éppen a külső veszély nyomasztóan kollektív jellegének megértése miatt, Caesar-i taktikával, rendkívüli gonddal vigyázott arra, hogy katonailag közvetlenül ezek az ellenséges erők együtt sohase léphessenek fel, hogy ezekre Moszkva külön-külön mérjen hatékony csapásokat.

„mindenünnen, mint a sasok, sereglenek a bátor harcosok"

Zadonscsina

Miért diadalmaskodott Oroszország a kulikovói csatában?

Az 1380. évi csata nem járt könnyű orosz győzelemmel. Aligha nevezhető automatikusan elrendelt, mintegy égből pottyant diadalnak. Előtte hosszú ideig és utána több évtizedig hiába keresünk ekkora sikert. A diadal magyarázatát nyilvánvalóan a moszkvai nagyfejedelemség politikájával, annak jellegével kell kezdeni, azzal szükséges megalapozni. Ez a politika megfelelt az egyetemes történeti haladás irányzatának. Igazságosan védte az orosz és több más nép érdekeit. Csakhogy a csata kimenetele szempontjából a közvetlen áttételek, a közelebbi okok is rendkívül lényegesek. Már Tyihomirov szovjet akadémikus,

8 Uo. 50. o.

a kulikovói ütközet egyik régebbi szakértője is hangsúlyozta az alapos magyarázat fontosságát az ütközet leírásánál.[9]

A felülkerekedés jelentős mértékben a megelőző évtizedek orosz fejlődésének objektív és szubjektív teljesítményéből következett. A mai kutatás hangsúlyozza, hogy a XIV. század második felében tovább haladt előre a mezőgazdálkodás, bővült a szántóterület. Az anyagi gyarapodást tükrözte a régi orosz városi központok megélénkülése. Több új város, település jött létre. Erre a hullámra támaszkodva Dmitrij alatt kezdődött meg az orosz templomjavítások látványossá növekvő sorozata. A vlagyimiri Uszpenszkij székesegyház rendbehozásához, a moszkvai Mindenszentek emléktemplomának későbbi felépíttetéséhez hasonló lépések Dmitrij igen tudatos és tevékenyebb egyházpolitikájára is vallottak.

Kulikovó lényeges előkészítésének számított az állam egyházpolitikai irányvonalának érvényre juttatása. Ez az ideológiai tényező a csata történetének speciális vizsgálatakor — legyen az akár a legvázlatosabb — feltétlenül említést érdemel. A fejedelem elérte, hogy az ország ügyeinek intézésében rendszeresen kifejeződött a világi, nagyfejedelmi hatalom elsődlegessége. Inkább ő hasonította magához a metropoliták politikáját, mint amazok az övét. Pimen későbbi példája bizonyítja, Dmitrij még felszentelt metropolita (egy ideig perejaszlavli arhimandrita) fogságba vetésétől sem riadt vissza, ha a kül- és belpolitika nagy érdekei kerültek veszélybe.

Másodszor Dmitrij a többi fejedelemségben levő egyházi központokat az orosz összefogás biztosabb eszközévé tette a maga számára, mint elődei. Egyházi téren több helyütt még valamivel nagyobb sikereket is el tudott érni, mint a fejedelemségek orosz világi urainál. A távoli egyházi központok akár a hibás politikát folytató központi metropolitával szemben is segítették Dmitrijt. Novgorod és Pszkov egyházi elöljárói például elutasították Kiprián bizonyos követeléseit, ahogy a moszkvai fejedelem is tette.

Dmitrij szigorú egyházi intézkedései egyáltalán nem irányultak általánosságban az egyház ellen. Sőt, ő az egyházi vezetők politikai megrendszabályozása közben rendkívüli gonddal ügyelt egyházi propagandájának, papi kapcsolatainak fokozására. Az évkönyvek a nagyfejedelem kíséretét leírva megemlítik „a püspökök és az egész lelkészi vezetés" jelenlétét.[10] Ez a kapcsolattartás különösen a tatárokkal szembeni eszmei előkészítés céljából kamatozott.

Továbbá, amennyire lehetett, a nagyfejedelemnek ki kellett szorítania az egyházpolitikából a litván és a téves, ti. orosz szempontból sérelmes, bizánci beavatkozási törekvéseket. Az utóbbiét úgy, hogy a közös érdekű orosz—bizánci kapcsolatok, így a termékeny művelődési, művészeti összeköttetések ne szakadjanak meg. Az itt levő egyetemleges érdekeket Dmitrij sokkal jobban felismerte, mint a török hódítás torkában levő és sokszor mégis elvakultan gőgös, hatalmaskodó bizánciak. Az orosz bülinák, népi hősi énekek fogalmként emlegették az orosz udvaroknál megjelenő „félelmetes görög követ"-ek alakját. Ezek egyikével sakkot játszva annak idején még Vlagyimir kijevi fejedelem is elvesztette a játékot — a bülinák mesés állítása szerint. Annyi bizonyos, hogy Dmitrij fényesen megnyert egy ilyen egyházpolitikai sakkjátékot a görögökkel szemben. Kulikovó előestéjére előrehaladt az egyházi rendteremtésben. A metropolitaválasztás új rendszerének (ti. orosz egyházi zsinaton tör-

9 *M. Ny. Tyihomirov:* Kulikovszkaja bitva 1380 goda. Voproszi isztorii 1955. 8. 12. o. E tanulmány bővített változatát l. a „Povesztyi o Kulikovszkoj bitve" című kötetben. Izd. podg. *M. Ny. Tyihomirov, V. F. Rzsiga, L. A. Dmitrijev.* Moszkva, 1959.

10 PSzRL XXX. Otv. red. *M. Ny. Tyihomirov.* Moszkva, 1965. 124. o.

ténő megválasztásuknak és felszentelésüknek) fenyegetését is latba vetve a bizánciakat saját politikai álláspontja tűrésére kényszerítette.[11]

Mivel az egyházi viták gyakorlatilag jórészt a kijevi érsekség körül éleződtek ki, a moszkvai nagyfejedelem ott támasztott igényei alkalmasak voltak jelentős mértékben éleszteni a nyugati pravoszlávok Oroszországhoz történő egyházi és állami csatlakozásának nagy jövőjű vonzalmait.

Az orosz egyház szellemi frissülése fokozta az orosz történeti ismeretek latba vetését. A papok a tatárok és a litvánok elleni küzdelemben célirányosan használták fel az egykori nagy német- és svédverő orosz fejedelem, Alekszandr Nyevszkij emlékét. Meg Boriszét és Glebét, az orosz szentekét. Bevetették a világtörténelemről szerzett tudásukat. Olyan győzelem után kiáltottak az orosz évkönyvek művészi ritmikus és rímes prózájának dalnokai, mint amilyent Konstantin és más görög császárok arattak, és a „régi hellének". Vonzó példaként jelent meg írásaikban Titus Flavius Vespasianus római császár harca, anélkül azonban, hogy az orosz fejedelmeket annyira közvetlenül a római uralkodóktól származtatták volna, mint később Rettegett Iván idején.[12] (Ekkor a származtatás központi tényezője a makedóniai Nagy Sándor.) Noha a római birodalom létrehozásának, a rómaiak, latinok nagy egységmozgalmának, egybegyűjtésének kínálkozó párhuzama hiányzott még a szellemi fegyvertárból, a római és a balkáni fejedelmi tettek humanista színezetű, fokozott emlegetése már fontos lépést jelentett a további ideológiai képződmény, a „harmadik Róma" orosz koncepciójának kialakítása felé.

Az évkönyvek és a bülinák leghatásosabb részeihez tartozott a tatárok által okozott károk történeti tényeinek felemlegetése. Ebben az áttekintésben Lengyelországgal együtt Magyarország[13] tatár pusztítását is gondosan emlékezetben tartotta az orosz krónikás.

A történeti propaganda természetesen csak egy része, magja volt az időszerű tatár- és litvánellenes toborzó hírverésnek.

Az Arany Horda még nagyon ingerelte, tevékenyen sanyargatta az orosz földeket, ellentétben az inaktivitását állító polgári történetírói véleményekkel. S a tatárok általában nem is éltek szimbiózisban az oroszokkal. A történelmi pillanat éppen a tatár követelésekkel való bátor és nyílt szakítást tűzte napirendre. Dmitrij ehhez az igényhez magasodott fel, amikor dacosan kijelentette: „Nem megyek jarlikért" (káni megerősítésért). Noha a jarlikot egy ideig még ismételten megkapta, a merész fellépés híre az orosz földnek új korszakot hirdetett.

Dmitrij és hívei számtalan jelből jól érezték meg, hogy lényegében befejeződtek a legrosszabb idők, amikor a régi orosz bülinák azzal a lemondó ítélettel zárták egyébként tatárellenes felhívásaikat, hogy a fellépés úgyis csak szenvedéseket eredményez, minden „hiábavaló". A nagy történelmi tett lehetőségét és realitását ismerte fel ekkor a moszkvai nagyfejedelem udvara.

A maguk módján a tatárok is megláttak valamit az oroszokban gyülemlő új energiákból. A bülinákban a tatár még büszke parancsolóként, feje-

11 *G. M. Prohorov:* Poveszty o Mitjaje. Ruszj i Vizantyija v epohu Kulikovszkoj bitvi. Moszkva, 1978.; Szaloniki Dmitrij — Donszkoj védőszentje — oroszországi kultuszához *Ny. Sz. Boriszov:* Kulikovszkaja bitva i nyekotorije voproszi duhovnoj zsiznyi Rosszii XIV—XV. vv. Vesztnyik Moszkovszkovo unyiverszityeta. Szerija isztorija. 1980. 5., 59. o. A polgári történetírás mind a mai napig egyoldalúan pozitív fénybe állítja Bizánc Oroszország-politikáját. *John Meyendorff* amerikai egyháztörténész például arra a hibás beállításra építi fel újabb — egyébként szakszerű hozzáértést mutató — könyvét, hogy Bizánc nagyon jelentősen, vagyis egyértelműen csak segítően járult hozzá Oroszország felemelkedéséhez, a modern Európa kialakításához. Holott Konstantinápoly védelmét sem tudta kellően előmozdítani és Oroszországot is sokszor visszahúzta. Vö. Byzantium and the Rise of Russia. A Study of Byzantino—Russian Relations in the Fourteenth Century. Cambridge, 1981.

12 PSzRL XI. Sz-Petyerburg 1897. Prig. k izd. *Sz. F. Platonov.* PSzRL. XXVI. M.—L. Pod red. *M. Ny. Tyihomirova.* 133., 139., 328. o.

13 PSzRL XXXII. 44. o.

delmi pózban jelent meg a hódoló, „táltartó" orosz fejedelmek előtt. Dmitrij idején változott, óvatosabb és kevésbé udvariatlan lett a tatár a diplomáciai érintkezésben. A moszkvai uralkodó ekkor már ismét szabályos európai fejedelmi méltósággal fogadhatta a kán hajlongó, térdeplő keleti követét. Tőle függött, hogy a követ visszatérhet-e urához, vagy sem.

1373-ban az első nagyobb fegyveres demonstráció is elkövetkezett Dmitrij részéről a tatárokkal szemben, az Oka — Oroszország ajtaja, tartotta akkortájt az orosz szólásmondás — folyó menti gyepűvonalra utalva. Elrettentés céljából egész nyáron ennél a folyónál táboroztak Dmitrij csapatai. Az orosz sereg egyelőre még a régi megszokás szerint helyezkedett el: a folyó tatárokkal ellenkező oldalán. Úgy, ahogy a bülinákban is olvasható, hogy a „matuska Nyepra" mögött várakozik a katonaság. Ezzel kezdetét vette Kulikovó közvetlen előkészítésének legfontosabb része, a katonai mozgósítás és cselekvés.

Ám a komolyabb harc előbb a Volgánál, keleten robbant ki. Dmitrij és udvara nagy távlatú történelmi előrelátással állapította meg, hogy a tatárok visszaszorításának és korlátozásának egyik fontos kulcsa a stratégiai helyzetet illetően előnyös pozíciójú, de katonailag-politikailag erősen sebezhető volgai, kazányi kánság. Dmitrij a hetvenes évek derekán Kazány ellen szólította az oroszokat. Csapatait az Arany Horda függésében levő Kazányi Kánság ellen vezényelte. Ezzel kibontakozott az a harci párhuzam, amely Rettegett Iváig jellemzi a katonai viszonylatokat: nyugaton a litvánokkal és ottani szövetségeseikkel, keleten jórészt a Kazányi Kánsággal folyik a kötélhúzás. Az orosz vállalkozás Kazánynál kezdetben teljes sikert aratott: Aszan és Mahmet fejedelmek sarcra kényszerültek. Kazányban megjelentek a darugáknak is nevezett orosz adószedők. Lazult a kánság függése a Hordától. Ezzel szinte cselekvésképtelenné vált a tatárok Oroszországgal szembeni, előretolt jobbszárnya. Említést érdemlő mértékben kezdődött meg Kazányból a tatár előkelőségek átállása orosz szolgálatba.[14] (Később Rettegett Iván csaknem minden vonatkozásban ezt a Dmitrij által nagyszabásúan megnyitott Kazány-politikát viszi majd teljes, végső sikerre.)

A kazányi nyitányt az Arany Horda általános gyengülése, feudális széttagolódása mellett közvetlenül a Hordában korábban kibontakozott viszály segítette elő. A tatár fejedelmek szinte a lehetetlenségig gyorsan váltották egymást véres belharcokban. Nagyfejedelmeik kilétét ebben a periódusban (a tatár pénzek alapján) csak bajosan tudták megállapítani a pénztörténészek kutatásaiból. A Horda társadalmi-politikai gyengülése, dekoncentrálódása, s főleg az összes tatár kánságé, ekkor még nem mutatott teljes elerőtlenedést. Rengeteg kincsük maradt, katonájuk bőven volt. Felkínálkozó európai szövetségeseik pedig új és új hátvédet jelentettek.

A küzdelem Kazány súlypontú szakaszának az vetett véget, hogy az Arany Hordában átmenetileg megerősödött a türelmetlen és mozgékony Mamaj kán uralma. Egyidőre az alkalmi belső tömörülés került előtérbe náluk. Mamaj, a Horda mindenek elé helyezett zsákmányvágyát kihasználva, ismételten támadásba lendítette csapatait és nagy leszámolásra készült Oroszországgal. A nem mindennapi összetűzést közvetlenül éppen tatár részről váltották ki.

1378-ban a jelentős vozsai csata a küzdelem csomópontját délnyugatra helyezte át.[15] A Mamaj erőivel vívott első szabályos ütközet történetére kronológiai feljegyzéseiben Marx is felfigyelt, annak méltó rangot biztosítva. Noha a vozsai ütközet pontos helyének megállapításában még nem jutott teljesen nyug-

14 *I. B. Grekov:* Vosztocsnja Jevropa i upadok Zolotoj Ordi (na rubezse XIV—XV vv.) Moszkva, 1975. 91. o.
15 *V. D. Nazarov:* Rosszija nakanunye Kulikovszkoj bitvi. (K 600-letyiju szrazsenyija na reke Vozse.) Voproszi isztorii 1978. 8.

vópontra a történeti kutatás[16], a pozitív végkimenetelt az oroszok javára senki sem vitatja. Ez volt ez idő tájt az első nagy győzelem. A fordulat indoklásában tekintélyes szerepet tulajdonítanak az orosz fegyverzet minőségének.[17] Dmitrij válogatott katonái általában nagyobb számban rendelkeztek páncélzattal. A fegyverkezésnél az oroszországi műhelyek termelése mellett a nyugati kereskedelem forrásaiból is igyekeztek meríteni. Felhasználták még a déli, fekete tenger-parti olasz fegyverpiacot, amely utóbbiból azonban a tatárok is bőven meríthettek az olasz és görög kereskedők kapzsisága révén. Tábori ágyúkat Vozsánál és a kulikovói ütközetben természetesen még nem használtak, de Dmitrij kormányzata a gyorsan terjedő tűzfegyverekről értesülést szerezve éppen ez idő tájt gondoskodott várágyúk beszerzéséről, ami idővel elősegítette, hogy az oroszok rögzítsék a megnyert mezei csaták eredményeit.[18]

A vozsai ütközet hozta a több fejedelemségre szóló lélektani fordulatot a tatárok elleni küzdelemben.[19] Az általános örömet fokozta, hogy Algirdas litván fejedelem az előző esztendőben, 1377-ben elhunyt. Amikor Oroszországba az a hír érkezett, hogy a régi pogány szokásoknak megfelelően tizennyolc harci paripával együtt sírba tették az orosz föld ádáz ellenségét, sokan könnyebb időkre gondoltak.

Az ellenségek megosztását és a meglepetés taktikáját fölényes biztonsággal végigvivő moszkvai nagyfejedelmi udvar máris Litvánia ellen összpontosított és 1379 decemberében lecsapott az új litván uralkodó, Jogaila (Jagello) csapataira. A litvánok megleckéztetése a kulikovói győzelem egyik közvetlen előfeltétele volt. Ha nem is tudta teljesen visszatartani az egyik orosz hősi ének által „esztelennek" nevezett új litván uralkodót attól, hogy a következő évben a tatárokkal összhangban mozgassa csapatait, annyira fontolgatóvá tette, hogy ez kizárta az ellenséges haderők operatív egyesülését a döntő pillanatban.

A vozsai és a kulikovói csata, vagyis az 1378 és 1380 közé eső időszak tatár kapcsolatainak némi nyugalmát Dmitrij államgépezete és az orosz fejedelemségek közti szövetségi rendszer további erősítésére használta fel. A moszkvai nagyfejedelem a hetvenes évek derekától megszüntette az adófizetést a Hordának és — amint ezt Borisz Alekszandrovics Ribakov akadémikus a Pravdában megjelent jubileumi megemlékezésében[20] kiemelte — széles egységfrontban[21] maga köré gyűjtötte a szövetséges orosz uralkodókat, tisztségviselőket. A zalesszjei Perejaszlavl városában pedig, amely az újonnan megerősített őrtálló városok közé tartozott, és amelyet közvetlenül érintett a litván betörés, kongresszust rendezett számukra. A perejaszlavli tanácskozások szilárdították az összefogó erők és a moszkvai nagyfejedelemség polgári, katonai kormányzatát. „Van sok derék megbízható vajdánk", utalt a Zadonscsina az orosz közigazgatás erősödésére és főleg a moszkvai vajdákra,[22] a kulikovói győzelem egyik elsőrangú előkészítő mozzanatára.

Ezzel függött össze, hogy a lázadókat magában a moszkvai fejedelemségben is kérlelhetetlenül letörte, lett légyen szó akár a legmagasabb körökhöz tartozó személyiségekről. Ennek egyik példája Ivan Vasziljevics Veljaminov el-

16 *Kucskin:* i. m. (1980) 16. o.
17 *Nazarov:* i. m. 113. o.
18 *M. G. Rabinovics:* Vojennoje gyelo na Ruszi epohi Kulikovszkoj bitvi. Voproszi isztorii 1980. 7. 108. o. *A. Ny. Kirpicsnyikov:* Oruzsije vremen Kulikovszkoj bitvi. Vesztnyik AN SzSzSzR 1980. 8.
19 *A. L. Horoskevics:* O mesztye Kulikovszkoj bitvi. Isztorija SzSzSzR 1980. 4. 106. o.
20 Nyemerknuvsaja sztranyica isztorii. Torzsesztvennoje szobranyije v cseszty 600-letyiju Kulikovszkoj bitvi. Pravda, (Moszkva) 1980. szeptember 9. 12. o.
21 *I. B. Grekov:* Kulikovszkaja bitva — vazsnaja veha v polityicseszkoj zsiznyi Vosztocsnoj Jevropi vtoroj polovini XIV v. Szovjetszkoje szlavjanovegyenyije 1980. 5., 17. o.
22 *V. V. Kargalov:* Moszkva i Kulikovszkaja bitva. „Moszkva" (folyóir.) 1980. 8. 194. o.

ütése volt a moszkvai népfelkelés katonai parancsnoki („tiszjackij", vagyis ezernagy) tisztségétől, majd Veljaminov későbbi kivégeztetése.[23]

A kormánygépezet megerősödése, korszerűbbé válása jól kifejezte az orosz földek általános felélénkülését. Ezt orosz újjászületésnek is nevezik a XIV—XV. századra tekintve. Kétség sem férhetett hozzá, hogy az egykori nagy Oroszország kezdett új életre kelni. A kedvező orosz összpontosulási folyamatok és előzmények a nagy mérkőzés tudatos, sokoldalú előkészítésével együtt, tekintélyes mértékben meghatározták az 1380. évi ütközet kedvező kimenetelét. Ám a sikerténvezőkre csak maga a csata tehette fel a koronát.

„Nagy dörgés van készülőben"

Zadonscsina

Az orosz középkor legnagyobb horderejű ütközete

Az új esztendő első fele már a nagyfeszültség jegyében telt mindkét oldalon. Amikor nyáron híre jött, hogy Mamaj csakugyan megindult egy Batu kán hadjáratára emlékeztető méretű támadásra, áradatszerűen érkeztek Moszkvába és környékére az orosz seregek. „Ó félelmetes esztendő!" — emlékeztetett az egyik későbbi évkönyvíró a robbanásig feszült légkörre. A gyülekező csapatok létszámának árnyalati kérdéseinél is fontosabb ennek a lelki kohónak a hatása. Amint Lihacsov újólag bizonyítja, az oroszok és szövetségeseik tudatában addig végbement pozitív változások ekkor összegeződtek ugrásszerűen.[24]

A harcra kész sereg egyik újdonságának tekinthető, hogy erős, szinte már az angol katonaságra emlékeztető méretű gyalogsággal rendelkezett. A lovak toporzékolását és vágtatását különösen kedvelő évkönyvirodalom is kiemelte ezúttal „a sok gyalogharcost".[25] Többségük katonáskodáshoz szokott parasztokból állt. Magvuk pedig a moszkvai nagyfejedelemség falusi-városi kézművesei közül került ki. Az utóbbiak az egyszeri, a néphagyomány által kicsúfolt, ügyetlen novgorodi kézműveskatonáktól eltérően, jól elsajátították a fegyverforgatást. A csapat ilyen összetételét a feudális urak rendelték el. Ám hogy elrendelhették, az a küzdelem még erőteljesebben növekvő népi tömegbázisára vall. Ez volt az ütközet kibontakoztatásának és lefolyásának az egyik legfontosabb tényezője.

Egyidejűleg valóságos arisztokrata—nemesi tömegfelvonulás képét is mutatta a Dmitrij által elrendelt moszkvai katonai szemle. „Induljatok hát a tatár ellen jó hercegek, bojárok, bátor vitézek!" — szólt az egykori hősi ének szerzője képzeletben a hadrakeltekhez, s ha feudális szemléletének megfelelően egyoldalúan helyezte is az előtérbe az uralkodó osztályt, a tények azt mutatják, hogy a küzdelmet ekkor nemcsak a nemesség legszélesebb rétegei támogatták, de a bojárság többsége és a részfejedelmek nagy része is segítette.

Területileg az orosz hadsereg gerincét magától értetődően a Moszkvai Nagyfejedelemség szolgáltatta. De a különféle közeli és távoli szövetséges nagyfejedelemségek, fejedelemségek katonái szintén eljöttek. Még olyan kényes pontokról is érkeztek önkéntesek, ahol egyébként a kiváró, számítgató, vagy éppen ellenséges feudális erők tartották kézben a hatalmat. A források novgorodiak kisebb csoportját említik a közös seregben az ottani poszadnyikok (helytartók) irányítása alatt. Pszkoviakról úgyszintén megemlékeznek. Némely litvániai

23 *Ruszlan Szkrinnyikov:* Kulikovszkaja bitva. Zvjezda, 1980. 8. 11., 14. o. (Ivan Veljaminov személyéről.)
24 *D. Sz. Lihacsov:* Russzkaja kultura i szrazsenyije na Kulikovom polje za Donom. Zvjezda, 1980. 9. 3. o.
25 PSzRL XI. 56. o.

herceg és bojár ugyancsak elhozta katonáit. Az orosz csapatok nagy fájdalmára a rjazanyi Oleg fejedelem, akit az évkönyv „új Judás árulónak" nevez, tatár nyomás alatt az ellenséghez pártolt. Ez a lépés csakugyan több volt, semhogy már ingadozásnak nevezhetnénk. Oleg megakadályozta seregének csatlakozását az oroszokhoz, fiát pedig Mamajhoz küldte, aranyat-ezüstöt ígérve. Az „ördög tanácsosa", ahogy még az évkönyv Olegről szól, állítólag azt hangoztatta, hogy eljött végre a tatár kán ideje. Földrajzi helyzeténél fogva és e politikai iránytévesztés miatt a kulikovói csatát megelőzően a rjazanyi nagyfejedelemség ugyanúgy került az érdeklődés előterébe, mint annak idején a XIII. században Kijev városa a tatár ostrom előtt. Ezúttal azonban a vezetést tekintve inkább negatív oldaláról. A rjazanyi kőtemplom 1380 nyarán történt összeomlásának tényét is feljegyezve, az évkönyvírók talán, jelképesen, érzékeltetni kívánták a rjazanyi politikai katasztrófát. Önkéntes egységek végül Rjazanyból is érkeztek. Sőt a volgavidéki népek fegyvereseinek egy részét szintén a nagysereghez vezényelték.

Ezért tartotta úgy az orosz írásos hagyomány, hogy a kulikovói ütközetben „egész Oroszország és a szlovének" jelentek meg összefogva, hogy „mindenfelől" jöttek. (Szlovéneknek ebben az összefüggésben régi orosz krónikás szokás szerint a nyugati oroszokat hívták, eredetileg pedig a szlávokat.)

A moszkvai nagyfejedelem roppant horderejű politikai győzelme máris szemmel láthatóvá vált. Az orosz fejedelemségek tömörülése összeurópai horderejű hatalmi tényezőt eredményezett.

Az ellenség táborából a moszkvai gyülekező helyen megjelent litvániaiak — említi az egyik hősi ének — álmélkodva méregették az orosz csapat nagyságát. Az évkönyvirodalom úgy fogalmaz, hogy addig ehhez fogható sereget Oroszország nem látott. A szovjet kutatók a középkori források általános jellegzetességeinek ismeretében az évkönyvek adatait óvatosan kezelik. Jóval kisebb számokkal dolgoznak, mint az ott megjelöltek. Jelenleg a becslések — mert a pontos létszámot megfelelő forrás hiányában nem lehetett tisztázni — a 180 000-től a 40 000-ig terjednek.[26] Ha ezek sorából csak a legminimálisabb becslést, vagyis a 40 000-et fogadnánk el, pedig a kézikönyvek inkább a százezer körül vagy annál valamivel feljebb eső számításokat valószínűsítik, lélekszámban akkor is tekintélyes volt a sereg, hiszen Oroszország 1812-ben a borogyinói csatában nem sokkal többet állított közvetlenül szembe Napóleonnal.

A Moszkva városát mennydörgésszerű zajjal felverő törzscsapat összképén az egyszerű katonák fegyverzetét alkotó hegyes kopják, lándzsák uralkodtak, amelyek végeiből ma is több darabot találnak a kulikovói csatamezőn. „A sok zászló vígan lobog" — olvassuk a vonuló csapatokról a Zadonscsinában. A nyári napfény a krónikás szerint úgy játszott a vitézi páncélokon, hogy messziről nézve éjben közeledő sugárzó gyertyafényeknek látszottak.

Végül augusztusban Dmitrij délre, Mamaj elé parancsolta katonáit. Az évkönyv szerint a menetre összerendeződött sereg Moszkvából nem is fért ki egyetlen kapun. A Frolovszki (a mai Szpasszkij), a Nyikolszkij (a mai Mihajlovszkij) és a Görög-Konstantin (vagyis oroszos nevén a Konsztantyino—Jelenyinszkij-i) bástyák kapuin özönlöttek ki a katonák, s a három kaputól állítólag három úton át tartottak a csata színhelye felé. Bizonyos, hogy tényleg több irányban távoztak. Maga a nagyfejedelem a kotyeli utat választotta.

A nagy melegben a városon kívül félmeztelenül haladtak. A nehéz páncélokat, fegyvereket kocsikon szállították. A több fejedelemségből érkező csa-

26 *Rabinovics:* i. m. 106. o. V. ö. Kratkaja isztorija SzSzSzR. Csaszty pervaja. Otv. red. *Ny. J. Noszov.* Leningrád 1978. 72. o.; *Kucskin:* i. m. (1980) 12. o.; *V. J. Petrenko:* Bitva na Kulikovomu poli. Ukrainszkij isztoricsnij zsurnal, 1980. 9. 45. o.

patok, részben más ruházatot viselve, ki voltak téve annak, hogy csata közben a tarkaság miatt egymásnak rontanak. Ezért délebbre érve valamelyest egységesítették az öltözetet a „helyi ruhák" szerint.

A sereg elé még Moszkvából messze előre „erős őrséget" bocsátottak az ellenség kikémlelésére. Ez előkelő tatár „nyelvet", vagyis foglyot hozott a nagyfejedelemhez. „A nyelv azt mondta a fejedelemnek" — fejtegeti az évkönyv —, hogy Mamaj az orosz seregről mit sem sejtve nyugodtan közeledik. Mivel a litván csapat vonulásáról is hírek érkeztek, Dmitrij úgy határozott, hogy mindkét ellenfél megtévesztése és megosztása érdekében kissé nyugatabbra vonja déli előnyomulását, taktikusan kikerülve Rjazanyt.

Az orosz sereg harcrakészségét és magabiztosságát az is megmutatta, hogy ez alkalommal nemcsak a gyepűvonalnál nem álltak meg, de — újszerűen — nem kerestek védelmet — ami pedig gyakran történt — valamely folyó mögött sem. A Donon (korán „csendes Donnak" nevezi az évkönyvíró) hidakat verve, majd pedig a hidakat maga mögött lebontva, az egész sereg, a régi gyakorlattól tudatosan eltérve, átkelt a tatárok felőli oldalra. Hátát főleg a Don egyik nyugati, jobb parti mellékfolyójának, a szintén csöndes vizű Nyeprjadvának támasztotta. Az évkönyvíró Jaroszlav kijevi nagyfejedelem és Alekszandr Nyevszkij eljárására és annak követésére hivatkozott ennél a folyók elé helyezett merész, de az erő felismerésére épülő csatarendnél. A két folyó szögében elterülő kulikovói mezőn („Kulikove polje", „Kulikovszkaja polja") elfoglalt hadállással Dmitrij és tisztjei máris meghatározták a nagy mérkőzés színhelyét. Mamaj elesett a kezdeményezéstől.

Kulikovó síkságát a magyar szakirodalomban gyakran Szalonkaföld-ként fordítják, bár az elnevezés mai szovjet vélemény szerint még nem teljesen tisztázott. A térség helyzete az Ilja Muromec-féle bülinában említett „tiszta mező"-höz hasonlított. Ebben a korban egyike volt a „pogány mezőknek", vagyis az olyan közbülső vidékeknek, amelyen a tatárok rendszeresen portyáztak. Amikor az orosz sereg ott megtelepedett — a leírásokról ítélve — aligha észlelte a síkság árvalányhajas pompáját. A csatára már felajzva, történelmi ítélet színhelyét látta a tájban.[27]

A parancsnokok serényen tevékenykedtek. A kialakult ötös tagozódású harcrendnek megfelelően állították fel a katonákat. Elöl egy „élezred"-nek nevezett csapattestet helyeztek el. Mögötte középütt a derékhadat találjuk. Két szélen a „jobb kéznek" és „bal kéznek" nevezett, javarészt lovasságból álló seregtesteket. Vlagyimir Andrejevics nagyfejedelem vezetésével több ezer főre menő válogatott tartalékcsapatot is elrejtettek a folyók szögletében levő ún. Zöld erdőségben. Biztonság kedvéért színlelt főparancsnokságot is felállítottak. A nagyfejedelem átadta ruháját, fényes fegyverzetét és fekete zászlaját. Dmitrij „vitézi méltóságú udvart" adott a hátvédként az erdőbe vonuló unokatestvére mellé. A csatateret nagy csönd szállta meg. Végül felzúghatott a szokott orosz kiáltás: „tatárok a mezőben!". Szeptember 8-ára a tatár kürtök rivalgása közben a két sereg közvetlen küzdőtávolba került.

Az oroszokat országos méretekben tulajdonképpen nem is egy, hanem — mint említettük — két nagy hadsereg fenyegette: a tatár mellett a szintén közeledő litvániai katonaság. A kulikovói csatáról szóló hajdani történeti elbeszélés mintegy sorrendet állított fel e két szövetséges csapat között. „Pervaja tatarszka, vtoraja litovszka" — vagyis az első a tatár, a második a litván. Ez a sorrend megfelelt csapataik tényleges ütőképességének. Ez idő tájt Oroszország felsorolt ellenségei közül a súlypontot még a tatárok alkották. (Nem így lesz ez

27 L. *Horoskevics* idézett új helyszíntanulmányát.

majd a XVI. század végén. Akkor a súlypont ugyanazon a koalíciós rendszeren belül végleg a litván—lengyel erőkre helyeződik, s a tatárok kerülnek a második helyre.)

Ezzel a borzongató hírű fő erőközponttal került ekkor frontális összeütközésbe Oroszország. Igaz, a tatár csapat óvatlan közeledése levont harci értékéből. Maga a hadra kelt tatár sereg számszerűen tekintélyes volt, azonban nem duzzasztották fel különösen, mert nem szoktak még hozzá a Dmitrij csapatához fogható orosz ellensereghez. A legfrissebb szovjet becslés, a korábbi számításokat is figyelembe véve, 40—60 000 tatár katonát feltételez.[28] Gyalogsággal szintén rendelkeztek, ami egyebütt külön magyarázatot igényel. A tatár seregben nagyobb számmal voltak jelen más ajkúak. Örményeket, kaukázusi és a Fekete-tenger melletti népekből kikerülő katonákat hoztak magukkal. Az olaszok az ottani kereskedő városokból újólag nemcsak kereskedelmileg, de fegyveresen is jobban bekapcsolódtak a tatár katonai vállalkozásokba és Kulikovónál is megjelentek (genovaiak, velenceiek).[29] Görögök számottevő mértékben lehettek a tatár seregben ugyanarról a vidékről, mert amikor menekültek, az oroszok hallották, hogy „a pogány tatárok" görögül kiáltoznak.

A kulikovói mező Széphalomnak (másképpen Vörös dombnak) nevezett magaslatán parancsnoki sátrát felüttető, dekadens despotizmust gyakorló Mamaj kán — amint a későbbi orosz beszámolók írják — a „bömbölő oroszlán" pózában testesítette meg e tarka sereg legjellegzetesebb rossz tulajdonságait. Mindenekelőtt a szertelen harácsolási vágyat. „Meggazdagszunk az orosz aranyból" — adja szájába alapos okkal a szavakat az orosz krónikás,[30] mivel nemcsak név szerint mondták a Hordát Arany Hordának, de ez az egész vállalkozássorozat — a fejüket vesztett keresztény olaszok példája is jól mutatja — egyfajta aranyláz jegyében ment végbe. A tatárok közismert „képrombolása" orosz földön szintén szoros kapcsolatban volt rablási vágyukkal. A kellő körültekintés hiánya is jellemezte még a tatár vezért. De bármennyire is elvakult volt, Kulikovónál az orosz sereg puszta látványa már meggondolkoztathatta. S minél jobban tudakolta az öreg tatároktól Batu kán győzelmi fortélyait a régi, széttagolt oroszokkal szemben, annál inkább rá kellett jönnie (ahogy a Livóniai évkönyv tudni véli új ítéletét): „Oroszország megokosodott".[31]

1380. szeptember 8-án Dmitrijt felszólították tisztjei: „fordulj, fejedelem, az orosz sereghez!" Az uralkodói szózat csak a moszkvai jelszavak kialakult rendjében hangozhatott el: harc a „szent egyházért", a pravoszláv hitért, „testvériségünkért" (pontosan: za bratyiju nasu, vagy za bratju nasu). Az utóbbi az orosz összefogást fejezte ki. Noha már létezett az orosz nyelvben a haza újabb fogalma (az atyai örökrész megjelölése, az otcsina lényegült át eképpen) a források általában még a XV. század elején is a testvériség szóval jelölték az oroszok, pravoszlávok közösségét.

Az uralkodói szózat e szavait majd I. Péter ismétli meg a poltavai csatánál kiadott napiparancsában.

Mamaj az ütközet előtt valamelyest tájékozódott az egyesülést kérlelő litván csapatok és a „harmadik ország" harmadik hadseregе, a rjazanyiak felől. Közülük egyik sem juttatta el derékhadát egészen Kulikovóhoz. Jogaila ugyan — mint említettük — felkerekedett és hadjáratot kezdett. Ő azonban már, az expanzív katolicizmushoz igazodva, azzal a felkiáltással sietett a tatárokhoz,

28 *Kucskin:* i. m. (1980) 8. o.

29 *A. L. Horoskevics:* Politicsni naszlidki Kulikovszkoj bitvi. Ukrainszkij isztoricsnij zsurnal. 1980. 9. 51. o.; a kulikovói ütközetben a tatárok oldalán genovai lovasságról tudósít.

30 PRSzL XXVI. 126. o. A reneszánsz által fokozott kincsvágyhoz l. *V. I. Rutenburg:* Italija i Jevropa nakanunye novovo vremenyi. Leningrád, 1974. 207. o.

31 PSzRL XXXII. 56. o.

hogy az oroszok pogányok. „Egy hit, egy keresztség!" — hirdette szemforgató türelmetlenséggel Jogaila,[32] miközben Mamajhoz törleszkedett. Az orosz évkönyv leleplezte ezt a fajta kereszténytelen kereszténységet. Akik ma így hirdetik, hogy „egy hit, egy keresztség", azok a tatárokhoz pártolnak — válaszolta a pravoszláv szerzetes. Más orosz krónikás is hangsúlyozta a bekövetkezett tényeket: „ellenségeink nemcsak a tatárok, de Litvánia is, a rjazanyiak is"[33]. Jogaila katonái között litvánok mellett lettek, lengyelek, skandinávok („varjagok") is voltak. A litván fejedelemnek a Lovagrenddel 1380 tavaszán megkötött békéje a német zsoldosok bekapcsolódását is fokozott mértékben lehetővé tette. S hajtotta Jogaila Oroszország ellen a nyugati oroszok tekintélyes csoportjait. Kulikovót viszonylag megközelítve[34] egészen Odojevig jutottak. Szokásuk a gyújtogatás, rablás volt. Az oroszországi állapotok, s a hadi helyzet felől híreket szerezve, viszály tört ki a litván táborban. Jogaila „pánjai"[35] végül a hadjárat hiábavalósága mellett nyilatkoztak. A litván sereg pravoszláv katonái is gyengítették a harci kedvet, így Jogaila végül nem kockáztatta meg az amúgy is bonyodalmasnak ígérkező közvetlen egyesülést a tatárokkal, hanem kereket oldott. Örömmel győzött volna a tatárok előtt. Szívesen diadalmaskodott volna a tatárokkal. Ám a nagy orosz felkészülést ismételten tapasztalva, nem akart vereséget szenvedni a tatárokkal együtt. Jogaila eme hadjáratáról a polgári történetírás és a hatása alá kerülő történészek vagy nem szólnak, vagy nem jelentőségének megfelelően[36]

Sajnos a kulikovó ütközetről eddig megjelent magyarországi megemlékezések sem értesítenek — koncepcionális jelentősége, poénszerű sokatmondása ellenére — a litvánok 1380. évi hadjáratáról, hasonlóképpen az egységbontó árulók elleni kemény nagyfejedelmi küzdelemről. Ebben a tekintetben a jubileumi mérleg bizony a psykhostasis, a lélekmérleg szerepét játszhatja: ráirányítja figyelmünket a lengyel—litván és magyar polgári nacionalista történeti torzítások objektíve tovább ható szemléleti ferdüléseire.[37]

A vakmerő Mamaj egyedül maradva is támadást parancsolt. Szeptember 8-án délben hirtelen elhallgattak a tatár harci kürtök. Csapataik támadásba lendültek. Annál erősebben zendültek meg e látványra az orosz harsonák. Dmitrij kíséretéhez szólt: „kezdem eltakarni az arcomat". És amint a krónikás nyomatékkal megjegyezte, katonáival együtt „győzelemre szöktette a lovát".

A több órás küzdelem rendkívül véres volt.[38] A tatár roham elsöpörte az oroszok színlelt főparancsnokságát, meggyilkolták az ál-nagyfejedelmet, megszerezték az orosz fejedelmi páncélt. E spolium opima, káni vezér által szerzett vezéri kincs birtokában még hevesebb ostromba kezdtek. Lekaszabolták a legjobb orosz ezredeket. Álruhában is megsebesítették a nagyfejedelmet. Dmitrij a közeli erdőbe vonszolta és levelekkel fedte be magát. Főtisztjei, az alkalmas pillanatot kötélidegekkel kivárva, előparancsolták Vlagyimir fejedelem rejtekhelyen állomásozó tartalék ezredeit. A hadállásait tartó orosz törzssereg erőre

32 PSzRL XXVI. 128. o.
33 PSzRL VIII. Prig. k izd. *A. F. Bicskov.* Szanktpetyerburg, 1859. 38. o.
34 PSzRL XXV. Red. *M. Ny. Tyihomirov.* Moszkva—Leningrád, 1949. 55. o. Jogaila csapatainak a tatárokkal párhuzamos 1380. évi előrenyomulásáról, Kulikovó litván megközelítéséről: Kulikovszka bitva — gerojicsna sztorinka v isztorii nasej krajini. Ukrajinszkij isztoricsnij zsurnal. 1980. 9. 38. o. (Szerkesztőségi cikk.)
35 PSzRL XXVI. 334. o.
36 Ennek egyik példája, hogy a nyugatnémet polgári történetírás feudáliskori súlypontú Oroszország-szintézise expressis verbis „elfelejt" megemlékezni az 1380-as litván hadjárat katonai cselekményeiről. *Günther Stöckl:* Russische Geschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. Stuttgart, 1962. 174. o.
37 Az 1380. évi litván hadjáratot magát szintén nem említi *Szvák Gyula:* Az első nagy győzelem a tatárok fölött — Kulikovó emlékezete. Élet és Tudomány, 1980. szeptember 12. A litván—lengyel veszély kellő exponálása szorosan összefügg a következő századok orosz külpolitikájának, így Rettegett Iván kormányzatának helyes értékelésével, ennek egyik előfeltétele.
38 A győzelem nagy árát hangsúlyozza *Kirpicsnyikov:* Vojennoje gyelo na Ruszi XIII—XV. vv. Leningrád, 1976. 17. o.

kapott, végre megroppantotta, majd üldözőbe vette a tatárokat. Belekergették őket a folyókba. Hamarosan a Nyeprjadva másik partján is folyt a kán csapatainak felszámolása.

A „Jurka csizmadiá"-k vitézsége, a halálfejes ruhájú Pereszvet-szerzetesek elszántsága, az egész sereg Kalkára, az 1223. évi vereségre és sok minden másra emlékező nemes bosszúvágya kiharcolta a világra szóló győzelmet. Mintha az antik történelem legfényesebb lapjai tárultak volna fel.

„Ki mondta ezt, kié ez a hang?" — kérdezte az évkönyv drámai előadásában a vérző Dmitrij, amikor alig akarta elhinni a diadalt az őt tudósító, ápoló katonáknak.

Mamaj csak „szürke farkasként" tudott elmenekülni a volgai kánság, majd a Kis Horda felé. Hatalma megbomlott. Tohtamüs a Kék Hordából síkraszállt Mamaj ellen. Mintha valamely megtorló mitológiai isten rendezte volna el a dolgokat, Tohtamüs éppen a Kalka folyónál, az egykori oroszellenes tatár győzelem színhelyén verte tönkre Mamajt. S mintha e bosszuló isten folytatta volna munkáját: a Kaffába álruhában bekérezkedő Mamaj kánt addigi szövetségesei, az ottani kereskedők, a tatár fejedelem kincsére áhítva, meggyilkoltatták.

„Csodálkozzék az egész világ"

Zadonscsina

A csata történelmi jelentősége

A kulikovói orosz győzelem történelmi helyét a következő főbb mozzanatok határozzák meg a változásokból ítélve:

— 1380 után *a Horda Oroszország elleni támadásai, a csata folytán is, fokozottan atomizálódtak,* anélkül, hogy alkalmi összpontosulásuk, vagy ismétlődésük megszűnt volna. A tatár presztízsveszteség főleg abban fejeződött ki, hogy az Arany Hordát fő fészkéhez viszonylag közel is meg lehetett verni. Ettől kezdve érződött jobban a sztyeppe-övezet sok évszázados északi irányú expanziójának az alkonya. Igazolódott, hogy Oroszország csakugyan lehánthatja fokozatosan a mongol—türk kötelékeket és amint Puskin is utalt rá, visszatérítheti a hódítókat a keleti térségek felé. A „csorba félhold" eme nagy élősdi birodalmára váró döntő vereség nyitánya nemzetközileg bebizonyította, hogy kellő tömörüléssel a török veszéllyel szemben is átütő erővel lehet fellépni. Különösen a balkáni népek számára lehetett ez intő példa és lelkesítés, ahova csakugyan futótűzszerű gyorsasággal jutott el az események híre. Az ütközet német és más európai visszhangja ugyanezt a lehetőséget használhatta ki. (Kulikovo korai bizonysága volt magyar szempontból annak, hogy megfelelő politikai és más kedvező körülmények esetén lehetséges lehet ilyenféle — képletesen szólva — anti-Mohácsot kialakítani, vagy pontosabban valamiféle elő-Karlócát létrehozni az ehhez hasonló típusú ellenfelekkel szemben.)

— A megnyert ütközet továbbá *hosszabb időre erősebb éket vert az ellenséges koalíció tatár és litván ága közé.* Kulikovó a támadó litván fejedelemség és szövetségesei számára is nagy presztizsveszteséget hozott. Megnőtt Dmitrij litvániai tekintélye és befolyása. Amint a csatáról szóló orosz történeti elbeszélés állítja, azután Dmitrij „nevét ijedelemmel és reszketéssel féltve Litvánia".

— A győzelem ezenkívül *közvetlenül elősegítette Oroszország erőteljesebb gazdasági-társadalmi előrehaladását,* anélkül, hogy teljesen felszámolhatta volna a rendszeres és nagyméretű tatár kártevést.

— Kulikovó után a csatából következőleg is *rendkívül gyors fellendülés kezdődött az orosz kulturális életben.* Eszmeileg az orosz gondolkodás végleg kiegyenesítette gerincét és még jobban elhúzódott, nagy messzességbe távozott a tatár uralom mentalitásától, mindennapi szokásaitól, szorosabb kapcsolatot létesítve Európa más részeivel, ami a tatár függőség újabb és újabb érvényesülése közepette soha nem látott élességű kontrasztot hozott létre az orosz szellemi fejlődés és más meghatározott valóságelemek között.[39]

— Végül Kulikovó Oroszország, *az újjászülető Nagy Oroszország, a moszkvai állam roppant horderejű tekintélynyereségéhez, állami önállósága kiteljesedéséhez vezetett,* minden nehézség ellenére. Ennek jórészt külső irányú megnyilvánulása volt, hogy az oroszok a kor legnagyobb türk-verőiként adtak hírt magukról tetteikkel, több ázsiai államalakulatra is befolyást gyakorolva. Ismét — Csernisevszkij kifejezésével — „megmentőként" léptek elő Európa történetében. A moszkvai állam keleti civilizatorikus szerepét senki sem vitathatja. A nagy litván—lengyel agressziós felszökelléssel szemben szintén kidomborodtak a nagyfejedelemség politikájának politikájának pozitív jellegzetességei, nem utolsó sorban Lovagrend-ellenessége. Mindezek a tényezők több évszázadra különösen fontosak voltak az orosz birodalom sikeres növekedésében.[40]

Belpolitikailag Kulikovó után közvetlenül valóságos diadalmenete jött el Dmitrijnek, ami sok tartós eredményt is hozott. A korábban erősen ellenzéki Kiprian metropolita Kijevből Moszkvába átköltözve ünnepélyesen fogadta a nagyfejedelmet, miként másutt is hódolt neki az egyház. Eszmei-politikai sikere akkora volt, hogy idővel Piment, a rossz pásztort (Pimen neve a pásztor szó görög alakjából származik: ποιμήν = pásztor) kiengedte fogságából, noha ezt utóbb meg kellett bánnia.[41] Az orosz évkönyvírás egységesedésének ütemében is kifejeződött valami Kulikovó hatásából. (Egy ideig a szó szoros értelmében új időszámítást kezdtek Kulikovótól).[42] A fejedelemségek közti egyesítésben és általában a feudális körök tömörítésében bizonyos áttörés mutatkozott,[43] bár némely vonatkozásban csak részlegesen és ideiglenesen. Rjazannyal előnyös szerződés jött létre. A rjazanyi közvélemény, ahogy a híres rjazanyi Szofronyij írói példája is mutatta, jobban Moszkva pártjára hangolódott. A bjelorecki fejedelemség odacsatolásával tovább folyt az orosz területek állami összevonása. A Moszkvát feudális alapon birtokló fejedelmi „harmadosok" közül két „harmad" ezután összemosódott. Dmitrij maga egyrészt először kapta meg a moszkvai fejedelmek közül az urakat is büntető szigorára, kemény kezére utaló „groznij", a Rettegett jelzőt, az idővel mind ismertebb „doni győző", „Donszkoj" epiteton ornans mellett. Másrészt, és ez ugyancsak politikai helyzetének szilárdulására vallott, több feudális parlamentáris, testületi elemmel kormányozhatott. Egyszer tanácskoztatja a fejedelmeket és a vajdákat a csata utáni helyzetről, „dumát" tart velük. Máskor az utódlás ügyében hívja össze bojárait és a hercegeket. E gyülekezetekben szabályos határozatokat (ucsremenyje) hoztak. Nemcsak Novgorodban, Moszkvában is ülésezett vecse, városi képviseleti testület. Több irányban tevékenykedtette Dmitrij saját intézményes bizalmi

39 *V. V. Mavrogyin:* Problema razvityija nacionaljnovo szamoszoznanyija na Ruszi v konce XIII — nacsale VX v. „Poljsa i Ruszj." Pod red. *B. A. Ribakova.* Moszkva, 1974. 170. o. A csata jelentőségéhez l. még *L. G. Beszkrovszij:* Kulikovszkaja bitva i jejo isztoricseszkaja znacsenyije. Vesztnyik Akagyemii Nauk SzSzSzR. 1980. 8.
40 Vö. *V. T. Pasuto:* Putyi izucsenyija isztorii Drevnyej Ruszi. „Buduscseje nauki". vip. II. 1978. 279. o.
41 PSzRL XXIII. Pod red. *F. I. Pokrovszkova.* Sz-Petyerburg, 1910. 129. o.
42 *B. A. Ribakov:* Szlavnij russzkij jubilej. Ogonyok, 1980. 36. 8. o.
43 *A. L. Horoskevics:* K vzaimootnosenyijam knyjazej moszkovszkovo doma vo vtoroj polovinye XIV — nacsale XV. veka. Voproszi isztorii 1980. 6. 172. o.

embereit, „kiválasztottjait",[44] erősen hasonlítva ezen eljárásában a Rettegett Iván által később megszervezett „kiválasztottak tanácsára", helyesebben szólva az hasonlított a Dmitrij-félére. Gyakorlatilag Dmitrij élete végén — amikor Vlagyimir fejedelem eltántorodott mellőle — mint egész Oroszország nagyfejedelme, már cári magaslatról és nagyvonalúsággal politizált (noha nem bizonyos, hogy az évkönyv, amely tényleg cárnak nevezi, valóban korabeli szóhasználatot tükrözött személyével kapcsolatban).

Az ütközet pozitív következményeinek bizonyos ingatagságát, illetőleg elsődleges és tartós eredményeit jól tükrözik Dmitrij utolsó évei. Ezekben más tekintetben is korai párhuzamokat találhatunk III. és Rettegett Iván későbbi gondjaihoz, sikereihez.

„Bocsássatok meg, ha vétettem ellenetek, adjátok áldásotokat hátralevő éveimre..."[45]

Zadonscsina

Kulikovó a nagy Iványok felé mutat

Az 1380. évi orosz győzelem után a tatároknak éppen az fájt a legjobban, hogy megszilárdult Dmitrij nagyfejedelmi, bontakozó, pozitív funkciójú egyeduralmi hatalma. Tohtamüs, aki Mamaj örökébe lépett, revansvágytól fűtve elhatározta, hogy kézre keríti a moszkvai uralkodót.

Bátorítást kapott a litvánoktól. Azok a kulikovói csatát követően az ellenük fellázadt polockiak leverése céljából 1381-ben rátámadtak az ottani orosz lakosságra.

1382-ben Tohtamüs csakugyan erős sereggel tört váratlanul Moszkvára. Az orosz évkönyvek egybehangzóan azt hangsúlyozzák, hogy elsődleges célja kifejezetten a nagyfejedelem foglyul ejtése volt. A tatárok szóvivői az orosz krónikások szerint ezt kiabálták a már tüzérséggel rendelkező moszkvai várfalakra: „Nem ellenetek jött a kán [az eredetiben: cár], hanem a fejedelem ellen, a Dmitrij ellen...".[46] Fegyveresen tüntettek kiadatásáért („iznyimatyi").[47] A tatárok éppen ezért azt is roppant izgatottan tudakolták, hogy Dmitrij egyáltalán a városban van-e? (Ez a fellépés pontosan megfelelt a litvánok eljárásának, akik korábbi Moszkva elleni hadjáratuk során szintén elsősorban Dmitrij holléte felől faggatták a lakosságot.)

A tatárok másik ezzel összefüggő törekvése a nagyfejedelmi kincstár megszerzése volt.

A félelem a jelenlevő nagy tatár seregtől ekkor — egy történelmi epizódra — ismét a közelmúltbeli megszokás erejével kezdett hatni. Dmitrij segítséget kért az orosz fejedelmektől. Kiderült, hogy többen közülük „nem akarnak segíteni".[48] Magában Moszkvában is bojár—pánik, „erős lázadás"[49] támadt. Egy moszkvai bojárcsoport delegációt menesztett Tohtamüshöz. A félig-meddig magára maradó fővárosi nép részben a tatárok, de részben már saját urai ellen, félreverte a harangokat. Látva, hogy a nagyfejedelemtől eltántorodók közül többen menekülnek, a városkapuknál őrséget erősítő tömeg rátámadt a kishitű össze-

44 PSzRL XI. 51—52. o.
45 Az irodalmi szövegekből vett magyar nyelvű idézetek *Iglói Endre* és *Miszlay Pál* avatott művéből származnak. Drevnyerusszkaja hudozsesztvennaja proza. Régi orosz szépprózа. Budapest, 1977. 118., 119., 120., 121., 122., 126. o. — E fordításokat néhol valamelyest jobban a történeti terminológiához igazítottuk.
46 PSzRL XXVII. Pod red. *A. Ny. Naszonova*. Moszkva—Leningrád, 1962. 333. o.
47 PSzRL VIII. 43. o.
48 *Rabinovics:* i. m. 109. o.
49 PSzRL XXVIII. 333. o.

esküvő urakra és kirabolta-megtámadta őket. Maga Kiprián metropolita sem kerülte el a kifosztást, amikor a nagyfejedelem akarata ellenére elhagyta a moszkvai várat és a tveri fejedelemségbe szökött. Dmitrij jogos haraggal szemlélte Kiprián rendbontását,[50] az egyház bizonyos köreiben mutatkozó zavart.

Mindezért került sor arra a nevezetes eseményre, regifugiumra, hogy a nagyfejedelem biztonsági okokból „elfutott".[51] Dmitrij katonai parancsnokot nevezett ki Moszkva állhatatos védelmére, maga azonban, a moszkvai lakosság reményeit megtestesítve, áttette udvarát egyik kedvelt lakóhelyére, megbízható városába, a zalesszjei Perejaszlavlba. Nem nyugatra távozott, mint korábban a rjazanyi Oleg őelőle, hanem északkeletre, gyűjtve a felszabadító erőket. E protoopricsnyina okai világosak: az uralkodó személyének legközvetlenebb külső és belső veszélyeztetése. Dmitrij nagyot vétett volna az ország biztonsága ellen, ha nem tesz eleget a fejedelmi biztonsági politika gyarapodó rutinjából következő feladatának. Ami az ellenzéknél bűn volt, a távozás, nála erénynek számított. Elvonulását az is indokolta, hogy a tovább hatoló tatárok miatt idővel még Perejaszlavlt is fel kellett gyújtani, s a nagyfejedelem csak Kosztrómában állapodhatott meg, hogy onnan a győztes fejedelem győzedelmes sereggel kiindulva foglalja vissza a tatárok által közben feldúlt Moszkvát. A meghatározott célú tatár restaurációs kísérlet kudarcot vallott. Az erődfalakhoz kapcsolódó városrészek felgyújtása szintén a védekezés rutinjához tartozott ekkor: 1368-ban Dmitrij a litvánokkal szemben is így járt el.[52]

Dmitrij mulasztása volt 1382-ben, hogy a fejedelmi kincstárat nem menekítette magával. A kincstár az évkönyvek szerint a tatárok prédája lett. (Rettegett Iván később ebből az esetből is tanulva majd a Moszkván kívüli opricsnyinába szállíttatja uralkodói kincseit, bár kincstárának egy részében idővel a tatárok mégis kárt tettek.)

Kulikovó a következő évtizedekben Oroszország és a tatár birodalom egymáshoz való kapcsolatát tekintve vegyes hatást gyakorolt a Hordára. Egyrészt fokozta annak agresszivitását, felkorbácsolta bosszúvágyát. Másrészt azonban — és történelmileg ez volt az igazán lényeges — erősebben gátolta a tatár visszavágó politika rendszeres és tartós realizálását.[53]

A tatárok 1382-ben történt tovaűzését és — ahogy akkor az orosz évkönyv írja, gondolja — a Magyarországról „német hitet" (katolicizmust)[54] hozó litván—lengyel király sakkbantartását a belső ellenséges erők megbüntetése kísérte Dmitrij uralkodásának utolsó időszakában. „Rettegett" intézkedéseit említik és a tatárokkal cimboráló Novgorod ellen 1386-ban lefolytatott győztes megtorló felvonulását. (Miközben a kulikovói csatáról szóló történeti elbeszélés természetesen nem a nagyfejedelem önkényeskedéséről szól, hanem Novgorodot rója meg szeparatista „önmaga kormányzásáért [szamo-vlaszten]".)

Felmerül a kérdés, mi az oka annak, hogy Dmitrij Donszkoj uralkodása a roppant időkülönbség ellenére bizonyos párhuzamba állítható Rettegett Iván korának problémáival? S ami még érdekfeszítőbb, hogy egyben-másban miért

50 PSzRL XXV. 210. o.
51 PSzRL XV. Prig. k izd. *A. F. Bicskov.* Szanktpetyerburg, 1863. 442. o.
52 Uo. VIII. 43. o.; uo. XXIII. 129. o.
53 *Vagyim Kargalov:* Ot Nyeprjadvi do Ugri. K 600-letyiju oszvobozsgyenija ot tataro-mongolszkovo iga v 1480 godu. „Nas szovremennyik" 1980. 8.; *V. V. Kargalov:* Szverzsenyije mongolo-tatarszkovo iga. Moszkva, 1973.; *M. A. Szalmina:* Letopisznaja poveszty o Kulikovszkoj bitve i Zadonscsina. „Szlovo o polku Igoreve i pamjatnyiki Kulikovszkovo cikla." Redaktori: *D. Sz. Lihacsev, L. A. Dmitrijev.* Moszkva—Leningrád, 1966.; *V. A. Grihin:* Otrazsenyije szobityij Kulikovszkoj bitvi v „Letopisznij poveszty o pobegye na Donu." Vesztnyik Moszkovszkovo unyiverszityeta. Szerija 9. Filologija. 1980. 5.; *G. A. Fjodorov—Davidov:* Moszkva v borbe za nyezaviszimosztyi (po numizmatyicseszkoj lityeraturi). Vesztnyik Akagyemii Nauk SzSzSzR. 1980. 8. (E művek a további történeti fejlődésejhez adnak szempontokat Kulikovo tükrében.)
54 PSzRL XXV. 312. o. Itt említjük, hogy ez a tanulmány a szerző 1980. október 22-én elhangzott, a Magyar Történelmi Társulat által támogatott budapesti jubileumi előadásán alapszik.

hasonlít jobban egymásra Dmitrij és Rettegett Iván kora, mint III. Iváné és Rettegett Iváné?

A kérdés első részére könnyű a felelet, hiszen a külső és belső szorongattatás századokon át sokban azonos hadállásokat hozott létre. A következő problémát talán úgy lehet megválaszolni, hogy III. Iván alatt az orosz földek belső egyesítő munkájára nagyobb hangsúly esett, hogy neki több baja volt a belső orosz ellenzékkel. Így Dmitrijnek *még*, Rettegett Ivánnak *már* — minden belső nehézség ellenére —, főleg az erősebb külső támadások miatt, hosszú időszakokon át szilárdabb a támasza az uralkodó osztály körében.

A kulikovói ütközet végső történeti tanulságai mégis egységesen a nagy, egyeduralkodó Iván cárok felé mutatnak, azok vitathatatlanul pozitív, bár modernizálásra, túlzó idealizálásra nem szoruló politikája irányába. Csak az orosz egyesítés befejezésével, megszilárdításával, csak a belső ellenzék keménykezű leverésével és kizárólag a tatár—nyugati koalíció teljes visszaszorításával lehetett Kulikovó eredményét teljesen megőrizni, hasonló eredményekkel gyarapítani. Ahogy ezt leghatásosabban az orosz földek első és második „egybegyűjtője", a két egyeduralkodó Iván cselekedte. Ehhez még sokszor ismételt erőfeszítésre, közel két évszázadra volt szükség.

„Bocsássatok meg, ha vétettem ellenetek, adjátok áldástokat hátralevő életemre" — olvassa le a Zadonscsina a szavakat egy Kulikovó utáni fejedelmi szózatról szólva Dmitrij szájáról. Ha a kifejezések talán nem is felelnek meg pontosan valamely történelmi eredetinek, a zaklatott belső helyzet további helyes, Dmitrij addigi politikájának megfelelő feloldási szándéka feltétlenül hitelt érdemel. Hiszen Dmitrij maga is szinte elégett a drámai zsúfoltságú küzdelem közepette. Csak harminckilenc éves volt, amikor 1389-ben, az évkönyv szavai szerint, „az érverés a szívére csapott".

Иштван Долманьош

ИТОГИ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ И 600-ЛЕТИЕ БИТВЫ НА ПОЛЕ КУЛИКОВОМ

Резюме

Базируясь на русских летописах и более ранних работах советской историографии, статья ставит целью обобщить основные итоги советской историографии, посвященной 600-летию Куликовской битвы. Автор указывает, что битва с татарами на поле Куликовом в 1380 году явилась самым значительным сражением русского средневековья. В подготовке этой победы автор в первую очередь подчеркивает правильную политику великого князя. Наряду с этим затрагивает положительную во многих отношениях роль русской церкви, не забывая о проявившихся здесь отрицательных чертах. В противоположность стремлениям буржуазной историографии советская специальная литература нескрывает тот факт, что татары пользовались поддержкой, союзничеством многих западных политических факторов. Особенно обращается внимание на имевший параллельно место фактор опасности польско-литовских военных походов. Автор затрагивает связи русских с Византией, которые оценивает как противоречивые. Положительные последдствия сражения автор видит в том, что наступления вражеских сил после 1380 года уменьшились, между ветвями татарско-литовской колаиции укренился более сильный клин. Победа на поле Куликовом содействовала общественному и культурному прогрессу России и повышению авторитета московского государства. Защита Москвы в 1382 году, оборонительные маневры и успешные контранступления великого князя Дмитрия рассматриваются автором как новое мастерское применение политики безопасности русских князей, опиравшейеся на старые военные традиции, как одна из предпосылок единовластия царя Ивана III и последовавшей позитивной политики опричнины царя Ивана Грозного.

István Dolmányos

DIE SCHLACHT VON KULIKOWO — DIE WAAGE DES JUBILÄUMS

Resümee

Die Studie will die wichtigere Resultate der auf das sechshundertjährige Jubiläum der Schlacht von Kulikowo erschienenen sowjetischen Fachliteratur zusammenfassend klarlegen. Der Autor verwendet dazu auch die russischen Jahrbücher und die früheren sowjetischen historischen Werke. Er weist darauf hin, dass dieses gegen Tataren gerichtetes Kampf im Jahre 1380 die bedeutendste Schlacht im russischen Mittelalter war. Die Studie hebt in erster Linie die gute Politik des Grossfürstes in der Vorbereitung des Sieges hervor. Sie beschäftigt sich mit der in vieler Hinsicht positiven Rolle der russischen Kirche, stellt aber auch die negativen Gepräge ihrer damaligen Politik dar. Im Gegensatze zu der Bestrebung der bürgerlichen Geschichtsschreibung befertigt die Stadie, dass die Tataren die Unterstützung und das Bündniss mehrerer westlichen politischen Kräfte genossen. Besonders macht die Studie die Leser aufmerksam auf die gleichlaufenden Gefahren der polnisch-litauischen Feldzüge. Sie berührt die russisch-byzantinischen Kontakte und hält ihre Charakter für widerspruchsvoll. Darin erblickt der Autor die positiven Folgen der Schlacht dass die Angriffe der Tataren sich nach 1380 weiter schwächten und ein stärkerer Keil sich zwischen die Zweige der litauisch — tatarischen Koalition zwängte. Die Auswirkung der Schlacht half den sozialen und kulturellen Fortgang Russlands und den grossen Machtzuwachs der moskauischen Staatsautorität. Der Autor ist der Meinung, dass die Verteidigung Moskau im Jahre 1382, das Verteidigungsmanöver und der erfolgreiche Gegenangriff des Grossfürstes Dmitrij eine neuere meisterhafte Anwendung der auf der früheren militärischen Traditionen beruhenden russischen fürstlichen Sicherheitspolitik bzw. eine frühzeitiges Vorbedigung der positiven zaristischen Selbstherrschaft des Ivans III und IV. (der Schreckliche), sogar letzterer ergebnisvollen Opritschnina-Politik war.

FODOR PÁL

EGY SZELDZSUK INTÉZMÉNY ÚTJA MAGYARORSZÁGRA: A DZSEREHOROK

A korai oszmán krónikák feljegyzései szerint a XV. sz. elején, az ankarai csata idején új katonai elem jelent meg az oszmán hadseregben, amelyet hol szerehor, hol dzserehor néven említenek a krónikák szerzői. Néhány évtizeddel későbbi események kapcsán cserihor, szarahoridesz stb. név alatt megemlékeznek ugyanerről a csapatról egyes nem mohamedán tudósítások, történeti munkák is, s a XV. sz. második negyedében már oklevelekben is feltűnik, majd egyre gyakrabban szerepel a dzserehor név, jelezvén, hogy időközben fontos katonai és társadalmi intézménnyé vált.

A dzserehorok szervezetét, funkcióját vagy akár elnevezését illetően azonban már a kortársak leírásaiban több bizonytalanság, ellentmondás érhető tetten, s ugyancsak problémák merülnek fel az okleveles forrásokkal kapcsolatban.

A dzserehorokról a század elején kialakult és mindmáig élő képnek elsősorban Muhieddin XVI. sz-i török történetíró munkája, ill. annak latin nyelvre átültetett változata szolgált forrásául. Eszerint a „szarahorok" „... utakat építenek, árkokat temetnek be, aknákat ásnak és más piszkos munkákat vállalnak magukra."[1] Ezt a saját korszakának gyakorlatát általánosító jellemzést a dzserehorokról megemlékező modern munkák is követték, bár egyesek némi kiegészítést fűztek hozzá. Egy ismeretlen szerző 1913-ban azt írta, hogy „az oszmán állam korai időszakában szerahornak azokat a személyeket nevezték, akiket a hadsereg málhájának szállítására és más egyébre, valamint olyan természeti katasztrófák idején, mint pl. földrengés, az elpusztult helyek kijavítására használtak. Ezek a keresztény lakosságból kerültek ki..."[2] Ehhez, néhány újabb forrás alapján, sokáig lényegében annyit tettek hozzá, hogy mindezeket zsold (ill. bér) ellenében végezték.[3] Egy későbbi, figyelemre méltó, bizonyításában azonban elnagyolt és igen ingatag alapokon álló elképzelés szerint a

1 *Leunclavius, J.:* Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exseriptae libri XVIII, Francofurti, 1591. 514. o.; v. ö. 346—47., 518. o. (A műről és fordításairól ld. *Babinger, Fr.:* Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke. Leipzig, 1927. 73. o.) A dzserehorról írtakra felhívta a figyelmet *Mordtmann, J. H.:* Zu den türkischen Urkunden. Der Islam, IX/1919. 106. o.

2 Aşikpaşazade tarihi [Asikpasázáde krónikája — ismertetés]: Milli Tetebbülar Mecmuasi, c. 2. s. 4., 179. o.

3 *Uzunçarşili, I. H.:* Osmanli devleti teşkilatindan Kapukulu Ocaklari [Az udvari gárda — mint az oszmán államszervezet egyik eleme] I. Ankara, 1943. 3. o.; *Ua:* Osmanli tarihi [Oszmán történet] II., Ankara, 1975[3]. 571. o. Uzunçarşilit követi: *Pakalin, M. Z.:* Osmanli tarihi deyimleri ve terimleri sözlüğü [Az oszmán történetre vonatkozó kifejezések és terminusok szótára] I., Istanbul, 1946. 280. o. és i. m., III., Istanbul, 1954. 175. o. Alkalomszerűen besorozott keresztény katonáknak tartja a dzserehorokat. *Inalcik, H.:* The Ottoman Method of Conquest: Studia Islamica, II/1954. 117. o.

XV. században a dzserehorokat az avariz-adó keretében toborozták oly módon, hogy zsoldjukat a nevezett adó ellenében az alávetettek fizették.[4]

Az elnevezést és ezzel kapcsolatban a dzserehorok eredetének kérdését illetően, miután a kezdetekre vonatkozó források eleve nem voltak egységesek, s később is többféle névalak élt egymás mellett, számos elképzelés látott napvilágot.[5] Mindennek ellenére a dzserehorok azonosítása elég korán sikerült: a fentebb idézett cikk szerzője mutatott rá, hogy önálló alakulatról van szó, melynek a szilahsor, szalahor, szerahor intézményekkel, tisztségekkel semmi kapcsolata nincsen.[6] Valamivel később az eredet és átvétel kérdésében is megnyugtató megoldás született. M. F. Köprülü alapvető tanulmányában az oszmán dzserehor-szerehor nevet az Ibn-i Bibi-nél előforduló *edzsrihar*, „napi illetményt húzó", „zsoldos" jelentésű szóval vetette össze, s a dzserehor szó *dzsere* tagjában[7] az edzsri — szó egyes számú [csira] alakjának rontott formáját, s így a dzserehor és edzsrihar azonosságát ismerte fel.[8] Ezek alapján vonta le a következtetést, hogy az oszmán intézmények jelentős részéhez hasonlóan ebben az esetben is anatóliai szeldzsuk intézmény átvételéről van szó.[9]

Ismeretes, hogy Ibn-i Bibi több olyan esetet említ, amikor a szeldzsuk udvar, ill. egyes vezérek edzsrihárok alkalmazásával kísérelték meg seregeiket megnövelni, vagy ütőképessé tenni.[10] Erre a legtöbbször igen nehéz, kiélezett helyzetekben került sor. Ehhez a módszerhez nyúlt II. Giyaszeddin Keyhüszrev szultán 1243-ban a kelet felől támadó mongolok ellen készülődve, ugyancsak — többek közt — edzsriharokat küldött Semszeddin Iszfahani 1249-ben a határvidékre, mikor az ott kitört nagyméretű lázadás leverésére bevetett seregek kudarcot vallottak, s ilyen egységek alkották jelentős részét azoknak a csapatoknak, melyekkel Mu'ineddin Perváne 1266-ban detronizálta és megölte IV.

4 *Akdag, M.:* Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi [Törökország gazdaság- és társadalomtörténete] I. Istanbul 1974², 426. o. és i. m: II. Istanbul, 1974. 110. o.

5 Az Aşikpaşazádénál és Neşrinél szereplő *szerahor* ill. *szerehor* (l. *Asikpasazade:* Tevarih-i Al-i Osman [Az Oszmánház története] Istanbul, 1332/1914. 77. o. és *Mehmed Neşri:* Kitab-i Cihan-Nüma, Neşri tarihi [Neşri krónikája] I., Haz. Unat, F. R. — Köymen, M. A. Ankara, 1949. 348. o.), valamint az Urudzsnál előforduló *dzserehor, cserehor* (l. *Babinger, F.:* Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch. Hannover, 1925. 33—34. o., 103., 56., 60. és 119. o.) ugyan nagyjából a fő variánsokat fedik, de mellettük a további változatok sora található. Így pl. az anonim krónikákban a következők: *szerhor, szarához, szirahor, szerehor* stb. (*Giese, F.:* Die altosmanischen anonymen Chroniken I. Breslau, 1922. 68. és 200., 71., 114. o.). A hivatalos iratokban a XVI. században legtöbbnyire a *dzserehor* alak használatos (Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Mühimme defteri 5. k., 606, 349., 641, 642, 664. stb. o.), de előfordul a *szerahor* (uo. 373. o.) és *dzseráhár* forma is (uo. 593, 599, 601, 602. o.). Ugyenez áll a XVII. századra is (l. Drezda, Sächsische Landesbibliothek, H. No. Eb 387. és Wien, National-Bibliothek, Türk, Hss. Mxt. 683. Itt jegyzem meg, hogy a továbbiakban, az idézeteken kívül a leggyakoribb *dzserehor* változatot fogom használni). A dzserehor név körüli bizonytalanság miatt érthető, hogy miért kísérelték meg oly sokféle szóval kapcsolatba hozni. Fordították már lónak (*Nöldeke, T.:* Auszüge aus Neşri's Geschichte des osmanischen Hauses: ZDMG XV/1861, 362.), származtatták a *szilahsor*-ból (fegyverhordozó), *szalahor*-ból (udvari tisztség) (l. *Aşikpaşazade:* i. m. 77. o., a kiadó jegyzete), jellemezték „Pionier"-ként, miközben a *szuhrahor* (robotoló)-ból vezették le (*Taeschner, F.—Wittek, P.:* Die Vezirfamilie des Gündarlyzade [14—15 Jhdt.] und ihre Denkmäler: Der Islam, XVIII/1924, H. 1/2., 88. o.; ez utóbbi etimológiát a *szilahsor*-ból való magyarázattal együtt már kifogásolta *Köprülüzade, M. F.:* Bizans müesseselerinin osmanli müesseselerine te'siri hakkinda bazi mülahazalar [A bizánci intézmények hatása az oszmán intézményekre]: Türk Hukuk ve Iktisat Tarihi Mecmuasi, I/1931, 247. o.; ezt később maga Wittek is visszavonta, l. Zu einigen frühosmanischen Urkunden: WZKM 54/1957, 249. o.), magyarázták istállómesternek — az egyébként egyező alakú, s valóban ilyen jelentésű szó — úgy tűnik tudatos — felcserélésével (l. *Moravcsik, Gy.:* Byzantinoturcica. Sprachreste der Türkenvölker in den byzantinischen Quellen II., Berlin, 1958, 268. o.), és még sok másnak, melyeknek — elsősorban a különböző szótárak értelmezéseinek — felsorolása megtalálható: *Lutfi pasa:* Tevarih-i Al-i Osman [Az Oszmán-ház története]. Istanbul, 1341/1922. 121—122. o. 3. jegyz. és 161—62. o. 2. jegyz. *Krałelitz, F.* magyarázata (árok- v. sáncásó — l. Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuasi V/1330, 250. o. 5. jegyz.), ha a XVI—XVII. századi viszonyokat vesszük alapul, nem áll messze a valóságtól, de az etimológia nem helytálló (l. alább ehhez a 8. jegyzetet.) Korán felismerte viszont egyik, XVI. századi jelentését *Fekete Lajos*, amikor „munkás-csapat"-nak fordította (Türkische Schriften aus dem Archive des Palatinus Nikolaus Esterházy, Budapest, 1932, 382. o.)

6 Aşikpaşazade tarihi (ismertetés) 179. o.

7 A második tag ui. mindkét szóban ugyanaz: a *horden* ige radixa (töve).

8 *Köprülüzade, M. F.:* Bizans müesseselerinin, 247. o. Az edzsrihárról l. még *Uzunçarşili, I. H.:* Osmanli devleti teşkilatina medhal [Bevezetés az oszmán államszervezet történetébe]. Ankara, 1970. 105 és 111. o.

9 *Köprülüzade, M. F.:* i. m. 246—247. o. Egyébként Ibn-i Bibi eredeti műve is megjelent azóta facsimile kiadásban (l. *Ibn-i Bibi:* El-Evamirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-'Ala'iyye Hazirl. Erzi, A. S. Ankara, 1956) s az 520. lapon előforduló *dzserehár* forma megerősíti Köprülü állítását. Nem egyértelmű a helyzet azonban a *szerahor* alakkal kapcsolatban. Bár kétség nem merülhet fel aziránt, hogy az oszmánliknál a dzserehor és a szerehor azonos, nyitott kérdés, miként alakulhatott ki a dzserehorból a szerahor forma — ha egyáltalán abból alakult ki. Elképzelhető, hogy a szerahor önálló szó, ugyanannak a kategóriának a kifejezésére.

10 *Köprülüzade, M. F.:* i. m. 246—47. o., *Uzunçarşili, I. H.:* i. m. 105. és 111. o.

Kilidzs Arszlán szultánt.[11] Sajátos módon ezeket a zsoldosokat általában a társadalom legmozgékonyabb elemeiből, a különféle nomád törzsek tagjaiból toborozták, akik előbb, úgy tűnik, egyszeri alkalmakra „adták el" magukat, majd a későbbiekben a belső harcok, a politikai zűrzavar kiteljesedésével kialakultak olyan csoportjaik, amelyek egy-egy főnök vezetése alatt erre specializálódtak.[12]

Ha azokat az oszmán híradásokat olvassuk, melyek a dzserehoroknak az oszmány hadseregben való megjelenéséről szólnak, mindenekelőtt a történelmi helyzetben levő hasonlóság ötlik szembe. Miként valamivel több, mint 150 évvel korábban a szeldzsuk uralkodó, I. Bayezid szultán is a keletről — a Timur részéről — fenyegető nagy támadás küszöbén, szembeszállni képes haderő kiállításán fáradozva próbálkozott addig még nem látott számban segédcsapatokat gyűjteni. Mint Nesri elmondja, „... miután a maga országából kirendelte összeírt harcosait (yazilu leşkerin), más országokból is hozatott, sőt még Isztanbulból is érkeztek katonák. A tartományokból és városokból pedig szerehorokat rendelt ki. Rum vilájetjéből először Bayezid han idejében rendeltek ki szerehorokat, vezíre, Ali pasa tanácsára."[13] Asikpasazáde szerint, aki szintén beszámol az eseményről, az Isztanbulból kért katonák is „szerahorok" voltak és — művének isztanbuli kiadásában — Ruméliát (tehát Európát) adja meg mint olyan területet, ahol dzserehor-gyűjtés először 1402-ben történt.[14] Nézetem szerint itt különböző megfontolások alapján mégis a Nesri által említett Rum vilájetjét, azaz Szivasz, Tokat, Amászia vidékét kell értenünk, amely kevéssel ezelőtt került oszmán fennhatóság alá;[15] abban viszont nincs okunk kételkedni, hogy a bizánciak is dzserehorokat küldtek.

Így Rum vilájetje és Isztanbul jelölhető meg olyan területként, ahonnan 1402-ben első ízben érkeztek dzserehorok, következésképpen a birodalom egyéb részein már korábban alkalmazhatták a sereggyűjtésnek vagy kiegészítésnek ezt a módszerét. Ezt erősíti meg Urudzs, aki — a keresztény segéderőkről is bővebb tájékoztatást nyújtva — ezt írja: „... Yildirim hán mindenfelé leveleket küldött, sereget gyűjtött: *Anatoliból* és *Rumiliből* akindzsikat és cserehorokat,

11 *Duda, H. W.:* Die Seltschukengeschichte des Ibn-i Bibi, Munksgaard, Kopenhagen, 1959. 225, 252, 288—89. o., *Ibn-i Bibi:* El-Evamirü'l-Ala'iyye, 520, 584, 746—47. o.

12 Az előbbire mutat az, hogy az 1243-ban felfogadott zsoldosokat „a parancsnak megfelelően asszonyokkal, gyerekekkel és emberekkel együtt gyűjtötték össze" (L. *Duda, H. W.:* i. m., 225. és *Ibn-i Bibi:* i. m., 520. o.), nyilván, hogy erre az alkalomra hűségüket biztosítsák. Nem valószínű, hogy az érintettek így hosszabb időre leköthették magukat. Ez állhat azokra a horezmiekre, kurdokra és kifcsakokra is, akiket Semszeddin fogadott fel 1249-ben (l. *Ibn-i Bibi:* i. m., 584. o., v. ö. *Duda, H. W.:* i. m., 338. o., 261. jegyz.). Szintén ezt támasztja alá, hogy a zsoldosra még több terminus fordul elő, amelyek az állandóbb alakulatok megjelölésére szolgálnak (mütedzsennede, karari, l. *Duda:* i. m., 225, 252. o.). — Az utóbbira utal Ibn-i Bibinek az a helye, mely szerint Mu'ineddin Pervane saját katonái és a Nigde-beli sereg mellett „Hadzsa fiának csapatával" vonult; ez a bizonyos „Hadzsa fia" „...alantas, ismeretlen török zsoldos volt, akit Pervane emelt ki, miközben, mint a kor, barátságot mutatott az érdemtelenek és kegyet a méltatlanok felé" (l. *Duda:* i. m., 288—89. o. és *Ibn-i Bibi:* i. m., 746—47. o.). Megjegyzendő, hogy Ibn-i Bibinél található még néhány adat, amelyek egyes részleteket illetően bővebb felvilágosítással szolgálnak. Ezekről l. *Bombaci, A.:* The Army of the Saljuqs of Rum: Annali Instituto Orientale di Napoli, 38. (N. S. XXVIII.)/4., 1978., 353. o. passim.

13 *Neşri:* Kitab-i Cihan-Nüma I., 348—49. o.

14 *Aşikpaşazade:* Tevarih-i Al-i Osman, 77. p., v. ö. *Leunclavius, J.:* i. m., 346—47. o.

15 Emellett szól az, hogy Nesri mindvégig igen határozottan megkülönbözteti Rum vilájetjét Rumilitől. A „Feth-i vilayet-i Karaman ve Amasya ve Sivas ve Tokat" c. fejezet végén világosan meg is mondja, mit ért Rum alatt: „...a Hunkár (azaz I. Bayezid) Szivaszt, Tokatot és Amasziát meghódította, egész Rumot uralma alá vetette..." (i. m., 320—21. o., v. ö. még 343. o., ahol szintén Rum vilayeti-nek mondja ezt a területet, továbbá 351., 367—69, 393. o. stb.; Rumilire l. 191, 193, 211, 243. o. stb.). Hogy nem elírásról, vagy felcserélésről van szó, tanúsítja az, hogy művének írása idején is ez volt a terület neve (l. *Tursun Bey:* Tarih-i Ebü'l-Feth, [A hódító Mehmed története] haziri. Mertol Tulum, Istanbul, 1977. 153. o. és *Uzunçarşili, I. H.:* Tuğra ve pençeler ile ferman ve buyuruldulara dair: [Diplomatikai tanulmány] Belleten V/17—18 (1941), 121—22. o.), miként később, életének vége felé (l. *Barkan, Ö. L.:* XV. ve XVI. asirlarda osmanli imparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esaslari [A mezőgazdaság jogi és pénzügyi alapjai az oszmán birodalomban a XV—XVI. sz.-ban] I., Kanunlar, Istanbul, 1943. 109—110. o.). Ugyancsak az elmondottakat támasztja alá, hogy az Ásikpasazáde isztanbuli kiadásában előforduló Rumili helytelen, s ehelyett Rum vilayeti-nek kellene állni (legalábbis *P. Wittek* szerint, l. Zu einigen frühosmanischen Urkunden VI.: WZKM 58/1962, 176. o.; az általa helyesnek ítélt Giese-féle redakció nem állt rendelkezésemre). Egyébként az isztanbuli kiadás nyomán Ruméliára nézve tartja újításnak a dzserehort *Uzunçarşili, I. H.:* Çandarli vezir ailesi, [Csandarli vezér családja] Ankara, 1974. 37. o. s szintén Ruméliát ért *Kreutel, R.:* Vom Hirtenzelt zur hohen Pforte, Graz—Wien—Köln, 1959. 112—113. o.

a vlach sereget, ... a szerb sereget és a Láz-oğlut is berendelte, Anatoliból és Rumiliből pedig 10 000 azabot gyűjtött össze ..."[16]

Mindazonáltal nem valószínű, hogy 1402 előtt gyakran került volna sor dzserehorok felfogadására. Tudunk ugyan arról, hogy I. Murad pl. 1388-ban a balkáni koalíció létrejöttét az anatóliai bégségekkel és az „összes szomszéd uralkodókkal" tudatva támogatásukat kérte, amire a „környező országokból és Oszmán országából a nagyok és alacsony rendűek, bégek és közemberek a Hunkár mellett gyülekeztek",[17] hogy nagyjából ez ismétlődött meg 1389-ben,[18] olyan esetekről tehát, amikor nagy valószínűséggel dzserehorok felhasználásával is számolnunk kell, de a század végéig nem sokszor adódott olyan helyzet, amelyben az oszmán uralkodók szorultságukban kénytelenek lettek volna — rendkívüli módszerekkel — külön erőket kiállítani az egyébként rendelkezésükre álló hadseregen felül. Ami azonban korábban ritkán esett meg, bekövetkezett 1402-ben, s a dzserehorok említése Nesrinél és Asikpasazádénál ilyen abszolút módon rendkívüli helyzettel, s nem kevésbé azzal függ össze, hogy szokatlanul nagy számban és szokatlanul nagy területekről toborozhatták őket.

Az idézett helyek alapján a dzserehorok mibenlétéről e korai időszakban azt lehet kiemelni, hogy az intézmény őrzi eredeti szeldzsuk jellegét, amennyiben ugyanúgy kritikus körülmények között felfogadott, a szultán „összeírt katonái"-hoz nem tartozó zsoldosokat jelent, akik — minthogy Isztanbulból is jöttek — egyaránt lehettek muzulmánok és keresztények.

Több mint négy évtized telik el ezután, amíg ismét dzserehorok szerepelnek a krónikák híradásaiban. II. Murad szultán súlyos harcai során az 1440-es években állítólag több ízben erősítette velük seregét. Amikor pl. a szegedi béke megszegésével 1444 őszén a magyar haderő betört török területre, az időközben visszahívott uralkodó így készült fel az összecsapásra: „... az Istennek hálát adván, segítségével megerősítette magát a hitharc szándékában, és felkerekedett Edirnéből. Számos janicsárt, a ruméliai és anatoliai sereget, akindzsit, azabot és szerahort rendelt ki, és mindenfelől — mondván: »közfelkelés [nefir-i ᶜam] van« — összegyűlt az iszlám népe".[19] Görög történetíró, Khalkokondülasz számol be arról, hogy Hexamilion (Germehiszár) ostrománál 1446 végén „szarahoridesz"-ek, azaz szerahorok működtek az oszmán hadseregben.[20] 1448-ban, Hunyadi újabb nagy vállalkozásakor, az oszmán haderő felállítása szinte teljesen azonos módon történt, mint 4 évvel korábban; ahogy az anonim krónika elmondja, a szultán a többi seregrész mellett ismét „... az összes tartományokból szerehort rendelt ki".[21]

A dzserehorok jelentőségének emelkedéséről és alkalmazásuk rendszeresebbé válásáról más források is vallanak. Így a XV. század derekán Törökországban raboskodó Magyarországi György, a janicsárrá lett Konstantin Mihajlović

16 *Babinger, F.:* i. m., 33—34. o., vö. 103. o. A seregben tatárok is voltak, akik azonban csata közben átálltak az ellenséghez, l. *Uzunçarşili, I. H.:* Osmanli tarihi I., Ankara, 1973³. 311—12. o.

17 *Neşri:* Kitab-i Cihan-Nüma I., 241. o., vö. *Uzunçarşili:* i. m., 251. o.

18 *Uzunçarşili, I. H.:* i. m., 253. o.

19 *Giese, F.:* Die altosmanischen, I., 68—69. o. (vö. *Lutfi pasa:* Tevarih-i Al-i Osman, 120—21. o., szinte szó szerinti átvétele az anonim krónikának). Ettől annyiban eltér Urudzs tudósítása, hogy az egyes alakulatok számát is megadja és a dzserehorokat (az oxfordi kéziratban) kifejezetten keresztényeknek tartja: „... Murad szultán összegyűjtötte udvari népét, a janicsárokat, az anatolii és rumilii sereget, 10 ezer azabot és 10 ezer hitetlen dzserehort (dzserehor-i kafir)...", l. *Babinger, F.:* Die frühosmanischen, 56. o. Ezzel szemben a cambridgei kézirat csak azt mondja, hogy „...sok katonát gyűjtött össze: Rumilit és Anatolit (sic!), udvari népét, a janicsárokat, azabokat és dzserehorokat hívott be; midőn mindenfelé kikiáltották: »nagy hitharc és közfelkelés (nefir-i ʿam) van«, az iszlám népe egy emberként felkerekedett..." (*Babinger, F.:* i. m., 119. o.). Ugyancsak tudósít a dzserehorok behívásáról Muhieddin, ld. *Leunclavius, J.:* i. m., 514. o.

20 *Laonic Chalcocondil:* Expuneri istorice, in romineşte de V. Grecu, h. n., 1958. 203—204. p. (Scriptores Byzantini II.) A szarahoridesz-szarahor azonosságára — Leunclavius alapján — ld. *Modrtmann, J. H.:* Zu den türkischen Urkunden: Der Islam, IX/1919, 106. o.

21 *Giese, F.:* Die altosmanischen, I., 71. o., *Lutfi:* Tevarih, 161—62. o., vö. *Babinger, F.:* Die frühosmanischen, 69. és 121—122. o., továbbá *Leunclavius:* i. m., 518. o.

leírásai,[22] a török krónikák további közlései[23] mellett ezt húzza alá, hogy az 1440-es évek végéről már olyan okleveles adatunk van, amely dzserehor-szolgálat alóli felmentésre vonatkozik.[24]

Hogy ez a század közepe felé az átalakulás képét mutató hadi intézmény új formájában pontosan mit takart, igen nagy nehézségek árán bogozható ki az egymásnak néha képtelenül ellentmondó forrásokból. Ezért az tűnik a legmegfelelőbbnek, ha az elvileg legbiztosabbnak tekinthető okleveles forrásokból indulunk ki, amivel egyúttal kritériumok nyerhetők az elbeszélő források értékeléséhez.

A mindmáig ismert legkorábbi dzserehor-említés egy 1447/48-ból származó (s nem, mint többen felteszik, 1366-os[25]) oklevélben található, amely egy Szülejmán korabeli defterbe másolva maradt fenn.[26] A néhány dervis számára kiállított oltalomlevélben Mehmed szultán, bizonyos Akkaya nevű hely művelés alá vételéért „... a nevezetteket ulak (futár- és futárok számára végzett szolgálat), szuhra (robot), yağ, tuz (kincstári olajtermelő- sóvágó-szolgálat), dzserehor, hiszar yapmaszi (vármunka), gerdek kulluğu (menyasszonyadó), az összes avariz-i divani (rendkívüli állami adó) alól mentessé tette..." Egy másik, nem datált, de nagy valószínűséggel szintén II. Murad uralkodása idejére keltezhető okiratban, amely bizonyos Murad bég vakufbirtokának lakóit menti fel, szintén előfordul a dzserehor: „... az említett helyen lévőknek nemes tevki adatott azzal, hogy ulak, szuhra és dzseheror, szalgun (kényszerkivetés gabonából), hiszar yapmaszi, doğandzsi, szekban (solymász és kutyapecér-szolgálat), konak (beszállásolás), yaya yazmaszi (yaya-katonának való összeírás), az összes avariz és tekalif-i divani (rendkívüli állami adó) alól mentesek legyenek..."[27]

Az idézett szövegek azt mutatják, hogy az adott időszakban a dzserehor a többi említett adóval, szolgáltatással együtt az avariz-i divani-nak nevezett és általában rendkívüli állami (hadi-) adókként értelmezett szolgáltatások körébe

22 *Georgius de Hungaria:* Értekezés a törökök szokásairól, viszonyairól és gonoszságáról. Ford. Tardy L., in: Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról, Budapest, 1977. 84. o. (a szóban forgó mű megjelent a Kimondhatatlan nyomorúság — Budapest, 1976. — című kötetben is); *Konstantin Mihajlović:* Memoiren eines Janitscharen oder türkische Chronik, eingel. und übers. R. Lachman, Graz—Wien—Köln, 1975. 157., 166. o.

23 *Giese, F.:* i. m., 114., 128. o.; *Aşikpaşazade:* i. m., 155. o.; *Lutfi:* i. m., 187—188. o.; *Babinger, F.:* i. m., 127. o.; *Forrer, L.:* Die osmanische Chronik des Rüstem Pascha. Leipzig, 1923. 25—26. o.

24 *Barkan, Ö. L.:* Osmanli imparatorluğunda bir iskan ve kolonizasyon metodu olarak vakiflar ve temlikler, I., Istila devrinin kolonizatör türk dervişleri ve zaviyeler [Az invázió korának gyarmatosító török dervisei és a kolostorok]: Vakiffar Dergisi, II/1942, 324. o.

25 Kiadta: *Öz, T.:* Murad I. ile Emir Süleymana ait iki vakfiye [I. Murad és Szulejmán emír két vakuf-alapító oklevele]: Tarih Vesikalari, c. I. s. 4. (1941), 243—44. o. Ugyancsak közölte, átírásban és fordításban, *Taeschner, F.:* War Murad I. Grossmeister oder Mitglied des Achibundes?: Oriens VI/1953. 25—28. o. Alapos diplomatikai, tartalmi vizsgálatnak vetette alá az iratot *P. Wittek* (Zu einigen frühosmanischen Urkunden VI.: WZKM 58/1962, 165—197. o.), s arra a meggyőző következtetésre jutott, hogy eredeti oklevél alapján készült XVI. sz. eleji hamisítványról van szó. Részint erre az oklevélre építette a korai oszmán hadszervezetre vonatkozó elképzeléseit *M. Akdag* (Türkiye'nin iktisadi, I., főleg 423—26., 517. o.), bár láthatólag tudatában volt a körülötte fennálló problémáknak. Nem vette figyelembe ezeket *M. Cezar* sem (Osmanli tarihinde levendler [A levendek az oszmán történelemben], Istanbul, 1965. főleg 24—25. o.), akinek következtetései a szekbánok korai történetével kapcsolatban részben ezért elfogadhatatlanok. További bizonyítékokat hozott fel az okmány hamisítvány volta mellett *I. Beldiceanu-Steinherr* (Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I., Monachii, 1967. 171—173. o.), s létrejöttének időpontját 1511 körülre teszi. Elfogadva az eddig összegyűlt megfigyeléseket, ami számomra végképpen biztossá teszi, hogy az oklevél nem eredeti, sőt az alapjául szolgáló oklevélhez sem mindenben hű, az a benne szereplő *tekalif-i ᶜörfiye* kifejezés. Az általam ismert XV. sz.-i oklevelek egybehangzóak abban, hogy a „rendkívüli adók" jelölésére sokáig az avariz, avariz-i divani, vagy legfeljebb az avariz ve tekalif-i divani term. technikusokat használják, de a tekalif-i 'örfiye-t sohasem. Ez csak a század utolsó harmadában — mint lejjebb látni fogjuk — a rendkívüli adók „klasszikus" formájának kialakulásával kapcsolódik az említett kategóriákhoz, jön létre az „avariz-i divaniye ve tekalif-i ᶜörfiye" kifejezés (egyik legkorábbi említését ld. *Barkan, Ö. L.:* Kolonizatör türk dervişleri, 330. o.), ami a XVI. sz.-ban általában használatos. A kérdéses oklevélbe történt beírása, miként a dzserehoré, tehát azzal magyarázható, hogy a hamisító természetesen korának terhei alól akart mentességet szerezni.

26 *Barkan, Ö. L.:* i. m., 324. o. *P. Wittek* ugyan 1451-re teszi az irat keltét (Zu einigen, VI., 177. o.), de azon világosan „ihda ve hamsin ve semane mie" áll (Vö. a kópiával is, *Barkan:* i. m., 368. o.), ami 1447. márc. 19-től 1448. márc. 6-ig tartott. Wittek valószínűleg eltekintett attól, hogy Mehmed mint általában a helytartóként működő sehzádék, szultán címet viselt, jogerős, később is elismert diplomákat adhatott ki: mint tudjuk, 1448/49-ben még pénzt is veretett. Minderre ld. *Inalcik, H.:* Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar I., Ankara, 1954. 108. o.

27 *Gökbilgin, T.:* XV—XVI. asirlarda Edirne ve Pasa livasi: vakiflar-mülkler-mukataalar, [Edirne és Pasa-liva a XV—XVI. sz.-ban], Istanbul, 1952. 276. o.; *Wittek, P.:* i. m., 177—78. o. Az idézett adók, szolgáltatások egy részéről l. még *Mordtmann, J. H.:* Die jüdischen Kira im Serai der Sultane: Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen an Berlin, XXXII/2, 1929. 1—38. o.

tartozott; azok keretében, nyilvánvalóan a hadsereg, a háborúk követelte emberszükséglet kielégítésére vetették ki az alattvalókra. Minthogy az avariz-i divani abban a korszakban, amikor kivetése, felhasználása, egész szerepe már jobban ismert (a XV. sz. végétől), valóban azokat a szolgáltatási formákat fogta össze, melyek a hadi szükségletek biztosítására voltak hivatva, a dzserehorszolgálat beillesztése ebbe természetesnek, s másfelől az avariz kiterjesztése eredményének látszik. Maga a beillesztés ténye, az avarizra vonatkozó korai okmányokkal együtt, viszont kétségessé teszi, hogy a szóban forgó adókomplexum a kezdetektől azonos lenne XVI. sz.-i formájával (amit pedig általában nyilvánvalónak tekintenek). Így az avariz változásainak tanulmányozása közelebb vihet annak megállapíthatásához, hogy mikor jött létre kapcsolat az avariz és dzserehor között.

Eltekintve a több szempontból problémás 1383/84-es oklevéltől,[28] az első avarizt említő irat 1404-ből származik. Az ebben, továbbá egy 1415-ös oklevélben előforduló „összes avariz (dzsemi-i avariz)" kifejezés arra utal, hogy már ekkor több adót magában foglaló gyűjtőfogalom volt.[29] Egy 1412-ben kiadott diploma alapján viszont kétségtelennek látszik, hogy az avariz csupán egy a sok adó között, s a doğandzsi és szekbán, noha később az avariz rendszer fontos részei, kifejezetten elkülönülnek, semmi kapcsolatot nem mutatnak vele.[30] Mindezek bizonyára a gyakorlatban meglévő bizonytalanság, kialakulatlanság tükröződései, amit alátámaszt az is, hogy amíg az említett 1415-ös, bizonyos földbirtokra vonatkozó okmány felveszi, az ugyanezen birtokra vonatkozó 1402-es és 1419-es oklevelek meg sem említik az avariz alóli mentességet.[31]

Ennek a bizonytalanságnak a fokozatos megszűnése az 1420-as évektől figyelhető meg. 1421-ben történt a yayák kiemelt katonai réteggé szervezése az avariz-rendszer keretében.[32] Avarizzal összekapcsolódó további terhek bukkannak fel II. Murad 1425-ös adománylevelében. Az uralkodó a plovdivi imámokat és teológusokat, mivel nagyapja (I. Bayezid) futár- és futárok számára végzett szolgálat, robot, beszállásolás és tized alól felmentette őket, a régi módon megerősítette kiváltságaikban, de már az avarizzal kiegészítve úgy rendelkezett, hogy „... ulaktól (futárszolgálat), szuhrától (robot), attól, hogy bárkit hozzájuk beszállásoljanak, ösrtől (tized), és a *többi avariz-i divani* alól mentesek és szabadok legyenek."[33] Ezeket a terheket követte, vagy talán már ekkor ide tartozott

28 Kiadta: *Erzi, A. S.*: Türkiye kütüphanelerinden notlar ve vesikalar [Jegyzetek és oklevelek Törökország könyvtáraiból] I., Belleten XIV/5 (1950), 87. o. A benne szereplő „avamil" kifejezést *P. Wittek* „javította" át avarizra (Zu einigen, I.: WZKM 53/1956, 310—11. o.), ami így autentikusnak nem fogadható el. — Az avariz az oszmánok elődeinél: a nagy szeldzsukok, a horezmi sahok, majd az anatóliai szeldzsukok államában (arab előzmények után) szintén beépült az adózási rendszerbe, de a szórványos adatokból úgy tűnik, egész más jelleggel, mint ahogy a kifejlett oszmán birodalomban megügyelhető. L. erre: *Horst, H.*: Die Staatsverwaltung der Grosselğuqen und Horazmšahs. Wiesbaden, 1964. főleg 77., 129—130., 140., 145—47., 150—51., 169. o.; *Akdag, M.*: Türkiye'nin, I., 201. o. (Vö. ehhez még *Ibn-i Bibi:* El-Evamirü'l-ʿAla'-iyye, 574. o.); *Cahen, Cl.*: Pre-Ottoman Turkey. New York, 1968. 186—187. o.

29 Az előbbi megjelent: *Öz, T.*: Murad I. ile Emir Süleymana ait iki vakfiye. 244. o. (bár Wittek szerint ez is valójában 1500 körül készült, eredeti okmány után — Zu einigen, V.: WZKM 57/1961, 102—117. o. —, a tartalmi jegyek arra mutatnak, hogy ha ez igaz lenne is, hű másolatról van szó); az utóbbi pedig két változatban is: *Ünver, S.*: Yildirim Bayezid'in Ivaz Fakihe verdiği timar [Az I. Bayezid által Ivaz Fakihnak adományozott timár]: Belleten XI/42 (1947), 335—337. o., ill. *Wittek, P.*: Zu einigen, III.: WZKM 55/1959, 135—141. o. Az 1405-ös dátummal ellátott iratot Wittek szerint 1415-re kell keltezni. Akármelyik a helyes, itt nincs különösebb jelentősége.

30 „...senki, legyen az naib (kádihelyettes), hadzsib (?), szubasi, a nagyúrnak az ő lakóhelyéhez érkező szolgája, doğandzsi, szekbán (solymász és kutyapecér), yoldzsu (utazó) és izdzsi (vándor), semmi módon ne zavarja és ne okozzon neki nehézséget ... és szuhra, ulak, szalgun, avaid (hagyományos adók?), avariz és az összes kivetés alól (dzsemi-i teklifatdan) mentes legyen...", l. *Gökbilgin, T.*: Edirne ve Paşa livasi, 183. o., vö. *Wittek, P.*: Zu einigen, II.: WZKM 54/1957, 240—255. o.

31 *Ünver, S.*: Yildirim Bayezid oğlu Isa'nin bir emri [Isza, I. Bayezid fiának egy parancsa]: Belleten, XI/42 (1947), 337. o. és uő: Yildirim Bayezid'in Ivaz Fakihe verdiği timar, 336. o., v. ö. *Wittek, P.*: Zu einigen, III. 129—135. o. és IV. 267—284. o.

32 *Babinger, F.*: Die frühosmanischen Jahrbücher, 46. o.; *Giese, F.*: Die altosmanischen, I., 56. o.; *Aşikpaşazade:* Tevarih, 95—97. o.; *Neşri:* Kitab-i Cihan-Nüma, II. Ankara, 1957. 556—559. o.; *Lutfi:* Tevarih, 76. o.; *Seadeddin:* Tac-üt-tevarih [A történetek koronája] I., Istanbul, 1279/1862. 308. o. Vö. mindehhez 37. és 38. jegyz.

33 *Wittek, P.*: Zu einigen, VII: WZKM 59/1963—64, 219—223. o.

az egyéb szolgálatok sora[34], köztük a dzserehor, azab stb., s továbbiak hozzákapcsolódásával a sz. utolsó harmadára kialakult az avariznak az a szerkezete, amely a XVI. sz. nagy részében jellemezte.[35] Az avariz kivetésének alapjául szolgáló speciális adózási egység, az avariz-háne rendszerének megléte már szintén adatolható ebből az időből.[36]

Az utóbbinak egy archaikusabb változatáról azonban korábbi adatok is vannak: nevezetesen azzal a szervezettel kapcsolatosak, amit a magam részéről „odzsak-rendszer"-nek neveznék. Ezt mai ismereteink szerint elsőként a yayáknál alakították ki 1421-ben. A már említett reform lényege az volt, hogy bizonyos létszámú (valószínűleg 30 fős) egységeket (odzsakokat) hoztak létre, amelyekből 5 fő (esküdzsi) tartozott hadba vonulni (mégpedig felváltva, ezért is lett másik nevük nöbetlü, azaz soros), míg a többiek (az ún. yamakok) avariz ellenében a hadba menő költségeire 50 akcsét fizettek (amiért hardzslikcsi-nak vagy ellidzsi-nek, ötvenesnek is nevezték őket). Ennek fejében maguk és földjeik adómentesek lettek.[37]

A yayákkal kapcsolatos tények azt valószínűsítik, hogy a birodalom egyéb katonai rétegei ezt követően hasonló jellegű átszervezésen mentek keresztül. Feltételezésem szerint mindenekelőtt az azabok, akik — helyzetük a yayákéval sok közös vonást mutatván — a századelőn épp úgy, mint 1421-ben, velük egy

34 Az alább ismertetendő megfontolásokon túl ez már csak azért is feltételezhető, mert a mentességlisták tartalma mind a XV., mind a XVI. sz.-ban állandóan eltérő, gyakran nem említenek nyilvánvalóan gyakorlatban levő terheket (jellemző példaként említhető a szürszát, az élelem-kényszerfelvásárlás, vagy a pénzbeli kivetések); így az iratban előforduló szolgáltatások, ha a leggyakoribbak voltak is, nem feltétlenül fedték mindazon szolgáltatások körét, amelyek már ekkor az avarizhoz tartozhattak.

35 Ebben az időben nagyjából a következő adókat, szolgáltatásokat sorolták az avariz (-i divani) kategóriájába: ulak (futár- és futárok számára végzett szolg.), szuhra (robot), dzserehor, szekbán, doğandzsi (kutyapecér- és solymász-szolg.), hiszár yapmaszi (vármunka), szalgun (kényszerkivetés gabonából), azab, kürekcsi (evezős-szolg.), nüzül vagy konak (beszállásolás), yağdzsi, tuzdzsu (kincstári olajtermelő- és sóvágó-szolg.), arpa ve szaman szalmaszi (árpa- és szalma-beszolg.), yaya yazmaszi (yaya katonának való összeírás), l. *Barkan, Ö. L.:* Kolonizatör türk dervişleri, 324. és 332. o.; *Gökbilgin, T.:* Edirne ve Paşa livasi, 276., 278. o.; *Kraelitz, F.:* Ilk osmanli padişahlarinin isdar etmiş olduklari bazi beratlar [Az első oszmán uralkodók által kibocsátott néhány oklevél]: Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuasi, V/1330, 250. o.; *Akdag, M.:* Türkiye'nin, II., 320., 390. o. Az 1425-ös oklevélben szereplő ösr és az 1447/48-asban előforduló gerdek kulluğu (ami a későbbi gerdek değeri vagy reszm-i arusziye-vel, a menyasszonyadóval azonos), csak az oklevélszerkesztők pongyolasága miatt kerülhetett az avarizhoz, hiszen az előbbi a vallási által előírt adók (hukuk-i seriye), az utóbbi pedig a hagyományos adók (rüszum-i örfiye) kategóriájába tartozott, s az adóknak ez az osztályozása a XV. sz. első felében már kidolgozott volt, l. *Babinger, F.:* Von Amurath zu Amurath — Vor und Nachspiel der Schlacht bei Varna (1444): Oriens, III/1950, Taf. III. (az irattal foglalkozik *Wittek, P.:* Zu einigen, VII., 218—19. o.).

36 *Akdag, M.:* Türkiye'nin, II., 427. o. A rendszerre általában ld. *Barkan, Ö. L.:* Avariz: Islam Ansiklopedisi II., Istanbul, 1942. 13—19. o. és *Sućeska, A.:* Die Entwicklung der Besteuerung durch die Avariz-i divaniye ve Tekalif-i örfiye im Osmanischen Reich während des 17 und 18. Jhs.: Südost Forschungen, XXVIII/1968, 89—130. o.

37 L. a 32. jegyz.-ben idézett helyeket. Ezek közül azonban még a. viszonylag legbővebb anonim krónika adatai (*Giese:* i. m., 56. o.) sem tennék lehetővé a reform ilyen formában történő bemutatását. Ez áll ugyanis benne: „Musztafa pedig a rumélliai yayákat müszellemmé tette (Rum ili yayaszini müszellem etti). Némelyiknek 50 akcse hardzslikot adatott. A mostani müszellemek azóta vannak. Azóta van az is, hogy 5 yaya összegyűlik, az egyiket vezetővé teszik, a többi pedig 50—50 akcsét ad." Az itt nem szereplő fogalmak (nöbetlü, yamak, s természetesen az avariz)) használatát, a kiegészítéseket az teszi megengedhetővé, hogy valamennyi hivatkozott forrás vallja: a rendszer „azóta" áll fenn (s valóban nem tudunk későbbi változtatásról), tehát joggal tekinthetjük azonosnak a reform által létrehozott formát a XV. sz. 2. felében fennállóval. A krónikáknak ez az egyébként nem sok figyelemre méltatott helye további két fontos problémát vet fel: a későbbi viszonyok ismeretében miképpen magyarázható az az állítás, hogy a „rumélliai yayákat müszellemmé tette", s másfelől, miért fogadták el a későbbi legális uralkodók azt a reformot, ami valójában egy trónkövetelő lázadótól származott? Egyesek szerint (l. *Mutafčieva, V.:* Agrarnite otnosenija v osmanskata imperija prez XV—XVI v., Sofia, 1962. 26—27. o. és az ő nyomán *Werner, E.:* Die Geburt einer Grossmacht — Die Osmanen, Berlin, 1968. 187. o.) itt az történt, hogy század eleji szereplésük miatt a yayákat másodrendű kisegítő csapatokká alakították át, ami nagyon emlékeztet a későbbi kortársak azon vélekedésére, amely a yayák lesüllyesztését méltatlanságuknak, fegyelmezetlenségüknek tulajdonítja (l. pl. *Hoca Hüseyn:* Bedai ül-veqai, Moszkva, 1961. 44b—451). Nézetem szerint itt a következőkről van szó: a yayának (és vele az azabnak) nevezett harcosok, akik a társadalom nomád, törzsi elemeit képviselték, a XIV. sz. végére szorult helyzetbe kerültek: a kifejlődő bürokratikus állam új intézményeivel egyre nagyobb nyomást fejtett ki földhöz kötésük és paraszti állapotba süllyesztésük érdekében (a yayák letelepítésére l. *Inalcik, H.:* Hicri 835 tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, [Arvanid szandzsák 1431—32-es deftere], Ankara 1954, XVI. o., az I. Bayezid alatti fejlődésre uő: The Ottoman Method of Conquest, 103—110. o.). Ezért álltak az interregnum alatt egyértelműen a hagyományos erőkre támaszkodó emirek mellé, s ezért csatlakoztak habozás nélkül 1421-ben a lázadó Düzme Musztafához. Nyilván ennek ellenében kényszerítették ki tőle az említett intézkedéseket, amelyek sikeresen vették figyelembe mind a két oldal érdekeit: a yaya, ha már a régi módon nem lehetett szabad, legalább teljesen alávetett (rája) nem lett; szolgálata fejében mentessé, azaz *müszellemmé* vált; az állam viszont fegyelmezettebb, ellenőrizhetőbb, szervezettebb katonaságot nyert, ami kiváltságai ellenében eltartotta magát és így gazdaságilag sem okozott gondot. Az egész reform tehát nem büntetés stb., hanem az államhatalom és a társadalom nomád elemeinek reális kompromisszuma, amit éppen ezért fogadott el később a legális uralkodók által képviselt állam is.

sorban harcoltak.[38] Az itt kialakult intézményeket modellül véve hamarosan sor került a dzserehor megreformálására, a birodalom egészét átfogó hadszervezettel összhangba hozására.[39]

Hogy ezeknek a feltételezéseknek valóságos alapja van, s a dzserehoroknak a yayákhoz, de méginkább az azabokhoz hasonló módon való kiállítása, megszervezése a század negyvenes éveire már bevett, kialakult gyakorlat volt, az kitűnik a törökökkel szemben egyébként igen tárgyilagos Magyarországi György leírásaiból, aki akkoriban több nagy hadsereggyűjtést átélt az oszmán birodalomban: „Ha viszont a török azt látja, hogy súlyosbodik számára a háború, azon nyomban hírvivőket küld szét az egész országba, s *minden negyedik vagy ötödik hadkötelest parancsra bevonultat az otthon maradók költségén:* és ezt a hadsereget cserihornak (escherihor) nevezik. Ezen a módon végtelen nagy létszámú sereget tud összegyűjteni. Ugyanakkor mindezt akkora lelkesedéssel hajtják végre és teszik meg, hogy egyik a másika helyett ajánlkozik, s az, akit otthon hagynak, úgy érzi, igazságtalanság esett rajta."[40]

Ez a lényeget tömören összefoglaló kép tovább árnyalható a Murad szultán 1443/44-es harcairól szóló gázávátnáme („hitharcok könyve") adatainak segítségével.[41] Noha ez a mű nem használja a dzserehor terminust, a benne szereplő *ulufedzsi* szó kétségtelenül vele azonos. Az elbeszélés szerint a magyarok ellen vonuló szultán két ízben is „közfelkelést" (nefir-i ᶜam) hirdetett[42], amit Szófiába érkezése után újfent megismételni akarván, a következő instrukciókat adta egyik fő emberének: „... A kádi efendiknek parancsok írassanak olyan tartalommal, hogy kázáikban mindnyájan ulufedzsit írjanak, és sietve küldjék őket Szófiába... A mostani helyzetben ez a hadjárat minden muzulmán számára szent kötelesség, ránk pedig az hárul, hogy szükségleteiket és zsoldjukat megadjuk. *Mert az a célom,* hogy az ulufedzsik is hadrendet alkossanak (alay olub), s ne össze-vissza álljanak, mint az arab haja."[43] Miután az egyéb krónikákból tudjuk, hogy a dzserehorokat általában nefir-i ᶜam meghirdetésével együtt hívták be, s az ulufedzsi a dzserehor török megfelelője (mindkettő ‚zsoldos' jelentésű), nem kétséges, hogy itt a dzserehorokról van szó. A szöveg egyúttal igazolja és kiegészíti a Magyarországi György által mondottakat. Ugyanis ulufedzsiről beszél, de világosan értésre adja, hogy a központ részéről történő fizetés kivételes, meghatározott céllal: ütőképesebbé tételük érdekében törté-

38 Erre engednek következtetni az alábbiak: mint ismeretes, az azabokat 1500 körül úgy toborozták, hogy minden 20 adózó állított ki 1 azabot, költségeire összeadott 300 akcsét, s kezeskedett bevonulásáért (*Káldy-Nagy Gy.:* The First Centuries of the Ottoman Military Organization: Acta Orientalia Hung., XXXI/2 (1977), 163—164. o.). Ez a módszer tehát az avariz-rendszerhez kötött, ami az adott korszakban (1420-as évek) kezdett formálódni, azaz összekapcsolásukra megvolt a lehetőség. Az, hogy az azabok, ellentétben a yayákkal, yürükökkel stb. sosem tartoztak az *askeri* (katonai) osztályba (amiről ld. *Inalcik, H.:* The Ottoman Method, 112. skk., *uő:* Bursa şeriye sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in fermanlari [A hódító Mehmed szultán rendeletei Bursa vallási bíróságának jegyzőkönyveiben]: Belleten XI/44 (1947), 709—701. o.; *Uluçay, Ç.:* XVII. asirda Saruhan'da eşkiyaliz ve halk hareketleri [Rablások és népmozgalmak Szaruhánban a XVII. sz.-ban] I—II., Istanbul, 1944. 169—70. o.), szintén azt húzza alá, hogy a kezdetektől köznépből kiállított harcosok voltak (akik már csak számuknál fogva sem lehettek a szultán „hassza orduszu", mint *Akdag* bizonygatja, l. Türkiye'nin I., 410—429. o.). Nagyon valószínűnek tartom, hogy a yaya-reform után behívott azabokat (1421-ben, ld. a 32. jegyz.-ben idézett helyeket) már ebben a formában állították ki.

39 A század közepe felé alakult ki a yürükök, tatárok yayákkal csaknem teljesen azonos szervezete (*Gökbilgin, T.:* Rumelide yürükler, Tatarlar ve Evlad-Fatihan [A yürükök, tatárok és az evlad-i fatihan Ruméliában], Istanbu 1957. 1—35. o.), amire igen sokban emlékeztet a szláv előállamoktól átvett vojnuk-intézmény (l. *Inalcik, H.:* Stefan Dujandan osmanli imparatorluğuna: Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar [Stefán Dusántól az oszmán birodalomig: Kutatások és okmányok a Fátih korára vonatkozóan], Ankara, 1954. 137—184. o., és újabban: *Zirojević, O.:* Tursko vojno uredjenje u Srbji (1459—1683), Beograd, 1974. 162—169. o.). Akdağ és Cezar — nem túlságosan megalapozott — véleménye szerint ebben a korszakban ugyanezen szisztémában, avariz ellenében köznépből kiállított katonát jelentett a szekbán (*Akdag, M.:* i. m., 424. o. és *Cezar, M.:* Levendler, 18—29. o.). Mindezek arra mutatnak, hogy az adott időszakban valóban átfogó változások zajlottak le az oszmán hadszervezetben.

40 Rabok, követek, kalmárok sz oszmán birodalomról, 84. o.

41 Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemmed Han — Izladi ve Varna savaşlari (1443—1444) üzerinde anonim Gazavâtname [Anonim „hitharcok könyve" az izladi és várnai csatáról], yayinl. *Inalcik, H.—Oguz, M.*, Ankara, 1978.

42 Először Edirnében, majd miután Filibébe (Plovdivba) érkezett, i. m., 12. o.

43 Uo. 14. o. A gázávátnáme szerzője szerint a közfelkelést elrendelő parancs legfontosabb része így hangzott: „Amint nemes parancsom megérkezik, a kázáitokban-lakókat az odaérkező mübaşirom közreműködésével házaikból rendeljétek ki (ti. a kádik) és Rumélia székhelyére, Szófiába sietve hajtsátok be..."

nik. Nyilván elkelt az ösztönzés a nagy tét és amiatt is, hogy a ‚nefir-i ᶜam' katonasága számára szokatlan időpontban, kemény télen kényszerültek igénybevételükre.

Magyarországi György leírásának hitelessége mellett szól az is, hogy a bevonulók költségeinek („zsoldjának") megadása az „otthon maradók" részéről kétféle módon történhetett: az előírt összeget átadhatták magának a bevonulónak, de elhelyezhették az összegyűjtésére érkező biztosnál (mübasirnál, eminnél), azzal, hogy meghatározott időnként (pl. havonként) a szükséges összeget átadja nekik.[44] Ezáltal valóban az a látszat keletkezhetett, hogy pl. a dzserehor vagy müszellem az államtól kapja „zsoldját". Így a felületes szemlélő számára a dolog lényege rejtve maradt, valódi zsoldost látott ezekben. Épp úgy, mint Konstantin Mihajlović, aki azonban emellett fontos adalékokkal egészíti ki a dzserehorokról való ismereteinket.[45] Szerinte a „dzserahorok olyanok, mint nálunk a zsoldosok, az önkéntes vadászok tömegéből származnak". Összegyűjtésükre a szultán akkor ad parancsot, ha nagy keresztény vagy más ellenséges sereg támadja meg: „... kikiáltatja a városokban: ‚aki zsoldot akar, az megkapja', aztán a vadászok a szultánhoz lovagolnak, és minden lóra egy aranyat ad nekik 4 napra és attól fogva már nem vadásznak, hanem dzserahornak nevezik őket, mert már egyáltalán nem önkéntesek. Zsoldjukat havonta fizetik nekik, mivel nem sokáig állnak szolgálatban. Fegyverzetük kardból, pajzsból, lándzsából áll, némelyiknek páncélja van. A szultán addig tartja magánál ezeket, amíg szüksége van rájuk, aztán kifizeti és elbocsájtja őket. Döntő csatában körülbelül 20 000-en vannak és a szultánnál, a janicsároktól balra van a helyük..."[46]

Az idézett források segítségével tehát meghatározhatók a korszak dzserehor-intézményének jellemzői. Ezek szerint a társadalom tartalékainak mozgósítására szolgáló rendszer volt, azokat az erőket, társadalmi elemeket fogta át, amelyek az azab, yaya, yürük stb. néven ismert katonai szervezetek kereteiből kimaradtak, de szükség esetén felhasználhatók voltak. Konkrétan az alattvalók avarizrendszer szerinti megszervezésén alapult olyan formában, hogy minden négyöt ház/adózó (ev) állított ki egy dzserehort és gondoskodott ellátásáról. Nyilvántartásuk vagy esetenkénti összeírásuk feladata a kádikra hárult, akik a szultáni parancs kézhezvétele után az udvar megbízottjaival (mübasir, emin) együtt gyűjtötték össze őket. Minderre elsősorban rendkívüli válsághelyzetekben került sor, amit ideológiailag a dzsihaddal, a szent háborúval kapcsolatos iszlám előírásokkal indokoltak. Részben ezért volt, de ugyanakkor valóságos szükséglet motiválta, hogy behívásukat ilyenkor nefir-i ᶜam, közfelkelés meghirdetésével kapcsolták össze.[47] Ugyancsak a körülmények szorítása követelte meg, hogy a használhatóság növelése érdekében a központi hatalom időnként maga is hozzá-

44 *Barkan, Ö. L.:* Avariz: Islam Ansiklopedisi II., 16. o.

45 A műről általában l. *Dujčev, I.:* La conquête turque et la prise de Constantinople dans la littérature slave contemporaine: Byzantinoslavica, XVII/1956, 334. o. — 340. o., ill. R. Lachman bevezetője, Memorien, i. m. 20—42. o.

46 Memoiren eines Janitscharen, 166. o.

47 Tudvalevő, hogy az iszlám minden olyan esetre, amikor Mohamed népét (ümmet-i Muhammad) a keresztények részéről nagy veszély fenyegeti, minden hívő számára „személyes kötelességgé" (farz-i ayn) tette a dzsihádban való részvételt (ami normális esetben csak mint „közös kötelesség" — farz-i kifaya — érvényes), azaz nefir-i ᶜam, közfelkelés meghirdetését írta elő, mégpedig a közösséget vezetők közös határozatával (l. *Şibay, H. S.:* Cihad: Islam Ansiklopedisi III., Istanbul 1945, 169. o.; *E. Tyan: Djihad:* Encyklopaediaof Islam, New Ed. II., London—Leiden, 1965. 538. o.). A gázávátname szerint a várnai csata előtt Murad szultán az ulemákkal való tanácskozás után, véleményük kikérésével hirdette meg a közfelkelést. (i. m., 50—51. o.) Ettől függetlenül, az oszmán birodalomban az ilyenfajta kérdések eldöntését inkább a szultáni érdekek szabták meg. Jó példa erre az a Nesri által említett eset, amikor I. Murad szultánnak az ulemák a dzsihádra vonatkozó elvekkel igazolják, hogy helyesen jár el, amikor a hitetlenek helyett Ankara ellen szándékszik vonulni (Kitab-i Cihan-Nüma, I., 190—91. o.). Ennek megfelelően később is gyakran éltek a nefir-i ᶜam meghirdetésével, még zsákmányszerző beütésekre is (l. *Levend, A. S.:* Gazavat-nameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-namesi, Ankara 1956, 262. o.). Ugyancsak a gyakori alkalmazásra utal egy 1609. május végi rendelet, amely szerint az Üszküdárban lakó iparosoknak, kereskedőknek „...már ...Ebü'l-Fetih Szultán Mehemed (II. Mehmed) idejében számtalan nemes parancs adatott ki arra nézve, hogy ...ha szultáni paranccsal. nefir-i ᶜam rendeltetne el, azzal őket ne háborgassák..." (*Refik, A.:* Hicri on birinci asirda Istanbul hayati (1000—1100) [Isztanbul élete a mohamedán időszámítás 11. századában], Istanbul, 1931. 35. o.).

járult a dzserehorok költségeinek fedezéséhez. Mindezt állandó jelleggel természetesen nem vállalhatta magára, mert ekkora tömeg fizetése pénzügyi lehetőségeit meghaladta volna.

Az általában „mindenféle piszkos munkákat" végző, kisegítő csapatnak tartott dzserehorról valamennyi idézett kortárs forrás vallja, hogy harcoló alakulat volt.[48] Konstantin Mihajlović-tyal egyetértésben az idézett gázávátháme azt mondja, hogy ezek 1444-ben a hadsereg balszárnyán, a ruméliai sereg oldalán foglaltak helyet, tehát valószínűleg rendszerint itt állították fel őket. Irányításukra magas rangú tisztségviselőket neveztek ki: 1443-ban Fazlullah efendi vezirt, Murad szultán egyik bizalmasát és Sahin pasa ruméliai beglerbéget bízták meg hadrendbe fogásukkal, a várnai csatában pedig Davud bég, pristinai szandzsákbég vezetése alatt álltak.[49] Fegyverzetüket rendszerint kard, pajzs és lándzsa alkotta, s ha mindnyájan nem is, nagy részük bizonyára lóháton vonult harcba. Harci értékükről nem sokat tudunk, de azok a szavak, amelyeket a gázávátháme a szultán szájába ad, elárulják, elég fegyelmezetlen tömeg lehettek (legalábbis az 1440-es évek előtt). Ezt azonban ellensúlyozhatta viszonylag nagy számuk, amit, bár nyilván ingadozott, a krónikák alapján átlagban 10 ezerre becsülhetünk.[50]

A forrásokból kiderül, hogy megfelelő számú dzserehor összehívása, bevonultatása nem okozott különösebb gondot a központi hatalomnak. Amit Magyarországi György a törökök lelkesedéséről, harci készségéről állít, más krónikákban ugyanígy megtalálható.[51] Azokon a magyarázatokon túl, amelyeket ugyanő kínál erre kitűnő elemzésében[52], kortársainak megjegyzéseiből, sőt művének egy másik helyéből gyakorlatibb indítékok meglétére következtethetünk. Amikor Konstantin Mihajlović a dzserehorokat „önkéntes vadászoknak" mondja, miként az akindzsikat, amikor Khalkokondülasz „dolog nélküli" emberek gyülekezetének" nevezi őket, vagy amikor Magyarországi György azt írja, hogy a törökök „. . . alig győzik kivárni a bevonulás idejét . . . és nemcsak azok sietnek bevonulni, akiket összeírtak, hanem önkéntesen, az összeírtaknál többen igyekeznek és szinte futnak az adott helyekre",[53] akkor mind ugyanazt adják értésre: azt, hogy a dzserehor-intézmény számára a társadalomnak azok a hagyományos, „nomád" elemei szolgáltak elsősorban bázisul, kimeríthetetlen forrásul, amelyek semmi hajlandóságot nem éreztek a birodalom kialakuló termelési rendjébe való beilleszkedésre. Mindez azonban csupán átmenetileg jelenthetett kiutat

48 Khalkokondülasz ugyan előbb (Expuneri istorice, 203. o.) azt írja, hogy a szarahorok kezelik az ostromgépeket és az ő feladatuk az élelemszerzés, de később már azt (uo., 204. o.), hogy az első vonalban harcoltak. A valóban utászmunkákat stb. végzőkről így ír: „Még vannak mások, akiket az Ázsiából való aghiáziknak (gáziknak) neveznek, gyalogosan járó tömeg, amelyet a hadsereg szükséglete szerint használnak, és utak javítására és táborok verésére viszik őket" (uo., 203. o.). A gázik — alighanem félreértett és eltúlzott — szerepéről l. *Wittek, P.:* Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum: Byzantion, XI/1936, 285—319. o., De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople (une demi-siècle d'histoire ottomane): Revue des études islamiques, I. c./1938. 1—34. o.; The Rise of the Ottoman Empire, London, 1938. Egyébként az oklevelek adatai is mutatják, hogy a dzserehor ehhez képest más minőség, hiszen terminológiájukban az efféle szolgálatok jelölésére a szuhra, hiszar yapmaszi szolgálnak (ld. az idézett iratokat).

49 Gazavât-i Sultân Murâd, 14., 61.; vö. 96—97. o.

50 Urudzs ennyiben adja meg számukat 1444-ben (*Babinger, F.:* i. m., 56. o.). Tekintve, hogy a század első felének nagy csatáiban szerinte az azabok létszáma rendszerint 10 ezer volt (s ebben megerősíti az anonim krónika), hogy továbbá a timárok számát II. Mehmed alatt egyes becslések 10 ezer körülre teszik (*Mutafčieva, V.:* Agrarnite, 73. o.), amiből az következik, hogy II. Murad alatt ennél kevesebbre kell tartani, Urudzs becslése reálisabbnak látszik, mint Konstantin Mihajlovićé, aki 20 000-ről beszél (Memoiren, 166. o.). A hadsereg egyes elemeinek harci értékére a gázávátháme egyik közléséből következtethetünk. Az izladi csata előtt a szultán fohászkodása közben állí, tólag ezt mondta: „Ha janicsárjaim és azabjaim kitartanak, remélhetőleg ez az ellenség legyőzetik", amiből világos, hogy a szpáhikat, dzserehorokat, yayákat stb. megelőzve ezeket tarthatták a legtöbbre (Gazavât-i Sultân Murâd-23. o.)

51 Az eddig idézetteken kívül ld. pl. *Ibn Kemal:* Tevarih-i Al-i Osman [Az Oszmán-ház története], VII. defter, neşr. Turan, Ş., Ankara, 1954. 368. o.

52 Megfigyelése szerint a törökök harcossága szektájuk megóvásának vágyából, a kereszténytől fölötti győzelemsorozatukból, állandó létszámbeli gyarapodásukból és a renegátok nagy számából táplálkozott. L. Rabok, követek, kalmárok, 83—86. o.

53 Memoiren, 163., 166. o.; (a Loś-féle kiadásban) a „goniec dobrovolne" kifejezés áll, ami esetleg „önkéntes futár"-nak is fordítható. Vö. Pamietniki Janczara, ed. W. Jan Loś, Kraków, 1912. 151. o.) Expuneri istorice, 203. o.; Rabok, követek, kalmárok, 84. o.

számukra, hiszen éppen az avarizzal összekapcsolt dzserehor-intézmény által rájuk kényszerített regula lett (társadalmi értelemben is) az egyik jelentékeny eszköz, amivel betagolódásukat, lesüllyesztésüket siettették.

Az eddig felmerült tények alapján nyilvánvaló, hogy a dzserehorok a XV. sz. nagy részben elsősorban a törökökből rekrutálódtak, soraikat azonban szükség esetén a keresztény lakosságból is kiegészítették.[54] Egyébként még a XVI. sz. közepén is találhatók törökök a dzserehorok között, pedig a dzserehor-szolgálat akkor már legtöbbnyire a keresztény lakosság terhei közé számított.[55]

A dzserehor-katonaság, mint harcoló alakulat, fénykorát II. Murad és II. Mehmed szultán uralkodása alatt élte. Adott formájában ahhoz a még „össznépi" jelleget mutató hadszervezethez kötődött, amely a hivatásos katonai elemek, a szpáhik és az udvari gárda túlsúlyra jutásával fokozatosan elveszítette jelentőségét. A folyamat első áldozatai a yayák voltak, s a XVI. sz. közepére mindazon elemek (azab, yürük, vojnuk, akindzsi), amelyek a XV. sz. nagy részében az oszmán hadsereg fő erőit képezték, teljes jelentéktelenségbe süllyedtek, többségében a hadsereg utász, ellátó stb. alakulataivá váltak.[56] Velük együtt jutott ugyanerre a sorsra a dzserehor.

A dzserehor-szolgálat átalakulásának folyamatát pontosan nem lehet megragadni, mert a XV. sz. második feléből fölöttébb megritkulnak az erről szóló adatok. Tudjuk, hogy az 1462-es trapezunti hadjáratban és az Uzun Haszán elleni háborúban (1473) részt vettek dzserehorok[57], de ezután legközelebb az 1509-es eseményekkel kapcsolatban bukkan fel nevük.

Tudvalévő, hogy ebben az évben Isztanbulban hatalmas földrengés pusztított, és a romba döntött város helyreállítására az anonim krónika szerint „... Rumiliből és Anatoliból a kőművesek és irgadok (munkások) közül 80 000 szerahort rendeltek ki..."[58] Szolakzáde kissé részletezőbb tudósításában szintén 80 000 fő szerepel, amely így oszlott meg: Anatóliából 37 000, Ruméliából 29 000 (azaz összesen 66 000) ‚embert' (adam) hívtak be úgy, hogy minden 20 ház (ev) állított ki 1 főt, és minden egyes ház 20 akcsét fizetett a költségekre, a visszamaradó 14 000 főt pedig 3 000 kőműves, ács és egyéb iparos, továbbá a mész égetésére rendelt 3 000 müszellem és 8 000 yaya alkotta.[59] Miután a későbbi elszámolásokban a dzserehorokat a kőművesektől és a többi iparostól ehhez hasonlóan mindig elválasztották, bizonyos, hogy itt a Szolakzáde által említett 66 ezer ‚adam' volt csupán szerahor, akiket tehát az ‚irgádok' közül rendeltek ki. Ebből következik, hogy az irgád- és dzserehor-szolgálat funkcionálisan ugyanaz, ami másfelől kifejezi azt, hogy az utóbbi átalakulása, a dzserehorok lesüllyedése az adott időszakban befejezett tény. Az irgád szó ugyanis az oszmán birodalomban a XV—XVII. sz.-ban két, egymástól nem egészen független dolgot jelentett. Így nevezték azokat az alattvalókat, akiket a hadjáratok idején a sereg útvona-

54 Ezért adományozott II. Mehmed egy keresztény egyházi személyiségnek dzserehor alóli mentességet is, l. *Inalcik, H.—Anhegger, R.:* Kanunname-i sultani ber muceb-i örf-i osmani — Mehmed II. ve Bayezid II. devirlerine ait yasaknameler [II. Mehmed és II. Bayezid korára vonatkozó rendeletek és törvények], Ankara, 1956. 65—66. o. A keresztények igénybevételéről több helyen fr *Brocquière* ld. *Szamota, I.:* Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054—1717. Budapest, 1891. 61., 75—76., 77., 87. o.

55 Wien, National-Bibliothek, Türk. Hss. Mxt. 593, Flügel 1491.

56 A yayák 1443—44-ben még harcosok voltak (*Gazavât-i S. M.*, 21. o.), viszont Konstantinápoly ostromához már vélik hívták az ágyúkat (*Tursun Bey:* Tarih-i Ebü'l-Feth, 47—48. o.), ami a XVI. sz.-ban is egyik fő feladatukat képezte (*Káldy-Nagy Gy.:* The First Centuries, 171—73. o.). A többire ld. *Káldy-Nagy Gy.:* i. m. és *Inalcik, H.:* Stefan Dušandan, i. m.

57 *Aşikpaşazade:* Tevarih-i Al-i Osman, 155. o.; *Giese, F.:* Die altosmanischen, 114. o.; *Babinger, F.:* Die frühosmanischen, 127. o.; *Lutfi:* Tevarih-i Al-i Osman, 188. o.

58 *Giese, F.:* i. m., 128. o.; v. ö. *Leunclavius, J.:* Annales Sultanorum Othmanidarum, Frankfurt 1588, 58—59. o. és *Forrer, L.:* Die osmanische Chronik des Rüstem Pascha, 25—26. o.

59 Solakzade tarihi [Szolakzáde krónikája], Istanbul, 1298/1881. 323. o.; v. ö. *Barkan, Ö. L.:* Süleymaniye cami ve imareti inşaati (1550—1557), [A Szülejmánije-dzsámi és imáretjének építkezése] I., Ankara, 1972. 105. o.

lainak megtisztítására, a közben elfoglalt várak kijavítására, esetenként harci feladatokra használtak, s akiknek kiállítása és ellátása az avariz-háne rendszerben a rájákra hárult, de ugyanezen névvel illették azokat a munkásokat, akik békebeli vár-, híd-, dzsámi-építkezéseken, bányákban, előkelő, nagy vagyonú egyének birtokain, magán- és egyéb kincstári építkezéseken bér ellenében (segéd)munkát vállaltak, vagy erre kényszerítették őket.[60] Ha a dzserehorokról rendelkezésre álló XVI. sz.-i forrásokon végigtekintünk, látható, hogy a dzserehor-szolgálatot ugyanez a kettősség jellemzi. Az első formánál ez csaknem teljes azonosságot jelent, a másodiknál viszont fontos különbség, hogy a dzserehorokat mezőgazdasági munkára, magáncélokra nem használták, s a dzserehor-szolgálat mindig kényszer, sohasem önkéntes. Ezen felül eltérés mutatkozik a területi elhelyezkedésben: irgádoknak, úgy tűnik, elsősorban Rumélia déli részén és Kelet-Anatóliában nevezték az ilyen ‚munkásokat', míg a dzserehor név inkább a birodalom európai végein: az egykori Bosznia, Szerbia, majd Magyarország meghódított területein vált használatossá.[61]

A XVI. sz.-i hadjáratokon igénybe vett dzserehorok kiállításának módjáról, alkalmazásuk formáiról, felszerelésükről stb., tehát az e századi dzserehor-intézmény egyik változatáról jó tájékoztatást nyújtanak az 1566-os szigetvári hadjárattal kapcsolatban fennmaradt szultáni rendelkezések.[62]

A hadjáratra való készülődés során dzserehorok összegyűjtéséről az első rendeletet a hercegovinai szandzsákbégnek küldték 1566. jan. 4-én,[63] az utolsókat pedig 1566. jún. 19-én a szegedi és izvorniki szandzsákba.[64] A közbeeső fél évben folyamatosan érkeztek hasonló tartalmú parancsok a különböző bégeknek, kádiknak, emineknek, többször éppen az említettek hanyagsága miatt. Az izvorniki, szerémi és szegedi szandzsákokba háromszor kellett a parancsot megismételni,[65] de egyaránt kétszer írtak a pozsegai és a szendrői szandzsákokba is.[66]

A dzserehor-kiállításra kötelezett körzetek meglehetősen nagy területet fogtak át: az említetteken kívül az aradi, temesvári, budai, szolnoki, koppányi, pécsi, zadzsisnai szandzsákok, azaz az európai végek tetemes hányada esett a kivetés alá. Hogy ez konkrétan mit jelentett az érintettek számára, arra nagyon nehéz lenne következtetni, mert két rendelettől eltekintve a követelt

60 Az irgádokról (a név a görög ergátész[munkás]-ból jön) az első említés 1431/32-ből származik (*Inalcik, H.*: Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, XXX. o., 147. o.), de mindmáig ez is az egyik legrejtélyesebb: Inalcik szerint itt az irgadok számával szőlőterületek nagyságát fejezték ki. — *Tursun Bey* (Tarih-i Ebü'l-Feth, 94. o.) szerint Mahmud pasa nagyvezér 1458-ban a szerbiai hadjáratra „az ellenség országába való behatoláshoz szükséges eszközökről és felszerelésről, úgy mint szürgün dahilden (?) fejszés munkásokról (baltadzsi irgaddan) és egyebekről, ahogy a helyzet megkívánta, sietve gondoskodott...", majd Szendrő ellen vonult, ahol seregét felállítva (uo., 95. o.) „fejszés munkásait a janicsárok rendje szerint gyalogos hadtestévé tette"; ezzel egyetértőleg *Kemálpasazáde* úgy számol be az eseményről, hogy „az utak megtisztítására készen tartott 5—6000 fejszés hitetlent a janicsárok módjára elöl meneteltette" (Tevarih-i Al-i Osman, 150.), amiből tehát világos, hogy az ilyen segéderők neve irgád volt, akiket szükség esetén harcra is fogtak. Az avariz ellenében a hadjáratok idején kiállítandó irgádokról a XVI. sz.-ban (1584) l. *Barkan, Ö. L.*: Süleymaniye cami, 104. o. — A bányákban dolgozó irgadokról l. *Inalcik, H.—Anhegger, R.*: i. m., 5—6 o. — Várjavításokon, építkezéseken avariz ellenében kiállított vagy bérért dolgozó irgadokra: *Barkan, Ö. L.*: uo., 103—107. o., és No. 12—15. tábl.; *Göyünç, N.*: XVI. yüzyilda Mardin sancaği [Mardin szandzsák a XVI. sz.-ban], Istanbul, 1969. 92. o.; *Refik, A.*: Türk mimarlari [Török építészek], Istanbul, 1936. 119—123. o.; *Barkan, Ö. L.*: 1070—1071 (1660—1661) tarihli osmanli bütçesi ve bir mukayese [Egy 1660—61-es oszmán állami elszámolás és egy összehasonlítás]: Iktisat Fakültesi Mecmuasi, c. 17. s. 1—4., 333. o. Az irgadok felhasználásáról mezőgazdasági munkára, ill. az irgadiye-nek nevezett hol legális, hol tiltott szolgáltatásról: *Akdag, M.*: Türkiye halkinin dirlik ve düzenlik kavgasi — Celali isyanlari [A dzseláli felkelések], Ankara, 1975. 71. o. és 99—100. o.; *Barkan, Ö. L.*: Kanunlar, index, 460. o.; *Inalcik, H.*: Osmanlilarda raiyyet rüsumu [A rája-adók az oszmán birodalomban]: Belleten XXIII/92,1959, 575. skk. p.; *Miroglu, I.*: XVI. yüzyilda Bayburt Sancaği [Bayburt szandzsák a XVI. sz.-ban], Istanbul, 1975. 168. o.

61 Magától értetődik, hogy ez nem jelent kizárólagos szabályt; pl. a kelet-anatóliai Szivasz szandzsákból vagy Rumélia déli részéből egyaránt ismerünk dzserehor alóli mentesítést a XVI. sz. második feléből, l. *Barkan, Ö. L.*: Türk-Islam toprak hukuku tatbikatinin Osmanli Imparatorluğunda aldiği şekiller I., Malikane-divani sistemi [A malikánedíváni rendszer az oszmán birodalomban]: Türk Hukuk ve Iktisat Tarihi Mecmuasi, II/1939, 171. o.; *Gökbilgin, T.*: Edirne ve Paşa livasi, 227. o.

62 Az ún. mühimme defteri, a fontos ügyek defterében összegyűjtött iratokról van szó, amelyekről Káldy-Nagy Gy. szerzett fényképmásolatot; jelzete: Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Mühimme defteri 5. kötet. A defternek a szóban forgó hadjárata vonatkozó anyagát alaposan feldolgozta *Káldy-Nagy Gy.*: The First Centuries, 175—183. o.

63 Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Mühimme defteri 5. k. 292. o.

64 Uo., 692. o.

65 Uo., 664., 688., 692.; 349., 593., 642.; 659., 689., 692. o.

66 Uo., 691., 641.; 687—88. o.

kontingens nagyságát nem adták meg, ill. a létszámot a helyi tisztségviselők tevékenységének sikerességétől tették függővé.[67] Az azonban bizonyos, hogy a kellő mennyiség végül összegyűlt, mert — már a hadjárat idején — a Gyula ostromára kiküldött Pertev pasa azt írja, hogy „... amint azt a temesvári berglerbég a székvárosba küldött pecsétes defterben jelentette, ... a várvívás-hoz szükséges ... szerahor elegendő mennyiségben van", s tudjuk, hogy Szigetvár ostromakor sok ezer jobbágy dolgozott a sáncmunkákon.[68]

A dzserehorok kiállításának pontos módjáról a legtöbb információt talán az izvorniki kádinak küldött, 1566. jún. 19-i keletű rendelet tartalmazza; mivel az előírások és a leggyakoribb problémák egyaránt megtalálhatók benne, egészében érdemes idézni: „Mivel a hozzád tartozó kázából a hadjárat szükségleteihez 1000 dzserehorra van szükség, elrendelem, hogy egy percet sem késlekedve kázádból ezer fejszével és csákánnyal felszerelt dzserehort írj össze úgy, hogy minden 10 ház/adózó (háne) állítson ki egyet, majd sietve küldd őket a szultáni táborba. A kázádban lévő várparancsnokok (dizdárok) és vajdák adjanak melléd elegendő embert, hogy mind a kirótt dzserehorok összeírásában, mind elküldésükben, amint kell, neked segítsenek. Azokat, akik ezt elhanyagolják, jelentsd; az összeírt dzserehorokért kenézeik és primikürjeik előtt derék kezeseket állíts (kenezlerine ve primikürlerine yarar kefillere vireszin ki...), hogy ne legyen lehetőségük az úton megszökni."[69] Mindebből elsőként azt emelhetjük ki, hogy a XV. sz.-hoz hasonlóan az összeírás a kádik feladata maradt. Bár, mint a többi rendelet rávilágít, inkább technikai értelemben, mert a felelősség az eredményért elsősorban a szandzsákbégekre hárult. A rendeletek többségét ui. nekik címezték, előírva segítségnyújtási, felügyeleti kötelezettségüket.[70] A segítségnyújtás egyik formája az volt, hogy a fentiekben idézetteken (vajdák, dizdárok) kívül szükség esetén az egyes települések elöljáróit, papjait és török birtokosait is közreműködésre kényszerítették[71] Az összeírás tehát a parancs kézhezvétele után úgy zajlott, hogy a kádik a szándzsákbégek és várparancsnokok részéről biztosított karhatalommal (esetenként udvari biztosok, eminek kíséretében[72]) kivonultak a falvakba, városokba, s a közben már értesített helyi elöljárók, tisztségviselők stb. közreműködésével a megadott adókulcs alapján összeírták a szükséges számú dzserehort és kezeseket állíttattak értük. Általában minden 10 ház/adózó után követeltek 1 dzserehort, de előfordult, hogy — mint pl. a szegedi szandzsákban — ennél jóval kedvezőtlenebbül 4 ház/adózó alkotott egy adóegységet, ugyanúgy, mint a XV. sz. közepén.[73] Az összeírtakról készített

67 A temesvári és izvorniki szandzsákokból egyaránt 1000 főt kértek (Uo., 688. o., — ezt idézi *Káldy-Nagy Gy.*: i. m., 179. o. —, 692., 373. o.), a budai beglerbégnek viszont csak azt írták, hogy annyit állítson ki, amennyit „azon a vidéken ... lehetséges" (602. o.) Hasonló formában rendelkeztek a szolnoki bégnek (659. o.), míg a többségnek csak általában hagyták meg, hogy dzserehort szedjen össze.

68 Topkapi Sarayi Müzesi Arşivi, E 1421. és *Salamon, F.*: Magyarország a török hódítás korában, Budapest 1886², 232—33. o.

69 Mühimme defteri, 5. k. 692. o.

70 1566. jan. 4-én ezt írták a herszeki szandzsákbégnek: „A nemes parancsot a szandzsákodba kinevezett kádiknak küldd el, s megfelelő módon mindegyiket figyelmeztesd, hogy a megadott dzserehort összeírja és készenlétbe helyezze..." (Uo., 292. o.). Csaknem ugyanígy szól a szerémi bégnek küldött parancs: „...a szandzsákodban lévő kádikat, amint kell, figyelmeztesd és sürgesd, hogy házról házra, ami arra esik, előállítsa..." (Uo., 593. o., 1566. máj. 18-án). Jún. 11-én pedig a szabácsi kádi panasza nyomán egyenesen az izvorniki szandzsákbéget okolták a dzserehor-összegyűjtés késlekedése miatt: „...ezért a dologért te vagy a felelős" (Uo., 664. o.)

71 Ld. az előző jegyz. utolsó hivatkozását; ebben a rendeletben parancsolták meg az izvorniki bégnek, hogy „annak a helynek (ti. szandzsáknak) a kenézeit, papjait (papaszlarin) és előkelőit (ayanin) hozassa elő", s kötelezze a dzserehorok kiállításánál segédkezni. A délszláv közösségek elöljáróiról, a kenézekről és primikürökről l. *Đjurdjev, B.*: Eflak kanunu hakkinda kücük bir izah [Rövid magyarázat a vlah törvényhez]: Türk Hukuk ve Iktisat Tarihi Mecmuasi, II., 1939, 186—187. o.

72 „Parancs a szegedi szandzsák várparancsnokainak és eminjeinek: megparancsolom, hogy a szegedi szandzsákból rendelt dzserehor és élelem ügyében ti és a vojvodák segítsetek; mind az élelem dolgában, mind a dzserehorok kiállításában amint kell, mindegyikőtök segédkezzen, a várőrzőkből (hiszar erenlerinden) és máshonnan embereket adjatok..." (Uo., 692. o.).

73 Uo., 373., 692., 689. o., v. ö. Magyarországi György adatával, Rabok, követek, kalmárok, 84. o. A dzserehoroknak tehát a XVI. sz. közepén, az azabokhoz, evezősökhöz hasonlóan, ugyanúgy az avariz-hane rendszerben történt a kivetése, mint korábban. Az adókulcs változása időben, területileg állandóan megfigyelhető, l. *Káldy-Nagy Gy.*: i. m., 173. o.

jegyzéket és a jelentést megküldték az udvarnak, az összeírtakat pedig az előírt felszereléssel a kísérők a megadott helyre vitték.

A dzserehorok felszerelésének legfontosabb kelléke a fejsze volt, s ezt általában csákány és lapát egészítette ki.[74] Egyedül a temesvári beglerbégnek küldött 1566. febr. 18-i rendeletben említenek ettől eltérő eszközöket: az innen kért 1000 dzserehort fejszével, bárddal (pala) és rövid dárdával (harba) kellett ellátni.[75] Ezek az előírások fontos tanúságok amellett, hogy ez az egykor harcoló alakulat régi jellegét még nem teljesen vesztette el, igaz, nagyon ritkán, harci feladatokra is használhatták. Ezt erősíti meg az körülmény is, hogy amíg a többi szandzsáknál a dzserehorok irányításáról semmiféle rendelkezés nem található, a temesváriak élére Csanád alajbégjét, Dzsáfert nevezték ki vezetőnek (basbuğ), ami arra utalhat, hogy fontosabb feladatokra szánták őket.[76]

A dzserehorok többségét viszont, akik valószínűleg a lakóhelyük által biztosított élelemmel látták el magukat[77], Cuspinianus szavaival „a müszellemekhez és yayákhoz hasonlóan mindenféle hitvány munkák" végzésére használták.[78] Így a kincstári élelem és fegyvertár (dzsebeháne), valamint mindenféle felszerelés (yat ve yarağ) szállítása, a sereg vonulásának útjában az élelem felhordása az állomásokra, az ágyúkat stb. vivő és pontonnak szánt hajók vontatása, hídépítés, a várostrom idején a sáncmunkák ellátása, a sereg útvonalának megtisztítása, egyszóval mindenfajta nehéz munka, amit a „hadjárat szükségleteire (szefer mühimmi icsin)" megkívántak, feladatukat képezte.[79]

Ez a nagy igénybevételt és sokszor hosszú távollétet követelő szolgálat eléggé gyűlöletes lehetett az alattvalók körében: erre mutatnak a szökések, ami ellen a kezesség alkalmazásával igyekeztek védekezni. De ugyanerre világítanak rá az ellenállásra vonatkozó utalások, panaszok is. Az izvorniki bégnek küldött rendeletben azt írták, hogy az „ellenálló rájával szigorúan el kell bánni", a rájákat biztató helyi elöljárókat pedig gályarabsággal fenyegették meg.[80] Az aradi béghez írt parancs arról tudat, hogy miután az élelem és fegyvertár elszállítására szekereket és dzserehorokat követeltek a rájáktól, azok képviselői a béghez és a kádihoz mentek, s kifejtették, hogy bármit megadnak, csak dzserehorral ne zaklassák őket. A szolgálat fő veszélyét feltáró indoklásuk így hangzott: „Dzserehort adni nem vagyunk képesek. Mert félelemben vagyunk, hogy amikor az iszlám sereg hozzánk érkezik, családjaink és házaink magukra maradva elpusztulnak. Úgyhogy, ha tőlünk dzserehort követelnek, bizonyos, hogy mindnyájan széjjelfutunk..."[81] Az efféle kétségbeesett kísérletek természetesen nem gátolták meg a központi hatalmat abban, hogy szükség esetén akár kétszeresen meg ne vegye az előírt létszámot. 1566. júl. 17-én pl. a szendrői szandzsákból már másodszor követelték a dzserehorokat kiállítani, mivel az először összeírtakat bizonyos „Mahmud hán emberei elvitték", a szállítandó felszerelés pedig ott maradt.[82] Mi több, ezúttal valószínűleg az ottani törökök sem mene-

74 Mühimme defteri, 5. k., 659., 692. o.; *Káldy-Nagy Gy.*: i. m., 179. o.

75 Mühimme defteri, 5. k., 373. o. A „pala" (és időnként a dárda) az azabok felszereléséhez is hozzátartozott, l. *Uzunçarşili, I. H.*: Azab: Islam Ansiklopedisi, II., 83. o.

76 Mühimme defteri, uo. Thurzó Elek tárnokmesternek Ferdinánd királyhoz küldött 1542. augusztus 27-i, Szeged város beszámolóit is tartalmazó jelentéséből arra következtethetünk, hogy a magyarok kezdetben (a század közepe felé) szintén valamiféle katonai alakulatnak tarthatták a dzserehor-egységeket, a szegediek ugyanis *közrendű gyalogosoknak* minősitették őket. (Vö.: *Reizner, J.*: Szeged története. IV. k. Szeged, 1900. 140. o.: „Primitus duo waywode Sirmienses cum *peditibus plebee conditionis zarahora muncupatum* ascenderunt.")

77 Bár egyedül a szegedi szandzsákbégnek írt rendeletben található erre utalás („...területedről a megadott módon dzserehort állíts ki, élelmükkel és fejszéikkel (zad u zevadeleri ve baltalari ile) tartsd készenlétben őket...", uo., 689. o.), bizonyos, hogy mint az avariz ellenében kiállított csapatoknál általában, a dzserehorok szükségleteit is az „otthon maradók" biztosították a hadjáratok idején.

78 *Cuspinianus, J.*: De turcorum origine, religione ac imanissima eorum in christianos tyrannide, Antverpiae, 1541. 62. o.

79 Mühimme defteri, 5. k., 598—99., 602., 606., 641., 659., 687—688., 692. o.

80 Uo., 664. o.

81 Uo., 606. o.

82 Uo., 687. o.

kedtek meg a szolgálattól, mert a rendelet úgy szólt, hogy „magából Szendrőből, a *várakból* és falvakból írjanak dzserehort".[83]

Dzserehorokat, miként irgádokat, nem csak háború, hanem béke idején is gyakran alkalmaztak, és várak, hidak, palánkok építésére, a legtöbbször pedig ugyanezek javítására használták őket. A dzserehor-szolgálat ilyen jellegéről az egyik legkorábbi említés 1516-ból, a boszniai szandzsák törvénykönyvében található: „Ha a végeken lévő várak közül egyiknek javítása elrendeltetne, a tartományban házról házra (háneden háneye) szerahor írassék és vármunkára hajtassék; a boszniai vilájet összes váraihoz javítóként kirendelt 70—80 mentes, hitetlen mester gyülekezzék össze, s az ... építész irányításával ... a várakat javítsák ki ... A pénz az államtól adassék, senkitől [erre a célra] pénzt ne hajtsanak be."[84]

A birodalom határainak északra tolódásával, a sok várat magában foglaló és rendkívül fontos magyarországi végvári rendszer kialakulásával annak fenntartásáról is gondoskodni kellett, ami a dzserehor-szolgálat széleskörű kiterjesztésével történt meg. Erről az elfoglalt területekről készített összeírások, a tahrir-defterek adnak tájékoztatást. Ha az egyes részletekben voltak is eltérések, a szandzsákok jelentős részére vonatkoztatható az, ahogy a mohácsi szandzsák várainak javítását, karbantartását megszervezték. A terület 1545/46-os összeírása szerint[85] a szandzsákból 12 falut jelöltek ki az egyes várakhoz, az alábbi kötelezettségek és feltételek mellett: „Mivel erre nézve fermán adatott ki, az új szultáni defterben az jegyeztetett fel, hogy a nevezett falu lakosai rendkívüli adók (avariz-i divaniye ve tekalif-i ᶜörfiye) és vármunkák (hiszar yapmak) alól felmentvén, dzserehor-szolgálat ellenében a pécsi vár hídjainak és kikötőjének javításához szükséges fát, amikor kell, behozzák; amennyiben az említett szolgálatot ellátják, a nevezett terhek alól mentesek és szabadok (muaf ve müszellem) legyenek."[86]

Itt tulajdonképpen birodalomszerte ismert, régóta alkalmazott módszerről van szó. Az újdonság csupán az benne, hogy ezt a munkát állandó dzserehor-szolgálatnak ismerték el, ami által az érintettek menetesültek attól, hogy hadjáratokon és nagyobb vármunkákon dzserehorként szolgáljanak. Azaz területenként létrejött egy speciális helyzetű, dzserehornak nevezhető, kis létszámú „szolgáló réteg", aminek elterjedtségét mi sem mutatja jobban, mint hogy Meninski szótárában ezekkel azonosítja a dzserehort.[87]

Mivel ez a rendszer természeténél fogva csak korlátozott feladatok megoldására volt alkalmas, ráadásul a magyarországi területeken a szolgáló rétegek állandó cserélődése majd egyes helyeken eltűnése figyelhető meg[88], az időszako-

83 Uo.

84 *Barkan, Ö. L.:* Kanunlar, 396—97. o. és Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zvornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak, Sarajevo 1957, 23. o. Egy részét idéztem: Török várerődítési munkák Magyarországon a XVI—XVII. sz.-ban: Hadtörténelmi Közlemények, 3/1979, 384., 386. o.

85 Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Tahrir defterleri No. 441. Ez az 1542-ben alakult szandzsák első összeírása, l. *Káldy-Nagy Gy.:* A budai szandzsák 1559. évi összeírása, Budapest, 1977. 9., 11. o.

86 A pécsin kívül a dombói, döbröközi, simontornyai, siklósi, görösgáli, szekcsői, tamási várakhoz rendeltek falvakat, némelyiknél az ágyútalpak javítását is előírták.

87 *Meninski, F.:* Lexicon arabico-persico-turcorum, Viennae, 1780. II., 352. o.: ǧere chor, ćere chor: subditus, paganus reparandae arci proximori designatus, ideoque ab aliis subditorum oneribus immunis, reparator, faber.

88 Elsősorban azoknál a szandzsákoknál, amelyekről különböző időpontból maradtak fenn összeírások. Így pl. a mohácsi szandzsák 1545/46-os tahrir defterében 12, az 1550/51-esben 11 szolgáló falu szerepel, de közülük csak kettő azonos (bár ez részben adminisztratív átszervezésekből is adódik). Pécshez pl. 1545/46-ban Ürög és Nagyetény, 1550/51-ben Ürög és Gilvánfalva; Siklóshoz előbb Gyód és Harkány, öt év múlva Kórós és Palkonya volt rendelve stb., l. Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Tahrir defterleri No. 441. és 443.; v. ö. *Káldy-Nagy Gy.:* Török adólajstrom Baranyából a XVI. sz.-ból: Szigetvári Emlékkönyv, Budapest, 1966. 149. o. Hasonló változások figyelhetők meg a koppányi szandzsákban: 1550/51-ben egyedül Kecsőd falut jelölték ki várszolgálatra, 1565-ben Dalman, Kurta és Ábrán falvakat, 1570 és 1580-ban viszont már egyet sem (ill. Ireg falut hídjavításra), l. Tahrir defterleri, No. 412., 665., 563., 676. A szolgáló falvak eltűnése további szandzsákoknál regisztrálható, pl. a simontornyainál, görösgáliuál (l. *Dávid G.:* A simontornyai szandzsák a XVI. sz.-ban, megj. alatt, és Tahrir defterleri, No. 646., München, Bayer. Staatsbibliothek, Cod. Turc. 138.), sőt némelyiknél az összeírások egyáltalán nem említenek ilyen falvakat (mint a hatvani szandzsáknál, Tahrir defterleri, No. 315, 550.).

san feltétlenül előadódó nagyobb munkák ellátása, új objektumok építése az alattvalók szélesebb körű igénybevételét tették szükségessé. Az ilyen célra mozgósított — s mint a boszniai kánunban láttuk — szintén dzserehornak nevezett munkások, épp úgy, mint a hadjáratra vitt dzserehorok, az átlagos, semmiféle mentességgel nem rendelkező alattvalók közül kerültek ki. Minthogy abból a néhány dokumentumból, amelyek vár- és egyéb közmunkákra vonatkozóan rendelkezésre állanak, világosan látszik, hogy az ezeken alkalmazott dzserehorokat nem ugyanolyan elvek szerint állították ki és dolgoztatták, mint a „hadjárati dzserehorokat", a mentesség ellenében várhoz szolgáló valamint a hadjárati dzserehorok mellett bennük a dzserehor újabb, harmadik típusát kell látnunk.[89]

Erről a típusról különösen sok adalékkal szolgál egy 1551. szept. 30-i keletű összesítés, amely egy építész, különböző iparosok, valamint dzserehorok és fuvarosok (arabadzsik) bérelszámolását tartalmazza.[90] Mivel az eleje hiányos, nem tudni, hol és milyen építkezésen készült, de a résztvevők száma, építész jelenléte nagyobb vármunkát sejtet.[91] A defter két részletben 1268 dzserehor és 410 arabadzsi nevét sorolja fel, akik az izvorniki, szendrői, szerémi, aladzsahiszári (kruseváci) és pozsegai, valamint a simontornyai, koppányi, mohácsi és székesfehérvári szandzsákokból, továbbá két (mohácsi szandzsákba tartozó) hász-városból érkeztek az építkezésre.[92] Figyelemre méltó, hogy egykori katonai szervezetük egyik elemét megőrizve, a dzserehorokat (sőt az arabadzsikat is) ún. odák-ba szervezték.[93] Az egy-egy szeroda által vezetett változatos létszámú[94], döntő többségében délszlávokból és magyarokból álló egységek között török és vegyes etnikumúak is előfordulnak.[95] A szerodák beosztottjaikhoz hasonló feltételek mellett dolgoztak, csupán a felelősségük lehetett nagyobb: a dzserehorokkal és arabadzsikkal együtt 4—4 akcse bért kaptak egy napra. Ez utóbbi tényt korábbi (a már idézett boszniai kánunnal) és későbbi adatokkal (az alább idézendő 1572-es elszámolással) kiegészítve megállapítható, hogy szemben az avariz keretében kiállított „hadjárati dzserehorokkal", békeidőben a dzserehorokat a XVI. sz. nagy részében bérért dolgoztatták — egyezően a hasonló típusú irgádokkal. A bér összege változó lehetett: az 1551-es 4 akcséval szemben 1572-ben, a székesfehérvári vár javításakor a dzserehoroknak 3, az arabadzsiknak pedig attól függően, hogy mit szállítottak, 5 ill. 8 akcsét fizettek egy napra.[96]

89 Egy ilyen megkülönböztetéssel az is megmagyarázható, hogy a defterekben a dzserehort miért választják el következetesen a „hiszar vagy kala' yapmak"-tól, a vármunkától, noha az utóbbin alkalmazottakat szintén dzserehoroknak nevezték. Az ilyen dzserehor-szolgálat egyébként a várrendszer fontosságán túl azért lett főleg magyarországi jelenség, mert hasonló feladatokra Ruméliában és Ny-Anatóliában elsősorban a yürüköket, müszellemeket és yayákat használták; sokféle igénybevételükre l. *Refik, A.*: Anadolu'da türk aşiretleri (966—1200) [Török törzsek Anatóliában], Istanbul, 1930.

90 Wien, National-Bibliothek, Türk. Hss. Mxt. 593., Flügel 1401. Egyik részét közzétette: *Velics, A.*: Magyarországi török kincstári defterek II., Budapest, 1890. 112—120. o.

91 Csak a kőművesek 120-an voltak, amellett 15 ács és 12 kovács szerepel.

92 A defter egyes adatai elárulják, hogy a jegyzéket előre elkészítették, s utóbb csak azt regisztrálták, hogy a bejegyzettek megérkeztek-e.

93 Odának nevezték a XVI—XVII. sz.-i várszervezetben az azabok, reiszek, martalócok stb. legkisebb alegységét, aminek a janicsároknál a bölük felelt meg. Eredetileg egy oda valószínűleg 10 főből állt. Minderre ld. a zsoldlistákat Velics-nél, Magyarországi török kincstári defterek I—II., Budapest 1886—1890.

94 A 128 oda közül 26-nál a szeroda felírás alól hiányzik a név; a legkisebb oda 4, a legnagyobb 46 főből állt, a többség 10 és 20 között mozgott.

95 Így pl. az izvorniki, szerémi, pozsegai odákban. A szekszárdi oda vezetőjének neve — Sir Merd Abdullah — renegátot sejtet. Található tiszta török, török szeroda által vezetett vegyes ill. délszláv, de szláv és magyar szerodák irányítása alatti szláv-magyar és magyar-török oda is. Mindezek teljesen ellentmondanak annak a közkeletű elképzelésnek, hogy ebben a korszakban kizárólag a határvidéki keresztények adtak dzserehort. Ezt egyébként cáfolja az is, hogy ezeken a területeken előfordul dzserehor alóli mentesítés muzulmánokra vonatkozóan (v. ö. szerémi szandzsák 1614-es összeírása, Polska Akademia Nauk, Osr. Bibl. i Dok. Nauk., Nr. zam. 923.; a defter egy XVI. sz. végi összeírás másolata).

96 Wien, Nat.-Bibl. Türk. Hss. Mxt. 553, Flügel 1400, és *Velics, A.*: i. m., I., 251—264. o. Úgy látszik, a dzserehoroknál nem állt az a szabály, amit az irgadoknál alkalmaztak, hogy ti. az irgad a „mester bérének felét szokta kapni", l. *Refik, A.*: Türk mimarlari, 121—122. o.

A béren felül, mint az 1572-es elszámolás egyik bejegyzése és más források mutatják, néha élelemmel is ellátták őket.[97]

Az 1551-es összesítés egyes részletei lehetőséget adnak arra, hogy felmérjük, milyen terhet jelentett a dzserehor-állítás bizonyos területek számára, s következtessünk a kirovás alapelveire. Ugyanis nagyjából ebből az időből rendelkezésre áll két szandzsák-összeírás (tahrir-defter), a mohácsi és görösgáli szandzsákoké[98], s az elszámolásban és az összeírásokban egyaránt szereplő kerületekre (náhijékre) megállapítható, hogy az adózók, ill. a férfilakosság milyen hányadát érintette a dzserehor-adási kötelezettség.[99] Ezek szerint a két szandzsák egyes kerületeinél az arányok a következők: a mohácsi náhijéből minden 14,6 hánéra esett 1 dzserehor, s az innen elvitt létszám az összeírt népességnek, azaz nagyjából a munkaképes férfilakosságnak 2,6%-át tette ki. A baranyavári náhijében 8 háne, azaz 4,4%, a pécsiben 16,9 háne (2%), a szentlőrinciben 22,4 háne (1,15%), a selyeiben 3,6 háne (8,3%), a görösgáliban 9,6 háne (3%), a szentmártoniban 8 háne (2,8%), a szekcsőiben 14 háne (2,2%), a két külön kezelt hászvárosban pedig 8,8 háne (5,4% [Laskó]), ill. 5 háne (10% [Felesmart]) adódik. Ezekből az adatokból, nagyfokú eltéréseikből nyilvánvaló, hogy egységes adókulcs itt nem létezett, még olyan, egy szandzsákra egészében érvényes sem, mint amilyeneket az 1566-os rendeletek, mühimme defterik határoztak meg. Azaz nagyon valószínű, hogy nem avariz-háne szerint állították ki a dzserehorokat, mint egyébként tették a hadjáratok idején. Az arányok egyúttal arra is rámutatnak, hogy — talán a kiugró selyei náhije kivételével, s ismét csak a hadjárati alkalmazással szemben — az adott népességnek a szóban forgó munka nem jelenthetett nagy terhet, különösen, hogy bért fizettek érte. Sőt, bizonyos megfigyelések arra intenek, hogy esetenként másfajta megközelítésre van szükség. Miután az 1551-es elszámolásban szerepelő és vizsgálatra alkalmasnak látszó neveknek a defterek névanyagával való összevetése[100] során kiderült, hogy azok az utóbbiakban (a defterekben) döntő többségükben nem szerepelnek, az a következtetés kínálkozik, hogy a dzserehorokat főleg a szegényebb népréteg adhatta, mivel az adózási szempontból érdektelen alattvalók maradhattak ki elsősorban az összeírásokból. Ugyanezt húzzák alá más vizsgálatok is: kimutatták,

97 Szokollu Musztafa budai beglerbég parancsában ezt írta a ráckevei kádinak és eminnek 1571-ben: „...mivel a Buda és Pest közötti híd építéséhez dzserehor kell, ... kétszáz dzserehort gyűjtsetek össze és 10—10 napi élelemmel siessetek ide küldjetek. De óvakodjatok attól, hogy ezzel az ürüggyel bárkitől egy fillért vagy egy gabonaszemet elvegyetek (*Jacob, G.*: Türkische Urkunden: Der Islam VII/1917, 277. o.). Egy 1565. szept. 23-i, Gyulával szemben palánk *építését elrendelő parancsban „az építésre összegyűlő" dzserehorok és az ott állomásozó csapatok élelmezésére gabona* vásárlását írták elő a temesvári defterdárnak, l. Mühimme defteri, 5. k. 73. o.

98 Az előbbi 1550/51-ből (Tahrir defterleri No. 443, a dátumra ld. *Káldy-Nagy Gy.*: A budai szandzsák, 12. o.), az utóbbi pedig 1552-ből (Tahrir defterleri No. 646.). A görösgáli keltezetlen összeírás készítésének időpontját a szandzsák 1554-es dzsizje-defterének segítségével lehetett meghatározni. (Ezt közzétette: *Káldy-Nagy Gy.*: Baranya megye XVI. sz.-i török adóösszeírásai, Budapest 1960.) Azon túl, hogy a két defterben majdnem ugyanannyi település (165 ill. 166), s nagyrészt ugyanolyan sorrendben szerepel, továbbá a dzsizjefizetők száma csupán 14 helyen tér el kevéssé s ezektől eltekintve a dzsizje-defter névanyaga csaknem teljesen megtalálható a tahrirban, konkrét fogódzót is találunk. Az 1554-es defterben az artesfalui Cser István, a szabóházai Nagy Máti, s a gyulaházai Rimös Bálind adózókhoz azt írták, hogy „meghalt", (*Káldy-Nagy Gy.*: i. m., 118., 129.), ezzel szemben a tahrirban még élőként szerepelnek, tehát az korábban kellett készüljön. Miután a görösgáli szandzsákot 1552 márc.-ban alakították ki és egy rendeletben 1552 elején újonnan készített szandzsák-összeírásokról beszélnek (*Káldy-Nagy Gy.*: A budai szandzsák, 10., 12. o.), nem kétséges, hogy a szóban forgó defter a szandzsák első összeírását tartalmazza.

99 Minthogy a kincstári kivetéseknél az egyes területek teherbíró képességének megállapításánál a defterek olyan adataiból, mint a dzsizje-fizetők (dzsizje-háne), az összeírt felnőttek száma, indultak ki, itt is ezeket vettem alapul (A háne terminusra egyébként ld. *Káldy-Nagy Gy.*: Baranya megye, 7. o.). Megnéztem, mennyi volt az egyes náhijék dzsizje-hánéjának összege, ezt elosztottam az onnan érkezett dzserehorok számával (amihez, lévén ugyanazon szervezetük, bérük és hasonló munkájuk, odavettem az arabadzsikat is), s így megkaptam, hány dzsizje-háne után kellett kiállítani egy dzserehort (falvankénti fontásra nem volt lehetőség, mert az elszámolás csak náhije-hovatartozás szerint adta meg a neveket). Másrészt, mivel az említett defterek jórészt az akkori munkaképes férfilakosságot tartalmazzák, érdemesnek láttam megállapítani a kiállított dzserehoroknak az összeírtakhoz való arányát is.

100 Mivel az elszámolás (1551-es) a dzserehorokat csak náhijéik szerint adja meg, az összehasonlítás rendkívül nehéz. Ezért úgy jártam el, hogy az átlagtól elütő, ritka neveket választottam ki, s ezeket az illető náhije valamennyi falujának névanyagával összevetettem. Egyszerűbb volt a helyzet a két hász-városnál, ahol egyébként — s ez igen fontos — ugyanolyan eredmény adódott.

hogy az 1572-es székesfehérvári várjavításon dolgozó simontornyai szandzsákbéli dzserehorok jelentős része (20—50%-a) szintén nem található az akkori tahrir-defterekben.[101] Elképzelhető tehát, hogy a különböző területekre kivetett dzserehor-szolgálatot az egyes helységek közösségei legszegényebb, legmozgékonyabb elemeikkel végeztették el, egyúttal jövedelemhez juttatva őket. Szintén elősegíthette egy ilyen munkamegosztás kialakulását, hogy a hatóságok egy-egy vár javítási munkálatait igyekeztek ugyanazon területek dzserehorjaival elvégeztetni.[102]

Hangsúlyozni kell azonban, hogy mindez csak az esetek egy részében volt így. Ha a feladat nagysága, sürgőssége vagy a tisztségviselők akarata úgy kívánta, habozás nélkül tettek félre bármilyen szabályt, szokást vagy gyakorlatot.[103] Ennek elsősorban a nagyobb várakhoz, hidakhoz legközelebb lakók látták kárát,[104] de az egész határvidék lakosságát érintette. Súlyosbította a helyzetet, hogy gyakran léptek fel hasonló igénnyel az — egyébként is bizonytalan — határ túlsó oldaláról, a magyar fél részéről, ami tetemesen megnövelte az itteni ráják terheit.[105] De ugyanilyen irányban hatottak a birodalom általános helyzetében bekövetkezett változások is. A kifejlődő pénzügyi krízissel összefüggésben a XVI. sz. utolsó harmadától kiterjesztették a dzsizje-fizetés kötelezettségét[106], és ezzel párhuzamosan a várak javítási költségeit is fokozatosan a rájákra hárították, rendkívüli kivetések formájában. A magyarországi területeken az ún. „tamir akcseszi", a „javítási pénz" megjelenését az 1570-es évekre tehetjük.[107] Így aztán nem meglepő, hogy — az adózót féltve — olykor a szpáhik léptek közbe rájáik érdekében. Már 1568-ból ismerünk rendeletet, amelyben birtokaik elvételével fenyegették azokat a ziámet- és timár-birtokosokat, akik a várjavításhoz kirendelt „rájáik védelmére kelnek, embert nem adva ellenszegülnek."[108] Sőt, úgy tűnik, egyes tisztségviselők is tisztában voltak a ráják túlzott igénybevételének hátrányaival. Legalábbis erre való hivatkozással fordult az udvarhoz 1571-ben a temesvári, 1573-ban pedig a keleti végekről az erzurumi beglerbég azzal a javaslattal, hogy romboljanak le néhány „fölösleges", a „ráják számára előnytelen" várat.[109]

A békeidőszak végetértével, a századvégi és XVII. sz. eleji zűrzavaros időszakban a dzserehorok csaknem teljesen szem elől tűnnek. Hogy azonban felhasználásuk a nagy háború alatt sem szünetelt, arra közvetve egy III. Mehmed-korabeli mentesítő oklevél utal, melyben a dzserehorról és mellette — első ízben — a „dzserehor-akcseszi"-ről, a dzserehor-pénzről is említést tesznek.[110] A formula

101 *Dávid G.*: A simontornyai szandzsák..., i. m. (kéziratban).

102 A székesfehérvári vár javításán pl. a XVI. sz.-ban rendszerint a fehérvári, simontornyai, szekszárdi, esetenként a mohácsi és koppányi szandzsákok dzserehorjai dolgoztak, v. ö. Hadtörténelmi Közlemények, 3/1979, 389. o.

103 Veli, székesfehérvári bég még az asszonyokat is berendelte munkára 1566-ban: „...bírák... ha fejeteket szeretitek valamennyi szeker köztetek vagyon, mind behozzátok, — az férfiak fejszékkel jöjjenek, az asszonyállatok lapáttal, kapával, teknével három napi munkára...", l. *Szádeczky L.*: Szigetvár első ostromához: Történelmi Tár, 1881. 282. o.

104 Mint egy későbbi (1614-es), de a XVI. sz.-ra is érvényes rendeletben írták, „...minden várhoz az illető helyen és az annak környékén (szemtinde ve dzsivarinda) lévő város lakóit kell vinni".; Gyöngyös város levéltára, 73. sz. okl.

105 Szokollu Musztafa pasa 1575. ápr. 6-i, Miksa császárhoz írt levelében felszólítja az uralkodót, hogy fékezze meg a tatai kapitányt, aki meglehetősen vad fenyegetésekkel toborzott embereket török területen a tatai vár építéséhez, ld. *Takács S.—Eckhart F.—Szekfű Gy.*: A budai pasák magyar nyelvű levelezése I., 1553—1589, Budapest, 1915. 77—78. o.

106 *Káldy-Nagy Gy.*: Baranya megye, 7. o.

107 Hadtörténelmi Közlemények, 3/1979, 381—82. o.

108 Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Mühimme defteri 7. k., 656. o.

109 Uo., 14. k., 1603., és 23. k., 209. sz. A temesvári bég Becskerek, az erzurumi pedig név nélkül „néhány vár" lerombolását ajánlotta.

110 *Mordtmann, J. H.*: Adalék Buda 1526-iki elfoglalásához: A Konstantinápolyi Magyar Tud. Intéz. Közleményei, 3/1918, 9. o.

felvétele arra mutat, hogy az adott időszakban gyakran követeltek dzserehort a hadsereg számára.[111]

A későbbi adatok viszont rávilágítanak, hogy a XVII. sz.-ban az állami közmunkákon, a korszak magyar elnevezésével a „császár mívén" alkalmazott szolgálat alkotta a dzserehor címen kivetett terhek nagyobbik részét. Jellemző ezzel kapcsolatban az, amit egy elbocsájtott, hivatalra pályázó szandzsákbég írt valamikor a század második negyedében. Szerinte egykori felettesei azért nyilatkoztak róla kedvezően, mert „... a vár- és hombárépítésben, a béke és az egyezmények tiszteletben tartásában, és mindenekelőtt abban, hogy dzserehorokkal és építőanyaggal miként segítettük Budát, ... egyedülállók voltunk ... a végvidéki eminek sorában."[112] Az itt említett dzserehorokról, a császár mívéről a török mellett magyar források is tájékoztatást nyújtanak. Az ekkori dzserehor-szolgálat jellemzőinek meghatározásánál jól használhatók azoknak az ún. vizsgálati jegyzőkönyveknek, a deutrális conscriptióknak a közlései, amelyek a magyar fennhatóságnak a hódoltságra történő fokozatos kiterjesztésével kapcsolatban keletkeztek.[113]

Megállapítható, hogy a XVI. sz.-i gyakorlat folytatásaképpen a különböző objektumoknál elsősorban a legközelebbi települések, nagyobb munkák idején pedig lehetőleg ugyanazon körzetek dzserehorjai dolgoztak. A területek ilyen jellegű felosztására utal egy a század legelején kelt rendelet, mely szerint addig a „Tarna folyó innenső partján fekvő falvak" az egri, a túlpartiak pedig Hatvanhoz jártak munkára.[114] Köztük Gyöngyös város dzserehorjai, bár a század folyamán elég sokszor kellett védelmet kérniük azért, hogy máshová ne szolgáltassák őket.[115] Előfordult azonban, hogy a kijelölt település meglehetősen messze feküdt a rábízott vártól, mint pl. Debrecen, amely előbb Eger, majd Szolnok és később Nagyvárad javításához kényszerült dzserehorokat adni.[116] Egyre kevésbé vették figyelembe az említett elvet a század 2. felében, ami a háborúk folyományaképpen megszaporodó feladatokkal függ össze.

Szintén XVI. sz.-i előzményekre nyúlt vissza és lassanként általános gyakorlattá vált, hogy a közmunkák költségeit a rájákra hárították át. Az Esztergomhoz behódoltatott falvak közül az 1620-as években több település rendszeresen fizetett „császár műve adója", „császár munkája adója" címen különböző összegeket, tehát ezek a terhek állandó adókká lettek.[117] Sőt, ugyanez történt magával a várakhoz, hidakhoz stb. végzendő munkával. Ahogy a jegyzőkönyvek vallomásaiból kitűnik, a „császár művét" a települések adóival együtt állandó évi szolgálatnak tekintették, amit néha többször is megvettek rajtuk, ill. ha elmaradt, pénzt követeltek helyette.[118]

111 A dzserehor név említése nélkül, de egész bizonyosan róluk beszél az 1596-os egri emlékirat szerzője, amikor a ráják hadrafogásának gyakorlatát ostorozva így ír: „... az 1001-ik (1592—93) évtől fogva mostanáig, különösen Horvátországban és Boszniában, amikor csak hadjárat volt, a szerászkerok minden évben elküldték embereiket a vilájetbe s a földmíves rájákat és a városi népet, kézműveseket erőszakkal a hadjáratra vitték s így a földek munkálatlanul maradtak, ... föl is ütötte fejét a szükség és nyomorúság. A katonai vitézség sem vett meg bennük és megfutamodtak."; ld. Az egri török emlékirat a kormányzás módjáról, ford. Karácson I., Budapest 1909, 12. o.

112 *Fekete, L.:* Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy, Budapest, 1932. 164. o.

113 *Kaniczay G.:* Adalékok a török—magyarkori beltörténethez: Magyar Történelmi Tár 6/1859, 103—167. o.; *Ráth K.:* A Győr vármegyei hódoltságról: MTT. 7/1860, 1—123. o.; ehhez adalék: *Sörös P.:* Egy falu a török időkben: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, IX/1902, 289—299. o.; *Szerémi:* Emlékek Bars vármegye hajdanából. V. közl.: Történelmi Tár, 1892. 520—538. o.; *Merényi L.:* Adalékok a hódoltság adózása történetéhez: MGSZ. X/1903, 18—32. o.; *Purjesz I.:* A török hódoltság Pest megyében: Levéltári Közlemények, 1958, 173—200. o.; több rövid jegyzőkönyvet közöl *Majláth B.:* A szőnyi béke okmánytára, Budapest, 1885.

114 Gyöngyös város levéltára, 12.

115 Uo., 20., 46., 73., 137. stb.

116 Debrecen város lvt., 68., 75., v. ö. *Fekete L.:* Debrecen város levéltárának török oklevelei: Levéltári Közlemények, 1925. 57., 63. o.

117 *Merényi L.:* i. m., 19—23. o.

118 Écs falu, Győr m., 1626: „szultán mivére azelőtt soha nem mentek, most azt is kétszer szolgáltatják meg velük" (*Ráth K.:* i. m., 42. o.); Nagy-Nyúl, 1642: „szokás és summán felül minden esztendőben három helyre ... császár-mire küldik őket" (uo., 110. o.); Alsó-Ábrám, Miskolci járás, 1641: „az császár mivét is török számra azelőtt megértük esztendeig is tíz nappal, de most esztendőt által ugyan kiváltjuk inkább egymást" (*Kaniczay G.:* i. m., 148. o.); Jánoshida, Pest m., 1668: tőlük nem követelnek munkát Újvárra, de „minden esztendőben hol ötven s hol pedig 60 forintokat kell az szekerezésért fizetni" (*Purjesz I.:* i. m., 196., v. ö. 180. o.).

Kivetése lényegesen módosult a XVI. sz.-hoz képest. A birodalom adórendszerének alapját képező paraszti birtokviszonyok, s ennek következtében a korábbi **adóegységek felbomlásával birodalomszerte sok probléma adódott az állami kivetések körül.**[119] A magyarországi területeken úgy hidalták át a nehézségeket, hogy átvették azokat a megoldásokat, amelyeket a magyar állam alkalmazott. A megmaradt Magyarországon a hasonló gondokból sarjadt 1609:12. tc. rögzítette az új adóegységet, a portát, s a törökök némi változtatással ezt a maguk számára is elfogadták. A változtatás többnyire abból állt, hogy pl. a kétfelé adózó területeken ugyanannál a településnél valamivel magasabban állapították meg a portaszámot, mint a magyar hatóságok.[120] A szórványos adatokból arra következtethetni, hogy a császár míve, tehát a dzserehor-szolgálat kivetésénél ugyanúgy a portaszám szolgált alapul. A Győr megyei Táp község pl. az 1642-es jegyzőkönyvben azt vallotta, hogy „annak előtte a császár munkája volt 7 porta, immár 10 portára verték, azelőtt 7 gyaloggal tartoztak, most 10-et kérnek..."[121] Eszerint egy-egy porta, azaz optimális esetben 4 jobbágy-, vagy 12 zsellérház állított ki 1 dzserehort, bár épp ezek a források említenek sok esetet, amikor az előírásokat, megállapodásokat megsértették.

A visszaélések azonban nem csupán az állami tisztségviselők részéről történtek, hanem legalább annyira, ha nem nagyobb mértékben, a javadalombirtokosok oldaláról. A szpáhik ugyanis, kihasználva az államhatalom fokozatos hanyatlását, az államot illető szolgáltatások egy részére rátették kezüket. Így a maguk számára sajátították ki időnként a császár mívét, a közmunkákat. Mórichida birtokosa pl. az 1620-as években „szultán munkája helyett 10 ft.-nyi összeggel megelégszik",[122] tehát pénzre váltva hasznosította az állami szolgáltatást. Csíkvánd falu ura természetben követelte ugyanezt, mert faluja szerint „gyakran történik..., hogy midőn a szultán munkájára beküldik szekereiket, először magának szolgáltat, azután a szultán művét is el kell végezni."[123] Az utóbbi panasz jól ráviláqít ennek a visszaélésnek a fő tehertételére: se az időnként erősebb adóztatással jelentkező állam, se az adózók erejét kisajátítani igyekvő birtokos nem tudta a ráját a másik követeléseivel szemben megvédeni, aminek következménye az adók, szolgáltatások, így a császár míve megtöbbszöröződése lett.

Ehhez járult, hogy továbbra is gyakran rendeltek hódoltsági török alattvalókat magyarországi vármunkákra (egyébként fordítva épp annyiszor megesett), ami különösen az egyre növekvő kettős adózású területeket érintette. A magyar országgyűlés, a kétfelé munkára hajtottak helyzetét megkönnyítendő, háromszor: 1625, 1635 és 1647-ben is kimondta, hogy az ilyenek az átkelőhelyeken vámmentesek legyenek.

A XVII. sz.-i közmunka, a dzserehor-szolgálat jellemzője, hogy egyre szélesebb rétegekre terjedt ki. Korábban, mint ismeretes, dzserehor alól mentességet főleg más, az állam számára végzett szolgálattal lehetett szerezni.[124] Kétségessé, gyakran papírronggyá váltak viszont a mentességek, ill. az azokra vonatkozó rendeletek a XVII. sz. egyre anarchikusabb viszonyai között. Nagyon jól végigkísérhető ez a folyamat még olyan város esetében is, mint Nagykőrös, amely pedig a birodalomban a keresztények számára elérhető autonómiának és privilégiumoknak egyik maximumát képviselte. A város többek között, mint ismert,

119 *Akdag, M.*: Türkiye halkinin dirlik ve düzenlik kavgasi, 61—74. o.; *Sućeska, A.*: Die Entwicklung der Besteureung, 103. o. skk.; emiatt esik szét az avariz-hane rendszer is.

120 *Ráth K.*: i. m., 57. o.

121 Uo., 96. o. Egy másik faluról, Táp-Szentmiklósról azt jegyezték fel, hogy a törökkel „öt adóra azaz portára" kötött megállapodást, s „az szolgálatot is pedig esztendőnként adó számra" veszik meg tőlük (uo., 93. o.).

122 Uo., 40. o.

123 Uo., 44. o., 1627-ben. Hasonlóan járt el Pázmánd egyik birtokosa is, uo., 46. o. L. még *Szerémi:* i. m. 532. o.

124 Így pl. az avariz-adókhoz tartozó szolgálatok valamelyikének ellátásával (futárszolg. stb.), révészséggel, átkelőhelyek, hidak, hegyszorosok védelmezésével, kincstári raktárak őrzésével, hídfelügyelettel stb.; v. ö. Istanbul, Başb. Arş. Tahrir defterleri No. 290., 364., Polska Akad. Nauk, Osr. Bibl. Nr. zam. 923.

annak köszönhette kiváltságait, hogy a hódoltsági lőporgyárak egyik fő salétromszállítója volt. Ennek fejében „a közmunkák és terhek, valamint az erődítési és várművek alól is fel vannak mentve" — írták egy 1627 májusi levélben, amit épp azért kértek a budai pasától, mert ilyen munkákra akarták szorítani a várost.[125] Öt év múlva azonban már meg kellett ismételni a rendeletet, s hasonló okokból a század folyamán a város még számtalan oltalomlevelet szerzett. Ennek ellenére regesztrumai gyakran tartalmaznak elszámolásokat közmunkákra ment embereik költségeiről, a század közepe táján pedig végképp elenyészik az oltalomlevelek ereje. Hadjáratokra „táboros kocsik", élelem, ember adása, híd- és vármunkákon való részvétel jelzik, a város nem tudta tartani korábbi pozícióját. A mentességek érvénytelenségét, a szultáni rendelkezések semmibevételét fejezi ki az a rendelet, amellyel 1672-ben a városra újvári szolgálatot vetettek ki: „Miután a nevezett városbéli ráják... szultáni magas rendeletek által minden egyéb szolgálat alól ki valának véve: a szóban forgó rendkívüli kocsi küldéskor ezektől felényi kocsi kívántassék..."[126] A város háborgatása a rendeletek ellenére később sem szűnt; amint 1677-ben a kőrösiek panaszolták, a „budai kormányzó... részéről... mind a ser mind a kánun ellenére szarahorral... szüntelenül zavartatnak."[127]

Ahogy a kőrösi példából is kitűnik, a dzserehor-szolgálat alkalmazása, bár korábban sem tekinthető éppen ritkának, a század közepe után egyenesen mértéktelennek mondható. A korszak nagy háborúit, várostromait, területi foglalásait, tehát rombolásait követően rengeteg volt az építési, helyreállítási munka. Az 1660-as években a török terület merő építkezés: dolgoztak a kisebb erődítményeken, palánkokon, hidakon, de mindenekelőtt a fontos nagy várakon, mint Nagyvárad, Kanizsa, Szigetvár, Szécsény és elsősorban Érsekújvár.[128] Mindehhez annyi dzserehorra volt szükség, hogy az igényeknek nem tudtak eleget tenni, s ezért olykor még a szpáhikat és timárbirtokosokat is vármunkára rendelték.[129] A legtöbb és leghosszabb ideig dzserehort igénylő építkezés Érsekújvárott zajlott, ahová folyamatosan csaknem az egész hódoltsági terület elküldte embereit. 1665-ben a friss újvári vilájetből, az egri, budai, esztergomi, székesfehérvári, sőt a szegedi szandzsákból parancsolták oda a dzserehorokat.[130] Az évről évre ismétlődő szolgálat igen súlyosan érintette a rájákat, különösen, hogy helyenként elég kíméletlenül vették meg rajtuk. Az egri vilájetben pl. 1668 közepén az ottani katonaságot, ahogy a magyar nyelvű kísérőlevélben írták „az vitézlő nömösi rendöt" (!) küldötték ki „zászlóstul az falukra szekeret és gyalogokat hajtani Érsök újvárban, Újvárnak, árkait tisztítani és egyéb helyeit építeni..."[131] A szintén 1668-ban készült Pest megyei vizsgálati jegyzőkönyv vallomásai pedig arra mutatnak rá, hogy a jobbágyok-ráják számára milyen tetemes kárral járt az „újvári szekerezés", amely még a 70-es években is tartott.[132]

Az e századi dzserehor-szolgálat tehát, miután fő megkülönböztető jegyét, a fizetettséget elveszítette, joggal nevezhető az állami robot intézményének. Az egykor szeldzsuk zsoldost, aztán hadjáratok idején alkalmazott oszmán fegyverforgató-, majd kisegítő katonai alakulatot jelentő dzserehor így vált az oszmán birodalom európai végein az alávetettek által gyűlölt ingyenmunkává, amely alól a századvégi nagy háborúk elültével, a törökök eltávozásával szabadultak meg végérvényesen.

125 *Szilády Á.—Szilágyi S.:* Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon I., Budapest, 1863. 16. o.
126 Uo., 405. o.
127 I. m., II. k., 36. o.
128 Minderről a drezdai török iratok tájékoztatnak. ld. Sächsische Landesbibliothek, Handschrift No. Eb 387 A magyar vonatkozású iratok regesztáit ld. *Fekete L.:* Levéltári Közlemények, 1928—29.
129 Mint pl. 1663—65-ben a pécsi szandzsák birtokosait, Kanizsa, Babócsa majd Szigetvár várához; uo.
130 Uo.
131 *Iszépy E.:* Végvári levelek, Budapest, 1962. 39. o.
132 *Purjesz I.:* i. m. Megjegyzendő, hogy az ekkori építkezések a hódoltság történetében minden jel szerint páratlanok voltak, így nem indokolt a korszak jellemzőit az egész hódoltság időszakára kiterjeszteni, mint ahogy tette *Salamon Ferenc* (Magyarország a török hódítás korában, 208., 233—38. o.) elsősorban a szóban forgó jegyzőkönyvek alapján.

Пал Фодор

ПУТЬ ОДНОГО ИНСТИТУТА СЕЛЬДЖУКОВ В ВЕНГРИЮ: ДЖЕРЕХОРЫ

Резюме

В анатолийском государстве сельджуков в 13-м веке увековеченные Ибн Биби эджрихары (джерахары) являлись нанимавшимися время от времени, вышедшими главным образом из кочевых племен наймитами, и османские джерехоры (или серехоры), которых можно считать их прямыми потомками, выступают перед нами с начала XV века точно такими же элементами. Как можно установить из сопоставления различных описательных источников и грамот, начиная со второй четверти XV века институт джерехоров становится одним из основных составных элементов османской военной организации, который как часть системы «аварис» объединял в более организованные рамки людские резервы, которые могли быть мобилизованы обществом на военные цели.

Начиная со второй половины XV века вместе с остальными традиционными военными элементами джерехоры также постепенно утратили свое непосредственное военное значение и к XVI веку превратились во второстепенные воинские части. Они применялись в той же области, как и т. н. иргады, а способ их организации и их штатная организация имела различные формы в военное и мирное время. Джерехоры, мобилизовавшиеся в целях военных походов, и далее формировали в военной системе «аварис» (со всеми её последствиями), а в мирное время следовали различным принципам. Во-первых, были сформированы т. н. слои служащих, которые в качестве службы джерехор осуществляли уход за отдельными объектами (например, крепостями), пользуясь при этом свободой от других обязанностей, в то же время в период более крупных работ применялись джерехоры, завербованные без особых схем и работавшие за деньги.

В XVII веке военный характер службы джерехор почти полностью утратился, и во многих областях служба превратилась в постоянную; более; того, она стала облагаться налогом. Одновременно с этим слово джерехор, которое когда-то означало наемного солдата, на евро пейских окраинах турецкой империи в XVII веке, как правило, означало отделение или саму службу, назначенную на государственные общественные работы, и служило для выражения понятия государственной работы.

PÁL FODOR

DER WEG EINER SELDSCHUKISCHEN INSTITUTION NACH UNGARN: DIE DSCHEREHOR

Resümee

Im anatolischen Seldschuk-Staat des 13. Jhs. waren die von Ibn-i Bibi genannten Edschrihar (Dscherehar) in erster Linie aus Nomadenvölker stammende Gruppen, die sich gelegentlich zu Söldnern verdangen. Ihre direkten Abkömlinge, die sogenannten Dscherehor traten als ebensolche Elemente am Anfang des 15. Jhs. Später von dem zweiten Viertel des 15. Jhs. ist das Dscherehor-System zu einem wichtigen Bestandteil der osmanischen Heeresorganisation gegeworden, die als Teil des Avariz-Systems die für militarische Ziele mobilisierbare Menschenreserve der Gesellschaft in besser organisierten Rahmen fasste. Von der zweiten Hälfte des 15. Jhs. haben auch die Dscherehor, wie die anderen traditionellen militärischen Elemente, ihre mittelbare militärische Bedeutung stufenweise verloren, so wurden sie im 16. Jh. zum zweirangigen Verband. Sie wurden mit den sogenannten Irgad auf gleichem Bereich angewendet, die Art ihrer Organisierung und ihre Organisation haben im Kriege und im Frieden verschiedene Formen bekommen. Die für die Operationen mobilisierten Dscherehor wurden auch im weiteren im Avariz-System aufgestellt, im Frieden wurden aber andere Prinzipe gefolgt. Einerseits, wurden sogen. Knechtschichte ausgestaltet, die als Dscherehor-Verdienst die Erhaltung einiger Objekte vollbrachten, anderseits wurden während der Zeit von grösserer Arbeit für Geld arbeitende Dscherehor angewendet. Im 17. Jh. hörte der militärische Charakter des Dscherehor-Systems fast vollständig auf, und verwandelte sich in einen ständigen Dienst, sogar in einen Steuer auf vielen Gebieten. Zu gleicher Zeit veränderte sich auch der Sinn des Wortes Dcherehor, was früher einen Söldner bedeutete; im 17. Jh. auf dem Rande des Türkenreiches im allgemeinen den Gegriff des unentgeltlich staatliche öffentliche Arbeit ausführenden Rajas und selbst die staatliche Fron ausdrückte.

SZAKÁLY SÁNDOR

A HORTHY-HADSEREG TÁBORI CSENDŐRSÉGÉNEK MEGSZERVEZÉSE ÉS ALKALMAZÁSA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN (1938—1944)

A magyar hadtörténetírás már jelentős eredményeket ért el az ellenforradalmi korszak (1919—1944) hadserege történetének a feltárásában. Annak ellenére, hogy a korszak hadseregéről önálló, összefoglaló monográfia még nem készült, a kép eléggé tiszta.

Vannak azonban olyan részterületek, amelyekre kevésbé, vagy egyáltalán nem terjedt ki a kutatók figyelme. Ilyen terület a hadsereg tábori csendőrségének a kérdése is. Jelen tanulmány e speciális, háború idején felállított tábori rendészeti szerv 1938—1944 közötti történetét kívánja feltárni.

A tábori rendészet szabályozása 1924—1938 között

Az I. világháborút lezáró Párizs környéki békeszerződések aláírása sorában Magyarországra 1920. június 4-én került sor. Ezen a napon írták alá a magyar kormány képviselői a győztes nagyhatalmak által diktált és megszabott feltételeket.

A békeszerződés területi, gazdasági, politikai feltételei mellett jelentős helyet kaptak a katonai rendelkezések is. Magyarországnak mindössze 35 ezer fős, önkéntesekből álló hadsereget engedélyezett, a kis Trianon kastélyban aláírt okmány. Ennek a 35 ezres létszámnak is csak egyhuszada lehetett tiszt és egytizenötöde altiszt (tiszthelyettes). A szigorú megkötések értelmében tilos volt páncélos- és repülő-alakulatokat felállítani, valamint nehéztüzérséggel felszerelni a hadsereget. Minden ezer fő után 1150 puskát, 15 géppuskát, 2 aknavetőt és 3 löveget lehetett rendszeresíteni a békeszerződés értelmében. Ez összességében 40 250 puskát, 525 géppuskát, 70 aknavetőt és 105 löveget jelentett.[1]

A békeszerződés katonai előírásai elsősorban nem a hadsereg akkori (1920-as évek eleje) felszereltségi és létszámviszonyait „veszélyeztették", hanem a későbbi hadseregfejlesztés elé gördíthettek akadályokat. Hasonló problémát jelentett a Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság magyarországi jelenléte is[2],

1 A pontos katonai előírásokat az 1921. évi XXXIII. tc. tartalmazta. A jelzett adatokat lásd: Magyar Törvénytár. 1921. évi törvénycikkek. Budapest, 1922. 227. és 230—231. o.

2 A Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság (vagy Katonai Szövetségközi Ellenőrző Bizottság) létrehozását a trianoni békeszerződés írta elő. A bizottság tevékenységét 1927-ig folytatta Magyarországon, legaktívabb tagjai a kisantant államok Budapestre akkreditált katonai attaséi voltak. A bizottság tevékenységére lásd: *Vargyai Gyula:* A hadsereg politikai funkciói a 30-as évek első felében. (Kézirat)

amely, ha különösebb eredményt nem is tudott felmutatni, gondot okozott a magyar politikai és katonai vezetésnek.

A hadsereg békeszerződés által engedélyezett hadrendjének a kialakítása 1920 és 1927 között zajlott le. Ennek a hadrendnek a feltöltésére azonban csak az 1920-as évek végén kerülhetett sor, mivel az ország korábbi gazdasági, politikai helyzete ezt nem tette lehetővé.[3]

A hadsereg szervezésével párhuzamosan kellett megalkotni a hadsereg szabályzatait is, mivel az 1920-as évek elején még az Osztrák—Magyar Monarchia idejében készült szabályzatok, valamint ideiglenes utasítások, szabályzatok voltak használatosak. Viszonylag gyorsan, a világháború tapasztalatainak figyelembe vételével készült el és jelent meg 1924-ben az „E—1" jelzésű Harcászati szabályzat, amely kereken tizennégy éven keresztül volt érvényben a magyar hadseregben.[4]

A Horthy-korszakban ez a szabályzat foglalkozott először érdemben a tábori rendészettel, illetve annak legfontosabb szervével a *tábori csendőrséggel.*[5] A szabályzat az „egyéb szolgálati ágak" között említette a „tábori rendőri szolgálat"-ot[6], amely a tábori rendészeti szolgálat korabeli elnevezése volt. A szolgálat feladatát — úgy tűnik a Monarchiában érvényben volt szabályzat alapján — a következőképpen határozták meg: „... a hadrakelt sereg körletében a rend fenntartása, a kémkedés megakadályozása, a fegyveres hatalom részeinek és katonailag fontos tárgyaknak oltalmazása merényletek ellen, végül ellenséges érzelmű lakosságnak a fékentartása".[7]

A tábori rendőri szolgálat ellátására a „... térparancsnokságok, polgári közigazgatási hatóságok (közegeikkel), törzscsapatok... *tábori csendőrosztagok* (a csapatoknál csapatcsendőrök)"[8] voltak hivatottak. (Kiemelés az eredetiben.) Természetesen ezek, a fentebb említett közegek nem egyformán voltak képzettek és ennek megfelelően használhatóak sem. Közülük a legfontosabb szerepet, szakértelme és szakképzettsége miatt a tábori csendőrségnek szánta a katonai vezetés.[9]

A tábori csendőrségnek, a szabályzat előírásai értelmében, három lényeges szolgálatot kellett volna — felállítása esetén — ellátnia. Ezek a következők voltak: rendfenntartó, ellenőrző és útrendészeti szolgálat. A rendfenntartó szolgálat feladatai közé a következőket sorolták: „... a rendnek és a fegyelemnek fenntartása minden gyűjtő és irányító helyen, nem jogosult harácsolásoknak, fosztogatásoknak és kihágásoknak megakadályozása, a lakosság ellenőrzése, csoportosulásainak szétoszlatása, fegyvereinek elszedése, röpiratok stb. terjesztésének megakadályozása, az elhagyott csatamezőkön a sebesültek és elesettek fosztogatás ellen való oltalma, szabotáló cselekmények megakadályozása".[10] Ebből

3 A Horthy-hadsereg hadrendjének kialakítására, szervezetének és létszámának alakulására, változására lásd: *Tóth Sándor:* A Horthy-hadsereg szervezete (1920—1944) I. és II. rész. (In: Hadtörténelmi Közlemények 1958/1—2. és 1958/3—4. szám.)

4 Harcászati szabályzat. I. Rész Harcászati elvek. 1. füzet. Budapest, 1924. A magy(ar) kir(ályi) honvédelmi ministerium kiadványa, 345. o. (a továbbiakban — HSz. 1924. I/1.)

Harcászati szabályzat. I. Rész Harcászati elvek. 2. füzet. Budapest, 1924. A magy(ar) kir(ályi) honvédelmi ministerium kiadványa. 367. o. (a továbbiakban — HSz. 1924. I/2.)

Harcászati szabályzat. II. Rész Alaki határozványok és műszaki adatok. Budapest, 1924. A magy(ar) kir(ályi) honvédelmi ministerium kiadványa. 89 o. + 18 melléklet. (a továbbiakban — HSz. 1924. II.)

5 Korábban nem intézkedtek a tábori csendőrséggel kapcsolatban, jóllehet vannak adatok amelyek azt bizonyítják, hogy a Nemzeti Hadseregben is tevékenykedtek tábori csendőrök. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) Honvédelmi Minisztérium Elnöki (a továbbiakban HM Eln.) 20. osztály 1942. 210.632. Somogyi Mátyás csendőr törzsőrmester 1928-ban benyújtott kérelmében, nyugdíjába az összes szolgálati évét kéri beszámítani. Ez az idő kereken 17 év „. amelyből 1919. évi augusztus 15-től az akkori Fővezérség vezérkarához beosztott tábori csendőrként éppen Főméltóságú Uram (Horthy — Sz. S.) közelében teljesítettem szolgálatot".

6 HSz. 1924. I/1. 42. o.

7 HSz. 1924. I/2. 356—357. o.

8 Uo. 357. o.

9 „A tábori rendőri szolgálat ellátásában a legfontosabb szerep *a tábori csendőrségnek jut.*" (Kiemelés az eredetiben) HSz. 1924. I/2. 357. o.

10 Uo. 357—358. o.

a rövid megfogalmazásból is kitűnik, hogy a tábori csendőrségnek jogában állt nemcsak katonai, hanem polgári személyekkel szemben is fellépni. (Igaz polgári személyekkel szemben csak *hadműveleti,* illetve *hadtápterületen* lehetett intézkedéseket foganatosítani.)

Az ellenőrző szolgálat, a rendfenntartó szolgálathoz hasonlóan, nagy jelentőséggel bírt. Leglényegesebb feladata: „... az elszéledt emberek gyűjtése" és ezeknek a személyirányító állomásokhoz, valamint csapataikhoz „való vezetése" volt. (A vezetés alatt természetesen inkább kísérést kell értenünk.) Ehhez a szolgálathoz tartozott még a „... korcsmáknak, táboroknak és telepeknek, nyilvános házaknak, távíró és távbeszélőberendezéseknek ellenőrzése".[11]

Az ellenőrző szolgálat hatáskörébe tartozott a zsákmánykezelés és az anyaggyűjtés, továbbá az „... egészségügyi rendőri szolgálat végrehajtásának" felügyelete is.[12]

Háború esetén különösen nagy jelentőségük van az utaknak, hiszen a csapatok mozgása, az utánpótlás szállítása zömmel rajtuk keresztül bonyolódik le. Ezért lényeges, hogy a közlekedés a lehető legzavarmentesebb legyen az utakon. Ennek elősegítését volt hivatott biztosítani az útrendészeti szolgálat, amely „... mindenekelőtt az országutakon és más utakon való szabályellenes megállásoknak és az utak elállásának megakadályozását célozza".[13]

Tilos volt a tábori csendőrséget, a fentebb említett szolgálatokon kívül más feladatok megoldására felhasználni. Erre legfeljebb csak kivételes esetekben lett volna lehetőség. (A kivételes eset fogalmát nem határozta meg a szabályzat.) A tilalmak értelmében nem volt igénybe vehető a tábori csendőrség „... őrszolgálatra, biztonsági szolgálatra, oltalmi őrségül" sem.[14] Kimondta a szabályzat továbbá azt is, hogy a tábori rendőri szolgálat vezetése hadműveleti területen a seregtest-, oszlop-, csoport- és állomásparancsnokot illeti meg, hadtápterületen pedig az illetékes hadtápparancsnokságok intézkednek rendészeti ügyekben.[15] Ha a tábori rendőri szolgálatot a tábori csendőrség a honvédséggel közösen látná el, akkor a vezetés joga — azonos rendfokozatú csendőrök és honvédek esetében — mindig a tábori csendőröké.[16]

Nem történt intézkedés arra nézve, hogy milyen körülmények között, kikből kell felállítani a tábori csendőrséget, mikor és milyen kiképzésben kell részesíteni az oda beosztandó egyéneket stb. Így ez a szabályzat és az 1920-as, 1930-as években megjelent egyéb szabályzatok — amelyek esetenként érintették ugyan a tábori rendészet (tábori csendőrség) kérdését — mindössze egy esetlegesen elkészítendő, önálló tábori rendészeti szabályzat számára tartalmaztak útmutatásokat. Így önmagában (önmagukban) nem feleltek meg a követelményeknek. Az itt felsorolt hiányosságok megoldására minden bizonnyal a Monarchia idevonatkoztatható szabályzatait használták volna fel, jóllehet azok elavultak, korszerűtlenek voltak.[17]

11 Uo. 358. o.
12 Uo. 358. o.
13 Uo. 358. o.
14 Uo. 358. o.
15 Uo. 357. o.
16 Uo. 358. o.
17 Erről 1938-ban a HM 20. osztályának az egyik tisztje így írt: „A HM Elnökség B. csoportja r. u. megküldte a 94 285/ Elnökség — B.—1938. sz. ügyiratát, melyben a bolgár katonai attaché részére kéri a m. kir. tábori csendőrségre vonatkozó szervezeti és működési szabályzatot, valamint az erre vonatkozó tankönyvet. A kérdéses szabályzat jelenleg átdolgozás alatt áll.* Kb. június hónapban lesz kész és előreláthatóan szeptember hónapban kerül kiadásra. A régi** teljesen elévült, céltalan lenne megküldeni." HL Eln. 20. 1941 100.931 * Ekkor már folytak a későbbi „E-Táb. rend. szolg." jelzéssel megjelent szabályzat szerkesztési munkálatai. ** A régi a Monarchia hadseregében használt „Szervi határozmányok és szolgálati utasítás a cs. és kir. hadsereg tábori csendőrsége számára" című szabályzat volt.

1938-ban siker koronázta a „Trianon" utáni magyar kormányok azon erőfeszítéseit, amelyeket a békeszerződés katonai előírásainak megváltoztatására tettek. A kisantant államok képviselőinek 1938. augusztus 21—23. között a jugoszláviai Bledben megtartott tárgyalásai Magyarország számára a fegyverkezési egyenjogúság — de jure — elismerését eredményezték.[18] Jóllehet a magyar hadsereg már az 1930-as években, mind létszámát, mind fegyverzetét tekintve túllépte a békeszerződés által engedélyezett kereteket, és 1938-ban már egyértelműen a területi revízió kérdése állt a magyar politika középpontjában. A bledi egyezmény jelentőségét többek között abban látjuk, hogy ezzel gyakorlatilag elhárult az utolsó jogi akadály is a magyar hadsereg fejlesztése, korszerűsítése útjából.

A magyar hadsereg vezetése által elképzelt — de gyakorlatilag soha meg nem valósult — korszerű hadsereg vezetéséhez, kiképzéséhez — a modern fegyverek mellett — új, a kor színvonalán álló szabályzatokat is igényelt. Ezen utóbbiak biztosítása egyszerűbbnek és olcsóbbnak is tűnt mint a modern fegyvereké,[19] ezért már 1936—1937-ben megkezdődtek a különböző szabályzatok szerkesztési munkálatai. Elsőként az „E—1" jelzésű új Harcászati szabályzat[20] jelent meg — tervezet formájában — amely már az előbb említett „korszerűsítés" jegyében született. Ez a szabályzat nem sok változást hozott a tábori rendészeti szolgálattal kapcsolatban, jóllehet részletesebben tárgyalta ezt a szolgálati ágat mint az 1924-es kiadású elődje.

„A tábori rendőri szolgálat feladata" — mondta ki a szabályzat — „... hogy a hadrakelt sereg körletében katonai és polgári vonatkozásban megtegye és végrehajtsa a rendfenntartó intézkedéseket, amelyeket a hadműveletek érdeke, a hadrakelt sereg rendje és biztonsága megkíván".[21] (Kiemelés az eredetiben.) A szolgálat vezetését „... a seregtesteknél, a csapatoknál és a hadtápparancsnokságoknál a *tábori csendőr (csapatcsendőr)* tisztek" kezébe adták.[22] (Kiemelés az eredetiben.) A tábori rendőri szolgálat végrehajtó szervei közül a legfontosabb szerepet ez a szabályzat is a tábori csendőrségnek szánta, „... más szerveket csak ott alkalmazzunk — hangoztatták — ahol tábori csendőrség nincsen, vagy ahol létszáma nem elegendő".[23] Ezek a „más szervek" a szállás-, tábor-, állomás-, tér-, pályaudvar-, hajóállomásparancsnokságok, a személyirányító állomások, a csapatcsendőrök és a különböző csapat- (vonat-, intézet-) parancsnokságok voltak.[24] A szabályzat külön kiemelte, hogy a tábori rendőri szolgálatot szigorúan kell kezelni. (A későbbi háborús gyakorlat azt bizonyította, ezt az utasítást igyekeztek maradéktalanul végrehajtani.) Nem intézkedett viszont a szabályzat arról, hogy mikor és kikből kell felállítani a tábori csendőrséget. Tagjai milyen kiképzésben részesülnek és milyen felszereléssel látják el őket.

Részben pótolhatók ugyan ezek a hiányosságok a Mozgósítási utasítás máso-

18 A bledi tárgyalásokkal is foglalkozik: *Ádám Magda:* A Kisantant (1920—1938) (Budapest, 1981.) című könyve.

19 Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a hadsereg vezetése nem igyekezett mindent megtenni a hadsereg korszerű fegyverekkel való felszereléséért. A hadsereg felszerelésének, korszerűsítésének problémáit jól megvilágítva tárgyalja: *Dombrádu Lóránd:* A magyar gazdaság és a hadfelszerelés. (Budapest, 1981.) című monográfiája.

20 Harcászati szabályzat. I. Rész Harcászati elvek. (Tervezet) Budapest, 1938. A m(agyar) kir(ályi) honvédelmi minisztérium kiadványa. 322. o. (a továbbiakban — HSz. 1938. I.)
Harcászati szabályzat. II. Rész Alaki határozványok. (Tervezet) Budapest, 1938. A m(agyar) kir(ályi) honvédelmi minisztérium kiadványa 107. o. + 9 melléklet. (a továbbiakban — HSz. 1938. II.)
Harcászati szabályzat. III. Rész Szolgálati ágak. (Tervezet) Budapest, 1938. A m(agyar) kir(ályi) honvédelmi minisztérium kiadványa. 99. o. (a továbbiakban — HSz. 1938. III.)

21 HSz. 1938. III. 87. o.

22 Uo. 87. o.

23 Uo. 88. o.

24 Uo. 87. o

dik részének[25] a segítségével, de számos apróbb részletet nem világítanak meg azok az adatok. A Mozgósítási utasítás egyértelműen és világosan kimondta, hogy a tábori csendőrséget a magyar királyi csendőrség állományából kell felállítani. Az erre a szolgálatra kijelölt személyek „... M (RM)* esetén részben a hadrakelt sereg magasabb parancsnokságaihoz és hadtápalakulataihoz lesznek tábori és hadtápcsendőri szolgálatra beosztva".[26] Tábori és hadtápcsendőri feladatok ellátására, csakis teljesen egészséges, arcvonalszolgálatra alkalmas, *feltétlenül megbízható* (!) lehetőleg fiatalabb „évfolyamú" és *több nyelvet beszélő* (!) csendőröket kellett (volna) kijelölni.[27] Kívánatosnak tartotta az utasítás azt is, hogy a magasabb parancsnokságok tábori csendőr alakulataihoz, az alakulat nagyságának megfelelően, 1—3 kémelhárító, nyomozó szolgálatban jártas csendőr is beosztást nyerjen.[28]

A tábori csendőr szolgálatra beosztandó csendőrtiszteket és a legénységet már a békében ki kellett jelölni, és a tiszteket név, a legénységet pedig szám szerint nyilvántartani.[29] A tisztek kiválasztása a HM 20. (csendőrségi) osztályának volt a feladata, míg a legénységi állományúakat az illetékes csendőr szárnyparancsnokságok jelölték ki.[30] Mind a tisztek, mind a legénység beosztásáról a HM 20. osztálya intézkedett. Nem lehetett — a szabályzat értelmében — őrsparancsnokokat és próbacsendőröket tábori csendőri szolgálatra vezényelni,[31] a későbbiek folyamán azonban ez nem valósult meg a gyakorlatban.

Az 1938-ban tervezetként megjelentetett Harcászati szabályzat 1939—1940-ben került végleges formában kiadásra.[32] Jelentősebb módosításokra nem került sor ebben a szabályzatban sem, viszont a *tábori rendőri szolgálat* kifejezést a *tábori rendészeti szolgálat* váltotta fel. Megjelent továbbá, egy korábban nem ismert szolgálati állás is a „tábori csendőrség büntetőtisztje". E tisztnek a feladata „... a polgári lakosság által elkövetett áthágásoknak közigazgatási úton való megbüntetése ..."[33] lett volna.

A szabályzat kimondta, hogy a seregtestparancsnokok és a seregtest vezérkari főnökök tehermentesítése végett a különböző szolgálati ágak vezetését és irányítását külön erre a célra beosztott tisztekre bízzák. Ennek az utasításnak az értelmében „... a tábori rendészeti és kémelhárító szolgálatot a hírszerző (vezérkari) tiszt irányítja".[34] E tisztek irányítása mellett a seregtesteknél, csapatoknál és a hadtápparancsnokságoknál a tábori rendészeti szolgálatot továbbra is a tábori csendőr (csapatcsendőr) tisztek vezették, akiknek a parancsait a tábori rendészeti szolgálat végrehajtó szervei — a tábori csendőrség, a csapatcsendőrök és a hadtápcsendőr zászlóaljak — foganatosítják.[35]

A fentebb röviden tárgyalt harcászati szabályzatok nem foglalkoztak igazán alaposan a tábori rendészeti szolgálattal és azon belül is — a legfontosabbnak

25 Mozgósítási utasítás II. Rész Személyekre, szállítóeszközökre és egyéb elvi rendelkezések. (a továbbiakban — Mozg. ut.) HL 12. gyalog dandár 1939—1944. ML 181.
26 Mozg. ut. 114. o. * M — mozgósítás, RM — részleges mozgósítás (Sz. S.)
27 Uo. 178. o.
28 Uo. 178. o.
29 Uo. 178. o.
30 Uo. 178. o
31 Uo. 178. o.
32 A Harcászati szabályzat I. és II. része 1939-ben jelent meg és a HM 43.000/eln. szab. szerk. — 1939. számú körrendelet 1939. augusztus 1-el léptette érvénybe.
Harcászati szabályzat: I. Rész Harcászati elvek. Budapest, 1939. A m(agyar) kir(ályi) honvédelmi minisztérium kiadványa. 324. p. (a továbbiakban — HSz. 1939. I.)
Harcászati szabályzat. II. Rész Alaki határozványok Budapest, 1939. A m(agyar) kir(ályi) honvédelmi minisztérium kiadványa. 109. o. + 6 melléklet. (a továbbiakban — HSz. 1939. II.)
A III. rész 1940-ben jelent meg és a HM 42 300/eln. szab. szerk.—1940. számú körrendelet 1940. május 1-el tette hatályossá.
Harcászati szabályzat. III. Rész Szolgálati ágak. Budapest, 1940. A m(agyar) kir(ályi) honvédelmi minisztérium kiadványa. 112. o. (a továbbiakban — HSz. 1940. III.)
33 HSz. 1939. II. 73. o
34 HSz. 1940. III. 5. o.
35 Uo. 97. o

tartott tábori rendészeti közeg — a tábori csendőrség feladataival. Az általánosságokban mozgó, nagy vonalakban vázolt elvek nem tűntek elegendőnek a tábori rendészeti szolgálat feladatának, szervezetének pontos meghatározására. Szükségesnek látszott egy önálló, csak a tábori rendészettel foglalkozó szabályzat megalkotása. Ennek elkészítésére a honvédelmi miniszter 72.202./eln. 6.— 1938. számú rendelete, amely a szolgálati ágak harctéri szabályzatainak megszerkesztésére adott utasítást, teremtette meg a lehetőséget.[36] E rendelet alapján megkezdődtek, a később „Tábori rendészeti szolgálat" címmel megjelent szabályzat szerkesztési munkálatai is.[37]

A honvéd vezérkar főnöke 1938. március 26-án — röviddel az említett rendelet megjelenése után — átírt a Belügyminisztérium VI.-c. osztálya vezetőjének, vitéz Sáray Ferenc csendőr ezredesnek, és felkérte, pontosabban megbízta őt az „E.-táb. rendőri szolg." jelzésű, „Tábori rendőri szolgálat" című szabályzat szerkesztési munkájának a vezetésével, s egyben közölte vele a szabályzat szerkesztésénél betartandó irányelveket is.[38] Ezek szerint, a szabályzatnak az új Harcászati szabályzat I—III. része[39] kell, hogy alapul szolgáljon. Minden részletre kiterjedő, részletes szabályzatot kell alkotni — írta a vezérkar főnöke — figyelembe véve a jelenlegi — 1938 — szervezési és felszerelési adottságokat, de a közeljövőben bekövetkező változásokra is ügyelni kell. lényeges továbbá az is, hogy a szabályzat rövid legyen, s esetleges módosítása ne okozzon problémát.[40]

Hamarosan meg is indult a szerkesztési munka és a csendőrség szabályzatszerkesztő és tanulmányi bizottsága már 1938. augusztus 30-án felterjesztette a Belügyminisztérium VI.-c. osztályának a „A m. kir. tábori csendőrség Szabályzata" című szolgálati könyv vázát.[41] A „szabályzatváz" együttesen tárgyalta a tábori csendőrség szervezetét és szolgálatát, mivel a szabályzatszerkesztő és tanulmányi bizottság véleménye szerint két külön könyv kiadása nem látszott célszerűnek.[42]

A tervezet három nagyobb részre tagolva kívánta tárgyalni a tábori csendőrséggel összefüggő kérdéseket. Az első rész a tábori rendészet feladatait foglalta össze, míg a második rész az irányító, vezető és végrehajtó szervekkel és munkájukkal foglalkozott. Az irányítás feladata a seregtest- és hadtápkörlet-parancsnokok kezébe került volna, a vezetést pedig a tábori csendőrtiszti parancsnokok, a csapatparancsnokok, a csapatcsendőrtisztek és a tábori rendészet vezetésével megbízott tisztek látták volna el. A tábori rendészeti szolgálat ellátására a tábori csendőrőrsök, a tábori csendőrök, a csapatcsendőr legénység, a törzscsapatok, valamint a tábori rendészeti szolgálatra alkalmazott csapatok lettek volna hivatottak.

A harmadik rész tárgyalta a tábori rendészeti szolgálat szervezetét. E szerint a legfelsőbb vezetés a *fővezérség*[43] anyagi osztályán létrehozandó, *tábori rendészeti alosztály* kezébe került volna. Ennek az alosztálynak a vezetésére csendőr tábornokot (!) vagy csendőr ezredest neveztek volna ki, aki egyszemélyben a tábori csendőrség parancsnoka is lett volna. A kiképzés és az utánpótlás biztosí-

36 HL HM Eln. 20. 1942. 65.715.
37 Az 1942-ben megjelent szabályzat címét adtam meg. Tervezet formájában a következő címek is szerepeltek még: „Utasítás a tábori rendészeti szolgálat ellátására" HL HM Eln. 20. 1942. 81.101. „A m. kir. tábori csendőrség Szabályzata" HL HM Eln. 20. 1942. 80.148. „Szabályzat a tábori rendészet ellátására" HL HM Eln. 20. 1942. 80.148.
38 HL HM Eln. 20. 1942. 65.715
39 „Alapul az új HSz I—III. Része szolgál. Tájékoztatásul közlöm, hogy a végleges HSz 1939. év elején jelenik meg." HL HM Eln. 20. 1942. 65.715
40 Uo.
41 HL HM Eln. 20. 1942. 80.148.
42 Uo.
43 A katonai vezetés tervezte egy „Fővezérség" felállítását, erre azonban nem került sor. Ezt a feladatot a vezérkari főnökség töltötte be amelyet egyébként néha — a háború vége fele többször — „Fővezérségnek" neveztek. Ahol a későbbiekben fővezérség kifejezést használok azt azért teszem, mivel a források így említik. Értelemszerűen alatta a vezérkari főnökséget kell érteni. A tervezett „Fővezérség" szervezetére lásd: Utasítás a hadrakelt sereg magasabb parancsnokságai számára. II. Rész A Fővezérség. HL

tása érdekében, egy tábori csendőr tartalékzászlóalj felállítását is tervezték. Szervezetszerűen 10 fős tábori csendőrőrsök felállítását javasolta a tervezet minden dandár-, hadosztály- és hadtestparancsnokságnál. A tábori csendőrőrs parancsnoka és helyettese a tényleges csendőr altiszti, míg legénysége a pótcsendőri állományból lett volna vezényelve. A magasabb parancsnokságoknál tábori csendőr nyomozóosztagok felállítását is javasolták a tervezet készítői. A tábori csendőrtisztek személyével kapcsolatban megjegyezte a tervezet, hogy nemtényleges tiszt csak akkor alkalmazható erre a beosztásra, ha jogi végzettsége van.[44]

A tervezetet különböző HM és Vkf. osztályoknak küldték meg véleményezés céljából. A vezérkar főnöke — Werth Henrik — is elküldte észrevételeit. Ő a „... szabályzattervezet lényegével, általános elveivel és rendszerével" egyetértett, de felhívta a figyelmet arra, hogy a „... tábori rendészeti szolgálat ellátása, mint ezt a spanyol háború[45] tapasztalatai is bizonyítják, pedig *csakis* központiasan vezetett és megfelelő erőben tartott tábori csendőrség által lehetséges".[46] (Kiemelés az eredetiben.)

A szabályzattervezetet, Werth Henrik eme kedvezőnek tűnő véleménye ellenére sem fogadták el ebben a formában. Egy újabb tervezet kidolgozása végett Pinczés Zoltán csendőr alezredest 1939. március 20-tól, ideiglenesen a szabályzatszerkesztő és tanulmányi bizottsághoz vezényelték és megbízták a szerkesztési munkák vezetésével.[47] Pinczés Zoltán megbízatását Bartha Károly honvédelmi miniszter 1939. november 6-án a következő formában hagyta jóvá: „A 7696/Elns. A.—1939. sz. rendelet értelmében Alezredes Úr számára a szabályzatszerkesztői megbízatást, a 72.234/eln. 6. Vkf. 1938. számú rendelettel meghagyott ‚Tábori rendészeti szolgálat' c. szabályzat szerkesztésére utólagosan engedélyezem".[48]

Pinczés alezredes, aki már jelentős szerkesztői múlttal rendelkezett[49] és az első világháborúban tábori csendőrtisztként szolgált, igyekezett gyorsan és pontosan megoldani a rábízott feladatot. Az irányításával készült szabályzattervezetet véleményezés végett kiadták az első világháborúban tábori csendőri szolgálatot teljesített tiszteknek[50] és az ő véleményeik, megjegyzéseik figyelembe vételével változtattak a tervezeten. A szabályzat elkészülte így több mint két évet vett igénybe. A véglegesnek tekintett tervezetet 1941. januárjában terjesztette fel Pinczés alezredes a Vkf. 4. osztályának. A tervezet vitájára 1941. április 17-én és 18-án került sor a Honvédelmi Minisztérium „A" tanácstermében. A tervezet előadója Pinczés Zoltán volt, ekkor már ezredes, és a Vkf. 4. osztályának vezetője elnökölt a megbeszélésen. Jelen voltak a Belügyminisztérium VI.-b. és VI.-c. osztályának, a csendőrség felügyelőjének, a HM 20. osztályának, valamint egyéb HM és Vkf. osztályoknak a képviselői is.[51]

Ezt a tervezetet már elfogadták a vita résztvevői és rövidesen sor került a

44 HL HM Eln. 20. 1942. 80.148.
45 Werth Henrik a spanyol polgárháborúra (1936—1939) utalt.
46 Werth vezérkari főnök az észrevételeit 1939. január 10-én küldte el. HL HM Eln. 20. 80.148
47 HL HM Eln. 20. 1939. 80.531
48 HL HM Eln. 20. 1942. 82.982
49 Pinczés Zoltán hosszú éveken keresztül szerkesztette a Csendőrségi Lapokat és a Csendőrségi Zsebkönyveket.
50 A csendőrkerületi parancsnokságok név szerint jelentették a HM 20. osztályának azokat az állományukba tartozó tiszteket, akik az első világháborúban tábori csendőrként teljesítettek szolgálatot. Ezek a következők voltak: I. csendőr kerület —, II. csendőr kerület —, III. csendőr kerület: vitéz *Battyáni-Kiss Tibor* alezredes. IV. csendőr kerület —, V. csendőr kerület: *Hertelendy Ignácz* ezredes (kerületi pk.), *Elekes Rezső* alezredes (kerületi pk. h.), *Sárváry Jenő* alezredes (kerületi segédtiszt). VI. csendőr kerület: *Orbán László* alezredes. VII. csendőr kerület: *dr Domoszlay Gyula* ezredes, *Deseő Sándor* alezredes, *Szabó Jenő* alezredes, *dr. Papp János* alezredes, Perényi Géza alezredes. VIII. csendőr kerület: Császár István alezredes, *Kricsfalussy-Hrabár Endre* alezredes. A dőlt betűvel jelölt személyek kapták meg a tervezetet, összesen 10 fő. HL HM Eln. 20. 1939. 82.084
51 HL HM Eln. 20. 1942. 98.437

szabályzat kiadására. Megjelenését az 58.200/eln. szab. szerk.—1942. számú honvédelmi miniszteri körrendelet rendelte el és 1942 tavaszán „Tábori rendészeti szolgálat" címmel meg is jelent.[52]

A tábori csendőrség szervezete és feladata

A tábori csendőrség szervezetének felállítására a Mozgósítási utasítás II. részében, valamint a Tábori rendészeti szolgálat című szabályzatban foglaltak szerint M és RM esetén került sor.[53] A tábori csendőrséget a „magyar királyi csendőrség" állította fel saját tényleges és tartalék állományából.[54] A tábori csendőri szolgálatra beosztott csendőrtisztek és csendőr legénység, rendfokozata előtt, a *tábori csendőr* megjelölést volt köteles használni.[55] A tábori csendőrség esetleges háborús veszteségeinek pótlása a honvédelmi miniszter és a belügyminiszter közös feladata volt, akik a csendőrség tényleges és tartalék állományából vezénylések útján pótolták a hiányzó létszámot. Rendkívüli esetekben lehetett csak a tábori csendőrséghez a honvédség állományába tartozó egyéneket vezényelni. Ha erre mégis sor került, akkor lehetőleg jó megjelenésű, határozott tiszthelyetteseket, tiszteseket — honvédeket csak kivételes esetben — kellett kiválasztani és a tábori csendőrséghez beosztani.[56]

Egyértelműen tilos volt tábori csendőri szolgálatra vezényelni a csendőrségtől vagy más fegyveres testülettől fegyelmi, illetve bírói úton elbocsájtottakat, büntetett előéletű személyeket, volt tényleges és nemtényleges tiszteket, a honvédség rendelkezési állományába tartozókat, műszaki végzettséggel rendelkező, illetve műszaki kiképzésben részesülteket, katonai kiképzésben nem részesülteket, valamint írni-olvasni nem tudókat.[57]

A tábori csendőrség állományának pótlására, kiegészítésére vezényeltek a tábori csendőr tartalékosztaghoz kerültek, ahonnét rövid kiképzés után útbaindultak beosztásukba. A tiszteket a tábori rendészeti szolgálat főnöke, a legénységet a tábori csendőr tartalékosztag parancsnoka jelölte ki és vezényelte a különböző tábori csendőrtosztagokhoz.

A hadrakelt sereg tábori rendészeti szolgálatának irányítására a Fővezérség hírszerző és kémelhárító osztályán belül egy *tábori rendészeti alosztályt* hoztak létre, amelynek vezetője — magas rangú csendőr törzstiszt — volt a *tábori rendészeti szolgálat főnöke.*[58] A seregtestparancsnokságokon a tábori rendészet irányítását a *tábori rendészeti előadók* — tábori csendőrtisztek — végezték, akik közvetlenül a seregtestek vezérkari főnökeinek voltak alárendelve. Ők látták el a seregtestparancsnokság tábori csendőrosztagának parancsnoki teendőit is.

Maga a tábori csendőrség — a Tábori rendészeti szolgálat című szabályzat szerint — mozgó és telepített alakulatokra oszlott. A mozgó tábori csendőralakulatok — tábori csendőrosztagok és tábori csendőrőrsök — a hadrakelt sereg

52 Tábori rendészeti szolgálat. Szabályzat. Budapest, 1942. A m(agyar) kir(ályi) honvédelmi minisztérium kiadványa. 183 o. (a továbbiakban — Táb. rend. szolg.)

53 A Mozg. ut. mozgósítás és részleges mozgósítás esetén a 114. o., a Táb. rend. szolg. mozgósítás esetén az 5. o. írta elő a tábori csendőrség, illetve a tábori rendészet szervezetének a felállítását.

54 Táb. rend. szolg. 15. o.

55 Uo. 15. o.

56 Uo. 16. o.

57 Uo. 161—162. o.

58 A tábori rendészet főnöke szolgálati állás létrehozását a Táb. rend. szolg. 14. o. írta elő. Az állást a gyakorlatban csak 1943-ban hozták létre és töltötték be. A szegedi V. hadtest 1943. évi 24. számú bizalmas hadtestparancsnoksági parancsa erről így írt: „A vkf -e f. hó 20-án kelt 3.288/M.hdm.3.vkf.oszt.—1943. számú rendeletére tudomásul közlöm, hogy a tábori rendészet főnöke Olchváry-Milvius Attila cső. ezds. működését egyelőre a Budapest-i rendészeti és katonagondozó állomáspság körletében f. hó 20-án (1943. május 20. —Sz. S.) megkezdte." HL Szegedi V. hadtestparancsnokság iratai. 1943/24. számú bizalmas hadtestparancsnoksági parancs. (A tábori rendészet főnöke parancsnoksága Budapest VI. kerület Vilmos császár út 7. szám III. emeletén székelt. Ma Bajcsy-Zsilinszky Endre út.)

körletében, míg a telepített alakulatok — tábori csendőrosztály, -szárny, -őrs — a rendszeres katonai közigazgatás alatt álló területen tevékenykedtek. Különleges alkalmazási céllal — a vezérkar főnökének parancsára — tábori csendőr nyomozóosztagokat és tábori csendőr nyomozóőrsöket is felállítottak.[59] Ezek feladata a tábori rendészettel összefüggő nyomozások lefolytatása volt.

Tábori csendőrosztagot — szervezetszerűen — a Fővezérségnél, a hadseregparancsnokságoknál, valamint a hadtestparancsnokságoknál kellett felállítani, mindegyiknél egyet-egyet. (Valamennyi osztaghoz egy-egy írnokot és szolgálatvezetőt is kellett vezényelni.) Három-három tábori csendőrőrs felállítása volt előírva a Fővezérségnél és a hadseregparancsnokságoknál, míg a hadtestparancsnokságokra négy, egyéb hadműveleti egységekhez pedig egy-egy tábori csendőrőrs került beosztásra.[60] Egy tábori csendőrőrs létszámát *hét* főben állapították meg (egy parancsnok és hat fő legénység) de nagyobb létszámú őrsök is engedélyezve voltak.

A tábori csendőrség keretalakulata volt, a fentebb említett *tábori csendőr tartalékosztag,* amely a Fővezérség alárendeltségébe tartozott. Ebben az alakulatban folyt a tábori csendőr szolgálatra vezényelt csendőrök kiképzése — időnként a csapatcsendőrtiszteké is — és részben ez az alakulat biztosította a hadtáp csendőrzászlóaljak állományának az utánpótlását is. A tábori csendőr tartalékosztag emellett, szükség esetén, a hadműveleti területen karhatalomként is használható volt.

Az így felállított tábori csendőrség, amelynek létszámát kb. *1200—1500* főre becsülhetjük[61] számos feladat ellátására volt hivatott a hadrakelt seregben és a hadtápterületen egyaránt. A tábori csendőrökre háruló feladatok közül a legfontosabb „... a katonaszökevények, maradozók valamint az arcvonal mögött kóborló katonai személyek erélyes üldözése" volt.[62] Nagy jelentőséget tulajdonítottak még a kémelhárító és hírszerző feladatokban való részvételnek, a hadsereg belső rendjét veszélyeztető bujtogatók felderítésének és a hadseregben terjesztett sajtótermékek ellenőrzésének is.[63]

Elsősorban a szökések, kóborlások megakadályozását volt hivatott elősegíteni az ún. *záróvonal,* amelynek meghatározása, felállítása a tábori rendészet főnökének a hatáskörébe tartozott.[64] A záróvonal ellenőrzését a tábori csendőrség végezte, lehetőség szerint kislétszámú, de sűrűn felállított tábori csendőrőrsökkel, amelyeket főleg a hadtápcsendőr zászlóaljak tábori csendőreiből szerveztek A feladat megkívánta mozgékonyság biztosítása végett, elsősorban lovas tábori csendőröket alkalmaztak erre a feladatra, akiknek mindenkit, aki a záróvonalat át akarta lépni, igazoltatni kellett. Azokat a személyeket, akik engedély nélkül próbálták meg átlépni a záróvonalat, el kellett fogniuk, az ellenszegülőkkel szemben pedig fegyvert kellett használniuk!

A tábori csendőrséget rendkívül széleskörű fegyverhasználati joggal ruházták fel. A tábori csendőrnek *jogában állt* fegyverét használni *mindenki* ellen „... aki őt szolgálatában vagy szolgálati tevékenysége közben tettlegesen meg-

59 Tábori csendőr nyomozóosztag felállítására már 1940-ben is sor került. HL HM Eln. 20. 1940. 76.087. 1942-től pedig állandó jelleggel működött egy ilyen osztag Budapesten, elnevezése „M. kir. tábori csendőr nyomozóosztag" volt. HL HM Eln. 20 1943. 802.455

60 Táb. rend. szolg. 16—17. o. Általában 3—4 tábori csendőrőrs alkotott egy tábori csendőrosztagot. Egy osztagban az egyik őrsnek tábori csendőr nyomozóőrsnek kellett lennie.

61 A tábori csendőrség létszámára vonatkozó pontos adatok nem maradtak fenn. Ez a szám becsült, amelyre a rendszeresített tábori csendőri helyekből és a különböző csendőr kerületek jelentéseiből lehetett következtetni.

62 Táb. rend. szolg. 50. o.

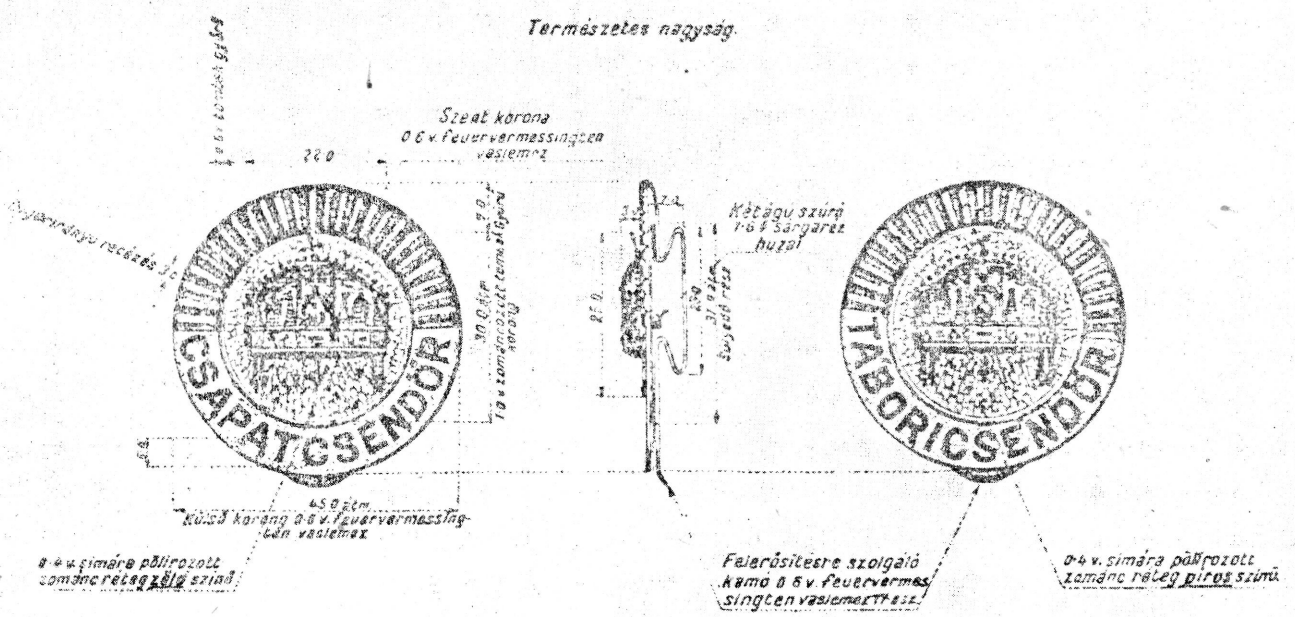
63 A tábori csendőrség feladatainak részletes felsorolását lásd: Táb. rend. szolg. 27—29. o.

64 Táb. rend. szolg. 134. o. A tábori rendészet főnökének ezen tevékenységére csak a háború utolsó időszakából maradt fenn írásos dokumentum. „A Tábori rendészet főnöke új záróvonalat állít fel, Nógrád vm. nyugati határán valamint Kismarostól a Duna vonalán (Bp. előtt hídfőszerűen) a Dráva torkolatáig." HL Kolozsvári IX. hadtest parancsnokság iratai. 1944. évi 86. számú kerületi parancs (Sopron, 1944. november 18.)

CSAPAT- és TÁBORICSENDÖR JELVÉNY

(FEUERVERMESSINGTEN VASLEMEZBÖL)

Természetes nagyság.

Méretek m/m-ekban.

támadja, vagy támadással veszélyesen fenyegeti".[65] *Köteles* volt viszont fegyverét használni a tábori csendőr abban az esetben „... ha másnak közvetlen, jogtalan és súlyosan veszélyeztetett életét, testi épségét, személyes szabadságát vagy vagyonát másként nem lehetett megvédelmezni; — azzal szemben, akit el kell fognia, akit elfogott vagy őrizet alatt tart, továbbá aki ellenséges viszonyok vagy rendkívüli körülmények között gyanússá vált és a rákiáltás ellenére szökni próbál, ha feltartóztatására más mód nincs; — ha annak, akit el kell fognia, fegyvere van és az előzetes felszólításra nem adja meg magát és lefegyverzésére más mód nincs".[66] *Köteles* volt ezenkívül még fegyverét használni a tábori csendőr feloszlásra felszólított tömeg ellen, ha az a felszólításnak nem tett eleget, de csak a tábori csendőröket vezető parancsnok vezényszavára.[67]

A szolgálatban álló tábori csendőrt a katonai őr jogai illették meg, és mint ilyen személy, különös védelem alatt állt. Az ellene fellépő katonai személy a Kbt. III. fejezetében foglalt katonai őr elleni bűntettet, polgári személy pedig az 1914. évi XL. tc. 4. §-ába ütköző, hatósági személy elleni bűncselekményt követett el.

Szigorúan tilos volt a tábori csendőrség tagjait feladataik ellátásától elvonni és őket magántermészetű, irodai, ügyeleti vagy őrszolgálatra alkalmazni. Az őrszolgálatra történő beosztás tilalma *hat* különleges esetre nem vonatkozott, éspedig:

— bűncselekmény színhelyének őrzése,
— törzsszállások tábori rendészeti őrszolgálatának ellátása,
— járványos betegségekkel fertőzött helységek és helyiségek őrzése;
— fontos közhivatalok, katonai épületek őrzése;
— különösen veszélyes foglyok őrizete;
— különös titoktartást igénylő helyiségek kémelhárító őrizete alkalmával.[68]

Szigorúan tilos volt továbbá a tábori csendőrséget *harcoló alakulatként* felhasználni, elsősorban nehéz utánpótlási viszonyai miatt.[69] Ejtőernyős deszantok és partizánok ellen azonban fel lehetett, sőt fel is kellett használni a tábori csendőrséget, amelynek az állományába tartozók a szolgálatukat csendőr egyenruhában, kistollforgós tábori sapkában, jól látható helyen viselt tábori csendőrjelvénnyel és lehetőség szerint feltűzött szuronyú puskával látták el.

A csapatcsendőrség

A tábori csendőrség kiegészítésére hozták létre — a tábori rendészeti szolgálat másik szervét — a *csapatcsendőrséget,*[70] amelynek az említésével először az 1924-es kiadású Harcászati szabályzatban találkozunk.

A csapatcsendőrség alkalmazására, ellentétben a tábori csendőrséggel, már a békében is sor került. A harmincas évek különböző kihelyezési gyakorlatain mint K. (kémelhárító — Sz. S.) és tábori rendészeti feladatokat ellátó szerv működött közre.[71] Rendszeres, szervezetszerű alkalmazása, ugyanúgy mint a tábori csendőrségé, a II. világháború idejére esett. Feladata megegyezett a tábori csend-

65 Táb. rend. szolg. 115. o.
66 Uo. 115. o.
67 Uo. 115. o.
68 Uo. 113. o.
69 Uo. 7. o.
70 Uo. 19. o.
71 A miskolci 7. vegyesdandár parancsnoksága 1936. szeptember 28-án dicséretét fejezte ki a K. szolgálat területén jól működő K. tiszteknek és az összes *csapatcsendőröknek*. HL Miskolci VII. hadtest parancsnokság. 1936/45. számú vegyesdandárparancsnoksági parancs.

őrségével,[72] azzal a különbséggel, hogy a tábori rendészeti szolgálatot csak saját csapatteste körletében láthatott el, és polgári személyekkel szemben csak „... közbiztonsági szempontból halaszthatatlan intézkedéseket" foganatosíthatott.[73]

A csapatcsendőröket a honvédség állományából jelölték ki és osztották be erre a szolgálatra. Létszámuk nem volt nagy, csapattestenként *egy szakasz,* amelyet a következőképp szerveztek meg: 1 alantos tiszt és 1 hivatásos csendőr tiszthelyettes (mint szolgálatvezető) csapattestenként, 1 tiszthelyettes zászlóaljanként (osztályonként) és 2 tisztes alosztályonként.[74] A zászlóaljak csapatcsendőreit általában *csapatcsendőrrajba* vonták össze, amelyeket szükség esetén a csapattest csapatcsendőrtisztje parancsnoksága alatt *csapatcsendőrszakaszba* egyesíthettek. Több csapattest csapatcsendőreit viszont nem volt szabad összevonni.[75] *Tilos volt továbbá a csapatcsendőröket, a tábori csendőrökhöz hasonlóan, a tá*bori rendészeti feladatok ellátásától elvonni, más szolgálatra beosztani,[76] a létszámukban beálló hiányokat pedig a csapattestparancsnok köteles volt késedelem nélkül pótolni.[77] A csapatcsendőrök kiképzését a vezérkari főnökség a hadtestparancsnokságok feladatává tette, az 1941/1942. évre szóló kiképzési rendelet 12. pontja értelmében,[78] mivel a korábbi évek — 1940/1941 — tapasztalatai azt bizonyították, hogy a csapatcsendőrség kiképzési színvonala számos kívánnivalót hagyott maga után.[79] A kiképzést csapatcsendőrtisztek — akiket külön tanfolyamokon,[80] illetve lehetőség szerint a tábori csendőr tartalékosztagnál készítettek fel — és tábori csendőrök vezették. A folyamatos szakképzésről a seregtestek tábori rendészeti előadói is gondoskodtak, akik a csapatcsendőrség működését is ellenőrizték.[81]

A Tábori rendészeti szolgálat című szabályzatban, illetve a hadiállománytáblákban rendszeresített csapatcsendőr létszám úgy látszik túl kevésnek bizonyult feladatának ellátására, mert már 1943-ban megindult a csapatcsendőrség átszervezése és létszámának növelése. Ez utóbbit főleg az 1943-as doni harcokban megsemmisült 2. magyar hadsereg — visszatért — tisztjei szorgalmazták, akik közül többen a tábori és csapatcsendőrség kis létszámát is a bekövetkezett katasztrófa okai közé sorolták,[82] mondván, hogy a 2. magyar hadsereg nem rendelkezett olyan erős és képzett tábori rendészeti szervezettel, amely a hadsereg felbomlását megakadályozhatta, a visszaözönlőket feltartóztathatta, visszafordíthatta volna.

72 A csapatcsendőrség feladata három fő részre oszlott
— tábori rendészeti feladatok
— kémelhárító feladatok
— egészségügyi rendészeti feladatok.
Mindhárom feladatot részletesen tárgyalja a Kivonat az „Ideiglenes utasítás a csapatcsendőrök számára" című segédletből címmel megjelent kiadvány. HL 12. gyalogdandár parancsnokság 1935—1944. TL 38.

73 Táb. rend. szolg. 19. o.

74 Uo. 20. o.

75 Uo. 21. o.

76 Uo. 20. o.

77 Uo. 20. o.

78 HL Vkf. eln. 5. 1941/59 000.

79 A csapatcsendőrség alacsony fokú kiképzettségét igazolja a 2. magyar hadseregparancsnokság által 1940. augusztus 16-án kiadott parancs is. „...A csap. csendőrszemélyzet a táb. cső. kisegítését szolgálja, főleg rendészeti és H. K. (hírszerző és kémelhárító — Sz. S.) szolgálatra alkalmazható. Célszerű, ha a községek bejáratánál végzendő igazoltatást is csapatcsendőrök hajtják végre. Ehhez azonban megfelelően kell kioktatni őket mert közegeim megállapították, hogy egyes igazoltató szervek bármilyen igazolványt megfelelőnek tartanak az igazoláshoz és hogy *nagy részük még olvasni sem tud.*" (Kiemelés tőlem — Sz. S.) HL 2. magyar hadseregparancsnokság. 563/2. hds.I.b.40.VIII.16. számú parancs.

80 A csapatcsendőrtiszti tanfolyamok ideje általában két hét volt és különböző alakulatok állították fel. 1943. június 21. és július 7. között a 101. gépkocsizó tanezred szervezett „forgalom és csapatcsendőr tiszti" tanfolyamot Vácott. HL Szegedi V. hadtestparancsnokság. 1943. évi 25. számú bizalmas hadtestparancsnoksági parancs. 1944. februárjában pedig — feltehetőleg a csapatcsendőrség létszámának növelésével összefüggően — „központi csapatcsendőrtiszti és tiszthelyettesi tanfolyam" indult. HL HM Eln. 20. 1944. 102.431

81 Táb. rend. szolg. 20. o.

82 Ilyen értelemben jelentette haditapasztalatait Farkas Zoltán ezredes, a 22. gyalogezred parancsnoka és Solymossy Ulászló vezérőrnagy is. HL 2. magyar hadseregparancsnokság Farkas Zoltán, illetve Solymossy Ulászló jelentései.

Alig egy hónappal a megsemmisítő doni vereség után, vitéz Solymossy László vezérőrnagy, a 12. könnyű hadosztály parancsnoka Nádas Lajos vezérkari ezredesnek, a IV. hadtest vezérkari főnökének a hadosztály átszervezésével kapcsolatos problémák ügyében írt levelében a csapatcsendőrség átszervezésére is javaslatot tett: „Felette kívánatosnak látnám egy ho. csapatcsendőr század felállítását. Feladata a *legfeszesebb* rendészeti szolgálat ellátása mellett a vakrémület és helyt nem állás *erőszakos* ellensúlyozása volna."[83] (Kiemelések tőlem — Sz. S.) A javaslat ebben a formában nem valósult meg, hiszen ellenkezett volna a Tábori rendészeti szolgálat című szabályzat azon pontjával, amely kimondta, hogy „... több csapattest csapatcsendőrsége nem egyesíthető".[84] A csapatcsendőrök létszámának az emelésére azonban sor került, a „bővített csapatcsendőr szervezetet" a HM 11.208/M. 1. b.—1944. számú rendelet közölte, amely 1944. február 10-én jelent meg.[85] E rendelet értelmében a gyalogezredek törzsébe *1* hivatásos tisztből, *1* hivatásos csendőr tiszthelyettesből, *6* tisztesből és *24* honvédből álló szakaszt osztottak be. A zászlóaljtörzsek csapatcsendőrségét *1* hivatásos tiszthelyettes, *2* tisztes és *8* honvéd (egy raj) alkotta, míg a lövész és géppuskás századoknál *1* tisztes vezetésével *4* honvéd (1/2 raj) látta el ezt a szolgálatot.[86] A rendelet a csapatcsendőrök számára géppisztolyt rendszeresített, azok kiadásáig viszont a puskát, illetve karabélyt hagyta meg mint előírt, rendszeresített fegyvert. Szolgálatukat a csapatcsendőrök honvédségi egyenruhában látták el, bal mellükön „Csapatcsendőr" feliratú jelvénnyel, kistollforgós tábori sapkában, lehetőleg feltűzött szuronnyal. (Ez természetesen puska esetén értendő.) Számukra külön igazolványt adtak ki, amelyen a csapattestparancsnok és a csapatcsendőrtiszt névaláírásán és a csapattest körbélyegzőjén kívül, az igazolvány tulajdonosa névaláírásának, valamint jobb és bal mutatóujja ujjlenyomatának is szerepelni kellett.[87]

A csapatcsendőrséget 1944 végén 1945 elején a tábori csendőrséggel együtt *tábori biztonsági szolgálattá* olvasztották össze,[88] amely feladatát egészen a háború befejezéséig látta el. A csapatcsendőrök alkalmazására azonban még a II. világháború — európai — befejezése után is sor került egy rövid időre. A Felső-Ausztriában lévő „Dél magyar katonai parancsnokság", az amerikai hatóságok engedélyével, rendészeti feladatok ellátására, csapatcsendőrséget állított fel és részükre fegyverviselési engedélyt is kért, és kapott az amerikai hadsereg illetékes hatóságaitól. Mindez történt 1945 május végén.[89]

A tábori csendőrség tevékenysége (1938—1944)

A tábori csendőrség alkalmazására első ízben 1938 őszén került sor[90] amikor az ún. első bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszacsatolt felvidéki területek katonai megszállása bekövetkezett.[91] A megszállást végrehajtó katonai alakulatok állományába kis létszámú tábori csendőrosztagok is tartoztak, ame-

83 1943. március 13-án kelt Solymossy idézett levele. HL 2. magyar hadseregparancsnokság. 20. csomó 225. fólió.
84 Táb. rend. szolg. 21. o.
85 HL 10. könnyű hadosztály parancsnokság 1944. M 64
86 Uo.
87 Táb. rend. szolg. 21. o.
88 A tábori biztonsági szolgálat felállításáról a HM 100.482/eln.—1944. számú rendelet intézkedett. HL Filmtár 1719.
89 Az említett parancsnokság 1945. május 24-i 51/1945. számú parancsának 7. pontja így szólt: „Az amerikai hatóságokkal történt megbeszélések kapcsán: 7. A cső. és csap. cső-k részére szükséges fegyverviselési igazolványokat a körzeti pk-oknak szétosztásra csatoltan kiadom." HL 3. magyar hadseregparancsnokság.
90 Ezt az időpontot látszik igazolni Balogh Lajos volt csendőr őrmester kérvénye is, amelyben a csendőrséghez való visszavételét kéri. Kérésének támogatására hozza fel, hogy „... 1938. október hó 17 napján önként jelentkeztem a csendőrségnél és 1938 év november 25-ig mint tábori csendőr teljesítettem szolgálatot." HL HM Eln. 20. 1940. 2670
91 Az első bécsi döntésre 1938. november 2-án került sor. Ribbentrop német és Ciano olasz külügyminiszter „kijelölte" Magyarország és Csehszlovákia új közös határát.

A csapatcsendőr szervezet a HM 11.208/M. 1. b.—1944. számú rendelet megjelenése előtt és után

ALAKULAT	RENDELET ELŐTT	RENDELET UTÁN
Gyalogezred törzs	1 főtiszt, 1 hivatásos csendőr tiszthelyettes	1 hivatásos főtiszt, 1 hivatásos csendőr tiszthelyettes, 6 tisztes, 24 honvéd (1 szakasz)
Zászlóalj törzs	1 tiszthelyettes	1 hivatásos tiszthelyettes, 2 tisztes, 8 honvéd (1 raj)
Lövész század	2 tisztes	1 tisztes, 4 honvéd (1/2 raj)
Géppuskás század	4 tisztes	1 tisztes, 4 honvéd (1/2 raj)
Kerékpáros lövész század	2 tisztes	1 tisztes, 4 honvéd (1/2 raj)
Gyalog hadosztály felderítő osztály	1 hivatásos csendőr tiszthelyettes	1 hivatásos csendőr tiszthelyettes, 2 tisztes, 8 honvéd (1 raj)
Lovas század	1 tisztes	1 tisztes, 7 honvéd (1/2 raj)

Megjegyzés: A lovas csapatcsendőr személyzet kivételével mindenki kerékpáron, felderítő osztályoknál, törzseknél a tisztek és tiszthelyettesek motorkerékpáron teljesítenek szolgálatot. A kerékpár anyag fokozatosan kerül kiadásra. Csapatcsendőr tisztes — ha lehet — továbbszolgáló tisztes, csapatcsendőr — ha lehet — tisztes legyen!

lyek feladata a tábori rendészeti szolgálat ellátása volt. Tevékenységüket csak rövid ideig folytatták, mivel a mozgósítás megszűntével a tábori csendőri szolgálatra beosztott csendőrök visszatértek békebeosztásukba.

A Kárpátalja 1939 tavaszán történt elfoglalása alkalmával valószínűleg újból sor került a tábori csendőrség felállítására,[92] de néhány napos tevékenység után ismételten beszűntette tevékenységét.

Jelentősebb tevékenységet fejtett ki, az 1940 tavaszán ismét felállított tábori csendőrség, 1940 szeptember—októberében, Észak-Erdélynek az ún. második bécsi döntés[93] értelmében Magyarországhoz történt visszacsatolása idején. A Magyarország és Románia között Erdély hovatartozásának kérdése miatt állandóan fennálló feszült viszony, amely már 1939-ben is háborús veszéllyel fenyegetett, 1940 tavaszán veszélyesen elmérgesedett. Megszaporodtak a határ menti összetűzések, a kölcsönös határsértések. A magyar katonai és politikai vezetés jelentős része a fegyveres konfliktus lehetőségét sem tartotta kizártnak, és készült is egy esetleges katonai megoldásra Romániával szemben.

A rendkívüli viszonyokra való tekintettel már 1940 májusában elkezdődött a tábori csendőrség újbóli megszervezése. A csendőrkerületek, a HM 1843/M. 20.—1940. számú, 1940. május 22-én kelt rendelete alapján[94] megkezdték a tá-

92 Erre vonatkozóan lásd: Magyar királyi csendőrség. Összeállította: *Kövendy Károly.* (Toronto 1973. Kövendy Károly kiadása. 430 o.) 69. o.

93 A második bécsi döntés Magyarország és Románia új közös határát határozta meg. A döntőbíró ismét Ribbentrop és Ciano volt, 1940. augusztus 30-án Bécsben.

94 Erre a rendeletre hivatkozva indította útba a II. csendőrkerületi parancsnokság Reviczky Zsigmond százados hadibeosztásába. Beosztása a „Gyorshadtest tábori csendőrszakasz parancsnoka" volt. HL HM Eln. 20. 1940. 75.488

bori csendőri szolgálatra kijelölt tisztek és legénység útbaindítását a különböző honvédségi alakulatokhoz.[95] A csendőrkerületek a dandárparancsnokságokra *4—4* csendőrt, a hadtestparancsnokságokra 28—28 csendőrt vezényeltek tábori csendőri szolgálatra. A hadtestparancsnokságokra vezényeltek mintegy egynegyede nyomozó altiszt volt.[96] 1940 júliusában önálló „tábori csendőr nyomozóosztagok" felállítására is sor került,[97] amelyeket különleges alkalmazásra szánt a Fővezérség.

A tábori csendőrség „háborús alkalmazására" ekkor még nem került sor, mivel a fentebb említett második bécsi döntés, mindkét fél „legnagyobb elégedetlenségét kivíva" békés úton rendezte a vitás erdélyi kérdést. A döntés értelmében 1940 szeptemberében megindult a „Szent Koronához visszatérő keleti és erdélyi részek" katonai megszállása. Ezt a feladatot elsősorban a 2. magyar hadsereg alakulatai hajtották végre, amelynek az állományába tartozott a felállított tábori csendőrség őrseinek, szakaszainak a jelentős része, de az 1. és a 3. magyar hadsereg alakulatai is kivették részüket az akcióból.

A 2. magyar hadsereg kötelékébe tartozó tábori csendőröket a hadsereg főszállásmesterének rendelték alá, aki a tábori rendészeti ügyeket is intézte.[98] Ezek a tábori csendőrök *4* fős tábori csendőrőrsbe, illetve *28* fős tábori csendőrszakaszba szervezve teljesítették szolgálatukat.[99] A legfontosabb feladatuk a K. szolgálatban való részvétel,[100] valamint a csapatok K. közegeinek kioktatása, ellenőrzése volt.[101] Nagy fontosságot tulajdonítottak ezeken kívül a tábori csendőrök igazoltatásokban való részvételének is, mivel kiderült, hogy az erre a feladatra alkalmazott csapatcsendőrök egy része még olvasni sem tudott.[102] A tábori csendőrök viszont a lehető legalaposabban jártak el minden ügyben, a legkisebb „rendellenességeknek" is döntő jelentőséget tulajdonítottak. Ezt bizonyítja többek között az V. hadtest tábori csendőrszakasza parancsnokának, Árvay csendőr őrnagynak a „M. kir. honvéd Fővezérség anyagi osztályának (hadtápcsoport)" 1940. augusztus 16-án küldött jelentése: „A szakasz különösebb esemény nélkül teljesíti szolgálatát. Több igazoltatás dacára, gyanús egyén nem találtatott. Fehér Ferenc Orosháza—Gyopárosfürdői lakost, mert figyelmeztetés dacára — *szántás közben* — a hadtestparancsnokság hírközpontjának kábelvezetékét elvágta, szándékos rongálás miatt őrizetbe vettem és további eljárás végett az orosházi csendőr őrsparancsnokságnak adattam át."[103] (Kiemelés tőlem — Sz. S.)

A tábori csendőrség feladata volt továbbá a román csapatok által elhagyott hadfelszerelés, illetve a lakosságnál levő fegyverek felkutatása, begyűjtése is.[104] Különleges, a megszokottól eltérő feladatokra is alkalmazták a tábori csendőrséget. Ilyen volt pl. Horthy Miklós kormányzó nagyváradi bevonulásának a biztosítása. Erről a „m. kir. 2. csendőr csoportparancsnokság" 1940. szeptember 7-i jelentésében a következőket olvashatjuk:„A nagyváradi osztály, a nyomozó csoport és a hadsereg tábori csendőrszakasz külön feladata volt a Kor-

95 A csendőrkerületi parancsnokságok 1940. májusától naponta jelentették a HM 20. osztályának a tábori csendőri szolgálatra vezényelt csendőrök számát. HL HM Eln. 20. 1940. 75.551, 75.945.

96 HL HM Eln. 20. 1940. 75.561.

97 HL HM Eln. 20. 1940. 76.087

98 HL 2. magyar hadseregparancsnokság 3. csomó 1. fólió

99 HL 2. magyar hadseregparancsnokság. Könyvek 4. A tábori csendőrszakasz létszáma 28 fő, 3 tiszthelyettes, 5 törzsőrmester, 2 őrmester és 18 csendőr.

100 HL 2. magyar hadseregparancsnokság. 1104/2.hds.I.b.40.IX.12. számú parancs.

101 HL 2. magyar hadseregparancsnokság. 3. csomó 795. fólió.

102 Lásd a 79. számú jegyzetet.

103 A 2. magyar hadsereg I.b. osztálya a jelentéshez, 1940. augusztus 17-én a következő megjegyzést fűzte: „Bejegyezve a kémgyanú nyilvt-ba." HL 2. magyar hadseregparancsnokság. 25. csomó

104 A III. hadtest I. b. osztálya „Fegyverek utáni kutatásra javaslat"-ot jelentetett meg, mely szerint „...katonai járőrök volnának alakítandók, melyek mindegyikéhez egy áll. rendőr vagy táb. cső. volna beosztva. Minden járőrhöz a Magyar Párt-tól egy-egy helyi ismeretekkel rendelkező bizalmi egyént kellene kérni." HL 2. magyar hadseregparancsnokság. 1. csomó 531/III. hdt. I/b. 40. IX.16.

mányzó Úr Ő Főméltósága bevonulásának és az azt követő ünnepélynek zavartalan biztosítása. A csendőr csoport feladatát pontosan megoldotta."[105]

Miután a tábori csendőrség teljesítette „erdélyi feladatát", megkezdődött a csendőrök békebeosztásba történő visszahelyezése. Erre már 1940 szeptemberében is volt példa,[106] de akkor még nem vált általánossá. Ezért a csendőrség felügyelője[107] és a Belügyminisztérium VI.-b. osztálya[108] is kérte a honvédelmi minisztert, hogy lehetőleg minél előbb vonultassák be a tábori csendőri szolgálatot teljesítő csendőr altiszteket a csendőrséghez, mivel távollétük „... a csendőrségnél a szolgálat alapjait érinti."[109] A kéréseket a Honvédelmi Minisztérium akceptálta és 1940. október 25-ig teljesítette is azokat. Így az I. csendőrkerületi parancsnokság 1940. október 25-én azt jelenthette, hogy a „... tábori csendőr szolgálatra vezényelt legénység közül 4 fő anyaőrsére, illetve az 1. nyomozó alosztályhoz bevonult. Ezzel a tábori csendőr szolgálatra vezényelt legénység valamennyi bevonult."[110] Ezzel gyakorlatilag a tábori csendőrség szervezetét 1940 októberében — 1938 novemberéhez hasonlóan — megszüntették.

A feloszlatott tábori csendőrség tevékenységét viszont alaposan megvizsgálták. Igyekeztek a mozgósítás idején felmerült nehézségeket feltárni és ezeket a jövőre nézve kiküszöbölni. Mindenekelőtt a létszámviszonyokat vizsgálták meg. Kiderült, hogy „a felszabadult keleti és erdélyi országrész" megszállására a csendőrség a honvédségnek mindössze „... 72 tisztet és 764 altisztet bocsájtott a rendelkezésére, a tábori rendészeti szolgálat ellátására és a hadtáp zlj-ak vezetése céljából."[111] Ezek közül is csak *16 tiszt* és *444 altiszt* teljesített tábori csendőrként szolgálatot.[112] A megoldandó feladatokat tekintve ez igen kicsi létszámnak bizonyult, háború esetén ennél jóval több tábori csendőrre lett volna szükség. Nem volt zavartalan a mozgósítás megvalósítása sem — amint az az értékelésből kitűnik. Nem tartották be azt az előírást, hogy az M. állomáshelyhez közel eső őrsökről jelöljék ki a tábori csendőr alakulatokhoz bevonuló embereket: „Pl. a Budapesten megalakuló 3. pécsi hds. pság. táb. cső. szakasza 30 emberéből a nyomozók a miskolci VII. és a többi (a) kassai VIII. cső. (csendőr — Sz. S.) kerületből került vezénylésre. Ennek az lett a következménye, hogy a bevonulásra meghatározott V. hó 26-a helyett csak 27-én este érkeztek be az utolsó emberek. *Komoly esetben* ez nagy zavart okozhatott volna."[113] (Kiemelés tőlem — Sz. S.) A már említett problémákon kívül nehézséget okozott a beosztott csendőrtisztek rangviszonyainak figyelmen kívül hagyása is. Így fordulhatott elő, hogy a hadseregparancsnokságnál rangban fiatalabb tisztek teljesítettek szolgálatot, mint a hadtesteknél és ez számos súrlódásra adott okot.[114] Hiányos volt a tábori csendőrök felszerelése is — a legtöbben pisztolyt nem vittek magukkal, a honvédségtől pedig nem kaptak — nem volt egyöntetű a ruházatuk sem — pl. nem mindenhol viselték a tábori sapkán a kistollforgót —, a tábori rendészeti feladatok ellátására pedig nem voltak kiképezve.[115]

Ez a néhány kiragadott, jelentősebbnek ítélt példa is azt mutatja, hogy a magyar hadsereg tábori csendőrsége, tábori rendészeti szolgálata 1940-ben még egyáltalán nem volt felkészülve az esetlegesen reá váró feladatok megoldására.

105 HL HM Eln. 20. 1940. 76.832
106 HL HM Eln. 20. 1940. 76.770
107 HL HM Eln. 20. 1940. 76.904
108 HL HM Eln. 20. 1940. 77.194
109 HL HM Eln. 20. 1940. 76.904
110 HL HM Eln. 20. 1940. 77.377. Hasonló tartalmú jelentéseket küldtek a HM-nek a többi csendőr kerületi parancsnokságok is.
111 HL Vkf. Katonai közigazgatás (Továbbiakban Kat. közig.) 1941. 4221/eln.
112 Uo.
113 Uo.
114 Uo.
115 Uo.

1941 áprilisában újból sor került tábori csendőrosztagok felállítására,[116] amelyek a „délvidék visszafoglalására" alkalmazott honvéd alakulatok és hadtápcsendőr zászlóaljak állományába tartoztak.[117] Alkalmazásuk — a felvidéki és kárpátaljai eseményekhez hasonlóan — csak rövid ideig tartott. A tábori csendőri szolgálatot teljesített csendőrök már 1941 májusában visszatértek békebeosztásukba.[118]

Alig egy hónapos, nyugodtabb, békésnek tűnő időszak után ismét megkezdődött a tábori csendőrség megszervezése, osztagainak, őrseinek a felállítása, mivelhogy Magyarország bekapcsolódott a II. világháború küzdelmeibe. A magyar kormány egy nappal a német—szovjet háború kitörése után, 1941. június 23-án, megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval, majd 1941. június 27-én bejelentette a két ország közti hadiállapotot. Erre az ürügyet a kassai bombázás szolgáltatta.[119]

A Szovjetuniót megtámadó Kárpát-csoport alakulatainak az állományába tábori csendőröket is beosztottak, de ezek létszáma igen csekélyre tehető.[120] Tevékenységüket, az alacsony létszám ellenére, a vezérkari főnökség 1. osztálya fokozott figyelemmel kísérte. Az osztály számára a katonai közigazgatási előadó már 1941 nyarán „tapasztalati jelentést" kért a Kárpát-csoport tábori csendőrszakaszának parancsnokától, arra vonatkozóan, hogy „... az egyes táb. (csap.) cső. ala-k és szervek milyen feladatokat végeztek? Táb. rendészeti szolg. tekintetében milyen észrevételek merültek fel? A seregtest (csapat) pságok-nak a kat. közig. és táb. rendészeti szolg. tekintetében milyen kívánságaik, javaslataik vannak?"[121] A vezérkari főnökség elsősorban azért igyekezett választ kérni ezekre a kérdésekre, mivel a magyar haderő tábori rendészeti szervei háborús tapasztalatok nélkül, a tábori rendészeti feladatok ellátására — lényegében — kiképzetlenül kezdték meg II. világháborús tevékenységüket.

1941 nyarán—őszén tovább folyt a tábori csendőrség létszámának a növelése, ennek ellenére 1941 végén még mindig csak 200—250 fő teljesített tábori csendőrként szolgálatot.[122] Ezek egy része a megszállt szovjet területeken, másik része az ország határain belül került alkalmazásra.

A megszálló csapatok kötelékébe tartozó tábori csendőrség feladata elsődlegesen az alakulatok belső rendjének, fegyelmének a fenntartása volt, továbbá részt kellett venniük a közbiztonsági, útrendészeti és ellenőrző szolgálat ellátásában is.[123] A Magyar Megszálló Csoportparancsnokság a hadsereg fegyelmét, hírnevét aláásó cselekmények megakadályozásában fontos szerepet szánt a tábori csendőrségnek. Az 1941. november 26-án kelt 14. számú Magyar Megszálló Csoportparancsnoksági parancsban az összes alárendelteket figyelmeztette: „... hogy a tábori csendőrség és kirendelt magyar és német járőrök utasítva vannak, hogy lopások, betörések, személyes meggazdagodást célzó fosztogatások, önkényes beszerzések stb. végleges megszüntetése érdekében minden ilyen cselekményt bejelentenek".[124]

116 A vezérkari főnökség szállásmesteri csoportjánál 1941. április 4-én állítottak fel egy 8 főből álló tábori csendőrsöt. Kalmár Péter tiszthelyettes parancsnoksága alatt. HL HM Eln. 20. 1941. 100.885

117 HL HM Eln. 20. 1941. 97 175

118 A csendőrkerületi parancsnokságok 1941. április végétől május végéig jelentették a HM 20. osztályának a tábori csendőri szolgálatra vezényeltek visszatérését békebeosztásukba. HL HM Eln. 20. 1941. 99.142, 99.275, 99.285, 99.399, 99.400

119 A kutatások jelenlegi állása szerint a kassai bombázás a németek provokációja volt.

120 HL HM Eln. 20. 1941. 103.469

121 HL Vkf. eln. 4. 1941. 55.470

122 Erre a létszámra a csendőrkerületek jelentéseiből következtethetünk, amelyek 1941 október—novemberében kerületenként 20—25, tábori csendőri szolgálatra bevonult csendőrről tesznek említést. Ez a tíz csendőr kerületet figyelembe véve 200—250 fő. A jelentéseket lásd: HL HM Eln. 20. 1941. 98.662, 99.874, 101.182, 114.258

123 HL Magyar Királyi Megszállóparancsnokság 1941—1944. 2. számú Magyar Megszálló Csoportparancsnoksági parancs (1941. október 13.), 63. számú Keleti Magyar Megszálló Csoportparancsnoksági parancs (1942, szeptember 15.)

124 HL Magyar királyi megszállóparancsnokság 1941—1944.

A tábori csendőrség szükségesnek vélt esetben a megszállt területek polgári lakosságával szemben is felléphetett, de hogy ilyen „fellépésekre" hányszor és milyen formában került sor, arról nem adnak hírt (az általam vizsgált) források. Arról viszont igen, hogy a magyar tábori rendészeti közegek szorosan együttműködtek a német tábori csendőrséggel. A 105. gyalogdandár 1941. december 9-i, 17. számú bizalmas dandárparancsnoksági parancsában a következőket olvashatjuk: „Felsőbb rendeletre a jár.-őzést a német táb. cső. szervekkel közösen kell végezni. A Német táb. cső. intk-ei szerint."[125]

A német hadvezetés a sikertelen moszkvai csata után — 1941 novembere—decembere — szövetségeseitől újabb és újabb csapatokat követelt a hiányzó, megsemmisült alakulatok pótlására. A magyar kormányhoz Keitel tábornagy juttatta el a német kormány és hadvezetés „kívánságait".[126] Az ország katonai és politikai vezetése engedett a német „kérésnek" és 1942 áprilisában megkezdte a 2. magyar hadsereg kiszállítását a keleti frontra.

A hadsereg személyi állományának feltöltése, felszerelése 1942 kora tavaszán indult meg. A 2. magyar hadsereg tábori rendészeti szolgálatának a megszervezésére is ugyanebben az időszakban került sor. A hadsereg tábori rendészeti szolgálata a Tábori rendészeti szolgálat című szabályzatban foglaltak szerint tábori és csapatcsendőrökből kellett, hogy álljon. A vezetés igyekezett is betartani ezeket az előírásokat. A csendőrkerületi parancsnokságok 1942 márciusától folyamatosan jelentették a HM 20. osztályának a tábori csendőri szolgálatra vezényeltek létszámát; ezeket a csendőröket a hadsereg-, valamint a hadtest- és hadosztályparancsnokságokhoz indították útba.[127] A 2. magyar hadsereg tábori csendőr törzstisztjévé Rezsőházy Boldizsár csendőr alezredest nevezték ki,[128] aki az egész 2. magyar hadsereg tábori rendészeti szolgálatát vezette. A hadtest- és hadosztályparancsnokságokhoz beosztott tábori csendőrtisztek a hadtest, illetve hadosztály I. b. osztályok állományába kerültek. A beosztott tábori csendőrök feladata megegyezett a már megszállt szovjet területeken tevékenykedő csendőrökével. Útrendészeti, közbiztonsági szolgálatot láttak el a hadsereg Donhoz történt felvonulása idején.[129] A tábori csendőrség feladatában a nagy változást a szovjet hadseregnek a 2. magyar hadseregre nézve katasztrofális támadása hozott. E támadás idején elsősorban a hadsereg felbomlását kellett volna a tábori csendőrségnek megakadályoznia, ezt azonban a legkeményebb eszközök alkalmazásával sem sikerült elérnie.

A szovjet hadsereg támadása 1943. január 12-én indult meg a Don folyónál védelemben levő 2. magyar hadsereg alakulatai ellen. A szovjet csapatok már a támadás első napján jelentős sikereket értek el, amelyeket 1943. január 16-án és 17-én további győzelmek követtek. A gyengén felszerelt magyar csapatok nem tudták feltartóztatni a jelentős létszámfölényben levő, hatalmas páncélos erőket felvonultató szovjet támadást. Elkezdődött a 2. magyar hadsereg hátrálása, amely rövidesen menekülésbe csapott át. A hadseregparancsnokság, valamint a hadtest- és hadosztályparancsnokságok megpróbálták a menekülő, életüket menteni akaró katonákat megállítani és újra harcba vetni. Ezt a feladatot a hadsereg kötelékébe tartozó tábori csendőröknek kellett volna megoldaniuk. Ilyen irányú alkalmazásukat a 7. könnyű hadosztály parancs-

125 HL Magyar királyi megszállóparancsnokság 1941—1944.

126 Keitel tábornagy 1942. január 20—22. között járt Magyarországon és akkor terjesztette elő a német hadvezetés „kívánságait". A találkozó — Keitel és a magyar katonai vezetés — részletes leírását lásd: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Összeállította: *Horváth Miklós*. Budapest, 1959. 387. o., 9—15. o. (A továbbiakban — *Horváth*)

127 HL HM Eln. 20. 1942. 113.093, 113.111, 113.201

128 Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének vizsgálatához (1938—1945). Összeállította: *Csima János*. Budapest, 1961. HM Központi Irattár kiadása. 423. o. 13 melléklet. 208. o., (a továbbiakban — *Csima*)

129 HL 2. magyar hadseregparancsnokság. 637/2.hds. I.a.42. VI. 20.

noka, vitéz Szabó László vezérőrnagy — korábban római katonai attasé, majd a Mussolini vezette Salói Köztársaságban magyar követ — már 1943. január 12-én elrendelte: „... táb. csendőröket kirendelni a Jaryw Riegelbe visszaözönlőket felfogni".[130] Hasonló intézkedéseket, parancsokat adtak ki valamennyi hadtest- és hadosztályparancsnokságnál is. Erről Tavassy Lajos csendőr alezredes így számolt be: „... a csapatok visszaözönlése már 13-án megkezdődött. A vkf. parancsa folytán 13-án magam, 14-én Dárdai vk őrnaggyal a *legkíméletlenebb* módon szedtük össze, *csendőrök* segítségével, a szomszédos Kachatowka községben a visszaözönlőket, s azokat csoportokban, tisztek parancsnoksága alatt, az elrendelt helyre irányítottuk."[131] (Kiemelések tőlem — Sz. S.) Ugyanezen feladatok megoldására kapott parancsot vitéz Hermándy-Berecz György vezérkari százados[132] is, aki 1943. január 16-án vonult be szabadságáról és jelentkezett a III. hadtest parancsnokánál, gróf Stomm Marcell vezérőrnagynál. „A hdt. pk. úr írásbeli pcs-al elrendelte" — írta igazoló jelentésében vitéz Hermándy-Berecz százados — „hogy Sinije Lipjagi körvédelmi parancsnokságát haladéktalanul vegyem át. Az oda visszaözönlőket egységbe szervezzem be, az onnan további visszaözönlést minden körülmények között akadályozzam meg és a fegyelmet minden eszköz igénybevételével állítsam helyre."[133] Vitéz Hermándy-Berecz százados a kapott parancsot igyekezett minél jobban végrehajtani. Már január 17-én hozzákezdett a „rendcsináláshoz": „Az ott levő (Szinyije Lipjagiban — Sz. S.) táb. cső. őrs, valamint az általam ismert, feltétlen megbízható honv.-ekből 2 szak. erejű *táb. csőséget* szerveztem. Egy szak.-al lezártam a Botscharoff felől bevezető utat a visszaözönlők menetvonalát. Feladatuk volt a visszaözönlőket ott felfogni, gyűjteni és 100 fős csoportokban hozzám *kísérni*. Járműveket a kijelölt telephelyre irányították. A másik szak.-al a Stari Oszkolba vezető utat zártam le, azon keresztül csak írásbeli engedélyemmel távozhatott bárki."[134] (Kiemelés tőlem — Sz. S.)

A menekülők megállításának a feladata meghaladta a kis létszámú, szétszórtan tevékenykedő tábori csendőrség erejét. Ezért a tisztek személyesen igyekeztek a „megingott, hitüket vesztett alakulatoknál" rendet teremteni. Vitéz Oszlányi Kornél ezredes, a 9. könnyű hadosztály parancsnoka, a szomszédos, „megingott" 6. könnyű hadosztály területén próbált rendet teremteni: „... vkf-ömmel, nemes zágoni Barra Zsigmond vk. őrnaggyal és az 1. a-ból két tiszttel és *6 tábori csendőrrel* a helyszínre értem és ott vitéz Ginszkey Oszkár vezérőrnagyot, a 6. k. ho. parancsnokát felkértem, hogy segítsen a visszaözönlő részek megfordításában. Ez személyes vezetéssel és a legnagyobb eréllyel, *pisztollyal* a kézben sikerült, közben törzsem *két tisztje*, és pedig Bajai Pál hadnagy és Ghiczy János zászlós *megsebesült*."[135] (Kiemelések tőlem — Sz. S.)

A hadsereg parancsnoksága, látva a hadsereg nagymérvű bomlását, a legkeményebb rendszabályokhoz, a felkoncoláshoz nyúlt. Ezt vitéz Jány Gusztáv vezérezredes, hadseregparancsnok hírhedtté vált 1943. január 24-i hadseregparancsa rendelte el az ellenszegülőkkel szemben. Ennek a parancsnak a 8. pontja, a rendteremtés érdekében, tábori csendőrosztagok felállításáról is intézkedett: „Minden áp. a *legkeményebb emberekből* állítson össze mielőbb *1—1 táb. cső. osztagot*, kiket karszalaggal, rajta 'cső' felírással és igazolvánnyal kell el-

130 HL 2. magyar hadseregparancsnokság. A 7. könnyű hadosztály haretudósítása
131 HL 2. magyar hadseregparancsnokság. Tavassy Lajos alezredes haretudósítása 1943. január 15—26. A „segítő" tiszt: Dárdai Vilmos vezérkari őrnagy a III. hadtest hadműveleti osztályáról. *Horváth* 379. o.
132 Vitéz Hermándy-Berecz (Berencz?) György vezérkari százados az 52/III. zászlóalj parancsnoka volt. *Horváth* 380. o.
133 HL 2. magyar hadseregparancsnokság. Vitéz Hermándy-Berecz százados harcesemény jelentése.
134 Uo.
135 HL 2. magyar hadseregparancsnokság. Oszlányi Kornél ezredes jelentése.

látni. Ezek feladata a feltétlen rend és a parancsok teljesítésének *kierőszakolása.*"[136] (Kiemelések tőlem — Sz. S.)

A meglevő és a hadseregparancs alapján felállított tábori csendőrosztagok, úgy látszik, kevésnek bizonyultak a hadsereg bomlásának a megakadályozásához, mivel a különböző hadtest- és hadosztályparancsnokságok egyéb, karhatalmi alakulatok felállítását is elrendelték. A VII. hadtest parancsnoksága a 108. hadtápszázad és a 103. rocsó század megmaradt állományából, valamint egy 21 fős tiszti szakaszból karhatalmi századot szervezett, Szigethy csendőr főhadnagy parancsnoksága alatt.[137] A század feladata, a hiányzó tábori és csapatcsendőrök feladatainak az átvétele, jelen esetben a visszaözönlők felfogása, a rendfenntartás volt.[138] Ugyanezeket a feladatokat kellett megoldani a különböző helységekben létrehozott állomásparancsnokságoknak is. Lóskay Ferenc ezredes, aki „szívből megutálta a magyar bakát", mint Nowy Oskol állomásparancsnoka, a következő intézkedéseket foganatosította: „... először törzset alakítottam magamnak az ottani hadtápzlj. tisztjeiből, azután a rendelkezésemre bocsátott 30 csendőrt 100 főre kiegészítettem, végül felállítottam egy 25 főnyi tiszti szakaszt."[139] Az így megszervezett 100 főnyi csendőrcsoport feladata a csellengő emberek összefogdosása, a rend és a biztonság helyreállítása, valamint a partizánok elleni harc volt.

Lóskay ezredes, hogy parancsainak megfelelő nyomatékot adjon, egy négy főnyi, csendőrökből álló kivégzőrészleget is összeállított, amely szűkebb törzséhez tartozott és állandóan kísérte.[140] Lóskay ezredeshez hasonló és hírhedt tevékenységet fejtett ki Martsa Sándor ezredes is, aki Kacsatovkán szervezett tisztekből és legénységi állományúakból karhatalmat. „A karhatalmat kivételes jogokkal ruháztam fel" — írta — „és éltek is ezzel a jogukkal. Visszaözönlés, megfutamodás ki volt zárva. A karhatalmat utcasarkokon, tereken, jó kilátást nyújtó házakban helyeztük el, *nem harcoltak,* de mindig talpon kellett lenniük, rajnál kisebb csoportokban nem mutatkozhattak, zárt rendben, feltűzött szuronnyal, a pk-oknál gpi. — *rontottak ki* őrhelyükről és *csaptak le könyörtelenül* a rendbontókra."[141] (Kiemelések tőlem — Sz. S.) A martsák, lóskayak által összefogdosott katonákat, tiszteket a hadsereg parancsnoksága ismét fegyveres alakulatokba próbálta szervezni, ezért ún. gyűjtőállomásokat jelöltek ki (főleg raktárak, istállók szolgáltak erre a célra) és „... az irányító szolg-al megbízott, valamint a karhatalmi járőrök ezekbe a gyűjtőállomásokba *terelték* ... a ti-eket és a leg-séget és onnan *fedezet* mellett vitték a harcosokat hadrendi ala-okhoz, ill. az egyes védőkörletekbe."[142] (Kiemelések tőlem — Sz. S.)

A kivégzések, „erélyes fellépések" ellenére sem akart helyreállni a fegyelem és a rend a menekülő, szétvert csapatok körében. A különböző szintű parancsnokságok ezért továbbra is a „legkíméletlenebb szigor" alkalmazását helyezték kilátásba a helyt nem állókkal szemben. A „szigor" végrehajtását, alkalmazását pedig elsősorban a tisztek, tábori és csapatcsendőrök feladatává tették.[143] Közben megindult az arcvonalból már 1943. január 24-én kivont 2. magyar hadsereg egyes részeinek a hátrairányítása az átszervezési területekre. A hátrairányítással kapcsolatos parancsában Jány vezérezredes ismételten hangsúlyoz-

136 A hadseregparancs 294/2. hds. I. a. 43.I.24. számon jelent meg. HL 2. magyar hadseregparancsnokság.
137 HL 2. magyar hadseregparancsnokság. 21. csomó 46. fólió.
138 Uo.
139 HL 2. magyar hadseregparancsnokság. Lóskay ezredes jelentése. (21. csomó 500—501 fólió)
140 Uo. 535. fólió
141 HL 2. magyar hadseregparancsnokság. Mártsa Sándor ezredes jelentése (24. csomó 727—728. fólió
142 Uo.
143 Vö. Vargyassy Gyula vezérőrnagy 1943. január 29-i parancsával. HL 2. magyar hadseregparancsnokság. 19. csomó 586. fólió.

ta, hogy „... a legkíméletlenebb szigort kell alkalmazni, különben soha nem lesz rend."[144] Ugyanez a parancs utasította a belgorodi állomásparancsnokot, hogy „... alakítson tábori csendőrei parancsnoksága alatt járőröket, ezek járják be Belgorodot és minden embert tartóztassanak le, kísérjék gyűjtő állomásra, honnan azokat oda kell zárt rendben vezetni, hol beosztást nyernek."[145] Hogy az átszervezési, gyülekezési területre menetelő oszlopok fel ne bomoljanak a IV. hadtest parancsnoka elrendelte, hogy „... minden menetelő csoport végén tábori csendőr jőr. legyen beosztva, amely bárminő kilépést akadályozzon meg."[146] Hasonló értelmű parancsot adott ki a 2. magyar hadsereg parancsnoksága 1943. február 27-én, amely így hangzott: „Meneteknél csak pihenők alatt szabad kilépni. Ilyenek tartására a parancsnokoknak gondolni kell. Lemaradozókat tábori csendőrök, ha kell *testi fenyítéssel* is kényszerítsenek, hogy beosztásukban maradjanak."[147]

Az átszervezési területekre megérkezett alakulatokat kemény fegyelmező gyakorlatoknak vetették alá, mivel a legnagyobb gondot továbbra is a rendnek és a fegyelemnek a helyreállítása okozta. A 23. könnyű hadosztály parancsnoka, Vargyassy Gyula vezérőrnagy, 1943. március 3-i parancsában szinte szó szerint megismételte az 1943. január 24-i hadseregparancs 8. pontját, amely kimondta, hogy „Minden ápk. a legkeményebb emberekből állítson össze egy-egy táb. cső. osztagot kiket 'cső' felírású karszalaggal és igazolvánnyal kell ellátni. Ezek feladata az állomás területén a feltétlen rend és parancsok teljesítésének kierőszakolása."[148]

A 2. magyar hadsereg maradványai 1943. március 10-én érkeztek meg véglegesen az átszervezési területre. Ott egy kilenc hadosztályból álló, két hadtestbe szervezett magyar haderő maradt, melyet a „magyar királyi megszálló erők parancsnoksága" irányított. A megszállt szovjet területeken maradt alakulatok kötelékében tábori csendőrök természetesen továbbra is teljesítettek szolgálatot. Feladatuk ismét a doni katasztrófa előtti tevékenységre „korlátozódott". A VII. hadtest parancsnoksága 1943. május 28-án a hadtest törzsszázadába beosztott (tábori) csendőrszakasz feladatairól a következőképpen intézkedett: „Járőrözés az eddigiek szerint (németekkel karöltve). Az állomástiszttel együttműködve Koresten-ben és környékén elhelyezett hdt. közv. alakulatoknál a fegyelem és a rend fenntartásának a támogatása és általában a tábori rendészeti szolgálattal kapcsolatos feladatok. Nagyobb csoportosulásoknál (szab. vonat) felvételezéseknél (ello) a fegyelem és a rend fenntartása. Koresten és környékén időnként a polgári lakosságnál razzia tartása, annak ellenőrzése, hogy kincstári tulajdont képező bármely felszerelési, vagy egyéb cikk nem került-e illetéktelen kezébe. A csapatokhoz beosztott tábori csendőrök munkakörének ellenőrzése, oktatása, továbbképzése."[149]

Mialatt a keleti hadműveleti területen maradt magyar haderő és a kötelékébe tartozó tábori csendőrség, többek között a fentebb említett feladatokat végezte, az országba visszatért 2. magyar hadsereg maradványait szigorú karanténba zárták — amire nem csak egészségügyi okokból került sor — és megkezdődött a harcokban részt vett tisztek „haditapasztalatainak" jelentése. A beküldött jelentések közül jó néhány foglalkozott a tábori csendőrség kérdésével is. Farkas Zoltán ezredes, aki a 22. gyalogezred parancsnoka volt, jelentésében ezt írta: *„A táb. cső. kevés volt és nem állt a helyzet magaslatán.* A

144 HL 2. magyar hadseregparancsnokság. 423/2.hds. I.a.43.I. 30 szám (21. csomó 261. fólió)
145 Uo.
146 HL 2. magyar hadseregparancsnokság. IV. hadtest 567. számú naplómelléklet (18. csomó 316. fólió)
147 HL 2. magyar hadseregparancsnokság. 720/2.hds. I.a.43.II. 27. számú parancs. (24. csomó 556. fólió)
148 HL 2. magyar hadseregparancsnokság. 24. csomó 567 fólió
149 HL VII. hadtestparancsnokság 1943—1945. 1943. évi 23. számú hadtestparancsnoksági parancs.

táb. cső., mint ahogy a németeknél van kérlelhetetlen szigorúsággal kell, hogy eljárjon a visszafutókkal. Külön táb. cső. szd-okat kellene felállítani ho-nként. Ezek már a békeszolgálatukat is a csendőrségnél kellene eltölteniök és erre a szolgálatra kellene nevelni őket. A német tábori csendőrtől rettegnek a német katonák."[150] Hasonlóképpen vélekedett a tábori csendőrségről vitéz Bajay Ferenc csendőr alezredes is, aki a 106. hadtápzászlóalj parancsnoka[151] volt a keleti fronton. Javaslatát elsősorban a hadtápszolgálat szempontjait figyelembe véve tette meg: „A htp. szolgálat ellátása szempontjából pedig a táb. cső. szak. létszámának felemelését tartom szükségesnek. A htp. szolgálat mint legtöbb esetben szakszolgálat megfelelően képzett szaközeget (sic!) csendőröket, igényel, kik az erős szolgálat következtében a csekély létszámokra való tekintettel erősen igénybe vannak véve és már pár fős veszteség esetén a szolgálat ellátása terén hiányok állhatnak elő. A táb. cső. szakaszhoz lehetőleg fiatal, jókézett (sic!) csendőrök vezénylendők, mert az idősebb korosztályú csendőrök a nehéz és erős szolgálatban idő előtt kidőlnek."[152]

A magyar katonai vezetés, a beérkezett jelentések és egyéb háborús tapasztalatok alapján, arra a megállapításra jutott, hogy a magyar haderő tábori rendészeti szolgálata képtelen megbirkózni a reá háruló feladatokkal, ezért a tábori rendészeti szolgálat szervezetének átszervezésére és létszámának emelésére van szükség.[153] Mivel a magyar hadseregben a tábori rendészetet a kidolgozott utasítások és szabályzatok ellenére is mintegy ad hoc szervezték meg, a vezérkar jónak látta ezen a gyakorlaton változtatni; erre 1944-ben került sor. Az 52 640/eln. 5. vkf.-1944. számú rendelet központi csapatcsendőr tiszti és tiszthelyettesi tanfolyam felállítását rendelte el, hogy a tábori és csapatcsendőr tisztek megfelelő kiképzésben részesüljenek.[154] A februárban induló tanfolyamra a csendőrség felügyelője vitéz Feördeős Gyula csendőr őrnagyot rendelte ki oktatótisztül, segédtisztként pedig dr. Vásárhely Gyula tartalékos főhadnagyot vezényelte. (Ez utóbbi a tábori rendészet főnökéhez volt beosztva.)[155]

A kibővített és létszámában jelentős mértékben megnövelt csapatcsendőrség mellett[156] a tábori csendőrség létszámának az emelésére is történt intézkedés. 1944. márciusában: „A Honvéd Vezérkar főnöke egy tábori csendőr zlj.-at állított fel és ezt a tábori rendészet főnökének rendelte alá. Feladata: 1. Azon tábori rendészeti feladatok megoldása, melyeket a hadműveleti területen levő táb. rendészet szervei *létszámhiány* miatt megoldani nem tudnak. 2. Záróvonal hatékonyabb ellenőrzése. 3. Az ott átmenő gk. forgalom ellenőrzése. 4. Vonatrendészeti szolgálat megszervezése, végrehajtása. 5. Ezek mellett, mint táb. cső. tart. osztag is működik."[157] (Kiemelés tőlem — Sz. S.) Ez a felállított alakulat nem volt más, mint a Tábori rendészeti szolgálat című sza-

150 A jelentéshez a következő megjegyzést fűzték a Vkf. 1. osztálya részéről: a javasolt tábori csendőrszázadhoz — „Igen", a „szigorhoz" — „A mienk »jó ember« mindenki az." HL 2. magyar hadseregparancsnokság. Farkas Zoltán ezredes haditapasztalatai (16. csomó 368. fólió, illetve 24. csomó 78. fólió)

151 A hadtápzászlóaljak a katonai közigazgatás alá tartozó területeken tevékenykedtek elsősorban. A keleti hadszíntéren a 101., 102., 105., 106., 108 és a 109. hadtápzászlóalj teljesített szolgálatot. Minden ilyen zászlóalj állományába egy tábori csendőrszakasz is tartozott. HL HM Eln. 20.1942. 115.479

152 HL 2. magyar hadseregparancsnokság. Vitéz Bajay Ferenc alezredes jelentése. (24. csomó 636. fólió.)

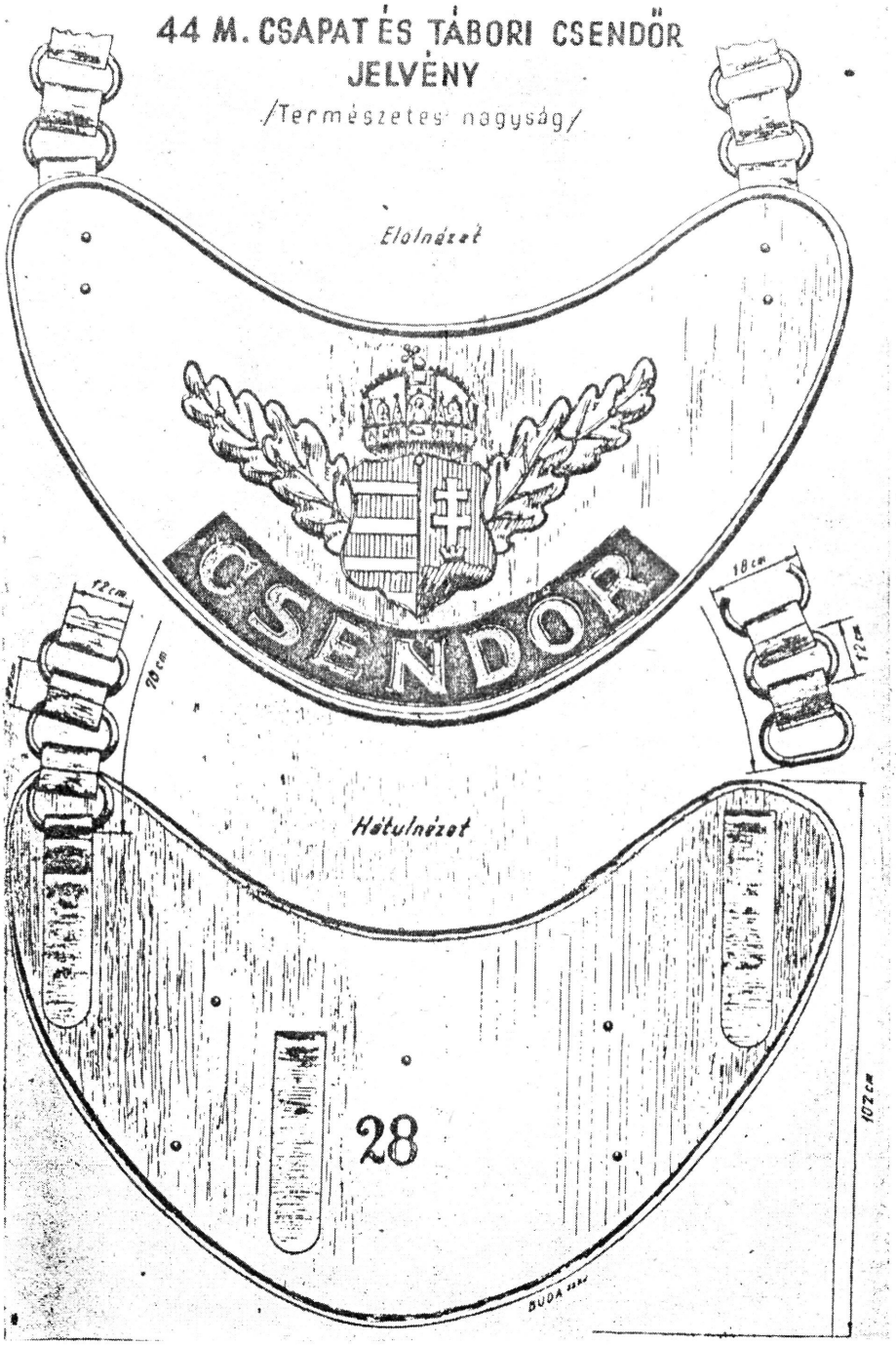
153 „A m. kir. honvéd vezérkar főnökének f. hó 4-én kelt 52.640/eln.5.vkf.—1944. sz. rendeletére: I. A háborús tapasztalatok a tábori csendőrség szervezetének ez eddiginél terjedelmesebb kiképzését, jog és hatáskörének kiegészítését tették szükségessé. 1. A táb. cső. új szervezetét és bővített hatáskörét a helyesbített „E-Táb. cső. szolg." c. szabályzat fogja tartalmazni." HL Szegedi V. hadtestparancsnokság. 1938—1944. 1944. évi 8. számú bizalmas hadtestparancsnoksági parancs. (1944. február 14.)

154 Uo.

155 A vezénylést a 130/cső.fel.eln.—1944. számú előterjesztés tartalmazta. HL HM Eln. 20. 1944. 102.431.

156 Lásd a „Csapatcsendőrség" cím alatt.

157 *Csima:* 246. o.

44 M. CSAPAT ÉS TÁBORI CSENDŐR
JELVÉNY
/Természetes nagyság/
Elolnézet
CSENDŐR
18 cm
12 cm
22 cm
90 cm
Hátulnézet
28
107 cm

bályzat által előírt tábori csendőrzászlóalj, és amelynek felállítását az 1943. február 9-én megtartott minisztertanács határozta el.[158]

A harcoknak az ország határaihoz való közeledtével egyre nagyobb jelentőséget tulajdonított a katonai vezetés a tábori csendőrségnek. A vezérkar tisztában volt azzal, hogy ha a háború eléri az ország határait és a harcok már magyar területen folynak, a szökések száma erőteljesen meg fog emelkedni. Ezért a tábori csendőrség alkalmazását az előírt feladatok teljesítésére igyekeztek korlátozni és a tábori csendőrök számára a hadseregen belül minél nagyobb tekintélyt biztosítani. Erről intézkedett az 5533/M. hdm. 3. vkf.—1944. számú rendelet is: „Beérkezett jelentések szerint egyes pság-ok alárendeltségében működő táb. cső. szerveket nem a hivatásuknak megfelelő feladatokra alkalmazzák. A hivatásszerű szolgálati teendők végzésében önállóságra nevelt cső. legénység felett egyes honvéd pk-ok feleslegesen gyámkodnak. A cső. tiszteket ha szakfeladataik körében való javaslatokkal élnek, rendszerint nem hallgatják meg. A legénységgel való bánásmód is panaszokra adott alkalmat. Utasítsa alárendelt alakulatait, hogy a honvédségi alárendeltségben tábori csendőrszolgálatra vezényelt tiszteket és legénységet — *a mindnagyobb fontossággal bíró tábori rendészeti szolgálat érdekében* — csakis rendeltetésszerű szolgálatokra használják."[159] (Kiemelés az eredetiben)

A magyar katonai vezetés 1944 nyarán hozzákezdett az egységes tábori rendészeti szervezet megszervezéséhez, amelyben a tábori és csapatcsendőröket vonták volna össze.[160] Ennek a kiépítésére azonban 1944. október 15-ig nem került sor.

A hatalomra került nyilas vezetés az egyre szaporodó szökések megakadályozásában, a hadsereg meglazult fegyelmének helyreállításában ugyancsak a tábori csendőrségre támaszkodott, amely egyre több alkalommal működött együtt a német tábori csendőrséggel. A HM 20. osztálya 1944. november 2-án jelentette, hogy „A német véderőnek a cső. és rő. Fel-nél előadott *kívánságára* tiszteket *kell* vezényelni a tábori rendészet főnökéhez. A tábori rendészet főnöke alárendeltségében Mariska György ezredes parancsnoksága alatt egy osztag fog működni, amelynek a feladata a német Feldjäger Kommando-val együttműködésben a budapesti keleti hídfő esetén Budapesten a visszavonulás és a hidakon a közlekedés rendjének a fenntartása, továbbá úgy a hidakon, mint Budapest nyugati kijáratainál az általános szűrés, tehát a jogtalan hátra felé igyekvő magyar és német katonák feltartóztatása."[161] (Kiemelések tőlem — Sz. S.)

Emellett a nyilasok hozzákezdtek — Szálasi utasítására — egy új tábori rendészeti szervezet felállításához, amelynek a feladata „az ország hadműveleti területének közbiztonsága" feletti őrködés lett volna.[162] A szervezéssel és a szabályzat kidolgozásával, Vajna Gábor belügyminiszter, Baky Lászlót bízta meg. Baky 1944 végén jelentette Takács Gedeonnak, a nemzetvezető személye körüli miniszternek, hogy a szervezéssel 1944. november 30-ra elkészültek.[163] Az új szervezet a „tábori biztonsági szolgálat" elnevezést kapta és állományába a tábori és csapatcsendőrökön kívül rendőrtiszteket (rendőröket) is beosztottak. A szolgálat ellátásáról a HM 100 482/eln.—1944. számú rendelet intéz-

158 Országos Levéltár K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Az 1943. február 9-én megtartott minisztertanács jegyzőkönyve.

159 A rendeletet teljes tartalmában közli a IX. hadtest 1944. évi 38. számú hadtestparancsnoksági parancsa (1944. szeptember 6.) HL Kolozsvári IX. hadtestparancsnokság 1943—1944.

160 Ezt látszik igazolni az 1944. augusztusában rendszeresített 44. M(intájú) tábori és csapatcsendőrjelvény is, amely már mindkét rendészeti szerv számára azonos kivitelben készült.

161 HL HM Eln. 20. 1944. 106.928

162 *Teleki Éva:* Nyilas uralom Magyarországon. 1944. október 16./1945. április 4. Budapest, 1974. 387. o. (a továbbiakban — *Teleki*) 120. o.

163 *Teleki:* 122. o.

kedett.[164] A tábori biztonsági szolgálatot a csendőrség és rendőrség főfelügyelőjének, Finta József altábornagynak rendelték alá. A szolgálat feladatát a közbiztonság megszilárdításának, valamint a törvények, rendeletek és parancsok végrehajtásának biztosításán kívül a következőkben határozták meg: „Katonaszökevényeknek, hadiüzemi és a munkahadsereg munkásszökevényei, szabotálók, fosztogatók, partizánok, kémek, ellenséges ejtőernyősök és az ellenséggel bármilyen egyetértésbe bocsátkozók tevékenységének meggátlása, lázadás, zendülés, sztrájkok és egyéb, a hadviselés érdekét sértő, valamint a törvényes rend felforgatására irányuló mozgalmak megakadályozása és elfojtása: kiürítési, áttelepítési és visszatelepítési munkálatokban való közreműködés karhatalmi és rendészeti vonatkozásokban."[165] A tábori biztonsági szolgálat szabályzata értelmében a szolgálat tagja „... *jogosult agyonlőni* a) tetten ért, illetve körözött katonaszökevényeket, hadiüzemi és munkahadseregbeli szökevényeket; b) *köteles agyonlőni:* tetten ért kémeket, fosztogatókat, erőszakos rombolást végzőket, lázadókat, zendülőket, megfutamodókat és az ellenséggel bármilyen egyetértésbe bocsátkozókat."[166]

A tábori biztonsági szolgálat (a tábori biztonsági törzsek) megszervezése még 1945 januárjában—februárjában is folyt,[167] de ennek ellenére a szolgálat már „fényes eredményekkel" dicsekedhetett. A tábori biztonsági szolgálat 1945 januári razziájának az eredménye a következő volt: „Katonaszökevény 1348, hadiüzemi szökevény munkás 35, katonaköteles be nem vonult egyén 2859, szökevény munkaszolgálatos 148, szökevény munkaszolgálatos zsidó 29, lengyel hadifogoly 5, idegen internált állampolgár 8."[168] Februárban a következő „sikerekről" számolhattak be a tábori biztonsági szolgálat vezetői: „996 katonaszökevény, 2325 lézengő katona, 4125 behívóparancsnak eleget nem tett egyén, 64 hadiüzemi munkás, 5 partizán, 5 olasz, 9 orosz, 1 német katonaszökevény, 2 lengyel hadifogoly, 10 román hadifogoly, 129 lézengő munkaszolgálatos, 6 idegen állampolgár, 2 zsidó, 2 munkakerülő. A felkoncolások száma: 150."[169]

A tábori biztonsági szolgálat tagjai, a fegyveres nemzet szolgálattal karöltve, hasonló „ütemben" folytatták tevékenységüket az ország, még nyilas uralom alatt álló területein. Csak a budapesti és a balatoni csata után felgyorsult hadműveletek akadályozták meg őket abban, hogy pusztító, gyilkoló tevékenységüket 1945 április—májusánál tovább folytassák.

Шандор Сакай

ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРИМЕНЕНИЕ ПОЛЕВОЙ ЖАНДАРМЕРИИ ХОРТИСТСКОЙ АРМИИ В ПЕРИОД ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1938—1944 гг.)

Резюме

Армия контрреволюционного периода (1919—1944 гг.) несмотря на усилия военного руководства не достигла уровня современных армий. Оснащенность и степень боевой выучки армии — даже при самых благожелательных намерениях — могла быть названа лишь средней. Это заключение действительно и для органов полевой службы охраны порядка армии, вернее и для её основного органа — полевой жандармерии.

В армии, сформированной после трианонского мирного договора, не обращали много внимания на организацию полевой службы осраны порядка, хотя армия и старалась «гото-

164 HL Filmtár 1719.
165 *Te'eki:* 121. o.
166 Uo. 121. o.
167 HL M. Kir. Rendőrség Országos Felügyelője 1945. 460/4/1945. 1945. február 20.
168 *Teleki:* 275 o.
169 Uo. 275. o.

виться» к войне, и были общеизвестным, — в первую очередь на основе опыта первой мировой войны, — что полевая служба охраны порядка имеет особенно большое значение в случае войны внутри армии. Несмотря на это в 30-х годах всего лишь несколько уставов затрагивали вопрос полевой службы охраны порядка, глобально, в общих чертах занимались полевой жандармерией.

Лишь после того, как приступили к совершенствованию венгерской королевской армии, начали впервые по существу заниматься вопросом полевой службы охраны порядка. В 1938 году начались и работы по составлению отдельного устава полевой жандармерии. Устав был издан только весной 1942 года, однако полевая жандармерия была сформирована и применялась уже в 1938 году. В то время, а также в ходе «расширений страны» позднее она вела свою деятельность с небольшим численным составом, относительно короткое время. Военное руководство были вынуждено признать, что штатная организация полевой жандармерии, выучка её личного состава является отнюдь не совершенной.

В ходе военных операций, начатых против Советского Союза, полевая жандармерия стала впервые — по-настоящему — применяться в условиях войны, по-прежнему с небольшим численным составом. Эти части действовали внутри армии, а также осуществляли полевую службу охраны порядка на территории, находившейся в ведении военной администрации. Они имели право принимать соответствующие меры в отношении гражданского населения оккупированных районов и в ряде случаев выступали и против партизан.

После катастрофического разгрома 2-й венгерской армии у Дона произошли более существенные изменения в штатной организации и численном составе полевой жандармерии. После серии поражений, которые потерпела венгерская армия, стала очевидной всё более настоятельная потребность создания сильного органа охраны порядка, способного поддержать дицсиплину армии. Задачей полевой жандармерии становилось всё более воспрепятствование дезертиртству, отказам выполнять приказы, расправа за неповиновение и отказ прибыть в армию.

Эта роль полевой жандармерии еще более выступила на передний план после перенесения театра военных действий на территорию Венгрии, когда в армии начался сильный процесс распада. Реорганизованная в 1943—1944 годах полевая служба охраны порядка и войсковая жандармерия стремились воспрепятствовать этому процессу или замедлить его, при этом применялись самые жестокие средства.

15—16 октября 1944 года после взятия фашистами власти в свои руки, для воспрепятствования полного развала уже распадающейся армии была создана новая полевая организация охраны порядка «полевая служба безопасности», состоявшая из полевой и войсковой жандармерии, полиции и членов фашистской Вооруженной Национальной Службы. Части полевой службы безопасности даже и ценой постоянных кровавых расправ лишь в некоторой мере могли замедлить распад армии, который практически полностью завершился к апрелю 1945 года.

Sándor Szakály

DIE ORGANISATION UND DIE VERWENDUNG DER FELDGENDARMERIE DER HORTHY-ARMEE WAHREND DES ZWEITEN WELTKRIEGES (1938—1944)

Resümee

Die Armee der Konterrevolutionszeit (1919—1944) erreichte das Niveau der modernen Heere nicht trotz der Anstrengungen der militarischen Führung. Die Anrüstung und die Ausbildungsstufe der Armee war nur mittelmässig. Diese Feststellung ist gültig auch für die feldpolizeiliche Organisation der Horthy-Armee beziehungsweise für ihres wichtiges Organ, für die Feldgendarmerie. In der nach dem Friedensvertrag von Trianon aufgestellten Armee richtete man wenige Aufmerksamkeit auf die Organisation der Feldpolizei, obwohl die bewaffnete Macht bemühte sich, sich ständig zum Kriege zu vorbereiten. Es war offenkundig nach dem Erfahrungen des Ersten Weltkrieges, dass der Feldpolizeidienst im Heere während eines Krieges besonders grosse Bedeutung hat. Trotzdem berührten nur einige Vorschriften die Frage des Feldpolizeidienstes, die sich nur in grossen Zügen mit der Feldgendarmerie beschäftigten. Am Anfang der Modernisierung der ungarischen königlichen Honvéd-Armee begann man sich sachlich um diese Fragen zu kümmern. Im Jahre 1938 kam das Verfassen der Dienstreglements der Feldgendarmerie in Gang. Das Reglement erschien im Frühjar 1942. Die Feldgendarmeire wurde aber schon im Jahre 1938 aufgestellt und verwendet. Ihre Tätigkeit entfaltete sie in diesen Jahr, beziehungsweise in der Periode des späteren Landverwehrung nur für kurze Zeit und mit

vermindertem Stand. Die militärische Führung war gezwungen, festzustellen, dass die Organisation und die Ausbildung der Mannschaft der Feldgendarmerie weitaus nicht vollkommen ist. Im der ersten Periode der Operationen gegen die Sowjetunion wurde die Feldgendarmerie das erste Mal in den Kriegsverhältnissen — weiter mit vermindertem Stand — verwendet. Ihre Verbände waren tätig innerhalt der Armee, leisteten aber auch feldpolizeilichen Dienst auf den unter militärischer Verwaltung stehenden Gebieten. Sie halten Recht, der Bevölkerung entgegen Massnahmen zu ergreifen. Sie traten oft auch gegen die Partisanen auf. Nach der Katastrophe der ungarischen zweiten Armee bei Don erfolgten bedeutendere Veränderungen in der Organisation und im Bestand der Feldgendarmerie. Nach Reihen der erlittenen Niederlagen war es wichtiger, ein zur Sicherung des Disziplins der Armee fähiges starkes Organ ins leben zu rufen. Die Aufgabe der Feldgendarmerie ist in erster Linie die Verhinderung und die Vergeltung der Fluchten und der Befehlsverweigerungen geworden. Noch stärker trat die Rolle der Feldgendarmerie in Vordergrund, als die Kämpfe in Ungarn tobten, was eine Demoralisierung in der Armee verursachte. Diesen Prozess wollte die im Jahre 1943/1944 umorganisierte Feld- und Truppengendarmerie mit härtesten Massnahmen verhindern, oder mindestens bremsem. Nach der Machtübernahme der Pfeilkreuzlerbewegung am 15 Oktober 1944 wurde eine neue Feldpolizeiorganisation, der sogenannte Feldsicherheitsdienst für die Verhinderung des Zusammenbruches der in Auflösung befindlichen Armee aufgestellt. Diese Organisation stammte aus Teilen der Feld- und Truppengendarmerie, der Polizei und der Pfeilkreuzlergruppen. Die Verbände des Feldsicherheitsdienstes konnten aber nur mit Massakrierungen die totale Auflösung der Armee bremsen, was praktisch im April 1945 vollkommen stattfand.

KOVÁCS JENŐ

EGYÜTT A HATÁRTERÜLETI LAKOSSÁGGAL — 1945—1956

A honvédelmi miniszter 1945. január 31-én rendelte el[1] az 1938. szeptember 1-i helyzetnek megfelelően a honvéd kerületi parancsnokságok felállítását. Ezek az országban folyó hadműveletek következtében különböző időpontokban alakultak meg. A honvédelmi miniszter rendelete[2] az új magyar határőrség felállításáról 1945. február 23-án jelent meg. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB)[3] 1945. május 14-én hagyta jóvá a Honvédelmi Minisztériumnak a határőrség felállítására vonatkozó intézkedéseit.

Lényegében a határvadász portyázószázadok és őrsök felállítása 1945 február végétől június végéig befejeződött. Felállításra került 27 portyázószázad és 150 őrs. Az ilyen módon felállított határőr portyázószázadok a hadműveletek nyugati irányban való elvonulásával párhuzamosan a honvéd kerületi parancsnokságok alárendeltségébe kerültek.

A portyázószázadok és őrsök a volt határvadász-laktanyákban és más kincstári objektumokban — amelyek az ország déli, délkeleti és keleti részén nem álltak rendelkezésre, s így ezeken a területeken az elhelyezés még nagyobb gondként jelentkezett —, a községekben, a falvakban, a nagyobb házakban, majorokban kerültek elhelyezésre. Az egyes őrsök működési területének mélységét, az őrzendő határszakasz hosszát nagy mértékben befolyásolta például az is, hogy hol tudtak az őrsök részére viszonylag megfelelő, elfogadható elhelyezést biztosítani. A helyi közigazgatási szervek s elsősorban a Nemzeti Bizottságok mindenütt nagy segítséget adtak az elhelyezési és részben az ellátási gondok megoldásához.

A portyázószázadok és őrsök állományának összetétele szakképzettség, származás, politikai állásfoglalás, életkor és katonai képzettség tekintetében igen heterogén volt. Akadtak, akik a régi határvadászoknál szolgáltak, míg a legtöbben semmilyen határőrizeti tapasztalattal nem rendelkeztek. Különböző élet-

1 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) HM Eln I. 20 100—1945.

2 HL HM Eln. I. 20 183—1945.

3 A Szövetséges Ellenőrző Bizottság az antifasiszta koalíció nagyhatalmai által abból a célból létrehozott testület, hogy a szövetséges haderők által felszabadított országokban a népképviselet alapján megválasztott államhatalmi szervek megalakulásáig gyakorolja az államhatalom funkcióit, irányítsa a polgári és a katonai közigazgatást, ellenőrizze a fegyverszüneti szerződések rendelkezéseinek végrehajtását. A SZEB-ban Anglia, Franciaország, Szovjetunió és az USA képviselői foglaltak helyet. A bizottság elnöke az egyes országokban annak az államnak a képviselője lett, amely az adott országot felszabadította. Magyarországon a SZEB elnöke Vorosilov marsall lett. A szövetséges hatalmak és Magyarország között 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezmény (Függelék a 18. ponthoz) az alábbiakat tartalmazza: „A fegyverszüneti egyezmény 18. pontjának megfelelően létesítendő Szövetséges Ellenőrző Bizottság feladata a fegyverszüneti feltételek pontos teljesítésének ellenőrzése.

A magyar kormány és annak szervei kötelesek a Szövetséges Ellenőrző Bizottság minden, a fegyverszüneti egyezményből következő utasítását teljesíteni.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság külön szerveket vagy osztályokat létesít, és feladatuknak megfelelő különböző funkciók teljesítésével bízza meg azokat. Ezen kívül a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tisztjeit Magyarország különböző részeire is kirendeli."

koruk, politikai tapasztalataik, családi és egyéb körülményeik mind-mind hatottak látásmódjukra. Voltak, akik valamelyik fogolytáborban önként jelentkeztek a fasizmus elleni fegyveres harcra. Mások a kommunista párt hívó szavára önként vállalták a szerveződő magyar hadsereg soraiban népünk, nemzetünk s a társadalmi haladás ügyének szolgálatát, amely akkor egyet jelentett a fasizmus elleni fegyveres harccal.

A portyázószázadoknál és az őrsökön az állomány pártállása rendkívül változatos volt. Voltak, akik a kommunista párt, a szociáldemokrata párt és Független Kisgazdapárt tagjai voltak, de kis számban csatlakoztak a Nemzeti Parasztpárt és a Polgári Demokrata Párt helyi szervezeteihez is. Az állomány túlnyomó többsége azonban pártonkívüli volt. Egy-egy század, vagy őrs politikai állapotát mindenekelőtt az szabta meg, hogy a parancsnok milyen felfogású, milyen politikai beállítottságú volt, illetve milyen erőt képviseltek az alegységnél levő pártok — elsősorban az MKP és az SZDP — tagjai, valamint az, hogy milyen volt a befolyásuk az állományra a helyi (városi, községi) pártszervezeteknek.

A hadsereg, s ezen belül a határvadász alakulatok politikai arculatának megítélésében tartózkodni kell az egyes jelenségek túlértékeléséből fakadó végletes általánosításoktól, túlzásoktól ugyanúgy, mint az elmúlt évtizedek megszépítő távlatától, az akkori viszonyok idealizálásától, mert ezzel tagadnánk a reakciós, az ellenséges elemek ellen vívott osztályharc szerepét és szükségességét. Ugyanezen szempontok figyelembe vételével kell vizsgálnunk és megítélnünk a határvadász alakulatoknak a belügyi- és vámszervekkel, a határterületek lakosságával, valamint a szomszédos országok határőrizeti szerveivel való kapcsolatát és együttműködését is.

Ebben az időszakban az országban — a hatalom más szerveihez hasonlóan kezdetben a hadseregben is — egymás mellett léteztek és hatottak azok az erők, amelyek a népi demokratikus állam továbbfejlesztéséért, a társadalom szocialista átalakításáért küzdöttek, és azok, amelyek a forradalmi folyamat megállítására, a régi rendszer visszaállítására szervezkedtek.

Lényegében a hadsereg maga is harci terep volt, s a hadseregben is visszatükröződtek mindazok a küzdelmek, amelyek országos viszonylatban a haladás és a reakció erői között lefolytak. E küzdelem fontosságát egyáltalán nem lebecsülve meg kell azonban állapítani azt az alapvető fontosságú tényt: a hadsereg egységei és a határvadász alakulatok politikai arculatát és fejlődését kezdettől fogva elsősorban a forradalmi erők befolyásolták, formálták és alakították. A fasizmus elleni harcra önként jelentkezett honvédek többségére — osztályhelyzetüknél fogva is — jobban hatottak a haladó eszmék, mint a népi hatalom ellen irányuló rossz szándékú, a jövő iránti bizalmatlanságot és kétségeket támasztó, bomlasztó és elégedetlenséget szító demagógia. Az azonban kétségtelen, hogy a hadseregen belüli politikai küzdelem hátráltatta a politikailag és erkölcsileg egységes szellem kialakítását, befolyásolta a határvadász alakulatok tevékenységét és kihatással volt a lakossággal való kapcsolatok alakulására is.

A nemzetközi helyzet alakulása, a szomszédos államok közötti viszony normális volta vagy kiéleződése, a szomszédos országok lakosságának baráti vagy ellenséges magatartása mindenkor kihat a határőrizetre, a határszolgálatra, s könnyíti vagy nehezíti azt. A tárgyalt időszakban még voltak olyan megoldatlan nemzetközi jellegű kérdések, amelyek sajátosan befolyásolták Magyarországnak a szomszédos államokkal való kapcsolatát. Ezek közé tartozott a svábkérdés, valamint a szomszédos Csehszlovákiában élő magyar nemzetiség ügye, amely igen komoly mértékben akadályozta, illetve nehezítette a két ország együttműködését és baráti, jószomszédi kapcsolatainak kiépítését. E feszült

helyzet következményei a magyar—csehszlovák határon nagyon plasztikus formában jelentkeztek.

Jugoszláviával és Romániával az államközi kapcsolatok sokkal kedvezőbben alakultak annak ellenére, hogy a még függőben levő kérdések teljes és végleges rendezése nem történt meg. Ausztriában szovjet csapatok tartózkodtak, amelyek kijelölt egységei a magyar határvadász alakulatok megszervezéséig és szolgálati tevékenységük megkezdéséig ellátták hazánk határának biztosítását. Sőt a Szombathely, Körmend, Szentgotthárd, Kőszeg és Sopron térségében levő szovjet helyőrségek ez után is segítséget nyújtottak a határ őrizetéhez.

Ausztria felől részint fogságból visszatérők, részint elmenekült polgári lakosok csoportos hazaözönlésével és ezek között politikai, illetve háborús bűnösök beszivárgásával is számolni kellett. Ezért a honvédelmi miniszter az ország nyugati határsávjában 1945. július 6-tól fokozott határszolgálatot rendelt el.[4] Ez rendkívül nagy szolgálati megterhelést jelentett a határvadászokra, hiszen lényegében ezek az alakulatok egyedüli határőrizeti szervként látták el feladatukat. A SZEB szorgalmazta e sok veszélyt magában rejtő helyzet mielőbbi megszüntetését, s javasolta a határvadász őrsök sűrítését, a portyázások hatékonyabbá tételét.

A határportyázó századok és őrsök határszolgálatos tevékenységét szabályozó utasítás, szabályzat felállításuk elrendelésekor nem jelent meg. Így lényegében a Horthy-rendszer határőrizeti elveit és gyakorlatát keretbe foglaló utasítások és segédletek alapján folyt a határszolgálat.[5] Ahol elegendő régi határszolgálati utasítást sikerült összegyűjteni, ott nem is adtak ki a honvéd kerületi parancsnokságok ideiglenes jellegű utasítást. Az eddig ismert okmányok tanúsága szerint csak a szombathelyi 3., a debreceni 6. és a miskolci 7. honvéd kerületi parancsnokság kiadásában jelent meg ideiglenes határszolgálati utasítás a végrehajtó szolgálat ellátására az alárendelt alegységek számára. Az összehasonlítás során kitűnt azonban, hogy ezek az ideiglenes utasítások lényegében a régi — 1930-ban, 1934-ben, illetve 1935-ben a m. kir. határőrség számára kiadott — utasítások és segédletek rövidített kivonatai.

A parancsnok politikai hovatartozásától, az új helyzet követelményeihez való alkalmazkodási képességétől függött, hogy a harmincas évek határőrizeti elveit és gyakorlatát, a régi utasítások és segédletek előírásait hogyan értelmezte és alkalmazta a bonyolult és sok tekintetben rendezetlen viszonyok között.

Az egységes központi irányítás hiánya miatt honvéd kerületként változó, sőt egymásnak ellentmondó gyakorlatot, „házi szokást" lehetett tapasztalni. A határrendet, a határforgalmat és a vámszaki kérdéseket csak részintézkedések szabályozták, de azok végrehajtásában sem alakult ki egységes gyakorlat. A honvéd kerületi parancsnokságok az országhatár biztonságosabb őrzése érdekében a szomszédos országok határőrszerveivel is igyekeztek a kapcsolatot felvenni, illetve megállapodásra jutni a kishatárszéli forgalommal kapcsolatos kérdésekben. A kettősbirtokosok határátlépésének rendezetlensége ugyanis nagyon komoly hangulati tényezőként hatott a határterületek lakossága körében.

A határközi megbeszéléseket a honvéd kerületi parancsnokságok, valamint a portyázó századok öntevékenyen végezték egy ideig, mert a kapcsolatok felvételének módozataira vonatkozó egységes, központi előírások, körrendeletek a HM részéről nem jelentek meg. Csak 1945 végén kaptak utasítást[6] a kerületi parancsnokságok, hogy tegyenek jelentést az addig megtartott határközi értekez-

4 HL HM Eln. 31 628—1945.
5 *Bulbuk Emil:* Határszolgálat. Budapest, 1930; Járőrutasítás. Budapest, 1934; *Zsilinszky Sándor:* Határőrszolgálat. Budapest, 1931.
6 HL HM Eln. vk. o. 42 794—1945.

letekről, illetve terjesszék fel az ezeken készült jegyzőkönyveket, egyezményeket.

Lényegében ezek a honvéd kerületi viszonylatokban megtartott határközi megbeszélések, értekezletek — amelyeken a határőrizeti szervekkel együtt részt vettek a közigazgatási, a rendőrségi, valamint a vámszervek képviselői is — alapozták meg a magyar és a szomszédos államok országos jogkörű határszerveinek (országos főparancsnokságok) együttműködését. Ezek a tanácskozások jelentősek azonban azért is, mert megalapozták a határterületeken dolgozó közigazgatási és fegyveres szervek közötti együttműködést, másrészt a közös tárgyalások során együttesen elért eredmények — amelyek a helyi lakosságot érintő intézkedésekben realizálódtak — növelték az e szervek iránti bizalmat és megbecsülést.

A honvéd kerületi parancsnokságok létrehozása, a határportyázó századok és határvadász őrsök megszervezése, az országban folyó harcok következményeként, 1945 februárjától június közepéig tartott. 1945. június végére fejeződött be a budapesti honvéd kerülethez tartozó északi határszakaszon, valamint a székesfehérvári és a szombathelyi kerületek legkésőbben felszabadult területén, a nyugati határon a határvadász alegységek felállítása.

Az ország jelentős része tehát még a fasiszta hadseregek és a Szálasi-kormány terorruralma alatt szenvedett, amikor a felszabadult országrészeken már megalakultak és szolgálati tevékenységet folytattak a határvadászok. A portyázó századok és őrsök tehát nemcsak különböző időben, hanem más és más helyzetben alakultak meg, hiszen a politikai élet az ország különböző részein nem egyforma körülmények között s nem egyforma intenzitással indult meg. Mindebből következik, hogy ezen időszakról a korabeli dokumentumok s a visszaemlékezések igen változatos, nemegyszer egymásnak ellentmondó képet mutatnak. S ez nem is csoda, hiszen az emlékek az idő múlásával megszépülnek, s a részletek — amelyek bizonyos esetekben perdöntőek lehetnek — a ködbe vesznek.

A városokban, községekben és falvakban különféleképpen fogadták a határvadászokat. Az egyik helyen viszonylag könnyebben, másutt nehezebben lehetett megértetni és elfogadtatni a határőrizet szükségességét. Volt, ahol gyorsan, volt ahol nagyon nehezen értették meg, hogy a határvadászok jelenléte, a határőrizet megszervezése a lakosság érdekeit is védelmezi. Akadtak községek, ahol a lakosok tudomásul vették, hogy újra katonák jöttek a régi vámőr, vagy határvadász laktanyába, de minden közeledést elutasítottak. S ezt nem is lehet egyértelműen ellenséges magatartásnak tekinteni, hiszen még élénken éltek a régi — a magyar királyi csendőrökhöz, vámőrökhöz és a határvadászokhoz fűződő — kellemetlen, nemegyszer gyászos emlékek.

A határvadász alakulatok és a polgári lakosság kapcsolatának alakulását nagy mértékben befolyásolta a különböző osztályok és társadalmi rétegek magatartása s az őket a társadalmi, politikai életben képviselő pártok tevékenysége, valamint az egyházak, különösen a katolikus egyház befolyása is. Ugyanakkor az emberekben nagyon erős volt még a negyedszázados nacionalista, szovjetellenes és antikommunista propaganda hatása, valamint a régi életmódhoz, életszemlélethez való ragaszkodás és az új életformától való idegenkedés. Sokan a tartózkodás, a kivárás politikájának az álláspontjára helyezkedtek, s nem akartak csatlakozni egyik oldal mellé sem, s inkább csak passzív szemlélői voltak az eseményeknek.

A kupecek, a siberek, a feketézők, a csempészek, a falvakban és kisvárosokban a felelősségre vonás elől bujkáló fasiszták és nyilasok s mindazok, akik egy esetleges rendszerváltozásra építették reményeiket, bújtogattak a határvadá-

szok ellen. Nyílt, szervezett, ellenséges és erőszakos fellépésre, incidensre, összetűzésre azonban — az eddig ismert adatok és okmányok szerint — a határvadászok és a polgári lakosság között sehol nem került sor.

A határportyázó századok és őrsök munkáját nagymértékben hátráltatta az is, hogy országos méretekben kibontakozott a csempésztevékenység. A határ menti területeken, de a fővárosban is, áru- és embercsempészbandák szerveződtek. A helyi lakosság egy része — egyesek a csempészbandákkal természetbeni juttatásokért együttműködve, vagy velük szimpatizálva, mások megfélemlítve — nem segítette a gazdasági és politikai bűnözők elleni küzdelmet. A csempészbandák kiterjedt hazai és ausztriai kapcsolatokkal rendelkeztek, s semmiféle eszköztől nem riadtak vissza üzelmeik lebonyolításának biztosítása érdekében. A határon való átjuttatásukat nemegyszer volksbundistákból, nyilasokból verbuválódott fegyveres bandák biztosították, amelyektől számos községben rettegtek. A lakosok tudták, hogy aki esetleg információt ad róluk, azzal a banda szabadlábon maradt tagjai leszámolnak.

Nem volt könnyű feladat — amely szintén a határvadászokra hárult — a felhalmozódott katonai felszerelés összegyűjtése sem a polgári lakosságtól, mert ezektől nagyon kevesen váltak meg önként, jószántukból.

Ha csak az eddig felsoroltak alapján általánosítanánk, vagy vonnánk le következtetéseket, akkor nagyon helytelen útra tévednénk, ugyanis ez csak a kép egyik oldala. A másik oldal az — s ez a lényegesebb —, hogy a felszabadulást követően megalakult helyi népi szervek igen fontos szerepet töltöttek be. Felbecsülhetetlen értékű munkát végeztek az ország újjáépítéséért és a népi demokratikus rend győzelméért folytatott történelmi küzdelemben. A népi szervek — a nemzeti bizottságok, az üzemi bizottságok, a termelési bizottságok és a földigénylő bizottságok, amelyek általában a kommunisták vezetésével alakultak meg és tevékenykedtek — minden tőlük telhető támogatást megadtak a határportyázó századoknak és őrsöknek.

Különösen a nemzeti bizottságok nyújtottak rendkívül nagy segítséget a határvadászok szolgálati tevékenysége feltételeinek megteremtéséhez. Egyes helyeken például elrendelték: a határvadászok naponként más-más háznál étkezzenek, s a lakosságot kötelezték e rendelet szigorú betartására. Hollóházán például az üzemi bizottság felhívására a gyár dolgozói adták össze azokat a tárgyakat, amelyek az őrs berendezéséhez szükségesek voltak. „Az étkezési nehézségeken valamit segített — írta Vági Lajos ny. alezredes visszaemlékezésében[7] —, hogy a falvakban a földosztó bizottságok az őrsöknek juttattak néhány hold földet, és ezzel kezdetét vette a határőr belterjes gazdálkodás . . .”

Az Új Dunántúl 1945. június 22-i számában többek között például ezeket írta: „. . . Határportyázó századaink egyébként példamutatóan igyekeznek arra, hogy a mai nehéz viszonyok között szinte teljes önellátásra rendezkedjenek be, és minél kevésbé legyenek a polgárság (polgári lakosság — a szerző megj.) terhére. Katonaságunk itt saját maga műveli a földeket, gondozza kertjeit, amelyekből az élelmezéshez szükséges anyagokat előteremti . . .”

A Magyar Kommunista Párt, a szociáldemokrata párt helyi szervezetei, valamint a nemzeti bizottságok számos helyen kezdeményezőleg léptek fel a határvadászok és a polgári lakosság közötti kapcsolat erősítése érdekében. A határvadászok közül a munkáspártok tagjai bekapcsolódtak a városi és községi pártszervezetek munkájába, s szimpatizáns katonatársaikat is sok esetben magukkal vitték a rendezvényekre.

7 *Vági Lajos:* A határvadász portyázó századokról c. visszaemlékezés megjelent a BM Határőrség kiadásában 1970-ben A határőrség megalakulása és harca a népi hatalomért 1945—1948. c. kötetben (109—111. o.)

A határterületi települések túlnyomó többségében — s ez a meghatározó — jóindulattal, segítő szándékkal fogadták a határvadászokat. Az akkor alig néhány hónapja felszabadult területeken a határvadász alakulatok megjelenése szervezett politikai erőként hatott. Fehérgyarmaton például a 23. honvéd határvadász portyázószázad felállításáról a lakosság széles rétegei ünnepi körülmények között győződhettek meg. „... 1945. évi március hó 14-én — írta Kónya Vidor hadnagy, századparancsnok[8] — berendeltem egy díszszázadot, akikkel másnap, azaz 15-én Fehérgyarmat lakossága boldogan ünnepelte a magyar szabadság feltámadásának napját..." A határvadászok másutt is részt vettek az ünnepségeken, s fegyelmezett magatartásukkal erősítették az új hadsereg iránti bizalmat és megbecsülést.

„... A magyar határszéli... kis egységek felállítása — írta a HM szervezési osztálya 1945. április 24-én egy, a SZEB-nek küldött jelentésében[9] — ez ideig a legkisebb mértékben sem hátráltatta a hdm. területre irányítandó egységek felállítását. Viszont azokon a területeken, ahol a szervek már működnek, a személy- és vagyonbiztonság örvendetes javulását észlelhetjük..."

A helyi reakció is csakhamar kénytelen volt tudomásul venni, hogy a határvadászok a nép oldalán állnak. Ugyanakkor a határvadászok jelenléte eredményeként a határ menti falvakban és településekben mind ritkábban fordultak elő rablótámadások, fosztogatások és más erőszakos, életellenes bűncselekmények. A polgári lakosság számított a határvadászok segítségére, s bennük a közrend, a személy- és vagyonbiztonság védelmezőit is látta.

A határőrizeti feladatok eredményes ellátása szempontjából különösen nagy jelentőségű megnyerni a határ menti lakosság hatékony, aktív támogatását. Ez a szocialista határőrizet egyik nagyon fontos alapelve, amelyet rögzítenek szabályzataink is attól kezdve, amióta megteremtődtek ennek reális alapjai és feltételei. E feltételek 1945 nyarán, 1946 elején is még csak kialakulóban voltak. A lakosság és a határvadászok közötti jó viszony stabilizálódásában mutatkoznak meg elsődlegesen, hiszen a parancsnoki munkában, a végrehajtó szolgálat gyakorlatában még a régi szabályzatokban rögzített határőrizeti elvek és határvadász módszerek voltak az uralkodók.

A régi járőrutasításokban és a Bulbuk-féle segédletekben sehol sem találhatunk kötelező előírást vagy utasítást a lakossággal való kapcsolat, együttműködés formáira, módozataira. Ilyen előírás az ideiglenes jelleggel kiadott utasításokban sem szerepelt. A katonapolitikai osztály alárendeltségébe tartozó és a honvéd kerületi parancsnokságokon működő D-osztályok — amelyek a határportyázó századoknál is végezték az elhárító munkát 1945 nyarától 1946 áprilisáig — feladatkörébe csupán a határ menti lakosság és a határvadászok kapcsolatának az operatív munka eszközeivel és módszereivel történő javítása, illetve a kialakult személyes kapcsolatok jellegének ellenőrzése tartozott.

Személyes tevékenységére visszaemlékezve nagyon sok egykori portyázószázad-parancsnok és őrsparancsnok elmondta, hogy a régi határőrizeti utasítások sok tekintetben gátjaivá váltak az eredményes tevékenységnek. Nem mindenben voltak ugyanis összhangban a magyar demokrácia államérdekeivel, s nem fejezték ki azt a visszavonhatatlanul megváltozott viszonyt, amely a tiszt, a tiszthelyettes és a honvéd, valamint a lakosság és a fegyveres szervek közötti új kapcsolatokat jellemezte.

„A régi törvények még itt vannak — írta a Délmagyarország egy 1945. január 25-i számában megjelent cikkében —, s addig, ameddig a felszabadult nép de-

8 Fejezetek a határőrség történetéből. Budapest, 1975. 99—106. o. *Kónya Vidor* visszaemlékezése.
9 HL HM SZEB-közlések — 1945.

mokratikus úton újakat nem hoz helyükbe, addig alkalmazkodni kell hozzájuk... Ezeknél a törvényeknél magasabb a mai helyzetben a régi rendszer maradványainak az eltakarítása, a demokrácia megvalósítása. Tehát a nép érdekei, a fölszabadulás következményei és az újjáépítés szempontjai fölötte állnak a régi törvények szabályainak, s mindenütt, ahol ütközik a kettő, ott a régi törvényeknek kell engedni..."

A tisztek és tiszthelyettesek közül sokan úgy tekintették a régi határszolgálati utasítást, mint a régi világnak szükségből megmaradt részeit, amelyekhez azért kell alkalmazkodni, hogy ne boruljon fel a rend, valamely szabályokhoz, előírásokhoz kötődjék a határszolgálat szervezése és végrehajtása. Sokan úgy vélték, hogy a lényeg a parancsokat adók és az azokat végrehajtók új, megváltozott viszonya, s a túlnyomó többségnek az alapvető célokat illető érdekazonossága. A portyázó századok és a határőrsök parancsnokai a határőrizeti utasítás sok pontjának megváltoztatására tettek javaslatokat, vagy a végrehajtók józan ítélőképessége folytán kialakult gyakorlatot törvényesítették a kerületi parancsnokságok intézkedéseikben.

Számos helyen tettek kísérleteket a lakosságnak a határőrzésbe való bevonására, amely akkor ellenkezett az érvényben levő utasításokkal. A határvadászok — akik együtt éltek a községek, falvak népével — szót tudtak érteni a lakossággal, különösen a földhöz juttatott újgazdákkal, s a munkáspártok vezetőivel, tagjaival. „Nem egy esetben — írta visszaemlékezésében Újvári László ny. határőr ezredes[10] — nyújtott segítséget a helyi lakosság azzal, hogy megismertette a parancsnokokkal az adott őrs határszakaszának sajátosságait, a csempészutakat, továbbá azt, hogy hol, kik, milyen csempésztevékenységet folytatnak. Segítettek a határsértők, csempészek leleplezésében, elfogásában..."

Ebben a sok ellentmondással terhes időszakban — amelyben a határőrizeti tevékenységet hátráltatta a centrális irányítás hiánya — történtek meg a kezdeti lépések az együttműködés útján. Elismeréssel és tisztelettel kell emlékeznünk azokra, akik e lépéseket, ha tétován is, de nagyon becsületes szándékkal megtették, s ezáltal megvetették az alapját annak, hogy a későbbiek során szervezetté és egyre erőteljesebbé váljanak e kapcsolatok. Az úttörőknek kijáró tisztelettel emlékezünk azokra a parancsnokokra, nevelőtisztekre és tiszthelyettesekre, nyomozókra és határvadászokra, akik kezdeményezői voltak e nemes feladat megvalósításának.

Ezt elismerve azonban azt is meg kell állapítani, hogy a határőrség átszervezéséig — a portyázó századoknak és őrsöknek a honvéd kerületi parancsnokságok alárendeltségéből történő kivonásáig — a határvadász-alakulatoknak lényegében nem sikerült mindenütt kialakítani és szervezetté tenni a kapcsolatokat, megnyerni a széles tömegeket a határőrizet segítésére. Ennek reális alapjai és feltételei nem is voltak mindenütt adottak. A lakosság széles tömegeinek rokonszenvét, támogatását és aktív segítségnyújtását sok helyen nélkülöző határvadász alakulatok nem tudták — még a helyenként tapasztalható legbecsületesebb szándékú erőfeszítések ellenére sem — stabilizálni a helyzetet az országhatáron, megnyugtató módon ellátni határőrizeti feladataikat. Éppen ezért vált szükségessé 1946 tavaszán a határőrség átszervezése és megerősítése.

1946 márciusában alakult meg a Honvéd Határőrség főparancsnoksága. Pálffy György került a határőrség élére. Ezzel a fegyveres erők jelentős részét kitevő határőrség kommunista parancsnok vezetése alá került. Megtörtént a határőrség átszervezése és kivonása a honvéd kerületi parancsnokságok alárendeltsé-

10 A határőrség megalakulása és harca a népi hatalomért 1945—1948. Budapest, 1970. 133—144. o.

géből. A 14 zászlóaljból álló Honvéd Határőrség parancsnoki állományának összetétele is javult. Nemcsak a főparancsnokságra, hanem a zászlóaljakhoz is — az 1. és a 6., valamint a műszaki hadosztálytól és részben a katonapolitikai osztálytól — nagyrészt kommunista vezetők kerültek, akik közül nem egy már a fasizmus ideje alatt is fegyverrel harcolt a különféle partizánosztagokban. Pálffy György és kommunista beosztottai vezetésével a hézagos és laza határőrizet megszilárdult, a határőrcsapatok a centralizált irányítás eredményeként jelentős és megbízható erővé váltak. A határőrség átszervezése és kommunista irányítás alá helyezése sikeres állomása volt annak a küzdelemnek, amelyet az MKP kezdettől fogva vívott azért, hogy a hadsereget megnyerje a népi hatalom támaszának.

Pálffy György új beosztásában, a kommunista tisztekre támaszkodva, fáradhatatlanul tevékenykedett azon, hogy a határőregységek megbízhatóan, fegyelmezetten őrizzék az államhatárt.

A határőrségnél dolgozó kommunisták befolyása egyre erősödött, különösen azután, hogy az MKP Központi Vezetősége megszervezte az MKP Határőr Pártbizottságát. A határőr főparancsnokságon külön nevelési osztály alakult és 1946. április 1-én és május 14-én lezajlottak az országos nevelési értekezletek. A kommunisták azt vallották, hogy az eredményes határőrizet egyik előfeltétele a jó politikai nevelőmunka. Ebben fontos szerepük volt a nevelőtiszteknek és az őrsnevelőknek, hiszen 1946 tavaszán a csapatoknál már 14 nevelőtiszt és 50 nevelőtiszt-helyettes tevékenykedett. Többségük az MKP-nak volt a tagja. Tevékenységük előterében a párt politikájának hirdetése, megértetése állt. A politimunka eszközeivel ellensúlyozták az osztályellenség káros ideológiai tevékenységét.

A politikai felvilágosító munkában nagy segítséget jelentett az 1946. május 1-én első ízben megjelent Határőr című lap is, amely rendszeres bel- és külpolitikai tájékoztató mellett szót emelt a rendellenességek ellen, erélyesen követelte a nevelőtiszti tevékenység fokozását; fellépett azok ellen, akik akadályozták a munkát; a határőrizeti feladatok eredményesebb végrehajtására mozgósított és szorgalmazta a falusi lakossággal való kapcsolatok erősítését.

A Magyar Kommunista Párt irányításával a határőrség vezetői igen nagy súlyt helyeztek arra, hogy a határon szolgálatot teljesítő határvadászok ne az elválasztó, hanem az összekötő híd szerepét töltsék be, közreműködjenek a szomszédos demokratikus államokkal, azok határ menti lakosságával és határőrizeti szerveivel való őszinte, jó barátság kiépítésében. Ennek egyik reprezentatív megnyilvánulása volt az 1948. január 18-án a Duna-völgyi népek barátsága jegyében megrendezésre kerülő találkozó, amelyen a környező államok határőrségei — a szovjet, a csehszlovák, a jugoszláv, a román és az osztrák — magasszintű delegációi vettek részt.

Rendkívül nagy fontosságot tulajdonítottak ennek a rendezvénynek — amit az is bizonyít, hogy a korabeli sajtó kivétel nélkül igen részletesen foglalkozott vele —, és még a Parlamentben is szóba került. Dr. Szőnyi Tibor képviselő az országgyűlés 1948. február 28-i ülésén — az MKP nevében — a kapcsolatot így értékelte: „Határvadászaink a szomszédos határ menti népekkel való jó viszony megteremtésében is élenjárnak: számos helyen a közvetlen határ menti községek lakosaival a legjobb baráti viszonyt teremtették meg..."[11]

Az első pillanattól kezdve segítőkész elvtársi együttműködés alakult ki a szovjet határőrszervekkel és a jugoszláv, a román és a csehszlovák határőrökkel való kapcsolatok is helyes irányban fejlődtek.

11 Országgyűlési napló. 1948. 1. kötet.

A határőrség igen sokat tett a fegyveres erők és a dolgozó nép közötti kapcsolat erősítése, elmélyítése érdekében a maga területén. Pálffy György és közvetlen munkatársai — Németh Dezső, Korniss Pál, dr. Felkai Dénes, Lóránt Imre, Korondy Béla — személyes ügyüknek tekintették a lakossággal való jó kapcsolat megteremtésének, ápolásának ügyét. Pálffy György felismerte, hogy az ország fővárosától távol, a kis falvakban és tanyák közelében levő határvadászok nemcsak az államhatalom helyi képviselői, a határvadász őrsök nemcsak katonai erőt jelentenek, hanem politikai bázisul is szolgálnak. Így írt erről többek között a Határőr 1946. május 1-i számában: „... Azt várjuk a határőrségtől, hogy a határvidéken a demokrácia éber, fegyveres őre, fejlesztője és propagandistája legyen. A határvadászok az ország legtávolabb eső vidékein teljesítik szolgálatukat, ott, ahol a lakosság a rossz közlekedési viszonyok, a későn vagy egyáltalán be nem érkező sajtó és a hiányzó rádió következtében szinte magára hagyatva áll a reakció által céltudatosan terjesztett rémhírtenger közepette. A határvadászok feladata példás, demokratikus magatartásukkal, szolgálatuk kifogástalan ellátásával, segítőkészségükkel elnyerni a dolgozók bizalmát, leleplezni és leküzdeni a reakció hazug propagandáját és terjeszteni a magyar demokrácia eszméit..."

S egy esztendővel később Új feladatok előtt című cikkében[12] (amelyben az átszervezés utáni egy esztendő eredményeiről szólt) a következőket írta: „A határőrség a magyar néppel egyre jobban összeforr, csökkennek a lakosság és a határvadászok közti súrlódások. Sok helyütt példásan szép, egymást kölcsönösen támogató viszony alakult ki, egyes zászlóaljak a lakosság közti kultúrmunka és demokratikus öntudat terjesztése terén kiváló teljesítményeket mutathatnak fel..."

A Határőr 1947. április 20-án Mindent a faluért című cikkében még részletesebben fejti ki a főparancsnokság és a nevelőosztály irányelveit e tekintetben, amikor a következőket írta: „A határvadászok legyenek a falukban a demokratikus, a haladó eszmék fáklyavivői. Rázzák fel a falut a régi fásultságából, közönyéből... Az őrsök legyenek indítványozói a faluban rendezendő színdaraboknak, ünnepélyeknek, sporteseményeknek, vegyék ki részüket a tanító, felvilágosító tanfolyamokból is...

A valóban demokratikus pártok munkájában tevékenyen működjenek közre. Legyenek szószólói a faluban megalapítandó szövetkezetek célszerűségének, szükségességének..."

1948 márciusában Szalvay Mihály, a spanyolországi nemzetközi brigádok egyik legendás hírű parancsnoka, a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom kiváló harcosa lett a határőrség főparancsnoka, s ezt a tisztséget 1950. január 1-ig töltötte be. Beosztása elfoglalása alkalmával kiadott parancsában[13] az alábbiakat olvashatjuk: „... Nekem jutott az a tisztesség, hogy azon az úton, amelyen a határőrség szervezése elindult, tovább haladva szervezzem és fejlesszem a határőr alakulatokat és olyan katonákat neveljünk, akik minden időben megállják a magyar nép és a népi demokrácia védelmében a helyüket, és ezért a magyar nép még nagyobb szeretettel és megbecsüléssel fog bennünket körülvenni. Ígérem, hogy ezt a feladatot minden erőm és tudásom latbavetésével fogom végezni. Elvárom minden határőrtől, hogy lelkes, fáradtságot nem kímélő szolgálatával járuljon hozzá a nagy cél eléréséhez..."

Személyes példamutatásával tettekre, önfeláldozó helytállásra lelkesített. Fáradhatatlanul járta az őrsöket, a határt. Szigorú fegyelmet követelt. Mélységes emberséggel segített mindenütt, tanította, nevelte a tiszteket és a katonákat

12 Határőr, 1947. március 10. 1—2. o.
13 Határőr, 1948. március 15. 3. o.

egyaránt. Lényét áthatotta a kommunista emberség, a meleg bajtársiasság. Rendkívüli fontosságot tulajdonított a tanyák, a falvak dolgos embereivel való jó kapcsolatnak. Szerették, becsülték és tisztelték Szalvay elvtársat — a katonát és az embert — a határőrök és a határ menti emberek.

Az az időszak, amely során Pálffy György és Szalvay Mihály volt a parancsnok, határőrségünk történetének tradíciót, hagyományt teremtő korszaka volt. Lényegében ekkor vette kezdetét a határterületi lakosság és a határőrség közötti kulturális kapcsolatok kiépítése, amely a későbbiek során a határőrizeti feladatokhoz való segítségnyújtás alapjául is szolgált, s ahhoz, hogy a laza kulturális és sportkapcsolatok szoros politikai kapcsolatokká fejlődjenek.

A tennivalókat akkor a Határőr így körvonalazta Határvadászok a faluért című cikkében:[14] „Le kell szögeznünk, hogy a határőrség elsőrendű feladata a határőrizet! De amikor ezt megállapítjuk, tisztán kell látnunk azt is, hogy a határőrség csak akkor tudja feladatait ellátni, ha nehéz szolgálata teljesítése közben állandóan érzi, hogy az egész dolgozó nép támogatását és megbecsülését bírja.

Hogy ezt elérhessük, ahhoz alapfeltétel az, hogy a néphadsereget dolgozó népünkkel megszerettessük. A kulturális munka erre kiváló lehetőség és ezt a lehetőséget — saját érdekünkben is — ki kell használnunk. Különösen nagy a határ menti végeken végzett kulturális tevékenység jelentősége és döntő fontosságú a népi demokrácia térnyerése érdekében.

Meg kell találnunk a módot és lehetőséget arra, hogy a falu vagy község kulturális munkájából mi is kivegyük részünket..."

A régi, 1946—1949-es nevelői jelentések arról számolnak be, hogy hetenként egy-egy szombat este és vasárnap átlag 50 határvadász-kultúrcsoport végez felvilágosító munkát, és szórakoztat az országhatár mentén.

S 1949 májusában, amikor a választások eredményét összegezték, Szalvay Mihály ezeket írhatta a Határőrben:[15] „Mi, határvadászok minden erőnkkel támogattuk a Magyar Függetlenségi Népfrontot... Határőrségünk tagjai — a szolgálat ellátása mellett — erejüket megfeszítve dolgoztak, hogy elősegítsék a Népfront győzelmét. Agitátoraink, népnevelőink messze falvakban, tanyákon és városokban felvilágosító munkát fejtettek ki. Munkások és parasztok honvéd fiaiból alakult kultúrcsoportjaink 125 faluban, helységben szerepeltek. Határvadászaink 121 helyen vetítettek haladó filmeket. Olyan részeire is elmentek az országnak, ahol még soha nem látott a tanyai nép mozit. Propagandaautónk és a határőrség zenekara 37 helyen dolgozott... 283 helyen hirdették határvadászaink, hogy ebben az országban minden hazafias és építő erőnek a Magyar Függetlenségi Népfrontra kell szavaznia..."

A Honvéd Határőrség — amely ekkor a meglevő hadsereg állományának többségét (a műszaki hadosztállyal együtt négyötödét) alkotta — nemcsak a végeken, hanem a fővárosban is arra törekedett, hogy mind szélesebb körben ismerjék meg és ismerjék el fáradságos, sok veszélyt rejtő s önfeláldozást kívánó tevékenységét.

1947. május 26-a és június 1-e között rendezték meg Budapesten a határőrnapokat, amelynek jelszava volt: „Néppel a népért, s közös erővel a nép, a demokrácia ellenségei ellen." A Határőr 1947. május 1-i számában Határőrnapok Budapesten című cikkében Pálffy György idézi: „Azt akarjuk, hogy ez alatt a 6 nap alatt a magyar dolgozók még inkább megismerjék a határvadászokat; hogy a kormány tagjai, a pártok, a demokratikus testületek és a dolgozók nagy

14 Határőr, 1948. szeptember 19. 31. o.
15 Határőr, 1949. május 21. 3—5. o.

többsége maguk győződjenek meg róla; a határőrség érdemes a bizalomra, és arra az elhatározásra jussanak — a határőrséget támogatni kell..."

Az érdeklődők óriási tömegét vonzották a sportversenyek, bemutatók, kulturális műsorok, s a Hősök terén megtartott díszfelvonulást több tízezren tekintették meg.

Az első siker hatására a centenárium évében és jegyében, 1948 júliusában is megrendezték a határőrnapokat, amelynek rendezvénysorozatán szintén részt vettek a kormány és a demokratikus pártok vezetői mellett Csepel és Angyalföld munkásküldöttei. A korabeli újságcikkek és híradófilmek őrzik e munkás- és határvadász-találkozó emlékeit.

Szólni kell arról is, hogy a zászlóaljak csapatzászlóavató-ünnepségei (Berettyóújfalu 1946. december 15.; Körmend 1947. április 20.; Mosonmagyaróvár 1947. május 4.; Kiskunhalas 1948. január 21.; Nagykanizsa 1948. április 11.; Miskolc—Szerencs 1948. május 14., Vajszló (a pécsi 10. hv. zlj.) 1948. augusztus 22.; Budapest 1948. szeptember 26.; Csepreg—Sopron 1948. december 19.; Győr 1949. június 12. és Nyírbátor 1949. július 3.) egész megyéket megmozgató politikai eseményekké váltak, s még napjainkban is maradandó emlékként élnek a határterületi idősebb nemzedék szívében.[16]

A határőrizeti tevékenység még a határőrség átszervezése után is az átdolgozott — de lényegében a régi, 1945 előtti — járőrutasításokban rögzített alapelvek és módszerek alapján folyt. Az ideiglenes jelleggel kiadott utasítások és segédletek nem tartalmaztak kötelező előírást vagy utasítást a lakossággal való kapcsolat, az együttműködés formáira, módozataira.

A határőrség parancsnoksága 1947-ben adta ki az első határszolgálati utasítást (Hu—1), amelynek első része a járőrparancsnokok és a járőrtársak kötelmeit, valamint a fegyverhasználatra vonatkozó utasítást tartalmazta. A határszolgálati utasítás második része (HSZ—2) — amely néhány hónappal később jelent meg — a határvadász-őrsparancsnok kötelmeit határozta meg.[17] Az utasítás többek között elrendeli a működési területről nyilvántartási adatok felfektetését, illetve vázlat készítését az őrssel együttműködő szervekről. E vázlaton szerepeljen „az együttműködésre hivatott szervek pontos hivatali megjelölése, lakcíme és telefonszáma (határrendészet, pénzügyőrség, fővámhivatal, mellékvámhivatal, vámbemondó őrs, járásbíróság, főjegyző, bírók, községi elöljáróságok, állami útkaparók, erdészek, posta, vasútállomás, orvos, állatorvos, szülésznő stb.) Felveendők továbbá azok az adatok, amelyek az őrsparancsnok tájékozottságához szükségesek. Ezek: az egyes községek lélekszáma, nemzetiségi eloszlása, tanítók, papok és vezető emberek neve..."

A HSZ—2 kötelezte az őrsparancsnokot az együttműködési napló vezetésére, s meghatározta az állandó együttműködésre kötelezett szerveket, amelyek az alábbiak:

„a) a magyar államrendőrség kapitányságai és rendőrbiztosságai;
b) a magyar határrendészet kapitányságai és a határrendészet őrsei;
c) a vámszaki szervek;
d) pénzügyőri szakaszok;
e) az állami erdőhivatalok fegyveres erdészei és erdőkerülői;
f) az állami utak karbantartó közegei (útmesterek, útkaparók);
g) folyammérnökségi hivatal;
h) révkapitányság.

16 A Határőr korabeli számai képes riportokban számoltak be az eseményekről. Az érintett megyék területén megjelenő lapok mindegyike foglalkozott a zászlóavatásokkal. A MAFIRT-híradó a körmendi, a budapesti és a miskolci zászlóavatásokról filmet is készített.

17 Mindkét utasítás a budapesti 1. honv. ker. pság. házinyomdájában készült 1947-ben. Összeállította: Abrudbányai Aladár ht. őrnagy. Sajnos, ma már alig található belőlük példány.

Az együttműködés a pk-ok (egyes személyek) személyes találkozása útján és legalább havonta egyszer eszközlendő.

Ilyenkor kell megtárgyalni a közös problémákat, valamint tájékoztatni egymást az érdekelt eseményekről, illetve rendeletekről."

Az őrsnyomozók feladata — a rájuk vonatkozó korabeli utasítás szerint — az operatívhálózat-építés volt, de a lakosság széles rétegeinek a határőrizeti munkába való bevonása szabályzatba rögzítetten nem szerepelt. A gyakorlat azonban mást mutatott.

A Határőr — amelynek hasábjain a kiadásra került új szabályzatok részletes magyarázata is folyt — cikkei arra utaltak, hogy a határőrség vezetői szorgalmazták a lakossággal való kapcsolat elmélyítését. „A határvadász-őrsparancsnok — írta 1948. július 25-i számában — a polgári lakossággal tartson fenn jó viszonyt... Segítse a hozzáforduló dolgozókat akár tanáccsal, akár egyéb támogatással, mert ezzel növeli saját és az őrs tekintélyét..."

1949. március 25-én a lap a következőket írta: „El kell érnünk, hogy a határszolgálatunkban a határ menti dolgozók is a segítségünkre legyenek. A velük való helyes kapcsolat kiépítését és elmélyítését minden határvadász elsőrendű feladatának tekintse. A pártszervezetekkel és a társadalmi tömegszervezetekkel történő együttműködés révén érjük el, hogy a határ menti dolgozók előtt szintén tudatossá váljék: ki a barátja és ki az ellensége, tehát kit kell segítenie vagy gyűlölnie, és ki ellen kell harcolnia..."

„Hogyan lehet a lakosságot e célra beállítani?" — teszi fel a kérdést a lap 1949. november 5-én a Szocialista határszolgálat című cikkében, amely egyébként minden számában foglalkozott e témával. „Elsősorban — írja — a határkerület egész területére kiterjedő alapos felvilágosító munkával, amelyet felvilágosító és oktató filmek előadásával, színdarabok rendezésével, előadások és gyűlések megrendezésével támasszunk alá. Ezen a téren a pártszervezetek bevonása elengedhetetlen.

Másodsorban a határvadász és a területi lakosság közötti jó viszony állandó és segítő szellemű ápolásával. Ezen a téren az őrsparancsnokoknak jó példával kell elöljárniok. Millió és millió lehetőség adódik az őrs mindennapi életében, hogy a sávjába eső lakosokon a rendeletek és a törvények keretén belül segíteni tudjon...

Mindenkit a legjobban megszervezett munkával sem lehet beállítani. Azonban a felvilágosító munkánk hatására segítő barátok fognak jelentkezni. Ezek felismerve a dolgozó nép iránti kötelességüket, az őrsök munkáját hathatósan támogatni fogják."

A Honvéd Határőrség főparancsnokságának az utókor számára fennmaradó parancsai[18] azt mutatják, hogy nagyra értékelték az őrsparancsnokoknak a lakosság határőrizetbe történő bevonása érdekében végzett munkáját. Csak egy — az 1948. február 12-én megjelent 08. számú — parancsából idézek: „Az alsószölnöki 105. hv. őrsöt átlagon felül kifejtett és eredményes munkájáért — (azért mert) egy nyolc tagból álló veszedelmes csempészbandát tetten ért, illetve elfogott — példaképül állítom a határőrség összes alakulatai elé.

A fenti őrs parancsnoka és valamennyi beosztottja öntevékenyen segítő hálózatot épített ki a működési területen lakó polgári lakosok között. Így tudta biztosítani az őrs fenti eredményét is, amellyel... az ország érdekeit súlyosan veszélyeztető csempészbandát tett ártalmatlanná...

Benke József ht. főhadnagy, őrsparancsnokot átfogó és körültekintő irányító és szervező munkájáért és Zilahi Imre őrvezetőt magyar határvadász honvéd őr-

18 BM Határőrség országos parancsnokság irattára. Országos parancsnoki parancsok gyűjtője.

vezetőhöz méltó, bátor és határozott cselekedetéért »határőr főparancsnoki dicséretben részesítem«".

Összesített jelentésekre — amelyek a lakosság által az elfogásokhoz nyújtott segítségadásra vonatkoznak — eddigi kutatásaim során nem akadtam. Egyes részjelentésekre alapozva viszont határozottan állítható, hogy a határterületi lakossággal jó viszonyban éltek a határvadász őrsök, élvezték támogató tevékenységüket. A segítők szervezett tömörítésére, csoportokba való összefogására és egységes irányítására való törekvés azonban 1949 végéig még nem volt tapasztalható.

Az 1949. XII. 28-án megjelent, 4353/1949. MT. rendelet alapján a határőrség az Államvédelmi Hatóság alárendeltségébe került.[19] Az addig a Belügyminisztérium kötelékében működő határ-, folyam- és légirendészeti kapitányságok beosztottai pedig a határőrség állományába kerültek át.

A határőrség tevékenységében minőségi változást jelentett az a fegyverbaráti, tettekben megnyilvánuló segítség, amelyet a kipróbált, a gyakorlati élet által igazolt határőrizeti tapasztalatokkal rendelkező szovjet határőrségtől kaptunk.

A párt és a kormány kérésére a Szovjetunió a Magyar Néphadsereg és a határőrség számára számos, nagy harci és politikai tapasztalattal, kiemelkedő felkészültséggel rendelkező tanácsadót bocsátott rendelkezésre. A szovjet tanácsadók sokirányú és szakszerű segítsége nyomán kezdődött el a szocialista határőrizeti rendszer kiépítése, amely az Államvédelmi Hatóság irányítása alá történő helyezéssel meggyorsult. A tanácsadók 1949 áprilisában kezdték meg tevékenységüket. M. V. Petrunykin határőr ezredes, főtanácsadó irányításával A. Sz. Szavaljev ezredes a politikai osztály, A. M. Zsigalov ezredes a törzs, Sz. V. Petrov ezredes a felderítő és F. J. Kornyev ezredes a hadtáp területén dolgozó vezetők és beosztottak tevékenységét segítette. (Később 1950—51-ben a zászlóaljakhoz, illetve a kerületekhez is megérkeztek a tanácsadók.) Felbecsülhetetlen értékű elvi és gyakorlati segítséget nyújtottak szakterületükön és az ő tanácsaik alapján — a szovjet határőrök munkáját segítő önkéntes csoportok mintájára — szorgalmaztuk a lakosság legszélesebb rétegeinek bevonását a határ őrizetébe, illetve kezdtünk hozzá a hazafias együttműködő csoportok megszervezéséhez és a határőrség önkéntes segítői mozgalma kibontakoztatásához.

Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 1950 elején megjelent parancsa — amely az alárendeltségébe került határőrség feladatát szabta meg — előírta a lakosság aktív támogatásának megnyerése érdekében végzendő tevékenységet.

1950. május 18—19-én kétnapos hadműveleti értekezleten[20] értékelték a határőrség négy és fél hónapos tevékenységét. A határőrség akkori parancsnoka beszámolójában elmondotta, hogy január 1-től május 15-ig a határőrcsapatok 1388 személyt fogtak el, s 192-en követtek el büntetlen határátlépést. A helyi lakosság segítségével 31 személyt fogtak el. A beszámoló leszögezte: „Rossz a lakossággal való együttműködés, hiszen a helyzeti adatok hiányának egyik oka a helyi lakossággal való együttműködés hiánya... Ezt sem a zászlóaljparancsnokok, sem az alárendelt parancsnokok még nem értették meg eléggé, és nem tudják megtalálni azt a módot, amelynek segítségével a lakosság támogatása megszerezhető. Annak, hogy a lakossággal való együttműködés még nincs eléggé kifejlődve, bizonyítéka az, hogy a lakosság segítségével eddig mindössze 31 főt fogtunk el. A zászlóaljparancsnokoknak, nem adták meg főleg azt a politikai útmutatást, amely szükséges ezeknek a feladatoknak a megoldásához.

Vannak már jó példák arra, hogyan lehet a lakossággal együttműködni, és

19 Minisztertanácsi és miniszteri rendeletek 1949. 1. kötet. 558. o.
20 BM Határőrség országos parancsnokság irattára 1950-es iratcsomó. Rendezetlen anyag.

hogyan hoz ez konkrét eredményeket. Általában azonban a lakossággal való együttműködés még nem épült ki, főként nyugati és déli viszonylatban. Ez komoly hiányossága határőrizeti munkánknak."

Felszólalt az értekezleten M. V. Petrunykin ezredes, főtanácsadó is, aki behatóan foglalkozott a határőrizettel kapcsolatos kérdésekkel, eredményekkel, hibákkal és feladatokkal egyaránt. A lakossággal való kapcsolatról ezeket mondotta: „A határőrcsapatok őrzik a határt, de a helyi lakosság igen nagy jelentőségű szerepet játszik az államhatár őrzésében. Ha a határőrök helyesen építik ki kapcsolataikat a helyi lakossággal, és a helyi lakosság megérti a határ őrzésének jelentőségét, megérti annak a harcnak a fontosságát, amelyet a határőrök folytatnak a kémek és az imperialista ügynökök ellen, akkor jelentős segítséget fognak nyújtani a határőrségnek az államhatár őrzéséhez. Nekik maguknak is meg kell azonban győződniük arról, hogy ez milyen nagy segítséget jelent...

A dolgozó lakosság megfigyelheti odahaza, a mezőn, az erdőn dolgozva az ismeretlen személyeket, s azok megjelenése esetén azt azonnal tudtára adhatja a legközelebbi határőrszervnek. Hogy ezek a jelzések, értesítések megtörténjenek, ki kell építeni, szervezetté kell tenni a kapcsolatot a helyi lakossággal, s megfelelő politikai munkát kell végezni közöttük..."

Voltak hozzászólók, akik már az együttműködő csoportok megszervezéséről számoltak be, s arról, hogy egyes őrsökön egy-egy kommunista határőrt vagy tisztet bíztak meg az együttműködő csoportok munkájának segítségével, összefogásával.

Az év végi országos értekezleten (1950. november 20—21-én) az eltelt 10 hónap munkáját értékelte a beszámoló.[21] Az értekezleten Piros László, a párt Politikai Bizottságának póttagja, vezérőrnagy, az ÁVH Határőrség és Belső Karhatalom parancsnoka bevezetőjében szólt arról, hogy a néphadsereg műszaki alakulatai 800 kilométer műszaki akadályt létesítettek és 1000 kilométer nyomsávot hoztak létre. A határőrizeti eredmények ennek ellenére nem voltak biztatóak, igen magas volt a büntetlen határátlépések aránya a zászlóaljaknál (Szeged 19; Pécs 23; Nagyatád 24,2; Zalaegerszeg 30,3; Kőszeg 35,8 és Csorna 11,5 százalék), viszont a lakosság segítségével 127 személyt (az elfogások 3,4 százaléka) fogtak el. „Ez — szögezte le a beszámoló — a lakosság segítőkészségét bizonyítja, azt a nagy lehetőséget, amelyet feltétlen ki kell használnunk. Vannak azonban zászlóaljak, ahol még mindig nem értik ennek jelentőségét. Egyedül akarják megoldani a feladatot; elfelejtkeznek arról, hogy a helyi lakosság képezi a mi támaszunkat."

Mázi József alezredes, az ÁVH Határőrség és Belső Karhatalom politikai osztályvezetője, a politikai munka helyzetével foglalkozva, beszélt a határterületi lakosság és a határőrség viszonyáról. „Arra kell törekedni — mondotta —, hogy a pártszervezetek közreműködésével és segítségével bevonjuk a lakosságot határőrizeti munkánk aktív támogatására..."

Egy mindenki számára újszerű (első ízben történt) kezdeményezésről is beszámoltak az értekezleten. A soproni járásban az úttörőcsapatok között versenyt szerveztek: melyik tudja eredményesebben támogatni a határőröket. Minden úttörőcsapat határőrnapot rendezett, amelyen a határőr zászlóalj képviselője előadást tartott, ismertette a verseny eredményét, s a határőrök ifjú segítőinek ajándékot adott át.

A jelentésekben szóltak a lakosság és a határőrök közötti kapcsolatok kialakulását nehezítő körülményekről is, elsősorban az emberi tényezőkről (durvaság, a kapcsolat lebecsülése, a mindenkit ellenségnek tartó szemlélet stb.)

21 Uo.

Piros László vezérőrnagy az 1951-es tennivalókat meghatározva, többek között feladatul szabta: „Meg kell értenie minden parancsnoknak, hogy a helyi lakosságra való támaszkodás nélkül nem tudják feladatukat jól elvégezni. Ezért fel kell dolgozniok a helyi lakossággal való foglalkozás tapasztalatait, és el kell érnünk, hogy valamennyi egységünk és alegységünk a helyi lakossággal a legszorosabb baráti viszonyt építse ki, és vonja be a lehető legnagyobb mértékben a határőrizeti munkába..."

A határőrség és a lakosság kapcsolata állandóan napirenden szereplő kérdés volt, hiszen a déli és a nyugati határszakaszon bekövetkezett, kifelé irányuló büntetlen határsértések megakadályozásának egyik kulcskérdése volt a déli és a nyugati határterületen élő dolgozók támogatásának megszervezése.

A déli határszakaszon élő délszláv lakossággal való kapcsolatot azonban számos tényező károsan befolyásolta.

A Tájékoztató Iroda 1949-es káros határozata alapján a szocialista építés útján haladó szomszédos Jugoszláviával való sajnálatos és kölcsönös politikai szakítás nyomán rendkívül feszült helyzet alakult ki. A magyar párt- és állami vezetés — a többi szocialista ország vezetőivel egyetemben — arra a politikailag indokolatlan és rendkívül káros következtetésre jutott, hogy Jugoszlávia a szocialista országok ellenségévé, a nemzetközi imperializmus ugrásra kész rohamcsapatává vált. A nagyobb nyomaték kedvéért a magyar kormány 1949. szeptember 30-án egyoldalúan felmondta a Jugoszláviával kötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést,[22] jugoszláv részről pedig helytelenül arra az álláspontra jutottak, hogy a szomszédos szocialista országok Jugoszlávia lerohanására készülnek. Mindebből következett, hogy elmérgesedett a helyzet a határon: mindkét részről százával voltak határincidensek, s bizony időnként ropogtak a fegyverek is.

1951 márciusában az országos parancsnok utasítást[23] adott ki a A délszláv lakosság között végzett politikai munka és a délszláv lakosság fokozottabb megnyerése a határőrzés és honvédelem érdekeinek címmel. A parancs megállapítja: „... a délszláv lakosság még sok helyen nem segíti elő a határőrzés feladatainak, célkitűzéseinek valóra váltását, mint hazafias feladatot, nem folyik bele a határsértők üldözésébe és elfogásába, sőt többször előfordul, hogy erkölcsileg és anyagilag támogatják a határsértőt..."

A helyes nemzetiségi politika szavakban történő hangoztatása mellett káros torzulások mutatkoztak a valóságban. Ezek ellen a torzulások ellen is szót emelt a parancs. Sajnálatos módon azonban a parancs — s így természetesen a határőrség vezetése — egyoldalúan, a realitásoktól elszakadva, nem a hibás, a nemzetiségiek önérzetét s érdekeit sértő politika következményének tekintette a kialakult helyzetet, hanem annak, hogy „határőrszerveink politikai munkásai lebecsülik a határ menti hazafias lakosság — közöttük a délszláv lakosság — támogató tevékenységét... A délszláv lakosságot egyes helyeken egészében ellenségnek tekintik..." Ugyanakkor szól a parancs a politikai koncepció káros helyi gyakorlatáról is: „... nem végeznek közöttük olyan politikai, felvilágosító munkát, amely a délszláv lakosság érzelmeit népi demokráciánk, pártunk politikájának, a határőrzés érdekeinek irányába fordítaná, sőt helyenként erőszakkal arra akarják kényszeríteni őket, hogy hagyják el nemzeti nyelvüket és csak magyarul beszéljenek..."

22 Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon. Budapest, 1967. A két ország 1947. december 8-án Budapesten írta alá a barátsági és kölcsönös segélynyújtási szerződést. Húsz évre kötötték, s felmondás hiányában 5 évenként automatikusan meghosszabbodik. Magyarország 1949. szeptember 30-án a szerződést felmondta. A magyar párt- és kormányküldöttség 1956. októberi belgrádi látogatása óta a szerződés újra érvényben van. 525. o.

23 A BM Határőrség országos parancsnokság irattára. 1951-es iratcsomó. Rendezetlen anyag.

A parancsban meghatározott feladatok — amelyek abban a politikai légkörben tulajdonképpen csak a felszínt érinthették — legjobb szándékkal történő végrehajtása sem segítette elő a helyzet normalizálását, hiszen ahhoz az állami politikát s az MDP politikai koncepcióit kellett volna megváltoztatni, s jugoszláv részről is szorgalmazni kellett volna a határon a konszolidált helyzet visszaállítását.

Ezt követően intézkedés[24] jelent meg a területi párt- és DISZ-szervezetekkel, a lakossággal — különös tekintettel a szerbhorvát, német ajkú lakosságra — való kapcsolat megerősítésére 1951. május 17-én, s egyéb részkérdéseket szabályozó rendeletek is napvilágot láttak. Ezek lényegében azt szolgálták, hogy az új határőrizeti utasítás megjelenéséig egységes elvek alapján kezdjék el kialakítani, illetve megszilárdítani a lakossággal való kapcsolatokat.

Az Ideiglenes Határőrizeti Utasítás 1952. október 10-én került kiadásra[25] és november 1-én lépett hatályba. Ez volt lényegében határőrségünk első, a szocialista viszonyokat tükröző szabályzata, amely rögzítette a határőrizeti alapelveket és módszereket.

Az új szabályzat tükrözte a határőrség elmúlt hat esztendő alatt szerzett tapasztalatát, s az átszervezés során végbement változásokat, intézkedett a rendszerbe állított erők és eszközök célszerű felhasználásáról. Igyekezett a szovjet határőrizeti elveket és módszereket a hazai viszonyok között alkalmazni. Második fejezetében (a határőrzés erői, eszközei) foglalkozik a helyi lakosság szerepével, s a következőket írja elő: „A helyi lakosság hazafias tevékenysége a határőrizet fontos eszköze. A helyi lakosság a területi és személyi ismeretek birtokában jelentős segítséget nyújthat a határsértők felfedezésénél és elfogásánál. Ez a támogatás egyik kútforrása a határőrség erejének.

A lakosság lelkes, aktív és nyílt támogatását állandó agitációs és propagandamunkával kell biztosítani.

A felvilágosító munkán keresztül meg kell magyarázni a helyi lakosságnak, hogy mi a feladatuk, és hogyan nyújtsanak segítséget a határőrizetben.

Az állandó felvilágosító munkával el kell érni, hogy a határőrséget minél több hazafi támogassa. Ezekből a hazafiakból csoportot vagy csoportokat kell létrehozni, és közülük csoportfelelőst kell kijelölni. A hazafias csoport vagy csoportok részére eligazítást kell tartani.

A hazafias csoportok munkájának megszervezéséért, azok neveléséért a parancsnok és a politikai apparátus egyaránt felelős.

A már megszervezett csoportokkal vagy személyekkel tervszerűen együtt kell dolgozni, és részükre az alábbi konkrét feladatokat kell adni:

— a 15 kilométeres határövezetben megjelenő idegen személyek jelentése vagy elfogása;

— a határsértő felkutatásakor tájékoztatáson keresztül segítségnyújtás, vagy gyanús személyek elfogása a razziakörzetben.

A hazafias csoportok razzia során esetenként bevonhatók a határőrizetben való segítségnyújtásra. A helyi lakosságot a határőrizetben való segítségnyújtásra úgy kell felhasználni, hogy az ne okozzon gazdasági kárt az állami, szövetkezeti vagy egyéni érdekeknek.

A helyi lakosság hazafias csoportjait, vagy az egyes személyeket jutalomban, vagy dicséretben kell részesíteni, ha tevékenységük a segítségnyújtásban vagy elfogásban eredménnyel járt.

24 Uo.
25 BM Határőrség országos parancsnokság irattára. Határőrizeti utasítások és szabályzatok gyűjtője.

A jutalom tárgyi vagy pénzjutalom legyen, és olyan értéket képviseljen, amely magában is kifejezi a jutalmazott csoport vagy személy támogató tevékenységének elismerését."

A III. fejezet (Általános elvek az államhatár őrizetére) a fokozott határszolgálat idején teendő intézkedések közé sorolta, hogy be kell vonni a hazafias csoportokat a határőrizetbe, és konkrét feladatokat kell adni a részükre. Az V. fejezet (Razzia) a helyi lakosság hazafias csoportjaival saját erőként számolt.

Két évvel később, 1954. július 26-án jelent meg az újabb Határőrizeti utasítás, amely 1954. augusztus 20-án lépett életbe, hatályon kívül helyezve az 1952-ben kiadottakat. Ez már sokoldalúbban foglalkozik a határőrség és a határterületi lakosság kapcsolatával, és konkrétan szabályozza azok körét is, akik a csoportok tagjainak szervezhetők, megnyerhetők. Az utasítás A határőrség feladatai és kötelességei című részben (II. fejezet) többek között előírja, hogy „Az államhatár sérthetetlensége, valamint az előtte álló feladatok teljesítése érdekében a határőrség ... erősítse a helyi lakossággal való tevékeny kapcsolatot, tartsa tiszteletben nemzeti szokásaikat, szigorúan tartsa be a szocialista törvényességet a határövezetben, s ne okozzon károkat a helyi lakosság gazdasági érdekeiben."

Külön fejezetben foglalkozik a hazafias csoportokkal, s előírja a következőket: „A határőrség részére nyújtandó határőrizeti segítségnyújtás céljából, a határövezetben levő községek helyi lakosságának legjobbjaiból (párt- és DISZ-tagokból, szövetkezeti tagok közül, gépállomások és állami gazdaságok dolgozóiból, valamint az ipari vállalatok munkásai közül) ezek önként kifejezett kívánságuk alapján, hazafias csoportokat kell szervezni. A hazafias csoportok névjegyzékét, a csoportok vezetőinek és azok helyetteseinek névsorát a zászlóalj területén a zászlóaljparancsnok ellenőrzi és hagyja jóvá, a kerülethez tartozó községekét a kerületparancsnok ...

Lakó- és munkahely szerinti hazafias csoportokat a következő alapvető feladatok elvégzésébe lehet bevonni anélkül, hogy anyagi kárt okoznánk nekik:

— járőrszolgálat a községekhez vezető utakon;

— felfedni a határsértőket és a határ menti rend megszegőit, s idejében értesíteni erről a legközelebbi határőr-alegységet, viszont, ha arra alkalom nyílik, elfogni ezeket és azonnal átadni a határőr-alegységeknek;

— mezei vagy erdei munkák idején figyelemmel kísérni ismeretlen személyek megjelenését a határ közelében, és értesíteni erről a határőröket;

— razzia bevezetése esetén — a határőrökkel együttműködve — lezárni a mélységi vonalakat és irányokat, úgyszintén részt venni a határsértők kutatásában;

— vezető (kísérő) és összekötő szerepet ellátni.

A hazafias csoportok oktatásáért és neveléséért felelősséggel tartozik: a kerületnél — a kerület törzse és a politikai osztály, a zászlóaljnál — a törzsfőnök és a zászlóaljparancsnok politikai helyettese, az őrsön — az őrsparancsnok és politikai helyettese ...

A hazafias csoportok tagjainak tanítása és nevelése céljából az egyes hazafias csoportokhoz — kerületi parancsban — tiszteket kell kijelölni ...

A hazafias csoportok és a velük való foglalkozás nyilvántartását vezeti: az őrsön az őrsparancsnok, a zászlóaljnál a zászlóalj törzsfőnök, a kerülettörzshöz tartozó hazafias csoportok nyilvántartását a kerülettörzs szolgálati alosztálya vezeti ...

A hazafias csoportoknak — a határövezetben — aktív segítséget nyújtó tag-

jait értékes jutalomban kell részesíteni, a különösen kitűnt személyek kormánykitüntetésre terjesztendők fel...

A hazafias csoportoknak razziában vagy határsértők elleni kutatásban való részvétele — abban az esetben, ha ez a termelő munkától való elvonást igényli — a helyi tanácsokkal, pártszervekkel vagy a vállalatok igazgatóival való egyetértésben történik."

Az őrsparancsnok kötelességévé tette, hogy „... a hazafias csoportokat magas fokú éberségre, hazájukhoz való hűségre nevelje és oktassa, úgyszintén a magyar dolgozó nép ellenségei iránti gyűlöletre, s nyerje meg őket arra, hogy aktív segítséget nyújtsanak a határőrizet terén..."

Az őrsparancsnok politikai helyettesének előírta, hogy „... szilárdítsa meg az egészséges elvtársi viszonyt a határőrök és a helyi lakosság között, folytasson erélyes harcot a határőrök részéről előforduló s a helyi lakosság ellen irányuló durva esetek ellen."

A határőrizet megszervezése az őrs szakaszán című fejezet külön pontban írja elő, hogy „az őrsparancsnok határozza meg a hazafias csoportok határőrizeti feladatát a következő határőrizeti napon vagy a közeli időszakban (A határőrizet figyelése a határ közelében végzett mezei munkák idején stb.), s milyen munkát (beszéd, foglalkozás) végezzenek az őrs tisztjei a hazafias csoportok között."

Az őrsparancsnok különleges kötelességei (XIII. fejezet) közé tartozott a helyi lakosság között végzendő munka, amelyet az utasítás a következőkben szab meg: „Az őrsparancsnok tartson tevékeny kapcsolatot a helyi tanácsokkal, párt- és gazdasági szervekkel, és nyújtson részükre segítséget a párt és kormány legfontosabb határozataibak a helyi lakosság körében történő megmagyarázásában...

Ismerje az őrs szakaszán levő termelőszövetkezetek, traktorállomások és egyéb vállalatok helyzetét, vegyen részt a munkások és szövetkezeti tagok gyűlésein, és nyújtson segítséget népgazdasági tervük teljesítésében, de ne avatkozzon bele a helyi szervek irányító munkájába...

Nevelje a személyi állományt a helyi lakossággal való baráti viszony szellemében, tiszteljék azok nemzeti szokásait, és folytasson erélyes harcot a személyi állomány között — a helyi lakosság ellen irányuló durvaságok ellen...

Az őrsparancsnok szélesebb mértékben és aktívabban vonja be a helyi lakosságot a határ őrizetébe, a lakosság legaktívabb részét pedig a hazafias csoportokba."

A hazafias együttműködő csoportokkal való foglalkozás szabályzatban rögzített kötelesség volt. Történt-e változás a szabályzatok megjelenése után, s erősödött-e a kapcsolat a határőrség és a határ menti lakosság között a tárgyalt időszakban?

Nagyon nehéz igennel vagy nemmel felelni erre a kérdésre, hiszen köztudott, hogy a határ érzékeny barométerként jelzi a kül- és a belpolitika változásait. Így van ez a lakosság és a határőrség kapcsolatában is. A csehszlovák, a román és a szovjet határ mentén csökkenő tendenciát mutatott a mozgás, és a kialakult együttműködésre a viszonylagos kiegyensúlyozottság volt a jellemző. A számok azt mutatják, hogy a déli és a nyugati határszakaszon a konkrét segítségnyújtás 1951—1956 között azonos szinten mozgott, a lakosság segítségével történt elfogások aránya 1951-ben 6,3, 1952-ben 8,7, 1953-ban 7,5, 1954-ben 6,7, 1955-ben 5,2 százalék volt.

Egy 1955. augusztus 10-i országos parancs[26] azt állapítja meg, hogy „még mindig nem kezelik jelentőségének megfelelően a hazafias lakossággal való foglalkozást... nem ellenőrzik a csoportokért felelős tisztek munkáját, nem értékelik rendszeresen az e területen meglevő eredményeket és hiányosságokat... a lakossággal való kapcsolatot és a lakosság felvilágosítását leszűkítik a kultúrkapcsolatokra és sportrendezvényekre. Csapataink elszigetelve élnek a lakosságot érintő problémáktól, nem veszik ki részüket megfelelően olyan nagy fontosságú feladatok megoldásából, mint például: falun a mezőgazdaság szocialista szervezése..."

A parancs a csoportok határőrizetbe való bevonásának lehetőségeit vizsgálva a helyzetet nem értékeli jónak, mert „a hazafias csoportok szervezésénél nem vették figyelembe a határőrizet fő irányait, így fontos irányokban (Bükk, Csepreg, Németzsidány, Villány, Nagyharsány, Siklós) még mindig nem rendelkeznek hazafias csoportokkal...". A parancs azért is elmarasztalja az érintetteket, hogy „a hazafias csoportok sok helyen nem elég erősek, létszámuk nagyon alacsony (Vaskeresztes 8 fő, Felsőcsatár 10 fő, Cered 4 fő és Zabar 3 fő)".

Az országos parancsnok a határőrizet megjavítása érdekében a határőrség minden tisztjének, tiszthelyettesének és harcosának alapvető feladatává tette a polgári lakossággal való foglalkozás gyökeres megjavítását.

Lényeges előrehaladás tehát nem következett be a déli és a nyugati határszakaszon annak ellenére, hogy megvoltak a szervezeti keretek, megalakultak az együttműködő csoportok.

Kézenfekvő a kérdés: miért alakult ez így, illetve alakulhatott volna-e másként? A felelet korántsem olyan egyszerű és kézenfekvő; egy rendkívül bonyolult időszak összekuszálódott politikai viszonyaiban, köznapi politikai gyakorlatában keresendő.

A határterületi településeken élő, szolgálatot teljesítő határőrök — egy-egy faluban vagy községben huszonöten vagy hatvanan — az államhatalom helyi fegyveres képviselői voltak. Tradíciók, helyi szokások kötötték őket a lakossághoz, majd esetenként, az eltorzult politikai gyakorlat következtében, érthetetlen tilalomfák ékelődtek közéjük. Sok őrsparancsnok életét keserítette, hogy a kulákság gazdasági korlátozásainak szükségszerűen alkalmazott politikáját egyes helyeken felváltotta az önkényeskedés, s a törvénysértések következményeként a határőröket segítő jómódú középparaszt egyik napról a másikra felkerült a kuláklistára, amivel társadalmi kitaszítottságra ítéltetett; vagyis a jó segítő egy csapásra „potenciális ellenséggé" változott, mert a kényszerítő intézkedések hatására sem lépett be a termelőszövetkezetbe.

Határőrségünk fejlődését, tevékenységét — így a határterületi lakossággal való kapcsolatainkat is — végigkísérték az MDP politikájának és ezen belül honvédelmi politikájának a fejlődést, a haladást elősegítő elemei, de torzításai is, és az ezek következtében kialakult ellentmondások. Hiszen azt senki sem vitathatja: a határőrségnél — miként minden államhatalmi szervnél, intézménynél és testületnél — is csak olyan munka, olyan tevékenység folyhatott, amilyent a politika inspirált.

A nemzetközi élet történései, eseményei, valamint az azok hatásaként a belpolitikai életben kibontakozó tendenciák, törekvések hatnak, s a határőrizeti operatív helyzetet oly mértékben alakítják, hogy számolni kell velük a határőrizet mindennapi gyakorlatában.

A tárgyalt időszakban a nemzetközi politika, a világhelyzet megítélésében

26 Uo. Országos parancsnok parancsoki gyűjtője — 1955.

súlyos nézetkülönbségek jelentkeztek az egymással szembenálló és hatalmi harcot vívó Rákosi-féle és Nagy-csoport között, amelyek egymásnak ellentmondó gyakorlati intézkedésekben is megmutatkoztak, s kifejezték az MDP egyre mélyülő válságát. Ez rányomta bélyegét a párt honvédelmi politikájának alakítására is. A szektás-dogmatikus politikát követő szűkebb pártvezetés sok tekintetben szubjektívan ítélte meg a nemzetközi helyzet alakulását és az imperializmus valóságos lehetőségeit. Kétségtelen, hogy a NATO létrehozása, a koreai háború kirobbantása a szocialista országoktól a honvédelmi erőfeszítések fokozását követelték meg. De a nemzetközi helyzetnek a valóságosnál kiélezettebb feltüntetése sem indokolta a politika szektás-dogmatikus torzulását.

A korszakra jellemző és a világpolitika alakulását befolyásoló eseményeket a Rákosi-csoport a háborús veszély jelentős fokozódásaként értékelte, s azt igyekeztek elhitetni, hogy küszöbön áll a háború. Nem ismerték fel az ötvenes évek közepére kialakult realitást, azt, hogy a nemzetközi politikában eddig is meglevő kettős tendenciából — az imperializmus háborús készülődései, valamint a szocialista világrendszer és a békeszerető erők következetes harca a háborús készülődés ellen — az utóbbi továbbra is meghatározó szerepet játszik. Az imperializmus már nincs abban a helyzetben, hogy háborút tudjon kirobbantani, hiszen a szocialista tábor gazdasági, politikai és katonai erejének növekedése korlátok közé szorította az imperialisták tevékenységét. A hibás elemzés miatt a háború elkerülhetetlenségének vészjósló jelszava tovább kísértett és gyakorlati, politikai intézkedéseket vont maga után.

Nagy Imre és csoportja viszont túlértékelte az 1955 májusa után a nemzetközi helyzetben bekövetkezett enyhülési tendenciát és lényegében tagadta a két világrendszer közötti katonai összecsapás lehetőségét, az imperializmus törekvéseiből fakadó agresszív támadás veszélyét.

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa 1955. szeptember 1-én úgy döntött, hogy az év végéig húszezer fővel csökkenti a hadsereg létszámát[27] (1956. augusztus elején újabb tizenötezer fős csökkentést rendeltek el, 1956 márciusában a határőrségnél is létszámcsökkentést és ennek következtében átszervezést hajtottak végre), s 1956. május 8-án elrendelte az ország nyugati határán kiépített műszaki zár megszüntetését. Ez az intézkedés az adott időszakban — amikor a határőrség jelentései bizonyították: a külföldi ügynöki tevékenység hónapról hónapra élénkül, sokasodnak a fegyveres szökési kísérletek és provokációk — a következményekkel nem számoló súlyos hiba volt, s egyik fontos bizonyítéka a válságba jutott párt- és állami vezetők kapkodásának, realitásérzékük elveszítésének.

Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1955. július 11-én — amikor még a műszaki zár megvolt — a belügyminiszter, a kormány jóváhagyásával, „az ellenség egyre fokozódó aktivitása, valamint a sorozatban bekövetkezett nagyszámú büntetlen határsértések" megakadályozása érdekében a nyugati határszakasz mintegy ezer fővel történő megerősítését és új őrsök (Erzsébetpuszta, Rohrerföldpuszta, Patyi őrház, Bécsi út, Ágfalva Állami Gazdaság, Harka, Dénesmajor, Irénmajor, Horvátlövő, Nemesmedves és Rábatótfalu) felállítását rendelte el.[28] A parancs előírta, hogy „különösen aktív felvilágosító munkát kell kifejteni a hazafias lakosság körében. Teljes egészében ki kell használni a határ szilárd őrizete érdekében azt a lehetőséget, amelyet a nyári időszakban a határ mentén dolgozó nagy számú polgári lakosság nyújthat. A határ szilárd őrizete, a határsértők elleni kérlelhetetlen harc egy pillanatra sem csökkenhet!"

27 *Mucs Sándor—Zágoni Ernő:* A Magyar Néphadsereg története 1945—1959. Budapest, 1979. 275. o.
28 BM Határőrség országos parancsnokság irattára. BM-parancsok gyűjtője — 1955.

A határszolgálat valamennyi módszere, a határőrizet mindennapi gyakorlata a műszaki zár és az egyéb műszaki létesítmények meglétére épült. Ezek nélkül a járőrök tevékenységét, a határőrizeti szisztémát más alapokra kell helyezni. Az erre való átállás egy igen erőteljes nyomás alatt álló határszakaszon a mindennapos szolgálat ellátása mellett, egyik hétről a másikra lehetetlen, különösen akkor, ha az ilyen, a határőrizet kialakult elveit és egész szolgálati rendszerét érintő intézkedés minden konzultáció és előkészítő munka nélkül történik meg!

A határőrség állománya nem is értette az intézkedést s egyik napról a másikra történő végrehajtásának szükségességét. A BM Határőrség parancsnoksága is csak a bejelentés után egy héttel, 1956. május 16-án adott ki parancsot,[29] amelyben a műszaki zár felszedését „a nemzetközi életben beállt kedvező változások eredményének és a jószomszédi kapcsolatok erősítésére való törekvés" bizonyítékának tekintette. Leszögezte azonban, hogy „a műszaki zár megszüntetésével újabb lehetőségek nyílnak mind az ellenséges felderítő szervek számára, mind az egyéb határsértők számára". A parancs részletesen foglalkozik az intézkedés végrehajtása után várható helyzettel, és megállapítja:

1. az ellenséges felderítő szervek fokozni fogják ügynökeik átdobását, s erre a célra elsősorban a határövezetből kiszökött személyeket fogják felhasználni, akik helyi ismeretekkel és kiterjedt személyi kapcsolatokkal rendelkeznek;
2. a határövezetben lakó és dolgozó embercsempészek tevékenysége élénkülni fog, s ezek segítségére elsősorban az ország belső területén élő ellenséges személyek fognak támaszkodni, mivel ezek kevésbé vagy egyáltalán nem ismerik a határviszonyokat, a határőrizet rendszerét és módszerét;
3. fokozott mértékben kell számolni az Ausztria területén élő embercsempészek tevékenységével;
4. számolni kell olyan személyek kísérleteivel, akik már régebben foglalkoznak a kiszökés gondolatával, de a műszaki zár fennállása visszatartotta őket.

Az említett parancs a felderítő munka és az éberség fokozását írta elő, de nem intézkedett a határőrizeti elvek és módszerek, a határőrzés gyakorlatának a megváltoztatására, illetve olyan átalakítására, amelyben a szolgálati rendszer már nem a műszaki zár meglétére épül. (Egyébként a műszaki zár felszedését a határőrség műszaki zászlóalja és a néphadsereg kijelölt műszaki egységei a kormány által előírt határidőre, 1956. október elejére befejezték.)

Természetesen a határőrizeti operatív helyzet nem egyszerre változott meg. A kedvezőtlen tendenciák uralkodóvá válása egy hosszan tartó folyamat következménye volt.

Az MDP KB 1953. júniusi határozata értelmében az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletet adott ki a közkegyelem gyakorlásáról, amelyet az illetékes hatóságok október végéig végre is hajtottak. Ezenkívül a kormányzat megszüntette a rendőrhatósági őrizet alá helyezést, és feloszlatta az internálótáborokat, valamint feloldotta a fővárosból kitelepített „osztályidegen" személyek kényszerlakhelyhez kötöttségét és eltörölte a rendőrbíráskodás intézményét.[30]

Az ártatlanokkal és a kisebb bűnösökkel a közkegyelem gyakorlása során nagy számban engedtek ki olyan súlyos, államellenes cselekedetekért elítélt személyeket is, akiket a börtönben eltöltött évek sem változtattak meg, sőt büntetésük ideje alatt is szervezkedtek. Így az ő révükön azok az illegális, fasiszta és egyéb jobboldali csoportok, amelyek a börtönben alakultak meg, most már a börtön falain kívül folytatták tovább illegális aknamunkájukat. Felvették a

29 Uo. Országos parancsnoki parancsok gyűjtője — 1956.
30 Magyar Közlöny, 1953. augusztus 23. 41. szám. 251—253. o.

kapcsolatot a nyugati kémközpontokkal, emigránsszervezetekkel és az országban működő illegális csoportokkal. Ilyenek szép számmal tevékenykedtek az országban.

Az imperialisták által titokban támogatott illegális szélsőjobboldali szervezetek — Botond-hadosztály, Hadapródok Szervezete, Budapesti Nemzeti Ellenállási Mozgalom stb. — egy része katonai jellegű volt, legtöbbjük az amerikai vagy a nyugatnémet hírszerző szervekkel volt kapcsolatban. Ezek a horthysta és nyilas katona- és csendőrtisztek vezetésével működő szervezetek különféle terveket készítettek terrorcselekmények végrehajtására, fegyverszerzésre, politikai foglyok kiszabadítására. (A Hadapródok Szervezete például tervet készített a Fő utcai börtön és a Rádió elfoglalására.) A szervezetek több vezetőjét még 1956 előtt az államvédelmi szervek elfogták, mások fegyveresen áttörést kíséreltek meg a határon, akik pedig illegalitásban élve szabadon maradtak, az ellenforradalom idején aktivizálódtak.

A két egymással szemben álló antimarxista érdekközösség — a Rákosi-, illetve a Nagy-csoport — a párt- és az államvezetést (attól függően, hogy melyik csoport birtokolta éppen a hatalmat) felhasználva tudatosan összezavarta a társadalomban nagyon is létező éles és mély választóvonalakat. Ennek egyik jellemzője volt — amely súlyos követelményekkel járt —, a tényleges szocialistaellenes erők tevékenységének a közvélemény előtti elhallgatása. A Rákosi-csoport — miközben állandóan, szinte a hisztériáig szította az „éberséget" — lebecsülte a belső, tényleges osztályellenség erejét, törekvéseit, politikai befolyását és lehetőségeit. Még a nyílt ellenforradalmi megmozdulások kezdete előtti hetekben is képtelenségnek tartották a belső osztályellenség fegyveres felkelésének, ellenforradalmi lázadásának lehetőségét. Nagy Imre revizionista, jobboldali csoportja pedig „tízmillió magyar szív együttdobbanásának" hazug illúzióját hirdette.

A nemzetközi erőviszonyok megváltozása a nyugati imperialista hatalmakat választ elé állította: vagy szakítanak a hidegháborús módszerekkel, és elfogadják az enyhülést, vagy megkísérlik a szocialista erők és a nemzeti felszabadító mozgalmak visszaszorítását. A két irányzat közül az utóbbi kerekedett felül, s vált az imperialista hatalmak politikájának alapjává. Ugyanakkor elhatározták: minden eszközzel fokozzák a szocialista országok elleni bomlasztó és felforgató tevékenységet, amelynek fő szervezője és irányítója az Amerikai Egyesült Államok volt. A bomlasztó munkába bekapcsolódtak a NATO-országok is, és kiemelkedő szerepet vállalt az NSZK. A semleges Ausztria területén is szabad működési lehetőséget kaptak a különféle imperialista hírszerző szervek ügynökségei. A Szabad Európa Rádió, az Amerika Hangja állandó rádiópropagandája kiegészült a népi demokráciákat és a Szovjetuniót támadó röpiratok százezreivel, amelyeket ballonok segítségével juttattak országunkba.

„Hazánk ellenségei, az imperialista hírszerzőszervek, a velük kapcsolatban álló emigráncsoportok, valamint belső ügynökeik — olvashatjuk az ÁVH Határőrség és Belső Karhatalom parancsnokának már egy, 1953. december 29-én kiadott parancsában[31] — az utóbbi időben fokozzák aknamunkájukat, amelynek egyik formája illegális sajtótermékek terjesztése... A brosúrák, röplapok terjesztéséhez felhasználják a határon átküldött ügynökeiket, és postán, valamint léggömbök segítségével, vonaton, hajókon, vízi úton palackokban, dobozokban vagy a műszaki záron átdobva igyekeznek ezeket országunkba bejuttatni..."

A parancs az ÁVH Határőrség és a Belső Karhatalom feladatává tette a röp-

31 BM Határőrség országos parancsnokság irattára. Országos parancsnoki parancsok gyűjtője — 1953.

lapok és egyéb sajtótermékek határon történő átjuttatásának megakadályozását, illetve a légi úton bejutottak összeszedését. „A parancsnokok szervezzék meg — írta elő a parancs — a hazafias lakosság aktív támogatását a röplapok, brosúrák felkutatására és gyors beszolgáltatására. Vegyék igénybe a párt- és a tömegszervezetek segítségét és folytassanak felvilágosító munkát, hogy a röplapokat, brosúrákat rejtegetők az ellenséget támogatják, cselekményükkel ártanak a Magyar Népköztársaság államrendjének..."

A ballonakciók szinte az ellenforradalom kirobbanásáig folytatódtak, sőt amerikai repülőgépek is bekapcsolódtak a felforgató iratok terjesztésébe. (1955. április 30-án éjszaka például egy amerikai gép Jugoszlávián átrepülve kétszer hatolt be légterünkbe, és Dunaföldvár térségéig szórt röpcédulákat.)

A Szabad Európa rádió folytatta a legszélesebb és légszélsőségesebb uszító, felforgató tevékenységet. Nemcsak dezinformált, hanem igyekezett a megfélemlítés légkörét is kialakítani. Nyílt uszítás folyt a Szabad Magyarország hangja hullámhosszain, s azt hirdették: a „szabad világ" rövidesen felszabadítja a „rab országokat", így Magyarországot is. Ebben az időszakban volt állandó rovata a SZER-nek a Fekete Hang, amelyben mindig valamelyik állami vagy pártfunkcionárius, határőrtiszt vagy a határőröket támogató határ menti lakos került terítékre. Az illetőket megfenyegették: leszámolnak velük, megtorolják, hogy például a „zöldávósoknak segítettek". Nevük, lakóhelyük és foglalkozásuk pontos megjelölésével nagyon sok embert, családot fenyegettek meg, hogy a „számonkérés napján" szörnyű büntetésben részesülnek. A Fekete Hang igyekezett mindenkit megfélemlíttetni, aki a néphatalom oldalán állt, másrészt elterjeszteni az országban a félelem légkörét. (A Fekete Hang anyagát a hírszerző szervek szolgáltatták és az ellenforradalom után is tovább élt a műsor A vádlottak padján címmel). Magától értetődik, hogy a műsor nem volt teljesen hatástalan, s különösen a határterületen keltett aggodalmat és félelmet is egyeseknél.

Az MDP vezetésében, politikájában fokozatosan jelentkező hibák és torzulások éreztették hatásukat mind a hadsereg, mind a belügyi testületek, mind a határőrség munkájában.

Az ötvenes évek elején napirenden volt az ÁVH, a Belügyminisztérium és a rendőrség tevékenységében — a politikai éberség torz felfogása következményeként — az állampolgárok törvénytelen zaklatása, s a nyugati és a déli határövezetben lakó személyekkel szemben törvénytelenségek is előfordultak. Mindez hozzájárult a határ menti lakosság és a határőrség kapcsolatának lazulásához, a határőrizeti szervek iránti bizalom és segítőkészség csökkenéséhez. A déli és a nyugati határ mentén élő lakosság körében is megnövekedett a tiltott határátlépések száma, és elmaradt a segítségadás a határsértők elfogásához. Ez nagymértékben rontotta a határőrizet eredményességét, hiszen a lakosság aktív segítségnyújtása nélkül hatékonyan nem lehet az államhatárt őrizni.

Az imperialisták fokozott felforgató tevékenysége, a belső ellenség aktivizálódása és aknamunkája, a politikai buktatók demoralizáló hatása, a személyi kultusz, a szektás dogmatizmus eluralkodása, majd a revizionisták és a jobboldali erők bomlasztó tevékenysége nagymértékben nehezítette a hatékony politikai nevelőmunkát, akadályozta a politikai tisztánlátást, s ez végső soron a személyi állomány erkölcsi-politikai állapotának romlásához vezetett, amely súlyos rendkívüli eseményekben is megnyilvánult.

A meglevő hibák, fogyatékosságok és torzulások ellenére azonban le kell szögezni: a hibás politikai vonalvezetés törést okozott ugyan a fegyveres szervek fejlődésében, de a fegyveres testületek, szervek jellege mindvégig szocialista

maradt. A néphadseregben és a többi fegyveres testületekben — így a határőrségnél is — stabilizálódott az osztályhű, nagy ambícióval és hittel dolgozó munkás- és parasztkáderekből álló tiszti és tiszthelyettesi állomány, s ezeknek zöme az ellenforradalom időszakában is kész volt harcolni, küzdeni a néphatalom védelmében, hű maradt a munkásosztály ügyéhez. Ez az időszak azonban már egy újabb tanulmány tárgyát képezi.

Енё Ковач

В СОДЕЙСТВИИ С НАСЕЛЕНИЕМ ПРИГРАНИЧНЫХ РАЙОНОВ 1945—1956 гг.

Резюме

Распоряжение министра обороны о формировании новых венгерских пограничных войск было издано 23 февраля 1945 года.

Формирование пограничных рейдовых рот и постов началось в конце февраля и завершилось к концу июня 1945 года. Было сформировано 27 рейдовых рот и 150 постов.

С точки зрения успешного выполнения задач по охране государственной границы особенно большое значение имеет завоевание эффективной, активной поддержки населения приграничных районов. Это один из важных основных принципов охраны социалистических границ, который фиксируется и нашими уставами с самого того момента, как были созданы для этого реальные основы и условия. Эти условия летом 1945, в начале 1946 года лишь складывались.

До реорганизации пограничных войск пограничным частям по существу не удалось везде установить и сделать организованными контакты с населением, привлечь на свою сторону широкие массы для оказания помощи в охране государственных границ. Именно поэтому стало необходимым весной 1946 года провести реорганизацию и укрепление пограничных войск.

В марте 1946 года сформировалось главное командование пограничных войск во главе с Дьёрдем Палффи. Пограничные войска были реорганизованы и выведены из подчинения районных военкоматов; улучшился также и командный состав Пограничных войск, состоявших из 14 батальонов.

Под руководством Венгерской Коммунистической партии руководители пограничных войск уделяли весьма большое внимание тому, чтобы пограничники, проходившие воинскую службу в приграничной зоне, взаимодействовали с соседними демократлческими государствами, с населением приграничных районов, устанавливали искренние, дружеские контакты с населением и органами охраны границ.

Период, когда пограничными войсками командовали Дьёрдь Палффи и Михай Салваи, был тем временем, когда складывались традиции истории венгерских пограничных войск.

Позднее развитие и деятельность венгерских пограничных войск сорпвождались теми способствующими развитию и прогрессу элементами политики Венгерской Демократической Партии и в том числе её политики в области обороны страны, которые не лишены были и искажений, вследствие чего сложились и противоречия: в пограничных войсках также могла проходить лишь такая работа, которая инспирировалась этой политикой.

Jenő Kovács

ZUSAMMEN MIT DER BEVÖLKERUNG VON GRENZGEBIETEN — 1945—1956

Resümee

Die Verordnung des Ministers für Landeswerteidigung über die Aufstellung der neuen ungarischen Grenzwache ist am 23 Februar 1945 erschienen. Die Aufstellung der Grenzjägerkompanien und Grenzposten wurde zwischen Februar und Juni 1945 abgeschossen. In dieser Periode wurden 27 Streifkompanien und 150 Posten organisiert. Wegen des erfolgreichen Versehens der Grenzbewachungsdienstes ist es besonders wichtig, die aktive Unterstützung der Bevölkerung von Grenzgebieten zu gewinnen. Dies ist ein sehr wichtiges Grundprinzip des sozialiscen Grenzschutzes, was auch in den Dienstvorschriften verankert ist, seit die realen Grundbedingungen dazu geschaffen werden. Diese Bedingungen sind in Sommer 1945, am Anfang 1946 noch

in der Entwicklung gewesen. Bis der Umorganisation der Grenzwache ist die Grenztruppen noch im Grunde genommen nicht gelungen, überall gute Kontakte zu sichern, die Massen für Hilfe des Grenzschutzes zu gewinnen. Deswegen hat sich die Umorganisation und Verstärkung der Grenwache im Frühjahr 1946 als notwendig erwiesen. Im Marz 1946 wurde das Oberkommando der Honvéd-Grenzwache — mit György Pálffy an der Spitze der Führung — gebildet. Die Grenztruppen wurden umorganisiert und aus der Unterordnung des Honvéd-Bezirkskommando. Die Honvéd-Grenztruppen standen aus 14 Bataillone und auch die Zusammensetzung des Kommandantenstandes ist besser geworden. Unter der Führung der Ungarischen Kommunistischen Partei haben die Kommandanten der Grenzwache ein grosses Genicht darauf gelegt, dass die an der Grenze dienenden Jägerkompanien und Posten mit den demokratischen Nachbarnstaaten, mit ihrer Bevölkerung von Grenzgebieten, mit ihren Grenztruppen ehrliche Freundschaft und gute Kontakte ausbauen sollen. Die Zeit, wann György Pálffy und Mihály Szalvay das Kommando gehabt haben, war eine traditionsschaffende Periode in der Geschichte unserer Grenznache. Die Entwicklung und die Tatigkeit unserer Grenztruppen begleiteten die den Forschritt begünstigenden Elemente der Politik der Partei, unter denen viele auf die Verstärkung der Landesverteidigung fördernd wirkende Elemente waren. Natürlich beeinflussten auch die Fehler der Parteipolitik und die in der Auswirkung dieser Fehler entstehenden Widersprüche auch die Entwicklung. Bei den Grenztruppen konnte man solche Arbeit ausführen, welche diese Politik inspiriert hat.

KÖZLEMÉNYEK

V. A. ZOLOTARJEV

AZ 1877—78. ÉVI HÁBORÚ AZ OROSZ KATONAI IRODALOMBAN

Egy évszázad választ el bennünket a győztes, felszabadító és történelmi eredményeit tekintve igazságos 1877—78. évi orosz—török háborútól. Jellegét és objektív történelmi következményeit tekintve ez a háború döntő tényező volt, felszabadította a Balkán népeit a több évszázados oszmán iga alól. Az 1877—78. évi háború meghozta Bulgária felszabadulását, Románia, Szerbia, Montenegro teljes függetlenségét, felszámolta az oszmán uralmat Boszniában és Hercegovinában.[1] Az 1877—78. évi háború ugyanakkor fontos szakasza volt az orosz hadművészet fejlődésének is. A háború tapasztalatainak tanulmányozása és általánosítása — amire Oroszországban az akkori időkhöz képest példátlan méretekben vállalkoztak[2] — ösztönözte a hadtörténettudomány és katonai gondolkodás fejlődését.

Ez volt az első olyan háború, amelyet Oroszország a reformkor után, az országban a század 60—70-es éveiben végrehajtott reformok által megteremtett orosz burzsoá katonai rendszer körülményei között vívott. A fejlődésnek éppen ebben a szakaszában kezdte a hadügy érezni az ipari forradalom és a tudományos-technikai vívmányok egész sorának fokozódó hatását. Ez a körülmény maga után vonta a hadászati koncepciók és a harcászati elvek megváltoztatásának szükségességét. Az orosz—török háború tanulmányozása lehetőséget ad arra, hogy figyelemmel kövessük e folyamat jellegét és méreteit az orosz hadsereg vonatkozásában.

Harcászati újdonságok és módszerek tömegét alkalmazták az 1877—78. évi háborúban. Széles körű alkalmazást kapott a csatárlánc, mint a harcrend alapja. Bevezették a szökellést és a kúszást az ellenség tűzhatása alatt, a megindulási állások műszaki berendezését. Nagy jelentősége volt a tüzérség tömeges tűzösszpontosításának Plevna alatt, amikor is a feladatot 215 löveg hajtotta végre egy-

1 Georgi Dimitrov, a Bolgár Kommunista Párt és a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő egyénisége irta: „Bulgária nemzeti felszabadulását az orosz néptől kapta. A baráti orosz népben, különösen Bulgária orosz csapatok általi felszabadítása után, a bolgár nép felszabadítóját és nemzeti létének nagy támaszát látja." *Georgi Dimitrov:* Művei. 2. k. Szófia, 1954. 113. o. bolgár nyelven.

2 Az orosz hadsereg vezérkaránál létrehozott Hadtörténelmi Bizottság fennállásának évei alatt (1879—1911) óriási munkát fejtett ki a háború tapasztalatainak általánosítása terén. A Bizottság kiadta a következő műveket: „A Balkán-félszigeten folyó, 1877—1878. évi orosz—török háború leírása" 1—9. k. Szentpétervár, 1901—1903. Külön melléklet a leíráshoz 1—6. k. 1899—1911.; „A Balkán félszigeten folyó 1877—1878. évi orosz—török háború okmánygyűjteménye 1—97". 112 könyvben, Szentpétervár, 1898—1911; „Adalékok a kaukázusi—kisázsiai hadszíntéren folyó, 1877—1878. évi orosz—török háború áttekintéséhez" 1—7 k., Szentpétervár, Tiflisz, 1904—1910; „Okmánygyűjtemény a kaukázusi-kisázsiai hadszíntéren folyó, 1877—1878. évi orosz—török háborúról, 1—4". Szentpétervár, 1903. stb.

L. továbbá *V. A. Zolotarjev* cikkét „Az orosz hadsereg vezérkara Hadtörténelmi Bizottságának tevékenysége az 1877—1878. évi orosz—török háború tapasztalatainak általánosításában." Örményország Levéltárainak Közlönye. Jereván, 1975. 3. sz. Ezen kívül 1878-tól a 20. század elejéig 200 történelmi tanulmány jelent meg ebben a témában.

időben. A várostrom jeles példája volt Karsz erődjének éjszakai megrohamozása. Elsőként alkalmaztak „harci okmányt".

Csapatvezetési eszközként alkalmazták a távírót (a háborúban elsőként az Alijár—Aladzsin-i ütközetben). A hadművészet történetében példátlan esemény volt a nagy Balkán fő vonulatán történő téli átkelés, három osztaggal, harcszerű körülmények között.

A hadművészet problémái több hadtörténész és katonai teoretikus figyelmét is felkeltették. A háború egészével foglalkozó első munka egy háromkötetes kiadvány volt Sz. P. Zikov vezérőrnagy szerkesztésében[3] „Az 1877—78. évi háború"[4] címen. Hasznosságának megítélésénél két körülményt kell számításba venni. Először, hogy a katonaolvasók tömegének szánták, másodszor, hogy létrejöttének időszakában a háború dokumentumai gyakorlatilag nem voltak feldolgozva.

Zikov művéből a hadászati és harcászati problémák részletes elemzése hiányzik. Ez teljesen megfelelő a munka átfogó leíró jellegének. Nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy a munkát a dandár-, ezred-, századkönyvtárak útján terjesztették az előfizetőknek.

„Az 1877—78. évi háború" szerzői az események „egyszerűsített" verzióját adják, nem bocsátkozván sem mély elemzésbe, sem bármiféle kritikába. Ellenkezőleg, inkább az a törekvés figyelhető meg, hogy elkerüli a veszteség, és általában a lezajlott hadjárat negatív oldalainak elemzését. A legélesebben a Plevna alatt lefolyt események leírásánál érvényesül ez a tendencia. Nem kerülte el a figyelmét, hogy Plevna fontos stratégiai jelentőséggel bírt,[5] hogy éppen az e város falai alatt elszemvedett kudarc hatására változott meg a hadjárat egész hadászati terve.[6]

Ugyanakkor, magának a plevnai csomópontnak a létrejötte véletlenszerű: ha Silder-Szuldner (a Plevnát július 20-án megrohamozó osztag parancsnoka — V. Z.) néhány órával korábban érkezett volna a csatákra nem is került volna sor.[7]

A Plevna elleni első rohamot elemezve (július 20.) Zikov az orosz osztag kis létszámával magyarázza a sikertelenséget[8], a második rohamban elszenvedett kudarcot pedig (július 30.) nyilvánvalóan csökkenteni igyekszik. Azt mondja, hogy a törökök egyáltalán nem szereztek zsákmányt ebben az összecsapásban, holott éppen ez volt a vereség „jellemző vonása".[9]

Figyelemre méltó, hogy az „Az 1877—78. évi háború" szerzői nem adnak magyarázatot arra, hogy miért bizonyult kis létszámúnak a Plevna bevételére rendelt osztag: Zikov számára „titok" marad, hogy a plevnai kudarc a háború első szakasza reális tényezőinek következménye: a hanyag felderítés, az erők túlságos széttagolása a dunai átkelés után, a különböző magasabbegységek tevékenységének nem kellő összehangolása együttesen vezettek sikertelenségre.

Érdekes az a jellemzés, amit Zikov a plevnai második vereség utáni periódusról ad. Úgy véli, ha Oszmán pasa seregével kitört volna az erődből, és Tir-

3 Az 1877—1878. évi háború. 1—3. k. Szentpétervár, 1881—1882.
4 Sz. P. Zikov vezérőrnagy a Hadtörténelmi Bizottság első elnöke.
5 Az 1877—1878. évi háború 1. k. 261. o.
6 Uo. 296. o.
7 L. az 1877—1878. évi háború. 1. k. 260. o. A szerzők véleménye szerint azt az időkülönbözetet, amely Oszmán pasa seregének elővédje Plevnába való bevonulása és Silder-Szuldner odaérkezése között eltelt, órákban lehet mérni. Ugyanakkor elhallgatják, hogy ez előtt az esemény előtt néhány nappal Plevnát elfoglalta Afanaszjev kozák kapitány félszázada, melyet Gurko előrevetett osztagától küldtek ki a IX. hadtesttel való összeköttetés biztosítására, amelybe Silder-Szuldner alegységei is tartoztak. Afanaszjev lefegyverezte a Plevnában levő török századot és kelet felé nyomult előre, a IX. hadtest keresésére. Ez július 9-én volt. Néhány nap múlva Plevnába bevonult a török osztag. L. *N. Jepancsin:* Az 1877—1878. évi felszabadító háború. Szentpétervár, 1902. 13. o.
8 L. Az 1877—1878. évi háború. 1 k. 266. o.
9 Uo. 294. o.

novo irányában csapást mért volna, akkor csak az erődnégyszögre irányított ruscsuki osztag erőinek aktivizálásával lehetett volna támadását megállítani. Tulajdonképpen ez azt jelentette volna, hogy a Szisztria—Sumla—Ruscsuk körzetében összpontosított 70 000 török a július 30-i vereség után rendkívül meggyengült orosz erők másik szárnyára mért volna csapást.[10] De Oszmán pasa — írja Zikov — nem Napóleon és nem Moltke.[11] Az ő hibája mentette meg az orosz hadsereget a nagyobb bonyodalmaktól.

Azokban a fejezetekben, amelyekben a kaukázusi harctevékenységekről esik szó, két kérdés érdemel figyelmet. Először: az európai és az ázsiai hadszíntér összehasonlító elemzése. Itt teljes joggal mutat rá a kaukázusi politikai és gazdasági helyzet sajátosságaira, indokolja ennek a hadszíntérnek önálló szerepéről, és ugyanakkor másodrendű jelentőségéről szóló állítását.[12] Másodszor: a könyv egész sor értékes beismerést tartalmaz, egyebek között azt, hogy a háború tervéről (az ázsiai haditevékenységekről van szó — V. Z.) sem általános jellegét, sem pedig részleteit illetően semmiféle utalást sem tartalmaz.[13]

1880-ban adták ki P. A. Geiszman, az egyik legnagyobb hadtörténész háborúról szóló nagy művének második részét.[14] Ennek a munkának megkülönböztető sajátosságát „hadászati" irányultsága adja. A szerző gyakorlatilag nem elemzi részletesebben az egyes harcokat és ütközeteket. Nem tartalmaz eredeti gondolatokat a harcászat fejlődésének kérdéseiről. Az adott művet éppen az orosz hadsereg 1877—78. évi háborúban követett stratégiájának sajátos kifejtése teszi érdekessé.

P. A. Geiszman műve magas szakmai szintjével tűnik ki. Mindazonáltal nagyon óvatosak a következtetései, különösen tartózkodó azokban az esetekben, amikor a negatívumokat érinti. Kritikainak nem lehet nevezni művét. Inkább az a törekvés jellemzi, hogy a háború tradicionális értelmezésének medrében haladjon.

Geiszman művének több mint felét azoknak a jelenségeknek és folyamatoknak az elemzése tölti ki, amelyek a haditevékenységet előzik meg. Ugyanitt kap helyet a hadviselő felek fegyveres erőinek rövid, de elég kifejező jellemzése. Helyesen állapítja meg, hogy a török hadsereg csak a védelemben jelentett veszélyes erőt. Törökország fegyveres erői fő hiányosságának tekinti a hadseregszervezés nem kielégítő voltát és kaotikus jellegét.[15]

Az orosz fegyveres erők állapotát jellemezve Geiszman csak két bonyolult problémát talál: a háború Oroszországot a szervezési munkák tetőfokán érte, amelyek a fegyveres erők fejlesztésére irányultak. Ez ismert nehézségeket szült.[16] A második probléma: az orosz hadsereg fegyverzete „kissé elmaradt a kor követelményeitől".[17] Ugyanakkor ismeretes, hogy az orosz hadseregnek voltak fogyatékosságai a harcászati kiképzésben, a csapatvezetés szervezésében stb.

Hasonló vonalat lehet nyomon követni abban is, ahogyan Geiszman a Balkán-hadszínteret értékeli. Ennek külön fejezetet szentel. Egészében helyes következ-

10 Uo. 293—294. o.
11 Uo. 294. o.
12 Uo. 3. k. 1—4 o.
13 Uo. 4. o.
14 *P. A. Geiszman:* Szláv—török háború az 1876—1878-as években, és annak jelentősége a keleti kérdés fejlődéstörténetében. 2. rész, Szentpétervár, 1889.
15 Uo. 2. rész, 30—31. o.
16 Uo. 34. o.
17 Uo. 43. o.

tetésre jut: ez az egyik legnehezebb hadszíntér Európában.[18] Ez szolgáltatott okot — véleménye szerint — a hadjárat elhúzódására.[19]

Geiszman volt az első hadtörténész, aki állást foglalt azzal a — főleg a politikai és diplomáciai körökben — elég szélesen elterjedt meggyőződéssel szemben, mely szerint az ellenség nem ismerése és az 1877. áprilisában a háborús színtéren bevetett erők elégtelen volta okozta a kudarcot és a hadjárat általános elhúzódását.

Oroszország stratégiai elgondolásaihoz való viszonyulását meghatározza az azokkal való teljes szolidaritás. A tervet Geiszman, mint a helyzetnek megfelelőt értékeli.[20] Helyesli a főerők átkelési helyének kiválasztását, részletesen megokolja a hadsereg akcióinak hadműveleti vonalát (Szisztovo—Gabrovo—Sipka—Kazanlik—Adrianopolisz—Konstantinápoly).[21]

A lényegét tekintve teljes egészében elfogadja a tervet és gyakorlatilag semmiféle hiányosságot nem vesz észre benne. De hogyan lehet egy ilyen álláspontot összeegyeztetni az események valóságával, az elhúzódó hadjárattal és azzal, hogy a haditevékenység megkezdése után máris kétszeresére növelték a hadrakelt sereget? Hogy végül is közös nevezőre jusson, Geiszman a csak stratégiai érvek talaját elhagyja és a politikai jellegű érvekhez fordul segítségért. Azt állítja, hogy Oroszország kénytelen volt „az erők és eszközök legkisebb méretű felhasználásával viselni a háborút", mert „azokat a fő ellenség, (azaz Ausztria—Magyarország — V. Z.) ellen tartalékolta, a valószínűleg nagyobb méretű, komolyabb küzdelem esetére."[22] Vagyis, katonai szempontból minden helyes volt, de a politikai körülmények korlátozták a katonák tevékenységét. Végső soron — ismeri el Geiszman — a cél elérésére különített erők kevésnek bizonyultak.

Geiszman az eseményeket valóban híven követi, magyarázza őket, indokolja az orosz vezetés egyik vagy másik tettét. Elemzése azonban nem vezeti az olvasót az önálló gondolkodás útjára. Geiszman nem látja az események másik oldalát, ezért minden sikertelenséget és veszteséget az eredeti elgondolástól való eltéréssel magyaráz, a konkrét okokat pedig leginkább egyes vezetőkben véli fellelni. Így például a Nikápoly és Plevna alatti késésért minden felelősséget a IX. hadtest parancsnokságára hárít, amely „súgásra" várt.[23] Holott — hangoztatja Geiszman — Nikápoly idejében történő bevétele egyben Plevna idejében történő bevételét is jelenthette volna. Ezzel az orosz hadsereg jobbszárnya ugyanúgy biztosítva lett volna mint a bal, és a háborút megnyerték volna 1877-ben.[24]

Meg kell jegyezni, hogy Geiszman a háborúról írt korábbi munkáiban a korábbi vonalat követi. Koncepciója abban a munkájában ölt kiforrott jelleget, amelyet az első orosz forradalom éveiben írt.[25] Ez a mű mintegy összegezi Geiszmannak a politika és hadászat összefüggése területén végzett kutatásait. Célját maga a szerző a lehető legvilágosabban fogalmazta meg: eligazodni abban a politikai helyzetben, amelyben a háború kirobbant, és amely rendkívül nagy mértékben hatott a katonai helyzetre is".

18 Uo. 88. o. Nagy jelentőségű, hogy a nagyobb meggyőző erő kedvéért Geiszman *G. A. Leer:* „A háborús színtér viszonyai a Balkán-félszigeten az orosz hadsereg szempontjából. Hadászati tanulmány" Szentpétervár, 1889. című kis művére hivatkozik. Ezt a munkát a háború előtt írta. Érezhető hatást gyakorolt nemcsak Geiszmanra, hanem sok más történészre is.

19 L. *P. A. Geiszman:* Az 1877—1878. évi orosz—török háború az európai Törökországban. 1—2. Szentpétervár, 1906. 87—88. o. Meg kell jegyezni, hogy a balkáni hadszíntér valójában nagyon bonyolult volt. F. Engels, aki figyelemmel kísérte az eseményeket a félszigeten, 1876. decemberében ezt írta: „A Duna és a Balkán közötti pozíció egyike a legerősebbeknek Európában..." Marx—Engels Művei. 34 k. Budapest, 1975. 229. o.

20 Uo. 6. o.

21 Uo. 65., 112—114. o.

22 Uo. 112. o.

23 Uo. 140. o.

24 Uo. 145. o.

25 *Geiszman:* Bevezetés, az 1877—1878. évi orosz—török háború történetébe. Szentpétervár, 1906.

Ebben a munkában egy egész sor helyes állítás és logikai következtetés van. Geiszman például nyíltan rámutat arra, hogy az első mozgósítás (1876. november) és a háború kezdete (1877. április) közötti periódus „katonai szempontból helyrehozhatatlan időveszteség". De a „Bevezetés az 1877—1878. évi orosz—török háború történetébe" című munka alapgondolatát ezek a gyakori — és helyes — megállapítások adják. Számításba kell venni az ország politikai helyzetét: a forradalom alapjaiban ingatta meg az önkényuralom pilléreit, az orosz—japán háború feltárta a cárizmus katonai rendszerének súlyos fogyatékosságait. Ilyen körülmények között a katonai múlt bármiféle kritikai értelmezése az uralkodó körökben természetesen nyugtalanságot váltott ki. Éppen ellenkezőleg, a katonai vezetésnek rehabilitációra volt szüksége. Éppen ilyen missziót tölt be Geiszman az említett mű publikálásával.

Szemléletének kvintesszenciája annak az ellentmondásnak a konstatálása, amely Oroszországnak a háborúban elfoglalt hadászati helyzete és a politikai szituáció között fennállt. Geiszman rámutat, hogy a diplomáciai viszonyok kényszerhelyzetbe hozták a hadászatot, és ez nem tette lehetővé, hogy a hadsereg a körülményeket kellően elemezni tudja. A diplomácia abból indult ki, hogy elég lesz a Balkánig terjedő területet okkupálni. Ez pedig befolyásolta a hadszíntéren bevetett erők méretét. Nem volt kellő összhang — írja Geiszman — a politika és a diplomácia között és ezért a diplomáciára hárítja a felelősséget. „A fent nevezett politikai és ennek megfelelő katonai feltételek között az orosz hadászat aligha tehette jóvá az orosz diplomácia bűneit."[26]

Az orosz hadtörténettudományban P. A. Geiszman az 1877—78. évi háború olyan értelmezését képviseli, amely a legfelsőbb katonai vezetés és az uralkodó dinasztia eszméit tükröző szellemnek felelt meg. Arról van szó, hogy Geiszman bármiféle kritikai észrevétele lényegében veszít értékéből, két okból is, először: ezek az állítások olyan történésztől erednek, aki egészében elfogadta az eseményeket, és a velük való szolidaritás határozta meg hozzáállását. Ha pedig így áll a dolog, akkor, képletesen szólva, „saját belső kritikája volt", de ez az álláspont jóformán semmiféle veszélyt sem jelentett.

Másodszor: Geiszmant az a törekvés jellemzi, hogy a katonai vezetést tisztára mossa. Az orosz—török háború valódi hadászati problematikáját a fent említett okok folytán Geiszman csak érinti, de nem általánosítja, nem ad kritikai elemzést. Geiszman nézetei az uralkodó körök számára elfogadható voltuk következtében széles körben elterjedtek, nagy befolyást gyakoroltak arra a szerzői kollektívára is, amelyik az „Az 1877—1878. évi orosz—török háború a Balkán félszigeten" című művet alkotta.

Jelentős helyet foglalnak el a hadművészet kérdéseinek az orosz—török háború tapasztalatai alapján végzett feldolgozásában N. A. Jepancsin munkái. Ha Geiszman a háború ortodox tolmácsolásának ősatyja volt, úgy Jepancsin elsőként fogalmazta meg olyan kritikai tézisek egész sorát, amelyek összefüggésükben az események magyarázatának egészen eredeti és bátor koncepcióját teremtették meg. Eszméi legteljesebb kifejezést az „Oroszország háborúinak áttekintése Nagy Pétertől napjainkig" című átfogó művében kaptak, amelyben Jepancsin az orosz—török háborúnak is szentelt egy fejezetet.[27]

Az orosz hadsereg hadászatára vonatkozó nézeteinek lényege abban rejlik, hogy két olyan körülményre hívta fel a figyelmet, amelyeket sok más hadtörténész figyelmen kívül hagyott. Először: helyesen utal arra, hogy a hadjárat során szakadás keletkezett a hadászati terv — amelyet ő helyesel[28] — és az azt

26 Uo. 69. o.
27 L. Oroszország háborúinak áttekintése Nagy Pétertől napjainkig. (Segédlet a hadtörténelem tanulmányozásához a tiszti iskolák számára), 4. rész, Szentpétervár, 1891.
28 Uo. 391—392. o.

követő tevékenységek között. Arról van szó, hogy a hadjárat során „az erőket és eszközöket másodrendű feladat megoldására összpontosították".[29] Ebből a szempontból Jepancsin a legeklatánsabb példának tartja, hogy „Plevnát, hadseregével együtt, a műveletek fő objektumává tették."[30]

Szemléltetően bizonyítja, hogy a hadsereg vezetése illúziókat táplált Plevnával kapcsolatban. Hibának tekinti Plevna blokádját, ezt az eseményt „plevnai hercehurcának" nevezi.[31] Szerinte az új csapatokat, amelyek októberben a hadszíntérre érkeztek (azaz a gárdát) nem Plevna ellen kellett volna vezetni, hanem a fő irányba. Egyáltalán nem volt fontos a harmadik ostrom sem, mindez sok időt vett igénybe és sok áldozatot követelt.[32] Ami Plevnát illeti, ellene elegendő fedezőcsapatot kellett volna kiállítani a hadműveleti vonal biztosítására. Jepancsin rámutat, hogy ezt a hadműveleti vonal biztosítására irányuló kisegítő feladatot teljes sikerrel teljesítette Ceszarevics trónörökös csapata (Ruscsuki osztag — V. Z.) a kétszeres túlerővel szemben (az orosz hadsereg 60—70 000 főből állt a 110—115 000 törökkel szemben — V. Z.) mindenféle felesleges véráldozat nélkül".[33]

„Az 1877—1878. évi háború jellemző vonásaként meg kell említeni a túlzott óvatosságot, mint a veszély felnagyításának következményét."[34] Erre példa, Jepancsin szerint, Plevnán kívül a „100 000 ember felhasználása a mögöttes területek biztosítására (Cimmermann és az odesszai körzet csapatai), akik egész idő alatt tétlenül maradtak".[35]

Hasonló a helyzet a Kaukázusban is, ahol a támadást a kezdetektől a késlekedés, határozatlanság, az erők szétszórtsága jellemezte, és „a háború menetében a fordulat, a támadásról védelemre való áttérés ráadásul a határainkra történő visszavonulást jelentette".[36]

Figyelemre érdemes Jepancsin végkövetkeztetése a hadászati problémák területén. Úgy véli, hogy a sikertelenségek nem annyira az orosz erők gyengeségéből, mint inkább a teljesen elégséges erők nem megfelelő felhasználásából adódtak.[37] Mindenekelőtt már az első sikertelenségek „teljesen megváltoztatták a harctevékenység előirányzott jellegét, és mindez a korábbi háborúk gyakorlatának megismétléséhez vezetett, de nem a tartós erődítmények, hanem csak az ideiglenes megerősített táborok vonatkozásában."[38]

Hiba lenne azt hinni, hogy Jepancsin csak kritizál. Inkább ellenkezőleg, elemzését az a törekvés jellemzi, hogy keresse az új vonásokat az orosz hadsereg harcászatában és hadászatában, különös figyelemmel minden, általánosításra és a katonai gyakorlatban alkalmazásra érdemes momentumra. Ebben az értelemben jellemző, hogy „A háborúk áttekintésé"-ben Jepancsin a háborúnak két olyan nagy mozzanatára fordított figyelmet, amelyek mindegyike jelentős a bennük lévő hadműveleti elemek szempontjából. A Balkán leküzdéséről van szó három nagy osztag erőivel, és a Sipka—Sejnovo-i ütközetről, amelyet Jepancsin helyesen „a teljes bekerítésre irányuló hadműveletként" értékel.[39]

Ebben az értelemben Jepancsin korábbi munkái is jelentősek. A 90-es évek elején publikálta kutatásait a Nyugati osztagba egyesített orosz csapatok tény-

29 Uo. 492—493. o.
30 Uo. 491. o.
31 Uo. 493. o.
32 Uo. 490—491. o.
33 L. Oroszország háborúinak áttekintése... IV. rész, 1. könyv. Szentpétervár, 1898. 492. o. I. példa.
34 Uo. 494. o.
35 Uo.
36 Uo. 492. o.
37 Az erőviszonyok problémáját, mint a hadászati számvetések egyik alapját, Jepancsin szintén elemzi. Úgy véli, hogy a Balkánra kijelölt hadsereg gyenge volt a kitűzött feladatok teljesítéséhez, de szerinte nem ez az oka a hadjárat elhúzódásának.
38 L. Oroszország háborúinak áttekintése... IV. rész 492. o.
39 Uo. 438—449. o.

kedéséről.[40] Ez a munka nagyon érdekes mind a tényanyag, mind az elméleti meggondolások szempontjából. Az osztagok rendszerét már régen bevezették az orosz hadseregben. A háború időszakában egyes ilyen osztagok akcióiban kezdtek új vonások feltűnni. Ez a probléma figyelemre méltó megvilágítást kapott Jepancsin munkájában.

Gurko tábornoknak a háború folyamán másodszor kellett önálló harcfeladatot végrehajtó osztag élére állnia. Jepancsin megjegyzi, hogy Gurko tábornok meggyőződéses híve volt annak, hogy a csapatok nagy cselekvési szabadságot kapjanak és pontosan rögzített feladatokat szabjanak számukra.

Különösen fontos tanulmányának 2. és 3. része, ahol az osztag balkáni átvonulását elemzi, és a támadás kifejlesztését a hegyvonulaton való erőszakos átkelés után. Figyelemre méltó Jepancsinnak az a törekvése, hogy végigkísérje a három önálló osztag tevékenységét, melyek egységes terv alapján keltek át a Balkánon. Jepancsin kiemeli, hogy az osztagok Gurko osztaga hadmozdulatának sikerétől függően kezdték meg menetüket, és éppen ezáltal egy „egységes gépezet" jött működésbe, amelynek tevékenységi területe 300 versztányi frontszakaszra terjedt ki.[41]

Még kiforrottabb az „osztag-problematikának" szentelt második mű, melyet 1895-ben publikált.[42] Ebben Jepancsin ugyancsak az 1877—1878. évi háború legfontosabb mozzanatainak egyikéhez nyúl.

Amellett, hogy az orosz hadsereg a háború első szakaszában váratlan és sikeres átkelést hajtott végre a Balkánon és egy 10 ezres osztaga kijutott a Balkánon túli Bulgáriába, elképesztő hatást gyakorolt a török vezetésre.[43]

Az oroszok merész csapására felfigyeltek Európában. Nyilvánvalóan az aggodalom és az elragadtatás vegyes érzéseivel írta Gartner német katonai megfigyelő: „Ez az úgynevezett kozák háború meghozta gyümölcseit".[44]

Gurko osztagának harctevékenysége az orosz hadművészet nagyszerű példája volt. Két hágót foglaltak el a Balkánon, köztük a legendás hírű Sipka-szorost. Ezzel létrehoztak egy hídfőállást, amelyből a háború harmadik szakaszában már az egész orosz hadsereg támadása indult meg. Jepancsin azt a feladatot állította maga elé, hogy Gurko csapatainak tevékenységét elemezze, rámutasson ennek a valóban jelentős katonai vállalkozásnak az erős és gyenge oldalaira.[45]

Elemzéséből három körülményt érdemes megemlíteni:

1. Az osztag tevékenysége megcáfolta a nagy tömegű lovasság közvetlenül a harcmezőn való felhalmozásának célszerűségével kapcsolatos szkepticizmust.[46] Azt írja, hogy az osztag egészének hadászati feladatán kívül a lovasság, mint az osztag alkotó része, a legközvetlenebbül részt vett az osztag valamennyi harctevékenységében.[47] Másképpen szólva, harcászati viszonylatban biztosítva volt az osztaghoz tartozó összes fegyvernem együttműködése.

2. A hadjárat hadászati jelentősége véleménye szerint abban rejlett, hogy gyakorlatilag ez az egész hadsereg elővédjének támadása volt, annak az éknek

40 *Jepancsin:* Gurko főhadsegéd nyugati osztaga tevékenységének leírása. 1—3. rész, Szentpétervár, 1891—1893.
41 Uo. 2. rész, 1891. 89—90. o.
42 *Jepancsin:* az 1877—1878. évi háború. Gurko főhadsegéd előrevetett osztagának tevékenysége. Szentpétervár, 1895.
43 Az osztag előnyomulása Törökországban aggodalmat váltott ki. Július 14-én a szultáni kancellária sürgönye közölte, hogy az „állam élet halál közé került", július 24-én pedig, hogy „az állam léte hajszálon függ". (L. *Jepancsin:* Az 1877—78. évi háború. Az előrevetett osztag tevékenysége, 248. o.)
44 Idézet Geiszmantól. (Az 1877—1878. évi orosz—török háború... 173. o.)
45 *Jepancsin:* i. m. 2—3. o. Gurko osztaga három fegyvernem alegységeiből és műszaki egységből állt. Állományában kb. 6000 gyalogos, többek között 6 bolgár népfelkelő druzsina, 5000 lovas és 40 ágyú volt. Az osztagot néhány nappal azután állították fel, hogy a Dunán erőszakos átkelést hajtott végre a 14. hadosztály, vagyis július 30-án. Az osztagot augusztus 11-én szüntették meg.
46 Uo. 25. o.
47 Uo.

az élét képezte, amelyik szétvágta a török állásokat kezdetben a Dunától a Balkánig, azután pedig a Balkánon is áthaladt.

3. Különösen érdekes Gurko tevékenységének elemzése a Sipka-szoros leküzdésekor.[48] A dolog lényege abban van, hogy a Sipka-szorost Gurko hátulról foglalta el, azután, hogy leküzdötte a hegygerincet ott, ahol nem várták, a Hainköy-hágón keresztül. Gurkóval egyidejűleg, de északi irányból, arcból lépett működésbe a Sipkán a török állások ellen egy speciális osztag, amelyet a főerőktől a hegyek választottak el. Ez volt a háború első „hadműveletе", ahogyan mai szóhasználattal élnénk. De kellő összhang Gabrovszkij és az előrevetett osztag működésében nem volt, bár az egységes elgondolás ezekben az akciókban fellelhető volt.[49]

Jepancsin eléggé pontosan mutat rá az osztag tevékenységében mutatkozó nehézségekre. Az a benyomás alakul ki, hogy Gurko csapatának a legnagyobb problémát a vezérkar okozta, amely július 11-én, még a Sipka elfoglalása előtt kategorikusan utasította Gurkót arra, hogy csak a hegyi átjárók elfoglalására korlátozza tevékenységét. Az osztag parancsnokát — Jepancsin szavai szerint — „egy kicsit megzavarta" a vezérkar utasítása.[50] Teljesen indokolatlan az a szünet is, ami Sipka elfoglalása után (július 19.) állt be az osztagok működésében. Gurko csak egy hét múlva kap engedélyt az önálló cselekvésre.[51] Ugyanezen idő alatt, pontosan ugyan azon a napon — július 19-én — az Égeitengeri Dede-Agacs kikötőjébe megérkezett az első szállítmány Szulejmán pasa seregének csapataival, amelyeket a török hadvezetés az előrevetett osztag ellen dobott át. Amikor Gurko végre parancsot kap az akció megindítására a kedvező pillanatot már elszalasztották: Szulejmán serege befejezte összpontosulását az arcvonala előtt.[52]

Értékelve N. A. Jepancsin hozzájárulását a háború kérdéseinek feldolgozásához, feltétlenül meg kell jegyezni, nagy érdeme, hogy elszakadt a háború „befejezett tény"-ként való értelmezésétől, mint olyantól, amelyet csak kommentálni lehet, de bírálni nem. Jepancsin egyéni megvilágításba helyezi a háborút. Látja az orosz hadászat érdemeit, de árnyoldalait is. Az ő megközelítése elfogulatlan, bizonyos mértékig merész és eredeti nézet.

N. A. Jepancsin munkáit vitathatatlanul az orosz hadtörténettudomány eredményei közé kell sorolni. Az 1877—1878. évi háborút Jepancsin bonyolult, ellentmondásos jelenségnek tekinti, amelynek keretei között helyet kaptak a hadászat előremutató tendenciái (a hadjárat általános terve, Gurko osztagának hadászati szerepe 1877. júliusában), de a félénkség és határozatlanság is elgondolás realizálásában. Nem véletlenül értékelte nagyra Jepancsin orosz—török háborúról írt műveit Mihnyevics, Baiov és Mislajevszkij.[53]

A Jepancsin által kidolgozott koncepciót termékenyen fejlesztette tovább E. I. Martinov igen tartalmas munkájában.[54] A szakmai felkészültség magas színvonala, hatalmas tényanyag, főleg hadászati nézőpont — ezek ennek a műnek jellemző vonásai.

Egyet kell érteni Martinov megokolásával a probléma elemzésének fontossá-

48 Uo. 69—110. o.
49 Uo. 45., 84—85., 92. o.
50 Uo. 47. o. Számításba kell venni, hogy ennek a határozatlanságnak nem volt valami komoly alapja. Ez ugyanaz az óvatosság volt, amiről Jepancsin a „Háborúk áttekintésé"-ben beszélt, mint az orosz hadsereg hadászatának jellemző vonásáról az adott háborúban.
51 Uo. 250. o.
52 Nehéz lenne megmondani, hogyan alakul a helyzet, ha Gurko elgondolása realizálódik, nevezetesen, ha rögtön az átjárók elfoglalása után Filippol felé előrenyomulnak. (L. *Jepancsin:* i. m. 48. o.) Nyilvánvaló, az ilyen akciók megalapozottabb erőket követeltek. Amellett az orosz hadászatot július 20-tól kezdte lebilincselni a „plevnai káprázat".
53 L. Központi Állami Hadtörténelmi Levéltár 544. fond, I. vp., 1253. ő. e. 9., 106., 14. o.
54 *Martinov, E. I.:* Plevna blokádja (levéltári anyag alapján) Szentpétervár, 1900.

gát illetően. A Plevna alatti eseményeket „a háború legtanulságosabb periódusának" nevezi, mivel itt történt meg a megerődített állások elleni támadás és azok védelme, a különleges lovasság tömegének önálló tevékenysége, a nagy kiterjedésű megerődített tábor építése, a blokád megszervezése. Martinov helyesen mutat rá Plevna hadászati jelentőségére mondván, hogy a plevnai problémák keletkezése és kiküszöbölése „az egész hadjárat fő érdekessége". A magunk részéről hozzátehetjük, hogy a Plevna alatti, hősköltéményebe illő események világosan feltárták az orosz hadsereg és mindenekelőtt legfelső vezetésének gyengeségeit.

Következetesen nyomon követi Martinov a plevnai csomópont keletkezését. Első lépésként, jogosan, hibát lát a jobbszárny biztosításában. „Az egész menet Viddintől Plevnáig — írja Martinov — kb. 180 verszta hosszan, az orosz csapatok előtt teljesen titokban zajlott, ami azzal magyarázható, hogy a főhadiszállás nem jelölt ki külön lovasságot a sereg jobbszárnyának biztosítására."[55] Martinov munkájában a kérdést mélyebben veti fel: kétségbe vonja Plevna harmadik ostromának szükségességét, aminek egyedüli eredménye az volt, hogy bevettek egy zárt erődítményt Grivica falu közelében. Ellenben az oroszok vesztesége kb. 150 000 ember volt.[56]

Martinov koncepciója fokozatosan rajzolódik ki. Megmutatja, hogy a haditanácson elfogadott döntés Plevna ideiglenes blokádjának megszervezéséről (a gárda hadszíntérre érkezéséig) egyedül a lovasság erőivel hatástalannak bizonyult. Szeptember 22-én „az orosz lovas osztagok megtisztították a szófiai országutat, majd különféle irányokban széthúzódva, megnyitották a török szállítmányoknak az utat Plevna felé".[57]

A plevnai dráma új szakasza kezdődött: az úgynevezett „szoros blokád" terv megvalósítása, ami az orosz hadseregtől másfél hónapot vett el. Martinov szavai szerint a határozott cselekvésnek is voltak hívei. Ezekhez számítja Gurko tábornokot, és M. D. Szkobeljevet, „az orosz tábornokok legtehetségesebbikét".[58]

Újra kezdődött a vita a blokád célszerűségéről, amikor a foglyoktól, akiket Oszmán pasa közlekedési vonalának áttörésekor, és Gornij Dubnyak elfoglalásakor (szeptember 24.) ejtettek, ismertté vált, hogy a török helyőrség létszámát Plevnában erősen túlbecsülte az orosz vezérkar. Október 26-án, hosszú vita után döntés született a blokádról, mint Plevna birtokbavételének egyetlen lehetséges módjáról.[59]

1877. november 6-án Gurko, a nyugati osztag lovasságának parancsnoka, jelentést tett a főparancsnoknak, amelyben védelmezte azt az eszmét, hogy hirtelen rajtaütéssel szét kell verni a török osztagot Ohranie-nél (a szófiai úton a Balkán lábánál), át kell kelni a Balkánon, és szét kell verni az Oszmán pasa fogságból történő kiszabadítására alakuló seregtestet. E. I. Totleben más véleményen volt. Három nappal korábban jelentette Nyikoláj Nyikolajevicsnek a „megfigyelő osztag" létrehozásának szükségességét a Szófia körzetében alakuló hadsereg kapcsán.[60]

A felső vezetés határozatlansága és óvatossága kompromisszummá fajult, a középszerűségnek e szüleményévé, és a problémák bűvös körének atyjává. Gurko osztagának létrehozásáról csak november 14-én döntöttek, november 25-re

55 Uo. 13. o.
56 Uo. 24—25. o.
57 Uo. 67. o. Ennek a sikertelenségnek az oka az orosz lovasság tevékenységének teljes összehangolatlansága volt. Október 11-én a blokád biztosítását végrehajtó lovas egységek nem tudták feltartóztatni a Plevna felé menetelő 16 000 fős és ágyúkkal felszerelt osztagot. Az osztaggal együtt vonult be Plevnába egy hatalmas szállító oszlop 1500 fogatolt járművel és lőszert szállítva. Október közepére Plevna és Ohrania között öt támpontot hoztak létre, ami biztosította a Plevnába zárt helyőrség ellátását. Ezáltal a tüzérség erőivel létrehozott blokádot áttörték.
58 Uo. 149. o.
59 Uo. 150. o.
60 Uo. 162—164. o.

Gurko hatalmába kerítette Ohranyijet, megkapaszkodott a Balkán Etrovolszk-i hágóin, és ott tartózkodott még két hetet Plevna eleste után. A főparancsnok nem szánta rá magát, hogy a Balkán leküzdésére induljon Plevna bevétele előtt. A „plevnai káprázat" a legvégsőkig megtartotta erejét.

A szerző fő következtetése: „Az orosz hadsereg általában nem volt felkészülve a háborúra, fegyverzetében elmaradt a törökökétől, szervezeti és kiképzési rendszere, felszerelése és ellátása nem volt szilárd alapokra építve."[61] Ezek a problémák — Martinov szavai szerint — „részben azzal magyarázhatók, hogy a háború Oroszországot az átalakulások időszakában érte, amikor minden átmeneti állapotban volt."[62] Saját fő következtetéseként rámutat a szerző a háborúra való felkészületlenség következő összetevőire:

1. Annak az előnynek a lebecsülése, amely a fegyvertechnika fejlődése következtében a védelmet átmenetileg fölénybe juttatja a támadással szemben. „Ilyen feltételek mellett a támadó kénytelen volt lehetőség szerint elkerülni a megerődített állások frontális rohamát, törekedvén a megkerülő hadmozdulatokra."[63]
2. „Az orosz főhadiszállás nem ismerte kellően a háború színterét."[64]
3. „Ami a gyalogság harcászatát illeti, túl nagy jelentőséget tulajdonítottak a szuronynak a golyó rovására. Az irodalomban még a legtekintélyesebb írók is azt bizonygatták, hogy mivel a háborúban a fő tényező az ember, nem kell sietni a korszerűsített fegyverek bevezetésével."[65]
4. „Az orosz hadsereg leggyengébb oldala a fegyverfajták közötti nem kielégítő összhang volt. A vezetők többsége nem tudta alkalmazni az együttműködést a gyalogság, lovasság, tüzérség között."[66]

Ami pedig Plevnát, elemzésének közvetlen tárgyát illeti, Martinov az általunk már Jepancsin nézeteiből ismert következtetésre jut: azután, hogy nem sikerült szétverni Oszmán pasa hadtestét, nem kellett volna blokádot alkalmazni, mivel ez elvonta az erőket a fő hadműveletektől. Elegendő lett volna egy fedező osztagot kiállítani ellene a megerődített állásokban.[67]

Martinov fejtegetéseiben sok meggyőző van. Úgy vélem, egy burzsoá hadtörténész ennél többet egyszerűen nem mondhatott. Szerintünk következtetéseit az az őszinte törekvés sugallta, hogy országának hadseregét erős, jól szervezett, a haditechnika és a hadtudomány fejlődésével lépést tartó hadseregnek lássa.

A háború hadászati problémáinak sajátos értelmezését adta M. A. Domontovics tábornok, a jelentős katonai teoretikus, a Hadtörténeti Bizottság másodelnöke.[68] Domontovics kutatásainak kifejezetten gyakorlati feladata van: „fellépni a katonai igazgatásnak az elmúlt hadjárattal kapcsolatos tevékenységéhez és rendeleteihez kritikusan viszonyulók ellen".[69]

Neveket nem említ, de láthatatlan ellenfelei között könnyű felismerni Jepancsint és Martinovot is.

Domontovics a következő vádakat fogalmazza meg, amelyeket a katonai igazgatásnak címeztek a kritikusok: 1. A kedvező időpontot elszalasztották a háború megkezdésére; 2. Az ellenfél sajátosságait és eszközeit nem tanulmányozták kel-

61 Uo. 257. o.
62 Uo. 257. o.
63 Uo. 256. o.
64 Uo. 257. o.
65 Uo. 257. o.
66 Uo. 258. o.
67 Uo. 256. o.
68 *Domontovics, M. A.*: A Balkán-félszigeten lezajlott, 1877—1878. évi orosz—török háború áttekintése. Szentpétervár, 1900.
69 Uo. 5. o.

lő mértékben; 3. Nálunk nem volt kialakult vélemény arra nézve, hogyan kell a törökökkel harcolni; 4. A működési terv nem volt kellő időben kidolgozva és 5. A Duna mögé késedelmesen vetettek be jelentős erejű orosz csapatokat.[70]

Nem nehéz észrevenni, hogy komoly problémákról van szó, amelyek gyakorlatilag a hadászati kérdések egész körét felölelik. Domontovics műve mintegy válasz az összes fent említett vádra. Közülük egyiket sem fogadja el. Értelmezésében és az események magyarázatában Geiszmanhoz áll közel. De akaratlanul is, Geiszmantól eltérően, sok fogyatékosságot feltár a háború előkészítésével kapcsolatban.

A hadjárat hadászati tervét érintve azt írja, hogy az részenként fogalmazódott meg Obrucsev tábornok vázlatos, 1876 őszén készített terve alapján. II. Sándor cár bátyjának, Nyikoláj Nyikolajevics nagyhercegnek főparancsnoki kinevezése után, azaz 1876 november elején, a működő hadsereg vezérkari főnökének helyettese, Levickij tábornok összeállít egy úgynevezett „Főparancsnoki tervet", amelynek alapját Obrucsev elgondolásai képezték.[71] 1876 telén mégsem kezdődött el a háború a törökországi hadjárat új tervével, bár az már nagy erők bevetését feltételezte.[72]

Jellemző képet fest a hadsereg létszámának alakulásáról a háború kezdeti időszakában. Ellentmondásokba keveredik: egyrészt azt állítja, hogy elegendő erő állt rendelkezésre (hét hadtest és két hadosztály, a román csapatok, és a bolgár druzsinák — 300 000 ember 186 000 török ellen), másrészt kommentár nélkül közli, hogy a Plevna alatti vereség után új erőkre volt szükség.[73]

Ez csak Domontovics számára „rejtély", arról van szó, hogy ő teljességgel elfogadja az erők indokolatlan széttagolását, azt a „stratégiai legyezőt" az alduna osztagtól Nikápolyig, amely az erők kétharmadának kikülönítését jelentette a maradék egyharmad tevékenységének biztosítására.

Nagyon érdekesek Domontovics kísérletei az erőszakos dunai átkelést végrehajtó vezetés hadászati tervei lényegének megvilágítása szempontjából, amelyekkel értékelni próbálja a cár és a főparancsnok közötti, a török határok átlépése után két héttel keletkezett nézeteltérés gyökereit.

Július 9-én Nyikoláj Nyikolajevics a hadseregnél tartózkodó II. Sándornak jegyzékben javasolta a következő eljárást: abba kell hagyni a felkészülést Ruscsuk ostromára, csak a figyelésére kell szorítkozni két hadtest erőivel, amelyek a hadműveleti vonalat balról biztosítják. Jobbról ugyanilyen szerepet játszik a Plevnához előretolt IX. hadtest. A főerők (valójában csak a VIII. hadtest, mivel a IV. és a IX. a Duna másik oldalán tartózkodott — V. Z.) megindulnak Gurko nyomában Tarnovóhoz, és tovább a Balkán mögé. Domontovics támogatja ezt a tervet, hangoztatva, hogy az megfelel a körülményeknek.[74]

Ugyanakkor II. Sándor a terv ellen lépett fel, teljesen hatalmába kerülvén az ellenség lehetőségeiről alkotott felnagyított elképzeléseknek. Úgy vélte, hogy nem szabad támadni, amíg az ellenfél jelentős erői Ruscsuknál és Sumlánál nem vonulnak vissza az általuk elfoglalt erős állásokból, ahonnan az orosz balszárnyat fenyegetik. Ugyanez a helyzet a jobbszárnyon is, amíg Nikápoly és Plevna az ellenség kezén van.

70 Uo. 5—6. o.

71 Ennek a dokumentumnak a szövegét l.: Központi Állami Hadtörténelmi Levéltár, „A hadvezetés hadászati tervei előkészítésének áttekintése". 485. fond, 745. ö. e. 3—12. o. Figyelemreméltó, hogy a „főparancsnok terve" Ruscsuk bevételének szükségességéből indul ki, erre két hetet szánva. (L. uo. 11. o.)

72 Uo. 16—17. o. Lényeges beismerés, főleg ha figyelembe vesszük, hogy ez alatt az idő alatt Törökország 390 zászlóaljat mozgósított, továbbfejlesztette az erődöt, megerősítette flottilláját a Dunán. L.: *Geiszman:* Az 1877—78-as orosz—török háború. 28. o.

73 *Domontovics:* Az 1877—1878. évi orosz—török háború áttekintése. 18—19. o. Sőt mi több, a továbbiakban Domontovics rámutat, hogy II. Sándor még azelőtt kiadta az utasításait, hogy a Plevna alatti kudarcról hírt kapott volna.

74 Uo. 31. o.

Domontovics azt írja, hogy az uralkodó ellenvetései fáradhatatlan körültekintésből, a hadszíntéren zajló események feszült figyelemmel kíséréséből fakadtak.[75] Mindazonáltal a dokumentumok valódi tartalma elsikkad nála. Nem érti meg, hogy II. Sándor a hadsereget voltaképpen elhúzódó akcióra kárhoztatja, amikor nyilvánvalóan összekapcsolja a támadás lehetőségét és a törökök visszavonulását az erődnégyszögben lévő erős állásaikból. Éppen ilyen koncepcióból fejlődött ki Plevna is. A főparancsnok terve ugyanakkor a másik oldal szélsőségességével tűnik ki. Annak a kérdésnek a felvetése, hogy a Balkánon olyan kis erőkkel indítsanak támadást, amilyenek csak azután állnak rendelkezésére, hogy a négy hadtestet az Al-dunától Nikápolyig terjedő fronton oly szélesen széttagolják — legalább is indokolatlan. Ily módon Domontovics a két nézőpontot igyekszik összeegyeztetni. Így jelenik meg az a fő irányvétel, ami rokonítja őt Geiszmannal: ő is az események uszályában halad. Fő feladatának a megtörténtek „védelmét" tekinti az indokolás és a magyarázat útján.

A Plevna alatti események kezdete és befejezése közötti periódust csak nagyon futólag elemzi. Ez nyilván nem véletlen. A dolog lényege abban van, hogy minden lojalitása mellett Domontovics, mint képzett és éles elméjű katonaember, nem tudta nem észrevenni a hibák egész sorát a katonai felső vezetés tevékenységében. Plevnával kapcsolatban éppen ilyen szellemben nyilatkozik: „a Plevna alatti első vereség után, ha arra törekszünk, hogy minden áron birtokba vegyük (az ellenség) megerődített állásait, még számbeli és technikai fölény esetén is fölöslegesen megyünk rohamokra; rengeteg embert veszítünk, a blokád pedig szükségtelenül elhúzza a háborút néhány hónappal".[76] Ilyen elemzés azonban mindössze csak egyszer fordult elő.

Szerintünk Domontovics a háború harmadik szakaszának elemzésénél a legobjektívabb, aminek központi láncszeme a Balkán erőszakos leküzdése és a Konstantinápoly felé indított lendületes támadás volt. Nem kerülte el figyelmét, hogy maga a balkáni átkelés gondolata új volt a hadművészet fejlődésében. Sajátosan elemzi Gurko működését, akinek elgondolását mindenképpen helyesli, két körülményre fordítva figyelmét: A törökök Arab-Konak-i állásaiban lévő főerőinek bonyolult megkerülése, és viszonylag nagy erők kijelölése az ellenség szabad manőverezését kizáró hadműveleti fedező osztagba.[77] Domontovics helyes értékelést ad az orosz hadsereg tevékenységéről, a háború utolsó időszakában határozottnak és lendületesnek nevezte azt.

Az orosz—török háború felkeltette egy jelentős orosz történész, A. K. Puzirevszkij érdeklődését is, aki több ízben elemezte azt. 1881-ben publikálta a balkáni hegygerinc 1877. téli, Gurko osztaga általi leküzdéséről szóló munkáját.[78]

Különösen érdekes a mű harmadik része, amelyben értékeli az átkelés terveit és azok realizálását. Nyomon követi a török állások kettős megkerülése tervének születését, részletesen vizsgálja a hadműveletre való felkészülés folyamatát, beleértve a hágók felderítését is.[79]

Puzirevszkij, mint hivatásos katona, jól látja a tervezett manőver lényegét, „hadászati és harcászati szempontból igen jelentős"-nek nevezi azt.[80]

Elemzése azonban inkább leíró, mint tudományosan feltáró jellegű. Figyelemmel kíséri az egyes hadoszlopok működését, nagy figyelmet fordítva a hegyeken való átkelés részleteire és a téli Balkán támasztotta nehézségekre. Az

75 Uo. 32. o.
76 Uo. 11. o.
77 Uo. 72—73. o.
78 *Puzirevszkij:* Gurko osztagának átkelése a Balkánon 1877 telén. Szentpétervár, 1881.
79 Uo. 59—62. o.
80 Uo. 68. o.

egész hadművelet egységes képe nem áll össze a műben. Kevés figyelmet fordít az egyes hadoszlopok közti kapcsolat vizsgálatára. Egészében ez a mű töredékes jellegű, elmarad Jepancsin ismert munkája mögött, Puzirevszkij érdeme inkább a színes és érdekes elbeszélés az osztag akcióiról, mint ezeknek az akcióknak az értékelése.

Egészen más jellegű Puzirevszkijnek az a műve, amelyik a gárda ténykedését írja le a plevnai blokád időszakában.[81] Ez alapos, gazdagon dokumentált munka. Jelentősége mindenek előtt abban van, hogy megkísérli az orosz hadsereg harcászati eljárásai fejlődésének végigkövetését olyan körülmények között, amikor az komoly ellenséggel szemben folytatott állásháborút. Nagyon jellemző, hogy ezeket a körülményeket Puzirevszkij úgy jellemzi, hogy azok „teljesen újak" az orosz hadsereg számára.[82] Ráadásul feltárták a „csapatok békekiképzésének minden célszerűtlenségét olyan rendszer elvei szerint, amely abban az időben uralkodott, és mindmáig sem veszítette el teljesen gyakorlati jelentőségét".[83]

A legfigyelemreméltóbb az 1877. október 24-i Gornij Dubnyák alatti harc részletes elemzése. Ez az ütközet minden bizonnyal a legkifejezőbb Puzirevszkij fent említett „új körülményei" szempontjából. Az oroszok többszörös túlerőt állítottak ki a törökök ellen, ugyanakkor veszteségeik csaknem elérték a török osztag teljes létszámát.[84] A harc menetében — amint erre Puzirevszkij rámutat — megmutatkozott az a tendencia, hogy elkerüljék a tömeges csapatmozgást, és megfigyelhető volt a katonáknak az a törekvése, hogy új módokat keressenek az ellenség megközelítésére (a terep felhasználása, szökellés, beásás); „a tömegekkel indított és ‚hurrá' kiáltásokkal kísért sikertelen rohamok után a tisztek és az alacsonyabb rangúak felismerték annak szükségességét, hogy megváltoztassák a cselekvés módját, megkezdődött a szökellések és kúszások fáradságos, de termékeny munkája, hol kis csoportokkal, hol egyenként".[85] Puzirevszkij jogosan jegyzi meg, hogy a kézi sánceszközök hiánya indokolatlanul nagy veszteségekhez vezetett.

Amikor A. K. Puzirevszkij eljut a következtetésekhez, megmutatkozik a szakadék a hadászati gondolkodása és a harcászati kérdésekre vonatkozó nézetei között. Azt írja, hogy a gárda rohamai a szófiai úton „elégtelen harcászati felkészítésüket tükrözték, amelyek a formális, felületes, békebeli gyakorlatok minden tipikus vonását magán viselték".[86]

Jogos a megjegyzése az orosz csapatok bátorságáról. Nem kifogásolható a tüzérség tevékenységének nagyra értékelése sem (különösen Teris alatt október 24-én és 28-án).[87] Ugyanakor a hadászati kérdésekben Puzirevszkij hű a tradíciókhoz: a blokádot a probléma megoldásának egyedül lehetséges módjaként tekinti. Figyelemre méltó, hogy a blokáddal szemben egyetlen lehetséges alternatívát emel ki: a rohamot, amely ellen azonban fellép, hivatkozva a megelőző három kísérlet „súlyos véráldozataira". Más elképzelése Puzirevszkijnek nincsen. Nem jut eszébe a gárda más jellegű felhasználása a Plevna alatti blokádban való részvételen kívül.[88]

Puzirevszkij felvetette egy az orosz—török háborúról írandó átfogó munka gondolatát. Ez az elgondolás megvalósítatlan maradt, csak a bevezetést írta

81 *Puzirevszkij:* Tíz évvel ezelőtt. Az 1877—1878. évi háború. Szentpétervár, 1887.
82 Uo. 8. o.
83 Uo. 7. o.
84 Uo. 86., 151—152. o.
85 Uo. 147. o.
86 Uo. 226. o.
87 Uo.
88 Uo. 225. o.

meg, amit önálló mű formájában 1889-ben jelentetett meg.[89] „Az orosz hadsereg" kisebb lélegzetű munka, amely azt a célt tűzte ki, hogy megállapítsa Oroszország fegyveres erői háborúra való felkészültségének fokát. Egészében Puzirevszkij ebben a műben nem elemzi mélyen a katonai felsővezetés munkáját. De egy egész sor megállapítása helytálló. Így pl. felismeri a tüzér- és lövészfegyverek egy részének elavult voltát. Helyesen jegyzi meg, hogy a hadsereg harcászati felkészítésében sok gyenge pont volt. Ezek közül a fő gyengeségnek tekinti a csatárlánc-harcászat bevezetésének nem kielégítő mérvét: „a lánc általános irányítása nem volt megfelelően szilárd, érződött a széttagolásának szükségessége önállóbb és jobban irányított részekre, mint az egység". Ugyanolyan lényeges hiányosságnak tartja „a csapatok tábori kiképzése ügyének formális kezelését".[90] Nehéz lenne ellentmondani Puzirevszkijnek abban is, hogy az orosz gyalogság számára ez a helyzet „véres leckévé" vált.[91]

Teljesen reálisan értékeli más fegyvernemek harcászati felkészítésének állapotát is. A lovassággal kapcsolatban azt állítja, hogy harcászati felkészítése nem felelt meg „létszám- és lóállománybeli fölényének", kiképzése az „egyik rendszerről a másikra való áttérés" jegyében folyt. A tüzérség harcászati eszközei hiányosságának tekinti Puzirevszkij a következőket: „a tüzérség a viszonylag távoli állásokban való településre korlátozódott, és csak ritkán kísérte a gyalogságot az ellenség felé még lehetséges közelbe".[92] Számításba kell venni, hogy ez a mű sok évvel a háború után íródott és ezért a hadsereg összetételének elemzését Puzirevszkij azzal veti össze, ami a háború idején történt. A mű következtetései ezáltal nyernek nagy meggyőző erőt.

Puzirevszkij jelentősen hozzájárult a háború megvilágításához. Fő érdemének kell tekinteni az orosz hadsereg harcászati tapasztalatainak általánosítását. Helyesen és a teljességre törekedve tárta fel Oroszország fegyveres erőinek korántsem kielégítő felkészültségét; egészen közel járt e felkészületlenség lényegének, következményeinek és okainak meghatározásához.

Kiemelkedő helyet foglalt el a Balkán-félszigeten lezajlott 1877—1878. évi orosz—török háború historiográfiájában a „Leírás az 1877—1878. évi orosz—török háborúról a Balkán-félszigeten" című kollektív munka[93], gyakorlatilag a legjelentősebb történeti kutatás e témában: több kötetes tanulmány, aminek munkálatai hosszú ideig tartottak. A Hadtörténelmi Bizottság létrehozásától a „Leírás" utolsó kötetének megjelenéséig 34 év telt el. Az orosz hadtörténettudományban ez a mű az 1877—1878. évi orosz—török háború legátfogóbb és legalaposabb elemzése.

A dolog lényege azonban nemcsak ebben a — képletesen szólva — mennyiségi oldalban rejlik; a „Leírás"-t a háborúval kapcsolatos hivatali álláspontok kifejtésének szánták. A Hadtörténelmi Bizottság egész tevékenysége a katonai vezetés keretei között és annak kontrollja mellett folyt. Egy sor kérdésben a szerzői kollektíva valós képet tudott adni az eseményekről, kritikához folyamodott és a katonai felső vezetés részéről „elfogadható" értelmezés kialakítását egyáltalán nem állította a középpontba.

A „Leírás" felöleli az orosz hadtörténettudomány minden igazi eredményét. Tükröződnek e munkában az Oroszország objektív valóságának ellentmondásai az imperializmus korában, olyan ellentmondások ezek, amelyek az elemzés-

89 Uo. Az orosz hadsereg az 1877—1878. évi háború előtt. Szentpétervár, 1889.
90 Uo. 71. o.
91 Uo. 73. o.
92 Uo. 74., 76. o.
93 L. „A Balkán-félszigeten lezajlott, 1877—1878. évi orosz—török háború leírása". I. k. Szentpétervár, 1901.

re való törekvés és az attól való nyíltan kifejezett félelem között alakultak ki, hogy a cárizmus ideológiai pozícióit a meggondolatlan kritikával esetleg gyengítik. Mindkét oldal jelen van a tanulmányban. Meglétük indokolja egyrészt a munkához való kritikai hozzáállás szükségességét, másrészt benne rejlő pozitív, valóban tudományos meghatározások figyelmes kiválasztását.

A „Leírás" egyik kötetét a hadviselő felek háborút megelőző helyzete jellemzésének szentelték.[94] Igen figyelemre méltó itt a török fegyveres erők értékelése.[95] Ez reális alapokon nyugszik. A szerzők a török hadsereg erős oldalai közé sorolják a török katona állóképességét, különösen a védelemben; a védelem megszervezésének képességét földmunkák széles körű alkalmazásával és a tűzerő racionális felhasználásával; a török tüzérség magas minőségi színvonalát. Artamonov és Parenszov gyenge pontnak nevezi Törökország fegyveres erőinél a katonai vezetés rendszerét, amely jellemzésük szerint esetlen és kevéssé hatékony.[96] A szerzők következtetése: — „a török hadsereg sokkal komolyabb ellenfélnek bizonyult, mint azt várták"[97] — mögött súlyos tapasztalatok húzódnak meg.

A Vojgye tábornok, a Hadtörténelmi Bizottság harmadik elnöke által írt fejezetben, amely az orosz hadsereg technikai felkészültségével foglalkozik, gazdag tényanyag van felsorakoztatva, végkövetkeztetése egészében az előttünk már ismert meghatározások medrében marad. Vojgye úgy véli, hogy a fő hiányosságok és mulasztások „a csapatok nem kellő harckiképzésében, a harc szabályzatokban rögzített korszerű követelményeinek figyelmen kívül hagyásában, néhány, a feladat színvonalának nem megfelelő katonai vezetőben" keresendők.[98] E helyzet okát Vojgye abban látja, hogy „a közeli európai háborúkról hiányosak és nem elegendőek még a levont következtetések".[99] Nem nehéz észrevenni, hogy a megállapítások jók, de korlátozottak. Feltehető a kérdés: mi a mélyebb oka e következtetések hiányának? Vojgye nem ad erre feleletet.

A felek hadászati terveinek értékelését, és általában az ellenfél hadászati lehetőségeit külön fejezetben írta le Vojgye tábornok.[100] Egészében elfogadja a hadjárat tervét, amelyet Artamonov és különösen Obrucsev javaslatai és számításai alapján dolgoztak ki.[101] Egyetért a fő hadműveleti iránnyal és a haditevékenység hadászati céljával. Fejtegetésében szembeötlik két körülmény. Először: megállapítja a főparancsnok ideiglenes számításainak indokolatlanságát, aki II. Sándornak azt írta 1877. március 16-i levelében, hogy a terv alapja a végleges leszámolásra irányuló elgondolás. Érdekes elemzése a török hadászati tervekről. Lényeges és fontos beismerést tesz: Konstantinápoly a következő elgondolás alapján állt: „oldalba kell kapni az oroszok lehetséges támadását az erődnégyszögtől nyugatra. Az ehhez szükséges erőket a Plevna—Lovcsa vonalon kell felvonultatni."[102] Meg kell jegyezni, hogy éppen ebből az irányból jövő csapás lehetőségére utalt az Obrucsev által készített terv is, amelyben a török erőknek a háború előestéjén való elhelyezéséről és létszámáról is adott számvetést: ebből kitűnik, hogy Viddinnél több mint 50 ezer katonát, az erődnégyszögben pedig mindössze 46 ezret összpontosítottak.[103] Ebben az értelem-

94 Uo.

95 A fejezetet Artamonov, Parenszov, Vejmarn és Benderev írta. Artamonov a hadjárat terve kidolgozásának egyik résztvevője, Parenszov, szintén ismert személy. A két orosz szerzőt a Hadtörténelmi Bizottság hívta meg, mint az egyes kérdések konzultánsait.

96 L. „Az 1877—78. évi orosz—török háború leírása". I. k. Szentpétervár,

97 Uo. 48. o.

98 Uo. 142. o.

99 Uo.

100 L. „Az 1877—78. évi orosz—török háború leírása" 2. k. Szentpétervár, 1901. 1—26. o.

101 L. *Beljajer, N. I.*: Az 1877—78. évi orosz—török háború". 67—75. o.

102 Vojgye, K. M. ezt az idézetet az egyik török katonai teoretikus, Strekker pasa memoárjaiból vette. „Leírás..." 2. k. Szentpétervár, 1901. 23. o.

103 Uo. 18. o.

ben a plevnai, hőskölteménybe illő események keletkezése mindenképpen megelőzhető lett volna és indokolatlannak tűnik.

Ilyenek a háborút megelőző események fő jellemzői a „Leírás" szerzőinek értelmezésében. Azok lényege olyan reményt kelthet bennünk, hogy magukat a hadieseményeket is reálisan értékelik.

A háború első szakaszának eredményeit értékelve Vojgye tábornok külön fejezetben azt írja, hogy azok a számítások, hogy Törökországgal egycsapásra végezzenek, egyáltalán nem igazolódtak be. Ennek a fő oka volt véleménye szerint — amivel nem is lehet vitatkozni — „az orosz erők és az eléjük állított hatalmas hadászati feladat aránytalansága, vagyis, hogy a török erődnégyszög kiterjedt megerődített körletét teljesen megkerüljék..."[104] Ennek az elképzelésnek konkrét eredménye — a lehetőség szerint egyetlen csapással, és a határ átlépését követő 13—14 héten belüli végrehajtás.[105] Vojgye azt írja, hogy a főparancsnok említett elgondolásai arra a feltételezésre alapultak, „hogy a törökök nincsenek abban az állapotban, hogy elég erős ellenállást tanúsítsanak az orosz hadsereggel szemben, elmaradnak mögötte számban, minőségben, akcióképességben és — mint akkor feltételezték — a harcvezetés képességében is".[106]

Másodszor: elismeri, hogy az orosz hadvezetés alábecsülte a törökök háborús előkészületeit, amelyek 1876 novemberétől, az orosz hadsereg mozgósításától kezdődtek. Az orosz vezérkar előtt — véli ő — ismeretlen volt, hogy a török hadsereg szert tett „a harcászati védelem sajátos módszere" megszervezésének képességére.[107] Végeredményben az „orosz fél korábbi optimista hangulata, amely a török harci erők alacsonyra értékelésén alapult, nyomot hagyott a fejekben, és bizonyos hatással volt a további elgondolásokra és a Dunán túli tevékenységre."[108] Vojgye joggal mondja, hogy 1876 novemberétől 1877 áprilisáig az idő teljesen Törökország javára dolgozott.[109]

Saját, végleges koncepciót azonban nem terjeszt elő. Ennek folytán elemzésének kritikai oldala csupán egyes megjegyzésekre korlátozódik. A szerző többször ellentmondásba kerül: Törökország harci erejének alábecsüléséről tett helyes megjegyzése után hirtelen közli, hogy a vezérkarnak elég hű adatai voltak az ellenségről. Számolni kell azzal a ténnyel, hogy az orosz hadsereg „egyedüli támadó ereje Gurko tábornok előrevetett osztaga volt, amelyet csak a VIII. hadtest erőinek egy része támogathatott".[110]

Vojgye helyesen tárja fel a háború első szakaszának belső ellentmondásait: a Dunán való erőszakos átkelés sikeres végrehajtását, a Balkán leküzdését az előrevetett osztaggal. (Július 17-én Gurko tábornok bevette Kazanlikot, 19-én elesett a Sipka-szoros védelme.) „Áttörték a törökök második, utolsó reménységét is a Balkán-vonulatot, amely fedezte a fővárosukhoz vezető utakat. Nyitva állt az út Cárgrádba."[111] A támadáshoz szükséges erők azonban hiányoztak és mivel július közepére nyilvánvalóvá vált, hogy a területi hódításokat nem erősítette meg a török főserég, az annak jelentős része felett aratott határozott harcászati siker elmaradt.

Ilyen körülmények között az egész hadászati elgondolás végrehajtásának biztosítéka hiányzott. A Plevna alatti események, amelyek „teljesen váratlanul érték az orosz parancsnokokat", pótlólagos nehézségeket támasztottak, amely-

104 „Az 1877—78. évi orosz—török háború leírása" 3. k. 2. rész. Szentpétervár, 1905. 295. o.
105 Uo. 2. k. 14—15. o.
106 Uo. 15. o.
107 Uo. 16. o.
108 Uo.
109 Uo.
110 Uo. 295. o.
111 Uo. 293. o.

nyiben mellékvágányra terelték „az orosz erők figyelmét és irányát, amelyek eddig a Balkánhoz és a Balkán mögé igyekeztek".[112]

Itt minden eléggé meggyőző, csak egy kínálkozó lépés hiányzik: hogy a plevnai késedelmeskedést szükségtelennek minősítse, határozottan állást foglaljon amellett, hogy elegendő lett volna fedező erők hátrahagyása és a Dunán túlra való további előnyomulás előkészítésére. Egy ilyen döntés — magától értetődően — feltételezte volna a pontos elképzelést az ellenfél létszámáról Plevnában. De a parancsnokság ebben tévedett, lényegesen túlértékelte Oszmán pasa erőit.[113] Ezért az első időszak végén „az orosz hadsereg főerői Bulgáriában szétszórtan helyezkedtek el két természetes akadály, a Duna és a Balkán fő vonulata között. Az orosz hadsereg itt kénytelen volt három álló, átlag kb. 300 verszta hosszúságú arcvonalra tagozódni. Ily módon meg volt fosztva a szükséges rugalmasságtól, a manőverezési szabadságtól és a mozgástól."[114]

A háború második időszakát értékelve Vojgye azt „elhúzódó, több mint négyhónapos fennakadásként" jellemzi „aminek ideje alatt minden aktív tevékenység csak Plevna körül zajlott, a többi hadszíntéren védelmi helyzetbe kényszerült."[115]

Ugyanakkor annak megértése, hogy ez az időszak elhúzódó jelleget ölt, nem ment azonnal. Augusztus elején a főparancsnok még úgy vélte, hogy Plevnával nagyon gyorsan leszámolhat anélkül, hogy megvárná az erősítést Oroszországból.[116] De a török hadsereg támadása augusztus 21-én a Sipka-szorosnál és Plevna szeptember 11—12-i sikertelen ostroma véget vetett ezeknek a reményeknek.

A hadászati szempontból fontos augusztusi hónapot a „Leírás"-ban Bradke vezérkari százados elemzi. A szerző helyesen indokolja, hogy a sipkai állások megtartása különösen fontos és jelentős volt. Éppen ezen a szoroson keresztül vezetett a legrövidebb út Plevnához — légvonalban Kazanliktól, Szulejmán pasa seregének bázisától — 160 verszta távolságra.[117] Nem véletlen, hogy nagy arányú támadásához a török hadsereg éppen ezt az irányt választotta. Bradke azt mondja, hogy az osztag veresége a Sipka-szorosban nehéz helyzetbe hozta volna az orosz hadsereget. Sipka és Plevna között az orosz hadsereg ereje nem volt elegendő ahhoz, hogy Szulejmánnal szembeszálljon, ehhez Plevna alól kellett volna erőket kivonni. Ráadásul Szulejmán pasa sikerének jelként kellett szolgálnia az aktív tevékenység megindításához mind a Sumla alatti hadsereg, mind a plevnai csoportosítás számára. Egyszóval, a Sipkán rendkívül bonyolult csomópont keletkezett.

Az orosz erők felkészültsége kívánni valót hagyott maga után. A támadás kezdetére Radeckij osztagának erői széles körzetben szóródtak szét, közvetlenül Sipkán két zászlóalj, öt kozák lovasszázad, öt bolgár druzsina tartózkodott. Az Elen városánál indított demonstrációt Radeckij a főerők mozgásának vélte, és Tarnovoból az erők nagy részét ebben az irányban mozgatta, nem pedig a Sipkához. Bradke közli, hogy a sipkai roham teljesen váratlanul érte Radeckijt, aki még augusztus 18-án reggel is jelentette a törzsnél, hogy „Sipkán nyugalom van, az ellenség visszavonult a Hainköy-i-hágóból."[118] Az augusztus—szeptemberi harcok a Sipkán rendkívül szívós küzdelmek voltak. Augusztus 26-án Radeckij igyekszik rábírni a tábori parancsnokságot megkerülő műve-

112 Uo. 296. o.
113 Uo. 3. k. 2. rész. Szentpétervár, 1905. 299. o.
114 Uo. 301. o.
115 Uo. 287. o.
116 Uo. 4. k. Szentpétervár, 1906. 18—19. o.
117 Uo. 4. k. 1. rész 14. o.
118 Uo. 66. o.

letekre Szulejmán pasa ellen. Augusztus 29-én a törzsparancsnok személyesen tart szemrevételezést Radeckijnél és elveti ezt a tervet. És ismét a „plevnai káprázat", Nyepokojcsickij a fő érvként Radeckij javaslata ellen ismét felveti Plevnát. Csak akkor „fogunk szabad kezet kapni", amikor az elesik.[119]

Így a török hadsereg nem tudta kihasználni az orosz hadsereg nehézségeit a háború második időszakának elején. Vojgye helyesen azt állítja, hogy ennek fő oka a török hadseregnél megfigyelhető „vezetésbeli zűrzavar" volt, amely nem biztosította a lehetőséget a minden irányban egyidőben indítandó támadáshoz.[120]

Gerua ezredes mutat rá, mennyire jelentős volt az orosz vezetés gondatlansága a késlekedés rövid ideje alatt, amikor az 1877. szeptember 22. és november 2. között elemzi a hadszíntéren lejátszódó helyzetet hadászati szempontból.[121] Azt írja, hogy Plevna ostromának sikerére voltak alapozva az orosz tábori parancsnokság összes további tervei. Elképzelése szerint a hadművelet sikeres kimenetelének közvetlen eredménye lett volna a további támadás folytatásának lehetősége az összes felszabaduló erővel, egészen Drinápolyig. Következésképpen ezzel a sikerrel voltak kapcsolatban a háború gyors befejezéséhez fűzött remények. Csak a fent vázolt remények megvalósulása helyett beköszöntő sikertelenség után szűnt meg a habozás a cselekvési mód kiválasztásában — amely a július 8-tól augusztus végéig terjedő időszakban megfigyelhető volt — és a működő orosz hadsereg hosszú időre áttért a feltétlen hadászati védelemre.

Felmerül a kérdés: megmutatták-e a szerzők a török támadás sikertelenségének igazi okait, hűen ábrázolták-e a hadászati védelem lényegét? A sikertelen ostrom után, az október közepéig, a gárda hadszíntérre érkezéséig terjedő időszak volt láthatólag a legfeszültebb. Ami a plevnai tevékenységet illeti, az események elemzése egészen a harmadik ostromig a számunkra már ismerős E. I. Martinov nevéhez kapcsolódik. Ő hű maradt a „plevnai blokád" szellemében. A Plevna blokádjának szentelt írások szerzője a „Leírás"-ban Gerua. Tradicionális szellemben tolmácsolja az eseményeket, semmi újat nem hoz Martinovhoz viszonyítva.

A török terveket értékelve az adott periódusban (szeptember—október) Gerua, a hadászati áttekintés szerzője megjegyzi, hogy a török parancsnokság általános elgondolása Mohamed Ali erődnégyszögben tartózkodó hadserege támadásának megszervezésében jutott kifejezésre. Szulejmán pasának segítséget kellett nyújtania délről.[122] De ezzel a tervvel szemben fellépett Szulejmán. Közte, és Mohamed Ali, mint főparancsnok között élénk levelezés folyt. Egészen a főparancsnok leváltásáig és Szulejmán pasának az ő helyére való kinevezéséig (szeptember 22.) kettőjük között nem lehetett elérni az egyetértést. „Gyakorlatilag a tervezett támadás csak a pasa elszigetelt támadási kísérleteinek sorozatában fejeződött ki, amelyeknek közös célja láthatólag a konstantinápolyi makacskodás kielégítésére való törekvés volt."[123] Valójában a török hadseregnek minden kísérlete, hogy saját javára változtassa meg a helyzetet, Szulejmán erős rohamára korlátozódott a Sipkán szeptember 17-én, és a Lom-folyón való erőszakos átkelést célzó hadműveletére a Ruscsuki osztag arcvonala előtt. A hadászati helyzetben nem hoztak változást ezek az akciók. Az események központja, mint korábban is, Plevna maradt, ahol az esemé-

119 Uo. 28. o.
120 Uo. 3. k. 2. rész 302. o.
121 Uo. 4. k. Szentpétervár, 1911. 1—32. o. Gerua 1906-tól ideiglenesen a Hadtörténelmi Bizottság elnökének tisztét töltötte be. Az ő szerkesztésében jelent meg az „1877—78. évi orosz—török háború leírása..." 6—9. kötete.
122 Uo. 6. k. Szentpétervár, 1911. 13—14. o.
123 Uo. 15. o.

nyek lassabban zajlottak, mint ahogyan azt az uralkodó követelte. Ő abból indult ki, hogy Plevnát szeptember 20-ig teljesen meg lehet hódítani. Ezt csak egy hónap múlva sikerült elérni.[124] Éppen ebben az időben tesz kísérletet Gurko tábornok arra, hogy megoldja a plevnai problémát a „Balkánon túl". Fentebb már említettük tervét. Lényegében ez az ellentámadásba való átmenet irányvonala volt, és a táborparancsnokságnál „különféle viszonyulást és élénk vitát váltott ki".[125]

Így az orosz hadsereg számára válságos időt Törökország nem használta ki. „A támadó tevékenység zavaros kísérletei" lehetőséget adtak az orosz hadseregnek, hogy Plevna blokádját befejezze. December 20-án Plevna elesett. A „Leírás" szerzői megragadták az események lényegét. Vojgye megírta, részben általánosította a török hadsereg működését a következő kifejezéseiben: „A parancsnoklási viszonyok, a török harcoló erők vezetése kívánni valót hagyott maga után." Ez megkönnyítette az orosz hadsereg helyzetét. Másrészt Gerua megjegyzi, hogy mialatt Oroszországból Plevnához menetelt a gárda, a ruscsuki, a zsuzsevo—oltenici, kalarasi, al-dunai osztagokban és Cimmermann hadtestében Dobrudzsában 100—125 000 ember volt összpontosítva, akik „egy célt szolgáltak — a működő hadsereg közlekedési vonalának védelmét". Természetesen a másik időszak lényege — mint Vojgye megjegyzi — a háború első szakaszának következménye.[126] De a „Leírás" szerzői nem szánták rá magukat a fő következtetés levonására, nevezetesen, hogy a háború adott szakaszában a legélesebben mutatkoztak meg az orosz hadsereg vezetésének gyenge oldalai: hadvezetési határozatlanság, hatalmas erők indokolatlan kikülönítése biztosítási feladatokra, az ellenség erejének általános alábecsülése és egyidejűleg az a tendencia, hogy túlértékeljék feltételezett létszámát egyes meghatározott irányokban. A háborúnak éppen ebben a szakaszában mutatkozott meg a csapatok harcászati felkészítésében elkövetett lényeges hibák hatása. Elegendő példaként felhozni Plevna harmadik ostromát, vagy a Gornij-Dubnyakért folyó harcot. A háborúnak ebben a szakaszában teljes mértékben megmutatkozott az ellentmondás a hadászati feladatok döntő jellege és az első időszakban a hadszíntéren alkalmazott erők elégtelensége között.

A háború harmadik időszaka Plevna eleste után kezdődik. Ennek központi eseménye a Balkán fő vonulatának leküzdése. A háborúk történetében először fordult elő, hogy a hegyeken való átkelés — amely ütközet jellegét viselte, mivel a hágók nagy része az ellenség kezében volt — ennyire jelentős erőkkel valósul meg, több mint 300 versztányi arcvonalon. A hegyvonulaton — mindent összevetve — 110 000 ember és 250 ágyú kelt át.[127] A háború harmadik időszakát elemző fejezetek szerzői Gerua, Rezsepo ezredes, Bradke és Benderov voltak.

Elemzésük igen sok elfogadható következtetést és megjegyzést tartalmaz. Lényegesen kiegészítik a háború általános értékelését. Ugyanakkor a szerzői kollektíva lényegében óvatos és mértéktartó következtetésekben. Ezekben a fejezetekben érződik az a törekvés, hogy ne bocsátkozzanak kritikába, hanem egy nyugodt „elbeszélő" elemzést adjanak.

Gerua helyesen tapint rá az erők hadászati csoportosításának lényegére: Törökország fő gondja Konstantinápoly védelme lett. Azt mondja, hogy erre az időre az erődnégyszög „jelentőségének nagy részét elvesztette. Az erők fel-

124 Uo. 22. o.
125 Uo. 25. o. Ugyanezen a véleményen volt N. Obrucsev is. L. „Az 1877—78. évi orosz—török háború leírása..." 8. k. Szentpétervár, 1920. 30. o.
126 Uo. 3. k. 2. rész. 287. o.
127 Uo. 8. k. 1. rész. Szentpétervár, 1912. 43. o.

ismert elégtelensége és a vélt szükségszerűség, hogy több erőt kell a frontális védelemre összpontosítani, megfosztotta a törököket attól, hogy bármiféle aktív védelmi tevékenységet kezdeményezzenek az oroszok szárnyai és mélyen fekvő mögöttes területei ellen."[128]

Az akciók terve Plevna eleste után nem állt össze azonnal. A hadsereg vezetésében ebben a tekintetben véleménykülönbségek támadtak. Gerua azt írja, hogy a tábornokok egy része, különösen Gurko, Szkobeljev és Obrucsev, azzal az elgondolással lépett fel, amelyet már korábban megfogalmaztak — hogy a Balkánt először a Trojan-i körzetben kell leküzdeni. Gerua helyesen mutat rá ennek a tervnek előnyeire: itt nem áttörésről lett volna szó, hanem megerődített állások megkerüléséről.[129] A főparancsnok annak a híve volt, hogy a Balkánon a Sipka-szorosnál hajtsák végre az átkelést, a védelmi vonalak áttörésével. Ennek az útnak az volt az előnye, hogy rövidebb volt, és kettévágta a török erőket, elkülönítve a szófiai csoportosítást és a balkáni hadsereget a kelet-dunaitól.[130]

A végsőkig, a legvégsőkig folyt a legfelsőbb katonai vezetésben a két doktrína küzdelme: a határozott támadásé és az óvatos, kiváró hadmozdulaté; december 12-én az uralkodói főhadiszálláson lezajlott értekezleten Totleben a téli hadjárat ellen lépett fel. Azt javasolta, hogy Ruscsukot vegyék ostrom alá, a hegyeken pedig csak tavasszal keljenek át.[131]

Ezen a tanácskozáson döntést hoztak a Balkán leküzdéséről három nagylétszámú csoportosítással, amelyek közül kettőt Gerua „magánhadsereg"-nek nevez (Gurko osztaga 72 000 ember és Radeckij osztaga 48 000 ember). A közöttük való összeköttetés érdekében Karcov tábornok kisebb osztagának (6000 ember) kellett leküzdenie a hegyeket a Trojan-hágó körzetében.[132] Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ennek a tervnek leglényegesebb része az a törekvés volt, hogy az ilyen nagy létszámú erő átkelését egységes elgondolás alapján folyó harctevékenység formájában, egyidőben valósítsák meg; semmisítsék meg a szófiai csoportosítást és a balkáni hadsereget. Ki kell emelni, hogy ezen török hadseregek bármilyen jelentősebb manőverének lehetőségét kizártnak tartották: Radeckij osztagának mozgása csak akkor kezdődött, amikor Gurko erői már harcba léptek a Balkánért.[133]

Az utolsó kötetek szerzői részletesen vizsgálják a két legjelentősebb ütközetet: Gurko megkerülő hadmozdulatát a hegyekben a Vragenen és Gurjanon keresztül Taskinszenig, és a háromnapos ütközetet Sajnovonál, amely Vesszel pasa seregének teljes bekerítésével járt.[134] Ebből az elemzésből két következtetést lehet levonni: először, nyilvánvaló, a háború folyamán végbement a harcászati nézetek fejlődésének folyamata, a fegyveres erők harcászati felkészítésében levő egész sor hiányosság leküzdése.

Ebből a szempontokból figyelemre méltó Gurko tábornok parancsa, amit a Balkánon való átkelés előestéjén adott ki az osztagnak: „általában el kell kerülni a mély oszlopokban való harctevékenységet, és törekedni kell a kis mélységű alakzat felvételére. Komoly figyelmet kell fordítani a tűztámadás előkészítésére. A törökök nem szeretik a megkerülést, ezért lehetőség szerint a megkerülés eszközével és a szárnyak átkarolásával kell élni. A legszigorúbb figyelmet kell fordítani a terephez való alkalmazkodásra."[135]

128 Uo. 18. o.
129 Uo. 30. o.
130 Uo. 28—29. o.
131 Uo. 33—34. o.
132 Uo. 32, 36. o.
133 Uo. 32. o.
134 Uo. 8. k. 1. rész. IV., V., VI., XIV. fejezet, 2. rész. I. fejezet.
135 Uo. 123—124. o.

Másodszor: a szerzők nem értették meg a harctevékenységek ezen mozzanatainak valódi értelmét. Nem látták meg itt a hadműveleti művészet elemeit, amelyek a magasabbegységeknek egy egységes elgondolás alapján és azonos feladat elérése érdekében kifejtett tevékenységében nyilvánultak meg. A tevékenységek ilyen rendszere a Sipka—Sejnovo alatti harcok sorozatában tűnik ki leginkább, amikor az arcból támadó két megkerülő oszlop működése a hatalmas török hadsereg teljes bekerítéséhez vezetett. A hadművészet fejlődésében az új elemek meghonosítását nem vették észre a hadtörténészek.

„A háború leírásá"-t úgy kell értékelni, mint egészében pozitív jelenséget az orosz hadtörténettudomány fejlődésében. Számításba kell venni ugyanakkor, hogy a megírásra fordított munkát a háborúval kapcsolatos hivatalos kutatások alkotórészének tekintették. Ez a Hadügyminisztérium éber felügyelete alatt folyt. Az ország politikai helyzete szintén rányomta bélyegét a szerzői kollektíva tevékenységét. Ilyen körülmények között a „Leírás" szerzőinek érdemei különösen kidomborodnak. A szerzői kollektíva hozzájárulását a történettudomány műveléséhez nem lehet egysíkúan értékelni.

„A háború leírása" egészében hű tolmácsolója az orosz hadsereg hadászati vezetése sajátosságainak. A szerzők meg tudták mutatni, hogy már a háború első időszakában lemondtak a kezdetben elfogadott hadászati elgondolás megvalósításáról. A török hadsereg oldalazó csapásaitól tartva, az orosz hadvezetés a Duna mögött elfoglalt terület kiszélesítésére korlátozta terveit.

„A háború leírása" végig követ — ha nem is elég pontosan — még egy fontos folyamatot: a két tendencia harcát a hadseregvezetésben. Oroszországban tehetséges tábornokok és katonai vezetők voltak, akik az orosz—török háborúban is harcoltak. De egész idő alatt összeütközésbe kerültek a cárizmus által teremtett és szentesített rendszerrel, amely világosan megmutatkozott a háború időszakában.

Megmutatván az orosz hadsereg háborúra való felkészítésének szervezésében megnyilvánuló gyengeségeket, rámutatván a harctevékenységek során megmutatkozó legfontosabb hiányosságokra, a „Leírás" szerzői nem tudták feltárni az általuk kiemelt jelenségek társadalmi-politikai okait. Sok tekintetben hű, döntő vonásaiban meggyőző képet festettek. De az események részletes magyarázatát adni, azok belső összefüggéseit megvilágítani — ez számukra erőn felüli feladatnak bizonyult. Ez a helyzet az orosz hadtörténészek meghatározott osztályhelyzetének következménye volt, akik nem léptek ki a burzsoá világnézet és monarchikus hűség keretei közül. Különösen világosan nyilvánult meg ez a vonás a „Leírás" utolsó köteteiben, ahol Gerua ezredes volt a szerkesztő, a szerzői kollektívát pedig a vezérkar legfiatalabb tisztjei alkották.

Nem kételkedünk abban, hogy az egyik legdöntőbb tényező — amely egészében termékenyítőleg hatott a „Leírás" szerzőire — a mély patriotizmus volt, az a vágy, hogy országuk hadseregét a tudományos haladásnak megfelelő erős, szervezett, felkészült hadseregnek lássák. Az éleselméjűek nyilván észrevették, hogy a cárizmus akadályozóvá vált egy ilyen arculatú hadsereg kialakításának útján.

A „Leírással" az orosz hadtörténészek a 19. század utolsó harmadában, a 20. század elején jelentősen hozzájárultak az 1877—1878. évi orosz—török háború történetének kutatásához. Ez a téma fontos helyet foglal el az adott időszak hadtörténettudományának problematikájában. Külön kell választani az orosz hadtörténészek által az orosz—török háború problémája kifejtésében folytatott kutató tevékenység két oldalát. Egyfelől, folyt az adott háború történelmi helyének meghatározása. Ezt a feladatot a háború okainak, jellegének, eredményeinek tanulmányozása útján oldották meg. Másfelől, folyt a hadmű-

vészet fejlődésének bemutatása, a háború elemzése és annak értékelése, hogy az mennyiben járult hozzá a hadászat és harcászat fejlődéséhez.

A 19. század végére, a 20. század elejére, amikor Oroszország fejlődésének imperialista szakaszába lépett és az osztályharc mind jobban kiéleződött, erősödött a cárizmusnak az a törekvése, hogy a hadtörténettudomány fejlődését az önkényuralom külpolitikájának szolgálatába állítsa. Ezzel magyarázható, hogy megerősödtek a konzervatív tendenciák a hadtörténelmi gondolkodás területén. Ez a tendencia bizonyos fokig rányomta bélyegét az 1877—1878. évi orosz—török háború területén kifejtett kutatások jellegére és tartalmára.

SZABÓ MIKLÓS

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD LÉGIERŐ LÉTREHOZÁSÁVAL ÉS TOVÁBBFEJLESZTÉSÉVEL KAPCSOLATOS ELMÉLETI TEVÉKENYSÉG (1930—1944)

A légierő lehetőségeinek megítélése az 1930—1934-es években

Bár az első világháború egy sor hadművészeti kérdés megoldására nem tudott választ adni, azt mégis egyértelműen éreztette, hogy a megjelent új harceszközök — s ezek között is elsősorban a repülőgépek és harckocsik — alapvetően befolyásolhatják a hadművészet továbbfejlődését, a hadviselés módját.

Ezt, a repülőgépekben rejlő roppant lehetőséget ismerte fel Douhet tábornok, s dolgozta ki ennek alapján az ún. „légi uralom", vagy „korlátlan légi háború" elméletét az 1920-as években.[1] Ennek lényege: a szárazföldi és haditengerészeti erők rovására kifejlesztett, a légi uralom kivívására képes önálló „légicirkáló" flottával végrehajtott korlátlan légi háború, amelyben a tömeges légicsapások az ellenséges légierő földi alapjain való megsemmisítésére, a harcoló hadseregek hátországtól való elvágására, a közigazgatási, ipari és kommunális gócpontok dezorganizálására, a polgári lakosság megfélemlítésére irányulnak. Ily módon a légierő önállóan, rövid idő alatt térdre kényszerítheti az ellenséget. A szárazföldi csapatok feladata csupán a határok biztosítása.[2]

Ezzel Douhet egy sok éven át tartó, többnyire alkotó polémiát indított el[3], amikor is „... a katonai szakírók — győztes és legyőzöttek — a repülésről, várható fejlődéséről, az alkalmazás új elveiről sokat vitatkoztak".[4] Így Douhet minden tévedése, hibája ellenére is jelentős mértékben hozzájárult — sok más tényező mellett — ahhoz, hogy a két világháború közötti évtizedekben fokozatosan kialakultak a légierő szervezésével, felhasználásával kapcsolatos korszerű hadászati-hadműveleti nézetek, amelyek biztosították a létrejövő új haderőnem (kisebb országokban fegyvernem) további gyors ütemű fejlődését.

Természetesen a magyar katonai szakemberek is felfigyeltek az első világháborús repülőtapasztalatokra, majd a Douhet által vázolt lehetőségekre, de

1 Giulio Douhet 1869. május 30-án született Casertában. Az első világháború előtt repülőosztály-parancsnok volt. Ő szerkesztette a légierő első szabályzatát. 1915-ben eltávolították a légierő kötelékéből, mert kifogásolta a Hadügyminisztériumnak a légierők fejlesztésével kapcsolatos tevékenységét. 1916-ban a hadseregfőparancsnokot és az olasz hadvezetési módszereket bírálta, amiért egy évi börtönbüntetésre ítélték. 1918-ban kinevezték a légierő parancsnokává, de hamarosan kérte nyugdíjazását. Az olasz fasizmus hatalomra jutása után újból szolgálatot vállalt, a légiflotta parancsnoka lett, s 1923-ban tábornokként ment nyugdíjba. Ezután — 1930-ban bekövetkezett haláláig — csak elméleti tevékenységet folytatott, melynek során kidolgozta elméletét. Jelentősebb munkái: „Légi uralom" (1921), „Légi háború" (1927) és „Az 19.. évi háború" (1929).

2 Douhet elméleti tevékenységét rögzítő mindhárom munkáját lásd: *Giulio Douhet:* Luftherrschaft, Berlin, 1935.

3 A viták egy jelentős részének az összefoglalását, értékelését lásd: *Vauthier, P.:* Die Kriegslehre des Generals Douhet. Berlin, 1935.

4 *Horváth Árpád:* A hadirepülés évszázada. Budapest, 1968. 121. o.

egy időre tétlenségre voltak ítélve. A douhetizmus magyarországi hatását csak abból a szemszögből vizsgálhatom, hogy egy meglehetősen korlátozott gazdasági adottsággal rendelkező kis ország katonai szakemberei milyen módon próbálták felhasználni ezt az elméletet a trianoni békeszerződés következményeinek a felszámolásához, illetve a teória mennyiben volt megvalósítható az adott politikai—gazdasági viszonyok között, hogyan hatott a légierő létrehozására, továbbfejlesztésére?

A „légi uralom elmélet" az 1920-as évek végétől kezdett ismertté válni a magyar — elsősorban katonai — közvélemény előtt, de természetesen ez nem jelenti azt, hogy korábban egyesek nem foglalkoztak a légierő lehetőségeivel!

Az ország politikai vezetőit is egyre jobban aggasztotta az a tény, hogy a kisantant államok fokozatosan fejlődő légierejének esetleges támadása könnyen döntő sikerhez vezethet, mivel mind a főváros, mind a fontosabb iparvidékek néhány percnyi repüléssel elérhetők voltak, miközben ők nem rendelkeztek megfelelő támadóeszközzel. Ez a fenyegetettség íratta Horthyval 1928 márciusában azt a következtetést, miszerint: „Nem tudok szervezőt elképz[elni], aki szükséges haditömeggyártást lehetőnek mondja, mikor Dorog, Pécs, Diósgyőr, Salgó[tarján], Szeged néhány kilom[éterre] [az] ellenségtől. Nagyhatalom kezdem[ényezés] ódiumát nem vállalja — mi igen, megrohanással. Repülők, gáz, rep[ülők], gáz, rep[ülők], gáz."[5]

E felismerés, valamint a revízió szempontjából fokozatosan kedvezőbbé váló külpolitikai helyzet egyre inkább megérlelte a jövő — esetleg preventív — háborújára való felkészülés gondolatát. Az ország vezetői ugyanis egy percre sem nyugodtak bele az igazságtalan békediktátumba. Ezért „A birtokló nacionalizmusának hajthatatlansága és a követelő nacionalizmusának telhetetlensége újabb katasztrófát érlelt..."[6]

Az olasz közeledés gyakorlati lépések megtételét is lehetővé tette, így Bethlen 1928 áprilisában már azzal a kéréssel fordult Mussolinihoz, hogy támogassa — többek között — 400 repülőgép leszállítását, valamint magyar pilóták olaszországi kiképzését.[7]

Douhet magyarországi hívei elsősorban a repülőszakemberek, valamint azok közül kerültek ki,[8] akiket elméletének az a része ragadott meg, mely szerint már egy közepesen fejlett állam is képes légiflottájával gyors siker elérésére. Douhet szerint: „Ezer... bombázó repülőgépből... 100 bombázóegység alakítható, melyek naponta az ellenséges terület száz tetszés szerinti pontjára hozhatnak gyakorlatilag teljes pusztulást... Olyan nagyságrendű támadás ez, mellyel szemben minden eddig ismert harci eszköz hiábavalónak bizonyul."[9]

Azonban a kirobbant világgazdasági válság, valamint a reméltnél lassabban kibontakozó kedvező politikai feltételek a 30-as évek első felében — a politikai szólamokon túl — *csak elméleti síkon* tették lehetővé a magyar haderő, s ezen belül a légierő kifejlesztését. Ez annál is inkább lehetséges volt, mivel a horthysta hadsereg rendelkezett néhány rendkívül jól képzett légügyi-elméleti és repülőműszaki szakemberrel, akik a Magyar Katonai Szemle (MKSz) hasábjain, valamint különböző szakkönyvekben fejtették ki véleményüket a légierő szerepéről, fejlesztési lehetőségeiről, sőt a légi uralom elméletről is. Úgyszintén a hadászati kérdéseket vizsgáló magas beosztású tisztek, hadiakadémiai tanárok sem térhettek ki mindezek megválaszolása elől.

5 Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1972. 74. o.
6 *Diószegi István:* Két világháború árnyékában. Budapest, 1974. 132. o.
7 *Dombrády Loránd:* Adalékok a magyar uralkodó osztályok katonapolitikájához (1927—1936). Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1977. 1. sz. 5. o.
8 Ezekre név, rendfokozat — s ha lehet — beosztás szerint az elképzeléseik részletezésénél térek ki.
9 *Douhet:* Luftherrschaft... i. m. 23. o.

A jövő háború jellegét vizsgálva Werth Henrik tábornok — ekkor a Hadiakadémia parancsnoka — úgy ítélte meg, hogy a korszerű technika alkalmazása következtében az egész ország területe harctérré változik, a háborúk a „lenni vagy nem lenni-ről" döntenek. Az új harceszközök közül a repülőgépet emelte ki elsősorban, mint a „modern háború leghatalmasabb" eszközét. Megítélése szerint az I. világháborúban is kiemelkedő szerepre tett szert, de azóta még inkább megnőtt jelentősége. Szerinte a légierő, mint „erőtényező" megközelíti a gyalogság és tüzérség lehetőségeit, jobb a lovas felderítőnél. „Összefoglalva tehát mondhatjuk, hogy a repülő a szárazföldi hadsereg főfegyvernemeinek feladatát nagyban és egészében végezni képes... óriási előnyben van azáltal, hogy három dimenzióban képes mozogni... óriási mozgási gyorsasága folytán teljesítőképessége mint harcosalakulat elsőrendű"[10] — állította.

Azonban Werth nem esett a két világháború között létrejött különböző elméletek csapdájába, ugyanis azt a következtetést vonta le, hogy „... a légi erők a jövő háborújában a győzelmet egyedül kivívni nem tudják, de a szárazföldi erőkkel egyetemben a háborút mélyen befolyásoló hatást képesek elérni, úgy, hogy egy korszerű hadsereg nélkülük csak kivételesen veheti fel sikerrel a harcot ellenfelével."[11] E megállapítás első felének helyességét a II. világháború igazolta, a második felét pedig megcáfolta. Sok ütközete, csatája bizonyította, hogy az ellenség döntő légi fölénye mellett a szárazföldi csapatok még kivételesen sem érhetnek el eredményt (El-Alamein, Normandia stb.).

A Werth által elképzelt magyar elit hadsereg létrehozásának hiányoztak a gazdasági-technikai előfeltételei. Ezek jelentőségét nagyon leegyszerűsítette a szerző, meghatározó voltukra csak az évtized végén, vezérkari főnök korában jött rá, amikor képtelen volt elgondolását a gyakorlatban megvalósítani.

Gömbös Gyula honvédelmi államtitkársága, majd miniszterségе alatt komoly erőfeszítéseket tettek a hadsereg fejlesztése érdekében. A gazdasági világválság jelentősen befolyásolta ezek megvalósítását. Ennek ellenére 1930. június 24-én rendelet látott napvilágot, melyben a „nagyhonvédség" átszervezése harmadik ütemének végrehajtásáról intézkedtek.[12] Ennek megfelelően a Légügyi Hivatal (LÜH) állományába hét repülőszázadot és 1229 főt szerveztek.[13]

Az 1930-as évek elején a vezérkar illetékesei is keresték a légierő alkalmazásának módjait. „Repülők nélkül az európai kontinensen a jövőben hadműveletek el sem képzelhetők. Azonban mi magunk repülő erőkkel nem rendelkezvén, csak elméleti úton állapíthatjuk meg a repülők alkalmazásának lehetőségét és kihatását a hadműveletekre. A repülő parancsnokságok szerepeltetése ezt a célt szolgálta" — szögezte le az 1930-as vezérkari vezetési gyakorlat bevezetője.[14] Ennek megfelelően mindkét fél hadrendjében egy-egy vegyes repülődandárt és megfelelő felderítő erőket szerepeltettek. A hadseregparancsnokok szabadon rendelkeztek ezekkel a kötelékekkel. E, csak „térképen" folyó hadműveletből azonban nem tudtak egyértelmű és megbízható következtetést levonni.

A repülőszakemberek közül Szentnémedy Ferenc vkszt. (vezérkari szolgálatot teljesítő) alezredes — a 30-as években a Magyar Katonai Szemle légügyi rovatának a vezetője — volt Douhet elméletének egyik leglelkesebb hazai népszerűsítője. Cikksorozataiban, könyvében igyekezett rámutatni a douhetizmus előnyeire, s azokra a momentumokra, amelyek különösen figyelembe veendők

10 A hadvezetés elmélete. Összeállította és bevezetéssel ellátta Werth Henrik. Budapest, 1930. I. rész 13. o.
11 Uo. 13. o.
12 HL HM Eln. 1. 1930/108 220
13 HL HM Eln. 1. 1930/108 300
14 A vezérkari vezetési gyakorlat 1930. megbeszélése. Repülő rész. Hadtudományi Könyvtár (a továbbiakban — Ht. K.) Sz—991. sz. 7. o.

lehettek a magyar légierő — esetleg lehetségessé váló — fejlesztése szempontjából.

1931-ben Szentnémedy — ekkor még vkszt. százados — szinte teljes mértékben azonosult Douhet tanításával. Kétségtelennek tartotta, hogy az önálló légi háború „mind vér-, mind anyag- és pénzáldozat tekintetében, az eddigi háborúkhoz képest tekintélyes megtakarításokat eredményezne és leghamarabb vezetne célhoz: a gyors döntéshez".[15]

Ezzel ellentétben Ibrányi Mihály vkszt. százados[16] úgy vélte, hogy a légierő zömét a döntést eredményező földi harc érdekében kell alkalmazni, Szentnémedy viszont továbbra is kitartott a légierő döntő szerepe mellett.[17]

A korszerű légierő megteremtésének pénzügyi feltételeit vizsgálva is arra a douheti következtetésre jutott, hogy „... az erőteljes fejlesztés gondolata mellett ez csak úgy volna lehetséges, ha a vezető gondolat: »súlypont a levegőben« minden tekintetben érvényre jutna és minden más ésszerűen elhanyagolható felszerelési kiadás rovására, az anyagi lehetőség határáig, minden a légi erő fejlesztésére fordíttatna. Ez teremtene aztán olyan légi erőket, melyek a jövő háborúban helyesen alkalmazva, biztosan és főként gyorsan előidézhetnék a háborús döntést."[18]

A Legfelső Honvédelmi Tanács (LHT) 1932-ben elfogadta a hadsereg távlati fejlesztési tervét.[19] Ennek lényege, hogy összesen 21 gyaloghadosztályt, valamint gépesített és repülő alakulatokat szándékoztak felállítani három ütemben. Az első és második szakaszban 18—18, a harmadikban pedig 12, összesen 48 repülőszázadot terveztek létrehozni. Ezt az elhatározást tükrözte az 1932/33. évi szervezési intézkedés[20] is, amikor a légierő legénységét az október 1-i 874-ről 1933. június 1-re 1328-ra emelték fel. Ezt az évet a zsoldos rendszerről az általános védkötelezettségen alapuló védrendszerre való áttérés átmeneti évének tekintették.[21]

Ezek az erőfeszítések is arra ösztönözték a légierő híveit, hogy tovább népszerűsítsék az új fegyvernemet. Szentnémedy 1932-ben is feladatának tekintette az önálló légi háború elméletének ismertetését, feltárva annak hadászati, harcászati, műszaki és gazdasági vonatkozásait. Fejtegetéseiben arra a következtetésre jutott, hogy bár továbbra is érvényes „az ellenséges haderő megsemmisítése mint mindenekfelett álló cél" clausewitzi tana, de a légi háborúk korában a haderő fogalmát tágabb értelemben kell vizsgálni. Szerinte a légierő a harcoló tömeget ereje forrásában, a hátország erkölcsi erejében képes megtörni. Mindebből ismételten levonta azt a többször hangoztatott — téves, de a magyar politikai és katonai vezetés számára szimpatikus — következtetését, hogy a korszerű légierőre támaszkodva aránylag kis kötelékekkel is elérhető döntő siker.[22]

Réczey Ferenc vkszt. százados — néphadseregünk későbbi vezérőrnagya — vitába szállt[23] Szentnémedy előbb vázolt nézetével. Helyesen mutatott rá, hogy a légierő önálló hadműveleteivel nem érhető el a háborús cél, mert a repülőkötelékek még teljes siker esetén is nélkülözik az állandóságot (területfoglalás, -megtartás), ami a végső győzelem elengedhetetlen feltétele. Hangsúlyozta, hogy

15 *Szentnémedy Ferenc:* Az önálló légiháború irányelvei, eszközei és lehetőségei. Magyar Katonai Szemle (a továbbiakban — MKSZ) 1931. 1. sz. 71. o.
16 *Ibrányi Mihály:* A légierő mint a meglepés eszköze és együttműködése a földi erőkkel. MKSZ 1931. 8. sz.
17 *Szentnémedy Ferenc:* A légierő mint a meglepés eszköze. MKSZ 1931. 9. sz.
18 Uő: Korszerű légi erők fenntartása pénzügyi megvilágításban. MKSZ 1931. 12. sz. 120. o.
19 HL HM Eln. VI—1. 1932/9135 Hr.
20 HL HM Eln. 1. a. 1932/113 798
21 HL HM Eln. 1. a. 1932/111 000
22 *Szentnémedy Ferenc:* A korszerű hadászat problémái, különös tekintettel a légierők működésére. MKSZ 1932. 2. sz.
23 *Réczey Ferenc:* A légi erők befolyása a hadászatra. MKSZ 1932/3. sz.

a repülők önmagukban nem hozhatják meg a döntést, de igenis nagymértékben befolyásolhatják a sikert. Ugyanakkor „csaknem fenntartás nélkül" egyetértett vitapartnerével a repülőerők jövőbeni harcászati szerepével kapcsolatban. Ő is megerősítette annak lehetőségét, hogy az elkövetkező ütközetekben a repülőerők tömeges alkalmazása és a szárazföldi erőkkel való együttműködése következtében a harc — mai terminológiánk szerint inkább hadművelet — ki fog terjedni az ellenség védelmének teljes mélységére, esetleg hátországára is.

Réczey is tévedett azonban, amikor a légierőt csak mint „messzehordó tüzérség"-et vizsgálta, hiszen ezzel kizárta a légi felderítés, légvédelem stb. feladatainak ellátásából, aminek elvégzése pedig rendkívül fontos szerepet játszott a hadműveletek sikerében. Viszont helyesen foglalt állást akkor, amikor rámutatott arra — amit Douhet nem, vagy nem kellően ismert fel —, hogy nemcsak a légierő, hanem a légvédelem is fejlődik, még akkor is, ha ez utóbbi az 1920-as évek végén még meglehetősen gyermekcipőben járt. Utalt arra, hogy még ilyen helyzetben is — bár kis hatásfokkal — a légvédelem képes a légitámadás hatását csökkenteni (a bombázók nagyobb magasságba kényszerítésével a találati valószínűség csökkentése stb.), ezért elengedhetetlen fontosságú a jelentősebb objektumok aktív légvédelmének a biztosítása.

Vörös Géza vkszt. századost — majd 1941—42-ben a légierő vezérkari főnöke — is vitára ingerelte Szentnémedy fenti cikke. Helyesen mutatott rá, hogy légi háborúról csak akkor lehet beszélni, ha azt kezdetétől a végéig önállóan vívja meg a légierő, s így ér el döntést. Ezzel kapcsolatban viszont kizártnak tartotta, hogy hasonló gazdasági fejlettségű országok háborújában a többi haderő- és fegyvernem csak passzív szemlélője legyen az eseményeknek. *Az önálló légi harc* lehetőségét azonban elismerte. Vörös tehát a reális, a megvalósítható irányvonalat képviselte. Hangsúlyozta, hogy a légierőben rejlő támadási készséget maximálisan ki kell használni. Újszerű az a megállapítása is, hogy a légvédelem legyen egyenrangú a légierővel, és a kettő alkalmazása képezzen szerves egységet. Véleményét úgy összegezte, hogy: „A hadászati döntést befolyásoló sok tényező között a légi erők az elsők között lesznek, de egyedül döntő — azt hiszem soha!"[24]

Úgy vélem, ehhez sokat hozzátennem nem szükséges! Talán ebből a cikkből érződik ki leginkább az igazi vezérkari — mai kifejezéssel összfegyvernemi, összhaderőnemi — szemlélet, valamint a támadás és védelem dialektikus vizsgálata.

Orosz Béla ny. (nyugalmazott) százados, annak a véleményének adott hangot, hogy „... ha az önálló légiháború hadászati jelentősége olyan terjedelmű, hogy azzal az ellenség küzdeni akarását *közvetlenül* is megtudja törni, ebben az esetben az eddig érvényben lévő hadászati elvek tovább már nem tarthatók fenn, és megszabott feltételek mellett azokat megdőlteknek is kell tekintenünk".[25] Azt azonban, hogy a feltételek fennállhatnak-e még hadműveleti vonatkozásban is, „csak bizonyos feltételek mellett" tartotta lehetségesnek.

Szentnémedy a felmerült kérdésekre egy cikkben[26] próbált válaszolni. Bár igyekezett állításait lépésről-lépésre ismét bizonyítani, néhány vonatkozásban már kénytelen volt „finomítani" véleményét. Egyrészt hangsúlyozni kényszerült, hogy szerinte nem képzelhető el Magyarországon olyan légierő, amely önálló légi háború folytatására volna képes. Ennek ellenére foglalkozni kell e kérdéssel, mert csak így alakíthatók ki a megfelelő ellenrendszabályok. Másrészt szükségesnek vélte az „önálló" jelző tartalmának pontosítását is. A „légi had-

24 *Vörös Géza:* A légi erők befolyása a hadászatra. MKSZ 1932/4. sz. 117. o.
25 *Orosz Béla:* A légi erők befolyása a hadászatra. MKSZ 1932. 6. sz. 94. o.
26 *Szentnémedy Ferenc:* A légi erők befolyása a hadászatra. MKSZ 1932. 10. sz.

sereg" elnevezést tartotta helyesebbnek. Bizonyos mértékig újszerű a következő megállapítása is: *„Nem állítjuk azt, hogy a légi erők önállóan és minden körülmények között alkalmasak a háború eldöntéséhez!* Talán inkább úgy formulázhatnánk a tételt: *Ma még csak kivételesen és kedvező viszonyok között!"*[27] Ezzel a légierő megítélésének egy fontos korszaka zárult le, s a reálisabb hang, helyesebb megítélés időszaka kezdődött el Magyarországon.

Az időközben lezajlott genfi leszerelési tárgyalások (1932. február—július) kudarcából is azt a következtetést vonták le a magyar szakemberek, miszerint „... jogos az a követelés, hogy a legyőzöttek »leértékelése« megszűnjék. A lefegyverzetteknek okvetlenül meg kell adni a lehetőséget az önvédelemre, ugyanakkor pedig azoknak, akik támadólag, és álig (sic) fel vannak fegyverkezve, le kell szerelniök."[28]

A légierő, mint haderőnem lehetőségeinek vizsgálatán túl mind gyakrabban foglalkoztak az egyes csapatnemek szerepével, alkalmazási módjával. Ezekre is az a jellemző, ami a légierővel kapcsolatos polémiára: többnyire általánosságban vizsgálták, s ritkábban a magyar lehetőségek szemszögéből. Pl. az éjszakai, vagy nappali bombázók kérdésében sokkal nagyobb volt a vita a szükségesnél, hiszen az adott magyar viszonyok között ez nem volt döntő probléma.

Tóth Elemér ny. százados[29] 1932-ben — francia tanulmányra támaszkodva — helyesen határozta meg a nappali bombázók által közvetlenül a hadüzenet után végrehajtandó feladatok sorrendjét. Ő is hangsúlyozta a légi fölény jelentőségét, de ezt a kérdést már összetettebben látta, mint Douhet és hívei. Szerinte a légi fölény nem cél, hanem út, melynek segítségével a földön és vízen a döntés kierőszakolható. Ehhez viszont a haderő- és fegyvernemek szoros együttműködését tartotta szükségesnek.

Schwager János légügyi főfelügyelő (őrnagy) a nappali bombázások kérdéseivel foglalkozva[30] — Douhet szellemében — rámutatott arra, hogy azok harci ereje elsősorban a kötelékük megbonthatatlanságán, az azon belüli kölcsönös tűztámogatáson alapszik. A szerző helyesebben értékelte a légvédelem helyét és szerepét, mint Douhet, amikor annak a véleményének adott hangot, hogy a légvédelmi eszközök az ellenség bombázóit 5—7000 m magasságba kényszerítve, jelentős mértékben csökkentik a bombázás találati valószínűségét. Ugyanakkor arra is rámutatott, hogy az 1930-as évek elején rendelkezésre álló bombázók teljes terheléssel csak nehezen tudtak 5000 m fölé emelkedni, így a zárt kötelékek rendszerint fellazultak, s ezzel kedvező feltételek teremtődtek a fölényes manőverezőképességű vadászrepülők számára, hogy eredményesen pusztíthassák a bombázókat. Schwager tehát nemcsak a bombázók sérthetetlenségének, hanem a vadászok hatástalanságának téveszméjét is elvetette.

Baranyi Károly[31] is osztotta Schwager véleményét, s felhívta a figyelmet arra, hogy bár a bombázók több és hatásosabb fegyverrel rendelkeznek, a holtterüket ügyesen kihasználó vadászok fölénybe kerülhetnek.

Szentnémedy 1933-ban könyv alakban is kiadta a repüléssel, légierővel kapcsolatos nézeteit. Ebben már nem annyira általánosságban, mint inkább Magyarország szemszögéből vizsgálta e kérdést. A szabadon fegyverkező szomszédos államok általi veszélyeztetettség körülményeire hivatkozva sürgette a megfelelő ellenlépések megtételét. „Különösen figyelmet érdemelnek a körülöttünk levő kisantant államok, ahol a légifegyverkezés messze túllépi azokat az arányokat, amely Európa többi államainak területi, népességi és szárazföldi had-

27 Uo. 101. o.
28 Ő: A genfi leszerelési tárgyalások légügyi eredményei. MKSZ 1932. 11. sz. 118. o.
29 *Tóth Elemér:* A technika fejlődésének befolyása a légi erők alkalmazására. MKSZ 1932. 2. sz.
30 *Schwager János:* A nappali bombázók harcereje és leküzdhetősége. MKSZ 1932. 4. sz.
31 *Baranyi Károly:* A légi erők befolyása a hadászatra. MKSZ 1932. 7. sz.

sereggel egymásközt fennálló arányszámokat jelzi. Természetesen ezek a légiflották állandó veszélyeztetést jelentenek a szomszédos lefegyverzett államokra."[32]

Állításának alátámasztására Szentnémedy a következő repülőgépállományról számolt be a Népszövetség adatai alapján:[33]

Elsővonalbeli repülőgépek (tartalékok nélkül)

Ország	Vadász	Nappali bombázó	Éjjeli bombázó	Felderítő
Csehszlovákia	120	20	10	120
Jugoszlávia	120	80	20	146
Románia	60	36	—	188
Magyarország	A békeszerződés folytán: semmi			

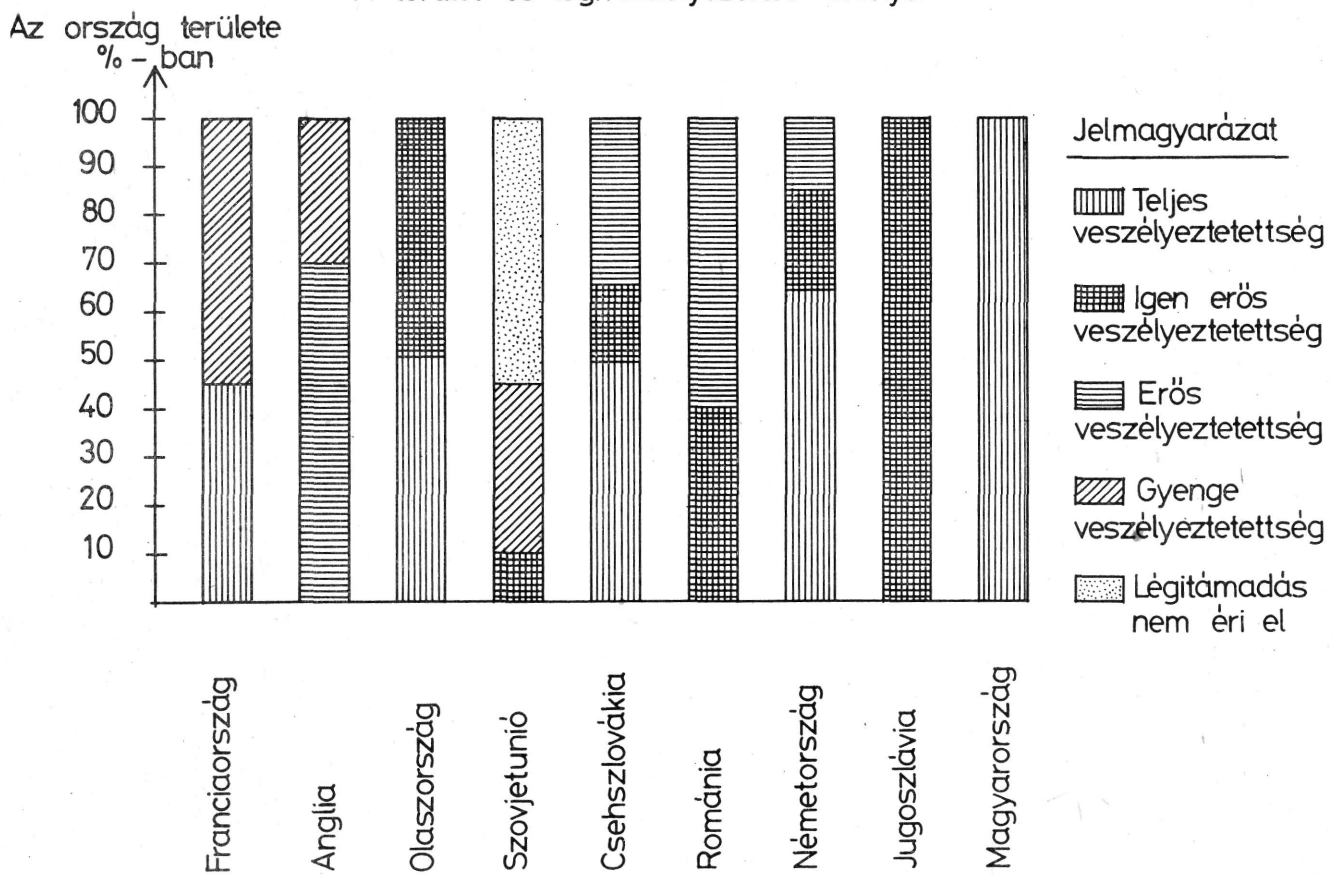
Ezek a számok megközelítően reálisaknak tekinthetők, más forrásokkal összevetve sem mutatnak lényeges eltérést. Pl. Csehszlovákia esetében, ha figyelembe vesszük a tartalék repülőgépeket is (+291), akkor a fentieket megerősíti az az 1969-ből származó tanulmány, mely szerint az északi szomszéd állam 1933-ban 34 repülőszázaddal rendelkezett.[34]

Bár a bombázók állománya nem túl nagy, egy védtelen országgal szemben valóban jelentős sikerek elérésére lettek volna képesek.[35] Szentnémedy, hogy még elfogadhatóbbá tegye a széles tömegek körében a légifegyverkezés szükségességét, tovább ecsetelgette a veszélyt: „Bizonyos, hogy Magyarország letiprására legfontosabb harceszközként — szinte iskolapélda gyanánt — a légierők ígérkeznek, mert laksűrűsége folytán, közlekedési hálózata, iparának Budapesten való tömörülése és általában a főváros kedvezőtlen katonaföldrajzi fekvése miatt a légitámadások igen hatásosaknak látszanak."[36] Ez az állítás is reálisnak tekinthető, amit ugyancsak alátámaszt egy röviddel később készült tanulmány táblázata (lásd a 457. oldalon).[37]

Mindebből Szentnémedy azt a következtetést vonta le: „bizonyos, hogy ... Magyarország öngyilkosságot követne el, ha nem irányozná figyelmét ennek az érzékenységnek a megszüntetésére, vagyis a védelem és hatásrendszabályok gondos tanulmányozására. Kétségtelenül két dolgot kell követnünk: ... légiszuverenitásunk védelmére legalább szerény létszámú légirendőrséget és a légvédelmi eszközök — ideértve a vadászrepülőket is — korlátlan szaporításának engedélyezését is."[38]

A szerző utalt bizonyos arányeltolódásra a csehszlovák légierőkön belül a bombázók javára, helyesen látta a rohamos gyarapodást.[39] A kisantant államok

32 *Szentnémedy Ferenc:* A repülés. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1933. 48—49. o.
33 Uo. 74. o.
34 *Csima János:* Olaszország szerepe a Horthy-hadsereg fegyverkezésében (1920—1941) HK 1969. 2. sz. 297. o.
35 Ezekben az években az álcázott magyar légierő ugyanis „... változatlanul igen kevés, sokféle típust képviselő géppel rendelkezett, melyek harci alkalmazhatósága igen kétséges volt" — állapítja meg Dombrády Loránd az „Adalékok a ..." c. idézett cikkének 16. oldalán.
36 *Szentnémedy Ferenc:* A repülés... i. m. 71. o.
37 *Réczey Ferenc:* Nemzetközi légi erők. MKSZ 1935. 6. sz. 116. o.
38 *Szentnémedy:* A repülés... i. m. 74. o.
39 1934-ben már 18 közel- és 6 távolfelderítő, 15 vadász-, 6 nehézvadász-, 9 közel- és 6 nappali bombázószázad. L.: *Peter, Ernst:* Die Luftstreitkräfte der Tschechoslowakei. Österreichische Militärische Zeitschrift (a továbbiakban — ÖMZ) 1978. 2. sz. 126. o.

A terület és légiveszélyeztetés aránya
Az ország területe
% - ban
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
Franciaország
Anglia
Olaszország
Szovjetunió
Csehszlovákia
Románia
Németország
Jugoszlávia
Magyarország
Jelmagyarázat
Teljes veszélyeztetettség
Igen erös veszélyeztetettség
Erös veszélyeztetettség
Gyenge veszélyeztetettség
Légitámadás nem éri el

— s köztük Csehszlovákia — ugyanis ezekben az években a Trianonban megszerzett területeket *mindenképpen megtartani*" akarták az egyre erősödő magyar revíziós törekvésekkel szemben, illetve megakadályozni felfegyverzését! Később, az évtized második felében is csak a nemzetközi helyzetben bekövetkezett — számukra kedvezőtlen — fordulat kényszerére írták alá 1938. augusztus 22-én a bledi egyezményt, ismerték el a magyarok fegyverkezési egyenjogúságát. Ezzel meghiúsult az a törekvésük, hogy továbbra is antant túlsúllyal tartsák féken Magyarországot.

Románia és Jugoszlávia lehetőségeinek értékelésére külön azért nem térek ki, mert maga Szentnémedy is úgy vélekedett, hogy „Románia műszaki fejletlensége... csökkenti a légiveszélyt keletről...", illetve: „Általában Jugoszláviára is vonatkoznak a Romániára elmondottak."[40]

Az erőfeszítések természetesen nemcsak a tollforgatók, hanem a politikusok körében is egyre fokozódtak. Szentnémedy említett könyve inkább propagandisztikus céllal készült és a tömegekhez szólt. A kormány viszont — a vezérkari főnök állásfoglalásával összhangban — arra utasította 1933. április 20-án a genfi leszerelési konferencián tárgyaló magyar delegáció vezetőjét, hogy a teljes egyenjogúsítás alapján érje el Magyarország számára is a légierő felállításának engedélyezését. A legkisebb kisantant állammal való paritás elérését tűzték ki célul. Így kb. 150 repülőgép (minden 7000 szárazföldi katona után egy repülőszázad) rendszeresítésére számítottak.[41]

Időközben tovább folyt a vita a szaksajtó hasábjain is. Barkász Emil ny. százados[42] — a későbbi légierő egyik vezető műszaki szakembere — 1933-ban az egy- és többüléses repülőgépek értékét vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy ez utóbbiak mozgatható megfigyelő-géppuskáival nem lehet felvenni a versenyt a merev beépítésű pilótagéppuskával felszerelt, korszerű vadászokkal szemben. Szentnémedy viszont az alacsonytámadás jelentőségét, annak a csapatok menetére való hatását részletezte.[43] Ugyanezt tette, amikor az ezzel kapcsolatos külföldi véleményeket gyűjtötte csokorba, s kiemelte e támadások sokszorosan nagyobb találati valószínűségét, valamint a földi csapatokra gyakorolt lélektani hatását.[44] Egy másik helyen a légügyi rovat vezetője a zuhanóbombázásban rejlő lehetőségekre hívta fel a figyelmet.[45]

Jellemző az útkeresésre, a nézetek labilitására, hogy gyakran módosult egyes szerzők véleménye. Ezt bizonyítja maga Szentnémedy is, amikor a fenti nézeteinek kifejtése után pár hónappal ismét borúlátóan ítélte meg a vadászrepülőgép lehetőségeit. Bár az aktív légvédelem elsőrendű eszközeként említette, az egyre növekvő követelményeket látva úgy vélte, hogy a hatásos vadászrepülés (leküzdés, légvédelem) megoldására idővel a mai együléses helyébe az attól eltérő, nagyobb hatósugarú, sebességű és erősen felfegyverzett, többüléses, nagy géptípus fog lépni.[46] Mint közismert, a szerzőnek — a douhetizmus által bizonyos mértékig még mindig befolyásolt — eme nézetét nem igazolta a fejlődés, csak a hatósugár-, sebesség- és tűzerőnövelés vonatkozásában helyes a meglátása.

Ez évben is folytatódott az indokoltnál nagyobb vita a nappali és éjszakai bombázók alkalmazásáról. Barkász százados, a Barkász-féle bomba-célzókészülék megalkotója, egy rendkívül széles technikai műveltségről tanúskodó, részle-

40 *Szentnémedy:* A repülés... i. m. 77. o.
41 HL HM Eln. VI. 1. 1933/105 211
42 *Barkász Emil:* Az egy- és többüléses repülőgépek tűzrendszerének értéke műszaki megvilágításban. MKSZ 1933. 2. sz.
43 *Szentnémedy:* Menettagozódás — légi felderítés — alacsonytámadás. MKSZ 1933. 4. sz.
44 Uő: Az alacsonytámadás a külföldi szakirodalomban. MKSZ 1933. 7. sz.
45 Uő: A zuhanóbombázás problémája külföldi megvilágításban. MKSZ 1933. 8. sz.
46 Uő: A vadászrepülés és légvédelem problémái. MKSZ 1933. 10. sz. 119. o.

tes tanulmányban próbált választ adni erre a problémára. Bár „csak műszaki szempontból vizsgálva" az alapkérdést — figyelembe véve a gépágyúk beépítésének közeli lehetőségét —, úgy látta, hogy minden körülmények között a nappali bombázók fejlesztésének kell lehetőséget biztosítani. Azonban, mert a tisztán műszaki szempontok mellett általában a „katonai szempontok" (katonaföldrajzi helyzet, politikai viszonyok, az adott ellenséges ország légvédelmének kiépítettsége stb.) a meghatározóbbak, kompromisszumra kényszerült: „Összevetve ilymódon a műszaki lehetőségeket és a katonai szempontokat, azt a megállapítást tehetjük, hogy a gépágyúkkal felszerelt egységes bombázó sárkány megteremtésével azt a bombázó géptípust nyerjük, mely úgy az együttműködő, mint az önálló célú légi erők nappali, vagy éjjeli bombatámadásainál kiválóan meg fog felelni"[47] — állította.

Tóth Elemér is részt vett az MKSZ e témában kiírt pályázatán és a „dicsérettel kitüntetett" tanulmányában bizonyos vonatkozásokban Barkász véleményétől eltérő nézetének adott hangot. Ő a bombázókat *alapvetően* a tüzérségi tűzeszközök hatótávolságán túl elhelyezkedő élő, ill. holt földi célok ellen javasolta alkalmazni, így a szárazföldi erőkkel való együttműködés körülményeit csak nagyon röviden (alacsonytámadás) vizsgálta. Bár a nappali bombázást tartotta célszerűnek, kis ország számára — a kisebb veszteség reményében — mégis inkább az éjszakai bombázók fejlesztését javasolta.[48] Ennek szükségességét külön tanulmányban is kiemelte.[49]

Németh József vkszt. alezredes cikke[50] 1934 elejéről viszont azért érdemel említést, mert — olasz tanulmányt ismertetve — így szerezhetünk tudomást arról, hogy nem csak bizonyos magyar, hanem egyes olasz katonai körökben is szükségesnek tartották a légierők együttműködését a szárazföldi csapatokkal. Különösen a távol- és közelfelderítésben, a siker kifejlesztésében és az üldözés időszakában tulajdonítottak ennek jelentőséget.

A politikai vezetés is egyre nagyobb figyelmet fordított a repülés ügyének. Minden lehetséges módot megragadott annak érdekében, hogy támogatást szerezzen a légifegyverkezéshez. Így, a Mussolinival tárgyaló Gömbös Gyula részére e tekintetben a következő emlékeztetőt állították össze: „*a)* Azonnali gyakorlati egyenjogúság vadász és felderítő repülők egyidejű engedélyezésével. *b)* Bombázó repülőgépekről legfeljebb az első két év tartamára mondhatunk le átmenetileg."[51]

A vadászalakulatok megteremtését az ország kiszolgáltatottságának csökkentése, a légvédelem aktív elemei megteremtésének igénye sürgette. Ezzel összhangban egyes szerzők[52] úgy vélték, hogy a vadászrepülő elsődleges feladata a „légi védelmi harc", amit támadásaival erőszakol ki. Emellett azonban felmerült *a földi harcba való beavatkozás* lehetősége is (a rohamozó gyalogság légi oltalmazása, az ellenséges védelem mélységében a tüzérség által le nem fogható tűzeszközök pusztítása stb.). E feladatok kapcsán azonban e cikkben is felbukkant az — ezekben az években oly gyakori — „alapvető" kérdés: egy-, vagy kétüléses vadászgép szükséges-e? A szerzők — szemben Barkász korábban idézett véleményével — hangsúlyozták: „Nem lehet kétséges, hogy a kétüléses gép harci értékét a mozgatható géppuskák nagyban növelik." Éppen ezért a fejlődést a több üléses, több motoros vadászrepülőgépek megteremtésében látták. Nem vették figyelembe, hogy egyrészt a nagy sebesség, nagy géptest jelentős

47 *Barkász Emil:* Nappali vagy éjjeli bombázás? MKSZ 1933. 11. sz. 128. o.
48 *Tóth Elemér:* Nappali vagy éjjeli bombázás? MKSZ 1934. 4. sz.
49 Uő: Az éjjeli bombázásról. MKSZ 1936. 12. sz.
50 *Németh József:* Összműködés a repülőerőkkel a harcászat terén olasz megvilágításban. MKSZ 1934. 1. sz.
51 HL HM Eln. I. 1934/194 769
52 *Dr. Borbély Miklós—Szabó János:* A vadászrepülők szerepe a földi és légiharcban. MKSZ 1934. 2. sz.

hátrányt jelent a légi harcban (emelkedés, fordulékonyság), valamint a nagy sebesség, de viszonylag kis lőtávolság a hatásos tűz idejét másodpercekre zsugorítja.

Tóth Elemér éppen ez utóbbi problémát megoldandó vizsgálta — francia vélemények alapján — a vadászgépek tűzereje növelésének a kérdését. Elképzelhetőnek tartotta, hogy azokra különböző űrméretű ágyút szereljenek, aminek következtében nő a lőtávolság és a tűzerő hatékonysága (már egy találat is elpusztíthatja az ellenséget). Ennek ellenére a jövőt nem ebben, hanem abban látta, hogy: „A különféle típusú gépek helyett egységes típusú, légi cirkálószerű gépek fognak megjelenni."[53]

*

Mint látható, az 1930-as évek első felében a legkülönbözőbb nézetek csaptak össze. Az ismert körülmények következtében azonban ezek csak eszmefuttatások, illetve külföldi tapasztalatok közreadása formájában történhettek. Feltétlen pozitívuma ezeknek az elméleti tevékenység fölpezsdülése, másrészt pedig az a tény, hogy e néhány év alatt is jelentős fejlődés tapasztalható. A kezdeti feltétlen „Douhet-imádat" fokozatosan realitássá szelídült, s igyekeztek a tényleges lehetőségeknek megfelelő alternatívákat keresni. Ezek a viták tették lehetővé, hogy a honvédség illetékesei 1934-ben bizonyos konkrét elképzelésekkel rendelkezzenek. Így a németekkel tárgyaló Gömbös Gyula is „a bombázó repgép fajtát illetően olyan többmotoros, nagy lóerejű és erős felfegyverzésű teljes fémkivitelű rep-gép typus" megválasztását sürgette 1934 nyarán, melynek „a légiharcban a vadászgépektől nincs sokat tartania."[54] A Légügyi Hivatal vezetői szintén a több feladatos géptípus hadrendi beállítását javasolták.[55] Ennek megfelelően a vezérkar főnöke is úgy foglalt állást, hogy: „Az új bombázó repülőgéptypust, teljesítménytulajdonságai és felfegyverzése következtében katonai alkalmazás tekintetében, — egy több feladat ellátására képesített egységes repülőgéptypusként képzelem, mely egységesen a közel- és távolfelderítésre és a nappali bombázásra (talán később az éjjeli bombázásra is) alkalmas."[56] E mellett mindössze egy nagy sebességű együléses vadász rendszeresítését tartotta célszerűnek. A katonai felső vezetésnek e döntése irányt szabott a további fejlesztési elképzeléseknek, azonban a vitát nem szüntette meg.

A légierő kiépítésével kapcsolatos nézetek (1935—1940)

A német fasizmus nyílt fegyverkezésének bejelentése, általános hadkötelezettségének bevezetése követendő példaként hatott a magyar katonai körökre is. Természetesen Magyarországon mindez nem volt megvalósítható olyan gyorsan, egy csapásra, mint Németországban, de itt is felgyorsult a fegyverkezési egyenjogúsítás kikényszerítésére irányuló tevékenység. Az olasz-, s méginkább az egyre erősödő németbarátságra támaszkodva — amit elősegített az új vezérkari főnöknek és helyettesének 1935. márciusi berlini látogatása — kezdetben még titokban, majd egyre nyíltabban fokozták erőfeszítéseiket a korszerű hadsereg és légierő létrehozása érdekében. Ez a folyamat az új fegyvernemmel kapcsolatos vitában, majd a megteremtése során is nyomon követhető.

53 *Tóth Elemér:* Ágyúval felszerelt repülőgépek. MKSZ 1934. 10. sz. 115. o.
54 HL HM Eln. VI. 1. 1934/105 384. (HM Eln. 14.a.—1934/105 826)
55 HL HM Eln. VI. 1. 1934/105 518/ Lüh. Eln. I. — 1934/55 718)
56 HL HM Eln. VI. 1. 1934/105 518

Németország felfegyverzésének nyilvánosságra hozatala újabb lendületet adott a magyar egyenjogúsítási törekvéseknek is. Berlinből, Rómából, Londonból egymást érték az ezzel kapcsolatos követi jelentések. Belátható távolságba került tehát a régen várt pillanat, s erre fel kellett készülni!

1935 elején ifj. Berkó István főhadnagy[57] arra figyelmeztette az illetékeseket, hogy egyformán csalódás érheti azokat is, akik túlságosan nagy, de azokat is, akik a kelleténél kisebb jelentőséget tulajdonítanak az önálló légi hadsereg kérdésének.

Szentnémedy vkszt. őrnagynál is további eltávolodás tapasztalható korábbi fenntartások nélküli douhetista nézeteitől. Arra az önmaga által feltett kérdésre ugyanis, hogy van-e védelem a korlátlan légi háború ellen, már úgy válaszolt, hogy *„ma még határozott igennel, vagy nemmel nem lehet felelni!* Az egyetlen megoldás vagy az általános és egyenlő légi leszerelés, vagy az egyenjogúsítás és józan korlátozás volna. Az előbbi utópia, az utóbbi valószínűleg a célravezető."[58]

Ehhez a kérdéshez szólt hozzá Hellebronth Gusztáv ny. altábornagy,[59] aki szerint a légierő fő feladata nem a békés polgároknak, hanem az ellenség légi és földi haderejének, valamint erőforrásainak a minél gyorsabb megsemmisítése. Ezzel összefüggésben sürgette a létfontosságú szervek és intézmények decentralizálását, mert csak ezáltal tehető céltalanná katonailag a légitámadás.

Kistelegdy Ernő főhadnagy cikke[60] is a douhetizmustól való további eltávolodásról tanúskodik, ugyanis a repülők működésének három területét különböztette meg: az országhatár közelében, a földi erőkkel együttműködve; az ellenséges ország területén az ellenség élőerejének, erőforrásainak pusztítása; saját területen, fontos objektumok védelme. Tehát élesen szemben állt Douhet-val mind a légierő felhasználásában, mind a légvédelem szükségességének elvetésében.

A titkos légierő vezetői is a lehetőségek fokozásában, a megfelelő kötelékek megteremtésében látták alapvető feladatukat. A Légügyi Hivatal vezetője 1935. március 25-én a vezérkar főnökéhez felterjesztett emlékiratában[61] a légierő bizonyos mérvű önállósításán túl nagyobb anyagi erőfeszítést sürgetett. (A katonai költségvetésből csak 6,55%-ban részesedik, míg a csehszlovák 10, a román légierő pedig 31%-ban). Ebben az iratban már megfogalmazódott a légierővel szemben támasztott követelmény is: „A légierő pság. (parancsnokság — Sz. M.) végcélul azt tűzte ki maga elé, hogy a minket környező kisentente-államoknak legalább egyikével szemben komoly ellenségként léphessünk fel." Ezért a felderítőerőket csak a legszükségesebb mértékben, a „túlnyomórészt passzív szerepre hivatott" (?!) vadászokat pedig „mértékteljesen" szándékoztak fejleszteni. A tényleges erőfeszítéseket a bombázókötelékek korszerűsítésére és gyarapítására javasolták koncentrálni, amelyekkel „a hadműveletek általános megkezdése előtt önállóan, majd a földi seregtestekkel szoros együttműködésben óhajtunk a döntés kiküzdéséhez hozzájárulni." Az ezt megelőző évek vitáinak, eszmefuttatásainak kvintesszenciája így öltött testet a hadászati elképzelésben.

Ezt a felfogást tükrözte az 1935/36. évi szervezési intézkedés is[62], amely 3—3 közelfelderítő- és vadász-, valamint 4—4 nappali és éjszakai bombázószázaddal számolt. Sőt még ezt az elképzelést is rövidesen túllépték. Győrffy—Bengyel

57 *Berkó István:* Olaszország és az önálló légi háború. MKSZ 1935. 2. sz.
58 *Szentnémedy:* Van-e védelem a korlátlan légi háború ellen? MKSZ 1935. 7. sz. 108. o.
59 *Hellenbronth Gusztáv:* A légi háború és a védekezés módjai. MKSZ 1935. 8. sz.
60 *Kistelegdy Ernő:* A repülők alkalmazása. MKSZ 1935. 9. sz.
61 HL HM Eln. 1.a. 1935/105 154
62 HL HM VI. 1. 1935/110 000

Sándor tábornok, anyagi csoportfőnök ugyanis arról tájékoztatta november 21-én Somkuthy altábornagyot, a vezérkar főnökét, hogy a miniszterelnök jóváhagyta a légierő fejlesztési tervét. Ez 3 közfelderítő, 3 távolfelderítő, 4 nappali bombázó-, 3 vadász-, valamint egy 5+2 gépes „nagy akciórádiuszú és nagy teherbírású légicirkáló rep. század" (sic!) megteremtését foglalta magában. Ezt az elképzelést szándékoztak alapul venni a beszerzésnél és anyagbiztosításnál.[63] Az elhatározást rövidesen tettek követték. Az anyagi csoportfőnöknél 1936 márciusában lezajlott értekezlet anyagának tanúsága szerint 24 millió márka értékben rendeltek repülőgépeket: 36 db Heinkel „He—46"-os közel- és 18 db „He—70"-es távolfelderítőt, ill. könnyűbombázót, valamint 66 db Junkers „Ju—86"-os bombázógépet, majd a későbbiekben még 3 db „Ju—52" forgalmi és 67 db iskolagépet, közel 30 millió márka összegben.[64] Ugyancsak 1936-ban tett javaslatot a Légügyi Hivatal vezetője a vezérkar főnökének — aki ezt támogatta — 52 db Fiat „CR—32" együléses vadászgép beszerzésére, majdnem 18,5 millió líra összegben.[65] Tehát — a döntésnek megfelelően — a megrendelésekben a bombázók voltak túlsúlyban, s ebből is érzékelhető, hogy milyen feladatokat szántak a hivatalosan még nem is létező légierőnek. Ezeket az erőfeszítéseket az általános európai fegyverkezés indokolta.

A környező államok légiereje 1937-ben a következőket foglalta magában:[66]

Ország	Feld.	Vad.	Neh. bo.	Köz. bo.	Össz.	Rep. gép össz.	Személyzet	
	rep. század						Tiszt	Legs.
Csehszlovákia	24	21	9	6	60	1300	800	6 800
Jugoszlávia	21	10	9	9	49	900	800	8 000
Románia	10	12	3	3	28	800	600	10 000
Összesen:	55	43	21	18	137	3000	2200	24 800

Ekkora légierő ellen — még ha nem is minden repülőgép tartozott a legkorszerűbbek közé — csak nagyon jól szervezett, felszerelt és kiképzett légierőt lehetett volna eredményesen szembe állítani, márpedig ilyennel Magyarország nem rendelkezett. Nem beszélve arról, hogy e repülőkötelékeket a környező államok folyamatosan korszerűsítették az elkövetkező években. „Németország és Európa más államainak 1935-től megkezdődő újrafelfegyverkezése láttán, amikor fokozódott a feszültség, Jugoszlávia megerősítette légierejét... ehhez új gépeket rendelt Németországtól, Angliától és Olaszországtól." Ennek megfelelően 1938 végén 3 repülődandárba tartozó 9 repülőezreddel rendelkezett.[67]

Csehszlovákia is nyitott szemmel figyelte az eseményeket: a spanyol polgárháború (1936—1939) a csehszlovák vezérkarnak megmutatta a hatásos bombázórepülő hiányából fakadó gondokat. Ezért a Szovjetuniótól beszerezték az akkoriban legmodernebb bombázó, az A. N. Tupoljev által tervezett „SB—2" (cseh megnevezése „B—71") licencét, amiből 111 db-ot gyártottak.[68]

Azonban nemcsak ez indokolta a magyar légierő fejlesztését! A csehszlovák kormány számára egyre kedvezőtlenebbé váló nemzetközi helyzetben előbb a

63 HL HM Eln. VI. 1. 1935/105 575
64 HL HM Eln. VI. 1. 1936/105 135 és 1938
65 HL HM Eln. VI. 1. 1936/105 074
66 *Szentnémedy:* Visszapillantás a légügy múlt évi fejlődésére. MKSZ 1938. 1. sz. 124. o.
67 *Peter, Ernst:* Die Luftstreitkräfte Jugoslawiens. ÖMZ 1979. 2. sz. 124. o.
68 *Peter, Ernst:* Die Luftstreitkräfte der Tschechoslowakei. ÖMZ, 1978. 2. sz. 128. o.

magyar, majd később a német határ mentén állandó erődítési elemek kiépítésével igyekezett az országot támadás ellen biztosítani. Az erődöket külön erődalakulatok tartották megszállva, mint azonnal alkalmazásra kész egységek. „A határnak ilyen megerődítése nagy erőgyarapodást jelent." — állapította meg a korabeli szakember.[69] De ettől függetlenül is, az 1939 elején 700 ezer fős csehszlovák hadsereg jelentős erőt képviselt.[70]

Hasonló mondható el a másik két szomszéd államról is. Mind Romániában, mind Jugoszláviában külön határvédelmi alakulatok álltak rendelkezésre, amelyeket már békében is ugyancsak magas létszámon tartottak.

Ezen erődrendszerek áttörésének elősegítése, a siker kifejlesztése terén fűztek a magyar katonai vezetők komoly reményeket a légierő, s ezen belül is a bombázók tevékenységéhez. Ennek szellemében fogalmazódtak meg a Légügyi Hivatal számára a vezérkari tiszteknek az 1937. évi hadgyakorlatokkal kapcsolatos tapasztalatai, melyek lényege: az előkészítő munkában nagyobb mértékben vegyen részt a LÜH; a seregtestekhez állítsanak be repülő szakközegeket; felül kell vizsgálni a repülő-harceljárást, mert bár megindultak az előmunkálatok, nagyobb súlyt kell fektetni a repülők egyéni teljesítményére.[71]

A spanyol polgárháború tapasztalataiból is az együttműködés szükségszerű voltára utaló következtetésre jutottak egyes szakírók: „a légierőknek a földi csapatokkal együtt kell működniük, és azok csak akkor bíznak a repülőkben, ha azok minél nagyobb számban vesznek részt a csatában."[72] Emellett sürgették a bombázók sebességének növelését, valamint e kötelékek vadászvédelmének biztosítását.

Érdekességként meg kell említeni — talán először itt fordult elő, s majd a későbbi években egyre gyakrabban —, hogy az ember szerepét jóval a technikai színvonal jelentősége fölé emelték. Tóth őrnagy így fogalmazott: „Ma nem az anyag minősége játszik döntő szerepet, hanem a pilóta értéke és a bevetett gépek száma."[73] Egy másik vélemény szerint: „Míg a katonának helyén van az esze és a szíve, hazája védelmében övé lesz a döntő szó és nem a technikáé."[74] Horthy István szerint: „... a magyar repülők száma és kiválósága határozza meg a jövőben Európában, mint egyik legfontosabb tényező, helyzetünket, biztonságunkat és szavunk súlyát."[75] Ismét mások szerint: „Hiába van a sok löveg, géppuska, repülőgép és ezernyi más harceszköz... Ezekkel alig tudjuk az ellenség ellenállását megtörni... Férfias kiállással, rámenéssel, közvetlen közelből vívott harccal tudjuk csak akaratunkat rákényszeríteni az ellenségre..."[76] Azt azonban világosan kell látni, hogy ezek a megállapítások a katonai szaksajtóban jelentek meg, alapvetően propagandisztikus céllal! A valóságban nem a technika lebecsüléséről van szó, hanem éppen arról, hogy a szakírók ekkor döbbentek rá a gyakorlati gondokra, a felfegyverzés nehézségeire, gyakran megoldhatatlan problémáira. A katonai vezetés egy percre sem becsülte alá a korszerű technika jelentőségét, s komoly erőfeszítéseket is tett azok előteremtése érdekében. Az viszont más kérdés, hogy ennek kapcsán túlértékelték úgy a hazai gyártás, mint a külföldi beszerzés lehetőségeit.

Azonban a túlzások ellenére is folytatódott az elméleti tevékenység a háború kirobbanását közvetlenül megelőző években a légierő helyének, szerepé-

69 *Stirling László:* Elgondolások a korszerű hadviselésről. MKSZ 1939. 6. sz. 5. o.
70 Magyarország külpolitikája 1938—1939. Összeállította és sajtó alá rendezte: Ádám Magda. Budapest, 1970. 677. o.
71 HL HM Eln. VI. 1. 1938/2209
72 *Tóth Elemér:* Légiháború Spanyolországban. MKSZ 1937. 6. sz. 104. o.
73 Uo.
74 *Godó Ágnes—Sztana Béla:* A Horthy-rendszer katonai ideológiája. Budapest, 1965. 57. o.
75 *Dr. Keresztes Károly:* Légi imperializmus. Budapest, 1943. 7. o.
76 *Dr. Bán Mihály—Dr. Rakolcai László:* Korszerű honvédelem. Budapest, 1941. 159—160. o.

nek meghatározása érdekében. Padányi Jenő vkszt. százados például az évtized háborúinak (japán—kínai, Gran Chaco, olasz-abesszín, spanyol polgárháború) tapasztalatai alapján arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy: „Azt hisszük, legközelebb járnak az igazsághoz azok, akik a légierőket sem nem értékelik le, sem nem becsülik túl, hanem a repülőgépben, a többi harceszközök, vagy fegyvernemek mellett a hadvezér részére egy rendkívül hatásos eszközt látnak."[77]

Ugyancsak a spanyol polgárháború tapasztalataiból vont le Szentnémedy olyan — az eddigi állásponttól meglehetősen eltérő — következtetést, hogy bármennyire vonzzák is a nagy városok a bombázókötelékeket, az erélyes védelem és a lakosság kitartása meghiúsíthatja az ellenség elképzeléseit.[78]

Érdekes változást jelez az a tény is, hogy a légügyi rovat 1937. évi pályázatán a földi erőkkel való együttműködés problémáit boncolgató tanulmánynyal lehetett részt venni.

Tóth Elemér őrnagy — a pályázat nyertese — úgy vélte, hogy a repülők által elérhető hatást leggazdaságosabban a bombázók fejtik ki, a vadászok fő feladatát pedig az ellenséges légitevékenység elhárítása képezi. Megítélése szerint a mozgósítás időszakában a bombázó repülők alapvető feladata a közlekedési csomópontok, felvonulási útvonalak lefogása, s *csak ezek után* az ellenséges repülőterek elleni csapás. A dandárokba összefogott bombázó erőket a fővezérségnek tartotta célszerűnek alárendelni, a légierők parancsnokán keresztül. A vadászokat is közvetlenül a főparancsnok alárendeltségében javasolta alkalmazni, elsősorban az ellenséges bombázók elleni harcra, másodsorban pedig a saját bombázók oltalmazására.

A hadműveletek alatt viszont a bombázók fő feladatának az ellenség szárazföldi csapatai és azok utánpótlási vonalai ellen végrehajtott csapásokat tekintette. „Ott lesz a légi erők harcának is a súlya, ahol a földi harcok súlya van" — állapította meg.[79] Ebben az időszakban célszerűnek látta az erőket osztály-, illetve századkötelékben alkalmazni.

Szervezési kérdéseket boncolgatva Tóth úgy foglalt állást, hogy kis állam is fokozhatja — nagyobb anyagi megterhelés nélkül — a repülőszázadok számát, ha a meglevő alakulatokat kétszer annyi hajózó- és szerelőszemélyzettel látja el, mint amennyi egy századhoz kell. Ezáltal ugyanazt az alegységet kétszer annyi időre lehet bevetni. Ekkor még nem láthatta a szerző azt a később égető problémát, hogy még a meglevő alakulatok számára sem tudták biztosítani a megfelelő állományt. Nem beszélve arról, hogy a technika sem bírta volna a kétszeres igénybevételt!

Az említett 1937. évi pályázat II. díját nyert Adonyi Ferenc főhadnagy szerint a *„hadászati döntést a jövő háborújában is a földi erők hozzák meg, a légierők nagyon is hatásos támogatása mellett.* A kitűzött hadászati cél sikeres eléréséhez a földi és légi haderőknek... legszorosabb együttműködése szükséges."[80] Úgy vélte, hogy ennek a közös tevékenységnek a háború első percétől az utolsóig tervszerűnek kell lennie.

Újszerű a munkájában, hogy bár „kivételes"-nek ítélte meg, mégis lehetségesnek találta a vadászok alkalmazását alacsonytámadások végrehajtására. Ez azért hangsúlyozandó, mert mint korábban láttuk, az illetékesek döntően csak passzív szerep betöltésére tartották alkalmasnak a vadászokat. Ugyancsak helyesen ítélte reménykeltőnek a csatarepülők lehetőségeit. Az alacsonytámadás lényegét a terep változásait kis magasságban követő észrevétlen előnyomulás-

77 *Padányi Jenő:* Korlátlan légiháború? MKSZ 1937. 8. sz. 116. o.
78 *Szentnémedy:* Bombavetések gyakorlati hatáseredményei. MKSZ 1937. 7. sz.
79 *Tóth Elemér:* A földi erőkkel való helyes együttműködés problémája. MKSZ 1938. 4. sz. 118. o.
80 *Adonyi Ferenc:* A földi erőkkel való helyes együttműködés problémája. MKSZ 1938. 6. sz. 121. o.

ban, a meglepésszerű rácsapásban, bombázásban, s az azt kiegészítő hatalmas géppuskatűzben látta.

A szervezési sorrendre a következő javaslatot tette: felderítők; csatarepülők és a legszükségesebb vadászrepülők beállítása (ez utóbbiak „szükségszerűen" a honi légvédelmet is elláthatják); külön a Fővezérség, vagy az Országos Légvédelmi Parancsnokság alárendeltségébe tartozó vadászerők; s végül a nagy teljesítményű bombázók. Ezzel a véleményével tehát jelentősen eltért az akkori hadászati elképzelésektől, a légierőnek szánt feladatoktól.

A szárazföldi és légierők viszonyáról, együttműködéséről Szentnémedy vk. (vezérkari) alezredes is véleményt nyilvánított.[81] A légierőnek a haderő keretébe való beilleszkedését, a vezetés és alárendelési viszony kérdését vizsgálva megállapította, hogy az önállóság nem fejlődhet a légierők öncélú, külön háborújához. Csakis a legfelső vezetés kezében képezhetnek olyan különleges és hatásos erőt, amely annak szándékai szerint hol szoros együttműködésben a földi erővel, hol pedig időben és térben ezektől függetlenül kerül alkalmazásra, messze fekvő, távoli célok ellen.

Ha további eszmefuttatását nézzük, még szembetűnőbb a szerző véleményének eltérése korábbi meglátásaitól. Túl azon, hogy e cikkében világosan rámutatott arra, hogy a légi és szárazföldi hadműveleteknek kölcsönhatásban — Szentnémedy szavaival „összeköttetésben" — kell lenniük egymással, a két haderőnem közé egyenlőségi jelet (!) tett. „A két haderőrész a szárazföldön *együttesen képezi* (kiemelés tőlem — Sz. M.) ... a korszerű hadviselési eszközt. Sohasem képez azonban az egyik a másik nélkül olyan hadviselési eszközt, amellyel a háborút meg lehet nyerni."[82]

Mint látható, Szentnémedy véleménye sokat változott a 30-as évek elejéhez képest. A külföldi légi hadgyakorlatok és a háborúk tapasztalatai segítettek neki meglátni a légierő tényleges lehetőségeit, alkalmazásának célszerű módjait. Ugyancsak sokat jelentett helyes látásmódja kialakításában az, hogy a légierő vezérkari főnökeként (1938. 03. 15-től) a valóság, a tényleges lehetőség, józanítólag hatott rá.

Feketehalmy—Czeydner Ferenc vk. ezredes (1935—38-ban a légierő vezérkari főnöke, 1938. 03. 15-től légügyi csoportfőnök) is úgy látta, hogy aki lemond a légierő alkalmazásáról, az a győzelmet kérdőjelezi meg. A földi csata gyújtópontjában létjogosultsága van a repülőnek. Mint vezérkari tisztnek, a szovjet mély hadművelet elméletéről is lehettek ismeretei, mert, ahhoz hasonlóan, a légierőtől várta az ellenség védelmének *teljes mélységben* való lefogását. „Ha legalább 10 km szélességben (ez hadtest támadási sávnak felel meg — Sz. M.) és teljes mélységükben legázoljuk az ellenség élő erőit és tűzgépeit, akkor remélhető, hogy zömünk még aznap 20 km mélységű tért foglal (ez egyenlő a harcászati mélység áttörésével — Sz. M.), ami a jól indult döntő műveletnek kritériuma." — írta.[83] Valóban, a II. világháborút közvetlenül megelőző időszak korszerű elvei szükségesnek ítélték a harcászati mélységnek a hadművelet első napján való áttörését, ez azonban a háború éveiben — minden ez irányú erőfeszítés ellenére is — csak elvétve fordult elő. Sokkal inkább a hadművelet 2—3. napján volt megoldható.

Összességében Feketehalmy—Czeydner a kis magasságból támadó „repülő falanx" összefogott bombázásait, a szárazföldi csapatokkal való együttműködést tartotta döntőnek.

Hrussoczy Győző ny. alezredes is annak a véleményének adott hangot, hogy

81 *Szentnémedy:* A légierők és a többi fegyvernemek kölcsönviszonya. MKSZ 1938. 7. sz.
82 Uo.
83 *Feketehalmy-Czeydner Ferenc:* Tömegtámadások a gyakorlatban. MKSZ 1938. 3. sz. 115. o.

a győzelem legszámottevőbb tényezője a légierő, ezért ezt mindenkor a legmegfelelőbben kell alkalmazni, s már békében kiépíteni. „Különösen fontos... a légierők szerepe a háború első szakaszában és olyan országokkal szemben, melyek határait már békében bevehetetlennek látszó erődítmények sora lezárja, ami a földi erők részére a meglepetést, a megelőzést, a »lerohanást« az átkarolást lehetetlenné teszi."[84] Nem lehet nem észrevenni a sorok között meghúzódó nyílt utalást a környező államok határai mentén kiépített erődrendszerekre. Bár a szerző elsősorban Csehszlovákiára gondolt cikkének megírásakor, a történelem kereke azonban gyorsabban forgott, mint a nyomdagépeké. A megjelenés idejére — 1938. december — az első bécsi döntés már megoldotta ezt a részkérdést, de érvényes maradt a többi kisantant állam vonatkozásában.

Időközben döntő fordulat következett be a nemzetközi helyzetben, s ennek következtében a légierő fejlesztésének lehetősége terén is. A kisantant államok — a kényszerítő nemzetközi körülmények hatására — 1938. augusztus 22-én Bledben hozzájárultak Magyarország felfegyverzéséhez. Ezzel nyíltan lehetett folytatni a korábban megkezdett munkát. Ettől az időtől a honvédségi ügyiratokban is megszaporodtak a légierővel kapcsolatos állásfoglalások. Így az egyik 1938. június 2-i aktából kitűnik, hogy a honvédelmi miniszter „elsősorban alacsonytámadásra alkalmazható" könnyűbombázó repülőgépek beszerzését tartotta szükségesnek.[85] Ez teljes mértékben összhangban állt az akkori hadászati tervvel.

A légierő és a szárazföldi csapatok együttműködését szándékozta elősegíteni a Légügyi Hivatal azzal is, hogy 1938 őszén nagyszabású légi hadgyakorlatot rendezett. Célként a légi- és szárazföldi erők együttműködésének szemléltetését; a bombázások begyakorlását, valamint közös repülő-légvédelmi gyakorlat megtartását tűzték ki, különös tekintettel Budapest légvédelmi helyzetére és a légierő korszerű harceljárására.[86] A vezérkar főnöke egyetértett az elképzeléssel, de elrendelte, hogy ki kell próbálni a légierő „közreműködését" az erődítések leküzdésében is.

Ebből az anyagból tehát egyértelműen kitűnik, hogy bármiről is vitatkoztak a szakirodalomban, a felelős katonai vezető szervek — az ország lehetőségei, a kialakult politikai és katonai viszonyok, az expanzív célok figyelembevételével — a szárazföldi csapatokkal együttműködni képes, az erődrendszerek rombolására alkalmas légierő létrehozását tűzték ki továbbra is célul, összhangban az 1935. évi döntéssel.

Hasonló alapállást tükröz a honvédség főparancsnokának az 1938—39. kiképzési évre vonatkozó kiképzési rendelete is.[87]

Ebben az augusztus 22-én kelt okmányban a következőkben rögzítették a *repülőkiképzés feladatait:* ködrepülés; a légvédelemmel való együttműködés; különnemű repülőegységek együttműködése; a közelfelderítő századok kiképzési intézkedéseit a légierő parancsnokság a hadtestparancsnokságok után adja ki.

A repülőkkel való együttműködést a honvédség főparancsnoka igen költségesnek vélte, ezért csak abban az esetben tartotta lehetségesnek repülők együttműködésre való alkalmazását, ha az eredmény teljes mértékben hasznosítható. Ugyanakkor szükségesnek ítélte, hogy mind a repülőgyakorlatok, mind a kiképző repülések során állandóan gyakoroltassák a felderítést. A repülő-kihelye-

84 *Hrussóczy Győző:* A légi erők hadászati alkalmazásáról. MKSZ 1938. 12. sz. 104. o.
85 HL Vkf. Eln. 1. 1938/2632
86 HL Vkf. Eln. 1. 1938/3164 (2722)
87 HL Vkf. Eln. 1. 1938/3113

zéseket, áttelepüléseket is csak abban az esetben engedélyezte gyakorolni, ha ennek költségei arányban állanak az „elérendő" tanulságokkal.

Elrendelte viszont, hogy az első kiképzési időszak folyamán minden repülőállomáshelyen és a hadtestparancsnokságok által fontosnak tartott helyőrségben repülőbemutatókat kell tartani a katonák, leventék, cserkészek és iskolások részére.

A lehetőségeket kutatva egyelőre időszerűtlennek tartották a gázbombák alkalmazását — bár a Haditechnikai Intézetnek (HTI) 1939. 04. 01-re be kellett fejeznie ez irányú kísérleteit —, viszont célszerűnek vélték a ködösítő készletekkel történő gázpermetezést romboló- és repeszbombákkal kombinálva.[88]

A honvédség vezetői szükségét látták annak, hogy a légierővel kapcsolatos nézeteiket a megfelelő szabályzatokban is rögzítsék. Így a vkf. 6. osztálya a gyakorlati repülőszabályzatok átdolgozását tervezte, s ehhez kérte 1938 augusztusában a vkf. 1. osztály irányelveit. Ennek megfelelően *általános és legfontosabb* követelményként rögzítették, hogy a légierők a földi erők harcát „elsősorban *közvetlenül* támogassák. Ezen általános követelmény szellemének kell az egész kiképzést áthatnia."[89]

A követelmények részletezésekor az alábbiakat emelte ki a vkf. 1. osztály:

a) A bombázóerők legyenek képesek a gyalogsággal való együttműködésre (támadás előkészítése, kísérése, az üldözésben való részvétel során), valamint kötelékben és egyenként alacsonytámadások (géppuskával és bombával) végrehajtására.

b) A vadászerők mind a hadműveleti területen, mind a hátországban a földi és légierők biztosítását célozzák, ennélfogva elsősorban *aktív* légvédelmi feladatok végrehajtására jönnek tekintetbe, de legyenek alkalmazhatók földi célok ellen is (alacsonytámadás géppuskával).

c) A közelfelderítő osztályok úgy legyenek kiképezve, hogy felderítésen kívül a földi erők harcát közvetlenül támogathassák.

Az ebben az okmányban foglaltak is teljes mértékben összhangban voltak az előbbiekben kifejtett revíziós célokkal és lehetőségekkel, valamint a vezérkar elgondolásaival. A vadászok aktív légvédelmi feladatainak hangsúlyozását aláhúzhatta az a tény is, hogy Csehszlovákia 1938-ra kiépített egy 1200 repülőgépből álló légierőt,[90] amelyet semmilyen körülmények között nem lehetett lebecsülni! A vezérkar korábbi állásfoglalásához képest mindössze annyi a változás, hogy kezdték felismerni a vadászok egyéb lehetőségeit (alacsonytámadás) is, bár ebben korántsem következetesek.[91]

A közelfelderítőkkel kapcsolatos elvárások teljesítését bizonyos mértékig elősegítette az a tény, hogy a hazai ipar állította elő e gépeket, másrészt pedig a háború során a „szükség" valóban ki is kényszerítette, sőt még bővítette is e feladatkört. A gyakorlati tapasztalat íratta egy pilótával 1942-ben: *„a közelfelderítő a háború mindenese.* Feladatai közé tartozik: ... harc- és harcászati felderítés, ... hadászati felderítés, ... alacsony és magas bombázás, ... alacsonytámadás."[92] Ennyire összetett feladatra azért mégsem gondolhattak 1938-ban a fenti irányelvek megfogalmazói!

A rohamosan változó nemzetközi politikai helyzetben azonban a megítélések is gyakran módosultak. Sónyi Hugó gyal. tábornok, a honvédség főparancsno-

88 HL Vkf. Eln. 1. 1938/2888
89 HL Vkf. Eln. 1. 1938/3111
90 *Sárhidai Gyula:* A repülőgépipar helyzete és teljesítményei Magyarországon a második világháború időszakában. Repülés, 1978. 5. sz. 12. o.
91 Werth tábornok október 1-én pl. a vadászokkal szemben csak a légitámadások elhárításának képességét támasztotta követelményként. HL VKf. Eln. 1. 1938/3760
92 *Bodó Miklós:* Felderítő repülés a szovjet elleni háborúban. MKSZ 1942. 7. sz. 107. o.

ka ugyanis már 1938. augusztus 24-én olyan javaslattal fordult a vezérkar főnökéhez, hogy ne két, hanem három távolfelderítő osztályt állítsanak fel, „mivel előreláthatólag több arcvonalon kell a haderőnek harcolni."[93]

Az ősz folyamán jelentős vita bontakozott ki a légierő szervezeti továbbfejlődéséről. A polémiát Horthy 1938. december 28-i döntése zárta le: a Magyar Kir. Honvéd Légierőt 1939. január 1-i hatállyal (szervezetileg) önállósította.[94] Ez újabb lehetőségeket teremtett az elméleti tevékenységhez, hiszen meg kellett találni az új helyzetnek legjobban megfelelő szervezeti kereteket, alkalmazási módokat.

1939-ben talán túlzottan is fellendült a kísérletező kedv, a légierőket egyre gyakrabban alkalmazták a különböző fegyvergyakorlatokon, ami arra késztette Bartha Károly honvédelmi minisztert, hogy 1961-ig (!!) rendezze a fegyvergyakorlatok kérdését. Ennek lényege, hogy ezek ideje egyenként 6 hét évente, de összesen sem haladhatja meg a 24 hetet.[95] Természetesen itt nem egyszerűen a lehetőségekkel való visszaélést kell látni a csapatparancsnokok részéről, hanem — minden bizonnyal — az egyre feszültebb politikai légkörben igyekeztek kiismerni az új fegyvernemmel való együttműködés módozatait. Bartha sem ezt ellenezte, hanem a „dömping"-et, az átgondolatlan igénybevételt.

Az 1939. június—szeptemberre vonatkozó kiképzési intézkedésben „vezérelv"-ként határozták meg a légierő részére, hogy a repülőszázadoknak bármely évszakban minden feladatot eredményesen teljesíteniük kell.[96]

Az illetékes szervek igyekeztek ezt az általános megfogalmazást konkretizálni. Így pl. az alárendeltjei elé állított alapvető kiképzési feladatok teljesítése érdekében a Honvédség Főparancsnokságának kiképzési osztálya 1939 júliusában célszerűnek tartotta annak ismételt hangsúlyozását — hiszen a feladat Románia irányában változatlan volt —, hogy a felderítőrepülő-kötelékeket gyakoroltatni kell a műszaki munkálatok és erődítések felderítésében, illetve a szárazföldi parancsnokokat a repülőfelderítés eredményeinek felhasználásában.[97]

A több éve tartó elméleti munka, a különböző tanulmányokban rögzített elképzelések tehát fokozatosan testet ölthettek, a gyakorlatban kipróbálásra kerülhettek. Most már legális légierő birtokában zavartalanul ellenőrizhették a nézetek helyességét. Természetesen azt, hogy milyen kérdéseket vizsgáltak elsősorban, alapvetően meghatározta az éppen fennálló nemzetközi helyzet, s az annak megfelelő hadászati elképzelés. 1939-ben első számú potenciális ellenséggé Románia lépett elő. Így természetes, hogy katonai vezető körök továbbra is nagy jelentőséget tulajdonítottak a bombázó erők felkészítésének. A kialakult helyzetben a vkf. 1. osztály szükségesnek látta, hogy „német mintára olyan gyakorlótábor létesüljön, amely lehetővé teszi egyrészt nagyobb bombázó kötelékek éles gyakorlatait, másrészt légvédelmi lőtérül is szolgál." A kiválasztás és kiépítés szempontjait az határozta meg, hogy „konkrét esetben a saját és az együttműködő hatalmak légi erejének kiindulási alapul szolgálhasson." S az sem tekinthető — az előbb vázoltak következtében — véletlennek, hogy az osztály azt javasolta a vezérkari főnöknek: kérje fel a honvédség főparancsnokát, hogy a légierő parancsnoka bevonásával a fenti célból a *Hortobágyon* végeztessen szemrevételezést.[98]

A felkészülést célozta az is, hogy 1939. augusztus 22—31. között Környén vasútvonalrombolási és helyreállítási gyakorlatot hajtottak végre, a követ-

93 HL Vkf. Eln. 1. 1938/3124
94 HL Vkf. Eln. 1. 1938/3826
95 HL Vkf. Eln. 1. 1939/4100
96 HL Vkf. Eln. 1. 1939/3933
97 HL Vkf. Eln. 1. 1939/4276
98 HL Vkf. Eln. 1. 1939/3668

kező vizsgálati szempontok alapján: különböző felépítésű pályák érzékenysége a repülőtámadással szemben; műtárgyak érzékenysége különböző (10—250 kg-ig) nagyságú és gyújtóberendezésű bombákkal szemben; műtárgyak érzékenysége műszaki védőberendezéssel való ellátása esetén; gördülőanyag érzékenysége romboló- és gyújtóbombákkal szemben; gázbombák (!) hatása a helyreállítás késleltetésére; légvezetékek és földkábelek érzékenysége; nyílt vonalak és műtárgyak bombázásánál kívánatos repülő-harceljárás, bombafajta, -súly és gyújtóberendezés; szükséges helyreállítás mérve.[99]

Miközben a katonai felső vezetés a gyakorlatok keretei között próbálta tisztázni a bombázóerők lehetőségeit, a szakírók is újabb és újabb cikkekben, tanulmányokban igyekeztek megadni a helyes választ.

Nagy Béla főhadnagy[100] pl. a távolbombázás szemszögéből vizsgálta a kis állam lehetőségét, természetesen a szomszédos államok relációjában. Douhet nézeteit szembesítette az eddigi háborúk tapasztalataival, eredményeivel, valamint ezeket a kis ország szűkös adottságaival. Arra a megállapításra jutott, hogy mindig a „szegény ember vízzel főz" elve érvényesül, s így nem valószínű, hogy képes jelentősebb távolbombázó erőket kikülöníteni. Sokkal inkább azt tartotta elképzelhetőnek — s a későbbi toldozgató-foldozgató gyakorlat éppen ezt igazolta —, hogy különböző repülőgépeket a századoknál tesznek alkalmassá ilyen feladatokra (pót-üzemanyagtartály felszereléssel).

Időközben azonban kitört a német—lengyel háború, kezdetét vette a II. világháború. Most már háborús viszonyok között nyílt mód a légierő lehetőségeinek kutatására, még akkor is, ha ebben a hadjáratban jelentősen eltérő erők csaptak össze.

A háborús tapasztalatszerzés szükségességét érezve, alig egy hónappal a háború kirobbanása után, 1939. október 2—14. között Csatay Lajos tábornok vezetésével egy háromtagú bizottság járt Lengyelországban. A légierők alkalmazásával kapcsolatos alapvető tényeket a következőkben rögzítették:[101]

— bebizonyosodott, hogy a repülés mai fejlettsége mellett a korszerű haderő olyan hatalmas fegyvert jelent hivatott vezető kezében, hogy a légi haderő döntő fontosságú hatásával nem számoló hadvezetés a legnagyobb katasztrófának teheti ki magát;
— a döntő fölény nemcsak a számbeli túlsúlyból adódott, hanem a légierő „jellegének jobban megfelelő" alkalmazásból;
— döntő a meglepetésszerű bevetés, a tökéletes légi felderítés;
— „Érdekes és talán a mi nézeteinkkel bizonyos fokig ellenkező a német légierő és földi hadsereg közötti alá- és fölérendeltségi viszony szabályozása. *A feld.* (felderítő — Sz. M.) *rep. kötelékek,* amelyek békében egyáltalán nincsenek alárendelve a földi seregtesteknek, *háború esetén az illető seregtest szervezetszerű hadrendjébe tartoznak és korlátozás nélkül vannak alárendelve.* Ezzel szemben *... a harci rep. erők a hadjárat folyamán egy alkalommal sem voltak földi seregtesteknek alárendelve,* hanem csak a földi seregtestek kívánalmainak megfelelően azokkal szorosan együttműködtek... a legfelsőbb földi vezető (Brauchitsch) és a legmagasabb rep. vezető (Göring) egyenrangú pk-ok voltak...";
— a földi seregtestparancsnokok a náluk beosztott repülőparancsnok útján — aki megfelelő törzzsel is rendelkezett — igényelték harcaik támogatására a repülő-harcierők közreműködését a megfelelő légiflotta-parancsnokságtól.

99 HL Vkf. Eln. 1. 1939/4302
100 *Nagy Béla:* Kontinentális kisállam és a távolbombázás. MKSZ 1939. 11. sz.
101 HL Vkf. Eln. 1. 1939/3185

Ismertették a különböző kötelékek szervezeti felépítését is. Így a vadászrepülő hadosztály két dandárból (egynemű, vagy vegyes), dandáronként 2—3 egynemű („Me—109") ezredből, ez pedig egységesen hármas tagozódású osztály-század-rajból állt, ez utóbbi 3—5 repülőgéppel rendelkezett.

A „rendes" (azaz horizontális — Sz. M.) bombázóhadosztály közel hasonló szervezésű, állományában „He—111"-es és „Ju—52-es (főleg éjszakai) bombázókkal.

A zuhanóbombázó-kötelékekről még ők sem tudtak pontos adatokat szerezni, ezért csak azt jelenthették, hogy „kb. osztályonként" alkalmazzák azokat, s egy-egy századba kilenc „Ju—87"-es tartozik.

Ugyancsak rendkívüli pozitívumként emelték ki, hogy a légvédelmi tüzérség a légierőnek szervezetszerű részét képezi, tehát már békében megvalósítható a legszorosabb együttműködés. (Talán ennek a jelentésnek is szerepe lehetett abban, hogy 1941-ben — bár rövid időre — a légvédelmi erőket a légierő alárendeltségébe utalták, mint légvédelmi hadtestet).

Ezt követően a fenti tapasztalatok alapján a bizottság az alábbi javaslatokat tette a légierő vonatkozásában:

— hatalmas erőfeszítésekre van szükség a sikerhez;
— olyan bombázókat kell rendszeresíteni, amelyek magasvetés *mellett* zuhanóbombázásra is alkalmasak;
— vadászoknál csak a leggyorsabbak jöhetnek számításba a bombázók nagy sebessége következtében;
— felderítésre nagy magasságban tevékenykedni képes, különleges fényképezőgépekkel felszerelt repülőgépeket kell alkalmazni;
— nagy súlyt kell fektetni a kitérő- és hadirepülőterek minél nagyobb számára;
— növelendő a javadalmazás;
— a zuhanóbombázó-kiképzés tanulmányozására mihamarabb tiszteket kell küldeni Németországba.

Úgy vélem, hogy a tapasztalatokból levont következtetéseket megalapozottaknak, reálisaknak kell tekinteni négy évtized távlatából is. Mint jeleztem — s majd a későbbiekben is találkozhatunk vele —, történtek próbálkozások ezen, s egyéb más tapasztalatok hasznosítására, de *a döntően más feltételek* ezeket csak nagyon mérsékelten engedték érvényesülni.

A német légierő hatalmas sikerei, a tevékenységéből levont tapasztalatok is közrejátszottak abban, hogy a hadrendi hiányok 1939. november 27-én elhatározott pótlásakor felállított sürgősségi sorrend is az első helyen jelölte a légierőt.[102]

A II. világháború első időszakának további eseményei újabb — hibás, vagy helytálló — következtetések levonására nyújtottak lehetőséget. Így például 1940-ben Árvai László vk. százados[103] is foglalkozott a bombázók kérdésével, azonban bizonyos dolgokat már tisztábban látott, mint korábbi vitapartnerei. Túl azon ugyanis, hogy az ő meglátása szerint sem feltétlenül szükséges kis állam esetében a nehézbombázók megteremtése, *általában* — nemcsak anyagiak miatt — *ellenezte* az óriásbombázók építését. A műszaki fejlődést vizsgálva úgy vélte — az egyre erősödő elvárásoknak megfelelően —, hogy a bombázó repülőgépeknek egyaránt alkalmasaknak kell lenniük zuhanó- és alacsonytámadásra. E követelmények szem előtt tartásával azt javasolta, hogy csak könnyű- és közepes bombázókat rendszeresítsenek. Az előbbiek kétmotoros, több üléses, 4—6 tonna repülősúlyú, alacsonytámadásra és zuhanóbom-

102 HL Vkf. Eln. 1. 1939/5281
103 *Árvai László:* Bombázó repülők harcmódjai és gépfajtái. MKSZ 1940. 6. sz.

bázásra alkalmas repülőgépek legyenek, amelyek 450—500 km/ó sebességgel, 2,5—3 órás repülési idővel, több géppuskával és gépágyúval rendelkeznek. Ezekkel, a bombázóerők zömét alkotó eszközökkel hadsereg, ill. hadtest érdekű közel- és távolfelderítési feladatokat, a földi erők támogatását, valamint az ellenség bénítását javasolta megoldatni 4—500 km mélységig.

A közepes bombázók repülőgépállományát is kétmotoros, több üléses, harceszközökből szándékozta létrehozni, valamivel kisebb sebesség (400—450 km/ó), de nagyobb repülősúly (7—9 t.), bombateher (1000—1200 kg) és repülési idő (5—6 óra) mellett.

Bár a túlzott „egységesítési törekvéssel" általában nem lehet egyetérteni, hiszen ez mindig kompromisszumhoz, a lehetőségek korlátozásához vezetett, mégis el kell fogadnunk Árvai javaslatát, hiszen ő indokolta is — méghozzá sok kortársához képest tiszteletreméltó éleslátással — álláspontját. Arra a *helyes megállapításra* jutott ugyanis az elmúlt néhány év kellemetlen tapasztalata alapján, hogy „kis államok a légi fegyverkezés terén nehezen tudják kitermelni azt a géptípust, amelyre szükség lenne. A gépek rendszeresítésében *kénytelenek politikai és gazdasági helyzetükből adódó lehetőségeikkel megalkudni* (kiemelés tőlem — Sz. M.) s azt a gépet megvenni, amit kaphatnak. A kis államnak mégis törekednie kell arra, hogy légierejének zömét tevő repülőgépfajtát saját repülőiparával állíttassa elő."[104] Ez az erőfeszítés hamarosan testet is öltött a „Messerschmitt-program"-on belül a Me—210 gyártásában, de rövidesen rá kellett döbbenniük az illetékeseknek, hogy ez sem oldja meg a magyar légierő gondjait.

A bombázó-, vagy vadászlégierő nagy dilemmája 1940 tavaszán — nyarán minden korábbinál inkább aktuálissá vált, hiszen a magyar—román feszültség forrpontra jutott, s a „fegyveres elégtétel" mellett a védekezés kérdése is napirenden volt. Így bár 1940-ben jelentős háborús tapasztalatok álltak rendelkezésre a vadászrepülők alkalmazhatósága terén is, az ország fokozott légi érzékenysége következtében a magyar szakemberek elsősorban a légvédelem szemszögéből vizsgálták lehetőségeit.

Ez a veszélyeztetettség íratta Bánfalvy Ferenc vk. századossal azt a valós igényt, hogy: „Bármennyire fáj is a légierők költségvetéséből a vezetés szempontjából annyira fontos »felderítők« és a sújtó öklöt alkotó »bombázók« rovására tekintélyes összeget a »vadászok« fejlesztésére kihasítani, azt mégis meg kell tenni."[105] Tehát a különböző típusú és feladatra alkalmas repülőgépek *arányos* fejlesztését követelte — helyesen! —, s hogy az így „kicsikart" költségvetési összeget hatékonyan használják fel a légvédelem szilárdítása érdekében.

Tovább vizsgálva a vadászok alkalmazási lehetőségét, a légierő egyik közismert személyisége, Schwager János alezredes — ekkor a 2. vadászrepülő ezred parancsnoka — is úgy látta, hogy azok „elsősorban csak légi célok ellen alkalmazhatók, földi célok ellen csak kényszerítő szükség esetén."[106] Ennek alapján a vadászok működésének két formáját különböztette meg, mégpedig saját repülők tevékenységének a biztosítását, illetve az ellenséges repülők működésének a gátolását. A földi erők elleni alkalmazást azért tudta csak „kényszerítő szükség esetén" elképzelni, mert véleménye szerint: „A vadászrepülők ilynemű felhasználása általában ellenkezik a vadászrepülők harci sajátosságaival..."[107] Ennek magyarázata abban lehet, hogy — mint a későbbi harctéri tapasztalatok ezt meg is erősítették — a korszerűtlen, a pilóta és a benzintartály mini-

104 Uo. 715. o.
105 *Bánfalvy Ferenc:* Vadászerők szerepe a légvédelemben. MKSZ 1940. 4. sz. 129. o.
106 *Schwager János:* Vadászrepülők hadműveleti alkalmazása. MKSZ 1940. 10. sz. 140. o.
107 Uo. 146. o.

mális védelmét is nélkülöző vadászgépek a légvédelembe bevont összefogott gyalogsági tűztől nagyfokú veszteséget szenvedtek.

E megítélésben szerepet játszhatott az is, hogy a magyar pilóták egyik népszerű „kézikönyve" szerint Giuseppe Valle olasz légügyi államtitkár is azt vallotta: „A vadászrepülők mindig élesen támadólagos magatartást tanúsítanak. E harcnemük ellenére a védelem szolgálatában állanak, amennyiben feladatuk elvben az, hogy meghiúsítsák az ellenség szándékainak megvalósítását."[108]

E vita még egy ideig folyt, amit azonban hamarosan lezárt az 1941-ben megjelent Repülő Szabályzat.

A háborúban alkalmazott ejtőernyős csapatok sikere érdeklődést váltott ki a magyar szakemberek körében is. Bár már korábban több cikk jelent meg ezzel kapcsolatban, ekkorra teremtődtek meg fejlesztésének bizonyos lehetőségei. Ezért hívta fel nyomatékosan Werth gytbk. a figyelmet „az eje. (ejtőernyős — Sz. M.) szolgálat rendkívüli fontosságára",[109] s szólította fel a honvédség tagjait az ejtőernyős zászlóaljba való jelentkezésre.

*

E rövid, de döntő eseményekben gazdag fél évtizedet áttekintve megállapítható, hogy a korábbinál kedvezőbb körülmények között folyt az elméleti kutató tevékenység. Az időszak elején még mindig titokban, de kevésbé szigorú viszonyok között munkálkodtak. A szolid ütemben gyarapodó légierő is több gyakorlati ismeretet, kipróbálási lehetőséget nyújtott. A fegyverkezési egyenjog mindezt meghatványozta.

Az 1930-as évek háborúinak, majd a II. világháború 1. időszakának tapasztalatai tovább gazdagították, árnyalták, illetve helyesbítették a légierővel kapcsolatos megítéléseket.

A magyar nézetekben egyértelmű túlsúlyra jutott a szárazföldi csapatokkal való szoros együttműködés irányzata, s ezen belül is a bombázó légierő primátusa. A vadászkötelékek alkalmazhatósági területeivel kapcsolatban még nem alakult ki végleges álláspont.

A haderő- és fegyvernemek arányos fejlesztésének gondolata mind gyakrabban került megfogalmazásra. Igyekeztek érvényt szerezni annak a célkitűzésnek, hogy legalább az egyik kisantant állammal szemben legyen képes eredményes tevékenységre a légierő. Egy-egy tanulmányból, vagy vezérkari ügyiratból egyértelműen kitűnik az is, hogy az adott időszakban melyik országot tekintették elsőszámú ellenségnek.

Újszerű, hogy ebben a periódusban már kezdtek foglalkozni szervezési kérdésekkel.

Ezzel lezárult az elméleti tevékenység azon időszaka, amikor — alapvetően — csak spekulatív úton, illetve mások véleményének, tapasztalatainak közreadásával próbálták felvázolni a légierő lehetőségeit, fejlesztésének irányait. Rövidesen saját, konkrét háborús tapasztalatokra támaszkodhattak!

A légierő továbbfejlesztésével összefüggő nézetek a Magyarország hadbalépését követő években (1941—1944)

1941 tavaszán Németország újból benyújtotta az „országgyarapítás" idején kitöltetlen magyar váltókat. Bizonyos területek visszacsatolásáért az egész or-

108 Az olasz légi haderő. Budapest, 1940. 75. o.
109 HL HM Eln. 1. a. 1940/726/Bbk. (589/Bbk és 31 682)

sággal kellett fizetni. Jugoszlávia megtámadásával Magyarország hadviselő féllé vált. Röviddel ez után *a gyors győzelem reményében elhatározott 1941. június 27-i hadüzenettel* pedig visszavonhatatlanul részesévé vált a II. világháborúnak. A Szovjetunió várt gyors összeomlása azonban elmaradt. Magyarország is újabb és újabb erőfeszítésekre kényszerült a német szövetséges oldalán. Az elhúzódó háború által támasztott — az ország erejét meghaladó — követelmények egyre tisztábban kirajzolódtak. Ilyen körülmények között már a magyar légierő is szolgált konkrét gyakorlati tapasztalattal, illetve igényt támasztott a továbbfejlesztés és hatékony alkalmazás útjának felkutatására.

Ezekben az években már csak elvétve találunk olyan szakembereket, akik a légierő lehetőségeit eltúlozva, azok önálló fejlesztését és alkalmazását sürgették volna. A többségük felismerte a haderő- és fegyvernemek együttműködésének a szükségességét, amelyet a háborús tapasztalatok is mindinkább megerősítettek.

Csukás Kálmán vk. százados — több éven át a vk. 1. osztály szakelőadója — szintén az együttműködés tökéletesítésének lehetőségét kutatta. Rámutatott arra — éppen a háborús tapasztalatok alapján —, hogy a szárazföldi csapatokkal való harcászati együttműködés fő eszközévé fokozatosan a zuhanóbombázó repülőgépek váltak, mert az alacsonytámadásokat végrehajtó könnyűbombázók lényegesen nagyobb veszteségeket szenvedtek a légvédelmi eszközök tüzétől, másrészt pedig a zuhanóbombázók találati valószínűsége sokkal nagyobb volt a horizontális bombázókénál. Ebben a cikkben is megerősítést nyert az a korábban már egy-két helyen felmerült vélemény, hogy: „A vadászgépek a légiharc feladatkörén kívül a földi célok elleni harcban is értékes eszköznek bizonyultak a 20 mm gépágyúk páncél átütő képességénél fogva, amelynek jelentősége természetesen a páncélozott harceszközök leküzdésében domborodik ki."[110] Ezt a tapasztalatot — mint majd rövidesen látni fogjuk — bizonyos mértékben akceptálták az új Repülő Szabályzat szerkesztői is.

Bánfalvy István vk. ezredes[111] — a légierő volt vezérkari főnöke, ebben az időben repülődandár-parancsnok — szerint a légierő feladata „az ellenséget döntésre éretté tenni", azaz védelmének teljes szélességében és mélységében minél eredményesebben pusztítani, lefogni.

A német—lengyel háború, az észak- és nyugat-európai hadjáratok, valamint az „angliai csata" tapasztalatait értékelve hangsúlyozta: egy kis állam légierejének különösen fontos mihamarabb tisztában lennie azzal, hogy a reá háruló sokrétű feladatnak miként lehet a „leggazdaságosabban" megfelelni. Rámutatott, hogy bár a repülők első tevékenysége mindenütt az ellenséges légierők megsemmisítésére irányult, a kötelékek egy része már ebben az időszakban is a szárazföldi csapatok előretörését támogatta. A légi uralom megszerzése után viszont a légierők tevékenységének súlya is erre helyeződött át.

Lényegében ezek az alapvető tételek fogalmazódtak meg az 1941-ben kiadott Repülő Szabályzatban is. Ebben a légierőt a harc elengedhetetlen eszközeként jellemezték, s feladatául a földi és légi célok felderítését, az ellenük való harcot határozták meg. Ugyanakkor szükségesnek vélték egyértelműen rögzíteni, hogy: „Tevékenységük túlnyomó része a földi erők céljait szolgálja... A földi erők támogatásában a harci repülő erő *a korszerű földi haderők nélkülözhetetlen és nagy hatású fegyverneme.*"[112]

A „légierők harcelvei"-nek taglalásánál nyomatékosan hangsúlyozták a szabályzat megalkotói, hogy küzdeni kell a légierők szétforgácsolása ellen, mert

110 *Csukás Kálmán:* Együttműködés a földi- és légierők között. MKSZ 1941. 2. sz. 451—452. o.
111 *Bánfalvy István:* A repülők szerepe a jelenlegi háborúban. MKSZ 1941. 6. sz.
112 Repülő Szabályzat. Budapest, 1941. 1. füzet 5. o. Ht. K. Sz—334

az összefogott, fölényes erővel való meglepő fellépésnek döntő jelentősége van. „Ez biztosítja a legkisebb veszteség mellett a legnagyobb hatást; a földi erőkkel való együttműködés felépítésének ezen kell alapulnia."[113] Az önálló alkalmazás lehetőségét az ellenséges ország mélysége elleni csapások végrehajtásában látták.

A szárazföldi csapatokkal való együttműködés követelményével összhangban a szabályzat kimondta: „A *bombázók* a földi célok elleni hivatásszerű harc eszközei, a légierők támadó erejének hordozói."[114] S bár ez a szabályzat is külön foglalkozott a zuhanóbombázással, a II. világháború első időszakának ez irányú tapasztalatai, a „zuhanóbombázók döntő hatása a szakembereket is *merőben* meglepte."[115]

A Repülő Szabályzat más kérdésekben is lezárta a korábbi vitát. Így — Schwager alezredes előbbiekben idézett véleményéhez közelállóan — azt a nézetet emelte a hivatalos álláspont szintjére, hogy: „*A vadászok* főhivatása az ellenséges légierőknek a levegőben való leküzdése. A földi célok elleni harcra, valamint a légi felderítésre csak korlátozott mérvben alkalmazhatók."[116]

Tehát pont került a több évi polémia végére. A szabályzatnak ez a kitétele alapvetően helyesnek ítélhető. Pozitív fejlődést takar az a megfogalmazás is, hogy „csak korlátozott mérvben" alkalmazhatók más feladatra, hiszen ez árnyaltabb Schwager „csak kényszerítő szükség esetén"-jénél. Ugyanis való igaz, hogy a vadászok *elsődleges feladata* — mint a korszerű honvédelem kérdéseit taglaló szerzőpáros is megfogalmazta[117] — az ellenséges légitevékenység „gátlása", illetve a sajátjának a biztosítása. Azonban — különösen egy kis létszámú légierő esetében — szükségszerűen előfordulhat olyan igény, hogy a *fő feladat* (légi uralom biztosítása) maradéktalan megoldása *mellett*, amennyiben mód van rá, a földi erők közvetlen támogatásában is részt vegyen. (Ennek eredményességét az előbb a Csukás-féle tapasztalatoknál idéztem). Így tehát a sok pro és contra vélemény után, ha nem is olyan egyértelműen, mint a korábban idézett 1938. augusztusi vkf. irányelvekben, a szabályzatban szintén megfogalmazódott e „másodlagos" követelmény.

Az egy, vagy több üléses vadászok kérdése is eldőlt. Ebben — a háborús tapasztalatokon túl — döntő szerepet játszhatott az a tény is, hogy 1941 nyarán döntés született arról, miszerint Magyarországon megkezdik a Messerschmitt „Me—109F" típusú együléses vadászgépek gyártását. Így a szabályzat szerzői az együléses vadászt tekintették főeszköznek, s bár említést tettek még a több üléses és éjszakai vadászokról is, hangsúlyozták, hogy a szabályzat „vadászgépek", vagy „vadászok" alatt mindig az együléseseket érti.

Mint látható, az új szabályzatban foglalt alapvető álláspontok döntő többségükben helyesek — tehát a légierő alkalmazása elvileg megalapozottnak tekinthető — mégsem válthatták be a hozzájuk fűzött reményeket, mert alig volt használható kötelék, amely a gyakorlatban megvalósítsa azokat. Egy 1941. május végén — alig egy hónappal a Szovjetunió elleni háborúba lépés előtt — kelt ügyirat tanulsága szerint még az alapok lerakása sem fejeződött be: „Egy teljes felelősségű le. (légierő — Sz. M.) vezető szervezet létesítése nélkül nem látjuk biztosítva nemcsak a le. kiépítését, hanem annak szakszerű és célszerű megalapozását (sic!) sem."[118] Tehát előbb megfelelő légierőt kellett teremteni, ami megoldhatatlan feladatnak bizonyult.

113 Uo. 14. o.
114 Uo. 8. o.
115 *Bánfalvy:* A repülők szerepe... i. m. 665. o.
116 Repülő Szabályzat... i. m. 7—8. o.
117 *Dr. Bán—Dr. Rakolcai:* Korszerű honvédelem... i. m. 194. o.
118 HL Vkf. Eln. 1. 1941/5141

Azonban e tények — pedig nagyban vonatkoztak a honvédség egyéb fegyvernemeire is — egyáltalán nem zavarták az ország politikai és katonai vezetőit, hiszen a Szovjetunió elleni háború gyors befejezésére, a korábbi német sikerek megismétlődésére számítottak.

S ez a felkészületlenség, alacsony technikai színvonal nagyon hamar érzékelhetővé vált, és — ha burkolt formában is, de — jelentkezett „háborús tapasztalatok" címszó alatt. Az a tény, hogy a felderítő repülőgépek elavultak, nem felltek meg a követelményeknek, így fogalmazódott meg: „Az oroszok *viszonylag lassú gépeinket* (kiemelés tőlem — Sz. M.) a légvédelmi tűzön felül olyan pokoli gyalogsági tűzzel fogadták, hogy minden gép sok találattal tért vissza."[119] További panaszként merült fel, hogy gyakran kellett távolfelderítői, illetve bombázófeladatot végrehajtaniuk a megfelelő géptípus hiányában.

A cikk tanulsága szerint alacsonytámadásra alkalmas repülőgéppel sem rendelkezett a magyar légierő, különben nem kényszerült volt a szerző arra az alapvető felfedezésre, hogy az alacsonytámadás „egyike a leghatásosabb támadási módoknak, de előfeltétele, hogy a repülőgép páncélozva legyen, különben nagy szerencse kell ahhoz, hogy a gép sértetlenül visszatérjen."[120] Gyakran viszont éppen a páncélzat hiányában hagyta el őket a „szerencse"!

A harctéri tapasztalattal rendelkező pilóta azt javasolta, hogy egy nagy teljesítményű vadászgéppel, valamint egy nagy tűzerejű és sebességű „páncélos romboló"-val minden feladat megoldható lenne.

Az ilyen — és ehhez hasonló — tapasztalatok alapján fűztek nagy reményeket a szakemberek az ekkor beindítás alatt álló „Messerschmitt-program"-hoz, a „Me—109" vadász és „Me—210"-es „romboló" repülőgépek hazai gyártásához. Littay gyal. tábornok, légügyi főcsoportfőnök konkrét javaslatot is tett arra vonatkozóan, hogy a „Me—210"-nek megfelelően kell átdolgozni az eddigi kiképzési és utánpótlási rendszert.[121]

Veszténvi János, a légierő egykori pilótája, saját és levéltári anyagok tapasztalataira támaszkodva így értékelt:[122]

— a repülőgépek korszerűtlenek voltak, csak harcászati feladatokra voltak alkalmasak; általában csak a földiek támogatására szorítkoztak (mint az előző cikkből láthattuk, e feladatok teljesítése sem volt egyszerű! — Sz. M.);
— legalább a pilótaülést és a benzintartályt páncélozni kellett volna;
— fémépítésű gép kevésbé érzékeny az időjárással szemben és a légi harcban.

Ugyancsak az elméleti kutatások és gyakorlati tapasztalatok eredményeként fokozatosan kikristályosodtak a célszerű szervezeti formák is. Így a vezérkar rögzítette, hogy „A repülő csapat súlya az osztály szervezetén nyugszik."[123] Lényegében ez fogalmazódott meg az új szabályzatban[124] és öltött testet az 1941/42. évi szervezési intézkedésekben.[125]

Mindezek mellett a légierő megítélésének egészében is jelentős változás következett be. Egyrészt — alig két év után — megszüntették a légierő önállóságát, másrészt pedig „egységes légierők" elnevezés alatt összevonták a repülőalakulatokat, a hadtest köteléken kívüli légvédelmi erőket, valamint a honi légvédelmi figyelő és jelentő szolgálat szerveit.[126]

119 *Stipsicz Károly:* Háborús tapasztalatok. MKSZ 1941. 11. sz. 360—361. o.
120 Uo. 362. o.
121 HL Vkf. Eln. 1. 1941/5005
122 *Veszténvi János:* A magyar katonai repülés története. 1919—1942 (Kézirat) HL Tgy. 2787. V. fejezet, 299—800. o.
123 HL Vkf. Hdm. Csfség. 1941/693
124 Repülő Szabályzat... i. m. 11. o.
125 HL HM Eln. 1. a. 1941/41 000
126 HL Vkf. Eln. 1. 1941/4328

A légierő helyzetével, szerepével kapcsolatos viták eredményeit, a háborús tapasztalatok által módosított hivatalos álláspontot tükrözi az 1942-ben kiadott Hadtudományi Enciklopédia vonatkozó része. Például a légierő címszó már az 1941. évi szervezési változásokat is tartalmazza, amikor kimondja, hogy: „A légierők általában a repülőerőkből, a légvédelmiekből és a légi gyalogságból állanak."[127]

A korlátlan légi háború lehetőségének megítélésén is érződik a harctéri tapasztalat, különösen az „angliai csata" kudarca. Az enciklopédia összeállítói szerint ugyanis az eddigi eredmények tanulsága szerint a korlátlan légi háború által okozott veszteségek nincsenek kihatással a háború végére. A szakírók a légi háború ez irányú hatását túlbecsülték.

Az önálló légi háborúval, mint „napjainknak is egyik legvitatottabb alapvető hadászati kérdésé"-vel kapcsolatban az olvasható az enciklopédiában, hogy az ennek végrehajtására hivatott „légicirkálók" nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, mert a korszerű vadászgépek igen erős támadófegyverzetük, fölényes repülőtulajdonságaik folytán harctéri fölényüket megőrizték. Ezért nem valószínű, hogy a repülőerőket a földi hadműveletektől függetlenül, a döntés reményében alkalmazni lehessen. Viszont hangsúlyozottan került megfogalmazásra, hogy: „A földi hadműveletekkel kapcsolatban kell keresni a döntést és a légihadműveletek súlyát."[128]

A Hadtudományi Enciklopédia megállapításával természetesen nem minden katona értett egyet. Tolluk alól még 1942-ben is kikerültek olyan vélemények, amelyek a hátország elleni támadások döntő szerepét hangsúlyozták. Borsányi Julián, pl. úgy ítélte meg a technika rohamos fejlődését, hogy az a légierőt a totális hadviselés elsőrangú eszközévé avatta. Alkalmazásával lehet elsősorban a felvonulást hatásosan megzavarni, a termelést megbénítani, a hátország ellenállását megtörni, s így a hadműveletek sikeres vezetését eleve kilátástalanná tenni. „A teljes légifölényt elért hadviselő fél olyan helyzeti előnnyel rendelkezik, mely a háború sorsát többé-kevésbé máris eldönti."[129]

Borsányinak a légi fölénnyel kapcsolatos megállapítását — bizonyos megszorításokkal, azaz kis térségre korlátozva — el kell fogadni, hiszen a *helyi légi fölény* döntő lehet, amennyiben az adott körzetben a győzelem egyéb feltételei is fönnállnak. Ugyanakkor a II. világháború eseményei — általános német légi fölény a kontinensen, kb. 1942 végéig — bizonyítják, hogy egymagában ez mégis *kevés a háború végső megnyeréséhez.*

Az idézet első részének megítélésénél viszont azt kell látni, hogy az ellenséges légierőnek a hadászati mélységben való tevékenységét Borsányi, mint az Országos Légvédelmi Parancsnokság (OLP) beosztottja, a légvédelem szemszögéből vizsgálta, s talán így is hangsúlyozni (vagy kissé túlhangsúlyozni) kívánta e tevékenység — különben valóban jelentős — szerepét, fontosságát.

Időközben feldolgozták a háború első fél évének tapasztalatait. A légierő parancsnoka 1942 februárban terjesztette fel értékelését a vezérkarhoz.[130] Ebből kitűnik, hogy az eltelt időszakban 1454 bevetést hajtottak végre összesen 2192 órát töltve a levegőben, s 217 t bombát dobtak le. A harctevékenységük 34%-át *alacsonytámadásban* hajtották végre. A földi erőkkel való együttműködés terén szerzett alapvető megállapítás, hogy e vonatkozásban nincs megfelelő béketapasztalata a kiérkező állománynak (kiképzés!); szükséges eszközök hiányában a földiek nem jelzik kellően a saját peremvonalat; berendezett ledobóhelyek

127 *Nyiry László:* Hadtudományi enciklopédia. Budapest, 1942. 126. o.
128 Uo. 130. o.
129 *Borsányi—Kazinczy—Tisza:* A korszerű légiháború fegyverei és a gyakorlati védekezés lehetőségei a tűzkóházak légoltalma, az ipari légoltalom elvei. Budapest, 1942. 16—01 o.
130 HL Vkf. Eln. 1. 1942/4338

nem lévén csak leszállás után jelenthetik a légi felderítési adatokat; általában későn igénylik a repülőgépeket, illetve a légi támogatást. Tehát volt bőven javítanivaló!

Így nem tekinthető véletlennek, hogy a légierő parancsnokság 1942. október 28-i felterjesztése alapján a vezérkari főnök elrendelte: a Hadiakadémiára repülő csapattiszteket is fel kell venni. Kiképzésük során „a fejlődő magyar légierőnek a földi hadműveletekbe való bekapcsolódását és a földi erőkkel való *szoros együttműködését* kell tárgyalni" — szól az utasítás.[131]

Valószínűleg ezek a együttműködési gondok is közrejátszhattak abban, hogy 1943-ban már csak elvétve foglalkoztak elméleti fejtegetésekkel, sokkal inkább „praktikus", az alkalmazott erők által felvetett problémák megoldására, azok mikéntjének feltárására összpontosították figyelmüket a szakemberek. E téren talán az egyik legfontosabb esemény az volt, hogy 1943. július 20-án repülő-harcgyakorlatot rendeztek a Hortobágyon, melynek tárgya az „önálló feladattal működő páncéloshadosztály támogatása repülőcsoport által" volt.[132]

Ennek magyarázata a kialakult helyzetben keresendő. Szombathelyi vezérezredes 1943 tavaszától lehetségesnek tartott egy angol—amerikai partraszállást a Balkánon, mégpedig elsősorban Dobrudzsában. Úgy értékelte, hogy ebben az esetben a románok átállnak, s: „*Meg fognak támadni minket*, hogy maguknak az angolszászoknál érdemeket szerezzenek. Fel kell tehát készülnünk arra, hogy ezen támadásokat... visszaverjük, sőt megtorlásképpen magunk részéről is erélyesen visszavágjunk."[133] Ez a magyarázata annak, hogy a felállított új páncélosegységeket nem engedték ki az országból, s éppen a Hortobágyon rendeztek ilyen gyakorlatot. Hasonló törekvés olvasható ki az új szervezési intézkedésből[134] is, amely kettővel növelte a vadász- és hárommal a bombázószázadok számát. Ugyanitt kilátásba helyezték, hogy a Veszprémben megalakult I. bombázóosztály-parancsnokság és két százada át fog települni Szegedre.

Az újonnan létrehozott repülő táborparancsnokság alapvető feladatául szabták a földi erőkkel való együttműködéssel kapcsolatos harceljárások kidolgozását, a csapatok ennek megfelelő átképzését.

Mindezen kívül még egy jelentős változás fedezhető fel a légierő feladatának megítélésében. A szovjet légierő 1942 szeptemberi éjszakai légitámadása Budapest ellen bebizonyította, hogy még ilyen távolságból — ekkor zajlik a sztálingrádi védelmi hadművelet — is sebezhető Magyarország. Ezért sürgős lépéseket határoztak el az ország légvédelmének garantálása érdekében. Még e hónapban azzal a javaslattal fordult Bartha honvédelmi miniszter a vezérkar főnökéhez, hogy — a várhatóan fokozódó ellenséges tevékenységgel szemben — „szükséges az éjszakai vadászelhárítás bekapcsolásával a légvédelmet a kor színvonalára emelni."[135] Ennek megfelelően a kísérleti keret ideiglenes szervezettel 1943 áprilisban megalakult, majd az 1943/44. évi szervezési intézkedésben mint 5/1. éjszakai vadászszázad került felállításra.[136]

Az éjszakai vadászvédelem kérdéseit boncoló Tomor László százados szerint az ilyen feladatot ellátó repülőgépeknek kiváló repülőtulajdonságokkal, nagy hatótávolsággal és sebességgel, valamint erős fegyverzettel kell rendelkezniük. „Mindent el kell követnünk, hogy az éjjeli légvédelem legeredményesebbnek

131 HL Vkf. Eln. 1. 1943/4501
132 HL Vkf. Eln. 1. 1943/5436
133 Horthy Miklós titkos iratai... i. m. 350. o.
134 HL HM Eln. 1. a. 1943/43 000
135 HL Vkf. Eln. 1. 1942/5598
136 HL HM Eln. 1. a. 1943/43 000

ígérkező eszközét: az éjjeli vadászelhárítást is ütőképes, erős magyar fegyverré fejlesszük ki."[137] — hangsúlyozta.

A hátralevő rövid időszakban jelentősebb tanulmány, elméleti tisztázás nem következett be. Az erőfeszítések inkább a hadrendfejlesztésre, a korszerű repülőgépek („Me—109", „Me—210") minél nagyobb számban történő rendszerbe állítására irányultak. Az éjszakai vadászszázadot 18 db „Me—210" típussal látták el, ennek ellenére csak 1944 őszére várták teljes hadrafoghatóságát.[138]

*

Mint látható, ebben az időszakban alapvetően megváltozott az elméleti munka jellege. Most már konkrét és *saját gyakorlati tapasztalatok* álltak rendelkezésre, s ezek birtokában kellett választ adni a felmerült kérdésekre. A harctéri igények kielégítésére megfelelő technikai, szervezeti és harceljárási döntéseket kellett előkészíteni, elveket rögzíteni.

E téren jelentős volt az új Repülő Szabályzat megalkotása, amely alapvetően helyesen foglalt állást a legfontosabb kérdésekben, még akkor is, ha a ténylegesnél korszerűbb magyar légierőt vett alapul.

Egyértelmű követelménnyé vált a szárazföldi csapatokkal való szoros együttműködés, ennek állandó tökéletesítése.

A szakírók és katonai vezetők a változó helyzetnek megfelelően igyekezték alkalmazni, fejleszteni a légierőt, illetve az ellenséges bombázások reális veszéllyé válásával a vadászvédelem vizsgálata került előtérbe.

A további elméleti tevékenységet megakadályozta az egyre súlyosabb harctéri helyzet, a nagyfokú hiányok pótlására fordított maximális erőfeszítés, majd a német megszállás, az önállóság látszatának is az elvesztése.

Összegzés

Röviden áttekintve a Magyar Királyi Honvéd Légierő létrehozásával és továbbfejlesztésével kapcsolatban az 1930-as évtizedben és a 40-es évek első felében kifejtett elméleti erőfeszítéseket, meglehetősen bonyolult kép tárul elénk.

A húszas-harmincas évek fordulóján — mint a világ sok kis és nagy országában — a magyar szakemberekre is nagy hatást gyakorolt Douhet tábornok elmélete. Hazánkban szintén sok lelkes hívet, s közel ugyanannyi elkeseredett ellenséget szerzett, akik tollat ragadva igyekeztek az új tant megvédeni, vagy éppen megcáfolni.

Túl azon, hogy Douhet a rohamosan fejlődő repüléstechnikát állította reflektorfénybe, s benne látta az I. világháborús állásharc zsákutcájából való kijutást, a jövőbeni gyors győzelem eszközét, a magyar szakemberek más tényezők miatt is különös érdeklődést tanúsítottak a légi uralom elmélete iránt. A megalázó trianoni diktátum következtében egyharmadára zsugorított, s ezáltal a gazdaság megfelelő ütemű fejlesztésének lehetőségétől eleve megfosztott ország minden gondjának — bajának az orvoslását, sőt az ezzel össze nem függő belső társadalmi-szociális feszültségek megoldását is a revíziótól várták. Az ország szűkös anyagi lehetőségei azonban nem tették lehetővé, hogy a kisantant államok összefogott erejével a siker reményben szálljanak szembe. A magyar külpolitikának azt az alapvető törekvését figyelembe véve, amely a kisantant

137 *Tomor László:* Nagytávolságra végrehajtott éjjeli bombatámadások és az éjjeli vadászvédelem. MKSZ 1943. 2. sz. 346. o.

138 HL Vkf. Hdm. Csfség. 1943/801

államok egységének megbontására, a Magyarországgal szembeni összehangolt fellépés megakadályozására irányult a 30-as évek második felében, egyes szakemberek a megteremtődő légierőktől, mások a légierő és a gyors csapatok együttműködésétől várták a környező határokon kiépített erődrendszerek rövid idő alatti áttörését, az egyes ellenséges országokkal külön-külön való gyors leszámolást.

Tehát a magyar katonai szakemberek — akik között a sok gyengén képzett mellett találunk jó néhány rendkívül felkészültet, szakmáját kiválóan értőt is —, különösen a 30-as évek közepétől *nem általában* vizsgálták a légierő lehetőségeit. Nem a légi nagyhatalommá válás, hanem a revíziós célok megvalósításának szempontjából kutatták a katonai repülés lehetőségeit, hogy adott időben megfelelő alapokon fejleszthessék tovább a bármely pillanatban alkalmazható légierőt.

Tevékenységüket nehezítette az ország szerény anyagi adottsága, valamint — többek között — légi lefegyverzettsége. Így *alapvetően csak elméleti tevékenységre korlátozódott lehetőségük,* hiszen ha felvetettek egy-egy kérdést, ezt csak külföldi — azaz a magyar viszonyoktól döntő mértékben eltérő — tapasztalatokkal tudták szembesíteni. A titokban fenntartott néhány magyar katonai repülőkötelék technikai színvonala, kis létszáma úgyszintén lehetetlenné tette a megfelelő gyakorlati ellenőrző munkát. Tehát a szakírók tevékenysége abban merült ki, hogy figyelemmel kísérték a külföldi katonai sajtó idevágó témáit, azt igyekeztek közkinccsé tenni, hozzáfűzve véleményiket, esetleg kiegészítve aktuális magyar vonatkozásokkal.

Ugyanakkor jelentős fejlődésnek is tanúi lehetünk. Az elméleti munka vázlatos áttekintése során kitapintható az az alapvető tendencia, hogy a Douhet-elmélet megjelenésekor tapasztalható — zömében — kritikátlan átvétele után, a harmincas évek közepére, mind kiegyensúlyozottabbakká váltak a megítélések, egyre inkább a fegyvernemek együttműködésének, kölcsönös feltételezettségének gondolata került előtérbe.

A szerzők személyét nézve annak a nagyon is természetes, szinte magától értetődő jelenségnek vagyunk tanúi, hogy — különösen az első években — a repülőszakemberek váltak a douhetizmus hazai apostolaivá, s a vezérkari, vagy gyalogsági tisztek — ami megint érthető! — a szárazföldi erőkkel való együttműködésben látták a siker zálogát. A későbbiekben a külföldi, majd a saját háborús tapasztalatok alapján mind több repülőtisztben is kezdett kialakulni, megszilárdulni az „összfegyvernemi" szemléletmód.

A vázolt időszak elméleti tevékenységét vizsgálva tehát fejlődésként kell értékelni, hogy — ha nem is simán és ellentmondásoktól mentesen — mind határozottabbá vált az a szemlélet, amely a légierőt a szárazföldi csapatokkal való különböző szintű együttműködés keretei között tartotta célszerűnek alkalmazni. Ez a tendencia a 30-as évek közepétől kezdett mind érzékelhetőbbé válni, s a gyakorlati, háborús tapasztalatok alapján egyre inkább teret nyert, sőt alapelvvé vált.

Ugyanakkor — bár történtek próbálkozások — a vadászlégierő helyének, szerepének megítélésében nem kapott megfelelő súlyt a légi uralom kivívásában és megtartásában játszott szerepe, eme feladatainak kutatása.

Helyes volt az a — mai elveinkkel is egyező — törekvés, amely arra irányult, hogy a légierőt mint a meglepés, a kezdeti gyors siker biztosításának — akkor egyetlen — eszközét már békében megfelelő szintre emelve, mai megfogalmazásban: állandó harckészültségben tartsák.

A magyar légierő megteremtése, majd fejlesztése szempontjából indokoltnak ítélhető az a törekvés, hogy — túl a külföldi hadgyakorlatokon szerzett, illet-

ve háborús tapasztalatokon — a magyar légierő és a szárazföldi csapatok együttműködési gyakorlatain próbáltak *közvetlen* tapasztalatokat szerezni.

Szembetűnő — de az akkori külföldi nézetekkel teljes mértékben összhangban levő — azon törekvés, hogy a légierő hatását fokozni kell az általa bevetett vegyi és bakteriológiai fegyverekkel.

Bár többször említettem már, mégis külön ki kell emelnem, hogy a szaksajtó rendkívül nagy teret szentelt a külföldi nézetek, tapasztalatok ismertetésének. Az ez irányú — napjainkban is rendkívül fontos — tevékenység értékelésénél azonban rá kell mutatni egy alapvető tanulságra. Ez az erőfeszítés nem hozza, nem hozhatja a megfelelő eredményt, ha a szakírók nem képesek vagy nem hajlandók a propagandisztikus elemek elvetésére, valamint az ellenség lehetőségeinek objektív megítélésére. Csak a valóságban létező, *tényleges minőségi mutatók* alapján szabad erőviszony-számvetést készíteni, s nem a vágyálmok, vagy a szembenálló lebecsülése, a vélt saját „faji harcmód", veleszületett „harcos szellem" alapján! Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy a katonai vezetők általában objektívan mérlegeltek, azonban ezt nem követte megfelelő, azzal összhangban álló intézkedés.

Ezzel összefüggésben alá kell húzni, hogy valóban szükséges kutatni az egyetemes érvényű, általános tényezőket, a fejlődés objektív összetevőit, azonban, ha azokat nem alkalmazzák az ország *ténylegesen meglevő* lehetőségeire, hadigazdasági és hadművészeti viszonyaira, az egész elveszíti értelmét.

A szakírók közül külön is ki kell emelni Szentnémedy szerepét, aki — minden tévedése, különösen kezdeti elfogultsága ellenére — rendkívül sokat tett mind a douhetizmus, mind a légierő fejlődésével, gyakorlati tapasztalataival kapcsolatos kérdések közreadása, népszerűsítése, végső soron az általános problémák szintetizálása, a magyar repülésügy fejlesztése érdekében.

Ugyancsak érdekes tapasztalat — s napjaink katonai szaksajtójának szerzői névsorát nézve talán elgondolkoztató is! — hogy *meglepően sok fiatal, vagy legalábbis alacsonyabb rendfokozatban levő* (főhadnagytól őrnagyig) fejtette ki — helyes, részben megalapozott, vagy éppen hibás, de vitára ösztönző, s végső soron az ügy tisztázását elősegítő — véleményét az adott kérdésben. Tehát az új iránt fogékonyabbak érdeklődtek, keresték a megoldás lehetőségeit, másrészt a szerkesztők, rovatvezetők álláspontjától eltérő nézetet is gyakran közreadtak, amitől legfeljebb az illetékesek egy lapalji megjegyzésben elhatárolták magukat. Napjaink szaksajtójában is több ilyen lábjegyzettel ellátott cikkre volna szükség a vélemények sokirányú ütköztetése, a problémák mindenoldalú tisztázása érdekében!

Mindezek alapján úgy értékelhető a vizsgált időszak magyar légügyi elméleti tevékenysége, hogy bár ellentmondásosan, sok tévedéstől és túlzástól terhelten, de jelentős mértékben fejlődött, *alapvetően megteremtette* azokat *az elméleti alapokat,* amelyek a légierő továbbfejlődésének egyik előfeltételét képezték. Ugyanakkor hiányoztak a megfelelő gazdasági, technológiai összetevők, hadseregfejlesztési lehetőségek, amelyeknek a hiánya elve meghatározta és behatárolta a Magyar Királyi Honvéd Légierő említett elméleti alapon való technikai, szervezeti fejlődését, az általa elérhető színvonalat.

Sajnos nincs mód a vázolt tevékenység árnyaltabb, főként bővebb levéltári dokumentumanyagra támaszkodó bemutatására, mivel a Légügyi Hivatal, majd a légierő vezérkarának iratai a háború során elpusztultak. Csak egy-egy eredeti példány maradt meg valamelyik vkf. anyag mellékleteként, illetve hivatkozásként találkozhat vele a kutató. Ezért ezek az elméleti erőfeszítések alapvetően csak a szakirodalom cikkei, egyes parancsok és utasítások konkrét megfogalmazásai alapján rekonstruálhatók.

SZEMLE

SZÁNTÓ IMRE

A VÉGVÁRI RENDSZER KIÉPÍTÉSE ÉS FÉNYKORA MAGYARORSZÁGON 1541—1593

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 161 o.)

A szerző célja — ahogy erre az előszóban kifejezetten utal is — a végvári rendszer XVI. századi történetének monografikus szinten való összegzése. E szintézisre annál is inkább szükség volt, mivel a végvári rendszerről írott korábbi (s egyetlen!) összegzés 1911-ben látott napvilágot. Ugyanakkor az azóta eltelt időszak részeredményei, újonnan föltárt forrásai, valamint a marxista történetszemlélet egyrészt lehetővé tette, másrészt megkövetelte e téma vonatkozásában is az új szintézist.

A könyv első fejezete a végvári rendszer létrejöttének fő tényezőjével, a török veszedelemmel és hódítással foglalkozik. A szerző áttekinti a török külpolitikát, valamint a török birodalom gazdaságának és társadalmának fő jellegzetességeit vizsgálja. Az expanzió fő okát, helyesen, abban látja, hogy a termelőerők fejletlensége követelte meg az állandó hódítást. A hódítás korlátai között helyesen ismerte fel a szakirodalom a nagy távolságból eredő problémákat, amelyeket Perjés Géza az akciórádiusz fogalmával jelölt. Szántó Imre ezzel kapcsolatban azt az álláspontot foglalja el, hogy „Szulejmán és utódai ezt a szabályszerűséget még nem ismerték fel, sőt kifejezetten arra törekedtek, hogy akciórádiuszukat a magyar területeken átlépve a Német-Római Birodalom felé meghosszabbítsák". Ehhez, a szakirodalomban máshol is feltűnő nézethez azt a megjegyzést fűznénk, hogy egy későbbi időszakban (a tizenötéves háborúban) a török hadvezetés bizonyíthatóan felismerte a nagy távolságból eredő hátrányokat. Mindez azonban hódító célkitűzésein nem változtatott, a Porta az „akciórádiusz" meghosszabbítására törekedett különböző eszközökkel (Magyarországon való teleltetés, a hadjárati idő meghosszabbítása). A török hódítás minősítésében viszont teljesen egyet kell értenünk a szerzővel; a török birodalom Magyarország elfoglalására törekedett, s mivel alacsonyabb szinten állt a meghódított népeknél, a török hódítás súlyos veszélyt jelentett Magyarország fejlődése szempontjából.

A második fejezetben a védelmi vonal szervezetéről olvashatunk. A szerző vázolja előbb a török, majd a királyi Magyarország végvári rendszerének kiépülését. Ezután részletesen foglalkozik a magyar várépítkezés problematikájával. A várrendszer belső hierarchiáját (kisebb palánkok és nagyobb várak), együttes funkcionálását sok példával illusztrálva mutatja be. Felhívja a figyelmet a vártartomány és a vár szerves kapcsolatára is; arra a tényre, hogy a vár fontos szerepet játszott a termelőmunka biztosításában is.

A harmadik fejezet a végvári katonaság összetételével, létszámával, szervezetével foglalkozik. Szántó Imre utal arra a felemás helyzetre, hogy az erős központi hatalom, valamint a pénz hiánya miatt egy sajátos réteg, az ún. vitézlő rend (deklasszálódott nemesek és volt jobbágyok) szolgált a várakban. A várak fenntartását részben a váruradalom, részben a hódoltságban megadóztatott falvak biztosították. A szerző hangsúlyozza a hódoltsági akciók kettősségét; egyfelől akadályozták a török ellátását, másfelől viszont pusztították a hódoltsági magyar jobbágyság termelőerőit. Helyes az a megállapítása is, hogy a török feltartóztatásában a legnagyobb terheket Magyarország vállalta, bár a Habsburg birodalom anyagi támogatása sem lebecsülendő. A királyi Magyarország végvári katonaságát 12—18 ezer főre becsüli a szerző.

A negyedik fejezetben a Habsburg-birodalom külpolitikáját elemzi Szántó Imre. Ez a tényező szintén abba az irányba

hatott, hogy Magyarországon a status quo változatlan maradjon. A végvári rendszer fenntartásához viszont, saját védelmük érdekében, az örökös tartományok és a német birodalom is jelentős összegekkel járult hozzá. Reálisnak tűnik a Habsburg-segítség lényegében pozitív értékelése; megakadályozta Magyarország teljes integrálódását a török birodalomba, s ennél többre a XVI. századi török birodalommal szemben a szintén sokfelé lekötött Habsburg-birodalom nem is lett volna képes.

Az ötödik fejezet a végvári rendszer fenntartásának költségeivel foglalkozik. A szerző elemzi a különböző jövedelmi forrásokat (adók, várurádalmak, hódoltsági birtokok stb.), amelyek jövedelme igen labilis volt. Ennek következtében a végvári katonaság sokszor nem kapta meg zsoldját, amelynek következtében rablásra, fosztogatásra kényszerült.

A hatodik fejezetben Szántó Imre a végvári katonaság helytállásának eszmei alapjait vizsgálja. A polgári történészek úgy vélték, hogy a végvárakban megszűntek az osztályellentétek és megvalósult a „nemzeti összefogás". A szerző ezzel szemben példák sorával bizonyítja, hogy mind a vitézlő rend és a jobbágyság, mind pedig a vitézlő rend és a nemesség között érdekellentétek is voltak. A török elleni küzdelemben fontos szerepet játszott a vallási indíttatású ideológia is, amely a kereszténység védelmét hangsúlyozta („a kereszténység védőbástyája Magyarország").

A hetedik fejezetben a szerző a végvári harcok szerepével, jelentőségével foglalkozik. Megállapítja, hogy bár több más tényező is szerepet játszott, de „mindez nem változtat azon, hogy a végvári harcokban Magyarország népeinek sikeres és eredményes önvédelmi harcát" lássuk. A munkát részletes és alapos jegyzetapparátus és bibliográfia zárja.

Szántó Imre könyve a XVI. századi végvári rendszer szinte valamennyi fontos kérdésével foglalkozik, s úgy véljük, hogy e szintézis eredményeit a korszakkal foglalkozó kutatók hasznosítani tudják majd munkáikban, amelyek eredője — hiszen ez irányba mutat Szántó Imre könyve is — a XVI.—XVII. századi végvári rendszer monográfiája.

Tóth Sándor

BENCZÉDI LÁSZLÓ

RENDISÉG, ABSZOLUTIZMUS ÉS CENTRALIZÁCIÓ A XVII. SZÁZAD VÉGI MAGYARORSZÁGON

(1664—1685)

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 180 o.)

Ki mondhatná meg, hány külföldre kényszerülő thökölyánus kuruc katona ajkán fakadt föl fájó-keservesen az ének: „Piros csizmám nyomát / Hóval fedi bé az tél"? Minden bizonnyal senki sem. Csupán azt konstatálhatjuk: aggodalmuk nem volt alaptalan, mert „históriai lábnyomaikat" ugyancsak befedte a feledés hava! Miért történt ez így? Miért nem fordította „orcáját" — a nagy költő szavaival élve — ez a „rossz csillagú Magyarország" azok felé a hol „vitéz", hol „kajtor" katonák felé, akik három évtizeden át „kergették a labanc hordát", vagy bújtak előlük „ordasok közt nádban, gazban, sárban"? — nehéz lenne megválaszolni! Akár csak azt a kérdést, hogy a nyugat-európai kortársaktól gyakran „katonai géniusz"-nak nevezett „kuruc király" miért kapott olyan fölöttébb szerény helyet a nagy magyar katonák pantheonjában? Válasz helyett ismételten csak regisztrálni tudjuk a megdöbbentő tényt: nemhogy könyv, monográfia, de még hosszabb tanulmány sem született a három évszázadnyi idő alatt a XVII. századi kuruc hadsereg és annak hadművészete történetéről! Úgy véljük, ez a tény önmagában is indokolja annak a megállapításnak a jogosságát, hogy Thököly Imre és hadinépe legalábbis amolyan „históriai félárnyék"-ba került a magyar történetírásban és hadtörténetírásban és ezen keresztül a nemzeti közgondolkodásban is.

Ezen a méltánytalan helyzeten javít nem is keveset Benczédi Lászlónak a közelmúltban megjelent könyve, amely a

társadalom- és politikatörténeti címe ellenére gazdag hadtörténeti, sőt hadművészettörténeti anyagot is tartalmaz, rendkívül hasznosan bővítve ilyen jellegű ismereteinket. S jóllehet a Wesselényi-féle rendi szervezkedés társadalmi-politikai hátterének bemutatása, az abszolutizmus és a rendiség küzdelmének 1671—1678 közötti elemzése, vagy Thököly felső-magyarországi fejedelemségének a jellemzése is szorosan kapcsolódik a korszak hadtörténetéhez, jelen írásunkban főként azokkal a részekkel kívánunk foglalkozni, amelyek a fegyveres harcok történetével és a kuruc katonaság szervezetével foglalkoznak.

A több mint négy évtizedig tartó kuruc háborúk nyitánya az 1670 tavaszán kirobbant felkelés volt. A felsőmagyarországi vármegyék kiadták a jelszót: „A német az ellenség!" A felkelő megyei bandériumok fegyveresei és I. Rákóczi Ferenc földesúri hadai megszállták a stratégiailag fontos utakat, réveket, elzárták a külvilágtól Kassát, az országrész központját, és ostromgyűrűbe fogták a tokaji és a szatmári császári helyőrségeket. E biztató kezdethez sorolt még a gombási ütközet, amelyben a felkelők győzelmet arattak. A folytatás azonban annál gyászosabban alakult! A Zrínyi Péter vezette horvátországi felkelést a császári erők csírájában elfojtották. „A hitegetésekkel Bécsbe csábított Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc" — írja Benczédi — „abban a naív hitben, hogy az osztrák ház »végheteten« kegyelme fátyolt borít pártütésükre, páni menekülséssel önként adták magukat az ellenség kezére." Ezt követően a Felsőmagyarországra érkező mintegy tízezer főnyi császári haderő „szétrebbenő nemesi hadakon és hódoló küldöttségeken — kényszeredett mosolyon és lapuló félelmen — kívül mással nem igen találkozott." Egyedül Bónis Ferenc próbálkozott az ellenállás folytatásával, azonban buzdító felhívása nem sok visszhangra talált. A szerző idézi Apafi erdélyi fejedelemnek egyik levelét, amelyben az a magyarországi megmozdulást „pohárközi tanácskozások" eredményének nevezte, amit csupán a távollevők tarthattak „valami nagy derék dolognak", de a közeli szemlélők azt „igen méltán megnevethették". Kétségtelen, hogy az 1670-es fegyveres felkelés szervezése és lebonyolítása szinte iskolapéldája volt annak, hogy miként nem szabad egy ilyen mozgalmat szervezni és vezetni. Ám az is igaz, hogy a gyors bukásban nem csekély része volt magának Apafi fejedelemnek, aki személyes féltékenykedéstől vezettetve segítségadás helyett a mozgalom ellen tevékenykedett.

Az 1670-es fegyveres felkelés bukása, amint az köztudott, nem tett pontot a XVII. századi Habsburg-ellenes küzdelemre. Ebben — amint arra a szerző bő forráshivatkozásokkal rámutat — az ellenreformáció előtérbe nyomulása döntő szerepet játszott. A protestánsok vegzálása ugyanis széleskörű ellenállást váltott ki nemcsak a még mindig nagyrészt protestáns nemességből, de a jobbágyságból, a városi polgárságból, a félszabad elemekből, és a végvári katonságból is. Ez teremtette meg az alapot a bujdosók 1672-es Habsburg-ellenes támadásához, amelyet az 1670-es felkelés bukása után török hódoltsági területre és Erdélybe menekültek szerveztek. A Porta, amely az 1670-es harcot még nem támogatta, ez alkalommal már több segítséget nyújtott a Habsburg kormányzat ellen harcba indulóknak. A fő katonai erőt azonban azok a magyar végvári katonák alkották, akiket a Habsburg-kormányzat elbocsátott a szolgálatból, illetve akiknek számolniuk kellett a közeli elbocsájtással. Benczédi László rámutat arra, hogy e második támadás mind belpolitikai, mind külpolitikai téren sokkal előkészítettebb volt, mint az elbukott 1670-es felkelés. Ez a körülmény jól tükröződött azokban a katonai eredményekben is, amelyeket az augusztusban indított támadás elért. Októberben meghódolt Eperjes, Kisszeben, Bártfa, Késmárk és a szepességi városok, zászlóstól csatlakoztak a felkelőkhöz Abaúj, Torna, Zemplén és Sáros vármegyék nemesei, egy sereg pedig a távoli Árva várát fogta ostrom alá. Az október 26-án lezajlott győrkei ütközetben elszenvedett vereség ugyan kiszorította a bujdosókat — akiket ez időtől egyre gyakrabban kurucoknak is neveztek — a királyi Magyarország területéről, a támadás mérlegének összesítésénél mégsem juthatunk negatív eredményre. A támadás — írja Benczédi László — „céljait ugyan nem érte el, s az eredményei is korlátozottak maradtak, de azért sem a célok, sem az eredmények nem mentek veszendőbe: az 1672. évi bujdosó hadjárat romjain is gyökeret eresztett, életre kelt a csaknem másfél évtizedig tartó XVII. század végi kuruc függetlenségi küzdelem."

A továbbiakban, a kuruc mozgalom és Erdély ellentmondásos kapcsolatának elemzése kapcsán, a szerző érzékletes képet ad a kuruc mozgalom hullámvölgyéről, a „fejetlen lábság" állapotáról, amelyből a kiutat Thököly Imrének a kuruc mozgalom élére kerülése teremtette meg. A „Thököly Imre a kuruc hadak élén" című fejezet egyúttal iskolapéldája annak, hogy miként kell helyesen ábrázolni az egyén és a közösség kapcsolatának dialektikus kölcsönhatását a hadseregen

belül is! E fejezet kapcsán tárgyalja a szerző a diadalmas 1678-as hadjáratot és az 1679—1680-as évek kisebb harccselekményeit. Az 1678-cal kezdődő időszakot a szerző minden tekintetben új szakasznak tekinti a XVII. századi kuruc mozgalmak történetében, s ezt a minőségi változást szorosan összekapcsolja az új fővezér, Thököly Imre személyével. Megfogalmazása szerint Thököly egyéniségének legjellemzőbb vonása „a sokirányú és sokoldalú tehetség volt, amely a mindenkori feladatoktól függően tudott alakot cserélni. Innét van az, hogy az élet legkülönbözőbb területein — akár hadvezérként a kuruc vitézlő rend élén, akár gazdasági irányítóként a jövedelmek szaporításában, akár államszervezőként, mint Felsőmagyarország fejedelme — egyaránt tanújelét adta átlagon felüli képességeinek, s minden téren kiérdemelte kortársai tiszteletét". Amint az köztudott, Thököly Imre életéről vaskos biográfia jelent meg a múlt században a kiváló Angyal Dávid tollából, azonban Benczédi László jelen munkája ahhoz képest is vitathatatlanul előrelépést jelent a kuruc király személyiségével kapcsolatos ismeretek és értékelések terén. E jelenség okai között az újabb kutatási eredményeken túl minden bizonnyal helyet kap Benczédi László kimagasló történetírói kvalitása, s ehhez tartozóan az a körülmény, hogy a szerző az adott gazdasági, társadalmi, politikai és katonai valóság *egészébe* ágyazva vizsgálja és rajzolja meg Thököly Imre emberi, politikusi és hadvezéri portréját.

Az 1681-es soproni országgyűlés történetének széleskörű elemzése után a szerző Thököly felsőmagyarországi fejedelemségéről rajzol szemléletes képet. Állást foglal amellett, hogy a kuruc fejedelemség politikai erőforrásai között elsődleges helyet kapott a kuruc hadsereg, amely kizárólag Thököly személyétől függött. A szerző rámutat arra is, hogy a „kuruc király" a Bocskai-féle hajdútelepítések útján tervezte a kuruc hadakban szolgáló közkatonák „konszolidált békés jövőjének a biztosítását". Ezt követően szól a török háború kiújulásáról és a felkelés bukásáról. Állást foglal amellett, hogy mind Thököly, mind a vezetése alatt folyó kuruc küzdelem sorsa 1685 októberében pecsételődött meg, amikor a Váradra látogató kuruc fejedelmet az ottani pasa elfogatta. Ezen a helyzeten nem változtatott alapvetően Thököly 1690-es erdélyi katonai bravúrja sem, hiszen a zernyesti taktikai győzelmet nem lehetett tartós stratégiai eredménnyé fejleszteni. Összegezésében amellett foglal állást, hogy a török kor befejező két évtizedének „zsákutcáját mégiscsak nyitottnak" és sok szempontból a jövő felé előremutatónak kell tekintenünk. Ez a küzdelem, ha tévedések árán is, „mégis csak valami újat, hamisítatlanul eredetit, s amellett mélyen időszerű politikai útmutatást kínlódott ki magából, amikor a központosított rendi monarchia felépítésében jelölte ki a tennivalók, az előrelépés reális programját". Ennek következtében, legalább is fő irányában, követendő utat, használható „modellt" nyújtott nemcsak a Rákóczi-szabadságharc, de később a Habsburg uralkodók számára is „a sok viszontagságot megért és roppant veszélyeket átvészelő magyar államiság fenntartásához."

Benczédi László munkájának több megállapítása minden bizonnyal ellenvéleményeket vált majd ki nemcsak a külföldi — mindenekelőtt az osztrák — történetírók körében, de itthon is. Történetírásunkban és közgondolkodásunkban ugyanis sok tekintetben ettől eltérő kép gyökeresedett meg a XVII. századi kuruc mozgalmak történeti helyéről és szerepéről. A várható viták minden bizonnyal tovább finomítják e küzdelmek megítélését és újabb adalékokkal gazdagítják azt a véleményünk szerint alapvetően helyes képet, amelyet Benczédi László megrajzolt. A magunk részéről is szeretnénk hangot adni néhány kritikai megjegyzésünknek a terjedelem szabta szűk határok között. Így mindenekelőtt azon hiányérzetünknek, hogy jórészt elmaradt a XVII. század végi kuruc küzdelmek összehasonlítása a század első felében lezajlott Habsburg-ellenes küzdelmekkel, aminek következtében több momentum más hangsúlyt kapott, mint ha a Habsburgellenes küzdelmek folyamatának az egészében vizsgálta volna azokat a szerző. Vonatkozik ez mindenekelőtt a kuruc katonaság fegyelmi helyzetének ábrázolására, amely ily módon bizonyos torzulást szenved a kuruc küzdelmek hátrányára. Nem tudunk egyet érteni azzal sem, hogy a szerző 1685-tel lényegében befejezettnek tekinti a XVII. századvégi kuruc függetlenségi küzdelmet, holott az nem szünetelt 1685 után sem — sőt még a karlócai béke után sem —, legfeljebb a méretekben történt változás. Ez az 1685-ös lezárás egyúttal akaratlanul is erősíti azt a tendenciát, amelyik két, egymástól mereven elváló részre bontja az 1670-nel kezdődő és 1711-gyel végződő kuruc küzdelmek történetét, jóllehet azok alapvető politikai céljai a török kiűzése következtében változott helyzet ellenére sem módosultak oly mértékben, ami a merev kettéválasztást indokolttá tenné. Talán nem ártott volna rámutatni arra sem, hogy a XVII. század végi kuruc küzdelmek nemcsak „modellt" adtak a

Rákóczi-szabadságharcnak, hanem a thökölyánusok tömegében olyan katonai bázist is, amely nélkül nem bontakozhatott volna ki egy nyolc esztendőn át tartó függetlenségi küzdelem. A recenzens Benczédi Lászlótól eltérően ítéli meg Thökölynek és kurucainak az 1683-as, Bécs elleni támadásban játszott szerepét. Ami pedig a „kuruc" elnevezésnek a Dózsa-vezette felkeléstől való eredeztetését illeti, miután Benczédi László ezt a hipotézist egykorú adattal nem támasztja alá, továbbra sem tudjuk meggyőzőnek tekinteni.

Kritikai megjegyzéseink természetesen nem érintik azon meggyőződésünket, hogy Benczédi László ismertetett munkája korszakos jelentőségű a török hódoltság korával foglalkozó magyar történetírásban. Korszakos jelentőségű, mert a török és a Habsburg veszély újszerű megvilágításával, a rendiség, abszolutizmus és centralizáció ellentmondásokkal telített kérdéskomplexumának előremutató elemzésével, s ezen túlmenően a XVII. század végi kuruc küzdelmek számos katonai vonatkozásának tisztázásával hatalmas segítséget nyújt nemcsak a korszakkal foglalkozó — sajnos kisszámú — történetírói és hadtörténetírói gárdának, de iránytűként szolgálhat mindazoknak, akik figyelemmel fordulnak a „kuruc király" és hadinépe elhanyagolt históriája felé.

Nagy László

RÉGI MAGYAR LEVELESTÁR
(XVI—XVII. század)

(Magvető Kiadó, Budapest, 1981. I—II. k. 1202 o.

Vajon milyen tájékozódást, útmutatást nyújthat a hadtörténet és hadművészettörténet művelőinek és olvasóinak egy elsősorban irodalomtörténeti igénnyel kiadott forráspublikáció? Olyan kiadvány, amelyik elsősorban a kiadott levelek irodalmiságára koncentrált és ahol a válogatás előnyben részesítette az esztétikai igényességű írásokat és a tényanyagukban a régi magyar irodalommal kapcsolatos leveleket? Vajon a megjelent 264 levélből hány olyan van, amelyik erőszakoltság nélkül hadtörténeti- vagy hadművészettörténeti értékűnek mondható?

Ha elöljáróban csupán annyit mondunk, hogy a kétkötetes kiadvány öt fejezetéből egy külön fejezetet kapott Balassi Bálint a katonaköltő és egy másikat Zrínyi Miklós a költő, hadvezér és hadtudományi író, már ez is sejtetni, hogy a hadtörténelem nem elhanyagolt területe e forráskiadványnak! Hát még ha felsoroljuk hogy olyan híres katonák és hadvezérek levelei olvashatók a kiadott források között, mint például Fráter György, Dobó István, Mekcsey István, Pethő Gáspár, Gergely deák, Zolthay István, a szigetvári Zrínyi Miklós, Báthory István, Gálfi János, Báthory Zsigmond, ecsedi Báthory István, Bocskai István, Wathay Ferenc, Nyáry Pál, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Eszterházy Miklós, Kemény János, Kucsuk Mehemet, Teleki Mihály, Ebeni István, Radics András, a kuruc Bocskai István, Thököly Imre, vagy éppen a Munkácsot védő Zrínyi Ilona — akkor e nevek már önmagukban is jelzik, hogy nem csekély hadtörténeti és hadművészettörténeti érdekességet rejtenek magukban a közölt levelek.

Fráter György 1543. május 25-i, I. Ferdinándnak írt levele például részletes tájékoztatást ad arról, hogy históriánk ezen oly sokat vitatott férfiúja miként látta Magyarország megvédhetőségét az újabb török támadásokkal szemben és azokról az akadályokról is, amelyek a hadtoborzás előtt tornyosulnak. „A török ugyan szép szavakat mond — írja többek között — de nem szabad megbízni benne, hiszen e tetszetős szavak nyomán már sok országot végromlásba döntött." Érdekes fényt vet az erdélyi helyzetre az a megjegyzése, miszerint „a szászok hűségéről — akikkel megegyeztem — ígéretet tehetek, de a másik két nemzetben [t. i. a magyarokban és a székelyekben] nem szabad megbízni." Ám minden bizonnyal megfontolásra érdemes ez a vitát kiváltó helyzetfelmérése is: „ha Felségtek idejekorán gondjaikba veszik ezt az országot [t. i. Erdélyt] megígérhetem előre is azt, hogy Isten segítségével négy esztendei időtartam alatt, a háborút tartósan foly-

tatva, mind Konstantinápoly, mind Törökország nagyobbik része Felségtek kezére kerül." Mennyi volt a realitás ebben a jóslatban? — lehet vitás kérdés. Az azonban nem, hogy Erdélynek e kimagasló stratégiai jelentősége és fontossága végigkíséri mind a tizenötéves háborút, mind a visszafoglaló háborút.

Rendkívül érdekes az a hadibeszámoló is, amelyet Telegdy Pál írt 1594 májusában a hatvani táborból Várday Katának. Nem is gondolná az ember, hogy egy női rokonnak írt levélben részletes harcrendi felállásokról lehet olvasni, valamint magáról a nyílt összecsapás részleteiről is! Nagy győzelme volt itt a törökellenes erőknek: „Az török fejet mondják lenni — az kiket előhoztak — többnek harmadfél ezernél, maga [noha] sok maradt test mind fejestül az mezőn és vízben is sokan holtanak, fű emberek is házokhoz sokat küldtek [t. i. hadifoglyokat]... Miköztünk is sok sebes vagyon, azt itíljük nyolcszázig való. Az úr Báthori István uram is sebes, az bal lábának az ikráját hegyes tőrrel sértették meg, jár most is egy ujjnyi kő bele, de meggyógyítja az jó Isten meg ebből."

A katonák fegyelmezéséből ad ízelítőt az a levél, amit Báthory Zsigmond fejedelem írt 1597-ben a vallási kérdésben hangjukat hallató váradi helyőrségnek: „Hitigazításnak, az mi nem ti dolgotok, hadjatok békét. Szablya, kopja, katonához illendő fegyver, az ti dolgotok... protestációkkal ne fenyegessetek senkit, se egybegyűléstekkel... mert valaki légyen kezdője, vagy kapitány, vagy lovász, vagy pap, egy istrángszárat meg nem kímélek tőle [t. i. felakasztatja]." Az abszolút fejedelmi hatalom és a régi „cséhes" zsoldosság magatartásnormáit követő végváriak ezen összeütközése első „menetben" Báthory Zsigmond győzelmével végződött. Ám a későbbi folyományként Várad 1598-ban elszakadt Erdélytől és csupán 1606. végén lett újra a fejedelemé ez a fontos védbástya!

A marcona katonák azonban nem csupán hadidolgokról írtak ekkor sem. Nyáry Pál, előbb Eger majd Várad kapitánya, 1602 októberében írt levelében részletes orvosi tanácsokat adott feleségének a gyermekek kúrálására: „Birsalmát söttess, édes Katám, az Annocskának, ha az mellét fájlalja, vacsora után nádmézzel add megenni, mikor le akar feküdni, osztán ne igyék rá. Jó az nátha, hurut ellen..."

Hadihírek persze bőven találhatók nem katonák leveleiben is. Ez természetes is, hiszen hadakozások idején húsbavágó kérdés volt a katonai helyzet mindenki számára! Példa rá Johann Keplernek, Rudolf császár híres csillagászának Szenczi Molnár Alberthez írt levele. Irodalmi tárgyú eszmecsere után így vált témát az 1605 február elején kelt levelében: „Félek itt a hajdúktól: bölcsességem szerint az lett volna a legjobb, ha a legelején elfojtják mozgalmukat. Mert a császár ellenük készül és egyikük sem érti meg a másikat. Bocskayt pénzével együtt a tekintélye is elhagyta, amint mondják, ő maga ölte meg kapitányait. Radul oláh vajdáról azt is mesélik, hogy elfoglalta a Váradtól négy mérföldre fekvő fellegvárat és Petzet megszabadította. A jámborok istene ismerje ki magát ezekben a viharokban." — zárja levelét, amely egyúttal fényt vet a korabeli, rendkívül bizonytalan információs viszonyokra is. Hiszen a valóságban Bocskai katonái ekkor már diadallal törtek előre nyugati irányba, és csak idő kérdése volt, hogy az Eperjesre szorult Basta tábornagy mikor kényszerül visszavonulni Pozsony és Bécs védelmére!

Érdekes hadtörténeti adalékul szolgál Zrínyi Miklósnak 1657. január 24-én II. Rákóczi Györgyhöz írott levele is. Tudjuk, hogy az erdélyi fejedelem csapatai ekkor már megindultak az oly szomorúan végződő lengyelországi hadakozásra. „Az Nagyságod kozákokkal való és másokkal egyessége bizonyos dolog *az rossz magyaroknak és az udvarnak* valóban nagy gondot indított" — írta Zrínyi — majd így zárta sorait: „Az Isten engedje, *hogy erdéli fejedelem által virradjon meg szegény magyarra.*" Ezek a sorok, összhangban Zrínyinek egy máshol publikált 1656. október 30-án kelt levelével, arról tanúskodnak, hogy a szerencsétlenül végződött lengyel kalandot ő is javasolta, támogatta — más magyarországiakkal egyetemben — s így helytelen ezt a vállalkozást egyedül Rákóczi „kalandorságának" vagy az erdélyi rossz tanácsadóknak felróni!

S utolsó ízelítőül e hadtörténeti adatokban is oly gazdag munkából idézzünk talán abból a levélből, amelyet Zrínyi Ilona írt 1686 májusában az ostromlott Munkácsról a fogságából már kiszabadult férjének, Thököly Imrének: „Én pedig-len valamikor lehetett is, obsidionk lévén is, el nem mulatnám igaz szeretetet és hűségemet kegyelmedhez, hazámhoz megmutattam... Az ellenségnek félelme miatt, tudja isten, senki búsulásomat nem látta... Míg én élek, addig senki ne féltse confusiotol Munkácsot, de óránként nem tudom mi éri fejemet, adjon isten, csak én olyan szerencsés lehetnék, édes szívem, kegyelmedet fiúmagzattal örvendezhetném, magam életemnek letételivel is, nem bánnám." A hazaszeretet, a katonai kötelességtudás és egy asszonynak férje iránt sírig tartó igaz szerelme össz-

pontosul ebben a néhány sorban. Nem vitás, igazi hős volt ő, aki méltó a késői utódok megbecsülő emlékezetére.

Talán ez a néhány kiragadott levélrészlet is híven dokumentálhatja, hogy a „Régi magyar levelestár" két kötetét haszonnal forgathatják mindazok, akik e kor magyar hadtörténete és hadművészettörténete iránt érdeklődnek. A hasznosság mellett élvezettel is, amiről gondoskodott a sokoldalú témabemutatásra törekvő válogatás, valamint a gondos, szép szerkesztés. A „Magyar Hírmondó" e legújabb darabja valóban nagy nyereség mind a történészek, irodalomtörténészek és hadtörténészek, mind a kor iránt érdeklődő olvasók számára.

Nagy László

VOM BAUERNHEER ZUR VOLKSARMEE

(Schriften des Militärgeschichtlichen Instituts der DDR, Berlin, 1979. 253 o.)

Frankenhausen, anno 1525. Egy lényeget kiemelő térkép, két rézkarc és Thomas Müntzer rövid életrajza kíséri a csata leírását. A vár előtti völgyben a felkelt 200 000 német parasztból csak 8000 sorakozott fel Philipp hesseni őrgróf zsoldos hadával szemben, és döntő vereséget szenvedett. Müntzer kínszenvedése, majd Mühlhausen melletti kivégzése a parasztháború végét jelentette. Joggal írhatta később Alexander Humboldt: „... A német történelem szerencsétlensége, hogy ez a mozgalom nem ért célt."

Így kezdődik a német nép haladó katonai hagyományait összefoglaló mű, amely 1979-ben a Nemzeti Néphadsereg kiadója gondozásában jelent meg. *(A paraszthadseregtől a néphadseregig)* A csata leírását követő tartalmas elemzés képet ad a kor társadalmi osztályainak, rétegeinek helyzetéről, a rebellis rendek törekvéseiről, a parasztfelkelés előzményeiről, de szól a katonai vereség okáról is, a feudális urakkal szembeni szövetség meghiúsulásáról. A fejletlen német városi polgárság cserben hagyta a harcosok tömegét adó parasztságot, a korai polgári forradalom rohamcsapatát, amely egyedül nem volt képes egy új társadalmi renddel helyettesíteni a feudalizmust. A városok magatartását a kereskedelmi és uzsoratőke alakjai, a fejedelmek mellé álló Fuggerek, Welserek reprezentálták, nem Thomas Müntzer, Florian Geyer vagy Michael Gaismair. A kibékíthetetlen ellentmondásokat eltakarták a hamis érdekellentétek és érdekszövetségek, s maguk a parasztok is erősítették ezt kilengéseikkel.

A feudális urak elleni háború jogosságát azonban a történelem igazolta, s a parasztsereg harcának mai napig érvényesek a tanulságai: a felszabadulásukért küzdőknek szükségük van a tömegek széles összefogására, a tömegek politikai tisztánlátására, s a nép akaratát végrehajtó fegyelmezett, fegyverforgatásban jártas erős hadseregre.

Ez a legjobb lipcsei és drezdai hagyományokat követő könyv, amelynek minőségét jelzi, hogy Drezdában nyomták, a katonák, a katonának készülő fiatalok számára született. Szükség volt rá, hiszen az elmúlt években stratégiai célkitűzésű lélektani háború bontakozott ki Nyugaton a szocialista országokkal szemben. Különösen erős a ferdítésekre, hazugságokra alapozott hisztériakeltés a Német Demokratikus Köztársaság államával és hadseregével szemben.

Négy nyugatnémet és nyugat-berlini televízióadó sugároz naponta műsort az NDK területére 5000 polgári és katonai rádióadó mellett, hogy a fegyveres kockázatot kerülve, békés úton érje el a szocialista hatalom megrendítését. Szükség volt a könyvre. Az írók, a rajzolók, a szerkesztők magas szakmai színvonallal és érezhető szeretettel közeledtek a mai német ifjúság igényeihez.

Nevelni akartak politikai tudatosságra, forradalmi elszántságra, az imperializmus, a militarizmus gyűlöletére, áldozatvállalásra, bátorságra. Helyes módszert választottak. A forradalmi múlt megismerése, a néptömegek harcának történelmi tapasztalatai, a kiemelkedő személyiségek hőstetteinek, teljesítményeinek példái hozzásegíthetnek azoknak a tiszta erkölcsi tulajdonságoknak a kialakításához, amelyek a szocialista haza védelmében nélkülözhetetlenek.

A könyv alkotói színes és érdekfeszítő módon akarták az igazságot bemutatni, s ez sikerült. Nehezen lehet abbahagyni az olvasást. Izgalmas történelmi leírások

váltakoznak lényegre törő tudományos elemzésekkel, s amint lankadni kezd a figyelem, máris előbukkan egy-egy régi rézkarc vagy fénykép az eseményről, rajz a kor fegyvereiről, térkép, vagy dokumentum. Az illusztráció fontos ismeretet hordoz, főszereplővé válik. A múlt és jelen közötti kapcsolatot például a hagyományok mai ápolásáról készült remek, színes fotók teremtik meg. A szöveg közé iktatott meghökkentő ötletek sorából mégis az életrajzokat kellene elsősorban kiemelni. Meleg sárga alapon jelennek meg a 10—20 soros leírások a német történelem kimagasló egyéniségeiről, mindig felül, szinte a gondolatmenet vezérfonalaként.

A haladó és forradalmi katonai hagyományok alapja a néptömegek harca az elnyomás ellen, küzdelme az új társadalmi rendért. A történelmi személyiségek e hosszú és áldozatokat követelő harc mérföldkövei. Tanításaik, kiemelkedő tetteik követésre szólítanak. A Thomas Müntzertől Karl Marxon és Friedrich Engelsen át Ernst Thälmannig és Erich Honeckerig tartó sorozatban azok a katonák is szerepelnek, akik méltóan képviselték a német nép haladó törekvéseit, forradalmi küzdelmét, s akik más országok legjobbjai mellé állíthatók.

A történelmi arcképcsarnok számos neve között felbukkan Gerhard J. von Scharnhorst, August W. von Gneisenau, Carl von Clausewitz, a Napoleon elleni felszabadító harc vezetői, a hadtudomány kiváló teoretikusai, Johann Ph. Becker, az 1848—1849-es badeni harcok parancsnoka, Julian Marchlewski, a Spartacus-csoportok szervezője, Karol Swierczewski alias General Walter, a madridi front egyik védője, Harro Schulze-Boysen és Arvid Harnack, a „Rote Kapelle" ellenállási csoport vezetői. A gazdag emlékek között talán helyet érdemelt volna Richard Sorge alakja is.

Az olvasót azonban elsősorban a haladó és forradalmi katonai hagyományok számbavétele érdekelheti, mindaz, amit a Nemzeti Néphadsereg történelmi előzményének, ősének tekint. A könyv kiemeli a múlt legfontosabb állomásait, az 1524—1525-ben lezajlott parasztháborút, az 1813-as nemzeti függetlenségi harcot, az 1848—1849-es polgári demokratikus forradalmat, a német internacionalisták harcát Szovjet-Oroszországban és Spanyolországban, végül az antifasiszta ellenállási mozgalmat.

A felsorolás csak jelzi a német tömegek aktív részvételét történelmük alakításában a 15. századtól napjainkig. A szerzők elemző munkája azonban lehetővé teszi a katonai hagyományok egészének közkinccsé válását. Például az 1525 és 1789 közötti időszakot olvasva szembetűnik a parasztfelkelések gyakorisága, a városi plebejus mozgalmak erősödése. Külön figyelmet érdemel a korszak két sajátossága: kialakult a harminc éves háború egyik jellemzője, a rablóhordákkal szembeni népi ellenállás, majd a paraszti fegyveres osztagok létszámbeli gyengeségét ellensúlyozó harci forma, a partizánharc.

Külön fejezet foglalkozik a feudális és a polgári típusú hadsereg közötti átmenettel, amely a poroszok Jena és Auerstädt melletti vereségével kezdődött. 1806. október 14-én a francia csapások alatt néhány órán belül megsemmisült a botozással összetartott önkényuralmi hadsereg.

Az uralkodó, a junkerek, az ostoba és korrupt tisztikar igyekezett beilleszkedni a napoleoni rendszerbe, miközben néhány előretekintő tiszt, Scharnhorst vezetésével, megkezdte a Landwehr, a területvédelmi és a Landsturm, a népfölkelő zászlóaljak felállítását. A haza felszabadítására elszánt tisztek a szervezés mellett új rendeleteket, szabályzatokat szerkesztettek, amelyek eltiltották a botbüntetést, eltörölték a zsoldosságot, a nemességért járó tiszti rangokat, s bevezették az általános hadkötelezettséget. A hadsereg újjászervezésével egyidőben fegyveres osztagok, csoportok alakultak a megszállt területeken, és harcba léptek a franciákkal. A Landwehr és Landsturm zászlóaljak 1813-ban csatlakoztak a népi ellenállás soraihoz, s a hiányos kiképzést szokatlan bátorsággal pótolva jelentős szerepet játszottak a Grossbeeren, Katzbach, Drezda majd a Lipcse melletti győztes ütközetekben. Scharnhorst emlékét ma szobor őrzi az Unter den Lindenen, s róla nevezték el 1966-ban a Nemzeti Néphadsereg legmagasabb katonai kitüntetését.

Az 1848—1849-ben lezajlott forradalmi harcok ismertetése méltán kapott jelentős helyet a könyv lapjain, mert az NDK történészei ezt a viharos esztendőt tartják történelmük legkimagaslóbb eseményének az 1525-ös parasztháború és az 1918—1919 fordulóján kirobbant proletárforradalom közötti időben. Ennek oka a tömegmozgalmak nagy számán és területi kiterjedésén túl a munkások önálló forradalmi harcának jelentkezése.

A Kommunisták Németországi Pártja már ekkor fellépett követeléseivel, amelyekkel határozott irányt akart adni a feudális erőkkel szembeni küzdelmeknek. Célul tűzte ki a nemesség, a junkerek gazdasági és politikai hatalomtól való megfosztását, a demokratikus jogok biztosítását, az állami széttagoltság meg-

szüntetését és az egységes Német Köztársaság megteremtését.

A legelszántabb és legcéltudatosabb harcosok a munkások, a kézművesek tömegei közül kerültek ki, akik között a kommunisták már komoly befolyással rendelkeztek. Engelsen kívül Becker, a badeni forradalmi hadsereg egyik vezetője, Wilich, az önkéntes légió parancsnoka és mások jelezték a befolyás erejét, amely különösen Berlinben, Mannheimben és a badeni hadseregben volt érezhető. Izgalmas, néhol drámai leírások mutatják be a berlini, frankfurti, drezdai, Rajna menti fegyveres összecsapásokat, a szöveg mellett pedig rajzok, térképek, dokumentumok idézik fel a kort, a forradalmi erők szervezését, fegyverzetét és a hadműveleteket.

A szerzők mintegy száz oldalon keresztül foglalkoznak a nemzetközi és a német munkásmozgalomnak a párizsi kommünnel kezdődő világtörténelmi harcával, amely a forradali katonai hagyományok ápolásához a legtöbb példát szolgáltatja.

A militarizmus, különösen a német militarizmus elleni évszázados küzdelem gazdag tapasztalatokat nyújt a politikai tisztánlátás, az áldozatvállalás, a szocialista hazafiság és internacionalizmus vonásainak kialakításához. A kudarcok, az időleges vereségek, a népet ért katasztrófák okainak felderítése ugyanakkor megtanítja a fiatalokat az osztályellenség gyűlöletére, a burzsoá demagógia elutasítására, az erőszak és a háború elleni harc szükségességének felismerésére.

A könyv felidézi Marx és Engels elméleti és gyakorlati útmutatásait, amelyekkel segítséget nyújtottak a Német Szociáldemokrata Párt katonai politikájának kialakításához, majd bemutatja az August Bebel, Wilhelm Liebknecht, Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht vezette politikai harcok történetét. A befelé reakciós, kifelé agresszív német militarizmus születése pillanatától a junkerek és a nagytőke világhatalmi törekvéseit szolgálta, s az ismétlődő katasztrófák ellenére sem szüntette be a fegyverkezési verseny felélesztésére és fokozására irányuló törekvéseit.

Engels kimondta, hogy a német militarizmus az európai konfliktusok fő forrása, a fegyverkezési versennyel előidézett súlyos katonai terhek gazdaságilag tönkreteszik a népeket, a kirobbanó háború pedig világháború lesz, amely túltesz minden előzőn méreteiben és pusztításaiban. A német munkásosztály már száz évvel ezelőtt vállalta a háború megakadályozásának történelmi feladatát, hogy demokratikus alapon harcolhasson a szocializmus kivívásáért. A szerzők azonban nem hallgatják el, hogy a milliós tömegeket mozgósító politikai harc kudarcot szenvedett a militarizmussal szemben 1914-ben, 1919-ben és 1933-ban a szociáldemokrata vezetők többségének árulása miatt. A következetesen forradalmi személyiségek megölése, elhallgattatása, az intézményesített terror szabaddá tette az utat a nemzeti érdekkel álcázott militarista demagógia hatásának érvényesülése előtt. Két világháború pusztításai a következmények.

A könyv kiemeli a munkásosztály legtudatosabb harcosait, akik megértették, hogy csak a proletár internacionalizmussal összefüggésben válhat valaki igaz hazafivá, s akik a Bolsevik Párt felhívását követve fegyvert fogtak a néphatalom védelmezőiként Szovjet-Oroszországban, a Német Kommunista Párt irányítása alatt részt vettek a németországi forradalmi küzdelmekben az orosz, a német, a nemzetközi imperializmussal szemben.

A katonai hagyományok között jelentős helyet kap a kommunisták vezette Vörös Frontharcosok Szövetsége, amely a forradalom veresége után hatásos védelmet nyújtott a dolgozó tömegeknek a rendőri és barnainges terrorral szemben, majd a német történelem legszebb lapjai következnek: az antifasiszta ellenállási mozgalom Németországban, az internacionalista fegyveres harc a Spanyol Köztársaság oldalán és a „Szabad Németország" nemzeti bizottságának működése a Szovjetunióban a második világháború alatt.

Ezekből a katonai hagyományokból merít a legtöbbet a felszabadulás után született német munkáshatalom fegyveres ereje, a Nemzeti Néphadsereg, amelynek 25 éves fejlődéséről, szervezéséről, fegyverzetéről, tevékenységéről az utolsó ötven oldalon kap tájékoztatást az olvasó.

Bencze László

MILITÄRGESCHICHTE

(Német Demokratikus Köztársaság) 1980. 1—6. sz.

Az NDK Hadtörténelmi Intézete tudományos folyóiratának 1980. évfolyama is arról tanúskodik, hogy jelentős eredményeket ért el ez az intézet a német és egyetemes hadtörténelem marxista—leninista elemzésében. Miként a korábbiak, a most közölt tanulmányok, közlemények, forráspublikációk is arra törekszenek, hogy kíméletlenül leszámoljanak a német hadtörténelem reakciós ábrázolásával és az imperialista háborús képpel, ezzel párhuzamosan pedig a forradalmi-szabadságharcos és előremutató katonai hagyományok középpontba állításával a történelmi-társadalmi meghatározottságú osztályharc katonai területen való jelentkezését mutassák be.

A középkorhoz visszanyúlva *Frank Bauer* „Az 1214. július 27-i Bouvines melletti csata" c., az 1. számban megjelent közleményében felidézi, hogy a 12. század folyamán a franciaországi központi hatalom megerősödött, míg a németországi — éppen ellentétesen — meggyengült. Az 1198-as kettős császárválasztás lehetővé tette, hogy a francia és az angol uralkodó beavatkozzék a német-római birodalom ügyeibe. A több éven keresztül ismétlődő fegyveres összecsapások közül kiemelkedett a Lille-hez közeli Bouvines melletti csata. A szerző új forrásfeltárás alapján arra a következtetésre jut, hogy a szembenálló felek serege egyaránt 8—10 000 fő lehetett, míg II. Fülöp francia király azonban mintegy 2000 lovaggal vonult hadba, IV. Ottó német-római császárnak és Földnélküli János angol királynak együttesen csak legfeljebb 1500 lovagja lehetett. Ezen túlmenően a kedvezőbb csatarend, a jobb fegyverzet és a megfelelőbb irányítás döntötte el a csatát a franciák javára. Ennek következményeként II. Fülöp elismertette nyugatfranciaországi hódításait, IV. Ottó pedig elvesztette császári koronáját.

Horst Auerbach a 4. és a 6. számban publikált közleményeiben a Keleti tengeri térség hadiflottáit mutatja be a 17. század közepén, továbbá a brandenburgi-porosz haditengerészet megteremtését és kezdeti fejlődését elemzi. Részletezi, hogy a területi kiterjedés biztosítása indokolta a hadiflotta megteremtését, amelynek alapvető formája a háborús hajózsákmányolás volt, és csak ehhez csatlakozott a hajóvásárlás, -bérlés és -építés. Kiemeli a szerző azt a fontos tényt, hogy a svéd uralom alatt állt Elő-Pomeránia megszerzéséért vívott 1672—78 közti háborúban a tengerpart mentén támadó brandenburgi-porosz haderőt a haditengerészet aktívan támogatta. Az így elért sikerek vezettek az állandó hadiflotta megteremtéséhez.

Magyar szempontból is figyelemre méltó a szembenálló hadseregekben szolgáló magyarokra tekintettel *Helmut Schnitter* közleménye a 4. számban, amely a Fontenoy-i csata példáján a 18. századi áttörést elemzi. Az osztrák örökösödési háborúnak a németalföldi hadszíntéren vívott 1745. május 11-i egyik döntő összecsapásában 53 gyalogzászlóaljból, 102 lovasosztályból álló, 82 ágyúval megerősített francia csoportosítás vonult fel a németalföldi—angol—osztrák—hannoveri szövetségesek 48 gyalogzászlóalja, 93 lovasosztálya és alig 20 ágyúja ellen. A nagyjából azonos erőkkel vívott csatából, amelyben 7 500 francia és 7 200 szövetséges katona volt a veszteséglistán, a franciák kerültek ki győztesen. A szövetségesek mély oszloppal hiábavalóan kísérelték meg áttörni a tűzerős ellenséges vonalat. A betörés ugyan sikerült, de a szövetségesek nem tudtak létszámfölényt elérni, sőt ezt a terepszakaszt a francia szárnyak le tudták zárni, majd tartalékok bevetésével sikeresen visszanyomták a támadókat. Ekkor a francia ágyúk tüze alatt végrehajtott általános ellentámadás szétzilálta a szövetséges hadakat, amelyek elvonultak a csatatérről. Az áttörés kudarca nem csökkenti a vonalharcászat új momentumának jelentőségét.

Ugyancsak érdeklődést kelthet a hazai olvasók részéről *Dieter Postier* 6. számbeli közleménye, amely az 1757. november 5-i Rossbach melletti csatát elemzi. Ismerteti, hogy a 27 gyalogzászlóaljból, 45 lovasosztályból álló és 25 nehézlöveggel megerősített 22 000 főnyi porosz csoportosítás döntően franciákból, részben szövetséges osztrákokból és német fejedelmiekből álló, 62 gyalogzászlóaljnyi, 82 lovasosztálynyi, 45 nehézlöveggel megerősített 41 000 fős túlerővel került szembe. Erőfölényére támaszkodva, a szövetséges hadvezetés a támadás mellett döntött. Három hadoszlopban megindulva, a porosz hadsereg balszárnyát kívánták elvágni a Saale folyótól. Pontatlan mozgás következtében azonban a francia tarta-

léktüzérség az 1. és 2. hadoszlop közé, a francia tartalék seregtest pedig a tartaléktüzérség és a 2. hadoszlop közé tévedt. A porosz hadvezetés felismerte az öt hadoszlop átkarolási tervét és látszólagos visszavonulást rendelt el. A szövetségesek meggyorsították előrenyomulásukat, mire a poroszok a fedett terep előnyeit kihasználták, ferde csatarendben támadáshoz bontakoztak szét a gyalogosok, átkarolásra készültek a két lépcsőben felállt lovasok. Tüzérségi tűz alatt lovasroham, majd gyalogos támadás indult és a szövetségesek meghátráltak. Jellemző, hogy a szövetségesek közel 10 000 főt, míg a poroszok csupán 550 főt vesztettek.

A 3. számban az egyetemes hadtörténelemben kiemelkedő 1380. szeptember 8-i Kulikovó mezei csatát elemzi *Helmut Schnitter*. Bemutatja Dmitrij Ivánovics moszkvai nagyfejedelem és Mamaj kán egyaránt százezres nagyságrendű seregét, az orosz és tatár részről hasonló elkeseredettséggel vívott véres küzdelmet, amelyben mindkét oldalon minden negyedik harcos a veszteséglistára került. Kiemeli az orosz tartalékok bevetésének jelentőségét, az Arany Horda hadainak így elért megfutamítását, amely az orosz területek felszabadulásához vezetett.

A csehországi erődítményépítés történetét mutatja be Theresienstadt erőd példáján a 6. számban *Andrej Romañak*. Ismerteti, hogy az osztrák örökösödési és a hétéves háború tapasztalatai alapján a védelmi rendszer erősítését, a csapatok jobb elhelyezését és az ellátás megkönnyítését célozta a poroszok várható csehországi és ausztriai támadási irányában felépített Habsburg-erőd. Ezt részletes építéstörténeti és felépítési leírás követi, amelynek jobb megértéséhez számos korabeli metszet és vázlat nyújt segítséget.

Carl von Clausewitz (1780—1831) porosz tábornok, a Napóleon-ellenes német felszabadító háborúk korában tevékenykedett neves katonai teoretikus és haladó reformpolitikus életművével születésének 200. évfordulója kapcsán számos írás foglalkozik. Az 5. szám tartalmazza azt az ünnepi megemlékezést, amelyet szülő- és végső nyugvóhelyén, Burgban mondott el 1980. június 1-én *Fritz Streletz* vezérezredes, honvédelmi miniszterhelyettes, vezérkari főnök.

A 4. számban *Reinhard Brühl* tanulmánya Clausewitz hadelméleti teljesítményét elemzi. Ismerteti A háborúról c. háromkötetes főművet, amelyben Clausewitz feltárta a háború társadalmi mivoltát, a politika és a háború összefüggését, a fegyveres harcot befolyásoló tényezőket, így az erkölcsi nagyságot, a hadászat és harcászat, a cél és eszköz, a támadás és védekezés, a feszültség és nyugalom viszonyát. Kimutatja a szerző, hogy Clausewitz az elméleti megismerésnél a gyakorlatból, a lezajlott háborúk elemzéséből indult ki és ezek tapasztalatait általánosította, így ismeretelméleti és osztálykorlátai dacára kiemelkedő tudományos teljesítményt ért el. A hadelméletet matematikaiból társadalomtudománnyá tette, ebben az értelemben a marxi—lenini hadtudomány egyik előfutára és forrása volt.

Dorothea Schmidt az 5. számban megjelent közleményében a haderő és a néptömegek viszonyának kérdését elemzi a poroszországi hadügy polgári átalakulásának kezdeti szakaszában. Rámutat, hogy a napóleoni uralom elleni sikeres függetlenségi harc megvívásának kérdése vezetett el a felfegyverzett néptömegek szerepének felismeréséhez, a katonai természetű reformkövetelések pedig a polgári átalakulást feltételező politikai követelésekhez, így az általános hadkötelezettség az alkotmányossághoz.

Helmut Bock 5. számbeli tanulmánya „Reform és forradalom" címmel az 1807/8-as porosz reformkormány megítélésével foglalkozik. Azt az ellentmondást vizsgálja, hogy Stein kormányfő kabinetje a porosz monarchiát fenn kívánta tartani, míg a társadalmi viszonyokat polgári módon át akarta alakítani. Kimutatja, hogy a porosz reformerek számára objektív és szubjektív okokból egyaránt lehetetlen volt a köztársaság követelése, döntőnek azonban az bizonyult, hogy liberális szellemű reformtevékenységükkel előkészítették a polgári forradalom kibontakozását. Befejezésül azt elemzi, miért helytelen erre a politikára „a felülről jött forradalom" jelzőt alkalmazni.

E témakörhöz tartozik *Dorothea Schmidt* 1. számbeli forráspublikációja, amely Clausewitz Gerhard von Scharnhorst (1755—1813) altábornagyról, a Napóleon-ellenes német felszabadító háború kimagasló hadvezéréről írt „Jegyzet Scharnhorst életkörülményeiről és Scharnhorst jellemzése" c. rövid művét teszi közzé.

Hansjürgen Uszczek a 6. számban pedig éppen Scharnhorstnak, az ifjú tüzértisztnek a francia forradalmi hadseregről közzétett „Az 1794-es hadjáratban elért francia győzelem okairól" c. írását teszi hozzáférhetővé forráspublikációjában.

Kurt Holzapfel 3. számbeli tanulmánya az 1830. évi júliusi francia forradalmat elemzi a nemzetközi osztályharc aspektusából. Abból a kérdésből indul ki, hogy a polgárkirályság megteremtésének kihívására „a monarchikus legitimitás elvén" alapuló Szent Szövetség miért nem választ „a beavatkozási jog" gyakorlásával. Kimutatja, hogy a gyenge belső francia reakcióra egy intervenció nem támaszkodhatott, Lajos Fülöp támogatásával a nemzetközi reakció továbbá a forradalom radikalizálódásának kívánt gátat vetni, egyúttal így megakadályozni továbbterjedését. Erre az osztálykompromisszumra a francia nagypolgárság hajlandó volt.

Horst Steigleder és *Karl Schmidt* „A hadművészet alapelvei Friedrich Engels katonai írásaiban" c. közös 5. számbeli tanulmánya azt a kérdést vizsgálja, miként alkalmazta Engels a termelőerőknek és a termelési viszonyoknak a hadművészetre gyakorolt hatásával kapcsolatos tézisét olyan alapelvekre, mint a harccselekmények aktivitása, a csapatok mozgékonysága, a főerőknek a döntő irányban való koncentrálása és a meglepetés. Kimutatják, hogy a materialista kiindulás, a dialektikus megközelítés és a történelmi kategóriaként való elemzés volt az új vonás ezekben a hadművészeti alapelvekben.

Ugyancsak Engels-szel kapcsolatosan a leszerelésért vívott antimilitarista harc kérdését elemzi *Wolfgang Jahn* 3. számbeli tanulmánya. Engels műveinek elemzésével feltárja, miként szállt szembe Engels korának sovinizmusával, az egyre növekvő hadikiadásokkal, fegyverkezéssel, militarizálódással. Alternatívaként az állandó hadseregeknek az általános népfelkelésen alapuló milíciával való felváltását vázolta fel. Az ehhez vezető első lépésnek a tényleges szolgálati idő csökkentését, nemzetközi megállapodással kölcsönös létszámcsökkentést, részleges és a fokozatos leszerelést indítványozta. E célok elérése érdekében igyekezett mozgósítani a forradalmi munkásmozgalmat, amely Engelsnek ezt az útmutatását mindenkor követte békeharcában.

E témakörhöz csatlakozik *Jürgen Lampe* közleménye a 2. számban, amely a német forradalmi szociáldemokráciának az 1897-es flottaelőterjesztés elleni parlamentáris küzdelmét elemzi. Bemutatja, hogy ez a tervezett nagyarányú fegyverkezés nem állt a munkásosztály érdekében, a parlamenti frakció feltárta gazdasági indítékait, politikai, szociális és katonai következményeit, a pártsajtó pedig tömegmozgalmakra mozgósított.

A 4. számban más vonatkozásban foglalkozik a fegyverkezési hullámmal *Günther Thiede*, aki közleményében az M 71/84 típusú német gyalogsági puska kifejlesztését és rendszeresítését elemzi. Ezzel az ismétlőfegyverrel az átfegyverzést követően a német militaristák a politikai nyomás újabb eszközéhez és egyúttal katonai fölényhez kívántak jutni Franciaország és Oroszország ellenében.

Baldur Kaulisch 5. számbeli forráspublikációja a császári német haditengerészeti vezetés tengerentúli támaszpontpolitikájára vonatkozó három iratot tesz közzé 1898-ból, 1899-ből és 1916-ból.

A két világháború közti időszakkal kapcsolatos publikációk közül első helyre kívánkozik *Monika Gibas* 5. számbeli közleménye, amely azt vizsgálja, hogy a Kapp-puccs elleni 1920-as védelmi harc, az 1921-es középnémetországi fegyveres küzdelmek és a hamburgi proletariátus 1923-as forradalmi felkelésének elemzése milyen tanúságokkal járt az NKP vezetése számára a proletariátus forradalmi pártja vezető szerepével, az opportunizmus és más elhajlások elleni és a dolgozó tömegek egységéért vívott politikai harccal kapcsolatosan a weimari köztársaság éveiben.

Dieter Dreetz a 3. számban megjelent közleményében azt elemzi, hogyan jelentkeznek az 1918/19-es német novemberi forradalom kérdései az NSZK újabb hadtörténelmi publikációiban. Bemutatja, hogy a politikai konzervativizmus megerősödésének jegyében a polgári demokratikus köztársaságban egyre gyakrabban „a tanácsdiktatúra alternatíváját" látják, szembeállítják „a jogállamot és a tanácsköztársaságot", „a nyugat-európai és a forradalmi szovjet államformát", „a népi hadsereget és a Vörös Hadsereget".

Ugyancsak a 3. számban megjelent közleményében *Otto Hennicke* a Vörös Ruhr-Hadsereg politikai és katonai jellemzésére vállalkozott. A Kapp-puccs leverésére 1920-ban létrejött fegyveres munkásalakulatokkal kapcsolatosan a kommunisták vezette egységfrontot hangsúlyozza. Kiemeli, hogy a weimari köztársaság vívmányainak megvédése során a dolgozó tömegek politikai akaratának katonai kifejeződése volt a Vörös Ruhr-Hadsereg. Részletezi ennek tagolódását, erőviszonyait, fegyverzetét és megadja az egyes egységek megnevezését, állomáshelyét, parancsnokát és létszámát, továbbá az ellenforradalmároknak okozott és saját veszteségeket.

Helga Gotschlich az 1. és az 5. számban megjelent tanulmányaiban a „Fekete-Vörös-Arany Birodalmi Lobogó" nevet viselő Republikánus Hadviseltek és Republikánusok Szövetsége 1924-es megalakulását, kezdeti fejlődését és antifasiszta ellenállási tevékenységét részletezi 1933-ig. Bemutatja, hogy a szociáldemokraták és polgári demokraták a republikánus-demokrata államgondolat jegyében a weimari köztársaság védelmére egyesültek, de emögött kezdetben a kommunistákkal szembeni felzárkózás húzódott meg. A fasiszta párt 1930-as előretörését követően is elzárkózott az antifasiszta forradalmi egységfront kommunista követelése elől, köztársasági propagandájával objektíve mégis az antifasiszta tömegmozgalmat erősítette. Még inkább ebben az irányban hatott a szélsőjobboldali terror ellen létrehozott katonai védelmi alakulatokat összefogó Vasfront. A Szövetség és a Vasfront a fasiszta hatalomátvételt mégsem kísérelte meg megakadályozni, vezetői nem adták ki a tömegek által várt tűzparancsot. Ennek ellenére számos alakulata együttműködött a Vörös Frontharcos Szövetség alakulataival a kommunista akciókban.

A hátteret, a Kommunista Internacionálének és a Szocialista Munkásinternacionálénak a háború és béke kérdésében tett 1924—26 közti állásfoglalásait elemzi 1. számbeli tanulmányában *Joachim Kuhles*. Részletezi, hogy a szocialisták elegendőnek tartották az imperialista államok hivatalos kormánypacifizmusát, míg a kommunisták az alapvető hatalmi antagonizmus miatt aktív békeharcot kívántak folytatni.

Nyikolaj Bugaj az orosz polgárháború két kiemelkedő kommunista parancsnokának állít emléket közleményeiben. A 2. számban V. V. Kujbisev (1888—1935), a 4. számban *Grigorij Kuzmin* társszerzőségével M. V. Frunze (1885—1925) életútját ismerteti.

A második világháborús témakörrel kapcsolatosan nagy érdeklődést kelthet *Wolfgang Bleyer* és *Roswitha Czollek* közös tanulmánya a 4. számban, amelyben a fasiszta német imperializmusnak a balti államok ellen irányuló 1939 nyári—őszi agressziós terveit és azoknak a Szovjetunió általi megakadályozását elemzik. A német—szovjet megnemtámadási szerződés hátteréként bemutatják a Litvániára, Lettországra és Észtországra rákényszerített német szerződéseket, a brit és francia megbízottakkal folytatott sikertelen szovjet tárgyalásokat. Bemutatják továbbá a német—szovjet szerződés és a lengyelországi demarkációs vonal jelentőségét a Szovjetunió biztonsága szempontjából.

Werner Stang az 1. számban közzétett közleményében a fasiszta Németország katonai vezetésének a közvélemény, különösen a katonák véleményének manipulálására szolgáló szerveit és eszközeit elemzi az 1939—1943 közötti időszakban. Bemutatja a Wehrmacht propagandaosztályának tevékenységét, a Birodalmi Népfelvilágosítási és Propaganda Minisztérium támogatását, a manipulálást szolgáló legfontosabb publikációkat és más eszközöket, az azok felhasználására vonatkozó alapvető rendeleteket, utasításokat.

A V—2 néven ismertté vált A—4 ballisztikus rakéta kifejlesztéséről és bevetéséről szól *Karl Stich* 2. számbeli tanulmánya. Részletezi az 1933 óta folytatott német rakétakísérleteket, a kifejlesztett típusokat, az A—4 megalkotását, az 1942. október 3-i első sikeres kilövést, a sorozatgyártás megszervezését. Részletes adatokkal szolgál a rakétáról és a gyártásról, valamint a kilövési helyre szállításról és a kilőtt 3474 rakéta sorsáról.

A Nagy Honvédő Háború utolsó szakaszával kapcsolatos *N. A. Antipenko* közleménye, amely az 1. Belorusz Front hadtápszolgálatát mutatja be a visztula—oderai és berlini hadműveleti időszakban, valamint *Joachim Mai* forráspublikációja, amely a 2. Belorusz Frontnak a berlini hadműveletben való bevetésére vonatkozó iratokat közöl. Mindkettő a 3. számban jelent meg.

Dieter Rostowski a 4. számban közzétett forráspublikációja a 2. Lengyel Hadsereg sebesültjei ellen elkövetett SS-bűnökre vonatkozó, 1979-ben felvett öt tanúvallomást tartalmazza.

Klaus-Peter Zoellner közleményében a 3. számban Berlin első szovjet városparancsnokának, Nyikolaj Erasztovics Berzarin (1904—1945) vezérezredesnek az életútját ismerteti.

Hetvenedik születésnapja alkalmából a német forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő egyéniségének, az NDK nemzetvédelmi miniszterének, Heinz Hoffmann hadseregtábornoknak életútját idézi fel a 6. számban *Dietmar Rohlfs*.

Az NDK Nemzeti Néphadseregével kapcsolatosan a szárazföldi haderő bevetésének elveit, ezen elvek elsajátításának és alkalmazásának módjait elemzi az 5.

számban megjelent közleményében *Hans Höhn* az 1956—61 közti első időszakban.

Reinhard Brühl a Varsói Szerződés 25. évfordulóján Szövetségi tapasztalatok címmel tette közzé gondolatait e szocialista koalíció fejlődésével kapcsolatosan a 2. számban. Az európai szocialista országok barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződését elemzésében szembeállítja a német nép számára korábban sorsdöntőnek minősülő 1882-es hármas szövetséggel, az 1936-os antikomintern paktummal, valamint az NSZK-nak a NATO-hoz való 1955-ös csatlakozásával.

Más aspektusból közelíti meg ezt a kérdést ugyancsak a 2. számban *Paul Wollina*, aki tanulmányában a Varsói Szerződés katonai erősítésének a kérdését a szocialista államok és nemzetek törvényszerű közeledési folyamatának kifejeződéseként elemzi.

A fegyverbarátság területére visz át *Jürgen Grümmert* 2. számbeli közleménye, amely az NDK Nemzeti Néphadserege és a Németországi Szovjet Hadseregcsoport egy-egy páncélos egységének partneri kapcsolatait elemzi 1970—76 között.

Az e fegyverbarátsági kapcsolatok alapját képező okmányt, az NDK nemzetvédelmi miniszterének 1969. december 18-i parancsát teszi közzé ugyancsak a 2. számban *Klaus Ulrich Keubke*.

Az NDK Nemzeti Néphadserege és a Lengyel Hadsereg hetvenes évekbeli fegyverbarátsági kapcsolatait a 3. számban *Karl Greese, Peter Schramm* és *Alfred Voerster* közös tanulmánya részletezi.

A szembenálló imperialista katonai tömbre áttérve a 4. számban *Wolfgang Baatz* az NSZK-imperializmus afrikai katonai beszivárgásáról ír tanulmányában. Bemutatja a gyarmatosítás utolsó maradékainak támogatása és az új nemzeti államok elkötelezése területén az NSZK részvételét a katonai kiképzésben és a hadfelszerelés szállításában, amelyért cserében stratégiai jellegű nyersanyagokhoz igyekszik hozzájutni, miközben részt vállal a NATO-stratégia megvalósításában, amely az afrikai kontinenst az európai szocialista államok elleni katonai felvonulási területnek, hadműveleti bázisnak és bizonyos értelemben hátországnak igyekszik tekinteni és pozíciókat épít ki ennek érdekében.

Wolfgang Roschlau a 2. számban publikált tanulmányában a NATO hetvenes évekbeli történelmével kapcsolatosan a haderők fejlődését vizsgálja a módosított rugalmas reagálás stratégiájának a tükrében. Részletesen elemzi a regionális és helyi háborúk szerepének felértékelését, a hagyományos és „korlátozott atomháború" elméletének előtérbe helyezését, az ebből fakadó áttervezéseket, átfegyverzéseket és átszervezéseket.

Az egyetemes kortárs történelem érdekes területét, az amerikaközi politikai-katonai rendszer kialakulását és fejlődését választotta témául az 1. számban megjelent tanulmányában *Rainer Lambrecht*. Fontos adatokat közöl elemzése során az Egyesült Államoktól való függőség illusztrálására.

Bernhard Heimann 5. számbeli közleménye Nagy-Britannia és az Egyesült Államok 1944—1949 közti görögországi intervencióját elemzi.

A 6. számban *Peter Hoch* és *Bertram Knorr* közös tanulmánya a nemzeti felszabadító mozgalmak ellen elkövetett 1945 utáni brit agressziókkal kapcsolatosan a katonai erő bevetésének kérdését tűzte tárgyául.

Ugyancsak a 6. számban *Anne-Sophie Arnold* tanulmánya Zimbabwe hazafias erőinek a nemzeti függetlenségért és a demokráciáért vívott harcát részletezi.

A csapattörténetírás területére kalauzol el *Hermann Rahne* 2. számbeli közleménye, amely a 18. század közepétől napjainkig kíséri végig a militarista szellemű csapattörténetírást.

Ugyanennek a területnek a másik aspektusát, a szovjet csapattörténetírást tekinti át az 1. számban publikált tanulmányában *Werner Thiel*. Ez hívja fel a figyelmet, hogy helye és szerepe van a szocialista csapattörténetírásnak is.

Befejezésül megemlítjük, hogy az 1. számban *Rudolf Dzipanow* írt tanulmányt arról, hogy milyen jelentősége van a hadtörténelemnek a népi Lengyelország védelmi készségének erősítésében. *(Zachar József)*

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA

1978.

II. RÉSZ

Keleti hadszíntér

A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata 1941

Aliszova, L. P.: A szovjet csapatok ellentámadása Moszkva északnyugati részén 1941 végén. — VI, 1978. 12. sz. 23—38. p.

Luther, C : Német páncélos hadműveletek Ukrajnában 1941-ben. — AQ, 1978. 4. sz. 454—469. p.

Muriev, D.: Az 50. lövészhadosztály védelmi harca Moszkva alatt. — VIZS, 1978. 12. sz. 33—38. p

Rjabüsev, D.: A 8. gépesített hadtest részvétele a Délnyugati Front 1941 júniusi ellencsapásában. (Visszaemlékezések.) — VIZS, 1978. 6. sz. 67—74. p.

Az 1942—1944. évi hadműveletek

Bliznjuk, A.: A pártpolitikai munka terve egy deszantcsoport csapatainál 1943-ban. — VIZS, 1978. 6. sz 64—66. p.

Brezsnev, L. I.: A Kis Föld. (1—2. r.) Visszaemlékezések a Nagy Honvédő Háború egyik csatájára. — Szputnyik, 1978. 7—8. sz.

Castiglioni, V.: A Dnyesztertől a Donig. — RM, 1978. 2. sz. 74—82. p.

[Csisztjakov] Tchistiakov, I.: A kurszki győzelem. — RMSov, 1978. 7. sz. 42—45. p.

Dobrovolszkij, P.: A „Szikra" hadművelet. — VIZS, 1978. 1. sz. 74—77. p.

Frolov, B.: A Dnepr menti csata. 1943 augusztus—december. — RMSov, 1978. 10. sz. 46—49. p.

Frolov, B.: Harckocsiütközet 1943-ban Boroduhov körzetében. — VIZS, 1978. 9. sz. 18—24. p.

Gosztony, P.: Sztálingrád. Érdekes szovjet állásfoglalás. — SS, 1978. 3. sz. 9—10. p.

[Kobrin] Kobrine, N.: A „Szikra" hadművelet. A leningrádi blokád áttörésének 35. évfordulója alkalmából. — RMSov, 1978. 2. sz. 9—11. p.

Konecki, T.: A szovjet hadsereg hadműveletei Karéliában és a Sarkkörön túl 1944-ben. — WPH, 1978. 4. sz. 198—249. p.

Lavrentev, K.: A csapatlégvédelmi tüzérség tapasztalatai a kurszki védelemben. — VIZS, 1978. 4. sz. 27—34. p.

Leosenja, E.—*Vinszkij,* A.: A Főparancsnokság 1944. november 28-i parancsa. — VIZS, 1978. 12. sz. 39—40. p.

Levcsenko, V.: Harcok a hídfőért (a fasiszta német csapatok Dnyepr menti szétzúzásának 35. évfordulójára). — KVSZ, 1978. 18. sz. 27—33. p.

Orlov, A.: Győzelem a tűzívben. [A kurszki csata 35. évfordulója.] — KVSZ, 1978. 13. sz. 27—34. p.

Orlov, A.: A második világháború gyökeres fordulatának éve: 1943. — RMSov, 1978. 5. sz. 42—45. p.

Plotnikov, Ju.: Sztalingrád hőstette. (A fasiszta német csapatok szétzúzása a Volga mentén 35 évvel ezelőtt.) — KVSZ, 1978. 3. sz. 37—44. p.

Rarickij, A.: A 3. gárdahadsereg támadó hadművelete 1944 júliusában. — VIZS, 1978. 9. sz. 70—78. p.

Rosen-Zawadzki, K.: A Tajfun hadművelet. A Wehrmacht totális vereségének előjelei (német megvilágításban). — Studia z Dziejów ZSRR i Europy Srodkowej, 1978. 14. köt. 163—198. p.

Rotmisztrov, P.: A prohorovkai és a Korszun-Sevcsenko-i ütközet. — VIZS, 1978. 2. sz. 78—84. p.

Szmirnov, A.—*Uszov,* A.: A légvédelmi erők és eszközök együttműködése Le-

ningrád blokádja idején. — VIZS, 1978. 11. sz. 32—39. p.

Zsilin, P. A.: Jelentős adalék a szovjet nép hősi harcának krónikájához. (Brezsnyev: Kis Föld c. műve.) — NNI, 1978. 5. sz. 83—91. p.

Felszabadító hadműveletek Lengyelország területén

Bordzilowski, J.: A szovjet hadsereg szerepe a lengyel hadsereg megalakításában és Lengyelország felszabadításában. — WPH, 1978. 3. sz. 31—42. p.

Krzeminski, Cz.: A lengyel népi hadsereg együttműködése a szovjet hadsereggel a lengyel területek felszabadításáért vívott harcokban. — MW, 1978. 5. sz. 102—109. p.

Kuszkiewicz, R.: A hitlerterror elleni harc Észak-Mazóviában. — WPH, 1978. 2. sz. 141—161. p.

Raznikiewicz, Z.: A 11. harckocsihadtest részvétele a 69. hadsereg Radom—Lódz térségében folytatott hadműveletében, 1945. január 14—19. — WPH, 1978. 2. sz. 107—140. p.

Sawicki, T.: A német keleti hadsereg leverése a szovjet hadsereg 1945. évi téli támadó hadműveletében. — WPH, 1978. 2. sz. 162—174. p.

Sawicki, T.: A német keleti hadsereg leverése a szovjet hadsereg 1945. évi télitavaszi hadjáratában. — WPH, 1978. 1. sz. 172—189. p.

Schickel, A.: A második világháborús lengyel veszteségek. — EW, 1978. 11. sz. 569—572. p.

Stachula, A.: A 6. gyaloghadosztály harccselekményei a varsói hadműveletben, 1945. január. — WPH, 1978. 2. sz. 3—33. p.

Felszabadító hadműveletek Románia, Bulgária és Jugoszlávia területén

Antoszjak, A.: Szovjet—jugoszláv fegyverbarátság a második világháborúban. — VIZS, 1978. 5. sz. 67—82. p.

Branica, V.: A „Schach" fedőnevű német hadművelet 1944. május 22-től május 30-ig. — VOG, 1978. 1. sz. 41—57. p.

Ilel, J.: A szovjet csapatok 1944. évi bulgáriai bevonulása történelmi szükségesség volt. — VIZS, 1978. 9. sz. 83—86. p.

Nikolov, B.: A Bolgár Néphadsereg hadszínterei a Nagy Honvédő Háború első időszakában. — VISz, 1978. 4. sz. 60—73. p.

Uzelac, D.: Német ellentámadás Kelet-Boszniában 1945. március 19—31 között. — VOG, 1978. 1. sz. 23—40. p.

Zöller, M.: Német internacionalisták részvétele a jugoszláv népfelszabadító háborúban, 1941—1945. — ZG, 1978. 1. sz. 46—51. p.

Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia felszabadítása

Afonin, I. M.: Harcban a szabadságért. (Visszaemlékezés a magyarországi harcokra.) — F, 1978. 7. sz. 6—7. p.

Alföldi E.: Húsz fénykép... Magyarországért harcoltak. — F, 1978. 7. sz. 22—23. p.

Munin, J.: Felejthetetlen hőstett. [Bécs felszabadítása.] — KZ, 1978. április 13. 3. p.

Nemcev, V.—*Sesztakov*, B.: Újra magyar földön. — MZS, 1978. 12. sz. 117—120. p.

A berlini hadművelet, az európai háború befejező eseményei

Hübner, G.: Katonatörténet bronzba öntve. A hitlerizmus alóli felszabadulás 33. évfordulójára. — NDK, 1978. 5. sz. 4—5. p.

Kaczmarek, K.: A szovjet és a lengyel hadsereg együttműködése a berlini hadműveletben. — VIZS, 1978. 5. sz. 82—88. p.

Okorokov, A. D.: A Nagy Honvédő Háború befejező szakasza. — NNI, 1978. 4. sz. 90—102., 6. sz. 67—96. p.

Sawicki, T.: A német keleti hadsereg erőinek értékelése a szovjet hadsereg berlini hadművelete alatt. — WPH, 1978. 3. sz. 307—325. p.

Szimonov, K.: A háború napjaiból... (A kapituláció aláírása.) (Részlet — — visszaemlékezéseiből.) — F, 1978. 9. sz. 20—22. p.

Távol-keleti hadszíntér

Kozlov, L.: Támadás hegységben és sivatagban. Hadműveletek 1945 augusztusában a japán hadsereg ellen. — RMSov, 1978. 9. sz. 44—47. p.

Mazare, M. C.: Indokína 1945: a japán hadsereg támadása és a francia légierő. — RHA, 1978. 1. sz. 123—144. p.

Plotnikov, G.: A szovjet hadsereg felszabadító küldetése Távol-Keleten 1945-ben. — RMSov, 1978. 9. sz. 2—5. p.

Szidorov, V.: A 36. hadsereg támadásának műszaki biztosítása a mandzsuriai hadműveletben. — VIZS, 1978. 4. sz. 97—101. p.

Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban

Alboth, H.: Ellenállás az ellenség megszállta területen. [Dánia a második világháborúban.] — SS, 1978. 4. sz. 7—10. p.

Benser, G.: Antifa-bizottságok — állami szervek — pártszervezetek. Gondolatok az antifasiszta mozgalom méreteiről, szerepéről és korlátairól a második világháború végén. (Német antifasiszták a helyi közigazgatásban az amerikai megszállt területeken.) — ZG, 1978. 9. sz. 785—802. p.

Bieszczanin, Z.: Az Armia Ludowa (Népi Hadsereg) Bartosz Glowackiról elnevezett 1. partizánbrigádja Krakkó körzetében. — WPH, 1978. 4. sz. 164—197. p.

Bosák, P.: Katonai tevékenység a Szlovák Nemzeti Felkelés északnyugati arcvonalszakaszán. (1944 augusztus—október) — HC, 1978. 3. sz. 379—395. p.

Bosnjak, L.: A partizánok diverziós tevékenysége Banjaluka körzetében 1941—1945. — VOG, 1978. 1. sz. 179—196. p.

Bouladou, G.: Ellenállási csoportok Montpellier környékén. — RHDGM, 112. sz. 1978. 67—86. p.

A „Combat" mozgalom szabadcsapatának története. — RHDGM, 112. sz. 1978. 87—93. p.

Demps, L.: A koncentrációs táborok foglyainak kizsákmányolása az Osram-konszern részéről 1944—1945-ben. — ZG, 1978. 5. sz. 416—437. p.

Doehler, E.: Az aktív antifasiszta harc a NKP politikájában (1929—1933). — MG, 1978. 5. sz. 534—541. p.

Dolgotovics, B.: A belorusz partizánok együttműködése a szovjet hadsereg csapataival erőszakos folyóátkeléseknél. — VIZS, 1978. 6. sz. 89—93. p.

Flaske, J.: Kiállunk köztársaságunk mellett... Megemlékezés az antifasiszta ellenállás hőseiről. — NDK, 1978. 11. sz. 16—17. p.

Ilel, J.: A katonai rendőrség támadása a partizánmozgalom ellen, a Közép- és Kelet-Középhegységben, 1943 őszén. — Izvesztija, 25. köt. 1978. 36—50. p.

Kiszelev, V. K.: A Belorussziában működő földalatti mozgalom és a partizánok szerepe a hitleri vegyi háború tervének meghiúsításában. — VI, 1978. 5. sz. 19—32. p.

Matusek, P.: A lengyel ellenállási mozgalom a nemzeti kultúrjavak védelméért. — WPH, 1978. 3. sz. 274—306. p.

Okecki, St.: Raoul Baligand a belgiumi Bois du Cazier szénbányában végrehajtott akcióról, 1942. április 12—13. — WPH, 1978. 3. sz. 261—273. p.

A partizán alegységeknek a Szlovák Nemzeti Felkelés arcvonalain elfoglalt védelméből a harctevékenység új körzeteibe való átmenete 1944 október végén—november elején. — Studie k Ceskoslovenskym Vojenskym Dejinám, 1977. 4—5. sz. 187—212. p.

Pivovarci, J.: A szlovák hadsereg antifasiszta ellenálló egységei harckészültségének fokozása Szlovákiának a németek által előkészített megszállása ellen. — Studie k Ceskoslovenskym Vojenskym Dejinám, 1976. 2—3. sz. 69—95. p.

Rausch, J.: A fegyveres ellenállás szerb nacionalista változata a megszállt Szerbiában 1941—1943-ban. (Draza Mihailovic csetnik mozgalma.) — ÖMZ, 1978. 4. sz. 307—315. p.

Richter, K.: Csehszlovák katonai ellenállás Lengyelországban. 1. r. — HV, 1978. 6. sz. 22—39. p.

Richter, K.: A fordulat éve. 1—2. r. Az antifasiszta ellenállás csehszlovák frontjai. — HV, 1978. 3. sz. 51—64., 4. sz. 66—80. p.

Richter, K.: Zdenek Nejedly és a csehszlovák katonai ellenállási mozgalom a Szovjetunióban. — HV, 1978. 3. sz. 85—96. p.

Ruszev, At.: A „Hriszto Botev" katonai partizánzászlóalj. — VISz, 1978. 4. sz. 16—23. p.

Stapor, Zdz.: A Szovjetunió és Lengyelország népeinek fegyveres erőfeszítései a második világháborúban. — MW, 1978. 5. sz. 5—15. p.

A „Stary" elnevezésű lengyel partizánosztag 1940—1945. Összeáll. Wl. *Mroczkowski*. — Z Pola Walki, 1978. 4. sz. 187—197. p.

A szlovákiai partizánmozgalom legsúlyosabb időszaka (1944 november—december). — Studie k Ceskoslovenskym Vojenskym Dejinám, 1976. 2—3. sz. 96—131. p.

Wieczorek, M.: Az Armia Ludowa (Népi Hadsereg) partizánbevetéseinek alakulása, 1944 január—április között. — WPH, 1978. 3. sz. 162—188. p.

Zarudzki, M.: A Dobiegniew (Woldenberg)-i hadifogolytábor ellenállási mozgalma 1940—1945. között. — WPH, 1978. 2. sz. 175—201. p.

Háborús bűnök

Despot, M.: Az olasz hadsereg megtorló intézkedései Észak-Dalmáciában 1941-től a fasiszta Olaszország kapitulációjáig és a nemzetközi jog. — VOG, 1978. 1. sz. 91—110. p.

Fleming, G.: Az 1945. március 10-i Himmlernek írt „Bernadotte-levél" keletkezése. — VFZ, 1978. 4. sz. 571—600. p.

Karny, M.: A koncentrációs táborok, az SS és a német monopóliumok. — CCH, 1978. 5. sz. 676—712. p.

Petuhov, K.: A hitleristák kegyetlenkedései a szovjet hadifoglyokkal. — VIZS, 1978. 10. sz. 82—85. p.

Julius Streicher politikai testamentuma. (Dokumentum.) Közli: J. W. Baird. — VFZ, 1978. 4. sz. 660—693. p.

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

Az amerikai megszálló hatalom Japánban, 1945—1947. (Dokumentumok). Összeáll. W. *Benz.* — VFZ, 1978. 2. sz. 265—346. p.

Amstbüchler, R.: A „Szavanna" hadművelet. Délafrikai csapatok az angolai polgárháborúban 1975—1976-ban. — TR, 1978. 6. sz. 533—537. p.

Arnold, A.-S.: Az angolai nép fegyveres felszabadító harca. Fejlődés és sajátosságok. — MG, 1978. 6. sz. 656—669. p.

Brahm, H.: A Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság 1949—1957 között. Szövetség és véleménykülönbség. — ÖO, 1978. 2. sz. 371—382. p.

Cigliana, C.: Politika és háború. Hadműveletek Koreában 1950—1951-ben. — RM, 1978. 5. sz. 97—108. p.

Delmas, C.: Harminc éve — a brüsszeli szerződés. — DN, 1978. 3. sz. 23—28. p.

Delmas, C.: Harminc éve — Tito „nem"-je Sztálinnak. — DN, 1978. 6. sz. 73—84. p.

Dmitriev, B.: „Dropshot" fedőnéven. [A Szovjetunió elleni háború terve 1949-ben.] — KZ, 1978. november 11. 3. p.

Ehrentreich, D.—*Löwning,* H.: Harc a békés egymás mellett élés megvalósulásáért és a katonai tényező korunkban. — MG, 1978. 5. sz. 542—552. p.

Evdokimov, V. N.: Az USA vietnami politikusok okai (1945—1975). — RM, 1978. külpolitikai doktrína Délkelet-Ázsiában a 60-as 70-es évek fordulóján. — UIZS, 1978. 11. sz. 89—94. p.

Gahery, J.-L.: A szovjet stratégia 1978-ban. — DN, 1978. 5. sz. 25—42. p.

Giovanelli, G.: A világon kirobbanó konfliktusok okai. (1945—1975). — RM, 1978. 4. sz. 121—128. p.

Glazunov, N.: A NATO hadászati koncepciója és fegyveres erőinek fejlődése. — VIZS, 1978. 11. sz. 80—86. p.

Gourmen, P.: Francia szállítózászlóaljak Algériában. — RHA, 1978. 3. sz. 173—184. p.

Grabbe, H.-J.: Német-szövetséges ellentétek az NSZK alaptörvény-tervezet körül 1949 tavaszán. — VFZ, 1978. 3. sz. 393—418. p.

Gregorowicz, L.: Öt esztendei szolgálat az ENSZ csapatok keretében a Közel-Keleten. — PWL, 1978. 9. sz. 56—59. p.

Groehler, O.: Hadműveleti művészet és harcászat az 1950. évi koreai nyári hadjáratban. — MG, 1978. 2. sz. 152—162. p.

Háború Indokínában (1977—1978). — ÖMZ, 1978. 3. sz. 240—241. p.

Hatcher, M. J.: A harckocsi életképes és jól alkalmazható. [Az 1973-as arab—izraeli háború tapasztalatai.] — MR, 1978. 2. sz. 75—87. p.

Hazanov, M. E.: A palesztín probléma története. — VI, 1978. 9. sz. 46—61. p.

Hoch, P.: A nyugat-európai imperialista katonai integráció alapvető problémái és fejlődési szakaszai. — MG, 1978. 3. sz. 276—286. p.

Jan, M.: Európa a kínai stratégiában. — DN, 1978. 10. sz. 89—98. p.

Jäger, H.: Kelet-ázsiai légiháború. [USA légierő a vietnami háborúban.] — TRP, 1978. 8. sz. 659—665., 9. sz. 743—748., 10 sz. 823—830., 11. sz. 897—904., 12. sz. 970—976., 1979. 1. sz. 60—65. p.

Jeremics, V.: Páncélos- és gépesített csapatok alkalmazásának tapasztalatai a vietnami háborúban. — VD, 1978. 1. sz. 168—177. p.

Keiderling, G.: A „Vittles" hadművelet — imperialista légihíd-provokáció, 1948—1949-ben Berlinben. — MG, 1978. 5. sz. 564—573. p.

Klank, W.: A növekvő fegyverkezési együttműködés Nyugat-Európában. — MG, 1978. 1. sz. 74—84. p.

Korneev, L.: Izrael és az USA hírszerzőinek együttműködése (1956—1975). — VIZS, 1978. 4. sz. 72—79. p.

Lacoste, P.: A haditengerészeti politika és stratégia jelenkori kérdései. — DN, 1978. 10. sz. 47—58. p.

Lambrecht, R.: A periférikus imperialista katonai tömbök kialakulása és fejlődése a 70-es években. — MG, 1978. 6. sz. 670—683. p.

Magenheimer, H.: A Varsói Szerződés csapatai Csehszlovákiában 1968-ban. — ÖMZ, 1978. 5. sz. 384—392. p.

Mai, G.: Az 1950. augusztusi Churchill-terv. Egy megjegyzéssel ellátott akta Hermann Pünder hagyatékából. — MM, 1978. 2. sz. 137—144. p.

Molczanow, J.: Európa Helsinki után. — WL, 1978. 6. sz. 49—53. p.

Osborne, M.: Kambodzsa és Vietnam. — Survival, 1978. 4. sz. 163—169. p.

Poole, W. S.: Szövetségtől az elszigetelődésig. A Vezérkari Főnökök Bizottsága és a hidegháború kezdete, 1945—1946. — MA, 1978. 1. sz. 12—16. p.

Roscsin, A.: Az európai rendezés háború utáni történetéből. — MZS, 1978. 2. sz. 114—122. p.

Rübkin, E.: Az SZKP XXV. kongresszusa és napjaink felszabadító háborúi. — VIZS, 1978. 11. sz. 10—17. p.

Sasaki, H.: „Különböző számítási hibák" a koreai háborúban. — RIHM, 38. sz. 1978. 218—238. p.

Saunders, R. M.: Az 1954-es indokínai válság. — MR, 1978. 4. sz. 68—78. p.

Schröter, L.: Az imperialista haderők szerepe a belső elnyomó rendszerben (az NSZK-ban és Franciaországban). — MG, 1978. 1. sz. 53—64. p.

Szubotics, V.: A dél-vietnami csapatok harcászata. — OZ, 1978. 5. sz. 78—82. p.

Szubotics, V.: A dél-vietnami felszabadító hadsereg utolsó hadműveletei Dél-Vietnamban (1975 március—április). — VD, 1978. 1. sz. 156—167. p.

Szubotics, V.: A lakosság harca és ellenállása Algéria megszállt városaiban (1954—1962). — VD, 1978. 3. sz. 169—181. p.

Toogood, J. D.: A belgrádi konferencia katonai vetületei. — Survival, 1978. 4. sz. 155—158. p.

Vladimirov, N.—*Pavlov*, V.: A maoizmus — út a militarizmus és a háború felé. — VIZS, 1978. 6. sz. 101—108. p.

Winland, R. G.: Szárazföldi támogatás haditengerészeti erőkkel. Egyiptom és a szovjet hadiflotta 1962—1976 között. — Survival, 1978. 2. sz. 73—79. p.

Wood, P. R.: Harminc év után — a berlini légiszállítás újraértékelése. — The Royal Air Forces Quarterly, 1978. 3. sz. 226—238. p.

Zakonovic, P.: A hadtápbiztosítás néhány tanúsága az arab—izraeli háborúból. — Vojnotehnicki Glasnik, 1978. 1. sz. 18—20. p.

Zvjagel'szkaja, I. D.: Cionista fegyveres erők: célok és módszerek Palesztina meghódítására. — NAA, 1978. 6. sz. 120—127. p.

Varsói Szerződés 1955—1977

Czinege Lajos: Megbonthatatlan fegyverbarátság. — KZ, 1978. 2. sz. 3. p.

Kaminski, J.: A Lengyel Népköztársaság hadserege — a Varsói Szerződés fontos eleme. — WPH, 1978. 3. sz. 9—30. p.

Keubke, K.-U.—*Nelles*, T.—*Oeckel*, H.: Az NDK Nemzeti Néphadserege és a Szovjetunió Fegyveres Erői közötti fegyverbaráti kapcsolatok fejlődése a 70-es években. — MG, 1978. 1. sz. 23—31., és VM, 1978. 7. sz. 65—71. p.

Kulikov, V. G.: A béke és a szocializmus biztos védőbástyája. — KZ, 1978. 112. sz. 2—3. p.

Kulikov, V. G.: A Varsói Szerződés hadseregeinek fegyverbarátsága. — VM, 1978. 2. sz. 66—76. p.

Tóth Lajos: Büszkén folytatjuk dicső közös hagyományainkat. — PWL, 1978. 9. sz. 62—63. p.

Wüstner, R.—*Michl*, A.: Az NDK Nemzeti Néphadserege — örökre összekapcsolva a szovjet fegyveres erőkkel. — M, 1978. 2. sz. 16—22. p.

Zajcev, M. M.: „Berezina" hadgyakorlat. — VM, 1978. 5. sz. 31—42. p.

HADTÖRTÉNELEM ORSZÁGOK SZERINT

Afrikai országok

Az etiópiai ellentámadás (1978). — ÖMZ, 1978. 3. sz. 241—242. p.

A kelet-afrikai háború (1977—1978). — ÖMZ, 1978. 2. sz. 149—151. p.

Lacina, K.: A hadseregek szerepe Afrika jelenkori politikai életében. — CCH, 1978. 6. sz. 801—820. p.

Lázadás és intervenció Katangában (1978). — ÖMZ, 1978. 4. sz. 329—330. p.

Lőwis, H.: Az NDK politikai és katonai kötelezettsége Fekete-Afrikában, 1953—1978 között. — BZK, 1978. 1. sz. 5—54. p.

Nicolle, D.: Nizam — az egyiptomi hadsereg a 19. században. — AQ, 1978. 1. sz. 69—78., 2. sz. 177—187. p.

Szergeev, L.-V.: A kenyai nép harca függetlenségéért (1952—1956). — NAA, 1978. 1. sz. 36—47. p.

Amerikai Egyesült Államok

Cornish, D. T.: Elismerni mint embert: a hadtörténelem gyakorlati haszna. [Négerek az amerikai hadseregben.] — MR, 1978. 2. sz. 40—55. p.

Dunn, W. S.: A szigorúan titkos Ultra-papírok. — MA, 1978. 3. sz. 134—135. p.

Feist, J. M.: Az Egyesült Államok különleges fél-katonai egysége: az Oroszországi Vasúti Szállító hadtest (RRSC) 1917—1920 között. — MA, 1978. 1. sz. 1—6. p.

Freudenberg, G. F.: (George) Monk tábornok teljesítménye. — MR, 1978. 12. sz. 48—52. p.

Herman, R.: „Gone ho". (Második világháborús visszaemlékezés a páncélos felderítő capatokra.) — A, 1978. 5. sz. 38—40. p.

Horowitz, M. M.: Faji kérdés és vezetés: polgárháborús kísérlet (1860—1863). — MA, 1978. 4. sz. 182—189. p.

[Kagramanov] Kagramanow, Ju. M.: Beaumarchais és a fegyverszállítások a felkelő Amerikának (1777). — NNI, 1978. 1. sz. 141—156. p.

Kleber, B. E.: Történelem és katonai nevelés az amerikai hadseregben. — MA, 1978. 3. sz. 136—141. p.

Lutz, J.: A 3. páncélos felderítő ezred vezetése. — A, 1978. 5. sz. 42—43. p.

Mayer, K.: Robert McNamara hivatalvezetése, mint hadügyminiszter és az amerikai haditengerészet. Kísérlet a civil és katonai hatalom magatartás-motívumainak magyarázatára az USA-ban, az 1964 augusztusi tonkini-afférral kapcsolatban. — MM, 1977. 2. sz. 43—92. p.

McGuire, Th.: William H. Hastie és a hadsereg toborzás 1940—1942 között. — MA, 1978. 2. sz. 75—79. p.

Napoli, D. S.: Az amerikai pszichológusok mozgósítása 1938—1941 között. — MA, 1978. 1. sz. 32—36. p.

Pozdnjakov, A.—*Seregin*, V.: Az USA katonai törvényhozásának reakciós jellege. — VIZS, 1978. 8. sz. 90—95. p.

Pynes, R. G.: Chihuahuaban alkalmazott amerikai erők. (Expedíciós büntető erők Mexikóban, 1916-ban) — A, 1978. 3. sz. 36—39. p.

Rosengarten, A. G.: Omaha Beach-ből az Ultrákkal Weimarba — személyes emlékek (1944-ből). — MA, 1978. 3. sz. 127—132. p.

Wiltz, J. E.: Truman és MacArthur: a Wake Island-i találkozó (1950 október). — MA, 1978. 4. sz. 169—176. p.

Ausztria

Allmayer-Beck, J. Ch.: Hagyomány és a jelen. (Ünnepi beszéd a Mária Terézia Akadémia 225. kibocsátó ünnepsége alkalmából). — TR, 1978. 2. sz. 105—108. p.

Dosoudil, F.—*Tuider*, O.: A bruckneudorfi csapatgyakorlótér története (1867-től napjainkig). — TR, 1978. 4. sz. 301—306. p.

Ebert, H.: Az osztrák katonai határvédelem, mint a harmadik birodalom kutatási problémája. — MM, 1978. 2. sz. 71—76. p.

Kluge, U.: Parlamenti demokrácia és rendi állami rezsim között. Az Első Osztrák Köztársaság 1918/1919—1936 júliusa közötti kortörténeti kutatási eredményei és súlyponti témái. — MM, 1978. 2. sz. 145—178. p.

Kresztjaninov, R.: Az anschluss leckéi. — KZ, 1978. március 11. 3. p.

Lerider, H.: Az Első Osztrák Köztársaság katonapolitikája az utódállamok elleni hadműveleti tervek tükrében. — MM, 1978. 2. sz. 49—69. p.

Marolz, J.: A 3. páncélgránátos dandár bevetése az 1968. évi csehszlovák válság idején. — TR, 1978. 4. sz. 322—325. p.

Az osztrák tisztek kiképzése, 225 éves a Mária Terézia Katonai Akadémia. — SS, 1978. 1. sz. 74—76. p.

Rauchensteiner, M.: „Operatív gondolkodás" Ausztriában 1918—1938. — ÖMZ, 1978. 2. sz. 107—116. p.

Steinböck, E.: Mozgósítás és felvonulás 1938-ban. — TR, 1978. 3. sz. 238—242., 5. sz. 433—436., 6. sz. 519—521. p.

Wingelbauer, H.: Visszaemlékezés 1938 márciusára. — TR, 1978. 3. sz. 201—207. p.

Anglia

Beckett, I. F. W.: A katonai fegyelem problémája az önkéntes hadseregben, 1859—1899 között. — JSAHR, 226. köt. 1978. 66—78. p.

Griffin, N. J.: Tudományszervezés a brit kormányban az első világháború alatt. — MA, 1978. 4. sz. 197—201. p.

Harfiels, A. G.: Brit katonai jelenlét Cipruson a 19. században. — JSAHR, 227. köt. 1978. 160—189. p.

MacGowan, J.: Az igazság Gibraltárról. — AQ, 1978. 2. sz. 149—160. p.

Stafford, D. A. T.: Az „Ultra" és a brit hivatalos történelem: dokumentumjegyzék 1945. — MA, 1978. 1. sz. 29—31. p.

Bulgária

Bonev, N.: Georgi Dimitrov a Bolgár Néphadseregről. — VISz, 1978. 3. sz. 87—95. p.

Mitrovski, B.—*Ristovski*, T.: Dimitrov és a jugoszláv—bolgár kapcsolatok. — VOG, 1978. 2. sz. 7—33. p.

Nikolov, Al.: A felkelő osztagok és csoportok a Bolgár Néphadsereg mintái. — VISZ, 1978. 3. sz. 3—13. p.

Sinkarev, I.: Örök barátság. (Bulgária felszabadulásának 100. évfordulójára.) — KVSZ, 1978. 5. sz. 83—87. p.

Valkov, G.: Bolgár reguláris hadsereg létrehozásának terve az 1877—1878. évi felszabadító háború alatt. — IP, 1978. 5. sz. 41—58. p.

Brazília

Lourdes Ferreire Lins, M. de: A brazil expedíciós hadsereg a második világháborúban. — RHDGM, 111. sz. 1978. 87—94. p.

Manor, P.: Csoportosulások és ideológia a brazil hadseregben: „nacionalisták" és „liberálisok", 1946—1951. — RHMC, 1978. 4. sz. 556—586. p.

Csehszlovákia

Brabec, A.: A csehszlovák nép 1948 februári győzelme és a hadsereg. — HV, 1978. 1. sz. 3—13. p.

Cejka, E.—*Lipták*, J.: A szocialista hadseregek történetének elméleti kutatási kérdései. A Csehszlovák Néphadsereg megalakulásának alapvető történelmi problémái. — HV, 1978. 4. sz. 81—110. p.

Cejka, E.:—*Lipták*, J.: Az új demokratikus csehszlovák néphadsereg megalakulásának történelmi feltételei. — HV, 1978. 6. sz. 3—21. p.

Dangl, V.: Antimilitarista megnyilvánulások Szlovákiában a hadkötelezettségi törvény kapcsán és a szlovák politika az 1911—12-es években. — Studie k Ceskoslovenskym Vojenskym Dejinám, 1976. 2—3. sz. 23—68. p.

Dangl, V.: A szlovák szociáldemokrácia antimilitarista mozgalma a Balkán-háború alatt (1912—1913). — HC, 1978. 1. sz. 25—62. p.

Dvoran, J.: A Csehszlovák Kommunista Párt katonapolitikája az 1920-as évek elején. — HV, 1978. 2. sz. 110—135. p.

Hák, J.: A Nagy Október és a mai társadalom politikai rendszere. 2. r. — HV, 1978. 1. sz. 14—35. p.

Hauner, M.: A prágai brit katonai attasé 1938. április 4-i jelentése a cseh határerődök megtekintéséről. (Dokumentum.) — MM, 1978. 2. sz. 125—136. p.

Hronsky, M.: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a szlovák népnek a háború, a monarchia ellen és a nemzeti felszabadításért vívott fegyveres harca formáinak fejlődése az első világháború befejező időszakában. — Studie k Ceskoslovenskym Vojensky Dejinám, 1977. 4—5. sz. 5—38. p.

Hummelberger, W.: Központi térség vagy határ? (Csehszlovákia második világháborús védelméről.) — TR, 1978. 2. sz. 154—155. p.

Klimes, L.: Csehszlovákia határainak biztosítása és védelme 1938-ban. Terminológiai adatok. — HV, 1978. 5. sz. 163—167. p.

Klucina, P.: Trocnovi Ján Zizka katonai tevékenysége az 1423—1424-es években. — Studie k Ceskoslovenskym Vojenskym Dejinám, 1976. 2—3. sz. 5—22. p.

Mahler, O.—*Rybecky*, V.: Csehszlovákia nemzetközi helyzete és biztonsága a 60-as évek végén. — HV, 1978. 3. sz. 97—113. p.

Nejedly, M.: A náci Wehrmacht tervei és Csehszlovákia területe, 1944—1945. 1—2. r. — HV, 1978. 5. sz. 120—136., 6. sz. 40—57. p.

Pauliak, E.: Katonai alakulatok szervezése Szlovákiában a második világháború utolsó hónapjaiban és közvetlenül a háború befejezése után. — Studie k Ceskoslovenskym Vojenskym Dejinám, 1976. 2—3. sz. 132—152. p.

Peter, E.: A csehszlovák légierő [1918—1976]. — ÖMZ, 1978. 2. sz. 126—133. p.

Pokorná, A.: Cseh polgári félkatonai szervezetek és sportegyesületek az 1918—1920-as években. — Studie k Ceskoslovenskym Vojenskym Dejinám, 1977. 4—5. sz. 135—160. p.

Susko, L.: Tiso fasiszta rezsimjének bekapcsolása a náci Németország agressziv terveibe az 1939—1940-es években. — Studie k Ceskoslovenskym Vojenskym Dejinám, 1977. 4—5. sz. 161—186. p.

Tuma, J.: B. Vrbensky szerepe a Szovjetunióban felállított csehszlovák katonai egységek megszervezésében. — HV, 1978. 2. sz. 136—157. p.

Vávra, V.: A csehszlovák kommunista csoportok egyesülési kongresszusa: Moszkva 1918. május 25—27. — HV, 1978. 3. sz. 65—84. p.

Vávra, V.: Osztályharc a csehszlovák hadseregben, 1918—1920. — HV, 1978. 5. sz. 95—119. p.

Vávra, V.: Az önálló Csehszlovákia létrejöttének katonapolitikai háttere. — HV, 1978. 4. sz. 10—30. p.

Finnország

Vourenmaa, A.: A finn haderő 1918—1978. — ÖMZ, 1978. 6. sz. 468—475. p.

Franciaország

Arnold, J. C.: Francia harcászati doktrína 1870—1914 között. — MA, 1978. 2. sz. 61—67. p.

Astorkia, M.: A légierő történetének forrásai a második világháború alatt a légierő történelmi ügyosztálya részére. — RHDGM, 110. sz. 1978. 123—130. p.

Baptiste, F.-A.: A vichyi rendszer Martinique szigetén (1940 júniusától 1943 júniusáig). — RHDGM, 111. sz. 1978. 1—24. p.

Baradat, P.: A második császárság újjászervezésében 1875-től: a trén fegyvernem kiemelkedése. — RHA, 1978. 3. sz. 57—75. p.

Bariety, J.: A rajnai hadsereg szállítóoszlopa, 1919—1929. — RHA, 1978. 3. sz. 105—134. p.

Bertin, P.: Egy Franche-Comté-i ezred: a „Hatvanas". 1669—1978. — RHA, 1978. 2. sz. 207—218. p.

Bertin, P.: Két Franche-Comté-beli a „háborúban". Saint-Germain gróf és Alexandre de Montbarey herceg. — RHA, 1978. 2. sz. 139—157. p.

Billerey, M.: XIV. Lajos beavatkozásai Montbéliard hercegségben és Montbéliard megszállása. — RHA, 1978. 2. sz. 73—88. p.

Billey, M.: Franche-Comté-beli jogtudósok és Franciaország egyesülése. — RHA, 1978. 2. sz. 89—120. p.

Buffotot, P.: A szocialista párt katonapolitikája a felszabadulást követő időszakban. — RHDGM, 110. sz. 1978. 87—102. p.

Carbonneaux, J.: A katonai szállítóoszlop Oroszországban: próbatétel és reménység. — RHA, 1978. 3. sz. 21—38. p.

Couget, G.: A francia szállítóoszlopok az R. C. 4. útvonal mentén folyó csatákban. A tonkini arcvonal: 1947—1950. — RHA, 1978. 3. sz. 159—171. p.

Couget, G.: A trén fegyvernem a császárságtól napjainkig. (1807—1978). — RHA, 1978. 3. sz. 9—20. p.

Defrasne, J.: A félelem és a pánik megelőzése a III. Köztársaság hadseregében (az 1914—1918. évi világháború előtt). — RHA, 1978. 1. sz. 83—109. p.

Delmas, J.: De Gaulle, a nemzetvédelem és a fegyveres erők. Szándék és valóság (1944—1946 január). — RHDGM, 110. sz. 1978. 7—24. p.

Delmas, J.: A szárazföldi hadsereg történelmi ügyosztálya és a második világháború. — RHDGM, 110. sz. 1978. 115—121. p.

Dournel, J.-P.: A francia légierő 1946-ban. — RHDGM, 110. sz. 1978. 25—44. p.

Dutailly, H.: A csapattestek igazgatási tanácsai. — RHA, 1978. 1. sz. 111—121. p.

Dutailly, H.: Az első zuávok (1830—1841). — RHA, 1978. 4. sz. 43—52. p.

Harmant, P. G.: Az ostrom galambjai. Postagalambok felhasználása Párizs ostroma alatt 1870-ben. — Icare, 83. sz. 1978. 55—63. p.

[Kagramanov] Kagramanow, Ju. M.: Beaumarchais és a fegyverszállítások a felkelő Amerikának (1777). — NNI, 1978. 1. sz. 141—156. p.

Kennett, L.: A hadtörténelem Franciaországban. — MA, 1978. 3. sz. 144—146. p.

Lainé, S.: A francia katonai repülésügy Marokkóban (1911—1939). — RHA, 1978. 4. sz. 107—119. p.

Masson, Ph.: A francia haditengerészet 1946-ban. — RHDGM, 110. sz. 1978. 79—86. p.

Monnet, R.: Franche-Comté-beli önkéntesek az 1790-es években. — RHA, 1978. 2. sz. 158—166. p.

Mordal, J.: A francia haditengerészet az 1870. évi háborúban. — Icare, 83. sz. 1978. 10—54. p.

Pesquies-Courbier, S.: A francia katonai léghajózás az első világháború alatt. — Icare, 85. sz. 1978. 114—161. p.

Pesquies-Courbier, S.: A francia katonai repülés 1914—1916-ban. — Icare, 85. sz. 1978. 10—113. p.

Poty, J.: A szállítóoszlop újjászerveződése Franciaországban. — RHA, 1978. 3. sz. 185—197. p.

Vernet, J.: A francia szárazföldi hadsereg 1945—1946-ban. — RHDGM, 110. sz. 1978. 45—78. p.

Werner, K. F.: Franciaország és Németország haderői a konfliktusok és az együttműködés évszázadaiban. [Francia—német kapcsolatok a Karoling birodalomtól a második világháborúig.] — EW, 1978. 2. sz. 80—88. p.

Japán

Nomura, M.: Japán tervei a második világháborúban. — RIHM, 38. sz. 1978. 199—217. p.

Toyama, S.: Japán tengeri stratégiája 1894-től 1945-ig. — RIHM, 38. sz. 1978. 162—182. p.

Jugoszlávia

Bieszczanin, Z.: A jugoszláv népi hadsereg keletkezése és fejlődése a népfelszabadító háború alatt, 1941—1945. — WPH, 1978. 1. sz. 67—98. p.

Brcic, R.: A megszálló hatalom és az áruló quislingek katonai és politikai intézkedései a felkelés elfojtására 1941-ben. — VOG, 1978. 3. sz. 73—86. p.

Drndic, L.: A felszabadító mozgalom nemzeti és osztályszempontjai Isztriában. — VOG, 1978. 1. sz. 7—22. p.

Ibrahimovics, M.: Tito elméleti koncepciója az össznépi védelem erkölcsi erejéről. — VD, 1978. 3. sz. 38—78. p.

Joksimovic, S.: A katonai szervezés fejlődése Jugoszláviában a nemzeti felszabadító egységek megalakulásáig. — VOG, 1978. 3. sz. 41—71. p.

Jovanovics, M.: A katonák alapvető alkotmányos és szabadságjogai. — VD, 1978. 5. sz. 127—144. p.

Kolar, Z.: Az erkölcs — Tito hadászatának eleme. — VD, 1978. 3. sz. 69—84. p.

Latas, B.: Együttműködési megegyezés a csetnikek és a németek között Szerbiában 1943—1944-ben. — VOG, 1978. 2. sz. 113—140. p.

Loncarevic, D.: A tudomány szerepe az ország védelmében. — VD, 1978. 5. sz. 61—65. p.

Moraca, P.: A városok a nemzeti felszabadító háború és forradalom folyamán. — VOG, 1978. 3. sz. 27—59. p.

Scepanovic, A.: Harminc éves a fiatalok honvédelmi felkészítése Jugoszláviában. — OZ, 1978. 5. sz. 57—59. p.

Tanúvallomás a magyar vezérkar és Draza Mihailovic együttműködéséről 1942-től 1945-ig. (Újszászi István vezérőrnagy tanúvallomása.) — VOG, 1978. 1. sz. 207—214. p.

Kína

Szvetacsev, M. I.—Scsagin, E. M.: Kína részvétele az imperialista intervencióban a szovjet Távolkelet ellen, 1918—1922-ben. — ISzSzSzR, 1978. 6. sz. 25—41. p.

Korea

Április 25: a Koreai Néphadsereg megalakulásának napja. — KZ, 1978. április 25. 3. p.

Tanaka, H.: Korea katonai jelentősége a kínai történelemben. — RIHM, 38. sz. 1978. 141—161. p.

Kuba

Daruszenkov, O.: Dicsőséges dátum Kuba történelmében [1953: a Moncada laktanya elfoglalása.] — MZS, 1978. 7. sz. 36—44. p.

Lengyelország

Buczek, K.: A háború joga és a lengyel nemesi osztály születése. — PH, 1978. 1. sz. 23—46. p.

Chormanski, M.—Szczesniak, A.: A lengyel Katonai Repülőorvos Intézet története, 1928—1978 között. — WPH, 1978. 3. sz. 132—161. p.

Erbinski, J.: Utász tiszti iskola, 1944 október — 1945 szeptember között. — WPH, 1978. 1. sz. 145—171. p.

Gac, St.: A Lengyel Néphadsereg 1943—1978. — HV, 1978. 5. sz. 66—94. p.

Garlicki, A.—Stawecki, P.: Az 1926. évi katonai összeomlás Lengyelországban. Válogatott dokumentumok. 2. r. — WPH, 1978. 1. sz. 218—273. p.

Góra, W.: A lengyel forradalmi munkásmozgalom a nemzeti és társadalmi felszabadulásért folytatott harcban. — WPH, 1978. 4. sz. 11—30. p.

Honkisz, W.: Az agrártéma a lengyel hadsereg politikai-nevelőmunkájában, 1943—1945 között. — WPH, 1978. 3. sz. 87—101. p.

Kaminski, J.: A harcászati nézetek fejlődése a Lengyel Néphadsereg hadművészetében. — PWL, 1978. 9. sz. 30—36. p.

Kozaczuk, W.: A Lengyel Néphadsereg békemissziói, 1953—1978 között. — WPH, 1978. 4. sz. 99—163. p.

Kozianka, G.: A katonai elméleti gondolkodás fejlődése a lengyel néphadseregben. (30 éves a „Karol Swierczewski" vezérkari akadémia). — M, 1978. 8. sz. 69—73. p.

Krasiewicz, B.: A katonai kiképzés fejlődésének problémái, 1943—1978. — WPH, 1978. 3. sz. 102—131. p.

Krug, J.—Matysiak, A.—Pelka, L.—Pedzik, B.: A Jan Henryk Dabrowski-ról elnevezett 2. gyaloghadosztály történetéből (1943—1945). — WPH, 1978. 1. sz. 11—56. p.

Krzyszowski, Cz.: A lengyel vegyvédelmi csapatok fejlődése. — PWL, 1979. 9. sz. 53—55. p.

Kubiczek, R.: A lengyel rakétatüzércsapatok fejlődése. — PWL, 1978. 9. sz. 48—50. p.

Lechowski, A.: A hadsereg hozzájárulása Lengyelország újjáépítéséhez, 1945—1949. — WPH, 1978. 3. sz. 43—86. p.

Lechowski, A.: A lengyel és a szovjet hadsereg tevékenysége Varsó aknátlanításában. — WPH, 1978. 2. sz. 34—74. p.

A Lengyel Népköztársaság hadseregének részvétele Lengyelország társadalmi-gazdasági fejlődésében. Szerkesztőségi vita. — WPH, 1978. 3. sz. 202—260. p.

Matusek, P.: A hadsereg és az 1937. évi parasztsztrájk Lengyelországban. — WPH, 1978. 2. sz. 247—251. p.

Obroniecki, T.: A lengyel légvédelem fejlődése. — PWL, 1978. 9. sz. 45—47. p.

Ratajczyk, L.: A Lengyel Néphadsereg katonáinak negyedszázados békemissziója. — WL, 1978. 7. sz. 30—35. p.

Ratajczyk, L.: A szocialista fegyveres erők eredete. — WL, 1978. 2. sz. 53—56. p.

Ratajczyk, L.—Zapolski, St.: Az ENSZ-csapatok kalendáriuma a Lengyel Nép-

hadsereg katonáinak részvételével. — WL, 1978. 7. sz. 40—42. p.

Raznowiecki, L.: A lengyel műszaki csapatok fejlődése. — PWL, 1978. 9. sz. 51—52. p.

Sandomirski, K.: Lengyel katonai fegyverbeszerzési misszió Párizsban, 1919—1920-ban. — WPH, 1978. 4. sz. 64—98. p.

[Sawczuk] Szavcsuk, W.: A béke és a szocializmus őrhelyén. (A lengyel hadsereg 35. évfordulójára.) — KVSZ, 1978. 19. sz. 69—74. p.

Sawczuk, W.: Mindig a néppel együtt. A Lengyel Néphadsereg megalakulásának 35. évfordulója alkalmából. — WL, 1978. 10. sz. 4—8. p.

Sawczuk, W.: A szocializmus és a béke szolgálatában. — WL, 1978. 2. sz. 24—29. p.

Siwiczki, P.: Harminc éves a Lengyel Néphadsereg. — VM, 1978. 10. sz. 73—80. p.

Styk, St.: A pénzügyi ellenőrzés a lengyel hadseregben, 1921—1939 között. — WPH, 1978. 2. sz. 6. p.

Swietlikowa, Fr.: A Lengyel Kommunista Párt hadseregen belül folytatott politikai tevékenységéhez, 1929—1939 között. — Z Pola Walki, 1978. 3. sz. 251—278. p.

Terej, J. J.: A baloldal a Fegyveres Harci Szövetség (ZWZ) és a Honi Hadsereg (AK) programkoncepciójában és tevékenységében. (A ZWZ és az AK társadalmi-politikai célkitűzéseinek néhány problémája.) — Z Pola Walki, 1978. 2. sz. 71—102. p.

Wyszczelski, L.: A Lengyel Hazafiak Szövetsége 35 évvel ezelőtt. — WL, 1978. 3. sz. 83—87. p.

Zasadzinski, J.: A lengyel légvédelmi tüzérség kiképző helyei a Szovjetunióban a második világháború alatt. — WPH, 1978. 1. sz. 57—66. p.

Zielinski, J.: A Lengyel Néphadsereg tisztikarának fejlődése. — PWL, 1978. 9. sz. 37—44. p.

Magyarország

Bojic, M.: A török uralom megszűnése és Bosznia-Hercegovina védelmi háborúja az osztrák—magyar megszállás ellen 1878-ban. — VOG, 1978. 3. sz. 87—113. p.

Bur-Markovszka, M.: II. Rákóczi Ferenc (1676—1735). — IP, 1978. 4. sz. 83—96. p.

Czaplinski, Zd.: 20 éves a „Bem József" egyesület. (A magyarországi lengyel egyesület évfordulója kapcsán felelevéníti a lengyel—magyar történeti kapcsolatokat is.) — LE, 1978. 9. sz. 21—22. p.

Czinege Lajos: Megbonthatatlan fegyverbarátság. — KZ, 1978. 2. sz. 3. p.

Dangl, V.: Az osztrák—magyar hadsereg szárazföldi alakulatainak fejlesztése, szervezése, belső struktúrája és diszlokációja Szlovákia területén az 1868—1914-es években. — Studie k Ceskoslovenskym Vojenskym Dejinám, 1977. 4—5. sz. 67—134. p.

Engelmayer Ákos: „... Mind végig veletek maradánk!" Március 15. százharmincadik évfordulóján. (A magyar szabadságharc lengyel—magyar vonatkozásai.) — LE, 1978. 3. sz. 24—25. p.

Fazekas János: A Habsburg-elnyomás Erdélyben. (A néptömegek harca a társadalmi és nemzeti felszabadulásért, 1690—1847). 1—3. r. — KO, 1978. 3. sz. 205—214., 4. sz. 303—310., 5. sz. 380—388. p.

Harminc éves a Magyar Néphadsereg Haditechnikai Intézete. — MTT, 1978. 3. sz. 150—153. p.

Józsa Antal: Magyar internacionalisták részvétele a tanácshatalom megteremtéséért és megerősítéséért folytatott harcban: 1917 október—1918 február. — WPH, 1978. 1. sz. 190—201. p.

Kocis, J.: Adalék I. Rákóczi Ferenc szlovák kapcsolatairól. (Turóc megye és az ónódi országgyűlés.) — HC, 1978. 2. sz. 272—282. p.

Lagzi István: Új adatok a lengyel—magyar katonai kapcsolatok történetéhez a második világháború alatt. (Godó Ágnes könyvének ismertetése.) — WPH, 1978. 1. sz. 296—299. p.

Mucs Sándor: A Magyar Kommunista Párt vezetőszerepe a Magyar Néphadsereg szervezésében és fejlesztésében. — VIZS, 1978. 11. sz. 74—79. p.

Pall, F.: Mégegyszer Hunyadi János havasalföldi haditevékenységéről 1447-ben. — RRH, 1978. 4. sz. 743—753. p.

*Peter,*E.: A magyar légierő (1936—1978). — ÖMZ, 1978. 4. sz. 292—297. p.

Popov, B. Sz.: Román szocialista mozgalmak és a Magyar Tanácsköztársaság. — NNI, 1978. 1. sz. 24—37. p.

Radomski, J.: Magyar önkéntesek részvétele az 1939. évi szeptemberi harcokban. (Olvasói levél.) — WPH, 1978. 1. sz. 361—363. p.

Stadler János: A hadtápszolgálat technikai ellátottságának tökéletesítése. — TISZ, 1978. 11. sz. 35—37. p.

Stock János: A Magyar Népköztársaság légterét védelmezve. — VPO, 1978. 8. sz. 76—78. p.

Tanuvallomás a magyar vezérkar és Draza Mihailovic együttműködéséről 1942-től 1945-ig (Újszászi István vezérőrnagy tanúvallomása.) — VOG, 1978. 1. sz. 207—214. p.

Tóth Lajos: Büszkén folytatjuk dicső közös hagyományainkat. — PWL, 1978. 9. sz. 62—63. p.

Varsik, B.: Magyarország nemzetiségi profilja és a Habsburg-ellenes felkelések nemzeti szempontjai (1606—1711). — HC, 1978. 1. sz. 63—76. p.

Németország

Bald, D.: A katonai nevelés liberális tradíciói a német hadtörténelemben [az 1800-as évek elejétől]. — EW, 1978. 7. sz. 345—349. p.

Bramke, W.: Antimilitarizmus és hagyományápolás a NKP ideológiai munkájában, 1920—1931. — MG, 1978. 1. sz. 32—42. p.

Bücheler, H.: Belső vezetés a császári idők hadseregében. Haeseler tábornagy mint a belső vezetés atyja. — KTR, 1978. 2. sz. 72—73. p.

Doehler, E.: Az 1918—1919-es németországi forradalom katonai hagyományai. — M, 1978. 10. sz. 16—22. p.

Doepner, F.: Tisztképzés a 19. században. — WR, 1978. 3. sz. 91—95. p.

Dreetz,D.: A német katonai vezetés próbálkozásai az 1918 novemberi forradalom megakadályozására, illetve azonnali leverésére. — MG, 1978. 5. sz. 524—533. p.

Dreetz, D.—*Sperling*, H.: A Reichswehr vezetése és a katonai rendkívüli állapot, 1923—1924. Dokumentumok — MG, 1978. 6. sz. 711—731. p.

Fritz, M.: Német—svéd gazdasági kapcsolatok a második világháború alatt. — RHDGM, 109. sz. 1978. 33—58. p.

Groehler, O.—*Moritz*, E.: A fasiszta titkosszolgálat káderkiválasztása 1944—1945-ben. Dokumentumok.— MG, 1978, 5. sz. 582—594. p.

Heider, F.: A forradalmi német munkásmozgalom katonapolitikája a második világháború előtt. (A Német Kommunista Párt megalakulásának 60. évfordulójára.) — M, 1978. 11. sz. 3—10. p.

Herbst, L.: A nemzetiszocialista rezsim válsága a második világháború előestéjén és az erőltetett fegyverkezés. — VFZ, 1978. 3. sz. 347—392. p.

Hürten, H.: Hadügyi alkotmány és tartományi jog. Württemberg álláspontja a Weimari Nemzetgyűlés egységes német haderő létrehozásáért folytatott vitáiban, 1919. (Dokumentumok.) — MM, 1978. 1. sz. 147—181. p.

Klückmann, H.: A fegyveres hatalom igénybevétele és alkalmazása a német alkotmány- és hadtörténetben. Jogi alapok, állásfoglalás, gyakorlat és indokok. — MM, 1978. 1. sz. 7—49. p.

Knoll, W.: A tiszti iskolák és katonai akadémiák fejlődése Németországban a 19. század elejétől. — MG, 1978. 4. sz. 457—462. p.

Kolokolcov,Sz.: A Wehrmacht páncélos csapatainak hadműveleti alkalmazása. — VIZS, 1978. 1. sz. 80—86. p.

Krosigk, E.: Német tisztek szolgálati viszonya a 17. századtól a Bundeswehrig. — EW, 1978. 12. sz. 629—636. p.

Messerschmidt, M.: A forradalom és a katonák politikai jogai Poroszországban (1806—1914). — RDPM, 1978. 1. sz. 359—362. p.

Messerschmidt, M.: Katonaság és iskola a vilmosi Németországban. — MM, 1978. 1. sz. 51—75. p.

Nejedly, M.: A náci Wehrmacht tervei és Csehszlovákia területe, 1944—1945. 1—2. r. — HV, 1978. 5. sz. 120—136., 6. sz. 40—57. p.

Nuss, K.—*Sperling*, H.: A német vezérkar fegyverkezési koncepciója 1934-ből. Dokumentum. — MG, 1978. 2. sz. 203—213. p.

Roschmann, H.: Németország együttműködése a finnekkel és románokkal a második világháborúban. — EW, 1978. 10. sz. 526—531., 11. sz. 577—583. p.

Rzsesevszkij, O.—*Ivanickij*. G.: Igazság és hazugság a Szovjetunióban volt német hadifoglyok életéről. — VIZS, 1978. 10. sz. 76—82. p.

Stutzer, D.: A porosz hadsereg és pénzügyei korabeli dokumentumokban, 1740—1790. — MM, 1978. 2. sz. 23—47. p.

Weber, A.: A Paulus — Schmidt legenda. — EW, 1978. 4. sz. 189—190. p.

Weck, H. de.: A harmadik birodalom utolsó hetei Goebbels nézetei szerint. — RMS, 1978. 11. sz. 476—478. p.

Werner, K. F.: Franciaország és Németország haderői a konfliktusok és az együttműködés évszázadaiban. [Francia—német kapcsolatok a Karoling birodalomtól a második világháborúig.] — EW, 1978. 2. sz. 80—88. p.

Wild, K.: Továbbképző tanfolyam (Reinhardt tanfolyam) a Reichswehr tisztjei számára 1928—1933. — EW, 1978. 10. sz. 519—524. p.

Zetterberg, K.: Német tranzitszállítás Svédországon keresztül 1940-től 1943-ig. — RHDGM, 109. sz. 1978. 59—80. p.

Német Demokratikus Köztársaság

Effenberger, W.: A szocialista honvédelmi nevelés kibontakozása a 60-as évek elejére az NDK-ban. — MG, 1978. 5. sz. 553—563. p.

Effenberger, W.: A szocialista honvédelmi nevelés továbbfejlődése a 60-as évek második felében az NDK-ban. — MG, 1978. 6. sz. 645—655. p.

Hampf, E.: Ideológiailag felvértezve az NDK megalakulásának 30. évfordulóján. — MG, 1978. 4. sz. 389—397. p.

Höhn, H.: A Nemzeti Néphadsereg szárazföldi csapatai néhány fejlődési problémája a 60-as években. — MG, 1970. 4. sz. 418—426. p.

Löwis, H.: Az NDK politikai és katonai kötelezettsége Fekete-Afrikában 1953—1978 között. — BZK, 1978. 1. sz. 5—54. p.

Lux, G.: A Nemzeti Néphadsereg gépesített lövészcsapatainak fejlődése a hatvanas évek első felében. — MG, 1978. 2. sz. 163—179. p.

Peter, F.: Éberen és készen a béke és a szocializmus védelmére. (20 éves az NDK polgári védelme.) — M, 1978. 2. sz. 41—48. p.

Scheibe, H.: Éberen és harcra készen a szocialista haza védelmére. 25 éves az NDK munkásőrsége. — MG, 1978. 3. sz. 262—275. p.

Verner, W.: A „NSzEP története. Áttekintés" c. munka jelentősége a Nemzeti Néphadseregben folyó politikai nevelőmunka számára. — MG, 1978. 5. sz. 517—523. p.

Wiesner, H.: 20 éves a „Friedrich Engels" Katonai Akadémia. — M, 1978. 12. sz. 8—11. p.

Német Szövetségi Köztársaság

Besslich, W.: Húsz éves az NSZK Polgári Védelmi Hivatala. — Zivilverteidigung, 1978. 4. sz. 4., 16—22. p.

Szoros kapcsolat a Bundeswehr és az SS utódszervezetei között. — NDK, 1978. 4. sz. 15—16. p.

Zobel, H.: Visszapillantás a nyugatnémet szárazföldi csapatok 20 évére. [Képes összeállítás.] — KTR, 1978. 6. sz. 253—256. p.

Olaszország

Bovio, O.: Az olasz szárazföldi hadsereg az első világháború alatt. — RIHM, 39. sz. 1978. 98—125. p.

Inaudi, G.: Az olasz fegyveres erők bevetésének feltételei az orosz arcvonalon a második világháborúban. — RIHM, 39. sz. 1978. 209—250. p.

Jean, C.: A Belizzo jelentés. (Haderőszervezeti és költségvetési problémák az 1920-as években.) — RM, 1978. 6. sz. 13—16. p.

Loi, S.: Az olasz szárazföldi haderő szembenállása a faji üldözésekkel. — RIHM, 39. sz. 1978. 276—289. p.

Az olasz katonai akadémia 300 éve. — RM, 1978. 2. sz.-hoz különszám 31 p.

Vecchi di Val Cismon, G.: A római katonai parancsnokság (1870—1957). — RM, 1978. 1. sz. 69—73. p.

Románia

Antosjak, A.: A Szovjetunió támogatása Románia demokratikus erői részére a reakció elleni harcban, 1944—1945-ben. — VIZS, 1978. 12. sz. 55—59. p.

Bajusz István: Újabb Vitéz Mihály-ereklyék. — KO, 1978. 3. sz. 254—255. p.

Campus, E.: Románia és a párizsi békekonferencia (1946—1947). RRH, 1978. 1. sz. 121—140. p.

Iordache, A.: Románia belépése az első világháborúba, mint politikai állásfoglalás. — RRH, 1978. 4. sz. 589—607. p.

Jessup, J.: Románia függetlenségének 100. évfordulóját ünnepli. — MA, 1978. 3. sz. 147—149. p.

Niciu, M. I.: A szocialista Románia és a leszerelés, — KO, 1978. 8. sz. 683—685. p.

Spanyolország

Egido, J. L.: A katonai gondolkodás és a szabadelvűek kihívása. — RDPM, 1978. 1. sz. 338—344. p.

Svájc

Beck, R.: A svájciak általános hadkötelezettsége. Történeti áttekintés a 17. századtól. — Schweizerische Zeitschrift für Geschichte, 1978. 3. sz. 289—345. p.

Bonnard, C.: A svájci milichadsereg. — RMS, 1978. 7—8. sz. 307—323. p.

Chuard, J.-P.: Néhány történelmi feljegyzés a vaudi csendőrökről. — RMS, 1978. 3. sz. 96—114. p.

Privat, E.: Svájci katonai hagyományok. — RMS, 1978. 12. sz. 508—515. p.

Senn, H.: A nő a svájci hadseregben. — RMS, 1978. 6. sz. 258—265. p.

Svédország

Johansson, A.: A svéd semlegesség és a nyugati hatalmak 1939 és 1945 között. — RHDGM, 109. sz. 1978. 9—31. p.

Molin, K.: Ellentétek és közös törekvések a svéd belpolitikában (1939—1945). — RHDGM, 109. sz. 1978. 81—107. p.

Szovjetunió

Orosz hadtörténelem 1917-ig

Groszul, V. Ja.: A forradalmi Oroszország és a felszabadító mozgalmak a Balkánon a 19. század 70-es éveiben. — NNI, 1978. 2. sz. 62—73. p.

Hadzsinikolov, V.: Az 1877—1878. évi orosz—török háború jellege és következményei. — VISz, 1978. 1. sz. 3—13. p.

Hevrolina, V. M.: Társadalmi mozgalmak Oroszországban az 1877—1878-as orosz—török háború idején. — VI, 1978. 9. sz. 21—33. p.

Koz'menko, I. V.: Az orosz diplomácia erőfeszítései Dél-Bulgária autonómiájáért és függetlenségéért, 1878—1879-ben. — VI, 1978. 3. sz. 36—54. p.

Matvienko, A. A.: Az orosz hadsereg átkelése a Dunán (1877-ben). — UIZS, 1978. 2. sz. 75—81. p.

Nikitin, Sz. A.: Oroszország és Bulgária felszabadítása az 1877—1878. évi orosz—török háborúban. — VI, 1978. 7. sz. 48—65. p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a polgárháború és a szovjetellenes intervenció időszaka

Azizbekova, P. A.: A Szovjetoroszország elleni angol intervenció történetéből 1917—1918. (26 bakui komisszár halála új dokumentumok megvilágításában.) — NAA, 1978. 5. sz. 125—131. p.

[Cserepanov] Tchérépanov, A.: A szovjet hadsereg első győzelme Pszkov mellett 1918. február 23. — RMSov, 1978. 1. sz. 9—11. p.

Drobot, B.—*Garkusa*, I.: A Vörös Hadsereg távol-keleti és bajkálontúli csapatai megalakításának ismeretlen dokumentumai (1918). — VIZS, 1978. 1. sz. 73—74. p.

Feist, J. M.: Az Egyesült Államok különleges fél-katonai egysége: az Oroszországi Vasúti Szállító hadtest (RRSC) 1917—1920 között. — MA, 1978. 1. sz. 1—6. p.

Gal'perina, B. D.: A Petrográdi Szovjet 1917 szeptember—októberében. (Új adalékok.) — VI, 1978. 10. sz. 37—47. p.

Józsa Antal: Magyar internacionalisták részvétele a tanácshatalom megteremtéséért és megerősítéséért folytatott harcban: 1917 október—1918 február. — WPH, 1978. 1. sz. 190—201. p.

Karjova, T.: A fegyveres harc és a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg történelmi dokumentumainak közreadása (1917—1922). — VIZS, 1978. 9. sz. 79—82. p.

Minc, I. I.: Az imperializmus első rohama (1917—1923). — VI, 1978. 11. sz. 3—21. p.

Molodcügin, M. A.: A központi vezető szervek kialakulása a szovjet fegyveres erőknél (1917 október—1918). — VI, 1978. 12. sz. 4—22. p.

Oseraner, M.: Spartakisták mint vörös repülők. A szovjet-oroszországi forradalmat bátran védelmező német repülők élete és harca. — NDK, 1978. 2. sz. 30—32. p.

Szagarov, L.: Pártpolitikai munka a köztársaság tartalékhadseregénél 1919—1920-ban. — VIZS, 1978. 7. sz. 83—87. p.

Szvetacsev, M. I.—*Scsagin*, E. M.: Kína részvétele az imperialista intervencióban a szovjet Távol-Kelet ellen, 1918—1922-ben. — ISzSzSzR, 1978. 6. sz. 25—41. p.

Vladimirov, M.: V. V. Kujbisev katonai-politikai tevékenysége Turkesztánban. — VIZS, 1978. 5. sz. 95—101. p.

Zbiniewicz, F. A.: A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg születésénél (1917 ősze—1918 nyara). — MW, 1978. 2. sz. 140—156. p.

A Szovjetunió fegyveres erőinek útja a polgárháborútól napjainkig

Aboltin, V. Ja.: Észak-Szahalin felszabadítása után (1925). — VI, 1978. 3. sz. 70—80. p.

Állandó harckészültségben. (A Rakétacsapatok és a Tüzérség Napja alkalmából). — KVSZ, 1978. 20. sz. 59—64. p.

Amelko, N.: Az aknaveszély elleni harc megszervezése a háború utáni első években (1946—1949). — VIZS, 1978. 7. sz. 37—44. p.

Batickij, P.: A haza légi határainak védelmében. [Szovjet honi légvédelmi csapatok.] — KVSZ, 1978. 1. sz. 9—16. p.

Börngen, S.: A hadikommunizmus hadigazdasági jellemzéséhez. — MG, 1978. 1. sz. 43—52. p.

Bugaj, N. F.—*Szmirnov*, P. Sz.: A szovjet alkotmány alapelve: a szocialista haza védelme. — MG, 1978. 4. sz. 427—435. p.

Burluckij, D. M. :A határ mentén élő dolgozók részvétele a Szovjetunió nyugati határainak védelmében a háború előtti években. — UIZS, 1978. 5. sz. 130—133. p.

Danilov, V.: A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg törzsétől a hadsereg vezérkaráig (1924—1935). — VIZS, 1978. 8. sz. 101—106. p.

Dunin, A.: A szárazföldi csapatok fejlődése a háború után. — VIZS, 1978. 5. sz. 33—40. p.

Fischer, E.—*Löwning*,H.: A szovjet fegyveres erők a Nagy Honvédő Háborút követő időszakban. — M, 1978. 2. sz. 89—92. p.

Fomicsev, P.: Hatékonyság és minőség — fontos ismérve a parancsnokok, politikai munkások és az egész személyi állomány tevékenységének. — VIZS, 1978. 9. sz. 11—17. p.

Fomin, N. N.: A szovjet hadműveleti művészet megszületése és főbb fejlődési szakaszai. — VM, 1978. 12. sz. 16—25. p.

Gajvoronszkij, F.: A szovjet hadműveleti művészet fejlődése. — VIZS, 1978. 2. sz. 19—26. p.

[Gareev] Garejew, M.: A szovjet haderő. (A második világháború utáni fejlődés periódusai.) — ÖMZ, 1978. 3. sz. 206—208. p.

Golab, Z.: A szovjet hadművészet kialakulása és fejlődése. — MW, 1978. 1. sz. 170—181., 3. sz. 134—145. p.

Goncsarov, P.: A haza hatalmas szárnyai. — VIZS, 1978. 8. sz. 3—8. p.

Gorskov, Sz.: A hadiflotta és a szárazföldi csapatok együttműködése. — VIZS, 1978. 11. sz. 18—25. p.

A haza hatalmas szárnyai. (A Szovjet Légiflotta Napja.) — KVSZ, 1978. 14. sz. 37—42. p.

A haza óceáni őrhelyei. [A Szovjet Haditengerészet Napja.] — KVSZ, 1978. 12. sz. 31—36. p.

Heinke, W.: A szovjet fegyveres erők felszabadító küldetése a Nagy Honvédő Háborúban. — M, 1978. 2. sz. 22—29. p.

Hrobosztov, V.: „A szovjet fegyveres erőknél teljesített katonai szolgálat minden szovjet polgár megtisztelő kötelessége." (A Szovjetunió alkotmánya.) — VIZS, 1978. 4. sz. 13—15. p.

Iljin, Sz.: A katonák erkölcsi-politikai képzéséről szóló lenini eszmék továbbfejlesztése az SZKP dokumentumaiban és határozataiban. — VIZS, 1978. 4. sz. 3—12. p.

Iszaev, Sz.: A haza díszsortüzei számokban. — VIZS, 1978. 8. sz. 82—85. p.

Karnouhov, V.: A szocialista haza védelmének kérdései a szovjet alkotmányban. — VIZS, 1978. 1. sz. 87—91. p.

Kollár, P.: A Szovjet Hadsereg internacionalista jellege. — Studie k Ceskoslovenskym Vojenskym Dejinám, 1977. 4—5. sz. 59—66. p.

Kozlov, N.: Az SZKP tevékenysége a szovjet katonaiskolák létrehozásában és fejlesztésében. — VIZS, 1978. 7. sz. 78—83. p.

Kreker, H.-J.: A szovjetorosz hadviselés harcászati és hadműveleti alapelvei 1937-ben. — KTR, 1978. 3. sz 124—126. p.

Kulikov, Ju.: A minszki Légvédelmi Rakéta Műszaki Főiskola 25 éves. — VPO, 1978. 5. sz. 64—67. p.

Kuznecov, D.—*Akcsurin*, R.: A szakszervezetek, a Komszomol és a DOSZAAF hazafias és honvédelmi tömegmunkája. — VIZS, 1978. 6. sz. 94—101. p.

Lebedev, V.: A levegő gárdistái. — Kommuniszt, 1978, 3. sz. 85—94. p.

Lomov, N.—*Alferov*, Sz.: A szovjet katonai doktrína kérdéséhez. — VIZS, 1978. 7. sz. 21—30. p.

Mazsaev, F.: A párt politikájának hű követői. (A Katonai Tanácsok tevékenységének néhány kérdése a Nagy Honvédő Háború éveiben.) — KVSZ, 1978. 16. sz. 25—34. p.

Mednikov, I.: Minden eszközzel növeljük a politikai éberséget. — VIZS, 1978. 11. sz. 3—9. p.

Mironenko, A.: A haditengerészeti légierő fejlődése a háború után. — VIZS, 1978. 12. sz. 25—32. p.

Morkes, F.: A lenini Komszomol harci útja. — HV, 1978. 5. sz. 49—65. p.

Nikitin, E.—*Kanevszkij*, E.: Az országvédelem és a szovjet fegyveres erők harckészültségének problémái az SZKP katonapolitikájában. — VIZS, 1978. 9. sz. 3—10. p.

Nordin,W.: A szovjet haditengerészeti flottának és hadművészetének fejlődése a Szovjetunió Kommunista Pártja vezetésével. — M, 1978. 2. sz. 34—41. p.

Osznacs, N. V.: A Szovjetunió harca a vegyi és bakteriológiai fegyverek betiltásáért (1922—1978). — UIZS, 1978. 8. sz. 71—77. p.

Piha, D. D.: Az ukrán kommunista párt segíti a köztársaság Vörös Hadseregének szervezését (1929—1941). — UIZS, 1978. 2. sz. 49—58. p.

[Revuka] Revouka, V.: November 19 — a szovjet rakétacsapatok és a tüzérség napja. — RMSov, 1978. 11. sz. 31—33. p.

Rodja, I. D.: A szovjet légierők hadműveleti művészetének háború utáni fejlődése. — VM, 1978. 6. sz. 35—40. p.

Rybecky, V.: A szocialista haza védelme az új szovjet alkotmányban. — HV, 1978. 4. sz. 111—127. p.

[Surügin], Szurgin, A. P.: A Szovjetunió Kommunista Pártja — a Szovjetunió védelmének szervezője. — WPH, 1978. 3. sz. 187—201. p.

Surügin, A. P.: A szocialista munkaverseny szerepe a csapatok harckészültségének növelésében. — VIZS, 1978. 6. sz. 11—19. p.

[Szedov] Sédov, N.: A szovjet katonai iskolák (1918—1975). — RMSov, 1976. 6. sz. 14—16. p.

Szekisztov, V.: A Szovjet Hadsereg történelmi küldetéséről szóló kérdéshez. — VPO, 1978. 2. sz. 87—90. p.

Szobolev,M.: A lenini Komszomol harci csapatai. — VIZS, 1978. 10. sz. 10—19. p.

Szobolev, M.: A szovjet katonai építés elévülhetetlen alapelve. — TISZ, 1978. 2. sz. 9—15. p.

[Szolovev] Soloviev,N.: A szovjet tüzérség fejlődése 1918—1944 között. — RMSov, 1978. 4. sz. 27—29., 31. p.

Szovjet katonaiskolák. A Lenin Politikai Akadémia. — RMSov, 1978. 12. sz. 7—9. p.

A szovjet szárazföldi csapatok (1948—1978). — ÖMZ, 1978. 5. sz. 414—417. p.

Tovzakov, E.: A Nagy Honvédő Háború tapasztalatai a csapatok kiképzésében, gyakorlatában. — VIZS, 1978. 9. sz. 48—53. p.

Tramm, B.: A szovjet polgári védelem történetéből. — VIZS, 1978. 8. sz. 56—61. p.

Usztinov, D. F.: A harckészültség fokozása érdekében. — — beszéde 1977. december 18—20-án Moszkvában, a csapatok életkörülményeinek javításával foglalkozó összhadseregi tanácskozáson). — TISZ, 1978. 1. sz. 4—10. p.

Verbilo, A. N.: A Szovjetunió alkotmánya a Szovjet Fegyveres Erőkről. — UIZS, 1978. 7. sz. 23—34. p.

Wolff, W.: A szovjet haderő a Nagy Honvédő Háborúban. — M, 1978. 1. sz. 99—102. p.

A szovjet hadsereg 60. évfordulója

Bystricky, J.: A béke és a szocializmus őrhelyén. (A Szovjet Hadsereg születésének 60. évfordulójára.) — Studie k Ceskoslovenskym Vojenskym Dejinám, 1977. 4—5. sz. 39—58. p.

A forradalom szülöttei. [A Szovjet Fegyveres Erők 60. évfordulója.] — KVSZ, 1976. 4. sz. 5. p.

Golusko, I.: A Szovjet Fegyveres Erők hadtáp szolgálatának 60 éve. — TISZ, 1978. 2. sz. 16—22. p.

Gosztony, P.: Egy katonai hatalom születése. 60 éves a szovjet hadsereg. — SS, 1978. 2. sz. 11—13. p.

Heider, P.: A szovjet fegyveres erők megalakulása — közös harci hagyományok születésének órája. — M, 1978. 2. sz. 9—15. p.

Kirchner, R.—*Lüttke*, H.—*Ziegenbein*, R.: A 60 éves szovjet határőrcsapatok harci tapasztalatainak értelmes felhasználása. — MG, 1978. 1. sz. 85—92. p.

Kurkotkin, Sz.: A nagy Október szülötte. (A Szovjet Hadsereg 60. évfordulójára.) — TISZ, 1978. 2. sz. 2—8. p.

[Kutahov] Koutakhov, P.: A szovjet légierő fejlődése 1918-tól napjainkig. — RMSov, 1978. 7. sz. 11—14. p.

Kutahov, P.: Október vívmányainak repülő őrei. — KVSZ, 1978. 2. sz. 9—16. p.

Mednikov, I.: Internacionalista kötelességhez hűen. [A szovjet hadsereg megalakulásának 60. évfordulója.] — M, 1978. 2. sz. 3—8. p.

Mel'nikov, P. V.: 60 éves a Frunze Katonai Akadémia. — VM, 1978. 12. sz. 68—76. p.

Mel'nikov, P. V.: A kor követelményeit figyelembe véve [Frunze Katonai Akadémia]. — KZ, 1978. december 7. 3. p.

Ovcsarenko, I.: 60 éves a Frunze Akadémia. — VIZS, 1978. 12. sz. 114—116. p.

Savrov, I. E.: A szovjet hadművészet 60 éve. — VM, 1978. 2. sz. 31—54. p.

Az SZKP KB-nak, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának és Minisztertanácsának üdvözlete a dicső Szovjet Fegyveres Erők katonáihoz. — KVSZ, 1978. 5. sz. 9—10. p.

A szovjet hadászati rakétacsapatok fejlődése. [A szovjet hadsereg 60. évfordulója.] — TIV, 1978. 2. sz. 14—15. p.

A szovjet haditengerészeti erők fejlődése. [A szovjet hadsereg 60. évfordulója.] — TIV, 1978. 2. sz. 22—23. p.

[A szovjet hadsereg 60 éves történetének jelentősebb eseményei. Kronológia.] — TIV, 1978. 2. sz. 44—45. p.

A szovjet honvédelmi csapatok fejlődése. [A szovjet hadsereg 60. évfordulója.] — TIV, 1978. 2. sz. 18—19. p.

A szovjet légierő fejlődése. [A szovjet hadsereg 60. évfordulója.] — TIV, 1978. 2. sz. 20—21. p.

A szovjet szárazföldi csapatok fejlődése [A szovjet hadsereg 60. évfordulója.] — TIV, 1978. 2. sz. 16—17. p.

Usztinov, D. F.: Hat hősi évtized. — Kommuniszt, 1978. 2. sz. 16—28. p.

Usztinov, D. F.: Hatvan év a Nagy Október vívmányainak őrhelyén. — KVSZ, 1978. 5. sz. 11—24. p. és KZ, 1978. 46. sz. 2—3. p.

Vaszil'evszkij, A.: 60 éves a Szovjet Hadsereg. — F, 1978. 4. sz. 6—7. p.

Vaszilevszkij, A.: Október szülötte. — KZ, 1978. 28. sz. 2—3. p.

Voszkreszenszkij, *A. A.*—*Bondarenko N.* P.: 60 éve létesült a katonai biztosok intézete. — UIZS, 1978. 3. sz. 114—117. p.

Wiesner, H.: 60 éve a Nagy Októberi vívmányok védelmének őrhelyén. — MG, 1978. 1. sz. 5—13. p.

Wiesner, H.: Hatvan éves a szovjet hadművészet. — M, 1978. 2. sz. 29—34. p.

Zsilin, P.: A béke és szocializmus bástyáján. [A szovjet hadsereg fennállásának 60. évfordulója.] — MZS, 1978. 2. sz. 17—27. p.

Cserehuhin, K.—*Petrov,* Sz.: Vörös Zászlórenddel kitüntetettek. — VIZS, 1978. 8. sz. 77—81. p.

A hadsereg jobbszárnyán. [A forradalom, a polgárháború, a Nagy Honvédő Háború hősei.] — Kommuniszt, 1978. 3. sz. 75—84. p.

A polgárháború hősei. — VIZS, 1978. 2. sz. 50—52., 5. sz. 64—66., 7. sz. 59—62. p.

A Szovjetunió Hősei. — VIZS, 1978. 2. sz. 53—56, 4. sz. 58—63., 6. sz. 54—59. p.

Zajcev, A. D.: Halhatatlan hőstettek. (A Nagy Honvédő Háború hősei.) — ISzSzSzR, 1978. 3. sz. 106—129. p.

Gallinari, V.: Nagy olasz hadtudósok. Enrico *Barone.* — RM, 1978. 1. sz. 75—80. p.

Rogov, A.: A legendás kapitány. (*Budennüj* marsall születésének 95. évfordulójára.) — RMSov, 1978. 3. sz. 40—41. p.

Gallinari, V.: Nagy olasz hadtudósok. Luigi *Chiala.* — RM, 1978. 4. sz. 106—111. p.

Gallinari, V.: Nagy olasz hadtudósok. Carlo *Corsi.* — RM, 1978. 6. sz. 113—119. p.

Mihajlov, A.—*Fedorov,* D.: *Csu Te* a hadvezér és a maoista hamisítás. — VIZS, 1978. 12. sz. 67—73. p.

Martünova, T.: Nikita Davüdov páncélkészítő és öntőmester. — VIZS, 1978. 12. sz. 41—42. p.

A győzelem fegyvereinek megalkotói. A 7,62 mm-es könnyű Degtarev (DP) géppuska. Vaszilij Alekszeevics *Degtarev* (1879—1949). — MTT, 1978. 2. sz. 56. p.

Völkov, G.: A Bolgár Hadsereg megalapítója. (Alekszandör Mihajlovics *Dondukov.*) — VISz, 1978. 3. sz. 66—76. p.

Moszkalenko, K.: A. A. *Episev* hadseregtábornok. — VIZS, 1978. 5. sz. 58—63. p.

Gennaro, A.: Nagy olasz hadtudósok, Ugo *Foscola.* — RM, 1978. 3. sz. 121—131. p.

*Nodes,*K.: M. V. *Frunze* — a dicső hadvezér és jelentős katonai teoretikus. — M, 1978. 2. sz. 96—97. p.

Heinz Guderian vezérezredes 90. születésnapjára. — KTR, 1978. 3. sz. 119. p.

Jean *Iracabal* ezredes, a III. Köztársaság gyarmati hadjáratainak veteránja. — RHA, 1978. 3. sz. 77—83. p.

Az életben van szükség hőstettekre. (A folyóirat fiatal olvasóival beszélget Vlagyimir *Karpov* író, A Szovjetunió Hőse, nyugállományú ezredes.) — KVSZ, 1978. 18. sz. 33—38. p.

Volkotrubenko, I.: P. N. *Kulcsov* tüzérségi marsall. — VIZS, 1978. 12. sz. 119—121. p.

Frenzel, G.—*Kolmsee,* P.—*Wiedemann,* K.: Gottfried Friedrich Franz *Loeffler* — orvos és reformer. — MG, 1978. 2. sz. 193—202. p.

Kobe, G.: Smilo Freiherr von *Lüttwitz* — példakép a katonák számára. [Bundeswehr tábornoka 1895—1975]. — EW, 1978. 6. sz. 295—299. p.

[Noszkov] Noskov, I.: *Malinovszkij* marsall születésének 80. évfordulójára. — RMSov, 1978. 11. 36—37. p.

*Ljascsenko,*N.: V. F. *Margelov* hadseregtábornok. — VIZS, 1978. 12. sz. 117—119. p.

Kreuter, S.: G. C. *Marshall.* 1880—1959. (Tábornok, államférfi, Nobel békedíjas). — ÖMZ, 1978. 2. sz. 134—144. p.

Gallinari, V.: Nagy olasz hadtudósok. Niccola *Marselli.* — RM, 1978. 5. sz. 114—119. p.

Bugaj, N. F.: Grigorij Konsztantinovics *Ordzsonikidze* — a Vörös Október vívmányainak védelmezője. — MG, 1978. 3. sz. 305—315. p.

Bald, Detlef: Eduard von *Peucker* — a múlt század 50—60-as éveinek katonai reformere. — WR, 1978. 1. sz. 21—27. p

Papadia, R.: Nagy olasz hadtudósok. Mauro *Picone.* — RM, 1978. 2. sz. 97—104. p.

Lomov, N.: A. F. *Pokrovszkij* vezérezredes. — VIZS, 1978. 11. sz. 125—127. p.

Schnitter, H.: Daniel *Speckle* (1536—1589) — várépítőmester és hazafi. — MG, 1978. 5. sz. 573—581. p.

Brecsak, I. M.: A nép hőse. (70 éve született Alekszandr Nikolaevics *Szaburov* vezérőrnagy a Szovjetunió Hőse.) — UIZS, 1978. 7. sz. 130—133. p.

Ivanov, V.: P. Sz. *Szaltükov* hadvezéri művészete. — VIZS, 1978. 12. sz. 74—80. p.

Kovalenko, Ju. P.: A hősök nem halnak meg. (Andrej Kirillovics *Szmirnov* vezérőrnagy.) — UIZS, 1978. 3. sz. 111—113. p.

Ageev, A.: A. A. *Szvecsin* katonai teoretikus és hadtörténész. — VIZS, 1978. 8. sz. 126—127. p.

Parry, A.: *Tuhacsevszkij* és az előtte levő korszak. — MR, 1978. 3. sz. 68—76. p.

Ajdarov, V.: Egy repülésnek szentelt élet. A. N. *Tupolev* születésének 90. évfordulójára. — RMSov, 1978. 10. sz. 34—36. p.

Agaveljan, Sz.: A. N. *Tupolev* a kiváló

repülőgéptervező. — VIZS, 1978. 11. sz. 123—125. p.

D. F. *Usztinov* marsall a Szovjetunió honvédelmi minisztere 70. születésnapjára. — VIZS, 1978. 10. sz. 20—25. p.

Sobik, E.: Alekszandr Mihajlovics *Vaszilevszkij* halálára. — TRP, 1978. 7. sz. 560—561. p.

Kazakov, M.: M. V. *Zaharov* a Szovjetunió marsallja. — VIZS, 1978. 8. sz. 86—89. p.

Dobeck, R.—*Kolmsee*, P.: Maxim *Zetkin* — orvos, hadisebész és kommunista. — MG, 1978. 5. sz. 595—602. p.

Összeállította:
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

DOLMÁNYOS ISTVÁN — A kulikovói ütközet — a jubileum mérlegén — 335

FODOR PÁL — Egy szeldzsuk intézmény útja Magyarországra: a dzserehorok — — — — — — — — — — 354

SZAKÁLY SÁNDOR — A Horthy-hadsereg tábori csendőrségének megszervezése és alkalmazása a második világháború idején (1938—1944) — — — — — — — 376

KOVÁCS JENŐ — Együtt a határterületi lakossággal (1945—1956) 403

KÖZLEMÉNYEK

V. A. ZOLOTARJEV — Az 1877—78. évi háború tükröződése az orosz katonai irodalomban — — — — — — — 428

SZABÓ MIKLÓS — A Magyar Királyi Honvéd Légierő létrehozásával és továbbfejlesztésével kapcsolatos elméleti tevékenység (1930—1944) — — — — — — 450

SZEMLE

SZÁNTÓ IMRE — A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon (1541—1593) *(Tóth Sándor)* — — 481

BENCZÉDI LÁSZLÓ — Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664—1685) *(Nagy László)* — — — — — — — — — — 482

* * * — Régi magyar levelestár, XV—XVII. sz. *(Nagy László)* — — — — — — — — — — 485

* * * — Vom Bauernheer zur Volksarmee *(Bencze László)* 487

* * * — Militärgeschichte, 1980. (1—6.) *(Zachar József)* 490

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1978. II. rész *(Viniczai István—Windisch Aladárné)* — — — — — — — — — — — 495

[СОДЕРЖАНИЕ]

СТАТЬИ

ИШТВАН ДОЛМАНЬОШ — Итоги историографических исследований и 600-летие битвы на поле Куликовом 335

ПАЛ ФОДОР — Путь одного института сельджуков в Венгрию: джерехоры 354

ШАНДОР САКАЙ — Организация и применение полевой жандармерии хортистской армии в период второй мировой войны (1938—1944 гг.) 376

ЕНЭ КОВАЧ — В содействии с населением приграничных районов 1945—1956 гг. 403

ПУБЛИКАЦИИ

В. А. ЗОЛОТАРЕВ — Отражение войны 1877—1878 гг. в русской военной литературе 428

МИКЛОШ САБО — Теоретическая деятельность, связанная с созданием и совершенствованием Венгерских королевских Военно-воздушных Сил. (1930—1944 гг). 450

ОБЗОР

ИМРЕ САНТО — Строительство системы оконечных крепостей и их золотой век в Венгрии (1541—1593 гг). 481
(Шандор Тот)

ЛАСЛО БЕНЦЕДИ — Сословность, абсолютизм и централизация в Венгрии в конце XVII века. (1664—1685 гг).
(Ласло Надь) 482

* * * — Старый венгерский архив XV—XVII века
(Ласло Надь) 485

* * * — Von Bauernheer zur Volksarmee 487
(Ласло Бенце)

* * * — MilitärGeschichte 1980. (1–6.) *(Йожеф Захар)* 490

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Библиография зарубежных военно-исторических журналов. 1978 г., ч. II *(Иштван Винцаи—Элеонора Виндиш)* 495

INHALT

STUDIEN

ISTVÁN DOLMÁNYOS — Die Schlacht von Kulikovo — die Waage des Jubiläums — — — — — — — — — — — 335

PÁL FODOR — Der Weg eines Seldschuk-Systemes in Ungarn: die Dscherehoren — — — — — — — — — 354

SÁNDOR SZAKÁLY — Die Organisation und die Verwendung der Feldgendarmerie der Horthy-Armee während des Zweiten Weltkrieges (1938—1944) — — — — 376

JENŐ KOVÁCS — Zusammen mit der Bevölkerung von Grenzgebieten — 1945—1956 — — — — — — — 403

MITTEILUNGEN

W. A. ZOLOTAREW — Die Wiederspiegelung des Krieges von 1877—1878 in der russischen militärischen Fachliteratur 428

MIKLÓS SZABÓ — Teoretische Tätigkeit über die Aufstellung und Weiterentwicklung der ungarischen königlichen Luftwaffe (1930—1944) — — — — — — 450

RUNDSCHAU

IMRE SZÁNTÓ — Der Ausbau und die Glanzepoche des Grenzfestungssystems in Ungarn (1541—1593) *(Sándor Tóth)* — — — — — — — — — — — — 481

LÁSZLÓ BENCZÉDI — Die Ständewesen, der Absolutismus und die Zentralisation in Ungarn am Ende des 17. Jahrhunderts (1664—1685) *(László Nagy)* — — — 482

* * * — Ein altes ungarisches Archiv in den 15.—17. Jahrhunderten *(László Nagy)* — — — — — — 485

* * * — Vom Bauernheer zur Volksarmee *(László Bencze)* 487

* * * — Militärgeschichte, 1980. (1—6.) *(József Zachar)* — 490

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Bibliographie der kriegsgeschichtlichen Literatur in Ungarn, 1978. Teil 2. *(István Viniczai—Eleonora Windisch)* — — — — — — — — — 495

Ara: 13,– Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

AZ ERŐD BEVÉTELE
Válogatás a világirodalom legjobb katonaelbeszéléseiből (1800–1945) 66 Ft

INTER ARMA
Válogatás másfél évtized legjobb katonaelbeszéléseiből és verseiből 46 Ft

Győre Imre
PARIPÁT, FEGYVERT 24 Ft

Csakovszkij, A.
A BLOKÁD 110 Ft

Fóti Andor
ITT AZ R-CSOPORT 47 Ft

Falus Gy.–József G.
A KATAMARÁN-AKCIÓ 28 Ft

Popov, D.
KETTŐS ÜGYNÖK VOLTAM 51 Ft

Scortia, T. N.–Robinson, F. M.
A PROMÉTHEUS-VÁLSÁG 54 Ft

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Czigány István

HADSEREG ÉS ELLÁTÁS BETHLEN GÁBOR KORÁBAN

Nagy László

A KURUC VILÁG ÉS KATONÁJA ADY KÖLTÉSZETÉBEN ÉS PRÓZÁJÁBAN

Gazsi József

A BORKANYUK-PARTIZÁNCSOPORT

4

XXVIII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1981

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

4

1981

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXVIII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Deák Mihály őrnagy (Budapest), *Lengyel István*, a történelemtudományok kandidátusa, egyetemi docens, ELTE Bölcsészettudományi Kar (Budapest), *Madaras Péter* alezredes, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest); továbbá *dr. Czigány István*, *dr. Csendes László* alezredes, *dr. Gazsi József*, *Godó Ágnes* alezredes, kandidátus, *Liptai Ervin* ezredes, kandidátus, *Markó György*, *Nagy László* kandidátus, *dr. Szakály Sándor*, *Viniczai István*, *Windisch Aladárné*, *Zachar József* kandidátus, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250.
Telefon: 360-764

Kiadja:

a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, VIII. Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 330-993
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 52,— Ft, negyedévre 13,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 250 371 HU ISSN 0017—6540

81.2707/2-04 Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

LIPTAI ERVIN

VÁGÓ BÉLA EMLÉKÉRE

100 esztendővel ezelőtt, 1881. augusztus 9-én született Vágó Béla. Szülei közepesen szituált kereskedők voltak Kecskemét városában. Az idősebbik Vágó fiú, Endre, tevékeny szerepet játszott a századforduló körüli Kecskemét munkásmozgalmának ébresztésében. Ő kapcsolta be öccsét is a mozgalomba. Béla Kecskeméten végezte elemi- majd középiskolai tanulmányait, itt érettségizett az állami főreáliskolában. A budapesti tudományegyetem bölcsészkarán folytatta tanulmányait, miközben a forradalmi szocialista tevékenység életének mindinkább meghatározó elemévé vált. Egyik megalapítója volt a szocialista diákcsoportnak. Rendszeres kapcsolatba került Szabó Ervinnel, kinek segítségével egy időre sikerült a Népszavánál elhelyezkednie. 1905 végén — mivel magára vállalta Szabó Ervin egyik erőteljesen forradalmi hangú röpiratának szerzőségét — fegyelmi úton kizárták az egyetemről.

Ezt követően a Szociáldemokrata Párt funkcionáriusaként dolgozott a debreceni, majd a kecskeméti szervezet titkáraként, később különböző szakszervezetek munkatársa volt. Szabó Ervin követőjeként élesen szembehelyezkedett a Szociáldemokrata Párt hivatalos vezetésével, minden fórumon élesen bírálta annak egyre inkább a megalkuvások vonalában haladó tevékenységét. 1912-ben egy időre kiszorították a munkásmozgalmi szervezetekből, polgári állást kellett vállalnia. (Az Est-lapok kiadóhivatalának volt vezetője.) Kapcsolatait azonban a balodali szociáldemokrata ellenzékkel fenntartotta. Amikor 1917-ben a magyar munkásmozgalom minden korábbinál hatalmasabb forradalmi hulláma kezdődött, Vágó Béla ismét csatasorba lépett: a szakszervezetben a magántisztviselők tagozatának elnöke lett. A Szociáldemokrata Párt baloldali ellenzékének vezetőivel együtt aktív szerepet játszott az 1918. évi polgári demokratikus forradalomban.

Kun Béla Magyarországra való hazatérése után az elsők között csatlakozott a kommunistákhoz. Tagja lett a Központi Bizottságnak, ő vezette a kommunista frakciót a Munkástanácsban, részt vett a párt országos szervező munkájában. 1919 februárjában a többi kommunista vezetővel együtt letartóztatták. Március 21-én egyike azoknak, akik Kun Bélával együtt részt vettek a két munkáspárt egyesítéséhez és a Tanácsköztársaság proklamálásához vezető tárgyalásokon.

Mint belügyi népbiztoshelyettes, majd belügyi népbiztos, tagja lett a Forradalmi Kormányzótanácsnak. A belügyi munka mellett egyik vezetője volt a lakásínség enyhítésére alakult bizottságnak, sokat munkálkodott a dolgozók élelmiszerellátásának javításán.

A Tanácsköztársaság ellen április 16-án megindított intervenciót követően,

a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács április 19-i határozata, illetőleg a Forradalmi Kormányzótanács döntése értelmében április végén — a Tanácsköztársaság több más vezetőjéhez hasonlóan — Vágó Béla is a haza fegyveres védelmének feladatát vállalta.

Ez teljesen logikus folytatása volt Vágó korábbi forradalmi tevékenységének, természetszerűleg következett eszmei hitvallásából.

A Vörös Újság április 26-i tudósítása szerint a Vörös Őrség első, frontra induló menetzászlóaljának a Mosonyi utcai laktanyában történt búcsúztatásán már katonaruhában tartott beszédet. Az újság híradása szerint ezt követően Vágó Béla is a frontra utazott.

A többi, frontra indult vezetővel együtt Vágó is minden erejét megfeszítve küzdött azért, hogy lelket öntsön a váratlan román támadás következtében és a székely különítmény vezetőinek árulása folytán összeomlott keleti arcvonal dezorganizáltan visszavonuló katonáiba. Április 28-án Cegléden lépett fel (Szamuelyvel együtt) egy katonagyűlésen. Beszédében hangsúlyozta, hogy az intervenció veszélyére a forradalom híveinek már az első pillanattól kezdve számítani kellett. „Mi megmondottuk, el kell lennünk készülve a harcra ... Nekünk, amint megmondottuk, azt a hatalmat, amelyet a munkások és parasztok kezükbe vettek, a forradalmat, amelynek tüzét szítjuk, meg kell védenünk a rablók ellen ..."[1]

Vágó egész katonai tevékenységének időszakában egyik legfontosabb feladatának tartotta, hogy segítse a Vörös Hadsereg fegyelmének megszilárdulását, mert tisztában volt azzal, hogy ez a proletárdiktatúra védelmének kulcskérdése. „A katonának, amikor innen elindul, tudnia kell, hogy fegyelmet kell tartani. Minden proletárkatonának tudnia kell teljesítenie a parancsot, amelyet saját érdekében teljesít."[2] — hangoztatta Cegléden.

Bár a kitűzött célt, a Vörös Hadsereg sorainak rendezését és a román királyi csapatoknak a Tiszántúlon való megállítását nem sikerült elérni, Vágó Béla egy pillanatra sem gondolt a harc feladására. A Tanácsköztársaság azon vezetői közé tartozott, akik a harc folytatását, a proletárdiktatúra védelmének erősítését, a Vörös Hadsereg újjászervezését követelték. A május elsejei és másodikai kiélezett eszmei összecsapások időszakában is Kun Béla oldalán állott. Május 3-án is azok között a népbiztosok között volt, akik az üzemi munkásságot a hadseregbe mozgósították.

„Landler, Vágó, Bokányi, Garbai, Kunfi, Rónai és Guth népbiztosok bejárták az összes nagy gyárakat és ott beszédeket tartottak, megmagyarázva azt, milyen végveszély fenyegeti a proletárdiktatúrát" — írta a Vörös Újság május 4-i száma.

Amikor május elején a Vörös Hadsereg újjászervezése során létrehozták a hadtesteket, Vágó Bélát az első hadtest parancsnokává nevezték ki. Hadtestparancsnoki minőségében kiadott első parancsa, amely a Hadtörténelmi Levéltárban ránk maradt, május 9-én született és arról intézkedik, hogy a következő napon meg kívánja szemlélni a hadtestnek Cegléden, Abonyban, illetőleg Szolnokon elhelyezett csapatait.[3]

Az első probléma, amellyel Vágónak hadtestparancsnoki minőségében szembe kellett néznie, a Tanácsköztársaságot délről fenyegető támadás veszélye volt. A Duna és a Tisza közén jelentős természeti akadály nem állott volna útjában a francia és délszláv erőkkel meginduló támadásnak, amely rövid időn belül a proletárdiktatúra szívéig, Budapestig hatolhatott volna. Bár e támadás végül is

1 A Magyar Vörös Hadsereg 1919. (Válogatott dokumentumok) Budapest. 1959. 194. o.
2 Uo. 195. o.
3 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) A Magyar Tanácsköztársaság iratai (MT) 75. doboz. 3.

nem indult meg, május közepén a veszély reális volt és a Tanácsköztársaság katonai vezetése részéről kalandorság lett volna figyelmen kívül hagyni azokat a jeleket, amelyek a támadás közeli megindulására utaltak. Vágóék első feladata a rendelkezésre álló erők, a 2. hadosztály, a budapesti csoportból alakult 7. hadosztály, valamint a 39. dandár alakulatainak megszilárdítása, harckészültségbe helyezése volt. A hadtestparancsnokság május 12-én adta ki „Irányelvek a védelem szervezésére erős ellenséges támadás esetére" című utasítását.[4] Az utasítás az ellenséges támadás szempontjából legveszélyesebb iránynak a Szeged—Kistelek irányt tartotta, de nem tartotta kizártnak a Szolnok—Adony támadási irányt sem. Az alárendelt csapatok feladatát az irányelvek a fokozott megfigyelésben és a támadó ellenség feltartóztatásában jelölték meg.

A május elején még teljesen dezorganizált csapatok rendbeszedésére irányuló erőfeszítések eredményességéről tanúskodik az a tény, hogy amikor Bőhm hadseregparancsnok május 13-án megszemlélte a 2. és 7. hadosztályt, a megszemlélt csapatok „katonás magatartása és fegyelmezettsége fölött különös megelégedését fejezte ki."[5]

„A hadseregparancsnok elvtárs jól eső elismerése a két hadosztály minden vörös katonáját és parancsnokát arra ösztönözte, hogy a rend és fegyelem helyreállítása nehéz munkájában mindenki legjobb tehetsége szerint részt vegyen és készüljön arra a napra, amikor a puskák és ágyúk tüzében akár a proletárok szent államát védelmezve, akár az agyarkodó ellenséget megfutamítva, harcban is kimutathatja fegyelmezettségét, bátorságát, és önfeláldozását".[6] — írta ezzel az alkalommal kiadott parancsában Vágó Béla.

Vágóék május 17-én kapták meg a hadseregparancsnokság közlését,[7] amely szerint „az általános politikai helyzet és az ellenségről érkező hírek alapján" valószínű volt, hogy az antant csapatok Szeged—Kecskemét irányú támadása a legközelebbi időben megindul. A hadseregparancsnokság értesítette a hadtestet, hogy a 4. és a 6. hadosztályt az 1. hadtest megerősítésére annak alárendelik és Kecskemétre irányítják. A 4. és 6. hadosztály alakulatai meg is indultak Kecskemétre, ahová május 21-én a teljes 4. hadosztály megérkezett. A 6. hadosztály csapatai is megindultak Kecskemétre, azonban a Salgótarjánt közvetlenül fenyegető csehszlovák támadás elhárítására e napon többségükben szállítás közben Salgótarjánba visszairányították.

Mikor a 3. hadtest a csehszlovák támadók visszaszorítása érdekében megindította a Miskolc felszabadítására irányuló hadműveletet, nagy volt a kockázata annak, hogy a Miskolc felé előrenyomuló 1. hadosztály jobbszárnya ellen a román királyi csapatok akciót kezdenek, így nyújtva segítséget a csehszlovák szövetségeseiknek. Ezért a hadtest utasítást kapott, hogy május 20-án a román arcvonalon támadó szándékot tüntessen és így vonja magára az ellenfél figyelmét. Ez meg is történt. Kiskörénél és Szolnoknál a 7. hadosztály kisebb erőkkel a Tiszán való átkelés szándékát mutatta, Tiszaroffnál egy századnyi erőnek sikerült időlegesen két géppuskával egy hídfőt elfoglalnia, és a 2. hadosztály is támadó szándékot mutatott Csongrádnál.[8] Nem kétséges, hogy a hadtest ezen akciói is hozzájárultak ahhoz, hogy a román királyi csapatok május 20-án tétlenül szemlélték az arcvonaluktól mindössze néhány kilométerre előnyomuló 1. hadosztály miskolci támadását.

Május 22-én Vágó egy Kecskeméten megtartott tömeggyűlésen mintegy 25 000 ember előtt lépett fel. Beszédében a kecskeméti dolgozókat és a katonákat arra

4 HL MT 75/8.
5 HL MT 75/17.
6 Uo.
7 HL MT 75/23.
8 HL MT 75/29.

intette, hogy az ország kül- és belpolitikai helyzete a magyar munkásságnak „elszánt és megalkuvás nélküli harcot parancsol."[9]

Május 24-én a hadtest a 4. és 6. hadosztállyal harcgyakorlatot hajtott végre. A feltételezés az volt, hogy az ellenség Szeged felől három hadosztállyal nyomul előre és a kiskunfélegyházi védőszakaszban a saját csapatok nehéz harcok után visszavonultak. Az 1. hadtestnek a 4. és 6. hadosztállyal, valamint a tengerészezreddel ellentámadást kellett végrehajtania.

A hadgyakorlat megtörtént, azonban ezekben a napokban már egyre nyilvánvalóbbnak látszott, hogy az antant déli támadása egyelőre elmarad. Már május 19-től kezdődően egyre több felderítő jelentés szólt arról, hogy a déli demarkációs vonalakon álló francia—délszláv csapatok létszáma kisebb a feltételezettnél, és hogy a szerb alakulatok jelentős részét az olasz frontra szállították el.

Mivel az északi arcvonalon a csehszlovák csapatok változatlanul támadó aktivitást tanúsítottak, a Magyar Tanácsköztársaság politikai és katonai vezetői elhatározták, hogy elsősorban az északi arcvonalon stabilizálják a helyzetet. Ezért a nemzetközi ezredet már május 22-én kivonták az 1. hadtest kötelékéből és a csehszlovák frontra irányították, május 27-én pedig a 4. és 6. hadosztályt is Miskolc környékére vezényelték.

Az erőben így jelentősen megfogyatkozott 1. hadtest feladata az északi hadjárat idején ugyanaz volt, mint a Miskolc felszabadítására irányuló támadás napjaiban: a Tisza vonalán tanúsított aktivitással magára vonni a román királyi csapatok figyelmét, nyugtalanítani az ellenséget és így megakadályozni, hogy északkeleten a román alakulatok a csehszlovák hadseregnek segítséget nyújtsanak.

Június hónap az 1. hadtestnél az ellenség ilyen jellegű nyugtalanításával, valamint a Duna—Tisza közén több helyen a fejüket felütő ellenforradalmi csoportok elleni harccal telt el.

Vágó Béla e júniusi napokban is lankadatlan energiával tevékenykedett, szervezte az ellenforradalom elleni harcot, járta a csapatokat, a falvakat és fáradhatatlan agitációs munkával törekedett az emberek politikai felvilágosítására, meggyőzésére, mozgósítására.

Június közepétől az egyre súlyosabbá váló élelmezési gondok, a háborús kifáradás, a nemzetközi forradalmi mozgalomban mutatkozó kedvezőtlen események, s a párizsi békekonferencia döntésével, illetőleg a Clemenceau-jegyzékkel kapcsolatos problémák miatt a hadsereg és a dolgozók soraiban politikai depresszió jelei kezdtek mutatkozni. Vágó a tapasztalt politikus érzékével felismerte e jelenség veszélyességét és éppen ezért nagyon nagy fontosságot tulajdonított az emberek meggyőzésének, a politikai öntudat megszilárdításának. Ezért hangsúlyozta a Tanácsok Országos Gyűlésén is, hogy az egyik legfontosabb feladat: „éjt, napot eggyé tevő agitációs munkával erőssé, hatalmassá, győzhetetlenné tenni a Vörös Hadsereget."[10]

A június 24-i ellenforradalom áldozatainak temetésén, ahol a Vörös Hadsereg nevében Vágó Béla mondott búcsúbeszédet, szintén hazaszeretetre, bátorságra, kitartásra, a nehézségekkel való merész szembenézésre intette az embereket.[11] Gyakorlott és nagyhatású szónokként nem csupán a lelkesítés általánosan használt elemeivel élt, hanem minden alkalommal igyekezett felhívni a figyelmet az elkerülhetetlenül bekövetkező csapásokra, veszélyekre is.

Az 1. hadtest s így annak parancsnoka, Vágó Béla, a Tanácsköztársaság harcainak, legszomorúbb szakaszában, 1919. júliusában kapott főszerepet.

9 Vörös Újság, 1919. május 22.
10 A Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója. Budapest, 1919. 212. o.
11 Vörös Újság, 1919. július 1.

A Clemenceau-jegyzékben követeltek elfogadása, az északi területek kiürítése, annak ellenére, hogy súlyos következményekkel járt, lélegzetvételi szünethez juttathatta a Tanácsköztársaságot.

Az 1. hadtest hírszerző csoportjának vezetője június végén készített összefoglaló jelentésében így jellemezte a helyzetet: „A cseh-tót fronton fegyverszünet, a román fronton rövidesen ugyancsak fegyverszünet várható.

A szerbek részéről a támadás valószínűtlen...

Ezek alapján egyedül az entente (azaz a nagyhatalmak — L. E.) és a fehérgárdák részéről várható támadás..."[12]

Azt tudjuk, hogy a nagyhatalmak, annak ellenére, hogy ilyen irányú szándékuk volt, csak nagyon nehezen tudtak volna megszervezni egy támadást a Tanácsköztársaság ellen. A mindössze néhány ezer tisztből és tiszthelyettesből álló szegedi fehér hadsereg sem képviselt reális fenyegető erőt a Tanácsköztársasággal szemben.

Ilyen körülmények között súlyos hibának kell tartanunk, hogy a magyar Tanácsköztársaság vezetői, feladva a lélegzetvételi szünet szükségességéről a Clemenceau-jegyzék kapcsán elfoglalt álláspontjukat, elfogadták a vezérkar főnökének a tiszántúli román csapatok megtámadására vonatkozó javaslatát.

A hadseregparancsnokság utasításának megfelelően az 1. hadtest július 10-én adta ki hadműveleti intézkedését a tiszántúli támadásra.

„Miután a románok az entente parancsa dacára sem hajlandók a Tiszántúlt kiüríteni, a tanácskormány elhatározta, hogy őket a minket jogosan megillető területekről kiveri. Nehogy a románok a nekünk odaítélt tiszántúli területeket teljesen kifosszák és az idei aratást is elhordják, a hadműveletek mielőbbi keresztülvitele elkerülhetetlen...

Az 1. hadtest főerejével (7., 6. és 5. hadosztály) Szolnoknál míg egy mellékcsoporttal (2. hadosztály) Csongrádnál fog a Tiszán átkelni" — hangoztatta az intézkedés.[13]

A tiszántúli hadművelet idejére az 1. hadtestet a hadseregparancsnokság jelentősen megerősítette, mert alárendeltségébe helyezte a 4., 5. és 6. hadosztályt is. A 2. és 7. hadosztállyal együtt, a hadtest alárendeltségbe tartozó öt hadosztály együttes létszáma július 15-én 1208 tisztet és 38 836 katonát tett ki. A fegyverek száma azonban csak 28 579 volt.[14]

A román királyi hadsereg felkészülten várta a támadást. Július folyamán a román hadvezetés a korábban az ukrán-frontra elszállított két hadosztályát visszairányította a Tiszántúlra. A Vörös Hadsereg támadási terveinek ismeretében védőállásaikat lázas munkával megerősítették és erőiket a legkedvezőbb módon csoportosították. A román előkészületekről tanúskodik Landler hadseregparancsnoknak a Vörös Újság részére július 25-én adott nyilatkozata.

„A románok a megállapított fogoly-jelentések szerint a legnagyobb gonddal készültek a támadás visszaverésére. Elfogott reservát-parancsból állapítottuk meg, hogy a támadás időpontját is tudták a románok. Julier vezérkari főnök elvtárssal és Vágó elvtárssal láttuk a románok első védelmi vonalát és megállapítottuk, hogy a mai viszonyokhoz képest hihetetlen felkészültséggel, nagyszerűen kiépített állásokban igyekeztek meghiúsítani támadásunk sikerét" — mondotta nyilatkozatában Landler Jenő.

A román királyi hadsereg nagyszabású előkészületei ellenére, az 1. hadtest július 20-i támadása sikeres volt. A Tisza bal partján védelemre berendezkedett 16. és 18. román hadosztálynak súlyos veszteségeket okozva az 5. hadtest sike-

12 HL MT 78/1.
13 HL MT 78/22.
14 HL MT 78/36.

resen hajtotta végre az erőszakos átkelést a Tiszán, és főerői Szolnoktól keleti irányban sikeresen nyomultak előre. A hadseregparancsnokság július 20-án este köszönetét fejezte ki az 1. hadtest katonáinak.

Vágó, aki hadtestparancsnokként is elsősorban politikai munkásnak érezte magát, július 21-én arról intézkedett, hogy a hadosztály- és ezred politikai megbízottak különös gondot fordítsanak a felszabadított területek lakosságának tájékoztatására, újsággal és röpiratokkal való ellátására.[15] E célból a magasabb egységekhez külön lapterjesztőket rendelt ki.

Mint ismeretes, a július 20-i offenzíva csupán az első napokban járt sikerrel, ott is mindenekelőtt az 1. hadtest támadásának tengelyében. A Szolnoknál átkelt erők a csongrádi és tiszafüredi csoportok egyhelyben topogása következtében egyre veszélyesebb helyzetbe kerültek, és amikor július 24-én szembetalálkoztak a tiszántúli román hadsereg intakt főerőivel, vissza kellett vonulniok.

A hadseregparancsnokság július 24-én este kiadott rendelkezésében még azt hangoztatta, hogy szándéka „a Szolnok környékére irányítandó újabb erősítések beérkezése után a támadást ismét felvenni".[16] E célból a 3. hadosztályt is az 1. hadtestnek rendelte alá. Rövidesen nyilvánvalóvá vált azonban, hogy a román királyi csapatok nagyerejű ellentámadásba kezdtek, amelynek feltartóztatása is igen nagy erőfeszítéseket követel a Vörös Hadseregtől.

Július 28-án Vágó a Vörös Újság tudósítójának nyilatkozott a tiszántúli harcokról:

„Mikor a tiszántúli átvonulást megkezdtük, kissé könnyelműnek tartottam azt az újjongó optimizmust, amely a lelkeket eltöltötte, mert tudtam, hogy igen nehéz harcokra van kilátásunk" — mondotta. A továbbiakban így folytatta: „Mikor megállapítottuk, hogy majdnem az egész román hadsereg felvonult ellenünk, visszavonultunk, hogy csapatainkat veretlenül vonjuk vissza". Nyilatkozatában Vágó annak a meggyőződésnek adott kifejezést, hogy a további győzelem főleg attól függ: mi van Budapesten. Hangsúlyozta, hogy kíméletlenül el kell nyomni az ellenforradalmat és érvényt kell szerezni a proletárdiktatúra koncepciójának.

Július 28-áról maradt ránk Vágó Béla két utolsó hadtestparancsnoki parancsa. Az egyikben az alárendelt parancsnokhoz szólt. „Midőn a jelen hadjárat első szakasza lezárult, nem mulaszthatom el, hogy ne mondjak köszönetet az összes parancsnoknak"[17] — írta. Majd így folytatta: „Emellett azonban nem mulaszthatom el kiemelni a vörös katonákkal való intenzív foglalkozás végtelen fontosságát. E percben a hadsereg veretlenül vonult vissza és rövid ideig tartó alapos foglalkozás után újra harcképes állapotba helyezhető. Fegyelmező, zártrendű gyakorlatok, egyes kiképzés, raj, szakasz és század harckiképzése volnának azok az eszközök, amelyekkel újra kézbe lehet kapni és össze lehet tartani a katonákat" — hangoztatta.

A politikai megbízottaknak küldött intézkedésében a politikai munkásoknak a harci szellem megszilárdításában való szerepét és felelősségét elemezte. „A jelen hadjárat beigazolta azt, hogy milyen végtelen fontos a vörös katonákkal való alapos foglalkozás ... Mind amellett, hogy a politikai megbízottak nagyrészének önfeláldozó és bátor munkájáról a legnagyobb elismeréssel kell nyilatkoznom, mégis szükségesnek tartom a legnagyobb határozottsággal megkövetelni azt, hogy a politikai megbízott állandóan és folytonosan a csapatokkal legyen, politikailag nevelje őket".[18]

15 HL MT 78/47.
16 A Magyar Vörös Hadsereg 1919. I. m. 461. o.
17 HL MT 78/60.
18 HL MT 78/60.

E parancsok arról tanúskodnak, hogy július 28-án még Vágó is azt hitte, hogy a román csapatok ellentámadása csupán a Tisza keleti partjáig terjed és a Vörös Hadseregnek ismét módja lesz sorai rendezésére. A román királyi csapatok azonban nem álltak meg a Tiszánál, hanem azon több helyen átkelve, folytatták támadásukat. Július 31-én Vágó hadtestparancsnoki különvonatában zajlott le az a megbeszélés, amelyen Kun Béla, Landler Jenő, Pogány József, Bokányi Dezső és Hamburger Jenő a Tanácsköztársaság katonai helyzetéről és a további teendőkről tárgyalt. A népbiztosokat a vezérkari főnök, Julier Ferenc tájékoztatta a helyzetről és a további ellentámadás céltalanságáról igyekezett őket meggyőzni. Julier álláspontja ellenére az értekezlet a harc folytatására intézkedett és elrendelte, hogy Szolnoktól északra, Nagykörűnél, a Tiszán átkelt ellenséges erők ellen a Vágó-hadtestnek valamennyi ereje, amely Abony—Jánoshida területén összpontosítható, augusztus 1-én délben ellentámadást hajtson végre.

Az 1. hadtest augusztus 1-i ellentámadása sikereket hozott. A hadtest egységei utcai harcokban Szolnok kiürítésére kényszerítették a 18. román hadosztály zászlóaljait, amelyek az augusztus 1-re virradó éjjel hatoltak be a városba. A hadtest visszavonulásra kényszerítette a 6. román hadosztály balszárnyát is. toztatni az események menetén. Augusztus 1-ének délutánján a tanácskormány lemondott és ezzel vége szakadt az első magyar szocialista állam fennmaradásáért folytatott fegyveres küzdelemnek is. Vágó Béla, a magyar Vörös Hadsereg

Az 1. hadtest katonáinak ez a hősi fellángolása azonban már nem tudott válhadtestparancsnoka, a szó szoros értelmében az utolsó pillanatig teljesítette katonai kötelességét, bátran és önfeláldozóan, igazi forradalmárhoz méltóan vezette a rá bízott fegyveres erőket.

Ausztriába emigrált, majd 1921-ben Németországba ment. Részt vett a Német Kommunista Párt munkájában. Egy ideig a Szovjetunió berlini kereskedelmi kirendeltségén is dolgozott.

Hitler hatalomra jutását követően néhány hónapig illegalitásban tevékenykedett (részt vett az illegális Rote Fahne szerkesztésében), majd 1933 végén a Szovjetunióba utazott. Tevékenyen kapcsolódott be a szovjetunióbeli magyar kommunisták életébe. Hamarosan a Sarló és Kalapács c. magyar nyelvű kommunista folyóirat szerkesztője lett.

1939-ben, 58 éves korában érte el a tragikus halál.

TANULMÁNYOK

CZIGÁNY ISTVÁN

HADSEREG ÉS ELLÁTÁS BETHLEN GÁBOR KORÁBAN*

A kiváló hadszervezőként ismert Bethlen Gábor halálos ágyán eképpen összegezte háborúkban szerzett tapasztalatait: „Az hadakozásban pénz, serénység és fegyver kívántatik, szükség azokra gondot viselni idejében az én szerelmes öcsémnek, és amennyiben elérkezik az ország vékony jövedelméből lovast, gyalogot, illendőképpen a praesidiumokban valók közül udvaránál is tartani; nem amennyire kívántatnék, hanem amire elérkezik; anélkül magokat ne hagyják."[1] Bethlenhez hasonlóan a korszak többi hadvezérét és politikusát, szintén foglalkoztatta a katonatartás növekvő költségeinek előteremtése, mely elengedhetetlen eszköze volt a politikai, vagy gazdasági célok elérésének.

Nyugat-Európában ugyanis, a 16. században és a 17. század első felében a kapitalizmus kibontakozásának irányába tartó fejlődés gazdasági, társadalmi és katonai téren egyaránt felgyorsult. A felfedezések nyomán világméretűvé szélesedő piac, a növekvő árutermelés és pénzforgalom, valamint a parasztság fokozatosan felbomló feudális kötöttségei lehetővé tették a zsoldoshadseregek kifejlődését. Így a centralizált államhatalom kialakulása egybeesett az állami adózás kifejlődésével, kölcsönhatásban az állandó zsoldos csapatok megjelenésével.[2] Az országok egyre növekvő gazdasági potenciálja, lakossága, a politikai és gazdasági érdekszférák kitágulása a hadjáratok időtartamának, valamint a katonaság létszámának növekedését eredményezte. Az emelkedő létszámú zsoldoshadseregek felemésztették az állami adóbevételek egyre nagyobb hányadát, felélték a mezőgazdasági és ipari termékek tetemes részét. Ennek eredményeképpen a 16. század második felében már egyetlen állam sem képes hosszabb háborút vívni, mivel a szokásos adóbevételek elégtelennek bizonyultak. Pedig 1450—1600-ig Nyugat-Európa népessége megkétszereződött, s a jelentősen megugró árutermelés következtében emelkedett a lakosság életszínvonala.[3] Bár a növekvő lakossági jövedelmeket közvetlen és közvetett adókkal, valamint a földjáradék különböző formáival lefölözték, mégis, úgy tűnik, hogy az adóbevételek gyarapodása nem tartott lépést a katonatartás rohamosan emelkedő költségeivel. Kitűnően példázza ezt a folyamatot a 16. század

* A tanulmány a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és választott magyar király születésének 400. évfordulója alkalmából 1980. október 8—9. között Debrecenben rendezett nemzetközi tudományos konferencián előadott korreferátum bővített, javított változata. — A szerk.

1 Magyar gondolkodók 17. század, Bethlen Gábor végrendelete 1629. Válogatta *Tarnóc Márton*. Budapest, 1979. 115—116. o.

2 Pl.: Franciaországban a 15. század közepén bevezetett első királyi adó (taille royale), az első állandó katonai egységek (compagnies d'ordonnance) finanszírozását szolgálta. *Pach Zsigmond Pál:* Európa a 16—17. században. Történelmi Szemle 1979/2. sz. 314. o. (a továbbiakban — TSz.)

3 *Geoffrey Parker:* The„Military Revolution" 1560—1660 a Myth? The Journal of Modern History 1976/2. sz. 210. o.

gazdaságilag és katonailag leghatalmasabb államalakulatának, a spanyol monarchia pénzügyi helyzetének alakulása. Esteban de Ibarra, II. Fülöp spanyol király hadügyi titkára, 1596. december 15-én kelt memorandumában felhívta uralkodójának figyelmét, hogy azonos létszámú fegyveres erő felállítása és fenntartása, most háromszor annyiba kerül, mint V. Károly uralkodása idején.[4] Ebben nemcsak a drágább tűzfegyverek elterjedése játszott szerepet, hanem főleg a mezőgazdasági termékeknél jelentkező tetemes áremelkedések. Mivel az egy katonára jutó költségnövekedés mellett nagyobb lett a hadseregek létszáma is, a hadikiadások szédületes emelkedésnek indultak. Például a spanyol királyság külső háborúkra fordított átlagos kiadása 1547/48-ban még kétmillió spanyol forint körül mozgott, de 1590 és 1595 között éves átlagban már elérte a kilencmilliót.[5] Így a gyarmatok mesés jövedelmeivel is rendelkező birodalom az 1500-as évek közepén pénzbevételeinek mintegy 80%-át fordította közvetlenül hadicélokra.[6] Viszont a század végére a hadikiadások már annyira megterhelték az államkasszát, hogy az adók közel sem fedezték azt. A fokozódó pénzigényeket még kölcsönök útján vagy az adóbevételek, akár több évre előre történő lekötésével is csak nehezen tudták biztosítani. A század utolsó harmadában a spanyol királyság gazdasági életét és államháztartását hallatlanul megterhelték a németalföldi felkelés leverésére fordított hadikiadások. Csupán 1572 és 1576 között a castiliai kincstár mintegy nyolcvanmillió forintot költött háborús célokra, ugyanakkor a teljes állami bevételek a hatvanmilliót sem érték el. Egyedül a holland felkelők ellen harcoló flandriai hadsereg összesen 20 904 850 spanyol forintot kapott Spanyolországból ezen idő alatt, amely megegyezett a költségvetés deficitjével.[7] Történtek ugyan kísérletek, hogy a flandriai haderő anyagi szükségleteit zömmel Németalföldről teremtsék elő, de ez csak rövid időre, 1570/71-ben sikerült.[8] A háborúkhoz szükséges pénzügyi erőforrások nagy részét egyre inkább kölcsönök útján fedezték, ezért az államadósságok mind tetemesebb összegekre rúgtak. Amíg 1557-ben az adósságok összege még csak 21 millió dukátra rúgott 1,6%-os kamat mellett, addig 1598-ban a tartozások már elérték a 85 millió dukátot, 4,6%-os kamat ellenében. Emiatt az állami bevételek a hadikölcsönökhöz képest egyre kisebbek lettek. 1557-ben az adóbevételek még a tartozások 25,2%-át tették ki, de 1598-ra a — bevételek jelentős emelkedése ellenére — az arány 11,4%-ra süllyedt.[9] Mint már az előzőekben jeleztük, a létszámnövekedés és a drágább fegyverek mellett az élelmiszerárak hosszú távú emelkedése is jelentős mértékben hozzájárult a hadikiadások felduzzadásához, amit mégjobban ösztönzött a központi élelemellátás kiépülése. Például a flandriai hadseregben 1640-ben ötször annyi katona részesült állami kenyérellátásban, mint hatvan évvel korábban. E folyamat eredményeképpen a Németalföldön harcoló spanyol haderőnél az élelmiszerek beszerzésére fordított összegek az 1577—1580 közötti (éves átlagban) 200 000 forintról 1642—1645-re évi 1 800 000 forintra nőttek.[10] Viszont e néhány számadat ismeretében egyáltalán nem meglepő, hogy a 16. század második felében a spanyol királyság, legendákkal övezett mesés jövedelmei ellenére, többször is pénzügyi összeomlást élt át. Az első financiális katasztrófa 1557-ben következett be, mely egyes vé-

4 Uo. 211. o.
5 Uo. 211—212. o.
6 *Pach Zsigmond Pál:* i. m. TSZ. 1979/2. sz. 314. o.
7 *Geoffrey Parker:* The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567—1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' Wars. Cambridge, 1972. 137. o.
8 Uo. 140. o.
9 *Charles Wilson—Geoffrey Parker:* An Introduction of Sources European Economic History 1500—1800. New York, 1977. 49. o.
10 A vizsgált időszakban az élelmiszerek ára 50%-kal emelkedett. *Geoffrey Parker:* The Army of Flanders... 162. o.

lemények szerint a spanyol Habsburgok világbirodalmi álmainak szertefoszlását eredményezte.[11] Hasonló megrázkódtatást okozott az 1575-ös államcsőd is, amely alapjaiban rendítette meg II. Fülöp genovai hitelezőit, de súlyos megrázkódtatást szenvedett Európa szinte valamennyi kereskedő- és bankháza Sevillától kezdve, Román, Velencén, s Amsterdamon keresztül egészen Augsburgig. Az újjáformálódó hadviselés fő jellemzőire már 1587-ben találóan tapintott rá Thomas Wilkes, a holland haderő egyik angol tanácsadója. Meglátása szerint a spanyolokkal vívott háború során a legnagyobb problémát, az utánpótlás mellett, a hadsereg pénzügyi ellátása jelentette az állam számára.[12]

Tehát a 16. századtól kezdve, gyakorlatilag, a fegyverbe állítható katonaság létszámát egyre inkább az államok gazdasági erőforrásai szabták meg. Spanyolország gazdagságát elsősorban nem a belső gazdasági fellendülésnek köszönhette, hanem az újvilágból származó nemesfémek fantasztikus áradatának, de ez a forrás bármikor megzavarható volt, s a gazdasági életre bizonyos fokig ernyesztően hatott. Ezért nem csoda, hogy a tőkés fejlődés útján gyors léptekkel előrehaladó hollandok alakították ki az első életképes hadigazdálkodási rendszert, amely nagylétszámú katonaság korlátlan ideig való fegyverben tartását tette lehetővé. Az új hadigazdálkodási forma az 1621 és 1648 között lezajlott holland—spanyol háborúban beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Ugyanis a holland hadikiadások 1620—1640-ig az évi tizenhárom millió forintról tizenkilenc millió forintra növekedtek. Ennek ellenére a katonákat rendszeresen fizették és nem fenyegetett a pénzügyi válság réme. A holland köztársaság időközben ugyanis képessé vált arra, hogy két nap leforgása alatt akár egy millió forintra tegyen szert mindössze 3%-os kamat ellenében. Ezt részben Amsterdamnak, a világ akkor pénzügyi és gazdasági központjának hihetetlen gazdagsága tette lehetővé, de elengedhetetlen feltétele lett a holland kormány hitelképessége. A befeketetett tőkék biztonságának szavatolására a hadikölcsönök új felvételi mechanizmusa volt hivatott. Létrehozták a központi bankot, a parlament pedig garanciát vállalt a kamatok időbeni törlesztésére, és a kölcsönök visszafizetésére.[13]

A 16. században és a 17. század első felében a háborúk nemcsak a társadalmat, hanem az egész gazdasági életet is áthatották. Mialatt a háborúk sajátos lökéseket adtak a tőkés fejlődés kibontakozásához, addig maga a hadviselés is kapitalizálódott. Hiszen a zsoldos rendszer ekkor vesztette el céhes jellegét, s vált — egyfajta nagyüzemként — a tőkés gazdaság részévé. E „kapitalizálódási" folyamat kitűnően nyomon követhető a hadseregellátás fejlődésén keresztül. A katonák felfogadása, felszerelése, élelmezése, s az anyagi javak szállítása fokozatosan központi irányítás alá került. Megkövetelte ezt többek között a haditechnika fejlődése is, a tűzfegyverek megjelenésével. Szászországban 1618-ban már úgy toboroztak egy muskétákkal felszerelt lovasezredet, hogy a fegyvereket a fejedelemség Drezdában levő arzenáljából kapják.[14] Az 1500-as évek második felében kialakuló zsoldos-hadivállalkozó rendszer lényegében a harmincéves háborúban élte virágkorát. Ennek keretében a különböző államok pontosan szabályozott szerződéses viszonyba léptek a különböző zsoldosezredesekkel, akik gondoskodtak akár egy hadsereg felállításáról is. Ilyen költségvetési tervezetet készített Hanns Ludwig von Erlach ezredes Bern város taná-

11 *Immanuel Wallerstein:* A világkapitalizmus felemelkedése és jövőbeni összeomlása. Az összehasonlító vizsgálat alapjai. Világtörténet. 1977, 27. sz. 12. o. Ugyanezt a problémát vizsgálja *Fernand Braudel:* A tér és idő felosztása Európában. Világtörténet 1980/4. 35. o.

12 *Geoffrey Parker:* i. m. The Journal of Modern History. 1976/2. 212. o.

13 Uo. 211—212. o.

14 *Sombart Werner:* Háború és kapitalizmus. Budapest, é. n. 93. o.

csának számára 1629 januárjában. A terv értelmében egy 12 000 gyalogosból, 1000 puskás, 500 vértes lovasból és harminc ágyúból álló haderő éves fenntartási költsége 1 143 973 birodalmi tallérba került. Az ezredes előterjesztésében nemcsak a fizetéseket, beosztásokat, mustrákat, felszerelést stb. szabályozta, hanem tanácsot adott a hadiköltségek előteremtésére és a városok közötti elosztásra. Még a békeidőben tartandó hadsereg költségeit is kiszámította, ami „csupán" 138 636 birodalmi tallérra rúgott évente.[15]

A többé-kevésbé állandó hadsereg fönntartásával járó anyagi terhek a gazdaságilag és társadalmilag fejletlenebb közép- vagy kelet-európai államok esetében sokkal hatványozottabban jelentkeztek. A térségben a fejlettnek és leggazdagabbnak számító Bajorország esetében is 2000 gyalogos és 200 lovas háromhónapi fegyverben tartása a bevételek mintegy 12%-át vitte el.[16] A még szerényebb erőforrásokkal, és a későfeudális gazdasági társadalmi fejlődés bizonyos korlátai között élő osztrák Habsburg monarchia, a permanens háborúskodások következtében, államcsődökkel tarkított, állandó pénzzavarral küszködött. Míg a spanyol Habsburgok évtizedeken keresztül viaskodtak az angolokkal és hollandokkal, a dinasztia osztrák ágának birodalmára állandóan roppant nyomással nehezedett a próféta fanatikus harcosait összefogó török katonaállam. A törökellenes harcok pénzügyi szükségleteiről viszonylag pontos áttekintést nyerhetünk az udvari kamarának a császári titkos tanács számára 1607 októberében készített előterjesztéséből. Ebből kiderült, hogy amíg 1857-ben a török elleni védvonal 16 828 katonájának évi zsoldja 1 000 871 forint volt, addig 1598-ban a kiadások 1 382 906 forintra emelkedtek, pedig a magyar katonaság csak fele annyi zsoldot kapott, mint a német. 1601-ben már 14 006 főnyi magyar és 11 738 német védte a várakat, akiknek fizetése elérte a 2 307 608 forintot, s az ellátótisztek javadalmazásával, valamint a fegyver-, lőszer-, hajó- és egyéb utánpótlással még további 325 061 forintnyi összeget emésztett fel. A végvárak őrsége mellett még további 24 000 gyalogosból és 4000 lovasból álló mozgó haderő fönntartásával is számoltak, melynek öthónapi ellátásával együtt csak a hadiköltségek ezen a hadszíntéren 6 698 544 forintot tettek ki.[17] A fent idézett jelentés szerint a cseh és osztrák tartományok hadihozzájárulása maximálisan 1 850 000 forintot ért el. A birodalom fedezetlen hadikiadásai tehát majdnem elérik a 4 900 000 forintot. Mivel a Habsburg uralkodó viselte a német-római császári címet a törökellenes harcokban számíthatott a német fejedelemségek és városok támogatására, amihez a spanyol királyság és a pápa hadisegélyei is hozzájárultak. Így a tizenötéves háborúban csupán 1594 és 1598 között a birodalmi segélyek értéke elérte a 3 303 823 forintot. Ugyanebben az időszakban II. Fülöp spanyol király, II. Alfonz ferrarai és Ranuzio pármai herceg közel másfél millió forintot folyósított a törökellenes háborúkra.[18] Emellett az udvar másik jelentős pénzügyi támaszát a főleg dél-német tőkések hitelei jelentették. A hitelezők között találjuk a Fugger családot, Max Rehlingent, Martin Zobelt, de felbukkan Lasarus Henckel von Donnersmark neve is, aki

15 Project und Guttachten Hernn Obersten Hanns Ludwig von Erlach. 1929. január 21. *Eugen von Frauenholz:* Die Landesdefension in der Zeit des Dreissigjährigen Krieges. München, 1939. 107—119. o.

16 Instruktion Brugglachers (Georg) zum Bayerischen Kreistag München 1619. május 4. Die Politik Maximilians I. von Bayern und seiner Verbündeten 1618—1651. Auf Grund des Nachlasses von *Karl Mayr—Deisinger.* Bearbeitet und ergänzt von *Georg Franz* 1. Teil 1. Bd. München—Wien, 1966. 169. o. Bajorország bevételére ld. *Charles Wilson—Geoffrey Parker:* i. m. 211. o.

17 Gutachten der ksl. Hofkammer zu Prag für den ksl. Geheimrat über die Reichstagproposition. Prag 1607 október 8. *Felix Stieve:* Briefe und Acten zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges. 6. Bd. Vom Reichstag 1608 bis zur Gründung der Liga. München, 1895. 111—119. o.

18 *Johannes Müller:* Die Verdienste Zacharias Geizkoflers um die Beschaffung der Geldmittel für den Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II. Mitteilungen des Institut für Österreichische Geschichtsforschung. 1900. 270—271. o.

egymaga 945 301 forintnyi összeget folyósított a kincstárnak 1595—1600-ig, 6%-os kamat fejében.[19]

A harmincéves háború kezdetén a Habsburg udvar teljesen új politikai és pénzügyi helyzettel találta szemben magát. Ekkor már nem számíthatott szinte egész Európa támogatására, mint a török birodalom elleni harcokban. Az Európában egyre erősebbé váló felekezeti megosztottság, melyet sűrűn átszőttek a politikai és gazdasági érdekellentétek, alaposan megcsappantották a kétfejű sas erejét. Fellázadtak a birodalom bevételeinek jelentős részét adó cseh tartományok, ugyanakkor szembe fordult a német birodalom fejedelemségeinek nagy része is a Habsburg uralkodóval. 1619 augusztusában a zsoldtartozások elérték az 1 800 000 forintot, annak ellenére, hogy az év tavaszán Spanyolországból 600 000 dukát segély érkezett.[20] Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen 1619 októberében csupán Buquoi és Dampierre 26 409 főből álló haderejének egy havi zsoldja 297 010 forintot tett ki.[21] A Habsburg államvezetésnek tehát minden erejére szüksége volt a birodalom gazdasági összeomlásának megakadályozásához. Ebben a már említett pénzforrások mellett óriási szerep jutott az új típusú hadivállalkozóknak, a pénzrontásnak és a birtok-elzálogosításoknak.

A 16. század végétől a hadiköltségek finanszírozásában előtérbe került a zömmel a háborúkban meggazdagodott katonatisztek köréből rekrutálódott hadivállalkozó réteg, mely saját költségén toborzott katonákat a Habsburg uralkodóknak. Ennek a hadi-nagyvállalkozó típusnak egyik legkiemelkedőbb alakja a cseh származású Albercht von Wallenstein. A köznemesi állapotból a hercegi címig emelkedő Wallenstein sikeres pénzügyi manipulációkkal, ezredek toborzásával, birtokadományok és házasságai révén hatalmas vagyonra tett szert. Pénzforrásait felhasználva 1625-ben saját költségén több mint húszezer fős hadsereget állított fel. Hatalmas birtokainak egy részt Friedland néven egyesítette, ahol kitűnően működő, de a hollandokétól eltérő hadigazdálkodást épített ki. Birtokait mentesítette minden külső és belső zavaró körülménytől, ami egyedülálló volt kora vérzivataros Európájában. Katonai egységek csak különleges esetben vonulhattak át e területeken. Ugyanakkor birtokain türelmet mutatott a vallási felekezetekkel szemben, kiküszöbölte így a háborús pusztításokat és a vallási feszültségeket. Új típusú hadigazdálkodási rendszere a kényszergazdálkodáson alapult. A kézművesek és parasztok teljesítményükért munkabér jellegű javadalmazást kaptak. A termelés legfőbb célja nem a kereskedelmi haszon volt, hanem a hadseregellátás biztosítása. Közvetlenül a csapatoknak szállítottak és az ezredeseken keresztül a zsoldosokkal számoltak el.[22] Rövid idő alatt jelentős mértékben fokozták a bányászatot, posztó- és lenvászongyártást és a pénzverést. Ennek következtében a friedlandi hercegség bevételei állandóan emelkedtek. Egyes számítások szerint Wallenstein „mintaállama" 1633 körül mintegy 700 000 forintot jövedelmezett évente és gazdasági ereje közel 100 000 fős haderő ellátását tette lehetővé.[23]

A harmincéves háború kezdetétől a Habsburg uralkodók fokozott mértékben vették igénybe a bevételek növelésének tisztának egyáltalán nem mond-

19 Uo. 277 és 181. o.

20 *Alfons Huber:* Geschichte Österreichs 5. Bd. Gotha, 1896. 129. o. és *Peter Broucek:* Feldmarschall Bocquoy als Armeekommandant 1618—1620. Der Dreissigjährige Krieg. Beiträge zu seiner Geschichte, Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien (Militärwissenschaftliches Institut) 7. Bd. Wien 1976. 31. o.

21 *Karl Oberleitner:* Beiträge zur Geschichte der Dreissigjährigen Krieges mit besonderer Berücksichtigung des Österreichischen Finanz und Kriegswesens vom Jahre 1618—1634. Wien, 1857. 8. o.

22 *Gerhard Papke:* Von der Miliz zum Stehenden Heer, Wehrwesen im Absolutismus. Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648—1939. 9. Lieferung. München, 1979. 144—146. o

23 *Josef Polišenský:* Der Krieg und die Gesellschaft in Europa 1618—1648. Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia. Tomus I. Praha, 1971. 159. o.

ható, de ősidők óta gyakorlott formáját, a pénzrontást. A háború első éveiben egyrészt a haderő ellátáshoz, másrészt a cseh rendek elkobzott birtokainak szétosztása miatt szükség volt nagy mennyiségű pénzre. A pénzrontás lebonyolításával a kormányok egy-egy társulást bíztak meg bérleti díj fejében, főleg olyanokat, akiknek jelentős összegekkel tartoztak. Kiemelkedően „működött" a Karl von Lichtenstein és Albrecht von Wallenstein nevével fényjelzett konzorcium, amely kizárólagos jogot nyert, hogy Csehország, Morvaország és Alsó-Ausztria számára pénzt veressen. Hozzávetőleges számítások szerint a konzorcium tizennégy hónapig tartó működésének első két hónapja alatt harmincmillió forintnyi új pénzt verettek.[24]

Bár ezekkel a pénzügyi manipulációkkal a Habsburgok óriási összegekhez jutottak, a hadikiadások fedezéséhez ez még mindig nem volt elegendő, nem is beszélve az udvartartás, az állam és diplomáciai apparátus fenntartásáról. A szükségletek előteremtése céljából a már a megelőző században jól bevált birtokelzárlogosításokhoz, olykor eladásához folyamodtak. 1620 elején II. Ferdinánd — szorult pénzügyi helyzetében — kénytelen eladni birtokainak egy részét Nápoly közelében, 1 600 000 forint értékben.[25] A birtokelzálogosítások rendszere pedig alkalmas volt a nemesség erőforrásainak bekapcsolására, igaz az állami bevételek rovására. Különösen célravezető eszköznek bizonyult ez Magyarország esetében. Az ország a 16. század végén és a 17. század elején viszonylag szerény erőforrásokkal rendelkezett. A török által megtépázott Pozsonyi és Szepesi Kamara területéről átlagban 200—300 000 forintnyi összeg folyt be az államkasszába.[26] A háborúk alatt a rendkívüli bevételi források útján ezek az összegek tetemesen megnövekedtek. Trencsén vármegye például a tizenötéves háború első tíz évében 467 129 forintot fizetett ki hadikiadások címén.[27] Ennek ellenére a századforduló táján a birtokelzálogosítások képezték az első számú rendkívüli jövedelemforrást. Méreteire jellemző, hogy csak Felső-Magyarországon közel kétmillió forintot „hoztak" e birtokmanipulációk.[28] Feltehetően a vizsgált időszak — kb. 25 év — alatt ez az összeg jóval nagyobb lehetett, mert 1619 júniusában, amikor II. Ferdinánd a Szepesi Kamara területén összeírattatja a zálogbirtokokat, ezek értéke 1 552 980 magyar és 174 450 rajnai forintra rúgott.[29]

Természetesen a katonatartás Európa-szerte tapasztalható fantasztikus méretű megdrágulását csak vázlatosan és a teljesség igénye nélkül tekintettük át. Figyelmen kívül hagytuk a kapitalizálódó hadviselés társadalmi és gazdasági hatásait, s viszonthatásait, mert ennek akár vázlatos ismertetése és összevetése a Habsburg birodalmi és ezen belül a magyarországi viszonyokkal még hosszas kutatómunkát igényel. Csupán érzékeltetni kívántuk, hogy az a probléma, amivel egész uralkodása alatt Bethlen Gábor is küszködött, hatalmas világbirodalmak megroppanását, vagy meggyengülését eredményezte. Ennek ismeretében viszont óhatatlanul felmerül a kérdés: valójában mennyibe került Bethlennek hadserege fenntartása? Úgyszintén az is, hogy a nyugat-európai-

24 Nemzetközi összefüggéseit és hatását ld. bővebben: *Zimányi Vera:* Bethlen Gábor gazdaságpolitikája. Századok. 1981/4. sz. 708—709. o. (A továbbiakban: Sz.)

25 *Josef Polišenský* i. m. 107. o.

26 *Baráth Tibor:* A magyar állam adóügye. Első közlemény. Sz. 1930. 621. o. *Acsády Ignácz:* A pozsonyi és szepesi Kamarák, 1565—1605. Budapest, 1894. 95. o., 119—128. o., továbbá *Ember Győző:* Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946. 168. o.

27 *Baráth Tibor:* i. m. 623. o.

28 *Trócsányi Zsolt:* Rákóczi Zsigmond. (Egy dinasztia születése) A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1978. Debrecen 1979. 66. o.

29 U. o., 70. o., továbbá ld.: a Szepesi Kamara kimutatásai az elzálogosított birtokokról. Kassa 1619. június 19. Finanz und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn. Országos Levéltár Filmtára, W. 1819. doboz (a továbbiakban — OL. Ft.)

nál jóval fejletlenebb gazdasági, társadalmi és pénzügyi viszonyok között milyen módon lehetett biztosítani a szükséges erőforrásokat?

Köztudomású, hogy a nyugat-európai katonasághoz képest a magyar vitézek zsoldja sokkal alacsonyabb volt.[30] Mégis, a katonaság fizetése így is óriási összegeket emésztett fel. 1617 augusztusában, amikor Bethlen Gábor 7000 lovassal és 500 gyalogossal Moldvába készült, arról értesítette portai követét, hogy a hadjárat „bizony könnyen másfél százezer tallérba telik országostul."[31] Három évvel később viszont Thurzó Imrét utasította, kérjen számára 300 000 forint segélyt a cseh rendektől. Ebből egy évre 6000 kopjás lovast és 400 gyalogost fogadhat fel.[32] 1626-ban viszont már arról értesülhetünk, hogy csupán a magyar hadaknak 80 000 forintot fizet havonta a fejedelem.[33] Átfogó fizetési listák hiányában csupán hozzávetőleges pontossággal tudjuk meghatározni Bethlen Gábor haderejének fenntartási költségeit. Tovább bonyolítja a helyzetet a feudális és a zsoldos hadelemek arányának változása. A kutatások jelenlegi állásánál úgy tűnik, hogy a feudális hadelemek (főúri bandériumok, nemesi inszurrekció, portális katonaság) jelentősége kisebb, s egy részük csak időleges volt. Az erdélyi fejedelem hadseregének nagyobb részét a zsoldos vagy félzsoldos elemek, végvári katonák, az udvari hadak, a városok katonasága, az időszakos mezei zsoldosok, valamint a szabad hajdúk és a székelyek alkották. Számarányuk a hadihelyzet alakulásával szinte hétről-hétre változott. Így elég nehéz meghatározni a fizetett katonaság átlagos létszámát, még egyetlen hadjárat időtartamára is. Bár az egykorú forrásokban számos pontatlan vagy dezinformatív adat szerepel, mégis, az elmúlt évtizedek történeti és hadtörténeti kutatásai alapján elmondható, hogy a nikolsburgi béke területnyereségei után az erdélyi és felső-magyarországi fizetett csapatok létszáma a helyőrségekkel együtt átlagosan 15 000 fő körül mozgott.[34] Ez természetesen a hadjáratok idején nagyobb, a viszonylag csendesebb téli hónapokban általában kevesebb katonát jelentett. A különböző fizetési szabályzatok értelmében a tiszti és altiszti fizetések mintegy 15%-kal terhelték meg az alap zsoldösszeget. Figyelembe véve a gyalogság és lovasság fegyvernemi arányait, a fejedelem által fizetett katonaság átlagos zsoldigénye hozzávetőlegesen 700—750 000 magyar forintra rúgott.[35] Ugyancsak jelentős összegeket emésztett fel a haderő élelemellátása. Az 1620-ban megállapított élelmezési kvóta szerint száz katonára három tehén húsát, három emberre pedig két véka lisztet számítottak egy hétre.[36] A jelenleg rendelkezésünkre álló kutatási eredmények alapján a 16. század második felében a tehenek átlagos friss vágósúlya 85,0 kilogramm körül mozgott. Ez éves átlagban fejenként 130 kg körüli húsfogyasztásnak felel meg, amely összehasonlítva a 16. és 17. századi értékekkel, nem mutat lényeges

30 1598-ban egy német lovas 13 forint 48 krajcárt kapott havonta, míg a magyar huszár csak 6 forint 55 krajcárt. A gyalogosoknál hasonlóak az arányok, a németek zsoldja 8 forint a magyaroké 4 forint 2 krajcár. *Felix Stieve:* i. m. 111. o.

31 Bethlen Gábor Gáspár János portai követének. Mikeszásza 1617. augusztus 3. *Szilágyi Sándor:* Bethlen Gábor és a porta. Történelmi Tár 1881. 594. o. (a továbbiakban — TT.).

32 Bethlen Gábor Thurzó Imrének. 1620. április 1. *Szilágyi Sándor:* Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei. Budapest, 1879. 190. o. (a továbbiakban — *Szilágyi:* Bethlen kiad. pol. lev.).

33 Bethlen Gábor Illésházy Gáspárnak. Fülek, 1626. szeptember 25. Magyar Történelmi Tár, 1915. 27. k. 96. o. (a továbbiakban — MTT.).

34 Bethlen hadseregének létszámadataira nézve ld. :*Nagy László:* Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Budapest, 1972. 64. o. és 77—79. o.

35 A lovasok négy, a gyalogosok három magyar forintot kaptak. A tiszti fizetésekre nézve ld.: *Nagy László* i. m. 113—114. o. Thurzó György egy keltezetlen, de valószínűleg 1610/11 táján keltezett előterjesztésében ezer kopjásra egy főkapitányt, egy vicekapitányt, tíz hadnagyot, tíz zászlótartót, hat trombitást, egy dobost számolt. A jó szerszámos közlegényeknek őt, a „nem annyira szerszámosnak" négy rajnai forint zsoldot fizettek havonta. OL. Magyar Kamara archívuma. E 196 Archivum Familiae Thurzó 9. cs. Fasc. 37. 31. fol. Sokszor a katonáknak többet kellett fizetni a hivatalosan megállapított zsoldnál. Bethlen értesülése szerint „...egy rossz gyalognak egy hóra 12, 16, 18, forintot is megadnak az vármegyében és városokon". Bethlen Gábor Gáspár János portai követének, Mikeszásza, 1617. augusztus 3. *Szilágyi Sándor:* Bethlen Gábor és a porta. TT. 1881. 594. o.

36 Bethlen István 1620. december 22-i rendelete. Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk.: *Szilágyi Sándor* 7. k. 553—554. o. (A továbbiakban — EOE.)

eltérést.[37] A tervezet szerinti mennyiséggel számolva egy harcos évi lisztfejadagja 9,5 köböl volt.[38] Mivel korszakunkban a kutak vize sokszor fertőzött volt, ezért a katonák jelentős mennyiségű sört, vagy bort kaptak ellátmány gyanánt. A tokaji uradalom egy 1574-ből származó kimutatása arról tájékoztat minket, hogy a magyar katonák naponta 3,2 liter sört, a németek 7,8 liter bort kaptak hetente. Viszont 1660-ban a Szatmár várában állomásozó katonák csak 5,8 liter borban részesültek.[39] Számításainkat az alacsonyabb értékkel végeztük, mivel a tokaji borkvóta nem lehetett általános, hiszen zsoldkiegészítő funkciót töltött be. Ezért egy katona évi borfogyasztása meghaladta a háromszáz litert. Ha az egy katonára jutó hús-, liszt- és borfogyasztást összevetjük az 1620. május végén elrendelt árszabással (a hús fontjáért nem kérhettek többet 2 dénárnál, egy kassai köböl lisztért 80 dénárnál), továbbá a bor átlagárával, megkapjuk az éves élelmezési költséget, amely 22 forintot és 24 dénárt tett ki.[40] A lovasoknál külön intézkedtek a lovak ellátásáról. Három lóra naponta egy véka zabot számítottak, ami kilenc hónapos abrakolás mellett kilencven vékát jelentett, hét dénáros átlagár mellett 6 forintért és 30 dénárért.[41] Korszakunkban általános volt, hogy a vitézek zsoldjuk egy részét természetben kapták meg, illetve különböző élelmiszereket vásároltak rajta. Azt viszont, hogy a zsoldösszeg hányad részét költötték élelmiszerre, vagy kapták meg a pénz ellenértékeként, csak néhány esetben lehet megállapítani. A várkatonaság és a fejedelem testőrségének ellátását döntő mértékben a kincstár fedezte, általában a különböző várbirtokok jövedelméből. Az erdélyi végvári katonaság nagysága 3—4000 fő körül mozgott, a magyarországi várakból pedig 6—8000 fő tartozott különböző években Bethlen parancsnoksága alá.[42] Ezért a mintegy 9—10 000 katonának az ellátását döntő mértékben az állam bevételeiből kellett fedezni.

Mint említettük, még a nyugati zsoldos hadseregeknél is csak fokozatosan épült ki a központi ellátás. A Németalföldön harcoló spanyol haderőnél a központi kenyérellátást például csak 1600 után szervezték meg. Ennek fejében a katonák zsoldjából évi 30 forintot vontak le, mely a kifizetett zsold 41%-át jelentette.[43] Meg kell jegyezni azonban, hogy a veterán katonák nagy része az élelmezés céljára jelentős zsoldkiegészítést kapott. A központi élelemellátásra való törekvést Magyarországon is megfigyelhetjük a 17. század folyamán. A Szepesi Kamarának egy 1609-ből származó tervezete 300 lovas évi porcióadagjára 4146 magyar forintot irányzott elő.[44] Ha ezt levonták a zsoldból, akkor ez az illetmény 29%-os csökkenését eredményezte. Viszont, amíg a hadtörténetírás nem tárja fel a magyarországi ellátó rendszerek működését, addig csupán hipotetikus feltevésekre vagyunk utalva. Mindenesetre, annyit tényként kell elfogadnunk, hogy a pénzben kifizetett zsold egy része az élelmiszervásárlások útján visszakerült a gazdasági életbe. Ha mégis figyelembe vesszük a szórványo-

37 A tehenek átlagos vágósúlyára, valamint a tényleges katonai húsfogyasztásra nézve ld. *N. Kiss István:* Húsfogyasztás (katonai és közfogyasztás) a XVI. és XVII. században. Agrártörténeti Szemle. 1973. 1—2. sz. 100 és 103—104. o. (a továbbiakban — AtSz.).

38 Számításainkban egy vékát kb. 1/4 kassai köbölnek vettünk. A korban használatos egyik véka fajtával (31—33 liter,) vagy az erdélyi vékával: (103 liter) történő számítás jóval nagyobb lisztkvótát adna, mint a tervezetben levő. A napi lisztmennyiség így naponta kb. 2,1 liter. 1660-ban Szatmár várának német helyőrsége 2,62 liter rozsot kapott (nem lisztet). A kuruc hadseregben az oralis porcióhoz 1,38 liter liszt tartozott. *N. Kiss István:* i. m. AtSz. 1973/1—2. sz. 103—104. o.

39 *N. Kiss István:* Uradalmi gazdálkodás Sárospatakon és Tokajban a XVI. század második felében. TSz. 1960/1. sz. és U. ö.: i. m. AtSz. 1973/1—2. sz. 103. o.

40 Bethlen Gábor parancsa. Kassa 1620. május 30. *Szilágyi Sándor:* Bethlen Gábor fejedelem levelezése. Budapest, 1887. 127—129. o. (a továbbiakban — *Szilágyi:* Bethlen lev.).

41 Az abrak vékája 1627-ben 5—10 dénár között mozgott: EOE. 8. k. 413. o. A 16. század végén a bor átlagára hordónként mintegy 16 forintba került a tokaji uradalomban. *N. Kiss István:* i. m. 24. o. TSz. 1960/1. sz. Számításainkat csak 10 forintos átlagárral végeztük, mivel a katonák egy része sörellátmányt kapott.

42 *Nagy László:* i. m. 46—48. o.

43 *Geoffrey Parker:* The Army of Flanders... 157—163. o.

44 A szepesi kamara tervezete a hatáskörébe tartozó várak és helyőrségek ellátásáról és bevételeiről. Kassa. 1609. október 20. Finanz und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn. 0L Ft. W. 1818. doboz.

san rendelkezésünkre álló térítési arányokat, akkor 9000 lovas és 6000 gyalogos éves élelemellátása még 30—40%-os térítési arány mellett is több mint 180 000 forintba került volna átlagosan. Az élelmezés költségeit tovább növelték a tisztek megemelt ellátmányai. Sőt költségnövelő faktorként jelentkezett, hogy a magyar lovasságnál egy katonának sokszor kettő vagy három, a tiszteknek pedig még több lovuk volt. Egy 1613. október 13-án kelt mustratabella szerint Bars vármegye 49 lovaskatonája 90 lóval rendelkezett. 1640 augusztusában pedig a váradi lovasság 133 katonájánál 305 lovat számláltak meg.[45] Az élelmezésre fordított kiadások összegét tovább növelte a 17. század első harmadának nagymérvű inflációja, mivel a több ízben elrendelt árlimitációk sokszor hatástalanok maradtak. Ezért a csapatoknál a főhadbíró szabta meg szinte naponként az élelmiszerek árát oly módon, „hogy a kereskedő rendek, kik hordják munkájok, hasznok megtérüljen, nyereségük is meglegyen, hogy az éléshordástól el ne idegenedjenek."[46]

A katonák és a tüzérség lőszerutánpótlását, valamint a fejedelem udvari hadainak felszerelését is a kincstár fedezte. Ezeknek a kiadásoknak meghatározása hitelt érdemlő elszámolások vagy tervezetek híján még további kutatásokat igényel, de szintén jelentős összegeket emésztett fel. Például egy holland muskéta ára 1619—1620-ban körülbelül 8 forint, „egy kopjavasat ónast aczélost" 16 dénárért csináltak.[47] Ezenkívül súlyos anyagi áldozatokba került a várak karbantartása is. Bár számításainkban sok a hipotetikus elem — amit további kutatásoknak kell igazolni vagy megcáfolni — s több részadatra támaszkodik számvetésünk, de talán nem járunk messze az igazságtól, ha Bethlen Gábor hadikiadásait háborús években 1 000 000 forintra tesszük.

Az állami kiadások másik, jóval kisebbre becsülhető részét az udvartartásra, portai követségekre és egyéb, főleg a közigazgatásra szánt összegek alkották. Nagyságrendjükről viszont szintén csak részadatokkal rendelkezünk. Például 1618 áprilisában egy, a portára induló követség 6390 forint értékű ajándékot vitt a szultáni udvarba. Tizenegy évvel később az ajándékok értéke az adóval együtt elérte a 40 000 forintnyi összeget. 1628-ban a fejedelmi udvartartás évi fizetése közel 10 000 forintot emésztett fel. A kamara tisztviselőinek évi javadalmazása pedig háromezer forint körül mozgott.[48] A különböző belső kiadások mellett a fejedelem nagy súlyt helyezett udvara pompájának emelésére. Uralkodásának első éveiben még csak csekély összegeket tudott luxuscikkek vásárlására fordítani, de 1620-tól ezek az összegek évről évre emelkedtek. 1625-ben, mely viszonylagos békében telt el, 464 000 forintért vásárolt különböző drágaságokat. A következő évben pedig, amikor kénytelen újra hadba szállni, még mindig 370 000 forintot tudott ilyen célokra fordítani.[49]

Bethlen Gábor államának azonban szinte állandóan háborús készültségben kellett állnia. A Szepesi Kamara már idézett tervezete értelmében csupán Kassa, Tokaj, Kálló, Szatmár, Szendrő, Ónod és Putnok várának éves fönntartási költsége több mint 110 000 forintba került, nem számítva az ellátószervezet javadalmaztatását és a várak karbantartását.[50] A meglehetősen szétszórt adatok alapján, óvatos becslésünk szerint, a fejedelemnek még békeidőben is — ami gya-

45 Bars megye lovas katonáinak mustrája. 1613. október 12. OL. Magyar Kamara Archívuma. E. 196. Archívum Familiae Thurzó 9. cs. 38. Fasc. 35. fol., és a váradi lovasság szemléje 1640. augusztus 31. OL. Gyulafehérvári káptalan levéltára. F. 12. Lymbus 26. (XXVII.) 56. fol.

46 Bethlen 1616. május 20-i tábori rendelete. TT. 1885. 441. o.

47 *Karl Oberleitner:* i. m. 10. o. és EOE. 8. k. 343. o.

48 EOE. 7. k. 86. o. Az Apaffi György által vezetett 1629 februárjában a portára indult követség ajándékainak jegyzéke. OL. Gyulafehérvári káptalan levéltára. F. 12. Lymbus 20. (XIX) 30. fol. *Radvánszky Béla:* Udvartartás és számadáskönyvek. 1. k. Budapest, 1888. 5—157. o.

49 *Zimányi Vera:* i. m. 712. o. Sz. 1981/4.

50 A szepesi kamara tervezetét ld. 44. jegyzetben.

korlatilag az uralkodásának egész ideje alatt alig akadt — évente kb. 500 000 forintot kellett a hadikiadásokra fordítani.

Kérdés viszont, hogy Bethlen, milyen módon és honnan tudta előteremteni a különböző kiadásokhoz szükséges összegeket. Erre, a korabeli gyakorlatot figyelembe véve, döntően két csatorna kínálkozott. Elsőnek az állami és az országgyűlés által megszavazott adókat lehetett számításba venni. A másik forrásnak az ún. rendkívüli jövedelmek — a hadjáratok alkalmával főleg természetben kivetett adók, birtokelzálogosítások, kölcsönfelvételek, pénzrontás — bizonyultak.

Basta, aki a 17. század elején Erdély katonai kormányzója volt, Rudolf császárnak készített előterjesztésében maximálisan százezer forintra becsülte a fejedelemség adózásképességét. Viszont számításai szerint ezer lovas és ezer gyalogos évi fenntartási költsége 360 000 forintba került. Néhány hónappal később azonban annak a véleményének adott hangot, hogy Erdély védelmére még békeidőben is félmillió forintot kell fordítani.[51] Bár Basta kormányzása idején tizenötéves háború viharai már erősen megtépázták a fejedelemség gazdasági életét, azért tanulságos összehasonlítani a császári tanácsosok jövedelembecslését a Bethlen-kori bevételekkel. Pontos kimutatásokkal csak Bethlen Gábor uralkodásának végéről rendelkezünk. Az egyik 1628-ból származó összeírás 167 261 forint jövedelmet, továbbá 17 120 tallért (kb. 22 250 forint) mutatott ki, amely közelebbről meg nem nevezett forrásból származott. A következő évben 164 004 forint bevételt és 9602 tallért (kb. 12 480 forint) számláltak össze. Ugyanakkor 1629. november 19-től 1630. február közepéig mintegy 88 000 forint folyt be az erdélyi pénzverőházakból.[52] A nikolsburgi békében tartósan Erdélyhez csatolt hét felső-magyarországi vármegye 114 804 forintnyi összeggel járult hozzá 1624-ben a fejedelemség államháztartásához.[53] Tehát Bethlen uralkodásának vége felé a gazdaság merkantil jellegű fejlesztésével, s olykor kíméletlen adópolitikával Erdély adójövedelmeit 70%-kal tudta növelni. A fejedelemség összes bevételei pedig csak csekély mértékben haladhatták meg az évi 300 000 forintot.

Bethlen államának másik fő s olykor döntő bevételi forrását az ún. rendkívüli jövedelmek alkották. Korántsem a teljesség igényével, de érdekes megvizsgálni Bethlen Gábor uralkodása alatt az ilyen módon befolyt összegeket. A legjobb támpontot ebből a szempontból az 1619. augusztus végén megindított Habsburg-ellenes hadjárat időszaka adja. A támadás kezdetekor legelőször a császárhoz hű nemesek és a katolikus klérus birtokait vették igénybe a katonaság eltartása céljából. Hamarosan azonban megkezdték a lefoglalt birtokok jelentékeny részének zálogba adását. Egyes számítások szerint — korántsem teljes adatok alapján — 1619. november 19-től 1621. december 14-ig több mint 200 000 forint került az államkasszába inscriptiók révén.[54] Tekintélyes bevételi forrásnak bizonyult a pénzrontás és ennek eredményeképpen a fokozott pénzverés. Bethlen 1623-ban a hét felső-magyarországi vármegye gyűlésére készült előterjesztésében kijelentette: „... Erdélyi birodalmunkban is cudalják az apró pénzt, és így egy esztendőben jó monetát 13 avagy 14 száz ezer forintot pénzverő házainkban bizonyosan készíthetnek..."[55] Töredékes, de megbízhatónak tekinthető források alapján 1619. október elejétől 1624. január 24-ig a körmöci

51 Basta György emlékirata Rudolf császárhoz Erdélyt illetőleg. Gyulafehérvár 1602. december 20. Sz. 1868. 553. o. és Basta, Burghausen, Mollert, Rudolf császárnak. Gyulafehérvár 1603. február 24. *Veress Endre:* Basta György levelezése és iratai (1597—1607) 2. k. Monumenta Hungariae Historica Diplomataria 37. k. Budapest, 1913. 183—184. o.

52 *Radvánszky:* i. m. 1. k. 232—233. o. Erdély jövedelmeinek elemzésére nézve ld. *Mráz Vera:* Bethlen Gábor gazdaságpolitikája. Sz. 1953/4. sz.

53 *Radvánszky:* i. m. 1. k. 163—164. o.

54 *Mráz Vera:* i. m. Sz. 1953/4. sz. 528—531. o. 1620 nyarán valószínűleg Thököly Istvántól sikerült 35 000 forintot szerezni, melynek ellenértékeként szepességi egyházi birtokokat kötöttek le. Bethlen Gábor Bornemisza Jánosnak. 1620. július 23. *Szilágyi:* Bethlen kiad. pol. lev. 215. o.

55 Bethlen Gábor Propositiones 1623. TT. 1879. 452—453. o.

pénzverőből 413 315 forintot utaltak ki a fejedelem szükségleteire. Bizonyos adatokból arra lehetett következtetni, hogy a három bányavárosi kamarától és a hét bányavárosból 601 712 forint bevétel származott.[56] A kassai pénzverőház is jelentős jövedelmet jelentett az erdélyi fejedelemség számára. 1624-ben a szepesi kamarának befizetett 39 375 forint mellett további 40 100 forintot adott az állami kiadások részére. Miután pedig Kassa városa Bethlentől bérbe vette a pénzverőházat, 1625-től 1629.. november 20-ig 112 088 forintot fizetett ki különböző kiadásokra.[57]

Bethlen Gábor jövedelmeinek gyarapítása érdekében eltiltotta, és a fiskus részére monopolizálta a higany, a méz, a viasz, a szarvasmarhák és lovak exportálását. Várakozása nem is volt alaptalan, mert a szórványosan fellelhető adatmorzsákból is megállapítható, hogy a kereskedelem révén óriási bevételekhez juttatta államát. A kereskedés terén egyik legügyesebb emberének Hatvani Istvánt tekinthetjük, aki például 1618-ban 31 000 forint értékben adott el „kénesőt", 1622-ben pedig a kén és viasz eladásából 10 200 forint haszonra tett szert. Nagyszabású kereskedelmi ügyletet bonyolítottak le Marco Antonio Velutelli spalatoi kereskedővel. A tervezet értelmében 353 000 arany értékben szarvasmarhát, marhabőrt, rezet, higanyt és viaszt kívántak eladni Velencében.[58] Zrínyi György 1625-ben az udvarhoz intézett beadványában kérte saját ökreinek vámmentes kihajtását, mivel Bethlen Gábor évenként 10 000 marhát is szállít a velenceiek számára.[59] Az erdélyi állam azonban nemcsak Velence felé, hanem a bécsi vásárra is hajtott marhákat. 1625-ben a fejedelmi parancs rendelte el 1500 ökör vámmentes kihajtását Bécsbe, de 1628-ban újra másfélezer szarvasmarha harmincadmentes kihajtására kaptak „szabad passzust".[60] A kereskedő polgárságtól olykor jelentős mennyiségű kölcsönre sikerült szert tenni. Kiemelkedik ebből Lasarus Henckel von Donnersmarktól, a dúsgazdag bécsi bankártól felvett közel 110 000 forintnyi kölcsön.[61],

Az inscriptiók, a pénzverés valamint a kereskedelem mellett jelentősek, bár adatszerűen nehezen megfoghatók a hadizsákmányból és a főrangú foglyok váltságdíjaiból befolyt összegek. Számos forrásból nyerhetünk arról képet, hogy főleg a morva és csehországi hadjáratok során Bethlen vitézei a korszak többi katonájához hasonlóan elég sok „csintalanságot" követtek el. Így a fejedelem 1621 márciusában Thurzó Imrének írott leveléből arról értesülhetünk, hogy az egész hadának szabad nyereséget engedett az ellenség földjén.[62] Korszakunkban a zsákmányolás mellett „szokás és írott vitézlő törvény, hogy minden fő rab a fejedelemé valamelyet az fizetett hadak fogadnak, kik a fejedelem fizetésén vannak". Bocskai kincstárát például több mint százezer forint gazdagította a rabok váltságdíjából.[63] Természetesen Bethlen Gábor is követte a régi hagyományokat. Zichy Pál jelentős összegű kölcsönt vett fel szabadságának visszavásárlására. Pálffy István pedig 50 000 forintban „alkudt meg szabadulása felől". Ebből családja 24 500 forintot fizetett ki, a hátralékért Alaghy Menyhért és Károlyi Mihály vállaltak kezességet.[64] Adataink tanulsága szerint Bethlen Gábor

56 *Diváld József:* A körmöczi pénzverdéből. TT. 1879. 601—605. o.
57 *Radvánszky:* i. m. I. k. 217. o. és *Kerekes György* :Bethlen Gábor fejedelem Kassán. Kassa, 1943. 333. o.
58 *Kerekes György:* i. m. 200., 226., o. továbbá *Mráz Vera:* i. m. Sz. 1953/4. sz. 572. o. és 540—541. o.
59 *Takáts Sándor:* Szegény magyarok. Budapest, é. n. 185. o.
60 Bethlen Gábor parancsa. Radnóti 1625. július 11. *Géresi Kálmán:* A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára 1—5. k. Budapest, 1882—1897., 4. k. 198—199. o. *Takáts Sándor* i. m. 178. o.
61 *Mráz Vera:* i. m. Sz. 1953/4. sz. 528. o. 1620. augusztus elején Pfalzi Frigyes 100 000 birodalmi tallér segélyt küldött Bethlen Gábornak. *Szekfü Gyula:* Bethlen Gábor. Budapest, 1929. 110. o.
62 Bethlen Gábor Thurzó Imrének. Nagyszombat. 1621. március 18. *Szilágyi:* Bethlen kiad. pol. lev. 276—279. o.
63 Bethlen Gábor Thurzó Imrének. Nagyszombat 1621. február 13. *Szilágyi:* Bethlen kiad. pol. lev. 253. o.
64 *Bakács István:* A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a XVII—XVIII. században. Történeti statisztikai kötetek. Budapest, 1695, 3. o. Bethlen Gábor a Szepesi Kamarának. Humobrod (Magyarbród) 1621. december 6. *Szilágyi:* Bethlen lev. 361—362. o. és Bethlen Gábor elismervénye a Pálffy István szabadulása fejében átadott pénzről. *Radvánszky Béla:* Magyar családélet és háztartás A XVI. és XVII. században. 2. k. Budapest, 1879. 236. o.

rendkívüli jövedelmei elérték, sőt sok esetben jóval meghaladták az állami és az országgyűlés által megszavazott adókat. Ezek a bevételek az ország gazdasági fejlettségéhez képest ugyan komoly összegekre rúgtak, de a kiadások fedezésére még a hadjáratoktól mentes ritka időszakokban sem bizonyultak elegendőnek. Így a fejedelem mind anyagi, mind katonai téren sorozatosan és egyre növekvő mértékben a vármegyék, a városok és a főnemesség támogatásának igénybevételére kényszerült. A vármegyék és városok zömmel feudális alapokon szerveződött haderői Bethlen hadseregének inkább kiegészítő elemét alkották. Létszámuk átlagosan 3—4000 fő körül mozgott, de viszonylag csekély harcértékük miatt inkább csak a hadjáratok kritikus szakaszaiban vetették be őket. Ilyen szituáció következett be 1620 novemberében, amikor a fejedelem utasítást adott Zala megyének a portánként 2—2 puskás gyalogos kiállítására.[65] A vármegyék inkább a hadsereg élelmezésében játszottak döntő szerepet. Begyűjtötték a szükséges élelmiszert, amelyet vagy államilag felvásároltak, vagy a seregek piacaira vitték, ahol szabott árakon eladták a katonáknak. Maga Bethlen írta Illésházy Gáspárnak „kegyelmedet requiráljuk vétesen mi számunkra ezer korecz zabot, mentől jobban lehet. Ajándékon kegyelmedtől nem kívánjuk, hanem pénzünkért."[66] Nem tartozott azonban a ritka esetek közé, amikor térítés nélkül követeltek a katonák élelmet.

A királyi Magyarország és Erdély városai korántsem képezték az államhatalom olyan gazdasági bázisát, mint Nyugat-Európában, vagy akár Csehországban. Töredékes forrásaink mégis arra utalnak, hogy a városok polgársága, gazdasági erejéhez mérten, sokszor azon felül is, részt vállalt Bethlen haderejének ellátásában. Kisebb kölcsönöket folyósítottak, kereskedőik és iparosaik közreműködtek a csapatok szükségleteinek biztosításában.[67]

A főnemességnek a hadseregben és annak ellátásában betöltött szerepéről már a korabeli forrásokban is eltérő véleményekkel találkozunk. Bethlen Gábor maga is különböző ítéleteket vetett papírra. Olyanokat olvashatunk például, hogy „minden úr főember, mely igen igyekezék magát megvonni, az hadra oly nehezen veszi magát, mint a tűzbe, hogy nem léphetnek".[68] Máskor viszont dicsérte őket, mondván: „Rákóczi uram is és Alagi szép sereggel fognak holnap beérkezni. Haller Sigmond nevű úrfi is... szép sereggel jött ma be, Széchy uram is útba vagyon Károlyi Mihály is."[69] A főnemesség magánkatonaságáról eltérő adatokkal rendelkezünk, de a különböző forrásokat összevetve úgy tűnik, számuk jelentős lehetett. Az erdélyi nemesek saját költségükön hadakoztak, viszonylag kis létszámú katonaság élén. Csáky László vitézeiről csupán annyit tudunk, hogy 1625 elején „feles" lovast kellett kiállítania a fejedelem számára.[70]

A királyi Magyarország nemességének haderejéről már pontosabb értesülésekkel rendelkezünk. Az 1620-as hadjáratkor Bethlen közel 5000 főre becsülte a magyar főrendek katonaságát.[71] A pozsonyi kamara viszont 1619 kora őszén huszonnégy főurat 3550 lovas, 1500 gyalogos és 1000 hajdú tartására kötelezett. A később Bethlenhez csatlakozott főnemesek közül Széchy György 300 lovast, 300 gyalogost, Rákóczi György 200 lovast, 100 gyalogost fogadott zsoldba a kimutatás szerint.[72] Thurzó Imrének pedig olykor 1000 fős magánlovassága állott

65 Bethlen Gábor parancsa Zala vármegyének. 1620. november 20. OL. Batthyány cs. lt. P. 1314. Missiles 06644 82. fol.

66 Bethlen Gábor Illésházy Gáspárnak Nagyszombat, 1621. július 29. MTT. 27. k. 40. o.

67 Erre nézve ld. *Nagy László:* i. m. 98—102. o.

68 Bethlen Gábor Illésházy Gáspárnak. Lőcse, 1619. szeptember 30. MTT 27. k. 8, o.

69 Bethlen Gábor Thurzó Imrének. Nagyszombat, 1621. március 5. *Szilágyi:* Bethlen kiad. pol. lev. 262. o.

70 Wesselényi Anna Gulácsi Vadas Pálnak. Pozsony vagy Nagyszombat, 1625. január 3. *Deák Farkas:* Wesselényi Anna (özv. Csáky Istvánné 1584—1649-ig) életrajza és levelezése. Budapest, 1875. 35. o.

71 *Nagy László:* i. m. 22. o.

72 A pozsonyi kamara kimutatása 1619. augusztus 18. Haus-Hof und Staatsarchiv, Hungarica. OL Ft. W. 732. doboz.

fegyverben, trencsényi és árvai birtokain pedig több száz puskás gyalogot is tartott.[73] Rákóczi Györgyről ugyancsak tudjuk, hogy ledniczei uradalmában legalább 400 gyalogos állt készenlétben.[74] Emellett a vagyonos nemesség élelmiszerszállítmányokkal, zsoldosok fogadásával és kölcsönökkel járult hozzá az erdélyi fejedelemség háborúihoz. Az 1619-es támadás kezdetén Rákóczi György több mint 1000 hajdút fogadott fel, zömmel saját költségén. Thurzó Szaniszlót pedig a fejedelem 2000 lovas egy havi zsoldjának kifizetésére utasította.[75] Egyes adatok szerint Thurzó Imre közel 600 000 forintot költött Bethlen Gábor háborúiban, pénzben és terményekben.[76]

A főnemesség magánhaderőinek a 16. század első felétől a 17. század első harmadáig tartó megerősödése, úgy tűnik, alapvetően két okra vezethető vissza. A törökellenes harcok megkövetelték állandó magánkatonaság tartását a birtokok és várak védelmében. Az állandóan pénzzavarral küszködő Habsburg-udvar pedig a kincstári várbirtokok nagy részének elzálogosítása folytán magánkézbe juttatta a magyarországi várak döntő hányadát.[77] Becslések szerint ezek éves fenntartási költsége több százezer forintot emésztett fel, s emellett a magyar birtokosok a királyi végvárak ellátásához is hozzájárultak.[78] Természetesen a nemesség áldozatkészsége nagyon reális alapokon nyugodott. Birtokaik védelméhez ugyanis szükségük volt saját fegyveres erő kiépítésére, mely, a török elleni védekezésen túlmenően, alkalmas egyben politikai és gazdasági hatalmuk megőrzésére, olykor gyarapítására. Azonban az ellenreformáció előretörésének időszakában a magyarországi főurakat és nemességet egyre több sérelem érte, s egymagukban képtelenek voltak szembeszállni a Habsburgokkal. A cseh felkelés kitörése végül is meggyorsította a magyarországi nemesség és az erdélyi fejedelemség érdekeinek találkozását. Bethlen Gábor, mint a protestantizmus védelmezője és a Habsburg-ház „régi" ellensége, potenciális szövetségese volt a cseh-morva rendeknek. Emellett az sem elhanyagolható tény, hogy a magyar főúri családok (Thurzó, Illésházy, Forgách, Dóczy, Zay) egy részének veszélybe kerültek a cseh korona országaiban levő birtokai.[79] Tehát mindenképpen érdekükben állt a Bethlennel való szövetkezés. Meg kell azonban jegyezni, hogy a rendi és vallási sérelmek orvoslása után a magyarországi nemesség jelentős része elfordult az erdélyi uralkodótól, mert a fejedelem abszolutista törekvései ütköztek a rendi érdekekkel.

Az elmondottakat összegezve a kutatások jelenlegi állásánál úgy véljük, hogy a magyarországi hadseregellátás sajátosságai az eltérő gazdasági és társadalmi viszonyokból fakadtak. Míg Nyugat-Európában egy tőkés jellegű zsoldosrendszer fejlődött ki, addig Magyarországon még komoly szerepet kapott a feudális alapokon nyugvó hadszervezet. Lényegében a hazai zsoldosság inkább a 15. század szabad zsoldostársaságaihoz hasonlított, de ezeket át meg átszőtték a feudális jellegű juttatások. Így a hadseregellátás terén — mely mindmáig eléggé fel-

73 *Nagy László:* i. m. 22. o., 1621. augusztus 27-én Thurzó Imre a következőket írja: „Nám — úgy mond — elegendő jobbágyink vagynak, három vagy négyszáz puskás is legyen nagyságoddal." *Kubinyi Miklós:* Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre 1598—1621. Budapest, 1888. 127. o.

74 Bethlen Gábor Thurzó Imrének, Nagyszombat, 1621. március 18. *Szilágyi:* Bethlen kiad. pol. lev. 274. o.

75 *Szádeczky Kardoss Lajos:* Bethlen Gábor és Trencsén vármegye 1619—1629. Budapest, 1915. 28. o.

76 Bethlen Gábor Thurzó Szaniszlónak, Tarcal, 1620. április 25. *Szilágyi:* Bethlen Gábor lev. 112. o. továbbá *Nagy László:* A hajduk Bethlen Gábor Habsburg-ellenes harcaiban. Magyar Történeti Tanulmányok KLTE. Debrecen, 1965. 19—20. o.

77 A fontosabb magánkézre jutott várakat ld. *Benda Kálmán:* A királyi Magyarország tiszti címtára, 1606—1608. Levéltári Közlemények 1972/2. sz. (továbbiakban: LK.) 297—312. o.

78 *Nagy László:* A végvári dicsőség nyomában. Budapest, 1978. 34, 45—48. o.

79 *Zdeněk Pokluda:* Magyarországi nemesek földbirtoklása Cseh- és Morvaországban. LK 1975/2. sz. 243—245. o. Az 1619-ben Bethlenhez csatlakozott mintegy 55 főnemes közül legalább 15-nek bizonyíthatóan moravországi, vagy csehországi birtoka volt. A Bethlenhez csatlakozott nemesek névsorát ld. *Szalay László:* Galántai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. I. k. Pest, 1863. 66—69. o. Politikai összefüggéseire nézve: Nagy László: „Sok dolgot próbála Bethlen Gábor... „Erdélyi boszorkányperek. Budapest, 1981. 127—128. o.

táratlan terület — a pénzjuttatások mellett komoly mértékben domináltak a természetbeni javadalmazások. Ez a gyakorlat lényegében a hazai piaci és pénzviszonyok fejletlenségéből fakadt, s ennek következtében a katonákat sokszor zsold helyett posztóval, élelmiszerrel vagy különböző privilégiumokkal elégítették ki.

Az állami kiadások fedezésénél Bethlen igyekezett az adókra és a rendkívüli jövedelemforrásokra támaszkodni. Azonban a rohamosan emelkedő pénz- és áruszükséglet szinte megoldhatatlan feladat elé állította a fejedelmet és tanácsadóit. Mégis, az egykorú forrásokból tudjuk, hogy hadereje csak csekély mértékben ismerte az ellátási gondokat, s emellett udvarának pompája, a kis fejedelemség anyagi lehetőségeihez képest, káprázatos volt. Nem csoda, hogy már a kortársakban felmerült a gyanú, hogy a fejedelem megtalálta az aranycsinálás titkát. Pedig csupán, a körülmények kényszerének hatására, igénybe kellett vennie korának minden pénzszerzési lehetőségét. Céljának elérése érdekében nem riadt vissza boszorkánypereknek álcázott birtokelkobzásoktól és a pénzrontástól sem. Ennek ellenére Bethlen Gábor alakja mégsem sötét zsarnokként vonult be történelmünkbe. Korának embere volt, annak számunkra olykor érthetetlennek tűnő értékrendszerével. Uralkodása alatt, a különösen nehéz magyarországi és erdélyi viszonyok között, sikeresen ötvözte abszolutista törekvéseit a speciális magyar viszonyokkal. Tevékenységének egyik eredményeképpen egy jól szervezett és ellátott haderőt hozott létre, amellyel az adott erőviszonyok között politikai céljainak zömét megvalósította.

MELLÉKLET

A pénznemek aránya néhány európai országban

1566—1576	1 holland forint	20 patard (a 16. sz.-ban Burgundiában és Brabantban használatos ezüstpénz)
1567	1 spanyol dukát	34 patard
1600—1608	1 spanyol dukát	55 patard
1560—1578	1 spanyol escudo (tallér)	39 patard
1585—1590	1 spanyol escudo	59 patard
1585—1590	1 olasz escudo	57 patard
1590—	1 spanyol 10 realos escudo	50 patard (1 real = 5 patard)

1620	1 rajnai forint	0,90	magyar forint
1620	1 birodalmi dukát	2,00— 2,40	magyar forint
1620	1 birodalmi tallér	1,24	magyar forint
1621—1622	1 birodalmi dukát	2,00— 3,00	magyar forint
1622—1625	1 birodalmi dukát	10,00—12,00	magyar forint
1620—1625	1 birodalmi tallér	1,30— 2,50	magyar forint
1625—	1 birodalmi tallér	3,00— 4,00	magyar forint

Иштван Цигань

АРМИЯ И СНАБЖЕНИЕ В ЭПОХУ ГАБОРА БЕТЛЕНА

Резюме

Во второй половине XIV и первой половине XVII века развитие в направлении становления капитализма ускорилось как в экономической, так и в общественной и военной областях. Наряду с образованием централизованной государственной власти и налогообложения появились первые постоянные войска наемников. Однако наемные армии с возрастающим численным составом поглощали основную долю государственных налоговых сборов. Поэтому в результате бурно растущих военных расходов во второй половине XVI века уже ни одно государство не в состоянии вести более продолжительную войну, так как обычные налоговые поступления оказались недостаточными. Например, военные расходы испанской монархии, располагавшей самыми большими доходами в ту эпоху, за неполные полвека повысились в четыре с половиной раза, а задолженность за тридцать лет возросла в четыре раза. В результате этого Испанская империя неоднократно претерпевала финансовый крах. Впервые голландцы создали такую новую военноэкономическую систему, которая позволила держать под ружьем длительное время войско с большим численным составом.

Вопрос снабжения армии причинял неразрешимые трудности даже в случае гораздо менее развитых в экономическом, финансовом и социальном отношении, чем Западная Европа, стран Центральной и Восточной Европы. Австрийским Габсбургам вследствие турецкого нажима постоянно приходилось поддерживать регулярную армию. Поэтому военные расходы Монархии на рубеже XVI/XVII веков достигли 7 000 000 форинтов, тогда как её годовой доход вместе с Венгрией не превышал 2 200 000 форинтов. Таким образом Габсбурги отчасти вынуждены были обращаться за кредитами к поставщикам военного снаряжения и банкирам, но не останавливались ни перед конфискацией имения, ни перед обесцениванием денег.

Государству Габора Бетлена тоже пришлось столкнуться с аналогичными трудностями. Суммы, обращенные на оборону Трансильвании и присоединенных к ней верхневенгерских комитатов, еще в мирное время достигли уже полмиллиона форинтов, что в военные годы могло повыситься до одного миллиона. В противоположность этому так называемые обычные налоговые поступления государства в конце правления князя едва превышали 300 000 форинтов. Поэтому Габор Бетлен по статье чрезвычайных доходов использовал все возможности своего времени для заполучения денег. Одним из важных прогрессивных мероприятий Бетлена была монополизация товаров-статей внешней торговли (меда, воска, крупнорогатого скота, лошадей, серы), что означало огромные поступления в государственную казну. Вместе с тем для покрытия своих громадных военных расходов он был готов на все: закладывал имения в залог, шел на обесценение денег и устраивал ведьмины процессы с целью конфискации имения.

Хотя чрезвычайные поступления иногда являлись решающими источниками доходов государства, всё же князь в значительной мере опирался на военную и материальную базу дворянства, и это отчасти ограничивало также и его абсолютистские стремления. По существу в то время, как в Западной Европе сложилась система наемной армии капиталистического характера, в Венгрии до этого времени элементы наемничества скорее напоминали вольные компании наемников первой половины XV века, пронизанные многочисленными дотациями феодального характера. Эти различия в решающей мере вытекали из специфических экономических, финансовых и социальных отношений Венгрии. Гениальность и финансовое величие Габора Бетлена отчасти заключаются в том, что своеобразные венгерские отношения он великолепно сочетал с современными средствами своей эпохи и в пределах имевшихся возможностей создал хорошо оснащенную и организованную армию.

István Czigány

ARMEE UND VERPFLEGUNG ZUR ZEIT VON GÁBOR BETHLENS

Resumee

In zweiter Hälfte des 16-ten und erster Hälfte des 17-ten Jahrhunderts beschleunigte sich die in die Richtung der Entfaltung des Kapitalismus divergierende Entwicklung auf dem Gebiete der Gesellschaft, der Wirtschaft und des Militärs gleichmässig. Gleichzeitig mit dem Zustandekommen der zentralisierten Staatsmacht und Steuerzahlung erschienen die beständigen Miettruppen. Aber die Söldnerheere mit wachsenden Stärke zehrten den entschiedenenen Teil der staatlichen

Steuereinnahmen auf. Zufolged der rasch wachsenden Kriegskosten war kein Staat in der 2-ten Hälfte des 16. Jh.-s imstande einen längeren Krieg zu führen, weil die gewöhnlichen Steuereinnahmen nicht genug waren. Z. B. während fast Halbjahrhunderts wachsen die Kriegskosten des damals über die grössten Einkommens verfügenden Spanischen Reiches auf die vierundhalbmalige, während 30. Jahre jedoch seine Schulde auf die viermalige. Infolgedessen kam die Spanische Monarchie mehrmal in finanziellen Bankrott. Zum erstenmal entwickelten die Holländer ein kriegswirtschaftliches System, das eine lange Erhaltung in Waffen eines Militärs mit grosser Stärke ermöglichte.

Die Frage der Verpflegung der Armeen verursachte im Falle der wirtschaftlich, finanziell und gesellschaftlich von West-Europa um vieles zurückgebliebenen Mittel, und Ost-europäischen Staaten fast eine unlosbare Sorge. Die österreichischen Habsburger waren wegen der vollständigen türkischen Druck auf die Erhaltung einer beständigen Kriegsmacht gezwungen. Infolgedessen erreichten die Kriegskosten des Reiches um die Wende der 16.—17. Jh. 7 000 000 Millionen Gulden zu einer Zeit, als das jährliche Einkommen des Reiches — gesammt mit Ungarn — unter 2 200 000 Gulden stand. So waren die Habsburger auf den Kredit der Kriegsmaterialunternehmer und Bankierer gewiesen, sogar schreckten sie sich von der Beschlagnahme der Grundbesitze, oder der Geldentwertung nicht zurück.

Der Staat von Gábor Bethlen stand ähnlichen Sorgen gegenüber. Die Kosten für die Verteidigung Siebenbürgens und der zu ihm gesehlossenen Komitaten in Oberungarn erreichten auch in Friedenszeit halb millionen Gulden, die sich im Kriegerischen Jahren auf eine Million erhöhen konnten. Hingegen schritt die ordnungsmässige Einnahme des Staates am Ende der Herrschaft Bethlens 300 000 Gulden fast über. Zufolge ergriff Bethlen unter dem Titel aussenordentlicher Einkommens alle mögliche Gelderwerbe. Eine seiner wichtigen und vorsichtigen Massnahmen war die Monopolisierung der Verkaufs der Aussenhandelsartikels — Honig, Wachs, Rind, Pferd, Schwefel — was für den Staat riesige Einmahme bedeutete. Neben all diesen schreckte er sich im Interesse der Deckung der hohen Kosten des Militärs von Besitzverpfänden, Geldentwertung und — mit Hilfe der Hexenprozesse — Besitzbeschlagnahme nicht zurück. Obwohl die ausserordentlichen Einkommens manchmal die Haupteinnahmequellen des Staates waren, stützte sich doch der Fürst auf die militärische und wirtschaftliche Basis des Adeltums, wodurch seine absolutistische Bestrebungen geschränkt wurden. Während in West-Europa — im wesentlichen — ein Söldnersystem kapitalistischen Charakters entstand, liessen sich vielmehr die Söldnerelemente in Ungarn auf die freie Söldnergesellschaften in der ersten Hälfte der 15. Jh. einnern, die die Schenkungen feudalen Charakters umfassten. Im Hauptmasse folgten die Unterschiede aus den speziellen wirtschaftlichen, finanziellen und gesellschaftlichen Verhältnissen in Ungarn. Die Grösse Bethlens und seine finanzielle Genialität bestand darin, dass er die speziellen ungarischen Verhältnisse mit den modernen Mitteln seiner Zeit legierte und innerhalb der Grenzen der gegebenen Möglichkeiten ein gut verpflegte und organisierte Armee zustande brachte.

NAGY LÁSZLÓ

A KURUC VILÁG ÉS KATONÁJA ADY KÖLTÉSZETÉBEN ÉS PRÓZÁJÁBAN

Meditáció az irodalomtörténet és a hadtörténet határmezsgyéjén

A magyar végvári katonaság XVII. századi históriáját feleleventő „hadikrónikā"-hoz írt előszóban a jeles irodalomtudós rámutatott arra, hogy *„megtalálta e hanyatló szakasz is a maga későbbi zseniális költőjét Ady Endre személyében"*.[1] E megállapítást talán annyival egészíthetnénk ki, hogy a publicista Ady munkásságában is jelentős helyet kapott a „magyar romlás százada". Érdeklődése e bonyolult, ellentmondásoktól terhes korszakon belül elsősorban a kuruc világra összpontosult. Arra a négy évtizednyi időre, amely átnyúlt a következő évszázad elejére, de amelynek a gyökereit a Bocskai-szabadságharc korában kell keresnünk. Ezt a szoros történelmi összefüggést már az egykorúak is fölismerték. II. Rákóczi Ferenc megfogalmazása szerint Bocskai István volt az a személy, aki „felkarolta a magyar szabadság ügyét, amely Ferdinánd uralkodása óta hanyatlani kezdett". „Sok idő múlva — olvashatjuk az emlékiratokban — a szabadságnak *ugyanezt* az ügyét a francia király biztatására Apafi Mihály karolta fel. Thököly folytatta a század végéig, s az Isteni Gondviselés csodálatos periódusa velem kezdte el az új század első éveiben *azokat az időket és eseményeket, amelyek Bocskai alatt jelentkeztek a múlt század elején*".[2] (Kiemelés itt és a továbbiakban is tőlem — N. L.)

Különben azt, hogy a „kuruc ügy" Bocskaival kezdődött, már a XVII. századi kurucok is vallották,[3] s ez a felismerés hagyományozódott a későbbi korok embereire is. Így Ady Endre e téren járt ösvényen haladt, amikor írásaiban többször is utalt e hosszú folyamat szoros összefüggéseire. Ám annál inkább csodálkozhat a korral foglalkozó történész és hadtörténész azon, hogy a költő és publicista Ady a történettudományt megelőzve ismert fel több olyan rejtett igazságot és összefüggést a kuruc világ, a kuruc harcok idejéből, amely az ő korában még többnyire feltáratlan volt történeti művekben! S azt is bátran elmondhatjuk, hogy olyan közel került a kuruc világ embereinek lelkivilágához, mint senki őelőtte, sőt utána sem sokan. Még e korszak egyszerű katonáiéhoz is, jóllehet, amint az köztudott, maga soha nem volt katona. E rejtélyes jelenség nyitját illetően minden bizonnyal Illyés Gyulának van igaza, aki többek között ezeket írta: *„Ady óriási tehetségű volt. De még óriásabb ösztönű."* Ebben

1 *Klaniczay T.*: Előszó (In *Nagy L.*: A végvári dicsőség nyomában. Budapest [a továbbiakban — Bp.] 1978. 12. o.)
2 *Köpeczi B.* (szerk.): II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. (A továbbiakban — II. Rákóczi Ferenc emlékiratai) Bp. 1978. 323. o.
3 L. pl. *Varga I.* (szerk.): A kuruc küzdelmek költészete. II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára. Bp. 1977. 168, 215. o.

az értékelésében Illyés útmutatást ad arra vonatkozóan is, hogy vajon miért fordult Ady érdeklődése oly intenzíven éppen e korszak felé?: „Olyan tragikus »beállítottságú« költő, aminőket a magyar történelemnek csak legbaljóslatúbb korszakai neveltek. Örökségének ereje nem kis részt abban van, hogy maga is örökséget vett át. Különös élességűre Zrínyi óta van fölhangolva egy húr a magyar lírán: a nemzeti pusztulás veszélyét mondja el, s ellene a segítséget kéri. Ady legmesszehangzóbban ezt a húrt tudta verni, maga is pusztulóban."[4]

Az Illyés Gyula említette „nemzeti pusztulás", a fenyegető „nemzethalál" érzete és gondolata a „magyar romlás századá"-ban nyomon követhető mind a korabeli költészetben, mind a nemzet sorsáért aggódók leveleiben és egyéb írásaiban. A korszak jeles történész-kutatója rámutat arra: az utókor embere hosszú időn át a török hódításban, a Habsburg-politikában és abban kereste e „halálhangulat" okát, hogy az ország három felé szakadt. Az újabb kutatások eredményei azonban azt bizonyítják, hogy az általános európai fejlődés következményei „új szorítók közé fogták a nyomasztó társadalmi és politikai helyzetben megrekedt XVII. századi Magyarországot", s ennek érzékelése talán a fő momentum ebben az általános elkeseredésben.[5] Ha a kortársak sötéten látták a XVII. századi magyar históriát, tapasztalván annak súlyos belső gondjait, ellentmondásait, annál romantikusabb képet festett arról két évszázad múltán a magyar történeti munkák túlnyomó része. Különösen erős volt ez a tendencia a XIX. és a XX. század fordulója körüli években. A török- és a Habsburg-ellenes harcok történetén belül II. Rákóczi Ferenc alakjának és az általa vezetett szabadságharcnak ábrázolásában volt legerősebb ez a romanticizáló irányzat.[6]

A magyar történetírásban eluralkodott múltszépítő törekvések idején találkozott az ifjú Ady Endre a török- és a Habsburg-ellenes harcok történetével. A következőkben arra szeretnénk feleletet találni: vajon milyen objektív és szubjektív tényezők hatására látta másként ezt a kort — s ezen belül is elsősorban a kuruc világot —, mint kortársainak túlnyomó többsége?

Ady és a kuruc világ,

Az irodalomtörténet Ady „kurucos" történetszemlélete és emberi magatartása kialakulásánál kiemelkedő szerepet tulajdonít mind a családi hagyományoknak, mind a zilahi iskolában eltöltött éveknek. A költő maga is hivatkozott több önéletrajzi jellegű írásában ezekre a nézeteit döntően befolyásoló momentumokra. Az is elmondható, hogy az az időszak, amelyben felnőtt emberré érett, *általában* is kedvezett az ilyen szemlélet kialakulásának.[7] Ha akárcsak vázlatosan is áttekintjük a XIX. század utolsó harmadának történeti irodalmát, azonnal elénk tűnik a kuruc világgal foglalkozó publikációk nagy száma.[8] Azt is tudjuk, hogy a történeti munkák mellett számos szépirodalmi alkotás foglalkozott

4 *Illyés Gy.:* Összekötő a múlt és a remény között. (In. *Dr. Fenyvesi M.* [szerk.]: Adytól Adyról. Bp. 1977. 327. o.)

5 Az egykorú verseket l. pl. *Esze T.—Kiss J.—Klaniczay T.* (szerk.): Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig. Bp. 1953. 59., 62. o., továbbá: A kuruc küzdelmek költészete, 407. o. A probléma részletesebb kifejtését és az idézett sorokat l. *R. Várkonyi Á.:* Történelmi személyiség, válság és fejlődés a XVII. századi Magyarországon. Századok (a továbbiakban — SZ) 1972. 612—613. o. Vö. *Bánkúti I.:* A szatmári béke. Bp. 1981. 138—140. o.

6 A legtekintélyesebb tudományos folyóirat hasábjain látott napvilágot 1904-ben ilyen vélemény: „II. Rákóczi Ferenc alakját nemzete az idők folyamán a *szentek glóriájával* vette körül, neve fogalommá vált, a hazaszeretet fogalmává, ezért *nem akarjuk benne a legkisebb hibát sem látni, s ha valaki az e s z m é n y i h ő s gyarlóságait feltárja előttünk, az visszatetszik nekünk.*" Sz. 1904. 711. o. V. ö. *R. Várkonyi Á.:* i. m. Sz. 1972. 610—611. o. és *u. ő.:* Thaly Kálmán és történetírása. Bp. 1961. 327. o.

7 Ady önéletrajzi írásait l. *Vezér E.* (szerk.): Ady Endre publicisztikai írásai. Bp. 1977. I—III. kötetekben. Bővebben a kérdésről l. *Bóka L.:* Ady Endre pályakezdése. Bp. 1955. 9—56. o. Az Ady-család történetére a XIV. századig visszamenően l. *Dr. Petri M.:* Szilágy vármegye monographiája. Bp. 1903. V. k. 9—17. o. L. még, *Király I.:* Ady és a monarchia (In *Láng J.* [szerk.]: Tegnapok és holnapok árján. Bp. 1977. 11. o.)

8 L. erről *Kosáry D.:* Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. Bp. 1951. I. k. 436—471. o., továbbá *Köpeczi B.—R. Várkonyi Á.:* II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1976. 426—429. o.

különösen a Rákóczi-szabadságharc szereplőivel és annak eseményeivel. A II. Rákóczi Ferenc, Thököly Imre és más emigráns kuruc vezetők hamvainak ünnepélyes hazaszállítása nyomán támadt — nacionalista vonásokban egyáltalán nem szűkölködő — fellángolás újabb lökést adott ennek a folyamatnak.[9] Kora kuruc romantikájának a hatása alól az ifjú Ady sem vonhatta ki magát — állapítja meg Király István, rámutatva arra is, hogy az ő lelkébe is mélyen ivódott II. Rákóczi Ferenc kultusza. Ez természetes folyamat, hiszen maga is a kiegyezéskori nemesi liberalizmus kuruc romantikájának a neveltje volt.[10] A neves irodalomtörténész megállapításának igazát híven dokumentálhatja többek között az a vers, amelyet még debreceni újságíró korában írt az ifjú Ady „Rákóczi vén harangjá"-ról: *„Zúgó szaván fölcsendül a / Hála-ének, / Szíve dobbant győzedelmes / Labanc-verő hajdú-népnek". „A Rákóczi vén harangja / Ha megkondul, / Panaszosan szól a hangja / Elfelejtett hősi korrul . . ."*[11] Ennek a romantikus hangvételű, szinte alig „adys" versnek a születését követően hosszú évekig nincsenek kifejezetten kuruc tárgyú Ady-versek. Publicisztikájában is inkább csak elvétve bukkannak fel az e kort érintő írások. Amikor ismét a kuruc világ felé fordul a költő és publicista figyelme, ez már egy más, módosult szellemben történik.

Arról, hogy mikor következett be ez a szemléletváltozás, úgy véljük, a „Margita Párisba jött" című versében maga Ady vall, elmondva azt is, hogy milyen körülmények között történt ez a fordulat: *„És Páris volt hazánk helyett hazánk, / Magyar-becsmérlés fájdalmatos kéjünk. / Kerültük a dunai Ázsiát, / Hogy dühvel mindig csak róla beszéljünk." „Kis, üzött, éhes vad csapat valánk, / Kiket a Sors méltán messze-zuhantott." „Otthon a csöndes, piszkos erjedés / Utálatos halál-ideje tartott, / Mikor Párisban kék, magyar acél / Masszájából formálódtak a kardok. / Kardok, később majd hazaérkezők / Lelkünkért, s pro pátria, libertáte."*[12] Ady új, „kurucos" szemléletének a szülőhelye tehát Párizs volt. A „miért?" és a „hogyan?" kérdésekre úgy véljük csupán több tényező fölvázolásával tudunk akárcsak megközelítő pontosságú választ is adni. Minden bizonnyal hozzájárult a folyamathoz a költő párizsi *magányérzete* is, ami nem csekély mértékben abból fakadt, hogy sohasem volt képes olyan szinten megtanulni franciául, ami az ottani szellemi életbe való aktív bekapcsolódást lehetővé tette volna. Emiatt társasága túlnyomó részben az ott élő magyarokból került ki. Olyanokból, akik maguk is menekültek az otthoni „csöndes, piszkos erjedés"-ből, de mégis visszavágyták a „dunai Ázsiát"! Ady és harcostársai lelkivilágáról, azok mozgatórugóiról támpontokat kaphatunk többek között abból az elemzésből is, amelyet Osztrovits Szabolcs végzett el a korai Szindbád-novellák értelmezésének vizsgálatánál. Általánosan jellemző tünetekként veti föl a személyiség válságát, az otthontalanságot, a mítoszkeresést, a részekre hullott egész érzékelését, a visszavágyódást a múltba, a félelem és szorongás, valamint a nyugtalanító állandóság érzetét.[13] A felsorolt momentumok mellett elmondhatjuk még azt is, hogy a XIX. és a XX. század fordulójának fontos vonása volt az irodalomban a dekadencia, a halálérzet általános megjelenése is. Ez a momentum minden bizonnyal elősegítette Adynál is a történeti múlt azon szakaszához való fordulást, amelyet legmarkánsabban a „halál uralma" jellemzett. A költő és publicista élénk érdeklődését ezen korszak iránt híven mutatja többek között az a megemlékezés, amit Bocskai István halálának háromszázadik

9 L. erről *R. Várkonyi Á.*: i. m. (1961) 278—298. o.
10 *Király I.*: Ady Endre. Bp. 1970. II. k. 703—704. o.
11 Ady Endre összes versei. Bp. 1956. II. k. 423. o.
12 Uo. I. k. 591—592. o.
13 L. *Osztrovits Sz.*: Szempontok a korai Szindbád-novellák értelmezéséhez. Irodalomtörténet, 1981. 2. sz. 414—440. o. L. még *Nemes I.*: Krúdy képszerű ábrázolásának néhány jellemzője a „Vörös postakocsi"-ban. (uo. 464. o.)

évfordulójára írt. Jóllehet az akkori magyar történetírásban Bocskai személyét még meglehetősen provinciális keretek között hatónak értékelték, Ady azonban ráérzett az egykori váradi főkapitány egyetemes történeti jelentőségére és nagyságára. Megfogalmazásában Bocskai volt „igazán elődje az *igazán európai nagy magyarnak*".[14] Ám nemcsak egy Bocskai-formátumú politikust hiányolt a magyar közéletből. Fájó nosztalgiával idézte Bethlen Gábor emlékét,[15] és meglátta a történeti nagyságát annak az I. Rákóczi Györgynek is, akit még napjainkban is „históriai félárnyékba" szorítva tart néhány egykori hívének rágalmazó vádaskodása.[16] Ugyanakkor szinte teljesen kikerült mind a költő, mind a publicista látóköréből a legendás „kuruc király", Thököly Imre alakja. Miért történt ez? — legfeljebb találgatni tudjuk. Nem szolgálhat megnyugtató magyarázatul az a körülmény, hogy Thököly személye szorosan összefonódott a törökkel, hiszen Ady olyan álláspontot vallott a magyarországi török uralomról, ami ellentmond ilyen ok valószínűségének. A publicista Ady ugyanis azt írta egyik cikkében: „*A török pusztítás majdnem p i h e n ő volt Magyarország szolganépei számára.*"[17] Tudjuk, hogy maga Thököly ennél sokkal negatívabban ítélte meg a török uralmat![18] Mindezt figyelembe véve arra kell gondolnunk, hogy a Thökölyről való hallgatás okát a költőnek II. Rákóczi Ferenc személyéhez fűződő érzelmeiben kell keresnünk. Ady Rákóczit 1903-ban „*jó néhai urunk*"-nak nevezte[19] — ami arra utal, hogy ezekben az években Thalyt követve és hozzá hasonlóan ítélte meg a Nagyságos Fejedelem személyét. Az pedig köztudott, hogy Rákóczi mind az emlékirataiban, mind a vallomásokban rendkívül elítélően írt mostohaatyjáról. Feltehetően Rákóczi véleményének elfogadása idegenítette el Adyt Thököly személyétől.

Érdekes módon Rákóczi személyének ez a romantikus szemlélete megfért a „*mindent bearanyozó kuruc kor*" társadalmi jelenségeinek illúziók nélküli, tárgyilagosan elemző látásmódjával. Ady a belső ellentéteket kendőző — vagy egyenesen elhallgató — történetírókkal ellentétben kíméletlenül rámutatott a kuruc küzdelmek súlyos belső társadalmi ellentéteire.[20] Különösen az egykori nagybirtokosokat ostorozta szenvedélyesen, még ha azok a kuruc táborba tartoztak is. Őket tekintette a bajok legfőbb forrásainak, és szenvedélyesen írta 1916-ban: „*Esze Tamásék ügyét ott rontották el valamikor, hogy a hatalmasok, a császár bárói Esze Tamásék mellé álltak!*"[21] E kifakadásban nyomon követhető az egykori szegénylegényeknek — vagy legalábbis a szegénylegény-énekek szerzőinek — ítélete,[22] ám mindez még nem jelenti azt, hogy Adynak ez az idézett megállapítása helyes álláspontot is tükrözött. Ma már ugyanis világosan látjuk, hogy ha akkor a „császár bárói" — (közöttük II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós) — nem állnak Esze Tamásék (pontosabban a Habsburg-ellenes harcra kész és képes „köztes rétegek" tagjai, nagyrészt volt „thökölyánusok") mellé, akkor nem bontakozhatott volna ki egy nyolc esztendőn át tartó szabadságharc Magyarországon. A XVII. század folyamán már többször létrejött társadalmi összefogásnak ez a megújítása elengedhetetlen előfeltétele volt annak,

14 Ady id. 1906-os cikkét l. *Vezér E.*: i. m. (1977) II. k. 357—358. o. Az első nagy biográfia *Benda Kálmán* tollából jelent meg 1942-ben. Bocskai legújabb értékelését l. *Nagy L.*: Bocskai István a hadak élén. Bp. 1981.

15 L. *Vezér E.*: i. m. (1977.) III. k. 89. o. A legújabb Bethlen értékelést l. *Nagy L.*: „Sok dolgot próbála Bethlen Gábor..." Bp. 1981. 158—176. o.

16 Az 1903-as cikket l. *Földessy Gy.* (szerk.): Ady Endre válogatott cikkei és tanulmányai. Bp. 1954. 53—54. o. I. Rákóczi György új szempontok szerinti értékelésére l. *Nagy L.*: „Öreg" Rákóczi György hajdúkatonái. Magyar Történeti Tanulmányok. XII. KLTE Debrecen, 1979. továbbá *u. ő.*: Félreismert fejedelem. Interpress Magazin 1981. 7. sz.

17 1910-ben írta ezeket „A robbanó ország" c. cikkében (Vezér E.: i. m. [1977.] III. k. 315. o.)

18 Erről legújabban l. *Nagy L.*: Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. (Megjelenés alatt az Akadémiai Kiadó gondozásában.)

19 L. *Földessy Gy.*: i. m. (1954) 53. o. és *Vezér E.*: i. m. (1977) III. k. 407. o.

20 Az idézetteken kívül l. még *Varga J.*: Ady és kora. Bp. 1977. 311—312. o.

21 Az „Ellenséggel egy szándékon" c. cikkét l. *Vezér E.*: i. m. (1977) III. k. 509. o.

22 L.: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 547—563. o.

hogy 1703-ban ne 1697 ismétlődjék meg! *Ebben a korban Magyarországon és Erdélyben nem lehetett sikeres harcot vívni a főurak aktív részvétele nélkül.* Ezt ismerték fel annak idején Esze Tamásék is, akik e lényegi felismeréstől vezéreltetve hívták az ország leggazdagabb és legtekintélyesebb főurát a mozgalom élére.

Persze igazságtalan és méltánytalan lenne elmarasztalni Adyt olyan ismereti hiányosságokért vagy tévedésekért, amelyeket legfeljebb a korszakkal foglalkozó történettudósoknak lehetne felróni. Azt is látnunk kell, hogy nem volt könnyű a számára az eligazodás a kortársi történeti irodalomban, hiszen jócskán akadtak abban egymástól eltérő, sőt egymásnak ellentmondó nézetek a török hódoltság-kori magyar nagybirtokosok történelmi szerepének megítélését illetően is. Még azt sem tudjuk teljes bizonyossággal, hogy mely történeti munkák kerültek a költő és publicista ismeretszerző látókörébe? Nem könnyű ezt kideríteni ma sem, mert Ady — ki tudja milyen indítékoktól vezérelve — fölöttébb titkolódzó volt e téren még közvetlen környezete előtt is. Az irodalomtörténet azt már régen tisztázta, hogy az érettségi vizsgáján milyen XVII—XVIII. századi történeti és irodalmi kérdésekre adott kiváló feleleteket. Ebből le lehetne vonni olyan következtetéseket, hogy a gimnazista ifjú nem csupán jól megtanulta e kor anyagát, de különös érdeklődés is élt benne *már ekkor* e kor problémái iránt. Ám életútját nyomon követve azt kell tapasztalnunk, hogy az iskolából az életbe kilépve érdeklődése homlokterében a színház, a szerelem és a napi politikai eseményei álltak, nem pedig a régmúlt korok története![23]

A Debrecenben írt újságcikkeiben elvétve találkozunk kuruc korra vonatkozó utalásokkal. Számos jel arra mutat, hogy csupán a párizsi és a budapesti tevékenysége idején fordult érdeklődése a régebbi korok históriája felé. Milyen szakmunkák alapján történt ez az érdeklődésmódosulás? — nem tudjuk pontosan. Amint már említettük, ismeretbővítési forrásait meglehetősen titokban tartotta. Minden bizonnyal ennek az eredménye volt az a korántsem hízelgő vélemény, amelyet Hatvany Lajos írt róla. E szerint Ady kulturális felkészültsége és tudásszintje nem volt magasabb, *„mint akármelyik selejtes műveltségű vidéki zsurnalisztáé".*[24] Ha Hatvany Lajos ezt a véleményét vonatkoztatta Ady történeti ismeretszintjére is, akkor azt kell mondanunk, hogy tévesen ítélte meg a helyzetet. Véleményünket megerősítve érezzük az Ady munkásságát jól ismerő Hevesi Andrástól is, aki többek között ezeket írta: *„Ady az akkori radikalizmus műveltségi fegyvereivel, Acsády és Grünwald Béla könyveivel... Jászi Oszkáron iskolázva küzdött egy demokratikus Magyarországért.*[25] Úgy véljük, nem járunk messze az igazságtól, amikor azt hisszük, hogy csupán a felsorolt szerzők munkáinak az ismerete sem volt sajátja Ady-korában „minden selejtes műveltségű vidéki zsurnalisztának!" A költő és publicista Ady történetismerete azonban ennél szélesebb alapokra támaszkodott. Több megnyilvánulásából arra következtethetünk, hogy meglehetősen jól ismerte Thaly Kálmán történetírói és irodalomtörténészi munkásságát. Erre utal többek között az a szenvedélyesség, amellyel Thalyt védelmezte az őt ért legnagyobb támadások idején is.[26] Ezen túlmenően Ady megismerkedett az akkori szociáldemokrata történetfelfogással,[27] ami nyomon követhető például a törökkori magyar nagy-

23 *Dr. Fenyvesi M.*: i. m. (1977.) 38—39. o. *„Bántott, döfött folyton a Pénz is / S szép humanitások játsztak velem, / De lelkemből más sohsem érdekelte / Fölszánt poéta-ceruzámat, / Csupán Politika és Szerelem.":* Ady Endre összes versei (1956) II. k. 7. o.

24 *Hatvany L.*: Ady. Cikkek, emlékezések, levelek. Bp. 1977. 682. o.

25 L. uo. 696—697. o. Ady és Jászi Oszkár kapcsolatára l. még pl. *Varga J.*: Adytól máig. Bp. 1970. 90—102. o.

26 *„Thaly Kálmánról regényt kellene írni"* — olvashatjuk a már idézett 1913-as cikkében — *„jókaiast, flaubert-it, Móricz Zsigmond-osat együtt, valami nagyon szépet"* L. *Vezér E.*: i. m. (1977) III. k. 407. o. Vö. *R. Várkonyi Á.*: i. m. (1961) 330. o.

27 E szemlélet szélsőséges kifejezését l. pl. *Ágoston P.*: A magyar világi nagybirtok története, Bp. 1913.

birtokos osztály tevékenységének megítélésében is. Egy 1910-es írásában például többek között ezeket olvashatjuk: „Magyar történelem, magyar kérdés, magyar fátum ennyi: *néhány száz erőszakos család uralkodott, álnokoskodott, kegyetlenkedett Magyarországon.* Hogy a *népet mindig elárulták* természetes, de elárulták választott dinasztiáikat, királyaikat, császáraikat, sőt a vallástörténet szerint, ha kellett, isteneiket is."[28]

Úgy véljük nem kell hosszabban bizonygatnunk, hogy a török- és a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok korának magyar nagybirtokos osztálya nem játszott ilyen *egyértelműen* és *egysíkúan* negatív szerepet ezen időszak történelmében! Ebben az indulatos és differenciálatlan ítéletalkotásban azonban helytelen lenne pusztán szociáldemokrata hatást látni Adynál. Létrejöttében minden bizonnyal erősen közrejátszott az a történeti tényező is, hogy az ő korában a magyar arisztokraták döntő többsége már valóban egyértelműen retrográd szerepet játszott a magyar gazdasági, társadalmi és politikai életben. *A költő és publicista ezt az állapotot vetítette vissza a török- és a Habsburg-ellenes harcok időszakára is.* Ebben a történetfelfogásban a sommásan elmarasztalt nagybirtokos osztályból csupán néhány kivételes személy nyert felmentést és elismerést. E szűk rétegbe sorolt Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Zrínyi Miklós és II. Rákóczi Ferenc és ezek néhány követője.[29]

Saját kora társadalmi viszonyainak eme visszavetítésén túl feltehetően szerepet kapott a Habsburg-ellenes harcok korának nem mindig helyes megítélésében *Ady protestantizmusa* is. Arról, hogy miként látta ezt maga a költő és publicista, több írásából is tájékozódást nyerhetünk! Egy 1900-ban írt cikkében például tiltakozott az ellen, hogy őt bárki is a „vallás fanatikusának" higgye azért, mert a protestantizmusban látja megtestesülni *„a szabad emberi lélek diadalát".*[30] Más helyen arról ír, hogy „a kálvinista predestinációnak szédítő paradoxonából és a török fatalizmusból" ötvözött össze magának egy „különleges vallást".[31] Ady vallásfelfogásában minden bizonnyal sok az eklektikus elem, az azonban vitathatatlan, hogy a török- és a Habsburg-ellenes harcok korának történetét kifejezetten *protestáns-centrikusan* ítélte meg. E felfogás keretében ebben a korszakban mindenkor és mindenben a protestantizmus képviselte a haladást, s a katolicizmus a reakciót. Ma már egyre világosabban látjuk, és néha ki is mondjuk, hogy az ellenreformációval és Habsburg-hűséggel összefonódott török elleni küzdelem szempontjait *mindig* előtérbe helyezők ugyanúgy szolgálhattak magyar érdekeket is, mint a protestantizmus zászlaja alatt, török szövetségben vívott Habsburg-ellenes harcok résztvevői.[32]

Ady protestáns-centrikus történetfelfogását tehát azon tényezők közé kell sorolnunk, amelyek zavarólag hatottak ítéletalkotására. Már azért is, hiszen a vulgármaterialista vonásokkal terhes szociáldemokrata, és a protestáns-centrikus szemlélet egyidejű jelentkezése önmagában is komoly zavarok forrásává válhatott Ady történetfelfogásában. Elegendő csupán arra gondolnunk, hogy a szociáldemokrata irányzat negatívan ítélte meg a protestáns magyar nemesek Habsburg-ellenes küzdelmeit is, ami viszont ütközött a protestáns-centrikus nézőponttal, de Ady „kuruckodó, kisúri, nemesi hagyománytiszteletével" is.[33] Az

28 Az id. cikket l. *Vezér E.:* i. m. (1977.) III. k. 315. o. vö. *Varga J.:* i. m. (1970.) 87. o.

29 Erről bővebben l.: Vita a magyarországi osztályküzdelmekről és a függetlenségi harcokról. Bp. 1965.

30 „A reformáció" c. 1900-as cikkét l. *Földessy Gy.:* Ady Endre összes prózai művei. Bp. 1955. I. k. 361. o. Vö. *Bóka L.:* i. m. (1955) 303—304. o. A Zilahon írt „A visszahozott zászló" c. költeményében ezeket olvashatjuk: *„De innen hoztam, amit hoztam, / Amit akartam és elértem / S a zászlót, amit le-fölvillant / Mindig csatában, tűzben, vérben, / Nagy vallásom, akivel volna / Protestáns, harcos vérmezőn / Lelkem a kor Gusztáv-Adolfja."* Ady Endre összes versei (1956.) III. k. 13. o.

31 Ady 1913. szept. 28-i nyílt levelét Kabos Endréhez l. *Vezér E.:* i. m. (1977.) III. k. 427. o.

32 Ennek nyilvános elismerése — legjobb tudomásunk szerint — az 1978-as magyar—csehszlovák történész konferencián történt meg, ám a protestáns-centrikus — sőt nem egyszer a protestáns orthodoxia álláspontját követő — nézetek még ma is fel-felbukkannak történetírásunkban.

33 L. erről *Király I.:* i. m. (1970.) II. k. 703. o.

ellentmondást a költő oly módon igyekezett feloldani, hogy a sommásan elmarasztalt egykori „nagyurak"-ról leválasztotta azt a többségében protestáns, „népért síró bús, bocskoros nemes" réteget, amelybe önmagát is sorolta. Létezett-e a valóságban egy ilyen, *a nagyurak uszályától függetlenedni tudó* kisnemesi réteg a török- és a Habsburg-ellenes harcok korában? Ady minden bizonnyal azt hitte, hogy volt ilyen. A valóságban azonban legfeljebb a „köztes-rétegek" nemesi származású egyedeit tekinthetjük, erős megszorításokkal, ilyen kategóriába sorolhatóknak: a sokszor a nagyurakkal is összeütközésbe került végvári vitézt, vagy a nemesi származék hajdúkatonát.

Ez a költői szabadsággal végrehajtott utólagos „történelemkorrekció" azonban hozzásegítette Adyt ahhoz, hogy teljes mértékben elszigetelje magát saját kora „ál-kurucainak" nacionalizmusától, amely összefonódott a nagybirtokos osztály „honmentő" történeti szerepének túlértékelésével.[34] Személyének és vállalt elődeinek ez a függetlenedése és függetlenítése kiemelte őt a lassan mindent elborító nacionalista kuruckodás áramából és a tisztánlátás olyan magaslatára emelte, amely sok tekintetben például szolgálhat a ma embere számára is![35] Ady fölöttébb élesen reagált a kuruckodó nacionalizmus agresszív megnyilvánulásaira: „Fene kuruc világban élünk" — írta maró gúnnyal — „agyonütik az embert a szájas hazafiak, ha különcködik. És mégis szólunk. Mire való *ez a kuruc kór* (kór és nem kor)? Le akarják járatni *ezt a nekünk legszentebb*, legdaliásabb időt."[36] Szembefordulása saját kora álkurucaival együttjárt azzal, hogy egyre jobban igyekezett azonosulni a régmúlt idők egykori Habsburg-ellenes harcosaival: az *„igazi kurucokkal"*. Ezekhez való vonzódásáról, lelki kötődéséről így vallott egy 1908-as írásában: *„... a régi, hasonszőrű magyarokkal való közösséget* jobban érzem, mint ember valaha érezhette".[37] S a nacionalista handabandázást élesen elítélő Ady leveleiben ilyeneket olvashatunk: *„... gyalázatosan, s rögösen magyar vagyok* de ebben első, s ez is valami." Vagy egy másik levelében: *„Magyarországnak, a magyarságnak ennyire exponens valakije nem volt még, mint én."*[38] Hazafiságában többször megtámadva dacosan büszke versben vallotta magát a magyar lélek igazi megtestesítőjének, amikor ezeket írta: *„Ős Napkelet olyannak álmodta, / Amilyen én vagyok: / Hősnek, borúsnak, büszke szertelennek, / Kegyetlennek, de ki elvérzik / Egy gondolaton. / Ős Napkelet ilyennek álmodta: / Merésznek, újnak / Nemes, örök nagy gyermeknek, / Nap-lelkűnek, szomjasnak, búsítónak / Nyugtalan vitéznek / Egy szerencsétlen, igaz isten / Fájdalmas, megpróbált remekének, / Nap fiának, magyarnak."*[39]

Ady a hazaszeretet és a nemzeti önérzet talaján állva ítélte el a soviniszta uszítást. A „Nyugat"-ban megjelent egyik írásában többek között ezeket olvashatjuk: *„Szerény magam sohasem voltam sovén* [t. i. soviniszta], *de nagyon predestináltnak vallottam mindig magyaroknak Közép Európába kerülését, s vallom, hogy ezer év tanulságait és törvényeit még egy világháború sem radírozhatja ki."*[40] Ez a magyar nemzet történelmi küldetésébe vetett szilárd hit nála sohasem csapott át más nemzeteket lebecsülő sovinizmusba! A magyarság euró-

34 L. *R. Várkonyi Á.*: i. m. (1961) 106., 157., 168—169. o.

35 *„A kuruc nacionalizmus ellen"* — írja R. Várkonyi Ágnes — *„nem a történettudomány berkeiből indul meg a küzdelem. Ady és egy kis csoport veszi fel a harcot."* i. m. (1961.) 298. o. Ady egy 1905-ös cikkében így foglalt állást a nacionalizmus kérdésében: *„A nacionalizmus nem hazafiság. A hazafiság valami olyan sine qua nonja az embernek, társadalomnak, hogy még fogalommá sem kell sűríteni, s szót sem kell keresni hozzá. A közös kultúrában s a közös társadalomban álló* [sic!] *becsületes munkás emberek mind azok. Hazafiak, ha tetszik. Aki ellensége a haladásnak, jobbra törésnek, az emberi szellem feltétlen szabadságának, hazaáruló, ha örökösen nem tesz is egyebet, mint a nemzeti himnuszt énekli."* L. *Földessy Gy.* i. m. (1954) 113. o.

36 L. *Vezér E.*: i. m. (1977) II. k. 52. o. vö. *Földessy Gy.*: i. m. (1955) II. k. 322. o.

37 „A duk-duk affér" c. cikkét l. *Vezér E.*: i. m. (1977) III. k. 141. o.

38 Ady 1913 tavaszán írt id. leveleit l. *Hatvan L.*: i. m. (1977) 545., 551. o.

39 Ady Endre összes versei (1956) I. k. 105—106. o.

40 L. *Vezér E.*: i. m. (1977) III. k. 509. o.

pai hivatásának vallása minden bizonnyal nem kis mértékben segítette közelkerülését azokhoz, akik több mint másfél századon át, akarva-akaratlanul, ilyen szerepet töltöttek be Közép-Európában: a „nyugtalan vitézek"-hez, a végvárak és hajdúszállások lakóihoz. Ezekkel a „régi, hasonszőrű magyarok"-kal való sorsközösség érzése hozzásegítette őt annak felismeréséhez is, hogy a verseiben többször is megjelenő „szegénylegények" többségükben nem a jobbágyság hadrasereglett fiai voltak, hanem azon „köztes rétegek"[41] tagjai, amely társadalmi képződmények a feudális uralkodó osztály és a jobbágyság között helyezkedtek el. Életformájuk, gazdasági helyzetük a jobbágyokéhoz állt közelebb, de társadalmi tudatuk a nemesi rendbe sorolta őket.[42] A magát „népért síró bús, bocskoros nemes"-nek valló poéta nem utolsósorban azért is tudott oly nagy mértékben azonosulni e régmúlt korok „szegénylegényei"-vel, mert életvitele, gondolkodása rendkívül hasonlított azokéhoz. *„Otthontalan kóborló vagyok"* — írta magáról még 1913-ban is[43] — ami a szó szoros értelmében igaz, a való helyzetet fedő megállapítás volt. Ez az önjellemzés és minősítés azonban nem csupán a mindennapi életkörülményeire vonatkozott, hanem a társadalmi és politikai életben elfoglalt helyzetére is. *„Ma is bujdosó kuruc ebben az országban minden igaz ember, és üzött vad"* — mondta egy alkalommal Móricz Zsigmondnak,[44] s közismert, hogy saját magát egyértelműen ebbe a kategóriába sorolta. Király István megfogalmazása szerint Ady költészetében *„kulcsmotívum volt a bujdosó kuruc. Az életmű lényegi mondanivalója tükröződött benne."*[45] Ady „bujdosó kurucsága" a politikai magatartásformán túl — vagy mondhatjuk úgy is, hogy azzal szoros összefüggésben — egyúttal egy *sajátos életszemlélet* kifejeződése is volt. Századokkal korábban a harcoló kurucok nagy többségét alkotó végváriak és szabad hajdúk — a „szegénylegények" — életvitelét alapvetően *a mindennapos termelőtevékenységből való kiszakadás, a máról holnapra való élés, a lét és vagyoni bizonytalanság* önkéntes vállalása mellett a *„különbség"* érzete is jellemezte, és az eltökéltség a választott harc végsőkig vívása mellett. Ez utóbbit például a bujdosó kurucok között kardot is forgató protestáns prédikátor költő 1676-ban így öntötte versbe: *„Mi pedig az élő Istenre esküszünk, / Még három s négy magyar megmarad közülünk / Szándékunkban hátra semmit is nem hagyunk / Használunk hazánknak, avagy mind elveszünk."*[46]

Az egykori bujdosó kurucok életszemléletének és társadalmi magatartásformájának számos jegye föllelhető, kimutatható Adynál is, ami minden bizonnyal erősen megkönnyítette azonosulását azokkal. Ám legalább ily mértékben elősegíthette ezt a folyamatot a költő és publicista Ady *politikai magatartása* is, ami szinte ellenállhatatlanul sodorta őt az egykori kurucok legállhatatosabbjaival egy táborba. Király István megfogalmazását idézve: „Bujdosó kurucok vonultak a két meggyőződésű forradalom időszakától kezdve mindvégig már Ady verseiben, s *az élet értelme, megtalált iránya* vonult velük együtt. Hírt hoztak ezek a magányos, küzdő, helytálló vitézek *a föl nem adott célról.* Hírt hoztak arról, hogy minden ingadozáson, belső kétségen túl az emberi egészre néző *kevély elszántság, a mégis-morál* szabott itt már az egyénnek végső soron törvényt. A tévedések ellenére is hatott a fő sodor: az eltévedésben is hívott a

41 L. erről bővebben *Szakály F.*: Parasztság és honvédelem. Valóság, 1974. 7. sz.
42 Erről legújabban l. *Nagy L.*: A végvári dicsőség nyomában. Bp. 1978. 51—52. o.
43 Ady id. levelét l. *Vezér E.*: i. m. (1977) III. k. 427. o.
44 L. *Móricz V.*: Apám regénye. Bp. 1963. 487. o.
45 *Király I.*: i. m. (1970) II. k. 701. o. Újabb cikkében is úgy foglal állást: *„Mindig is több volt a kuruc kép Ady lírájában egy ötletszerű, véletlen szerepnél, de kiváltképp így volt a kései években. Egyértelműen a népiség kulcsmotívumát je/en tette már ekkor ez a hős."* (A kuruc-motívum Ady háború alatti költészetében. A stiláris-nyelvi népiség kulcsfigurája a bujdosó kuruc. Alföld. 1981. 7. sz. 50. o.)
46 L.: A kuruc küzdelmek költészete (1977) 178. o.

küldetés. *Morális parancs lett a vitéz módra élés: a helytállás, a hűség.*"[47] Révai József úgy látta, hogy ezek a versek a politikai mondanivalót tekintve tartalmazták „a hűtlenekkel és árulókkal szemben a nép ügyéhez hű kisnemes kétségbeesését a nép, és a néppel tartó urak közös ügyének, az ország ügyének vesztén".[48]

Joggal fölmerülő kérdés: vajon pontosan és helyesen látta-e Ady azt, hogy a négy évtizedig tartó kuruc küzdelmek idején kik voltak valóban *„hűtlenek"* és *„árulók"*? Vagy azt, hogy mikor mi volt elsődlegesen a „nép ügye"? Helyesen látta-e ezeknek a küzdelmeknek az egész „osztálymechanizmusát" az osztályérdekek egybeesésének és ütközésének rendkívül bonyolult szövevényét? Ha mai történeti ismereteink alapján elemeznénk a költő és publicista nézeteit és állásfoglalásait a kuruc korra vonatkozóan, akkor nyilvánvalóan nem egy kérdésben méltán regisztrálhatnánk több pontatlanságot, sőt tévedést. Igaz, korántsem csupán Adynál, hanem a verseinek politikai mondanivalóit elemzőknél is. Mert jóllehet a négy évtizedes kuruc világ számos társadalmi politikai és katonai problémája még ma sem kellően feltárt és tisztázott, azt azonban már ma is látjuk, hogy e küzdelmek osztálymozgása, a magyar társadalmi haladáshoz és nemzeti érdekekhez való viszonya sokkal bonyolultabb, ellentmondásosabb volt annál, mint ahogyan azt Révai József és követői, vagy az ötvenes évek elejének magyar történetírása látta és ábrázolta. Elegendő talán csupán arra az egyetlen tényezőre utalnunk, hogy mennyire más volt a történeti valóságban a nép — a termelő jobbágyság — és a harcot következetesen folytató kurucok egymáshoz való viszonya, amint azt a korábbi, romanticizáló tendenciáktól egyáltalán nem mentes történetírásunk bemutatta! A kuruc katonaság és a termelő lakosság kapcsolatát *alapvetően* befolyásolta az a körülmény, hogy kiépített élelmiszerraktár hálózat — ún. „magazinumok" — hiányában *a csapatok közvetlenül vették igénybe a lakosság készleteit.* Ilyen alkalmakkor viszont szinte elkerülhetetlenek voltak *a túlkapások és erőszakos cselekmények,* amelyek nagy károkat és maradandó sérelmeket okoztak a népnek. Végső soron elmondható, hogy a paraszti termelőüzem racionális termelési érdekei szempontjából közömbös volt, hogy labanc vagy kuruc ezredek élik fel tartalékaikat. Sorolhatnánk még az ilyen és ehhez hasonló tényezőket, amelyek mind arra intenek: óvatosan kell bánnunk a különböző terminológiák használatával.

Más kérdés az, hogy ez a többnyire a lakosságon élősködő, s emiatt azzal gyakran összeütköző nemesi és nem nemesi származású és osztályhelyzetű, hol „vitéz", hol „kajtor" *kuruc hadinép, amikor* — zsákmányvágytól, megélhetési gondoktól és az „Édes Hazá"-hoz való ragaszkodástól egyaránt hajtva — *harcba indult* egy Habsburgoktól független nemzeti monarchiáért, végső soron *olyan nemzeti célokért küzdött* — méghozzá többnyire rendkívül mostoha életkörülmények között —, *amely célokat ma is a nemzeti haladás vonalába tartozóknak tekintjük.* S az ebben a küzdelemben tanúsított helytállás, a „vitéz módra élés", méltán szolgálhatott követendő példaként Adynak is, aki nem csak feleleventette az egykori kuruc harcosok életét, de azonosult is velük, amikor ábrázolta őket költeményeiben. Ez az azonosulás azt eredményezte, hogy az Ady történetszemléletében kimutatható pontatlanságok, tévedések ellenére *a verseiben fölvonuló kurucok rendkívül történelemhűek.* Joggal elmondhatjuk, hogy közelebb állnak a hajdan, valóban élt Habsburg-ellenes harcosokhoz, mint az Ady korának történeti munkáiban ábrázolt katonák.

Ady bujdosó kuruc ábrázolásával kapcsolatban Király István megállapítja:

47 *Király I.*: i. m. (1970) II. k. 719—720. o.
48 *Révai J.*: Ady. Bp., 1949. 73. o.

„Eggyéforrott itt az én a felvett szereppel. Nem lehetett elválasztani, hol végződött Ady s hol kezdődtek a megelevenedett bujdosó vitézek."[49] E megállapítást folytatva — és talán kiegészítve — elmondhatjuk: rendkívül nehéz elválasztani az Ady-versekben azt is, hogy a költő mikor beszél a saját koráról és annak problémáiról, és mikor az egykori kuruc világéról? Hiszen még azt is nehéz lenne pontosan megmondani, hogy mikor, melyik versében bukkan fel a kuruc kor problémavilága, vagy a kurucos ihletésű problémafelvetés?

Az Ady-kutatás az első, — egyértelműen „kurucos" — versnek az 1909-ben írt „A harcunkat megharcoltuk" című költeményt tekinti, amelyet mintegy „tizenöt—harminc" e kategóriába sorolható követett.[50] Talán már ez a bizonytalan mennyiségi mutató is jelzi: milyen nehéz meghatározni, hogy mely verseket ihlettek kifejezetten „kurucos" gondolatok és érzelmek? Hiszen például több 1909 előtt írt költemény — így például „A Gare de l'Est-en", „A Duna vallomása", a „Bihar vezér földjén" vagy „A magyar jakobinusok dala" — már érezhetően tartalmaz olyan részeket, amelyek méltán vonatkoztathatók a Habsburg-ellenes küzdelmek idejére *is*. Adynak egy 1905-ös újságcikkéből tudjuk, hogy már ekkor milyen intenzíven foglalkoztatta őt a kuruc világ „megverselése": *„Jön még idő"* — írta —, *„kevésbé kurucabb, mikor a kuruc korról is tudnak nekünk igazán szépen, igaz és szép versekben beszélni."*[51] Az általános alany az adott esetben Adyt rejti, akiben ekkortájt már érlelődtek az igaz „kurucos" versek. Ezek születésének hírnöke volt az a párhuzam is, amelyet egyik 1907-es cikkében vont a hajdani kuruc világ és saját kora valósága között: „Ilyen szomorúság, rend és nyugalom lehetett, mint most, Magyarországon Rákóczi fejedelem után." Ám az a régi idő mégis bizalmat keltőbb volt a mánál, hiszen amikor „Majtény mezején ócska, csorbult *fegyvereit lerakta* a gyér had, még megmaradt a hit. Naiv forró meséket küldtek súgdosva egymásnak a falvak: *jön Rákóczi vagy a fia. Csak akkor halt meg itt minden, mikor bizonyos lett a fejedelem halála."*[52] Ma már tudjuk — és egyre gyakrabban le is írjuk —, hogy a majtényi események másként zajlottak le, amint azt többek között Ady is tudta és versben, prózában megírta. Elsősorban is a valóságban nem rakta le „ócska, csorbult fegyvereit" a „gyér" had, hanem megtarthatta és haza is vihette azokat! Csupán az ágyúk és a csapatzászlók maradtak Majténynál. A kuruc tisztek és katonák előtt szabad választási lehetőség nyílt: régi rangjukat megtartva átlépnek a császári seregbe, vagy hazamennek lakóhelyükre.[53] A Rákóczi-szabadságharcot labancként végigélő Cserei Mihály székely nemes keserű haraggal írja, hogy a kurucok Majtény után „haza oszlának oly nagy fastussal s büzzel, *mintha ők triumpháltanak volna a császáron, hánták, vetették, az ő fegyverekkel minemű dicsőséges pacificatiot szerzettenek a hazának"*. Átkozódva panaszolja, hogy a volt kurucoknak „nagyobb becsületek, tekintetek mind az országban, mind a németek előtt", mint a labancoknak![54]

Számos más egykorú forrásadattal is lehetne bizonyítani, hogy a majtényi „fegyverletétel" a valóságban nem úgy zajlott le, amint arról Ady idézett cikkében is olvashatunk A *„Rákóczi várás"* azonban mégis történeti tény, amit szintén számos egykorú forrás bizonyít![55] Ady e jelenség okát mindenekelőtt abban látta, hogy *„a jobbágyoknak nem volt sehol jobb dolga, mint itt."* (ti. a Rákóczi-birtokokon). Majd így folytatja: „A rutén nem hiába óbégat még min-

49 *Király I.*: i. m. (1970) II. k. 707. o.
50 L. uo. II. k. 701. o.
51 L. *Vezér E.* i. m. (1977) II. k. 53. o.
52 L. uo. II. k. 515—616. o.
53 L. erről pl. Dálnoki Veres Gerzson kuruc tiszt verses krónikáját: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 681. o.
54 *Cserei M.*: Históriája 1661—1711. Pest, 1853. 456. o. L. a problémáról legújabban *Bánkúti I.*: A szatmári béke. Bp. 1981.
55 Erről bővebben l. *Köpeczi B.—R. Várkonyi Á.*: i. m. (1976) 426—429. o.

dig Rákóczi után!"[56] Vajon valóban ez lett volna az oka a Rákóczi-várásnak, a kuruc idők visszakívánásának? Csupán egyéni véleményt fejezett volna ki Dálnoki Veres Gerzson kuruc tiszt, amikor örömmel írta, hogy elmúlt végre „ez a Miska világ!" Tulajdonképpen mikor és miért kezdték visszasóhajtani azokat a „kuruc időket", amelyek óriási vérveszteségeket és rengeteg pusztulást hoztak az ország lakosságának?[57] Az időt illetően elmondhatjuk, hogy *a XVIII. század közepén kezdődött* ez a folyamat. Első megnyilvánulásai közé sorolható a „Magyar ének vagy Rákóczi-Mars", amely így sóhajt a dicső idők után: *„Jaj, Rákóczi, Bercsényi, / Magyarok élő vezéri, / Bezerédi, / Nemzetünknek hírszerzői, / Fényes csillagi, / Ocskay!"* A legújabb kiadáshoz fűzött magyarázatban ezeket olvashatjuk: „A német katonai elnyomást és a gazdasági kizsákmányolást panaszolva felidézi *a múlt dicsőségét*, a kuruc szabadságharc emlékét, köztük a személyes hősiességük miatt népszerű Bezerédiét, Ocskayét, *akiknek árulása már feledésbe látszik merülni.*"[58] Cserei Mihály elmondja, hogy a hazaoszolt volt kurucok az idő múlásával azt tapasztalták, hogy a német katonaság „minden respectus nélkül beszáll fegyverviselő uram házához, s meg is üti jól a hátát, ha szót nem fogad, s *akkor veszi eszében, hogy német az úr*, ő pedig csak subditus, a jobbágyokból álló vitéz kuruczok is *a régi sátusra visszajövének*, lètevén a forgót és farkasbőrt, zekében bocskorban asáte kapáte, mert nem disznó orrában való az arany perecz".[59]

Úgy véljük, nyugodtan elmondhatjuk, Ady tévesen hitte, hogy a Rákóczi-visszavárás és nosztalgia amiatt támadt, hogy a Rákóczi-birtokokon valamiféle kiemelkedően jobb helyzete lett volna a jobbágyoknak, mint másokéin. Ezen a téren legfeljebb olyan különbségekről beszélhetünk, hogy a XVII. század folyamán a bécsi udvarral konfrontációba került nagybirtokosok és nemesek, a szorultság idején, a jobbágyokra való fokozott ráutaltság miatt, *általában* mérsékeltebb jobbágypolitikát folytattak, mint a Habsburg-kormányzat erőszakszervezetére inkább számítható aulikusok.[60] E mellé járultak olyan tényezők, hogy a török hódoltság, valamint a Rákóczi-szabadságharc idején *az egységes központi hatalom hiánya* nagy teret engedett a *jobbágyi migrációnak*, vagy hogy a *katonának álláson keresztül sokak számára kivezető ösvényt nyilott a feudális „szolgaság házá"-ból.* Ezek a lehetőségek a XVIII. század közepére megszűntek. Az osztályviszonyok megmerevedése, a társadalmi mobilitás erős lelassulása az alapvetően jobb anyagi körülmények ellenére is kiváltója lett a Habsburg-ellenes küzdelmekhez fűződő reminiszcenciáknak. Természetesnek tekinthető, hogy a II. Rákóczi Ferenc nevével fémjelzett *utolsó* Habsburg-ellenes küzdelem emléke élt legélénkebben a népi tudatban. Emellett az ő személyét állította az emlékezés előterébe az a körülmény is, hogy nem alkudott meg az új viszonyokkal, jelenlétével nem szentesítette a Habsburg-uralmat, hanem *a bujdosást választotta.* Ahogy az idő múlt, a mesés gazdagságát önként odahagyó Rákóczi alakja úgy vált egyre legendásabbá a nép tudatában és érzelemvilágában. Elmondható, hogy a száműzetésben meghalt Rákóczi alakja sokkal inkább otthonra talált a nép szívében, mind a szabadságharc vezérlő fejedelméé. A küzdelem idején ugyanis a néptömegek inkább csak *a háború megsokszorozódott terheit* érezték, ami akkor, főként a termelő parasztságban, nehezen támaszthatott erős vonzalmat a harc vezére iránt.[61] Ám a XVII. század

56 *Földessy Gy.* I.: i. m. (1954) 54. o.
57 A veszteségekre l. pl. *Cserei M.:* I. m. 474—475. o., vagy újabban pl. *J. Márvány:* Verdunkelte ungarische Lehnwörter in Bonyhader deutschen Dialekt. Acta Germanica et Romanica. II. JATE Szeged, 1967. 56—57. o.
58 L.: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 721., 863. o.
59 *Cserei M.:* i. m. 457. o.
60 L. a problémáról többek között *Nagy L.:* Bethlen Gábor a független Magyarországért. Bp., 1969. 466—474. o.
61 L. erre pl. a „Cantus de rusticus" c. verset: A kuruc küzdelmek kötészete, (1976) 714—719. o.

közepét követően már egyre többen úgy érezték, ahogyan azt Ady nagy beleérzéssel megfogalmazta: *„Rákóczi úr tudta, / Hogy és jusst is, és hogy mégis / Merre van a föld népének / Boldogságos útja."*[62]

Ady Endre minden nyomon követhető és feltételezett történelmi ismeretforrása ellenére természetesen nem volt a kuruc kor történésze és még kevésbé annak hadtörténésze! Verseiből az következtethető ki, hogy sokat tudott, de még többet megérzett a korszak problémáiból, s a kor embereinek lelki rezdüléseiből. A következőkben azt szeretnénk nyomon követni, hogy költeményeiben miként elevenedik meg a kor és annak ellentmondásossága, és hogyan jelenik meg a harcot vívó kuruc katona?

A Habsburg-ellenes küzdelmek Magyarországa

Kortársak és az utókor emberei közül sokan jellemezték már a Habsburg-ellenes küzdelmek korának Magyarországát, de olyan tömör, találó jellemzést talán sehol sem találunk, mint ebben a néhány Ady verssorban: *„Fagyos lehellet és hullaszag / Száll ott minden virág felett. / Elátkozott hely. Nekem: hazám / A naptalan Kelet."*[63] Köztudott, hogy ezek „A Gare de l'Esten" című vers sorai közvetlenül a XX. század eleji Magyarországra vonatkoztak. Ám az sem lehet vitás, hogy valójában sokkal inkább illettek a „halál uralma" alatt sínylődő XVII. századi magyar valóságra, mint a vers keletkezésének időpontjáéra. Úgy véljük ez is egyik jellemző megnyilvánulása annak, hogy *a költő tudatában mennyire összevegyült saját korának magyarság-képe, azzal a régivel, a kuruc harcokéval!* Magától a költőtől tudjuk, hogy e vers születése idején Párizsban már „formálták a kardokat", a kardokat amelyekkel szellemi harcra készültek „pro patria, libertáte."[64] S a „Margita élni akar" ciklusban számtalanszor előtűnik ez a múltat és jelent egyszerre látás: *„Harc dobogott, de zűrzavarosan, / Portyázva és társainkat keresve / Hívott, csábított kék-közeledőn / Bennünket, hogy kiharcoljuk, a Messze, / Régi módon Bécs csak lekacagott / Itthoni, ál, úri ribilliókra, / De mit mi kezdtünk s a lelkekben tombolt, / Már igazi, tüzes forradalom volt."*[65] Ady, aki a XX. század eleji Párizsban a „Napisten pogány papjának", „kóbor, pogány hős"-nek, „új balga Don"-nak, „modern bolond lovag"-nak érezte, hitte magát, úgy tekintett onnan Napnyugatról a „dunai Ázsiá"-ra, mint hajdanán azok a nyugaton tanult diákok és nemesurak, akik a fény és jólét nagyvárosaiból tértek haza a „rongyolt falú végvárak" mögötti, csataterek zajától és vérmocskos valóságától terhes „ídes Hazá"-ba. Abba az országba, amelyről már a XVI. század második felében ilyeneket jelentettek az élesszemű velencei követek: *„A magyar állapotok már olyan rosszak, hogy rosszabbak nem is lehetnének* ... a hódoltsági parasztok is jobb sorban élnek, mint a király földjén élők."[66] Ám nem írnak mást száz esztendővel később sem a nyugat-európaiak: *„Magyarország, amely hajdanában nagykiterjedésű ország volt és a kereszténység elővédje"* — olvashatjuk egy Genfben 1681-ben megjelent munkában — *„és amely a legbölcsebbek véleménye szerint semmivel sem volt kevésbé hatalmasabb, mint Európa legnagyobb és legjelentékenyebb államai, ma szomszédaira szorul, hogy a török hadaival és barbárságával szembe szállhasson."*[67] A „fagyos lehellet és hullaszag" világáról adott hírt

62 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 112. o.
63 Uo. I. k. 50. o.
64 Uo. I. k. 592. o.
65 Uo. I. k. 601. o.
66 L. *Wertheimer E.*: Magyarország állapota a XVI—XVII. században. SZ. 1875. 661—665. o.
67 Idézi *Köpeczi B.*: „Magyarország a kereszténység ellensége." A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Bp. 1976. 227. o.

Nyugat-Európa boldogabb sorban élő népeinek a magyar nemzet 1605-ös kiáltványa is, amelyben a valóságnak megfelelően szállt nyugat felé — segélyt kérőn — a tragikus jelentés: *„Az országnak már csak szinte a romjai látszanak."* Ezen az „elátkozott naptalan Kelet"-en a legnagyobb szörnyűségek a jobbágyságra szakadtak, amint azt a nemesek kiáltványa is elismerte: *„A szerencsétlen nép pedig nyáron az oktalan állatok módjára a hegyekben és erdőkben bolyongott, makkal, gyökerekkel és fakérgekkel enyhítette éhségét és nem sokkal azután pedig mint a birka pestisben pusztult el."*[68]

A XVII. századi kuruc harcok reményt keltő, diadalt ígérő tavaszán Genfben megjelent mű szerzője Magyarország „nyomorult" voltának okát a „háborúk"-ban és a „belső ellentétek"-ben látta. Ady költészetében érdekesen keveredik a bajok okainak helyes meglátása az egyoldalú, *„bűnbakkereső"* tendenciák felfelvillanásával. A „magyar fátum" lényegét látja meg — véleményünk szerint — „Az ütések alatt" című versében, amikor ezeket írja: *„Csatát vesztvén alig csatázva / Homlokunkat nem ékesíti / Hős, szent bukás vér-glóriája, / S daccal nem nézhetünk az Égre: / Kevesen voltunk, s buktunk s vége."*[69] Ma már egyre világosabban áll előttünk, hogy a török- és a Habsburg-ellenes harcaink eredménytelenségének az oka, alapvetően és döntő módon *az ellenség túlereje* volt. Ez a túlerő megnyilvánult mind mennyiségi, mind minőségi téren. A kettős inferioritás jellemezte a magyar hadművészetet is az egész korszakon át, s ez meghatározta a sorozatos bukások — jobb esetben kompromisszumok — bekövetkeztét. Ám e valós történelmi helyzet felismerésével párhuzamosan, s azzal nem csekély ellentmondásba kerülve, kísért Ady verseiben a „belső árulások" fő okként történő előtérbe állítása: *„Óh, jaj, árulások, / Csúf bajos bukások / Sohase voltak esztendőkhöz kötve, / Az magyar az magyart / Elárulta s elárulja mindörökre."*[70] Ez az „árulás" motívum — a „bűnbakkeresés" szerves részeként — persze korántsem Ady találmánya! Tulajdonképpen már a XVI. század legelején megkezdődnek a bűnbakkereső kortársi vádaskodások a bekövetkezettekért. A folyamat érthető és mondhatni szinte törvényszerű volt. Egy ország, amely néhány évtizeddel ezelőtt még elismert nagyhatalomnak — vagy legalábbis igen tiszteletreméltó középhatalomnak — számított, hirtelen a perifériára szorult az európai államok hatalmi hierarchiájában. A dolgok megváltoztathatatlanságára való rádöbbenésnél sokkal könnyebb volt elviselni annak a gondolatát, hogy a bekövetkezett hatalomvesztés isten büntetése, egyes emberek vagy csoportok mulasztásai vagy bűnei miatt. Olyan, amin *lehet* változtatni: Istennek tetszőbb élettel, az eseményekért felelősek megbüntetésével stb.

A felelősök kutatása már a kortársak részéről is szívesen irányult egy-egy nagyúr, hatalmasság személye ellen. E folyamat kapcsán többnyire valamelyik *másik párt* fejét jelölték meg a bekövetkezett bajok felelőseként. Ám már a kortársi ítéletmondásokban is fel-feltűnt az *általánosítás* egy-egy egész *társadalmi rétegre, csoportra.* Bethlen Gábor például többször is leírta, hogy a Habsburgoktól független, a töröktől meg nem szállt magyar területeket magába foglaló nemzeti királyság a magyarországi urak és nemesek „árulása" miatt nem jöhetett létre![71] Tette ezt annak ellenére, hogy ismerte az igazi okot: a nemzetközi politikai és katonai erőviszonyok kedvezőtlen alakulását.[72] Az utókor történet-

68 A magyar rendek 1605-ös kiáltványából idézetteket l. *Benda K.*: A Bocskai-szabadságharc. Bp. 1955. Okmánytár 93—102. o. A kiáltvány keletkezési körülményeiről újabban l. *Nagy L.*: A magyar politikai irodalom történetéhez. Magyar Tudomány, 1981. 5. sz.

69 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 217. o.

70 „Szerencsés esztendőt kívánok. Két kuruc beszélget.": Ady Endre összes versei (1956) II. k. 128. o.

71 L. pl. Bethlen Gábor 1627. jan. 28-i, ápr. 7-i és máj. 21-i leveleit magyarországi szövetségeséhez, Illésházy Gáspárhoz: Magyar Történelmi Tár XXVII. k. 111—115. o.

72 Erről bővebben l. *Nagy L.*: i. m. (1969) 404—441. o.

írása hajlott afelé, hogy átvegye az ilyen és ehhez hasonló kortársi ítéleteket. Legfeljebb a történetíró pártállása alapján disztingvált a felelősség, a bűnösség kérdésében: a habsburgiánus, katolikus irányzat megítélése szerint a Habsburg-ellenes küzdelmeket vezető főurak és nemesek voltak a haza- és a kereszténység „árulói", míg a Habsburg-ellenes, protestáns irányzat képviselői az ellentábor főuraira és nemeseire mondták ki ugyanezt az ítéletet. A szociáldemokráciához kapcsolódó történetfelfogás annyiban jelentett újat, hogy ezt a sommás ítéletet kiterjesztette mindkét tábor nagybirtokosaira és azok követőire. Amint már utaltunk rá, Ady lényegében ezt a nézőpontot fogadta el, legalábbis az egykori „nagyurak"-kal kapcsolatban: *„Szép Libertás-zászlót / Kik óvni nem tudtak, / Most halón, sír szélén / Ünnepet hazudnak."*[73] Visszatér az „áruló urak" motívuma a „Vendégség Vak Bottyán vezérnél" című költeményében is: *„De mégis a grófok / Sima nyelven tudtak, / Hátha hallgat rájuk, / Vén oroszlán is meggyöngül, / Ha frigyet hazudnak."*[74]

Ha azt kutatjuk, hogy a magyar nagybirtokosok valójában milyen magatartást tanúsítottak a kuruc küzdelmekben? — akkor bizonyos különbséget kell tennünk a XVII. századi küzdelmek és a Rákóczi-szabadságharc időszaka között. Az első időszakban a török fenyegető jelenléte miatt a magyar nagybirtokosok sokkal kisebb hányada vett részt huzamosabb ideig a küzdelemben, mint a Rákóczi vezette harc idején. Ezeknek a nagybirtokosoknak a harcokhoz való hozzáállását jól érzékeltetik Adynak „A menekülő lovas" című versében olvasható sorai: *„Sóbálványa lettem / Hazám dúlásának, / Szeretett jószágim, / Csűreim táraim, / Bús pusztulásának."*[75] A kuruc harcoknak, különösen 1672-től, erősen *polgárháborús* jellege is volt. A Habsburg-párti — s különösen a katolikus — nagybirtokosok majorságai, „csűrei, tárai" valóban nem csekély pusztításoknak voltak kitéve![76] Ezeknek a jelenségeknek csak részben volt oka a kuruc katonaság ellátási szükséglete: határozott *bosszúálló tendenciák* is érvényesültek a pusztításoknál, dúlásoknál. Thököly 1681-es haditanácsán Farkas Fábián „voxá"-ban így fogalmazódik meg ez a szándék: „Mostan az urakat hogy hozzánk álljanak, / Arra kénszerítsük, tartom bolondságnak, / Egy személlyel kicsint használjunk magunknak, / Ártsunk pedig sokat azok jószágának."[77] Hasonló tendenciák olvashatók ki az ez időtájt keletkezett „Csinom Palkó, csinom Jankó . . ." kezdetű kuruc katonadalból is.[78]

Nem kevésbé szemléletes képet kaphatunk a vármegyei nemesség helyzetéről és magatartásáról „A ló kérdez" című Ady versből: *„Kocogok, lógok követlen úton / S hogy merre megyek, nem nagyon tudom. / S a rossz úton, mert minden ellovan, / Felüti néha fejét a lovam / És megkérdi, míg szép feje kigyúl: / Hát mi lesz ebből tekintetes úr?"*[79] Mintha az egykorú tarcali nótárius, Babocsay Izsák uram szavait öntötte volna versbe a költő, aki így jellemezte a Thököly parancsszavára felülő nemesi felkelést: „. . . a gyakorta való sikertelen táborzással Nemes Zemplény Vármegye Tisztjei *fel s alá hurcolván az elalélt nemességet,* itt a Hegyalja körül egész nyári oeconomiájoknak lehagyásával kimond-

73 „Ünnep a dombokon": Ady Endre összes versei (1956) II. k. 325. o.

74 L. uo. II. köt. 149. o. Vö. a Rákóczi-szabadságharc idején keletkezett két híres szegénylegényénekkel: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 547—551., 559—561., vagy az 1706 végén kelt „E hazának, ő anyjának veszélyt fia tett..." kezdetű verssel, ahol többek között ezeket olvashatjuk: Csoda hogy eddig is jutott a szabadságharc, mert *„...árulói / Az országnak szaporodnak meggátlói / Színes szívvel, szép beszéddel képmutatói, / Nagy nevének nagy gyalázói: alázói"*: uo. 562. o.

75 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 45. o.

76 Erről legújabban l. *Benczédi L.*: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon. 1664—1685. Bp. 1980. 63. o.

77 „Thököly haditanácsa": A kuruc küzdelmek költészete (1976) 217. o.

78 L. *Nagy L.*: „Nosza rajta, jó katonák, igyunk egészséggel!" Gondolatok két kuruc katonadal eredetéről. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1980. 2. sz. 236. o.

79 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 52. o.

hatatlan nagy károkra."[80] Egészen másként szól a költő az *önként* csatába menő nemesi kuruc katonáról, a „Kuruc deák levele" című versében: *„Talján kisaszszonyom, / Nem mehetek hozzád, / Idegen lovasok / Portámat taposssák." „Régi vitéz-ruhát / Öltönöm kell magamra, / Rá kell fanyalodnom / A régi haragra." „De ha bitangékat / Kertemből elűzöm / Kertem százszorszépét / Kebeledre tűzöm"*[81] Ilyenek voltak azok a nemesi katonák, akikről 1672 őszén azt írta Wesselényi Pál, a későbbi kuruc generális: „Ez bizony szép had! Könnyezve néztem csak ezt az szép ifjúságot is, főemberek gyermekit, kik ma velünk megegyeztek."[82] Ezek a katonáskodó nemesek jórészt a végházakban laktak, s a korabeli följegyzések szerint az ilyen nemes „majd mindennap mustrálja magát az ellenség előtt."[83]

Hasonlóan hű képet kapunk „A Délibáb üzenete" című versből arra vonatkozóan, hogy milyen kapcsolata volt a kurucokkal a mezővárosok, mindenekelőtt Debrecen lakóinak: *„A Hortobágy beüzent Debrecenbe: / »Civis-urak, már holnap délelőtt / Nagy baj lészen.« És ijedt táncot roptak / Debrecenben a tatár agyvelők."*[84] Vajon ki mondhatná meg, hogy a kuruc küzdelmek négy évtizede alatt hányszor „üzent be a Hortobágy" — pontosabban a Hortobágyon táborozó kuruc sereg — Debrecenbe, hogy „nagy baj lészen", ha ennyi és ennyi vágómarhát, pénzt és egyéb hadtápanyagot azonnal nem szállítanak a táborba! A helyzetet csak súlyosbította, hogy ugyanakkor kaptak jó néhány ilyen „hortobágyi üzenetet" császári csapatok parancsnokaitól, sőt a XVII. század kilencvenes éveiig a különböző török méltóságoktól is. Közismert, hogy Adynak ez a verse a debreceni civis rétegnek a haladással való szembenállását ostorozza, az idézett versszak mégis hű képe annak a helyzetnek is, amilyen Debrecen és a kurucok között volt a Habsburg-ellenes küzdelmek évtizedei alatt.

A költő felismerte, hogy a kuruc mozgalmakat átszőtte egy *belső küzdelem* a Habsburg-ellenes harc résztvevői között. Amíg korának romanticizáló történetírása erről a folyamatról igyekezett tudomást nem venni, Ady számos költeményben és prózai írásban hívta föl a figyelmet a belső feszültségre, érdekellentétekre. A „Két kuruc beszélget" ciklusban például így szól erről: *„Tegnap ott, máma itt győzelem-tort ülnek / Nem leszünk pajtás, mikor megbékülnek." / „Hallom pajtás, holnap nagy csatába visznek," / „Minket még ha győzünk úgyis kisemmiznek."*[85] Mintha a Rákóczi-szabadságharc idején keletkezett híres „szegénylegény énekek" panasza csendülne föl újrafogalmazva Ady verseiben, amely egykorú énekeket a költő az 1903-as és 1904-es publikálásokból jól ismerhette és minden bizonnyal termékenyítően hatottak is rá a „Két kuruc beszélget" ciklus egyes darabjainak létrejötténél.[86] Sokkal inkább, mint kora történészeire, akik ezeket a régi híradásokat valahogy nem siettek meghallani! Igaz, nem is illettek abba a képbe, amelyet a Rákóczi-szabadságharcról és annak részvevőiről festettek az egyes művekben. Már csak azért sem, mert ezek az énekek kemény kritikát tartalmaznak Rákóczival és környezetével kapcsolatban is. Hiszen azok sok szép ígéretet tettek a szegénylegényeknek, amíg nagy szükségük volt rájuk, de amint „ő dolgokban elől me-

80 *Babocsay I.*: Fata Tarczaliensia, azaz Tarczal városának főbb változásai (1670—1700) Kiadta *Rumy K. Gy.*: Monumenta Hungarica sermone nativo scripta, Pest. 1815. 79. o.

81 „Lesz más lakodalom. Kuruc deák levele": Ady Endre összes versei (1956) II. k. 159—160. o.

82 Az idézetet l. *Gergely S.*: Teleki Mihály levelezése. Bp., 1912. VI. k. 377. o.

83 L.: Történelmi Tár (a továbbiakban — TT) — 1904. 451. o.

84 „A délibáb üzenete": Ady Endre összes versei (1956) I. k. 236. o.

85 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 233. o. Hasonló gondolat kap hangot e ciklus másik költeményében is: *„Tyukodi pajtásom, / Ne siess strázsára: / Miért siessünk, holott megnőtt / Magunkféle ködmönösnek / Mostanán az ára." „Nincs itt nekünk dolgunk, / Ez az urak dolga / S Bécsben s itthon már megszokták: / Úr aratja s elaratja, / Mit vetett a szolga."* uo. II. k. 111., 113. o.

86 A szegénylegény-énekek első kiadását l. *Erdélyi P.*: Kuruc költészet. Bp., 1903. 120—124. o. és SZ 1904. 690—697. o. Irodalomtörténeti jelentőségükről l. *Esze T.*: Két szegénylegény egymással való beszélgetése. Irodalomtörténet, 1949. 254—262. o.

nének": „Vége vagyon böcsi szegénylegényeknek, / De vagyon világa a sok prémeseknek!"[87] Ezt az elégedetlenséget a felszabadulás utáni történetírás és irodalomtörténet kizárólag antifeudális vonások megnyilvánulásaiként értékelte. Abból kiindulva, hogy a „szegénylegény" egyenlő a katonának állt jobbággyal. Ady azonban valami különös ráérző képességgel — vagy Takáts Sándor munkáját figyelmesen forgatva — felismerte, hogy a „szegénylegény" név főként a hivatásosan katonáskodó, jórészt nemesi származású, köztes rétegek tagjait takarta. A „Két kuruc beszélget" ciklusban ilyen, termelő munkából kiszakadt „vitézeket" szólaltat meg, akik nem földre, termelőmunkában való részvételre vágynak, hanem katonai állapotú megbecsültségre, előmenetelre. Olyanokat, akik még a végső elkeseredésükben is így beszélnek: *„Nincsen is már otthon, nincsen is már semmi. / Jó lesz, pajtás, holnap a csatába menni."*[88] S amikor már nem marad más mint a bujdosás, „ordasok" közt „nádban, gazban, sárban," akkor sem adják föl a harc reményét: *„Szétszórt máglyáink míg ki nem hunynak / Álmodjunk harcot szegényi magunknak."*[89]

A kuruc hadsereg és a kuruc harcok megjelenítése Ady költészetében

Vajon jellemezhetné-e jobban és tömörebben bármilyen megfogalmazás azt a hadsereget, amely négy évtizeden át harcolt a Habsburg-hatalom ellen, ennél a néhány sornál: *„Nem jöttünk égi Hadak-Útján, / Sorsunk vad ösvény, Föld s a por, / De, ím, egy új Csaba-legenda / Lelkünkben lázasan dalol."*[90] Akik a kuruc hadakba sereglettek a küzdelmek négy évtizede alatt, többségükben joggal elmondhatták magukról, hogy életútjuk „vad ösvény"-eken kanyarodott ideoda. Az első időszak kurucai többnyire a Habsburg-kormányzattal összeütközésbe került bujdosókból kerültek ki. Főként az elbocsátott magyar végváriakból,[91] és a „rideg" hajdúszállások kallódó fiaiból.[92] Csak kisebb számban birtokukat vesztett nemesekből és még kevésbé a főurakból. Arról, hogy miként látták, ítélték meg önmagunkat? — számos egykorú forrás tájékoztat bennünket: „Istenünk dicsőségéért, s hazánk testi, lelki szabadságáért fegyvert viselő grófi, úri, főnemesi, lovas és gyalog vitézlő rendből álló magyarság közönségesen" — írták magukról a XVII. század hetvenes éveinek a végén.[93] Jóllehet a *„kuruc"* megnevezésük már a hetvenes évek elején megjelenik, ám ők inkább csak ezen évtized végétől nevezik így magukat. A legtöbbször hozzátéve az *„igaz"* megjelölést is! Ennek ellenére továbbra is használják a *„vitézlő magyarság"* vagy a *„bújdosó magyarság"* kifejezéseket, majd a kilencvenes években a Thököly környezetéből elszakadtak között egyre gyakoribbá válik a *„bújdosó szegénylegény"* név használata. A „kuruc" név ekkorra már oly mértékben azonosult a „thökölyánusság"-gal, hogy a „kuruc király"-lyal szemben meglehe-

87 L.: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 547. o.

88 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 234. o. V. ö. „Két szegénylegénynek egymással való beszélgetését": *„Sokat zúgolódik a szegénylegénység, / Akiket nyomorgat sokat is az inség, / Kongón mit tud venni, kit fizet vezérség, / De mégis titkolja ezeket az hivség.":* A kuruc küzdelmek költészete (1976) 548. o., vagy *Takáts S.:* A magyar gyalogság megalakulása. Bp., 1908. 24—26., 93. o.

89 L.: Ady Endre összes versei (1956) II. k. 210. o. E bizakodó, *„mégis-morál"* egykorú megszólaltatását l. pl. az 1676-os „A labanc magyarokhoz" című versben. A kuruc küzdelmek költészete (1976) 178. o. Vö. az „Egy bújdosó szegénylegény..." kezdetű, a XVII. század végén keletkezett verssel: *„Talán az idő megfordul, / Az jó szerencse megmozdul, Katonacsillag földerül / Zabot ő akkor nem koldul."* uo. 354 .o.

90 Ady Endre összes versei (1976) I. k. 566. o.

91 L. *Nagy L.:* i. m. (1978) 201—224. o.

92 L. *Nagy L.:* Kuruc hajdúk — labanc hajdúk a XVII. század utolsó harmadában. Magyar Történeti Tanulmányok, KLTE Debrecen, 1981.

93 L.: HK 1893. 478. o.

tősen elfogult II. Rákóczi Ferenc a szabadságharc elején tilalmazta is a „kuruc" név használatát, s maga soha nem nevezte így sem magát, sem a katonáit![94]

Az egykorú források arra utalnak, hogy a fegyveres kurucok magukat *igazságos háborút vívó, igaz ügyért küzdő szabadságharcosoknak* tekintették. Olyanoknak, akik a nélkülözések és az állandó életveszély vállalásával egyúttal megkülönböztetett helyet vívtak ki maguknak az „Édes Hazá"-ban, a „megnyomorított magyar nemzet" kebelében. S bármily súlyos fegyelmi kilengések, nem egyszer atrocitások tapadtak is nem egy kuruc katonához, végső soron mindnyájan *„eszme lovag"*-nak érezték magukat, akik a szabadság-eszme védelmében fogtak fegyvert. Valahogy úgy, ahogyan a költő megfogalmazta: *„Egy riadó zúgott emitt föl, / Amott egy izzó gondolat / S kihúzta kardját hüvelyéből / Ezer ébredt eszme-lovag."*[95]

Ha azt kutatjuk, hogy miként, milyen úton-módon szerveződött újra a kuruc küzdelmek négy évtizede alatt a Habsburg-ellenes hadsereg? — akkor ismét Ady-költeményből kaphatunk jellemző, tömör feleletet: *„Máma Tűz-ország Magyarország, / Fagyott testét a láng befútja, / Csoda esett. Földre esett, / Benépesült a Hadak Útja."*[96]

A hadak útjának ilyen „csodás" benépesülése többször is megtörtént ezen időszak alatt. 1670 nyarán az első felkelés gyors leverését követően úgy tűnt, hogy fölszámolódott a mozgalom, s csupán néhány jelentéktelen csoportocska létezik még az országban széjjelszórva. Ám 1672-ben mégis mintegy 15 000 főnyi kuruc népesítette be a „Hadak Útjá"-t. Ez a létszám az újabb vereség hatására mintegy 4000 bujdosóra csökkent, 1678-ban azonban ismét 12 000 kuruc lendült támadásba és számuk 1683 nyarára meghaladta a 25 000 főt is! Thököly váradi elfogatásáig még mindig közel 20 000 kuruc volt fegyverben. E sereg nagy része ezután évekig a török ellen küzdött, Habsburg lobogók alatt. 1690-ben volt egy fellendülés, de ezt követően csupán a Rákóczi-szabadságharc idején növekedett meg ismét tetemesen a kurucok létszáma.

Tudjuk, hogy a Habsburg-ellenes seregekben ugyanúgy meg volt a három fegyvernem — gyalogság, lovasság, tüzérség — mint más korabeli európai hadban, de a fő fegyvernem itt a lovasság volt. A lovas a korabeli magyar szóhasználatban *„katona"* volt, míg a gyalogost többnyire *„talpas-"*nak, a tüzért pedig *„pattantyús"*-nak hívták. E fegyvernemek összműködésének kiváló jellemzését olvashatjuk egy hazánkban megforduló német újságíró barátjának írt levelében: „Nem hinnéd, mily gyorsak ezek a kurucok! A lovaikra magok mögé ültetett talpasokkal három nap alatt negyven mérföldnél többet kalandozván be, az ország minden zugát kikutatták."[97] Mintha e híradás sorai elevenednének meg „Az ős Kaján" című vers soraiban: *„S már látom, mint kap paripára / Vállamra üt, nagyot nevet / S viszik tovább a táltosával, / Pogány dalok, víg hajnalok, / Boszorkányos forró szelek." „Száll Keletről tovább Nyugatra, / Új, pogány tornákra szalad . . ."*[98]

Érdekesen tükröződik a kuruc *hadtartás* lényege abban a versben, amelyet a költő oly személyes problémájáról, a bizonytalan és gyakran változó pénzügyi viszonyairól írt a „Mi urunk: a pénz" című költeményben! Egykoron a XVII.

94 Erről bővebben l. *Nagy L.:* Kurucok és labancok a magyar történelemben. HK 1979. 2. sz. 262—270. o.

95 „Csaba új népe": Ady Endre összes versei (1956) I. k. 566. o. Vö. „A labanc magyarokhoz" c. 1676-os verssel. *„Isten bizonyságunk, igyünk méltó vagyon, / Méltó, hogy az magyar érette meghaljon, / Szép szabadságáért vérében kiontson, / Méltó, hogy az ügyben végég megmaradjon." „Azért vitézséggel híresült magyarok, / Nemes hazátokért kik velünk bujdostok, / Az hadakozásban végég maradjatok, / Leszen ezért néktek méltó jutalmatok". / „Tudjuk, hogy Istentül jó válaszunk vagyon, / Bálvány nélkül vagyunk az magyar táboron."* A kuruc küzdelmek költészete (1976) 178—179. o.

96 „A hadak útja": Ady Endre összes versei (1956) I. k. 229. o. Vö. többek között *Gergely S.:* i. m. VII. k. 92., 136., 300., 397., 405. o. *Babocsay I.:* i. m. 53. o.

97 Idézi *Szalay L.:* Magyarország története. Pest, 1857. V. k. 191. o.

98 Ady Endre összes versei (1956.) I. k. 119. o.

századi híres poéta így verselt erről a témáról: „Nagy királyné a pénz, nincs is nagyobb ennél, / Hathatósb ereje a pénznek mindennél / Kivel nagy hegyet is mély völggyé tehetnél, / Mély völgyeket pedig hegyekre emelnél."[99] Tudjuk, hogy a Habsburg-ellenes küzdelmek korszaka egyúttal az *állandó zsoldos hadseregek* uralkodóvá válásának az időszaka is volt, *amely körülmények között fokozottan kiemelt szerepet kapott maga a pénz.* Amíg ugyanis korábban, a feudális alapokon kiállított katonaság anyagi ellátását a termelőközösségeknek többnyire természetben kellett biztosítaniuk, a zsoldosok mindezt fizetésükből tartoztak, vásárlások útján beszerezni. „Pecunia est nervus belli" — írta Zrínyi Miklós is.[100] A többnyire rendszertelenül, ritkán érkezett „gyér aranyak" óriási jelentőségét a kuruc seregben talán a legtömörebben tükrözi ez a néhány verssor: *„S ha megjönnek a gyér aranyak: / Szabad megint Istennek lenni, / Két-három-négy napig szabad."*[101] És amikor ismét elfogytak a „gyér aranyak" következett az az állapot, amiről így számolnak be az egykorú szegénylegény-énekek: „Kenyerem, pecsenyém igen szúkön vagyon, / Morzsalék sem hever most a tarsolyomban." Más helyen: „Italára szomorún néz, / El kell tűrnyi, noha nehéz, / Mert az gyakran csak csupa víz, / Ritkán vagyon rajta boríz."[102] Mintha erre rímelne a „Bújdosó kuruc rigmusá"-nak néhány sora: *„Hullasztottam meleg vérem, / Rágódtam dobott kenyéren, / Se barátom, se testvérem, / Se bánatom, se reményem."* S vajon mivel lehetne hívebben és tömörebben kifejezni a négy évtizeden át tartó küzdelmek kurucainak fegyverzeti állapotát mint e költemény azon verssorával: *„Egy rossz karddal száz csatában'.*'[103] Hiszen amint II. Rákóczi Ferenc is beszámolt hadseregének fegyverzeti állapotáról: „A legjobban felszerelt lovasnak két láb hosszúságú karabélya volt, nyílása olyan széles, mint egy ágyúcsőé, *kardja elég rossz acélból,* zablája szétrágott, nyerge rosszul felszerelt, de egy ezrednek legalább a fele nem volt ilyen jól ellátva."[104]

Hosszan lehetne még idézni azokat a verssorokat és versrészleteket, amelyekről minden erőszakolt belemagyarázás nélkül el lehet mondani, hogy nemcsak „kurucos" ihletésűek, de a kuruc katonák mindennapi viszonyait híven tükrözők is. Ady sok esetben, — bármiről szól is — úgy versel, mintha maga is ott lett volna, — sőt még mindig ott élne — azok között, akik a XVII. század hetvenes éveinek legelején kezdtek harcba Bécs ellen. Olyan harcba, amely küzdelem Majténynál is csak ideiglenesen ért véget. Nem tudjuk, a kuruc világon belül mennyire ismerte kimondottan a XVII. századi kuruc harcok történetét? — de néhány versrészlet annyira csak azok vívóira, vagy éppen magára a „kuruc király"-ra illő, mintha valamelyik thököly*á*nus poéta írta volna azokat! Mert mi is fejezné ki hívebben a XVII. századi kurucok „félárnyék"-ba szorultságát, mint ez a néhány sor „Az utolsó kuruc" című költményben: *„Óh, bolond bús balgaság / Keserű magyarság / Óh, bolond, vad vélés / Híres Buda vára / És ti, régi babonák / Be megcsúfoltátok, / A legigazabbat, / Legmagyarabb katonát."*[105] A Thököly-felkelés győzelmét — amely egyes vélekedések szerint más irányt adhatott volna az akkori Magyarország nem magyar etnikumú

99 L. *Acsády I.:* Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Bp., 1886. 286. o. Vö. *Bitskey I.:* Gyöngyösi és a magyar költői hagyomány. Studia Litteraria, Tom XIX. KLTE Debrecen, 1981. 21—33. o.

100 L.: Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Bp. 1957. 398. o.

101 „Mi urunk: a Pénz": Ady Endre összes versei (1956) I. k. 138. o.

102 L.: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 343—345. o.

103 Ady Endre összes versei (1956) I. k. 286. o. Vö. az „Egy bújdosó szegénylegény..." kezdetű korabeli vers következő soraival: *„Sok sár, víz érte szablyáját, / Hó, zápor verte lódingját, / Rozsda megfogta puskáját, / Lova hullatta patkóját."* A kuruc küzdelmek költészete (1976) 344. o.

104 II. Rákóczi Ferenc emlékiratai (1976) 338 o. L. erről bővebben *Heckenast G.:* Fegyver és lőszergyártás a Rákóczi szabadságharcban. Bp. 1959.

105 Ady Endre összes versei (1956) I. k. 452. o.

népei fejlődésének[106] is — a visszafoglaló háború törökellenes sikerei, Buda és Magyarország nagy részének visszafoglalása hiúsították meg. Lehetne vitatni, hogy azok, akik 1686 után is megmaradtak kurucnak, vajon a „legigazabbak" voltak-e? Azt azonban már kevésbé, hogy ők tekinthetők-e valóban a „legmagyarabb katonák"-nak? Ezek a katonák ugyanis megtartották magyarságukat még a „Nagy Törökország"-i emigráció alatt, a legmostohább körülmények között is.[107] Akkor is, amikor joggal mondhatták volna a költővel együtt: *„Kergettem a labanc-hordát, / Sirattam a szívem sorsát, / Mégsem fordult felém orcád / Rossz csillagú Magyarország."*[108] S vajon lehetne-e találóbban jellemezni a kuruc királynak a magyar históriában betöltött szerepét Ady ezen néhány soránál: *„Vagyok egy ágban szabadulás, béklyó, / Protestáló hit, s küldetéses vétó."*[109] A „Hunn új legendá"-ban, vagy a „Dalok tüzes szekéren" című versekben Ady, tudva nem tudva, Thököly sorsának több momentumát énekelte meg, mély beleérzéssel, azonosulással fejezve ki annak lényegét. Talán azért, mert Thököly egész egyénisége, életsorsa és mentalitása tükrözte, fejezte ki leghívebben a bújdosó kurucét.[110] Azét, akinek a történeti szerepét Ady is vállalta.[111] Nem egykori kuruc gúnyába öltözötten, mint Thaly tette, hanem lélekben azonosulva az egykori bújdosó vitézekkel. Ezért tudta oly híven kifejezni a teljes reménytelenségben is a kitartás mellett döntő kuruc vitézek hitvallását: *„Sok a fenyőrúd, magas a máglya," / „Ne félj cimborám, csak az Isten látja. / Hol járnak óta császár vitézi? / Az mi lángunkat csak az Isten nézi. »Régibb üdőkben vitézkedésnek / Más becsülete volt és a vitéznek.«" „Most áruk csupán van zsoldosoknak, / Az bús harcoson kik csak somolyognak. / Romló országban virtus rongy jószág: / Tegnap vitézek, ma vagyunk csak kószák" / »Rakjam hát lángra bús, redves kedvünk?« / „Ne bántsd, azért csak t o v á b b v i t é z k e d j ü n k."*[112] Hasonlóan fogalmazódik meg ez a bátor, mindvégig tartó helytállás – a „mégis-morál" — más Ady-versekben is: *„Nem látom, nem látom, / Szívbéli pajtásom. / Nem látom ködöktől a jövendőt . . ." / „De ilyenkor hinni / S reményzászlót vinni / Illik a jó, kordiális vitéznek."*[113] Az „Intés szegénylegényeknek" című költemény — amely egyúttal arról is tanúskodik, hogy Ady meglátta: a „szegénylegény" nem föltétlenül jobbágykatonát jelentett — ugyanezt a gondolatot tükrözi: *„Most, a gyáva szemérmetlenség / Kurjongató, rossz éjjelén, / Becsületére jól vigyázzon / Minden nemes szegény legény. / Egy életünk és egy halálunk / S a régi hős idők alatt / Élet s Halál peremén jártunk, / Nekünk nem új a gondolat."*[114] Király István megfogalmazását idézve, az úri-nemesi kuruc romantikával szembefordult Ady Endre költészetében: „A semmivel szemben is dacolni tudott a jobbak elszántsága, az emberi minőség: *a mégis morálja."*[115]

106 „Mi lehetett volna Magyarország félfüggetlenségének a következménye [ti. török gyámság alatti állapotának] az ország és a környező államok fejlődése szempontjából?" — teszi föl a kérdést *Köpeczi Béla* „Magyarország a keresztény ellenség ellensége" c. munkájában, majd így folytatja: Erre csak következtetni tudunk, miután Thököly kísérlete nem valósult meg. De talán nem csalódunk, ha azt mondjuk, hogy az osztályharcok és a nemzeti küzdelmek másképpen jelentkeztek volna Európának ebben a részében, s másként alakult volna a magyarság sorsa is. Az a tény, hogy fél évszázadig folyt a harc a Habsburgoktól független Magyarországért, azt bizonyítja, hogy *a történeti fejlődésben ez a lehetőség is benne rejlett.* Más kérdés, hogy miért nem valósult meg." (28—29. o.).

107 L. erről *Nagy L.:* „Ha labanc lesz a kuruc". A kuruc katonák erkölcsi-politikai arculatáról. (In: „Nem jöttünk égi Hadak-Útján" Vázlatok és tanulmányok a XVII. századi kuruc világról. Megjelenik a Magvető Kiadónál, 1982-ben.)

108 Ady Endre összes versei (1956) I. k. 286. o.

109 L. uo. II. k. 95. o.

110 L. erről legújabban *Nagy L.:* „Kergettem a labanc hordát" Vázlat Thököly Imre hadvezéri portréjához. (In.: „Nem jöttünk égi Hadak-Útján".)

111 L. *Király I.:* i. m. (1970) II. k. 707. o.

112 „Tábor-tűz mellett": Ady Endre összes versei (1956) II. k. 210. o. Vö. pl. a Rákóczi-szabadságharc kori „Szegénylegény éneké"-vel: *„Nincs becsületi a katonának, / Mint volt régentén az kurucoknak"* [ti. Thököly vitézeinek]. Vagy l. a „Két szegénylegénynek egymással való beszélgetését" *„Ezt két szegénylegény igen álmélkodnak, / Megállván, mezőben így panaszolkodnak, / Mely böcsületek volt, nagyon fohászkodnak, / Mi oka, hogy most nincs, azon sopánkodnak."* A kuruc küzdelmek költészete (1976) 559., 547. o.

113 „Szerencsés esztendőt kívánok. Két kuruc beszélget": Ady Endre összes versei (1956) II. k. 128. o.

114 L. uo. II. k. 364. o.

115 *Király I.:* i. m. (1970) II. k. 709. o.

Ilyen tipikus kuruc hős például az „öreg Balog testvér" is, aki így kiált társának „Balázs testvér"-nek: *„Hurcolj engem, testvér, az Isten trónjáig, / Ott is csak azt mondom, halálig, halálig". „Addig pedig, testvér, amíg álljuk, álljuk, / Kuruc életünket megállván csináljuk."*[116]

Óhatatlanul fölmerülő kérdés vajon ilyen volt-e a valóságban is a kuruc katonák állhatatossága, vagy csupán az utókor szemével látta — és igyekezett láttatni — így azt a költő? Az egykorú forrásokat böngészve a kuruc katonák erkölcsi-politikai arculatáról és harcértékéről meglehetősen eltérő véleményeket olvashatunk! A hetvenes években a katonák fegyelmezésére kibocsájtott körlevélben például ilyesmikkel találkozunk: „Nem elég, hogy a parasztembereket teljességgel immár mindenekből kiélték a nyavalyásoknak minden eleségeket megemésztették... *kínozzák, verik őket.*"[117] 1679 tavaszán Thököly írta egyik levelében: „Itt igen rossz hírek vannak az Aranyos mellett lakó szüzek felől, *álmokban is megterhesednek némelyek.*" A kuruc katonák fosztogatják is a környéket.[118] A „Csínom Palkó..." kezdetű katonadal szerzője is arra bíztatja a kurucokat: *„Az paraszt embernek / Fogd meg az szakállát, / Hajtsd el az marháját, / Verd pofon őmagát!"*[119] Ugyanakkor egészen másfajta magyar katonamentalitást tükröz például az a közelmúltig énekelt híres katonadal, amelynek szerzője így búcsúztatja a haldokló magyar vitézt: „Jeles életének dicséretes dolga, / *Mert a szegénységet sohasem prédálta / Ha más rontotta is Kádár oltalmazta,* / Te lehetsz Alföldség ennek bizonysága."[120] Ám ezekkel a szavakkal búcsúzott az élettől a másik híres vitéz, Kovács György is: „Bátran megharcoltam szüzekért, árvákért / Az istent kiáltván magam nemzetéért." /[121]

Hasonlóan eltérő vélemények olvashatók a kortársi írásokban *a kuruc katonák bátorságáról és kitartásáról* is. A hetvenes években például az egyik búj dosó vezér büszkén jelentette: katonái „neki szólongatják egymást [ti. az ellenségnek] s Kassáig Enyiczkétől fogva futva űzték vágták, sok nevezetes német officérek elesésével."[122]

Ugyanebből az időszakból egy levélíró azt írta: a kurucok Eperjes alatt nem merték bevárni ő Felsége armadáját, hanem elszaladtak „noha sokképpen hányták-vetették magukat, hogy annyi németség jön is, ők készen megvárják."[123] Számos egykorú írás olyan gondolatokat sugalmaz, hogy *a kuruc katonák gyakran megszaladtak* a császáriak elől! Különösen olyan esetekben, amikor az ellenség harcrendben felsorakozva várta támadásukat. Az is igaz, hogy az ilyen megfutamodásokat követően nagyon sokszor merész harci vállalkozások sorát hajtották végre. Így történt ez például 1678-ban is, amikor az idézett levélrészlet tanúsága szerint nem várták meg a császáriak érkezését. Ám ezt követően egy merész rajtaütéssel elfoglalták csaknem az egész bányavidéket és az attól nyugatra fekvő területet. A *bátor helytállásról* tanúskodik önmagában az a körülmény, hogy négy évtizeden át nem sikerült leverni a mozgalmat, noha a Habsburg-hatalom mindenkor erőfölényben volt a kurucokkal szemben, akik a legreménytelenebb helyzetekben is a végsőkig való helytállások szép példáját adták. Mint például 1686—1688 között Munkács védelménél, amiről így számolt be Zrínyi Ilona a „szerelmetes férjeurának" küldött egyik

116 „Két kuruc beszélget": Ady Endre összes versei (1956) 414. o. A vers legújabb elemzését l. *Király I.*: i. m. Alföld, 1981. 7. sz.
117 Az id. körlevelet l. *Gergely S.*: i. m. CII. k. 448—449. o.
118 Thököly Imre 1679. máj. 4-i lev. Illyéről Teleki Mihályhoz (*Deák F.*: Gróf Thököly Imre levelei a gróf Teleki család maros-vásárhelyi levéltárából. Bp. 1882. 35. o.)
119 L.: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 480 o. Vö. *Nagy L.* i. m. HK. 1980. 2. sz. 229., 237., 247. o.
120 L.: Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig (1953) 120. o.
121 L. uo. 210. o.
122 L. *Gergely S.*: i. m. VI. k. 301. o.
123 A levelet id. *Benczédi L.*: i. m. (1980) 162—163. o.

levelében: „Az mi vitézink vigyázó serénységgel híven megállották hon kellett!" Majd így folytatta sorait: *„Édes uram, volt itt vitézi oskola mindennap."*[124]

Ady kuruc verseinek elemzésében kevés helyet kapott az a néhány sor, amely „A kuruc halála" című versben olvasható: *„Ha labanc lesz a kuruc, / Hogy tud mosolyogni magában, / Így szól: kuruc a karom, / Hát hadd legyen labanc a lábam."*[125] A hallgatás, úgy véljük némiképp érthető is. Hiszen ez a strófa elmosni látszik azt az éles különbséget, amelyet mind a történetírás mind az irodalomtudomány konstatált a kuruc és a labanc katona között, s amely felfogásban *a kurucnak labanccá levése a legrútabb árulások közé sorolt!* De vajon kellően megalapozottak-e ezek a jórészt még napjainkban is élő és ható megállapítások, vélekedések? Meglátásunk szerint ebben az esetben Ady álláspontja sokkal közelebb áll a történeti valósághoz, mint akár a történettudományé vagy akár az irodalomtudományé. Olyan szilárd, egyértelmű Habsburg-ellenesség — vagy éppen „németgyűlölet" — mint amilyet a történetírás és az irodalomtörténet tulajdonított a Habsburg-ellenes hadsereg katonáinak, a valóságban csak egyes személyek esetében létezett. *Általánosságban* nem állapítható meg ilyesmi a XVII. századi magyar hadinép érzelem- és gondolatvilágában. Némileg módosult a helyzet a Rákóczi-szabadságharc idején, amikor a török hatalom már nem volt tényleges fenyegető veszély. Ám csak módosult, de nem változott meg gyökeresen ekkor sem. A XVII. század folyamán tulajdonképpen nem is történhetett másképpen, hiszen nem volt ebben az időben egy külön Habsburgellenes és egy külön törökellenes magyar had az országban. Egyetlen hadsereg létezett csupán, amelynek a katonái hol a török-, hol a Habsburg-hatalom ellen küzdöttek. Érzelmeiket illetően az egykorú források amellett tanúskodnak, hogy a magyar katonák nagy többsége sem a törököt, sem a „németet" nem szerette. Annyi talán megkockáztatható, hogy az ellenérzések még a kurucokban is a törökkel szemben voltak erősebbek![126] Ugyanakkor a Habsburg szolgálatban küzdőkből sem hiányoztak a „németellenes" érzelmek. Pontosabban: nem hiányzott az idegenkedés, az őket sértő diszkriminációban részesítő idegen hadvezetés, tisztikar és a jobban fizetett, gyakran fennhéjázó idegen zsoldosokkal szemben.[127]

Amikor *„labanc lett a kuruc"* — s ez ugyancsak gyakran előfordult különösen a XVII. század folyamán — a „táborváltás" az esetek többségében nem járt különösebb életforma-változásokkal a számára. Többnyire ugyanabban a katonakörnyezetben élt továbbra is, hiszen a „táborváltások" általában kisebb-nagyobb közösségi keretekben történtek, és nem egyénileg. S nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy *amikor a magyar katonák a Habsburg-ellenes küzdelmek idején „labancnak" álltak — vagy visszaálltak —, nem valamiféle idegen hatalom szolgálatába szegődtek, hanem a „koronás magyar királyéba".* Ez a körülmény, párosulva a magyar hadinép tudatában még a XVII. században is élő korábbi szabad-zsoldos mentalitással,[128] egészen más színben tüntette föl a „labanccá levést" amint azt a kései utódok hitték és állították! „Árulók"-nak ugyan gyakran nevezték a másik pártra állókat a kortársak is, ám úgy tűnik, hogy ezt a minősítést maguk a használói sem vették valami komolyan. Inkább

124 Zrínyi Ilona leveleit l.: TT 1880. 419—422. o.
125 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 593. o.
126 L. erről pl. *Deák F.*: i. m. 41., 114., 131., 133., 137., 138., 142. o. Számos kiadatlan anyag található a témáról az Országos Levéltár, Thököly-szabadságharc levéltárában G—2 1—4. cs.
127 L. erről bővebben *Nagy L.*: Kuruc hajdúk — labanc hajdúk a XVII. század utolsó harmadában (Magyar. Tört. Tanulm. KLTE. Debrecen, 1981.)
128 L. erről *Nagy L.*: i. m. (1978) 81—82. o.

úgy látták, mint a „Labanc magyarokhoz" szerzője, aki arról verselt, hogy a két tábor érdekei mennyire azonosak.[129]

Király István egy közelmúltban megjelent tanulmányában a kuruc motívumnak Ady költészetében betöltött szerepével foglalkozva rámutat arra: „A magyar múlt *legközösségibb hagyománya volt a kuruc tradíció*", s meglátása szerint Ady nem utolsó sorban emiatt élesztette fel ezt a hagyományt. „A művészileg egyszer már preformált, művelődéstörténeti aurát hordó anyagnál könnyebben kifejeződhetett központi élménye: a *közösségtudat, a nembeliséghit*. Mert ezt jelentette Ady kuruc verseinek legbensőbb tartalmát."[130] A jeles irodalomtudós e megállapítását talán kiegészíthetjük azzal, hogy *a kuruc közösségtudat és nembeliséghit hosszabb folyamat és több összetevő eredménye volt*. A közelmúlt magyar történettudománya felfigyelt arra a jelenségre, hogy a magyar hadinép gondolkodásában már a XVII. század elején otthonra talált és egyre mélyebben beivódott a nemesi nemzet- és haza fogalom. Az egykorú forrásokból tudjuk, hogy Bocskai hajdúi — ez a sokat „csintalankodó" és „istentelenkedő" ugyancsak „kajtor" hadinép, amelyet néhány évvel korábban a nemesi országgyűlések „bitang korcsos magyarok"-nak „orcázván" kiirtásra ítéltek —, 1604 őszétől egyszerre az „egy igaz hit" védőjeként és a nemesi nemzeti szabadságjogok „bajnokai"-ként szállt síkra, megelőzve ebben a nemesi kortársak nagy részét. Ez a század elején már fölöttébb erős nemzeti érzés nem volt mentes az eltúlzott önbecsüléstől, s a más etnikumúak lenézésétől sem.[131] Ám a „délibábos" különbségérzetet tartalmazó magyar katonai „avantgardizmus" megnyilvánult a nem harcoló magyarokkal szemben is! Persze ez sem csupán magyar sajátosság volt; az életüket szinte naponta kockáztató emberekben szinte mindenütt kialakult az ilyen vagy ehhez hasonló, gazdaságilag és társadalmilag többnyire ingatag alapokon nyugvó *„különbség-érzet"*, amelynek egyik szülője *a hatalmat fegyverrel gyakorló közösséghez tartozás tudata volt.*

Meglehetősen közismert, hogy a török hódoltság kori magyar katonaság soraiban ugyancsak fejlett volt a *közösségi tudat*. Számos megnyilvánulását ismerjük. Ilyen volt például a parancsnokok választása, a hadifoglyok ügyeiben való közös fellépés, az elesettek hozzátartozóiról való gondoskodás, és nem utolsó sorban a gyakori „protestálás" minden nem tetsző dolog ellen. Hasztalan pörölt a magyar katonákkal Eszterházy Miklós nádor is, magyarázva nekik, hogy a különböző „protestáció" nem a katonákhoz méltó, mert „a vitézlő ember tartozik utolsó pihenéséig urának és országának szolgálni" minden feltétel szabás nélkül![132] A kuruc küzdelmek „katonái"-nak és „fürge hajdúi"-nak volt honnan örökölniük ezt a régóta élő közösségi gondolkodást és magatartásformát. Ennek egyik megnyilvánulása volt az a fejlett bajtársi szellem is, amit a kurucok között élő és harcoló protestáns prédikátor-költő így verselt meg: „Szegény kurucz, karddal az mikor nyér hol mit / *Barátival külti*, neveli jó hírit."[133] Azonban ugyanennek a szellemnek volt a megnyilvánulása például *a bármiféle termelő munkában való részvétel merev elutasítása is*, mondván, hogy még a legkisebb testi munka sem lehet „szabadságok megsértése nélkül."[134] Ám ez a

129 *„Most arra hatalma nincs, az mit akarna* [ti. a bécsi udvar] / *Mert az kevés kuruc naponta gátolja.*", *„Néktek nem használna, s minékünk ártana, / Simplex gráciára, hogyha mennink haza."* *„Avagy inkább igyünk nem jovadra van-é, / Egész magyarságnak nem de nem használ-é?"*: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 176., 178. o.

130 *Király I.*: i. m. Alföld, 1981. 7. sz. 50. o.

131 L. erre pl. Nádasdy Tamás 1605. jún. 14-i lev.: OL Batthyány cs. lt. Miss. Vö. TT 1895. 466. o., vagy SZ 1869. 744. o.

132 L.: Galántai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. Pest., 1863. I. k. 292—299. o.

133 L. A Kuruc küzdelmek költészete, 178. o.

134 L. *Varga J.*: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban. 1566—1767. Bp. 1972. 305. o. Vö. TT. 1900. 422. o.

magyar katonaság rendszertelen és hiányos ellátása, többnyire elavult rossz fegyverzete ellenére *egy korszakon át védelmezte az „ides Hazát"* a megújított török támadások és a megismétlődő Habsburg elnyomó törekvések ellenében! Azt a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális környezetet, amelyik ugyancsak keveset adott a „rongyolt falú végvárakban" strázsáló végbelieknek, a széljárta rideg hajdúszállások kallódó fiainak, vagy az erdélyi havasok sovány földjén az ekét a karddal sűrűn felcserélő közszékelyeknek. A legendás hírű Petneházy Dávid kuruc vezér, amikor tiszttársaival és katonáival együtt kegyelmet kért egy „fővételre sententiáztatott" zászlótartónak, arra hívta föl Thököly: „tekintse az elítélt *eleitől fogva való szenvedését Haza, Nemzet és Nagyságod hívsége mellett* való szolgálatát és hadakozását."[135] A kuruc közösségi érzés és közösségtudat szép példájaként Thököly is, főrangú származását félretéve, az együvétartozás hangján szólította meg hadinépét azon a megverselt híres haditanácskozáson: „Vitéz kapitányim, hadnagyim, vajdáim / Szablyával övezett katonabarátim, / Jót, gonoszt egyaránt szenvedő társaim, / Hazánk, nemzetünkért vitézlő magyarim!"[136]

Ez a néhány adalék talán kiegészítheti a Király István tanulmányában foglaltakat *Ady és a kuruc közösségi tradíciók kapcsolatáról.* A továbbiakban arról szeretnénk még röviden szólni, hogy Ady költészetében miként kapott hangot a kuruc hadakozás és harcmód néhány momentuma. A „Sírva gondolok rá" című versében a költő, — egy öreg kuruc mezében —, így kesergi el a bukás okait: *„Bécsnek szállt a tábor / S a sok vidám, vad kalandozót, / Im, elnyelte a bozót." „Bécs és minden ellen / Nem támadhat egyszerre magyar, / Ha száz harcot nem kavar." „Jó vagyunk egy harcra, / De először mindig itt belül / Üssünk szét kegyetlenül." „Az itthoni Béccsel / Kellett volna végezni előbb, / Vitéz kuruc tervelők." „Előbb itthon rendet / Csinálnának kuruc csapatok, / Ütvén grófot s nagy papot."*[137] A költő tehát amiatt helyteleníti a kuruc küzdelmek stratégiáját, hogy a csapatok Bécs elleni kalandozásokra indultak azelőtt, mielőtt leszámoltak volna a „belső ellenséggel": a grófokkal és papokkal. A vers arról tanúskodik, hogy *a költő nem tudta jól felmérni a kuruc küzdelmek stratégiai lehetőségeit!* Ő ugyanis úgy látta, hogy ha a kuruc küzdelmek „tervelői" előbb végeznek a belső ellenséggel, akkor: *„Bécs megmaradt volna / Előkelőn, ravaszúl, után / Porciónak azután."*[138] Ez a vers egyúttal rávilágít Ady ráérzéseinek korlátaira, határaira is. A költő, amint arra többször is rámutattunk, számos kérdésben a tudományt megelőzve ismert föl igazságokat, ám a kuruc küzdelmek győzelmi esélyeit, stratégiai lehetőségeit illetően *együtt tévedett kora történetírásával.* A XVII. századi kuruc küzdelmek vezetői az ország szívében terpeszkedő török hatalom jelenléte, valamint az erőviszonyok terén mutatkozó óriási különbségek miatt csakis *kedvező kompromisszumokra* törekedhettek. Ugyanúgy, mint a korábbi Habsburg-ellenes küzdelmek vezetői. A Rákóczi-szabadságharc idejére jóllehet erősen lecsökkent a török veszély, ám a franciák veresége után csakis a kompromisszumos békekötésre való törekvés lehetett reális stratégiai célkitűzés. Ma már egyre inkább úgy látjuk, hogy annál többet, mint a szatmári békében elértek, nem lehetett elérni.[139] Annak, hogy II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemségét a bécsi udvar elismerje, a franciákon aratott győzelem után nem volt meg a reális lehetősége. Nem beszélve arról,

135 Petneházy Dávid és tisztjei 1685. ápr. 6-i lev. l.: OL Thököly-szabadságharc levéltára. G—2 3. cs.
136 „Thököly haditanácsa": A kuruc küzdelmek költészete (1976) 209. o.
137 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 335. o.
138 L.: uo. II. k. 336. o.
139 L. erre *Bánkuti I.*: i. m. (1981). 138—148. o. V.ö. *R, Várkonyi Á.*: „Ad pacem universalem" (A szatmári béke nemzetközi előzményeiről.) Századok, 1980. 2. sz. 165., 196—197. o., ahol ezzel nem mindenben egyező véleményt olvashatunk.

hogy egy erős török hatalomtól nem támogatott erdélyi fejedelemség Rákóczi alatt sem tudta volna betölteni azt a történelmi szerepet a Habsburg-hatalommal szemben, amelyet Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György állama betöltött. Talán még annyi politikai és katonai súlya sem lett volna, mint Apafi Erdélyének. Nem a Bécs irányában folytatott portyázásokon múlott sem a Thököly vezette küzdelem, sem a Rákóczi szabadságharc bukása, hanem a nemzetközi erőviszonyoknak kedvezőtlen alakulásán! Ez vonatkozik különben a „belső leszámolás" kérdésére is. Nem beszélve arról, hogy sem Thökölytől, sem Rákóczitól nem lehetett elvárni a „grófok és nagy papok" ütését. Lévén mindketten maguk is arisztokraták, Rákóczi ráadásul még buzgó katolikus is.

Amennyire tévesen látta Ady a kuruc küzdelmek stratégiai lehetőségeit, annyira *zseniálisan érzett rá a kuruc harcmód egyik fő sajátosságára* „A harcunkat megharcoltuk" című költeményében. Az irodalomtörténet pontosan regisztrálta, hogy Ady mikor és milyen körülmények között írta ezt a verset. Saját kora egyik felmerült politikai problémájára válaszolt, s mégis a kuruc hadak harci felfogásának legjellemzőbb sajátosságát elevenítette meg versében: *a várak megrohamozását kerülő, halogató körültáborozást: „Mienk a vár, csak táborozzunk, / Dalolgassunk, igyunk, együnk, / Táncolva, vígan felmegyünk, / Mikor akarjuk, felmegyünk: / Ne siessünk, Tyukodi pajtás."*[140] A Habsburg-ellenes harcok több mint egy évszázada alatt alig néhány esetben fordult elő, hogy a magyar katonák rendszeres ostrommal, rohammal akartak bevenni császári kézen levő várat. Még kevesebb azon esetek száma, amikor ily módon el is foglaltak erődített helyeket. Ennek okát két alapvető momentumban kell keresnünk: nem volt az ilyen ostromhoz szükséges megfelelő fegyverzetük (nehéztüzérség) és felszerelésük, és nem voltak ilyen harcra kiképezve. Minden bizonnyal ebből adódott az, hogy fölöttébb idegenkedtek is a rendszeres ostromban való részvételtől. Nem egyszer előfordult, hogy meg is tagadták az erre kapott parancsot, nem kevés gondot és bosszúságot okozva ezzel a támadást elrendelőnek.[141]

A Habsburg-ellenes magyar seregek kedvelt várharci formája volt az erődített helyek körültáborozással, kiéheztetéssel való bevétele. Miután a várakban általában nagyobb mennyiségű élelmiszert halmoztak fel, az ilyen körültáborozás bizony hónapokig, sőt volt amikor évekig is eltartott.[142] A várak alatt „heverő" katonák között természetesen víg élet folyt: nagy evés, ivás, hiszen felélték a vár ellátására szolgáló birtokok, falvak minden terményét. Az ostrom közbeni táncra való utalás ismét amellett szól, hogy Ady minden bizonnyal ismerte Takáts Sándor 1908-ban megjelent könyvét a magyar gyalogság megalakulásáról — (vagy valaki beszámolt neki arról) — mert ebben a munkában olvashatunk először a hajdúk várvívás közbeni gúnyolódó táncolásáról.[143]

A falak elfoglalására irányuló rohamok és a nagy nyílt ütközetek, csaták kerülése szült olyan kortársi és későbbi történetírói véleményeket, miszerint az oly sokszor „gyalázatosan megfutamodó" kuruc harcos alapjában véve fölöttébb *csekély harcértékű katona* volt. Való igaz, hogy a kuruc katonaság harcértéki arculatán bőven keveredtek egymással pozitív és negatív vonások. A bátor helytállás, a hősi kitartás mellett nem egyszer előfordult pánikhangulatú megfutamodás is. Azt is el kell mondanunk, hogy az őszinte hittel vallott ma-

140 Ady Endre összes versei (1956) I. k. 322. o.
141 L. erre pl. *Kemény J.*: Önéletírása és válogatott levelei. Bp., 1959. 105. o.
142 A Bocskai-szabadságharc idején pl. Tokaj és Várad körülzárására két esztenedőn át tartott!
143 L. *Takáts S.*: A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908. 41. o., ahol a következőket olvashatjuk:" ...a hajdútáncot a 16. században toborzónak is hívták, s nemcsak a verbuválás idején járták, de csaták és *várostromok* alkalmával is, hogy az ellenséget ezzel is hosszantsák." Tudjuk, hogy Ady id. verse Takáts Sándor munkájának megjelenése után született!

gasztos eszmék hangoztatását gyakran nyomon kísérte alantas célok és eszközök előtérbe nyomulása. Bethlen Miklós ezt úgy látta, hogy voltak a kuruc seregben csak az eszmékért küzdő lovagok és kizárólag zsákmányolási, hatalmaskodási vágytól hajtott elemek. Minden bizonnyal lehetne személyes példákat felsorolni az egyik és a másik fajta magatartást mutatókra. Ám úgy véljük, hogy az esetek túlnyomó többségében ugyanazon emberekben volt fellelhető mindkét érzés- és magatartásforma és több tényező együttes hatásán múlott az, hogy mikor melyik került előtérbe, vált uralkodóvá. Aki valaha került már közvetlen életveszélybe az jól tudja, hogy például a bátor vagy a gyáva magatartás is sokszor pillanatnyi idegállapot kérdése. Aki egyik esetben csodálatos hősiességet tanúsított, az röviddel azután akár szégyenletesen gyávának is bizonyulhatott! Így van ez az egyéneknél, de még inkább a harcoló közösségeknél, amelyeknél alapvetően a *pszichikai állóképesség* szabja meg egy-egy sereg magatartását. Ez utóbbinál viszont az egyéni bátorság csupán egy tényező a többi olyan között, mint például a szemben álló sereg létszám-fegyverzeti és képzettségi különbsége, a tiszti- és altiszti karok rátermettségében mutatkozó eltérések.

A kuruc küzdelmek Habsburg-ellenes katonasága hadművészeti téren alacsonyabb szinten állt, mint a vele szemben álló Habsburg-sereg. Ez természetes is, hiszen ezen időszak császári hadereje az európai hadseregek és hadművészet *élvonalába* küzdötte fel magát! A hadművészeti szintkülönbségeket tekintetbe véve viszont joggal elmondhatjuk, hogy a rosszabb fegyverzetű, képzetlenebb kuruc katona, amikor a nyugati zsoldosokét megközelítő ellenállást és helytállást tanúsított, azt csupán *az ellenségét meghaladó bátorsággal és önfeláldozó készséggel* érhette el! Azt követve, amit Ady így fogalmazott meg tömören a „nemes szegénylegényeknek" szóló intelmében: *„Mi másoknál meszszebbről jöttünk / És örök amit akarunk, / Ha úgy akarja a muszálység / Jól van, jól van, hát meghalunk."*[144]

Utószóként, a szerző maga mentésére is

Jelen tanulmány szerzője e folyóirat hasábjain a kuruc és a labanc szavak eredetéről írva már hangot adott annak, hogy milyen félve, vonakodva merészkedik más tudományág területére.[145] Akkor a nyelvtudományról volt szó, jelen alkalommal az irodalomtudományról. Újabb „maga mentésére" csupán azt hozhatja föl, hogy a kuruckor és Ady költészetének együttes szeretete csábította erre a meglehetősen ingoványos talajra. Valamint annak a felismerése, hogy nálunk mennyire hiányos az egyes tudományágak közötti határterületek kutatása, aminek egyenes következményeként halasztódik számos probléma megoldása, vagy némely dolgok felismerése. Ilyen volt például a „Csínom Palkó, csínom Jankó" vagy a „Nosza hajdú, firge varjú" kezdetű kuruc katonadalok téves eredeztetése is, aminek nyilvánvaló oka az volt, hogy a problémával foglalkozó irodalomtörténészek és történészek nem voltak járatosak a kor hadtörténetében és hadművészettörténetében.[146]

Az Ady és a kuruc világ kapcsolatával foglalkozó írásunk — ha nem is tartalmaz „szenzációsnak" számító felfedezéseket — talán néhány *kiegészítő adalékkal* hozzájárulhat az ugyancsak széles körű Ady-kutatás eredményeihez. Természetesen nem kívánjuk azt állítani, hogy Ady kuruc-témájú, vagy ihletésű

144 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 365. o.
145 L. *Nagy L.*: i. m. HK. 1979. 2. sz. 270—274. o.
146 L. *Nagy L.*: i. m. HK. 1980. 2. sz. 228—249. o.

verseiből bárki is pontos és hű képet kaphat a négy évtizedes kuruc küzdelmek történetéről, még kevésbé annak hadtörténetéről! Annak ellenére, hogy meglátásunk szerint a költő és publicista sokkal több konkrét ismeretanyaggal rendelkezett a kuruc háborúk történetéről, amint azt Hatvany Lajos idézett sorai alapján joggal gondolhatnók. Lényegében pusztán arról van szó, hogy — Illyés Gyula meghatározásával élve — az „óriási tehetségű, de még óriásabb ösztönű"[147] Ady, meglehetősen nyitottan közeledve kora nem mindenben egyező történetírói irányzatai felé, az ellentétes adatok és értékelések ötvözéséből, valamint ezen ötvözések továbbgondolásából több kérdésben a való helyzetet jobban megközelítő felismerésekre jutott, mint számos, a korral foglalkozó történész, vagy irodalomtudós. Különösen az egykorú emberek, a hajdan volt kurucok lelkivilágát illetően voltak a költőnek csodálatos felismerései, ráérzései. E jelenségnek, amint arra rámutattunk, számos objektív és szubjektív oka volt. Végeredménye viszont az, hogy Ady költészetében és prózájában sok tekintetben történetileg valósághűbb kurucok jelentek meg, mint számos történész kortársának írásában. Így vált Ady költészete és prózája értékes *kiegészítő forrássá* mindazok számára, akik a maga történeti valóságában akarják megismerni a négy évtizedig tartó kuruc-világot és annak hol „vitéz", hol „kajtor" hadinépét.

Ласло Надь

ЭПОХА КУРУЦЕВ И КУРУЦКОЕ ВОИНСТВО В ПОЭЗИИ И ПРОЗЕ АДИ

Резюме

Историк и военный историк, занимающийся историей сорокалетней эпохи куруцев, справедливо может удивиться тому, что поэт и публицист Эндрэ Ади, намного опережая историческую науку, распознал ряд таких скрытых истин и взаимозависимостей из эпохи куруцких боев, которые в его время были в большинстве своем еще не открыты в исторических произведениях! И можно также сказать, что он настолько приблизился к духовному миру людей этой эпохи, как, пожалуй, никто до него, да и после него лишь немногие! Что же, неужели это было лишь гениальным, спонтанным предчувствием со стороны Ади? Или может быть это результат систематического усвоения познаний?

Чтобы ответить на эти вопросы, мы должны учесть несколько факторов. И прежде всего то, что эпоха, в которую Ади жил, *вообще* благоприятствовала формированию исторического воззрения «в духе куруцев». Вначале и Ади писал об эпохе куруцев в духе либеральной аристократической куруцкой романтики эпохи принятия закона о компромиссе между Австрией и Венгрией, и лишь в первые годы нового века родились лирические и прозаические творения, пронизанные новым духом. В отличие от историографов, стремившихся завуалировать внутренние противоречия, Ади беспощадно указал на серьезные внутренние социальные противоречие эпохи борьбы куруцев. Особенно беспощадно обрушивается он на магнатов того времени, — правда порой несправедливо или без должной обоснованности, — которых он считал самой главной причиной бед и неудач. Трудно точно выявить источники, из которых черпал свои знания Ади, ибо он хранил их в тайне. Нам известно, что он был знаком с трудами Игнаца Ачади, Белы Грюнвальда и Оскара Яси, а также много примет свидетельствует о том, что он свободно ориентировался и в произведениях Кальмана Тали. Но он много перенял и из исторических концепций социал-демократов, что не в малой мере повлияло на его исторические взгляды. Наряду с этим он оказался под влиянием протестантно-центристского воззрения, а также и мелкодворянского аристократического уважения традиций, подделывающихся под куруцев.

Познанию простых людей эпохи куруцев, в том числе солдат-куруцев, более того эмоциональному отождествлению с ними в немалой мере содействовало политическое кредо Ади и вся его жизненная концепция и образ жизни, тоже схожи с образом жизни былых неприкаянных скитальцев. В конечном счете можно сказать, что «обладавший огромными способностями, но еще более громадными инстинктами» Ади довольно открыто приближаясь к историо-

147 L. a 4. sz. jegyzetben idézetteket!

графическим направлениям, не во всем совпадавшим с его эпохой, исходя из сплава противоречивых данных и домыслив их, пришел к таким выводам, которые во многих основных вопросах гораздо лучше раскрывали действительную обстановку, чем как это делали многие занимающиеся этой эпохой историки и литературоведы. Таким образом поэзия и проза Ади стали ценным дополнительным источником для всех тех, кто в подлинной исторической действительности хотят познать длившуюся сорок лет эпоху куруцев, бывших то «витязями», то «рыскающими бродягами».

László Nagy

DIE KURUZENWELT UND IHR SOLDAT IN DICHTUNG UND PROSA VON ENDRE ADY

Resumee

Der mit der vierjahrzehntelangen Geschichte der Kuruzenwelt sich beschäftigende Historiker und Kriegshistoriker kann wohl mit Recht bewundern, wie vermochte der Dichter und Publizist Endre Ady — überholend die Geschichtswissenschaft — solche verborgene Wahrheit und Zusammenhang aus dem Zeitalter der kuruzer Kämpfe erkennen, die zu seiner Zeit in den historischen Werken meistens unaufschliesslich waren! Aber man kann auch sagen, dass er zur seelischen Welt der Leute dieses Zeitalters so nah kam, wie niemand vor ihm, aber nicht einmal viele nach ihm! Ob all diese waren von Ady nur ein geniales, instiktives „Darauf-Gefüll"? Oder war es vielleicht die Folgerung eines ordnungsmässigen Erkenntniserwerbens? Bei auf diese Fragen gebender Antwort müssen wir mehrere Faktoren in Betracht nehmen. So vor allem das, dass die Zeit, in der Ady lebte, war in allgemeinen günstig für die Entfaltung der kuruzer Geschichtsanschauung. Am Anfang schrieb auch Ady von der Kuruzenwelt im Geist der aus der Ausgleich (1867) stammenden adeligen liberalen Romantik, und seine lyrische und Prosaschöpfungen neuen Geistes geboren nur nach der Jahrhundertswende. Ady, abweichend von den die inneren Gegensätze schmierenden Historikern, wies auf die schweren gesellschaftlichen inneren Widersprüche der kuruzer Kämpfe schonungslos hin. Besonders schonungslos geisselte er die damaligen Grundbesitzer — und manchmal mit Unrecht oder nicht genügendem Grunde —, die er für die Ursachen der Nöte oder des Sturzes hielt. Seine Erkenntnisquellen tüchtig zu entdecken wäre eine schwere Sache, weil Ady die ziemlich im Geheim hielt. Wir wissen, dass er die Werke von Ignác Acsády, Béla Grünwald und Oszkár Jászi kannte und sich in den Werken von Kálmán Thály bewandert bewegte. Er nahm aber viel auch aus der sozialdemokratischen Geschichtsauffassung, die seine Geschichtsanschauung keinesweg in kleinem Masse beeinflusste. Daneben war darauf mit grosser Wirkung seine protestant-centralistische Anschauung, aber auch seine „Kuruzer", Kleinnobele, adelige Traditionsehre.

Das erkennen der einfachen Leute, dazwischen der Soldaten, sogar die gefüllmässige Identizifierung mit ihnen half Ady sein politischen Verhalten, seine Lebensbetrachtung und Lebensweise. Letzten Endes können wir sagen, dass „Ady riesigen Talents, aber noch riesigeren Instinkts", sich ziemlich offen nähernd zu den nicht in allen übereinstimmungen Historikerischtungen seiner Zeit, aus dem Legieren der gegensätzlichen Daten und aus deren Weiterdenken zur in mehreren grundsätzlichen Fragen die wirkliche Situation besser annährenden Erkennung kam als zahlreiche, mit dieser Zeit sich beschäftigende Historiker oder Kriegshistoriker. So wurde die Dichtung und Prosa Adys zu wertvollen ergänzenden Quelle für diejenige, die die vierzehntelange Kuruzenwelt und ihre Kriegsvolk in ihrer historischen Richtigkeit erkennen wollen.

GAZSI JÓZSEF

A BORKANYUK-PARTIZÁNCSOPORT

„Valamikor a történelem elmondja az igazságot az én szerény személyemről is."

(Borkanyuk Oleksza búcsúleveléből)

A VKF hírközpontjában szolgálatot teljesítő ügyeletes tisztnek 1942. január 6-án az adta a legtöbb gondot, hogy hogyan is összesítse a Zsablya környéki eseményekről sorban befutó jelentéseket. Az V. hadtest pl. hírül adta, hogy január 4-én délután egy megerősített csendőrjárőr Zsablyától K-re „csetnik bandától tüzet kapott". Feltételezésük szerint mintegy 100 partizánnal álltak szemben, akiket — miután egy század erejű segítséget kaptak — este 7 óráig a nagybecskereki műúttól D-re szorítottak vissza. A sötétség és a nagy köd miatt az üldözést este 7-kor beszüntették. Magyar részről elesett 6 fő, s megsebesült 7 másik személy. A partizánok veszteségét 10 halottra becsülték.[1]

Bár a harcok január 5-én és 6-án is tovább folytak, a Zablya—Csurog környékén vélt „felkelést" már a kezdet kezdetén leverték. A fasiszta pogromnak ezután mégis kb. 1870 főnyi védtelen polgári lakos esett áldozatául. Az újvidéki tragikus események is már a közvetlen közelben álltak.[2]

Az ilyen horderejű események mellett eleinte alig keltett feltűnést az a hír, amely a VKF/2 osztálytól futott be a VKF hírközpontba. Az ungvári határvidéki rendőrkapitányságra hivatkozva közölték, hogy 1942. január 4-én, éjfél körül, alacsonyan szálló repülőgép zaja volt hallható a 3. határvadász zászlóalj sávjában. Ezt követően, 10 órakor, a stebnai gátőr jelentette, hogy a házától[3] nem messze ejtőernyőre bukkant, amelyre bádogból készült szállító konténer van felerősítve.

A helyi szervek arra gyanakodtak, hogy valószínűleg partizán leszállás történt. Az ismeretlen ejtőernyősök hamarosan hallattak is magukról. A tatárhágói alakulatnál levő ún. „páncélház" — ott volt a 4. sz. határvadász őrs — 3 fős mozgó járőre egy szürkeruhás, géppisztollyal felszerelt egyéntől, a bázistól mindössze 400 méterre, az erdőben, váratlanul tüzet kapott. Lövöldözés kezdődött, melynek során 2 határvadász katona a vállán megsebesült. A harmadik katona támogatta be őket az őrsre.[4]

A kassai VIII. hadtest távirata már összekapcsolja a részeseményeket, s arra a következtetésre jut, hogy a támadók „szovjet ejtőernyősök voltak".

1 HL VKF 1941. 261. doboz. (d) 152. fólió. (f)
2 *Buzási János:* Az újvidéki „razzia". Budapest, 1963. 80. o.
3 A gátőrház Kőrösmezőtől É-ra, 5 km-re van
4 VKF Uo. 150. f., 158. f.

A katonai vezetés így szerzett tudomást arról az eseményről, amelyet a történettudomány azóta már csak így emleget: a Borkanyuk-partizáncsoport bevetése a Kárpátokban.[5]

Az utóbbi időben előkerült néhány nagyfontosságú dokumentum, amely lehetővé teszi a csoport felkészítésének, az ellenük folyó hajszának és a hadbírói eljárásnak minden eddiginél pontosabb megrajzolását. Ezek közül kiemelem az 5/5—1942 „Szigorúan bizalmas!" minősítésű jegyzőkönyvet, amelyet a rendőrség körösmezői határvidéki kirendeltsége terjesztett fel a VKF-hez. Ennek eredetije 1942. január 9-én a sztaniszlaui SD (Biztonsági Szolgálat) parancsnokságon készült V. A. Razovszkij és Dékán József ejtőernyősök kihallgatása alkalmával. Mindketten a Borkanyuk-csoport tagjai voltak.

Már 1941-ben is szálltak le Magyarországon szovjet partizánok. A Szászrégennél és Miskolcnál bevetett csoportokat a horthysta elhárító szervek felszámolták. Az is igaz, hogy ezek eredetileg Romániába és Szlovákiába indultak, s csupán tévedés folytán kerültek magyar földre. Még jó néhány más csoportról is tudomásunk van, de azokat nem sikerült felderíteni. Ezek észrevétlenül beolvadtak a lakosság soraiba és megkezdték tevékenységüket.

A Borkanyuk-csoport volt az első nagyobb létszámú, a II. világháború alatti Magyarország területére szánt, oda be is vetett, zömmel magyarországi illetőségűekből álló csoport, amellyel a fasiszták szembekerültek. A deszantban ukrán, orosz és magyar nemzetiségű partizánok voltak.

A Borkanyuk-csoportnak mind katonai, mind politikai szempontból nagy jelentősége volt. A tevékenységüket méltató „Kárpáti kalendárium" 1975-ben ezt írta róluk: „A partizánmozgalom vezérkara tudomást szerzett, hogy Kárpáton túl illegális kommunista szervek működnek, s ellenállást tanúsítanak a megszállókkal szemben. A KMP vezetősége tapasztalt szervezők egy csoportját azzal bízta meg, hogy Borkanyuk vezetésével hangolják össze ezek tevékenységét, s alakítsanak újabb osztagokat."[6]

A partizánok felbukkanása a Tatár-hágó körzetében a katonai vezetés számára azt jelentette, hogy a jövőben is számolniuk kell e harci forma alkalmazásával. A csoport feltűnésének politikai jelentősége is volt. A Borkanyuk ellen később lefolytatott hadbírói eljárás és per részét képezte annak az irtóhadjáratnak, amelyet a horthysta rendőrség és a VKF/2 defenzív osztálya a haladó erők, mindenekelőtt a kommunisták ellen folytatott.

1942. május 1-én kezdődött meg az a nagy letartóztatási hullám, amely szétzúzta a magyar függetlenségi mozgalom oly szépen induló, lassan megizmosodó erőit. A nyomozó szervek több mint 500 kommunistát, baloldali szociáldemokratát, szakszervezeti funkcionáriust tartóztattak le, gyötörtek meg, ítéltek súlyos börtönbüntetésre. Halálra kínozták Rózsa Ferencet, kivégezték Schönherz Zoltánt, a KMP vezetőit.[7]

A Borkanyuk-ügy látszólag beleillett a nyomozó hatóságok azon koncepciójába, hogy Moszkva beavatkozik a magyar viszonyokba, s belső harcot kezdeményez. Nemcsak a kormány, de egyenesen a rendszer megbuktatására is törekszik. Azt hangoztatták, hogy a kommunisták idegen érdekeket szolgálnak, s tevékenységük egyedüli célja a Szovjetunió megsegítése, tehermentesítése. „Az utóbbi időben az ellenséges részről Magyarországba küldött forradalmi utasításoknak megfelelően arra törekszenek, hogy Magyarország a hadseregét a had-

5 Átnézve a témára vonatkozó — s hozzáférhető — teljes forrásanyagot, a visszaemlékezéseket, a levéltári, a könyvészeti és sajtóanyagot, arra a következtetésre jutottam, hogy a csoport tevékenységét nemhogy közvélemény nyünk, de még a szakemberek se n ismerik. A publikációk rengeteg téves adatot tartalmaznak, egymásból élnek, s telve vannak jóindulatú ferdítésekkel.

6 Kárpáti Kalendárium. 1975. 63. o.

7 *Pintér István:* Magyar antifasizmus és ellenállás. Budapest, 1975. 92. o.

színtérről vonja vissza" — említi a VKF bírósága a KMP 1942-es tevékenységét elemezve.[8]

Azt állították, hogy a kommunisták idegen ügynökök, akik egy velünk hadban álló ország javára kémkednek. A későbbi Borkanyuk-perben is visszatér a sztereotíp mondat: „a magyar állam fegyveres erejének hátrányt, az ellenségnek előnyt okozni megkísérelte."[9]

Felkészülés a partizánharcra

Oleksza Borkanyuk a hitleri orvtámadás után nyomban katonai szolgálatra jelentkezett. 1941. június 23-án lépett a Vörös Hadsereg kötelékébe.[10] Mint magas képzettségű politikai munkás, több emigráns kommunistával együtt ő is arra készült fel, hogy hazatér szülőföldjére az antifasiszta mozgalom, a népi partizánháború vezetésére.

A kiképzés során gyakorolták az ejtőernyős ugrást, a rádióadók használatát, a fegyverek kezelését. Elsajátították a vasutak és más műtárgyak robbantásának technikáját. Foglalkoztak az illegális munka és a konspiráció módszereivel, megismerték a partizánmozgalom harci taktikáját.

Már 1941 szeptember havában, a Csehszlovák KP és a KMP moszkvai vezetőségei kezdeményezésére, a politikai emigránsokból néhány csoport alakult, azzal a szándékkal, hogy hazatérve segítsék az illegális földalatti munkát. A magyar párt vezetői is javasolták, hogy Borkanyukot is küldjék haza a kárpátaljai partizánharc irányítására.[11]

Az egyik csoport élére valóban őt nevezték ki. Ekkor írta feleségéhez: „Csak büszke lehetek rá, hogy a Párt ilyen nagyszerű feladattal bízott meg. Minden erőmet, minden tudásomat latba vetem, hogy ezt a feladatot becsülettel teljesítsem."[12]

1941 szeptemberében már egy különleges bázison találjuk őt és leendő harcostársait. Ez Moszkva mellett volt, és Szhodnyának hívták. Itt készültek fel, vagy kaptak végső kiképzést azok a magyar, román, bolgár, finn és német hazafiak, akik illegális pártmunkára, vagy a fasizmus elleni partizánharcra jelentkeztek.[13]

Biztos adat van rá, hogy 1941. szeptember 23-án már mindazok a személyek Szhodnyán tartózkodtak, akik később a Borkanyuk-csoportba — és a később említendő ún. II. csoportba — beosztást nyertek. Borkanyuknál a következők voltak:

Valódi név	Beosztás	Orosz név	Nála lévő iratok	Társa így említi
1. Oleksza Olekszijovics Borkanyuk	parancsnok	Boriszov	Popovits László	Nyikolajevics Alekszej
2. Hábermann Sámuel	pk. h.	Bondarenko	Spiegel Lajos	
3. Mozsarovics Mihály		Zajec	Dudás Mihály	
4. Dékán József		Szmirnov	Bartuk János	
5. Kővágó Gyula		Bogdanov	Kovács Ferenc	
6. Vitalij Alekszandrovics Razovszkij	rádiós	Macedoni[14]		

8 Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Szerk.: Harsányi János. Budapest, 1966. 161. o.
9 HL HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580
10 Hadbírósági perében 1941. július 2-a szerepel.
11 *Ivan Hrancsak:* Oleksza Olekszijovics Borkanyuk. Uzshorod, 1975. 89. o.; Kárpáti Kalendárium. 1975. 62. o. Hrancsak műve még e témában: Oleksza Borkanyuk Polumjannüj borec za vizvolennja trudjascsih Zakarpattja. Kijev, 1956.
12 *Ivan Hrancsak:* Oleksza Olekszijovics Borkanyuk. Uzshorod, 1975. 89. o.
13 VKF 1941. 267. d. 360. f. 4114. sz. Razovszkij anyaga, Dékán József a 205/II. lövészezredet említi a kiképző ezredként;
A felkészítésre Kerekes Erdei Józsefnek, a szerző számára adott visszaemlékezését használtam fel. Kerekes szerint a felkészítés a Vörös Hadsereg vezérkara egyik speciális iskoláján történt. A Geroj Karpat (Uzshorod, 1972. 179. o.) c. kiadvány szerint viszont a Partizánmozgalom Központi Törzse iskoláján részesültek kiképzésben.
14 Összeállítás a különböző forrásanyagokból.

Kétségtelen, hogy a csoportból, tudásánál, tapasztalatánál, politikai érettségénél fogva magasan kiemelkedett Borkanyuk személye. Hosszú éveken át annak a területnek pártéletét és munkásmozgalmát irányította, ahová rövidesen hazafelé készülődtek.

Röviden tekintsük át most életútját.[15]

1901. január 11-én született a Verhovina vidékén elterülő Jászinyán, azaz Körösmezőn, egy szegény favágó családjában. A tehetséges gyermek magánúton tanult, s elvégezte a munkácsi kétéves kereskedelmi szakiskolát, majd Ungváron az ún. kereskedelmi akadémiát.

Már diákkorában kapcsolatba került a munkásmozgalommal, a kommunista párttal. 1924-ben felvették a Kommunista Ifjúsági Szövetségbe, majd egy évre rá a pártba. Élete ettől kezdve mindvégig összefonódott a munkásosztály, a forradalom ügyével.

A CSKP KB javaslata alapján Borkanyuk Németországon át a Szovjetunióba utazott tanulmányai folytatására. Mint Wolf Sándor nevű üzletember, 1926-ban lépte át a határt. Ezután a harkovi egyetem újságírói fakultását végezte el.

1929 augusztusában hazatért, ahol a munkák sokasága várt reá. Hamarosan az országrész kommunista ifjúsági szervezetének titkára, s egyben a Pracjujucsa Mology, azaz a Dolgozó Ifjúság c. lap szerkesztője lett. Borkanyuk a hivatásos forradalmár életét élte. Erejének nagy részét a tömegek körében végzett munka kötötte le.

1931-ben átvette a Kárpátszka Pravda szerkesztését, s beválasztották a párt országrészi bizottságába. Tagja volt a CSKP Központi Bizottságának is. Kevert nemzetiségű területen, bonyolult politikai viszonyok között, a gazdasági világválság bajaival tetőzve, sikerrel folytatta harcát a dolgozók igazáért.

Borkanyuk 1933-ban a CSKP országrészi bizottságának első titkára lett. Vezetése alatt Kárpátalja dolgozói tüntetések, sztrájkok sokaságával tiltakoztak a burzsoá uralom ellen. Az 1935-ös választásokon a kommunista párt került az első helyre, megszerezve a szavazatok 25,6 százalékát. Ekkor került be Borkanyuk is a csehszlovák parlamentbe. Ez olyan nagy jelentőségű tény volt, hogy később még a horthysta hadbíróság is kénytelen volt respektálni. Képviselői voltára az ellene folyó perben többször is rámutattak. Parlamenti felszólalásaiban Kárpátaljának önkormányzatot, népének munkát, kenyeret és szabadságot követelt.

Nagy élménye volt, hogy Gottwald, Siroky, Sverma és Zápotocky társaságában részt vehetett a Komintern VII. kongresszusán. Szirovoj álnéven fel is szólalt a világ kommunistáinak mérföldkővé váló tanácskozásán.[16] Ettől kezdve élete fő tartalmát a fasizmus elleni harc töltötte be. Hamarosan eljutott politikai pályafutása csúcsára: — 1936 áprilisában beválasztották a CSKP Politikai Bizottságába.[17]

Látva a Csehszlovákia integritását fenyegető veszélyeket, Borkanyuk és munkatársai még időben felkészítették a pártot az illegális, a földalatti munkára. Az első bécsi döntés elől a pártvezetés áttelepült Husztra. Ekkor azonban már felgyorsultak az események.

1939 tavaszán eldőlt Csehszlovákia sorsa. Hitler elfoglalta Cseh- és Morvaországot, ügynökei létrehozták az „önálló" Szlovákiát. Március 15-én Horthy csapatai megszállták Kárpátalját. Borkanyuk egy nappal ezután, március 16-án éjszaka, 2 elvtársa, Turjanica Iván és Weisz Sámuel kíséretében elindult, hogy

15 *Iván Homenko:* Szabadságunkért harcoltak. Uzshorod, 1974. 96. o.; Életére lásd: *O. Borkanyuk:* Csim je dla nasz Radjanszkij Szojuz. Uzshorod, 1976. *Ivan Hrancsak:* Oleksza Olekszijovics Borkanyuk. Uzshorod, 1975.

16 Beszédét l.: Kárpáti Kalendárium. 1975. 87. o.; *O. Borkanyuk:* Csim je dla nasz... i. m. 165. o.

17 *Roják Dezső:* Akik nem hajtottak fejet. Bratislava, 1963. 72. o.

Románián át a Szovjetunióba jusson. Néhány hónap múlva követte őt felesége, Szerén Borkanyuk is.

Szovjet földön előbb a Moszkva melletti Opalisz községben[18] üdült, majd a Vörös Segélynél. azt követően pedig a Kominternnél kezdett dolgozni. Ekkor teremtett újra szoros kapcsolatot az emigrációban élő cseh, szlovák és magyar kommunista pártvezetőkkel. Ismerte Rákosi Mátyást, a Komintern titkárát is. A szorosabb kapcsolatra annál inkább szükség volt, mert a Komintern titkársága a kárpátaljai terület kommunista mozgalmának irányítását a KMP szervezeti keretei közé utalta.[19]

Borkanyuk 1941 januárjában elnyerte a szovjet állampolgárságot. Alig fél évre rá Hitler csapatai megtámadták a Szovjetuniót. Eljött a fegyveres önvédelmi harc időszaka. Oleksza szolgálatra jelentkezett a Vörös Hadseregbe.

Hábermann Sámuel szabómunkás 1899. augusztus 13-án született. 1941-re már régi harcosa volt a munkásmozgalomnak. Részt vett az első világháborúban. Az Októberi Forradalom után vörösgárdista lett. 1921-től a CSKP tagja volt, majd a munkácsi járási pártszervezet titkáraként dolgozott. Vezetése alatt a városi pártszervezetben pezsgő, eleven élet folyt.

Parlamenti képviselőnek jelölték, de a május elsejei beszédéért börtönbe került, s egy évig fogva tartották. Tagja volt a munkácsi városi tanácsnak is. Szűkebb hazájának minden faluját, városát, hegyét jól ismerte.

A horthysta megszállók elől menekülve elhagyta Kárpátalját. A Szovjetunióban önként jelentkezett a Vörös Hadseregbe, Vorosilovgrádban ejtőernyős kiképzésben részesült, majd partizánmunkára kérte magát.[20]

Mozsarovics Mihály életrajzi adatait csupán szórványosan sikerült összeállítani. 1899-ben született. 1924-től a CSKP tagja. 1929-ben Berlinben részt vett a nemzetközi antifasiszta kongresszuson, ahol fel is szólalt. Régi tapasztalt pártmunkás volt, aki már 1933-tól együtt dolgozott Borkanyuk első titkárral. A huszti járási pártbizottság titkára volt, és a CSKP megyei pártbizottságának tagja. Egy időben az országrészi pártbizottság instruktoraként a nagyobb vidéki pártszervezetekkel való összeköttetést biztosította. 1939-ben, már március elején, a Szovjetunióba emigrált.[21]

Dékán József 1916-ban a Garam menti Libád községben, az egykori Esztergom megyében született. Tanult szakmája vasesztergályos volt. 1929-ben munkát keresve feleségével együtt Franciaországba ment. Egy Párizs környéki gyárban dolgozott. A spanyol szabadságharc kitörésekor 2 fivérével együtt önként jelentkezett a Nemzetközi Brigád soraiba. A magyar zászlóalj géppuskás századába osztották be.[22]

Később Zalka Máté gépkocsivezetője, kísérője lett. Egy feladat teljesítése közben súlyosan megsebesült. Bajtársai vitték át Franciaországba, ahol sok más magyarral együtt őt is internálták. A szovjet kormány azonban segítségükre sie-

18 Itt ismerkedett meg vele Friss István (Lobogó, 1962. október 3.) és Skolnik József (L.: *Vadász Ferenc:* Föld alól a fénybe. Budapest, 1969. 99. o.)

19 A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története. Uzshorod, 1975. 133. o.

20 *Vadász Ferenc:* Legenda nélkül. Budapest, 1975. 64. o.

21 Kárpáti Kalendárium. 1975. 62. o.; *Ivan Hrancsak:* i. m. Uzshorod, 1975. 45. o.; Boldogság felé. i. m. 140. o.; *O. Borkanyuk:* Csim je dla nasz... i. m. 329. o. 175. jegyzet.

22 Dékán József Libád-i születését (Luba, Csehszlovákia) a község párttitkárának a szerzőhöz intézett levele is megerősíti. Dékán itt ismertetésre kerülő életrajzába jelenlegi tudomásunk szerint nem illeszthető be az a néhány mozzanat, amely a HM 1942. eln. 13. oszt. 45 653 sz. iratban található. Az ottani adatok szerint Dékány József (sic!) kárpátaljai lakos volt, aki kiképzés céljából szökött ki a Szovjetunióba. Szökését Sajovics Chaskel segítette elő. Ugyanakkor számos mozzanat — a bevetés dátuma, az elfogás ténye, az elfogott partizán átadása a magyaroknak — arra utal, hogy Dékány azonos Dékánnal. Lehetséges, hogy az elfogott Dékán József a kihallgatás során megkísérelte összekuszálni, leplezni az előéletét. *Vadász Ferenc:* Legenda nélkül. I. m. 36. o.

tett. 1939. április 6-án felesége és 3 esztendős kisfia kíséretében a Le Havre-i kikötőben felszállt a „Szmolnij" nevű szovjet hajóra, amely Leningrádba vitte a volt internáltakat.[23]

Dékán József üdülőbe, majd kórházba került, hogy minél előbb felépüljön. A hitleri támadás után — noha az egészsége még nem is volt teljesen rendben — önként jelentkezett a Vörös Hadseregbe. Itt speciális tevékenységre választották ki. „Amikor megtudta, hogy Oleksza partizán feladatot kap, rögtön követelte, hogy őt is osszák be mellé... Számtalanszor kijelentette, hogy nincs olyan feladat, amelyre Olekszával együtt ne vállalkozna" — emlékszik vissza harcostársa, Fodor Zoltán.[24]

Kérését teljesítették. Gyorsított ejtőernyős kiképzésben részesült, majd hamarosan beosztották a Borkanyuk vezetésével szerveződő partizánosztagba.

Kővágó Gyula volt a csoport ötödik tagja. Igazi neve Fehér Gyula volt. 1909- vagy 1910-ben született. 1929-től a KMP tagja volt, s részt vett az illegális mozgalomban. Budapesten a Paszományárugyárban volt portás. 1934-ben a KMP Moszkvába, a Lenin-iskolába küldte. Itt 1936 tavaszán végzett. A párt ekkor még nem küldte haza, így esztergályosként kezdett dolgozni. A háború kitörésekor a külföldiek gyülekező helyén, a Nemzetközi Vörös Segély központjában, szolgálatra jelentkezett. Szhodnyán tanult, ejtőernyős kiképzésben részült, majd őt is beosztották a Borkanyuk-csoportba.[25]

V. A. Razovszkij 1912. április 24-én a Dnyepropetrovszk körzetéhez tartozó Pavlovgrádban született. Apja könyvelő volt. Középiskolát végzett, majd a Vörös Proletár gépgyárban lakatosként dolgozott. Nagyon érdekelte a rádiózás, s ezért a munka mellett elvégezte a felsőfokú rádiótechnikai iskolát is. 1937-ben kapta meg mérnöki oklevelét. A mozgósításig a hírszerző népbiztosság állományában főmérnökként tevékenykedett. Moszkvában lakott, a Szadovo-Szuharevszkaja utca 9. szám alatt. Felesége és gyermeke is volt.

1941. augusztus 20-án vonult be katonai szolgálatra. A Moszkvában állomásozó 5/b. rádiószázadhoz osztották be, ahol fegyverismeretet tanult, gyakorolta a morzézást, a rádiószerelést. Ezután mint oktatótiszt — századosi rangban — egy csoporthoz került, ahol diverziós, partizán és speciális feladatokhoz képeztek rádiósokat.

Razovszkij kitűnő szakember volt, s ezért őt is front mögötti tevékenységre, az ellenség hátában végzendő munkára vették számításba. Részt vett egy ejtőernyős tanfolyamon, s ennek során gyakorló ugrást is végrehajtott.

Innen egy katonai híradó szakaszhoz vezényelték, ahonnan 1941. szeptember 5-én Szhodnyába irányították.[26]

Itt az egyes csoportok el voltak választva egymástól, az ottlevők nem beszélhettek, nem ismerkedhettek. Erre csak később, a harci bevetést közvetlenül megelőzően, s csupán véletlenül kerülhetett sor. A németek pl. 1 kilométernyire voltak a magyar csoport körletétől. A résztvevőkről így beszél V. A. Razovszkij, a csoport későbbi rádiósa: „Nézetem szerint az ottani külföldiek mind kommunisták voltak, kik hazájukból emigráltak."

Úgy tűnik, hogy Szhodnyában már nem folytattak szakirányú — pl. ejtőernyős — képzést, s itt már csak a csoportok összeszoktatása, meghatározott

23 *Fodor Zoltán:* Az A—3131-es hazatér. Budapest, 1964. 87. o.
24 Uo. 109. o.
25 Kerekes Erdei József és Balogh Mária adatközlései nyomán.; Kárpáti Kalandárium. 1975. 72. o.
26 VKF 1942. 267. d. 359. f.; A csoport tagjaira még l.: Geroj Karpat. Uzshorod, 1972. 179. o.

feladataikra való felkészítése folyt. E mellett gyakorolták a céllövést, a robbantások technikáját is. Borkanyuk és a rádiótávirász pl. itt sajátították el a rejtjelezés tudományát.

A szhodnyai „összeszoktatás" során a csoport minden egyes tagjával megismertették leendő feladataikat. A bevetést az Északkeleti Kárpátokban, a Ploszkoj és Dolgoj hegyek közé tervezték. A csoport tagjai tudták, hogy Magyarországra, Kárpátaljára kell jönniük, ahol a földreszállás után katonai és politikai jellegű feladatok vártak rájuk.

Az ilyen típusú csoportok esetében a megbízatás rendszerint kombinált jellegű volt: egyaránt meg kellett oldani politikai, pártszervezői, hírszerzői, partizán- és harci jellegű feladatokat is.

Razovszkij szerint „a munkás néppel kellett összeköttetésbe lépnünk, s őket a lehetőség szerint fegyverekkel kellett ellátni. Az üzemekben nyugtalanságra kellett szítani. A vasútvonalakat és egyéb fontos üzemeket robbantásokkal tönkre kellett tenni."[27]

Feladatul kapták a nagybocskói vegyészeti gyár[28] felrobbantását, a fatelep felgyújtását. Meg kellett rongálniuk a körösmezői vasútvonalat, el kellett pusztítani az ott található hidakat, műtárgyakat. Mindezzel akadályozniuk kellett a magyar csapatok utánpótlását. A náluk található nagy mennyiségű robbanóanyag is arra utalt, hogy az egyik fontos feladatuk a robbantások végrehajtása volt.

A magyar hadbíróság ténymegállapítása szerint Borkanyuknak és csoportjának az volt a feladata, hogy „hadifontosságú üzemekben és tereptárgyakon rombolást kövessen el, továbbá, hogy Kárpátalja területén az elégedetlen elemekből partizánmozgalmat szítson."[29]

Utasítást kaptak, hogy a vasúti forgalomról, a csapatok mozgásáról, fontosabb személyek utazásáról rádión küldjenek értesítést megbízóiknak. Kapcsolatot kellett teremteniük olyan személyekkel, még fasisztákkal is, akiktől információkat remélhettek.

Ismerünk olyan adatot is, hogy a partizáncsoport vezetői személyre szólóan további megbízatásokat és feladatokat is kaptak. Ezek között szerepelt az is, hogy vegyék fel a kapcsolatot a Kárpátalján élő kommunista vezetőkkel. Ezek tehát pártutasítások voltak, s kidolgozásukban a KMP Moszkvai Bizottsága vezetői is részt vettek.[30]

Mint utaltam rá, 1939. március 15-e után a Komintern határozata értelmében Kárpátalja kommunista szervezeteinek irányítását a KMP vette át. A Borkanyuk-csoportot a magyar párt szervezte meg, irányította, s küldte haza Magyarországra.[31]

A Borkanyuk-csoport felkészítése 1941. szeptember 24-re teljesen befejeződött. Az elöljáró szervek egy kis házi ünnepséggel, búcsúesttel akarták emlékezetessé tenni a napot. A vacsorán részt vett egy tábornok, a hírszerző szolgálat vezérkari főnöke, a szolgálat politikai biztosa, és a Komintern egyik titkára, Rákosi Mátyás is.

A vacsorán Borkanyukék egy másik vegyes állományú csoporttal, a velük együtt kiképzett ún. II. sz. csoporttal is találkoztak, amely úgyszintén befejezte felkészülését a magyarországi bevetésre.

27 VKF 1942. 267. d. 360, 362. f.
28 *A. I. Puskás:* Vengrija v godü vtoroj mirovoj vojnü. Moszkva, 1966. 219. o.; Csendőrségi lapok 1942. november 1.; Népszabadság 1971. január 10.
29 HL HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580.
30 VKF 1942. 267. d. 360. f.
31 *Homenko:* i. m. 99. o.

Grisin, a II. csoport rádiósa, később elmondta a vacsoráról távol levő barátjának, Razovszkijnak, hogy „az esten igen sokat beszéltek magyarul, úgyhogy nem értett meg mindent". Pohárköszöntő hangzott el, hogy „feladatuk teljesítése Szovjet-Magyarország részére szükséges és kívánatos." Itt, a vacsorán, újra ismertették leendő feladataikat is.

Szeptember 25-én Borkanyukék egy moszkvai repülőtérről a Krímbe indultak. Voronyezsi és rosztovi leszállás után 1941. szeptember 28-án érkeztek meg Szimferopolba. Ez a terület már a német gépek hatósugarán belül feküdt. A repülőteret éppen a megérkezésük napján érte bombatámadás.[32]

Szimferopol és a tenger melléke az időben a Délkelet-Európába tartó partizáncsoportok kiindulási bázisa volt. Ide érkezett meg Moszkvából a II. sz. magyar csoport is. A tengerpart menti Anapában több bolgár csoportot is felkészítettek. Az egyik az október 12-e körüli napokban el is repült Bulgáriába. Feladatukat az erős elhárító tűz és motorhiba miatt nem tudták teljesíteni. Ezért visszatértek a kiindulási bázisra. December elején aztán egy Novorosszijszkból induló tengeralattjáró szállította át őket Bulgáriába.

Más adatok is megerősítik, hogy 1941. augusztusától 7 csoportban 55 bolgár politikai emigráns tért haza a Szovjetunióból a népi ellenállás, a fegyveres partizánharc és az illegális pártmunka támogatására. A csoportok indulási dátuma: augusztus 11., 28.; szeptember 10., 13., 18., 22 és október 6. Ehhez jön még az említett október 12-i anapai csoport is. Öt csoport ejtőernyővel szállt le, kettő búvárhajóról lépett partra.

A Krímből 1941. szeptember 28. és november 10. között két román csoportot is útnak indítottak. Ezek állománya részben szovjet fogságba került, s antifasiszta harcra jelentkezett román tisztekből állt.[33]

Október 22-én Szimferopolt evakuálni kellett. A magyar csoport egy Zorin nevű őrnagy vezetésével tehergépkocsin áttelepült Anapába. Egy villában szállásolták el őket, amely a „Fekete-tengeri híradó állomás" fedőnevet viselte. Rajtuk kívül románok és besszarábiaiak is voltak itt. Ezek előtt saját nevüket nem használhatták, hanem álnéven mutatkoztak be. Hogy jelenlétük ne legyen feltűnő, ruházatukat lecserélték, s ettől kezdve ők is a Vörös Hadsereg nyári egyenruháját viselték.

A német SD és a magyar defenzív szervek később arra a következtetésre jutottak, hogy Anapa a szovjet felderítők és partizánok fontos kiinduló bázisa lehet.

Megtudták, hogy Anapa csupán egyik alárendelt szerve az egyik novorosszijszki parancsnokságnak. Az anapai csoportok vezetője bizonyos Paraszelcev nevű őrnagy volt. Az induló csoportoknak pedig Truszov őrnagy adta meg a legvégső eligazítást. Ismert lett még Zorin őrnagy, valamint Alekszander Barikin főhadnagy neve is, aki a partizánokat a célterület fölé is elkísérte.

Anapában nemcsak csoportokat, de egyes személyeket is — köztük nőket — felkészítettek a fasiszták hátországában történő ejtőernyős bevetésekre, „különleges megbízatással". Az egyik vallomástevő 4 ilyen partizánnőről tesz említést.[34]

A magyar elhárító szervek az ún. II. sz. magyar csoportról igyekeztek adatokat gyűjteni. Megtudták pl., hogy az előzetes tervek szerint a gép pilótája 1942.

32 Előzőekre: VKF 1942. 267. d. 360. f.

33 Bulgariens Volk im Widerstand. 1941—1944. Berlin, 1962. 34., 385. o.; *Heinz Kühnrich:* Partizánháború Európában. 1939—1945. Budapest, 1973. 87. o.; 1941. december 27-én és 1942. január 5-én 2 lengyel csoport is hazatért a Szovjetunióból. Ezek a puskinói Komintern iskola hallgatói voltak. Később ők szervezték újjá a lengyel KP-t. L.: *Gac-Grot-Szota:* Geschichte der Polnischen Armee. Berlin. 1978. 34. o.

34 VKF 1942. 267. d. 360—362. f.

január 28-án — holdtöltekor — készül Magyarországra repülni. A bevetés időpontja az időjárástól függően esetleg február 10-ig tolódhat el.[35]

Erről a titokzatosnak tűnő II. csopotról néhány adat az SD-nek is tudomására jutott. Megállapították, hogy eredetileg nem Borkanyukéknak kellett volna elsőként Magyarországra jönniük, hanem január 3-án — „ha ... jobb idő lett volna ..." — a II. csoport került volna bevetésre. Ezt Dékán József is megerősítette, aki közölte, hogy a tengerpart menti Gelendzsikben találkoztak is a II. csoportbeliekkel. De aztán valamilyen ok folytán mégis Borkanyukék repültek el elsőnek, január 4-én, s azzal számoltak, hogy a többiek 28-án jönnek utánuk.[36]

A magyar katonai szervek a II. csoport létét komolyan vették, s tényleges bevetésével számoltak. A VIII. hadtestparancsnokság 1942. január 13-án azt jelentette a VKF-nek, hogy „az állítólagos tervről a határvadász dandár alakulatait tájékoztattam".[37]

A kassai hadtest január 22-én táviratilag hívta fel a VKF figyelmét egy titkos rövidhullámú adó — feltehetően a Kossuth rádió — egyik hírére. E szerint a rádió figyelmeztette a Felvidék és Kárpátalja lakosságát, hogy február 10-e és március 1-e között ne utazzon éjszakai vonattal. A hír „összefüggésben látszik lenni a Sztaniszlauban kihallgatott ejtőernyősök vallomásával, mely szerint január hó 28-a körül újabb ejtőernyősök bevetése várható."[38]

Az elhárító szervek nyomozása szerint a II. csoportban voltak:

1. Heinz József (orosz nevén Csipengó). A nemzetisége ismeretlen. Hat nyelven beszélt, köztük kitűnően németül.
2. Lendney Iván[39] (Rovnyak). Magyarul keveset tudott.
3. ? Miska (Bondar). Román katona volt. Valószínűleg román.
4. ? Vaszil (Csernogorszki). Valószínűleg ukrán volt, mert lengyelül és valamicskét magyarul is értett. Ő volt a „magas" vagy „lord" becenevű fiatal.
5. Roskovics, Ivan Ivanovics. Ukránul beszélt, s magyarul is értett.
6. Nyikolaj Szergejevics Grisin, a csoport rádiósa, Razovszkij barátja.

Ennyit tudott meg tehát az elhárítás. Mint látni fogjuk, a legfontosabb személyeket, tulajdonságaikat és körülményeiket sikerült elkonspirálni.

Nem tartozott a II. magyar csoporthoz az a kb. 25 éves férfi, aki ott Peter Ivanov néven szerepelt. A társai Koljának is szólították. Egészen bizonyos, hogy ez a név is költött név volt. Apja Prágában élt, s valamilyen magas állást töltött ott be. Ivanov foglalkozása technikus volt. Kitűnően beszélt csehül és németül, ezért egyesek osztráknak vélték. A tervek szerint ő is a II. csoporttal repült volna, s a gép elsőnek őt tette volna le, valahol cseh terület felett.[40]

A II. csoportot körülvevő homály számomra csak akkor oszlott el, amikor a készülő antifasiszta lexikon anyaggyűjtése során megismerkedtem Érdei Józseffel, illegális nevén Kerekes Mihállyal, a II. csoport egykori tagjával.

Ekkor sikerült csak azonosítani a fentebb említett személyeket is. Kiderült, hogy Heinz József Rózsa Richárddal[41] azonos, Miska pedig Kerekes Mihállyal.[42] Roskovicsnak Turjanica Iván[43] felel meg. Peter Ivanov pedig Kolja névre hallgatott.

35 VKF 1941. 264. d. 184. f.; 1942. 267. d. 4152.
36 VKF 1941. 261. d. 167, 184. f.; 1942. 267. d. 365. f.
37 VKF 1941. 261. d. 184. f.
38 VKF 1942. 267. d. 4152.
39 *Homenko:* Szabadságunkért... i. m. 102. o.; *O. Borkanyuk:* Csim je dla nasz... i. m. 329. o., 176. jegyzet.
40 Kerekes Erdei József visszaemlékezése.
41 A szocialista forradalomért. Szerk. Bakó Ágnes. Budapest, 1975. 569. o.; Népszabadság, 1963. június 2., 1968 június 3.
42 Kerekes Erdei József 1934—36-ban Moszkvában, Lenin iskolán tanul. A háború kitörésekor katonai szolgálatra jelentkezik. A Borkanyuk csoport II. részlegébe kap beosztást. Később még 3 alkalommal készítik elő bevetésre, amelyekre végülis nem került sor. A kijevi partizániskola tolmácsa, fegyvermestere is volt, ahonnan törött lábbal a Tudományos Intézethez, azaz a Kominternhez rendelték.
43 Turjanica Iványra l: *O. Borkanyuk:* Csim je dla nasz... i. m. 327. o., 160. jegyzet.

Erdei visszaemlékezése szerint röviddel a háború kitörése után a Vörös Hadsereg vezérkara felügyelete alá tartozó szhodnyai kiképzőbázison már együtt volt azon magyarok csoportja, akiket a későbbi Borkanyuk-osztagba terveztek bevetni. A későbbi II. csoportbeliek együttesen részesültek kiképzésben. Rózsa már ekkor ott volt velük. Nem világos, hogy az I. részleghez tartozókkal már ekkor találkoztak-e — a záró vacsorát kivéve —, vagy csupán később, a Krímben.

A felkészítés után a II. csoport egy nagy géppel mélyrepülésben Szimferopolba ment. Innen kerültek Anapába, egy gyermeküdülőbe. Itt tovább folytatták kiképzésüket. Később Anapából Novorosszijszkon túl, Gelendzsikbe kerültek, Szolnce Dar-ba, ahol az ottani vízi repülőtér szolgált volna számukra kiindulási bázisul.

Ők akkor úgy tudták, hogy 12 fővel valamennyien a Borkanyuk-csoportot alkotják, akiket megfelelően nagy szállítógép híján két részletben akarnak Magyarország fölé vinni. Közös volt a célterület is. A leszállás helyét „mi választottuk ki Körösmező környékén" — említi Erdei József. Borkanyukék január 4-én el is repültek, noha ők eredetileg a 2. fordulóban mentek volna Magyarországra.

A Rózsa-féle részleg bevetése azért késett, mert nem volt megfelelő szállítóeszköz. Borkanyukék gépe visszatérőben eljegesedett, lezuhant, roncsai a török partokra kerültek. Elpusztult a gép 7 főnyi személyzete is. Erdei szerint az esetet a korabeli lapok is megírták.

A II. részleg a későbbiekben sem került már bevetésre. Ennek oka az volt, hogy miután nem jött létre Borkanyukékkal a rádiókapcsolat, a II. csoport útnak indítását Dimitrov már nem engedélyezte.

Az egyik napon megjelent a II. csoportnál egy Szmirnov nevű alezredes. Közölte, hogy a fronton súlyos a helyzet, s nem kerül sor újabb bevetésre. (Nem is indult újabb deszant, csak 1943 májusában, a sztálingrádi győzelem után. — G. J.)

Szmirnov ez alkalommal hosszasan tárgyalt Rózsával, aki valami más megbizatással hamarosan el is került a csoporttól. A többieket áprilisban Krasznodarba vezényelték, hogy onnan kerül majd sor bevetésükre. 1942. május 12-ig várakoztak itt, majd visszarendelték őket Szhodnyába.

Később a II. részleg újra együtt volt, tanultak, az illegális föld alatti munkára készítették fel őket. Majd a kiképzést beszüntették a „következő rendelkezésig." De utasítás csak nem jött, s az embereket más feladatokra vették igénybe.[44]

1943 tavaszán, nyarán újra elkezdődött a kisebb magyar csoportok felkészítése. A Komintern ezeket lengyel földön át akarta Magyarországra küldeni. Mint ismert, ekkor indult haza a Rózsa—Fodor—Visontai-csoport (1943. június 2.) valamint a Killián—Turjanica Anna-csoport (július 25.). A már említett Kerekes Erdei József úgy tudja, hogy eredetileg ő lett volna Rózsával egy párban, ha törött lába nem akadályozza meg ebben. Rózsa így Fodor Zoltán és Visontai Ilona kíséretében indult el, hogy Varsó át hazajusson. A gépből a lengyel célterület fölött ki is ugrott, földet ért, de azután teljesen nyoma veszett.

Rózsa Richárd, a nagy magyar forradalmár élete tehát szorosan összekapcsolódik a Borkanyuk-csoport történetével.

44 Az előzőek Kerekes Erdei József visszaemlékezése alapján íródtak.

Az ejtőernyős csoport anyagi felkészítése

Most pedig szóljunk a Borkanyuk-csoport úti előkészületeiről. A csoport tagjai átvették a feladathoz szükséges fegyvert, felszerelést, és más anyagokat. A magyar hatóságok később gondosan számba vették a birtokukba került szovjet eredetű tárgyakat, így pontos képet kaphatunk a csoport anyagi ellátottságáról, az egyes személyek felszereléséről.

Minden partizánharcos géppisztollyal, pisztollyal, s elegendő lőszerrel volt felszerelve. Fejenként 2—2 kézigránát volt náluk. Ezenkívül még 50 kézigránátot, 10 időzíthető robbanókészüléket és nagy mennyiségű lőszert hoztak magukkal. Ellátták őket a szükséges műszaki anyagokkal és térképekkel is.[45]

Kővágó Gyulánál pl. az alábbi felszerelés volt: 2 kézigránát, 2 robbantó gyutacs, 1 tájoló, 1 zseblámpa, 1 kulacs. Az apróbb személyi tárgyakon túl hamisított személyi okmányok is voltak nála. Mozsarovicsnál 1 tőr volt. Találtak még nála 200 pengőt, hamisított iratokat és némi élelmiszert. Hábermannál 800 pengő készpénz volt.

A személyi felszerelésen túl ejtőernyővel ledobtak egy bádog konténert is, amely a Stebna-i gátőrháznál ért földet. Ebben egy doboz izzógyújtó, 5 sátorlap, 3 pár barna férficipő, 4 pár rövid harisnya és élelmiszer (2 kg cukor, 3 doboz kétszersült, 1 csomag konzervkávé, 2 kg húskonzerv), valamint mosdófelszerelés volt.[46]

Az első 3 fő kiugrása után kioldották a repülőgép szárnyára erősített 3 hatalmas csomagot is, amelyben robbanóanyag volt. A határ német oldalán később 2 nagy ejtőernyős csomagot találtak, amelyben fegyver, gyújtózsinór, 30—30 kg robbanóanyag és újra csak élelmiszer volt.[47]

A terület módszeres átkutatása során 1942. január 6-án 38, egyenként 30—40 kg ekrazitot tartalmazó ládát is találtak, amelyeket ugyancsak ejtőernyővel, repülőgépről dobtak le. A ládákon — megtévesztésül — német címke volt. A nyomozó szerveknek feltűnt, hogy a csoport létszámához viszonyítva túl sok a robbanóanyag. 6 ember ennyit nem igényel. Azt a következtetést vonták le, hogy a partizánok „további, esetleg nagyobb vállalkozásra számítanak". Ma már tudjuk, hogy ez a II. csoport lett volna.[48]

A harcosok szürke overallba (ejtőernyős formaruhába) voltak öltözve.

Borkanyuk a szükséges költségekre még Moszkvában 12 000 pengő készpénzt és 500 dollárt vett át.[49]

A híradást egy 20—30 watt erejű rádió adó-vevő készülékkel biztosították volna. A rádió és az áramfejlesztő dinamó gondos, ütésbiztos csomagolásban egy kisebb szekrénybe volt beépítve. Tartalék alkatrészeket is hoztak magukkal. Ezeket, más felszerelési tárgyakkal együtt, a gépről külön csomagban, ejtőernyővel dobták ki.

Mikor Razovszkij Moszkvában átvette a készüléket. egyidejűleg megkapta a rádióforgalmi utasításokat is. (A leadási mód, a hullámhossz stb.). Írásban rögzítették az adások időpontját is. Ez később a magyar hatóságok kezére jutott. A rejtjelkulcsot gondosan betanulta, s arról rajta kívül más senki nem tudott. Borkanyuknak és Hábermannak volt egy külön kódrendszere is, amit viszont a rádiós nem ismert. A csoport rádiókapcsolata tehát gondosan meg volt szervezve.[50]

45 HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580.
46 VKF 1942. 267. d. 351., 357. f.
47 Uo. 363. f.
48 Uo. 357. f.
49 Uo. 360. f.; HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580.
50 Csendőrségi lapok 1942. november 1.

A csoport tagjait ellátták hamis személyi okmányokkal is. A dokumentumokban az alábbi irattípusokról esik szó: állampolgársági bizonyítvány, népmozgalmi igazolvány, kijelentőlap (egy főnél több darab is), illetőségi bizonyítvány, civilruhás fényképek (új igazolványokba), polgári személyi lap, bejelentőlap.

Ezek némelyikéről a magyar hatóságok egyértelműen megállapították, hogy hamisak.

A csoport bevetése

A felkészített Borkanyuk-csoportnak az előzetes tervek szerint 1941 november második felében kellett volna elindulnia Magyarországra. De váratlan akadályok jelentkeztek; nem volt repülőgép, rossz volt az időjárás. Mindenképpen holdtöltekor akartak elrepülni, így aztán 1942. január 4-ét tűzték ki a bevetés időpontjául. Úgy volt, hogy a II. csoport — mint említettem — január 28-án indul majd utánuk.

A bevetésre kész csoportot Anapából átvitték az DK-re fekvő Gelendzsikbe, ahonnan egy hidroplánnal január 4-én, orosz idő szerint 17 órakor, elrepültek Magyarország felé.[51]

A gépen a 6 partizánon kívül 6 főnyi személyzet volt. Elkísérte őket Alekszander Barikin főhadnagy is, aki addig már több csoportot is a helyszínre vitt.

A Kárpátok hegyei felett 2500 méter magasan repültek, amikor kevéssel egy óra előtt a pilóta jelt adott a felkészülésre. Még egyszer ellenőrizték a felszerelésüket, a rajtuk lévő ejtőernyőt. Borkanyuk figyelmeztette őket a gyülekezés helyére, a kapcsolatfelvétel módjára. Fából készült jelzősíp volt náluk, hogy a földreszállás után ezzel keressék majd egymást. A végső találkozás helye Körösmező volt.[52]

Éjjel egy órakor kinyitották a gép ajtaját. Pontosan a célterület felett voltak. Barikin főhadnagy jelt adott az ugrásra. Elsőnek Hábermann, majd Dékán és Mozsarovics lépett ki a gépből. Ezután leoldották a szárnyra erősített 3 nagy, robbanóanyaggal teli csomagot. A gép kört írt le, majd újra ráfordult a célterületre. A második részlegben ugrott a rádiós, majd Borkanyuk és Kővágó. Az utóbbiaknál a pontos sorrend nem ismert. Egyedül ők voltak azok, akik magyar területen értek földet.

A csoportot meglepően nagy pontossággal sikerült a célterület fölé vinni. A hiba csak az volt, hogy éppen a határvonal fölött, annak két oldalán szálltak le. Ebben a sávban kétszeresen is erős volt a határőrizet, s mindkét oldalon jelentékeny katonai erők voltak. Ha a gép valamivel beljebb hozza őket, ha túljutnak a kétszeres gyűrűn, talán sikerrel teljesíthették volna küldetésüket.

Hiába indultak holdtöltekor, a Kárpátok felett vad téli éjszaka fogadta őket. Még a horthysta szervek is kénytelenek voltak megállapítani, hogy a földreszállás mostoha körülmények között történt. Az ő példájuk, mint tanulság, még a magyar partizánelhárítási szabályzatba is belekerült: „Körösmezőnél egy ejtőernyős csoport sötét téli éjszakán szállt földre, számukra nagyon kedvezőtlen körülmények között. Szétszóródtak és rövidesen el is fogták őket."[53]

A partizánokat a szél elsodorta, s nem is sikerült találkozniuk. Az embereket nagyon megviselte a januári hideg. A helyenként méteres hóban nehezen tudtak mozogni, a lábnyomok áruló jelként maradtak utánuk. Ritkán lakott, átte-

51 VKF 1941. 261. d. 160. f.; 1942. 267. d. 356., 357., 361., 362. f.
52 *Ivan Hrancsak:* Oleksza Olekszijovics Borkanyuk. Uzshorod, 1975. 90. o.; VKF. 1942. 267. d. 357. f.
53 Az ejtőernyős elhárítás ideiglenes szabályozása. 15. sz. melléklet az 1942—43. évi HM—M. határozványokhoz c. szabályzat. 3. o.

kinthető, jól ellenőrzött területre kerültek, ahol kevés reményük volt arra, hogy fedél alá jutnak, s valami meleg ételt kapnak.

Az ilyen vállalkozásoknál több tényező sikeres kapcsolódására van szükség. Itt mindjárt kezdetben baj történt: nem sikerült a földet érés utáni találkozás. Így aztán a csoport megszűnt, s egyenként ki voltak szolgáltatva a karhatalmi erők jól szervezett vadászatának.

A csoport felszámolása

1942. január 5-én a Stebna völgyében a magyar határvadászok egy ejtőernyőre bukkantak. Az ottani gátőrháztól nem messze előkerült az a bádog konténer, amit a 3. hv. zlj. fegyverszakértője nyitott fel, nagy óvatossággal. A belsejében élelmiszert, ruházatot és gyújtózsinórt találtak. A „Páncélház" közelében hamarosan összecsapás történt. Ezután a magyar katonai szervek erélyes intézkedéseket tettek az ismeretlen támadó, vagy támadók kézre kerítésére. Riadóztatták a helybeli katonai alakulatokat, a csendőrséget, és a „K" kirendeltségeket. Előkészületeket tettek, hogy a csendőrség és az erdészet bevonásával január 6-án átfésüljék Mohelki, Kozmieszcsek, Borkut-É területét.[54]

A havasaljai 2. és a körösmezői 3. hv. század már január 5-én délelőtt akcióba lépett. Körülfogták és módszeresen átkutatták azt a területet, ahol az ejtőernyőst sejtették, mindenekelőtt a „Páncélház" környékét. 11 óra 10 perckor meg is találták az első partizánt. Élve szerették volna elfogni, de az idegen ellenállt, fegyverét használta. A kifejlődött tűzharcban hősi halált halt. A testét 7 lövés érte.[55]

A halott partizánt beszállították a páncélházi őrs laktanyájába. Ruházatáról megállapították, hogy ejtőernyős katona, s tiszti rendfokozattal bír. Okmányai szerint Kovács Ferencnek hívták, s losonci illetőségű; 600 pengő készpénz, fényképek. és 6 db. személyi lap volt nála.[56]

Gondatlanságára mutat, hogy zsebében moszkvai vasúti jegyet, és szovjet postai feladóvevényt találtak. Ezek elősegítették a körülmények tisztázását.

Később a magyar szervek megállapították, hogy *Kővágó Gyula* holtteste van a kezeik között. „Ő az a halott, akit kihallgatásomkor a fényképen láttam. A magyar területen meglőtt ejtőernyős" — vallotta Razovszkij.[57]

A magyar határőrizeti szervek már január 5-én felvették a kapcsolatot a Tatár-hágóval szemben fekvő német őrssel, s tájékoztatást adtak a történtekről. A fasiszták már tudtak a leszállásról, hiszen aznap már ők is találtak egy szovjet eredetű ejtőernyőt.[58]

A második áldozat a parancsnok helyettese, *Hábermann Sámuel* volt. 6-án délelőtt Brand Oszkár, a sztaniszlaui német határrendőrség helyettese közölte a 3. honvéd hv. zlj. parancsnokával, hogy előző este (5-én) 17 órakor Worochta és Tatarów között elfogtak egy szovjet ejtőernyőst.

Az illető azt vallotta, hogy Spiegel Lajosnak hívják, Kassán született, s ott is lakik, a Mészáros utca 36. sz. alatt. Mindezt okmányokkal is igazolta.[59]

A németek ellenőrizni kívánták állításait, ezért átkísérték a körösmezői pályaudvar-parancsnoksághoz. A kassai rendőrség már 7-én megállapította, hogy

54 VKF 1941. 261. d. 150., 151., 158. f.
55 Uo. 160., 162. f.
56 VKF 1942. 267., d. 356. f.
57 Uo. 363. f; 1941. 261. d. 151. f.
58 VKF 1941. 261. d. 151. f.
59 Uo. 160. f.

az adott lakcímen nem ismerik, a bejelentőhivatalban nyomát sem találják, s nem szerepel az anyakönyvekben sem.

A töredékes adatok szerint Hábermannt a németek alapos kihallgatásnak vetették alá. Valószínűleg tagadott, s megpróbálta félrevezetni a fasisztákat. „Adatai az ellenőrzés folyamán hamisnak bizonyultak, így vallomása további része is kétséges." — olvasható az egyik jelentésben.[60]

Egyetlen adat sem mutat arra, hogy sebesülten jutott volna a németek kezére. Olyan állapotban volt, hogy „átkísérték" kihallgatásra Körösmezőre. Január 9-én mégis azt írják le, hogy „közben sérüléseibe belehalt." A tatarówi német parancsnokságon bizonyára megverték, megkínozták. Így ez a tett közönséges gyilkosságnak minősül.[61]

A hősi halált halt Hábermann személyét később azonosították.

A két partizán leküzdése után a határ mindkét oldalán erélyes intézkedéseket tettek a még szabadlábon levők elfogására. A németek 260 SS- és Wehrmacht-katonát irányítottak a határsáv ellenőrzésére. A magyarok a 3. hegyi zászlóalj részeit vetették be. Elrendelték a körösmezői vasútvonal fokozott őrzését, megerősítették a hidak, műtárgyak védelmét. Az egész térségben, de különösen a vasutak mentén, járőrök cirkáltak. Fokozták az utak ellenőrzését. Sor került egyes tereprészek nagyszabású átkutatására. A III/1., 2., 3. erődszázadok a határterületet fésülték át. Igazoltatták a járókelőket, átkutatták az ott fekvő házakat. 160 gyanús személyt tartóztattak le, s előállították őket a parancsnokságra. Elkoboztak 75 rádiókészüléket is. A kémelhárító szervek az emberek százait helyezték figyelés alá. A kapcsolatok szempontjából számba jöhető személyek közül több mint 600 főt vettek őrizetbe.[62]

A házak falán hirdetmények jelentek meg, amelyekben közlik, hogy a Kárpátok K-i térségében ejtőernyős csoportot dobtak le. Az elfogásukban közreműködőknek jutalmat helyeztek kilátásba. Rahó, Körösmező, Tiszabogdány, Tiszaborkút, Bilin, Fejérpatak falvakban, s a határövezetben, a 3. hv. dandár kidoboltatta, hogy mindazok a polgári személyek, akik a katonákat a leszállt ejtőernyősök nyomára vezetik, 100 P jutalmat kapnak. Az összeget nyomban kifizetik.[63]

A magas hóval borított erdős-hegyes terep nemcsak az üldözők. de a partizánok erejét is végsőkig kimerítette. A leszállás és a későbbi elfogás helyét figyelembe véve megállapítható, hogy a megmaradt partizánok Magyarország felé igyekeztek.

Január 6-án délután egy helybeli lakos jelentette, hogy az 1008. sz. magassági pontnál[64] egy „orosz katonát látott, aki német területről magyar területre jött át". Később az erdőben elrejtőzött. A bejelentés igaznak bizonyult. A helyszínre vezényelt járőr elől egy idegen személy újra német területre menekült. Itt a határőrség elfogta. Mint kiderült, vele volt egyik társa is (Mozsárovics), akinek azonban sikerült egérutat nyernie. Ezt 7-én délelőtt újra látták a térségben; az 1008-as magassági pontnál, a szénaboglyák között rejtőzködött.[65]

A január 6-án elfogott ejtőernyős Bartuk János kassai lakosnak vallotta magát. A kassai rendőrség viszont azon röviden közölte, hogy Bartukot a városban senki nem ismeri, és egyetlen nyilvántartásban sem szerepel. Ezután ismerte csak el, hogy valójában *Dékán Józsefnek* hívják.

60 VKF 1942. 267. d. 357. f.
61 Uo.
62 Uo.; VKF 1941. 261. d. 160. f.; Boldogság felé. 140. o.; *Anatolij Sztasz:* Tovariscs Oleksza. Moszkva, 1971. 87. o.
63 VKF 1941. 261. d. 161. f.; Boldogság felé. 140. o.; Kárpáti Kalendárium. 1971. 32. o.
64 Jablonicán, a Tatár-hágótól DK-re, 15 km-re
65 VKF 1941. 261. d. 161. 162. f.

A kihallgatás során minden lehetőt megkísérelt, hogy félrevezesse a fasisztákat, s lehetőség szerint mentse társait. Kezdetben azt mondta, hogy a csoport parancsnoka egy Nikolajevics Alekszej nevű egyén volt, aki Munkács vidékén lakott. Borkanyuk valójában körösmezői illetőségű volt. Noha jól tudta, hogy milyen feladatokat kaptak, azt felelte, hogy azt a parancsnok csak később, a földön adta volna meg nekik. „Nevezett konok magatartású, meggyőződéses kommunista, akinek a vallomása kétes" — összegezi benyomásait a 3. hv. zlj. parancsnoka.[66]

Dékán vallatása a sztaniszlaui SD-szervek előtt folyt. 1942. január 14-én készült el az a jegyzőkönyv, amelyet később a magyar hatóságokhoz is továbbítottak. A defenzív osztály nyomozói azonban személyesen akarták kikérdezni az elfogottakat. Dékánt és a később kezükre jutó Razovszkijt rövid időre átadták a magyar hatóságoknak. A jelek szerint Dékánt még a fővárosba is elhozták kihallgatásra, s csupán a Schönherz-per lezárása után adták vissza a németeknek.

Nincs pontos adatunk arra, hogy mi lett Dékán további sorsa. A németek — miután újabb adatokat nem remélhettek tőle — bizonyára végeztek a rettenthetetlen partizánnal.[67]

Január 8-án a németek kezére került *V. A. Razovszkij* is. Kihallgatása során elmondta, hogy negyediknek ő ugrott. Mint Borkanyuk és Kővágó, ő is magyar oldalon ért földet. Leszálláskor a rádiót magánál tartotta. Elég szerencsétlenül esett, fennakadt egy fán, ahonnan csak órákkal később tudott levergődni. 10 méterrel odébb elásta a készüléket, majd elindult a vakvilágba. Három napi bolyongás után, teljesen kimerülve, Worochta és Jablonica között egy üres kunyhóban húzódott meg. Látta a keresésére küldött határőröket, akiknek megadta magát.

A németeket mindenekelőtt a rádiókészülék érdekelte. Razovszkij nem tudta megjelölni a helyet, hogy hol is rejtette el.

Vallomásáról jegyzőkönyvet vettek fel, majd kihallgatása céljából a németek rövid időre átadták a magyar hatóságoknak is.[68]

További sorsáról semmilyen adat nem került elő.

Nyilván a vele szemben alkalmazott erőszak hatására a vallatáskor Razovszkij beszámolt a csoport eddigi sorsáról. De ő is igyekezett tévútra vezetni a hatóságokat. Így pl. a szabadlábon levő Borkanyuk helyett a halott Hábermannt, azaz Spiegel Lajost nevezte meg parancsnokként. Dékán mentségére elmondta, hogy annak semmiféle különleges feladatot nem kellett teljesítenie.

A magyar szervek már kezdetben nagyon kíváncsiak voltak a két fogoly vallomására, s ezért — német engedéllyel — január 10-én Sztaniszlauba küldték Sándor Zoltán századost, a III/1. portyázó század parancsnokát. A kapott adatok alapján már képet alkothattak maguknak a csoport méretéről, jellegéről, s talán feladatairól is.[69]

A történtek ezután már gyorsan haladtak a végkifejlet felé. Január 9-én a határvadászok jelentést kaptak, hogy a „Páncélház" környékén egy újabb ejtőernyőst láttak. Betért a házakba, szállást kért, de nyilván nem kapott, s ezért újra nekiindult a havasoknak, hogy valami szénapajtában húzza meg magát. A hatóságok ugyanis halálbüntetéssel fenyegették meg mindazokat, akik a partizánoknak bármilyen segítséget adnak.[70]

A 3/4. határvadász őrs legénysége, a helyi segédszolgálatosok és a német ha-

66 VKF 1942. 267. d. 357. f.
67 HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580.; *Vadász Ferenc:* Legenda nélkül. i. m. 36. o.
68 VKF 1941. 261. d. 167. f.
69 Uo. 181., 184., f.; 1942. 267. d. 363. f.
70 *Ivan Hrancsak:* i. m. 90. o.

tárőrök együttesen indultak a felkutatására. A körösmezői csendőrőrs jelentése szerint 10-én, 02 órakor, a karhatalmi erők és az idegen ejtőernyős között tűzharc zajlott le. Valószínűleg élve akarták elfogni, de a fegyveres partizán védekezett.

10-én reggel egy 18 fős csoport újra megkísérelte, hogy hurokra kerítse. „Ezek megjelenésekor az orosz ejtőernyős azonnal tüzet kezdett" — jelenti a 3. hv. zlj. A segédszolgálatosok közül 1 fő meg is sebesült. A németek erre golyószóróval kezdték lőni a rejtekhelyét. A partizánt több helyen is halálos lövés érte.

A tűzharc a Vech debre-i 1938-as háromszögelési ponttól DK-re, másfél kilométernyire, német területen zajlott le.[71]

Így esett el a csoport 5. tagja, *Mozsarovics Mihály*. Holttestét később — fényképről — Dékán segítségével azonosították. A zsebében Dudás Mihály névre szóló okmányokat találtak. Ezeken Alsószeliscse község bélyegző lenyomata szerepelt, de a név utolsó betűje „a"-nak volt vésve. Így vált bizonyossá, hogy ez az irat is hamisított.

Az egyik, Borkanyuk életét tárgyaló ukrán kiadvány szerint Mozsarovics a sztaniszlaui börtönben német megtorlás áldozata lett. A rendelkezésemre álló dokumentumok viszont — halála után 3 nappal — azt írják, hogy Mozsarovics „német határvadász szervek által megindított golyószóró tűztől esett el". A holttestе viszont a nácik kezén maradt. Ezt szállíthatták be a sztaniszlaui börtönbe.[72]

„A hatodik még hiányzik" — jelentette január 12-én a VIII. hadtest a VKF-hez. Ez a személy a csoport parancsnoka, *Borkanyuk Oleksza* volt. A magyar hatóságok már sok mindent tudtak felőle. Ismerték személyleírását, feltételezett tartózkodási helyét, egész politikai múltját.

Borkanyuk a határ magyar oldalán ért földet. Bajtársai elsodródtak mellőle, senkivel nem tudott találkozni. A megállapodás szerint a gyülekező Körösmezőn volt. Ez a község alig 6—7 kilométerre fekszik az akkori határtól.[73]

Borkanyuk Körösmezőn született, ott töltötte gyermekkorát, ott laktak rokonai, hozzátartozói. Ismert minden bokrot, hegyet. sziklát. Könnyen tudott tájékozódni. A hegyek puszta rajzolata elárulta neki, hogy merre is vegye az irányt. Őt jól ismerték ezen a vidéken, így bizton számíthatott a segítségre.

Haza is jutott, azzal a szándékkal, hogy ott várja be bajtársai érkezését. Ezek is ott rejtőztek volna el, hogy majd a hajsza elcsitultával megkezdjék akcióikat.

Borkanyuk elsőnek testvérbátyja, Borkanyuk Demeter (Dmitrij) özvegyének ablakán kopogott be. A ház a falutól jó messze feküdt, így aligha vehették észre az érkezését. A gazdaasszony befogadta, és Anna nevű 19 éves lánya, valamint Borkanyuk László — Oleksza testvére — segítségével rejtekhelyet készített számára. A pincében vermet ástak. a tetejére krumplit raktak. Néhány nap múltán polgári ruhába öltözött át. Ejtőernyős öltözetét elásták. A januári kegyetlen hideg elől 2 hét múltán Borkanyuk behúzódott a házba, ahol a kemence padkájába vájt üreget magának. Itt éjszakázott, s ide menekült be, ha a házhoz idegenek közeledtek. A családi gondoskodás biztonságot, élelmet, ruházatot nyújtott számára. A hozzátartozók rendre tájékoztatták a körülöttük zajló eseményekről. Látták a karhatalmi erők mozgását, a razziázó csendőröket. Egymást érték a házkutatások. Hírét vette társai elfogásának is. Borkanyuk erre kijelentette, hogy ő „nem adná meg magát élve".[74]

71 VKF 1941. 261. d. 171. 184. f.
72 *O. Borkanyuk:* Csim je dla nasz... i. m. 329. o., 175. jegyzet; VKF 1941. 261. d. 184. f.
73 *I. Homenko:* i. m. 100. o.; Kárpáti Kalendárium 1975. 62. o.
74 *Anatolij Sztasz:* Tovariscs Oleksza. Moszkva, 1971. 82. o.; HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580.

Remélte, hogy elmúlik a tétlen várakozás időszaka, s előbb-utóbb megkezdheti a feladat végrehajtását. Több adat megerősíti, hogy a Moszkvában kapott eligazítás szerint csak később, alapos tájékozódás után kezdhették volna meg tevékenységüket. Borkanyuk egyszer azt mondta Razovszkijnak, hogy leszállás után 2 hét múlva már képesek lesznek Moszkvával rádiókapcsolatba lépni. Dékán pedig arról vallott, hogy tevékenységüket csak kb. 1 hónap múlva kezdhették volna meg.[75]

A per során a bíróság is azt a tényállást rögzítette, hogy a szándékolt várakozás egy hónapja alatt nem akartak akciókat kezdeni, hanem csupán tájékozódni kívántak. A megbízatás is úgy szólt, hogy majd „amikor a helyzetet elég érettnek találják, kezdje meg a partizáncsapatok szervezését".[76]

Mindenekelőtt az illegális KP tevékenységét akarták felélénkíteni. Kapcsolatba kellett lépniük a párt vezetőivel, aktivistáival. Életre akarták kelteni a pártszervezeteket, egyeztetni tevékenységüket. Borkanyuk át akarta adni a legfrissebb politikai utasításokat, ismertetni kívánta az adott időszakban követendő stratégiát és taktikát.

Borkanyuk elsősorban arra a forradalmi mozgalomra kívánt támaszkodni, amely a Tisza felső forrásvidéke mentén bontakozott ki. Razovszkij úgy tudta, hogy „a parancsnoknak Magyarországon régi kommunista ismerősei vannak, akikhez fordulnia kell".[77]

Moszkvából valóban nevekkel, címekkel, a kapcsolatokra vonatkozó pontos utasításokkal tértek haza. Szóba került egy bizonyos Hennescsuk nevű kárpátaljai kommunista, valamint egy Ledney nevű elvtárs neve. Ez utóbbi ott lakott a leszállási hely közelében. Borkanyuk is, Hábermann is ismerték. Ez a Ledney rokona volt annak a Ledney Ivánnak, aki a II. sz. csoportba nyert beosztást. Az említett két személlyel kapcsolatot kellett teremteniük.[78]

Ez az adat is azt igazolja, hogy a II. sz. csoport is valóban e térségbe készülődött. Nagyszabású, egymásra épülő mozgalom volt itt kibontakozóban, amit egyébként a horthysták is megsejtettek.

A VKF bíróságának egyik későbbi peranyagából egy újabb forradalmi bázisról is képet kaphatunk. Dékán József vallatása során a defenzív szerveknek sikerült megtudniuk, hogy kapcsolatba kellett lépniük a nagybocskói Sajovics Chaskel kovácsmesterrel, „aki ismert kommunista, és akinek a támogatására számíthat" — olvasható a bírósági iratban.

Sajovicsot 2 nappal Borkanyuk letartóztatása után vették őrizetbe, hűtlenség bűntettével vádolva. A VKF bírósága szerint Sajovics kapcsolatban állt a Lokota Miklós, a CsKP volt parlamenti képviselője és a Moskovics Miklós vezetése alatt álló forradalmi csoporttal. Sajovics 1941 decemberében pártkapcsolatai útján olyan utasítást kapott, hogy „szervezzen partizán csoportokat, amelyeknek feladatuk volt a rombolások véghezvitele, a szovjet csapatok és különösen az ejtőernyősök támogatása".[79]

A per anyagából kiderül, hogy 1941 végén Nagybocskón erős illegális pártszervezet működött, amely készen állt a partizánharcra. Sajovics meggondolatlanul olyan kijelentéseket tett, hogy „számos beszervezett embere van, akik készen állnak a cselekvésre, csak várják a parancsot".

Csupán emlékeztetni szeretnék arra, hogy a csoport feladatai között a nagybocskói „Klotild" fedőnevű hadiüzem elleni akció is szerepelt. Ennek végrehajtásánál minden bizonnyal a helyi partizáncsoportra is támaszkodni kívántak.

75 Uo. VKF 1942. 267. d. 363. f.
76 HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580.
77 VKF 1942. 267. d. 362. f.; Hadtörténelmi Közlemények, 1976. 3. sz. 522. o.
78 VKF 1942. 267. d. 365. f.
79 HM 1942. eln. 13. oszt. 45 635.

A bíróság a Sajovics és a nagybocskói kommunisták tevékenysége közötti összefüggést „minden tekintetben valószínűsített"-nek látta. Magyarázatul megjegyzik, hogy az adatok csak 1942 elején váltak ismertté, „amikor a németek az elfogott orosz ejtőernyősöket kihallgatásuk céljából rövid időre rendelkezésre bocsátották".[80]

Sajovics 6 év fegyházbüntetést kapott. Felsőbb pártkapcsolata, a vele együtt letartóztatott Moskovics Fülöp „kihallgatás közben rosszul lett ... ahol rövidesen meghalt". Őt is joggal sorolhatjuk a Borkanyuk-csoport hősi halottai közé.[81]

A nyomozó szervek más ügyekben is megkísérelték, hogy megtalálják a feltételezett kapcsolatokat az elfogottak és a Borkanyuk-csoport között. A Spanyolországban harcolt Fábry István írja pl., hogy hazatérése után, 1941 őszén letartóztatták. A kémelhárító nyomozói hallgatták ki. „Nevemet kapcsolatba hozták Borkanyukkal, akit mint szovjet ejtőernyőst éppen abban az időben fogtak el" — írja Fábry.[82]

Borkanyuk Oleksza — Vaszil nevű bátyja révén — kapcsolatot teremtett egyes illegalitásba vonult kommunistákkal. Olyan feladatot adott számukra, hogy „a szabotálásról, az egyéni felforgató akciókról áttérjenek a tömeges fegyveres harcra".[83]

A távlati célt Borkanyuk abban látta, hogy megteremtse az illegális pártmunka és partizánharc egységes központját. A feltételek ehhez sajnos még nem voltak adottak.

Borkanyuk a leszálláskor elvesztett géppisztolya helyett puskát akart szerezni, állandóan tájékozódott Kárpátalja helyzetéről, a nép hangulatáról, a hatóságok ellenintézkedéseiről. Érdeklődött arról is, hogy milyen lehetőség van partizáncsoportok szervezésére. Több tényező igazolja, hogy előkészületeket tett az illegális életre való áttérésre. Ezek alapján állítja azt a hadbíróság, hogy „mihelyt az időt elérkezettnek látja, tevékenységbe akart kezdeni és a vállalt feladatot végre akarta hajtani".[84]

A Borkanyuk-per

A nyomozó szervek sejtették, hogy Borkanyuk valahol Körösmezőn bújkál. A csendőrkopók egész hada nyüzsgött a faluban. Egyre-másra folytak a házkutatások. A helyzet nyugtalanító volt, s a hatóságok attól tartottak, hogy az elégedetlenségnek vezére támad. A vezető szervek fokozták a keresést. A „hatodikat" minden áron meg akarták találni. Letartóztattak számos kommunistát és szimpatizánst. Ezeket a vallatások során kegyetlenül megkínozták. Február 9-én elfogták Borkanyuk testvérét, Lászlót, azaz Vaszilijt, akit valóságos tortúrának vetettek alá. Ekkor leltek nyomra. Van olyan feltevés is, hogy a csendőrök megfigyelték Vaszilij mozgását. Feltűnt nekik, hogy gyakran ment Demeter testvére feleségéhez. Gyanús lett a dolog, házkutatást tartottak, s így jutottak Oleksza nyomára. Vaszil Ruszin, a későbbi neves partizánparancsnok, viszont azt írja. hogy a csendőröknek provokátorok segítségével sikerült Borkanyuk nyomára akadniuk.[85]

80 Uo.
81 Uo.
82 Magyarok Csehszlovákiában. Bratislava, 1969. 166. o.
83 *I. Homenko:* Szabadságunkért... i. m. 100. o.
84 HM 1942. eln. 14. oszt. 35 580.
85 Uo. *Anatolij Sztasz:* i. m. 1971. 85. o./ HIL Partizán-gyűjtemény (Pgy) Sz—74. Duklja Almanach. 1955. 2. sz.

1942. február 12-én reggel a csendőrök letartóztatták Borkanyuk Olekszát. Állítólag szuronnyal döfködték a rejtekhelyét, s így találtak rá. Sorsában osztoztak hozzátartozói is. 19-én elfogták szállásadóját, özvegy Borkanyuk Demeternét, testvére özvegyét, annak két fiát, Jurkót és Vaszilkót, valamint 19 éves leányát, Annát. Őrizetbe vették Doszja nevű húgát, Sztepán nevű öccsét, Iván unokaöccsét, valamint másokat.[86]

A letartóztatást követő házkutatás során több, Borkanyuk személyére és feladatára utaló bizonyítékot találtak.

A vád valamennyiük ellen „hűtlenség" bűntette volt.

Az 1942. június 19-én kiadott büntető indítványban megtaláljuk a 21 éves Borkanyuk János nevét is, akiről a szeptemberi tárgyaláson mint „időközben elhalt" személyről beszélnek.[87]

A családtagok közül csak Demeter bátyja 2 gyermeke tért haza a szülőfaluba, de később ők is elpusztultak. A többiek valamennyien a fasiszták áldozatai lettek.[88]

Borkanyukra hosszú kálvária várt. A letartóztatottakat Turjaremetén, az állami lóistállókban őrizték. Később megismerték Munkács, Szentmiklós, Perecsény és Ungvár börtöneit. Borkanyukot ezután Budapestre szállították, ahol a Conti utcai katonai börtönben, majd a Margit körúti fegyházban őrizték.

A nyomozók embertelenül megkínozták. Mindenáron adatokat szerettek volna kapni Borkanyuk pártkapcsolataira, az illegális kommunisták tevékenységére, a párt vezető szerveinek munkájára. A reá szakadt megpróbáltatásokat Borkanyuk bátran, hősi lélekkel, kommunista vezetőhöz méltóan viselte. A peranyag tanúsága szerint a már amúgyis ismerteken túl egyetlen kérdésben sem vitte előbbre a nyomozók munkáját.[89]

Pedig a nyár derekán már folyt a Schönherz Zoltán és 12 társa elleni per[90] előkészítése, s a nyomozók bizonyára szívesen kapcsolták volna össze ezt, s szovjet részről kezdeményezett külső és belső „beavatkozás" tényeit.

1942. június 19-én a VKF bírósága Várallyai Boda Imre szds. vezetése alatt elrendelte a nyomozati eljárás lefolytatását. Augusztus 15-én megszületett a vádparancsot követő büntető indítvány. Ezt olvasva tévesnek bizonyul az a szakirodalomban gyakran felbukkanó állítás, hogy az ügyész nem halált, hanem csupán 15 évi fegyházat kért Borkanyuk Oleksza büntetéséül. A büntető indítvány valójában a hűtlenség esetére kiszabandó kötél általi halálbüntetésre tesz javaslatot.[91]

Míg a per előkészítése folyt, némileg nyugodtabb napok köszöntöttek Borkanyukra. Fogolytársai gyakran látták őt, amint egy ócska katonaruhába, vagy melegítőbe öltözködve sétál a börtön udvarán. Testén még látszottak a verések nyomai. A börtön kommunista foglyai hamar megtudták, hogy egy „orosz partizán vezér" van a kopók őrizetében. Igyekeztek beszélni vele, segítették, támogatták. Élelmet adtak neki, mert feltűnt, hogy Oleksza senkitől nem kap cso-

86 Lobogó 1962. október 3.; *I. Hrancsak:* O. O. Borkanyuk: i. m. 91. o.
87 1942. augusztus 15-én Borkanyuk Annával együtt a 10. sz. helyőrségi kórház fogolyosztályán volt.
88 *I. Hrancsak:* O. O. Borkanyuk i. m. 92. o.
89 HIL Pgy. Sz—74. Duklja Almanach. 1955. 2. sz.
90 Tanulmányom elkészülte után jelent meg *Máté György—Vida Ferenc:* Hűség és hűtlenség c. könyve, amely a 178—184. oldalakon személyes élmények alapján foglalkozik a Borkanyuk és Schönherz perekkel. A könyv anyagát már nem volt módom felhasználni, noha témámhoz hasznos kiegészítő anyagokat tartalmaz. A szerzők állítása a vádindítvány tartalma tekintetében eltér a tanulmányomban közöltektől.
Téves a könyv azon állítása is (184. o.), hogy Borkanyuk fegyver által pusztult el. A peranyag záradéka „kötél általi halálbüntetés"-ről szól.
Máté György már korábbi műveiben is foglalkozott a két perrel. L: Fénysugár. Budapest, 1954.; Távirat éjfélkor. Budapest, 1962.
91 HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580. L. itt a per 24. sz. irata. A „kötél által végrehajtandó halálbüntetésre" az 1930. évi III. t. c. 59. §. utolsó bekezdését alkalmazták. A 15 évet említi: Magyar Szabadságért. 1946. 43. o.; A szocialista forradalomért. i. m. 74. o.

magot. Segítették, hogy a börtön szövődéjében kapjon munkát, ahol nyugodtan beszélhettek vele.[92]

Volt fogolytársai így emlékeznek reá (I. Spevák írja): „Nagy hatással volt reánk Borkanyuk elvtárs optimizmusa, életereje, elszántsága. »Leksza«, ahogyan neveztük, viselkedésével nemcsak a foglyok között vívott ki tekintélyt, hanem még az ellenség körében is." Máté György: „Kisfiát hozta szóba. Máskor nem beszélt még róla. Pár mondat volt, ebből sejtettem csak, hogy a halálra is gondol. Menni kellett, kezet fogtunk, mosolyogva. Mennyi mondanivalóm lett volna, biztató, bátorító, ígérő. De egy szót sem tudtam szólni."[93]

A VKF bírósága a Borkanyuk-ügy tárgyalását 1942. szeptember 25-re tűzte ki, s még azon a napon ítéletet is hozott.

Itt mindjárt elöljáróban fel kell vetni a bíróság illetékességének és az eljárás jogszerűségének kérdését.

Tekintsünk el itt most attól a ténytől, hogy a VKF bíróságának életrehívása már eleve ellentétben állt a törvényekkel, s bíráskodás gyakorlatával és szokásaival. Gróf Bethlen István szerint ezzel a törvényt osztó vezérkari főnök kezében „olyan hatalom van, hogy erre még nem volt példa a magyar történelemben".[94]

A különbíráskodás bevezetése arra volt hivatva, hogy a jogra való tekintet nélkül, de annak álarcában, kíméletlenül letörjön minden olyan megmozdulást, amely ellentétes a militarista körök háborús törekvéseivel.

A per során Borkanyuk arra hivatkozott, hogy nem magyar állampolgár, a Vörös Hadsereg katonája, s harci vállalkozás közben fogták el. Ezért azt követelte, hogy a hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi jogi szabályok szerint bánjanak vele.[95]

Borkanyukról a legkorábbi bírósági iratok mint „kétes állami polgárságú" egyénről beszélnek, aki „Apechlia-i lakos (Szovjet-Oroszország)". A körülményt később nyilván tisztázták, mert a bírósági ítélet mint „ismeretlen illetékességű, szovjet-orosz állampolgárról" beszél. A későbbiekben elismerik, hogy „mielőtt a magyar csapatok Kárpátalját visszafoglalták ... Szovjet-Oroszországba ment, s ott telepedett meg". 1941-ben, januárban, elnyerte az orosz állampolgárságot. Addig viszont csehszlovák állampolgár volt![96]

Való igaz, hogy egyetlen napig sem élt az önálló magyar állam joghatósága alatt. A vád ellene mégis hűtlenség bűntette volt.

A perirat is elismeri, hogy besorozták katonának, kiképzésben részesült, s mint fegyveres harcos, mint kombattáns személy, egyenruhában indult el a kapott parancs teljesítésére. Kombattánsnak tekintendő, akit a feladata végrehajtása közben fogtak el. Ezért reá is vonatkoznak az 1907-es „Hágai konvenció" megállapításai. E szerint pusztán azért, mert harci feladatát teljesítette, nem vonható felelősségre, miután hadifogságba jutott. Borkanyuk személyére vonatkozóan a horthysták ezeket a nemzetközi törvényeket sokszorosan megsértették.

A bíróság, hogy a nyilvánvaló jogsértést leplezze, így érvelt: „Tekintettel arra, hogy vádlott az egyenruhát levetette, tehát [magát] mint katonát felismerhetetlenné tette, reá nézve a hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi jogszabályok nem alkalmazhatók, s ennélfogva őt polgári egyénnek kell tekinteni."[97]

92 Népszabadság 1972. október 7.; *I. Hrancsak:* O. O. Borkanyuk i. m. 93. o.
93 Uo. 92. o. Kárpáti Kalendárium. 1971. 32. o.; *Máté György:* Fénysugár. i. m. 64. o.
94 *Saly Dezső:* Szigorúan bizalmas. Budapest, 1945. 1. ott 1944. február 25.; A katonai bíráskodásról: Magyarország 1979. november 4.; december 16.
A VKF bíróságának életre hívására 1941. október 30-án miniszterelnöki rendelettel került sor. Illetékességébe csupán az 1930. évi 3. tc. 59. szakaszába ütköző cselekmények elbírálása tartozott. L. e témára *Vargyai Gyula* művét — Jogtudományi Közlöny. 1981. V. hó, 365—373. o., amely sajnos már tanulmányom elkészülte után jelent meg.
95 Népszabadság, 1962. október 3., 1972. október. 7., *Vadász Ferenc:* Legenda nélkül. i. m. 25. o.
96 HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580.
97 Uo.

A védekezés során Borkanyuk végsőkig ragaszkodott katonai mivoltához. Hangoztatta, hogy a Vörös Hadsereg tagja. parancsot teljesített, s így adott helyzetben hadifogolynak tekintendő.

Felvetődik a kérdés, hogy az egyenruha viselése kritériuma-e a kombattáns tevékenységnek? Nem, nem előfeltétele! Borkanyukot, mint a hadviselés egy speciális formáját — partizán tevékenységet — végző kombattánst más oldalról is megilleti a nemzetközi jog védelme.

A Hágai Egyezmény szerint a nemzetközi jog oltalma nemcsak a hadsereg tagjait, hanem a milíciák és „önkéntes csapattestek" tagjait is megillették. Ennek azonban 4 előfeltétele volt.

1. Élükön olyan személy áll, aki alárendeltjeiért felelős.
2. Állandó és távolról is felismerhető megkülönböztető jelzést viselnek.
3. Fegyvereiket nyíltan hordják.
4. A hadműveleteikben betartják a hadviselés törvényeit és szokásait.[98]

Mikor ezt kodifikálták, a partizán kifejezés még nem volt elterjedve. Az „önkéntes csapattestek"-et megillető jogi védelem feltételeinek a partizánmozgalom is teljes egészében megfelel. A Hágai Egyezmény értelmezése szerint tehát a civil ruhában küzdő partizánok is kombattáns személyek, akiket véd a nemzetközi jog.

Borkanyukot — és társait — az említett 4 feltétel szerint is védett személynek kellett volna tekinteni:

1. Éppenséggel ő volt a csoport vezetője. A bíróság is egy „6 főből álló ejtőernyős csoport parancsnoka"-ként emlegeti.
2. A perirat szerint „ejtőernyős egyenruhát" viseltek.
3. Fegyvereiket nyíltan hordták, s azzal több alkalommal is szemtől szembe harcoltak. Borkanyuknál ott volt a felszerelésével együtt kapott pisztolya is.
4. Nem ők, hanem velük szemben nem tartották be a hadviselés törvényeit, így különösképpen a hadifoglyokra vonatkozó törvényeket.

Egyébként, hogy Borkanyuk partizán volt, s partizán tevékenység folytatására tért haza, azt a periratok is elismerik. Az ítéletben olvasom: Azért jött Magyarországra, hogy „partizán mozgalmat szítson", „kezdje meg a partizáncsapatok szervezését" stb.

A Borkanyuk ellen lefolytatott per egyértelműen politikai per volt. Beleillik abba a láncolatba, amelyet a horthysta katonai-politikai szervek az 1941 végén, 1942 elején fellendülő haladó függetlenségi mozgalmak, a népfront-törekvések eltiprására kezdeményeztek.

A pert 1942. szeptember 25-én a nyilvánosság teljes kizárásával gyorsított ütemben, egy nap alatt folytatták le. A törvényszék elnöke Szelényi Ernő ezredes, a tárgyalásvezető Topolay Imre hadbíró százados volt. A vádat Szabó Adorján hadbíró főhadnagy, a védelmet dr. Török Adorján budapesti ügyvéd képviselte.

Mind a 4 vádlott esetében kimondták a hűtlenség bűntettét. Borkanyuk Oleksza esetében megállapították, hogy „cselekménye a magyar állam fegyveres erejének érdekeit nagy fokban veszélyeztette".[99] Borkanyuk Olekszát halálra, fivérét, Borkanyuk Lászlót (Vaszilijt) 10 évi, Borkanyuk Demeternét 5 évi, ennek lányát, Borkanyuk Annát pedig 2 évi fegyházbüntetésre ítélték. A rokonok esetében csupán mint enyhítő körülményt vették figyelembe, hogy cselekményüket

98 *Heinz Kühnrich:* Partizánháború Európában. Budapest. 1973. 26. o.; *Herbert Stanke—Lothar Krumbiegel:* Der Krieg im Völkerrecht. Berlin, 1961.
99 HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580.

közeli hozzátartozóik érdekében tették. A bíróság szerint feljelentési kötelezettség terhelte volna őket.[100]

Borkanyuk Oleksza esetében a bíróság „enyhítő körülményt nem talált".

Mikor megkérdezték tőle, hogy bűnösnek érzi-e magát, így válaszolt; „Igen, bűnösnek érzem magam, hogy nem tudtam többet tenni népemért."[101]

A bíróság előtt bátran, hősiesen viselkedett. Példáját adta a kommunista helytállásnak. Egy volt fogolytársa így emlékezik. „Ítélethozatal után Oleksza Borkanyuk nagyon sápadtan, de biztos léptekkel jött ki a tárgyalóteremből. A nyakára mutatott. Megértettük és fájlaltuk, hogy az ellenség ismét kiszakít sorainkból egy önfeláldozó, hűséges bolsevikot . . ."[102]

A visszaemlékezésekből látható, hogy ilyen szigorú ítéletre senki nem gondolt. Még a pesszimisták is 10—15 évvel számoltak, hiszen a hűtlenséggel vádolt Borkanyuk effektíve semmit nem *tett* — mert a körülmények folytán nem is tehetett — a Horthy-rendszer ellen. A bíróság is csak azt rögzítette, hogy feltehetően *tett volna* valamit.

Mindenki Schönherz életéért aggódott, hiszen 4 nap múlva, szeptember 29-én kezdődött a KMP titkára elleni ügy. S az ő személyében az egész kommunista mozgalommal, a magyar függetlenségi gondolattal készültek leszámolni.

Bár a párt még alig ocsúdott föl a tavaszi és nyári letartóztatások után, a szabadon maradt kommunisták, együttérzők, lépéseket próbáltak tenni Borkanyuk megmentésére. Ortutay Gyula — a párt kérésére — Bajcsy-Zsilinszkyt elhívta egy találkozóra, egy fiatal budapesti ügyvéd lakására. Ott volt még Pálffy György, Kállai Gyula, Orbán László, Major Tamás. Meg akarták győzni Bajcsy-Zsilinszkyt; „neki latba kell vetnie minden befolyását, hogy Borkanyuk Olekszát ne végezzék ki, segítsen ha kell, a kormányzónál való közbenjárásával a kegyelem kieszközlésében" — írja Ortutay.[103]

Bajcsy-Zsilinszky valóban tett is lépéseket, de a többszöri közbelépése eredménytelen maradt. Egyébként ő is úgy érezte, hogy katonai cselekményről van szó, s ezért maradt hatástalan a politikai jellegű intervenció.

Borkanyuk Oleksza az ítélethirdetés után magánzárkába került. Volt ideje töprengeni élete és sorsa felett. Azok a gondolatok, amelyeket az itt eltöltött napok után papírra vetett, azt tanúsítják, hogy egy pillanatra sem rendült meg, s bátran nézett szembe a halállal. Meggyőződése volt, hogy az ügy, amelyre életét tette fel, győzedelmeskedni fog, ha ő azt a boldog napot már nem is éri meg.

Szeptember 30-án ítéletet hirdettek Schönherz Zoltán és társai felett.[104] A tárgyalásvezető ugyanaz a Topolay Imre százados volt, mint a Borkanyuk-ügyben. A vádindítványt is ugyanaz a személy, Várallyai Boda Imre tette. Az ügyész az előzőleg benyújtott vádiratot hirtelen megváltoztatta, s a korábban javasolt 10—15 év helyett a 6 kommunista fejére halálbüntetést kért. Ez nem kis mértékben megzavarta a letartóztatott kommunisták és kintről segítségükre sietők barátaik védekezési taktikáját.[105]

Van olyan feltevés, hogy a két per időpontjában német katonai bizottság járt a Margit körúton, s azok közbelépésére szigorították meg mindkét per ítéletét. Schönherz tárgyalásán részt vett Jagow német követ is, akinek jelenléte min-

100 Borkanyuk Lászlóra vonatkozó későbbi iratok. HM 1942. eln. 13. oszt. 59 954. és 1943. eln. 13. oszt. 38 715.
101 *Iván Homenko:* i. m. 100. o.
102 Uo.
103 Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Budapest, 1969. 201. o.; *Dernői Kocsis László:* Bajcsy-Zsilinszky. Budapest, 1966. 143. o.; *Lányi Ernőné:* Hősi harcok emlékei. Budapest, 1955. 162. o.
104 HM 1943. eln. 13. oszt. 17 634.
105 A szocialista forradalomért. i. m. 589. o.; Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1964. 360. o.; Népszabadság 1972. október 7.

den bizonnyal fokozta a bíróság buzgalmát. Szombathelyi Ferenc a háború után mindenesetre német kényszerként tüntette fel ezt a két gyilkosságot.[106]

A fasiszta szervek meg akarták félemlíteni az ország szabadságáért és függetlenségéért küzdő erőket, mindenekelőtt a kommunistákat. Schönherz is érezte, hogy justizmord készül. A fő tüzet ellene összpontosították. Mikor felismerte a bíróság szándékait, arra törekedett, hogy legalább Borkanyuk életét sikerüljön megmenteniük. Régi barátok, elvtársak voltak. Sorsuk most újra összefonódott.

A tárgyalóteremből kijövet Schönherz listát adott át övéinek. „Részletes tervet adott elő, kiket keressenek fel (a szociáldemokratáktól a hercegprímásig mindenféle irányzat képviselői szerepeltek listáján), hogy kegyelmet eszközöljenek ki, de nem neki, hanem az egy héttel előbb halálra ítélt Borkanyuknak." Másnap nővérétől is azt kérte, hogy járjon közben Bajcsy-Zsilinszky Endrénél, „és mindenkinél aki valamit számít", hogy az ítéletet megváltoztassák. Nővére csak később értette meg, hogy nem is magáról beszél, hanem Borkanyuk Oleksza életének megmentését szervezi.[107]

A partizánparancsnok fölött a végső szót Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a VKF bíróságának illetékes parancsnoka mondta ki. 1942. október 2-án tették elébe a Borkanyuk-per aktáit. „Az ítéletet megerősítem és végrehajtását elrendelem" — olvasható az aláírás fölött. A döntést az elítélttel még aznap közölték. Legfeljebb 24 óra maradt hátra az életéből.

A halálraítéltek ősi jogán a siralomházban Borkanyuktól is megkérdezték, hogy mi az utolsó kívánsága. Ő el akart köszönni barátaitól, elvtársaitól, írni akart feleségének, családjának. A börtön kommunista kollektívája nevében Dr. Weil Emil vett búcsút tőle. Borkanyuk üdvözölte a pártot, és sok sikert kívánt a győzelem után. Találkozott Schönherz Zoltánnal is, akihez még a csehszlovákiai pártmunka idejéből meleg barátság fűzte.[108]

Feleségéhez és kislányához írott búcsúsorai az eszméihez mindhalálig hű forradalmár, de ugyanakkor az élni akaró és élni szerető ember, apa. férj gondolatait tükrözik. A jövőben egy pillanatig sem kételkedik. „Szilárdan hiszem, hogy ügyünk igaz, és hogy a miénk lesz a győzelem" — írta halála előtt.

Megrendítő búcsúlevele azóta már több antológiában is napvilágot látott. Számvetés és hitvallás ez az élet céljáról és értelméről.[109]

Levelet írt húgának, Doszjának és Sztyepán öccsének is, akikről semmit nem tudott.

„Drága, szeretett Cikám! Budapest, börtön, 1942. október 3.
Kedves lányom, Olecska!

Nem múlt el egy nap, egy óra, hogy ne gondoltam volna rátok. Határtalanul vágyakoztam, hogy visszatérhessek közétek, és folytathassam veletek a mi gyönyörű családi életünket. De a sors máshogy akarta. A katonai törvényszék halálra ítélt. Ezeket a sorokat halálom előtt néhány perccel írom. Úgy érzem, egészséges vagyok, erő és végtelen élnivágyás duzzad bennem... De nincs menekülés. Meg kell halnom. Szilárd bátorsággal megyek a halálba, ahogy a magunkfajta emberhez illik. 41 évet éltem, ebből huszat a szegényemberek ügyének szenteltem. Világéletemben tisztességes, odaadó, fáradhatatlan harcos voltam, nem ismertem önző érdekeket. Sohasem volt álnok a lelkem. Ahogy éltem,

106 A magyar szabadságért. Budapest, 1946. 44. o.; Népszabadság 1967. október 3.; *Roják Dezső:* Akik nem hajtottak fejet. Bratislava, 1963. 75. o. Itt hivatkozik: A magyarországi munkásmozgalom 1939—1945. Budapest, 80. o.
107 *Lányi Ernőné:* Hősi harcok... i. m. 162. o.; *Vadász Ferenc:* Föld alól a fénybe. Budapest. 1969. 181. o.
108 *Vadász Ferenc:* Tenyérnyi ég. Budapest. 1970. 16. p.; Népszabadság 1972. október 7.
109 Kárpáti Kalendárium. 1975. 36. o. Szerették az életet. 216. o.; *I. Hrancsak:* O. O. Borkanyuk i. m. 95. o.

úgy is halok meg. A nép nem feled majd el engem, ha jobb idők jönnek. Valamikor a történelem elmondja az igazságot az én szerény személyemről is. Meghalok, de mégis élni fogok.

Kedveseim, ne sírjatok utánam, és ne szomorkodjatok értem. Manapság ezrével, százezrével halnak meg a nép legjobb fiai az emberiség jobb jövőjéért. A háború az emberiség legnagyobb szerencsétlensége. Reméljük, hogy ez után a háború után olyan béke jön, mely hosszú időre, talán mindörökre boldogságot fakaszt. Amikor búcsút veszek tőletek, azt kívánom, hogy lássátok meg a békét és a boldog életet. És ha éltek addig, emlékezzetek rólam is egy szóval, neheztelés nélkül ...

Kedves feleségem, köszönöm neked együtt töltött szép éveinket. Derék feleségem, derék élettársam voltál. Azt akarom, hogy menj férjhez, és jövendő férjedhez is ilyen legyél. Szeretett Olecskánkat részesítsd jó nevelésben, hogy értékes egyéniség, apja méltó örököse legyen.

Drága kislányom, Olecska! Egyéves voltál, mikor a kegyetlen háború elválasztott egymástól bennünket. Te voltál a vigaszom, te voltál az életem. A halál torkában vérzik a szívem arra a gondolatra, hogy nem látlak többé ... Nőj fel boldogságban. Fogadj szót anyukának, legyél jó és igazságos, tanulj, és rendes ember váljék belőled. Sose feledd, hogy édesapád a nép ügyéért halt meg az akasztófán.

Búcsúzom, kedveseim. Oleksza Borkanyuk."

„Drága kis húgom, Doszja, és kedves testvérem, Sztefan!

1942. október 3.

A katonai törvényszék halálra ítélt. Ma fölakasztanak. Ha valami fájdalmat okoztam életemben, kérlek, bocsássatok meg nekem. Főleg azt bocsássátok meg nekem, ha talán súlyos kellemetlenségetek lenne miattam! Itt már búcsút vettem Vaszilijtól és Evdokiától. Nem vagyok bűnös; mint a Vörös Hadsereg katonája ... (Itt néhány szót törölt a cenzúra.) ... katonai parancsot kellett teljesítenem, különben nem jöttem volna ide a Szovjetunióból.

Földemet Dmitrij fiaira bízom; műveljék ők. A háború után, ha a feleségem és a lányom nem jön vissza a Szovjetunióból, és nem tartanak igényt az örökségemre, akkor a földem legyen örökre a Dmitrij fiúé. Mellékelem családom fényképeit és egy levelet feleségemnek és lányomnak. Ha véget ér a háború, talán megtudjátok, hol vannak, s elküldítek nekik ezt a levelet.

A tárgyalásról semmit sem írhatok. Remélem, hogy a történelem nem takargatja a tényeket, és hogy egy napon kiderül az igazság. Negyvenegyéves koromban halok meg. Életem minden évét harcnak szenteltem, a szegény nép jobb jövőjéért. Egész életemben becsületes, odaadó voltam a nép iránt, sohasem törekedtem egyéni előnyökre. Ahogy éltem, úgy is indulok a halálba. Szilárdan hiszem, hogy ügyünk igaz, és hogy a mienk lesz a győzelem. Azt is tudom, hogy a nép nem feledkezik meg rólam, ha majd jobb idők jönnek.

Ne sírjatok, ne búsuljatok, legyetek boldogok! Búcsút mondok minden rokonomnak, barátomnak, ismerősömnek.

Testvéretek

Oleksza"

1942. október 3-án reggel 8 órakor a börtön udvarán már felsorakoztak a „kivégzési négyszög"-höz vezényelt katonák. Minden parancsszó, minden dobpergés, a fogyó másodperceket jelezte.

Borkanyukot kivezették a siralomházból. Bátran, emelt fővel ment a bitófa alá.[110] Tudta, hogy igaz ügyért, ártatlanul hal meg. Utolsó szavaival Sztálint, a Szovjetuniót, a Vörös Hadsereget, a független, demokratikus Magyarországot éltette. Kiáltása túlharsogta a pergő dobok hangját.

A kivégzésnél ott segédkezett egy Klim nevű százados is. Minden kegyeletet megsértve ezt ordította a felakasztott Borkanyuk felé: — „Na most kiabáljon!"[111]

A halál 8 óra 50 perckor állt be.

Az Igaz Szó, a magyar hadifoglyok lapja, halála egyéves évfordulóján, Kassai Géza cikkével emlékezett meg a munkásmozgalom két nagy mártírjáról. „Közeleg az idő, amikor nemcsak a Klim féle hóhérlegények, hanem gazdáik is lakolni fognak a Schönherz Zoltánok és Borkanyuk Olekszák legyilkolásáért" — írta a lap.[112]

A Schönherz megmentésére tett kísérletek is kudarccal végződtek. Ő egy héttel később, 1942. október 9-én járta végig ezt a szomorú utat. A Horthy-fasiszták, akik ekkor még vakon bíztak Hitler győzelmében, diadalt ülhettek. Bár módjuk lett volna rá, nem osztottak kegyelmet.

A magyar munkásmozgalom nem feledte el halottait. „Kállayék rendje" c. cikkében megemlékezett Borkanyuk haláláról a Békepárt „Béke és Szabadság" nevű lapja, 1944 októberében méltató cikket hozott róla a hazánk földjére lépő Vörös Hadsereg lapja, a Magyar Újság is. A cikket újra csak Kassai Géza írta. Az azóta megjelent méltatások száma tucatnyira rúg. Ott szerepel életrajza a Magyar forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő harcosai és a Szocialista forradalomért c. életrajzgyűjteményben is.[113]

A Borkanyuk-csoport tragédiájának híre minden bizonnyal eljutott a szovjet szervekhez. A II. sz. csoport már nem is indult el. Fodor Zoltán az időben ugyancsak illegális munkára készült. Ő írja, hogy hírét vették Borkanyuk kivégzésének. „A csoport lefogása azt jelentette, hogy egyelőre ez az út nem volt járható."[114] Mint tudjuk, a későbbi csoportok már Lengyelországon át próbáltak hazatérni.

A Borkanyuk-csoportot eltiporták, felszámolták, de a hősök nyomába új harcosok léptek. Kelet-Szlovákiában, a Vihorlát hegységben, Szobránc, Nagymihályi, Homonna vidékén 1944. szeptember 27-től november 15-ig a Tkankó brigád részeként eredményesen küzdött a fasiszták ellen a Borkanyuk nevét viselő partizánosztag.[115]

1945 elején a morvaországi Javoricsko környékén tevékenykedett a Schneider parancsnoksága alatt álló 70—80 fős Borkanyuk-partizáncsoport. Szervezetileg a Jermák-osztag részét alkották, amelyet szovjet ejtőernyős partizánok vezettek. A Borkanyuk-csoportban szovjet, cseh, szlovák, jugoszláv, kanadai, illetve angol, harcosok voltak. Itt szolgált a magyar Horányi Gyula is.

A csoport rajtaütéseket hajtott végre, fegyvert szerzett az ellenségtől. Áprilisban a csoportot Javoricskón egy SS kötelék támadta meg, de kisebb veszteségek árán sikerült kitörniük a gyűrűből. Mivel a lakosság támogatta a partizánokat, a fasiszták a férfiakat kiirtották, s a falut felgyújtották.

A Borkanyuk-csoport még május 9-e után is tevékenykedett. Átfésülték a

110 A kivégzésről: Párttörténeti Intézet Archívuma. Visszaemlékezések. Ratalics Péter. Hr—34; Kárpáti Kalendárium. 1975. 62. o.; Szabad Nép 1945. szeptember 19.; A magyar szabadságért. i. m. 43. 44. o. E napokról ír most megjelent könyvében *Kállai Gyula:* Életem törvénye. Budapest, 1980. 417. o.-n is.

111 Igaz Szó, 1943. október 5.

112 Uo.

113 Dokumentumok... i. m. 448. o.; Magyar Újság 1944. október 11.

114 *Fodor Zoltán:* Az A-3131-es hazatér. Budapest, 1964. 109. o.

115 Slovenské Narodné Povstanie na mapach. Slovenska Kartografia. Bratislava, 1974. 5. o.

környező erdőket, felkutatták a fasisztákat. Később beolvadtak a reguláris hadseregbe.[116]

A Szovjetunió Hőse

A felszabadulás után Borkanyuk haló porait elszállították szülőföldjére. 1945. szeptember 19-én a Kerepesi temetőben gyászünnepséget rendeztek, ahol átadták koporsóját a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsa Budapestre érkezett delegációjának. A sírnál honvédek és magyar partizánok álltak díszőrséget, s a koporsót a fővárosi dolgozók ezrei vették körül. Vas Zoltán, Budapest polgármestere, azt hangoztatta búcsúbeszédében, hogy „Borkanyuk elvtárs a magyar szabadságért is harcolt". Kiemelte, hogy a hős partizán emléke erősíti a barátságot a szovjet és a magyar nép között.[117]

A magyar kormány nevében Gyöngyösi János külügyminiszter, a Partizán Szövetség megbízásából pedig Dr. Vadnai Ödön búcsúztatta. A koporsót a kárpátukrán delegáció nevében Tarahovics földművelődésügyi népbiztos vette át.

Az eseményről valamennyi lap tudósított. Az Új Szó-ban megjelent méltatást Oldner Vladimir, a Vörös Hadsereg főhadnagya írta.[118]

Borkanyuk porait visszaszállították a hegyek és fenyvesek földjére. Rahón, a hősi temetőben hantolták el, Kárpátalja népeinek mély gyászától kísérve. Szobra ott áll a sebesen vágtató Tisza partján. Szülőfalujában, Körösmezőn is emlékmű őrzi a népért küzdő hazafi nevét.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1965. május 8-án, a fasizmus feletti győzelem 20. évfordulóján, határozatot hozott, amelynek értelmében Borkanyuk Olekszát, a Kárpátontúli országrészi pártbizottság volt titkárát „a Nagy Honvédő Háború időszakában ... a német fasiszta hódítók ellen vívott harcban szerzett különleges érdemekért, a bátorságért és hősiességért posztumusz" a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki.[119]

Valóban hős volt, bátor, igaz ember. Élete rövid 41 esztendeje alatt három ország, Csehszlovákia, Magyarország, a Szovjetunió történelmében játszott tevékeny szerepet. A szegény emberek, a favágók, szénégetők, erdei munkások, pásztorok, tutajosok prófétája volt, értük élt, értük is halt mártírhalált. De amíg eszmélt, mindig a népek barátságát, a dolgozók testvériségét hirdette.

„A nép nem felejt el, ha szebb idők köszöntenek rá" — írta búcsúlevelében. Valóban, a jelesebb évfordulók alkalmából három ország sajtója hoz róla megemlékezést. Borkanyuk emlékét mi is magunkénak valljuk. „Hőse ő a mi népünknek is: a magyar antifasiszta ellenállás kimagasló alakja, mártírja, aki azért áldozta fel életét, hogy hazánk hamarabb szabaduljon az elnyomók jármából" — írta róla a Népszabadság a csoport bevetésének 35. évfordulóján.[120]

116 Horányi Gyula levele a szerzőhöz.
117 Szabad Nép 1945. szeptember 20.
118 Új Szó 1945. szeptember 20.
119 *I. Hrancsak:* O. O. Borkanyuk. i. m. 98. o.; Boldogság felé. i. m. 140. o.
120 Népszabadság 1976. január 11.; Itt a tanulmány végén jegyzem meg, hogy Oleksza Olekszijovics Borkanyuk nevét a magyar hadbíróság Borkanyuk Elek változatban használta.
1942-ben megjelent a Szovjetunióban élő magyar írók, művészek, tudósok, publicisták és munkásmozgalmi funkcionáriusok „A magyar néphez" c. felhívása.
Ezen Borkanyuk Sándor néven szerepel az aláírása. Ugyancsak így említi őt a „Béke és Szabadság" c. lap 1944. március 1-i száma is. L. Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár. 6244.

Йожеф Гажи

ПАРТИЗАНСКАЯ ГРУППА БОРКАНЮКА

Резюме

Используя оригинальные источники, статья впервые дает цельную картину деятельности партизанской группы Борканюка, десантированной 4 января 1942 года.

Возглавляемая Олексой Борканюк группа парашютистов в составе 6 человек приземлилась в северо-восточных Карпатах, недалеко от перевала Татархаго. Ей было поручено проведение боевых и диверсионных действий, ведение разведки и установление связи с находившейся в подполье партией, а также организация новых партизанских групп. Партизаны намеревались также выполнять взрывы на железной дороге, проходившей через Карпаты.

В статье излагается биография участников партизанской группы, говорится о их подготовке и материально-техническом обеспечении акции. Одновременно с группой Борканюка прошло подготовку также и другое звено группы. В нем было 6 человек под руководством Рожа Рихарда. Однако они не получили боевого применения.

После боевой подготовки оба отряда были переведены из Москвы в Симферополь, потом в Анапу, а несколько позже — в Геленджик. Отсюда группа Борканюка — 4 января 1942 года — вылетела в Венгрию. Выброска была произведена неудачно, группа рассеялась. Автор сообщает о мерах, предпринятых фашистами для поимки партизан, повествует о дальнейшей судьбе каждого из них. Трое партизан погибли смертью храбрых, двоих схватили и позже они тоже погибли. Боканюк был схвачен 12 февраля 1942 года. Были арестованы также и 6 членов его семьи.

В статье описывается следствие, допросы, жизнь Борканюка в тюрьме. Суд военного трибунала начался 15 сентября 1942 года. Процесс имел политическое значение и составлял часть той травли, которая велась фашистами против венгерских коммунистов и участников движения сопротивления. Автор рассматривает также и вопрос правомерности суда. Борканюк был приговорен к смерти и 3 октября 1942 года он был казнен. Спустя шесть дней был убит также и секретарь Коммунистической партии Венгрии Шёнхерц Золтан. В статье рассматривается взаимовлияние двух судебных процессов, автор приходит к заключению, что это были политические процессы, которые носили репрессивный характер, ставили целью учинить расправу и навести страх на население.

Рабочее движение Венгрии сохраняет память об Олексе Борканюку. В Чехословакии две партизанские группы были названы его именем. Борканюк сыграл выдающуюся роль в рабочем движении трех стран — Советкого Союза, Чехословакии и Венгрии. За заслуги в борьбе с фашизмом 8 мая 1965 года Борканюку посмертно было присвоено звание «Героя Советского Союза».

József Gazsi

DIE PARTISANGRUPPE „BORKANJUK"

Resumee

Zum erstenmal gibt die Studie — mit der Benützung originaler Quellenmaterialien — ein umfassendes Bild über die am 4-ten Januar 1942 in Kampf geworfenen Partisangruppe „Borkanyuk".

Die aus 6 Mann bestehende Fallschirmjäger-Gruppe landete unter der Leitung Oleksa Borkanyuk in der Nähe des Taterenpasses, in den Nord-östlichen Karpathen. Ihr Aufgabe bestand in Durchführung Kampf, und Diversionshandlungen, in Aufklärung, im Zustandebringen der Verbindung mit der in Illegalität befindlichen Partei und in der Organisierung weiteren Partisangruppen. Zur gleichen eit wollte die Gruppe auch Sprengungen an der über die Karpathen führenden Eisenbahnlinie durchführen.

Die Studie bespricht den Lebenslauf der Teilnehmer, die Ausbildung der Gruppe und die material-technische Vorbereitung der Aktion. Zur derselben Zeit mit der Gruppe Borkanyuk bekam seine Ausbildung auch der zweite Teil der Gruppe. In diesem Teil befanden sich 6 Partisanen, unter der Leitung Richard Rózsa. Dieser kam aber nicht zur kämpferischen Anwendung.

Nach der Ausbildung gelangten alle beide Teile aus Moskau nach Simferopol, dann nach Anapa, später nach Gelendschik. Von hier aus flug die Gruppe Borkanyuk am 4-ten Jänner 1942 nach Ungarn. Aber die Aktion gelang nicht und die Gruppe sich zerstreute. Die Studie bespricht die Massnahmen der Faschisten für die Gefangennahme der Partisanen und macht das Schicksal der einzelnen Partisanen bekannt. Drei Partisanen fanden den Heldentod, zwei wurden festgenommen, aber auch umgenommen Borkanyuk wurde am 12-ten Feber 1942 gefangen. Neben ihre wurden 6 Mitglieder seiner Familie verhaftet.

Der Autor bespricht die Nachforschung, das Verhör und das Kerkerleben von Borkanyuk. Der Prozess vor Kriegsgericht fand am 25-ten Sept. 1942 statt. Der Prozess war politischer Bedeutung und ein Teil der Hetze, die die Faschisten gegen die ungarischen Kommunisten, Widerstandskämpfer betrieben. Der Autor beschäftigt sich auch mit den Rechtsfragen des Prozesses — Borkanyuk wurde zum Tode verurteilt, und am 3-ten Okt. 1942 hingerichtet. Sechs Tage später wurde auch der Sekräter der KPU, Zoltán Schönherz liquidiert. Die Studie prüft auch die gegenseitige Wirkung der Prozesse und stellt fest, dass die Prozesse als politische Prozesse mit Vergeltungs, und Einschüchterungscharakter galten.

Die ung. Arbeiterbewegung bewahrt das Andenken von Borkanyuk. In der CSSR trugen zwei Partisan-gruppen seinen Name. Borkanyuk spielte in der Arbeiterbewegung drei Länder, der UdSSR, CSSR und VR Ungarn eine hervorragende Rolle. Er wurde am 8-ten Mai 1965 wegen seiner Verdienste um den Kampf gegen den Faschismus mit dem Titel „Held der UdSSR ausgezeichnet."

KÖZLEMÉNYEK

CSENDES LÁSZLÓ

FELSŐSZOPORI TÓTH ÁGOSTON RAFAEL HONVÉDEZREDES, TÉRKÉPÍRÁSUNK ÚTTÖRŐJE

A nagy méretarányú térképezés — hazánkban — az első katonai felméréssel vette kezdetét. A Habsburg birodalom első részletes felmérését követően hosszú évek teltek el az önálló magyar térképkészítés tervének kidolgozásáig, illetve a térképezési feladatok megkezdéséig. A 19. századbeli térképezés magyar úttörője, Tóth Ágoston, az 1848—49-es szabadságharc katonája volt. Ő alkotta meg a „földképkészítés" elvi és gyakorlati kivitelezését, kezdeményezte a Magyar Földrajzi Társaság létrehozását és nevéhez fűződik a Magyar Helyszínrajzi Intézet létrehozása is.

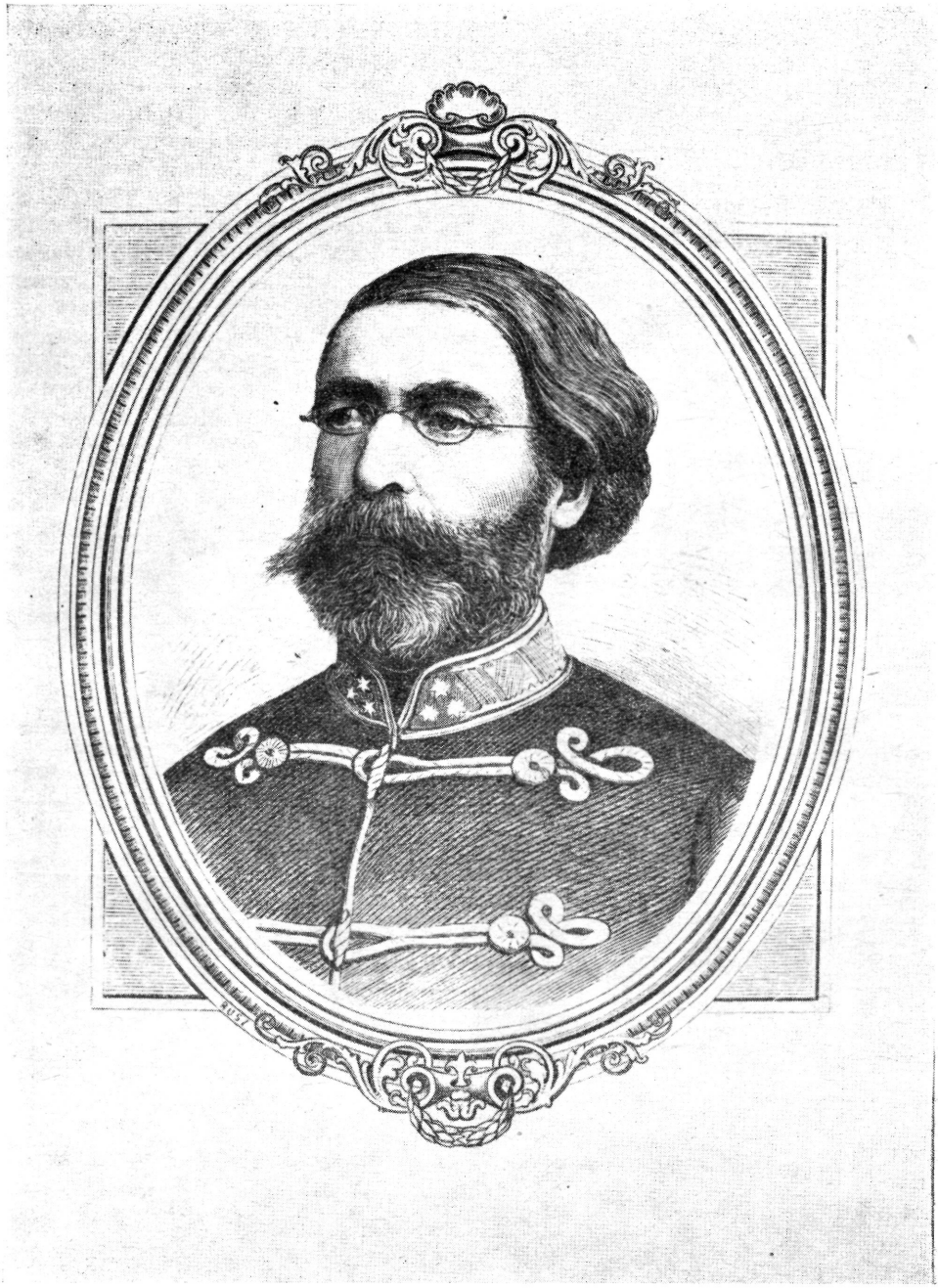
Felsőszopori Tóth Ágoston Rafael az akkor Zala megyéhez tartozó Marcali községben született, 1812-ben. Gyermekéveit és tanulmányait uradalmi ügyész édesapjának munkahelye és nem kevésbé ismeretségi köre határozta meg. Középfokú tanulmányait 1827 szeptemberétől az akkor nagy anyagi áldozatot kívánó bécsi katonai iskolán, majd a felsőbb fokú mérnökakadémián folytatta.[1] Érdeklődését tekintve különösen kitűnt a térkép- és hozzá kapcsolódó ismeretek elsajátítása és azok gyakorlati alkalmazása terén. Tanárai korán felismerték a térképkészítés iránti tehetségét, kutató szenvedélyét a feladatok végrehajtásában.

Katonai iskolái végeztével, 1831. augusztus 1-én zászlósi rendfokozattal csapathoz került. Csak tíz évi szolgálat után nyílott lehetősége a gyakorlati térképész szakkiképzésre, az Egres patak mentén lévő Lontho községben és környékén. Mint hátramaradt visszaemlékezésében írta, pályája kezdetén a rajzolás, valamint a terepábrázolás elméletét jobban ismerte, mint ezek gyakorlatát. Ezért aztán terepi munkájával ritkán volt megelégedve. Viszont csoportvezetője felismerte szakértelmét és a környék grafikus háromszögelésének végrehajtásával bízta meg. A ráháruló feladatot nagyszerűen oldotta meg.

A terepfelmérési gyakorlatról visszatérve, Tóth Ágostont a bécsi Földrajzi Intézet Statisztikai Osztályára helyezték át. Ekkor — az 1846. évi galiciai zavargások idején — az osztályon éjjel-nappal azon dolgoztak, hogy Galicia térképeit a nyilvántartási adatok alapján helyesbítsék és minél használhatóbbá tegyék a hadvezetés számára.

Földmérői rátermettségét, térképész szakismeretét különösen a Péterváradot és környékét ábrázoló térképszelvények elkészítésével bizonyította. Elvégezte az erőd és környéke terepi felmérését két négyzetmérföld körzetben és térképi

1 *Friedrich Gatti:* Geschichte der k. k. Ingenieur — und k. k. Genieakademie 1717—1869. Wien, 1901. 758. o.

Felsőszopori Tóth Ágoston Rafael honvédezredes

ábrázolását, az akkor újnak számító színtvonalas domborzatábrázolással. A korabeli viszonyokra jellemző, hogy Kayser ezredes, az erőd parancsnoka, a haditanács és a nádor megbízó levele ellenére sem engedélyezte, hogy Tóth Ágoston műszeres mérést végezzen a vár területén. Miután Kayser ezredes a mérnökkari igazgató, vagy János főherceg engedélyéhez ragaszkodott, Tóth azonnal írt a vezérkarhoz, jelezve a történteket, kérve a szükséges engedély megküldését. Ez alatt a várfalakon kívül végezte terepmunkáját, s mint naplójában írta: „Ahogy a macska a forró kása körül kering, úgy dolgoztam én a vár körül." Egy napon betévedt a környék egyik kocsmárosához, aki némi ellenszolgáltatás fejében felajánlotta, hogy rendelkezésére bocsájtja a vár tervrajzát. Négy ezüst huszasért megvásárolta a tervet, és a pontosítás után, a szükséges méretarányra kisebbítve, átrajzolta azt a már részben elkészült térképre. Ily módon, mire a mérések engedélyezése megérkezett, Tóth Ágoston lényegében teljesítette feladatát. Az ellenőrző mérések és tereptárgyi azonosítások után visszatért Bécsbe, ahol aprólékosan kivitelezett térképi ábrázolása általános feltűnést keltett. Térképének látványos címlapjára Pétervárad madártávlati képét rajzolta. Munkája mellett, a mérési jegyzőkönyvek között, a domborzati ábrázolás pontosságát igazolóan, ott volt a szintezési jegyzőkönyv is. A mérnökkarnál elismerést kivívott, szintvonalakkal gazdagított térképét némelyek azért bírálták, mert feleslegesnek tartották a magassági pontok ábrázolását.[2] Sajnos e térkép eredeti példányát még nem sikerült felkutatni, létezéséről csak korabeli leírások alapján tudunk. Viszont feltehetően készültek másolatok Tóth kilenc szelvényből álló térképéről, mert ezek egyik változata megtalálható a Hadtörténelmi Térképtár gyűjteményében.[3] (I. a 602—603. oldalon.)[4]

Tóth Ágostont 1848 áprilisában századossá léptették elő s ugyanakkor hadtestével Lembergbe helyezték.

Az első magyar felelős minisztérium 1848. április 7-én történt kinevezésével a magyar hadügyminisztérium felállítása is szükségessé vált. Ennek szervezői nem is gondolhatták, hogy néhány hónap múltán egy hadbavonuló hadsereg felállításáról, hadianyagok, harceszközök biztosításáról kell gondoskodniuk.

Megmozdult Európa. 1848-ban a forradalom vihara Európa csaknem valamennyi országán végigsziguldott, nem kerülve el az abszolutisztikus Habsburg-birodalmat sem. Bécs, Budapest, Milánó, Krakkó, Prága, Velence — mindenütt magasra lobbant a forradalom lángja az önkény és maradiság rendszere ellen.

Sajnos, 1848 tavaszán—nyarán e felkelések és forradalmak különböző okok miatt sorra elbuktak. Az ellenforradalom támadásának ezután már csak Magyarország állt ellent, ahol a forradalom összekapcsolódott a nemzeti függetlenség kivívásának, a feudális elnyomás felszámolásának kísérletével.

A forradalom vihara összefogásra késztette a magyar hazafiakat. Tóth Ágoston is benyújtotta a honvédseregbe való felvételi kérelmét. Mészáros hadügyminisztertől a következő választ kapta:

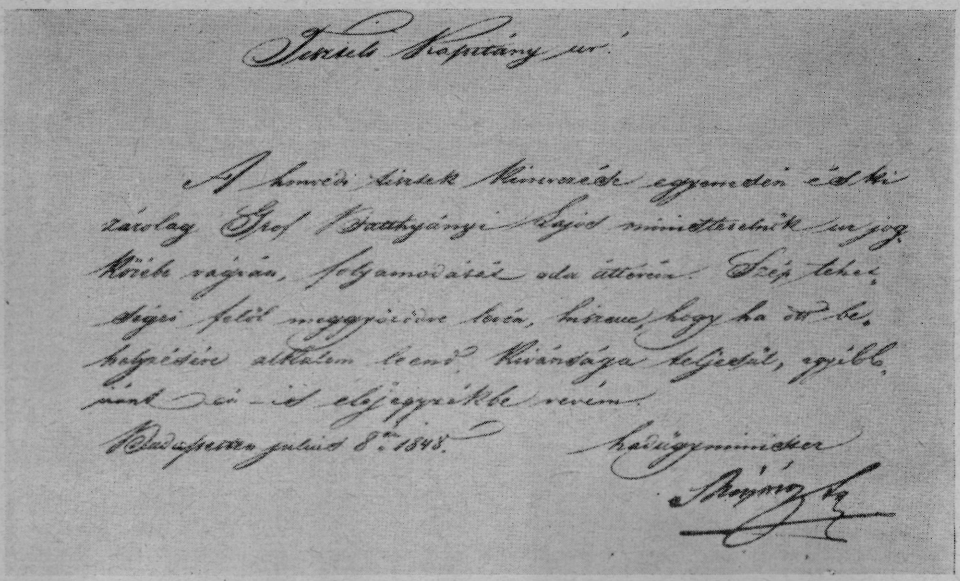
„Tisztelt Kapitány úr! A honvéd tisztek kinevezése egyenesen és kizárólag Gróf Batthyányi Lajos miniszterelnök úr jogkörébe vágván, folyamodását oda áttevém. Szép tehetségei felől meggyőződve levén, hiszem, hogy ha ott behelyezésére alkalom leend, kívánsága teljesül, egyébbiránt én is előjegyzékbe vevém. Budapesten, július 8-án 1848. Mészáros Lázár hadügyminiszter."[5]

2 *Tóth Ágoston:* „Egy elveszett élet fáradozásai" c. naplója alapján (a továbbiakban — Napló.) Tóth naplóját német nyelven írta, ami bizonyára a család összetételére vezethető vissza. 36. o. A szintvonalas ábrázolás ekkor még vágyálom volt, sokan idegenkedtek a domborzat ilyetén történő ábrázolásától.

3 Hadtörténelmi Térképtár (továbbiakban HIT) G I h 498 fotómásolat. Eredetije a Kriegsarchiv Wien azonos számú jelzetén.

4 HIT G I h. Az aprólékos rajzi munka ma is elismerésre méltó.

5 Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban — MTA) 300/1.

Mészáros Lázár hadügyminiszter levele Tóth Ágostonhoz

A fenti levél vétele után Tóth mindent elkövetett a honvédség kötelékébe való felvétele érdekében. Kapcsolatot teremtett a teljhatalmú Honvédelmi Bizottmány tagjaival. Madarásznál is jelentkezett és elmondta, hogy az október 6-i proklamációra kilépett az osztrák hadseregből és a honvédségnél kíván „szolgálni". Ezt követően Madarász segítségével sok-sok ismerőssel találkozott, köztük egykori mérnökakadémiai társával: Czecz századossal is, akivel később együtt harcoltak Erdélyben.[6]

A személyes kapcsolatfelvételek végül is Mészáros Lázárhoz vezették. A bemutatkozás után a Ludoviceumról szóló (Tóth korábban készítette) emlékiratra terelődött köztük a beszélgetés. Mészáros elmondta, hogy az újszerű gondolatfelvetéseket nagy érdeklődéssel olvasta, de kifogástolta Tóth emlékiratának „túl demokratikus" gondolatmenetét a következő megjegyzéssel: „Nem azért mondom, mert én arisztokrata volnék, hanem a nemzet arisztokratikus legbensőbb lényegében, amiről Ön is meg fog győződni, ha egy darabig már közöttünk él."[7]

Ezt követően Mészáros hadügyminiszter így nyilatkozott: „Szép feladatom van az Ön számára; Kassára akarom küldeni, ahol Schlick tábornok szándékozik betörni. Azonban menjen el előbb Nádossy ezredeshez is és kérdezze meg őt, mert ahogy emlékezem, már olvastam az Ön nevét és azt hiszem, van már beosztása."[8] A barátságos búcsú után Nádossyhoz sietett, aki így fogadta: „Már régen vártunk rád és számítottunk arra, hogy nem fogsz hiányozni, mikor a haza veszélyben van."[9] Rövid beszélgetés után közölte Tóthtal, hogy október elsején őrnagyi rendfokozatban, a 31. honvéd zászlóalj parancsnokának nevezték ki.

Az 1848—49-es szabadságharc vezetői Tóth Ágoston őrnagyot egyre felelős-

6 Czecz János honvéd tábornoki rendfokozatot ért el a szabadságharc idején. Munkásságuk nagy hasonlataként ide kívánkozik, hogy mindketten életük végéig a térképészet elkötelezettjei lettek. Czecz az emigráció során Argentínába került, ahol katonai földrajzi intézetet alapított. Munkásságának elismerését igazolja, hogy Buenos-Airesben életnagyságú szobrot állítottak emlékének.

7 *J. Kayserling:* „Das Spektrum Europas" c. művében részletesen fejtegeti a magyarok arisztokratikus jellemzőit.

8 Napló 70. o.

9 U. o.

ségteljesebb beosztásba helyezték. Bem tábornok, akinek a merészség és gyorsaság jellemző tulajdonságaihoz tartozott, Czecz János alezredest egy osztállyal Tordára küldte, Tóth Ágoston alezredest pedig Kolozsvár és vidéke főparancsnokává nevezte ki.[10] Kolozsvár főparancsnokára hárult a hadsereg utánpótlásának biztosítása. A krasznai és középszolnoki nemzetőrökkel vigyázta a dési és kolozsvári — utánpótlást biztosító — útvonalakat, ahol jelentős élelmiszer- és lőszerszállítmány érkezett.

Fontos és felelősségteljes beosztásában sem csökkent érdeklődése a térképek iránt. Az építési igazgatóság térképezési munkákra alkalmas beosztottjainak elrendelte, hogy a Lipszky-féle térkép[11] erdélyi részét nagy méretarányban rajzolják meg. Terve az volt, hogy ezen térképeket az igényeknek megfelelően helyesbítsék az általa kiképzendő tisztek közreműködésével. Sajnos, tervének valóra váltását az objektív körülmények, többek között az, hogy sem idő, sem a megfelelő műszerek nem álltak rendelkezésére, befolyásolták. Minden bizonnyal Tóth Ágoston volt az egyetlen tiszt, aki a szabadságharc közepette a hadsereg vezetését megkísérelte Lipszky-térképének — ábrázolásmódjában pontosabb és így használhatóbb — segédleteivel ellátni.[12] Szükséges itt megjegyeznünk, hogy az első katonai felmérés 1 : 28 800 méretarányú térképei „titkosságuknál fogva" nem álltak rendelkezésre, bár 1782—85 között készültek. Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy a második katonai felmérés ekkor már az ország jelentős területén végrehajtásra került,[13] térképellátás tekintetében szomorú kép tárul elénk. Lipszky „Mappa Generalis Regni Hungariae..." 1806-ban megjelent térképe 1 : 470 000 méretarányú.[14] A kiadást követő közel félévszázad változásai, valamint a méretarány, egyértelműen választ adnak a felhasználás megbízhatóságát illetően.

A különböző harci feladatok végrehajtása során Tóth Ágoston kitűnt megfontolt, alapos szervezőképességével, a vezetéshez szükséges magasfokú katonai ismereteivel. Valószínűleg ezért is vette maga mellé Bem tábornok. Méltányolták munkásságát a kor kiemelkedő alakjai is. Ennek egyik bizonyítéka levelezése és többszöri személyes tanácskozása Kossuth Lajossal.

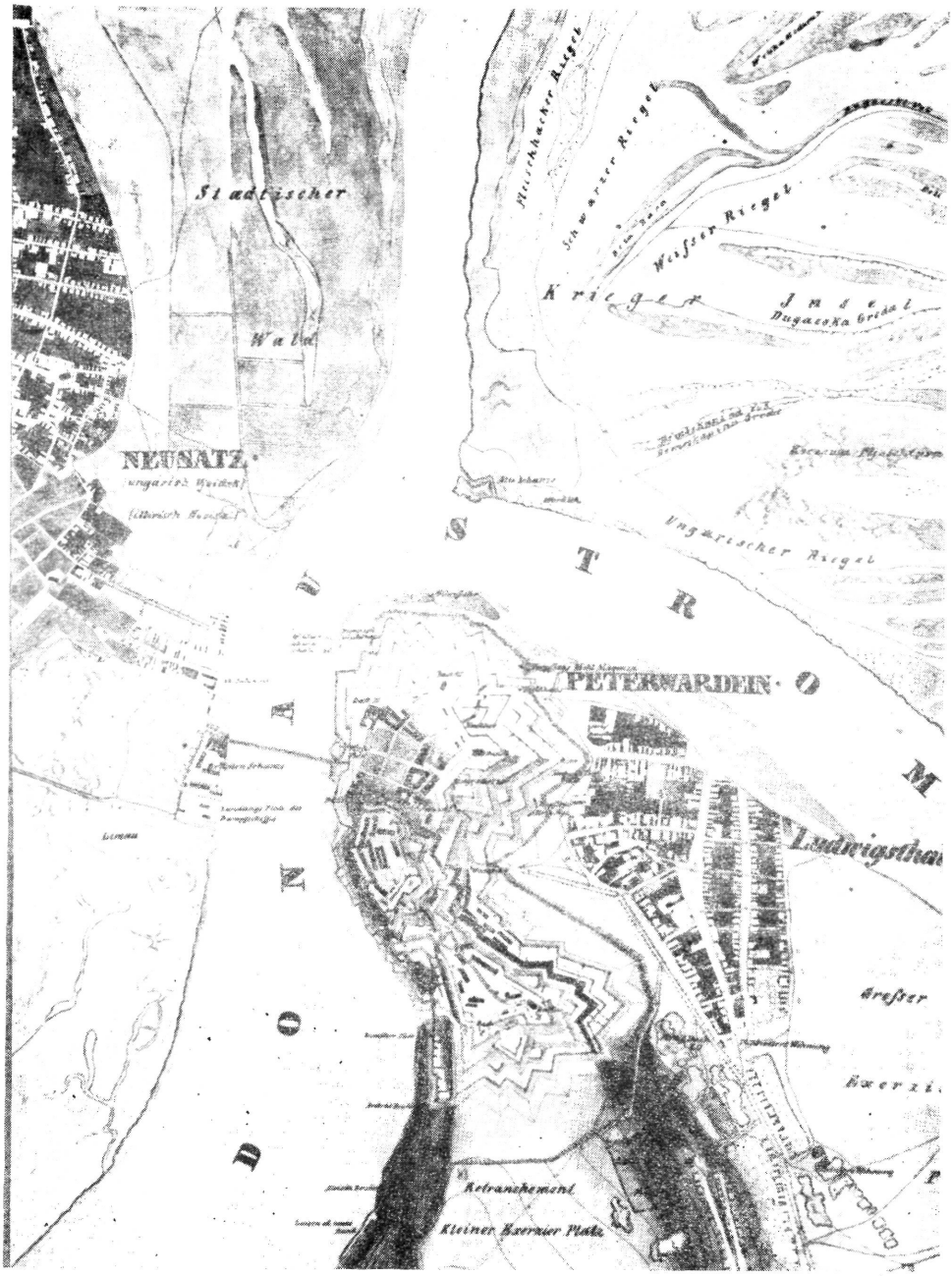
1849. augusztus 11-én a hadsereg elindult Világos felé. Tóth Ágoston ekkor már ezredesi rangban volt. A kialakult helyzetben a Görgey hadsereggel együtt tette le a fegyvert.

Tóth Ágostont és több ezredestársát október 24-én este állították a bíróság elé. A vád valamennyiük ellen esküszegés, fegyveres lázadásban való részvétel vezető beosztásban, stb.

Az ítélet kötél általi halál volt. Ezt később „kegyelemből" 18 évi, „várban" eltöltendő várfogságra változtatták. A csehországi Olmütz várába szállították, ahonnan az *1856. évi július havában* kibocsátott különleges *amnesztia folytán szabadult.*

Naplójában fennmaradt a Pénzügyigazgatósághoz később írt levele, melyben így írt önmagáról: „Mindazért, mit 1848—49. évben tettem és véghezvittem, haditörvényszék elé állíttattam, kötéláltali halálra ítéltettem és 18 évi várbörtönre vasban kaptam kegyelmet. Csak 7 évi várfogságot álltam ki, mert Gizella főhercegnő születésekor Őfelsége megkegyelmezett és így a fogságból kiszabadultam. Én tehát 1848—49. években folytatott minden tevékenységemért megbűnhődtem s így nem vagyok további felelősségre vonható..."[15]

10 *Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Genf, 1865. II. kötet. 191 o.
11 HIT. B IX a 518.
12 *Irmédi-Molnár László:* Tóth Ágoston honvédezredes, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése. Budapest, 1938. 94. o.
13 HIT. B IX a 530.
14 A tartalmas, szép kivitelű térkép mérésszakilag is megbízható adatokat biztosít a felhasználóknak.
15 Napló 277. o.

Pétervárad térképének részlete

Pétervárad környékének részlete Tóth Ágoston kilenc szelvényes térképéről.

Szabadulása után úgy határozott, visszatér Magyarországra. Katonai pályafutása lezárult és döntenie kellett, hogyan tovább? Új életét előbb a kiscenki, majd a pölöskei uradalom ispánjaként folytatta.

Nemsokára híre járt, hogy a megyéket újra a maguk választotta tisztviselők fogják kormányozni. Sajátos módon a megyék vezetőinek megválasztása során a legtöbb állásra közfelkiáltással volt honvédtiszteket jelöltek. 1860-ban Tóthot egyhangúlag megválasztották a Zala megye déli körzete mérnökének.[16]

A megye újdonsült tisztségviselőire komoly feladatok hárultak. Tóth Ágostonnak munkaköre betöltéséhez a mérnökakadémián szerzett oklevelét a pesti műegyetemen tett vizsgákkal kellett „honosíttatnia", illetve megvédenie.

A követelményeknek sikerrel eleget tett és a kapott bizonyítvány ezt így rögzítette:

„Bizonyítvány. Alolírt a Tekintetes Tóth Ágoston Zala megyei főmérnök úr által felszólítva az okleveles mérnökök mostani állására nézve, és a magas megyei hatóságnak megnyugtatására a következő választ adni bátorkodik.

A mérnöki szigorlatok, valamint a mérnöki oklevelek is már az 1852-ik év óta megszüntettek, másrészről azonban a most Budán létező mérnöki intézet a tudományok rendszerére nézve oly czélszerű változást szenvedett, hogy a volt osztrák minister ium mindent egy ugyan azon lábra állítani akarván, elégségesnek tartotta az onnand kijövő mérnököket csak egyszerű bizonyítványokkal ellátni, s nem lehet tagadni, hogy az említett mérnökök az okleveles mérnökökkel ugyan azon tudományos műveltséggel bírnak, tehát mindenőtt a legjobb sikerrel alkalmazhatók.

Ugyan az áll fenn nevezett F: Tóth Ágoston főmérnök úrra nézve is, ki a mérnöki akadémiába az illető tudományokat elvégezvén, ily kitűnő ezekbeni jártassággal van ellátva,hogy reá mindennemű mérnöki munkálatokat lehet bízni; minek igazsága $1^{ör}$ azok tudományos Collégiumból, melyben alól írt a fen említett főmérnök úrral bocsátkozott és 2^{or} rajzban előállított azon tervekből következik, melyeket a kérdéses főmérnök úr előmutata. Míg tehát honunkban a mérnöki állást szabályozó más intézkedések tétetni nem fognak, alól írtnak az elhatározott nézete oda irányoztatik, hogy a kérdésben forgó Tóth Ágoston főmérnök urat is, a többi mérnökökkel egy ugyan azon Categoriába lehet számítani.

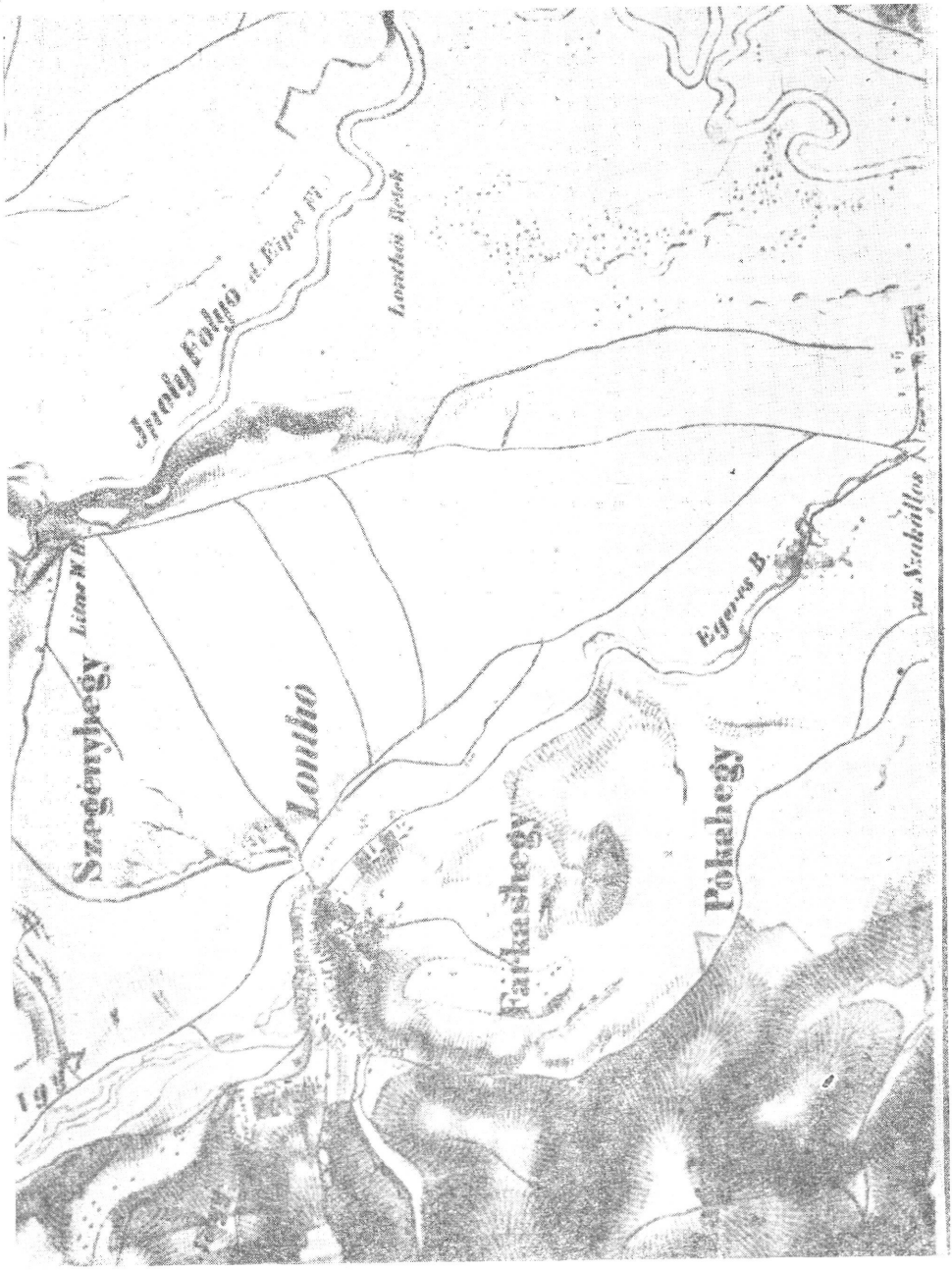
Pesten, augusztus 5-én 1861. Petczval Ottó m. kir. Bölcsészeti tudor, okleveles mérnök, a magyar tud. egyetem elsőbb mennyiségtan r. tanára, a magyar tud. Akadémia r. tagja és a bölcs, kar e. i. Dékánja."[17]

A bizonyítvány kézhez vétele döntő fordulatot jelentett Tóth Ágoston életében. Végre azokkal a térképészeti feladatokkal foglalkozhatott, melyeket oly szívesen és oly magasfokú hozzáértéssel végzett. A megye megbízásából több hidat is tervezett, melyek fel is épültek.

Számos probléma megoldása fűződik munkásságához. Például Szemenye község gazdái megyegyűlésen vetették fel, hogy a Mura folyó szabálytalan mederv onalából adódóan évenként csökkent a legjobb földek területe, ugyanakkor a folyam másik oldalán az Eszterházy birtok állandóan növekedett. Az ügyet felkarolva Tóth nem elégedett meg csupán a felméréssel, az előzmények is érdekelték. Ezért lemásoltatta az alsólendvai hercegi levéltárban fellelhető valamennyi korábbi térképet, és ezek alapján szinte nyomon követhette a Mura gyakori mederváltozását és következményeit. Szemenye község térképén a domborzatot szintvonallal ábrázolta, és rávezette az új felmérésen kívül az 1793,

16 Zala vármegye jegyzőkönyvi adatai. 1. sz. Jegyzőkönyv. 1861. febr. 6. 35. o., 5. pont. Zalaegerszeg, Zala megyei Levéltár.

17 Zalaegerszeg, levéltár 2702; 1861. szept. 2. közgyűlés iratanyaga.

Részlet Tóth terepfelmérési gyakorlaton készített térképéről (1842)

Tóth Ágoston készítette mintalap a II. katonai felmérés domborzatának ábrázolásához

1811, 1844, 1855. és az 1861. években végzett folyamábrázolás adatait is. A térképen bizonyított mederváltozások alapján a soron következő megyegyűlésen napirendre tűzték a Mura szabályozásának kérdését, meghatározták az előkészítő munkálatok, majd a kivitelezés ütemét. Ezt követően nagyszámú munkássereg ásta Szemenye határában — az esküdt felügyelete alatt — a folyó új medrét. A munka befejezésének ünnepségén Tóth Ágoston azonban már nem vehetett részt. Az osztrák uralkodóház újabb lépésekre szánta el magát a rebellis magyarok megrendszabályozására. A nemzet képviselői és az udvar közötti tárgyalások kimenetele teljes bizonytalanságban tartotta a vármegyék vezető tisztségviselőit — különös tekintettel a volt honvédtiszteket — és sokan úgy döntöttek, megválnak hivataluktól, nem várják meg eltávolításukat.[18] Tóth Ágoston is így döntött. Hamarosan megpályázta a keszthelyi mezőgazdasági intézet kémiai és földművelési tanári helyét, amihez támogatást kért Deák Ferenctől.[19] Deák segítségével. vagy anélkül — tény, hogy az állást megkapta és ezzel újabb lehetőséget az új nemzedék megismertetésére a számára fontosnak ítélt tantárgyakkal. Javaslatára a felső tagozaton bevezették az ábrázoló geometria tanítását. A fáradhatatlan, nagy energiájú Tóth Ágoston kedvvel végezte oktatói, nevelői feladatát, lelkesedése szinte határtalan volt. 1867-ben megtörtént az osztrák—magyar kiegyezés. Nagyot fordult Tóth Ágoston szerencséje is.

1867. július 29-i keltezéssel fontos okmány érkezett Keszthelyre Tóth Ágoston címére.[20] Kinevezték a Közlekedésügyi Minisztérium főmérnökének, ami szinte korlátlan lehetőséget nyújtott számára a térképezés ügyének szolgálatára. Naplójában ekkor a következő bejegyzés került: tárgyaltak út-, híd-, víz-, vasút- és más műszaki munkákról „... de mit tehettem én, itt, amikor nem volt sem térképünk, sem felvételünk az országról. Minden Ausztria kezében volt".[21]

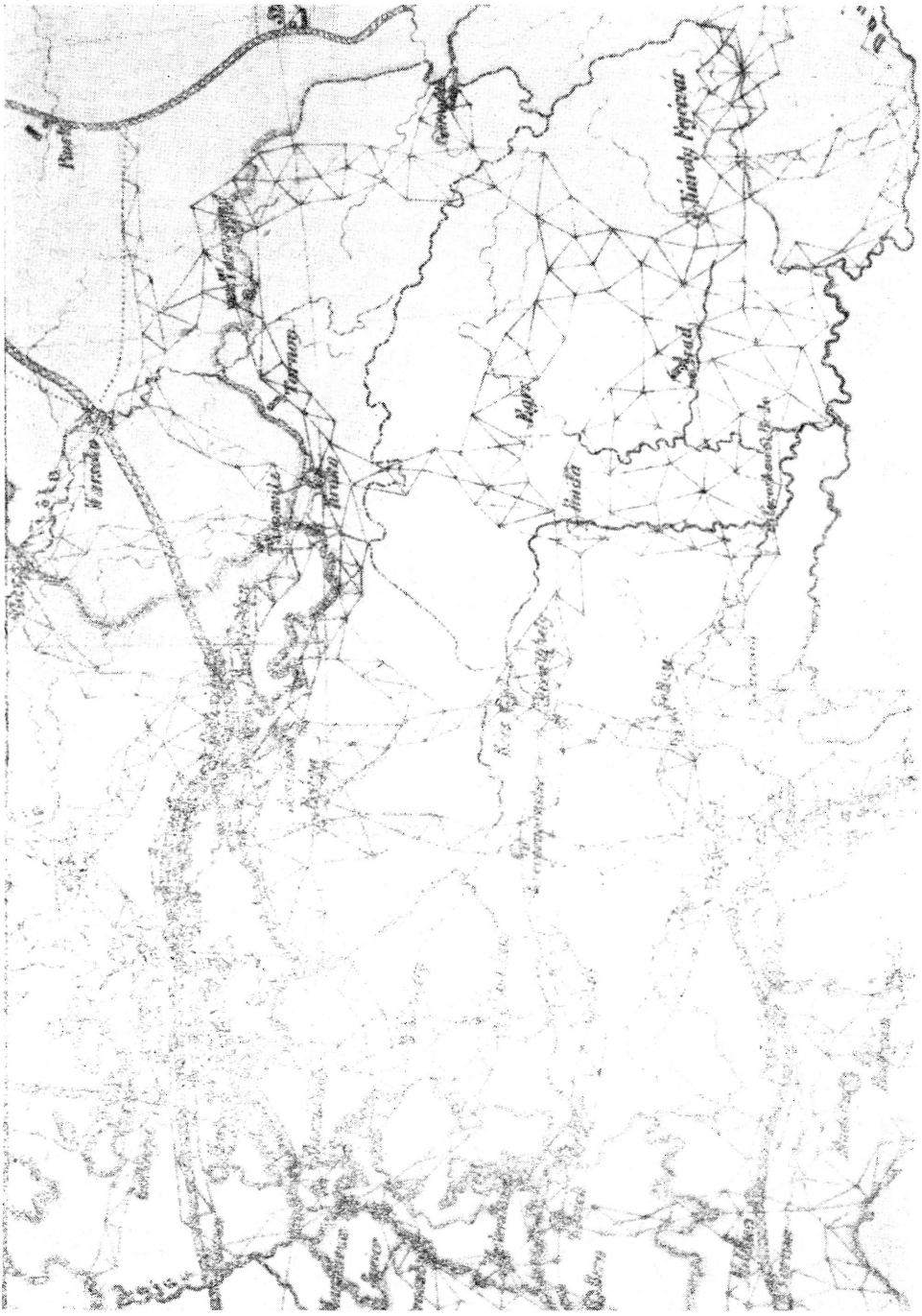
Tóth javaslatára és tervei alapján három csoportot hoztak létre a térképek mielőbbi elkészítésére: az egyik a háromszögelési munkálatok elvégzését, a második térképfelmérést és a rajzolást, a harmadik csoport pedig a sokszorosítást (kőrajzolás és rézmetszés) kapta feladatul.

A munkák meggyorsítása érdekében felkérték a bécsi katonai intézetet, hogy az ott lévő, Magyarország területét ábrázoló felvételek egy-egy példányát adják át. Kérésük azonban nem talált meghallgatásra, holott nem kívántak lehetetlent, hiszen a térképszelvények mindegyikéből három-három példányt őriztek Bécsben.

Tóth dédelgetett tervét, hogy a topográfiai osztály munkáját európai színvonalon szervezze meg, miniszteri szinten elfogadták és Európai tanulmányútra küldték, hogy a helyszínen tanulmányozhassa más országok felmérési rendszerét és eredményeit. Hazatérve, gazdag tapasztalatait — a hivatali jelentésén túl — könyvben is feldolgozta.[22] Különösen nagy figyelmet érdemel a mű végén található „Indítvány a magyar helyszínrajzi intézet felállítására" című javaslata. Ebben így fogalmazott:

„Magyarország érdeke és becsülete követeli — eltekintve politikai jogától — miszerint helyszínrajzi, geológiai és meteorológiai intézete legyen." Enélkül hazáját sem ismerheti állampolgára. Tóth Ágoston hangsúlyozta a térképek honvédelmi jelentőségét: „Nem lehet tagadni, hogy a hadseregnek földabroszokra

18 *Berzeviczy Albert:* Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849—1865. Budapest, 1932. Franklin Társ. kiad. III. k.
19 *Irmédi-Molnár László:* i. m. 188. o.
20 Napló 384. o.
21 Napló 387. o.
22 A Helyszínrajz és Földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása. Pest, 1869. (Azóta sem készült ilyen átfogó munka Közép-Európa intézeteiről.) Feldolgozásában közreadja a tanulmányútja során tapasztaltakat, részletesen értékelve a jelentősebb térképező intézetek munkáját.

Az akadémiai értekezéséhez készített geodéziai hálózat terve (1869)

és térképekre szüksége van, hogy továbbá elkerülhetetlen, miszerint tisztjei, különösen táborkari tisztjei a felvételben és térképezésben gyakorlattal bírjanak. A hadsereg tehát mindenesetre oda fog törekedni, hogy a földabrosz készítés kezei közt maradjon, mi ha valósággal történnék, csak arra vezetne, hogy a földabroszok úgy mint eddig, hadi céloknak megfelelőleg ugyan, de egyoldalúlag készítetnének. Másrészt a polgári rend a nemzetgazdászati érdekek jelen korszakában a hadseregtől eltérő követelésekkel lép fel és joggal kívánja, hogy a földabroszok úgy állíttassanak ki, miszerint az általános szükségletnek megfelelőleg minden kívánalmat kielégítsenek. Két osztály érdekét szükséges tehát kielégíteni a nélkül, hogy az egyik vagy másik egészen háttérbe szoríttassék . . ."

A topográfiai osztály felállítására tett felterjesztésében nyomatékosan figyelmeztetett a térképeket készítő mérnökök topográfiai ismereteinek hiányosságaira. Arra törekedett, hogy topográfus mérnökei megbízható elméleti ismereteiket nagy gyakorlattal párosítsák, mivel ez az egység nélkülözhetetlen a térképek készítésében, a jövő nemzedék képzésében és különösen a honvédség szempontjából — melynek felállításában ekkor már nagyon reménykedtek.

A topográfiai intézet feladatát indítványában így határozta meg: „. . . ne csak arra szorítkozzék, hogy egyoldalúlag a katonát vagy a mérnököt elégítse ki, hanem igyekezzék a privát embernek is jól használható és olcsó földabroszokat nyújtani, és főképen az iskolák számára, olcsó könnyen érthető és a szemet nem rontó geographiai földabroszokat készíteni . . . Csak egyetértő közreműködés által pótolhatjuk azon hiányt, mely az állam minden ágaiban szándékos elhanyagolás, vagy tudatlanság és közömbösség által eredt . . ."

1869. május 4-én visszakapta ezredesi rendfokozatát.[23] A „szolgálaton kívüli" főtiszt azonban továbbra is a békés tervezés és építés ügyének szentelte erejét. Ekkor látott hozzá a Dráva szabályozásának feladatához. A terepfelmérői munkálatokkal a topográfiai osztály négy jól képzett beosztottját bízta meg akik két nyáron át végzett szorgos tevékenységükkel sikeresen oldották meg a sok problémával terhes feladatot.

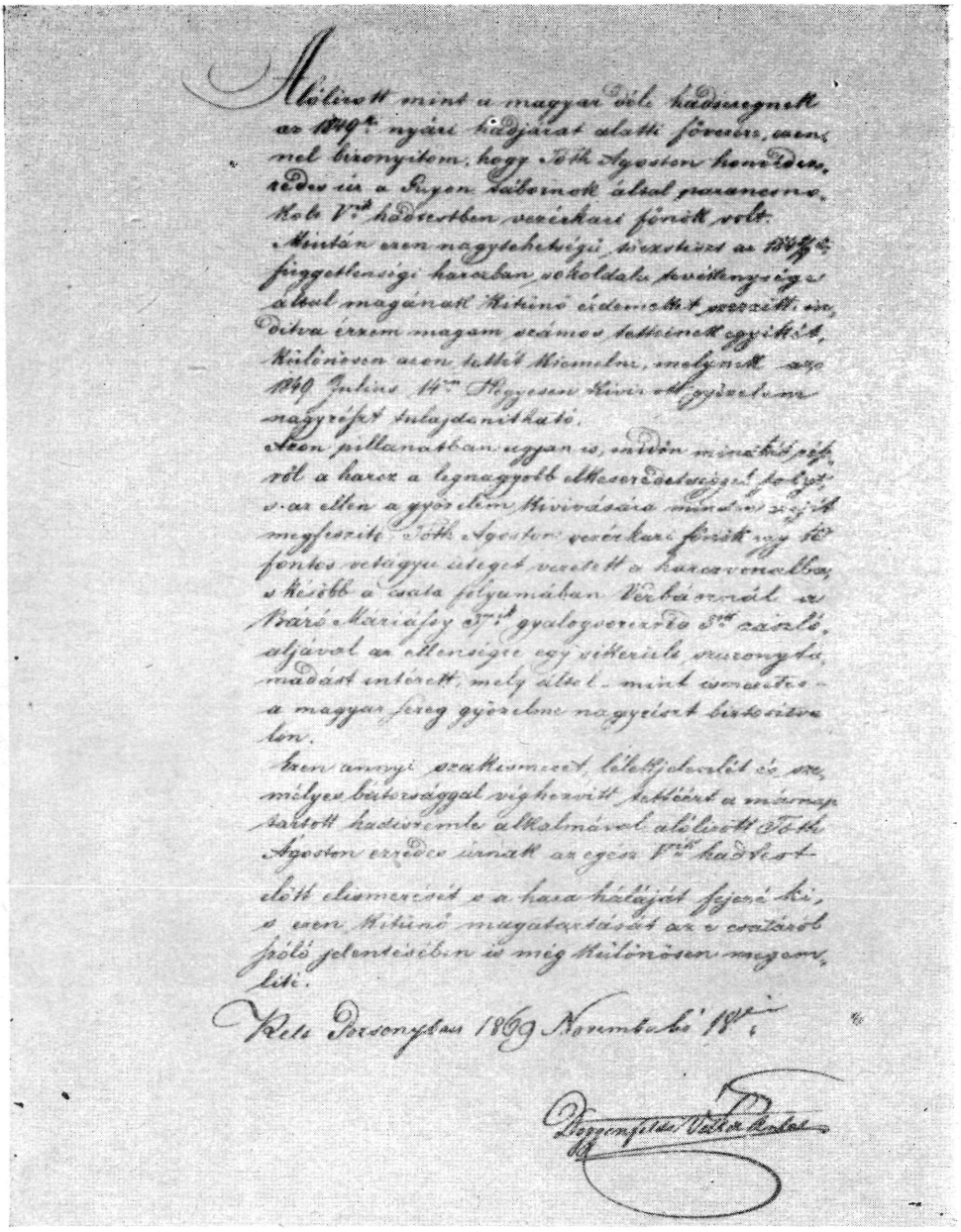
Tóth Ágoston irányításával, tervei alapján, csoportjai számos nagy feladatot hajtottak végre. Ennek elismeréseképpen lett osztálytanácsos, és a topográfiai osztály igazgatója.[24] Neve ismertté vált külföldön is. Az Antwerpenben 1871-ben megrendezett Földrajzi Kongresszuson a jeles földrajztudóssal, Hunfalvy Jánossal együtt képviselte Magyarországot. A bíráló bizottság itt bemutatott műveit éremmel jutalmazta.[25] Az érem felirata az egyik oldalán: „Geographiae Prima vice undique Scientiae et Commercii Studio Congregati Antwerpiae XIV—XXII. Augusti MDCCCLXXI." A másikon: „Tóth Ágoston honvédezredes úrnak, a helyszínrajzi osztály igazgatójának, Budán." (A hozzá tartozó okirat flamand nyelven íródott.)

Hazatérve, a felmérési munkák irányításán túl, idejét és energiáját elsősorban akadémiai székfoglalójának az elkészítése foglalta le. Témája: „A földképkészítés jelen állása, amint az képviselve volt az antwerpeni kiállításon." Előadását 1871-ben tartotta meg és ezzel a felszólítással fejezte be: *alapítassék Magyarországon földrajzi társaság* a művelt nyugat államaihoz hasonlóan!

23 Napló 423. o.

24 „Ueber Vortrag Maines ungarischen Ministers für öffentliche Arbeiten und Communicationen finde Ich den gewesenen siebenbürgischen Gubernialrath Dominik Freiher v. Kemény, dann die Honorärsectionsräthe Paul Rózsahegyi und Georg Kresztics zu wirklichen Sectionsräthen; ferner den siebenbürgischen Gubernialsecretär Alois Kedves, zum Ministerial Oberigenieur, August Tóth de Felsőszopor zum Vorstande der topographischen Abteilung mit dem Range und Gehalte eines Sectionsrathes zu ernennen." Ofen, den 21. März 1870. Franz Joseph m. p. Emerich gróf Mikó m. p.

25 Napló 446. o.

Vetter Antal tábornok elismerő sorai Tóth Ágoston munkásságáról

Tóth indítványának is szerepe volt abban, hogy a következő évben (1872) megalakult a MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG. Elnöke Hunfalvy János, két alelnöke Tóth Ágoston és Vámbéry Ármin, titkára Berecz Antal lett.[26]

Érdekességként említendő, hogy míg a Természettudományi Társulatnak nők nem lehettek tagjai, a Magyar Földrajzi Társaság ülésének határozata értelmében azonban soraikba nők is „felvétetnek". A társaságnak szinte kezdettől fogva több nő is tagja volt és számuk napjainkban már jelentős! Az 1872-ben megalakult Földrajzi Társaságnak mintegy 300 tagja volt. Számuk ma meghaladja a két és fél ezret és a napokban tartotta 105. Tisztújító Közgyűlését.

Hosszú lenne felsorolni Tóth Ágoston gazdag életútjának és munkájának minden állomását. Annál is inkább, mivel katonaként, földmérőként, tanárként, és nem utolsósorban a Magyar Helyszínrajzi Intézet igazgatójaként, a földrajz majd minden rokontudományában maradandót tett, vagy alkotott. A polgári és katonai térképészek méltán tekinthetik példaképüknek a magyar topográfiai térképezés megteremtőjét, a szintvonalas domborzatábrázolás zászlóvivőjét.

Tóth Ágoston életének utolsó éveit Grazban töltötte. Itt halt meg 77 éves korában. Kívánságának megfelelően hamvait Sopronban helyezték örök nyugalomra. Sírjának fekete márványoszlopán ez olvasható:

Felső-Szopori
TÓTH ÁGOSTON
m. k. nyugalm.
osztály tanácsos
és Honvéd ezredes
az 1848/9 szabadságharcz
bajnoka
* 1812. október 28.
+ 1889. június 6.

Sírkövét már messziről láthatóan három óriási tiszafa fogja közre, a háromszögelés szimbólumaként. A volt Műszaki Egyetemi Karok (Sopron) Geodéziai és Bányaméréstani Tanszéke a soproni városi háromszögelési hálózatban meghatározta sírjának koordinátáit.[27]

1890. január 27-én, a Magyar Tudományos Akadémia tanácstermében megemlékeztek Tóth Ágoston munkásságáról.[28]

A második világháború után pedig, az újjáalakult katonai térképészeti intézet „Tóth Ágoston Honvéd Térképészeti Intézet" elnevezéssel is ápolta a magyar térképezés felvirágzásáért oly sokat fáradozó szabadságharcos emlékét.[29]

Bár az idők múltával a név szerinti elnevezés megszűnt, a Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézete ma is méltán büszke forradalmi hagyományai sorában a magyar térképírás úttörőjére.

26 *Irmédi-Molnár László:* i. m. 222. o.
27 *Hollán Ernő:* Tóth Ágoston emlékezete. MTA. Budapest, 1890.
28 *Csendes László:* Térképek történelmi forrásértéke. Budapest, 1977.
29 Térképészeti Közlöny, VII. k. Budapest, 1948. július hó 1—2. szám.

MADARAS PÉTER

A SZOVJET VEGYICSAPATOK A MAGYARORSZÁGI FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEKBEN

A szovjet csapatok magyarországi felszabadító hadműveleteiről bőséges hadtörténelmi szakmai publikációt és több memoár jellegű munkát ismerhettünk meg. A megjelent hazai és szovjet kiadványokban azonban csak elvétve találhatók a vegyicsapatok tevékenységére vonatkozó adatok. Ez minden bizonnyal arra vezethető vissza, hogy a munkák szerzői a fő figyelmet elsősorban a hadműveletek lefolyásának, általános összefüggéseinek leírására, vagy a főszerepet játszó fegyvernemekre összpontosítják.

Az utóbbi években sikerült néhány olyan — elsősorban szovjet — forrásmunkát felkutatni, amelyekben magyar vonatkozású vegyivédelmi adatok is találhatók. Ezeket alapul véve igyekszem bemutatni azokat a mozaikokat, epizódokat, amelyek a szovjet vegyicsapatok magyarországi hadműveletekben végzett tevékenységéről szólnak.

A szovjet vegyicsapatok magyarországi tevékenységét meghatározó tényezők közül mindenekelőtt azokat az elveket, nézeteket kell kiemelnünk, amelyek a vegyi fegyverek (tehát a mérgező harcanyagok, gyújtóanyagok, ködanyagok és alkalmazási eszközeik) harci felhasználására vonatkoztak. Ezekből egyenesen következtek a vegyivédelem, a gyújtófegyverek elleni védelem, és a vegyicsapatok alkalmazására, szervezésére, vezetésére vonatkozó elvek és kialakított gyakorlat, amellyel beléptek a háborúba. Ezen elvek realizálása, vagy annak elmaradása lényeges módosulásokat okozott — és szenvedett — a háború menete folyamán. A leglényegesebb változást az okozta, hogy a háborúban az előzetes nézetekkel — és tervekkel — szemben a szűkebben vett vegyi fegyverek (a mérgező harcanyagok) alkalmazására csak szórványosan került sor, de a tömeges alkalmazás veszélye mindig fennállott.

A probléma abban volt, hogy a hadviselő felek birtokában ott volt egy hihetetlenül nagy hatékonyságú, nagy mennyiségben felhalmozott tömegpusztító fegyverfajta a mindenkori bevetésre készen, s puszta létével is lényeges befolyást tudott gyakorolni a hadviselő felekre. Kiélezett figyelmet követelt a hadászati felderítéstől, ugyanakkor döntő mértékben annak függvénye lett a vegyivédelem.

Jól nyomon követhető ez a kockázatos függőség a szovjet hadseregben a felderítés eredményei alapján esetenként kiadott intézkedésekben, bevezetett védelmi rendszabályokban. Egyben általános tanulságul is szolgál arra, hogy egy meglevő tömegpusztító fegyverfajta önmagában véve is megköveteli a védelmi szervezetek és rendszabályok meglétét és állandó — bár különböző szintű — készenlétét. Ez az általános hadtörténeti tanulság így szolgálhat napjaink irány-

mutatójaként is, amikor még nincs betiltva — és főleg kiiktatva a hadseregek fegyverzetéből — a vegyi fegyverek minden fajtája.

A kiemelt tényezők, illetve a háború előző időszakában szerzett tapasztalatok hatására a szovjet hadseregben — hazánk felszabadításának kezdetén — *a vegyivédelmet* a harcbiztosítás olyan önálló fajtájaként értelmezték, amely megkövetelte a parancsnokoktól, főnököktől, törzsektől, a szakcsapatok vezetőitől és a csapatoktól, hogy a mindenkori helyzetnek megfelelően intézkedjenek, illetve folyamatosan legyenek készen az alábbi feladatok végrehajtására:

— vegyifelderítés,
— a csapatok értesítése a vegyi szennyezésről,
— a vegyitámadás meghiúsítása,
— a személyi állomány ellátása vegyivédelmi eszközökkel,
— a vegyitámadás következményeinek felszámolása.

A vegyicsapatok feladataikat egyrészt a vegyivédelmi feladatkörök keretében oldották meg, másrészt pedig az ellenség gyújtófegyverrel való pusztításának általános feladatkörén belül, a hadműveleti álcázással és a légvédelmi rendszerben megoldandó ködösítéssel.

A három fő feladatkör közül azonban előtérbe került a lángszórók és a ködök alkalmazása. A vegyivédelem feladatkörében pedig kiemelt szerepet játszott a vegyifelderítés. Azt is hozzá kell tennünk, hogy ebben az időben a vegyifelderítés az ellenség, a saját terület és az időjárás felderítésére terjedt ki.

A háború folyamán lényegében ennek a három fő területnek megfelelően alakult ki — vagy át — a vegyicsapatok szervezete is. A szovjet hadseregben ebben az időben vegyivédelmi és lángszórós csapatnemek voltak. De a vegyivédelmi alegységek, egységek (ezred önálló vegyivédelmi szakasz — vegyifelderítő és mentesítő raj; hadosztály önálló vegyivédelmi század — vegyifelderítő és két különböző rendeltetésű mentesítő szakasz; tábori vegyi laboratórium; önálló vegyivédelmi zászlóaljak, amelyekkel a hadseregeket, frontokat erősítették meg) lényegében kettős rendeltetésűekké váltak. Sőt erre az időszakra valóságos tevékenységük arányában erős torzulás volt, ami csakis a körülményekkel magyarázható. 1943 második felétől a vegyivédelmi századokat, zászlóaljakat ugyanis mind nagyobb mértékben alkalmazták a ködösítési feladatokra.

Ennek érdekében az önálló vegyivédelmi zászlóaljakat a meglevő mentesítő gépkocsikon túlmenően ködösítő gépkocsikkal is felszerelték. Az 1. mentesítő századot 5—10 ködösítő gépkocsival, a 2. mentesítő századot 12 ködösítő utánfutóval, a 3. mentesítő századot pedig 12 hordós ködösítő készlettel látták el.

A zászlóaljak tevékenységének összetétele, illetve az egyes szakfeladatok tényleges aránya 1944 végére így alakult: 67% ködösítési feladat; 25% csapatmozgás, manőver, felkészülés új feladatokra, kiképzés; 5% vegyifelderítés; 5% egyéb feladatok. Ez az arány indokolta volna az önálló ködösítő egységek létrehozását. A szovjet hadvezetés azonban egyrészt vállalta a kockázatot, másrészt a mentesítés készenlétét a csapatmentesítő eszközök rendszeresítésével, ill. az önálló vegyivédelmi zászlóaljak mentesítő gépkocsijai, felszerelései visszahagyási távolságának csökkentésével igyekezett fenntartani. A szakemberek megítélése szerint azonban a vegyi fegyverek alkalmazása esetén még ezekről a csökkentett távolságokról sem érkeztek volna be időben a mentesítő gépkocsik alegységeikhez. A második világháború utáni években lényegében ezek a tapasztalatok ösztönözték az önálló ködösítő zászlóaljak létrehozását.

A magyarországi hadműveletek kezdetére kialakultak az egyes csapatnemek tevékenységének eljárási módjai, vagyis azok szakharcászata, és alkalmazásuk, vezetésük hadműveleti, harcászati elvei. A vegyicsapatok a kornak jól megfelelő eszközökkel voltak felszerelve, gazdag harci és szakmai tapasztalattal ren-

delkeztek. Jól képzett, gazdag tapasztalatú vezetőkkel rendelkezett mind a 2., mind a 3. Ukrán Front vegyiszolgálata. Sajnos a következőkben elsősorban csak a 2. Ukrán Front vegyiszolgálatáról, ill. vegyicsapatairól tudunk bővebben írni, mert a másik frontról nem állnak rendelkezésre szakmai vonatkozású adatok.

A vegyivédelmi csapatok alkalmazása

A hazánk határaihoz kijutott frontok terveiben összefonódtak a korábbi hadműveletekre megszabott és a kifejezetten a magyar területeken megoldandó *vegyivédelmi feladatok.* Így pl. a 2. Ukrán Front 1944 augusztus—október hónapokra tervezett felderítési feladatai az alábbiak voltak: felderíteni a vegyi fegyvereket, egyidejűleg alkalmazásukat, és figyelmeztetni a csapatokat; megállapítani az ellenség vegyi támadó csapatait, azok szervezetét, fegyverzetét, csoportosítását, helyét, a mérgező harcanyag- és vegyilőszer-raktárak, bázisok helyét, s az azokból történő szállítások irányait az arcvonalba, ill. a vegyi támadó csapatok első lépcsőihez; feltárni az ellenség gázszolgálatának szervezetét; felderíteni a védőeszközöket, a mérgező harcanyagokat és az azokkal megtöltésre kerülő vegyi lőszereket előállító vegyi üzemeket.

Ezen feladatok végrehajtása érdekében az ezredeknél, hadosztályoknál 24 órás vegyifigyelést folytatott valamennyi erre kiképzett csapatfelderítő, továbbá a hadosztályok, hadtestek vegyiszolgálat-főnökeinek figyelőpontja. A mérgező harcanyagok lehető behatolási irányaiban rejtett vegyifigyelőket állítottak fel.

Az ellenség és a terep vegyifelderítését a csapat — összfegyvernemi — felderítő járőrök, lovas járőrök, csoportok, osztagok állományába beosztott vegyifelderítők végezték. Az összfegyvernemi felderítő csoportok állományába 3—4 vegyifelderítőt osztottak be. Az ezred, hadosztály vegyiszolgálat főnökök a 20—25 km mélységbe kiküldött csoportokba beosztott vegyifelderítőknek konkrét feladatokat szabtak. A harckocsihadosztályoknál, -dandároknál, a harckocsin, motorkerékpáron kiküldött felderítő csoportokba a harckocsihadtestek vegyivédelmi századaiból, ill. a harckocsidandárok vegyivédelmi szakaszaiból osztottak be 2—3 főtől rajig terjedő vegyifelderítő erőt.

A felderítő tisztekkel egyidejűleg a vegyiszolgálat főnökök, ill. a front vegyicsoport főnökség tisztjei is részt vettek a foglyok, szökevények kihallgatásában. Elsősorban a vegyieket, aknavetőket, tüzéreket, repülőket, tábornokokat, tiszteket, altiszteket hallgatták ki, külön erre a célra összeállított szakmai kérdések alapján.

Különös figyelemmel végezték a felszabadított területek vegyifelderítését, a zsákmányanyagok tanulmányozását. Tüzetesen átvizsgálták a tüzérségi és aknavető tüzelőállásokat, védelmi berendezéseket, repülőtereket és a törzsek elhelyezési körleteit, a vezetési pontokat.

Egyes kiemelt és sajátos feladatokra különleges felderítő csoportokat hoztak létre, és alkalmaztak. Ezek összetétele igen változó volt. Feladatuk a vegyi lőszer- és mérgező harcanyag raktárak, vasútállomások, települések, nagyvárosok, s az ellenséges területen a vegyi üzemek felderítése volt. A csoportokba a front — vagy hadsereg — vegyiszolgálat főnöke a megerősítő önálló vegyivédelmi zászlóaljak felderítő szakaszainak, valamint a front vegyi laboratóriumból és a csoportfőnökség tiszti állományából osztott be megfelelő szakértőket. A nagyobb vegyi objektumok, mint pl. a vegyi üzemek, felderítésére a legkülönbözőbb specialistákat kellett bevonni és különböző alcsoportokat létrehozni. Így pl. az üzem általános felderítését végző, a technológiai folyamatot, a doku-

mentációt tanulmányozó alcsoport, továbbá a vezetőket és munkásokat kikérdező, a késztermékeket és nyersanyagokat felmérő stb. alcsoport. (Itt jegyzem meg, hogy minden bizonnyal a magyarországi tapasztalatoknak is tulajdonítható, hogy pl. már Berlinben az öszevont csoportokat egy speciális felderítő törzs vezette, amelynek egy vegyivédelmi dandár is a rendelkezésére állt.)

A magyarországi hadműveletek folyamán a 2. Ukrán Front a felderítő erők jelentős összpontosításával derítette fel Szegedet, Szolnokot, Miskolcot és Budapestet, Piliscsabát, Papkeszit.

Szeged felderítését B. G. Paskov ezredes, a 46. hadsereg vegyivédelmi osztályának főnöke végezte három vegyifelderítő osztaggal a 4., 59. és a 108. gárdalövészhadosztályoktól, valamint a hadsereg vegyi laboratóriummal. A felderítés eredményeként 1944. október 19-én a város északnyugati területén felfedeztek egy raktárt, benne 38 hordó mustárgázzal, majd Szegedtől Ny-ra 4 km-re egy lőporraktárt, mustárgáz töltetű vegyiaknákkal.

Szolnok felderítését a 27. gárda-lövészhadtest vegyiszolgálat főnöke végezte a 7. gárdahadsereg 36. gárda-, a 227. és 303. lövészhadosztályainak vegyifelderítő osztagaival és a hadsereg vegyivédelmi osztály nem szervezetszerű vegyivédelmi szakaszával. Geraszimov alezredes kikérdezte a városi közigazgatás képviselőit, az állomásfőnököt és néhány más helyi lakost. A város katonai körzetében fellelték egy németek által kiürített nagyméretű vegyiraktár maradványait.

Egy vasutas felvilágosításai alapján a teherpályaudvartól délre 500 m-re találtak két, légi vegyibombákkal és tüzérségi vegyi lőszerrel töltött raktárt. A mérgező harcanyag típusáról nincs pontos adat, csupán feltételezhető — más adatok alapján —, hogy mustárgáz és foszgén lehetett.

Budapest és külvárosainak felderítésében a front mind az öt önálló vegyivédelmi zászlóalja részt vett. Állományukból 9 felderítő osztagot alakítottak. Ezek járőrei előnyomulás közben gondosan ellenőrizték az utcákat, udvarokat, pincéket, alagutakat, az épületek földszinti helyiségeit, s a nagyobb létesítményeket stb.

Ezek során derítették fel pl. a budapesti „Mercur" gyár területén azt a romok alatt gondosan álcázott üzemet, amely a mérgező harcanyagoknak a különféle burkolatokba való töltésére szolgált. Amint a Hadtudományi Könyvtár viszonylag kevés hadigazdasági forrásmunkáinak egyikéből ezt sikerült kideríteni, az említett gyár a mai Budapesti Vegyiművek Illatos úti üzeme volt. Az „A" és „B" hadiüzemek jegyzéke, illetve az ipari hadiüzemek jegyzéke szerint a Mercur Műszaki és Vegyipari Rt. a mozgósítási tervek szerint mint I. hadtest működött, s a tábori üzeme, mint a III. hadtest, a peremartoni gyártelepen, pontosabban Papkesziben volt.

A budapesti gyár felderítése után érthető, hogy kiemelt figyelmet fordítottak Papkeszi vegyifelderítésére. Ezt a feladatot a 24. önálló vegyivédelmi zászlóalj (parancsnoka Sz. F. Slik őrnagy) végezte. Ugyanez a zászlóalj végezte az akkor Piliscsabán levő vegyi kiképző központ felderítését. Megállapították, hogy a vegyi központból november 5—7. között Ausztriába irányítottak két gyakorlótéri berendezést, továbbá több vegyiraktárat 1000-nél több hordó mérgező harcanyaggal, mérgező füstgyertyákkal (1500 db), nagy mennyiségű vegyi lőszerrel, aknával, bombával. A szállítmány mintegy 100 vagont kitevő részét Mosonmagyaróvár vasútállomáson elfogták, zsákmányul ejtették.

A felderítés azt is feltárta, hogy Esztergom—D területén tevékenykedett az 1944 decemberében Hamburgban megalakult 24. német nehéz aknavető ezred és a 19. nehéz aknavető dandár. A dandár állományába tartozott a 23. és 24.

aknavető ezred, 36 db 150 mm-es hatcsövű és 72 db 210 mm-es ötcsövű ködvetővel.

A ködösítés feladatait a szovjet csapatok a magyarországi hadműveletek idején már a korábbi hadműveletek tapasztalatai, illetve a Vegyi Főcsoportfőnökség 1943. október 25-én kiadott direktívája szerint oldották meg. Ez a direktíva a ködbiztosítás elvileg új értelmezését jelentette. Elhatárolta a centralizált és decentralizált alkalmazás főbb eseteit.

A magyarországi hadműveletekben jelentősebb méretű ködösítést terveztek és hajtottak végre a Tiszán és Dunán való átkelések idejére, valamint a Balaton mentén. A források jelentősnek tekintik továbbá a Budapesten végrehajtott ködösítéseket, mint a nagyvárosok ködösítésének tapasztalatait. Sajnos ezeket a ködösítési feladatokat zömében csak megemlítik. Csupán a Csepelnél végrehajtott ködösítésről közölnek részletesebb adatokat, azonban ennek a pontosítása is igen nehéz. Erre 1945. január 25—31. között került sor.

Nagy nehézségek árán sikerült egy 16 tonnás hidat verni a Dunán Csepelnél.

Tekintetbe véve az átkelés végrehajtásának rendkívüli fontosságát, a frontparancsnok megparancsolta: a ködálcázást oly módon szervezzék meg, hogy az ellenség még az átkelőhely létrehozását se fedhesse fel. Figyelembe véve továbbá az átkelőhely körzetének az arcvonalhoz való közelségét, ami kizárta az ellenséges légierő megjelenéséről történő időben való értesítést, a frontparancsnok megparancsolta az átkelési körzet éjjel-nappal történő folyamatos ködösítését.

A ködösítést a 38. önálló vegyivédelmi zászlóalj, a 15. önálló vegyivédelmi zászlóalj egy százada és a tartalékszázad egy szakasza végezte. A folyó partján 5 km^2-es területen 104 ködforrást rendeztek be, ezenkívül ladikokra, csónakokra 14 úszó ködforrást telepítettek.

Az átkelési körzetben éjjel-nappal ritka ködöt tartottak fenn. Amikor pedig az ellenség repülőgépei megjelentek, akkor a köd sűrűségét megnövelték, és gépkocsikkal — a folyó partja mentén — mozgást színleltek. A működő átkelőhelytől északra és délre az egységek és alegységek egy sor színlelt átkelőhelyet létesítettek. A folyót így 30—50 km-es szakaszon ködösítették el.

Az átkelőhely álcázása teljes sikerrel járt. Az ellenség nem fedte fel az átkelőhelyet, s így az folyamatosan működött, noha az ellenség repülőgépei sokszor megjelentek felette és a ködösítés zónáján kívüli utakon levő csapatokat és gépjárműveket többször is bombázták.

Az átkelőhely álcázásának az a módszere, hogy létezésének még a tényét is rejtik az ellenség elől, kétségkívül új mozzanat volt a mélységi objektumok ködálcázásában. Különösen azért érdemel figyelmet, mert az ellenség légiereje minden valószínűség szerint már rádiólokációs eszközöket is alkalmazott. A német légierő ugyanis ebben az időszakban egy éjjel megrongálta a dunaföldvári vasúti hidat, amelyet ködöl is álcáztak. Ez arra mutat, hogy a német repülőgépeknek voltak olyan berendezéseik, amelyekkel képesek voltak az átkelés helyének pontos meghatározására, közvetlen megfigyelés lehetőségének hiányában is. A ködöknek 50 kilométeres arcvonalon, színlelt tevékenységekkel egyidőben történő alkalmazásával — amelyek az ellenség figyelmét elvonták a berendezett átkelőhelyről —, mégis sikerült rejteni magának az átkelőhely létezésének a tényét.

Következésképpen ez a példa bizonyos képet ad a ködösítés lehetőségeiről olyan esetben, amikor az ellenség rádiólokációs eszközöket alkalmaz. Azt mutatja, hogy ilyen körülmények között az álcázás feladata már nem egyszerűen az objektum körzetének elködösítése, hanem az objektum létezésének rejtése.

Feltételezhető, hogy ilyen feladat önmagában véve csak a ködösítéssel nem valósítható meg, különösen olyan objektumok esetében, amelyek helye már többé-kevésbé ismert. Ilyen feladatra más álcázó eszközöket is be kell vonni. Ideiglenes jellegű objektumok esetében azonban, amint a vizsgált példa bizonyítja, sikeresen alkalmazhatók a ködök önmagukban is.

A lángszórós csapatok alkalmazása

A háború folyamán szerzett tapasztalatok, illetve a haditechnika szüntelen fejlődésének eredményeként a lángszórós csapatok felszerelése és szervezete, az alegységek szervezeti hovatartozása többször változott.

Hazánk felszabadításának kezdetéig a szervezetszerű lángszórós kötelékek a szovjet hadseregben általában véve főparancsnoksági önálló háti lángszórós századok, zászlóaljak, ill. önálló lángszórós zászlóaljak és önálló gépesített páncélelhárító lángszórós zászlóaljak voltak. Ezeken kívül a front-, a hadsereg- és hadosztályparancsnokok kezdeményezésére, s elöljáróik jóváhagyásával létrehoztak ún. nem szervezetszerű háti lángszórós kötelékeket. Ez utóbbiakba az erre különböző összevonásokon kiképzett — rendszerint géppisztolyos — katonákat osztották be. A rendelkezésre álló forrásmunkák alapján ilyen nem szervezetszerű háti lángszórós alegységet hoztak létre a 2. Ukrán Frontnál az 53. hadsereg lövészezredeinek géppisztolyos századainál. Létrehozták továbbá az 53. hadseregnél a hadseregközvetlen nem szervezetszerű háti lángszórós zászlóaljat (150 fős lángszórós és 135 fős géppisztolyos századdal, továbbá kiszolgáló és biztosító alegységekkel, összesen 385 fővel), a 27. hadseregnél a nem szervezetszerű hadseregközvetlen háti lángszórós századot (88 fő, 60 lángszóró), valamint a 40. hadsereg 42. gárda-lövészhadosztályának nem szervezetszerű hadosztályközvetlen háti lángszórós századát.

A leírt szervezeti sémát más frontoknál is követték, ezért feltételezhető, hogy a hazánk területén működő 3. Ukrán Frontnál is voltak ilyen alegységek. Ezekről azonban jelenleg nem állnak rendelkezésre adatok.

A fent leírt — nem szervezetszerű — erőkön túlmenően a 2. Ukrán Front az alábbi főparancsnoksági lángszórós kötelékekkel rendelkezett: a 176. önálló „Budapesti" háti lángszórós századdal; a 39. önálló „Debreceni" és a 31. önálló háti lángszórós zászlóaljjal, továbbá a 3., 4. önálló gépesített páncélelhárító lángszórós zászlóaljjal, valamint a 21., 27. önálló lángszórós zászlóaljjal.

Az önálló háti lángszórós században 183 fő (120 db ROKSZ—3 háti lángszóró, 15 gépkocsi, 25 db PPS és PPSZ géppisztoly, valamint 97 karabély) volt. A háti lángszórós zászlóaljban 390 fő (240 lángszóró) volt, a két században századonként 3—3 szakasz, azaz 4—4, 10 lángszóróval felszerelt raj. Vagyis a háti lángszórós századok 120—120 lángszóróval rendelkeztek. A ROKSZ—3 típusú háti lángszóróval 40—50 m távolságra 3—6 lángcsapást lehetett leadni.

Az önálló gépesített páncélelhárító lángszórós zászlóaljakban 541 fő volt. Fegyverzetük: 540 db, 110—120 m hatótávolságú, 1 lángcsapás leadására képes FOG—2 robbanó lángszóró (századonként 180, szakaszonként 60, rajonként 20 darab), 9 db állványos géppuska. A zászlóalj teljesen gépesítve volt, 84 db GAZ—AA, vagy ZISZ—5 típusú tehergépkocsival látták el. Az ugyancsak robbanó lángszóróval felszerelt másik típusú lángszórós zászlóalj abban különbözött, hogy annak létszáma 401 fő volt, s 576 (századonként 192, szakaszonként 64, rajonként 16) lángszóróval rendelkezett. Más zászlóaljakban rajonként 18—18, a zászlóaljnál összesen 648 lángszóró volt. Ennek a típusú zászlóaljnak nem

volt géppuskás százada és csak 26 tehergépkocsival rendelkezett. Részben fogatolt volt.

A szovjet hadseregben ebben az időben a fentieken túlmenően voltak még lángszórós harckocsiezredek is, 20—20 lángszórós, pontosabban szólva, ebben az időben már a korszerűbb, eredeti fegyvereik mellett a harckocsi-lángszóróval is felszerelt harckocsival.

A háti lángszórós századokat (zászlóaljakat) rendszerint a főirányban levő hadosztályoknak adták megerősítésül, amelyek azokat az ezredeknek, zászlóaljaknak adták tovább. Rendszerint azok az ezredek kapták őket, amelyek állományából rohamosztagokat (csoportokat) hoztak létre. Más esetben a hadtest-, vagy hadosztályparancsnokok saját kézben tartva, a vegyiszolgálat főnök javaslatára, megerődített támpontok, objektumok, helységek birtokba vételére, az ellenség ellenlökésének elhárítására, a nyílt és fedett élőerő és harceszközök megsemmisítésére, a tartós védelmi építményekben, megerődített épületben levő élőerő és tűzfészkek kiégetésére alkalmazták őket az adott lövészzászlóaljnak, századnak alárendelve, vagy a műszaki alegységgel szoros együttműködésben. Ezekben az esetekben a lángszórós alegységeket decentralizáltan, 2—5 lángszórósból álló lángszórós csoportokra bontva alkalmazták, s minden csoportot 1—2 géppisztolyos támogatott. Előfordult, hogy vegyes, háti és robbanó lángszórósokból, valamint géppisztolyosokból, géppuskásokból álló csoportot hoztak létre. Ilyen sajátos módon alkalmazták a lángszórósokat pl. a Miskolcért vívott harcban. A 27. hadsereg 104. lövészhadosztályának alárendelt 3. önálló gépesített páncélelhárító lángszórós zászlóaljból és a hadseregközvetlen háti lángszórós századból 1944. december 1-én P. E. Scserbakov őrnagy, zászlóaljparancsnok egy 16 fős csoportot különített ki, amelynek az volt a feladata, hogy a gyalogság és a harckocsik előnyomulását akadályozó ellenséges támpontot semmisítse meg. A csoportban 4 robbanó és 2 háti lángszóró volt. A csoport 21.00-kor rejtve megközelítette a támpontot. Telepítette a robbanó lángszórókat, s 21.30-kor együttes lángcsapást adott le a támpontra, aminek az eredményeként az kigyulladt. Az ellenség megkezdte a visszavonulást, de géppisztolytűzzel megsemmisítették.

Hasonlóképpen vegyes csoport oldotta meg a harcfeladatot december 3-án. Ez esetben a hadsereget megerősítő másik (27.) robbanó lángszórós zászlóaljból és a hadsereg háti lángszórós századából különítettek ki 45 géppisztolyost és 15 háti lángszórást. A. V. Filippov főhadnagy zászlóalj törzsfőnökhelyettes parancsnoksága alatt. A csoport, leküzdve az ellenség ellenállását, majd a visszavonuló ellenséget üldözve, kijutott Miskolc északnyugati szegélyére, ahol védelembe ment át. A zászlóalj főerőinek beérkezése után telepítették a többi lángszórót, és a zászlóalj szilárdan tartotta az elért terepszakaszt.

A Budapesten bekerített csoportosítás felszámolásáért folyó harcokban a 39. és 31. önálló, valamint az 53. hadseregközvetlen nem szervezetszerű háti lángszórós zászlóalj és a 176. önálló háti lángszórós század vett részt. Tevékenységük részletes leírása nem áll rendelkezésre. Csak a főbb tapasztalatok általános leírását és néhány epizódot ismerünk. Ezek szerint a lángszórósokat részben a hadosztályok lövészezredeinek állományában, a századokhoz egyenletesen 1—2 főt beosztva, részben a megerődített épületekben és a ligetekben létesített kiserődök és más objektumok birtokbavételére létrehozott rohamcsoportokba 3—5—8—10 fős csoportokként beosztva alkalmazták. A csoportok tűz- és ködfüggöny fedezete alatt megközelítették a kijelölt objektumot, lángcsapásokat adtak le a lőrésekre, ablakokra és ily módon égették, kényszerítették ki az ellenséget az objektumokból, ahol tűzfegyverekkel semmisítették meg, vagy foglyul ejtették.

A harckocsik, rohamlövegek és a páncélozott csapatszállító járművek elleni harc egy sajátos módját, a lángszórós lesállást is sikeresen alkalmazták. A két-három fős lángszórós csoport ilyen esetben az épületek első emeletén foglalt lesállást, s a harckocsik megjelenésekor az ablakokon, ill. a falakon levő réseken át lángcsapásokkal felgyújtotta azokat. Mindkét esetben követték a lángszórósok azt a módszert, hogy az első 1—2 csapást gyújtás nélkül lőtték a lőrésekre, ablakokra vagy harcjárművekre, csak a második-harmadik csapással gyújtották meg az odalőtt tűzkeveréket. Különösen a sötétben észrevétlenül leadott ilyen csapásokat követő lángralobbantások okoztak igen erős pszichikai hatást.

Különösen eredményesen harcoltak a háti lángszórós alegységek 1945. január 11-én a Városligetben folyó súlyos harcok idején, a 151. lövészhadosztály támadási sávjában.

M. I. Lagvila alhadnagy szakaszparancsnok vezetésével, géppuska- és géppisztolytűz fedezete alatt, egy lángszórós csoport áttört a ligetben levő kiserődökhöz. Kivárta a tűz gyengülését és lángcsapásokot mért a lőrésekre. A németek rémülten menekültek, azonban a kijáratoknál erős tűzzel fogadták őket a géppisztolyosok. Három kiserődöt sikerült kikapcsolniuk, s így a hadosztály sikeresen számolta fel a ligetben levő ellenállási csomópontot, megnyitva ezzel a támadás folytatásának útját.

Ugyanennek a tisztnek nevével és bátorságával találkozunk egy későbbi időpontban, már a Budán, a Déli pályaudvarhoz való kijutásért folyó harc időszakában. Itt a lángszórós századok a 297. lövészhadosztály sávjában a Ráth György utca és a Kékgolyó utca, ill. a Városmajor utca és Kékgolyó utca sarkán levő többemeletes, megerődített épületből támogatták a 1055. és az 1059. lövészezred kijutását a Vérmezőre, illetve a pályaudvarhoz. Lagvila alhadnagy szakasza az épületeken felfedett réseken át bejutott a szemközti házba és az onnan leadott meglepetésszerű lángcsapásokkal kergette ki az égő épületből a mintegy 200 fős ellenálló csoportot. A Ráth György utca sarkán levő épületet 150 tiszt és katona — közöttük 100 vlaszovista — védte. Ezt az épületet február 1-ről 2-ra virradó éjjel egy másik háti lángszórós század füstölte ki. A feladatra kijelölt 9 fős raj rejtve megközelítette az épületet. Kihasználva, hogy az ügyeletes figyelő elaludt, lefegyverezték az őrt, behatoltak az épületbe, és 1—2 fős csoportokra osztva lángcsapást adtak le az ablakokra, helyiségekre, pincelejáratra, ahová kézigránátot is dobtak. Az égő ruhában menekülő fasisztákra a kijáratokat fedező csoport adott le újabb lángcsapásokat, illetve tűzzel semmisítette meg az ellenséget. A pánikba esett védők a második, harmadik emeletről ugráltak ki a felgyújtott épületből. A sikeres harc után az ezred eredményesen folytathatta támadását. A Budapesten vívott sikeres harctevékenységének elismeréseként a 176. önálló háti lángszórós századot a Vörös Csillag Érdemrenddel tüntették ki, és a „budapesti" előnevet kapta.

Nem kevesebb sikerrel vett részt a felszabadító harcokban a 2. Ukrán Front alárendeltségében levő 4 robbanó lángszórós zászlóalj. Már említettem, hogy a Miskolcért vívott harcban eredményesen oldották meg harcfeladataikat a vegyes lángszórós csoportok állományában. Ezeket a lángszórós kötelékeket támadó hadműveletben általában véve az elfoglalt terepszakaszok megerősítésére, a harckocsik és a gyalogság ellenlökésének elhárítására, a főirányban támadó, illetve csapásmérő csoportosítás szárnyainak, csatlakozásainak biztosítására, a bekerített ellenség felmentésének, ill. kitörésének meghiúsítására, a létrehozott hídfők megerősítésére, védelemben pedig a legfontosabb harckocsiveszélyes irányokban a harckocsik és gyalogság elleni harcra alkalmazták. Általában véve a hadsereget, hadtestet megerősítő lángszórós zászlóaljakat centralizáltan,

a gyalogság és a páncéltörő tüzérség harcrendjében, azokkal szoros együttműködésben alkalmazták. A zászlóaljak általában egy lépcsőben, 3—3,5 km széles és 500 m mély lángszórós védőkörletet foglaltak el.

A zászlóalj harcrendjében a századok 1—1,2 km széles és 200—300 méter mély körletet rendeztek be egy- vagy kétlépcsős harcrendben. A lángszórókat kis csoportokban, bokorszerűen telepítették. A lőirányok egymást keresztezték, hogy összefüggő tűzövet hozhassanak létre. A gépesített páncélelhárító lángszórós zászlóaljnál az állványos géppuskákat a szárnyakon, csatlakozásokon helyezték el.

A forrásmunkákban leírt példákban ezek az alkalmazási elvek jól megfigyelhetők. Ezek szerint a debreceni támadó hadműveletben pl. a 4. önálló gépesített páncélelhárító lángszórós zászlóalj 1944. október folyamán 9 lángszórós védőkörletet foglalt el egymást követően a Berettyóújfalu—Debrecen Kelet—Nyíregyháza—Tokaj általános irányban támadó hadsereg szárnyán. Ugyanezt a zászlóaljat a frontparancsnok decembertől kezdődően már a front jobbszárnyán támadó 40. hadsereg megerősítésére alkalmazza. A 40. hadsereg sávjában a zászlóalj decemberben 8, januárban 4, márciusban 7 terepszakaszt szállt meg, általában 1—4 napos időtartamra.

A 3. önálló gépesített páncélelhárító lángszórós zászlóalj december 2. és 19. között, együttműködésben a 27. önálló (robbanó) lángszórós zászlóaljjal, a Miskolc—Ózd—Rimaszombat irányába támadó 27. hadsereg sávjában, a 104. lövészhadtest szárnyán működve Miskolc déli, majd nyugati kijáratának lezárására, ezt követően pedig Varbó és Perecesbánya között, majd Nagyvisnyó, Bátka és Rimaszombat nyugati kijáratánál foglalt lángszórós védőkörleteket. A zászlóalj 1945. április 1—22. között már a 7. gárdahadsereg sávjában működik a Csehszlovákia felszabadításáért folyó küzdelemben.

A 27. önálló lángszórós zászlóalj a 27. hadsereg sávjában, a 33. lövészhadtest alárendeltségében, annak szárnyán működött és Miskolc déli, majd északi kijáratát zárta le. Ezt követően december 17-én Káta északi kijáratánál, majd — miután december 18-tól átalárendelik a hadsereg jobbszárnyán támadó 51. lövészhadtestnek — 19-én Tornaalja-nyugaton, és 23-án Rimaszombat északi szegélyén foglalt lángszóró védőkörletet, szoros együttműködésben a 315. páncéltörő tüzérezreddel, valamint két tarackos és egy 57 mm-es ágyús üteggel. Ez utóbbi terepszakaszon pl. december 24-én 8 ellenséges ellenlökést hárítottak el sikeresen.

A 21. önálló lángszórós zászlóalj tevékenységéről nincs adat. Hasonlóképpen nincs adat — szovjet források alapján — a lángszórós harckocsikötelékek tevékenységéről. Általános leírások szerint ezeket a kötelékeket az áttörések időszakában mint gyalogságot közvetlenül támogató harckocsikat, ezt követően pedig a sikert kifejlesztő gyorscsoportokban és az ellenség üldözése során az üldöző osztagokban alkalmazták.

Egyes esetekben ezeket a kötelékeket a műszaki (utász) rohamdandárok állományába osztották be. Az 1944. évben sorra kerülő támadó hadműveletekben ugyanis az ellenség erős védelmi rendszereinek leküzdésére számítva ezen dandárok állományába háti lángszórós zászlóaljakat is szerveztek, s ugyanide lángszórós harckocsiezredeket osztottak be. Ezekről a lángszórós harckocsikról a budapesti harcokról szóló német okmányokban esik csupán szó.

A IX. SS-hadtestparancsnokság 1945. I. 10-i napi jelentése szerint a keleti hídfő déli—délkeleti szakaszán a szovjet csapatok támadását „erős tüzérségi és gránátvető tűz, valamint lángszóró páncélos támogatta". Az I. 14-i napi jelentésben pedig az áll, hogy „Az ellenség koncentrált támadást indított mindkét hídfő ellen délnyugaton és délen azzal a céllal, hogy birtokba vegye a déli Du-

na-hidakat. A támadást szünet nélküli tüzérségi tűzzel, a légierővel, páncélosokkal és lángszóró páncélosokkal támogatják."

A leírtakkal csak igen vázlatos áttekintést adhattam a szovjet vegyicsapatok tevékenységéről. Több okból eredően nem is vállalkozhattam többre. Csupán jelzést szerettem volna adni a feltárt anyagokról, egyszersmind a feltárásra váró területekről és a lehetőségekről.

Az eddig megismert anyagok is hozzájárulhatnak ahhoz, hogy szakterületünk múltját jobban megismerjük és a történelmi tapasztalatokat a jelen és jövőbeni feladatok megoldása során hasznosíthassuk.

Felhasznált forrásmunkák:

Kraszilnyikov, M.—Petrov, G. I.: A szovjet hadsereg vegyi szolgálatának és vegyicsapatainak története. Moszkva, Vegyivédelmi Katonai Akadémia, 1958.; Hadtörténelmi kézikönyv a vegyivédelmi tisztek számára. Az MN VVF-ség kiadása, 1976.; *Tóth Sándor:* A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Budapest, 1965.; *Babuskin, A.:* Az ellenség vegyi eszközeinek felderítése. (A 2. Ukrán Front 1944. és 1945. évi tapasztalataiból) Vojenno-isztoricseszkij Zsurnal (a továbbiakban — VIZS) 1973. 1. sz.; *Uő.:* A 2. Ukrán Front lángszórósai harcokban a hazáért. VIZS 1970. 7. sz.; *Uő.:* Lángszórósok Budapest utcáin. Vojennüj Vesznik, 1970. 6. sz.; *Jakubov, V.—Dmitriev D.:* A lángszórós csapatok harcászata a Nagy Honvédő Háborúban. VIZS, 1976. 1. sz.; *Győrffy Sándor—Spáczay Hedvig:* A IX. SS hadtestparancsnokság titkos napi jelentései a Budapestért folyó harcokról (1945. január 1—24.). Hadtörténelmi Közlemények, 1975. 1. sz.; „A" és „B" hadiüzemek jegyzéke. Melléklet a HM 10. 576. M. 1/6—1939-hoz 41. oldal. Hadtudományi Könyvtár Sz 1374 sz. Ipari hadiüzemek jegyzéke — M. Kir. Honv. Miniszter 1000/1/b. 1942. sz. 1430 és 3041 fsz. Kvt. sz.: Sz 3323.; A szerző feljegyzései az 1978. december és 1979. januárjában Moszkvában a Vegyivédelmi Katonai Akadémián végzett konzultációról.

MARKÓ GYÖRGY

AZ IDEIGLENES NEMZETI KORMÁNY HADSEREGÉNEK SZABOLCS VÁRMEGYÉBEN MEGALAKULT GYALOGZÁSZLÓALJAI

(1945. február—május)

A következő oldalakon a népi demokratikus hadsereg 6. gyaloghadosztálya történetének egy eddig még fel nem tárt részletét, a Szabolcs vármegyében megalakult gyalogzászlóaljak felállítását és hadműveleti területre indulását kívánjuk ismertetni. Ez a részterület megítélésünk szerint több szempontból is figyelmet érdemel. A 6. gyaloghadosztálynak nagyobb számban csak Nyíregyháza és Nyírbátor helyőrségekben voltak kihelyezett alegységei[1] — a katonai vezetéstől való „távolság" sok olyan különleges, a Debrecenben állomásozó csapatok parancsnokai számára fel sem merülhető problémát szült, amelyek megoldása nagyfokú önállóságot, kezdeményezőkészséget követelt az említett városok katonai elöljáróitól. A központi katonai ellátás szinte teljes hiánya pedig olyan rendkívül szoros kapcsolatok kiépítését igényelte a városi hatóságokkal, amilyenek csapatparancsnoki szinten ismeretlenek voltak Debrecenben vagy Jászberényben, ahol az 1. gyaloghadosztály szervezése zajlott ebben az időben.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrejötte, az új államiság megteremtése új hadsereg létrehozását igényelte. A hadseregszervezés jogi alapját az 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti szerződés képezte, amelyben Magyarország vállalta nyolc nehézfegyverzetű gyaloghadosztály felállítását a német fasizmus elleni harcra.[2] Az első magasabbegységek személyi és anyagi szükségleteinek felmérése nyilvánvalóvá tette, hogy a Honvédelmi Minisztérium azok biztosításánál nagymértékben szovjet támogatásra van utalva.[3] A hadrendek kiadása után az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. február 5-én konkretizálta igényeit a szovjet kormány felé.[4] Az akkori hadihelyzetben azonban a szovjet katonai szervek lehetőségei korlátozottak voltak, nem állt mód-

1 Debrecenen kívül Hajdú, illetve Bihar vármegyék területén is állomásoztak a hadosztálynak alakulatai: a 17/II. gyalogzászlóalj Hajdúhadházán, a 17/III. gyalogzászlóalj pedig Berettyóújfaluban volt ekkor elhelyezve. (Hadtörténelmi Levéltár — a továbbiakban HL — HM 1945/eln. 20.557 és 21.076.)

2 Magyar—szovjet kapcsolatok 1945—1948. Dokumentumok. Hely, év nélk. 36. o.

3 A Honvédelmi Minisztérium 1945. január 16-án a hadsereg létszámát 140 000 főben szabta meg. Szovjet részről mintegy százezer hadifogoly átadásával számoltak, a hiányzó létszámot toborzás és sorozás útján kívánták biztosítani. A hadosztályok anyagi-technikai szükségleteit mindenképpen szovjet zsákmányanyag átadásából remélték fedezni. (HL HM 1945/eln. 20.030.)

A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt január 30-án kelt közös hadseregszervezési javaslata nagyjából hasonló következtetéseket tartalmazott, de a két munkáspárt fokozottabban kívánt támaszkodni a toborzottakra. (Uo. Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye 2668.)

4 A Honvédelmi Minisztérium február 4-én rendelte el a 6. gyaloghadosztály felállítását (uo. HM 1945/eln. 20.112), majd a kormány másnap négy hadosztály, két hadtestparancsnokság, ezek közvetlen alakulatai felállításához szükséges ember- és hadianyagot igényelt. (Uo. HM 1945/eln. 20.094.)

jukban maradéktalanul teljesíteni a magyar kérést.[5] Mivel az addigi elképzelések kivihetetlennek bizonyultak, szerényebb keretek között kellett folytatni a hadseregszervezési munkálatokat. Ezt a felismerést tükrözte a március 13-án kiadott új hadrend is, amely a 6. gyaloghadosztály létszámát a korábbi 14 000 helyett 10 479 főre csökkentette és törölte a harci technikában igényes alegységek egy részét is.[6]

A szervezeti kereteket emberekkel kellett feltölteni, az állománytáblázatokban rendszeresített szállítóeszközöket és fegyverzetet be kellett szerezni. Leghamarabb az emberanyag-szükségletet sikerült biztosítani. A magyar kormány számított a nemzeti érzésektől áthatott, demokratikus szellemű magyar tömegekre, hozzájuk intézték a fegyverszünet aláírásának időpontját kiadási napként feltüntető „Toborzási felhívás"-t.[7] Bár nagy számban maradtak fenn dokumentumok a toborzó munka sikereiről,[8] köztudott, hogy a Szovjetunió által átadott hadifoglyok képezték az új hadsereg gerincét. Vörös János vezérezredes, honvédelmi miniszter már az 1945. február 1-i kormányülésen tájékoztatta minisztertársait, hogy „körülbelül 16 000 hadifogoly van útban hozzánk".[9] A debreceni Pavilon laktanya üresen álló épületeibe sorra érkeztek be a Pest és Szolnok vármegyei fogolytáborokban a fasizmus elleni harcra önként jelentkezett magyar hadifoglyok. 1945. február 6-án Gödöllőről 2113 fő, másnap Jászberényből 17 tiszt és 1983 legénységi állományú katona, február 8-án ismét Gödöllőről 1330 fő érkezett. Az összesen 5443 hadifoglyot, köztük 204 tisztet a megérkezést követő napokban a magyar katonai hatóságok nevében Kővári Marcell alezredes, a 6. honvéd kerület parancsnoka vette át.[10] Február 11-én újabb két szerelvény állt be a debreceni vasútállomásra: Mezőtúrról 1499, Gödöllőről 1546 különböző rendfokozatú katona vonult be a Pavilon laktanyába. A 6. gyaloghadosztály vezérkari főnökének másnapi jelentése szerint „ezen szállítmányokkal a laktanya zsúfolásig megtelt".[11]

A katonák fegyvernemek szerinti szétválogatását követően elkezdődhetett a különböző alegységek felállítása. Az ez irányú munka 1945. február 21-én befejeződött, a hadosztály parancsnoka, Székely László ezredes, a továbbiakban a már megszervezett alakulatokat a környező városok laktanyáiban tervezte elhelyezni, míg az így felszabadult épületekbe bevonulhatnának az újabb, ezúttal már szovjetunióbeli hadifogolytáborokból érkező szállítmányok tagjai.[12] Egyébként ésszerű terve mégsem vált valóra, mert a szovjet katonai hatóságok magát a Pavilon laktanyát is zár alá helyezték. Létszámegyeztetési problémák miatt az önként jelentkezett katonák hadifogoly-állapota csak 1945. március 4-én szűnt meg. Aznap 10 órakor a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jelenlevő képviselője átadta a magyar kormánynak a táborban levő fogoly magyar tiszteket és legénységet.[13] Február utolsó napjaiban sorra érkeznek viszont a Szovjetunió területéről az újabb önkéntesek, elhelyezésüket a Debrecen környéki helységek laktanyáiban kellett megoldani. Több ezer emberről volt szó: február 23-án két

5 Vö. *Kis András:* Az antifasiszta magyar katonai hagyományokról. Budapest (a továbbiakban — Bp.) 1978. (Korunk tudománya.) 71—72. o. és 99. sz. jegyzete.

6 HL HM 1945/eln. 20.561.

7 Szövegét közli: Felszabadulás. Bp. 1955. 328—329. o.

8 Pl. a 7. honvéd kerületi parancsnokság 1945. március 6-i jelentése szerint a toborzottak létszáma Borsod és Zemplén vármegyékben kb. 11 000 fő volt. (HL HM 1945/eln. 20.610.) A Honvédelmi Minisztérium vezetői március 20-án úgy vélték, hogy a felhívásra jelentkezők száma meghaladta a 25 000 főt. (Uo. HM 1945/eln. 20.312.)

9 Idézi *Mucs Sándor—Zágoni Ernő:* A Magyar Néphadsereg története 1945—1959. Bp. 1979. 71. o.

10 HL HM 1945/ált. 1752.

11 Uo. HM 1945/eln. 20.567.

12 Uo. HM 1945/ált. 1392.

1945. február 21-ére befejeződött a 16. gyalogezred, a 11/I. tüzérosztály, a 6. utász zászlóalj és a 6/1. kocsioszlop megszervezése. A Pavilon laktanyában tartózkodó 8451 katonából a témánkat közelebbről érintő 18. gyalogezredbe ekkor még csak 394 főt osztottak be.

13 Uo. HM 1945/eln. 20.567. A laktanya zár alá vételének kérdését részletesen elemzi *Kis András:* Az antifasiszta... i. m. 93—95. o.

szállítmány érkezett 1693, illetve 933 fővel, akiket február 26-án 824, míg március 1-én 1400 volt hadifogoly követett.[14] Köztük voltak a témánkat érintő későbbi gyalogzászlóaljak tisztjei, tiszthelyettesei és legénységi állományú katonái is.

Hogyan, milyen körülmények között, miféle szándékokkal áthatva jelentkeztek ezek az emberek a fasizmus elleni harcra? Egyszerű — és méltatlan, az önkéntesek önérzetét jogosan sértő — lenne elintézni ezt a kérdést egy kézlegyintéssel, mondván, hogy a további hadifogságtól való félelem diktálta e lépésüket, a táborélettől mindenáron való szabadulás vágya ösztönözte őket a jelentkezésre. Minden bizonnyal voltak ilyenek is, de a korabeli dokumentumokra és az egykori résztvevőkkel való beszélgetésekre támaszkodva bizonyíthatónak vehető, hogy ezek a kisebbséget képviselték. Egyrészt a jelentkezés minden kényszertől mentesen, önkéntes alapon zajlott és bizony nagy volt a felhívást eleve elutasítók aránya.[15] Másrészt a hazatérők létszámát a szovjet katonai hatóságok eleve meghatározták, ami kiváló válogatási lehetőséget teremtett, mert a jelentkezők nagysága minden esetben meghaladta a hazatérők kontingensét. Így pl. a nyikolajevi 126. számú fogolytábor 3000 magyar hadifoglyából 200-at válogattak ki alapos szűrés után.[16] A hadifoglyok egy része a táborokban már bizonyos mértékű világnézeti nevelésen ment keresztül, többen végeztek antifasiszta iskolát,[17] az általuk kifejtett mozgósító hatást mindenképpen figyelembe kell vennünk a jelentkezők hangulatának megítélésekor.[18]

A katonák harctéri tapasztalatai a német „szövetséges" magyarokkal szemben tanúsított magatartásáról, a háborúban átélt szenvedéseik, a táborokbeli szovjet politikai szervek felvilágosító munkája, az „Igaz Szó" cikkei, antifasiszta iskolát végzett társaik agitációja fokozatosan nyilvánvalóvá tette minden józanul gondolkodó ember előtt a Szovjetunió ellen vívott háború értelmetlen és igazságtalan voltát. A legénységi állományú hadifoglyok osztályösszetétele pedig megmagyarázza, hogy a kialakuló németellenesség miként kapcsolódhatott össze a társadalom demokratikus átalakításának igényével. Az egykori szemtanú szavaival: „az önkéntesek döntő többsége érezte, hogy a horthysta, Szálasi-féle fasizmus szégyenteljes cselekedetei után becsületbeli dolog beállni az új hadseregbe, segíteni az ország felszabadításában és megteremteni egy új, szabad élet lehetőségeit".[19]

Nehezebb, belső vívódásokkal terhes utat kellett megtenniük a tiszteknek. Álláspontjuk átalakulásának vizsgálata pedig különösen fontos, ha a tiszteknek egy hadsereg életében játszott szerepére gondolunk. Természetesen különbséget kell tennünk a hivatásos és a tartalékos állományúak között, de általánosságban elmondhatjuk, hogy a hazafias érzelmű tisztek felismerték ugyan, hogy

14 HL HM 1945/eln. 20.197, 20.198, 20.557 és 20.585.

15 Gém Ferenc emlékezete szerint a jászberényi fogolytáborban 15 000 magyar hadifogolyból csak mintegy kétezer volt hajlandó az életét is kockáztatni a németek ellen. (*Gém Ferenc:* A katonák sem maradhatnak ki a földosztásból. — Új haza, új hadsereg. Bp. 1970. 161. o.)

16 *Budai József* visszaemlékezése, a szerző birtokában. Budai József később a 18/II. gyalogzászlóaljban nevelői beosztásokban tevékenykedett.

17 Volt aki az uszmanyi táborban végzett antifasiszta iskolát, ahol többek között Andics Erzsébet előadásait hallgatta, míg nem véletlenül lett a 18/III. gyalogzászlóalj első nevelőtisztje az egyik Moszkva melletti antifasiszta iskola volt hallgatója. (Honvédelmi Minisztérium Központi Irattára — a továbbiakban HMKI — 49.466 és 49.459.) A már említett Budai József is hat hetes iskolán vett részt Nyikolajevben.

Az „Igaz Szó" hasábjain gyakran találkozhatunk Sallai Tivadar nevével (pl. 1943. 36., augusztus 5-i sz.), aki hazatérése után a 18/III. gyalogzászlóaljban nevelői funkciókat töltött be. A cseljabinszki fogolytáborban a megalakult antifasiszta aktíva elnökeként tevékenykedett. (*Sallai Tivadar* A 18. gyalogezred 7. századánál. — Új haza, új hadsereg i. m. 180. o.)

18 A fogolytáborokban ekkor uralkodó hangulatról az „Igaz Szó" így írt: „Nagy lelkesedéssel mondták ki a gyűlések, hogy a hadifoglyok készek szilárd eltökéltséggel, egész erejük latbavetésével a németek elleni harcban részt venni." (Igaz Szó, 1945. 1., január 1-i sz.)

19 *Gém Ferenc* i. m. 161. o.

ezt a háborút a németek elvesztették és érezték, hogy Magyarország nem maradhat a vesztes oldalán, de a felismeréstől hosszú út vezetett a cselekvésig. Legtöbbjük csak hosszas, egymás közötti viták, a magyar komunista emigráció egy-egy magával ragadó egyénisége személyes hatására tette magáévá a németek elleni harc gondolatát. Így pl. 1944. szeptember 9-én látogatta meg a zaszlavi fogolytábort Vas Zoltán és a vele folytatott beszélgetés — túlzás nélkül állíthatjuk — döntően befolyásolta az ottani kilenc magyar tiszt további álláspontját. Az akkor Zaszlavban, az egykori lengyel kolostorban berendezett fogolytáborban tartózkodó kilenc magyar tiszt közül hármat sikerült felkeresnünk, valamennyien egybehangzóan nyilatkoztak erről a kérdésről. Vas Zoltán a beszélgetés során Horthy országvesztő politikáját elemezte és utalt arra, hogy szovjet részről számítanak egy magyar katonai részvételre a németek ellen. A jelenlevő tisztek, ha nem is egyforma meggyőződéssel, de már ekkor elkötelezték magukat e gondolat mellett.[20] Az eddigiekben vázolt folyamatot mindenképpen meggyorsították a táborokba érkezett hírek Horthy sikertelen kiugrási kísérletéről és a nyilas hatalomátvételről.[21] Olyan németellenes, antifasiszta egységfront jött így létre, amelynek tagjai, ha nem is egyforma lelkesedéssel, a jövőt tekintve különböző elképzelésekkel, sokszor talán egzisztenciális okokból is, de jelentkeztek a fegyverbe hívó szóra.

A jelentkezés körülményeinek rekonstruálásakor zömmel csak visszaemlékezésekre támaszkodhattunk. A fogolytáborok parancsnokai 1945. januárjának végén kaphatták meg elöljáróiktól az utasítást a hazatérő hadifoglyok kiválasztására.[22] Gyűléseken ismertették az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulását, hadüzenetét a fasiszta Németországnak és szándékait az antifasiszta fegyveres harcban való részvételre. A jelentkezők létszáma nagy volt, de pl. a zaporozsjei 100/I. fogolytáborban tartózkodó 3000 magyar közül csak 160 hadifogoly katona és 40 volt munkaszolgálatos térhetett haza. Így a katonák kiválogatását a tábor magyar tisztjei végezték el, míg a volt munkaszolgálatosoknál bizottság látta el ezt a feladatot.[23] A szambori fogolytáborból — talán mert jóval közelebb esett Magyarországhoz, mint az ukrajnai és az Uralban levő táborok, valamint mert nagysága is meghaladta azokét — mintegy 1700 fő térhetett haza Szász Ferenc ezredes vezetésével. A későbbi vezérőrnagy emlékezete szerint 1945. januárjának végén magához kérette őt a fogolytábor szovjet parancsnoka és közölte, „fentről utasítást kapott, hogy 1700 magyar önkéntest küldjön haza Magyarországra. ... Az 1700 fős szállítmányba annyi tisztet és tiszthelyettest választhattam, amennyit akartam."[24] Az uszmanyi 82. számú fogolytáborban is a magyar tisztek jelölték ki a jelentkezők közül a hazatérő 123 főt, míg Cseljabinszkban a válogatást a megalakult antifasiszta aktíva tagjai végezték el.[25] Az így kiválasztott önkénteseket a szovjet hatóságok a táborokon belül elkülönítették, kiemelt élelmezésben részesítették és igyekeztek pótolni ruházati hiányaikat. A hazatérők általában ünnepélyes ke-

20 *Dunai Antal, Seress István* és *Szrogh Károly* visszaemlékezései, a szerző birtokában. Vas Zoltán zaszlavi látogatásának időpontját Dunai Antal korabeli, 1945. márciusában készült feljegyzései alapján sikerült megállapítani. Dunai Antal később a 18/III. gyalogzászlóalj segédtisztje, Seress István D. (deffenzív) tisztje lett, míg Szrogh Károly a 18/6. század élére került.

21 Szrogh Károly így emlékezik erre: „A mi agyunkban még mindig az volt, hogy most már Horthy kiugrott, tehát nem köt többé a reá tett eskünk. Ez is az igazsághoz tartozik, mert nagy mellébeszélés volna azt állítani, hogy nem kellett megvívni egy bizonyos harcot, lépésről-lépésre meggyőződni azoknak a cáfolatáról, amiket addig tanultunk". (*Szrogh Károly* visszaemlékezése.)

22 V. I. Fomin szovjet levéltári források alapján arról ír, hogy „1945. január 20-án a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke elrendelte, hogy a hadtápterületen levő táborból (sic!) 17 ezer magyar hadifoglyot irányítsanak Debrecenbe." (*Fomin, V. I.*: A proletár internacionalizmus lenini zászlaja alatt. — Hadtörténelmi Közlemények — a továbbiakban HK — 1977. 3. sz., 417. o.)

23 *Dunai Antal, Seress István* és *Szrogh Károly* visszaemlékezései. Dunai Antal korabeli feljegyzéseiből tudjuk, hogy szállítmányuk 1945. február 11-én indult Magyarország felé.

24 *Szász Ferenc:* A szabadság útját választottam. — HK, 1973. 4. sz., 727. o.

25 HL HM 1945/eln. 27.312 és HMKI 49.452, valamint *Sallai Tivadar:* i. m. 180. o.

retek között vettek búcsút a fogolytáborokban maradt társaiktól és a táborok szovjet elöljáróitól, majd szovjet kísérőkkel ugyan, de tulajdonképpen már önállóan, magyar parancsnokok vezetésével vagonírozták be és kerültek hazaszállításra.[26]

Legelsőnek Szász Ferenc ezredes parancsnoksága alatt a szambori 26. számú fogolytábor önkéntesei érkeztek meg Debrecenbe, 1945. február 23-án. Az 1693 fős szállítmányt másnap kettéosztották, így alakultak meg a 17/III. és a 18. önálló zászlóaljak 820, illetve 727 fős létszámmal. Az említett alakulatok közül az utóbbit Nyírbátorba irányították.[27] Több fogolytábor volt hadifoglyaiból tevődött össze az 1945. március 1-én éjszaka Debrecenbe érkezett 1400 fős szállítmány.[28] A Cseljabinszkban jelentkezett 300 katona Voronyezsben csatlakozott az uszmanyi önkéntesekhez, majd Kievtől nyugatra csatolták szerelvényükhöz a Nyikolajevből, a Zaporozsjéből és máshonnan érkezett volt hadifoglyok vagonjait.[29] A Honvédelmi Minisztérium 1945. március 2-án az alábbiakban intézkedett az aznap átvett önkéntesek felhasználásáról: „Meg kell alakítani a 18/I. és 18/III. zlj-akat. A már megalakított és Nyírbátorba irányított, de eü. zárlat miatt Nyíregyházán megállított zlj-at egyidejűleg 18/II. zlj-á számozom át. A megalakított... 18/I. zlj-at a 6. ker. pság vasúti szállítással Nyíregyházára, a 18/III. zlj-at... Nyírbátorba irányítsa."[30]

Szabolcs vármegye hivatalos szerveit nem érte váratlanul az új magyar hadsereg katonáinak érkezése. A vármegye főispánja, dr. Erőss János[31] már 1945. januárjának végén megkaphatta a Honvédelmi Minisztériumnak a kiegészítő parancsnokságok felállítását elrendelő utasítását és intézkedett is az abban foglaltak végrehajtásáról.[32] A nyíregyházi 64. kiegészítő parancsnokság élére Mikola Jenő ezredes került, aki egyben a magyar városparancsnoki funkciót is betöltötte.[33] E két katonai szerv elhelyezése a Városháza Kossuth téri épületének földszinti szobáiban volt biztosítva.[34] Nyíregyháza polgármesterét külön is értesítették a városba kerülő magyar katonákról azzal, hogy a honvédek elhelyezésével és élelmezésükkel kapcsolatos feladatok a városi elöljáróságot terhelik.[35] Funkcionáló katonai közigazgatási hatóságok, ez irányú feladatai elvég-

26 *Budai József, Seress István* és *Szrogh Károly* visszaemlékezései, *Sallai Tivadar* i. m. 180—181. o. és *Szász Ferenc* i. m. 727. o., vö. HL HM 1945/eln. 21.076.

27 HMKI 45 330, HL HM 1945/eln. 20.197, 21.076 és uo. 6/50. a 18/II. gyalogzászlóalj állománynaplója. (A törtszám számlálója a 6. hadosztály iratait, nevezője a dobozt jelöli. A doboz számát nem levéltári jelzetként, hanem a könnyebb azonosítás érdekében adtuk meg.)

Bár a Honvédelmi Minisztérium rendeletei február 24-én beérkezett szállítmányról beszélnek, de a tisztek személyügyi anyagaiban egyöntetűen 23-a szerepel megérkezési dátumként. Ezt támasztja alá a bizonyíthatóan február 23-án Debrecenbe érkezett Szmetana József visszaemlékezése: „Amíg a debreceni vasútállomáson várakoztunk, pár óra múlva befutott egy másik szerelvény is, amelyen ugyancsak volt hadifoglyok érkeztek." (*Szmetana József:* A Magyar Néphadsereg első alegységének megalakulásáról. — HK, 1961. 1. sz. 183. o.)

28 A szállítmány átvételére 1945. március 2-án délelőtt került sor. (HL HM 1945/eln. 20.585. és *Seress István* visszaemlékezése.) A március 1-i megérkezést valószínűsítik viszont a tisztek személyügyi anyagai.

29 *Budai József, Dunai Antal, Seress István* és *Szrogh Károly* visszaemlékezései, *Sallai Tivadar* i. m. 181. o., valamint HMKI 49.452. Indulási időpontok: Nyikolajev 1945. február 4., Voronyezs február 10., Zaporozsje február 11. Bár nem tudtuk pontosan meghatározni a csatlakozás színhelyét, de a visszaemlékezésekben említett útvonalak és a korabeli vasúthálózat alapján Zsmerinka jöhet a legnagyobb valószínűséggel szóba.

Az 1945. március 1-én Debrecenbe beérkezett szállítmány összetételét sajnos nem tudtuk pontosan rekonstruálni. Az említett fogolytáborokon kívül egy helyen tesznek említést az ekkor Országból érkezett önkéntesekről (Honvéd Híradó, 1946. 4., március 4-i sz.), ezen kívül még legalább két eddig még ismeretlen táborral számolhatunk.

30 HL HM 1945/eln. 20.585.

31 Kinevezését közli a Nyíregyházán ekkoriban megjelenő Magyar Nép 1945. 3., január 9-i száma. A későbbi közellátásügyi miniszterre ld. *Bölöny József:* Magyarország kormányai 1848—1975. Bp. 1978. 229. o.

32 Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár, Nyíregyháza polgármesterének iratai (a továbbiakban SzSzmLt V. B. 186.) IX. kútfő, 3/1945. 1544.

33 HL 1945. utáni katonai területi szervek iratai, 21/ker. pcs—6. honv. ker. 45.03.10. A kiegészítő parancsnokság tevékenysége kezdetben kimerült a Honvédelmi Minisztérium rendeleteinek a városi hatóságok felé történő továbbításában. (Fl. SzSzmLt V. B. 186. IX. kútfő, 4/1945. 2438.)

34 Uo. 2634. és XI. kútfő, 1741/1945. 4121.)

35 A tervek szerint először 2500 fő érkezéséről volt szó. (Uo. I. kútfő, 16/1945. 2328.) 1945. február 16-án kapta meg Fazekas János polgármester a 6. honvéd kerületi parancsnokság 6.009/eln.—1945. sz. távmondatát: „Értesítem, hogy a megalakuló magyar honvédség alakulataiból 500 fő rövidesen a városba érkezik. Elhelyezés és élelmezés biztosítására sürgősen intézkedjék." (Uo. 2690.)

zésére felkészült polgármesteri hivatal várta tehát a volt hadifoglyok csoportjait.

1945. február 26-án érkezett meg Nyírbátor felé tartva Nyíregyházára a 18. önálló zászlóalj, amely pár nap múlva a 18/II. hadrendi elnevezést vette fel. A vonatközlekedés hiánya, valamint az alakulat tagjai között fellépett kiütéses tífusz megbetegedések miatt a zászlóalj kénytelen volt további útját megszakítani.[36] Az alakulat parancsnoka, Székely Antal százados[37] értesítette a nem várt eseményről elöljáróit és felvette a kapcsolatot a városi hatóságokkal. Mindkét helyen azonnal döntés született: a 6. honvéd kerületi parancsnokság a járványszerű megbetegedések miatt 21 napig vesztegzár alá helyezte a zászlóaljat, míg a polgármester elhelyezésükről, a betegek kórházi kezeléséről és az egész állomány fertőtlenítéséről intézkedett.[38] Az alakulat katonáit először a Kállai utcai „Kossuth Lajos" evangélikus fiúgimnáziumban szállásolták el. Felmerülhet a kérdés, hogy egy ilyen régi katonavárosban mint Nyíregyháza, miért egy gimnáziumban helyezték el a zászlóaljat. Egyrészt azért, mert a laktanyák súlyos károkat szenvedtek a háborús események alatt (pl. a volt páncélos laktanyából csak két istálló volt használható állapotban), másrészt mert a szovjet csapatok bizonyos épületeket fenntartottak saját céljaikra. A háborúban a gimnázium épülete nagyobb mértékben nem sérült meg, csak „az iskolával szoros kapcsolatban levő diákotthon repülőbomba találattól kigyúlt és leégett".[39] A gimnáziumban az elhelyezés laktanyaszerű volt — az épületben a háború vége felé kórház működött —, de szűkösnek bizonyult.[40] Nem voltak jobbak az elhelyezési körülmények a Bethlen utcai római katolikus elemi iskola épületében sem, ahová a 18/I. zászlóalj Nyíregyházára érkezése után átköltöztek.[41]

Hangos nótaszóval vonult a vasútállomástól a gimnáziumig a március 4-én délután Nyíregyházára érkezett újabb alakulat. Debrecentől egy szerelvényen utaztak a Nyírbátorba tartó 18/III. gyalogzászlóalj katonáival. A nyíregyházi vasútállomáson már várták őket, a honvéd állomásparancsnok köszöntötte az új magyar hadsereg egymástól most rövid időre elszakadó önkénteseit.[42] A 18/I. zászlóalj a Debrecenbe 1945. március 1-én beérkezett szállítmány egy részéből alakult, zömmel a Nyikolajevben és a zaporozsjei fogolytáborban jelentkezettek alkották személyi állományát.[43] Érdemes lenne röviden áttekinteni az alakulat történetét, amit a zászlóalj fennállásának alig egyhónapos volta is indokol.

36 HL 6/46. 1/pk—18/II. gy. zlj. 45.02.2?.

37 *Székely Antal* (1909. Bánszállás — 1969. ?) a tanítóképző elvégzése után töltötte le tényleges katonai szolgálatát, amit néhány éves tanítói tevékenység követett. 1939. júniusában, tartalékos tiszti továbbképzése alatt átvették a hivatásos állományba. Századosként került ki a szovjet frontra, ahol 1944. áprilisában fogságba esett. A szambori fogolytáborban jelentkezett az új magyar hadseregbe, 1945. február 24-től az alakulat megszüntéig, 1946. márciusának végéig a 18/II. gyalogzászlóalj parancsnoka. Ekkor a határőrséghez került, ahol 1951. májusában már nem tartottak igényt további szolgálatára. Leszerelése után ismét a tanítói pályán tevékenykedett. (HMKI 45.326.)

38 A 6. honvéd kerületi parancsnokság 1945. február 28-án kelt 6.089/eln.—1945. sz. távmondatát megkapta a zászlóalj (HL 6/46. 2/pk—18/II. gy. zlj. 45.03.01.), a nyíregyházi honvéd állomásparancsnokság (vö. uo. 5/pk—18/II. gy. zlj. 45.03.05.), valamint a polgármesteri hivatal. (SzSzmLt V. B. 186. I. kútfő, 16/1945. 3733.) A polgármester ezt megelőzően intézkedett az alakulat elhelyezéséről és utasította a város tiszti orvosát a ráháruló feladatok elvégzésére. (Uo.)

39 Az elszállásolásra ld. HL 6/46. 1/pk—18/II. gy. zlj. 45. 02.2?. Ma a Vörös Hadsereg útja 19. sz. alatti épületben szakközépiskola működik. A laktanyák helyzetére ld. SzSzmLt V. B. 186. III. kútfő, 61/1945. 3982., a gimnáziumra Emlékkönyv 1806—1956. Kiad. a Nyíregyházi Kossuth Lajos Gimnázium, Nyíregyháza, 1956. 34. o.

40 HL 6/46. 5/pk—II. gy zlj. 45.03.05.

41 1945. március 5-én már az elemi iskolában volt a zászlóalj. (SzSzmLt V. B. 186. III. kútfő, 60/1945. 3902). A Bethlen Gábor utca 3. sz. alatt ma a „Jókai Mór" általános iskola egy része van elhelyezve.

42 Magyar Nép, 1945. 26., március 6-i sz. Sallai Tivadar — bár az eseményt pár nappal korábbinak véli — idéz is az ekkor elhangzott beszédből, nagyjából megegyezően a hírlap verziójával. (*Sallai Tivadar* i. m. 182. o.)

43 Debrecenben a március 1-én beérkezett szállítmányt tovább részre osztották. A Zaporozsjéből jött tisztek közül hárman és a legénység egy része (hadifogságba esésük ideje alapján mintegy 20 fő) a 18/III., míg másik három tiszt és a közkatonák zöme a 18/I. zászlóaljhoz került. Ide osztották be a Nyikolajevből érkezetteket is. (*Budai József, Dunai Antal, Seress István* és *Szrogh Károly* visszaemlékezései, valamint a HL HM 1945/eln. 21.076 és uo. 6/50. a 18/II. gyalogzászlóalj állománynaplója alapján.)

A Szrogh Károly főhadnagy[44] parancsnoksága alá tartozó 428[45] katona elhelyezése eleinte a fiúgimnáziumban volt biztosítva, majd 1945. március 14-én átköltöztek az ún. Kórház laktanyába.[46] Miután azonban a 18/I. gyalogzászlóalj hadrendi elnevezésű alakulat a debreceni Pavilon laktanya volt hadifoglyaiból is felállításra került, a hadosztályparancsnokság március 12-én elrendelte a nyíregyházi zászlóalj feloszlatását és intézkedett beolvasztásáról a 18/II. gyalogzászlóaljba.[47] A zászlóalj feloszlatására valószínűleg 1945. március 23-án délelőtt került sor, amikor a Kótaji úti gyakorlótéren létszámellenőrzést tartottak mindkét Nyíregyházán állomásozó alakulat részére. A beolvadás természetesen elhúzódó folyamat volt és csak április 2-án készült el az így feltöltött 18/II. gyalogzászlóalj új személyi beosztását elrendelő parancs.[48]

De térjünk még vissza március elejére. 9-én a Városháza előtt nagyszámú közönség jelenlétében a vármegye és Nyíregyháza vezetői hivatalosan köszöntötték a városba érkezett katonaságnak a Kossuth téren felsorakozott tagjait. Fazekas János polgármester üdvözlő szavai után a főispán mondott beszédet. Végigtekintve a rongyos ruházatú, legyengült honvédek sorain a polgári hatóságok és a megye lakossága nevében ígéretet tett arra, hogy „az utolsó falatunk elvonásával is gondoskodni fogunk arról, hogy egészségesek legyetek, erősek legyetek és bátran harcolhassatok".[49] Közelebb kerülünk a volt hadifoglyokról alkotott kedvezőtlen kép kialakulásának megértéséhez, ha megvizsgáljuk az ekkor Szabolcs vármegyébe érkezett katonák hadifogságba kerülésének időpontját.[50] *(Táblázat a 629. oldalon!)*

A több hónapos, sokszor több éves táborélet megtette a hatását. A legyengült szervezetű, meleg ruhával el nem látott hadifoglyok könnyen áldozatául estek a háborús viszonyok között járványszerűen fellépő kiütéses tífusz megbetegedéseknek. Nyíregyházára érkezésük után a 18/II. gyalogzászlóalj legénységének mintegy 30%-a menetképtelen állapotba került, csak az első napokban 26 főt kellett beutalni a helyi Erzsébet Közkórházba, sőt a járvány ekkor hét emberéletet is követelt.[51] A járvány megfékezése határozott intézkedéseket kívánt. A vesztegzár alá helyezett alakulat egész állományát és az időközben Nyíregyházára érkezett 18/I. zászlóalj tagjait a városi dezinficiáló állomáson több ízben is fertőtlenítették, a közkórházban külön fertőzőpavilont állítottak

44 *Szrogh Károly* (1914. Sajónémeti —) szegényparaszti, bányász környezetben nőtt fel. A tanítói oklevél megszerzése után — pedagógusi állás hiányában — 3 éven át szellemi inségmunkás szülőfaluja községházán. Amikor végre elhelyezkedhet, sorozatosan fegyvergyakorlatokra hívják be. Egzisztenciális okokból továbbszolgálatot vállalt, majd 1941. januárjában átvették a hivatásos állományba. 1944. áprilisában került ki a frontra, ahol júliusban alakulata egy részével megadta magát a szovjet csapatoknak. A zaszlavi, majd a zaporozsjei fogolytáborba került, onnan tért haza Magyarországra. A 18/I. zászlóalj parancsnoka, majd a 18/6. század élén állt. 1946. augusztusától Sólyom László parancsőrtisztje, majd a Vezérkar osztályvezetője. 1950. novemberében letartóztatták és ítélet nélkül közel három évig őrizetben tartották. Kiszabadulása után bányász, csak 1956-tól térhetett vissza a tanári pályára. Az Ózdi Városi Tanács elnökhelyetteseként ment nyugdíjba. (HMKI 45.327.)

45 A 428 fő megoszlása: 6 tiszt, 3 hadapród őrmester, 13 tiszthelyettes, 132 tisztes és 274 honvéd. Többen a 18/II. gyalogzászlóaljtól kerültek az alakulathoz. Három tiszt elkerülve a fogságva esést a Honvédelmi Minisztérium felhívására jelentkezett és jutott el Nyíregyházára. (HL 6/45. A 18/I. zászlóalj 1. sz. állományparancsa, HMKI 18.313 és 45.306, valamint *Szilassy József* visszaemlékezése, a szerző birtokában.)

46 SzSzmLt V. B. 186. III. kútfő, 60/1945. 3868. és *Budai József*, *Szilassy József*, *Szrogh Károly* visszaemlékezései. Az Árok és a Kórház utcák határolta területen jelenleg a 110. sz. „Széchenyi István" Ipari Szakmunkásképző Intézet helyezkedik el.

47 HL HM 1945/eln. 20.649 és uo. 6/46. 8/pk—18/II. gy. zlj. 45.03.20.

48 Uo. 6/45. 10/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.03.22. és 19/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.04.02. vö. *Szrogh Károly* visszaemlékezése.

49 Magyar Nép, 1945. 28., március 10-i sz. A lap négy nappal korábban az alábbi szavakkal hívta az ünnepségre a város lakóit: „A polgárság fog találkozni hadseregével, mellyel most már a legerősebb és legörökebb kapocs, a demokrácia szelleme köti össze." (Uo. 1945. 26., március 6-i sz.)

50 A HL HM 1945/eln. 21.076 és uo. 6/50. a 18/II. gyalogzászlóalj állománynaplója alapján végzett számítások. A hivatkozott iratok tartalmazzák a katonák fogságba esésének időpontját és a hadifogság zárónapját. Az állománynaplóban szerepelnek az alakulatba beolvasztott 18/I. zászlóalj 415 tagjának adatai is.

51 Uo. 6/46. 1/pk—18/II. gy. zlj. 45.02.2?. és 6/45. 2/zlj. pcs—18/II. gy. zlj. 45.03.10. Az idézett adatok a megérkezéstől március 9-ig eltelt időszakra vonatkoznak. A járványnak április 12-ig összesen 14 fő esett áldozatául. (Uo. 6/57. A 18/II. gyalogzászlóalj pótkeret állománynaplója alapján.)

Hadifogságba esés ideje szerinti megoszlás

Időpont	I. zlj.		II. zlj.		III. zlj.		összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
41. július—42. december	—	—	—	—	3	0,5	3	0,2
43. január—február	9	1,2	13	3,1	117	18,4	139	7,8
43. március—október	—	—	7	1,6	13	2,0	20	1,1
44. január—április	9	1,2	4	0,9	137	21,6	150	8,4
44. május—augusztus	10	1,4	156	37,6	17	2,7	183	10,3
44. szeptember—november	535	73,6	138	33,5	348	54,8	1021	57,5
44. december—45. január	110	15,2	1	0,2	—	—	111	6,3
nincs adat	54	7,4	96	23,1	—	—	150	8,4
összesen	727	100,0	415	100,0	635	100,0	1777	100,0

fel.[52] Így sikerült elérni, hogy március 30-án a gimnáziumban elhelyezett századok,[53] míg április 4-én a többi érintett alegység részére is feloldhatták az egészségügyi vesztegzárat.[54]

Nagy segítséget nyújtottak a polgári hatóságok a nyíregyházi alakulatok élelmezésében is. Mivel a zászlóaljak központi ellátásban nem részesültek, az élelmiszereket kézi bevásárlás útján kellett beszerezni.[55] Érthető okokból abban az időben a vármegye területén a liszt-, hús- és zsiradékfélék zárolva voltak és felettük a főispán, egyben mint közellátásügyi kormánybiztos rendelkezett. Ezért a helyőrség gazdasági hivatalai a polgármester által kijelölt kereskedőknél készpénzfizetés ellenében biztosíthatták az alakulatok hússzükségletét. A lisztellátás ügyében a főispánnak kellett intézkednie, mivel a Nyíregyházán állomásozó katonaság napi 12 mázsányi lisztigényét már nem lehetett beilleszteni a város kontingensébe. Végül a Lakner pékségnél sikerült a kenyérellátást biztosítani.[56] Több ízben közvetlenül a városi Közellátási Hivatal utalt ki élelmiszereket a 18/II. gyalogzászlóaljnak.[57]

Legalább ekkora, sőt erkölcsi hatását tekintve jóval nagyobb értékű volt a lakosság ez irányú támogatása. Községektől és magánszemélyektől szekérszámra és kosarakban érkezett az élelmiszeradomány, a katonák szeretetcsomagokat kaptak, vendégül látták őket, pénzösszegek felajánlásával járultak hozzá ellátásuk javításához. Néhány kiragadott példát említünk csak meg: Gégény községből 6 szekérnyi élelmiszert szállítottak be 1945. március 29-én, Kálmánháza lakosságának március 22-i, több megrakott szekeret kitevő adománya 96 kg szalonnát és kolbászt, 72 db kenyeret, 3000 süteményt, tejet, tej-

52 Uo. 6/47. 15/sgt—18/II. gy. zlj. 45.03.22. és SzSzmLt V. B. 186. I. kútfő, 16/1945. 4227. A városi fertőtlenítő állomás ezirányú tüzifa szükségletét is a polgármesteri hivatal biztosította. (Uo. III. kútfő, 60/1945. 4375.)

53 HL 6/45. 15/zlj. elig—18/II. gy zlj. 45.03.28. Március 14-én ugyanis a 18/I. zászlóalj átköltözése után a gimnáziumban helyezték el a II. zászlóalj 2. és 5. századait. (Uo. 5/zlj. pcs—18/II. gy. zlj. 45.03.14.)

54 Uo. 21/zlj. elig—18/II. gy zlj. 45.04.04. A járvány leküzdéséhez járult hozzá a polgármester két alábbi intézkedése is: a katonák ruháit az általa kirendelt mosónők mosták, valamint borbélyokat kötelezett a honvédek ellátására. (Uo. 3/zlj. pcs—18/II. gy. zlj. 45.03.12. és 6/47. 4/stg—18/II. zlj. gy. 45.03.12.)

55 Vö. uo. HM 1945/eln. 20.565.

56 SzSzmLt V. B. 186. XI. kútfő, 1741/1945. 4121. és 4235., valamint HL 6/46. 13/pk—18/II. gy. zlj. 45.03.31.

57 SzSzmLt V. B. 186. I. kútfő, 16/1945. 3854. és uo. XI. kútfő, 2113/1945. 6001. Az iratokban étolaj zár alóli felszabadításáról és kiutalásáról intézkednek.

fölt, mákot és dohányt tartalmazott.[58] A királytelki szőlők lakossága 80 ún. szeretetcsomagot készített, míg nyíregyházi lakosok ily módon a húsvéti ünnepek alatt járultak hozzá a városban állomásozó magyar és szovjet katonák ellátásához.[59] „Húsvét első napján, vasárnap (április 1-én — M. Gy.) délben a Veszszős-féle étteremben a nyíregyházi Szociáldemokrata Párt bensőséges, meleg ünnepi hangulatban vendégelt meg 100 magyar katonát."[60] Ezek a tények arról tanúskodnak, hogy a megye lakossága magáénak érezte és megbecsülte saját, új szellemű hadseregét. A lakossági adományokból származó, a kiutalások és vásárlások útján beszerzett élelem olyan nagy mennyiségű volt, hogy elhelyezése külön raktári épületet igényelt.[61] Immáron nem ütközött akadályokba az alakulatok élelmiszerellátása, „naponta háromszor ízletes és bőséges"[62] élelmezést tudtak biztosítani minden katonának.

Az egészségügyi intézkedések, az elhelyezési[63] és élelmezési problémák megoldása után a zászlóaljak elöljárói figyelmüket a szervezési, kiképzési és felszerelési kérdések felé fordíthatták. Bár a 18/II. gyalogzászlóalj parancsnoka már március elején értesült a legfontosabb szervezési adatokról,[64] a részletes állománytáblázatokat csak a március 17-i debreceni jelentéstétele alkalmából kaphatta kézhez.[65] Az első, ideiglenes felállást a két nyíregyházi alakulat egyesülését követően április 2-án váltotta fel a zászlóaljtörzsből, távbeszélő szakaszból, 4., 5. és 6., valamint géppuskás századokból álló szervezetszerű beosztás. Ekkor a zászlóaljtörzs és a távbeszélő szakasz az elemi iskolában, a 4. és 5. század a gimnáziumban, míg a 6. és a géppuskás század a Kórház laktanyában helyezkedett el.[66] Sor került a személyi állomány rendezésére is. Leszerelték az ún. trianoni határon túl lakókat, a 35 évnél idősebbeket és a testileg leromlottakat átadták a pótkeretnek, a létszámfelettieket pedig feltöltésre váró alakulatokhoz irányították.[67] A 18/II. gyalogzászlóalj létszáma és fegyverzete 1945. április 2-án a következő volt:[68]

Személyi állomány, szállítóeszközök

Rendszeresítve	tiszt	tiszthelyettes	tisztes	honvéd	össz.	szekér	ló
	30	26	89	561	706	26	56
Rendelkezésre áll	22	23	250	406	701	—	20

58 HL 6/56. 29/1k—18/II. gy. zlj. pótk. 45.04.16. és Magyar Nép, 1945. 34., március 24-i sz. A hírlap folyamatosan ismertette a magánszemélyek adományait is. (Ld. uo. 1945. 31., március 17-i; 37., március 31-i; 38., április 3-i és 40., április 7-i számokat.)

59 HL 6/45. 3/zlj. pcs—18/II. gy. zlj. 45.03.12. és Magyar Nép, 1945. 31., március 17-i; 38., április 3-i számok.

60 Uo. A hírlap már idézett számai több ilyen esetről is beszámolnak, ezek közül csak egyet emelnénk ki: a húsvéti ünnepek alatt Királytelek lakosai egy héten át 40 katonát láttak vendégül. (Uo. 1945. 43., április 14-i sz. és HL 6/45. 16/zlj. elig—18/II. gy zlj. 45.03.29.)

61 Székely László százados 1945. március 22-én kérte a honvéd állomásparancsnokot raktárhelyiség biztosítására. Mikola Jenő ezredes még aznap a polgármesteri hivatalhoz fordult és négy napra rá megszületett a Dessewffy (ma Bessenyei) tér 16. sz. alatti épület kiutalását elrendelő határozat. (Uo. 6/47. 19/sgt—18/II. gy. zlj. 45.03.22. és SzSzmLt V. B. 186. XI. kútfő, 1822/1945. 5231.)

62 HL 6/47. 12/sgt—18/II. gy zlj. 45.03.17.

63 A polgármesteri hivatal az elhelyezési körletek rendbehozatalán kívül (pl. a Kórház laktanya felszerelési hiányainak pótlására ld. SzSzmLt V. B. 186. III. kútfő, 60/1945. 4620.) több volt kincstári épületet is helyreállítva és kitakarítva a katonai hatóságok rendelkezésére bocsátott, bútorok kiutalásával is elősegítette a helyőrségi tiszti étkezde létrehozását. (Uo. III. kútfő, 61/1945. 3855., XI. kútfő, 1813/1945. 4329., 1822/1945. 4332., 2382/1945. 6193. és 2507/1945. 6661.)

64 A zászlóalj március 2-án megkapta a hadosztályparancsnokság 87. sz. távmondatát, amelyben közölték a szervezetszerű létszámot és felszerelést. (HL 6/46. 3/pk—18/II. gy. zlj. 45.03.02.)

65 Uo. 6/45. 6/zlj. pcs—18/II. gy. zlj. 45.03.16.

66 Uo. 19/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.04.02. Az 1945. február 27-i szervezés szerint a zászlóalj parancsnokságból, pótkeretből és 1—6. századokból állt, majd március 13-án az 5. és 6. századokat összevonták. (Uo. 1/zlj. pcs—18. ö. zlj. 45.02.27. és 4/zlj. pcs—18/II. gy. zlj. 45.03.13.) Ugyanekkor a 18/I. zászlóalj törzsre és három századra oszlott. (Uo. a 18/I. zászlóalj szabadságolási igazolványai és *Szrogh Károly* visszaemlékezése.)

67 157 főt szereltek le mint az ún. trianoni határon túli lakót, míg ezredparancsra április 10-én és 11-én 93 főt irányítottak Nyírbátorba, a III. zászlóaljhoz. (HL 6/46. 29/pk—18/II. gy. zlj. 45.04.07. és 6/57. a 18/II. gyalogzászlóalj pótkeret állománynaplója alapján)

68 Rendszeresített személyi állomány és felszerelés: uo. HM 1945/eln. 20.561, tényleges helyzet: uo. 6/46. 17/pk—18/II. gy. zlj. 45.04.02.

	Fegyverzet						
Rendszeresítve	pisztoly	golyószóró	géppi.	puska	géppu.	aknavető	gr. vető
	93	36	267	312	12	4	—
Rendelkezésre áll	—	12	—	441	5	4	3

A tisztek száma elmaradt ugyan a kívánttól, de egészében a létszám megfelelt a szervezési intézkedésekben foglaltaknak. Nagyok voltak viszont a hiányok a szállítóeszközök és a fegyverzeti felszerelés terén. Mindenesetre az addig kiutalt fegyverek[69] elégségesnek bizonyultak a kiképzés beindítására. A felsőbb utasításra elrendelt elveknek megfelelően a katonák délelőttönként alaki és harcászati gyakorlatokat folytattak, míg délutánonként nevelői órán és parancshirdetésen vettek részt.[70] Az alegységek a felszerelési hiányok pótlásán, a kiképzési és őrszolgálati feladatok ellátásán túl közbiztonsági szerepet is betöltöttek. Magyar—szovjet közös járőrök ellenőrizték a piac forgalmát és az éjszakai kijárási tilalom betartását. A járőrszolgálat ellátása a honvéd állomásparancsnokság alárendeltségébe tartozó őrszázad katonáira hárult. Naponta 20 fő jelentkezett a szovjet városparancsnokságon a Városházán Szidorenko századosnál, aki a magyar katonákat szovjet harcosok mellé osztotta be.[71]

Nagyfokú lekötöttségük ellenére a katonák szolgálatmentes idejükben gyakran kijártak a városba, megismerkedtek az ott zajló élénk politikai élettel.[72] Többen közülük kapcsolatot kerestek és találtak a MADISZ fiataljaihoz, majd unszolásukra aktív szerepet vállaltak az ifjúsági szervezet rendezvényein. Így a MADISZ március 15-i megemlékezésén honvédek voltak a versmondók és a főispán után „a jelenlevő honvédség nevében a demokratikus hadsereg egyik katonája szólott az ünneplő közönséghez".[73] Együttműködésük a sport területén is gyümölcsöző volt, Nyíregyháza felszabadulás utáni történetének első hivatalos labdarúgó-mérkőzését a MADISZ és a magyar helyőrség csapatai játszották.[74] Az alakulat tagjai más társadalmi szervezetekkel is jó kapcsolatot építettek ki.[75] A 18/II. gyalogoszászlóalj közreműködésével került sor az ország felszabadításának megünneplésére több ezres tömeg előtt április 8-án délelőtt a Kossuth téren. Az egykori krónikás szavai szerint „az ünneplők soraiban ott láttuk az új demokratikus magyar hadsereg katonáit, a megye és a város vezetőségét, az orosz katonai parancsnokot, a pártok vezetőit és az ifjúságot teljes számban".[76] A Himnusz, Mikola Jenő ezredes, Platov alezredes szovjet város-

69 1945. március 28-án indult el Debrecenből a 18. gyalogezredtől az a 11 fő, akik az említett fegyverzet Nyíregyházára juttatásával voltak megbízva. Hasonló módon vette át a zászlóalj másnap a 20 lovat is. (Uo. 6/28. 8/e. pcs—18. gy. e. 45.03.28. és 6/45. 17/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.03.30.)

70 Uo. 18/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.03.31. és 6/47. 26/sgt—18/II. gy. zlj. 45.03.27. A kiképzési foglalkozásokat az elhelyezési körletek udvarain, vagy a Kótaji úti gyakorlótéren tartották. (*Szilassy József* és *Szrogh Károly* visszaemlékezései.)

71 HL 6/47. 9/sgt—18/II. gy. zlj. 45.03.16. A piac ellenőrzésére a polgármesternek a városból élelmiszerek elszállítását megtiltó utasítása alapján került sor. A szovjet hatóságok által elrendelt éjszakai kijárási tilalom kezdetben 19, majd 20 órakor kezdődött. (Magyar Nép, 1945. 29., március 13-i és 1945. 36., március 29-i számok.)

72 A hírlap rendszeresen beszámolt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült politikai pártok rendezvényeiről, így pl. az 1945. március 11-én Nagy Imre, Farkas Mihály és Vas Zoltán résztvételével megtartott kommunista nagygyűlésről. (Uo. 1945. 29., március 18-i sz.)

73 Uo. 1945. 31., március 17-i sz. Március 15-én a rossz idő miatt a Korona szállóban tartottak két megemlékezést is: az egyiket a MADISZ, a másikat a városi elöljáróság szervezte. (Uo. a polgármester meghívóját ld. HL 6/47. 8/sgt—18/II. gy. zlj. 45.03.14.)

74 A DISZ S. E. 1945. március 27-én 7 : 6-ra győzte le a helyőrség csapatát (Magyar Nép, 1945. 35., március 27-i sz.), amelynek tagjai ennek ellenére kiérdemelték az állomásparancsnok dicséretét. (HL 6/45. 15/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.03.28.)

75 Pl. a nyíregyházi tanintézetek és pedagógusok kollégiuma április 8-án a katonák részére műsoros délutánt rendezett. (Uo. 24/zlj. pcs—18/II. gy. zlj. 45.04.07.)

76 Magyar Nép, 1945. 41., április 10-i sz.

parancsnok és dr. Erőss János főispán ünnepi beszédei, egy szakaszvezető szavalata és a Szózat eléneklése után a zászlóalj osztatlan tetszést aratott díszmenete zárta le az ünnepséget.[77]

Bár ekkorra már nyilvánvalóvá vált, hogy magyar csapatok nem vehetnek részt Magyarország felszabadításában, mégis mindenki örömmel fogadta az ezredparancsnok menetkészültséget elrendelő intézkedését.[78] 1945. április 12-én a 4. és az 5. század vonult a vasútállomásra és indult Debrecen felé, míg másnap délután a zászlóalj fennmaradt alegységei rakodtak vagonokba.[79] A katonák éjfélkor az alábbi gondolatokkal búcsúztak Nyíregyházától: „A 18/II. zászlóalj hadműveleti területre elvonult. Ezúttal köszöni meg Nyíregyháza város, valamint Szabolcsvármegye községei lakosságának mindazt a sok-sok jóságot, amellyel a hadifogságból hazaérkezett legénységünket elhalmozta. Ezt a nagy szeretetet legénységünk akkor kapta, amikor arra a legjobban rá volt szorulva. Nyíregyházát mindig második otthonunknak fogjuk tekinteni. Ígérjük, hogy szövetségeseink oldalán ezt a nagy segítő jóságot magyar katonákhoz illően bátran és vitézül harcolva igyekszünk kiérdemelni, hogy majd a háború győzelmes befejezése után... büszke öntudattal nézhessünk újból jótevőink szemébe."[80]

Az előzőekben már szó esett a Nyíregyházán keresztül Nyírbátorba irányított 18/III. gyalogzászlóaljról. Az alakulat 1945. március 5-én délelőtt érkezett meg Nyírbátorba Peleskei László főhadnagy[81] parancsnoksága alatt.[82] A zászlóalj a március 1-i debreceni szállítmány Uszmanyban, Cseljabinszkban, Zaporozsjében és egyéb fogolytáborokban jelentkezett önkénteseiből jött létre. A katonák hadifogságba kerülésének időpontját megvizsgálva szembe is tűnik a személyi állomány heterogén összetétele.[83] A létszámviszonyok a nyírbátori tartózkodás alatt a következőképpen alakultak:[84]

Időpont	tiszt	tiszt-helyettes	legénység	összesen
1945. március 8.	7	12	616	635
1945. március 17.	7	13	615	635
1945. április 2.	8	13	521	542

77 E napra a körletek fellobogózását, feljavított étkezést rendelt el a zászlóalj parancsnoka, aki Szász Ferenc szakaszvezetőt szavalatáért dicséretben részesítette. (HL 6/45. 24/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.04.07. és 26/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.04.10.)

78 Uo. 27/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.04.11.

79 Uo. 6/47. 53/sgt—18/II. gy. zlj. 45.04.12. és 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. április 13-i bejegyzés.

80 Magyar Nép, 1945. 45., április 19-i sz.

81 *Peleskei László* (1913. Hejőcsaba —?) gazdagparaszti családból származott. Elektrotechnikai főiskolai képzettséggel rendelkezve műszaki hadapródi iskolán szerzett tartalékos tiszti rendfokozatot, majd 1940. novemberében átkerült a hivatásos állományba. 1942. decemberében századparancsnokként került ki a szovjet arcvonalra, a Don-kanyarnál esett szovjet fogságba a következő év februárjában. Eleinte az egyik szovjet műszaki alakulatnál gépésztechnikusként dolgozott, később az uszmanyi fogolytáborba került. Hazatérése után a 18/III. gyalogzászlóalj parancsnoka 1945. május 14-ig. A 18. gyalogezredtől is hamar elkerült, majd a B-listázás során 1946 augusztusában a hadseregből is eltávolították. A polgári életben gépésztechnikusként, később műszaki ellenőrként tevékenykedett. (HMKI 49.452.)

82 HL 6/58. 1/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.08.

83 Vö. 29. és 43. jegyzetek.

84 HL 6/65. 4/sgt—18/III. gy. zlj. 45.03.08., 13/sgt—18/III. gy. zlj. 45.03.17. és 54/sgt—18/III. gy. zlj. 45.04.02.

Jelentős a különbség a két utolsó időpont adatai között, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy 1945. március 29-én 120, a „Toborzási felhívás"-ra jelentkezett újonc vonult be a zászlóaljhoz a hajdúhadházi kiképző táborból.[85] Az így 214 fős eltérés a túlkoros, a leromlott egészségi állapotú és az ún. trianoni határon túli illetőségű katonák leszereléséből adódott. Még a nyíregyházi létszámfelettiek áthelyezésével sem sikerült teljes létszámra feltölteni az alakulatot.[86]

A katonák Nyírbátorba érkezésük után a vasútállomásról a közeli laktanyába vonultak, fürdésen és fertőtlenítésen estek keresztül, majd berendezkedtek szálláskörleteikben.[87] A század 20-as éveiben épült, majd később kibővített laktanya nyugati oldalán álló épületekben való elhelyezés kissé szűkösnek bizonult.[88] Élelmezésüket kézi bevásárlás útján és a lakosság támogatásával biztosították.[89] A zászlóalj ruházati, fegyverzeti és egyéb felszerelése rendkívül hiányos volt. Egyenruha 706 főre rendelkezésre állt ugyan, de olyan állapotban, hogy a zászlóaljparancsnok szavai szerint „a legénységből 400 honvéd selejt orosz vatelinos ruhafoszlányokban és mezítláb van a körletekben."[90] Hasonló volt a helyzet a fegyverek, a műszaki és egészségügyi anyagok terén is. Fegyverek átvételére 1945. március 26-án indítottak útnak egy különítményt Debrecenbe, kirendelésük eredményeként 433 puskát, 10 géppuskát, 14 golyószórót, 4 aknavetőt és 3 gránátvetőt szállítottak Nyírbátorba.[91]

A zászlóaljparancsnok több alkalommal utazott jelentéstételre elöljáróihoz, az összeköttetést futárok útján is tartották.[92] Rendelkezésre álltak a rendszeresített állománytáblázatok, megtörtént a tisztek és a legénység beosztása a zászlóaljtörzsbe, a távbeszélő szakaszba, a 7., 8. és 9., valamint géppuskás századokba.[93] Az átvett fegyverekkel megkezdhették a kiképzést is, a foglalkozások színtere a laktanya közelében levő vásártér volt.[94] A zászlóalj tagjai a laktanyaőrségen kívül készültségi szolgálatot is adtak. A fehér karszalagon „készültség" feliratú megkülönböztető jelzéssel ellátott katonák harmadmagukkal — köztük egy rendőrrel — éjszakai járőrszolgálatot teljesítettek, őrizve a nagyközség rendjét és nyugalmát.[95] Létrehozták a zászlóalj nevelőapparátusát is. A nevelők — ha ekkor még központi irányelvek híján csak ösztönösen is —, de igyekeztek megmagyarázni társaiknak a fasizmus elleni harc szükségességét, erősíteni a demokratikus szemlélet térhódítását.[96]

A katonai élet nem csak a kiképzési és egyéb szolgálati feladatok ellátásából áll. Az alakulat legénysége már a megérkezést követő első napoktól kimenőt

85 Uo. 6/58. 9/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.04.04. Ezekben a napokban a személyi hiányok pótlására 1500 toborzottat osztottak be a 6. gyaloghadosztályba. (Uo. HM 1945/eln. 20.649.)

86 Uo. 6/58. 6/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.24.

87 A fertőtlenítésre első ízben március 8-án került sor, majd 15-én megismételték. A fürdőben mindenki tiszta fehérneműt is kapott. (Uo. 1/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.08. és 3/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.14.)

88 Uo. a 6. honvéd vegyesdandár parancsnokság építési osztályának iratai, gyalogsági laktanya építkezés — Nyírbátor. (Építési anyag, tervrajzok 15/17. ö. e.) A négy épület nem legénységi szállásnak készült, itt volt valamikor a laktanyaparancsnokság, a tiszti kaszinó, egy tiszti és egy altiszti lakóépület.

89 *Dunai Antal* és *Seress István* visszaemlékezései.

90 HL 6/65. 54/sgt—18/III. gy. zlj. 45.04.02.

91 Uo. és 6/58. 7/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.26.

92 Uo. 8/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.30. és 6/65. 11/sgt—18/III. gy. zlj. 45.03.15. A hadosztály futárszolgálatának szabályozására ld. uo. 6/1. 9/ho. pcs—6. gy. ho. 45. 03. 20.

93 Az első tiszti beosztásoknál és a névjegyzékek készítésénél még 1—3. századokról esik szó. (Uo. 6/58. 1/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 54.03.08.)

94 A kiképzés március 26-i megindulására és helyére ld. uo. 6/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.24. A vételezett fegyverek közül a Gebauer állványos géppuskákat április 6-án a hadosztály fegyverjavító műhelyében leadták, hogy a rendszeresített Mauser fegyverekre cseréljék. (Uo. 6/65. 71/sgt—18/III. gy. zlj. 45.04.06.)

95 Uo. 6/58. 4/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.19. A járőrözés inkább csak demonstratív jellegű volt, mert ebben az időben a zászlóalj még nem rendelkezett fegyverzeti felszereléssel.

96 A zászlóalj első nevelőtisztjét az alakulat parancsnoka nevezte ki egy hadapród őrmester személyében, aki antifasiszta iskolát is végzett. (Uo. 7/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.26. és HMKI 49.459.) Két szemtanú emlékezete szerint a hadosztály nevelőtörzsétől érkezett megbízottak előtti vizsgáztatástól vonakodó hadapródot rövid úton leváltották funkciójából. (*Sallai Tivadar* i. m. 184. o. és *Kis András:* Emlékezés a 6. hadosztályra. — Új haza, új hadsereg i. m. 46—47. o. A megbízottak kiküldésére ld. HL 6/1. 18/ho. pcs.—6. gy. ho. 45.04.05.)

kaphatott.[97] Egyesek csak lézengtek a községben, de „néhányan — írja visszaemlékezéseiben Sallai Tivadar — felkerestük az MKP ottani szervezetének helyiségeit... elhatároztuk, hogy segítünk a helyi pártélet kibontakoztatásában. Kijártunk a szeszgyárba a munkások közé agitálni... rövid idő alatt 60 új taggal gyarapodott a párt."[98] A katonák részt vettek a kommunisták rendezvényein, bár ezt nem mindenki nézte jó szemmel.[99] Ennek ellenére kapcsolatuk a lakossággal jó maradt, közösen emlékeztek meg március 15-éről, a húsvéti ünnepek alatt vendégül látták őket.[100] Jól jellemzi a helyi lakosságnak a népi demokratikus hadsereghez való viszonyát az alábbi visszaemlékezés részlet: „a katonáknak esténként kenyeret és egyéb élelmet hoztak, pedig teljesen ismeretlen emberek voltak, sem rokonuk, sem ismerősük nem volt közöttünk."[101] A nyírbátori szovjet városparancsnokság is mindenben igyekezett támogatni az alakulatot.[102]

1945. április 3-án gépkocsin Nyírbátorba érkezett és meglátogatta a 18/III. gyalogzászlóaljat Székely László ezredes, a hadosztály és Bányai József ezredes,[103] a 18. gyalogezred parancsnoka. Szemléjük során valószínűleg szó esett a hadosztály közeli hadműveleti alkalmazásáról is — az alegységek nemsokára valóban megkapták a menetkészültséget elrendelő parancsot.[104] Az alakulat személyi állománya április 12-én letette az új honvédesküt és másnap 15 órakor nyitott vagonokban indult a vasútállomásról, „a szerelvény lelkes nótázás közepette hagyta el Nyírbátor utolsó házait". Nyíregyházán hosszabb ideig időztek, itt rakodott be a 18/II. gyalogzászlóalj még el nem vonult része, így csak április 14-én hajnalban érkeztek meg Debrecenbe. ahol a katonák a kirakodás után bemasíroztak a Pavilon laktanyába.[105]

1945. márciusának végére a „6. hadosztály személyileg csaknem teljesen kész, az előírt anyagnak viszont csak mintegy 40%-ával rendelkezik."[106] A Honvédelmi Minisztérium ezért kéréssel fordult a fegyverszüneti szerződés értelmében hazánkban tevékenykedő Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz, hogy érje el a személyileg feltöltött magasabbegységek hadműveleti területre irányítását, mert az ütőképességük teljes eléréséhez hiányzó felszerelés kiutalása az arcvonal közelében könnyebben megoldható. A kedvező válasz megérkezése után

97 Uo. 6/58. 2/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.10.

98 *Sallai Tivadar* i. m. 183. o.

99 Pl. a március 15-i megemlékezésen a helyi plébános a katonák egy részét letört cserépdarabhoz hasonlította, amely kérdéses, hogy visszailleszkedik-e eredeti helyére. (Uo. 183—184. o.) Egy másik példa: a Magyar Kommunista Párt helyi szervezete március 25-én műsoros előadást rendezett, amelyen a zászlóalj katonái is felléptek, noha az alakulat parancsnoka ezt megtiltotta. (HL 6/65. 21/sgt—18/III. gy. zlj. 45.03.24.)

100 Az ünnepségre egyrészt a nagyközség mozijában, másrészt a laktanyában került sor. Az ünnepi beszédek elhangzása után lakossági adományokból ebédet is kaptak a katonák. (Uo. 6/58. 3/zlj. pcs—18/III. gy zlj. 45.03.14.) Március 22-től a zászlóalj egy része szabadságra mehetett. A távol lakó katonák közül 42 főt Nyírbogát lakói láttak vendégül 10 napon keresztül. (Uo. 6/zlj. pcs—18/III. gy zlj. 45.03.24.)

101 *Seress István* visszaemlékezése.

102 A laktanya területén dohányraktárak is voltak, amelyek szovjet parancsnoka, Ibriszov hadnagy 150 kg dohányt utalt ki a zászlóalj katonáinak. (HL 6/65. 40/sgt—18/III. gy. zlj. 45.03.29.) A szovjet városparancsnokság több ízben is terített asztal melletti baráti beszélgetésre invitálta az alakulat tisztikarát. (*Seress István* visszaemlékezése.)

103 *Bányai József* (1893. Bp. —?) négyéves hadapródiskola elvégzése után került a Monarchia hadseregébe 1913. októberében. Az első világháborúban az olasz és az orosz frontokon szolgált. A 20-as, 30-as években különböző vidéki helyőrségekben lassan emelkedett a katonai ranglétrán. 1941 nyarán őrnagyként a Gyorshadtestnél találjuk, ott volt a Don-kanyarban is az 1. páncélos hadosztály segédtisztjeként. 1944. nyarán ezredesként került ismét a frontra. Budán lemaradt egységétől és 1945 februárjának végén jelentkezett Debrecenben. Március 31-től az egység megszűnéséig, 1946 októberéig a 18. gyalogezred parancsnoka. 1950. júliusi nyugdíjaztatásáig lónevelő telepek élén állt. (HMKI 3.504.)

104 HL 6/58. 9/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.04.04. Az ezredparancsnok utasítása szerint április 14-én 12 óráig kellett megérkezniük Debrecenbe. (Uo. 6/65. 87—88/sgt—18/III. gy. zlj. 45.04.13.)

105 Uo. 1/pótk. pcs—18/III. gy. zlj. pótk. 45.04.30. és 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. április 13-i és 14-i bejegyzések.

106 Uo. SZEB közlések. Részlet Beleznay István alezredes, a Honvédelmi Minisztérium szervezési osztálya vezetőjének 1945. március 23-i jelentéséből.

sor került a 6. gyaloghadosztály hét lépcsőben történt elvonulására is.[107] A Pavilon laktanyának az első szállítmányok útbaindulásával felszabadult épületeibe a hadosztály kihelyezett alakulatai, köztük Szabolcs vármegye területéről a 18. gyalogezred II. és III. zászlóaljai vonultak be.

A 18. gyalogezred parancsnoka ekkor találkozhatott először valamennyi alárendelt tisztjével. A feladatok tisztázása után az ezred elvonulásáig rendelkezésre álló időben igyekeztek pótolni a hiányokat: új tiszteket osztottak be, különösen az arra igencsak rászoruló III. zászlóaljba és legénység is bevonult ugyanide.[108] A fegyverzeti felszerelés terén a helyzet változatlan maradt, sor került viszont az ezred részére kiutalt lovak és országos járművek (szekerek) szétosztására az alakulatok között.[109] Intézkedés született fehérnemű kiutalására,[110] de a ruházati hiányok még mindig jelentősek voltak. Akiknek nem jutott egyenruha, azok nemzetiszínű karszalaggal jelezték, hogy katonák.[111] A hiányzó anyagok beszerzése és javítása közben az ezred személyi állománya védőoltást kapott és ismét fertőtlenítésen esett keresztül.[112] Folytatódott a kiképzés is, az alosztályok a laktanya udvarára, vagy a Nagyerdőbe vonultak ki harcászati gyakorlatokra, őrszolgálati és egyéb feladatokat láttak el.[113] A nevelőtisztek is hozzájárultak a fegyelem megszilárdításához, a harci kedv fokozásához.[114] Eközben folytatódott a hadosztály további alakulatainak elvonulása, a hatodik szállítmány április 27-i útbaindulása után már csak a 18. gyalogezred zászlóaljainak tagjai: 86 tiszt, 97 tiszthelyettes és 2172 fő legénység várt a menetkészültségüket elrendelő parancsra.[115]

1945. április 28-án 23 órakor riadóztatták a Pavilon laktanyában maradt katonákat. Másnap kora hajnalban megkezdték az anyagok berakodását. Délután a legénység is kivonult a debreceni kisállomásra, szerelvényük április 29-én 19

107 A Honvédelmi Minisztérium átirata 1945. március 23-án készült. (Uo. HM 1945/eln. 20.650.) Vörös János kérését a magyar miniszterelnök április 6-i, V. I. Sztálinhoz intézett táviratában megismételte. (Magyar—szovjet kapcsolatok i. m. 56. o. A Vörös Hadsereg vezérkari főnökének és a Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa Elnökének beleegyező válaszai uo. 57. és 65. o.)

A 6. gyaloghadosztály hadműveleti alkalmazására ld. *Markó György:* A hadműveleti területre elvonult 6. hadosztály válogatott dokumentumai 1945. — HK, 1978. 4. sz.

108 Ezekben a napokban 11 tisztet és 60 legénységi állományú katonát osztottak be az alakulathoz. (HL 6/58. A 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. április 16—28. közötti bejegyzések.) A feloszlatott határőr alakulatok 22 tagja a 18/I. gyalogzászlóalj feltöltésére vonult be a Pavilon laktanyába. (Uo. 6/36. A 18/I. gyalogzászlóalj naplója, 1945. április 17-i bejegyzés.)

109 A 6. gyaloghadosztály parancsaiból nyomon követhetően március 21. és április 4. között 997 lovat vettek át a szovjet katonai hatóságoktól. Ezek közül 148 került a 18. gyalogezredhez. Az országos járműveket és a hámszerszámokat a gazdáktól vásárolta a hadsereg. Pl. Szabolcs vármegyében több városban és községben összesen 170 szekeret és 400 szügyhámot gyűjtöttek össze a 6. gyaloghadosztálynak megvételre való felajánlásra. (SzSzmLt V. B. 186. IX. kútfő, 9/1945. 5914.)

A 18. gyalogezrednek kiutalt lovak és országos járművek elosztására 1945. április 16-án a laktanya előtti téren került sor. Az ezredtörzsnek és a közvetlen alakulatoknak 28, a zászlóaljaknak 40—40—40 ló jutott. A szekerek elosztása az előbbi sorrendben 14—20—20—20. (HL 6/28. 24/e. pcs—18. gy. e. 45.04.20. és 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. április 16-i bejegyzés.)

110 Az alegységek április 20-án vételezték fel a fehérneműt, az egész ezred összesen 679 inget és 842 alsónadrágot kapott. (Uo. 1945. április 20-i bejegyzés és 6/28. 29/e. pcs—18. gy. e. 45.04.26.)

111 Vö. uo. 6/5. 10/ikt. ir.—16. gy. e. 45.04.11. H. gy.

Különösen festői látványt nyújthatott gróf Széchenyi György tartalékos főhadnagy pepita öltönyben, fején egy simlédéres határvadász sapkával, mert több szemtanu is megemlékezik öltözetéről. (*Dunai Antal* és *Seres sIstván* visszaemlékezései.)

112 Ekkor állították föl az I. zászlóalj cipész és szabó műhelyét. (HL 6/36. A 18/I. gyalogzászlóalj naplója, 1945. április 21-i bejegyzés.) A II. zászlóalj ilyen műhelyei már Nyíregyházán megkezdték működésüket. (Uo. 6/45. 16/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45. 03.29. Varrógép kiutalására ld. SzSzmLt V. B. 186. XI. kútfő, 1132/1945. 5434.) A III. zászlóalj puskaszíjakat vételezett fel, mert addig azokat madzaggal helyettesítették. (Uo. 6/68. 16/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.04.20.)

Az egészségügyi intézkedésekre ld. uo. 6/36. a 18/I. gyalogzászlóalj naplója, 1945. április 21-i bejegyzés.

113 A kiképzésre pl. uo. 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. április 19-i bejegyzés. Április 25-én a III. zászlóalj adta a kivégzési négyszöget Dobos György törzsőrmester kivégzéséhez. (Uo. 1945. április 25-i bejegyzés. Az esemény hátterére ld. *Markó György* i. m. 574. o.)

114 Adalékok a nevelőtisztek tevékenységére: az ezred április 16-i tisztigyűlésén az ezrednevelőtiszt, Hegyi László hadnagy tartott előadást a nevelői intézmény feladatairól; 20-án a laktanya disztermében volt előadás „Milyen legyen a demokratikus hadsereg" címmel. 26-án délelőtt a nevelők kirándulást szerveztek a Nagyerdőbe. (HL 6/58. A 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. április 16-i, 20-i és 26-i bejegyzések.) A földigénylőket is a nevelők írták össze. (Uo. 6/30. 59/sgt—18. gy. e. 45.04.12.)

A nevelőtiszti intézmény feladatára, szerepére legújabban ld. *Mucs Sándor:* Politikai harcok a hadsereg demokratikus fejlődéséért 1945—1947. — HK, 1980. 1. sz.

115 HL HM 1945/eln. 24.084.

órakor indult útnak a frontvonal felé.[116] Hajdúszoboszló és Szolnok érintése után Cegléd környékén a nyílt pályán „a századok... a nevelőtisztek utasításai szerint... ünnepelték meg az első szabad munkásünnepet."[117] A következő nap már túljutottak Budapesten és a Székesfehérvár—Celldömölk—Szombathely utat megtéve május 7-én hajnali két órakor érkeztek meg a kirakodó állomásra, Körmendre.[118] Az ezredparancsnok intézkedett az alárendelt alakulatok elszállásolására: az ezredtörzs, az ezredközvetlenek és a III. zászlóalj az ausztriai Gaasba, az I. és II. zászlóaljak a magyar területen fekvő Szentpéterfára vonuljanak. Estére valamennyi alegység gyalogmenetben beérkezett kijelölt állomáshelyére.[119]

Másnap, az elhelyezési körletekben való berendezkedés közben érkezett meg Szentpéterfára, majd Gaasba a hadosztályparancsnok egy szovjet alezredes kíséretében, hogy megszemlélje a csapatokat és bejelentse a fasiszta Németország feltétel nélküli kapitulációjának hírét.[120] A háború Európában befejeződött, magyar csapatok — a közkatonák és a tisztek akarata ellenére — nem kerültek már fegyveres bevetésre. Így hangulatukra, úgy érezzük, jellemző az alábbi naplórészlet: „A fegyverletétel hírét... vegyes érzelmekkel fogadták, vagyis örültek ennek, de ugyanakkor letörte őket az a tudat, hogy elestek a németek elleni fegyveres leszámolás lehetőségétől."[121]

A 6. gyaloghadosztály, így a 18. gyalogezred is néhány napig még Eberau környékén állomásozott. Az ezred katonái paraszthá zakba szállásoltak be, a községeket — biztos, ami biztos — őrségekkel vigyázták.[122] Kiegészítették felszerelésüket: fegyvereket, ruházatot, élelmet vételeztek fel.[123] Folytatták a kiképzést is, délelőttönként a szálláskörletek melletti gyakorlóterekre vonultak ki, átfésülték a közeli erdőt elhagyott hadianyagok után kutatva.[124] Igyekeztek jó kapcsolatba kerülni a helyi lakossággal: műsoros esteket rendeztek, labdarúgómérkőzések voltak.[125]

Május 14-én a 18. gyalogezred is értesült a szovjet katonai elöljárók parancsáról: a 6. gyaloghadosztály május 13-án 8 órától a 3. Ukrán Front közvetlen tartaléka, új feladata Pápa—Székesfehérvár körzetében vasútvonalak biztosítása.[126] A hadosztályparancsnok által kiadott utasítás értelmében az ezred gyalogmenete is május 15-én 7 órakor indult új szálláshelye, a Bakony hegység falvai felé.[127] A Bakonyban a II. zászlóalj — megszűnéséig — Bakonyszentkirályon

116 Uo. 6/58. A 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. április 28-i és 29-i bejegyzések, valamint 6/36. a 18/I. gyalogzászlóalj naplója, 1945. április 29-i bejegyzése.
Az ezred elszállítására valószínűleg 76 vagont vettek igénybe. (Vö. uo. 6/29. 1031/pk—18. gy. e. 45.04.12.)
117 Uo. 6/58. A 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. május 1-i bejegyzés.
118 Uo. 1945. május 2—6. közötti bejegyzések és 6/36. a 18/I. gyalogzászlóalj naplója, 1945. május 7-i bejegyzés.
119 Uo. 6/29. 1066/pk—18. gy. e. 45.05.07.
Talán szőrszálhasogatásnak tűnik, de megjegyeznénk, hogy a 6. hadosztály hadműveleti területen történt elhelyezkedéséről legutóbb közölt térképvázlat is a 18. gyalogezred elszállásolási helyeként — hibásan — Kroatisch és Deutsch Ehrensdorfot tüntette fel. (*Mucs Sándor—Zágoni Ernő* i. m. 92. o. A kérdésre még ld. *Markó György* i. m. 564 és 566. o.)
120 A kapituláció Reimsben történt előzetes aláírásának kihirdetésére ld. HL 6/36. a 18/I. gyalogzászlóalj naplója, 1945. május 8-i és 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplójába, 1945. május 8-i bejegyzések.
121 Uo. Béketárgyalások anyaga, A/III/16. Részlet az 1. gyaloghadosztály hadműveleti naplójából.
122 Fennmaradt a Gaasban elhelyezett alakulatok szállásvázlata. A községből kivezető utakat négy helyen két-két fős külső őrség zárta le. A belső szállásőrök elhelyezése az ezredparancsnoksággal szemben, a helyi tűzoltószertárban volt. (Uo. 6/58. A 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 2. sz. melléklet és 6/64. 11/1k—18/III. gp. szd. 45.05.08.)
123 Az élelmezésre ld. uo. 6/5. 19/ikt. ir.—16. gy. e. 45.04.24.; fegyverek felvételezése uo. 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. május 13-i bejegyzés. Ruházatra: az ezredparancsnok 1000 db kiutalt nadrág szétosztására intézkedett. (Uo. 6/28. 33/e. pcs—18. gy. e. 45.05.10.)
124 Az érvényes napirend és a Gaas környéki gyakorlóterek vázlata megtalálható uo. 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 2. sz. melléklet.
125 Szentpéterfán május 10-én labdarúgó mérkőzés volt a II. zászlóalj és a helyi lakosok csapatai között, ezt este műsoros előadás követte. 13-án ismét közös mulatságra került sor, mindkétszer tánc is volt. (Uo. 6/36. A 18/I. gyalogzászlóalj naplója, 1945. május 10-i és 13-i bejegyzések.) Magáról a faluról így írt a napló: „Tiszta és igen rendes magyar — illetve horvátajkú község, akik látható örömmel fogadták az új magyar hadsereg bevonulását." (Uo. 1945. május 7-i bejegyzés.)
126 Uo. HM 1945/eln. 25.229.
127 A 18. gyalogezred menetére ld. uo. 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. május 15—19. közötti bejegyzések és 3—6. mellékletei, amelyek a napi menetintézkedéseket tartalmazzák.

tartózkodott, míg a III. zászlóalj 1945. május 19-től Olaszfaluban, június 14-től Ugodban állomásozott, majd még e hónap 25-én áttelepült Pápateszérre. Alárendelt századaik a környező községekben (Csesznek, Csót, Bakonyszentlászló, Eplény, Nagygyimót stb.) helyezkedtek el. Különleges feladatköre volt a II. zászlóalj 6. századának: Siófok székhellyel a lispei kőolajvezeték biztosítását látta el.[128] Magyarországra való visszatérésük után a Szabolcs vármegyében megalakult gyalogzászlóaljak 1946. április 1-i megszűnésükig[129] a 6. és az 1. hadosztályok többi gyalogsági alakulatához hasonlóan vasútbiztosítási és kiképzési feladataik ellátása mellett a maguk sajátos eszközeivel járultak hozzá a magyar nép előtt álló újabb erőpróba, az újjáépítés feladatainak megoldásához: romokat takarítottak el, nélkülözhető lovaikat a gazdáknak adták ki és maguk is folytattak földművelési tevékenységet a helyi lakosság megsegítésére.[130]

128 A zászlóaljak elhelyezkedésére: uo. 6/45. 55/zlj. pcs—18/II. gy. zlj. 46.04.02.; 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. május 19-i, június 14-i és 25-i bejegyzések. A 18/6. századra: uo. 6/54. 52/pk—18/6. szd. gyűjtőszám, a század parancsnokának jelentései és *Szrogh Károly* visszaemlékezése.

129 1946 tavaszán a gyaloghadosztályok állományából töltötték fel a határőr alakulatokat. Az így beállott létszámviszonyok miatt a 281/6. ho. I. a. 46. III. 21. sz. rendelet intézkedett a 6. gyaloghadosztály alakulatai egy részének megszüntetéséről, a többiek összevonásáról. (HL. 6/4. 1016/ikt. ir.—16. gy. e. 46.03.27.)

130 A 18. gyalogezred parancsnoka 1945 májusának végén utasította az alárendelt alakulatokat, hogy „a helybeli Nemzeti Bizottságokkal karöltve szervezzék meg ... a nemzeti újjáépítésbe való bekapcsolódás céljából a helyi szükségleteknek megfelelő nemzeti munkát." (Uo. 6/28. 44/e. pcs—18. gy. e. 45.05.30.) Az elvégzett munkáról időszakonként jelentést tettek az alakulatok pl. uo. 6/30. 437/sgt—18. gy. e. 45.06.29.

OKMÁNYTÁR

SZAKÁLY SÁNDOR

HÁROM DOKUMENTUM A 2. MAGYAR HADSEREG DONI KATASZTRÓFÁJÁRÓL

1943. január 12-én megindult a szovjet Vörös Hadsereg támadása a Don partján védelemben levő 2. magyar hadsereg alakulatai ellen. A szovjet támadás, amely a Sztálingrád elleni hadműveletek egyik mellékiránya volt, rövid idő alatt felmorzsolta a német „B" hadseregcsoportot, az alárendeltségébe tartozó magyar erőkkel együtt. A német hadvezetés a súlyos veszteségeket szenvedett, a legtöbb esetben csak „élő ütközőnek" tekintett és akként is felhasznált 2. magyar hadsereget, pontosabban annak megmaradt alakulatait, 1943. január 24-én kivonta az arcvonalból.

Ezen a napon jelent meg a hadsereg parancsnokának, vitéz Jány Gusztáv vezérezredesnek[1] sokat idézett, hírhedtté vált hadseregparancsa, amely az 1943. január 12. és 24. között eltelt közel két hét eseményeinek az értékelését adja.

E parancsot teljtartalmúlag ezidáig még nem közölték. Az összesen *14* pontot tartalmazó parancs első *6* pontját adta közre Horváth Miklós az általa szerkesztett: „A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál" című munka (Bp 1959. Zrínyi K. 387 old.) 179—180. oldalán. Ugyanezt a részletet idézte „Requiem egy hadseregért" című könyvében (Bp. 1973. Magvető K. 306 old). Nemeskürty István is.

Hasonlóan rövid részletet — az 1-től az 5. pont feléig — közölt a hadseregparancsból dálnoki Veress Lajos, az általa kiadott és sajtó alá rendezett „Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920—1945)" című háromkötetes munka első kötetének 422—423. oldalán. (München, 1972. 488 old.)

Erre a sokat idézett parancsra — minden bizonnyal — nem várt reagálások, visszajelzések is érkeztek a 2. magyar hadsereg parancsnokságához. Egy ilyen fennmaradt „visszajelzést" Hollósy-Kuthy László vezérőrnagy[2], a 13. k. ho. parancsnoka küldött a hadsereg parancsnokságára. Ő, a hadseregparancs vétele

1 *Jány Gusztáv*, vitéz, vezérezredes. 1883. október 21-én született Rajkán. 1902—1905 között elvégezte a Ludovika Akadémiát, később a budapesti felsőbb tiszti tanfolyamot, majd a bécsi Hadiiskolát. 1931 és 1936 között a Ludovika Akadémia parancsnoka volt. 1934-ben tábornokká léptették elő. 1936-ban a 3. vegyesdandár parancsnokává nevezték ki és 1937-ben altábornaggyá léptették elő. 1938—1939-ben a Kormányzó Katonai Irodájának az élén állt, majd az I. hadtest parancsnoka lett. 1940. márciusában nevezték ki a 2. magyar hadsereg parancsnokává. 1941-ben megkapta a vezérezredesi rangot. A doni katasztrófa után kivált a tényleges szolgálatból és később sem vállalt semmiféle funkciót. 1945-ben nyugatra távozott, ahonnét önként visszatért. A Népbíróság, mint háborús bűnöst, halálra ítélte. Az ítéletet 1947. november 26-án végrehajtották.

2 *Hollósy-Kuthy László*, vitéz gertenyesi, altábornagy. 1896. augusztus 23-án született Buziásfürdőn. A mödlingeni Technische Militärakademie elvégzése után különböző vezérkari beosztásokban teljesített szolgálatot. 1940-ben a Vkf. 7. m. osztályát vezette, majd a 22. könnyű hadosztály parancsnokává nevezték ki. 1942-ben léptették elő vezérőrnaggyá és nevezték ki a 13. könnyű hadosztály parancsnokává. A doni vereség után a honvédség műszaki felügyelője lett. 1944. októberében mint altábornagy a III. hadtest parancsnoka volt. A háború befejezése után Magyarországon maradt és különböző munkahelyeken dolgozott.

után, kemény hangú válaszban reagált arra, kétségbe vonva egyes megállapításait és annak a kivizsgálását kérte, hogy „... a 13. k. ho. megtette-e kötelességét, elvesztette-e becsületét és végrehajtotta-e feladatát".

Úgy véljük Hollósy-Kuthy László megérezhette a hadseregparancs „jelentőségét", pontosabban azt, hogy a német szövetségesek miként értelmezik majd azt. Sajnos, a 2. magyar hadsereg fennmaradt iratanyagából nem derül ki, hogy Hollósy-Kuthy vezérőrnagy jelentésére érkezett-e, és ha igen, milyen válasz.

Ugyanúgy, ahogy nem ismerjük a hadsereg parancsnokságának esetleges válaszát, nem tudjuk azt sem, hogy a 13. k. ho. parancsnoka által a 2. magyar hadsereg parancsnokságához eljuttatott jelentésnek volt-e, ha igen, mekkora jelentősége abban, hogy a 2. magyar hadsereg parancsnoksága 1943. március 12-én a januári hadseregparanccsal szinte teljesen ellentétes értelmű, egészen más hangvételű parancsot adott ki. Mindenesetre az 1943. március 12-i parancs ugyanúgy tény, mint az 1943. január 24-i. Nem igen csökkenti azonban ez a tény Jány Gusztáv felelősségét, amely őt az első hadseregparancs kiadása miatt terheli.

A január 24-i parancs kiadását már sokan és sokszor próbálták meg feloldani — pl. dálnoki Veress Lajos is —, mely szerint elkapkodottt, hirtelen jött értékelés, amely a tények részbeni ismeretén alapult. Magunk is így véljük, ez azonban nem mentheti fel Jányt a felelősség alól. Ő, aki tisztában volt az általa vezetett hadsereg erejével, felszereltségi állapotával, tisztában kellett, hogy legyen az általa kiadott parancs jelentőségével is. Tudnia kellett — és tudta is —, hogy a parancs végrehajtása tízezrek életébe fog kerülni, anélkül, hogy ezeknek az életeknek a feláldozása árán komolyabb hadászati változás állna elő a fronton. Mindössze annyi történt, hogy a német csapatok kisebb veszteséggel és gyorsabban vonulhattak vissza, mialatt a magyar élőerő lassította a szovjet előrenyomulást.

Az 1943. március 12-én keltezett és Jány által aláírt 30. számú hadseregparancsot — ismereteink szerint — mostanáig csak a már említett dálnoki Veress Lajos által kiadott kötet tette közzé. Mivel ennek a munkának a beszerzése és használata viszonylag nehéz, hasznosnak találjuk, hogy az érdeklődők, a kutatók számára könnyen hozzáférhetővé tegyük ezt a parancsot. Megjelentetését azért is fontosnak tartjuk, mivel — úgy véljük — ez a hadseregparancs reálisabb értékelését adja a 2. magyar hadsereg doni harcainak, mint a január 24-i, és lehetőség nyílhat a „januári" és a „márciusi" Jány összehasonlítására is.

294/2. hds. I. a. 43. I. 24. szám.

Hadsereg parancs[3]

1. A 2. magyar hds. elvesztette becsületét, mert kevés — esküjéhez és kötelességéhez hű — ember kivételével nem váltotta be azt, amit tőle mindenki joggal elvárhatott.

Állásainkból ellenséges túlerő kivethetett még akkor is, ha a csapat kötelességét meg tette. Ez nem szégyen. Ez szerencsétlenség. De becstelenség az a lelkeveszített fejnélküli gyáva menekülés, mit látnom kellett, miért most a szövetséges német hds. és az otthon mélységesen megvet bennünket. Ehhez minden oka meg is van.

2. Vegye tudomásul mindenki, hogy innen sem betegség, sem sebesülés, sem fagyással el nem engedek senkit. Azon a területen, hol gyülekezésünket elrendelték, hol az újjászervezést végrehajtjuk, ott marad mindenki, míg meg nem gyógyul, vagy el nem pusztul.

3. A rendet és a vas fegyelmet a legkeményebb kézzel, ha kell a helyszínen való felkoncolással, de helyre kell állítani. Ennél kivétel nincs, legyen az tiszt, vagy rendfokozat nélküli honvéd, aki parancsomnak nem engedelmeskedik, az nem ér-

3 Mind a három dokumentumot betűhű formában adjuk közre, az előforduló helyesírási hibákat nem javítottuk, mivel nem értelemzavarók.

demli meg, hogy nyomorult életét tovább tengesse, és nem engedem, hogy szégyenünket bárki is tovább nagyítsa.

4. Minden még a legmagasabb. ság. is addig marad a gyülekezésre kijelölt helyén, míg útbaindulásra parancsom meg nem kapja.

5. A gyűjtő és irányító állomások pk-ai Belgorod és Prochowkaról a kijelölt területekre meneteltetik zárt rendben a gyülekeztetett csapat és vonat részeket a D. körletbe a 19. hop.,[4] az É. körletbe a 10. hop.-hoz,[5] kik felelősek azért, hogy annak Ny. határát 1 ember vagy jármű át ne léphesse, aki megkísérli, azt fel kell koncolni, ha egység kísérli meg, meg kell tizedelni.

v. Asztalosy vőrgy. és Molnár ezds. itt, a hátsó körzetben v. Heszlényi altbgy-t[6] teszem felelőssé azért, hogy parancsom végrehajtása minden eszközzel megtörténjék.

Számolni kell azzal, hogy élelem terén alapos korlátozások lesznek. Elsősorban annak van jussa élelmezéshez, aki elől harcol, aki helyét elhagyta és itt hátul gyülekezik örüljön, ha annyit kap, hogy éhen nem pusztul. Helyünket német csapat foglalta el, az megérdemel minden gondoskodást, mi addig míg rend nem lesz, míg harcra alkalmas egységgé nem formálódunk ilyennel ne számoljunk, mert arra érdemtelenné váltunk.

6. A d. és É. körzet pk-a ossza be területét vonat és csapatkörletbe.

a) A vonatkörletbe jut minden jármű felelős pk., néhány kemény tisztes ság-a alatt járművenként 1 hajtóval.

Egy oszlop 50 járműből áll.

b) A csapat körletét seregtestenkénti alcsoportokba kell beosztani, melyekben csapattestenként külön-külön alakulatokat kell szervezni 100 fős alosztályokba összevontan.

Gk. vezetőket külön vonja össze és ossza be valamely alosztályhoz.

A nemzetiségeket külön egységbe vonja. Ezekből alakítsa meg a munkás szd-okat és vonat legénységet. A vonatnál csak idős magyar ember lehet. Fiatal nincs sem ott, sem törzseknél. Ezeket haladéktalanul fel kell váltani, étkezdék személyzete sem lehet kivétel. Tiszti küldönc is csak akkor maradhat fiatal korosztályhoz tartozó, ha egyúttal gk. vezető, ill. másodvezető.

7. Az első naptól kezdve a fegyelem megszilárdítására, illetve megteremtésére kell súlyt helyezni.

Első a katonai külső. Nem tűrök mindenféle ronggyal körülcsavart lábbelit, polgári köntöst, lehetetlen föveget, melyen nincs rózsa és rendfokozati jelvény, kivétel az előírt irhamellény vagy ujjas bekecs.

Második a katonai fellépés. A legfeszesebb magatartást még a fagyott embertől is megkövetelem. Minden feljebbvaló az őt megillető tiszteletadást követelje meg és erőszakolja ki. Minden eszközt megengedek addig, míg tökéletes rend nem lesz. Ellenszegülést haladéktalanul meg kell torolni.

Harmadik az egység fegyelmezett menete, fellépése. A napi rendet úgy kell összeállítani, mintha laktanyába volnánk: kihallgatás, foglalkozás és parancskihirdetés. A foglalkozás tisztán zárt rendből áll. Fegyverfogások, menet, fordulatok stb. A fegyvertelenekkel csuklógyakorlatokat kell tartani. A gyakorlatok töltsék ki az egész napot, csak a szükséges pihenőket iktassuk közbe.

8. Minden áp. a legkeményebb emberekből állítson össze mielőbb 1—1 táb. cső. osztagot, kiket karszalaggal, rajta „cső" felírással és igazolvánnyal kell ellátni. Ezek feladata a feltétlen rend és a parancsok teljesítésének kierőszakolása.

9. Minden állomás főőrséget és belső szállás őrséget állít fel. Feladatuk a kijáratoknak Ny. irányban való lezárása. Senkit tovább nem engedhet, ki, állj parancsot nem teljesíti, felkoncolja.

10. A munkás szd-okkal, melyeket a körzetek összeállítanak addig, míg állásépítéshez nem bocsátom a német ság-ok rendelkezésére, a harcos alakulatok kényelmét szolgáló helyi munkákat kell végeztetni, erre kell a fagyásos embereket is felhasználni. Utak takarítása, hótól mentesítése az egyes községek közt is reájuk hárul.

11. Az alosztályok névjegyzéket vezetnek. Soha senki körletét el nem hagyhatja. Házcsoportján túl csak aloszt. pk. írásbeli engedélye mellett mehet.

12. Naponként és községenként a megalakult egységek számát jelenteni kell. Ezek hozzám 18 h-ig fussanak be.

4 A 19. k. ho. parancsnoka vitéz Asztalossy Aladár vezérőrnagy volt.
5 A 10. k. ho. parancsnoka Molnár László ezredes volt.
6 vitéz Hesslényi József altábornagy a IV. hadtest parancsnoka volt.

13. Az utolsó napok alatt látottak azt mutatták, hogy a zsidó munkás szd-ok zárkózottan és rendben menetelnek, míg az *úgynevezett* csapat legénység szétszóródott állati színvonalra süllyedt csürhe benyomását keltette.

14. E parancsom lényegét pcs. kiadáskor minden nap fel kell olvasni.

Kapják: külön IV., VII. hdt. 10., 19. hop., egyébként rendes elosztó szerint, de a IV. hdt., 10. és 19. hop. annyi példányban, hogy egyes áp-it el tudja több példányban látni.

Törzsszállás, 1943. I. 24.
v. Jány Gusztáv vezds. sk.

Kiadom Volant vk. őrgy-nak is, és a hds. pság. illetékes szervei.

A másolat hiteles!
Törzsszállás, 1943. I. 24.
Szöllősy hdgy[7]
hdm. o. sgt.

Erre a megjelent parancsra Hollósy-Kuthy László vezérőrnagy, a 13. k. ho. parancsnoka a következő jelentést küldte:

2/13. k. ho. I. a. 43. I. 31.
294./2. hds. I. a. 43. I. 24. hds. pcs-ra jelentés

2. hds. pságnak

A 294./2. hds. I. a. 43. I. 24. sz. hds. pcs. kapcsán jelentem, hogy a 13. k. ho. csapatai a most lefolyt harcokban az áttörés következtében meghosszabbodott arcvonalát megvédte és tartotta. Visszavonulását csak parancsra hajtotta végre. Fegyvereit csak akor hagyta ott megsemmisítve, amikor már nem volt mivel elszállítani. Ostrogosk-ban körülzáratott. Védőállásait visszavonuló nagyobb csapatrészek mellett is elfoglalta és tartotta.

Ostrogosk-ból mint a német csapatok véglépcsője parancsra kitört. Az egyenlőtlen és minden tájékozottság nélküli kitörési harcban harcolva felmorzsolódott és eddig ismeretlen veszteségeket szenvedett.

Gyülekeztethető csak a teljes felmorzsolódás és az általánosan ismert hátsóbb saját helyzet miatt nem volt.

Fentiek alapján kérem annak kivizsgálását, hogy a 13. k. ho. megtette-e kötelességét, elvesztette-e becsületét és végrehajtotta-e feladatát.

A kivizsgálást nemcsak a 13. k. ho. hanem az egész 2. magyar hds. érdekében is kérem.

Tábori posta 223/01. 43. I. 31.
Hollósy-Kuthy László s. k. vőrgy.
13. k. ho. pk.

A másolat hiteles!
Tbp. 223/01. 1943. márc. 6.
Dr. . . . . fhdgy[8]
hdm. sgt. h.

Nem telt el két hét a Hollósy-Kuthy jelentés után, amikor a hadsereg parancsnoksága a következő tartalmú parancsot jelentette meg:

Magyar hadseregparancsnokság

Másolat
4. számú melléklet

30. számú
HADSEREGPARANCS

Tábori posta 202/01. 1943. évi március hó 12-én

A m. kir. 2. honvéd hadsereg a Don mentén mélység nélküli gyéren megszállt nagykiterjedésű védőállásban a januári nagy orosz támadás elleni küzdelemben becsülettel állta a harcot. A hadsereg színe java ott veszett a nagy túlerővel

7 A névaláírás kézírással.
8 Olvashatatlan aláírás!

szemben vívott csatában, de elérte azt, hogy ellensége is felmorzsolódott, mit bizonyít, hogy hatalmas gyalogsági és harckocsi tömegeinek nem volt ereje a visszavetett részeket üldözni. Kelet felől ilyen nem következett be. A déli szárnyunk hátába szomszédoknál[9] áttört gyorscsapatok támadtak és ugyanonnan Nynak előretört erők kísérelték meg É-nak felkanyarodva Alexajewkánál és Ilinkánál utunkat elvágni.

Az Uryw-i hídfőben áttört oroszokat a III. hadtesttől elvont zászlóaljak a védő csapatokkal együtt küzdve ugyancsak megsemmisítették és frissen bedobott erők voltak azok, melyek napok múlva a felsodorítást folytatták. A legnagyobb veszélyt azonban a Liwny-től D. K.-re áttört orosz tömegek jelentették, melyek az Olym völgyében és attól Ny.-ra nyomultak előre.

Büszkén állapíthatjuk meg, hogy a Don-ról magyar honvéd vált le utolsónak, a 9. k. ho. csapatai csak 26.-án hagyták el állásaikat, hogy mint a 2. német hadsereg utóvédjének utóvédje vonuljon az elrendelt területre.

Kemény harcokat vívtak még a visszavétel után is a pc. ho. maradványai, vitéz Vargyassy vezérőrnagy[10] psága alatt hirtelen megszervezett vegyes kötelékekből álló zlj.ak. a III. hdt. csapatai, míg átküzdötték magukat a hds. gyülekező területéig, mindezt a dermesztő 45 fokos hidegben fedél nélkül, élelmezési nehézségek és lőszer hiánya mellett.

Hódolattal álljunk meg hősi halottaink, sebesülteink ezrei előtt, dicsőség nevüknek, hála és elismerés illesse őket, de azokat is, kiket a Mindenható becsülettel végzett hű kötelességteljesítés után visszavezetett, hogy állják a harcot, míg a végső győzelem órája üt.

Aki pedig megfeledkezett esküjéről, azt érje a megvetés és a törvény szigora.

Az átszervezett egységek minden parancsnoka és tagja érezze át, hogy a Don-i hősök példája kötelez arra, hogy hozzájuk hasonlók legyünk, hogy lépéssel sem maradjunk mögöttük, mikor áldozatot követel tőlünk magyar mivoltunk. Aki eddig nem értette meg, hogy miért szállt a hadsereg harcba messze túl a Kárpátokon, azt a sok száz kilométeres út felvilágosíthatta. Rombadőlt városok, földdel egyenlővé tett falvak, odukban, pincékben megbújva nyomorgó lakósok intenek, hogy milyen sors vár hazánkra, ha a háború véres ekéje az otthonunkon szántana végig. Nem hiszem, hogy egy is legyen közöttünk, ki ilyen sorsot kívánna anyjának, feleségének, gyerekének. A már eddig elveszített sok 100 km-rel az orosz repülők annyira közel jutottak, hogy veszélyben házunk, a földünk, a munkahelyünk. Lépést sem szabad engednünk, nehogy a távolság még kurtább legyen.

Kemény helytállást követel tőlünk a honvéd eskü, megfogadtuk, hogy becsülettel élünk és halunk, ezt parancsolják a Don menti hősi halottak ezrei.

Bízom benne, hogy megért mindenki és tudja mit vár tőle a magyar becsület és azok, kik hozzá a legközelebb állnak, mit vár tőle a Legfelsőbb Hadurunk.

vitéz Jány Gusztáv sk. vezds.

A helyességért:
Kovács alez. s. k.
hds. szü. o. a.

A másolat hiteléül, 1943. III. 31-én
Pálos szds. s. k.
szd. pk.

A másolat hiteléül, Győr, 1943. VI. 2.-án.

A parancs egyik oldalán kézírással a következő mondat található: „Elismerem, hogy fenti parancsot én adtam ki.

Budapest, 1947. június 3. Jány Gusztáv"

A parancs másik oldalán, szintén Jány kézírásával a következő áll: „Elismerem, hogy túloldali 30. számú parancsot én adtam ki és érte vállalom a felelősséget.

Budapest, 1947. május 29. Jány Gusztáv"

9 A 2. magyar hadsereg déli szárnyán a „szomszéd" az olasz Alpini hadtest volt.
10 vitéz Vargyassy Gyula vezérőrnagy a 23. k. ho. parancsnoka volt.

SZEMLE

V. I. CSUJKOV

OT SZTALINGRADA DO BERLINA

(Voennoe Izdatyelsztvo, Moszkva, 1980. 672 o.)

Csujkov marsallt, a Nagy Honvédő Háború legendás hírű hadvezérét aligha kell bemutatni a memoárirodalom iránt érdeklődő olvasóknak. A hazai fordításban is megjelent emlékirataiban (Erőd a Volga partján, A harmadik birodalom bukása, Az évszázad ütközete) átfogó képet ad a Sztálingrád alatt vívott hősies harcokról, valamint a 62. hadsereg későbbi hadműveleteiről.

Csujkov marsall ezúttal negyedik memoárját ajánlja az olvasónak. A *„Sztálingrádtól Berlinig"* című emlékirat egyfelől szerves folytatása a szerző korábbi memoárjainak. Másrészt — s ezt jól tükrözi az emlékirat valamennyi fejezete — Csujkov ezúttal számvetésre is készült. Több mint hatvan esztendőt töltött a hadseregben. A polgárháború éveiben — tizenkilenc éves ezredparancsnokként — a fiatal Szovjetköztársaságért harcolt. 1942-ben — mint ismeretes — a 62. hadsereg élére került, és neve egybeforrott a későbbi 8. gárdahadsereg harci útjával és hősies küzdelmeivel.

A Vojenizdat gondozásában megjelent emlékiratban Csujkov marsall ezt írja: „Elmúltam nyolcvan esztendős. Ebben a korban már nem bűn, ha valamit elfelejt az ember, vagy nem emlékezik pontosan a régmúlt évek apró részleteire. Ám a Sztálingrádi csata eseményei és a 8. gárdahadsereg Volgától a Spree-ig megtett útja — Berlin ostromával befejezve — kitörölhetetlen emléket hagyott bennem. És nekem úgy tűnik, hogy mindez pusztán tegnap történt. s nem pedig harmincöt esztendővel ezelőtt."

Csujkov marsallról — éppen korábbi emlékiratainak ismeretében — eddig is tudtuk, hogy a Nagy Honvédő Háború harccselekményeinek pontos és hűséges krónikása. Legújabb memoárjában — eddig fel nem dolgozott adatokkal kiegészítve — jelentős fejezeteket szentel a sztálingrádi csata eseményeinek. Megszólaltatja a harcostársait, egykori beosztott parancsnokait, politikai munkásait és meleg szavakkal ír emberi tulajdonságaikról, harcvezetői — irányítói tevékenységükről. De idéz a hitleri hadsereg tábornokainak visszaemlékezéseiből, az ellenség tisztjeinek háborús naplóiból és a korabeli német katonai folyóiratokból is. Ezzel teljesebbé és hitelt érdemlőbbé teszi emlékiratát.

Csujkov több adattal bizonyítja. hogy a sztálingrádi csata eseményei a hadtörténészek korábbi állításait is megdöntötték. Egyebek között azt a tételt, mely szerint nagy ütközetekben a hadvezéreknek gyakran csak egy zászlóaljra volt szüksége a döntő győzelem eléréséhez. Úgy gondolom, Paulusnak azokban a napokban számos tartalékzászlóalja volt — mondta Csujkov —, hogy kettévágja a 62. hadsereget és kijusson a Volgához. Ám a szovjet harcosok kemény helytállása minden kísérletet meghiúsított.

Ami a Sztálingrádban folyó harcokat illeti — úgy tűnik — ma már nehéz erről közhelyek nélkül szólni. Hiszen számos emlékirat — egyebek mellett Csujkov marsall tollából is — foglalkozott a Volga-parti városért folyó ádáz küzdelmekkel. Ám újkori történelmünk e felejthetetlen harccselekményeiről nem lehet elégszer írni! Különösen akkor, amikor napjainkban a nyugati hadtörténészek a második világháború eseményeit — egyebek mellett a sztálingrádi hadműveleteket is — eltorzítva jelenítik meg a felnövekvő nemzedék előtt.

A nyugati hadtörténészek — több tényező együttes hatását figyelembe véve — ma a sztálingrádi vereség fő okát Paulus 6. hadseregének bekerítésében látják. Ugyanakkor a Vörös Hadsereg támadó hadműveletei során — írja Csujkov — az ellenségnek mintegy további

öt hadserege semmisült meg — jólehet azok nem voltak körbezárva! Ez utóbbi öt hadsereget teljesen nyitott hadműveleti térségben, mindkét fél számára azonos harctéri körülmények és feltételek közepette tették ártalmatlanná a szovjet csapatok. A városért folyó harcokban és a sztálingrádi hadműveletekben az ellenség hadseregeinek széles körű manőverezési lehetőségei voltak, továbbá megfelelő mennyiségű lőszerkészlet és technikai eszköz állt rendelkezésükre. Egyszóval: itt nem pusztán a bekerítés tényéről volt szó!

Az is valószerű — állapítja meg Csujkov marsall a továbbiakban —, hogy Hitler kifejezetten harcászati és hadműveleti meggondolásokból hagyta Paulus hadseregét a szovjet csapatok gyűrűjében. Tette ezt azzal a céllal, hogy a csapatai körül kiépített erős gyűrű jelentős szovjet erőket köt le. Ily módon akart időt nyerni a kaukázusi zsákból való menekvéshez — egyfelől. Másrészt reménytkeltőnek tartotta magát a tényt, mely szerint a Volgánál számottevő szovjet erőt és eszközt köthet le. Így próbálta elkerülni a már végzetesnek ígérkező katasztrófát — vagy legalábbis húzni-halasztani a sztálingrádi haláltusa idejét. Hitler célkitűzései megvalósításában hűséges társakra talált tábornokai személyében. Az események további alakulása már ismert az olvasó előtt.

A 62. hadsereg és a későbbi Lenin renddel kitüntetett 8. gárdahadsereg Berlinig megtett útját számos harci siker fémjelezte. Sztálingrád, Dnyepropetrovszk, Odessza. Kisinyov, Varsó, Poznań, Berlin... A puszta felsorolás is mutatja, hogy az újabb és újabb harci feladatokat kapó — és többnyire a főirányokban támadó — hadsereg nem kis nehézségek árán jutott el a német birodalom fellegvárába. Csujkov marsall — korábbi visszaemlékezéseit kiegészítve — újabb tényadatokkal bizonyítja, hogy erre a — számos esetben lehetetlennek tűnő — feladatra csak a politikailag szilárd és a győzelem reményében remélni, bízni tudó csapatok voltak képesek.

„Ha valamennyi lövészárkot, fedezéket összekötő árokrendszert, erőltetett menetek útvonalait és a megkerülő manőver útjaink hosszát egy egyenesre feketetnénk — írja a legendás hírű hadvezér —, akkor ez az egyenes az egyenlítő hosszával lenne azonos. Én büszke vagyok, hogy ezt a távolságot a hadsereg katonáival együtt tettem meg — ellenséges tűzhatás, folyóakadályok és aknamezők leküzdése közepette."

Csujkov marsall újabb emlékirata tárgyilagos számvetés a múlttal. Olyan hadvezér tollából származik, aki életének több mint 80 esztendejéből hat évtizedet töltött egyenruhában. A Vojenizdat gondozásában megjelent legújabb memoárja még teljesebbé teszi az egykori hadseregparancsnok harcos életútját és az általa vezetett gárdahadsereg Berlinig tartó harci történetét. Bizonyosak vagyunk abban, hogy a szerző legújabb memoárja hasznos olvasmány lehet az emlékiratok iránt érdeklődő olvasók számára. Másfelől a „Sztálingrádtól Berlinig" című könyv — Csujkov marsall korábbi három emlékiratával együtt — hűen mutatja be egy hadvezér teljes emberi nagyságát.

Reméljük, hogy Csujkov legújabb memoárja — magyar fordításban — hamarosan a hadtörténelem iránt érdeklődők könyvespolcára kerül.

Deák Mihály

VOENNO-ISZTORICSESZKIJ ZSURNAL.

(Szovjetunió)

1981. 1—6. sz.

A folyóirat ez évi első száma megemlékezik K. E. Vorosilov, a Szovjetunió marsallja születésének századik évfordulójáról. (1981. 1. sz. 52—54. o.)

Vorosilov 1881. február 4-én született vasúti munkás gyermekeként, a mai Vorosilovgrádi terület egyik kis falujában. Hatéves korában kezdett dolgozni, tizenhét évesen kezdte forradalmi tevékenységét. A cári rendőrség hétszer tartóztatta le és zárta börtönbe, háromszor küldték száműzetésbe. 1903-ban lépett a bolsevikok sorába, részt vett az 1905-ös, az 1917. februári és a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban, a polgárháborúban. 1925-től 1934-ig hadügyi és tengerészeti népbiztos, a Forradalmi Katonai Tanács elnöke, 1934-től 1940-ig vé-

delemügyi népbiztos. A Nagy Honvédő Háború idején felelős posztokat töltött be a kormányban és a fegyveres erőknél.

A háború után a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke Magyarországon, a minisztertanács elnöke, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöke.

1920-ban a Szovjetek VIII. összoroszországi Kongresszusán az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság, a Szovjetek I. Össz-szövetségi Kongresszusán a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága tagjává választották. 1921-től 1961 októberéig. majd 1966-tól az SZKP Központi Bizottságának tagja, 1926-tól 1952-ig az SZKP KB Politikai Bizottságának, 1952-től pedig 1960 júliusáig az SZKP KB Elnökségének volt tagja. 8 Lenin-renddel, 6 Vörös Zászló-renddel, I. o. Szuvorov renddel tüntették ki, és sok más hazai és külföldi kitüntetés birtokosa volt.

Vorosilov sokoldalú tevékenységében kiemelkedő helyet foglal el a katonai területen folytatott ténykedés. „Katonai ‚karrierem' azzal kezdődött — írta —, hogy 1906—1907-ben illegálisan fegyvert szállítottam Finnországból a Donyec-medencébe és az egész szervezetünkkel együtt bolsevik katonai munkásdruzsinákat szerveztünk. Abban az időben üzemben dolgoztam. majd később, amint ez bolsevikhez illik, börtönökben ültem, száműzetésben voltam...". A tűzkeresztségen 1918 elején esett át a német megszállókkal folytatott harcban Harkov alatt, ahol az általa szervezett 1. Luganszki szocialista csapatot vezényelte.

1918 márciusában kinevezték a korábban önállóan tevékenykedő csapatokból alakult 5. Ukrán hadsereg parancsnokává. A hadsereg legendás menetet hajtott végre Caricin irányába, hogy egyesüljön a szovjet csapatokkal, miközben szüntelen harcot folytatott a fehérgárdistákkal és intervenciósokkal. Július—november folyamán a 10. hadsereg élén részt vett Caricin védelmében, amely, mint fontos hadászati pont, megakadályozta azt, hogy a déli és keleti ellenforradalmi erők egyesüljenek és közösen támadjanak Moszkva ellen.

Vorosilov nevével szorosan összekapcsolódik a híres 1. Lovashadsereg létrehozása, és összekapcsolódnak annak harcai.

Bugyonnijjal együtt, a hadsereg Forradalmi-Katonai Tanácsának tagja (1919—1921), részt vesz Gyenyikin hadseregének szétzúzásában, az Észak-Kaukázusból Lvov körzetébe irányuló ezer kilométeres menetben, Ukrajnának a fehér lengyelektől való felszabadításában, Vrangel hadseregének szétverésében 1920 őszén.

1921 márciusában a párt X. kongresszusának megbízása alapján vezeti a küldöttek 300 fős csoportját, amely a kronstadti lázadás leverésében vett részt. Az erőd elleni roham idején a csapatok déli csoportjának komisszárja volt.

1921 májusától az Észak-Kaukázusi Katonai Körzet parancsnoka volt és energikus harcot folytatott az ellenforradalmi bandák maradványainak felszámolásáért. 1924 májusában átvette a Moszkvai Katonai Körzet parancsnokságát, 1925 januárjában pedig Frunze katonai és tengerészeti népbiztos, a Forradalmi Katonai Tanács elnökének helyettese lett.

Frunze halála után. 1925 novemberében, az ő helyére nevezték ki. 1940 májusában lett a Népbiztosok Tanácsának elnökhelyettese, és a Népbiztosok Tanácsa mellett működő Védelmi Tanács elnöke.

Vorosilov energikusan és felelősséggel folytatta a katonai reform terén Frunze által elkezdett tevékenységet. Létrehozták és új fegyverzettel látták el a fegyveres erők összes haderőnemeit, katonai iskolákat szerveztek, szolgálati és harcszabályzatokat dolgoztak ki.

A Nagy Honvédő Háború idején Vorosilov tagja volt a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának és az Állami Védelmi Bizottságnak, vezette az északnyugati hadászati irány csapatait, parancsnoka volt a Leningrádi Frontnak, főparancsnoka a partizánmozgalomnak, s mint a Főhadiszállás képviselője, koordinálta a nagy hadseregcsoportok tevékenységét.

Vorosilov 1969 decemberében halt meg Moszkvában. Emlékére párt- és kormányhatározat alapján Luganszkot Vorosilovgrádnak nevezték el, a területet pedig Vorosilovgrádi területnek. A moszkvai horosevszki kerület Vorosilov kerület lett. Ugyancsak róla nevezték el a Vezérkar Katonai Akadémiáját.

A második világháború utáni időszak kérdését tárgyalja *V. Kozsbahtyejev:* „A csapatok erdős-hegyes terepen alkalmazott harcászatának fejlődése (1946—1980)" c. tanulmánya (1981. 2. sz. 36—43. o.). Az erdős-hegyes terepen folyó harci ténykedésre komoly hatást gyakorol a hely tagoltsága, az utak korlátozottsága, a rajtuk való mozgás nehéz volta, az atmoszféra és az időjárás gyors változásai. Ennek következtében lényegesen nehezebb a manőverezés, különösen a nehéz harci technikával, a megfigyelés, a tájékozódás, a célmeghatározás, a tűzhelyesbítés, az alegységek irányítása, az együttműködés fenntartására.

A második világháború alatt sok ilyen irányú tapasztalat halmozódott fel. pl.

az 1. és a 4. Ukrán Frontnak a Keleti Kárpátokban végrehajtott hadműveletei idején. A gyakorlat azt mutatta, hogy a támadáshoz legalkalmasabbak voltak azok az utakkal és völgyekkel párhuzamos helyek, amelyek járhatóak voltak a harckocsik számára. Itt azonban lassan lehetett leküzdeni a védelmet. A védelemben azonban mindig voltak kevésbé megszállt, vagy egyáltalán meg nem szállt helyek, rendszerint a nehezen járható részeken. Ezt figyelembe véve, a szovjet csapatok gyakran mérték a főcsapást a kevésbé járható, de gyengébben védett irányban, kijutva így az ellenséges védelem szárnyába, vagy hátába. A tapasztalat azt mutatta, hogy ilyen helyen a harckocsik önálló alkalmazása kizárt, ezek rendszerint a lövészek harcrendjében haladtak. Jellemző, hogy néha egyes harckocsik megjelenése ott, ahol az ellenség nem várta, máris sikerrel járt.

Sikeresen oldotta meg feladatát a csapattüzérség, de alapvető része az utak mentén tevékenykedett. A gyalogsági támadás támogatásának különösen hatékony eszközei voltak az aknavetők.

A háborúnak ezek a tapasztalatai fejlődtek tovább a megnőtt lehetőségek és az új harci eszközök alapján.

A háború utáni években az erdős-hegyes terepen folytatott támadó harc szervezésében különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak az alegységek harcfeladatai pontos meghatározásának és harcrendjük felépítésének. Ezek alapjában véve nem tértek el az általánostól, de a helyi körülmények mégis befolyásolták őket. Míg a széles völgyekben, platókon, a folyóvölgyekben a lövész- és harckocsi alegységek nagyjából ugyanolyan tartalmú és mélységű feladatokat kaptak, mint rendes körülmények között, addig nehezen járható helyeken, ahol nehezebb a manőverezés, korlátozott a harckocsik és a tüzérség alkalmazása, a támadás üteme óhatatlanul lelassul és ez maga után vonja a mélységben megadott feladatok valamelyes rövidülését.

Az első lépcsőben támadó zászlóalj legközelebbi feladatát, ha olyan irányban tevékenykedik, ahol az ellenségre atomcsapást mértek, úgy határozták meg, hogy foglalja el azokat a magaslatokat, amelyeket az ellenség első lépcsőjében lévő század véd. A továbbiakban megkapta a tevékenység irányát és el kellett foglalnia az uralgó magaslatot, hágót vagy hegygerincet az ellenség védelmének mélységében.

Ha a támadás csak hagyományos fegyverek alkalmazása mellett folyik, nehezen járható terepen, a zászlóalj kisebb mélységben kapott feladatot, amely abból állt. hogy semmisítse meg az ellenséget a szakasz-támpontokon a peremvonalban, a későbbiekben foglalja el a század-támpontot, fontos magaslatot, hágót, stb.

A támadó sáv szélessége a helytől függött, de mindig meghaladta az általános körülmények közötti normákat.

A gépkocsizó lövész és harckocsialegységek támadását mindig megelőzte az ellenségre mért tűzcsapás. A légierő a magasabb parancsnokok terve szerint elsősorban a védelem mélységében lévő objektumok megsemmisítésére összpontosította erőit. A fedett hegyoldalakon lévő objektumok megsemmisítéséhez jól lehetett hasznosítani a helikoptereket.

A normális körülményektől eltérően a zászlóalj és ennél nagyobb méretű roham gyakran nem egyidejűleg zajlott le. Előbb a másodrendű irányokban tevékenykedő alegységek rohamoztak, ami gyakran félrevezette az ellenséget és erőket vont el a főiránytól.

Az erdős-hegyes terep feltételei hatást gyakorolnak a harcrend alakulására is. Ennek sajátossága a bekerítő csoportok kialakítása, amelyek különféle feladatokat oldanak meg: az ellenség magfegyvereinek és irányító pontjainak megsemmisítése; a harcászati légi deszanttal együttműködve fontos védelmi pontok elfoglalása és megtartása a frontálisan támadó alegységek odaérkezéséig, stb.

A bekerítő csoportokba kijelölt alegységek rendszerint gyalogmenetben tevékenykedtek. A támogató tüzérség tüzének idejében történő megindításához és helyesbítéséhez egy rádióval felszerelt tüzértiszt tartózkodott velük.

A gyakorlatok tapasztalata azt mutatta, hogy a harcrend kialakításánál biztosítani kell az alegységek nagyfokú önállóságát, különösen azokét, amelyek a főerőktől elszakadva tevékenykedtek.

Erdős-hegyes terepen fontos szerep jutott a harcászati légideszantoknak. A tapasztalatok szerint a deszantban részt vevő alegységek rövid idő alatt foglaltak el hágókat, parancsnoki pontokat. Összetételük különböző volt. Fontosabb objektumok (hágó, közlekedési csomópont) elfoglalására rendszerint tüzérséggel és műszaki alegységgel megerősített gépkocsizó-lövészzászlóaljat jelöltek ki. Kisebb objektumok elfoglalására nehezen járható terepen századot, szakaszt küldtek, felderítő feladatok ellátására pedig speciális deszantcsoportokat hoztak létre.

Továbbfejlődött az erdős-hegyes terepen folytatott védelmi harcászat is. Nőtt a védelem mélysége, aktivitása és szilárdsága. Külön elmélet a magfegyver jobb felhasználása a támadó ellenséggel szemben, a saját csapatok védelme az ellenség magfegyverének hatásával szem-

ben. A védelem kiépítésénél különös figyelmet szenteltek a tűzrendszer kialakításának. Ennek lehetővé kellett tenni az összes eszközök tüzének összpontosítását bármely fenyegetett irányban. Az alegységek védelmi sávja különböző volt, a zászlóalj esetében jelentősen szélesebb mint síkságon, különösen nehezen járható terepen, ahol a védelem egyes szakasztámpontokra épült, jelentős távolságokkal közöttük.

A zászlóalj harcrendje rendszerint egy lépcsőben épült, tartalék képzésével. A körkörös védelem biztosítása céljából a magaslatok lejtőin lövészárkokat és tartalék állásokat készítettek, hogy innen oldalazó tüzet lehessen nyitni és hátrafelé is lehessen tüzelni.

Érdekes kérdést ismertet *A. Szoszkov:* „A műszaki csapatok irányításának néhány kérdése a Nagy Honvédő Háború harmadik szakaszának hadműveleteiben" c. cikke (1981. 3. sz. 28—35. o.).

A szerző rámutat, hogy a háború előtti években a hadsereg műszaki csapatainak főparancsnoksága és a katonai körzetek parancsnokságai nem voltak felkészítve a csapatok irányítására harci körülmények között. Főként a csapatok műszaki ellátásával, védelmi építkezésekkel foglalkoztak. A háború első hónapjaiban a frontokon és a hadseregeknél a helyzet nem változott meg, de súlyosbodott azzal, hogy a műszaki csapatokat nem rendeltetésszerűen alkalmazták, fölösleges veszteségeket szenvedtek, és nem voltak képesek a többi haderőnem hatékony műszaki biztosítására. A hiányosságok megszüntetése nem volt lehetséges a műszaki csapatok egész irányítási rendszerének gyökeres megváltoztatása nélkül.

Az irányítási rendszert a Főhadiszállás 1941. november 28-i parancsa változtatta meg. A műszaki csapatok parancsnoka a hadügyi népbiztos helyettese lett, a frontokon és a hadseregeknél pedig a műszaki csapatok parancsnoka a front, illetve hadseregparancsnok helyettese. A háború első szakaszában létrehozták a frontok és hadseregek műszaki csapatainak törzseit.

A második szakaszban egészében kialakultak a műszaki csapatok védelemben és támadásban való alkalmazásának alapelvei. A frontok és hadseregek műszaki csapatainak törzsei a védelem előkészítése és a harci események idején szigorú központosítást alkalmaztak az irányításban, és különösen nagy figyelmet szenteltek az anyagokkal való manőverezésre, aknamezők létesítésére az ellenség támadásának főirányában. Szigorúan központosított volt az irányítás a támadó hadműveletek előkészítése idején is. A védelem áttörése és a siker kifejlesztése idején azonban a műszaki csapatok alkalmazásának és irányításának módszerei megváltoztak: az alapvető műszaki erőket és eszközöket kiadták az összfegyvernemi egységeknek.

A háború harmadik szakaszában folytatódott a műszaki csapatok irányításának tökéletesítése. Ez jelentős mértékben összefüggött a műszaki csapatok mennyiségi és minőségi növekedésével. 1942 őszén a szovjet hadseregben 35 műszaki dandár volt, 1944 elején már 51, 1945-ben pedig számuk 1944 elejéhez képest megkétszereződött. A frontokat és hadseregeket a hadműveletek idején rendszerint megerősítették a Főhadiszállás tartalékait képező műszaki alakulatokkal. A kiadott műszaki alakulatok száma gyakran felülmúlta a létszámbeliekét.

A műszaki csapatok irányítása a háború harmadik időszakában lezajlott támadó hadműveletek előkészítése és megvalósítása idején a következőkből állt: a műszaki körülmények adatainak összegyűjtése és tanulmányozása; a hadművelet műszaki biztosításának megtervezése; a feladatok idejében való kiadása a csapatoknak és a parancsnokoknak; a csapatok vezetése a harci események idején; a műszaki és a biztosított csapatok együttműködésének fenntartása.

Az adatok gyűjtése és tanulmányozása állandóan folyt, de különösen jelentős volt új hadművelet előkészítése idején. A megalapozott elhatározáshoz mind a front, illetve a hadsereg parancsnokának, mind pedig a műszaki csapatok parancsnokának és törzsének szükséges volt ismerni az ellenség védelmi berendezéseinek jellegét, az akadályok elhelyezkedését és formáit, az utak, hidak állapotát, a terep védelmi és álcázási sajátosságait, a vízi akadályok jellegét, helyi építőanyagok létét vagy hiányát, stb. Ezeket az adatokat háborús körülmények között néha igen nehéz volt eljuttatni a megfelelő törzsekhez. A műszaki csapatok többségének nem volt rádiója, az adatokat legtöbbször írásos formában továbbították.

Az irányításban nagyon fontos momentum volt a műszaki biztosítás megtervezése. Ez rendszerint a hadművelet előtt 15—30 nappal történt.

Az ellenséges védelem áttörése idején a műszaki csapatok parancsnoka és törzse azoknak a csapatoknak a vezetésére fordította a fő figyelmet, amelyek az átjárókat készítették az ellenséges aknamezőkön és biztosították a csapatok átjuttatását. Ez nagy feladat volt. A berlini hadművelet idején pl. az 1. Belorusz Front műszaki csapatai 1945. április 16-ra virradó éjjel 340 átjárót készítettek és

több mint 70 ezer aknát szedtek fel. A műszaki csapatok parancsnoka gondoskodott arról is, hogy rendelkezésre álljanak erők az átjárók, utak biztosításához, amikor az áttörésbe be kellett dobni a front gyorsan mozgó erőit a siker kifejlesztéséhez.

Amikor a csapatok megkezdték az elvonuló ellenség üldözését, a műszaki csapatok irányítása igen bonyolulttá vált, mert széthúzódtak mind az arcvonal mentén, mind pedig mélységében. Amikor a frontok széles arcvonalon, gyors ütemben támadtak, az irányításhoz a műszaki törzsek operatív csoportokat hoztak létre, amelyek a vezetést a helyszínen végezték. A nagy folyókon való átkelések idején a műszaki parancsnokok átkelési törzseket hoztak létre.

Összegezve az elmondottakat a szerző megállapítja, hogy a háború alatt egyre tökéletesebbé vált a műszaki csapatok irányításának rendszere, csiszolódtak módszerei. Legmagasabb fokot a háború harmadik szakaszában értek el.

A negyedik számból *V. Gurkin:* „Magyarország felszabadítása" c. tanulmányát emeljük ki (1981. 4. sz. 65—71. o.), amely az évfordulóra jelent meg. A bevezetőben a szerző azt ismerteti, hogy miért volt jelentős Magyarország 1944 második felében Németország számára. Magyarország felszabadítása katonailag 4 egymást követő hadművelet eredményeként ment végbe. amelyeket a 2. és 3. Ukrán Front hajtott végre.

A *debreceni támadó hadművelet* 1944. október 6. és 28. között zajlott le. Célja az volt, hogy szétzúzza az ellenséget Magyarország keleti és Erdély északi részein és segítse a 4. Ukrán Frontot Ungvár és Munkács térségének elfoglalásában. Közben a 2. Ukrán Frontnak három ország, Románia, Magyarország és Jugoszlávia területén kellett egyidejűleg harctevékenységet folytatnia. A hadművelet eredményeként felszabadult Magyarország területének egyharmada.

A *budapesti támadó hadműveletet* harc közben készítették elő. Ez volt a Nagy Honvédő Háború egyik leghosszabb hadművelete, 1944. október 29-től 1945. február 13-ig tartott. A front csapatai december 5. és 10. között megpróbálták elfoglalni a parancsnak megfelelően Budapestet, ez azonban nem sikerült. Az ellenség előre előkészített állásokból, jelentős erőkkel védekezett. A helyzetet nehezítette, hogy az utak az őszi időjárás miatt nehezen járhatóak voltak és a csapatok kimerültek a háromhónapos harcokban. A Főhadiszállás a Budapest elfoglalásáért vívott harcokba bevonta a 3. Ukrán Frontot. A 2. és 3. Ukrán Front december 20-án újrakezdte a támadást és megtörte az ellenállást. A két front 26-án találkozott Esztergom térségében, s ezzel a gyűrű bezárult a budapesti csoportosítás körül. A likvidálás azonban a külső gyűrűn lejátszódó események miatt elhúzódott.

A németek 1945 januárjában három erős ellencsapást hajtottak végre azzal a céllal, hogy feltörjék a gyűrűt és helyreállítsák a védelmi vonalakat a Duna mentén. A szovjet vezetés ügyesen manőverezve az erőkkel, elhárította az ellencsapásokat. A hadművelet a 188 ezer főt számláló csoportosulás szétzúzásával és Budapest felszabadításával fejeződött be.

A *balatoni védelmi hadműveletet* a 3. Ukrán Front folytatta 1945. március 6. és 15. között. A célja az volt, hogy visszaverje a németek ellentámadását a Balaton térségében, az előre előkészített védelemben morzsolja fel az ellenség erőit és támadásba menjen át. Tíz napig folytak súlyos harcok az ellenség páncélos csoportjával, közte az Ardennekből átdobott 6. SS. páncéloshadsereggel, amely új páncélosokkal és rohamlövegekkel volt ellátva. A németek 40 ezer embert, kb. 500 páncélost és rohamlöveget, több mint 300 löveget és aknavetőt, több mint 200 repülőgépet vesztettek és kénytelenek voltak beszüntetni a támadást.

A védelmi hadművelet idején a frontnál folyt a Bécs ellen indítandó támadás előkészítése. A támadás elhárítását segítette a 2. Ukrán Front, amely a Dunától északra aktív támadó harcokat folytatott és ezzel megakadályozta, hogy a németek erőket dobjanak át a Balatonhoz.

A *bécsi támadó hadműveletet* a 3. Ukrán Front március 16-án, a 2. Ukrán Front március 17-én kezdte. 25-re szétzúzták a németeknek Esztergomtól délnyugatra és a Balaton térségében levő csoportjait. Április elején elérték az osztrák—magyar határt. Április 15-re, a hadművelet befejezésének idejére elfoglalták Ausztria egy részét Béccsel együtt.

A magyarországi harcok idején szétverték az ellenség 56 hadosztályát és 3 dandárját, 14 hadosztályát és 5 dandárt teljesen megsemmisítettek. A harcok folyamán a németek kénytelenek voltak komoly, főként gépesített erőket átdobni Magyarországra, s ez meggyengítette a központi irányt, ahol a Szovjet Hadsereg alapvető erői támadtak.

A magyarországi harcokban 140 ezer szovjet harcos áldozta életét.

Elsősorban történelmileg érdekes kérdést tárgyal *A. Cinkalov:* „Harckocsi- és gépesített csapatok átkelése vízi akadályokon az átkelő eszközökkel való manőve-

rezés segítségével" c. írása (1981. 5. sz. 19—26. o.).

A második világháborúban nem volt olyan támadó hadművelet, amelyben a szovjet gyorsanmozgó alakulatoknak ne kellett volna több vízi akadályt leküzdeniük. A harckocsi- és gépesített alakulatok átlagosan 40—60 kilométerenként voltak kénytelenek átkelni egy 100 m széles, 100—150 kilométerenként egy 200 m széles, 250—300 kilométerenként pedig egy 300 m vagy annál szélesebb folyón.

A vízi akadályok leküzdése nagyon bonyolult harcfeladatot jelentett a harckocsi és gépesített csapatok számára. A feltételek, amelyek között ez végbement, mindenekelőtt attól függtek, hogy a hadművelet melyik szakaszában történt az átkelés. Ha mindjárt azt követően, hogy a harckocsi és gépesített csapatokat bevetették az ütközetbe, akkor le kellett küzdeniük az ellenség közeli hadműveleti tartalékainak és visszavonuló csapatainak ellenállását. Igaz viszont, hogy ebben a szakaszban jobban fel voltak töltve és még nem szakadtak el a lövészalakulatoktól, vagy a távolság nem volt jelentős. Ez lehetővé tette, hogy hatékonyabb tűzcsapást tudjanak mérni az ellenségre, hogy felhasználják az összes átkelő eszközt az átkelés ütemének gyorsításához, és hogy szorosabban együttműködjenek a lövészalakulatokkal. Ezenkívül az átkelés előkészítése a hadművelet előkészítése idején történt, s ezért tökéletesebb volt.

A támadás kifejlesztése idején az átkelés bonyolultabb volt. A harckocsi- és gépesített alakulatok elszakadtak a frontok és hadseregek főerőitől, a szárnyaik fedezetlenek voltak és gyakorlatilag csak a légierő támogatta őket.

Különösen nehéz volt az átkelés a hadműveletek befejező szakaszaiban. Az alakulatok már veszteségekkel, feltöltési hiányosságokkal érkeztek ide, az erők jelentős részét kénytelenek voltak a szárnyak biztosítására fordítani. Ezenkívül az átkelés az ellenséges légierő aktív tevékenysége mellett történt. Ilyen körülmények között keltek át az 1. gárda harckocsihadsereg csapatai a Visztulán 1944 júliusának végén, és a 4. harckocsihadsereg csapatai az Oderán 1945. januárjában, stb. A vízi akadályok leküzdésének módja nagyban függött az ellenséges védelem jellegétől. Amikor az ellenség előre nem készült fel a védelemre és a visszavonuló csapatok csak hevenyészett védelmet foglaltak el, vagy a szovjet élcsapatok megelőzték őket az átkelés menetből történt. Kiépített védelem esetén rövid, esetenként tervszerű előkészítésre volt szükség. Sok eseben attól függött az átkelés sikere, hogy a csapatoknál voltak-e állománybeli, vagy kiadott átkelőeszközök. A harckocsik és önjáró lövegek ugyanis akkor még nem voltak felszerelve olyan tartozékokkal, amelyek lehetővé tették volna az 1,3 m-nél mélyebb vízen való, vagy a víz alatti átkelést. Nem voltak úszó harckocsik sem. A harckocsi- és gépesített alakulatoknál nem voltak állománybeli eszközök harckocsik átszállításához. A harckocsihadseregekben csak 1 N2P szerkezetpark volt, amelynek segítségével össze lehetett állítani három 50 t teherbírású kompot, vagy öt 16 t teherbírású kompot. A kompok helyett a szerkezetparkból össze lehetett állítani egy kb. 80 m hosszú, 50 t teherbírású hidat, vagy egy kb. 140 m hosszú, 30 tonna teherbírású hidat.

Ezek az eszközök nem voltak elégségesek több vízi akadály leküzdéséhez. A kiutat az jelentette, hogy az átkelő eszközökből front- és hadseregtartalékokat hoztak létre és ezekkel manővereztek mind az arcvonal mentén, mind pedig mélységében. A továbbiakban a szerző több példát ismertet részletesen arra vonatkozóan, hogy hogyan történt az eszközökkel való manőverezés az egyes hadműveletekben.

A folytatólagos átkelés a körülményektől függően több módon történt. Egyes esetekben a harckocsi- és gépesített csapatok menetből átkeltek az első folyón, hídfőt foglaltak el, átvitték a főerőket, majd kifejlesztették a támadást. Pl. így keltek át az 1. gárda-harckocsihadsereg alakulatai a Nyugati Bugon, a Szanon, a Visztulán, a 2. és 6. harckocsihadsereg alakulatai a Gornij Tikicsen, a Déli Bugon és a Dnyeszteren, amelyek 90—150 km-re vannak egymástól. Más esetekben, amikor a folyók közelebb voltak egymáshoz, két, vagy több folyón keltek át egyszerre a főerőkkel. A szerző erre a módozatra is több konkrét példát ismertet részletesen az egyes hadműveletekből, és elemzi, hogy a folytatólagos átkelés sikerét mikor, mennyiben segítette elő a váratlanság tényezője.

A folyóirat 6. száma „A Szovjetunió elleni fasiszta agresszió csődje" című szerkesztőségi cikkben emlékszik meg a német támadás 40. évfordulójáról (1981. 6. sz. 3—15. o.). A cikk bevezető része rámutat, hogy a jelenkori polgári historiográfia feleleveníti a preventív háborúról szóló korabeli fasiszta magyarázatokat. Ezzel szemben a tények mást mutatnak. A két burzsoá tömörülés között éles ellentétek voltak, de összefűzte őket a

Szovjetunió elleni gyűlöletük. Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kezdte meg a német agresszió keletre való irányítását és Németország felfegyverzését. Csupán 1924 és 1929 között 15 milliárd márkát tettek ki e három ország tőkebefektetései és hitelei, amelyek 70%-a az amerikai monopóliumoktól származott. Az 1930-as évek végére a német hadiipar magasabb szinten volt, mint az említett három nyugati országé. Az 1935—1939 években az Egyesült Államok hadiipara 1,5 milliárd dollár, Angliáé 2,5, Németországé pedig 12 milliárd dollár értékű terméket állított elő.

Hitler 1940. december 18-án aláírta a Szovjetunió elleni hadjárat tervét. a Barbarossa-tervet. 1941. március 30-án a német tábornokok előtt a következőket felejtette ki: Oroszországgal kapcsolatban „a megsemmisítésért vívott harcról van szó. Ha nem így tekintjük a dolgot, habár szétzúzzuk az ellenséget, 30 év múlva újra kialakul a kommunista veszély. Mi nem azért folytatunk háborút, hogy konzerváljuk ellenségünket". A háború befejezését az év őszére tervezték.

Saját potenciáljan kívül Németország rendelkezésére állt az egész elfoglalt Nyugat-Európa gazdasági potenciálja, birtokába jutott 30 csehszlovák, 92 francia, 12 angol, 22 belga, 18 holland és 6 norvég hadosztály felszerelése, fegyverzete és lőszere.

Lázasan készülődött a háborúra Japán is, ami 40 szovjet hadosztályt kötött le a Távol-Keleten.

A háború kezdete után megkezdődött az egész szovjet gazdaság átállítása. Június 30-án létrehozták az Állami Védelmi Bizottságot Sztálinnal az élen, amely az egész hatalmat a kezében összpontosította. A hadsereg irányítására június 23-án létrejött a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása.

A Szovjetunió belépése a háborúba a végső szakaszt jelentette a háború jellegének megváltozásában és ettől kezdve a Szovjetunió a fasizmus ellen küzdő erők központja lett.

A szovjet hadsereg súlyos védelmi harcokban morzsolta fel az ellenség erőit, a Moszkva alatti győzelemmel szétoszlatta a német hadsereg legyőzhetetlenségének legendáját, Sztálingrád alatt pedig megfordította a háború menetét.

1944 volt a döntő győzelmek éve, amikor felszabadult a Szovjetunió területe és a front a határokon kívülre került. Habár a szövetségesek 1943-ban partraszálltak Olaszországban, 1944 nyarán pedig Franciaországban, Németország még hatalmas erőket tartott a szovjet—német fronton. Itt harcolt 185 hadosztály (köztük 33 páncélos és gépesített hadosztály) és 21 dandár. A szövetségesek ellen harcolt 74 német hadosztály (köztük 15 páncélos és gépesített hadosztály) és 3 dandár. 1944-ben véglegesen szétesett a fasiszta koalíció, 1945 tavaszára pedig teljes vereséget szenvedett a fasiszta Németország.

A felszabadító harcok folyamán a Szovjetunió nagy segítséget nyújtott a szabadságukért küzdő és felszabadított népeknek. Pl. Berlin lakosságának megmentésére átadtak 96 ezer tonna gabonát, 60 ezer tonna burgonyát, 50 ezer darab szarvasmarhát, zsírt és más termékeket. A felszabadított országoknak csak a hadsereg tartalékaiból kb. 1 millió tonna élelmiszert adtak át .Azonnali intézkedések történtek a járványok elleni harc területén.

A szovjet hadsereggel együtt harcoltak más országok antifasiszta fegyveres erői is: a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg, az 1. és 2. Lengyel Hadsereg, a román és bolgár hadsereg alakulatai. a Budai Önkéntes Ezred, a francia Normandia-Nyeman repülőezred.

A Szovjetunió fegyverrel is segítette a szabadságukért küzdő népeket. Pl. a jugoszláv hadseregnek a háború alatt 38,8 ezer géppisztolyt, 5,8 ezer löveget és aknavetőt, több mint 15,5 ezer géppuskát. 155,3 ezer puskát, 491 repülőgépet és harckocsikat adott át.

A szovjet hadsereg alakulatai több mint egy évig harcoltak hazájuk határain kívül. A hadsereg létszáma 8,5 millió ember volt. Egészen vagy részben felszabadították Európa 10 országát, 1 millió négyzetkilométert. 113 millió lakossal, majd részben felszabadították Ázsia két országának területét, 1,5 millió négyzetkilométert kb. 70 millió lakossal. A szovjet hadsereg a felszabadító harcok folyamán súlyos veszteségeket szenvedett. 69 ezer katona esett el Románia, 140 ezer Magyarország, 26 ezer Ausztria, 600 ezer Lengyelország, több mint 140 ezer Csehszlovákia területén. A halottak és sebesültek száma Európában meghaladta a 3 milliót.

A háború győzelmes befejezésében nagy szerepet játszott a bolsevik párt vezető szerepe. A hadrakelt seregben volt a párttagság fele. A háború végén minden negyedik szovjet harcos párttag vagy tagjelölt volt.

Minden hamisítás ellenére a Szovjetunió viselte a fasizmusellenes háború fő katonai terhét. A szovjet—német fronton semmisült meg Németországnak és szövetségeseinek fő katonai ereje, 607 hadosztály. A szövetségesek Afrikában és Európában 176 hadosztályt semmisítettek

meg. Németország emberveszteségéből (13 600 halott. sebesült és fogoly) 10 millió, vagyis 70% jutott a szovjet—német frontra. Itt vesztette el repülőgépeinek $^3/_4$ részét, 2,5 ezer hadi és szállító hajót, páncélosainak és tüzérségének nagy részét.

A háború folyamán a Szovjetunió 20 millió állampolgárát vesztette el elesettekben és megöltekben, míg Anglia veszteségei 375 ezer, az Egyesült Államok veszteségei pedig 405 ezer főt tettek ki. *(Lengyel István)*

KRÓNIKA

GODÓ ÁGNES

BÚCSÚ JÁSZ DEZSŐTŐL

1981. október 11-én, 84 esztendős korában, Berlinben elhunyt Jász Dezső ezredes. Személyében századunk forradalmi munkásmozgalmának jelentős alakja távozott az élők sorából. Olyan egyéniség, aki legendába illő, gazdag életutat járt be, és mint hivatásos forradalmár, példaképpé válhat az elkövetkező nemzedékek számára is.

Jász Dezső — vagy legismertebb illegális nevén Juan de Pablo — kora ifjúságától fáradhatatlanul, töretlen hittel és energiával szolgálta a dolgozó nép felemelkedésének ügyét. Több mint nyolc évtizeddel a vállán is tettrekész, alkotó ember maradt.

Alig húsz évesen lett tagja a Kommunisták Magyarországi Pártjának. Később kiemelkedő aktivistája volt a csehszlovák, a román, a spanyol kommunista vezetésnek is. Egész életét, tetteit a proletár internacionalizmus eszméje hatotta át. Több nyelven beszélt, írt, jól ismerte számos nép kultúráját, történelmét, forradalmi mozgalmát. Írásaival, élő szóval, és ha szükség volt rá, fegyverrel is együtt harcolt más nemzetek fiaival a nemzetközi reakció és az ellenforradalmárok ellen. Tudatos nemzetközisége táplálta, erősítette hűségét és kötődését saját népéhez, hazájához.

Haláláig figyelemmel kísérte a világ eseményeit, a nemzetközi forradalmi mozgalom fejlődését. A nagy politikai, gazdasági és katonai kérdésekről éppúgy, mint a mindennapok dolgairól, egy harcos élet gazdag és bölcs tapasztalatai alapján nyilvánított figyelemre méltó véleményt.

Jász Dezső a forradalom katonája volt, e fogalom sokoldalú értelmezésében. Publicisztikai tevékenysége az ügy iránti elkötelezettségről, hozzáértésről, politikai-eszmei szilárdságról és forradalmi következetességről tanúskodik.

A forradalom katonája volt a szó szoros értelmében véve is. Éveket töltött katonai szolgálatban, függetlenül attól, hogy egyenruhában járt-e, vagy nem. Katonaként sem az események perifériáján, hanem általában a fegyveres harcok középpontjában teljesítette kötelességét.

A magyar Vörös Hadsereg különböző alakulatainak politikai megbízottjaként különös gondot fordított a katonák politikai nevelésére. Lelkesen és mély meggyőződéssel végezte felvilágosító tevékenységét a lakosság körében is, mert „a vörös hadsereg nemcsak a cseh és a román intervenció ellen küzdött: kivette a részét az emberek szívéért vívott harcból is."

A Spanyol Köztársaság védelmében vívott elkeseredett harcokban, magas parancsnoki beosztásaiban, tanúbizonyságot tett kimagasló katonai felkészültségéről, vezetői képességéről, mélységes humanitásáról.

Az emberekkel, és különösen a fiatalokkal való szót értés képessége tette az élő szó mesterévé, és ezért váltottak ki oly nagy hatást élete utolsó évtizedében Magyarországon is tartott előadásai.

A magyar hadtörténészek Jász Dezsőben nemcsak a XX. század első fele hazai és nemzetközi forradalmi küzdelmeinek veteránját szerették és tisztelték.

Megvolt benne az a kivételes képesség is, hogy életéről, élményeiről tudományos igényességgel, a kutató objektivitásával számoljon be. Arra tanított bennünket, hogy korunk kutatói jobban figyeljenek a még élő tanúkra, nagyobb gonddal, érdeklődéssel hallgassák őket, mert az események ismerete nem mindig elegendő a miértekre, hogyanokra való objektív válaszadáshoz. A bonyolult kérdéseket pedig különösen „nem lehet *kizárólag* levéltári adatok alapján tisztázni: első kézből származó adatokra *is* szükség van."

Ezt a véleményét nem csak elmondta, leírta, a maga részéről nagy gondot fordított az „első kézből származó" tájékoztatásokra. Magyarul is megjelent könyveiben nagy segítséget adott forradalmi, nemzeti és internacionalista katonai hagyományaink feltárásához és ápolásához, ismereteink pontosításához, az objektív, határozottabb történelmi háttér megrajzolásához.

Jász Dezső korán felismerte az írás hatalmát és különösen vonzódott a hadtörténelmi témákhoz. Természetes, hogy a saját katonai pályafutása élményeit igyekezett az utókor számára megőrizni, tanulságait tudományos igényességgel levonni.

Első katonapolitikai írása Berlinben jelent meg 1931-ben Paul Jansen álnév alatt, Der Krieg im Aether (Háború a levegőben) címmel. A tudományos elmélyülésre igazán a második világháborút követő évtizedekben jutott ideje. Egymás után adta közre dokumentumértékű visszaemlékezéseit. Sokat foglalkozott a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborújának körülményeivel, tapasztalataival és katonai tanulságaival (Tanácsmagyarországtól a Pireneusokig [1969] és ennek átdolgozása, A sok közül egy [1977] című könyvei.) Ezekben a munkákban számos olyan mozzanatra hívta fel a tudományos kutatók figyelmét, melyekre azok addig nem tértek ki, vagy melyeket addig különbözőképpen értelmeztek.

Hasonlóan elemezte a spanyol polgárháború történéseit, a hadászati-hadműveleti problémákat. Figyelemre méltók tájékoztatásai és következtetései a spanyolországi partizánmozgalomról, annak tanulságairól, melyek egy részét maga is hasznosította egy francia nemzetközi partizánosztag tevékenységének vezetésében. Vissza-visszanyúlt régebbi korok hadtörténelmi eseményeihez, kiemelkedő katonai személyiségi tetteinek értékeléséhez is. Így születtek meg tanulmányai például a La Rochelle-i hadseregről és a hadvezér Gaspard de Coligny életéről. Mindkettő a Budapesttől—Budapestig című, cikkgyűjteményeit közreadó kötetben jelent meg 1971-ben. Ugyancsak nagy érdeklődést váltott ki a magyar olvasóközönségben Hugenották című monográfiája (1974).

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársai és a magyar hadtörténészek nevében fájdalommal búcsúzunk Jász Dezsőtől, akitől oly sok segítséget kaptunk, aki mindig készségesen közreműködött a kutatásaink során felvetődött problémák megoldásában, aki érdeklődéssel és figyelemmel kísérte a hazafias és internacionalista katonai hagyományaink feltárásában és közkinccsé tételében kifejtett tevékenységünket.

Nehéz tudomásul venni, hogy vonzó egyénisége, szeretetre és tiszteletre méltó emberi tulajdonságai, egy-egy vele való találkozás, beszélgetés öröme már csak az őt személyesen ismerők emlékeiben él tovább. Tettei, egész élete, gondolatai a forradalomról, harcostársairól azonban nem merülnek feledésbe. Megőrzik azokat írásai és tovább élnek a későbbi olvasó nemzedékek szívében és gondolatvilágában: mert Jász Dezső ugyan a múltról írt, de mindig a jelenhez és a jövőhöz szólt.

ZACHAR JÓZSEF

HADERŐK ÉS SZÖVETSÉGI RENDSZEREK

Nemzetközi hadtörténelmi kollokvium, Montpellier, 1981. szeptember 3—5.

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság munkaterve szerint a franciaországi Montpellier-ben, a Paul Valéry Tudományegyetem keretében tevékenykedő Hadtörténelmi és Nemzetvédelmi Kutatóintézet rendezte meg a Francia Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága, a Francia Nemzetvédelmi Tanulmányi Alap és a Francia Hadtörténelmi Intézet támogatásával a „Hadèrők és szövetségi rendszerek" című nemzetközi hadtörténelmi kollokviumot. Az 1981. szeptember 3—5. között megtartott rendezvénysorozaton 151 francia és 28 további országból 96 külföldi kutató vett részt.

A kollokviumot a szeptember 3-i délelőtti plenáris ülésen elnöklő *François Gambiez* hadseregtábornok, a Francia Hadtörténelmi Intézet parancsnoka nyitotta meg. A megjelenteket elsőnek a vendéglátó ország nemzetvédelmi miniszterének, Charles Hernu-nek személyes képviselője, *Pièrre Marais* szemlélőtábornok, a Francia Nemzetvédelmi Tanulmányi Alap főtitkára üdvözölte. A rendezvénynek helyet adó város nevében *Georges Freche* főpolgármester mondott üdvözlő szavakat. Külön köszöntötte a résztvevőket *André Martel* professzor, a Paul Valéry Tudományegyetem rektora, a Hadtörténelmi és Nemzetvédelmi Kutatóintézet igazgatója, továbbá *Jean-Baptiste Duroselle*, a párizsi Sorbonne Egyetem professzora, a Francia Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság nevében *André Corvisier* elnök, a párizsi Sorbonne Egyetem professzora mondott köszönetet a rendezőknek a kollokvium megszervezéséért és a résztvevőknek a munkába való bekapcsolódásért.

A kollokvium plenáris üléseken és egyes korszakokat átfogó hat szekcióban végezte munkáját. Valamennyi elhangzott referátumban központi kérdésként húzódott végig a szövetségi rendszerek tipologizálásával, valamint a nemzeti haderőknek a koalíció igényei szerinti fejlesztésével kapcsolatos vizsgálódás. Többször visszatérő elemzési szempont volt még egy-egy szövetségi rendszerrel kapcsolatosan a politika—stratégia—lehetőség hármasának, az együttműködés formáinak, az egységes politikai irányításnak és katonai vezénylésnek, valamint a nemzeti különbségek és divergáló érdekek koalíción belüli továbbélésének a megnyilatkozása.

Több előadó foglalkozott magyar vonatkozású témákkal. Így *Thomas M. Barker* egyetemi tanár (USA) a harmincéves háborúban az osztrák Habsburgok által kovácsolt szövetségi rendszerrel kapcsolatosan részletesen tárgyalta Albrecht Wallenstein hadvezéri bukását és ezzel kapcsolatosan vizsgálta a császári tisztikar magatartását.

A 17. századi kelet-európai francia szövetségi politikáról szólva *Jean Bérenger* egyetemi tanár (Franciaország) elsődlegesen a francia—magyar katonai együttműködéssel foglalkozott. Részletesen elemezte a harmincéves háború alatti francia—erdélyi kapcsolatokat, az 1660-as években a királyi Magyarország elégedetleneivel szőtt szálakat, a Thököly-felkelésnek és a Rákóczi-szabadságharcnak nyújtott francia politikai, diplomáciai és főleg katonai természetű anyagi támogatást.

Bernhard Kroener tudományos kutató (NSZK) a Rákóczi-szabadságharc szempontjából oly sorsdöntőnek bizonyult kérdést, a 18. század eleji francia—bajor

szövetségi viszonyt részletezte az 1704-es hochstädti csatával összefüggésben, a hadműveleti tervezés és a felső hadvezetés szintjén. Sajnálatos módon éppen a kérdés magyar vonatkozásait hagyta figyelmen kívül. (Az ez irányú kiegészítést e sorok írójának volt módjában megtenni.)

Ugyancsak a Rákóczi-szabadságharccal kapcsolatosan a nemzetközi feltételek szempontjából keltett érdeklődést *Bengt Ahslund* ezredes (Svédország) referátuma, amely Svédország szövetségi viszonyait és haderejének struktúráját vizsgálta az 1680—1720 közti időszakban.

A hazai kutatás által még nem megfelelő mélységben feltárt 1718/20-as francia—spanyol határháborúval kapcsolatos szövetségi viszonyokat és a szemben álló hadseregek mozgósítását tárgyalta *Claude Sturgill* egyetemi tanár (USA). Magyar szempontból az a figyelemre méltó, hogy míg a Francia Királyság diplomáciai-politikai szövetségben állt e háború során a Habsburg-birodalommal, a kisháborúban bevetett francia hadsereg kötelékében éppen a Rákóczi-szabadságharcot követő magyar katonai emigráció alakulatai jeleskedtek.

Jean Nouzil alezredes (Franciaország) referátuma az 1736/39-es törökellenes osztrák—orosz szövetség viszonyait elemezte, továbbá részletesen ismertette a török háborúban két önálló hadszíntéren folyt összecsapásokat. Ezeket részletezve, szólt a Habsburg-hadsereg kötelékében bevetett magyarokról is.

Az osztrák örökösödési háborúban megvalósult osztrákellenes francia—bajor—porosz—szász szövetség jellemzőit vizsgálta az 1742-es csehországi hadjárat példáján *Josiane Ventre-Nouvel* aspiráns (Franciaország). Eddig ismeretlen francia hadinaplók felhasználásával jól érzékeltette nemcsak az általános helyzetet, hanem egyebek között a francia hadseregben szolgáló nagyszámú magyarnak a Habsburg-hadakban bevetett magyarokra gyakorolt vonzását is.

Douglas Porch tudományos kutató (USA) az 1870/71-es francia—porosz háború egyik fontos momentumát, a francia—osztrák—magyar szövetségkötésre irányuló francia diplomáciai törekvést és ennek meghiúsulását tette referátuma tárgyává. A kudarcot döntően meghatározó osztrák—magyar belpolitikai tényező, a birodalmat alkotó nemzetek és nemzetiségek politikai csoportosulásainak érdekösszeütközése és ennek a külpolitikai döntést bénító hatása sajnálatos módon e referátumban elsikkadt.

Románia két világháború közti szövetségi rendszerével kapcsolatosan érintette több ízben is *Alexandru Savu* ezredes (Románia) a korabeli magyar viszonyokat és külpolitikai törekvéseket.

Ugyancsak Romániával kapcsolatosan, az 1938/41 közti szövetségi politikát tárgyalva, részletezte többször a magyar vonatkozásokat *Jürgen Förster* tudományos főmunkatárs (NSZK).

Georges Ostermann tudományos kutató (Franciaország) a jelenkori Magyarországról. illetve annak néphadseregéről szólt több ízben, miközben a NATO-nak és a Varsói Szerződésnek az amerikai stratégiai és harcászati játékokban való megjelenítését ismertette.

Egyetemes történeti területen több előadás hangzott el a nagy összefüggések feltárásának igényével. Így *Jacques Aben* egyetemi docens (Franciaország) a politikai szövetségek és katonai koalíciók alapjául szolgáló gazdaságelméleti koncepciókat ismertette. *Michel Garrabe* egyetemi docens (Franciaország) a katonai koalíciók létrejöttéhez vezető két megelőző periódust, a politikai-diplomáciai előnyben részesítést és a védelmi stratégiák egyeztetését elemezte. A szövetségi rendszerek tipologizálására *Richard Lamb* könyvkiadó (Nagy-Britannia), míg a koalíciós háborúk tipologizálására *Jehuda L. Wallach* egyetemi tanár (Izrael) tett kísérletet. *Pièrre Hoff* szemlélőtábornok (Franciaország) a katonai koalíciók fegyverkezésével kapcsolatos kérdéseket tárgyalta. *Gérard Blanquis* sorhajókapitány (Franciaország) a szövetséges hadműveletek irányításának gyakorlati kérdéseivel foglalkozott. A katonai koalícióknak az egyenruhákra gyakorolt hatását vizsgálta *François Buttner* hadtesttábornok (Franciaország).

A történelmi példák közül a legrégebbit, az ókori Róma által i. e. 216—167 között folytatott macedon háborúkat *Christiane Saulnier* egyetemi docens (Franciaország) mutatta be és ennek kapcsán a szövetséget a hódítás szolgálatában álló időleges eszköznek minősítette. *Gérard Dedeyan* egyetemi docens (Franciaország) a bizánci birodalom hadseregéről, annak sokszínű összetételéről szólt, miközben az abban szolgáló örmények helyzetét vizsgálta. A német-római császári trónért a 12—13. század fordulóján vívott fegyveres küzdelmek szövetségi viszonyaival *Michel Dufeil* egyetemi tanár (Franciaország) foglalkozott.

A további középkori témákat tekintve, *Pièrre Boyer* tudományos főmunkatárs (Franciaország) a Közép-Maghreb térségében a 16. század első felében létrejött szövetségeket és azok fegyverkezését elemezte. Spanyolország észak-afrikai haderőit és ottani szövetségi kapcsolatait ugyanezt az időszakot tekintve *René Quatrefages* tudományos főmunkatárs (Franciaország) tárta a kollokvium elé. *Dominic Pedrazzini* kapitány (Svájc) a 16—18. századi Svájc szövetségi szerződései alapján a katonai kapitulációval kapcsolatos korabeli nézeteket dolgozta fel a referátumában. Az 1604—1649 közti időszakra vonatkozóan Anglia szövetségi viszonyait és az angol haderő állapotát tárgyalta *Ian Roy* tudományos kutató (Nagy-Britannia).

A 18. századdal kapcsolatosan Dánia szövetségi rendszerét, elsősorban a nagyhatalmakhoz fűződő viszony tükrében vizsgálva, mutatta be *Jean-Marie Bizière* középiskolai tanár (Franciaország). *Philippe Masson* kutatóintézeti igazgató (Franciaország) az e korban a tengeri stratégiában játszott szerep alapján vizsgálta a francia—spanyol szövetség kérdéseit. A spanyol örökösödési háború időszakában a francia hadseregbe beépült ír ezredekről szólt *Micheline Kerney-Walsh* főlevéltáros (Írország) referátumra. *François A. Paoli* ezredes (Franciaország) Korzikának az e század második felében a Földközi-tenger térségében lezajlott fegyveres konfliktusokban játszott szerepét vázolta. *Robert Wright* tudományos kutató (USA) azt a folyamatot mutatta be, miként született meg az Egyesült Államok hadserege az 1775—1783 közti forradalmi függetlenségi háború során. Elemzési szempontja a francia modellnek az amerikai megvalósulása volt.

A Nagy Francia Forradalom korszakára rátérve, *Jacques Godechot* tudományos kutató (Franciaország) az 1799-es franciaellenes koalíció jellemzőit részletezte. A napóleoni háborúkkal kapcsolatosan Hamburg példáján *Daniel Reichel* ezredes (Svájc) a semlegesség, csatlósság és a végsőkig való védekezés kérdését elemezte.

Egészen más, a kollokvium résztvevőinek nagy része számára ismeretlen világba kalauzolt el *Thierry Saignes* középiskolai tanár (Franciaország), aki a délkelet-bolíviai indiánok 18—19. századi szövetségi rendszerének feltételeit és korlátait ismertette.

A 19. századról szólva, elsőnek *Demetrius Dvoichenko de Markov* egyetemi tanár (USA) referátuma érdemel említést, ebben az 1806/12-es orosz—török háborúval kapcsolatosan az Orosz Birodalom és az általa megszállt Moldva és Havasalföld szövetségének kérdését vizsgálta. *Dominique David* tudományos kutató (Franciaország) a Szent Szövetségben megtestesülő európai méretű együttműködést vázolta fel. *Jean Vidalenc* egyetemi tanár (Franciaország) az 1823-as francia—spanyol háború politikai, diplomáciai és katonai vonatkozásait tárgyalta. *Wolfgang Petter* tudományos főmunkatárs (NSZK) az 1815—1866 között a Német Szövetség keretében megnyilvánuló katonai együttműködést elemezte. *Edouard Even* őrnagy (Franciaország) az 1866-os porosz—osztrák háborút követően az Észak-német Szövetség és a dél-német államok között megkötött szövetségi egyezmények és katonai megállapodások jellemzőit mutatta be. *Mohamed Nabil Mourabet* tudományos kutató (Szíria) referátuma az itáliai együttműködés kérdéseivel foglalkozott.

Az Európán kívüli területekre rátérve, *Tierno Mouctar Bah* egyetemi tanár (Kamerun) Nyugat-Szudán vonatkozásában vizsgálta a 19. századi gyarmati hódítás stratégiáját, a háború és diplomácia dialektikáját. *Khelifa Chater* egyetemi docens (Tunézia) az 1830/31-es konstantinápolyi és oráni francia—tunéziai „egyezményeket" ismertette. Az 1861/65-ös amerikai polgárháborúban küzdő felek külföldi szövetségkereséseit elemezte *Raimondo Luraghi* egyetemi tanár (Olaszország) referátuma.

Az imperializmus korával kapcsolatosan *Gerd Krumeich* egyetemi adjunktus (NSZK) „Támadás a végsőkig és félelem a siettetett rohamtól" címmel az első világháborút megelőző francia katonai doktrínát elemezte. A francia védelmi doktrínának a diplomáciával való összefüggéseit ugyanebben az időszakban *Jean-Claude Allain* egyetemi tanár (Franciaország) részletezte, különösen a válságperiódusok vonatkozásában. *Jean Defrasne* ezredes (Franciaország) az 1899-es afgán válság próbatételének szemszögéből vizsgálta a francia—orosz és a francia—angol szövetséget. A brit hadseregről ebben az időszakban a francia Legfelsőbb Haditanács és a francia Parlament által alkotott képet *Jean-Charles Jauffret* középiskolai tanár (Franciaország) mutatta be. *Jacques Fremeaux* középiskolai tanár (Franciaország) a francia hadvezetésnek Líbiával kapcsolatos ezen időszakbeli magatartását, „a jószomszédság és a szövetség" elvének érvényesülését tárgyalta. A másik

hatalmi csoportosulással kapcsolatosan *Oreste Bovio* ezredes (Olaszország) a hármasszövetséget és annak az olasz hadseregre gyakorolt hatását elemezte. *Ulrich Trumpener* egyetemi tanár (USA) a német haderőnek az Oszmán—Török Birodalommal kapcsolatos elképzeléseit és a diplomáciára gyakorolt nyomását, továbbá az ennek eredményeként bejárt, a politikai megállapodástól a fegyveres szövetségig vezető utat mutatta be.

A 20. századi háborúkkal általában, mégpedig a szövetséges hadműveleti együttműködés szempontjából foglalkozott *Benjamin F. Cooling* tudományos igazgatóhelyettes (USA) referátuma. Ugyancsak az egész század vonatkozásában tárgyalta *Manuel Espadas-Burgos* kutatóintézeti igazgató (Spanyolország) Spanyolországnak az európai szövetségi rendszerekhez fűződő viszonyát. Konkrétan az első világháború alatti spanyol semlegesség volt *José Calvon* tudományos kutató (Spanyolország) referátumának a tárgya. Ugyancsak az első világháborút vizsgálta „a döntés megkettőződésének" a szemszögéből *Harold C. Deutsch* egyetemi tanár (USA). Teljesen új levéltári források bemutatásával *Emmanuel Chadeau* egyetemi tanár (Franciaország) az első világháborúval kapcsolatosan a stratégiai szövetségek és az ipari érdekeltségek kölcsönhatásait szemléltette. *Jean Vanwelkenhuyzen* kutatóintézeti igazgató (Belgium) a belga főparancsnokságnak és a szövetségeseknek a két világháború alatti kapcsolataival összefüggésben összehasonlító vizsgálatra vállalkozott. Ugyancsak érdekes összefüggést, az első világháborúnak az iraki nacionalizmusra gyakorolt hatását részletezte referátumában *Edward Szymański* tudományos főmunkatárs (Lengyelország).

A legújabb korba vezetett át *Jean Delmas* tábornok (Franciaország) referátuma, amely „A francia—orosz szövetség és a bolsevik forradalom" címmel a francia főparancsnokságnak Oroszországgal kapcsolatos 1917/18-as magatartását elemezte. Ugyancsak a francia hadvezetésnek a szovjet szövetséggel kapcsolatos megfontolásait vizsgálta a harmincas évek vonatkozásában *Maurice Vaisse* egyetemi adjunktus (Franciaország).

A két világháború közti időszakra több további referátum vonatkozott. *Miguel Alonso Baquer* őrnagy (Spanyolország) a marokkói kérdéssel kapcsolatos húszas évekbeli spanyol—francia együttműködést mutatta be. A húszas-harmincas évekbeli haditengerészeti együttműködés kérdéseit *Philip K. Lundeberg* tudományos kutató (USA) tette vizsgálat tárgyává. Franciaország 1935-ös haditengerészeti kilátásait elemezte konkrétan *Marc Nouschi* középiskolai tanár (Franciaország). *Gilbert Bodinier* tudományos kutató (Franciaország) a francia—angol katonai együttműködés 1936/39-es periódusát és ennek az angol közvéleményben való tükröződését szemléltette a londoni francia katonai attasé jelentéseinek tükrében. A tengelyhatalmakkal kapcsolatosan *Lucio Ceva* ügyvéd (Olaszország) az 1939-es német—olasz katonai tárgyalásokat részletezte.

A második világháború alatti antifasiszta fegyveres koalíció jellemzőit, a résztvevők szándékait, lehetőségeit és tetteit vizsgálta referátumában *Pavel A. Zsilin* altábornagy, akadémiai levelező tag (Szovjetunió). Az 1939-es lengyel—francia katonai szövetséget a lehetőségek, a lengyel várakozás és a valóság hármas tükrében villantotta fel *Andrzej Rzepniewski* tudományos főmunkatárs (Lengyelország). Lengyelországnak az antifasiszta koalíció keretében kifejtett különböző fegyveres erőfeszítéseit *Rudolf Dzipanow* dandártábornok (Lengyelország) mutatta be. *François Coulet* nyugalmazott nagykövet (Franciaország) a Szabad Franciaország és az Egyesült Királyság antifasiszta együttműködésének jellemzőit elemezte. A hadihajózás területén megnyilatkozott angol—amerikai együttműködés volt *David Lyon* tudományos kutató (Nagy-Britannia) referátumának a tárgya. *Matti Lappalainen* ezredes (Finnország) a második világháború alatti finn—német politikai és katonai kapcsolatok sajátosságairól szólt. Az 1940 májusi hadjárat példáján szemléltette *Jan Frans Verbruggen* tudományos kutató (Belgium) a belga hadvezetés magatartását. A Görögország elleni olasz agresszió idején, 1940/41-ben angol részről Görögországnak nyújtott segítséget tárgyalta *Robert Higham* egyetemi tanár (USA). A Földközi-tenger térségében 1940/43-ban megnyilvánult német—olasz katonai együttműködéssel *Juseppe Santoni* tudományos kutató (Olaszország) foglalkozott. Az olasz főparancsnokság részéről a Németországgal való szövetség felszámolására indított akciót *Filippo Frascati* egyetemi tanár (Olaszország) ismertette. Az antifasiszta koalíció olaszországi hadjárata során megnyilatkozott együttműködésének jellemzőit *Ernest Fisher* ezredes (USA) foglalta össze. Az ázsiai hadszíntérrel kapcsolatosan *Claude Hesse d'Alzon* ezredes (Franciaország) az indokínai, *Pièrre Saint-Macary* tábornok (Franciaország) a burmai hadjárat ide-

jén megvalósult koalíciós együttműködés sajátosságait részletezte.

A jelenkorra rátérve. *Louis Pilandon* egyetemi tanár (Franciaország) az egyes szövetségi rendszerekbe tömörült államok honvédelmi kiadásainak összehasonlításával mutatta be az európai hatalmi egyensúlyhoz vezető utat. *Olav Riste* kutatóintézeti igazgató (Norvégia) referátuma az 1945/48 közti észak-európai katonai együttműködést vázolta fel. *Jacques Vernet* alezredes (Franciaország) az 1944-es moszkvai és dunkerque-i egyezménytől a NATO-hoz vezető francia utat ismertette. A NATO-hoz való csatlakozásnak a francia légihadseregre gyakorolt hatását *Patrick Façon* kutatóintézeti igazgató (Franciaország) elemezte. *Pièrre Melandri* egyetemi docens (Franciaország) az atomfegyverekkel való felszerelésnek a NATO-n belüli jelentkezését vizsgálta az 1957/65-ös időszakban. A NATO-nak az olasz hadsereg struktúrájára, doktrínájára és kultúrájára gyakorolt befolyását *Giorgio Rochat* egyetemi tanár (Olaszország) vette szemügyre. *Jacques Soppelsa* egyetemi tanár (Franciaország) témájául a Jimmy Carter elnöksége idején a NATO-val kapcsolatosan megnyilvánult amerikai politikát választotta. A NATO-tagországok közti mai politikai nézetegyeztetést *Jean Picard* ezredes (Franciaország), a fegyverkezés területén való napi együttműködést pedig *Claude Carlier* tudományos kutató (Franciaország) ismertette.

Európán kívülre tekintett *Serge Bernier* tudományos kutató (Kanada), aki az 1956-os szuezi válság időszakában megnyilvánult francia—angol együttműködésről szólt referátumában. Az Indokínában megnyilatkozott 1950/54-es amerikai—francia együttműködéssel két előadás is foglalkozott, *Trumbull Higgins* egyetemi tanár (USA) inkább a diplomáciai vonatkozásokat, míg *Ronald Spector* tudományos kutató (USA) erőteljesebben a katonai együttműködést emelte ki. *Richard Hunt* tudományos kutató (USA) az 1965/68-as időszakkal kapcsolatosan az Egyesült Államok vietnami szövetségeseiről, első sorban pedig az újoncozás és a vezénylés kérdéseiről szólt. Az izraeli—arab konfrontáció kérdése két oldalról került megvilágításra, *Carol Iancu* egyetemi adjunktus (Izrael) és *Samaha Khoury* egyetemi tanár (Libanon) élesen ütköző szempontok szerint értékelte az 1973-as háború eseményeit. Az arab világ védelmére vonatkozó megállapodásokat és szövetségkötéseket *Abdelkrim Cherif* tudományos kutató (Algéria) mutatta be.

Ugyancsak napi kérdésekkel foglalkozott több más előadó is. *Jean-Pièrre Maury* egyetemi adjunktus és *Jean-Luc Susini* egyetemi adjunktus (mindkettő Franciaország) a francia nemzetvédelem körüli belső vitát ismertette, előbbi a belpolitikai, utóbbi a külpolitikai oldalra helyezve a hangsúlyt. *Roman Kolkowicz* egyetemi tanár (USA) referátuma azt tükrözte, hogyan látja a korlátozott hadviselés Varsói Szerződésen belüli elméleti és gyakorlati jelentkezését. Spanyolország védelmi rendszerének jövőjét, különös tekintettel a NATO-hoz való csatlakozásra, villantotta fel *Joaquim Blanco Ande* egyetemi tanár (Spanyolország). *André Martin-Pannetier* egyetemi docens (Franciaország) az ENSZ jelenével és jövőjével kapcsolatos nézeteit adta elő.

Az egyes elhangzott referátumokat a plenáris üléseken és az egyes szekciókban is eleven vita követte. Így a sokrétű témafeldolgozás jó lehetőséget nyújtott az egyetemes hadtörténelem alapvető kérdéseinek a megvitatására, a különböző világnézetű, ideológiájú, iskolájú és nemzetiségű kutatók nyílt, korrekt, tárgyszerű és tudományos igényű eszmecseréjére. A haderőkkel és szövetségi rendszerekkel kapcsolatos sokféle és igen eltérő szinten kifejtett nézet nem tett lehetővé semmiféle összefoglaló értékelést.

A szeptember 5-i esti plenáris záróülésen a házigazdák nevében *René Quatrefages*. a Hadtörténelmi és Nemzetvédelmi Kutatóintézet tudományos főmunkatársa mondott köszönetet a megjelentek aktív részvételéért. Hangsúlyozta, hogy ez a kollokvium jelentős hozzájárulás a montpellier-i kutatóintézetnek ahhoz a tevékenységéhez, amelyet a nemzetvédelem területén elsődlegesen a fegyveres harc politológiájával és szociológiájával kapcsolatosan folytat.

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottságban egyesült nemzeti bizottságok megjelent tagjai nevében *André Corvisier* elnök mondott köszönetet az elkészített referátumokért, a nyílt és őszinte vitáért. Külön kiemelte annak jelentőségét, hogy a hadtörténészeken és a hadtudomány más ágainak művelőin kívül számos egyéb határtudomány képviselői is részt vettek a kollokvium munkájában.

A nemzetközi kollokvium az elnöklő *François Gambiez* hadseregtábornok zárszavával ért véget, aki a sokoldalú feldolgozásból levonható általánosítást jelölte meg a résztvevők jövendő feladatának.

A tudományos ülésszakhoz kapcsolódva több rendezvény biztosított lehetőséget a kötetlen eszmecserére is. Így szeptember 2-án *André Martel* professzor, a Paul Valéry Tudományegyetem rektora, szeptember 3-án *Bernard Planchon* hadosztálytábornok, a Montpellierben állomásozó 54. hadosztály parancsnoka, szeptember 4-én *Louis Pittel* hadosztálytábornok, a montpellier-i Gyalogos Tisztiiskola parancsnoka, szeptember 5-én *Georges Freche,* Montpellier főpolgármestere adott fogadást a kollokvium résztvevői tiszteletére. Ugyancsak szeptember 5-én az összegyűlt hadtörténészeknek és rokontudománybeli kutatóknak módjuk volt megismerkedni a montpellier-i Gyalogsági Múzeum gyűjteményével. Szeptember 6-án pedig a rendezők egész napos kirándulást szerveztek a Rhône torkolatában a Földközi-tenger partján elterülő Camargue-i Természetvédelmi Területre.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a franciaországi Montpellier-ben megtartott ez évi nemzetközi hadtörténelmi kollokvium hozzájárult a nemzetközi tudományos együttműködés fenntartásához szakterületünkön. Ezért elsődlegesen a francia rendező szerveknek jár köszönet, akik mindent megtettek ennek biztosítására.

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1979. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

I. RÉSZ

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, historiográfiák, sajtótörténet, terminológia
Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései
Tudományos élet
A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben
Múzeumi, levéltári, könyvtári és térképtári gyűjtemények

II. A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

Általános és összefoglaló munkák
Vártörténet
A haditechnika története
A hírszerzés és kémkedés története

III. MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNETE

Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól 1526-ig
Magyarország hadtörténelme 1526—1711
Magyarország hadtörténelme 1711—1848
Az 1848—1849. évi szabadságharc
Magyarország hadtörténelme 1850—1918
Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme
Magyar internacionalisták a Szovjetunióban
Magyarország hadtörténelme 1919—1939
Magyarország a második világháborúban
- Hazánk felszabadulása
- Ellenállási mozgalom és partizánharcok
- Magyarország és a magyar fegyveres erők története 1944—1979
- A Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek évfordulói

IV. EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM

A legrégibb időktől 1918-ig
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és polgárháború
A két világháború közötti időszak hadtörténelme
A második világháború
- Háborús propaganda
- Ellenállási mozgalom. Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában
- Háborús bűnök

A második világháború utáni időszak hadtörténelme
A szocialista államok fegyveres erői

V. ÉLETRAJZOK, EMLÉKEZÉSEK

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

ÉT	Élet és Tudomány
HK	Hadtörténelmi Közlemények
HO	Honvédelem
HSz	Honvédségi Szemle
ISz	Igaz Szó
Mo	Magyarország
N	Néphadsereg
PK	Párttörténeti Közlemények
Sz	Századok
TSz	Történelmi Szemle

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, historiográfiák, sajtótörténet, terminológia

Az Akadémiai Értesítő repertóriuma, 1958—1977. (Szerk. a Szerk. Biz. [Kiad. a] Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Fel. kiad. D. Szabó István. [Bp.] ZMKA ny.) 1978. 89 p.
[Magyar katonai folyóiratok repertóriumai.]

Bényе Miklós: A Tanácsköztársaság debreceni sajtójának repertóriuma. Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár, 1979. 156 p.

Dalmi Kálmánné—*Takács* Miklós: Vas megye irodalma. Bibliográfia és repertórium. — Vasi Szemle. 1979. 1. sz. 123—130., 2. sz. 298—305., 3. sz.-hoz mell., 4. sz. 625—636. p.

Damó László: A Honvédelem megjelenésének 30. évfordulója elé. — HO, 1979. 7. sz. 3—10. p.

Daniss Győző: Világszabadság — Penza, 1918. Egy magyar hadifogolylap történetéből — Új Auróra, 1979. 3. sz. 121—128. p.

„Dobban a föld". Ajánlójegyzék az 1918-as polgári demokratikus forradalom győzelmének, a KMP megalakulásának és a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 60. évfordulójára. Összeáll: Óhegyi Pálné, Pataki Ferencné, Bánhegyi Gyuláné. Bp.) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1978. 50 p.

Dózsa és Mohács százada. Ajánló bibliográfia. (Összeáll. Szathmáryné Rékásy Ildikó.) Szolnok, Verseghy M. Könyvtár, 1978. 62 p.

1918—1919. A magyarországi polgári demokratikus forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság történetének válogatott bibliográfiája. (Szerk. Balassa Györgyi és Rozsnyói Ágnes.) Bp. Országos Pedagógiai Int. K. 1979. 52 p.

Az 1976. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 2. r. Összeáll. Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK 1979. 2. sz. 351—363. p.

Az 1977-ben Magyarországon megjelent történeti munkák bibliográfiája. — Acta Historica, 1979. 1—2. sz. 205—232. p.

Fenyő István: Akadémiánk első folyóirata, a Tudománytár (1834—1844). — Magyar Tudomány, 1979. 10. sz. 747—754. p.

Folyóiratrepertórium 1976. [Külföldi történelmi folyóiratok.] — Világtörténet, 1979. I. sz. 113—156., 2. sz. 127—163. p.

Gömöri György: A Thököly-szabadságharc a korabeli angol irodalomban. — Magyar Nemzet, 1979. 99. sz. 4. p.

Gregor, F.: Régi magyar katonai fogalom: a vajda és ennek szláv vonatkozásai. — Studia Slavica, 1979. 1—4. sz. 143—152. p.

Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam I—XXV. évfolyam, 1954—1978. (Repertórium. Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár tudományos munkatársai. Szakmailag ell. Nádor Tibor. Bp. (Zrínyi K.) 1979. 175 p.
/Magyar katonai folyóiratok repertóriumai 2./

Honvédelem. A Magyar Néphadsereg hadtudományi folyóirata. (Összeáll. az MN Honvédelem Szerk. koll. Bp. HM Központi ny.) 1979. 199 p. 7 cm.
Honvédelem című folyóirat megjelenésének 30. évfordulójára.

Honvédelem 1949—1978. (Repertórium. 1. r. Összeáll. Berki Imréné. Köles Ferencné, Rada Ferenc.) Bp. (Zrínyi K.) 1979. 217 p.
/Magyar katonai folyóiratok repertóriumai 1./

20 éves a Polgári Védelem. — Polgári Védelem, 1979. 6. sz. 18. p.

Iványi Sándor: Heves megye történeti irodalma. Válogatott bibliográfia. — Archívum, 1979. 9. sz. 154—173. p.

Kulcsár Istvánné: Esztergom és vidéke. 1918. október 6.—1919. május 18. Repertórium. Tatabánya, Komárom megyei Könyvtár, 1979. 123 p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1976. 1—2. r. (Összeáll. Viniczai István, Windisch Aladárné.) — HK, 1979. 3. sz. 500—516., 4. sz. 663—679. p.

Lukács Lajos: Az 1848—49-es magyar emigráció itáliai tevékenységének historiográfiája. — Acta Historica. 1978. 3—4. sz. 249—276. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke 1978. július—december, 1979. január—június. — PK, 1979. 1. sz. 238—239., 2. sz. 272—273., 3. sz. 263—265., 4. sz. 249—251. p.

A magyar sajtó története. I. 1705—1848. Írták: Fenyő István, Kókay György. Szerk. Kókay György. [Kiad. a] MTA Irodalomtudományi Intézete, a Magyar Újságírók Szövetsége. Bp. Akad. K. 1979. 831 p. 22 t.

A Magyar Tanácsköztársaság. (Válogatott bibliográfia. Összeáll. Felkai Lászlóné.) — Könyv és Nevelés. 1979. 1. sz. 17—23. p.

A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme. /Az 1969—1978. években megjelent irodalom bibliográfiája./ (Összeáll. Viniczai István, Windisch Aladárné.) — HK, 1979. 1. sz. 160—182. p.

Magyar történelmi kronológia. Az őstörnettől 1970-ig. (Írták: Benczédi László, Gunst Péter stb. Szerk. Gunst Péter.) 3. átdolg. kiad. Bp. Tankönyvk. 1979. 587 p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák /önálló kötetek, tanulmányok, cikkek/ jegyzéke. /1978. január 1—december 31./ Összeáll. Rozsnyói Ágnes, Sz. Gyivicsán Mária. — Sz 1979. 6. sz. 1191—1306. p.

Markovits Györgyi: Elindultam szép hazámból. A magyar ellenállási mozgalom történetéhez. (A svájci magyar antifasiszta emigránsok sajtóorgánuma: „A Magyar Nemzet Függetlenségi Frontja Közleményei" 1943—1945 között megjelent számai.) — Magyar Hírlap, 1979. 217. sz. 9. p.

Márkus László: A legújabbkori magyar sajtótörténetírás módszertanáról, különös tekintettel az 1919—1944 közötti magyar sajtó történetére. — Sz, 1979. 5. sz. 884—902. p.

Márkus László—*Vásárhelyi* Miklós: A sajtó szerepe Magyarországon a háborús propaganda terjesztésében. — TSz, 1979. 3—4. sz. 505—521. p.
Ua. Acta Historica, 1979. 3—4. sz. 343—366. p.

Mercurius Veridicus 1705—1710. Az első hazai hírlap hasonmás kiadása. Ford. Kenéz Győző. Bev., (jegyz.) Benda Kálmán. (Bp.) M. Helikon. (Európa K.) 1979. 141 p.
/Bibliotheca Historica./

A Mindenes Gyűjtemény repertóriuma 1789—1792. (Összeáll. Tapolcainé Sáray Szabó Éva.) Kiad. az Országos Széchenyi Könyvtár Könyvtártud. és Módszertani Központ, József Attila Megyei Könyvtár. Bp. — Tatabánya, Soksz. 1979. 230 p.

Oláh István: A Honvédelem 30 éves jubileumi évfordulójára. — HO, 1979. 11. sz. 3—4. p.

Pető István: Az 1944 júliusi illegális Magyar Nemzet. — Magyar Nemzet, 1979. 78. sz. 9. p.

Rákóczy Rozália: A Magyar Tanácsköztársaság katonai sajtójáról. — HK, 1979. 1. sz. 96—125. p.

Romsics Ignác: Az 1918—19-es forradalmak historiográfiájáról. — Palócföld, 1979. 1. sz. 3—5. p.

Szabó Magdolna: „Nem vagyunk egyedül". A Magyar Tanácsköztársaság szovjet-oroszországi sajtóvisszhangjáról. — Magyar Nemzet. 1979. 65. sz. 9. p.

Szemelvények a Szovjet Katonai Enciklopédia köteteiből. I. r. [A válogatás a Szovetszkaja Voennaja Enciklopedija, (Moszkva, 1976.) 1—2. kötete alapján készült. Kiad. a] MNVK Tudományos oszt., Szab. szerk. és koordinációs oszt. Bp. Zrínyi K. 1979. 209 p.
Kézirat gyanánt.

Szilágyi János Egy magyar folyóirat Moszkvában. Sarló és Kalapács. — ÉT, 1979. 50. sz. 1571—1573. p.

Timár Ede: A budapesti Pravda. Az orosz internacionalisták magyarországi újságja 1919-ben. — Magyar Sajtó, 1979. 2. sz. 59—61. p.

Varga László: Amikor a Pravdát Hatvanban, Gyöngyösön és Füzesabonyban terjesztették. — Hevesi Szemle, 1979. 1. sz. 44—45. p.

Vizi János: Honvédségi Szemle. A magyar néphadsereg központi folyóirata. — MHSZ Élet, 1979. 24. sz. 21. p.

Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései

Ács Tibor: Adalékok Mészáros Lázár tudományos munkásságához és katonai portréjához. — HK, 1979. 4. sz. 623—639. p.

Ács Tibor: Az első hadügyér (Mészáros Lázár). 1—2. r. — ISz., 1979. 4. sz. 20—21., 5. sz. 26—27. p.

Borsányi György: Memoár, forrásérték, kritika. [Néhány mai magyar memoár

népszerűségéről és megbízhatóságáról.] — Társadalmi Szemle, 1979. 2. sz. 45—52. p.

Benczédi László: A Thököly-felkelés helye a magyar történelemben. — Magyar Tudomány, 1979. 5. sz. 337—345. p.

Dobai Péter: Történelem, ereklyék nélkül. Andorka Rudolf naplójáról és Kádár Gyula emlékiratáról. — Valóság. 1979. 2. sz. 22—32. p.

Gazsi József: Eredmények és feladatok az antifasiszta ellenállási mozgalom kutatásában. — HK, 1979. 2. sz. 293—307. p.

Glatz Ferenc: A történeti értékek átrendezése. — Magyar Hírlap, 1979. 65. sz. 9. p.

Hanák Péter: Történeti önismeret. A múltkép változása. — Magyar Hírlap, 1979. 194. sz. 9. p.

Kálmán Endre: „... A magyarok pártján állunk..." Engels kiadatlan cikkei a magyar szabadságharcról. — Új Tükör, 1979. 51. sz. 6. p.

Kosáry Domokos: A magyar történetírás a „romantika korában". — Irodalomtörténeti Közlemények, 1978. 5—6. sz. 540—560. p.

Mészáros Lázár: A katonaságról. A Magyar Tudós Társaság levelező tagi székfoglaló értekezése 1845. [Hasonmás kiad.] (Szerk., előszó. életrajzi adatok, jegyz. Ács Tibor.) Bp. Zrínyi K. 1979. 88 p.
A kézirat fakszimiléje: 9—44. p.

Nemes Dezső: A Tanácsköztársaság történetének egyes vitatott kérdéseihez. — Társadalmi Szemle, 1979. 6. sz. 84—88. p.

Papp Zsolt: Egy mozzanat felnagyítása. Károlyi Mihály monográfiák (Hajdu T.—Jemnitz J.—Litván Gy.) ürügyén. — Valóság, 1979. 2. sz. 42—46. p.

Páskándi Géza: Történelmi invokáció, történelmi nosztalgiák. Stíluspszichológiai adalékok egy régi ügyben. (Thaly Kálmánról.) — Napjaink, 1979. 9. sz. 3—7. p.

Sahnazarov, G. H.: A béke alapfogalmainak elemzése. — Társadalmi Szemle, 1979. 11. sz. 56—69. p.

Siklós András: Utópia vagy realitás. A világforradalom kérdése az újabb történeti irodalomban. — PK, 1979. 3. sz. 125—135. p.

Tilkovszky Lóránt: Bajcsy-Zsilinszky (Endre) a magyar hadtörténelemről. — Békési Élet, 1979. 3. sz. 340—350. p.

Vass Henrik A Tanácsköztársaság a magyar történelemben. — PK, 1979. 3. sz. 111—124. p.

Bona Gábor: Szerb—magyar szakértői konferencia az 1848—49-es szerb—magyar kapcsolatok témájáról. — Sz, 1979. 6. sz. 1105—1112. p.

Elméleti emlékülés a Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója tiszteletére. Szentendre, 1979. (február 27.) [Kiad. a Kossuth Lajos Katonai Főiskola.] Szentendre, Soksz. 1979. 75 p.

Enyhülés és leszerelés. [Az Országos Béketanács Tudományos Bizottsága, a Magyar Tudományos Akadémia tudományos tanácskozása, 1976. november 12.] Kiad. a Magyar Országos Béketanács Tudományos Bizottsága. Bp. 1977. 83 p.
/Tudósok — korunkról. 2./

Gazsi József: „Kossuth rádió, Moszkva!" (Előadás a „Háborús propaganda és illegális sajtó a második világháború időszakában Délkelet Európában 1941—1945" c. témában rendezett nemzetközi konferencián /Budapest, 1978. november 2—4./) — Rádió és Televízió Szemle. 1979. 2. sz. 48—50. p.

Gazsi József: Tudományos konferencia a magyar antifasiszta ellenállásról (Salgótarjánban). — HK, 1979. 2. sz. 345—350. p.

A hajdúszoboszlói Thököly-konferencia, 1978. október 2—3. /Ism. Kalmár J. M./ — Acta Historica, 1979. 1—2. sz. 199—204. p.

A haladás élvonalában. Tudományos ülésszak a Tanácsköztársaság 60. évfordulója alkalmából. — Népszabadság, 1979. 55. sz. 5. p.

Hazafiság és nemzetköziség a marxizmus—leninizmusban. Propagandisták elméleti tanácskozása, Veszprém — 1978. (Bp.) Kossuth K. 1979. 74 p.

Magyar—csehszlovák tudományos ülés a 17—18. századi függetlenségi harcokról. Ism. Szarka L. — Acta Historica, 1979. 1—2. sz. 155—164. p.

Móricz Lajos: Erősödnek a tudományos tanácsok. — HO, 1979. 1. sz. 127—133. p.

Móricz Lajos: A tudományos munka és annak elismerése. — HO, 1979. 2. sz. 61—65. p.

Nemzetközi konferencia „A háborús propaganda és az illegális sajtó Délkelet-Európában a második világháború idején" c. témáról. /Budapest, 1978. november 2—4. Ism. Juhász Gyula./ — Acta Historica, 1979. 3—4. sz. 339—342. p.

Pach Zsigmond Pál: Társadalomtudományok és tudományközi kapcsolatok. — Népszabadság, 1979. 48. sz. 4—5. p.

Pesti János: Antifasizmus, ellenállás, partizánharcok. [A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom a második világháborúban c. tudományos konferencia Salgótarjánban.] — Történelemtanítás, 1979. 5. sz. 14—17. p.

Pritz Pál: A Tanácsköztársaság 60. évfordulója. (1979. március 6—7-én az MTA az MSZMP KB Párttörténeti Intézetével, Társadalomtudományi Intézetével, a Politikai Főiskolával, az ELTE-vel és a Hadtörténelmi Intézettel közösen tudományos ülésszakot rendezett.) — Magyar Tudomány, 1979. 7. sz. 549—555. p.

Rottler Ferenc: A magyar—szovjet társadalomtudományi kutatások. — Magyar Nemzet. 1979. 195. sz. 8. p.

Rottler Ferenc: Magyar és szovjet társadalomtudósok tanácskozása Közép-Ázsiában. — Magyar Nemzet, 1979. 190. sz. 8. p.

Szemkeő Endre: A plovdivi XXVI. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszus katonaorvosi szekciójának tevékenysége. /Beszámoló./ — Honvédorvos, 1979. 1—2. sz. 145—146. p.

A szocialista országok honvédelmi szervezeteinek az ifjúság hazafias honvédelmi nevelése kérdéseivel foglalkozó konferenciája. Balatonalmádi, 1978. május 29.—június 3. (Szerk. Szabó István.) Kiad. a Magyar Honvédelmi Szövetség. [Bp.] 1978. 134 p. 4 t.

Zachar József: Nemzetközi tudományos konferencia a Thököly-felkelés 300. évfordulója alkalmából. — HK, 1979. 2. sz. 337—344. p.

Zágoni Ernő: Megnyitó és zárszó. Tudományos emlékülés a Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója alkalmából a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián. — Akadémiai Közlemények, 69. sz. 1979. 5—7., 99—101. p.

Zelei Miklós: Monte Cassino útja. /Lengyel—magyar tudományos ülésszak az 1939—1945. évi lengyel emigráció kezdetének évfordulója alkalmából./ — Magyar Hírlap, 1979. 237. sz. 6. p.

A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben

Bálint Sándor: A régi szegedi katonaélet. Népi emlékezet és helyi hagyományok. — Etnográfia, 1979. 1. sz. 54—68. p.

Bányai Tibor—*Benda* Gábor: Középiskolások viszonya a hadsereghez, tanulói vélemények tükrében. — Katonai Főiskolai Közlemények, 1979. 2. sz. 156—169. p.

Benedek Gyula: Hadtörténelmi munkafüzet. Összeáll. — —. 2. átd. kiad. [Kiad. a] MN Zalka Máté Katona Műszaki Főiskola Általános Katonai Tanszék. Bp. Soksz. 1979. 158 p.

Benedek Gyula: Legújabbkori hadtörténelem. Egységes jegyzet a katonai főiskolai hallgatók számára. (Mell. összeáll. Olajos János.) [Kiad. a] MN Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola. Bp. Soksz. 1979. 241 p.

Domokos Mátyás: A pályatárs szemével. Válaszol Cseres Tibor. Háborús téma és írói felelősség. [Elhangzott a Magyar Rádióban.] — Kortárs, 1979. 5. sz. 803—813. p.

Érdemrend a zászlón. Kiad. a Magyar Honvédelmi Szövetség Országos Központ Agitációs és Propaganda Osztálya. [Bp.] Házi soksz. (1979.) 231 p. illusztr.

Hazafiságunk, proletárinternacionalizmusunk éltető forrása, 1919. — HSz, 1979. 3. sz. 1—7. p.

Keserű Ernő: A mindennapok hazafisága. — Magyar Nemzet, 1979. 35. sz. 1. p.

Marics Gyula: A szovjet hadsereg harci tapasztalatait feldolgozó irodalmi alkotások a kiképző és nevelő munka nélkülözhetetlen segítői. — HSz, 1979. 5. sz. 73—75. p.

Nők a honvédelemért. A Szolnokon megrendezett nőaktíva jegyzőkönyve 1978. október 13. (Szerk. Varga Viktória. Közrem. Buczkó Imre, Gemela Ede, Vass Lajos. Fotók: Nagy Z. Imre, Pátkai Jenő. Kiad. a Magyar Honvédelmi Szövetség Országos Központ Agitációs és propaganda oszt. [Bp.] Házi soksz.) 1979. 159 p. illusztr.

Szabó Egon: A hazafias és internacionalista nevelés napirenden levő feladatai. — HO, 1979. 4. sz. 61—65. p.

Szabolcs Ottó: Az antifasiszta ellenállás és partizánharc története tanításának kérdései az általános és középiskolában. — HK, 1979. 2. sz. 281—292. p.

Tóth [Károly]: Az ifjúság honvédelmi nevelése Szolnok megyében. — Polgári Védelem, 1979. 1. sz. 8—9. p.

Uszta Gyula: A Magyar Partizánszövetség és a Hazafias Népfront együttműködése a történelmi emlékek ápolásában. — Honismeret, 1979. 5—6. sz. 28—30. p.

Varga Lajos Márton: Megélni történelmünket. Kérdések Nemeskürty Istvánhoz. — Népszava, 1979. 79. sz. 10—11. p.

Zentai Ferenc: Év végi számvetés a honvédelmi nevelőmunka tapasztalatairól a polgári védelem területén. — Polgári Védelem, 1979. 1. sz. 18—19. p.

Múzeumi, levéltári, könyvtári és térképtári gyűjtemények

Babiscsenko, L.: A Magyar Tanácsköztársaság dokumentumai a Szovjetunió Központi Forradalmi Múzeumában. — A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közleményei, 1979. 1. sz. 8—18. p.

Balla György: Magyar vonatkozású kéziratos térképek Karlsruhében. — Geodézia és Kartográfia, 1979. 3. sz. 199—208. p.

Bán Károly: Huszármentéért tüzérfelszerelés. [Új szerzemények kiállítása a Hadtörténelmi Múzeumban.] — Magyar Hírlap, 1979. 233. sz. 9. p.

Bartha Lajos: Wolfgang Lazius és Francesco Rosselli. — Geodézia és Kartográfia, 1979. 2. sz. 139—141. p.

Boross József: Kőbe vésett emlékek. 1. [Magyar internacionalisták emlékművei a Szovjetunióban.] — N, 1979. 25. sz. 6. p.

Boross József: Kőbe vésett emlékek. 2. 2. (A Magyar Tanácsköztársaság harcaiban elesettek emlékművei.) — N. 1979. 26. sz. 6. p.

Csendes László: Javított kiadás. Térképészet, 1919. (Katonai térképező csoport.) — Mo, 1979. 11. sz. 22—23. p.

Csendes László: Katonai térképészeti tevékenység a Magyar Tanácsköztársaság idején. — HK, 1979. 1. sz. 80—95. p.

Csendes László: A korona előkerüléséről (1853.) [A Hadtörténelmi Térképtár gyűjteményében a korona lelőhelyéről 1853-ban kiadott térkép.] — ÉT, 1979. 15. sz. 450., 472. p.

Csendes László: Légifelvételek 1919-ből. — ÉT, 1979. 17. sz. 518—519. p.

Csendes László: A légifényképezés kezdete. — N, 1979. 31. sz. 16. p.

Csendes László: A Tanácsköztársaság térképészeinek nyomában. — HO, 1979. 11. sz. 64—70. p.

Csendes László: Térkép és történelem 1919. [Kiad. az Országos] Hadtörténeti Múzeum. Bp. (1979.) 183 p. 6 cm.

Csorba Csaba: Százéves vita egy ötszáz éves sisakról. — Budapest, 1979. 10. sz. 34—35. p.

Csorba Csaba: Vörös zászló, vörös csillag. Forradalmi jelképeink történetéről. — Népszabadság, 1979. 261. sz. 13. p.

D[ojcsák] Gy[őző]: Internacionalisták emléke Budakeszin (a Tanácsköztársaság 60. évfordulójára Budakeszin megnyílt Pest megyei Munkásmozgalmi Múzeumban). — ÉT. 1979. 17. sz. 539. p.

D[ojcsák] Gy[őző]: A pákozdi csata emlékei. [Emlékkiállítás Pákozdon.] — ÉT, 1979. 39. sz. 1234. p.

Farkas Jánosné: A néphadsereg könyvtárügyének jelentős állomása. — HSz, 1979. 2. sz. 88—92. p.

Fodor László: Ismeretlen dokumentumok, tények — 1919-ből. — Lobogó, 1979. 31. sz. 12—13. p.

A forradalmi események és a felszabadító harcok emlékét őrző létesítmények hazánk területén. [Emlékművek, sírok.] (Összeáll., sajtó alá rend. Ölvedi Ignác.) [Kiad. a] Magyar Partizán Szövetség. [Bp. Soksz.] 1979. 134 p. 24 t.

Füleki Mihály: A hadsereg könyvtárosainak tanácskozásáról. — HSz. 1979. 12. sz. 86—91. p.

Füleki Mihály: Korszerűbb hadsereg, megújult könyvtárügy. — Könyvtáros, 1979. 12. sz. 702—706. p.

Gábor Imre—*Horváth* Árpád: A haditérképek históriája. Fejezetek a térképészet és a katonaföldrajz történetéből. Bp. Zrínyi K. 1979. 266 p. 8 térk. t. Bibliogr. 265—267. p.

Gados László: A katonai térképészet, mint tudomány. — HO, 1979. 10. sz. 77—86. p.

Győrffy György: Történelem és földrajz kapcsolata: történeti földrajz. — História, 1979. 4. sz. 30—31. p.

Halápi László: Remekmű a múzeumban. (Borsos József: Honvéd törzstiszt c. festménye a Hadtörténeti Múzeumban.) — N, 1979. 33. sz. 12. p.

Havassy Péter: A jászberényi járási fogházparancsnokság iratai. Dokumentumok /1919/. — Jászkunság, 1979. 1. sz. 11—14. p.

Héri Vera, G.: A török háborúk emlékérmei. — ÉT, 1979. 50. sz. 1593. p.

Horváth Árpád: Az Auróra. [A szovjet Haditengerészeti Múzeum tulajdonában levő cirkáló története.] — Népszabadság. 1979. 259. sz. 20. p.

Hrenkó Pál: Hozzászólás a Lazius — Rosselli közlésekhez. — Geodézia és Kartográfia. 1979. 5. sz. 369—370. p.

Hrenkó Pál: (Wolfgang) Lazius magyarországi térképei. 1—2. r. — Geodézia és Kartográfia, 1979. 4. sz. 276—287., 5. sz. 362—367. p.

Hrenkó Pál: Zrínyi—Újvár (Újzerinvár) helyszínrajzai nyomában. — Geodézia és Kartográfia, 1979. 2. sz. 119—134. p.

Internacionalisták. (Archív fotók 1919-ből.) — Lobogó, 1979. 11. sz. 18—19. p.

Ipoly Márta, N.: Magyarország régi katonai térképeinek helytörténeti hasznosítása. — Honismeret, 1979. 2. sz. 40—41. p.

Ipoly Márta, N.: Történelmi források régi térképek tükrében. (Bp. Akad. K.) 1978. [4] p.
Klny. a Földrajzi Értesítő 1978. 2. sz. 269—272. p.

Juhász Ágnes: Könyvtárszabályzat alul-

nézetben. — HSz, 1979. 11. sz. 98—99. p.

Kacsó Lajos: A proletárhaza védelmének emlékei. [A Hadtörténeti Múzeum kiállítása: „A Magyar Tanácsköztársaság forradalmi honvédő háborúja".] — N, 1979. 14. sz. 12—13. p.

Kovács Judit: Bécsi kapu-tér 4. Böngészés a levéltárban. [Hadtörténelmi vonatkozású iratok.] — Magyar Nemzet, 1979. 229. sz. 9. p.

Kovács Sándor Iván: Zrínyi Miklós könyvtárában. — Új Tükör, 1979. 19. sz. 12—13. p.

Lagzi István: Magyar emlékek a przemysli várban. — Napjaink. 1979. 1. sz. 25—27. p.

A *Magyar* Néphadsereg jelvényei 1945—1970. Összeáll. Szórádi Zsigmond—Tálas Géza. [Kiad. a] Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. Bp. 1971. 75 p. illusztr.
/Az éremgyűjtők kiadványsorozata. 3. sz. 6. cs. Kitüntetés. Jelvény./

A *Magyar* Néphadsereg jelvényei 1970—1976. Összeáll. (Márton Sándor—Tálas Géza). Kiad. a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. (Bp.) 1976. [9] lev. illusztr. [Az éremgyűjtők kiadványsorozata.]
Pótlás a MN jelvényei 1945—1970. c. kötethez.

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának kitüntetései. [Bp.] Kossuth K. 1979. [72] lev. illusztr. 5 cm.

A Magyar Népköztársaság kitüntetései. (Szerk. Besnyő Károly. Lezárva: 1978. január 1.) Bp. Közgazd. és Jogi K. 1979. 325 p. 12 t.

Marosi Endre: Kufsteinban magyarok nyomában. (Petőfi Irodalmi Múzeum állandó kiállítása Kufsteinban.) — ÉT, 1979. 21. sz. 658—660. p.

Molnár Imre: Dokumentumok Szigetvár ostromáról a drezdai levéltárban. — Baranyai Művelődés, 1979. 3. sz. 85—89. p.

Nagy Zoltán: Nógrádi katonadalok. — Palócföld, 1979. 1. sz. 26. p.

Papp Gábor: Történelemóra kezdőknek és haladóknak. Tanácsköztársasági kiállítás az Országos Hadtörténeti Múzeumban. — Népszabadság, 1979. 104. sz. 9. p.

Patay Pálné: A Temesi Bánság kéziratos térképe a 18. század első feléből. — Geodézia és Kartográfia, 1979. 1. sz. 55—58. p.

Rákóczy Rozália: Emlékkiállítás Stromfeld Aurél születésének 100. évfordulóján. — HK, 1979. 1. sz. 156—159. p.

Sárvári Márta: Nemzedékek találkozója. [Megnyílt a Munkásmozgalmi Múzeumban a Magyar Tanácsköztársaság kiállítás.] — Ország Világ, 1979. 12. sz. 16—17. p.

Simon Gy. Ferenc: Uitz (Béla). [A művész vallomása a „Vörös katonák, előre!" c. 1919-es plakát megszületéséről.] — Képes Újság, 1979. április 28. 14—15. p.

Szalontai Barnabás: Báthori István és nyírbátori síremléke. (Szép hazánkat járva.) — ÉT, 1979. 42. sz. 1325—1327. p.

Szász Z.: Ferenc Ferdinánd hagyatékának forrásértékéről. — Acta Historica, 1979. 3—4. sz. 299—316. p.

Sztrés Erzsébet: Emlékek a forradalomról (1918). Dokumentumok a Hatvany Lajos Múzeum helytörténeti gyűjteményéből. — Hevesi Szemle, 1979. 1. sz. 40—43. p.

Tardy János: A Lázár—Lazius—Rosselli „háromszög". — Geodézia és Kartográfia, 1979. 5. sz. 368—369. p.

Tasnádi Attila: A Tanácsköztársaság művészeti emlékei. — Népszava. 1979. 69. sz. 6. p.

Temesváry Ferenc: Díszfegyverek a Károlyi-gyűjteményből. — História, 1979. 3. sz. 35. p.

Temesváry Ferenc: A Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárának gyarapodása a Magyar Tanácsköztársaság idején. — A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közleményei, 1979. 1. sz. 47—66. p.

Tóth János: Lehel kürtje. — ÉT, 1979. 50. sz. 1599. p. 1 t.

Vértesy Miklós: Bemutatjuk a Hadtörténeti Intézetet és Múzeumot. — Könyvtáros, 1979. 7. sz. 390—393. p.

A vörös sapka és az egylábas bakancs. (A honvédek első egyenruhája 1848-ban. [Írta:] M. K. — Lobogó, 1979. 9. sz. 24—25. p.

Zolnay László: Beszélő címerek. — Budapest, 1979. 2. sz. 36—39. p.

Zsoldosok és hősök. [Írta:] S. M. (Emlékművek.) — Budapest, 1979. 4. sz. 40—41. p.

II. A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

Általános és összefoglaló munkák

Deák Mihály: A személyi állomány erkölcsi, harci-akarati tulajdonságainak fejlesztése a Nagy Honvédő Háború idején. — HO, 1979. 10. sz. 53—57. p.

Az ezred harcászata. Harci példák a Nagy Honvédő Háborúból. (Taktika v boevüh primerah. Polk. Szerk. A. I. Radzievszkij. Ford. Kozák Miklós.) Bp. Zrínyi K. 1979. 293 p. 26 térk.

Füzi Imre: A harci tapasztalatok gyűj-

tése és felhasználása a Nagy Honvédő Háború hadműveleteiben. — HO, 1979. 2. sz. 53. p.

Göncöl György: A háború az imperializmus politikai gazdaságtanában. — — Közgazdasági Szemle, 1979. 7—8. sz. 841—859. p.

A háborúk osztályozásának metodológiai alapjairól. — HO, 1979. 2. sz. 17—19. p.

A hadművészet alkotóelemeinek tartalma és funkciói. — HO, 1979. 1. sz. 28—32. p.

Juhász Pál: A hadtudomány tárgyával és struktúrájával kapcsolatos kérdések továbbműveléséről. — HO, 1979. 4. sz. 89—95. p.

Kuti György: A harcfelderítés fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban. — HO, 1979. 11. sz. 71—78. p.

A maoizmus katonai elméletének antimarxista jellege. — HO, 1979. 2. sz. 41—45. p.

Móricz Lajos: A hadtudomány módszertanával összefüggő fontosabb ismeretekről. — HO, 1979. 5. sz. 100—102. p.

Móricz Lajos: Mi a hadtudomány tárgya? — Magyar Tudomány, 1979. 8—9. sz. 688—690. p.

Nagy Endre: Enyhülés és honvédelem. — HSz, 1979. 5. sz. 68—72. p.

[Pereszüpkin] Pereszipkin, I. T.: Híradás a Nagy Honvédő Háborúban. (Szvjaz' v Velikoj Otecsesztvennoj Vojne. Ford. Kolozsvári Sándor.) Bp. Zrínyi K. 1979. 218 p.

Szabó Balázs: A szovjet csapatok hadtápbiztosításának sajátosságai a Magyarország felszabadításáért vívott hadműveletekben. 1944. szeptember 23—1945. április 4. — HK, 1979. 3. sz. 399—424. p.

Szabó Miklós: A harcászati mélység áttörése befejezésének és a hadsereg gyorscsoportok alkalmazásának fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban. — HO, 1979. 10. 47—52. p.

Szanati József: A szovjet hadsereg tábori tüzérsége a Nagy Honvédő Háború támadó hadműveleteiben. — HK, 1979. 4. sz. 579—610. p.

Thürmer Gyula: Hozzászólás „A hadtudomány tárgyával és struktúrájával kapcsolatos kérdések továbbműveléséről" c. cikkhez. — HO, 1979. 11. sz. 87—90. p.

Trepper Iván: Az USA katonai doktrínájában bekövetkezett változásokról. — Polgári Védelem, 1979. 8. sz. 18—21. p.

Vető Károly: A háború és a politika kapcsolata, a háború társadalmi jellegének néhány kérdése. — HSz, 1979. 1. sz. 79—85. p.

Vártörténet

Bencsik János: A gyulai vár története. — ÉT, 1979. 50. sz. 1593. p.

Csonkaréti Károly: Határvárak, határőrök. (Drégely.) — Határőr, 1979. 51—52. sz. 10. p.

Csorba Csaba: Börzsönyi várak nyomában. — Dunakanyar, 1979. 2. sz. 52—53. p.

Dobossy István: A diósgyőri és az ónodi vár 16. századi kapcsolatához. (A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 1978—1979. 17. köt.) 38—47. p.

Fodor Pál: Török várerődítési munkák Magyarországon a XVI—XVII. században. — HK, 1979. 3. sz. 375—398. p.

Gaál Attila: Jeni Palanka feltárul. (Török palánkvár Szekszárd határában.) — ÉT, 1979. 20. sz. 627—630. p.

Gábor Judit—*Novák* Gyula—*Sándorfi* György: Borsod-Abaúj-Zemplén megye őskori és középkori erődítményei. (A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 1978—1979. 17. köt.) 23—29. p.

Halász Gyula: Wartburg, a legendák vára. — Interpress Magazin, 1979. 2. sz. 14—18. p.

Hegyi József: Boldogkő sziklavára. — Népszabadság, 1979. 259. sz. 8. p.

Magyar Kálmán: A rozsályi reneszánsz várkastély története és régészeti emlékei. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1979. 2. sz. 127—137. p.

Mizser Lajos: Cserépvár története. — Borsodi Szemle, 1979. 3. sz. 35—41. p.

Nováki Gyula—*Sándorfi* György—*Miklós* Zsuzsa: A Börzsöny hegység őskori és középkori várai. Bp. Akad. K. 1979. 125 p.

Sándorfi György: A magyar várépítészet korai szakaszáról, irodalmi adatok és terepbejárások alapján. — Archaeológiai Értesítő, 1979. 2. sz. 244—254. p.

Sugár István: A Budai Vár és ostromai. (Bp. Zrínyi K. 1979.) 356 p. illusztr.

Szalontai Barnabás: Nyírbátor 700 esztendeje. — ÉT, 1979. 12. sz. 358—360. p.

Szikora Marianna: Harangod. (A Hegyalja őrhalomrendszere, strázsadombok.) — Lobogó, 1979. 32. sz. 24—25. p.

Szilágyi Imre: A 700 éves Nyírbátorról. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1979. 3. sz. 52—64. p.

Szombathy Viktor: Száll a rege várról várra. Szlovákiai vármondák. (Bp. — Bratislava, Móra K.—Madách K. (1979.) 341 p. 12 t.

Wehner Tibor: Vitány vára. — Új Forrás, 1979. 2. sz. 80. p.

A haditechnika története

Beöthy Mihály: Űrpilóták. űrrepülések. (A szovjet űrhajózás rövid története.) — MHSZ Élet, 1979. 10. sz. 26—27. p.

Csanádi Norbert: A magyar vitorlázórepülés 50 éves fejlődése. — Repülés, 1979. 8. sz. 7., 17. p.

Csonkaréti Károly: A monitorokról. [A hajótípus története 1862-től.] — ÉT, 1979. 34. sz. 1058. p.

Gáspár Ferenc—*Mann* Miklós: Danuvia Központi Szerszám- és Készülékgyár története 1920—1970. Bp. (Közgazd. és Jogi K.) 1971. 119 p. illusztr. Bibliogr. a jegyz.-ben.

Horváth Árpád: A gőzkocsitól a terepjáróig. Fejezetek a katonai szállítás történetéből. — N, 1979. 29. sz. 16. p.

Horváth Árpád: Harc a sínekért. (A vasutak katonai felhasználásának története.) — N, 1979. 1. sz. 16. p.

Horváth Árpád: A léghajók újjászületése. — ÉT, 1979. 4. sz. 111—114. p.

Horváth Árpád: Nyilat repítő, követ hajító szerkezetek. Az ókor hadigépei. — ÉT, 1979. 32. sz. 1011—1013. p.

Hozzászólások, kiegészítések „A repülőgépipar helyzete és teljesítményei Magyarországon a második világháború időszakában" c. cikkhez. (Punka György és Barcy Zoltán hozzászólása, Sárhidai Gyula válasza.) — Repülés, 1979. 2. sz. 14. p.

Kacsó Lajos: A vöröskatonák fegyverei. — N, 1979. 11. sz. 16. p.

Kovássy Zoltán: Máramarosban is voltak fegyvergyárak 1848—1849-ben. — ÉT, 1979. 38. sz. 1186.. 1207. p.

Kováts Andor: Farkasvermek, ostromgépek. Történelem és haditechnika. — ISz, 1979. 13. sz. 39. p.

Kováts Andor: Gyalogság és lovasság. Történelem és haditechnika. — ISz, 1979. 20. sz. 37. p.

Kováts Andor: Keleti erődítmény, nyugati ostromfegyver. Történelem és haditechnika. — ISz, 1979. 18. sz. 45. p.

Kováts Andor: Könnyítik a harcos terhét. Történelem és haditechnika. — ISz, 1979. 22. sz. 46. p.

Kováts Andor: Morgarten — ismét páncél. Történelem és haditechnika. — ISz, 1979. 23. sz. 36. p.

Kováts Andor: Ostromeszközök. Történelem és haditechnika. — ISz, 1979. 21. sz. 42. p.

Kováts Andor: Ősrakéták. Történelem és haditechnika. — ISz. 1979. 12. sz. 45. p.

Kováts Andor: A torziós fegyver. Történelem és haditechnika. — ISz, 1979. 15. sz. 44. p.

Kováts Zoltán—*Nagy* István: Lövészfegyverekkel a páncélosok, a repülőgépek és a helikopterek ellen. Bp. Zrínyi K. 1979. 207 p. illusztr.

Körmendy István: Veszélyes minőség felé. Fegyverek a SALT II. után. — Ország Világ, 1979. 29. sz. 6—7. p.

Makay György: A szabadságharc ágyúi. (Hogyan jutottak fegyverhez a szabadságharc tüzérei.) — ÉT, 1979. 11. sz. 323—325. p.

Marjai Imre—*Pataky* Dénes: A hajó története. Bp. Corvina K. 1979. 397 p.

Mitter Imre: 50 éves a magyar vitorlázórepülés. — Repülés, 1979. 6. sz. 16—17. p.

Nagy István: A lövészfegyverek a nyolcvanas évek küszöbén. — HO, 1979. 10. sz. 58—65. p.

Nagy István György—*Szentesi* György: Szovjet űrhajózás. Bp. Zrínyi K. 1979. 62 p. illusztr.

Poór István—*Sárhidai* Gyula: Páncélvonatok a Tanácsköztársaság idején. — História, 1979. 3. sz. 5—6. p.

Punka György: Ikerrepülőgépek. A fiahordó bombázóktól az űrsiklóig. — Repülés, 1979. 11. sz. 12—13. p.

Rév Pál: Hazánk első repülőtere. Hetven éve alapították a Rákos mezején. — Népszabadság, 1979. 241. sz. 15. p.

Rév Pál: Utaszállító repülőgépek 1919-ben. Dokumentumok a Tanácsköztársaság érdekes kezdeményezéséről. — Népszabadság, 1979. 93. sz. 15. p.

Rotter Lajos: Az elektronika korszaka. Fejezetek a repülés történetéből. — Magyar Nemzet, 1979. 130. sz. 9. p.

Rotter Lajos: Az első léghajó. Fejezetek a magyar repülés történetéből. — Magyar Nemzet. 1979. 120. sz. 7. p.

Rotter Lajos: Miképpen jött létre a helikopter? Fejezetek a repülés történetéből. — Magyar Nemzet, 1979. 124. sz. 7. p.

S[árhidai] Gy[ula]: A Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének fegyverzete. — Haditechnikai Szemle, 1979. 1. sz. 34—36. p.

Szalontai Barnabás: A nyírbátori Bethlen szablya. — ÉT, 1979. 46. sz. 1471. p. 1 t.

Székely András: Leonardo hadiszerei. — Interpress Magazin, 1979. 6. sz. 4—8. p.

Szentesi György: Hadászati célpontok ellen. (Fegyverrendszerek. Ballisztikus rakéták. Robotrepülőgépek.) — Magyar Hírlap, 1979. 80. sz. 6. p.

Szentesi György: Harceszközök a műholdak ellen. — Magyar Hírlap, 1979. 233. sz. 6. p.

Szentesi György: Mesterséges holdak — katonai célra. — Magyar Hírlap, 1979. 192. sz. 6. p.

Szentesi György: Az új tömegpusztító

fegyverek. — Magyar Hírlap. 1979. 251. sz. 6. p.

Szentesi György: Út a végtelenbe. 1. A rakétafejlesztés kezdete. — N, 1979. 17. sz. 16. p.

Szentesi György: Út a végtelenbe. 2. A nagy rakéták létrehozása. — N, 1979. 18. sz. 16. p.

Szentesi György: Út a végtelenbe. 3. Űrkutatás automatákkal. — N, 1979. 19. sz. 16. p.

Szentesi György: Út a végtelenbe. 4. Emberek a világűrben. — N, 1979. 20. sz. 16. p.

Szentesi György: Út a végtelenbe. 5. A népgazdaság szolgálatában. — N, 1979. 21. sz. 16. p.

A hírszerzés és a kémkedés története

Gömöri Endre: Rejtett szolgálat. Fejezetek a CIA történetéből. Bp. (Dabasi ny.) 1979. 421 p.

Gulace, G.: Baklövések és disznóságok. [CIA.] — Interpress Magazin, 1979. 7. sz. 58—61. p.

Hámor Szilvia: Matracbörtönben. Dóra utolsó zürichi napjai. (Radó Sándor.) — Lobogó, 1979. 49. sz. 26—27. p.

Popov. D.: Kettős ügynök voltam. [Dokumentumregény.] (Spy counterspy. Ford. Félix Pál.) Bp. Zrínyi K. 1979. 364 p.

Titkos háborúk történetéből. Kim Philby, a „harmadik" ember. 1—2. r. — Belügyi Szemle, 1979. 1. sz. 64—70., 2. sz. 71—77. p.

Titkos háborúk történetéből. Egy náci kémrezidentúra felszámolása. 1—3. r. — Belügyi Szemle, 1979, 4. sz. 67—72., 5. sz. 80—85., 6. sz. 70—73. p.

Titkos háborúk történetéből. A japánok „To" (kapu) fedőnevű kémszervezete. — Belügyi Szemle, 1979. 7. sz. 78—84. p.

Titkos háborúk történetéből. Akció a „sárga keksz" megszerzéséért. 1—2. r. — Belügyi Szemle, 1979. 8. sz. 74—78., 9. sz. 70—73. p.

Titkos háborúk történetéből. Ügynök a diplomáciai csomagban. — Belügyi Szemle, 1979. 10. sz. 75—81. p.

Titkos háborúk történetéből. MacLean és Burgess. 1—2. r. — Belügyi Szemle, 1979. 11. sz. 78—83., 12. sz. 72—76. p.

III. MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNETE

Benda Kálmán—*Fügedi* Erik: A magyar korona regénye. (Bp.) Magvető. (1979.) 253 p.

Kardos József: Korona és korona-eszme. — História, 1979. 3. sz. 17—19. p.

A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. (Vál., szerk. Katona Tamás. Bev. Györffy György. Bp.) M. Helikon, 1979. 454 p. illusztr.
(Bibliotheca Historica.)

A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. (Vál., szerk. Katona Tamás. Bev. Györffy György. 2. kiad.) Bp. Európa K. 1979. 599 p. illusztr.
/Pro memoria. Történelmi és művelődéstörténeti zsebkönyvtár./

Zolnay László: A magyar királyi korona első ábrázolása. — Budapest, 1979. 5. sz. 38—41. p.

Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól 1526-ig

Bariska István: Kőszeg királyi város középkori történetéhez. — Vasi Szemle, 1979. 1. sz. 70—82. p.

Czeglédy Károly: Új arab forrás a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról. — Magyar Nyelv, 1979. 3. sz. 273—282. p.

Györffy György: Árpád. Személyisége és történeti szerepe. — Acta Antiqua, 1978. 1—2. sz. 115—136. p.

Hazai G.: Jelentés a magyar—török határvidék helyzetéről Corvin Mátyás uralkodásának utolsó éveiben. — Acta Historica. 1979. 1—4. sz. 183—188. p.

Heckenast Gusztáv: A Dózsa-parasztháború — új megvilágításban. — História, 1979. 3. sz. 13—14. p.

Holl I.: Sopron (Ödenburg) a középkorban. — Acta Archaeologica. 1979. 1—2. sz. 105—145. p.

Koroknay Gyula: Mátyás zászlaja Ancona fölött. [1488.] — ÉT, 1979. 8. sz. 231—233. p.

László Gyula: „Emlékezzünk régiekről..." A Kárpát-medence egykori népeinek története és a magyar honfoglalás. (Bp.) Móra K. (1979.) 158 p. illusztr. 1 mell. 4 t.
/Képes történelem./

László Gyula: Régészet és őshazakutatás. — Életünk, 1979. 12. sz. 1039—1046. p.

László Gyula Őstörténetünk. 1—4. r. — Életünk, 1979. 8. sz. 679—685., 9. sz. 780—789., 10. sz. 887—891.. 11. sz. 942—946 p.

Nemeskürty István: Kenyérmező, 1479. — Új Tükör, 1979. 41. sz. 8. p.

Rázsó Gyula: Ötszáz éve történt. A kemezei diadal. — N, 1979. 42. sz. 8—9. p.

Szakály Ferenc: „Amikor búzakéveként hevert egymáson a hadinép..." A kenyérmezei csata 500. évfordulójára. — Népszabadság, 1979. 241. sz. 14. p.

Szakály Ferenc: Egykorú leírás a kenyérmezei csatáról (1479.) (Közli — —.) — História. 1979. 3. sz. 27. p.

Szakály Ferenc: A kenyérmezei csata (1479. október 13.) és a török—magyar állóháború a határok mentén (1465—1520). [Kiad. a] TIT Történelmi Választmánya. Bp. Soksz.) 1979. 29 p.

Szakály Ferenc: A török—magyar hadviselés mohácsi csata előtti időszaka (1365—1526). — Acta Orientalia, Tom. 33. 1979. 65—111. p.

Szőke Béla Miklós: A Kárpát-medence a magyar honfoglalás előestéjén. — Valóság, 1979. 12. sz. 1—12. p.

Tardy Lajos: Frigyes lovag Fertőrákosról. Nyugtalan világvándor a XIV. században. — Magyar Nemzet, 1979. 159. sz. 4. p.

Thuróczy János: A magyarok krónikája. (Chronica Hungarorum.) Ford., (utószó) Horváth János. (Jegyz. Horváth János, Boronkai Iván. Bp.) M. Helikon, 1978. 563 p. illusztr.
/Bibliotheca Historica./

Magyarország hadtörténelme 1526—1711

Bánkúti Imre: Ezereskapitányok arcképcsarnoka. — História, 1979. 1. sz. 35 p.

Barta Gábor: Az erdélyi fejedelemség születése. (Bp.) Gondolat, 1979. 177 p. illusztr.
/Magyar história./
Bibliogr. 275. p.

Benczédi László: A rendi anarchia és a rendi központosítás tendenciái 17. századvégi Habsburg-ellenes küzdelmeinkben. — Sz, 1979. 6. sz. 1038—1051. p.

Benczédi László: A Thököly-felkelés társadalmi és politikai alapjai. — Valóság, 1979. 5. sz. 13—22. p.

Benczédi László: „A trombitás" a történész szemével. (Vita Rózsa János „A trombitás" c. filmjének Thököly-felkelés idejét idéző katonaábrázolásáról.) — História. 1979. 2. sz. 21—23. p.

Benda Kálmán—*Nehring*, Karl: Székesfehérvár 1602-es török ostromának naplója. — (Fejér megyei Történeti Évkönyv, 1978.) 269—285. p.

Buda visszavétele (1686). — Határőr, 1979. 33. sz. 10—11. p.

Fabiny Tibor: Thököly Imre ifjúkora. A kuruc szabadságharc 300. évfordulójának emlékére. — Diakónia, 1979. 3. sz. 12—17. p.

Házi Jenő: Miként foglalta el Bezerédj Imre Kőszeg városát, 1705. december 8-án. — Vasi Szemle, 1979. 1. sz. 104—105. p.

Iványosi-Szabó Tibor: Három katonai összeírás a Rákóczi-szabadságharcról. (Bács-Kiskun megye múltjából. 2. [köt.] A késői feudalizmus kora. Kecskemét, 1979.) 287—342. p.
/Bács-Kiskun megyei Levéltár kiadványai. 4./

Kamondy Miklós: Bercsényi (Miklós) generális gyorsfutárt küld a Fejedelem őfelségének. — Borsodi Szemle. 1979. 3. sz. 42—45. p.

Kelecsényi Gábor: A lőportorony robbanása. [Buda, 1578. szeptember 30.] — Budapest, 1979. 5. sz. 36—37. p.

Kemény földben erős gyökerek. Hajdúdúlás — hajdútelepítés — hajdúság. (A hajdúk kialakulástörténete. (Írta: -b-.) — Lobogó, 1979. 30. sz. 24—25. p.

Kiss Béla: A mohácsi csata. Legújabb kutatások. [Kiad.] (Baranya m.-i Népművelési Tanácsadó.) Mohács, Pécsi Szikra ny. 1978. 22 p.

Kiss József: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején (1702—1731). Bp. Akad. K. 1979. 297 p. 4 t.
Bibliogr. 272—275. p.

Kovács Sándor Iván: Zrínyi-tanulmá- Bp. Szépirod. K. (1979.) 1275 p.
Bibliogr. a jegyz.-ben.

Köpeczi Béla: A Vatikán és a Rákóczi-szabadságharc. — Magyar Nemzet, 1979. 305. sz. 9. p.

Magyar gondolkodók: 17. század. [Antológia.] (Vál., jegyz. Tarnóc Márton.) Bp. Szépirod. K. (1979.) 1275 p. Bibliogr. a jegyz.-ben.

Mohács emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely régészeti feltárásának eredményei. (Szerk. Katona Tamás.) Bp. Európa K. 1979. 476 p.

Nagy Károly: 300 éve volt a szikszói csata (1679). — Esti Hírlap. 1979. 258. sz. 6. p.

Nagy László: Kard és szerelem. (Zrínyi Ilona és Thököly Imre.) — Interpress Magazin, 1979. 12. sz. 22—27. p.

Nagy László: Kurucok és labancok a magyar történelemben. — HK, 1979. 2. sz. 250—274. p.

Nagy László: Négyen a vérpadon. [Nádasdy, Zrínyi, Frangepán, Bónis.] —

Interpress Magazin, 1979. 4. sz. 20—25. p.

Perjés Géza: Mohács. Bp. Magvető, (1979.) 465 p.
Bibliogr. 446—461. p.

Pesti János: Mohács a tankönyvekben. — Köznevelés. 1979. 34. sz. 17. p.

Rákóczi Ferenc, II. fejedelem emlékiratai. A magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. [Mémoires de Prince Francois II. Rákóczi sur la guerre de Hongrie depuis 1703 jusqu'a sa fin. Ford.,] (utószó Vas István. Jegyz. Köpeczi Béla.) Bp. Szépirod. K. (1979.) 284 p.

Rázsó Gyula: A „ráció" I. Szulejmán háborúiban. — História, 1979. 4. sz. 20—21. p.

Schulhof (Isak) Izsák: Budai krónika. (1686) [Megillath Ofen.] Héberből ford. Jólesz László. Utószó Szakály Ferenc. (Jegyz. Szakály Ferenc, Jólesz László. Bp.) M. Helikon, (Európa K.) 1979. 99 p.
/Bibliotheca Historica./
Bibliogr. 87—90. p.

Szakály Ferenc: Egy „világtörténeti curiosum": magyar adóztatás a török hódoltságban. — Valóság, 1979. 5. sz. 23—37. p.

Szakály Ferenc: Honkeresők. (Megjegyzések Cserni Jován hadáról.) — TSz, 1979. 2. sz. 227—261. p.

Szakály Ferenc: Oktalan oknyomozás Perjés Géza Mohács-könyvéről. — Kritika, 1979. 10. sz. 21. p.

Szénássy Zoltán: Az eperjesi vésztörvényszékről. — ÉT, 1979. 8. sz. 226. p.

Szerémi György: Magyarország romlásáról. (Erdélyi László fordítását átd. Juhász László. Bev., szövegmagy. Székely György.) Bp. Szépirod. K. (1979.) 401 p.

Szilágyi István: Emlékezés a szikszói csatára (1679). — Esti Hírlap, 1979. 263. sz. 6. p.

Takáts Sándor: Bajvívó magyarok. Képek a török világból. (Vál., előszó Réz Pál. Képeket vál. Drechsler Ágnes. 3. kiad. Bp.) Móra K. (1979.) 337 p. 20 t.

Varga J. János: A dunántúli törökellenes harcok történetéből. (Főúri magánkatonaság és királyi vitézek közös vállalkozásai.) (Budapest Fővárosi Levéltár Közleményei. Bp. 1979.) 79—98. p.

Varga László: Bajvívás Buják alatt. (Kapitán György és Hubiár aga párviadala. XVI. sz.) — ISz, 1979. 3. sz. 44—45. p.

Zachar József: Bercsényi László, a Rákóczi-szabadságharc kapitánya, Franciaország marsallja. (Válogatott források.) [Kiad. a] Vay Ádám Múzeum Baráti Köre. Vaja, 1979. 168 p. illusztr.
/Folia Rákócziana. 1. sz./
Bibliogr. 139—142. p.

Zombori István: „Valjon s mikor leszön jó Budában lakásom?" Tizenöt év Mohács után. — ÉT, 1979. 31. sz. 972—974. p.

Magyarország hadtörténelme 1711—1848

Eperjessy Kálmán: Bács-Kiskun, illetve Bács-Bodrog megye a II. József kori Országleírásban. (Bács-Kiskun megye múltjából. 2. [köt] A késői feudalizmus kora. Kecskemét, 1979.) 585—670. p. /Bács-Kiskun megyei Levéltár kiadványai 4./

Kecskeméthy Zoltán: Járó József, az 1766. évi jobbágyfelkelés vezére. — Múzeumi Kurir, 1979. 29. sz. (III. köt. 9. sz.) 3—7. p.

Kelecsényi Gábor: Napóleon katonái — Magyarországról. — ÉT, 1979. 49. sz. 1551—1554. p.

Ring Éva: Újabb adatok az 1797-re tervezett lengyel—magyar Habsburg-ellenes felkelés kérdéséhez. — Sz, 1979. 5. sz. 827—850. p.

Az 1848—1849. évi szabadságharc

Ács Tibor: 130 évvel ezelőtt történt. A tavaszi győzelmek nyitánya. — N, 1979. 9. sz. 6. p.

Az aradi vértanúk. 1—2. köt. [Dokumentumgyűjtemény.] (Összegyűjt., bev. és jegyz. Katona Tamás. Ford. Görgey István, Katona Tamás [stb.]) Bp. Szépirod. K. (1979.) 2 db. illusztr.
/Magyar századok./

Bona Gábor: Az aradi vértanúk. — HK, 1979. 3. sz. 453—461. p.

Bona Gábor: Az aradi vértanúk. — História, 1979. 3. sz. 15—16. p.

Bona Gábor: A szabadságharc vértanúi. — ISz, 1979. 19. sz. 7. p.

Bona Gábor: Új legenda születik. (Kritikai észrevételek Nemeskürty István 48-as könyvéről.) — Sz, 1979. 4. sz. 693—707. p.

Dessewffy László: Vértanúk üzenete. — Élet és Irodalom. 1979. 40. sz. 3. p.

Erdélyi Ilona, T.: Az Akadémia tagjainak „magatartása" 1848—1849-ben. [Adattár.] — Magyar Tudomány, 1979. 5. sz. 395—401. p.

Erdődy János: Egykorú megítélés Magyarország helyzetéről 1848 Európájában. (Acta Universitatis Debreceniensis de Lodovico Kossuth nominatae. Series Historica XXVI. Magyar történeti tanulmányok 11. 1979.) 89—107. p.

Erdős Ferenc: A polgári forradalom és szabadságharc története Fejér megyében 1848—1849. (Fejér Megyei Törvé-

neti Évkönyv. Székesfehérvár, 1978.) 7—153. p.

Fábiánné Kiss Erzsébet: Segédhivatalnoki vizsga az 1849-i Hadügyminisztériumban. — Levéltári Szemle. 1978. 3. sz. 605—610. p.

Ferenczy Miklós: Emlékek a szabadságharcról: 1848—1849. Képes melléklet Komárom megye 1848—1849-es emlékeiről. Tatabánya, Hazafias Népfront Komárom megyei Biz. 1979. 50 p.

Garlóczi János: A pákozdi emlékműnél. — Repülés, 1979. 9. sz. 3. p.

Hanák Péter: Abrudbánya, 1849 május. — Élet és Irodalom, 1979. 19. sz. 5—6. p.

Héra Zoltán: Történelmi metaforák. Széljegyzetek az 1848—1849-es szabadságharc részvevőinek emlékezéseihez. — Népszabadság, 1979. 288. sz. 17. p.

Hidvégi Lajos: A sorshúzással történő sorozás emléke Cegléden (1848 ősze). — Honismeret, 1979. 2. sz. 28—30. p.

Hunyadi Károly: Katonapedagógiai örökség (1848—1849). (A Magyar Hadi Főtanoda.) 1—2. r. — ISz, 1979. 6. sz. 26—27., 7. sz. 18—19. p.

Kabdebó Tamás: Kossuth és Magyarország. Chartista értékelés a magyar szabadságharcról. — Sz, 1979. 4. sz. 659—681. p.

Kálmán Gyula, ifj.: Az ötödik volt. (Nagy Sándor József.) — Lobogó, 1979. 40. sz. 24—25. p.

Kálnoki Kis Tamás: „A Testvériség szent nevében . . .” Az 1849. június 8-i nagyszebeni magyar—román békítési tanácskozás. — Tiszatáj, 1979. 12. sz. 71—74. p.

Kapronczay Károly—*Szemkeő* Endre: Kossuth Zsuzsanna országos főápolónő működése 1848—1849. évi szabadságharcban. — Honvédorvos, 1979. 1—2. sz. 133—141. p.

Kovács Endre: Bem (József) a magyar szabadságharcban. (Bp. Zrínyi K. 1979.) 379 p. 8 t.

Kovássy Zoltán: Borsodi honvédek az 1848—1849-es szabadságharcban. — Napjaink, 1979. 3. sz. 18—20. p.

Kovássy Zoltán: Borsodtól Pákozdig. (A pákozdi csata évfordulója.) — Lobogó, 1979. 39. sz. 24. p.

Kovássy Zoltán: Korabeli feljegyzések. Világostól Aradig. (Lenkey János honvéd tábornok feljegyzései.) — Új Tükör. 1979. 40. sz. 20. p.

Kovássy Zoltán: Lengyel mártír 1849-ben. (Mieczyslaw Woroniecki ezredes.) — Magyar Nemzet, 1979. 272. sz. 9. p.

Küzdelmek, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc végnapjairól. (Vál. szerk. és bev. Tóth Gyula.) 1—2. köt. Bp. Szépirodalmi K. 1979. 2 db.

Magyarország története. 1848—1890. 1—2. köt. Főszerk. Kovács Endre. Szerk. Katus László. Bp. Akad. K. 1979. 2. db. illusztr.
/Magyarország története tíz kötetben. (6.)/

Nagy Csaba: Titkos futár Pesten 1848-ban. (Mandl Lajos.) — Magyar Nemzet, 1979. 77. sz. 10. p.

Nemeskürty István: A császári bosszúvágy áldozatai. — Élet és Irodalom, 1979. 25. sz. 11. p.

Október 6. [Írta:] G. M. — Népszabadság, 1979. 234. sz. 4. p.

Pásztor Emil: A tizenötödik aradi vértanú Kazinczy Lajos. Dokumentuméletrajz. (Bp.) Kossuth K.—Zrínyi K. 1979. 194 p. illusztr.
Bibliogr. 193—194. p.

Pásztor Emil: Becske Bálint híres történelmi koholmánya: „Kazinczy Lajos honvédtábornok élete”. — Borsodi Szemle, 1979. 3. sz. 1—17. p.

Ruffy Péter: A kamarilla és az aradi vértanúk. — Magyar Nemzet, 1979. 128. sz. 9. p.

Ruffy Péter: Nec arte, nec marte. Komáromban, a várfeladás 130. évfordulóján. — Magyar Nemzet, 1979. 235. sz. 11. p.

Spira György: Kossuth [Lajos] és az utókor. — Magyar Tudomány, 1979. 8—9. sz. 647—666. p.

Spira György: Széchenyi [István] a negyvennyolcas forradalomban. Bp. Akad. K. 1979. 266 p.

Szász Zoltán: A román—magyar összefogás kísérlete 1849 után. — História, 1979. 4. sz. 28—29. p.

Szele Lajos: A Cionta-kert titka. (A segesvári csata 130. évfordulója. Petőfi sírja.) — Lobogó, 1979. 38. sz. 24—25. p.

T[óth] Gy[ula]: 130 évvel ezelőtt történt. A kápolnai csata. — N, 1979. 8. sz. 6. p.

Veszprémi Miklós: Hogyan halt meg Petőfi? 1—2. r. — Magyar Nemzet, 1979. 177—178. sz. 5. p.

Vörös Vince: A debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívása. — História, 1979. 4. sz. 23—25. p.

Vörösmarty Géza: Júlia kapitány. (Bányai Júlia, 1849-es honvédtiszt.) — Lobogó, 1979. 47. sz. 24—25. p.

Magyarország hadtörténelme 1850—1918

Diószegi István: Az 1877. évi budapesti szerződés előtörténete. — Sz, 1979. 6. sz. 957—982. p.

Dolmányos István: Orosz—magyar szövetség Károlyi Mihály terveiben 1914-ben és az Osztrák—Magyar Monarchia

délszlávjai. — Studia Slavica, 1979. 1—4. sz. 79—88. p.

Fáklyák a magasban. Antológia. (Vál., szerk. előszó Illés Lajos.) Bp. Zrínyi K. 1979. 341 p.

Gadanecz Béla: Adalékok a magyarországi vasutasok 1917—1918-as háborúellenes tömegmozgalmainak történetéhez. (A Vasúti Tudományos Kutató Intézet 1978. évi évkönyve. Bp. KÖZDOK. 1978.) 289—315. p.

Hegyi Gábor: Jersey. [1848—1849-es forradalom menekültjeiről, akik itt találtak menedéket az 1850-es években.] — ÉT, 1979. 1. sz. 15—18. p.

Kapronczay Károly: Az 1848—1849. évi szabadságharc volt honvédorvosainak sorsa török földön. — Honvédorvos, 1979. 3—4. sz. 301—308. p.

Kende János: A magyarországi munkásság az I. világháború éveiben. — História, 1979. 4. sz. 9—10. p.

Nagy Csaba: Jersey. [1848—1849-es emigráció itt élt tagjairól.] — ÉT, 1979. 7. sz. 194. p.

Pataki István: A dualizmus utolsó másfél évtizedének képe a Mezőkövesd és Vidéke c. lapban. — Borsodi Szemle, 1979. 3. sz. 18—24. p.

Tardy Lajos: Magyarok angol hadifogságban [az első világháborúban.] — Magyar Nemzet, 1979. 94. sz. 9. p.

Új erők születése. A magyarországi munkásmozgalom történetének kronológiája a dualizmus és a két forradalom időszakában. 1868—1919. augusztus 1. (Szerk. S. Vincze Edit, Barna Zoltán, Vértes Róbert.) Bp. Akad. K. 1979. 861 p.

Zika Klára: „Kősziklán van Boszniában a bileki kaszárnya..." Naplójegyzetek az első világháború küszöbén. — Magyar Nemzet, 1979. 175. sz. 5. p.

Zika Klára: Az utolsó emberig. Naplójegyzetek az első világháborúból. — Magyar Nemzet, 1979. 236. sz. 5. p.

Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme

Ábel Péter: Képben, nyomtatásban. A Vörös Filmriport és a Vörös Újság 1919-ből — Filmtudományi Szemle. 1979. 43—51. p.

Ágoston Péter 1919 nyaráról. (Közzéteszi: Csurdi Sándor.) — História, 1979. 1. sz. 24—25. p.

Alföldi Vilma: Forradalom és Tanácsköztársaság Vácott. Vác, MSZMP Vác Városi Biz. 1979. 31 p.

Andrássy Antal: Katonai terror Somogyban 1919 őszén. (Somogy megye múltjából. Kaposvár, 1979.) 307—354. p.

Andrássy Antal: A Tanácsköztársaság (Somogy) megyei vezetőinek meggyilkolása. (Hetven éve történt.) — Útközben, 1979. 3. sz. 62—70. p.

Arató Lajos: A tanácsválasztások és a forradalmi honvédő háború kezdete. — Polgári Védelem, 1979. 4. sz. 3. p.

Arató Lajos: A Vörös Hadsereg északi hadjárata és a Szlovák Tanácsköztársaság megalakulása. — Polgári Védelem, 1979. 6. sz. 3. p.

Arató Lajos: A Vörös Hadsereg sikertelen tiszai támadása és a Tanácsköztársaság megdöntése. — Polgári Védelem, 1979. 7. sz. 3. p.

Avcsina, I.: A köztársaság katonája. (Zalai Rezső osztagparancsnok tevékenysége 1919-ben.) — Magyar Nemzet. 1979. 67. sz. 5. p.

Balog János, K.: 1919 Tolna megyében. Az átmeneti időszak hatalmi-közigazgatási viszonyai Tolna megyében. 1919. március 14.—1919. április 12.) — Tolnai Fórum, 1979. 1. sz. 3—26. p.

Balogh Éva, S.: A Böhm—Cuninghame tárgyalások 1919 júliusában. — TSz, 1979. 1. sz. 88—100. p.

Bán János: Stromfeld Aurél hadvezéri művészete. — HO, 1979. 4. sz. 81—88. p.

Bandur Károly: A Magyarországi Tanácsköztársaság néhány tanulságáról. — — Nógrádi Szemle, 1979. 2. sz. 63—75. p.

Baranyai Pál: A kőbányai munkásság mozgósítása a proletárhatalom védelmére. — Akadémiai Közlemények. 69. sz. 1979. 49—60. p.

Bárczy János: A miskolci csata és az északi hadjárat. — Napjaink, 1979. 3. sz. 6—10. p.

A belügyi népbiztosság központi politikai nyomozó osztálya. — Magyar Rendőr, 1979. 12. sz. 5. p.

Bényei Miklós: Ideológiai törekvések Debrecenben a Tanácsköztársaság idején. — Alföld, 1979. 3. sz. 68—74. p.

Bogye János: A Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztálya a proletárhatalom védelmében. — Belügyi Szemle, 1979. 3. sz. 5—16. p.

Budapest—Moszkva. Szovjet-Oroszország és a Magyarországi Tanácsköztársaság kapcsolatai táviratok tükrében. 1919. március 22.—augusztus 1. (Szerk. Imre Magda, Szerényi Imre. Bev. Gábor Sándorné. Bp.) Kossuth K. 1979. 219 p.

Csatári Dániel: A szükségszerűség lehetőségei. A Tanácsköztársaság nemzeti-nemzetiségi politikája. — Tiszatáj, 1979. 3. sz. 62—72. p.

Cserdi András: A Tanácsköztársaság néhány komlói eseménye. — Baranyai Művelődés, 1979. 1. sz. 98—103. p.

Csongrádi — Ocskay [Zoltán] — *Csizmadia:* Fegyverrel védték a Tanácsköztár-

saságot. [Vöröskatonák.] — Magyar Rendőr, 1979. 20. sz. 4.. 25. sz. 4. p.

Csonkaréti Károly: A dunai flottilla 1919-ben. — ÉT, 1979. 24. sz. 742—744. p.

Csonkaréti Károly: Hadihajók lázadása. (Monitorlázadás, 1919. június 24.) — Határőr, 1979. 25. sz.

Csonkaréti Károly: Hatvan éve történt: Az őrnaszád tüzet nyitott. — Lobogó, 1979. 24. sz. 24. p.

Csonkaréti Károly: A két Vix-jegyzék. — Határőr, 1979. 11. sz. 10. p.

Csorba Csaba: Vörös zászló, vörös csillag. Forradalmi jelképeink történetéről. — Népszabadság, 1979. 261. sz. 13. p.

Czagány László: A Magyar Tanácsköztársaság gazdaságpolitikája. (Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád megyei Bizottsága Oktatási Igazgatóságának évkönyve. 1979.) 59—64. p.

Czövek Imre: Az áprilisi intervenció (1919). — Magyar Rendőr, 1979. 17. sz. 4. p.

Czövek Imre: Dicsőséges június (1919). — Magyar Rendőr. 1979. 26. sz. 4. p.

Czövek Imre: Az ellentmondások kiéleződése. 60 éve történt. (A Vörös Őrség átszervezése.) — Magyar Rendőr, 1979. 30. sz. 4. p.

Czövek Imre: Az 1919-es júniusi ellenforradalmi akciók és leverésük. — Belügyi Szemle, 1979. 6. sz. 21—30. p.

Czövek Imre: 1919 augusztus. 60 éve történt. — Magyar Rendőr, 1979. 31. sz. 4. p.

Czövek Imre: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Őrségének megalakulása. — Magyar Rendőr, 1979. 12. sz. 8—9. p.

Czövek Imre: A májusi fordulat. (A Vörös Őrség biztosította az ország belső rendjét, 1919 májusában.) — Magyar Rendőr, 1979. 21. sz. 5. p.

Czövek Imre: A Vörös Őrség Fejér megyében. — Fejér megyei Szemle, 1979. 1—2. sz. 108—110. p.

Czövek Imre: A Vörös Őrség megszervezése és átszervezései. — Belügyi Szemle, 1979. 3. sz. 28—36. p.

Diósdi László: Harcban a forradalomért. (Hunya István volt vöröskatona visszaemlékezése a 23. vadászzászlóalj harcaira.) — Népszava. 1979. 67. sz. 4—5. p.

(Dobos István): Tisztelgés a Tanácsköztársaság emléke előtt. (1919 májusában Dobos István pilóta Szamuely Tibor népbiztossal Kievbe és visszarepült. Részlet az Aviatika c. folyóiratnak — elbeszélése alapján írt cikkéből.) — MHSZ Élet, 1979. 12. sz. 2—3. p.

Dokumentumok Törökszentmiklós történetéből. 1917—1919. (Szerk. Gecsényi Lajos.) Törökszentmiklós, Törökszentmiklósi Városi Könyvtár, 1979. 125 p. /Helyismereti füzetek./

Dolmányos István: A Magyar Tanácsköztársaság — Szovjet-Oroszországról. (Részletek az ELTE jubileumi tudományos ülésszakán elmondott előadásból.) — Népszabadság, 1979. 67. sz. 7. p.

Emlékünnepség az Országházban a Tanácsköztársaság 60. évfordulóján. Nemes Dezső ünnepi beszéde. — Népszabadság, 1979. 67. sz. 1—4. p.

Eperjesi László: „Jöjjetek ezrével állni a sorba". Közlekedési és szállítási dolgozók az 1918—1919-es forradalmakban. [Kiad. a] Közlekedési és Szállítási Dolgozók Szakszervezete. Bp. 1979. 267 p. 14 t.

Erényi Tibor: 1919. — Világosság. 1979. 3. sz. 129—137. p.

Erényi Tibor: Magyar forradalom — világforradalom 1919-ben. — Magyar Nemzet. 1979. 66. sz. 5. p.

Eszes Máté—*Őrsi* Ferenc: Világtörténelem volt. [A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének harcai 1919 júliusában.] — Képes Újság, 1979. május 26. 20. p.

1918—1919. [Magyar Tanácsköztársaság. Képdokumentumok.] (Szerk. Kelemen Ferencné.) [Kiad. a] (Magyar Munkásmozgalmi Múzeum. [Bp.] Kossuth K.) [1979.] 40 sztl. lev.

Fehér István: A Magyar Tanácsköztársaság politikai-hatalmi rendszere. (Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád megyei Bizottsága Oktatási Igazgatóságának évkönyve, 1979.) 31—41. p.

Fehér Pál, E.: A 6. vörös hadosztály egyik politikai biztosának önéletrajza. — Békési Élet, 1979. 3. sz. 351—357. p.

Fehér Pál, E.: Hatvan év távlatából. (A Magyar Tanácsköztársaságról.) — Magyar Tudomány, 1979. 3. sz. 169—171. p.

Fodor József: A tokaji átkelés (1919 július). — Munkásőr, 1979. 3. sz. 13. p.

Forgács Béla: Emlékeim a Tanácsköztársaság harcairól. — HK, 1979. 1. sz. 68—79. p.

Földváriné Kocsis Luca: A Tanácsköztársaság győzelme Csongrád megyében. (Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád megyei Bizottsága Oktatási Igazgatóságának évkönyve. 1979.) 81—88. p.

Gábor Sándorné: A magyarországi Tanácsköztársaság Szovjet—Oroszországért. (El a kezeket Szovjet-Oroszországtól!) Tanulmányok. Bp. Kossuth K. 1979.) 9—28. p.

Gárdos Miklós: 1919. — Interpress Magazin. 1979. 3. sz. 24—28. p.

Geraszimova, G.: Hűen az internacionalista hagyományokhoz. (Vlagyimir Uraszov és Vlagyimir Jusztusz az orosz zászlóalj katonái a Magyar Tanács-

köztársaság harcaiban.) — Magyar Rendőr, 1979. 10. sz. 4. p.

Gergely Ernő: A bányászszakszervezet a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején (1918—1919.) — Tájékoztató, 1979. 1. sz. 5—12. p.

Gergely Ernő: A bányászszakszervezet a polgári demokratikus forradalomban és a Tanácsköztársaság idején. 1918—1919. Bp. SzEKI, 1979. 127 p.

Gergely Ferenc: Cserkészek — úttörők 1919-ben. — Pedagógiai Szemle, 1979. 7—8. sz. 671—683. p.

Godó Ágnes: Népeink hőse. (Nikola Gramovszki, a KMP bolgár szekciójának tagja a Tanácsköztársaság idején.) — ISz, 1979. 10. sz. 9—11. p.

Győri Nagy Lajos: Egy vádbiztos emlékezik. (A miskolci törvényszék a Tanácskormány alatt.) — Borsodi Szemle, 1979. 1. sz. 64—76. p.

Gyökei Jenő: Vörös karhatalom. 1—3. r. ISz, 1979. 8. sz. 12—13., 9. sz. 28—29., 10. sz. 12—13. p.

Hajdú Tibor: Gondolatok 1918—1919 két forradalmáról. — História, 1979. 1. sz. 10—11. p.

Hajdú Tibor: The hungarian Soviet Republic. Bp. Akad. K. 1979. 172 p. /Studia Historica 131./

Hajdú Tibor: Március huszonegyedike. 2. kiad. (Bp.) Kossuth K. 1979. 123 p. 8 t. /Népszerű történelem./

Hajdú Tibor: A rehabilitált Tanácsköztársaság. — Kritika, 1979. 3. sz. 3—4. p.

Hársházi István: Nikla község a Tanácsköztársaság idején. — Honismeret, 1979. 4. sz. 23—28. p.

Hazai György: 133 nap az internacionalizmus szellemében. — Polgári Védelem, 1979. 3. sz. 4—6. p.

Hetés Tibor: A Magyar Vörös Hadsereg nemzetközi alakulatairól. — HK, 1979. 1. sz. 55—67. p.

Hetés Tibor: Proletárok hadserege. 5. r. Főirányban a 6. hadosztály. — ISz, 1979. 3. sz. 15—17. p.

Hetés Tibor: Proletárok hadserege. 6. r. Munkáshadosztályok. — ISz, 1979. 4. sz. 11—13. p.

Hetés Tibor: Proletárok hadserege. 7. r. Internacionalisták. — ISz, 1979. 5. sz. 10—12. p.

Hetés Tibor: Proletárok hadserege. 8. r. Elévülhetetlen érdem. — ISz, 1979. 6. sz. 6—7. p.

Hetés Tibor: A vereség okai (1919.) — N, 1979. 29. sz. 6. p.

Hetés Tibor: A Vix-jegyzék és előzményei. — N, 1979. 10. sz. 4—5. p.

Horváth István: Forradalomtól forradalomig. 1918—1919. fordulója Salgótarjánban. — ÉT, 1979. 1. sz. 6—7. p.

Hunyadi Károly: Kun Béla történelmi szerepe. — Nouvelles Études Hongroises, 1979. 14. köt. 59—71. p.

Hunyadi Károly: A Magyar Vörös Hadsereg harca a katonai intervenció ellen. — HO, 1979. 1. sz. 122—126., 2. sz. 46—53. p.

Ignácz Gyula: A proletárdiktatúra védelme a salgótarjáni iparmedencében. — Nógrádi Szemle, 1979. 4. sz. 63—65. p.

Jász Dezső: A Hernád mentén... — Akadémiai Közlemények, 69. sz. 1979. 73—79. p.

Józsa Antal: Gondolatok a KMP megalakulásának előtörténete kapcsán az OK(b)P Magyar Csoportjának szerepéről. — Tájékoztató, 1979. 2. sz. 31—44. p.

Józsa Antal: Hősök voltak. Internacionalisták a Magyar Tanácsköztársaságért. — N, 1979. 13. sz. 11. p.

Józsa Antal: Az internacionalisták szervezése és a Magyar Tanácsköztársaság katonai megsegítése. — HK, 1979. 1. sz. 22—45. p.

Józsa Antal—*Milei* György: Megjegyzések Borsányi György Kun Béláról szóló biográfiájához. — PK. 1979. 4. sz. 185—221. p.

Kádár János: Dicső örökségünk: a Magyar Tanácsköztársaság. — Népszabadság, 1979. 71. sz. 3. p.

Kamara János: Az első magyar szocialista forradalom győzelme. (A Tanácsköztársaság 60. évfordulójára.) — Magyar Rendőr, 1979. 11. sz. 3. p.

Kamondy Miklós: Miskolc és Borsod csatlakozása a Nemzeti Tanácshoz. — Borsodi Szemle, 1979. 1. sz. 80—83. p.

Kamondy Miklós: Postás vöröskatonák a Tanácsköztársaságért. — Postás Dolgozó, 1979. 4. sz. 4—5. p.

Kárpáti Béla: A Tanácshatalom miskolci napjai. — Napjaink, 1979. 3. sz. 3—6. p.

Kende János: Forradalom és szövetségi politika Magyarországon, 1919-ben. — Társadalmi Szemle, 1979. 3. sz. 11—22. p.

Kende János: Forradalomról forradalomra. Az 1918—1919-es forradalmak Magyarországon. (Bp.) Gondolat, 1979. 226 p. illusztr. /Magyar história. 14./

Kende János: Vörös március. — Budapest. 1979. 3. sz. 16—19. p.

Két forradalom fényei. Adalékok a gyulai munkásmozgalom történetéhez 1918—1919. [Írták:] Csóor István, Hunya Sándor, Kemény László stb. (Szerk. Szabó Ferenc.) [Kiad. a] Városi Tanács. Gyula, (Dürer ny.) 1979. 119 p. 8 t.

Kiadatlan fejezet Kun Béláné emlékezéseiből. — Új Tükör, 1979. márc. 18. 6—9. p.

Korpás László: A forradalom törvényszékei — a törvénykezés forradalma. — Jászkunság, 1979. 1. sz. 33—37. p.

Kovács Ferenc: Balassagyarmat a Tanácsköztársaság idején. — Nógrádi Szemle, 1979. 2. sz. 87—90. p.

Kovács Jenő: Határőrizet, határvédelem a Magyar Tanácsköztársaság idején. (A proletárhatalom védelmében. /Szerk. Szerényi Imre. T. Varga György. Bp. Zrínyi ny./ 1979.) 193—271. p.

Kovács Jenő: Határvédelem, határőrizet — 1919. 1—5. r. — Határőr, 1979. 26. sz. 14., 27. sz. 14., 28. sz. 10—11., 29. sz. 10—11., 30. sz. 10—11. p.

Kovács Nándor: A Vörös Őrség története. (A proletárhatalom védelmében /Szerk. Szerényi Imre, T. Varga György. Bp. Zrínyi ny./ 1979.) 113—192. p.

Kőszegvári Tibor: Hadászati és hadműveleti vezetés a Magyar Tanácsköztársaság időszakában. Stromfeld Aurél hadvezéri tevékenysége. — Akadémiai Közlemények, 69. sz. 1979. 38—48. p.

Kővágó László: A Magyarországi Internacionalista Szocialista Föderáció 1919-ben. — Acta Historica, 1979. 1—2. sz. 1—26. p.

Kővágó László: A Magyarországi Tanácsköztársaság és a nemzeti kérdés. Bp. Kossuth K. 1979. 188 p.

Kővágó László: A nemzeti kérdés a Tanácsköztársaság idején. — PK, 1979. 3. sz. 163—173. p.

Köves Rózsa: Húsz fényes nap. (A Vörös Hadsereg kimagasló fegyverténye az északi hadjárat. 1919. május 20—június 10.) — Magyar Nemzet, 1979. 135. sz. 7. p.

Kun András: A Magyar Tanácsköztársaság politikai, gazdasági, szociális és kulturális intézkedései Nógrád megyében. — Nógrádi Szemle, 1979. 4. sz. 57—60. p. ,

Kun Béla: Szocialista forradalom Magyarországon. (Sajtó alá rend. Vass Henrik, Borsányi György. Névmutató Deme Péter. Bp.) Kossuth K. 1979. 528 p.

Kun Béláné: Igazi forradalmár (Kun Béla). — — a tanácskormány vezetőjéről. — Magyar Nemzet, 1979. 65. sz. 9. p.

Kun István: A Tanácsköztársaság 60. évfordulóján. — Határőr, 1979. 11. sz. 3. p.

Kun József: Lenin üzent... (Táviratváltás Leninnel 1919. március 22-én.) — Magyar Rendőr, 1979. 11. sz. 7. p.

Ladányi Andor: A Magyar Tanácsköztársaság tudománypolitikájáról. + Függelék: A Történelmi materialista Kutató-Intézet szervezeti szabályzata. — Magyar Tudomány, 1979. 3. sz. 172—183. p.

Liptai Ervin: A fegyveres erők a magyarországi proletárforradalomban. — HK, 1979. 1. sz. 3—12. p.

Liptai Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság. (3. kiad.) Bp. Kossuth K. 1979. 405 p.
/Népszerű történelem./

Liptai Ervin: Proletárok hadserege. 3. r. Veszélyben a proletárdiktatúra. — ISz, 1979. 1. sz. 5—7. p.

Liptai Ervin: Proletárok hadserege. 4. r. Újjászületik a Vörös Hadsereg. — ISz, 1979. 2. sz. 6—8. p.

Liptai Ervin: A Tanácsköztársaság hadserege. (A Magyar Tudományos Akadémia ülésszakán elmondott beszéd részlete.) — N, 1979. 12. sz. 7. p.

Liptai Ervin: Vöröskatonák előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. (2. bőv. kiad. Bp. Zrínyi K. 1979.) 309 p. 24 t.
Bibliogr. 302—307. p.

Liptai Ervinné: 133 nap — küzdelem a szocializmusért és a hazáért. — Tudományos Szocializmus Tanszék Közleményei (ELTE), 1979. 2. sz. 6—18. p.

Lissauer József: A forradalom kiskatonái voltunk. (Lejegyezte: Birta Zsuzsa.) [A szerző visszaemlékezése az 1918—1919-es évek eseményeire.] — Ifjúkommunista, 1979. 5. sz. 28—29. p.

Makrai József: A Magyar Tanácsköztársaság harca a belső ellenség ellen. — HSz, 1979. 8. sz. 67—75. p.

Makrai József: A Magyar Tanácsköztársaság harca a belső osztályellenség ellen. — Akadémiai Közlemények, 69. sz. 1979. 80—98. p.

Makrai József: A Magyar Tanácsköztársaság katonapolitikája, harca a külső és belső ellenség ellen. — HSz, 1979. 4. sz. 68—77. p.

A Magyar Tanácsköztársaság katonapolitikája. — Radar, 1979. 3. sz. 3—10. p.

Menyhárt Lajos: Érdekek és eszmék az orosz forradalmakban és Magyarországon 1918—1919-ben. — Alföld, 1979. 3. sz. 61—67. p.

Mihályfalvy Pál: Kun Béláról egy könyv kapcsán. — PK. 1979. 4. sz. 165—170. p.

Milei György: A forradalmi helyzet és a világforradalom kérdései a Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország kapcsolatának idején. — PK, 1979. 3. sz. 136—150. p.

Milei György: Gondolatok Kun Béla történeti szerepéről. — A Politikai Főiskola Közleményei, 1979. 1. sz. 6—22. p.

Molnár István: Honvédő háború... (A Tanácsköztársaság 60. évfordulója.) — MHSZ Élet, 1979. 6. sz. 21. p.

Molnár Pál: Nógrád megye társadalmi és politikai viszonyainak áttekintése 1918—1919-ben. — Nógrádi Szemle, 1979. 2. sz. 51—59. p.

Munkáshatalom és honvédelem. A Magyar Tanácsköztársaság honvédelmi politikájának néhány tapasztalata. — HO, 1979. 4. sz. 77—81. p.

Müller Tibor: Fegyverbe! — Lobogó, 1979. 11. sz. 12—13. p.

Nemes Dezső: Észrevételek Borsányi György: Kun Béla politikai életrajza c. munkájához. — PK. 1979. 3. sz. 33—110. p.

Nemes Dezső: Forradalmak és Tanácsköztársaság Magyarországon 1918—1919. (Bp.) Kossuth K. 1979. 91 p.

Nemes Dezső: A Magyar Tanácsköztársaság és az eszmei-politikai küzdelem kérdései. — PK, 1979. 1. sz. 25—46. p.

Nemes Dezső: A Nagy Októberi Forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság. — Nouvelles Études Hongroises, 1979. 14. köt. 3—27. p.

A nemzetközi osztályharc élvonalában. — HSz, 1979. 3. sz. 8—17. p.

O[cskay] Z[oltán]: Fegyverrel a munkáshatalom védelmében. (Volt vöröskatonák, ma munkásőrök visszaemlékezései.) — Magyar Rendőr, 1979. 11. sz. 6. p.

Ormos Mária: A belgrádi katonai konvencióról. — TSz, 1979. 1. sz. 12—39. p. és Acta Historica, 1979. 1—2. sz. 27—60. p.

Ormos Mária: Intervenciós tervek — 1919. Clemenceau parancsa. Feltételek, amelyek nem teljesültek. — Magyar Hírlap, 1979. 152. sz. 9. p.

Ormos Mária: Még egyszer a Vix-jegyzékről. — Sz, 1979. 2. sz. 314—332. p.

Ormos Mária: Országmentési kísérlet 1918-ban. — Budapest, 1979. 3. sz. 14—16. p.

Ormos Mária: A Tanácsköztársaság és az antant-intervenció. — PK, 1979. 3. sz. 151—162. p.

Óvári Miklós: A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának hatvanadik évfordulója. — Béke és Szocializmus, 1979. 4. sz. 83—92. p.

Péter János: 1918—1919 in Retrospect. Three Peace Conferences. — The New Hungarian Quarterly, 1979. 73. sz. 50—66. p.

Pintér László: Sümeg 1919. A legendás 133 nap. (Veszprém megyei honismereti tanulmányok. VI. köt. Munkásmozgalom- és helytörténeti tanulmányok. 1979.) 27—72. p.

Poór István—*Sárhidai* Gyula: Páncélvonatok a Tanácsköztársaság idején. — História, 1979. 3. sz. 5—6. p.

Pölöskei Ferenc: Károlyiról a forradalmak évfordulóján. — Sz. 1979. 2. sz. 333—341. p.

Prohászka [György]: Hatvan év után Szamuely útján. — Repülés, 1979. 7. sz. 3., 12—14. p.

A proletárhatalom védelmében. (Szerk. Szerényi Imre, T. Varga György.) [Kiad. a] BM Tanulmányi és Propaganda Csfség. (Bp. Zrínyi ny.) 1979. 275 p. 4 t.

Romsics Ignác: A Tanácsköztársaság tömegbázisa a Duna-Tisza közén (1919. március—június). — Sz, 1979. 2. sz. 230—267. p.

Rotter József: A Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztálya. (A proletárhatalom védelmében. /Szerk. Szerényi Imre, T. Varga György. Bp. Zrínyi ny./ 1979.) 35—112. p.

Rotter Lajos: A Tanácsköztársaság idején. Fejezetek a magyar repülés történetéből. — Magyar Nemzet, 1979. 122. sz. 9. p.

Sereg József: 1919. május 1. — Hevesi Szemle, 1979. 2. sz. 31—34. p.

Siklói György: A Tanácsköztársaság Vörös Őrsége. — Belügyi Szemle. 1979. 3. sz. 16—27. p.

Sipos Péter: Hatvan év múltán a magyarországi Tanácsköztársaságról. — Társadalmi Szemle, 1979. 3. sz. 3—10. p.

Soós József: Landler Jenő és Szántó Béla, a Magyar Tanácsköztársaság kiemelkedő katonai vezetői. — Akadémiai Közlemények, 69. sz. 1979. 61—72. p.

Soós Katalin: Wallisch Kálmán és az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak. — Sz, 1979. 2. sz. 271—313. p.

Stemlerné Balog Ilona: Szekszárd, 1919. augusztus 17. — História. 1979. 2. sz. 30. p.

Sumihin, V. Sz.: A barátság első repülőjáratai. Repülőösszeköttetés Szovjet-Oroszország és Tanács-Magyarország között 1919-ben. — HK, 1979. 1. sz. 46—54. p.

Surányi László: 1919 tábori postája. — ÉT, 1979. 17. sz. 539. p.

Svéd László: A Ludovika ostroma. — História, 1979. 1. sz. 8—9. p.

Szabó Egon: Nemzeti történelmünk dicső napjai. (A Tanácsköztársaság 60. évfordulójára.) — N, 1979. 11. sz. 2. p.

Szabó Jenő: A Magyar Tanácsköztársaság katonapolitikájának, Vörös Hadseregének forradalmi és internacionalista jellege. — Akadémiai Közlemények, 69. sz. 1979. 8—27. p.

Szabó László: Budapest légvédelme a Tanácsköztársaság idején. — Polgári Védelem. 1979. 4. sz. 5. p.

Szabó László: A magyar Vörös Hadsereg hadművészetének főbb jellemzői. — Akadémiai Közlemények, 69. sz. 1979. 28—37. p.

Szakály Gábor: Szlovákiában harcoltak. Vöröskatonák emléke. — N, 1979. 37. sz. 3. p.

Szántó Rezső: A kommunisták munkája

a népőrségben, 1918—1919-ben. — Munkásőr, 1979. 2. sz. 24—25. p.

Szijj Jolán: Egy bizalmi testület jegyzőkönyve. 1918. december—1919. március. (A 41. tábori nehéz tüzérezred katonatanácsának jegyzőkönyve.) — Sz, 1979. 1. sz. 129—148. p.

Szijj Jolán: Egy vörös repülő emlékeiből. (Fehér Antalnak, az 1919-es Vörös Hadsereg veterán tábori pilótájának visszaemlékezése.) — HK, 1979. 1. sz. 126—128. p.

Szita László: Dokumentumok az 1918. május 20-i pécsi katona és bányász felkelés történetéhez. (Baranyai helytörténetírás. Pécs. Baranya megyei Levéltár, 1979.) 489—597. p.

Szita László: Újabb dokumentumok a pécsi katonai fölkelés történetéhez. — Baranyai Művelődés, 1979. 1. sz. 92—97. p.

Sztrelcsuk. V.: Üdvözlet a magyar munkásoknak, Szamuely Tibor találkozása Leninnel. — Magyar Nemzet, 1979. 117. sz. 8. p.

A tanácshatalom jogpolitikája 1919-ben. Szerk. Kovács Kálmán. Kiad. a Magyar Jogász Szövetség, Bp. 1979. 184 p. /Jogtörténeti értekezések./

A Tanácsköztársaság és szomszédaink. Tanulmányok. (Vál., szerk., előszó Kővágó László. Ford. Horváth Józsefné, Losonczy Gyula [stb.] Bp.) Kossuth K. 1979. 263 p.

A Tanácsköztársaság évfordulójára. — Gábor Sándorné: Forradalmi fellendülés 1919-ben és a Komintern megalakulása. — Kiss Judit: A lenini üzenet jelentősége. — Pártélet, 1979. 3. sz. 3—16. p.

A Tanácsköztársaság Magyarbánhegyesen. Válogatott dokumentumok. (Összeáll. Balogh György.) [Kiad. a] Magyarbánhegyes Községi Tanács, 1979. 75 p.

A Tanácsköztársaság szabolcs-szatmári eseményei. (Dokumentumok.) Közli: Petrik Edit. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1979. 1. sz. 1—13. p.

Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi 1918—1919-es forradalmak résztvevőitől. (Szerk. biz. Bakó Ágnes, Erényi Tibor, Szabó Ágnes. Vál., szerk., bev.. jegyz. Petrák Katalin. Életrajz Ács Irén, Molnár Margit stb. Bp.) Kossuth K. 1978. 789 p. 12 t.

Titkos háborúk történetéből. Politikai nyomozók a Tanácsköztársaságért. — Belügyi Szemle, 1979. 3. sz. 81—85. p.

Tokody Gyula: A Magyar és a Bajor Tanácsköztársaság. — PK, 1979. 1. sz. 79—107. p.

Tóth Kálmán a Tanácsköztársaság mátészalkai eseményeiről. Közli: Farkas József. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1979. 1. sz. 23—36. p.

Új élet virrad ránk. A Magyar Tanácsköztársaság korabeli sajtószemelvényekben. (Vál., sajtó alá rend., bev. Végh Oszkár. Bp.) Táncsics K. 1979. 144 p. 8 t. 6 cm.

Új szavakat hallasz! Emberek, napok két forradalomban. (Vál., szerk. Máthé Pál, Simor András.) Bp. (Alföldi ny.) 1979. 491 p. illusztr.

Vadász Sándor: A Tanácsköztársaság külföldi propagandája. (Magyar sajtóiroda jelentései Bajorországban, 1919. március 24-től április 12-ig.) — ÉT, 1979. 15. sz. 455—456. p.

Varjas Endre: Vörös híradó. (Bp.) Móra K. (1979.) 68 p. illusztr.

Vass Henrik: A Magyar Tanácsköztársaság nemzetközi hatása. — Nouvelles Études Hongroises, 1979. 14. köt. 41—57. p.

Vass Henrik: A Magyarországi Tanácsköztársaság nemzetközi hatása és történelmi jelentősége. — PK, 1979. 1. sz. 3—24. p.

Vészi Béla: A Tanácsköztársaság államrendszere. — A Politikai Főiskola Közleményei, 1979. 1. sz. 23—24. p.

Vigh Károly: Vörös Pest vármegye. (Kiad. a Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, TIT. Pest megyei Levéltár.) Bp. Athenaeum ny. 1979. 1979. 253 p. illusztr. /Pest megye múltjából. 4./

Vonsik Ilona: Internacionalisták tevékenysége a Magyar Tanácsköztársaság idején Nógrád megyében. — Nógrádi Szemle, 1979. 4. sz. 66—68. p.

Vörös katonák 1919. (Összeáll. Hunyadi Károly.) Bp. Zrínyi K. 1979. 70 sztl. lev. illusztr. 6 cm.

Winkler László: A forradalom repülői. 1—6. r. — Repülés, 1979. 1—6. sz. 9. p.

Winkler László: Ki volt Szamuely Tibor pilótája? Adatok Dobos István életéből. — Repülés, 1979. 4. sz. 17. p.

Zalka Miklós: Szamuely [Tibor]. (Bp.) Kossuth K. 1979. 137 p. illusztr.

Zsiga Tibor: A muraszombati ellenforradalom kitörése és bukása. — Belügyi Szemle, 1979. 5. sz. 19—26. p.

Zsiga Tibor: A IV. Vörősőr Kerület. — Belügyi Szemle. 1979. 3. sz. 3. sz. 37—43. p.

Magyar internacionalisták a Szovjetunióban

Ananev, V. I.: Magyar internacionalisták az orenburgi kormányzóságban. — HK, 1979. 2. sz. 229—249. p.

Egy a százezerből. Oldal Géza vissza-

emlékezései. (Közli: Nyéki Károly.) — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1979. 1. sz. 44—52. p.
Kuc, I. F.: A proletár internacionalizmus a valóságban. (Magyar internacionalisták Közép-Ázsiában.) — Határőr, 1979. 11. sz. 11. p.
Meruk József: Magyar-gázló a Tungír folyón. Internacionalistákra emlékeznek a Bajkálon túl. — Magyar Hírlap, 1979. 65. sz. 8. p.
Nyéki Károly: Tábor. (Magyar nemzetköziek.) [A krasznojarszki első világháborús hadifogolytáborról.] — Mo, 1979. 33. sz. 20. p.

Összeállította:
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

LIPTAI ERVIN — Vágó Béla — — — — — — — — — 519

TANULMÁNYOK

CZIGÁNY ISTVÁN — Hadsereg és ellátás Bethlen Gábor korában — 526

NAGY LÁSZLÓ — A kuruc világ katonája Ady költészetében és prózájában (Meditáció az irodalomtörténet és a hadtörténet határmezsgyéjén.) — — — — — 542

GAZSI JÓZSEF — A Borkanyuk-partizáncsoport — — — — — 569

KÖZLEMÉNYEK

CSENDES LÁSZLÓ — Felsőszopori Tóth Ágoston Rafael honvédezredes, térképírásunk úttörője — — — — — 597

MADARAS PÉTER — A szovjet vegyi csapatok a magyarországi felszabadító hadműveletekben — — — — — 612

MARKÓ GYÖRGY — Az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadseregének Szabolcs vármegyében megalakult gyalogzászlóaljai (1945. február—1945. május) — — — — 622

OKMÁNYTÁR

SZAKÁLY SÁNDOR — Három dokumentum a 2. magyar hadsereg doni katasztrófájáról — — — — — — — — 638

SZEMLE

V. I. CSUJKOV — Sztálingrádtól Berlinig *(Deák Mihály)* — — — 643

* * * — Voenno-isztoricseszkij Zsurnál. 1981. 1—6. sz. *(Lengyel István)* — — — — — — — — 644

KRÓNIKA

GODÓ ÁGNES — Búcsú Jász Dezsőtől — — — — — — — 652

ZACHAR JÓZSEF — Haderők és szövetségi rendszerek. Nemzetközi hadtörténelmi kollokvium. Montpellier, 1981. szeptember 3—5. — — — — — — — — 654

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Az 1979. évi, Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája *(Viniczai István—Windisch Aladárné)* — — — — — — — 660

СОДЕРЖАНИЕ

ЭРВИН ЛИПТАИ — Бела Ваго — — — — — — — — — — 519

СТАТЬИ

ИШТВАН ЦИГАНЬ — Армия и снабжение в эпоху Габора Бетлена — — — 526

ЛАСЛО НАДЬ — Эпоха куруцев и куруцкое воинство в поэзии и прозе Ади. (Размышления на грани истории литературы и военной истории) — — — — — — — — — — 542

ЙОЖЕФ ГАЖИ — Партизанская группа Борканюка — — — — — 569

ПУБЛИКАЦИИ

ЛАСЛО ЧЕНДЕШ — Пионер венгерской картографии полковник-хонвед Агоштон Рафаэль Фельшёсопори Тот — — — — 597

ПЕТЕР МАДАРАШ — Советские химические войска в венгерских освободительных операциях — — — — — — — — — 612

ДЬЁРДЬ МАРКО — Пехотные батальоны армии Временного Национального Правительства, сформированные в комитате Сабольч (февраль—май 1945 года) — — — — — 622

АРХИВ

ШАНДОР САКАЛИ — Три документа о донской катастрофе 2 венгерской армии — — — — — — — — — — — 638

ОБЗОР

В. И. ЧУЙКОВ — От Сталинграда до Берлина *(Михай Деак)* — — — 643

* * * — Военно-исторический журнал. 1981, № 1—6 *(Иштван Лендель)* — — — — — — — — — — — 644

ХРОНИКА

АГНЕШ ГОДО — Прощальное слово о Дежё Йас — — — — — 652

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Вооруженные силы и союзнические системы. Международный военно-исторический коллоквиум. Монпелье, 3—5 сентября 1981 года — — — — — — 654

ВИВЛИОГРАФИЯ

* * * — Библиография военно-исторической литературы, опубликованной в Венгрии в 1979 году. *(Иштван Виницаи—Элеонора Виндиш)* — — — — — — — — 660

INHALT

ERWIN LIPTAI — Béla Vágó — — — — — — — — — — 519

STUDIEN

ISTVÁN CZIGÁNY — Armee und Verpflegung zur Zeit Gábor Bethlens — — — — — — — — — — — — 526

LÁSZLÓ NAGY — Die Kuruzenwelt und ihr Soldat in Dichtung und Prosa von Endre Ady (Meditation am Raine der Literatur und Kriegsgeschichte.) — — — 542

JÓZSEF GAZSI — Die Partisangruppe „Borkaniuk" — — — — 569

MITTEILUNGEN

LÁSZLÓ CSENDES — Honvéd-Oberst Ágoston Rafael Tóth von Felsőszopor, Bahnbrecher unserer Kartographie — — 597

PÉTER MADARAS — Die chemischen Truppen der Sowjetarmee in den Befreiungsoperationen in Ungarn — — — — 612

GYÖRGY MARKÓ — Die in Szabolcs-Komitat zustandegekommenen Infanterie-Bataillonen der Provisorischen National-Regierung (Febr.—Mai 1945.) — — — — 622

URKUNDENSAMMLUNG

SÁNDOR SZAKÁLY — Drei Dokumente von der Katastrophe am Don der 2. ungarischen Armee — — — — — 638

RUNDSCHAU

W. TSCHUIKOW — Von Stalingrad bis Berlin *(Mihály Deák)* — — 643

* * * — Woenno-istorischeskij Shurnal. 1981. Nr. 1—6. *(István Lengyel)* — — — — — — — — 644

CHRONIK

ÁGNES GODÓ — Abschiedsnehmen von Dezső Jász — — — — 652

JÓZSEF ZACHAR — Kriegsmächte und Bündnissysteme. Internationales kriegsgeschichtliche Kollokvium. Montpellier, 3—5. Sept. 1981. — — — — — — — — 654

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Bibliographie der im Jahre 1979 in Ungarn erschienen kriegsgeschichtlichen Literatur *(István Viniczai—Eleonora Windisch)* — — — — — 660

Ára: 13,– Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

Lenin válogatott katonai írásai	98 Ft
Montgomery tábornagy emlékiratai	56 Ft
Hunyadi Károly A MUNKÁS-PARASZT HATALOM VÉDELMÉBEN	28 Ft
Volkogonov A MAOIZMUS ARCA	20 Ft
Soltész István EL KELL MENNI KATONÁNAK	60 Ft
Rajcsányi Péter AMERIKAI KIHÍVÁS 1980–1990	21 Ft
Bimbó József HELIKOPTEREK A KORSZERŰ HARCBAN	31 Ft
Gellért Tibor TŰZSZERÉSZEK ÉS AKNAKUTATÓK	10 Ft
Mucs Sándor FLOTTILLÁSOK	10 Ft
Györkei Jenő GÉPKOCSIZÓK	10 Ft
Vajda Péter DIPLOMÁCIA MUNDÉRBAN	6 Ft